Переяславська земля

Історично-краєзнавчий збірник

БЕРЕЖАНСЬКА ЗЕМЛЯ

ІСТОРИЧНО-МЕМУАРНИЙ ЗБІРНИК

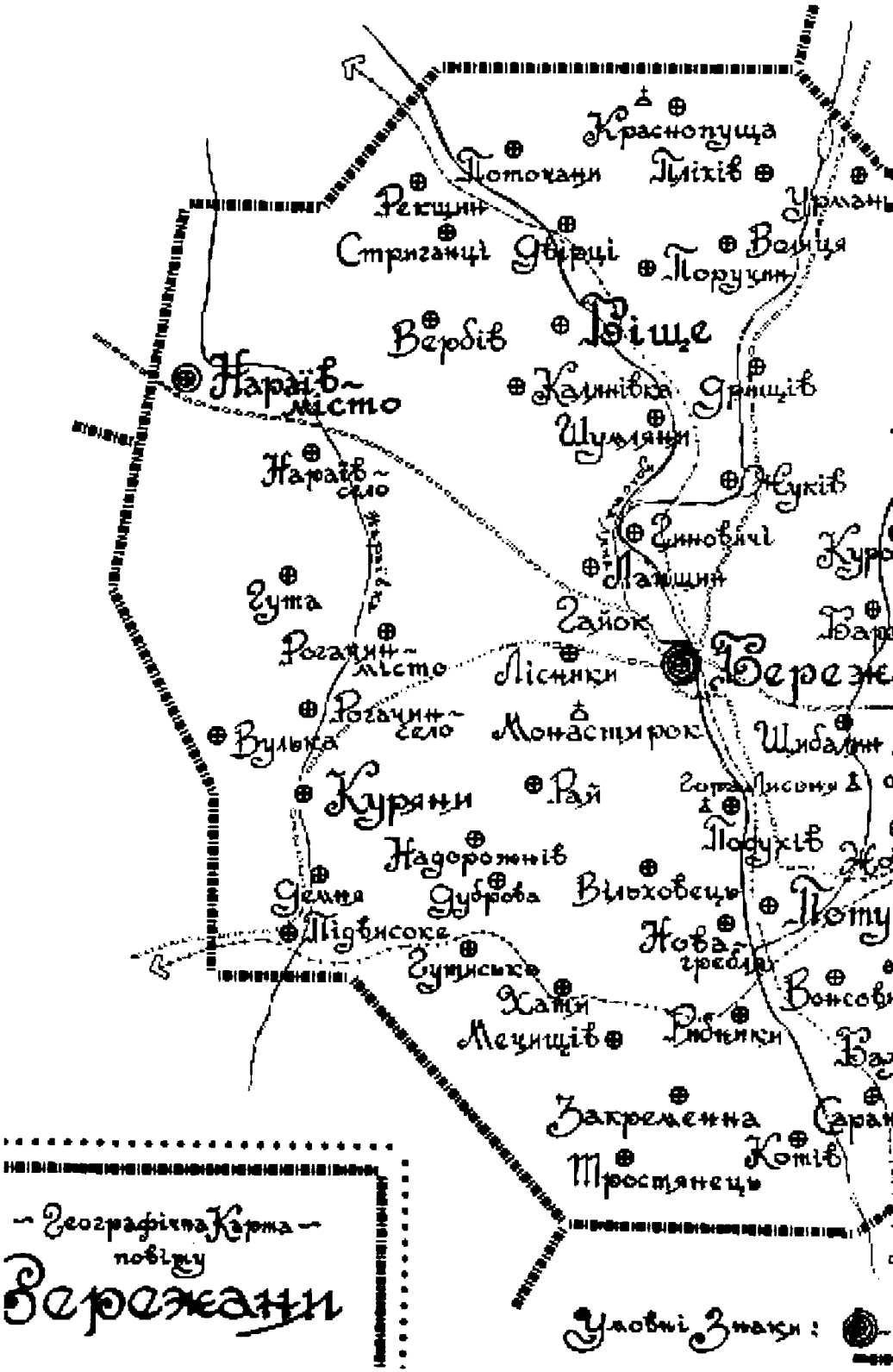
Краснопуща
Поточани
Пліхів
Рекшин
Стриганці
Двірці
Поручин
Вербів
Біще
Нараїв-місто
Калинівка
Дрищів
Шумляни
Нараїв-село
Жуків
Гиновичі
Ланщин
Гута
Гайок
Рогачин-місто
Лісники
Рогачин-село
Монастирок
Вулька
Куряни
Рай
Подухів
Надорожнів
Демня
Дуброва
Вільховець
Підвисоке
Нова-гребля
Гутиськ
Хати
Мечищів
Рибники
Закременна
Котів
Тростянець
Географічна Карта повіту
Бережани
Умовні Знаки:

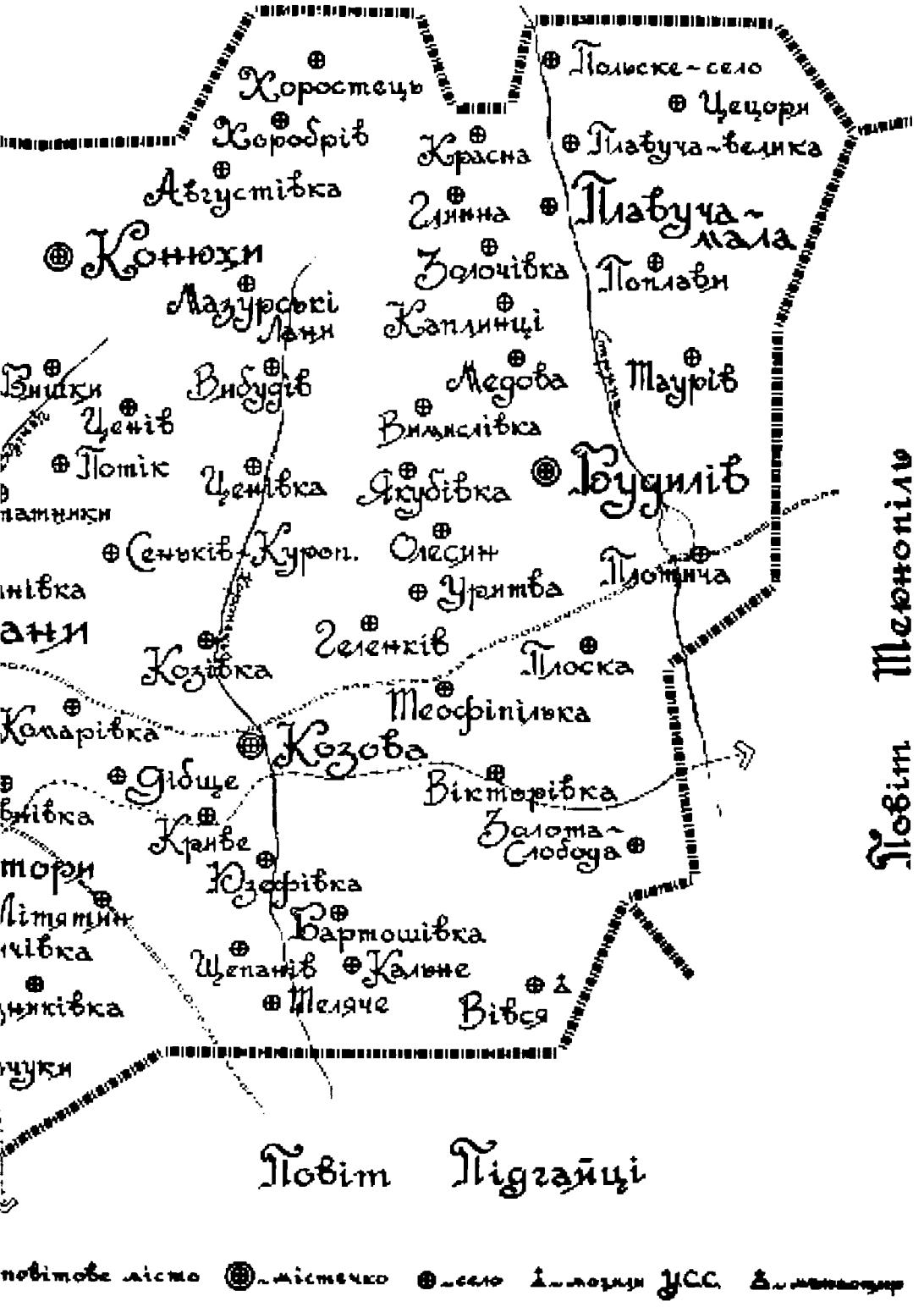
Хоростець
Хоробрів
Августівка
Конюхи
Мазурські Лани
Вишки
Вибудів
Ценів
Потік
Ценівка
Сеньків-Куроп.
Козівка
Комарівка
Козова
Дібще
Криве
Юзефівка
Бартошівка
Щепанів
Кальне
Теляче
Вівся
Красна
Глинна
Золочівка
Каплинці
Медова
Вимислівка
Якубівка
Олесин
Уритва
Геленків
Теофіпілька
Вікторівка
Золота-Слобода
Польске-село
Цецори
Плавуча-велика
Плавуча-мала
Поплави
Таурів
Будилів
Плотича
Плоска
Повіт Тернопіль
Повіт Підгайці
повітове місто
містечко
село
могили УСС

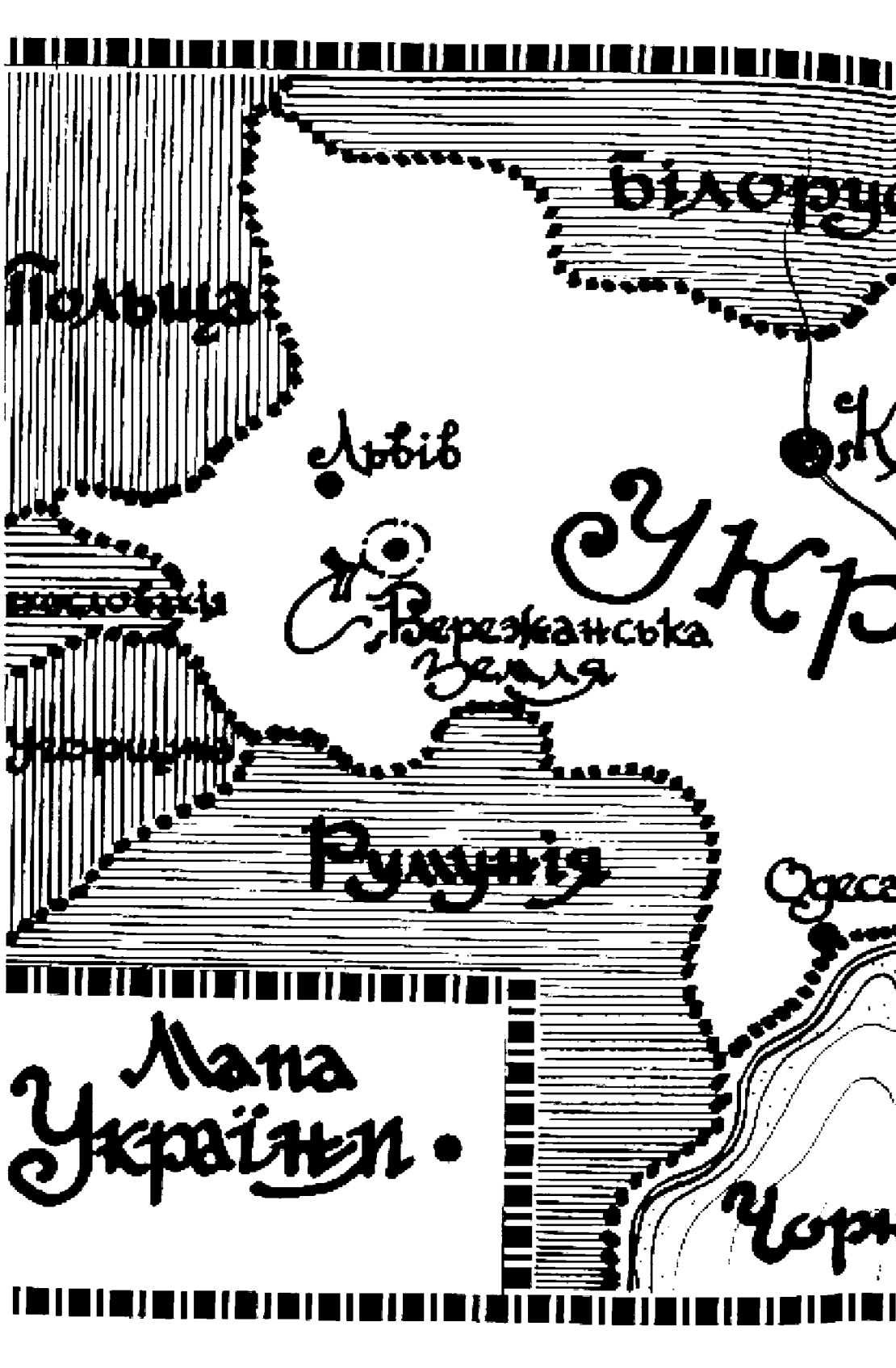
Польща
Львів
Румунія
Одеса
Мапа
Україні

Росія
Харків
Азівське
море

THE REGIONAL TERRITORY OF THE TOWN OF BEREZHANY
IN WESTERN UKRAINE

BEREZHANSKA ZEMLA

COLLECTION
of
HISTORICAL
and
MEMORIAL
MATERIALS

Publisher: "Berezhany Regional Committee" in New York, N.Y., U.S.A.

1970

БЕРЕЖАНСЬКА ЗЕМЛЯ

ІСТОРИЧНО-МЕМУАРНИЙ ЗБІРНИК

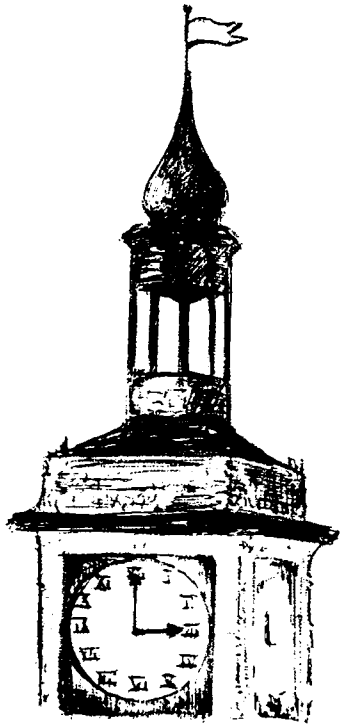

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SHEVCHENKO SOCIETE DES SCIENCES
SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

Комісія регіональних дослідів і публікацій
Проф. д-р Василь Лев
Голова
Український архів т. XIX.

Поручили до друку:
Проф. д-р Василь Лев
Проф. д-р Василь Стецюк

У Збірнику „Бережанська Земля", залишено в деяких статтях головно мемуарних, нечисленні признаки місцевої мови для характеристики часу й місця подій.

Ukrainian Regional Studies
Prof. Wasyl Lew, Ph.D.
Chairman
Ukrainian Archive, Vol. XIX

New York - Paris - Sidney - Toronto

Накладом і коштом Комітету „Видавництва Бережани" Нью-Йорк

Географічну карту Бережанського повіту, напис на обгортці з символічним рисунком, виготовив Бережанський Земляк — інж. Тарас Гірняк.

Видавець: КОМІТЕТ „ВИДАВНИЦТВА БЕРЕЖАНИ"

1970

СЛ. П. Д-Р ВОЛОДИМИР БЕМКО
Нар. 16 вересня 1889 р. в містечку Козові — помер 15 серпня 1965 р. в Нью-Йорку, похований на цвинтарі Hollywood Cemetery в Union, N.J., U.S.A.

Посмертна згадка

Автор частини І. книги „Бережанська Земля", сл. п. д-р Володимир Бемко, уродженець Бережанської Землі, усе своє життя присвятив праці для своєї вужчої Батьківщини, і тому цілком справедливо заслужив на те, щоб назвати Його Провідником Бережанської Землі в тяжкій добі між двома світовими війнами. Вже як учень Бережанської гімназії, а згодом студент Львівського університету, разом зі своїми добрими друзями, віддавав своє знання і свій час — праці над піднесенням свого народу на вищий щабель політично-національного та господарського життя. Може йому як ідейному юнакові ввижалися захоплюючі серце й душу чарівні картини майбутнього свого народу... Постає своя рідна Держава... Він з народом будує цю Державу — стає на її захист і оборону... Маршує своє українське військо — повівають рідні синьо-жовті прапори... а Він також веде один із відділів цього ж війська. Так!.. Він мусів бачити ті чарівні образи-сни, бо вони вели Його ввесь час за молодих студентських розваг і науки. Обдарував Його Господь небуденною іскрою безмежної любови до свого народу і щастям безупинної праці для нього.

Не було неділі чи свята, щоб молодий студент не був у роз'їздах на селах; у тій громаді треба закласти читальню, в другій мусить бути на зборах, заохотити людей до праці, підбадьорити їх, вказати вірний шлях. Там знову треба бути з рефератом, вчити людей думати і діяти. А в цьому українському селі потрібно створити свою крамницю з різнородним крамом, бо йде велнкий визиск, пропадає наше добро в чужих — ворожих кишенях. Це був шлях Його праці, це була боротьба з безпросвітністю, темнотою, зневірою. Власними силами, власними руками будують люди своє краще майбутнє. Цього вчив свій народ і цього сам притримувався в житті. В університеті власними силами і власними руками змагається за своє українське право то того ж університету, за що вороги саджають Його з добрими друзями на три місяці в „холодну". Так приходить рік 1914 — рік бурі і громів. Забирають Його бороннти „доброго цісаря". Спершу на сербському, опісля на італійському фронтах, молодий австрійський старшина з упадком Австрії виходить з надірваним здоров'ям, але живнй — цілий. У місті Коломиї, де жила його дружина, творить Український Військовий Комітет, який перебрав владу для Української Держави, і стає на чолі того Комітету. Працює в Секретаріяті Військових справ в Станиславові, згодом на фронті з бойовою частиною, переходить річку Збруч, щоб далі продовжувати бій за самостійність України. Хворіє важко на тиф у „чотирикутнику смерти" і з великими труднощами добивається після неуспішного закінчення нашої кривавої епопеї — до дому, до родини. Це вже рік 1921. Повертається до рідних Бережан та приступає до віднови українських установ; національна трагедія не зневірює Його, не втрачає надії на краще. Може серце й щеміло з болю за втраченою волею і Державою, але на зовні цього не виявляє. Відкриває адвокатську канцелярію в Бережанах, і з тим днем починається Його велика й багатогранна праця на політичному, громадському та економічному полі. Адвокатська канцелярія д-ра Володимира Бемка на першому поверсі Народного Дому, завжди була переповнена, головно селянами, що шукали тут правної поради й допомоги. Покійний — не відмовляв нікому у своїх юридичних знаннях, кожного вислухав та старався допомогти.

Був активним членом усіх українських товариств у Бережанах, багато з їх очолював як голова у різних роках. Був головою тов. „Рідна Школа, Повітовий

Союз Кооператив, Українбанк, Народний Дім" та ін. Належав до політичної партії Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО) і також у тому характері як активний член, а в один час голова Повітового Комітету УНДА, часто виїздив на села і містечка в повіті, щоб відбути віча чи наради. Виступав у всіх політичних процесах, як оборонець нашої молоді перед ворожими судами, а їх було багато. Чимало разів потрапляв у конфлікти з адміністраційною владою і поліцією, за що карали Його грошовими карами, а при першій нагоді безправно заарештовували, тримаючи по кілька чи кількаиадцять тижнів у в'язницях. Коли Польща розліталась в 1939 р., завдяки Його заходам та інших українських патріотів, випущено на волю з бережанської тюрми групу політичних в'язнів-українців, а було їх до 300 осіб, тому „визволителі", що йшли із сходу, їх там не застали і не захопили. Побачив власними очима, про що знав віддавна, що саме несуть і з чим прихолять „кращі друзі" українського народу, і тому подався на захід.

Повернувшись до Галичини в 1941 р., осів у Львові, де виконував адвокатську практику. Звідти часто навідувався до Бережан і там проживав не раз довше як у Львові. Під час другої еміґрації перебував у Зальцбурзі в Австрії, де очолив „Українське Центральне Об'єднання" — установу для допомоги еміґрантам. Прибувши в 1953 р. до ЗСА, прожнвав д-р Бемко в місті Нюарку. Там швидко приєднався до культурно-освітньої та економічної праці місцевих організацій. Завдяки Його зусиллям і наполегливості, постала при відділі т-ва „Самопоміч" в Нюарку, кредитова каса „Самопоміч", що й досі діє і гарно розвивається.

Завершенням Його праці є і буде ця пам'яткова книга про Бережанську Землю. Цій праці присвятив Покійний останніх 10 років життя, зібравши чимало цінного матеріялу для історії цієї землі та сотні рідкісних світлин, що є прикрасою книги. Не для себе, говорив нераз, а для тих, що прийдуть після нас, — щоб вони знали, як жили і серед яких історичних подій і обставин працювали їх предки, та може доля дозволить їм закінчити те, що нам не було дане, хоч як багато ми жертвували і терпіли.

Залишив у смутку дружину Олену, синів Левка і Богдана, синові та восьмеро внуків. Сміло і справедливо можна сказати вкінці:

Д-р Володимир Бемко, суспільно-політичний діяч, оборонець у політичних процесах, колишній сотник УГАрмії — д о б р е й ч е с н о послужив своїй Батьківщині!

Хай з Богом спочиває... Вічна — Йому пам'ять!

Б е р е ж а н ц і

Члени Комітету „Видавництва Бережани". Сидять з-права: Михайло Клецор — секретар, Євстахій Манацький — містоголова, Ольга Целевичева, д-р Володимир Бемко — голова, Олена Бемкова, Володимир Пришпяк — містоголова, д-р Богдан Бородайко. Стоять з-права: д-р Мирослав Лабунька, Іван Гірняк — скарбник, Павло Созанський, Дарія Костів, Наталя Хоманчукова, Ярослава Ставнича, д-р Богдан Левицький, Ярослав Косановський, інж. Осип Баран.

СЛОВО–ПРИВІТ ЗЕМЛЯКАМ БЕРЕЖАНЦЯМ

Ось перед Вами Земляки Бережанці — довгожданна книга-пам'ятник „Бережанська Земля". Вона є завершенням 10-річної муравлиної праці ініціятора і автора „Бережанської Землі", якому на превеликий жаль гленів Комітету „Видавництва Бережани", доля не дала змоги побачити її закінчену і надруковану. Поява тієї книги-пам'ятника була можлива теж завдяки співпраці тих наукозців, які своїми історичними довідками, дали підвалину під усю науково вірну та правдиву історію Бережанської землі. Не меншу послугу зробили й ті численні приятелі нашого пам'ятника, що на прохання покійного Автора — розшукали і надіслали вартісні матеріяли, зібрані у бібліотеках Відня, Риму, Кракова та інших університетських містах в Европі, Північній Америці та Канаді. Вкінці, треба згадати тих багатьох Бережанців, що своїми в тяжкий-воєнний час збереженими світлинами — прикрасили „Бережанську Землю", як і тих співавторів, що дописами чи особистими спогадами і нарисами, збагатили її зміст — насвітлюючи тогочасні обставини, серед яких приходилось їм жити і працювати для свого Народу і своєї Землі.

Пропам'ятна книга „Бережанська Земля" — це частина історії нас самих у визначеному часі і просторі, тому вона має в наших душах і серцях зв'язувати й об'єднувати наших предків, нас самих, наших дітей і внуків в одне, бо ми — один Народ, автохтони-господарі тієї Землі, на якій ми були, ми є і при Божій помочі — будемо! Кожний клаптик тієї Землі — насичений нашою працею, нашим потом, там і кров наша і кістки наших рідних, від яких ми самі походимо, там лежать наші Воїни-Герої, що в лютий час захищали від ворогів свій Народ і свою Землю.

Розглянувши минуле нашої Бережанської Землі і наших попередників, не можемо не згадати тих визначних Бережанців, Учителів і Провідників, які є гордістю Бережанської Землі, а згодом стали гордістю усього Народу. Бережанська природа, що захоплювала молоді вразливі серця, великий став, ріка Золота Липа, ліси-горбки та гудові краєвиди, мережали їхні думки-почуття, формували світогляд, гартували волю для праці над і для Народу.

Схиляємо наші голови у великій пошані перед о. Маркіяном Шашкевичем, колишнім учнем Бережанської гімназії. Своєю „Русалкою Дністровою" започаткував о. Маркіян Шашкевич нову епоху в духовому відродженні Галицької Землі.

Згадуємо вдячним серцем незрівняного поета-лірика та визначного письменника Богдана Лепкого, також колишнього учня й учителя Бережанської гімназії, що так по-мистецьки оспівував природу і людей Бережанської Землі.

Ніколи не забудемо співця і звеличника Козацької минувшини, довголітнього мешканця міста Бережан д-ра Андрія Чайковського, що своїми цікавими історичними оповіданнями — заворожував українську молодь, беручи в полон їхні гарячі серця — запалюючи до чинів, що повернули б Народові його славне минуле з Козацької Доби, щоб нарешті прогнати нападників і загарбників із нашої Землі, привертаючи належну Народові честь і належні права.

Не можемо поминути тих відомих Бережанців, які своєю наполегливою працею, знанням чи значенням, відіграли визначну ролю в житті українсько-бережанського громадянства: полковника УГАрмії д-ра Осипа Ковшевича, проф. д-ра Зенона Кузелю, посла Тимотея Старуха, проф. Григорія Бобяка, проф. Ісидора Єлюка, радн. Івана Масляка — першого українського комісара-старосту Бережанського повіту в 1918-1919 рр., та багато інших, що розбивали скелю неволі і недолі рідного Народу, вказуючи йому шлях до кращого майбутнього.

Схиляємось у поклоні перед усіми тими Бережанцями, що в честній вояцькій боротьбі — віддали своє життя за волю свого Народу — за свою незалежну, вільну Державу, як і перед тими, хто загинув за любов до Батьківщини в тюрмах, на засланнях чи від куль ворогів України.

Книга „Бережанська Земля" буде цінною пам'яткою для тих, що там жили, самі бачили чи переживали багато з описаного. Та ще більше цінною має бути для тих, яких предки — діди чи батьки, вийшли з тієї Землі, тобто для молоді, що своєї Батьківщини ніколи не бачила і мало про неї знає. Вона — має продовжувати Велике Діло своїх попередників, а після неї — їх нащадки, де б вони не жили на світі.

Коли „Бережанська Земля" потрапить до рук такої української молоді у світі, то це буде найкращою подякою для Автора і всіх тих Спів-авторів та Добродіїв тієї пропам'ятної книги, що своєю працею чи фінансовою допомогою сприяли виходу її у світ.

Комітет „Видавництва Бережани"

ІСТОРІЯ ПОСТАННЯ „БЕРЕЖАНСЬКОЇ ЗЕМЛІ"

Покійний д-р Володимир Бемко, проживаючи в місті Нюарку, Н.Дж. дуже часто приїздив в неділі чи свята до Нью-Йорку, заходив до церкви св. Юрія при 7-мій вул., а після відправи задержувався, як сотні інших українців, що хотіли зустрітися з родиною, знайомими чи приятелями таки на тій вулиці, вітаючись з ними й полагоджуючи свої справи. На таких недільних зустрічах з Бережанцями, ще в половині п'ятдесятьох років, постала думка запросити усіх Бережанців обидвох Америк і Канади на великий з'їзд-зібрання до Нью-Йорку. Ця думка оформилася в 1955 р. набравши реальної дії, з означеною метою і програмою, а здійснити її мала невелика група Бережанців, назвавши себе „Ініціятивним Комітетом".

На першій нараді 20 березня 1955 р., було присутніх 21 Бережанців, — проводив д-р В. Бемко, секретарював мґр. Лев Стеткевич. Д-р В. Бемко познайомив їх із завданнями Ініціятивного Комітету для скликання та переведення такого з'їзду. Всі присутні станули на становищі доцільности такого з'їзду і зустрічі Бережанців, різнились лише у підході і мотивах, бо одні хотіли мати звичайну товариську зустріч і наближення поміж земляками, інші бачили у з'їзді нагоду списати і передати для історії вартісні моменти з нашої недавньої минувшини на Бережанщині; деякі дискутанти заступали ще інші думки, але всі були за тим, щоби такий з'їзд підготовити та перевести в діло. Зараз таки вибрано діловий Комітет для здійснення наміченої зустрічі. На цю постанову вплинуло й те, що нові поселенці родом з інших галицьких повітів — приєдналися до таких реґіональних Комітетів, що існували тут вже передше і спільно давніші з новоприбулими, відбували свої з'їзди і зустрічі. Діяли тоді наприк. Комітети — Бібрецький, Збаражзький, Угнівський та інші. На жаль не було Бережанського Комітету, хоча давніх поселенців-Бережанців чимало жило тут і в Канаді.

На чергових сходинах 27 березня 1955 р., зарисувалася вже цілком виразно справа підготовлення до друку і видання деяких матеріялів про Бережанщину, однак думки були поділені: одні члени Ініціятивного Комітету хотіли б видати спеціяльну однодневку, призначену лише на з'їзд земляків, а інші говорили про видання альманаху, тобто більшої змістом праці про рідні сторони. Один із дискутантів поставив навіть внесення, щоби створити постійну організацію для відпору нових зазіхань наших західніх сусідів на наші землі, що в тому часі підняли у світі крикливу кампанію, за відданням їм як вони звали „кресуф всходніх", — відібравши їх силоміць від Москви, далі говорив він — було б дуже доцільним, зібрати всі матеріяли про вклад Бережанщини у Визвольні Змагання українського народу і їх надрукувати. На дальших сходинах, була знову дискусія про цю справу, однак до жадного рішення не дійшло, хоч матеріяли про Бережанщину постійно прибували. Зовсім вияснилася проблема щойно на сходинах в дні 31 липня того ж року,

бо тоді одноголосно вирішено не видавати одноднівки, для якої не було відповідних матеріялів, зате по з'їзді створити постійно діючий Комітет з осідком в Нью-Йорку та відділами в інших містах тут і в Канаді, зібрати всі потрібні матеріяли зі світлинами та видати друком справжній альманах про Бережанщину.

З'їзд Бережанців відбувся 17 вересня 1955 р. в місті Нью-Йорку при участи понад 250 місцевих і приїзних земляків. Вранці того ж дня відслужено в церкві св. Юрія Службу Божу, а опісля Панахиду за спокій душі померлих Бережанців. Святкове відкриття з'їзду відбулося в гарному настрої в залях Народнього Дому. Голова Ініціятивного Комітету, д-р Володимир Бемко, привітав земляків гарною промовою, були ще й інші привіти, що їх склали ред. Лев Лепкий, Ольга Целевичева та д-р Микола Галій. Опівдні був спільний обід, а вечером танцювальна забава для молодих. Всі присутні Бережанці були дуже вдоволені з тієї зустрічі, надивилися, наговорилися і забавилися зі своїми друзями, згадуючи минулі — важкі часи на рідних землях. На тому з'їзді голова Комітету в розмовах з Бережанцями, заторкнув теж справу видання якоїсь більшої праці про Бережанщину, і ті з якими нараджувавсь в тій справі, сприяли цьому проєктові, обіцяли фінансову підтримку, просили його і доручили таку працю зладити.

На ліквідаційному засіданні Ініціятивного Комітету, вирішено не розв'язувати Комітет, лише скликати в короткому часі ширші сходини Бережанців, і започаткувати нове товариство „Видавництво Бережани", для зібрання, приготування та видання більшої історичної праці про Бережанщину. Однак з тим постанням нового товариства, прийшлось заждати — добрих кілька років.

Мавши запевнення фінансової підтримки від земляків присутніх на з'їзді, д-р Володимир Бемко взявся за діло, запляновуючи свою працю на більше років, знаючи, що лише солідно приготована і написана історія Бережанської землі — матиме тривалу вартість, тому треба буде поволі просуватись вперед, усе написане піддати контролі, та сперти на певних і правдивих джерелах. Це він і робив. Писав історичну частину Бережанської землі вірно й правдиво, подаючи велику кількість історичних джерел, якими користувався при праці.

Почавши це велике завдання, д-р Володимир Бемко звернувся окремим письмом до загалу Бережанців, щоби вплачували передплати на книгу, на конто „Видавництва Бережани", нью-йоркського банку „Самопомочі", а також щоб надсилали свої дописи, спогади чи окремі статті про свої родинні села і містечка та подавали по змозі вірні історично про них матеріяли, не забуваючи теж про відповідні світлини. Праця над призбиранням усіх потрібних матеріялів для написання історичної частини „Бережанської Землі", забрала Покійному майже повних 8 років часу, та ще додатково 2 роки для поправлення дописів співавторів і приготування потрібних світлин. Треба тут додати, що також усі кошти призбирання матеріялів як: поштові оплати, зворот коштів

тим, що розшукали в бібліотеках та надіслали що було потрібне – витрачав із власного дуже худенького гаманця, бо жив тут дослівно з праці своїх рук, поки не пішов на пенсію.

Щоби притягнути більший гурт земляків до співпраці, зацікавити їх та спопуляризувати ідею видання книги про Бережанщину, а також для технічної йому допомоги в листуванні, закликах та справозданнях, нарадившись зі своїми помічниками, – запросив Покійний Бережанську громаду Нью-Йорку і околиць на збори 28 квітня 1963 р. в тій справі. На тих зборах вибрано Комітет „Видавництва Бережани" в складі: голова — д-р Володимир Бемко, заступн. голови — Володимир Пришляк і Євстахій Манацький, члени Комітету: Ольга Целевичева, інж. Осип Баран, д-р Богдан Бородайко, Іван Гірняк, Михайло Клецор, Микола Кузик. Пізніше кооптовано як членів Комітету: Наталю Хоманчукову, Ярославу Ставничу, Михайла Когута, Ярослава Косановського, проф. д-ра Мирослава Лабуньку, д-ра Богдана Левицького, Павла Созанського, мґра Лева Стеткевича, мґра Лева Халупу, Степана Щура.

Також тоді одностайно вирішено звернутися до численної Бережанської громади тут і в цілому світі, підтримати добрий почин написання і видання друком історії Бережанщини, бо такої книги досі ще ніхто не написав, а поява її друком свідчитиме по всі часи про любов, прив'язання, і пошану Бережанців до свого рідного гнізда.

Ненадійно – смерть забрала найближчого співпрацівника д-ра Бемка, сл. п. Володимира Пришляка, що до останнього дня свого життя, чимало допоміг при збиранні матеріялів, листуванні та розсиланні закликів і справоздань з праці для „Бережанської Землі".

На весні 1965 р. погіршилось здоров'я д-ра Бемка, а влітку того ж року — 15 серпня помер нагло в Нью-Йорку. Похорони були дуже величні, при великому зібранні Бережанців, приятелів та знайомих, що вкрили домовину, опісля могилу живими квітами і дорогими вінками з відповідними написами на шарфах в українських державних кольорах. Численними жалобними промовами, вшанували Бережанці востанє свого Голову, а священики-Бережанці – останніми молитвами.

По смерти голови, скликано сходини Комітету, на яких дружину Покійного Олену Бемкову, що ввесь час допомагала в праці для „Бережанської Землі", іменовано почесною Головою Комітету, а тому, що в тому часі дружина містоголови Євстахія Манацького дуже важко захворіла і обняти головства він не міг, Комітет уповажнив д-ра Богдана Бородайка виконувати обов'язки діючого голови К-ту, передаючи йому дальшу редакцію „Бережанської Землі". Тоді також іменовано заступником діючого голови, інж. Богдана Бемка.

На тих сходинах, Комітет постановив при допомозі родини Покійного, завершити розпочате діло – історична частина книги була вже написана, інші речі – як дописи співавторів, збірка світлин — закінчувались, нестало лише всіх потрібних фондів для видання книги, бо передплати і посилки спонзорів - добродіїв не впливали так, як слід

було сподіватись. Тому Комітет видав заклик до Бережанців у вільному світі живучих – підперти щедрою рукою добре діло. Цей заклик-запрошення до передплати, дещо допоміг у зібранні фондів. Тоді надійшли декілька вартісних дописів та спогадів, прибули теж дуже вартісні і конечно потрібні для прикраси книги – світлини.

Багато допоміг у підготові до видання книги „Б.З." син Покійного – Левко Бемко, що виготовив та надіслав фотостати всіх машинописів, що були дуже помічними в дальшій праці.

За згодою родини Покійного, Комітет вирішив зібрати ввесь матеріял, написаний і приготований до друку Покійним Головою в одну цілість, назвавши його Першою Частиною книги „Б.З.", а вшановуючи пам'ять Автора, Редакційна Колегія залишила оригінальний уклад розділів тої ж частини. Всі інші матеріяли надіслані співавторами – названо Другою Частиною „Бережанської Землі". Такий поділ, приніс користь нашому збірникові, чітко розмежовуючи історичну частину книги від дописів, статтей та мемуарів співавторів. На тому засіданні Комітет вирішив видати книгу „Бережанська Земля," як XIX том регіональних видань – під патронатом Наукового Товариства ім. Шевченка.

В характері літературно-мовного редактора „Бережанської Землі", вдалось Комітетові приєднати п. Леоніда Полтаву: п. редактор з притаманною йому енергією і знанням – приступив до праці, викликаючи найбільше вдоволення та признання членів Комітету. На цьому місці Комітет „Видавництва Бережани" висловлює ред. Леонідові Полтаві – належні слова пошани і щиру подяку.

Вступну наукову розвідку про праісторичні й ранньоісторичні пам'ятки Бережанщини, написав визначний наш науковець-археолог проф. д-р Ярослав Пастернак. Розвідка написана в легкій, приступній формі – вона дозволить читачам перенестися думками в ті первісні часи, коли творилося життя на тих територіях і зрозуміти ті великі переміни, що тривали тисячі років, поки наші предки змогли присвоїти ці землі для свого життя та постійного замешкання.

Можна сміливо сказати, що така розвідка додала „Бережанській Землі" наукової поваги і непроминальної вартости, при чому не слід забувати, що це одна з важливіших того роду наукових розвідок, що розкриває таємниці заховані з тих часів у нашій Бережанській землі. Праця-розвідка проф. д-ра Ярослава Пастернака – остане на все у пам'яті Бережанців.

Це коротка історія постання „Бережанської Землі". Постала вона з великої любови до всього рідного, до своєї землі, свого народу, своїх сіл і містечок – постала на те, щоб привернути із забуття ті малі незначні вогники, що тут і там були розсипані гарячими українськими серцями, з яких у короткому часі піднялись – спалахнули великі вогні... національної свідомости і гордости, боротьби і саможертви за право до державного життя – за найвищі ідеали української нації... і ті вогні ніколи вже не погаснуть!

Редакційна Колегія

ЧАСТИНА І.

Тут Звіринець, там Руриська,
Райська гора, Сторожисько,
Та ще й Бабина гора.
Під Звіринцем — он Хатки,
А навпроти — то Сілки.
Нижче Сілка — став-вода,
Простягнувсь до Лапшина.
Праворуч... т. так! Адамівка,
Село Посухів й Жовнівка.
А за ними — Потутори,
В'ється Липа Золота...
А у далі... що за гори?
Це ж Лисоня дорога!
Там стрілецька Честь і Слава
Повік ясні... мов заграва!
– – – – – – – – – – – –
Ви думали про Куряни?
Ні! Це ж славні Бережани!

Проф. д-р Ярослав Пастернак

ПРАІСТОРИЧНІ И РАННЬОІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ БЕРЕЖАНЩИНИ

Сучасна Бережанщина лежить на найвищій частині Подільської височини, яку видвигнув, кілька мільйонів років тому, горотвірний підземний рух з Галицько-Басарабського неогенного моря в молодшій фазі третинного (терцієрного) періоду геологічної історії землі. Багато пізніше в першій половині наступного чвертинного (квартерного) періоду настала в усій північній та середній Европі катастрофічна зміна клімату, спричинена, мабуть, пересуненням бігунів землі. Могутній льодовик, кількасот а то й більше метрів затовщки, просунувся з півночі на галицькому відтинку, в своєму найбільшому поширенні аж по лінію Перемишль-Самбір-Львів-Тернопіль і зупинився саме в північних межах теперішнього Бережанського району. В культурному розвитку людства це була старша кам'яна (палеолітична) доба, названа так за матеріялом (кремінь, камінь), з якого первісна людина виробляла своє перше ужиткове знаряддя.

Перша людина в Україні появилась десь на початку цієї доби, приблизно 300 тисяч років тому, в середньому Подністров'ї. Полюючи на мамутів, насорогів, бізонів, печерних ведмедів та північних оленів, що блукали тоді по холодних арктичних степах на південь від льодовика, ці перші кочівничі гурти найдавнішого населення України повільно просувались вгору Дністром і його притоками, в міру відступу льодовина на північ, спершу Серетом на західнє Поділля й Волинь, пізніше Золотою Липою на подільську височину — на Бережанщину. Сліди цього найдавнішого її населення виявив там Ю. Полянський у 1927 р., на території самого міста Бережан. Це були три стоянки, місця постою ловців мамутів з так зв. оріняцької доби (молодший палеоліт): одна на схилі гори Лисоні, друга на східньому березі ставу в місці „за рікою", третя — в першій цегельні. Знайшли на тих стоянках кістки дилювіяльних тварин, багато крем'яних ядрищ (робочий сирівець), готове крем'яне знаряддя (різаки, шкребла) і багато дрібних відпадків з ядрищ, що вказує на існування палеолітичної кременярської робітні на схилі Лисоні, приблизно 40 тисяч років тому.

Після того настала, мабуть дуже довга перерва в заселенні теперішньої Бережанщини — бодай не виявлені там ще його сліди — і тільки з молодшої кам'яної (неолітичної) доби 5.000-1.800 до Христа є знахідки, що вказують на збільшену кількість населення цих теренів. Нарівні з тодішнім населенням других частин теперішніх українських земель, праісторичні „Бережани" займалися тоді вже примітивною управою рілі при допомозі кам'яних та кістяних мотик, стали плекати домашню худобу та вміли вже ліпити глиняний посуд, варити страву, ткати полотно на одяг. Сліди селищ з того часу були виявлені в Мечищові та на межах Конюхів і Медової. Окремі кам'яні сокирки й ножі як сліди перебування там неолітичного населення були найдені в Будилові, Поручині й Слободі. В суміжній Підгаєччині жили тоді трипільські племена, прапредки українського народу, з прикметною мальованою керамікою, і пам'яток по них треба сподіватися теж на Бережанщині.

В молодшій частині неолітичної доби, біля 2.500 до Хр., прийшло на західні українські землі з убогих піскових околиць Прибалтики, горі Вислою й Сяном, напівкочівне плем'я, яке ховало своїх покійників у скриньках, дбайливо складених з кількох кам'яних плит. Один такий скриньковий гріб виявили випадково теж на Бережанщині, в с. Вибудові, у 1935 р., але без детальних досліджень селяни засипали його назад. Прихід цих нордійських іміґрантів дав початок товарообмінним зв'язкам праісторичної Бережанщини з прибалтійськими краями, засвідченим, покищо, бойовими кам'яними топірцями північного типу, що їх знайшли в Бишках і Плотичі.

Могили з обрядово скорченими кістяками й кам'яними бойовими топірцями та глиняним посудом, прикрашеним відтисками шнурка („шнурова кераміка") у могильному виряді „на той світ", що їх відкопали в Підвисокім і Плавучі Великій, були залишені на Бережанщині середнє-европейськими войовничими напівкочовиками, що під кінець III тисячоліття до Хр. прийшли зі Шлезьку вздовж Висли і, шукаючи кращого прожитку, широко розбрелись по Галичині й Волині.

Досі ще не відомо про будь-які знахідки на Бережанщині з брондзової доби (1800-800 до Хр.), коли на зміну каменю прийшов новий ужитковий матерія — брондза. Тільки з початку залізної доби (800-500 до Хр.), з часу винайденя способу виробляти набагато дешевше залізне знаряддя, з часу широкого розвитку хліборобства й скотарства та виникнення патріярхального суспільного ладу в Україні — було принагідно добуто із землі кілька глиняних посудин так зв. висоцької культури (с. Висоцьке біля Бродів), в околиці м. Бережан та в Котові. Останків житлових споруд та поховань з того часу на Бережанщині ще не знаємо, як нема там ще знахідок і з другої половини (500 - 0 до Хр.) останнього тисячоліття до Хр.

У перших століттях по Хр., у так зв. сармато-римській добі (1-375

по Хр.), західнім боком сучасної Бережанщини проходив римський торговельний шлях з Подністров'я в околицю теперішнього Львова і далі на Волинь. Він позначений скарбом срібних римських монет — динарів (245 штук) з рр. 68-217, викопаних у Бертасові, та окремими римськими монетами, знайденими у Котові і Мечищові. Цим самим шляхом дісталися з долішнього Подністров'я на Бережанщину і римська брондзова фібула для спинання одягу, виорана в Гуляйполі. Ці знахідки вказують вже на густіше заселення того терену. Слідів селищ та поховань з римської доби на Бережанщині ще не знаємо, і можна тільки здогадуватись, що з того часу походила глиняна урна-попільниця із спаленими людськими (!) кістками, що її викопали у 1913 р. в Раю та передали в поміщицький двір.

З ранньоісторичної, княжої доби, маємо на Бережанщині вже багато більше пам'яток, що вказують на ще густіше заселення території, що організаційно належала спершу, мабуть до Теребовельського князівства, а пізніше до Галицько-Волинської держави. В Будилові, Гиновичах, Куропатниках та Урмані збереглися останки укріплених городищ княжої доби, в Августівці, Плавучі Великій та Урмані були розкопані погребища, а в Лапшині і Літятині окремі поховання з того ж часу.

У с. Вербові випадково викопали скарб із срібних прикрас з XII ст. київського виробу, що зберігався до другої війни в Музеї НТШ у Львові. У Вибудові знайшли брондзовий нагрудний хрестик-складень (енколпіон), у Гиновичах брондзовий перстень та горщок, а десь на околиці Бережан різьбар М. Гаврилко викопав під час першої світової війни два срібні ковтки з гробу західнього типу. У Баківцях вирили із землі в 1860 р. дуже рідкісний скарб монет з XIV ст., з якого дісталися три півгроші руські і один львівський до нумізматичної збірки єпископа Івана Ступницького в Перемишлі.

З пізніших історичних часів походить Бережанський п'ятикутний замок, збудований воєводою Сенявським у 1554 р., та руїни оборонного костела, що був зруйнований татарами у 1674 р. З тих самих часів походять і скарби польських та шведських монет, викопані в Лісниках і Рибниках. Їх закопано для безпеки в землю в неспокійних часах польсько-турецьких воєн у другій половині XVII ст.

Пізніші, вже після-княжі замки були колись у Мечищові та Нараєві. Сьогодні збереглася там лише сама назва „замчисько". Сліди давніх манастирів були ще кілька десятків років тому, на початку цього століття, у Мечищові та в Рибниках.

Крім того, є ще на Бережанщині пам'ятки старовини, походження яких не досліджене. Це могили по полях здебільшого вже дуже порозорувані, у Гиновичах, Куропатниках, Мечищові, Нараєві. В Курянах відкопали у 1937 р. підземні мурovані льохи, а в Слободі Золотій гріб бойовика з поржавілим мечем. Доля знахідки не відома.

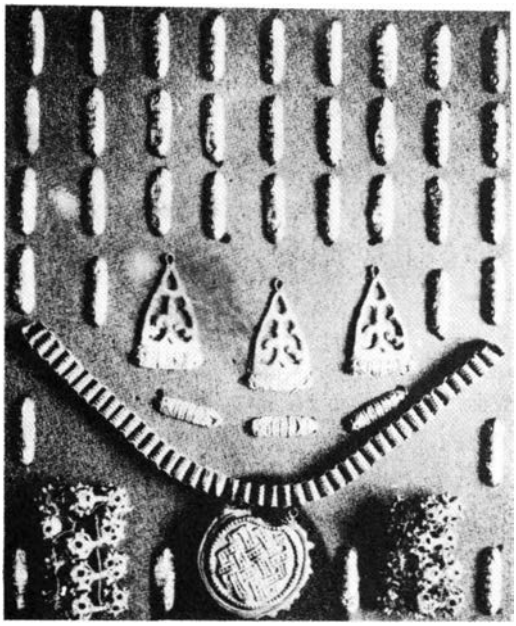

Срібний скарб (срібні прикраси) з княжої доби XI-XII стол. найдений в селі Вербові пов. Бережани (збірка музею НТШ у Львові).

Згадані „рухомі" пам'ятки (гроші, зброя...) з Бережанщини зберігалися більшістю в археологічному відділі Культурно-історичного Музею НТШ (сьогодні в Державному Музеї) у Львові, деякі в Музеї „Рідної Школи" в Тернополі, в археологічному кабінеті Львівського університету та в Музеї Польської Академії Наук у Кракові, а про кілька з них повідомили окремі тямущі любителі нашої української старовини.

На перший погляд могло б здаватися, що названі тут, іноді невеликі, знахідки не мають особливого значення. Проте, саме вони є важливими наявними свідками давноминулих часів, є неписаними джерелами, на підставі яких ми можемо відтворити, хоч фрагментарно, життя-буття праісторичного населення Бережанщини.

Ці знахідки допомагають нам ствердити майже безперервне заселення цієї частини українських земель від старшої кам'яної аж по історичну вже, княжу добу; вони дають уявлення про суспільний лад, головні види господарства і виробництва та інші вияви матеріяльної культури праісторичної людини на Бережанщині, виявляють якоюсь мірою її духове обличчя й мистецькі уподобання, вказують на форму поховань і зв'язані з тим культові обряди. На підставі наявних археологічних матеріялів можемо вкінці ствердити споконвічну етнічну й культурну єдність праісторичної Бережанщини з усіми другими частинами українських земель.

* * *

Д-р Володимир Бемко

БЕРЕЖАНИ — БЕРЕЖАНЩИНА

ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС

Бережанщина в давніх роках

Бережанська Земля, з мальовничими узгір'ями, на яких розташувалися села, із старовинними дерев'яними церковцями, покрита задуманими борами, лісами та ярами — це подільська Швайцарія. Золота Липа,пливучи серед заквітчаних лугів, в'ється в ярах, вилискуючи на сонці водами, наче сріблом...

Від древніх часів,аж до нинішних днів на тій землі йде завзята боротьба: давно — з ордами кочовиків, татар, турків, тепер — з захланними сусідами. Земля, напоєна кров'ю синів, що впали в її обороні.

Під час Визвольних Змагань 1918 — 1920 рр. річка Золота Липа багряніла від крови. Її береги та узгір'я були зриті ґранатами, скороджені кістками, вкриті могилами синів-героїв. Там слава героїчних боїв Українських Січових Стрільців (УСС-ів) у 1916 р., бої на Лисоні — під с. Конюхами. Там побоєвища Української Галицької Армії 1918 — 1919 рр. Там сліди вкритих славою відважних змагань І-ї Бриґади УСС-ів, 3. Бережанської Бриґади та 7-ої Львівської Бриґади У Г Армії під час Чортківського наступу проти ворожих військ ген. Галєра. Влітку 1919 р., фронтовим наступом через горби Лисоні здобули Бережани - мабуть безприкладний в історії бій і безприкладна перемога.

Ще докладно не відоме минуле цієї землі. Скільки скарбів ще чекають там археологів ! . . Її таємниці вичікують свого слушного часу.

Звідти, з мурів найдавнішої гімназії Галицького Краю вийшло чимало відомих науковців, поетів і видатних діячів.

Українська історіографія досі мало передала з минулого Бережанщини. Сусіди залюбки затирали сліди минулого цієї землі з княжих часів. Польські історики починають історію Бережан щойно від XV ст. До речі, початків оселі Бережани треба шукати в часах Теребовельського князівства та Галицько-Волинської Держави. Мабуть, за короля Данила вже існувала Бережанська волость. Польська історіографія стверджує, що Бережани були селом, але через своє розташування на торговельному шляху, що проходив із сходу на захід, стали осередком волости, а згодом і осідком вірменської колонії; вона мала тут свій торговельний склад.

Вірмени, один з найстаріших народів на східніх межах Европи (початки їхньої історії сягають 600 років перед народженням Христа), жили на пограниччі Азії. Через цю країну проходили народи з Азії в Европу і проходячи, розшарпали високо розвинену вірменську культуру. В нових часах Вірменію роздерто на три части: одна потрапила під Москву, друга — Туреччині, а третя — Персії. Добрі сусіди хотіли мати Вірменію, але без вірмен... Вперше вийшли вірмени з рідної землі в часі сарацинської навали. Багато з них появилось у княжій Русі. Тут вони брали участь в походах київських князів. Згодом стали про-

відниками купецьких караванів на далекий Схід. Це були перші колоністи на наших землях, значно давніші від німецьких, яких покликав король Данило, будуючи Холм та Львів. Є згадка про вірменина – прибічного лікаря князя Мономаха. 1). Життя зблизило вірмен до Руси. Зміна настала у половині XVII ст. В наслідок релігійної унії з Римом, поляки стали ближчі вірменам, чим православні русини.

На південний схід від Львова, над Золотою Липою, розкинулось місто Бережани. Воно оточене вінком лісів та горбів: Лисоня на сході, курянські та підвисоцькі ліси на заході, від полудня Бабина Гора, а від півночі — гора Сторожисько та один з найбільших на землях Західньої України став. Околиця вкрита дубовими, буковими і частково сосновими лісами. Про початки міста та його назву важко щось певно сказати. Безсумнівним є одне – його початки сягають княжих часів.

Назву „Бережани" виводять від слова „береги". З півночі на південь перетинають Бережанщину річки, що впадають в Дністер: Золота Липа із допливами Ценівкою і Коропцем. Підсилювана багатьома потічками з лісів, Золота Липа творила на багатокілометрових просторах багна, ставища та мокляки, де ховалося населення від ворожих набігів. Хто знає, може тому люди і назвали річку „Золотою"?.. Яр, що простягається від м. Дунаїв, через села Біще, Гиновичі, Жуків, Бережани і дальше на Підгаєччину, творив сотні років тому суцільне велике озеро. З часом воно висихало, залишаючи стави в Урмані, Біщу, Шумлянах Малих, Бережанах, Потуторах, Саранчуках. Став на сіножатях теперішньої Адамівки (передмістя Бережан) займав простір близько 800 морґів.

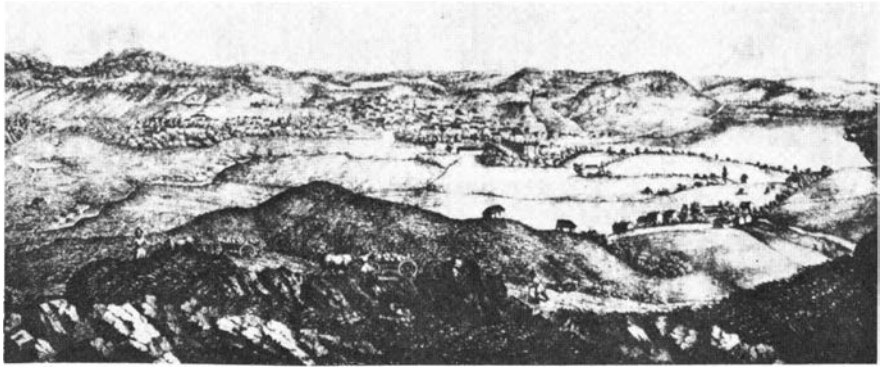

Бережани, гравюра з 17 стол. Літографія Піллера у Львові.

Над околицею панували горби: Звіринець – 410 метрів височини, Лисоня – 399 мт., Сторожисько – 396 мт., Бабина Гора — 411 мт., Попелиця над с. Шибалин – 443 мт., і Біла Гора – 429 мт. З верхів було видно далекі околиці Рогатина на заході, а на схід аж поза Козову. Горбки в інших селах, як Віхи біля с. Саранчук, або гора Козакова біля с. Мечищів та згадані горби біля Бережан сприяли обороні від несподіваних нападів ворога.

Оселі будовано на узгір'ях, а багна перетинали греблями, що збереглись до наших часів. У княжу добу були укріплені села:Будилів, Гиновичі, Куропатники і Урмань. Недалеко Бережанської волости були боярські оселі Псари, Помонята, Болшівці, Конюшки, а дальше великий, княжий Галич — це сусідство, очевидно, додатньо впливало на розвиток Бережанщини.

Дехто виводив назву Бережани від слова „бережи" (проф. Бер. гім. Альойз Штайнер), мовляв, ще й нині це оборонний осередок через непрохідні ліси та багна. На горі Сторожисько, мабуть і був постій княжої сторожі. На схід від Бережан, с. Городище могло бути першим оборонним пунктом для Бережан. Народ і досі вживає назви „Бережини". Однак, із цією теорією погодитися важко, хоч би й тому, що на Бережанщині прийнятий вислів „хай Бог стереже", а не „береже".

— ⁂ —

Після трагічної та несподіваної смерти останнього галицько-волинського князя, Юрія Тройденовича 1340 р., Галицько-Волинське князівство стало об'єктом суперечок між „сусідами". З претенсіями на наслідство виступив номінальний „зверхник" всієї Руси, татарський хан Узбек, а потім литовський князь Любарт і угорський король Карло Роберт. Але всіх випередив свояк покійного князя, польський король Казимир, який зайняв Львів і прилучив Галичину до польського королівства. По смерти Казимира Галичина припала його наслідникові Людвигові, королеві Угорщини і Польщі. Людвиг послав до Галичини шлезького князя Володислава Опольчика, як свого намісника, а по семи роках прилучив Галичину до Угорщини (1377 р.) Двадцять років пізніше молодша дочка Людвига, польська королева Ядвіґа „відібрала" Галичину і знову прилучила її до Польщі. Те „відібрання" пройшло без особливих труднощів, бо галицькі бояри були невдоволені угорською владою. З того часу на руські землі почав напливати польський елемент.

Польські королі, нехтуючи правами дотеперішніх власників, роздавали землю польській шляхті. І так, хоча князь Володислав Опольчик подарував село Поточани Миколі Адамцьові в 1375 р., король Ягайло в 1430 р. подарував те саме село Поточани римо-католицькому архиєпископові Львова Іванові, та ще й додав до цього село Рекшин і містечко Дунаїв. Через сто років король Жигмонт III подарував Бережанську волость Миколі Сєнявському з привілеєм замінити село Бережани у місто „на магдебурзькому праві".

„Акт донаційний" (себто дарунковий) був написаний латинською мовою і звучав так: . . . „З нашого відома і волі і за згодою Рад наших дозволяємо із села Бережани, розташованого на львівській землі, утворити і вивершити місто. Мешканців Бережан, усіх, як теперішніх, так і майбутніх, з права польського або руського, на право німецьке переносимо. В межах міста справи кримінальні має судити війт і рішати

їх, згідно з німецьким правом. На користь міста признаємо ярмарки в днях Вознесіння і св. Петра та крім цього, звичайні торги кожної п'ятниці в тижні..."

До Бережанської волости належали тоді села: Бережани, Біще, Куропатники, Урмань, Гиновичі, Жуків, Лісники, Лапшин, Посухів, Дрищів, та Шумляни. Польські історики підкреслюють, що Бережани були в ті часи селом, у якому Микола Сєнявскі застав дві церкви. 2).

У записках з XVI ст. знаходимо такі назви осель:Бзезані, Лєснікі, Жуков, Діще (Дібще?) — власник Гієронім Сєнявскі; 3) Посухів, Лапшин, Гиновичі, Підвисоке, Шумляни — власник Іван Сєнявскі; Нараїв — власник Микола Висоцький; Поручин ,Біще — власник Іван Свірський; 4) Рогачин — власник Бенедикт Нараївський; Конюхи — власник Станислав Вендлінський; Мечищів — власники Потоцкі; Куропатники — власник Чуловський; Куряни — власники Микола і Іван Курянські; Будилів — власник Петро де Зборів.

Дивним-дивом не згадано про села Вербів, Шибалин, Стриганці та Рекшин. Село Стриганці існує від 1578 р., але церкву побудовано там щойно в 1731-у році, а в сусідньому селі Рекшин аж через два роки. Усний переказ мешканців с. Шибалина подає, що в 1615 р. татари спалили в селі дерев'яну церкву — отже с. Шибалин мусіло вже існувати в XVI ст. По якомусь часі Шибалинці збудували нову дерев'яну церкву, що простояла до 1900 р. У вісімдесятих роках минулого сторіччя парох села о.Віктор Білинський кожного року в день празника ходив з процесією на місце першої татарами спаленої церкви та згадував у молитвах давнє, страшне татарське лихоліття. Наслідник о. В. Білинського, о. Микола Садовський у 1901 р. — 1902 р. збудував на місці дерев'яної церкви мурована, що її так дуже пошкоджено під час першої світової війни. Пізніший парох о. Дмитро Мигоцький повністю відремонтував ту церкву. Попри спалену татарами церкву, в давнині проходив широкий шлях з Бережан на схід, в напрямі Тернополя. В новіших часах австрійський уряд проклав новий шлях, „мурованку", що проходив у трохи іншому місці. Інші польські джерела подають дальший список осель:

КАПЛИНЦІ — село над рікою Стрипою, з 300-морґовим ставом. Під час польсько-турецької війни, в другій половині XVII сторіччя, турки знищили греблю на тому ставі. Селяни самотужки побудували нову греблю, а щоб роздобути потрібний матеріял, вони розбирали свої господарські будинки. Через направлену греблю проскочили в атаці польські гусари і розбили турків. В нагороду село було звільнене від панщини, а за користування землею селяни платили чинш. 5)

КОНЮХИ — село на границі Поділля. В давнині це був оборонний город, з манастирем оо. Василіян. Назву села виводять від роду селянських робіт „в хосен" засновника села. 6) Назву „Конюхи" виводять з того, що до сільських робіт належала служба нагляду над кінськими табунами на королівських чи панських землях. Було чотири роди тієї служби:

а.) конюхи – доглядали робочих коней;
б.) стадні –наглядали над кіньми, якими селяни обробляли власні поля, але коні належали панові;
в.) конокормці – селяни мали прогодовувати панські коні;
г) кобильники – наглядали над табунами.

(В польськ. словнику є слово „конюши" – „конюх". Треба прийняти, що назва „Конюхи" є наша, що свідчить про постання села ще перед польською займанщиною).

КОТІВ – оселя з великим ставом над Золотою Липою та оборонним городком. Сліди оборонних валів були помітні перед другою війною.

КУРЯНИ – село розкинене серед лісів, по правій стороні мурованки, що йде з Бережан на Рогатин. По західній стороні мурованки був став, а за ним серед лісів фільварок. Засновником села був нібито Іван Висоцький. На колишнім ставі, нині сіножаті та слід від греблі.

ЛАПШИН — давня оселя – тут був колись манастир оо. Василіян про який згадують ревізії ігуменів з 1724 р.

ПІДВИСОКЕ – оселя стара, король Жигмонт III надав селу привілей заснування міста на німецькому праві.

ПОСУХІВ – з південної сторони Бережан; це був оборонний городок, який з прилеглим великим ставом охороняв доступ до Бережан з південного боку. Старенька дерев'яна церковця згоріла за першої світової війни. В 1916 р. – місце постою команди полку Українських Січових Стрільців. У селі є цвинтар УСС-ів, які полягли в боях на „Лисоні"в 1916 р.

ПОТОЧАНИ – оселя, виникнення її сягає княжих часів.

ПОТУТОРИ – село, побудоване на горбовинах. На південній стороні села був став, який спущено в XIX ст. В інвентарі з 1698 р. сказано про простір фільварку та кількість робочої селянської сили.

ШАРАНЧУКИ звані САРАНЬЧУКИ – належать до найстаріших осель. У документах з 1416 р. оселя звалася „Шаранчуки". Там був 400-морґовий став, що боронив доступу до городища Котів. У селі була папірня, з якої нині залишилася тільки назва ґрунтів – ниви „на папірні".

ТАУРІВ – про село є згадка в документі з 22 березня 1599 р., в якому римо-кат. архиєп. Іван Саліковскі віддав село в досмертне користування Йосифові Дорожинському. 7).

УРМАНЬ – про оселю сказано в записі з 1448 р. Дмитро зі Спикльос, син Грицька Курдийовича, вписав оплату по 12 кіп грошей від кождочасного спусту урманського ставу для Домініканського манастиря у Львові. 8).

ЖУКІВ – грамотою з 8 лютого 1420 р. король Ягайло надав німецьке право селам Жуків і Дрищів. Власником сіл був Іван Лабонта.

БІЩЕ – Односельчанин проф. Йосиф Відаєвіч, доказує, що

цю оселю заснував шляхтич Іван Бощ у 1339 році. Від його імени пішла й назва села. Він подає, що Бощ з допомогою оо. Домініканів організував римо-кат. парохію та збудував костел. Коли ж прийшов до влади король Ягайло, в околиці був побудований так зв. „королівський шлях", який з часом відіграв ролю в посиленні торговельного руху в тих сторонах. Коли Іван Бощ постарівся, з того скористувалась його сусідка Кляра Романовска, зробила „наїзд" на Біще, прогнала Боща, а село забрала собі. На процесі за власність виграла Романовска. Рід Романовських вимер в початках XVI ст., їхнє майно перейшло до Потоцьких. 9).

За іншим джерелом — оселя Біще є однією з найдавніших осель; Початки заснування не відомі. Римо - кат. парохія існувала вже в 1339 році, стояв уже й мурований костел, з оборонними валами, а з двох сторін забезпечений ставом. Врешті те джерело говорить, що на розпорядження римо - католицького архиєпископа Івана Стрепи у Львові, парох римо - католицької парохії в Біщу був зобов'язаний платити десятину римо-кат. парохії в Бережанах. 1675 року м. Бережани разом із костелом, було зрівняне з землею під час татарського нападу. 10)

Як бачимо, ці два джерела —не погоджуються між собою. Казимир Великий, захопивши Галицьку Русь, не усталював римо - кат. ієрархії; тут і там побудовано костели. Лише його наслідник, угорський король Людвік, заснував римо-кат. архиєпископство в Галичі і три єпископства: перемиське, володимирівське і холмське. Його намісник на Русі, Володислав Опольчик, звернувся до Риму з проханням перенести римо-кат. архиєпископство з Галича до Львова з огляду на небезпеку татарських і турецьких нападів. Першим архиєпископом римо-кат. у Львові був Іван з Ряшева аж у 1416 році. Виринає питання, який же римо-кат. архиєпископ із Львова міг у 1339 р. доручити і наказати римо-кат. парохові в Біщу платити десятину з доходів, римо-кат. парохії в Бережанах?

Польські історики стверджують, що з приходом Миколи Сенявського до Бережан, там були дві церкви. Римо-кат. костел „фару" збудовано в Бережанах аж у 1600 році. Отже римо-кат. парохії до того часу в Бережанах взагалі не було. Кому ж тоді платив римо-кат. парох з Біща, починаючи від 1339 р., десятину?

Богдан Януш у праці під заг. „Пшешлосць і забиткі воєвудзтва Тарнопольскего", пише: „похід польського елементу на руський схід значили, з однієї сторони, оборонні фортеці (замки), а з другої сторони — костели. На початку XVII ст. кількість костелів на території воєвідства досягала 45 мурованих костелів, з того три в Бережанщині. 11) Більшість були фундовані у XV та XVI сторіччях .12).

Народні перекази в Біщу говорять, що як і прадіди переказували, в давнину парохія була в Біщу, до якої належало теж село Поручин. Дерев'яна церква стояла на горі. Згідно з тодішніми потребами — обведена земляним оборонним валом. Ніхто з місцевих не

знав, коли і хто заснував село. Церква згоріла за першої світової війни. У зв'язку з цим виринає питання: звідки взялися на українських землях римо-католицькі костели та яку ролю вони відіграли у нашій історії.

Їх початки давні. Вже у XII ст. у Києві був манастир ірляндських братів-Бенедиктинів. У XIII ст. місії оо. Домініканів та Францісканів були не тільки у Києві, але й на заході України. В 1345 р. на Галицькій землі була Францісканська „вікарія" до якої належали чернечі доми у Львові, Галичі, Коломиї і Снятині. **13)** Промощували дорогу в Україну оо. Францісканам жінки Галицько-Волинських князів, як дружина князя Романа, що була чужинкою, або Констанція – дружина князя Лева. **14)** Коли ж Галичину остаточно прилучено до Польщі, тоді... „Францішкани стали однією з головних підвалин, що на них спиралась діяльність короля на ново-забраних землях, в напрямі поширення і закріплення латинської культури і польської державности." **15)**

Вже у XII ст. Київ перевищав пишнотою та багатством не одне із більших міст Европи, бо був торговельним центром, де можна було дістати товари з півночі, продукти візантійського промислу й товари з далекого Сходу. Польща здобула собі розголос на Заході тим, що через її територію провадив шлях в Україну. Як представники латинської віри на Сході Европи, поляки старалися поширити впливи латинської культури на схід, не занедбуючи при тому своїх державних інтересів. Цікаву замітку знаходимо в „Кроніці" – Яна Длуґоша: „Поляки були проти унії Руси з Римом. Коли папський посол Опізо їхав з королівською короною до князя Данила, краківський єпископ радив йому не коронувати Данила бо русини віроломні люди"... Як знаємо, папський делеґат не послухав тієї поради і коронував князя Данила 1253 року в Дорогичині.

---

1) Михайло Грушевський — „Історія України-Руси", т. 5. стор. 250, Книгоспілка, Нью-Йорк, 1955.
2) Александер Чоловскі — Богдан Януш „Пшешлосць і забиткі Воєвудзтва Тарнопольскєґо, стор. 23. Станіслав Вішнєвскі — „Пшеводнік по Бжежанах і околіци" Бжежани, 1935, ст. 67.
3) В Гиновичах вже в 1475 р. стояла стара дерев'яна церква.
4) В Поручині побудовано дерев'яну церкву в 1542 р., а перебудовано її в 1728 р.
5) Е. Броцкі — „Галичане", Львів, 1830 р., том I.
„Пшияцєль домови", Львів, 1855 р. чч. 1-3. (Допись „Лісєвіч, Вуйт з Каплінєц")
6) Проф. О. М. Леонтович — „Сельскіе промишленники в Литовско-русском государстве". Варшавскій університет., Ізвєстія 1897 г., том 4-8, стор. 130.
7) „Архів м. Львова", том XXXIX., стор. 353.
8) Стадніцкі — „Львовска Зємя в XIV і XV вєку", Львів, 1863.
9) Проф. Юзеф Відаєвіч — „ З пшешлосьці Буща", Познань, 1925.
10) Сулімірскі — Валєвскі „Словнік ґеоґрафічни Крулєства Польскєґо", Варшава, том I. ст. 417.
11) Александер Чоловскі — Богдан Януш „Пшешлосьць і забиткі Воєвудзтва Тарнопольскєґо, ст. 136.

12) Зиґмунт Ґльоґер — „Енцикльопедія старопольска", Варшава, 1958, том І. ст. 66.
13) Гр. Лужницький — „Українська церква між Сходом і Заходом," Філядельфія, 1954, ст. 116, 186.
14) Павло Грицак — „Галицько-Волинська держава", Нью-Йорк, 1958, стор. 185.
15) Ян Домбровскі — „Рух Францішканьскі і одродзенє Польскі в XIII — XIV в. ", стор. 185.

Місто Бережани за часів Сєнявських

Початком міста Бережан, треба вважати 1530-й рік. Як поставали тоді міста? Існуючому на „праві руському" селу – дозволяв королівський „привілей" на переміну, тобто на заснування міста „на маґдебурзькому праві". Така переміна сталась і в Бережанах. Була ще й інша можливість: спроваджували колоністів, давали їм різні полегші, як звільнення від податків або чиншів на довший протяг часу, дарували їм площі під будову і ґрунти для господарських потреб і т.п. Так було, між іншим з заснуванням Тернополя. В обох випадках засновник міста призначав війта, звичайно це була досмертна посада, з окресленими правами та обов'язками. Потім засновник приділював землю під будову оселі та під свій фільварок. Війт мав доходи з міської лазні, збирав оплати від крамарів і виконуючи обов'язки судді, одержував частину з грошевих кар.

Бережани належали до менших міст. Домі – переважно ліплянки, деякі дерев'яні, на ринковій площі було декілька мурованих будівель. Через часті ворожі напади, що спричиняли руїну, люди не дбали про вибагливість та красу будівель. На ринку стояла побудована ратуша, а в ній поміщувався війт з помічниками, також були тут склади і крамниці. Обороною міста була „кріпость" – замок. Місто Бережани можна б в тих часах поділити на три части:

1. Кріпость – замок з ринком охоронялись валами і частоколом, при чому, замок мав окреме оборонне обладнання;
2. У північному та західньому напрямку за укріпленнями розбудовувалось „нове місто" або Містечко;
3. Третя частина – це продовження міста на південь від фортеці, воно одержало назву „Адамівка".

Бережани розбудовуючись, враховували довколишній терен. У 1570 р. в місті було 250 родин, між ними 4 жидівські. Ринок мав форму чотирикутника, де кожної п'ятниці відбувались тижневі торги. Жидам було заборонено жити в районі ринку, або в сусідстві „Божих храмів". Тому в ринку мешкали лише християни. В ратуші були приміщення для крамниць, торгували там м'ясні та хлібні крамниці, також були шинки. За приміщення купці платили податок – чинш, висота цього податку для кожного віровизнання була інша, але з часом обставини змінилися і те все вирівнялось. Хоча жидам було заборонено мати власні домі в районі ринку, чи наймати там мешкання, однак за дозволом управи замку купували очевидно за добрі гроші домі на ринку, а то й в сусідстві Божих храмів.

З кінцем XVIII ст. всі доми на ринку належали жидам. У 1660 р. згоріла ратуша. 1705 р. відбудовано нову, покриту ґонтою. Питєву воду спроваджували до міста рурами з джерела в лісі: від того пішла назва лісу „Руриська". З кінцем XVI ст. в місті вже не вистачало будівельної площі, тому призначувано під нові будови площі поза валами міста. Таким шляхом вже 1584 р. постала громада Адамівка. Вулиці міста були багнисті, місцями накидувано ріща та галуззя. Бережани були побудовані на торговельному шляху і тому не раз терпіли від нападів татар і турків. Хвиля найстрашніших татарських нападів пройшла у 1488 – 1491 рр., – тоді вся Бережанська волость була зрівняна з землею.

В часах Сєнявських оборона краю належала до шляхти. Микола Сєнявскі († 1569 р.) відбудував оборонну фортецю з каменю в 1554 р. Його наслідники поширювали її, а один із них, Микола Сєнявскі волинський воєвода, сучасник і приятель короля Івана Собєского, забезпечив місто міцними валами. Річка Золота Липа двома відногами обіймала саму фортецю, що мала вигляд п'ятикутника і була побудована на дубових палях. Мур від східньої сторони сягав 16 метрів товщини. Саму фортецю захищали чотири муровані бастіони, та один равелін. Доступ до неї утруднювали багна, шириною до 800 метрів, так, що тогочасні гарматні стрільна не могли досягнути мурів фортеці, вони сягали не далі як 500 м. Не легко було ту фортецю здобути – вона належала до найбагатших й дуже оборонних граничних фортець. Оборонними валами були забезпечені Адамівка та Містечко. Вздовж валів тягнувся глибокий рів. На валах стояли дерев'яні башти. Оборона валів була приділена цехам. Римо-кат. костел-фара, вибудуваний на горбі,

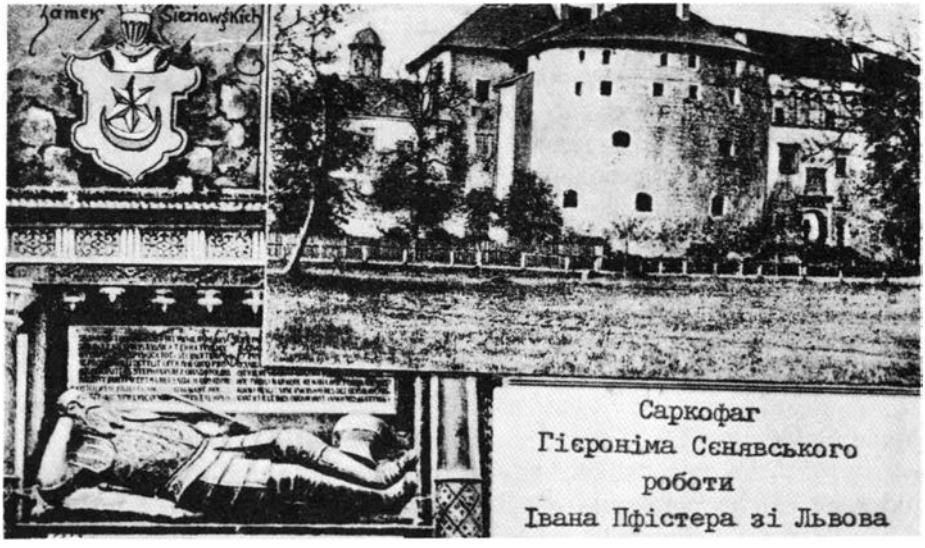

Замок Сєнявських у Бережанах.

охоронявся не тільки муром, а й високими валами та оборонною баштою, з якої пізніше зробили дзвіницю.

Під час козацьких воєн 1648–1655 рр. мали побувати в околицях Бережан козацькі загони полковника Кривоноса. Розповідають, що полк. Кривоніс оглянувши з горбів Лисоні розташування фортеці, – залишив її. 1675 р. турки під командою паші Ібрагіма Шишманова, здобули і спалили місто Бережани, але самої фортеці здобути не змогли. 1)

У хроніках міста записано, що в 1625 р. в місті було 414 домів, 339 – християнських і 75 – жидівських. Залога замку мала 50—200 людей. Записник з 1726 р. подає, що на замку було 71 гармат, в тому 24 спіжових, 117 гаківниць, сотки рушниць, тисячі куль та великий припас стрільного пороху. Фортифікацію замку збурено в 1809 – 1812 роках; тоді розібрано два поверхи мурів. Решта лишилася без змін до першої світової війни. 1908 року австрійська адміністраційна влада наказала замок опорожнити, побоюючись, що він завалиться. За першої світової війни мури замку були частково пошкоджені. Повоєнний польський уряд не цікавився замком. Спершу примістили там військо. Коли ж мури що раз то більше розсипалися, тоді – щоб рятувати історичну пам'ятку, – варшавський уряд запропонував магістратові міста в тридцятих роках ц. ст. „даровину" замку з обов'язком його відбудувати. Магістрат міста, переконавшись, що кошти відбудови перейдуть суму в 300 тисяч поль. злотих, зрікся „даровини". За другої світової війни мури того замку ще більше розсипались.

Рід Сєнявських фортифікував замок і старався його прикрасити. Посеред замку була збудована в стилі італійського ренесансу, замкова каплиця св. Тройці, в якій примістилися гробівці роду Сєнявських: засновника міста Миколи Сєнявського (†1569 р.), Анни Сєнявської (†1574 р.), їх сина Гієроніма (†1583 р.), Івана Сєнявського (†1583 р.), Адама Гієроніма Сєнявського (†1619 р.) Перші три гробівці збудував львівський різьбар Горст, а наступні різьбар Іван Пфістер. У каплиці спочатку був головний вівтар збудований з чорного мармуру. Копула була прикрашена плоскорізьбами в бароковому стилі – зображення патронів роду. В 1901 р. в каплиці поставлено новий мармуровий вівтар, з мозаїковим образом Матері Божої. Під час першої світової війни, порожні саркофаги роду Сєнявських, перевезено до Кракова і приміщено на Вавелі.

Вже по війні , тим що звиджували замок Вавель в Кракові, пояснювали провідники походження тих порожніх саркофагів, та розповідали, що під час українсько-польської війни 1918 - 19 рр., українське військо понищило саркофаги і викинуло кістки покійників. Звичайно це були вигадки, які прилюдно вияснив у пресі директор краківського промислового музею Т. Тіль. Його дід ще за австрійських часів був старостою в Бережанах і вже за його часів саркофаги були понищені і пограбовані. Зараз після прилучення Галичини до Австрії в 1772 р.

замок призначили на військові кватири. У замку помістили полк угорських гусарів. Вояки, шукаючи золота, відчиняли саркофаги, а з кістями не дуже то церемонились. Парчами та оксамитами вони чистили зброю... — розповідав колишній староста своїм онукам.

* * *

У згаданій вже книжці Александра Чоловського читаємо, між іншим таке: „... Після розподілу Польщі почалась для замку Сенявських трагедія. Замкових військ не стало, зброю сконфісковано, гармати перевезено до гути в Сколім і перетоплено їх на залізо, а частково на перерібку дзвонів. Австрійська влада наказала знищити укріплення. Замкове улаштування перевезено до палати в сусідньому селі Рай, або до Пулав, Ланцута та Вілянова. Замок спорожнів, бо австрійський уряд припинив діяльність чину оо. Комуністів, т. зв. „Бартошиків", які жили на замку і наглядали над гробами Сенявських". У політичному житті старої Польщі рід Сенявських відіграв чималу ролю. Це відзеркалювалось у хроніці Бережан. У травні 1707 р. коронний гетьман Сенявскі гостив в Бережанах, московського царя Петра I та нашого гетьмана Івана Мазепу. В 1711 р. польський король Август II і цар Петро I держали до хреста Софію — останню з роду Сенявських.

У тих часах у місті розбудовувався промисел і торгівля. В селах Посухові та Саранчуках були фабрики паперу — папірні. Полотна з Бережанщини мали добру славу і за кордонами Польщі. Була й склянна гута, а в лісах випалювано поташ. Релігійні течії теж не оминули Бережанщини; 1570 р. в місті була євангельська громада, а в недалекому селі Куропатниках — унітарії.

Останній з роду Сенявських, Адам Микола, помер у Львові 1726 р. Тіло перевезено до Бережан. У похоронах брав участь з усією консисторією архиєпископ львівський Атаназій Шептицький, якого з великою пошаною вітав у Бережанському замку гетьман Станислав Денгоф, муж Софії — доньки покійного. Ізабеля Любомірська, внучка Адама Миколи, не любила замкових мурів і жила постійно в палаті, в недалекому селі Рай і Бережани перестали бути великопанською резиденцією. Ізабеля мала дві доньки — Александру і Констанцію. Перша вийшла заміж за графа Александра Потоцького в 1816 р. і тоді посілість Бережани, стала власністю роду Потоцьких.

Замок занепадав. Зникли решткі дорогих образів, меблів та різного устаткування; полотна з мальовилами родових подій Сенявських поздирано, з них нашили лантухів — мішків! Новий власник винайняв частину замку для потреб війська, а решту переробив на броварню та маґазин. Навіть каплицю мав (як старі розповідали) винайняти жидам під горілчаний склад. В тому часі всі саркофаги та гробівниці відчинено та пограбовано усе, що збереглось та мало вартість. Тільки після довгих і впертих протестів польської громадської думки син Александра, Станислав граф Потоцкі відбудував замкову каплицю до первісного вигляду в 1878-му році. Польські історики хвалять Сенявських за побудування фортеці та оборону від ворожих нападів. Але для

нас цей рід започаткував часи польської шляхетчини та поглибив колонізаційний наступ польського елементу на наших землях.

Колонізація наших земель поляками почалась незабаром після смерти останнього Галицько-Волинського князя. Від 1349 р. до 1382 р. йшла затяжна боротьба між Польщею, Литвою і Угорщиною за Галичину і південну Волинь. Доки провадилась боротьба, польські королі старались прихилити до себе боярство та не дражнити населення. Єдлинським „привілеєм" з 1430 р. руських бояр зрівняно в правах з польською шляхтою. Але галицькі бояри не мали на своє боярство княжих грамот. Це використала шляхта, щоб не допустити бояр до шляхетського стану. У висліді були затяжні судові процеси, що тривали десятками років. Хоч і виграв боярин справу в суді, але як не мав збройної сили, не міг добитися, щоб рішення суду було проведене в життя. Частими „заїздами", що були самовільними грабунками, шляхта захоплювала боярське майно.

1) Д-р Маврикій Мацішевскі у праці „Замек в Бжежанах" (Тернопіль, 1908 р.) подає: „За весь час існування фортеці, вона була два рази здобута. Через зраду дісталася в руки козакам, а другим разом, у 1665 р., фортеця піддалась шведам. Польща вела війну із Швецією, Туреччиною та Козаками. Король Ян Казимир утік за границю на Шлеськ. Шведський генерал Дуґляс без одного пострілу забрав бережанський замок. Припускають, що зимою через замерзлі багна, шведи підтягнули тяжку артилерію, яка загрожувала розбиттям замку. Тому Ст. Потоцкі опікун малолітнього Гієроніма Сєнявського, порадив піддати фортецю".

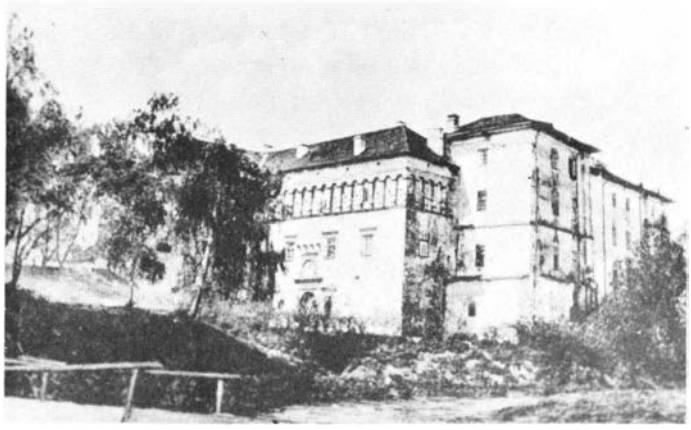

Замок Сєнявських у Бережанах. Вид з боку другої відноги ріки Золотої Липи.

Початок колонізації

Павло Грицак у своїй праці „Галицько-Волинська Держава" подає: „В часах Володимира Великого були утримувані дипломатичні і політичні зв'язки з культурним Заходом. Подружжя Володимира зв'язало Русь не тільки з візантійським цісарством, але й з німецьким. Анна була рідною сестрою Теофанії, жінки німецького цісаря Оттона II, яка від імені малолітнього Оттона III управляла німецьким цісарством. Син Святослав був зятем поль. короля Болеслава Хороброго, другий син був зятем шведського короля, донька Премислава була жінкою угорського короля. Під владою Руси за Володимира було ціле Підкарпаття з сільними джерелами.

У зв'язку з посвояченням родів були й граничні спори. В 1209 р. угорський король Андрій прилучив до Угорщини Галичину і прийняв титул „короля Галичини". Опираючись на посвояченнях, по смерти Юрія II Тройденовича йшов спір за ті землі між Польщею, Литвою і Угорщиною. Спір закінчився угодою між Польщею і Угорщиною, а саме: по безпотомній смерти Казимира — дочка Людвига угорського Ядвіґа стане польською королевою, а вслід за тим наші землі будуть прилучені до Польщі.

В столиці Юрія II зчинилась палатна революція, а його в травні 1340 р. отруєно. Казимир захопив Галичину і Західню Волинь, і від 1349 р. до 1382 р. йшла боротьба між Польщею, Литвою і Угорщиною за Галичину і південню Волинь.

Доки тривала боротьба, польський король милостями та полегшами старався прихилити до себе боярство, не дразнити населення, боярам підтверджував наділи з княжих часів. Єдлинським привілеєм з 1430 р. руських бояр зрівняно в правах з польською шляхтою. Галицькі бояри не мали на своє боярство княжих грамот, вони й не були придворним урядом, як у Польщі — шляхта. Тому шляхта старалася виключити бояр з шляхетського стану. З того приводу були судові процеси.

Польські королі вважали себе власниками всієї держави. На тій основі роздаровували шляхті землі, не оглядаючись на права попередніх фактичних власників. Той період грабунків, що тривав на наших землях майже до половини XVII стор., польський історик Владислав Лозіньскі описує так: 1) „Убивали скрито і явно скрізь у домах, на дорогах і кінських ринках: під час „сеймиків", з'їздів, бенкетів, навіть під час судових розправ убивано безкарно". Покривджені бояри втікали до татарів і спроваджували їх, або організовували збройні ватаги та нападали на шляхтичів, щоб відплатити їм за кривду. За шляхтою — першими колонізаторами, що хмарою посунули на українські землі, були Домінікани і Францішкани, які під покришкою „місійної праці" — закріплювали латинську віру і польську державність. Після захоплення українських земель польське духовенство вважало, що православна ієрархія вже не існує, а православні єпископства

треба обсадити римо-католицькими прелатами. В Галичі створено римо-католицьку єпархію, згодом 1412 р. перенесено її до Львова. В Перемишлі силоміць забрану православну катедру перехристили на римо-католицьку. 2)

1) Владислав Лозіньскі— „Жицє в польскіх давних часах" стор. 13. Львів, 1931 р.
2) Павло Грицак — Галицько-Волинська Держава" стор. 134, Нью-Йорк, 1958 р. Д-р Микола Чубатий — „Українська Католицька церква" стор. 8. Реґенсбурґ, 1946 р. Ян Домбровскі — „Рух Францішканскі і одродзенє Польскі в XIII і XIV в." стор. 185.

Бережани, загальний вид з півночі.

Бережани, загальний вид з півдня.

Церкви і Церковні Братства

Важко уявити структуру церковного життя у древній громаді Бережани, бо немає джерельних матеріялів, не говорить нічого і чужа історіографія. Польські історики хоч неоднозгідно, подають, що з приїздом роду Сєнявських до Бережан, там були дві церкви. Одна в селі Бережани, друга звана „Монастирком" – у лісах села Лісники, які належали до Бережанської парохії.

Ревізійний звіт ігуменів з 1728 р. повідомляє, що засновником манастиря був о. Йосиф Перебігайло. Ігумен того ж манастиря о. Гедеон брав участь у соборі в Уневі 1711 року.

Інші польські джерела згадують про існування трьох церков. За міськими записками, найдавнішою церквою в Бережанах була дерев'яна церква св. Юрія. Вона стояла на перехресті вулиці, що провадить з ринку в напрямі ставу (за австр. часів звалась – „Львівська"), та вулички, що йде понад потоком при міських ятках (продаж м'яса) на новий ринок. При тій церкві був цвинтар, що у 1756 р. був переповнений і замкнений. Церкву розібрали в 1784 р., а парохіян прилучили до парохії св. Тройці. У вісімдесятих роках минулого ст. при будові міських яток на новому ринку натрапили робітники, копаючи рови під фундамент, на давній цвинтар. Тоді викопали багато людських кісток, зібрали їх і поховали на новім цвинтарі, при вул. Райській. Там де найшли кістки покійників, там був цвинтар колишньої церкви св. Юрія. Другою парохією була церква св. Тройці на ринку. Первісно була це дерев'яна церковця, яку (за міськими записками) перебудовано в 1626 - 1637 рр., а в 1748 р. вона завалилась. Власник маєтку Бережани, князь А. Чарторискі, розпочав її відбудову, яку завершила кн. Ізабеля Любомірска 1768 року. Нова церква була міцної будови. Дехто з польських історіографів твердить, що ту церкву перебудовано з магазину вірменських купців, але це не відповідає правді.

Відбудована кн. Любомірскою церква згоріла. Відбудовано її потім у 1810 р. в ґотично-ренесансовому стилі, з квадратовою копулою. При головному престолі були мощі св. Івана Христителя – ручка у позолоченій коробці, що мала форму домовини та була прикрашена коралевою копулою. Про історію мощів довідуємось з окремого документу, з печатками царгородських імператорів та Патріярха. Мощі, що були спершу в скарбниці Сєнявських, передав церкві кн. А. Чарторискі. У замковій каплиці, був чудотворний образ Богоматері, званої Римською Божою Матір'ю, що його привіз з Риму на початку XVIII ст. Александер Сєнявскі, як дарунок Папи Римського. В 1831 р. ікону перенесли в процесійному поході з каплиці до церкви св. Тройці на ринку. Ікона славилась чудесами, повернувши зір міщанинові Шовгінієву і оздоровивши міщанку з Козови, доти паралізовану. 1) У 1893 — 1903 рр. церкву розібрано , а на тому ж самому місці построєно більшу церкву три-банну у виді хреста. Нову церкву не встигли остаточно викінчити до початку другої світової війни: не було сходів

Бережани, частина ринку з боку церкви і костела.

Бережани, ринок, по середині славна гімназія в ратуші на першому поверсі, подальше став, а вище залізничий шлях до Львова.

на хори у бічних навах, не було і стінного розпису. Третя дерев'яна церковця збудована в 1584 - 1610 рр. стояла на Адамівці, що творила окрему парохію св. Миколая. Та церковця збереглась в часи обох світових воєн. Парохію Адамівка прилучено до парохії св. Тройці в 1785 році.

У минулому при кожній церкві були цвинтарі, на яких ховали померлих парохіян. У 30-тих роках нашого сторіччя випадково натраплено на сліди чималого такого цвинтаря при вул. Райській. Там була площа приблизно в 10 - 15 гектарів, що тягнулась півдугою, рівнобіжно з вулицею Містечко, межуючи з ділянками міщан. За австрійських часів на цій площі був овочевий сад і військова лікарня. Польська влада побудувала недалеко лікарні мешканеві будинки для військовиків, так зв. „Офіцерську оселю". У 1930-тих роках В. Кореньовський і Н. Альтайн, що мешкали при вул.. Містечко, по сусідстві з офіцерською оселею, купили там дільнички землі під будову домів для себе. Копаючи фундаменти, робітники знайшли кам'яні нагробні плити, а під ними рештки спорохнявілих кісток. Написів на плитах не було. Польська адміністрація, яку про знахідку зразу ж повідомлено, не цікавилась нею і власники ґрунтів використали каміння на будову фундаментів.

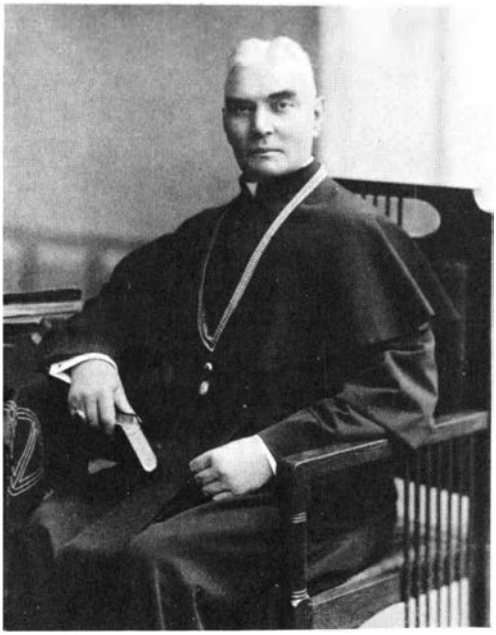

О. крилошанин Теодор Кордуба, парох м. Бережан.

Так несподівано натрапили на слід старовинного цвинтаря. Тодішній старенький парох міста Бережан о. кан. Теодор Кордуба, розповідав, що – як говорили йому найстарші парохіяни – на тій площі у давнині мала стояти церква. В 1674 р. через Бережани переїздив бельгієць, інж. Вердум, що разом із французьким інженером Бопляном подорожував по Україні. Він у своїх записках пише, що в часі його перебування в Бережанах там були 4 церкви та 3 костели. Хто знає, чи народній переказ, про який згадує о. Кордуба, не відповідає правді? До костелів інж. Вердум, мабуть зарахував римо-католицьку фару, замкову каплицю та манастир оо. Бернардинів, а до церков: св. Юрія, св. Тройці, св. Миколая на Адамівці, і можливо, церкву при вул. Райській. Насправді ж до парохії Бережани належало село Лісники з „Манастирком", але для чужинця це вже було поза територією міста.

Польська окупація викликала на наших землях занепад церковного життя. Польські королі присвоїли собі право назначати православних єпископів і митрополитів. Тих, що їх призначив король, висвячувано без спротиву, хоча серед кандидатів траплялися негідники, неуки, а то й аморальні люди. В наслідок цього, ширився брак освіти та незнання правд віри, як серед вищого, так і нижчого духівництва. Слід додати, що королівські „надання" на єпископські престоли роздавано по протекції, згідно з засадою „хто більше заплатить". Освіченим боярам не подобалась темнота українського духівництва, і вони переходили на протестантизм або і латинство, а їхні діти виховувались здебільшого в єзуїтських школах, очевидно в латинському дусі.

Цей прикрий стан викликав серед українського громадянства намагання піднести нашу церкву з занепаду. В тому напрямку почали діяти церковні братства (у Львові засновано братство в 1439 р.) та окремі одиниці, як князь Константин Острожський, який у 1580 р. заснував Академію в Острозі.

_ * * * _

У Бережанах перше братство постало 1600 року при церкві св. Миколая на Адамівці. Його статут затвердив львівський єпископ Ґедеон Балабан. У 1683 р. заклали братство при церкві св. Тройці. Єпископ Варлаам Шептицький під час місцевого собору, що відбувся в Бережанах у 1710 р., затвердив статут братства і визнав право нагляду над

Бережани, парохіяльна церква св. Тройці.

Дві сестри Кліма й Ольга Шараневичівні на тлі Бережанського ставу. Вид на гору Сторожисько, на долі передмістя Сілко, що розтягнулось вздовж ставу.

його діяльністю за кожним парохом тої ж церкви. Приступаючи до братства, міщани вплачували по шість грошів, а бояри і шляхтичі по 12 грошів. Братство мало опікуватись церквою, убогими і хворими. Воно платило всі витрати на парохіяльну школу та лікарню, братчиків обов'язувала взаємна допомога, а незгодини між ними полагоджувано полюбовно. Щороку відправляли три Богослужби за померлих братчиків, а дві Богослужби за відкуплення гріхів. По відправах були спільні обіди для священиків, братчиків і бідних з парохії. Братчики вибирали з поміж себе „старшого", у його домі відбувалися сходини і наради з яких списувано протоколи. Окремо вибрані два братчики завідували касою братства.

В нових вже часах були в наших церквах братства мужчин, жінок і молоді, але їхня діяльність мала інший характер. Звичай відправи Богослужби за померлих членів братства зберігся. В Бережанській парохії рік-річно відправлялись братські Богослужби, а потім всі члени були учасниками спільних обідів. З певністю можна сказати, що постання церковного братства в Бережанських парохіях, було викликане непримирливою поведінкою римо-кат. клеру. Але вплинули на це і сусідні культурні осередки. Найближчими були: Рогатин, Стратин, Підкамінь. У Рогатині було церковне братство, також у Підкамені, що в тих часах було містом (сьогодні це село віддалене на 6 клм. від Рогатина). У Стратині була друкарня єпископа Балабана, в якій друкували церковні книги. Ті близькі місцевості мусіли мати свій вплив. На Бережанщині були манастирі оо. Василіян у Лісниках, Лапшині, Мечищові, Рибниках, Кривім, а в XVII ст. теж у Краснопущі 2).

В анналах м. Львова є згадка; — коли гетьман Богдан Хмельницький по битві під Пилявцями рушив на захід, серед поляків у Львові настала несамовита паніка. Вони на кожному кроці бачили шпигунів та небезпеку зі сторони українців; за мурами манастиря оо. Бернардинів — мучили і катували неповинних міщан, переважно церковних братчиків. У Львові ходили чутки, що в Бережанах організувався відділ партизан в силі 70 одчайдухів, які поспішали спалити Львів. Спираючись на таких безглуздих сплітках і доносах, Сенявскі у Бережанах наказав повісити 15 міщан та двох православних священиків запідозрених у симпатіях і прихильності до козаків. Напевно там таки діяла якась ворожа польській шляхті українська організація, могло нею бути й церковне братство, що зганяло сон шляхті та польському клирові. 3).

---

1) О. Николай Вояковський — „Шляхами наших прочан", „Америка" ч. 132, з 9 серпня 1963 р. Філядельфія.

2) Рід Балабанів зберігся до наших часів, але вже спольщений. Перед другою світовою війною жив у Львові окуліст д-р Теодор Балабан. Він гордився своїми предками, які були українськими владиками, збирав матеріяли, про свій рід. Від проф. о. д-ра Йосифа Застирця він одержав як причинок до історії роду Балабанів, працю під заголовком „Грамота Єп. Гедеона Балабана, засновуюча церковне братство в Бережанах". Видана у Львові 1905 р.

3) Микола Голубець — „За український Львів", „Новий Час", 1927 р.

Костели

Правдоподібно, організація римо-кат. парохії в м. Бережанах натрапила на якісь, точніше не відомі нам, перешкоди. Парохіяльний костел фару в ґотичному стилі построїла Ядвіґа Сєнявска в 1600 р. Цей костел під час татарського нападу в 1675 р. згорів, відбудовано його в 1679 - 1685 рр. Можна вважати, що римо-кат. парохія постала в Бережанах аж з кінцем XVI ст.

Рівно через сто років від часу даровини Бережанської волості Миколі Сєнявському, його дальша наслідниця Уршуля Сєнявска почала будову другого костела оо. Бернардинів. Це було в 1630 р. Будівлю запляновано на горі „Сторожисько", як оборонну фортецю. Роля оо. Бернардинів спочатку була незначною; вони частково поширювали освіту, а фактично — „перевиховували" православних автохтонів. Треба згадати, що в замку засіли так зв. оо. Комуністи, яких завданням було опікуватись гробами роду Сєнявських та наглядати за замком. Від 1728 р. вони вели в Бережанах якусь, точніше не знану школу 1).

Розпочату будову манастиря оо. Бернардинів, докінчив 1683 року Микола Сєнявскі, волинський воєвода. Манастир построїли з каменю, укріплено його високим муром та баштами. В мурах пороблено отвори для дул гармат. Манастир сполучався із замком підземним ходом, тому хоч і стояв поза валами міста, міг завжди боронитись та витримати облогу. Обидві світові війни цей манастир перетривав. За Австрії там провадили місійну польонізаційну діяльність, ченці ходили по селах за так зв. „квестою", збираючи датки на будову костелів, закладання польських захистів на нашій землі. Наші селяни, з природи милосердні, датків на „Боже" не шкодували, коли ще „братчики" пояснювали, що один є Бог над нами. Щороку 13 червня в манастирі були великі відпусти на св. Антонія патрона манастиря. На відпустах збиралось населення Бережанщини та суміжних повітів. Воно на „св. інтенцію" привозило і приганяло череди телят, овець, баранів, та всякого дробу. Щоб ще більше притягнути населення, отці Бернардини запрошували на те свято декого з греко-кат. о. парохів, щоб помогли сповідати прочан, відслужити тиху Службу Божу, та запричащати, а часом і виголосити українську проповідь. Тисячі добрих ґульденів складали люди на „інтенції" і в тих часах добре велось оо. Бернардинам в Бережанах. Вже по першій світовій війні ігумен того манастиря з висловами жалю згадував та розповідав про ті золоті часи:

„У манастирі жили 2 - 5 монахів-священиків, 2 - 3-ох братчиків, а сам манастир хоч невеличкий, все ж таки мав фільварочок 250 моргів, а на відпустах побожний народ вплачував 3 - 4 тисячі ґульденів. Тоді ніхто з нас води не пив, пили спроваджене з австрійських винниць вино замість води". По першій світовій війні настали великі зміни; українське село перестало їздити і ходити на відпуст св. Антонія та заносити своє добро в чужу ворожу калиту . Знову ж наслані польським

урядом колоністи не дуже то святкували це свято. Відпусти з року на рік меншали, а врешті-решт навіть прошаки-діди та лірники-співаки вже туди не поспішали, мовляв,шкода ходу.

Під час другої світової війни, за німецької окупації, в манастирі примістили школу для „фольксдойчерів" – дітей, яких предки були колись німцями. Під большевицькою окупацією в 1945 р. манастир став поправчим домом для малолітніх злочинців.

1750 року в Бережанах збудовано вірменський костел, що стоїть і в наш час. Відправляли там вірменською мовою у їх обряді. По першій світовій війні в тому костелі завели вже латинський обряд, та польську мову. Парохом костела був свого часу о. Теодорович, згодом вірменський архиєпископ у Львові , великий польський патріот і шовініст, знаний із своїх проти-українських виступів.

---

1) Мацішевскі — „Бережани в часах Річ-Посполитої Польської", стор.10 і дальші.

Населення міста Бережан

Населення міста творили автохтони, тобто українці, та напливовий елемент – вірмени, поляки та жиди. У анналах міста є багато вісток про Бережанських вірмен, вони торгували волами, сукнами та іншим крамом. Жидам торгівля волами була заборонена. У 1695 р. в Бережанах жило 18 вірменських родин. Що до кількости українського населення, то немає статистичних даних з того часу. Як показують міські записки, русини і поляки творили одну спільну групу, до другої належали вірмени, а до третьої жиди. Русини і поляки займались переважно ремеслом та плекали свої городи, що лежали поза валами міста. Частина з них заробляла фірманками, привозячи різні товари до міста, дехто мав працю в замку. В місті було декілька незалежних родин, як священики, лікар, цирульник, аптекар, також шляхтичі, які працювали в адміністрації замку, або мали в місті власні доми, а за мурами міста – свої фільварки.

Друга група – вірмени, мали на зразок німецького права, свою окрему управу і власні суди. Кожне місто приймало їх охоче, бо були багатими, до того ж добрими купцями. Вони часто подорожували на Далекий Схід, були посередниками при виміні та викупі полонених шляхтичів із татарської чи турецької неволі. Бережанські вірмени теж були посередниками при викупі з татарського полону одного з роду Сенявських і Потоцьких. У Бережанах вірмени мали свій складовий дім. З тим було зв'язане так зв. право складового примусу, яке підносило торговельну заможність міста. Мандрівний купець, переїжджаючи через місто, був зобов'язаний на якись час там зупинитись, свій товар міг продати тільки місцевому купцеві, а потім, заплативши міські оплати, міг їхати далі. З часом вірменських купців ставало дедалі менше, що було викликане різними причинами. Сини та доньки вірменських купців споріднювались із шляхтою, приймали за свої поль-

ські звичаї, польонізувались. Шляхтичеві не дуже личило займатися „ліктями" та „вагою", тобто торгівлею. Тому вірмени покидали торгівлю, купували, або в посагу набували земельні посілості та змінювали свої родові прізвища. Колишні Кресгуни — почали зватись Кшечуновичами, Чеваді — стали Торосєвичами і т. д. і тільки темний відтінь шкіри, горбаті великі носи, кучеряве волосся нагадували про вірменське походження.

Жиди творили третю групу чи „націю" як сказано про всі народні групи у старих реєстрах. Вони мали своє самоврядування, магістратові міста підлягали тільки в загальних справах, ґетта не було; кримінальні справи жидів належали до суду на замку. Родових прізвищ жиди до кінця історичної Польщі не мали, а додавали до імени ім'я свого батька 1).

На зорі існування міста Бережан, ніхто не провадив точного обліку населеня. В актах міста є загальні дані, що в 1695 р. було в місті 45 християнських і 12 жидівських ремісників. Метрикальні книги смерти та народжень заведено аж у 1785 р. Між ремісниками було найбільше кушнірів, щевців, бондарів і ткачів, були й інші ремісники, як ганчарі, гарбарі, однак не багато. Полотна Бережанських ткачів втішалися доброю славою. Ще перед першою світовою війною в Бережанах були дві гарбарні: на Сілку гарбарня та кушнірський варстат роду Боянівських, а при вул. Різницькій над потоком — гарбарня Лаціни. Ганчарі жили в селі Рай та на Адамівці в місті, із своїми виробами вони обїздили ярмарки в околиці.

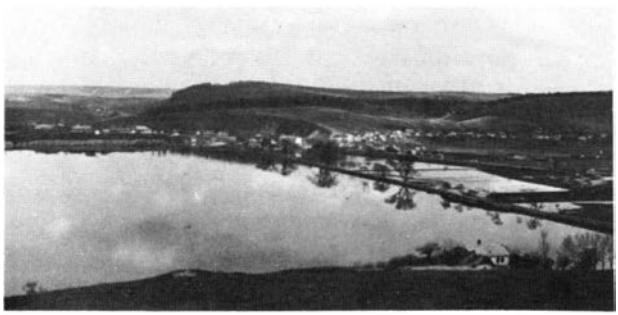

Бережани, вид на греблю, подальше Хатки і гора Звіринець.

Ремісники організувались у своїх цехах. Статут цеху був затверджений начальником замку. Спочатку в цехах не було віровизнанних ріжниць, однак поволі з часом, керівництво цехів опинилось в руках поляків-католиків, аж врешті вийшла постанова, що членом цеху може бути тільки чоловік шлюбного походження і католик. Польські мемуаристи зазначують, що це не був шовінізм чи боротьба між двома національностями, а лише релігійна боротьба, однак у кінцевих зауважах таки підкреслюють, що незгода між „русінами" і поляками була вже й тоді. До обов'язків цехів належала і оборона міста. На міських валах кожний цех мав свій відтинок та оборонну вежу. Цех мусів мати відповідну кількість стрільного пороху та свою гаківницю.

Спочатку місто зростало, збільшувалась у ньому і торгівля. Вій-

на козаків з поляками в половині XVII ст. спричинила занепад торгівлі, а зі Сходом вона майже перервалася і вже ніколи не відновилась. Торговельними справами займалися жиди, привозячи товари з Німеччини. У 1708 р. було в Бережанах 99 жидівських родин. Склади і крамниці приміщались в ратуші. 1705 р. у ній було 17 більших крамниць, був шинок з двома кімнатами, м'ясарська і різницька крамниця та продаж хліба, крім того — 16 різних дрібних крамничок. Під ратушею стояли дерев'яні будки і криті столи або ятки. Місцеві торги відбувалися кожної п'ятниці. На торгах йшов обмін продуктами між селом і містом. Гроші мали високу ціну, платили талярами і червоними золотими, серед яких траплялися і фальсифікати. Фінансових інституцій тоді ще не знали на сході, інакше як на заході, де в той час розвинулись сильні і багаті банкові доми. Кредит був слабо розвинений, а відсотки — лихварські. Найпевнішим вкладом грошей у тих часах була так зв. „позичка Кабатові на синагогу". Туди звичайно йшли церковні і сирітські гроші - вклади. Тією своєрідною „касою" завідували жиди. З кінцем XVIII стор. у їхніх руках опинилася вся торгівля і всі доми на ринку.

Чимале спустошення серед населення міста спричинили пошесті чуми в роках 1652, 1709, 1760, 1772 і пошесть холери в 1830 р. Про деякі жертви тих стихійних нещасть згадується в міських актах. Слід ще додати, що до початку XVIII ст. міщани не мали родових прізвищ. В актах записувано тільки хресні імена з описом даної особи, ремесла або якоїсь прикмети, як: Михайло — кравець, Іван — малий і т.п.

Погубно відбились на економіці краю часті татарські напади. Від 1605 р. до 1633 р. половина міст, містечок та осель на Червоній Русі — були понищені, що у висліді, причинилось до повного занепаду господарства. В серпні 1605 р. татари спустошили околиці Тернополя та Поморян, а через два роки знищили знову Поморяни та села Каплинці, Золочівку і Глинну. 1615 р. появились татарські загони в околицях Підгаєць і Бережан, а в травні 1618 р. вони знову побували на Бережанщині і Рогатинщині. В актах городського суду у Львові (т. 377 - 379) стверджено, що в 1626 р. татари знищили, між іншими:

Назва оселі	Зачислене як	Округа	Знищення
Будилів	село	Конюхи	100 %
Ценів	”	”	51
Дрищів	”	”	?
Глинна	”	”	54 %
Конюхи	”	”	56 %
Куропатники	місто	”	80 %
Пліхів	село	”	48 %
Урмань	”	”	64 %
Біще	місто	Бережани	100 %
Бишки	село	”	100 %
Гиновичі	”	”	67 %

Демня	”	”	35 %
Козова	місто	”	?.
Козівка	село	”	100 %
Куряни	”	”	80 %
Нараїв-Місто	місто	”	47 %
Нараїв-Село	село	”	66 %
Підвисоке	місто	”	80 %
Посухів	село	”	100 %
Поточани	”	”	67 %
Потік	”	”	100 %
Потутори	”	”	71 %
Стриганці	”	”	100 %
Шибалин	”	”	84 %
Вербів	”	”	84 %
Вибудів	”	”	100 %
Жовнівка	”	”	71 %
Жуків	”	”	54 %
Рекшин	”	”	50 %

В часах татарських набігів населення ховалося в замках, фортецях, втікало в недоступні ліси, очерети чи навіть в багнища, в печери, або оборонялось само. 2). Мурованi фортеці-твердині находилися м. ін. в Галичі, Підгайцях, Рогатині, Тернополі, Чорткові, Ходорові і в Бережанах. У Бережанській окрузі оборонні місця були в Дунаєві, Глинянах, Козові, Куропатниках, Поморянах; Саранчуки мали невеликий замок, у Котові також, а в Нараєві-місті був високий паркан, що згорів, разом з містом у 1638 р.

---

1) Жиди прийшли на Україну двома шляхами: перший вів з полудня і зі сходу, через Персію, Кавказ і Крим; другий — із заходу, тобто з Чехії і Німеччини, відкрився для них близько XI ст. Жидівський історик И. Майзель докладно розповідає про жидів у Польщі. Він каже, що перша історична княжа династія Пясти захопила владу в Польщі за допомогою жидів. Однак, основна маса жидів, що появилася в Польщі, прийшла із заходу. Перший хрестоносний похід започаткував у 1096 р. погром жидів у західній Европі. Вони почали втікати в Польщу. Король Болеслав Побожний 1264 р. Каліським статутом забезпечив жидам право у великопольській провінції, куди втікали жиди з Німеччини. Король Казимир Великий 1334 р. не тільки підтвердив Каліський статут, але й поширив його на всю Польщу. Жиди підлягали тільки королівському судові, а не церковним, шляхетським чи міським судам. Згодом почало з цього приводу ширитись невдоволення серед населення, почалась хвиля погромів у Кракові, Познані та в інших містах.

На українські землі жиди прийшли з кінцем XIV ст. Вони користувалися національно-персональною автономією, мали окремі громади — „кагали". (Див. Олександер Брик — „Українсько-єврейські взаємовідносини" Вінніпеґ, 1961 р., стор. 11, 13 та дальші.)

2) Маврици Горн — „Скуткі економічне наяздув татарскіх", ст. 22-29, 45, 183. „Словнік Географічни", т. X. ст. 307.

Адміністрація міста

Бережани ділилися на три окремі самостійні громади, а саме: осередок старої оселі із замком, нове місто (або Містечко) та Адамівка. Вони творили три парохії і мали окремі громадські управи. Міські акти показують, що війтом у 1570 р. був Матіяш, та що тільки у 1625 р. всі три громади були підпорядковані адміністрації Бережанського магістрату. Виходить, що переміна руського права на маґдебурзьке відбулася з перешкодами, бо аж по 95-ти роках від дати постання міста слідувало його з'єднання під магістратською управою. Тільки немов на спогад про давню незалежність громад, — Адамівка зберегла при собі своє майно, громадське пасовисько на „Бабиній горі", та сіножаті над Золотою Липою, якими могли користуватись тільки громадяни Адамівки. Містечко також зберегло своє громадське пасовисько на „Сторожиську". Обидві громади до першої світової війни мали окремі громадські управи і війтів, а під час польської окупації — окремих солтисів.

Існування трьох окремішніх громад протягом ста років від заснування міста, можна вважати залишками суспільного ладу Княжої Руси, коли українська спільнота складалася з вільних громадян, а міста і села користувались широкою самоуправою. Кожний із них мав вільний доступ до суду. Невільниками були тільки військово-полонені. Була також незначна група „напів-вільного стану", так зв. „закупи", тобто люди, що взяли позику на відробок, за ціну особистої праці. Право власности на землю мали всі вільні верстви суспільства, без обмежень. Чужинців трактували нарівні з автохтонним населенням. Законодавство — „Руське право" — базувалося на почутті справедливости і мало досить демократичних елементів. Захопивши Галичину, поляки стрінулись із суспільно-економічним ладом, цілком відмінним від того, що був тоді в Польщі. Там від XII ст. панував погляд, що власником землі є король, або самобутній князь, і він єдиний мав право роздавати землю окремим людям чи родам. Король роздавав землю шляхті, клирові або законним чинам. Селянин міг лише користуватись землею, і без дозволу власника оселі не міг покинути приділеного йому ґрунту, тобто був „приписаний", або закріпачений. Селянство в Польщі не творило однородної верстви. Між ними були: 1) селяни „данні", що платили данину натурою, 2) селяни „службові" — служили в двірському господарстві, як ловці, пастухи, конюхи і т. п. 3) селяни „робітні", що працювали на ріллі, і це називалось панщиною. Спершу вона тривала 14 днів на рік, але з кінцем XV ст. досягла вже 2 — 3 днів на тиждень. Крім того, всі селяни мусіли трудитися для пана, при додаткових роботах, як оранки, косовиці, пилування лісів, будови доріг тощо.

Спочатку якийсь час діяло ще „руське право", правдоподібно, з огляду на можливий спротив населення. В половині XV ст. на східніх землях України було заведено польське право, а сто років пізніше наш

Бережани, загальний вид з Бернардинської гори: ліворуч вежа ратуші з годинником, праворуч видно копулу церкви, дальше костел і частину Бабиної гори, що знижується до сіл Посухова і Потутор.

селянин відробляв вже по 220 днів панщини на рік.

Права польського міщанства були також досить обмежені. Все ж таки,міста мали самоуправу, у них розвинулась промисловість (завдяки цеховій організації) і процвітала торгівля. Вона давала власникам міста значний прибуток, тому шляхта старалася за королівський привілей на заснування міста.

Шляхта спочатку толерувала зріст українського міщанства. З кінцем XV ст. польський сойм заборонив міщанам набувати в місті землю у власність. Впарі з тим, зростала релігійна нетерпимість, зокрема на українських землях. Не зважаючи на протести міщан-українців, у міських статутах з'явилися постанови про те, що міським правом можуть користуватись тільки католики, що управа міста має бути католицька, що посади міських „райців" мають бути досмертні. Не католикам ставало дедалі трудніше дістатися до цехів. З того скористалися – жиди. Спираючись на королівських привілеях, вони перехоплювали у свої руки торгівлю та ремесло, витискаючи з них не тільки автохтонів, але й християнський елемент взагалі. 1).

---

1) Іван Холмський — „Історія України", Мюнхен, 1949 р. стор. 139 і наступні.
Д-р Матвій Стахів — „Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу 1772 — 1918 р." Скрентон, 1953 р. стор. 19 і наступні.
Д-р Степан Томашівський — „Самуїл Кушевич", Записки НТШ, 1897 р., т. XV, стор. 5.

Бережани, став біля млинів, подальше замостовий фільварок

„За приреченням пішов на волю"

„Поїхали у Крим ридвани
А в них були два гетьмани..."
(Народня пісня.)

У травні 1648 року під Корсунем український Гетьман Богдан Хмельницький розбив вщент польські війська. До полону потрапило понад 8-тисяч війська, між ними два польські гетьмани — Потоцкі і Каліновскі, також Гієронім Сєнявскі та багато значної шляхти. Увесь той полон подарував Хмельницький татарському ханові Тугай-беєві за поміч у боях з поляками. Шляхта могла викупитись з неволі. Хто мав при собі гроші, платив татарам і йшов вільно додому. Від Потоцького, Сєнявського та інших маґнатів зажадав Тугай-бей по 25 тисяч червоних за голову. Сєнявскі не був з тих, що в біді голову тратять. Він запитав Тугай-бея, чи має в нього ціну лицарське слово? „Певно — відповів Тугай-бей, лицарське слово цінніше золота"! Тоді Сєнявскі зобов'язався заплатити ту суму як тільки прийде до своїх Бережан, а також допомогти у викупі Потоцького. Правдивість зобов'язання Потоцкі підтвердив. Звільнений з полону Сєнявскі повернувся до Бережан, але з висланням викупу не поспішав. Тим часом прийшла сумна відомість про дальший погром поляків під Пилявцями. Серед поляків настала паніка. Сєнявскі не почуваючи себе певно і безпечно в Бережанах, бо викупу не заплатив і наказавши повісити там же 15 міщан та двох православних священиків — подався до Львова.

Довгий час виглядав Тугай-бей обіцяних грошей, але замість золота прийшла вістка, що він помер. Писав Тугай-бей до вдови по Сєнявскім, мовляв, плати викуп, бо нечесне то діло — не дотримати лицарського слова!.. Але вдова Катерина Сєнявска і собі не поспішала з виплатою цієї суми.

Положення Потоцького, який у полоні ждав допомоги від Сєнявського за якого він теж заручив Тугай-беєві — було незавидне. Коли до цього втрутився син Потоцького, черкаський староста Микола Потоцкі, справа пішла вперед. Микола Потоцкі подався до татар, взяв на себе поруку за батька і Сєнявського (хоч той вже помер) і тоді татари звільнили гетьмана Потоцького. Але і йому також доля не щастила, бо 1651 року він помер. На світі ніколи не переводились люди доброго серця. Такими були й купці-вірмени. Вони змилосердилися над долею доброго сина Миколи, заплатили викуп за обох маґнатів і, таким чином звільнили Миколу Потоцького з татарського полону. Через кілька років ті самі вірмени, процесувалися в городському суді у Львові з вдовою Катериною Сєнявською, за зворот грошей на викуп. Вона той процес програла і виплатила вірменам 60 тисяч польських злотих. 1).

---

1) Владислав Лозінскі — „Правем і лєвем", Львів, 1904 р.

Під Австрією

Після першого розподілу Польщі 1772 .. австрійські війська почали займати територію Галичини в червні того ж року. Юридичною основою „ревіндикаційного маніфесту" цісаревої Марії Терези з 11-го вересня був той факт, що Галичина в XIII ст. входила до складу угорського королівства. Територію Галичини поділено на 18 округ (бецірків), з яких 6, а саме: Вадовицька, Бохенська, Сандецька, Ясельська, Тарнівська і Ряшівська – творили західню Галичину. Східня Галичина охоплювала решту округ: Сяніцьку, Самбірську, Перемиську, Львівську, Стрийську, Бережанську, Золочівську, Тернопільську, Чортківську, Жовківську, Станиславівську та Коломийську.

Історична література порівнювала польське панування з римським невільництвом. 1). Нічого дивного, що маси українського населення сприйняли вістку про „прихід Австрії" з радістю, бо думали, що нема на світі нічого страшнішого, від польсько-шляхетського пекла. 2). Пізніші події довели, що радість не була безпідставною. Син Марії Терези, Йосиф II, визнавець „освіченого абсолютизму", провів декілька реформ, що мали великий вплив на дальший розвиток нашого життя в Галичині. Своїм декретом із 1 жовтня 1786 р. він передав ту землю селянам у власність, що була в їх „посіданні" до цього часу, звільнив селян від суду пана, а панщину обмежив до 100 днів в році. Після статистичних дослідів економічного становища Галичини, декрет з 10 лютого 1789 р. обмежив панщину тільки до тих селян, котрі не мали власного господарства. Селянин перестав бути „приписаним" до землі, тобто перестав бути кріпаком. Нічого дивного, що про того цісаря ходили довгий час всякі легенди та перекази серед народу.

Окремим декретом 1784 р. наказано священикам посилати своїх синів до гімназії, щоб потім вони могли вступати до Духовної Семінарії. У Відні засновано „Барбареум" для теологічних студій. – у Львові Духовну Семінарію. 3). Референт для шкільних справ – губернії у Львові Й. Куранда, звітував урядові, що на території Галичини, крім поляків, живе народ, який розмовляє „руським діялектом". Спираючись на цісарські розпорядження, єпископ Михайло Білянський (1790-1798) та митрополит Антін Ангелович (1806 - 1814) окремими „курендами" наказали духовенству закладати парохіяльні школи, а парохам та дякам — учити селян грамоти.

Ці заходи серед нашого суспільства зустрілися з опором з боку шляхти. Мабуть дотримуючись засади, що „цісар далеко, а Бог високо", власники сіл віддавали дякоучителів до військової служби, що в тих часах тривала 14 років і від якої дяковчителі були звільнені. Поляки інформували папську курію, що „русини це явні прихильники Москви, а Греко-Католицька Церква настроєна вороже до Риму.

Шляхта покладала великі надії на війни Наполеона Бонапарта.

В липні 1809 р. князь Понятовскі домовившись з московським генералом Ґоліцином, зайняв Галичину, в тому округи Тернопільську, Бережанську і Жовківську. З кінцем травня 1809 р. підполковник Стшижевскі і ген. Камєнскі зорганізували провінційну польську адміністрацію у Бережанській окрузі. Хоча через два місяці австрійський генерал Мервельдт знову зайняв Бережани, все ж відступив їх Росії, разом із Тернопільською округою, так зв. „Тернопільським краєм", який повернуто Австрії Віденським Конгресом аж у 1815 р.

Надії шляхти на Наполеона не оправдались, однак поляки не залишили думки про відбудову шляхетської Польщі, може дещо зреформованої конституцією 3-го травня. 4)

* * *

Настали часи польської конспірації і таємних гуртків. Не минуло це й Бережанщини. В Нараєві шляхтич Тадей Вісьньовскі заснував революційний гурток, що в 1846 р. вибрався до Бережан, щоб обеззброїти місцевий військовий ґарнізон. Похід закінчився для нього трагічно: диверсантів арештували, а Вісьньовского судили на кару смерти і повісили, а інші відбували кару у в'язниці в Куфштайні, Тироль. Змовники були переконані, що обеззброївши ґарнізон, влада автоматично перейде їм в руки. Ця подія не була вийнятком — подібні мали місце і в інших округах Галичини. 5) Ті події очевидно впливали на українців. Протипольські, сепаратистичні стримління серед українців росли і міцніли. В 1831 р., у противагу „Польському народовому комітетові" у Львові, станув „Руський Комітет". Сепаратистичні українські стримління та їхній розвиток приспішили події 1848 року на цілі десятиліття.

„1846-го року пише Бр. Лозінскі — у віденському уряді постав проєкт із самого пекла. Проєкт поділу Галицької губернії на руську і польську. Цісарською постановою з 27-го лютого 1847 р. уряд наказав поділити Галичину на дві губернії: львівську і краківську, тобто руську і польську. До краківської губернії належали округа: Краків, Бохня, Новий Санч, Ясло, Тарнів, Ряшів і Сянік. Решта округ із Буковиною мали творити руську губернію". 6)

---

1) Т. Корзон — „Внутрішні дії Польщі за Станислава Августа 1764 — 1794 р."
2) Л. Фінкель — „Меморіял графа Перґена, першого губернатора Галичини, про стан краю", Краків, 1882 р. Іван Кривецький — „Помічні дні" — причинки до історії панщини в Галичині в XIX ст. Записки НТШ, т. 76, стор. 143.
3) М. П. Гарасименко — „Аґрарні відносини в Галичині", Академія Наук СССР, Київ, 1959, стор. 129. Іван Кривецький — „Справа поділу Галичини 1846 — 1850", Записки НТШ, т. 94 стор. 58, Львів. 1910 р.
4) Броніслав Павловскі — „Історія польсько - австрійської війни 1809 р." стор. 481 - 502.
5) Станіслав Василевскі — „Гісторіє львовске", Львів, 1903, стор. 83. Зиґмунт Качковскі — „Муй памєнтнік з лят 1833 - 43", Львів 1907, стор. 100-106. Стефан Кінєвіч — „Конспіраціє ґаліцийске 1831 - 1845", Варшава, 1950 р. стор. 26 Станіслав Шнір-Пепловскі — „З пшешлосці Ґаліції (1772 - 1862)„ Львів 1895 р., вид. II стор. 608.
6) К. Відмак — „Францішек Смолька, 1810 - 1849", Львів, 1884 р., стор 169.

Іван Франко — „Нарис історії укр-руської літератури", Львів 1910, стор. 169: Граф Голуховскі оснував і піддержував москвофільську газету „Русь", яку редаґував Горбаль і Заревич. Голуховскі був головним стовпом і творцем польонізаційної системи на Галицькій Русі.

Тимотей Старух

Тимотей Старух народився 27 листопада 1860 р. в Бережниці Нижній, повіт Лісько. Його батько був послом до першого галицького сойму. 20-річного Тимотея „асентировано" до війська і приділено до 2-го полку уланів, в околиці Відня. Через три роки він вступив до жандармерії і всюди допомагав українському населенню, бувши в уніформі австрійського жандарма. Через те не мав симпатій у „власть імущих", які переносили його „службово" по всіляких станицях східньої частини Галичини. 1889 р. Тимотей Старух, одружився, а по семи роках пішов на пенсію і поселився на господарстві в селі Слободі Золотій, пов. Бережани. З того часу він почав інтенсивну освітню і політичну працю на Бережанщині і по сусідніх повітах.

1900 року він кандидував на посла до Галицького Сойму, але невдало. Все ж таки, це був початок його ролі, як народнього трибуна Працюючи політично, любив товариство молоді, зокрема студентів університету, що гуртувались тоді в Бережанах в своєму товаристві „Секція Українського Студентського Союзу". Туди належав і Тимотей Старух, як почесний член, який платив вкладку — 5 корон в місяць. Перебуваючи зі студентами, любив говорити про те, що тепер звуть „закулісною політикою" про свої пригоди з адміністративною владою тощо. Говорив радо, бо "... молодь — це наша будучність, а молодим треба вчитись. Хто ж навчить їх, як не ми старші"... Про його посольську діяльність можна б багато написати. У 1912 р. Т. Старух скликав повітове віче в Бережанах. Для скликання посольських віч він не потребував дозволу від адміністраційної влади, а лише повідомляв про час і місце віча. Та польські старости завжди знаходили якусь заковику, щоб у останній хвилині заборонити віче. На вулиці біля будинку позичкової каси „Надія", де мало відбутися віче, з'явилося кілька жандармів. Зібрані пішли під староство демонструвати. На чолі походу йшов посол з палицею. Жандарми перегороджують дорогу, але посол Старух заспівав тогочасний державний гимн „Боже, буде покровитель", а люди за ним підхопили пісню. Жандарми почувши цісарський гимн, завмерли на „струнко", а тим часом люди поволі посу

валися вперед і так незабаром опинилися під будинком староства. Гукнувши кілька разів: „Ганьба, ганьба!" а далі „на ліхтарню з таким старостою!" — всі розійшлися, але демонстрація таки відбулась. Т. Старух був людиною розумною, меткою і спритною. На вічі в Лісниках нотар Навроцкі з Бережан, щоб посла збити з пантелику запитав Старуха, чому то український парляментарний клюб веде опозиційну політику відносно уряду, але голосував все таки за державними внесками? Старух з місця відрубав: „Ади, а ви, паночку, звідки взялися? А дивіть люди, такий собі „цюнцюреуш" з Бережан мене питає, а то яким правом? Ви паночку, голосували на поляка Дулємбу ,а не на Старуха! Він є ваш посол тож ідіть і його питайте! Вічевики гукнули йому на дорогу декілька ... слів правди і „інтерпелянт" подався чимскоріше геть...

Народне віче посла Тимотея Старуха в Бережанах на площі т-ва „Надія" в 1908 р. Посеред на підвищенні стоїть посол.

На Рогатинщині посол Старух заповів віче, що мало відбутися в неділю по відправі, на церковній площі. Рогатинське староство „знайшло" якусь причину і не дозволило віча. Здебільшого адміністраційна влада повідомляла про якусь „пошесть" у районі. В день, коли мало відбутись віче, приїхав до села урядовець староства в супроводі двох жандармів. Т. Старух порозумівся з парохом села і влаштував у парохіяльному саді, що межував із церковною площею, — бенкет. Люди поставили між дерева лавки, кілька столів, знайшлась і бочка пива. Після Служби Божої, Старух став на сходах церкви і сказав: „Пан староста заборонив нам віче, то його люди й не буде. Але у мене є свято, бо нині мої іменини. За дозволом отця-пароха, усіх вас запрошую на малу гостину до цього саду. Вип'ємо за наше здоров'я та на многі

літа. Очевидно, пана комісара і панів жандармів не прошу, бо їх не знаю".

Народ зібрався в саді; дехто про око взяв в руки горня пива, заспівали „Многая літа". А посол добру годину дякував... і при тому – промовляв... Поза плотом ходили повітовий комісар і жандарми, мало їх чорт не забрав з досади, що з них, зробив собі посол посміховище, але нічого не могли вдіяти, це ж не було віче!.. Світова війна перервала політичну кар'єру Т. Старуха, бодай на деякий час. На донос москвофілів, його заарештували в червні 1915 р. вже у відступі російські війська. Вивезли його далеко на схід як це чинили московські царі від соток років, звідкіля в 1917 р. повернувсь додому.

Повертаючись, посол Старух, затримався в Києві, де саме відбувався Український Військовий З'їзд. Тимотей Старух виступив на з'їзді з промовою, в якій обстоював свою безкомпромісовість у боротьбі за українську державну самостійність. ...,, Нині всі народи творять самостійні держави, а ми, українці, на сором пертрактуємо про автономію Автономія для України — це автономія пана для собаки. Така широка автономія пса, як довгий панський ланцюг". 1).

За часів української влади 1918 - 1919 рр. Тимотей Старух був комісарем міста Бережан (посадником). Брав участь у делеґації ЗОУНР яка прибула до Києва в січні 1919 р. Його вибрано першим заступником голови Трудового Конґресу в Києві. При відступі УГАрмії Т. Старух виїхав з Галичини. В Орині біля Кам'янця Подільського його заарештували жандарми „союзної" тоді польської армії в 1920 р. Сидів у в'язниці в Бережанах, а опісля у Львові при вул. Баторія, де тяжко занепав на грудну хворобу. Наслідком цього його випустили 5 січня 1921 р. на волю, під нагляд. Помер 21 квітня 1923 р. в Бережанах.

„В похоронному обряді було 7 священиків. Співали, гімназійний хор і великий селянський хор із Слободи Золотої. Домовину зложено між зелень та вінки на великого господарського воза, запряженого у три пари білих круторогих волів. Безліч вінків – а між ними звертав увагу великий терновий вінок з червоною лентою „Мученикові за народ – Слободяни"... Заплакала українська земля Галича, насипаючи свіжу могилу одному з найкращих своїх синів. Та пам'ять діл визначного трибуна перейде з роду в рід". 2).

Незадовго перед смертю, посол Т. Старух сидів перед своїм домом. Дорогою переходив д-р Роман Ставничий, кол. член „Молодої України", добрий знайомий посла. Покійний покликав його на розмову. Між іншим посол почав розказувати про минулі політичні події. „ чи ви знаєте, продовжав посол, як я говорив на Військовому З'їзді Києві 1917 р. до мене прискочив Винниченко і мало мене не побив. Що ви робите!? кричав до мене, Ви розбиваєте нам соціялістичний фронт! Ви здуріли хіба, чи що? А я ж говорив про самостійність України! Я вам говорю на те, щоб ви запам'ятали і другим переказали. бо ж ви мусите вчитися, а хто ж навчить вас, як не ми старі"...

1) Із спогадів д-ра Лонгина Цегельського, „Америка" чч. 68-69, квітень 1960 р.
2) „Український Прапор", Відень, квітень, 1923 р., ч. 17.
3) „Український Прапор", Відень, 5 травня 1923 р. ч. 18.

Статистика населення

В часі прилучення Галичини до Австрії кількість населення тієї країни, за обрахунками з 8 жовтня 1776 р. становила 2,580.796 осіб. Це була вся Галичина, включивши туди Краків, але без Тернопільської округи. Відносно Бережан є такі дані:

1) У 1870 р. Бережанський повіт мав 69.248 мешканців. Греко-кат. було 41.818, римо-кат. 18.331, жидів 9.051, вірмен 36, євангеликів 12; в місті було: 3.254 римо-кат., 1909 греко-кат., 4071 жидів і 36 інших;
2) „Енциклопедія Повшехна" Орґельбрандта (Варшава 1876) подає, що поверхня Бережанського повіту розтягалась 1.117 квад. клм., кількість населення — 87.000, в тому 42.635 поляків;
3) Українська Енциклопедія „проф. Раковського (Львів 1933) обраховує населення м. Бережан 14.070, душ, а всього повіту — 93.000 із зазначенням: у тому 59% українців".

Як бачимо, відомості суперечні. Найімовірнішими здаються статистичні показники греко-кат. митрополичого ординаріяту у Львові, що у своїх шематизмах наводять дати за віровизнанням з деканатів Бережани, Нараїв, Кізлів і Поморяни, що творили Бережанський повіт. Очевидно, ті дані, вірніше їх точність залежить від того, чи парохіяльні уряди уважно подбали про зібрання матеріялів.

Про Бережанщину знаходимо в шематизмі Львівської архидієцезії такі відомості:

В році	1872	було	59.497	греко-католиків
„	1885	„	63.883	„
„	1896	„	66.962	„
„	1905	„	81.008	„
„	1914	„	74 230	„
„	1932	„	71.720	„

Ці дані ставлять під сумнів достовірність польських статистичних джерел. Відомо, що поляки узгіднювали статистичні підрахунки із своїм бажанням бути в більшості, і тому при переписі населення діялися не раз різні „чуда-дива". Багато латинників не почували себе поляками, а заявляли себе українцями, навіть у громадському житті; були також латинники з мішаних подруж, які явно-славно не визнавали себе поляками по національності, — однак поляки вважали латинника синонімом поляка.

Проф. д-р В. Кубійович у статистичних даних про населення Галичини розрізнює „поляків", „колоністів" і „римо-католиків". Польська статистика автоматично зараховувала всі три категорії до „поляків'. Згідно з розрахунками проф. д-ра В. Кубійовича про Бережансь-

кий повіт, 1939 р. на загальну кількість 113 тисяч мешканців було:

72.300	64	%	українців
11.800	10.4	%	поляків
5.500	4.9	%	польських колоністів
15.800	14	%	латинників
7.600	6.7	%	жидів

Годі ствердити з певністю, чи й повищі статистичні показники точно віддзеркалюють дійсний стан. Все ж таки вони ближчі правди, чим інші (Статистика громад Береж. повіту — наприкінці цього розділу). Від часу введення загального виборчого права голосування до австрійського парляменту, в 1907 р. округа Бережани не мала ні одного польського посла, хоч виборча „геометрія" і викроювала виборчі округи найбільш корисно для поляків. Бережанська виборча округа була на 80% українською.

Поляки завжди стриміли до цілковитої денаціоналізації українців. Тих задушевних мрій не позбулись до сьогоднішнього дня. На початку XX ст. Францішек Буяк у публікації під заг. „Галіція" писав: „Навіть Ключевскій, рос. історик, ствердив, що переважна частина русинів, це зрутенізовані поляки. Гуцули, це потомки не слов'ян — „Уців", які зразу підлягяли волоській культурі, пізніше зрутенізувалися. Асиміляція русинів, на жаль, поступала дуже повільно. Уряд Австрії на початку XIX ст. старався висунути русинів проти поляків, але без успіхів. Тому зовсім правильним є твердження, що політичні стримління русинів створив щойно граф Стадіон". 1).

На це безкритичне твердження відповів д-р Бр. Лозіньскі так: „Рік 1848 має бути початком ґенези руської справи, а ґубернатор Стадіон — її батьком. Якщо йде про винахід русинів, то вже годі на тому місці мовчати, бо подібні безосновні твердження не тільки перечать історичній правді, але понижують інтеліґенцію тих, що це бездушно повторюють. Вже Й. Шуйскі у своїй праці „З вицєчек до Львова", Краків 1876 р., стор. 7, писав і ствердив, що повищі думки є фальшиві, а з порожнього навіть мудрий Соломон не наливав, говорить пословиця. Чого не міг зробити Соломон, не міг зробити й Стадіон. В Галичині були „живйоли", що пробудилися, байдуже на чий голос". 2).

Цікава стаття пера Сергія Лєсного з'явилася на сторінках журналу „Свободноє слово", під заг. „Історія Карпатской Руси". Він стверджує, що історія Карпатської Руси ще не опрацьована достатньо. Пише про „источник" (джерело) — про літопис поганських жреців, написаний перед захопленням Києва князем Олегом у 890 р. У тому літописі, писаному „докириличним альфабетом на дерев'яних дощинках, незнаним слов'яським язиком", — є цінні відомості про Карпатську Русь. Ті відомості досі не були знані, мову важко зрозуміти, треба довших студій. Досі прочитано такі пункти, — повідомляв С. Лєсной: 1). Час приходу старих русів наступив 1500 літ до часу Дира. Якщо

прийняти час Дира приблизно 850 літ нашої ери, то поява русів у Карпатах припадає менше-більш на 650 літ до нашої ери.

2). В Карпатах руси проживали спокійно приблизно 500 років, але в часі мандрівки народів їх витиснули інші племена. Руси опинилися на сході й поселилися на середньому Дніпрі і Прип'яті. Це був, мабуть, початок київської Руси.

3). Історики древніх Греції і Риму пишуть про плем'я „карпів". Можливо, що цю назву взяли від назви гір, але „карпи" відносяться до історії Карпатської Руси.

4). Віра у старих русів була монотеістична (однобожа). Вірили в одного бога, був ним Триглав (бог-трійця): Сварог, Світовид і Перун. Три постаті одного бога. Були боги другого степеня як:Хорос, або Хорс, Дажбог, Ладо, Яр і т. д. Вони вірили в позагробне життя.

5). Стверджено документально, що плем'я „Руги", з острова Руґен — нижче нинішньої Риги, називано також „Русами". Старонімецькі хроніки називають княгиню Ольгу не „регіна русорум", а - регіна руґорум". Обидві ті назви стосуються того ж самого племени.

Відомо, що вождь (король) Остроґотів та інших племен Одоакер, у 470 р. добув місто Рим, правив ним 14 літ, за істориками — був вождем „ругів". У Зальцбурзі (Австрія) є мармурова плита, вмурована в катакомбах на цвинтарі, з латинським написом, що в 477 р. король (рекс) візиґотів, рутенів і названо інші племена, убив св. Максима та його учнів...

У манастирях Австрії, знайдено документи, що стосуються історії Карпатської Руси-хроніку з VIII - X ст. Знайдено опис прийняття кн. Ольги візантійським імператором у 957 р., опис подорожі князя Ярослава Мудрого від границь Галичини до Будапешту, коли він відвідував свою доньку, замужню за угорським королем. 3).

---

1) Франціішек Буяк — „Галіція", Варшава, 1910 р.

2) Д-р Броніслав Лозіньскі — „Граф Аґенор Голуховскі а справа руска" Львів, 1910 р., стор.. 127.

3) Свободное слово Карпатской Руси, 1963 р. чч. 7-12 Нюарк, Н. Дж. Стаття „Історія Карп. Руси" — С. Лєсной. Автор не подає джерела своїх ревеляцій, прим. ред.

СТАТИСТИКА ГРОМАД ПОВІТУ БЕРЕЖАНИ

Місцевість	Рік	Кількість осіб	грк) (укр.	лат) (поль.	ркт.	п.кол.	жиди	інші
1. БЕРЕЖАНИ	1900	11443	2605	4080	—	—	4395	293
	1939	12700	2950	5750	—	—	4000	
2. КОЗОВА	1900	4925	1201	2167	—	—	1553	4
	1939	5617	1450	2347	249	100	1571	
3. АВГУСТІВКА	1900	709	567	124	—	—	15	3
	1939	1100	960	—	130	5	5	
4. БАРАНІВКА	1900	483	203	248	—	—	32	
	1939	580	310	20	250	—		
5. БІЩЕ	1900	869	501	311	—	—	66	
	1939	1059	589	80	350	—	40	
6. БУДИЛІВ	1900	1850	854	931	—	—	66	
	1939	2320	980	60	1140	110	130	
7. БИШКИ	1900	1236	1098	107	—	—	31	
	1939	1380	1340	10	30	—		
8. ЦЕНІВ	1900	1769	1513	200	—	—	56	
	1939	2080	1985		20	60		
9. ХОРОБРІВ	1900	274	251	7	—	—	16	
	1939	490	420		—	70		
10. ХОРОСТЕЦЬ	1900	473	427	14	—	—	32	
	1939	830	795		10	—	25	
11. ДЕМНЯ	1900	250	53	183	—	—	14	
	1939	280	50	220	—	—	10	
12. ДІБІЦЕ	1900	1115	925	177	—	—	13	
	1939	1390	1240	5	140	—	5	
13. ДРИЩІВ	1900	787	664	124	—	—	9	
	1939	960	850	10	95	—	5	
14. ДВІРЦІ	1900	280	202	65	—	—	13	
	1939	280	205		70	—	5	
15. ГЕЛЕНКІВ	1900	801	265	516	—	—	20	
	1939	880	290	20	570	—		
16. ГЛИННА	1900	1071	919	74	—	—	78	
	1939	1440	1230	5	30	150	25	
17. ГУТИСКО	1900	440	14	411	—	—	15	
	1939	590	10	570	—	—	10	
18. ГИНОВИЧІ	1900	743	594	124	—	—	25	
	1939	820	660	10	140	—	10	

19. ЯКУБІВЦІ	1900	це польська		колонія з 1922 р.				
	1939	380	30	—	—	350		
20. КАЛЬНЕ	1900	1201	920	217	—	—	64	
	1939	1480	1230	10	230	—	10	
21. КАП-ЛИНЦІ	1900	440	394	25	—	—	21	
	1939	570	540	—	20	—	10	
22. КОМА-РІВКА	1900	406	281	112	—	—	13	
	1939	510	410	—	100	—		
23. КОНЮХИ	1900	3103	2658	287	—	—	137	
	1939	4470	3770	40	280	30	30	
24. КОТІВ	1900	1044	825	201	—	—	18	
	1939	1500	1040	10	130	220		
25. КОЗІВКА	1900	890	735	143	—	—	12	
				5	195	—		
26. КРАСНО-ПУЩА	1900	286	266	13	—	—	7	
	1939	310	305	—	5	—		
27. КРИВЕ	1900	1579	1386	140	—	—	53	
	1939	2290	1760	20	170	320		
28. КУРЯНИ	1900	1416	863	442	—	—	111	
	1939	1880	1200	30	620	—	30	
29. КУРО-ПАТНИКИ	1900	1827	711	1044	—	—	72	
	1939	2640	960	80	1380	200	20	
30. ЛАПШИН	1900	1882	1707	128	—	—	47	
	1939	2510	2210	20	100	160	20	
31. ЛІСНИКИ	1900	892	777	111	—	—	4	
	1939	1240	1080	30	110	15	5	
32. ЛІТЯТИН	1900	977	550	410	—	—	16	1
	1939	1380	750	30	590	—	10	
33. МЕЧИЩІВ	1900	1906	1428	362	—	—	116	
	1939	2970	1910	30	460	520	50	
34. МЕДОВА	1900	390	238	131	—	—	21	
	1939	510	280	20	200	—	10	
35. НАДО-РОЖНІВ	1900	332	188	136	—	—	8	
	1939	490	200	30	255	—	5	
36. НАРАЇВ МІСТО	1900	2851	1451	458	—	—	928	14
	1939	3910	1980	520	330	30	780	
37. НАРАЇВ СЕЛО	1900	1139	856	205	—	—	78	
	1939	1740	1160	25	330	200	25	

38. ОЛЕСИН	1900	499	406	88	—	—	5	
	1939	30	730	10	120	70		
39. ПІД-ВИСОКЕ	1900	473	146	308	—	—	19	
	1939	540	140	350	50	—		
40. ПЛАВУЧА МАЛА	1900	1035	750	236	—	—	49	
	1939	1320	940	20	330	—	30	
41. ПЛАВУЧА ВЕЛИКА	1900	2049	1640	312	—	—		
	1939	2760	2310	30	360	—	60	
42. ПЛІХІВ	1900	602	314	275	—	—	13	
	1939	660	350	10	290	—	10	
43. ПЛОТИЧА	1900	1297	1025	205	—	—	67	
44. ПОРУЧИН	1900	872	732	92	—	—	49	
	1939	1170	1070	—	85	—	15	
45. ПОСУХІВ	1900	718	629	83	—	—	6	
	1939	1000	910	—	90	—		
46. ПОТІК	1900	879	649	180	—	—	49	1
	1939	1210	1050	5	145	—	10	
47. ПОТО-ЧАНИ	1900	768	585	169	—	—	14	
	1939	1010	745	30	220	—	15	
48. ПОТУ-ТОРИ	1900	925	826	65	—	—	34	
	1939	990	970	—	20	—	—	
49. РАЙ	1900	676	535	134	—	—	7	
	1939	820	620	80	115	—	5	
50. РЕКШИН	1900	882	609	195	—	—	78	
	1939	1080	830	—	210	—	40	
51. РОГАЧИН-МІСТО	1900	612	115	478	—	—	19	
	1939	890	150	95	555	—	10	80
52. РОГАЧИН	1900	619	445	155	—	—	19	
	1939	890	670	10	200	—	10	
53. РИБНИКИ	1900	870	712	139	—	—	28	
	1939	1200	985	50	150	10	5	
54. САРАНЬ-ЧУКИ	1900	1773	1430	286	—	—	56	
	1939	2470	2180	30	30	170	60	
55. СЛОБОДА ЗОЛОТА	1900	2031	1704	132	—	—	192	
	1939	2570	2030	10	150	330	50	

56. СТРИГАНЦІ	1900	719	637	80	—	—	32	
	1939	1120	1000	—	100	—	20	
57. ЩЕПАНІВ	1900	631	550	35	—	—	46	
	1939	1030	775	5	20	210	20	
58. ШУМЛЯНИ МАЛІ	1900	431	260	201	—	—	11	
	1939	450	260	5	175	—	10	
59. ШИБАЛИН	1900	1981	1357	594	—	—	30	
	1939	2410	1610	30	700	60	10	
60. ТАУРІВ	1900	2711	1161	1446	—	—	104	
	1939	2970	1170	100	1660	—	40	
61. ТЕОФІПІЛЬКА	1900	805	321	447	—	—	37	
	1939	930	310	10	520	80	10	
62. ТРОСТЯНЕЦЬ	1900	1179	1063	96	—	—	19	1
	1939	1370	1290	5	70	—	5	
63. УРМАНЬ	1900	825	657	143	—	—	25	
	1939	1040	840	15	170	—	15	
64. ВЕРБІВ	1900	1584	1367	151	—	—	56	
	1939	2230	1990	20	150	20	50	
65. ВІКТОРІВКА	1900	397	134	233	—	—	30	
	1939	520	130	45	340	—	5	
66. ВІЛЬХОВЕЦЬ	1900	823	694	112	—	—	17	
	1939	980	860	5	105	—	10	
67. ВІВСЯ	1900	1320	1188	68	—	—	64	
	1939	1690	1320	10	70	270	20	
68. ВУЛЬКА	1900	427	372	55	—	—		
	1939	820	650	5	90	55	20	
69. ВИБУДІВ	1900	1055	918	82	—	—	55	
	139	1290	1270	—	20	—		
70. ВИМИСЛІВКА	1900	385	203	172	—	—	10	
	1939	500	300	10	185	—	5	
71. ЗОЛОЧІВКА	1900	668	449	192	—	—	27	
	1939	790	665	10	110	—	5	
72. ЖОВНІВКА	1900	591	517	59	—	—	15	
	1939	710	675	5	30	—		

73. ЖУКІВ	1900	1010	862	130	—	—	17	1
	1939	1210	1140	10	50	—	10	

Скорочення: грк. — греко-католики; укр. — українці; лат. — латинники; поль. — поляки; ркт. — римо-католики; п. кол. — польські колоністи.

Дані з 1900 р., взяті з австрійської статистики, що брала під увагу віровизнання, тому номенклятура, що стосується до 1900 р., є: „греко-католики", „латинники", „жиди" та „інші".

Дані з 1939 р. опрацьовані проф. В. Кубійовичем, який серед населення Галичини, крім „українців", „жидів" та „інших", розрізняє ще „поляків", „римо-католиків" і „колоністів". Ці назви відносяться до 1939 р.

Гімназія

В прилученій до Австрії Галичині було декілька шкіл середнього типу під керівництвом ченців: єзуїтські, піярські, бернардинські, василіянські (Бучач, Дрогобич). Нижче шкільництво було зовсім занедбане. Шкільна реформа почалася вже за Йосифа II. Уряд почав фінансувати школи, вчителі стали державними службовцями. У 1784-1789 рр. постали гімназії у Львові, Самборі, Станиславові, Перемишлі, Тарнові, Рящеві та Бучачі (1804). Гімназія в Збаражі – єдина, що була від самого початку заснована державою на розпорядження Відня 1789 року, а не створена з духовної школи. Тодішній власник Збаража, Вінценти Потоцкі, справою гімназії ніколи не цікавився. Чому саме обрано Збараж на осідок гімназії і досі не вияснено. Можливо, що на це вплинуло історичне минуле: раніше там при манастері оо. Бернардинів, була школа, яка в наслідок нестачі вчителів, перестала працювати. Гімназія була приміщена в манастирі.

Кажуть, що несвідоме збаражське міщанство не розуміло значення гімназії для міста, тому й не цікавилося тією школою. Воно просило губерніяльний уряд у Львові, щоб гімназію взагалі з міста забрати. Коли ж прохання не задовольнили, тоді міщани послали до цього уряду скарги, що гімназисти пакостять і роблять шкоди в садах, баламутять їхніх жінок тощо, та рішуче домагалися забрати із Збаража гімназію. Треба додати, що тодішні гімназисти не були нинішними 11 – 12-ять літніми хлопчиками – це були молодці, деякі вже з вусом, бородачі, дехто з них побував уже й при війську. У 1789 р. в гімназії було записаних 47 учнів а в 1804 р. було їх вже – 216.

Восени 1805 р., на розпорядження Відня, перенесено гімназію до Бережан. Власником міста була тоді княгиня Ізабеля з Чарторийських Любомірска. В Бережанах у той час існувала „головна" авст. школа нижчого типу. Чому якраз гімназію із Збаража перенесено до Бережан – не відомо, колись віденські архіви допоможуть цю справу ви-

яснити. Можливо, що австрійський уряд, не маючи грошей (провадив у той час війни) пішов на обіцяні дотації для утримання гімназії від Ізабелі Любомірської. Вчителі не були вдоволені перенесенням гімназії до Бережан; дорожнеча, нестача добрих помешкань до того ж безнадійне бережанське болото!.. Гімназію приміщено в новій ратуші на ринку збудованій в 1803 р. Любомірска призначила для гімназії безкоштовно п'ять заль, та зобов'язалась давати річно тридцять „сягів" опалового дерева із своїх лісів, без достави. Незабаром те приміщення стало вже тісним, особливо коли в 1819 р. гімназію поширили з 5-ти до 6-ти кляс і тому навчання в один час відбувалося для одних кляс перед, для других по полудні. Уряд не поспішав поширювати гімназію до восьми кляс, тільки коли граф Станіслав Потоцкі, внук Ізабелі – підвищив свою дотацію для гімназії, а саме місто зобов'язалось матеріяльно їй допомагати, – аж тоді дійшло до її поширення. В 1863 р. додано сьому клясу, а в 1864 р. – восьму. Дотації полягали у збільшенні палива, додано також п'ять заль у ратуші. Управа дібр у Раю зобов'язалась впродовж чотирьох років платити по 300 гульденів на гімназію, а місто Бережани склало на забезпечення допомоги у вартісних паперах суму 40.570 гульденів, на час існування вищих кляс гімназії.

Починаючи від 1863 р., гімназія мала вже 10 заль, канцелярію директора, кабінети, бібліотеку, конференційну залю та допоміжні мешкання. Згодом і тієї площі стало замало, тому створено філію в будинку міської хлоп'ячої школи, де примістили п'ять кляс; крім того в будинку вірменського приходства винайняли одну велику кімнату для навчання релігії. Отоді гімназія містилася в трьох віддалених будинках. У головному в ратуші, було повно невигод: недостача каналізації, базарний крик і галас, нестача свіжого повітря, темні і вузькі коридори; в додатку до всього до 1820 р. до головного приміщення гімназії був тільки один вхід. Двічі в наслідок пожежі була перерва в науці; у 1825 р. – тоді учителі навчали по своїх приватних помешканнях, і в 1854 р., коли навчання почалось аж у жовтні. Були також перерви, викликані пошестю холери, а саме в роках – 1831, 1848, 1854. У 1849 році касарні перемінилися в лікарні, а приміщення гімназії зайняло військо.

Відкриття гімназії відбулося у святковому настрою 2. вересня 1805 р. при участі представників влади, старости Михайла Левицького, синдика магістрату Олександра Несторовича. У „фарі" відправив Службу Божу префект кс. Робаковскі. В його домі відбулось прийняття гостей. Учні вищих кляс користувались загальною повагою, професори говорили до них „домінус", або по німецьки – „зі". Коли ж доводилось покарати учня, цього прилюдно не робили, а кликали на „чорну каву" до канцелярії директора і так з ним говорили, що йому в очах чорніло. Професор говорив твердо й рішуче „віддам вас до війська!" (Іх верде зі ін ді гамашен штекен лясен), а це була в ті часи не абияка погроза. Німецька мова хоча й не була предметом навчання, але учні в школі і вдо-

Петро Дуткевич

Микола Бачинський

Григорій Бобяк

о. Віктор Лозинський

Професори Бережанської гімназії.

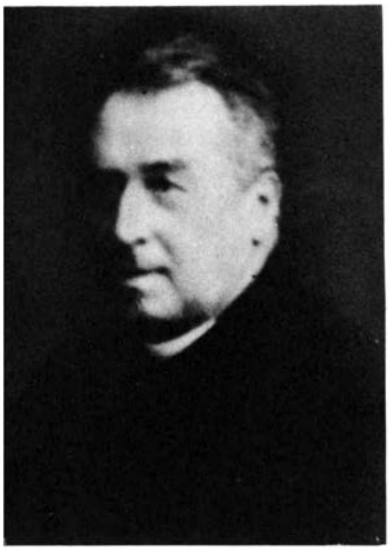

о. катехит Василь Дубицький

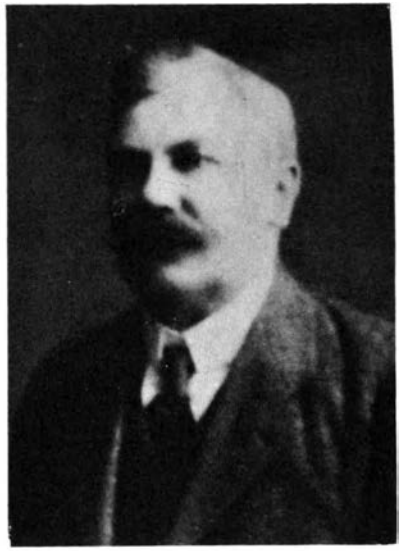

Володимир Гусак

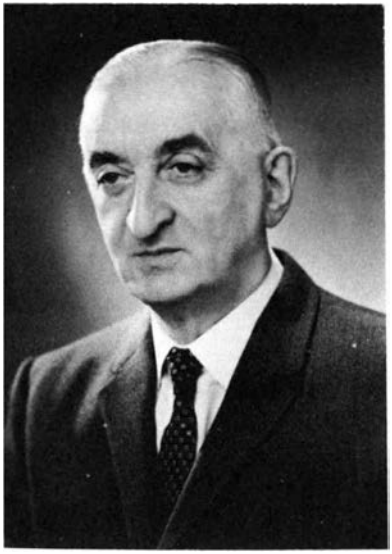

Володислав Біберович

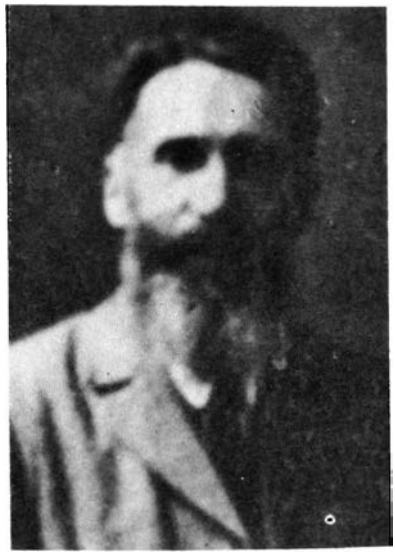

Д-р Клявдій Білинський

Гнат Мартинець

Михайло Підлужний

Лев Крипякевич

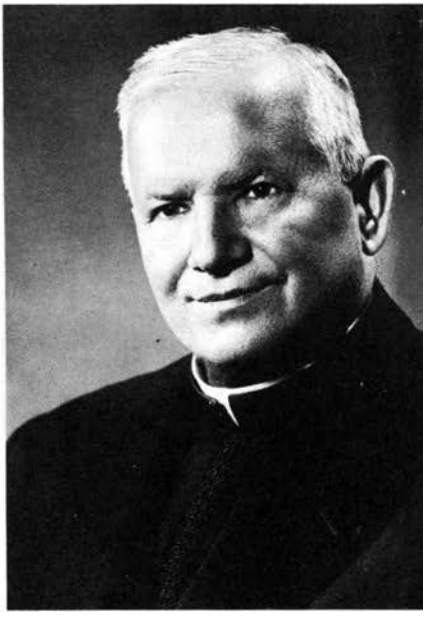

о. д-р Михайло Залеський

Конференційна заля професорів Бережанської гімназії: зліва сидять професори, 2-ий Іван Бабій, Михайло Підлужний, з вусами Павел Ковальскі, Тадей Смулка, д-р Василь Левицький. Стоять зліва: о. кат. Василь Дубицький, 5-й Іван Зугасвич, з бородою д-р Клявдій Білинський, Володимир Гусак.

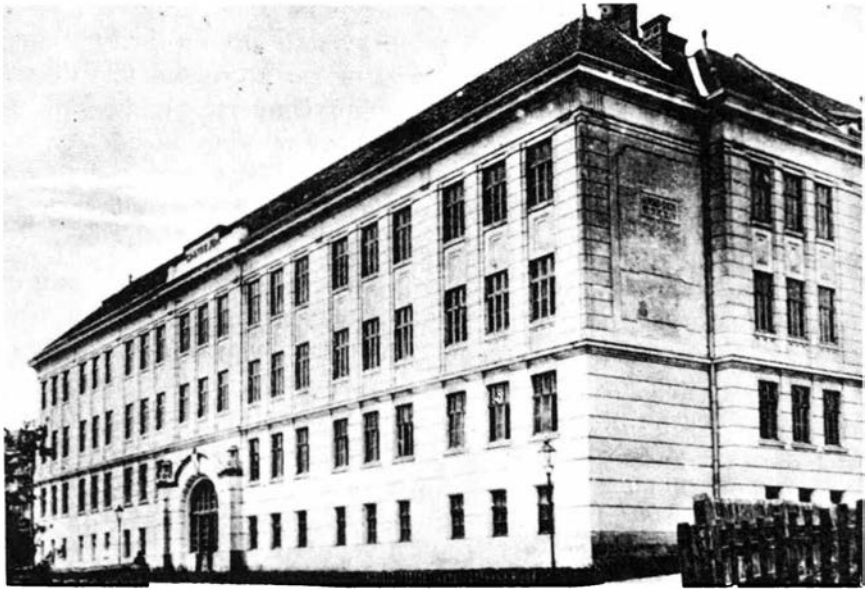

Будинок нововибудованої гімназії в Бережанах.

ма мусіли говорити по німецьки. До того їх змушували так зв. „спрехцайхеном" – дерев'яним кілком на шнурку, який один учень закидав іншому на шию, коли той заговорив не по-німецьки. Хто переночував з тим „значком", той мусів у клясі стояти в куті не на ногах, а навколішки. Від 1813 р. уряд почав виявляти зацікавлення до крайових мов. Учителям наказано вчитися польської мови. У 1827 р. вийшло розпорядження, що в Галичині, на державну службу може бути післаний лише той, хто володіє якою небудь слов'янською мовою. Релігія й латина впродовж багатьох літ – були головним предметом навчання. 1).

У гімназії спочатку відзначали тільки римо-кат. свята і тільки від 1827 року на Буковині та в гімназіях, де було щонайменше 25 відсотків учнів греко-кат., у дні свят за обрядом греко-кат. – вже не було навчання. До 1849 р. наука релігії для учнів обох віровизнань була спільною. Викладав римо-кат. катехит, німецькою мовою. Також спільними були й Богослуження. В 1856 р. в Бережанах призначено окрему катехитуру для греко-католиків. Катехит викладав німецькою й українською мовами, а що не було своїх підручників релігії, то учні вчилися по німецьки. Спільні Богослуження відбувалися у вірменському костелі. Вже в 1862 році не було більше тих спільних Богослужень, а в 1869 р. скасовано обов'язкові Богослуження після навчання.

Хоча віденський уряд звертав увагу на навчання „руської" мови, то однак у середніх школах спочатку її не вчили. Жодний предмет у школах не проходив стільки змін, що предмет руської мови. Проф. д-р Степан Томашівський писав: „Що руська мова не використовувала своїх прав, причиною був тодішній культурний стан галицьких русинів. Уступки з Відня прийшли в часі, коли русини щойно почали відчувати свою окремішність. Досі говорили вони по польськи або німецьки. „Русалка Дністрова" була майже не знана. Одні ідентифікували руську мову з церковним „язиком", другі вважали мову російську, як літературну руську. Ніхто незнав, як фактично має виглядати руська мова в літературі; тому в результаті писано і говорено жарґоном"...

У 1849 - 50 рр. міністерство освіти визнало українську мову за обов'язковий предмет навчання, натомість навчання польської мови стало не обов'язковим. Це викликало опозицію серед учителів. На конференції в 1850 р. „суплент" кс. Кароль Бараньскі і учитель Тадей Гловацкі, домагались, щоб обидва предмети зрівняти в правах, при чому кс. Бараньскі вдався до образливих повних ненависти висловів проти української мови, на що зареаґував о. Павликів. Учитель Гловацкі обурювався, що введено поділ релігійних практик, відмовився навіть від нагляду над греко-кат. учнями під час церковних відправ. Справа опинилася в міністерстві, кс. Бараньского усунули із шкільництва, а Гловацкого перенесено до Нового Санча. Про національну свідомість серед загалу русинів, як у ті часи називано українців, не було тоді мови, але серед поляків, вона вже існувала. Серед учнів була більшість гре-

ко-католиків. У 1856 р. міністерство наказало зрівняти руську і польську мови, так, що обидва предмети набрали характеру „позірно" обов'язкових, з правами вільного і добровільного навчання. Час робив своє; на тлі національних різниць і почувань — поставало щораз більше терть і непорозумінь.

У 1861 р. учителем у гімназії був Пилип Дячан, здібний і трохи зарозумілий, мав марку ворога поляків, але і русинів не протеґував. Під враженням, що він протеґує русинів, один із учнів 7-ої кл. жид, ображений на учителя, який через два дні підряд його іспитував — виступив у клясі проти нього. Переведено слідство, але учня покарали лагідно, бо вчителі поляки зробили з того „народово-політичну"справу, хоча учень був жидом, і непорозуміння з цього приводу, тривали до кінця шкільного року. Сіллю в оці для поляків крім учителя Дячана, були о. Котлярчук, парох м. Бережан, і катехит о. О. Білоус. Магістрат м. Бережан, під натиском польських „патріотів", послав скаргу до намісництва на всіх викладачів греко-католиків взагалі, зокрема ж на тих трьох, домагаючись їхнього усунення, мотивуючи все ворожим поступуванням супроти учнів-поляків, польського загалу й держави. Далі у скарзі-доносі було написано, що провідником в тому є о. Котлярчук, який пропаґує схиматицькі ідеї, що всі вони стримлять до переміни гімназії на руську, що катехит о. Білоус на свідоцтвах підписується по руськи, а під час Богослужень у церкві — не дзвонить при св. Тайнах . . .

Намісництво передало донос для перевірки дир. гімназії, Шлєхтелеві, а він точка за точкою, все відкинув, дав Дячанові якнайкраще свідоцтво, вияснюючи, якщо справа йде про згадану протекційність, то якраз погані оцінки в Дячана записано русинам. Що до катехита о. Білоуса — писав він, — то хоч і шорсткий, але не може переслідувати учнів-поляків, бо їх не вчить — і урядово з ними не здибається. Відносно кількости учнів, то директор ствердив, що збільшилась кількість саме поляків. Кінець був такий, що намісництво всю справу польського доносу, викинуло в кіш. Учитель Дячан після всіх тих „приємностей" перенісся на посаду до Львова.

Коли намісником Галичини став поляк Вацлав Залєскі, він у всіх школах запровадив польську мову як викладову, що ж до руської мови, то справу „відложили". Такий стан тривав коротко, бо Залєского замінив граф Ґолуховскі, який наказав завести в школах, як викладову мову — німецьку, і так було в Бережанській гімназії аж до 1867 року. З проголошенням конституції в 1861 р. Галичину ущасливлено краєвим соймом у Львові, який-то, як одну із своїх перших ухвал, видав постанову: у всіх середніх школах запровадити як викладову мову навчання — польську. Ще якийсь час австрійський уряд зволікав із затвердженням такої „ухвали", але остаточно в 1867 р. затвердив і від тоді Бережанська гімназія стала польською.

— ** —

Професори Бережанської гімназії.

Іван Бабій, поручник УГА, проф. Бережанської гімназії, згодом директор Академічної гімназії у Львові, впав трагічно на вулиці Львова від куль... своїх.

Михайло Крушельницький, пор. УГА, загинув в Україні 1919 р.

Іван Зугасвич

На загал до 1849 р. учительський склад гімназії не вирізнявся ні висотою освіти ані іншими інтелектуальними прикметами. Нічого й дивуватись, платня була худенька, не можна було дозволити собі на купно чи спроваджування дорогих книжок, вистачало, коли кандидат на вчителя, виказався дволітнім філософським курсом, із знанням навчання, що було в програмі 7-ої і 8-ої кляси. Від 1849 року вимагали вже закінчення філософського факультету. Учителів не вистачало, тому приймали учителів з Австрії і Чех. Повертаючи ще до Збаража, префектом гімназії був там єзуїт Каєтан Ковач. Його таємний кваліфікаційний звіт до губернії про професорів звучав так: „Учительський збір в 1804 р. складається з п'яти осіб, з яких тільки два порядніші, інші ж – п'яниці, хабарники і неуки, просто вороги науки". Ковача пізніше звільнили з префектури в Бережанах, його наступником до 1834 р. був А. Суліковскі, за якого Бережанська гімназія була визнана зразковою, мала дуже добру славу. Суліковскі був добрим педагогом, а національність для нього ніякої ролі ані значення не мала, лише знання і пильність. За його префектури запроваджено, цісарським декретом з 1826 р. посаду „віцедиректора", зарезервовану для римо-католицького гімназійного духовника. Віцедиректор заступаючи старосту, мав бути – суперарбітром при іспитах. Першим віцедиректором був кс. М. Домбровскі, декан і парох Бережан, по нім кс. Ст. Ступніцкі також парох Бережан. Наслідником Суліковского, був 14 місяців Станіслав Зборовскі з Чернівець, а по нім Василь Петрович, родом з Буковини, добрий педагог.

Від 1848 р. рівень гімназії знову почав знижуватись. Характеристику деяких учителів тієї гімназії до 1848 р. дав у своїй автобіографії чех Ян Косіна, який закінчив у Бережанах 6 кляс, згодом визначний чеський літератор і педагог. Він згадує про префекта, як про порядну людину. Гімназією, заступаючи префекта „тряс" учитель Лішка. Другого учителя, чеха Гору жонатого з полькою, Косіна називає заможним хабарником. Згадує проф. Кавцкого, який не маючи дітей опікувався бідними учнями, між ними і русином Тимотеєм Мандибуром, сином кравця. Згадує професорів Гавзера, кс. Гіршлера, Вєлєцкого та Васькевича, кажучи, що були „з національним почуттям". Відносно хабарництва, то Косіна твердить, що тоді ніхто тому не дивувався, коли батьки учнів несли кошики або повні торби на приватне помешкання учителів-професорів, і навіть до канцелярії.. Так було до 1848 р.

Аж ось 1848 року повіяло в Австрії духом „Весни народів". З'явилися „народові ради" та ґвардії. Професори гімназії підпали тій стихії; префект Петрович (хоч русин), Вєлєцкі, Ґловацкі, Пашковскі, кс. Юрковскі вступили до „Народової ради": учителі німці та чехи тримались осторонь. Пізніше всі з неї дуже швидко вийшли, але Петровича за те звільнили. Його наступником став учит. Лішка і від тоді почався занепад гімназії. Хронічно бракувало учителів. Уряд добачував у педагогах небезпеку для себе і не брав їх на посади. Вперше згадано про

бібліотеку в гімназії в 1814 р. Вона була дуже скромненька. Учителі-німці мали свої домашні бібліотеки. Платні вчителів сягали річно від 250 до 700 гульденів, за те час служби тривав повних 40 років. Тому вчителі шукали побічних прибутків: тримали студентів „на станції", тобто оселювали їх у себе за платню, давали приватні лекції. До 1848 року політичними керівниками були старости, які наглядали над гімназією. Директорами гімназії були: А. Вінклер, Ф. Кріґ, Й. фон Крібель, Р. Ф. Мільбахер, Й. Вернер — із прізвищ слідно, що то були німці. У 1848 р. прибув до гімназії учитель руської мови о. Теофіль Павликів, парох Бережан. Від 1848 р. до 1867 р. директорами гімназії були: Антін Лішка, пильний і справедливий, Вільгельм Шлєхтель, енергійний бюрократ, але в національних справах об'єктивний. В той час прийшли перші іспитовані вчителі для руської і польської мови. Після запровадження в гімназії в 1867 р. польської викладової мови, серед русинів настало хвилювання. Щоб розрядити напружену атмосферу, назначено першим директором Антона Солтикевича, директора гімназії в Ряшеві, з походження русина. Він підніс гімназію з занепаду. Його наступником був Матей Куровскі, колишній директор дрогобицької гімназії. У 1889 - 1905 рр. директором був Франц Гжегорчик. Кількість учнів зросла з 342 до 711. Потім став директором Александер Фрончкевіч, кол. проф. гімназії у Львові: за нього відсвятковано 100-річний ювілей гімназії та було засновано рівнобіжні українські відділи - кляси.

Олександер Барвінський, колишній учитель Бережанської гімназії у своїх спогадах пише: „Велика була моя радість, коли 22 вересня 1868 р. мені прислано декрет на учителя гімназії в Бережанах, з місячною платнею 36 злр. 75 крейцарів. Бережани були відомі, як вельми дешеве місто, так напр. пів кг. воловини коштувало 7 крейцарів (центів), баранини 3 кр., за кімнату я платив 22 злр. (злр — значить, золотих ринських) з повним утриманням. В учительському зборі були проф. Йосиф Чачковський (математик), Антін Чарковський (історик), о. шамбелян Михайло Соневицький катехит, Северин Плакитко (природник), о.Николай Лепкий, Іван Вербицький, д-р Клим Ганкевич, Кость Лучаківський. Для навчання руської мови не було підручників, вживалося мішанини церковно-слов'янської мови. Оце й було предметом нарад між мною і Лучаківським, який учив руської мови в нижчих, а я у вищих клясах гімназії. З кінцем 1868 р. я дістав візвання від о. В. Ільницького члена Шкільної Крайової Ради, щоби опрацювати руські читанки для вищих кляс, а К. Лучаківський для нижчих. У 1870 р. вийшла моя читанка ч. І., а рік пізніше чч. II і III. З уведенням цих читанок, увійшли твори українських письменників, а з ними „кулішівка", що промостила дорогу до зміни правопису „етимольогічного" на та зв. „фонетичний". 2).

— * * * —

З нагоди 100-річного ювілею Бережанської гімназії, в місцевій церкві було вмуровано мармурову таблицю на честь поета-просвітителя о. Маркіяна Шашкевича, колишнього учня тієї гімназії. Промовляв

тоді проф. Володимир Масляк.

У 1906 р. гімназія мала учнів :

А). За розмовною мовою:		Б). За віровизнанням:		В). Родинне місце учнів:	
поляків	194	римо-кат.	285	місцевих	233
русинів	287	греко-кат.	291	Бережани - повіт	290
німців	7	жидів	199	Підгайці "	103
разом	788	євангеликів	7	Перемишляни "	28
		вірмен	6	Рогатин "	87
		разом	788	інші повіти	46
				чужинці	1
				разом	788

У відділі „розмовна мова" – жидів зараховано до поляків. Бережанська гімназія довгий час була єдиною на все галицьке Поділля, доки не постала гімназія в Тернополі в 1820 році. Вписатися учнями могли сини священиків, купців, міщан та селян, (останні за дозволом дідича). Село до 1848 р. відробляло панщину. Кількість учнів з кожним роком зростала. З кінцем шкільного року відбувались іспити в присутності директора, префекта та учительського збору. „Прімуси"-першуни діставали нагороди за пильність у навчанні. спочатку позолочені, згодом срібні медалі.

Після запровадження польської викладової мови в 1867 р. гімназія стала фактично польською,і так тривало до 1905 р. Тоді в соті роковини існування гімназії, започатковано рівнобіжні кляси з українською мовою навчання. Перша матура в українських клясах відбулась в 1913 році. Ті українські рівнобіжні кляси (паралельні) в Бережанській гімназії проіснували до 1939 року. Це був певний успіх боротьби укр. парляментарного клюбу у віденському парляменті за українську школу. при підтримці активного тоді нашого громадянства.

До закінчення шкільного року 1918 у червні – формально директором гімназії був Фрончкевіч, його замісником Тома Шафран. Восени директором став Роман Кестліх, учитель тоїж гімназії. Коли у листопаді 1918 р. владу в цілій східній Галичині перебрали українці, гімназія автоматично стала українською. Національна Рада в Бережанах запропонувала директуру проф. Григорієві Бобякові, але він від цього відмовився, тоді директором став проф. Володимир Гусак. В той час у гімназії вчили такі учителі – українці: Володимир Гусак, Григорій Бобяк, Осип Насельський, Н. Шпитковський, Тадей Смулка, о. Мих. Осадца, о. Василь Дубицький. о. Ардан, Іван Баран, Ісидор Єлюк, Михайло Крушельницький (список неповний). Після відходу УГАрмії на схід за Збруч, директором став знову Роман Кестліх, у липні 1919 р. Він у 1928 р. перейшов до шкільної кураторії у Львові, а директором призначено вчителя Бережанської гімназії Едварда Райтера, а по його спенсіонуванні в 1935 р. пілсудчики видвигнули на те становище Едварда Ольшевського, який доти був директором жіночої учительської семінарії. Роман Кестліх був добрим педагогом і справедливим директором у відношенні до всіх учнів. Не можна цього сказати про обох його наступ-

ників, що не визначалися великим знанням, за те виявляли своє шовіністичне наставленя. Восени 1939 р. большевицька окупаційна влада, перетворила гімназію на десятирічку, призначивши директором Михайла В. Ткачука москаля, капітана НКВД. Завідуючим педагогом був проф. Михайло Ребрик. За нім. окупації 1941 – 1944 рр. керував гімназією д-р Василь Стасюк.

---

1) Шкільництво було зцентралізоване у Відні, в так зв. „Студієнгофкомісіон" засновану у 1760 р. Керівник гімназії мав титул „префекта". Нагляд над префектами, починаючи від Йосифа II, мала політична крайова влада, тобто губернія і обводові уряди (крайсамти). В 1791 р. та комісія була скасована її функції перебрала „гофканцляй" (придворна канцелярія). Д-р Лука Луців, у праці „Маркіян Шашкевич" (у 150-річчя з дня народження) — „Свобода", ч. 200 з 2 листопада 1961 р. писав: „За часів Маркіяна Шашкевича (1826 р.) учні не перевтомлювалися. Вчилися 18 годин на тиждень, четверги були вільні від науки. Навчали трохи альґебри, багато латини й греки, німецької мови, історії і трохи польської мови. Навчали аґрономії, зовсім не вчили української мови. Учні - українці мусіли вчитися римо-кат. релігії. В 1827 р. з Відня наказано, щоб протягом року 10 днів, на які припадають греко-кат. свята, були вільні від науки".

2) Олександер Барзінський — „Спомини з мого життя", Т. І., стор. 147. Дмитро Дорошенко — „Пантелеймон Куліш", Київ - Липськ, Накладня, стор. 35 і дальші. Іван Франко — „Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.", Львів, 1910 р. Д-р Степан Томашівський — „Огляд розвитку Бережанської гімназії 1789 - 1905", Ювілей гімназії, березень 1908, стор. 8.

Бережани, ратуша на ринку, де поміщалась від 1805 р. знана гімназія.

Таємні студентські гуртки

Богдан Чайковський

Історія таємних студентських гуртків дуже давня. Рушійною силою завжди були нові ідеї, якими захоплювалась молодь, чи це французька революція, чи „Весна Народів"...

1905 р. проф. історії в Бережанській гімназії, д-р Степан Томашівський, працював над хронікою гімназії, у зв'язку з підготовою до її сторічного юзілею. Переглядаючи документи та записки гімназійного архіву, він відкрив, що в 1830-их роках існував у Бережанській гімназії, польський таємний гурток, на чолі з учнем Солєцкім, (згодом він рим-кат. єпископ у Перемишлі). Головним завданням гуртка було, крім читання патріотичної літератури, – всюди розмовляти польською мовою. Саме тоді австрійська влада розпорядилась, що гімназисти поза школою мусять говорити тільки по німецьки.

Перед першою св. війною римо-кат. парохом у Бережанах був кс. Леонард Солєцкі, свояк згаданого вже організатора польського гуртка. Був учасником польського повстання 1863 р. і розповідав, що в повстанні брали участь також інші учні Бережанської гімназії, між ними й

Перший гурток „Молодої України" в Бережанах 1899-1900 рр. Стоять зліва: Іван Боднар, Григор Качала, Вол. Кушнір, Зенон Кузеля. Сидять: Сакалюк, Ант. Цурковський, Микола Лепкий, Володимир Садовський, Володимир Турула.

українці зокрема о. Лотоцький парох Тростянця в пов. Бережани. Зви чайно, це був вияв молодечої романтики, що ще не відчувала національ них різниць. Але молодеча романтика виявлялась і в інший спосіб: в ча сах існування гуртка Солєцкого — учнем Бережанської гімназії бу Маркіян Шашкевич, який уже тоді записував народні пісні, напр. гагіл ки, що їх співали на Адамівці. Декілька років пізніше М. Шашкевич, ра зом із своїми однодумцями, також заснував гурток, із завданням, мія іншим, користуватись тільки українською народньою мовою в церков них проповідях .

Богдан Ставничий

У школах в ті часи не вчили учні історії їхнього рідного краю. Ту про галину молодь доповнювала в ін шій власній школі — в самоосвітні гуртках. Були ними славнозвісн „Громади". Їх організував на Укра їні проф. Володимир Антонович член польської хлопоманської гру пи. Коли в 1863 р. поляки готува лися до повстання, Антонович по кинув своїх однодумців і заснува у Києві українську „Громаду", з метою вести українську-культурну діяльність серед тодішньої нашої ін теліґенції. Вістку про „Громаду" привіз до Галичини студент Воло димир Бернатович з Одеси, який до писував до львівського журналу „Слово" під псевдонімом Кузьма Бесарабець. 1). Незабаром постал у Львові „Громада", до якої належали вихованці Духовної Семінарі і нечисленні тоді наші студенти з університету. Одним із рухливі ших членів був студент Данило Танячкевич, відомий під псевдонімо Грицько Будиволя. 2). Він листувався із студентами майже у всій Галичині, підготовлюючи ґрунт для заснування „Громади" на про вінції. Це не була політична організація — її завдання полягало культурній праці, однак її членам загрожували „неприємності" ві шкільної влади, а ще більші від військової, яка в той час наглядал над політичною адміністрацією краю. „Громадівці" мусіли бути обе режні. Новоприйнятий член складав присягу, що весь вік буде труди тися для добра народу і нікого не зрадить. Не було ні писаних статутів ані списків членів, не протоколували сходин.

---

1) Дмитро Дорошенко — „Мої спомини про недавне минуле", Вінніпеґ, 1949, Видавництво Тризуб, ст. 98.

2) Іван Франко — „Нарис історії української літератури до 1890 р.", стор. 168: „Д. Танячкевич характерна постать українофільського табору. В 1862 р. помістив у „Вечерницях", „Сліпце правди" „Дзеннікові Літерацкему" про Тараса Шевченка".

„Громада" – „Молода Україна"

Відомий галицький політичний діяч д-р Євген Олесницький, розповідаючи у своїх спогадах про тернопільський гурток, згадує і про інші в тому і про Бережанський таємний гурток, що існував серед гімназистів. Оповідали про нього і наші письменники та учені, колишні учні Бережанської гімназії, як проф. Володимир Масляк, проф. Богдан Лепкий, Сильвестер Яричевський, Михайло Яцків, а з молодших д-р Зенон Кузеля, Микола Лепкий, д-р Франц Коковський, д-р Михайло Західний, ред. Антін Чарнецький, ред. Антін Цурковський, проф. Михайло Рудницький та інші. **1).**

В актах політичного процесу проти Івана Франка і друзів з 1878 р. згадується про двох колишніх учнів Бережанської гімназії: Константина Бобикевича і Федора Турулу 2). Перший був одним з організаторів „Громади" в Бережанах. Це був здібний учень, добрий співак – душа гімназійного хору. В 1874 р. здав матуру і почав природознавчі студії у Львівському університеті. Помер 9 вересня 1884 р. Після його відходу з Бережанської гімназії керував „Громадою" учень Турула з Хоросткова, згодом парох Гусятина. Він мав зв'язок з тернопільською „Громадою". Правдоподібно, „Громаду" в Бережанах засновано в 1869-1870 рр. Її члени мали обов'язок читати і обговорювати українські книжки. Була у них і власна бібліотека, закуплена за скромні фонди „Громади" – за місячні вкладки по 10 крейцарів. На сходинах були реферати і дискусії. Тому, що шкільна влада слідкувала за „Громадянами", вони переховували бібліотеку у приватних будинках. Між іншим, один із них згодом крилошанин та катехит у Львові о. Євген Гузар, переховував бібліотеку в домі Филипини Рідель, вдови по інженері, що мешкала на Сілку, над ставом. Годі устійнити, коли саме „Громада" припинила свою діяльність.

Восени 1898 р. відзначали сторіччя появи "Енеїди" Івана Котляревського, і це дало почин до загального пожвавлення національного руху, також і на Бережанщині. Тоді то студент 7-ої кляси Зенко Кузеля, за спонукою свого дядька о. Сильвестра Лепкого та своїх тіток сестер Глібовицьких, заснував таємний гурток „Молода Україна". Першими членами були його товариші: Григорій Качала, згодом парох у Лісниках та Іван Боднар, згодом учитель семінарії в Тернополі. Швидко до „Молодої України" долучились: Володимир Турула, Володимир Кушнір, Сакалюк, Антін Цурковський, Микола Лепкий, Володимир Садовський, Віктор Пацлавський, Витовт Гошовський, Григорій Скасків, Мартинович, Іван Ратич, Роман Любінецький (оперний співак), Зарицький. Олександер Лонкевич і інш. У 1900 - 1910 рр. до „М.У." належали: Василь Кузів (згодом суперінтендант Української Пресвітерської Церкви у ЗДА) Володимир Ватран, Іван Дяків, Святослав Дяків, Михайло Гурянський, Антін Чарнецький, Володимир Лотоцький, Януарій

Цурковський, Богдан Чайковський, Павло Ратич, Микола Нискоклон, Осип Ліщинський, Мирон Мосора, Василь Ратич, Лев Лепкий, Кость Цурковський, Микола Дідуник, Петро Смик, Антін Лотоцький, Осип Боянівський, Володимир Гривнак, Федір Зарицький, Яків Строхманчук, Михайло Західний, Омелян Бачинський, Антін Крижанівський, Захар Орун, Осип Навроцький, Роман і Богдан Ставничі, Микола Їжак, Іван Чмола, Володимир Бабяк, Іван Хичій, Степан Масляк, Андрій Мельник (редактор), Федір Палащук, Михайло Цап, Юліян Чайківський-Чугайстер, Остап Гайдукевич та інші. У 1910-14 рр. — членами „М У " були: Іван Баран, Юліян Соневицький, Андрій Когут, Іван Трач, Ісидор Сохоцький, Петро Сагайдачний, Іван Бемко, Корнило Бородайко, Осип Боднарович, Григорій Лещук, Степан Щур, Володимир Онисько. Звичайно, ці списки не повні.

У 1910 р. в Бережанах засновано жіночий утраквістичний учительський семінар, у якому вчилося досить багато українок. Вони також мали свій самоосвітний гурток, а очолювала його Стефа Петрицька-Мороз. До цього гуртка належали: Марійка Боднарович - Гардецька, Марія Гуцалівна, Марія Анін, Зофія Мацієвич, Анна Колісник, Текля Сулжинська, Іванна Сендецька-Турчин, Тереса Захарій ,Марія Бемко.

В гуртку „Молодої України" читали реферати, дискутували різні теми, підготовляли свята Шевченка, організували свята скасування панщини, часами відбували свої сходини хоч і нелеґально прилюдно біля церковці на Адамівці. Про існування „М У " та інших гуртків, коли не знали, то здогадувалися наші професори. Знали про те напевно, такі як проф. Петро Дуткевич, його дружина Павлина, яка перша в Бережанах кольпортувала видання творів Михайла Драгоманова, проф. Микола Бачинський (учитель Івана Франка), його сини розносили видання РУП-а. Знали про те — проф. Олекса Лукіянович, проф. д-р Степан Томашівський, о. шамбелян М. Соневицький, його ж внуки Федір і Степан Зарицькі належали теж до гуртка „М У."

Щоб з гуртками дати собі як-так раду, тодішній директор гімназії, чоловік бистрий і розумний Ал. Фрончкевіч — просто залеґалізував їх створивши в гімназії читальню і допустив до неї всю пресу: „Діло, Громадський Голос, Літературно-Науковий Вісник, Руслан, Соціялістичну Волю" також і польську пресу. Директор дозволив провадити відчити і дискусійні вечори. Світова війна припинила зовсім діяльність гуртків. Перед самою війною на сцену вийшла нова організація принесена із Англії, „Скавт-Пласт."

Були у Бережанах й інші гуртки, хоча нині це дивниця, але в 1900 р. серед галицького громадянства доживало свого віку москвофільство, якому „Молода Україна" вкоротила віку. Засновником москвофільського гуртка був Адам Филиповський, згодом православний єпископ у Америці. Якусь ролю в тому гуртку відігравали: Максим Дзьомба, брати Кенси, брати Габрусевичі, учитель гімназії Крохмальний, Іван Мащак, (згодом парох Липиці Дол.) та інші. Поляки мали своє „Одро-

дзенє" до якого належали: Едвард Ридз-Сьмігли (згодом маршал Польщі), Бажиковскі (зг. полк.), Альфред Білик (за Польщі воєвода тернопільський та львівський), Мареш і Балабан (за Польщі обидва поль. генерали) та інші. Ідеологічно це був гурток людовців. Був і другий гурток — „Промєнь", що перебував під впливом соціялістів.

У спогадах про „Молоду Україну" в Бережанах колишній учень гімназії, д-р Михайло Західний оповідає: „В 1900 – 01 рр. було в Бережанах три тайні гуртки „М У " Перший гурток вищої гімназії з 17 членів, був під проводом Антона Цурковського, учня 7-ої кляси, другий гурток нижчої гімназії під проводом Федора Зарицького учня 6-ої кляси, і третій гурток літературно-історичний, під моїм проводом. Гуртки відбували свої сходини на вільному повітрі в Руриських, Сторожиську, на Звіринці, або по домах: д-ра Андрія Чайковського, міщанина Н. Смика на Адамівці, судді Осипа Білинського, та по певних студентських станціях. Читали реферати з української літератури та історії. Редакційний комітет: Захар Орун, Франц Коковський і я, видавали студентський тижневик „Поступ" у сто примірниках. Другий Комітет: Володимир і Антін Лотоцькі, Остап Гайдукевич, Петро Строхманчук, Володимир Кульматицький і Богдан Чайковський – редаґували ілюстрований гумористичний тижневик „Муху", що в міру конфіскат професорами гімназії зміняв свою назву на „Мітлу", „Бабу", „Небелиці', „Цигана", „Бджолу", „Осу", „Комаря". Візитатором наших гуртків був студ. унів. Володимир Бачинський, але єдиним опікуном, що боронив нас перед ревізіями професорів, батько всієї молоді був наш катехит, о. шамбелян Михайло Соневицький. Про нашого шамбеляна писав кол. учень гімназії, Теодор Цегельський, парох м. Струсова, ось коли у 80-тих роках м. ст. Бережанський таємний гурток святкував Шевченківські роковини на своїх тайних сходинах на Адамівці, катехит о. Соневицький, знаючи про те, проходжувався по вулиці, щоб відвернути увагу постороннiх та не допустити до викриття сходин.

Інший член „Молодої України", ред. Антін Цурковський, у своїх спогадах подає (цитуємо): „Я прийшов до Бережанської гімназії, як учень 4-тої кляси та став членом гуртка, який зорганізував Зенон Кузеля, що був тоді в 7-ій клясі. Кружок мав за ціль — самообразування. Сходини відбувалися раз на тиждень в суботу по полудні, звичайно в домі моїх родичів, або в домі родичів Кузелі. На сходинах хтось зголошував відчит на слідуючий тиждень, на тему, взяту з нашої історії, літератури, взагалі на тему зв'язану з українознавством. Всі прочі члени гуртка були обов'язані приготовитися на ту саму тему, щоб могли взяти участь в дискусії. Члени гуртка вважали себе неначе братчиками якогось ордену, говорили до себе через „ти", а головним обов'язком члена було говорити все і всюди тільки по українськи. Дальшим обов'язком було брати участь в праці для народу. Члени гуртка йшли до сусідніх сіл, закладали читальні „Просвіти", спортові товариства „Січ", вияснювали селянам – хто ми є, давали відчити, лекції,

приготовляли аматорські театральні вистави по читальнях, тощо. В часі виборів — хлопці були найліпшими аґітаторами. Така була праця Бережанського гуртка „Молода Україна". Далі ред. Цурковський згадує: „Літом 1900 р. відбувся у Львові перший з'їзд відпоручників гуртків „М.У." З'їзд тривав 4 дні. Я був делеґатом від бережанського гуртка. Всіх представників було прибл. 300 осіб, а також тільки само із університетів. З'їзд закінчився 17 липня вечором, спільною вечерею учасників в ресторані в Єзуїтському городі. Ніч була чудова: в городі заставлені довжезні столи, а при них сотки молоді... В часі вечері, студ. Лонгин Цегельський, попросивши хвилинку уваги, відспівав вперше гимн „Не пора, не пора москалеві й ляхові служить". Арія легка. І ось за хвилину, на зазив Цегельського, кількасот молоді повним хором раз і другий відспівали цей гимн. Могуча мелодія і сильні слова Франкового гимну неслись велично, майже грізно у тишу ночі. — Їдете тепер до своїх сіл і міст — говорив Цегельський, — постарайтеся через вакації, щоб у кожному селі, присілку чи місті народ співав цей гимн. Молодь сповнила це домагання. За коротких шість тижнів в цілій Галичині не знайшлося одного села, де не лунала б мельодія „Не пора, не пора, не пора".

Так народився бойовий гимн „Молодої України". Студент Лонгин Цегельський, згодом державний секретар внутрішніх справ уряду ЗОУНР 1918 р., був на тому з'їзді головним референтом. Він висунув резолюцію-постулят самостійности України. У розвитку української політичної думки, це віче було переломовим, хоча тогочасне „Діло" збуло цю маніфестацію кількарядковою новинкою. Та за 14 років від цього віча зорганізувалися Українські Січові Стрільці, а ще через три роки — постала Українська Держава.

Гурток „Молода Україна" не тільки формував національну свідомість молоді. В ньому підготовлялись і кадри громадських діячів, як це видно із спогадів одного із колишніх членів гуртка: „Вийшовши з гімназії, я пірнув у активне громадське життя. Саме тоді йшла акція за загальним голосуванням до австрійського парляменту. Я брав участь у ній зі своїми товаришами, як сл. п. Богданом Чайковським і інш. в устроюванні політичних зборів та настоював, щоб Соціялістично-Демократична Партія, до якої я належав, поставила на міську округу Бережани - Ходорів - Рогатин кандидатуру д-ра Михайла Новаківського. Він при виборах здобув 800 голосів — але перейшов кандидат Народової Ради вшехполяк д-р Бронислав Дулємба, колишній оборонець у москвофільському процесі Ольги Грабар і тов. 1882 року". 4).

Національна свідомість засновника „М У " в Бережанах, проф. д-ра Зенона Кузелі, зформувалась в Бережанській гімназії. Його батько, рим.-католик, лісничий в добрах графа Потоцького, одружився із сестрою пароха села Жуків, о. Сильвестра Лепкого. Йому завдячує Зенон патріотичне виховання. О. С. Лепкий громадський діяч і письменник, мав декілька сестер, котрі повиходили заміж за поляків, як Смолінського, Роґальського і Кузелю. Отця Сильвестра любили в родині, що й

дало йому змогу похристити всіх сестрінків у греко-католицькому обряді.

---

1) Д-р Євген Олесницький — „Сторінки мойого життя" Відень, 1916 р. і „Картка з історії укр. універс. молоді".
2) Проф. д-р Кирило Студинський — „Іван Франко і товариші в соціялістичнім процесі 1878 р.,"журнал „Україна", книжка 6, ст. 66-69, Київ, 1926.
3) Ініціятором з'їзду була „Молода Україна", організація молоді середніх та високих шкіл у Львові. Від 1. січня 1900 р. почав виходити її орган-місячник під тією ж назвою, з гаслом „Самостійна Українська Держава".
4) Антін Чарнецький „Спомини з мойого життя", В-во „Наше Слово, Лондон, 1964 р.

Учні Бережанської гімназії

Три брати: зліва д-р Богдан, Андрій, д-р Микола Чайковські.

Тут подано відомості про українських науковців, письменників, поетів та журналістів, священиків і громадських діячів, які вийшли з Бережанської гімназії. Очевидно, цей список не буде повний, все ж таки він дасть бодай загальну оцінку ролі, яку відограла ця гімназія в розвитку нашого суспільства.

Визначніші духовні провідники: О. Маркіян Шашкевич – „Пробудитель Галицької Руси"; О. Михайло Куземський – дійсний провідник „Головної Руської Ради" в 1948 р., один із засновників „Народнього Дому" у Львові, довголітній посол до віденського парляменту, останній греко-католицький єпископ Холмщини. 1). О. Михайло Малиновський, крилошанин і автор першої праці про церковне право греко-католицької церкви. 2); Станиславівський крилошанин о. мітрат Гордієвський, Митрополит Спиридон Литвинович.

Науковці: О. Теофіль Павликів, парох м. Бережан 1848 р., учитель української мови в місцевій гімназії; Ісидор Шараневич — професор історії на Львівському університеті; о. д-р Михайло Осадца — автор граматики української мови, першого офіційного підручника, яким користувались у гімназіях; 3). о. д-р Омелян Огоновський – професор української мови і літератури Львівського університету, автор першої історії української літератури в 6-ти томах та багатьох наукових творів, українською, польською і німецькою мовами; 1879–1894 голова товариства „Просвіта" у Львові; о. Степан Качала – автор першої „Історії Руси" українською мовою, та праці „Політика полякуф взґлєндем Русі" – першого систематичного перегляду історії українсько—

польських відносин, опертого переважно на польських історичних джерелах; він перший звернув увагу на потребу створення організації типу громадських позичкових кас та шпихлірів, вклав багато праці і грошей у народовецький рух; 4). Олександер Барвінський – професор цивільного права Львівського університету, автор цінних студій німецькою мовою на правничі теми, збирав матеріяли для „руської юридичної термінології". 5). Іляріон Огоновський – автор грецького словника; о. Ігнатій Юхнович – парох в Корчині і Тухлі, автор „Історії Тухлянського деканату" та багатьох статтей на релігійні і політичні теми; проф. Володимир Масляк; Богдан Лепкий — професор української літератури Краківського університету; Д-р Зенон Кузеля — етнограф, професор Українського Вільного Університету; о. Євген Гузар — крилошанин та професор теологічного факультету Львівського університету; Д-р Микола Чайковський — математик; Д-р Василь Стасюк — математик, довголітній учитель і директор Бережанської гімназії. Д-р Мирон Зарицький – математик; о. проф. Іриней Готра – учитель, згодом директор школи оо. Василіян у Бучачі, колишній секретар митрополита Андрея Шептицького, з яким у 1914 р. вивезено його у глиб Росії: заарештований і засуджений на 10 років тяжких робіт на Сибірі 1945 р.; звільнений 1955 р., о. Іриней переїхав 1960 р. до Польщі, а звідти 1963 р. до Лос-Анджелесу у ЗСА.

Учні 8-ої кл. Бережанської гімназії в 1910 році. В тому часі, учні носили приписаний однострій, а на ковнірі носили відзнаки у формі срібних від 1-4-ої та золотих від 5-8-ої кляси — пасків. Зліва: Карло Вашевський, Юліян Соневицький, Тарас Глібовицький, М. Семенів, М. Мостовий, Е. Пілецький, В. Морасевич.

Журналісти: Корнило Кахникевич, д-р Володимир Кушнір – редактор „Україніше Рундшав" у Відні, Антін Цурковський – письменник, довголітній редактор Філядельфійської „Америки", Володимир Лотоцький — письменник, довголітній редактор „Свободи", Лев Лепкий — співзасновник видавництва „Червона Калина" у Львові, видавець сатирично-гумористичного журналу „Зиз", співтворець літературно-мистецьких сценок „Співомовки" і „Вертеп наших днів", старшина УСС і автор популярних стрілецьких пісень, Осип Боднарович — редактор „Нового Часу", „Назустріч", „Львівських Вістей", Петро Сагайдачний — співредактор „Нового Часу", редактор „Краківських Вістей", УСС. і сотник Січових Стрільців, Антін Чарнецький, знаний новеліст, о. Василь Мельник, Степан Волинець, Роман Данилевич – редактор „Християнського Голосу", д-р Володимир Душник – редактор англо-мовного журналу „Юкраінієн Квортерлі", співробітник американського католицького журналу „Америка", Борис Левицький — редактор „Нового Села у Львові, після війни — автор багатьох праць німецькою мовою з ділянки совєтології, Петро Пігічин – співредактор „На переломі" у Львові і тижневика „Канадійський Фармер" в Канаді.

Ред. Антін Цурковський з родиною

Письменники:

Найвидатніший — о. Маркіян Шашкевич, о. Сильвестер Лепкий (псев. Марко Мурава) автор численних популярних оповідань, парох Жукова, якому вдячні парохіяни поставили пам'ятник на могилі, піклуючись ними; о. Теодор Цегельський, парох Струсова, о. Лев Джулинський ,автор місійних релігійних книжечок, парох Лапшина, о. Дмитро Йосифович писав під псевдонімом Василь Ріленко або Орест Дубенко – нар. 1867 р. в Скоморохах Нових під Болшівцями, друкував свої вірші в „Зорі", перекладав на українську мову твори нім. поетів Шіллера та Гете. Володимир Лукич-Левицький — редактор „Зорі", Володимир Масляк, Сильвестер Яричевський, Мирослав Капій, Михайло Яцків, Артем Хомик, д-р Франц Коковський, Володимир Лотоцький, Антін Цурковський, о. Ісидор Сохоцький, о. Андрій Мельник, о. Михайло Світенький. 6).

Політики та громадські діячі:

О. Степан Качала, посол до австрійського парляменту, дав почин

Учениці державної учительської семінарії в Бережанах, у народних строях: зліва — Наталка Швець-Клецорова, Оля Бартків, Кліма Шараневич-Дочило.

до заснування політичної організації „Народня Воля" у Львові, він один із засновників львівського т-ва „Просвіта", Володимир Гузар надрадник суду, Лев Гузар, нотар в Галичині, Євген Князьолуцький начальник відділу в міністерстві фінансів, Кирило Кахникевич, Євген Гузар крилошанин і катехит, Іван Рудницький нотар в Бережанах. 7). Теодор Біленький – професор, о. шамбелян Степан Городецький – організатор Рогатинщини, один із засновників гімназійної бурси в Бережанах і української гімназії „Рідної Школи" в Рогатині, о. Дзерович парох Рогатина, (помер 1906 р. маючи 96 років), о. Микола Чировський парох села Бабинці, д-р Микола Воробець адвокат у Калуші, д-р Володимир Бачинський 8), довголітній секретар „Народнього Комітету" у Львові, посол до галицького сойму, д-р Ярослав Крижанівський адвокат у Станиславові, д-р Михайло Західний адвокат в Бережанах, Мілена Рудницька, довголітня голова т-ва „Союз Українок" у Львові, знана політично-суспільна діячка, згодом посолка до варшавського сойму, Володимир Рудницький нотар, д-р Корнило Троян адвокат в Ходорові, громадський діяч, сенатор до варшавського сойму, Осип Навроцький директор військово-історичного видавництва „Червона Калина" у Львові, адвокат Олекса Яворський організатор Підгаєччини, посол до варшавського сойму, Микола Дідуник обласний комісар Поділля при уряді УНР у 1918 — 19 рр., Адам Коцко студент університету, що згинув від ворожої кулі в боротьбі за український університет у Львові 1 липня

1910 р., Федір Палащук-Конар колишній замісник губерніяльного комісара Поділля при уряді УНР 1919 р., Степан Волинець редактор, д-р Володимир Бемко громадський діяч і адвокат в Бережанах.

Лікарі:

Д-р І. Коссак, д-р А. Дідуник, д-р Олександер Манацький, д-р Олександер Лаврівський, д-р Остап Баран, д-р Григорій Чвартацький, д-р Антін Жуковський, д-р Вас. Кіналь, д-р Любомир Бородайко, д-р Діонисій Дакура, д-р Адам Якимів, д-р Маркіян Мигоцький, д-р Роман Кізь, д-р Лонгин Мигоцький, д-р Ісидор Дубицький, д-р Марія Манацька-Гук.

Малярі та музики:

Юліян Пеленкевич перший запровадив українську вишивку в іконах, Яків Струхманчук пропав на Україні, Михайло Мороз, Володимир Савчак, Ярослав Крушельницький, Тарас Гірняк, Денис Січинський, музик-композитор, скрипаль Володимир Садовський, оперний співак Роман Любінецький відтак проф. консерваторії у Львові.

Військовики:

Проф. Іван Чмола, організатор Пласту та стрілецького руху, видавець „Відгуків" полковник Січових Стрільців, д-р Володимир Бемко сотник УГА, заступник секретаря військових справ у Станиславові, Петро Сагайдачний сотник Січових Стрільців, Петро Пасіка сотник Січових Стрільців, Федір Гаєвий сотник Січових Стрільців, Іван Бемко сотник Січових Стрільців – загинув в бою під Проскуровом 1919 р., Теодор Кізима сотник Січових Стрільців, Олекса Стецько четар Січ. Стр., Осип Навроцький сотник УСС, Лев Лепкий поручник УСС, Гриць Лихолат поручник УГА, Іван Василик сотник УГА, Яків Чикита поручник УГА, Микола Марків поручник УГА, Омелян Пацлавський поручник УГА, Микола Галій поручник УГА, Степан Глібовицький поручник УГА,Вол. Луцишин поручник УГА, Корнило Бородайко четар УСС, Атанас Мидляк четар УГА, сотн. УГА д-р Олександер Манацький.

Польові духовники:

Сотник о. Микола Їжак головний духовник при Держ. Секр. Військ. Справ ЗОУНР, полк. о. Іван Дидик начальний духовник при Начальній Команді УГА, сотник о. Остап Гайдукевич, сотник о. Євсевій Бачинський.

– ❦ –

Як це всюди буває, учні закінчивши гімназію, повертались у рідні сторони, бо далеко не всі були уродженцями Бережанщини. Але на місце тих „виходнів" прибували нові. І так довгі роки жили в Бережанах історик проф. д-р Степан Томашівський, письменник д-р Андрій Чайковський, 9) маляр-іконописець Н. Хомик, поет і новеліст д-р Осип Маковей. У місцевій гімназії викладав німецьку і українську мови д-р Василь Левицький, автор збірки поезій і драматичних поем „Пасхальна драма", „Княжа пригода" та наукової праці „Історія виховання і навчання" (загинув у тернопільській тюрмі 1940 р. від большевицької ру-

ки). Диригентом місцевого хору т-ва „Боян" був композитор о. Остап Ніжанковський (замордований поляками в 1919 році). До першої світової війни у Бережанському окружному суді та в інших державних установах було чимало українців, які не цуралися громадської праці, як судді: Олекса Танячкевич, Матвій Кашевко, Філярет Сембратович (брат кардинала Сембратовича), радник суду Осип Білинський, д-р Дам'ян Савчак, посол до львівського сойму, Лев Кульчицький батько малярки Олени, яка побачила Божий світ у Бережанах, нотар Іван Рудницький, Василь Яворський, начальник скарбового уряду, та повітовий шкільний інспектор о. Василь Навроцький. Чи не найцікавішою постаттю серед Бережанської громади був син священика д-р Осип Ковшевич. 10) Він народився в Камінці Волоським 1855 р., закінчив медичні студії у Відні 1883 р. і став військовим лікарем. Через 10 років прибув до Бережан у ранзі капітана. Під час війни став майором а після 1 листопада 1918 р. полковником. Відданий цілковито українській національній справі, не оглядаючись на військові приписи, був членом усіх українських місцевих товариств, та брав живу участь в укр. організованому житті не шкодуючи свого гроша. Коли виринула на Бережанщині боротьба між народовцями і кацапами, цілою душею попирав народовців, їздив по читальнях „Просвіти" та вияснював людям в чому справа. Знав і любив історію України зокрема Козацьку добу, виголо-

Учні 7-ої кл. гімназії в Бережанах в 1912 р.: сидять зліва — Воробець Василь, Щуровський Орест, Воскрес Гриць, Галій Микола, Квіт Василь, Боднарович Осип, Витвицький Василь, Сохоцький Ісидор, Миськів Іван, Мельник Осип. Стоять зліва: Головінський Василь, Стець Олекса, Смеркло Михайло, Красновський Петро, Мороз Ілько, Струк Ілько, Дзюбак Михайло, Танчак Василь, Цап Семен, Марків Микола.

Бережанський став, пристань, з-права гребля. Зліва учні — Михась Халупа, Ярка Смулківна.

шував нераз промови на історичні теми ілюструючи їх портретами наших гетьманів та картою України. У своєму мешканні, мав невеличкий музей із давньою зброєю, тощо. Іноді на зборах на запити – давав вказівки і поради з медицини і гігієни. Був добрим лікарем. Лікував без заплати селян, студентів, гімназистів, а нераз ще й додавав відповідний лік на недугу. Ішли до нього і заможніші хворі, а що було їм якось ніяково нічого не заплатити за лікарську пораду, а грошей від нікого не брав, вони вкидали в стоячу коробку свої добровільні датки. Ця коробка не одному бідакові покривала видатки в аптеці за ліки, чи бідному гімназистові справила одяг. Коли повітове т-во „Січ" збиралося відділами на велику площу над Бережанським ставом звану „Герцвальдом" для вправ чи якогось свого свята, на закінчення, перед вечором д-р О. Ковшевич маючи до помочі кількох вояків-фахівців, запалював чудові бенґальські вогні і палаючі ракети, що високо в горі розлітаючись, виблискували всіми кольорами, поки не погасли, а зібрані маси народу били в долоні „браво" та вигукували „слава" докторові Ковшевичові. Помер заразившися тифом взимку 1919 р. як Окружний Військовий Командант в Бережанах.

---

1) Іван Франко — „Нарис історії українсько-руської літератури", Львів 1910, стор. 159 - 160.
2) „Ді Кірхен — У. Штаатссатцунґен беціґліх дес ґр.-катг. Рітус дер Рутгенен ін Ґаліцієн," 1861.
3) Іван Франко — „Нарис історії укр.-руської літератури", стор. 112.
4) Іван Франко — „Нарис історії укр.-руської літератури", стор. 173.
5) Іван Франко — „Нарис історії укр.-руської літератури", стор 225.
6) О. Михайло Світенький, парох Ладичина (Тернопільщина), громадський діяч, талановитий промовець, буз людиною великої культури і веселої вдачі. Влітку 1917 р. в селі розмістилась команда російського корпусу, а на приходстві була старшинська харчівня. Дуже часто по вечері офіцери запрошували до свого товариства о. Світенького, щоб пограти в карти. Одного вечора розмова зійшла на тему москаліз і українців (малоросів). Котрийсь

із старшин сказав, що його батьки були українцями, але він родився в Яро славі над Волгою і тому вважає себе москалем. На це о. Світенький, усміх нувшись сказав: „Пане капітане, ваша артилерія розбила мою свинюшнк тому я казав перевести поросну льоху до конюшні. Там вона й опоросилась Чи думаєте пане капітане, що там народилися коні? Але ж ні! — там на родились такі самі свині, як і їх матка була!" Приявні старшини затряс лись від сміху, а о. Світенькому вчинили довшу озацію.

7). Іван Рудницький, нотар у Бережанах, походив із знаної, шанованої свяще ничої родини Рудницьких. Його батько був довгий час парохом і деканої у Поморянах, Золочівського повіту. Родина Рудницьких здавен -давна пат ріотична - народовецька. Іван Рудницький кол. учень Бережанської гімназ прийшов знову до Бережан на початку XX ст., діяльний у багатьох тодіш ніх товариствах з провідницьким хистом, не вспів вповні використати свої спосібностей, бо 1906 р. передчасно помер на зараження крови, набавизшис цеї хвороби в Бережанській лазні, коли поранив ногу поржавілим цвяхом Оставив кількох дітей, згодом загально знаних в Галичині громадян: Волс димира, нотаря, Михайла, літературного критика, мовознавця і професор університету, Мілену Лисяк-Рудницьку, посолку до варшавського сойму го лову крайового товариства „Союзу Українок" у Львові, делегатку до Ліг Народів в Женеві від укр. політичних центрів в справах протесту проти га небної польської пацифікації в 1930 р., д-ра Антона музика, композитор і диригента, Івана Кедрина, знаного журналіста.

8) Д-р Володимир Бачинський, син колишнього професора Бережанської гім назії Миколи Бачинського, від 1907 р. секретар Народнього Комітету у Льво ві, один із організаторів Бережанщини, роки 1907 — 1914 належать до най світліших. Громадянство було сконсолідоване, солідне, охоче до жертв праці для добра нації. По соймових виборах 1913 р., був послом і секрета рем клюбу, якого головою був д-р Кость Левицький.

9) Д-р Андрій Чайковський, автор багатьох в першу чергу історичних творі був уродженцем Самбірщини. До Бережан прибув 1886 р. і поселився н вул Райській. Опісля жив на вул. Валозій. Адвокатську канцелярію відчи нив 1890 р. на ринку. Рік пізніше купив дім з великим садом, в якому по будував славну тоді в Бережанах віллю з вежею на розі вул. Адамівки і Ва лової. На вершку вежі красувався герб галицької землі — Лев.

10) Австрійський державний воєнний архів, Відень 7, Стіфтгассе 2 чч. 23 789/195

В церкві св. Тройці правив кожного ранку о. шамбелян Службу Божу для учнів.

П а м' я т і

катехита о. шамбеляна Михайла Соневицького (1863–1907)

Хто з українців у Галичині не чув про о.шамбеляна Михайла Соневицького, катехита Бережанської гімназії? 44 роки він був катехитом-виховником у тій самій гімназії, учив нас, наших батьків, дідів; виховував і голубив мов рідних дітей. Казками, оповіданнями, враженнями з подорожів по чужих країнах–учив, зацікавлював, розповідав як живуть люди, народи, говорив і про минулі роки, коли ще він сам ходив у школу. А ми слухали, забуваючи де ми...

Таких катехитів тепер мабуть немає і можливо й не буде. Помер у серпні 1910 року в Бережанах. На похороні були сотні священиків обох обрядів, колишні його учні, маси народу без ріжниці віровизнання: усі із щирим жалем супроводжали тлінні останки дорогого катехита в далеку дорогу. Хоча в Бережанах не мав покійний родини, однак аж до початку другої світової війни хтось постійно піклувався його могилою, прикрашував, садив свіжі квіти... а обличчя катехита на емальованій світлині усміхалось, мов живе як за давніх часів, хотіло сказати добре слово розради чи потіхи...

Отець шамбелян Михайло Соневицький головну увагу звертав на знання молитов. Хто з нас, учнів першої кляси вмів напам'ять „Вірую", „Помилуй мя Боже", а ще коли вмів заспівати улюблений сьомий тропар „Разрушил єси . . ." — о, „моцюм-пане" (така була примівка) відмінно, ще й три рази підкреслене, було записане в його нотатнику! . , Такий учень здобув серце катехита на всі роки. Кожний з нас мусів знати молитви, тропарі, церковний спів. На годині релігії катехит залюбки сідав в першій лавці, біля котрогось учня, обернений лицем до кляси. Оповідаючи щонебудь, немов для підкреслення деяких моментів, вдаряв підручного учня рукою по плечі. Оповідав з темпераментом і коли часами захоплювався, то підручному учневі таки добре попадалось . . . Одного разу сталося таке, що кляса на годині німецької мови „вистукала" учителя (тоді казали професора) виявляючи тим своє невдоволення. На годині релігії катехит, усміхаючись до нашого товариша Мілька П., сів своїм звичаєм за лавку, не згадуючи й словом про нашого професора-ґерманіста За хвилину, немов щось нагадав, покивавши головою, сказав: „Моцюм-пане, колись у тій клясі були хлопці під вусом, а ти один з другим головусий берешся пана професора „стукати?.." Ми всі „нащурили" вуха . . . У катехита задрожали лиця, немов спересердя, але це було тільки одну мить. Катехит знову усміхнувся і дивлячись на Мілька П., продовжував: „Саме в цій клясі було двох братів. Одного з них професор математики покликав до таблиці. Покликаний не був приготований, тож професор, записуючи в своїй нотатці учневі недостаточну ноту, гукнув: „Сідай дурню!" Питаний глянув на клясу, підморгнув братові: „Мундзю! чи чуєш?.. Тому Мундзьові не треба було двічі говорити: встав, прискочив до професора, зловив його під руки, підніс і несе до вікна, щоб з першого поверху скинути на вулицю!.. Ми всі остовпіли. В клясі хоч маком сій, — тишина. Але, на щастя, продовжував о. катехит „терціян" задзвонив на перерву і професор був урятований . . . А ти один з другим дітваку, берешся „стукати"? Та це ж були хлопці під вусом!" О. шамбелян розповідав нам тоді про пригоду батька і стрийка нашого товариша Мілька П.

— * * * —

Йорданські свята, — водохрища! Скільки милих спогадів! . . В навечір'я наука в гімназії припинилась вже о год. 10 рано, тривала всього 2 год. Хто жив не далеко від Бережан, їхав додому на Щедр-вечір інші — залишались на своїх станціях. Водосвяття відбувалося на ставі. Вирубували з льоду великий хрест, ставили престіл, прикрашували його лісом сосон. Коли ж на ставі лід був тоненький, тоді водосвяття відбувалося біля криниці на ринку. Вже зранку населення міста збиралося на ринку. Крамниці позамикані, — примаршувала почесна сотня 55 полку піхоти австрійської армії. Вояки в новісіньких одностроях, на шапках галузки соснини. Все чистеньке аж блищить. О 10 годині вдарили

Колишні учні Бережанської гімназії.

Д-р Володимир Бачинський і Д-р Дам'ян Савчак були послами до галицького сойму.

Д-р Омелян Пацлавський був радником окружного суду.

О. Мечислав Кордуба був парохом в Курянах.

О. Амвросій Рибак, був парохом у Сосновi. Мав феноменальний голос бас.

Дружина о. А. Рибака.

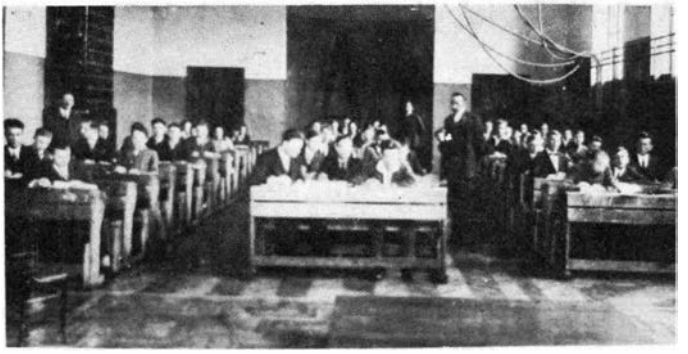

Письмова матура в Бережанській гімназії в 1928 р. Уважає на „абітурієнтів" самий директор гімназії Роман Кестліх.

в церквах і костелах дзвони, виходили процесії. Перша з парохіяльної церкви Пресвятої Тройці, потім процесії з церков на Адамівці, Посухова, Раю, далі процесії з костелів, у асисті свого духовенства. Вулицями міста повільно, велично посувалися процесії, духовенство в супроводі представників цивільної і військової влади, керівники урядових і представники громадських установ. Церковний хор, посилений хором гімназії, оголошує світові: „Всяческая днесь радости" ... Який чудовий спогад, що й по багатьох літах викликає в серці зворушення!.. Священик читає св. Євангелію ... Почесна військова сотня дає сальву. Народ ждав закінчення водосвяття, щоб принести свяченої водиці додому. По водосвятті катехит кропив свяченою водою гімназійні залі в супроводі студентського хору, при чому, один тримав посуд з водою інший кропило, а далі хористи.

Було звичаєм в Бережанах, що катехит відвідував із свяченою водою будинки і мешкання української інтеліґенції, не оминав і деяких польських домів, якщо там були гімназисти. Громадянство знало про той звичай, відповідно до нього приготовлялось і не один почував би себе покривдженим, коли б о. шамбелян його мешкання оминув. А в кожному домі – заставлений добром стіл, де особливо доні дорастали. Всюди господарі просять, бодай на хвилинку перепочити. Та як спочивати, коли протягом кількох годин треба відвідати яких сорок чи більше господарів. Вже на подвір'ї при вході до дому гримить „Явился єси ..." Заки хор кінчив, о. шамбелян уже кропив кімнати, вже й прощався та ... чи ж можна зробити „афронт" господині дому? Співаки гм ... поспішаючи ... відпрошуються, хоча навстоячки вихиляють по чарці запіканки, „канапкою чи тортиком холодять" горло та й далі в дорогу. І так з одного дому до іншого і всюди чарку такої чи іншої, а там і „лямпка" винця, а там скляночка пивця ... Приглядався до всього о. шамбелян, радів, що хлопці тримають „фасон", гарно поводяться, розуміючись на „етикеті" і сорому не принесуть, тому лише часом нагадував: „Хлопці вважайте! тільки не змішуйте" ... Та де там! — хлопці таки добре „мішали" ... Доки обійшли яких двадцять домів, то половина хористів „губилась" в дорозі, а біля 9 год. вечора, тільки „найтвердіші" головачі проводили о. шамбеляна додому. Там заспівали йому – останнє „Явился єси" ..., прислуга подавала чорну каву, о. шамбелян, подякувавши всім хористам – прощався. Довго ще по тому між співаками йшли розмови, як у якому домі частували, де була найліпша запіканка, котрі панночки найгарніші й котра на кого кидала „очком"...

– * * * –

Впродовж шкільного року на професорських конференціях, о. шамбелян Михайло Соневицький не одного учня витягав з біди. Заступався за кожним. Професори, звичайно „поступалися". О. шамбелян був найстаршим професором Бережанської гімназії віком, повагою і роками служби. Він був офіційним заступником директора, та й шкільний кра-

йовий інспектор Янцьо Левицький — був сестрінком о. шамбеляна. Т
туючи гімназію інспектор заїжджав до вуйка. При тій нагоді шамб
умів підготувати, при потребі — витворити відповідний погляд і нас
так, що візитація закінчувалась щасливо для свіх. Не одному з уч
лів заощадив інспекторських „адмоніцій", особливо „суплентам"
не мали професорського іспиту). Не раз, звертаючи увагу старшим
ням на невідповідну поведінку, о. шамбелян розповідав у клясі пр
ребіг таких інспекторських конференцій, а все на „весело", часом
хи глумливо.

— * * * —

За плечима Великдень ! Великодні реколекції, сповідь, — свя
вакації. Весна: ліси, левади — повні квітів. На Сторожиську, Ру
ках, Качурівці, Бернардинах — відходить „кічка"1). Щасливі весел
— хто їх не згадує, хоч і кожен по-своєму, бо наша Україна — Ве
Земля ! . . Третього дня реколекцій, великодня сповідь. У сповідал
цях двадцять запрошених отців з довколишніх парохій. Хоч у кож
з них у своїй парохії перед святами повно праці, але запрошенн
шамбеляна не можна відмовити. Деякі із священиків — то ж йог
лишні учні. А тим часом учні поспішали із „списком гріхів" на ка
ках до сповідальниць. У кожного на лиці помітно посміх — „кічка" !
При посповідній кічці як то буває, хтось розізлився, не хотячи тог
кляв — от і готова біда. Треба йти до „поправки"! Другого дня рано
о 6-ій годині „поправкарі" біжать поправити сповідь. Студентське
гослуження і св. Причастя починалося о 8-ій ранку. Учні прикля
від царських воріт аж до порога. Отець шамбелян причащав усіх
бисто, називаючи при тому ім'я кожного раба Божого. Годину піз
— учні з батьками покидали місто, торохкотіли вози . . . Траплялися
кі „штукарі", яким задовго було чекати до 8-ї ранку на Богослуж
і св. Причастя. Вони використовували нагоду поспішаючи на най
ше Богослуження. Але горе тому, кого з них заглянув о. шамбе
який у сповідальниці вислухував „поправкарів".

— * * * —

По годині релігії учні, запобігаючи ласки в о. катехита навпер
ки обслуговували його: той подавав плащ, інший допомагав одя
тись, ще інший подавав палицю, а якийсь пустун „габіка" (тве
круглий капелюх). Подаючи того габіка, ховався за широкими пл
ма о. шамбеляна, клав його собі на голову, потім крутив голов
габік як на веретені крутився на „маківці" пустуна . . . Випадково
на коридор були відчинені, і це побачив польський катехит і зве
увагу о. шамбеляна на ті „штуки", а пустун, коли хотів вмить ски
габіка, це йому не вдалось, вдарив ним об беріг катедри та його
мив! . . Отець шамбелян, побачивши це, скипів, розлютився та
штукаря здорово потягнути палицею та в руках її не мав, а за то
наш „герой" втік. На наступній годині релігії наш штукар не ма

ваги появитися в клясі. На його адресу посипались погрози о. катехита: „О, за габік заплатить драбуга, він коштував 15 гульденів! Не заплатить — прожену з гімназії"! В клясі тишина. По хвилині — о. катехит вже лагідніше: „Гм — то ж його тато буде покараний — не він, бо звідки котюга грошей візьме?" вже о. шамбелян почав його боронити й оправдувати. „Але прийде він мені до кляси, певно палицю поломлю — не дарую біді!.. Проминула година, подзвонили на перерву, а о. шамбелян попрохав нас: „А скажіть біді, хай не втікає з години, не заб'ю нужди, але покарати таки треба!" На наступну годину релігії наш виновник „со страхом велієм" прийшов до кляси, але тримався доброї віддалі і близько дверей. Врешті підійшов до о. шамбеляна і цілуючи його в руку, заплакав з жалю. Був готовий прийняти найтяжчу кару — але о. шамбелян погладивши хлопця по голові — сказав: „Не роби того сину більше! Що, добре?" А це ж ота доброта і лагідність були найбільшою карою для нього, вони може й досі йому перед очима. За ті рідкісні прикмети його праведної душі і його великодушнього серця — ми всі були б скочили в огонь за нашого улюбленого катехита!..

— * * * —

Наближався кінець шкільного року. Іспити, промоції — сумніви і непевність між слабшими учнями, серед інших радість. Одні продають вже непотрібні їм підручники такі певні себе, але інші ходять мов зварені. Ті „певні" торгують-купують підручники вже до вищої кляси. В гімназії гомін, рух мов у вулику. Деякі „гохштаплери" ще перед роздачею свідоцтв, вже нашивають на блюзках під старими пасками — нові звісно — до вищої кляси. Інші вичікують з непокоєм своєї долі по закінченні клясифікаційних конференцій.

Ті конференції відбувалися звичайно вечорами і кінчалися близько 9-ої год. Хоч по 9-ій год. не було дозволено учням перебувати на вулицях міста, але під час тих конференцій, вони на ту заборону не зважали. Крутились в заулках будинку гімназії, виглядаючи спасителя в особі о. шамбеляна. Вже надходить! Знав усіх своїх учнів, лише глянув — уже дав відповідь. „А прошу о. шамбеляна, а як я? другий, третій а як? чи перейшов? Підходили учні поляки і жиди, тоді вже о. шамбелян сягав по свій нотатник і давав відповідь — кому радісну а кому сумну...

— * * * —

Рік-річно з кінцем травня або на початку червня дирекція гімназії в Бережанах приготовляла маївку. Для нас важливим було те, що це був вільний день від навчання. Всі учні співаючи, йшли організовано клясами у ліс, де заздалегідь було для нас приготоване „яствіє"-буфет. Окремий буфет мали пани професори. Магістрацькі підводи привезли все: столи, лавки, крісла і посудину. Гімназійна окрестра пописувалась, хори концертували. Шостаки і сьомаки, звичайно „шварцували" для себе барильце пива не без того, що панове професори щось не добачували того дня таких речей. Гамір, сміх ,веселість безжурність, одним словом — молодість. Лунали „многолітствія", директорові, профе-

сорам, учні підіймали люблених професорів в гору на загальне вдоволення. І тут о. шамбелян збирав чи не найбільше жниво загальної симпатії і любови всієї молоді без ріжниці віровизнання.

Таким був наш незабутній катехит, батько всієї місцевої молоді, отець шамбелян Михайло Соневицький. Його учні виносили із школи вірність своїй церкві, обряду і своєму народові. Під час шкільних відпусток, учні ставали в церкві біля дяка на крилосі, і разом з дяками співали, читали апостола чи „Вірую" – були зразками доброго поведення і привітності до людей в цілому селі. Вони брали участь у культурно-освітніх товариствах села, організували хори, аматорські вистави, читальні, товариства „Січ".

Про нашого отця шамбеляна ходили десятки правдивих і вигаданих історій та анекдот, які нинішні діди з приємністю переказують своїм внукам.

---

1) Кічка — гра. Це коротка палиця чи патик, який грач клав на землю так, щоб один кінець був трішки піднесений. Відтак „палестрою" приблизно в 80 см. довжини, підбивав короткий патик-кічку на землі, вона підскакувала до гори, а тоді грач палестрою цілим розмахом підбивав її в повітрі. Залежно від сили удару – кічка летіла 10, 20 чи більше кроків і цю віддаль числили на пункти — 10, 20 і т. д. Грачі умовлялися про кількість пунктів хто скорше до цього дійшов, — той і вигравав.

Гімназійні Хори

Для плекання рідної пісні, як і для виступів на релігійних святах, гімназійна молодь організувала хори. В гімназії було два хори: хор українців і хор поляків. Траплялись між учнями добрі голоси, як: сл.п. Амброзій Рибак – феноменальний бас, згодом парох на галицькому Поділлі, баритон Микола Вергун, згодом парох в Нараєві, Микола Галій баритон, Роман Любінецький – тенор, оперний співак, професор співу, о. Орест Дурбак, о. Осип Скасків, який без напруги тягнув високи ,,ц'', та інші. Амброзій Рибак походив зі села Шумляни Великі, пов. Підгайці, де його батько о. Микола був парохом. Матуру здавав у Бережанах в 1880 р. Закінчивши теологію в 1884 р. був сотрудником у селі Соснів, пов. Підгайці, а в 1903 - 1910 рр. – був парохом села Утіхович, пов. Перемишляни. У Перемишлянах він організував т-во ,,Боян'', головою якого був радник суду Володимир Сінґалевич, згодом посол до австрійського парляменту у Відні. Від 1910 - 1927 був о. Амброзій парохом у Соснові, де й помер.

Вже в гімназії визначався гарним голосом, вродою, мав абсолютний слух і, як говорилося мав опановані ноти на ,,екс''. Бездоганно відзначали голос А. Рибака сольові партії в псальмах А. Бортнянського і ,,Плотію уснув''. Любив музику, грав на геліконі, належав до гімн. оркестри, яку провадив колиш. військовий капельник, чех Кліма. Любителі музики серед місцевих громадян намавляли Рибака студіювати

спів, давали стипендію, але в тих часах такі речі не мали зрозуміння. Виступав у 1887 р. на концерті в честь престолонаслідника Рудольфа, де зустрівся із співачкою Соломією Крушельницькою. Вона у спогадах твердила, що А. Рибак своїм голосовим матеріялом міг би досягти світової слави. 1).

1904 року „Боян" під диригуванням о. Остапа Ніжанковського і під протекторатом митрополита Кир Андрея, давав концерт на користь „Української Народньої Лічниці" у Львові. Хор співав Генделя „Христос", а що до слів Христа не було у Львові соліста, запросили о. А. Рибака. Про його виступи на концертах, між інш. на пошану Миколи Лисенка, писали: „А незатертим спомином лишився мені концерт в честь Миколи Лисенка, що відбувся у Львові в 1904 р." 2). До співучасти в залі львівської фільгармонії був запрошений хор академічної гімназії, львівський „Боян" та хори з краю. І в тому чиссльно зібраному хорі найліпшим співаком таки був сільський парох о. А. Рибак. Він мав та-

Гімназійний хор у Бережанах в 1932 р. Посередині сидить проф. Лев Крипякевич.

кий сильний голос, що М. Лисенко назвав його галицьким Шаляпіном. 3).

На відзначення сторічного ювілею Бережанської гімназії в 1906 р. відбувся святковий концерт у залі „Сокола", на якому при акомпаніяменті військової оркестри 55 п. австр. піхоти, о. А. Рибак співав Матюка „Помарніла наша доля" і Монюшка „Чати". В тому концерті брали участь об'єднані гімназійні хори — український і польський під диригуванням проф. о. Віктора Лозинського. Останній раз, і то випадково, співав о. А. Рибак у Бережанах на концерті гімназистів-мандоліністів,

під диригуванням студ. Романа Ставничого. О. А. Рибак відвідував тоді своїх свояків у Бережанах і там стрінувся з композитором Денисом Січинським. Оба прийшли на концерт. З появою о. Рибака в залі — публіка пізнала його, захвилювалась. Під час перерви концерту делеґація з-поміж присутніх, попрохала о. Рибака щось заспівати. Під акомпаніямент Д. Січинського, о Рибак проспівав з великим успіхом кілька пісень. Це був його останній виступ у Бережанах.

Покровителем і любителем хорів у гімназії був директор Матей Куровскі. Хоч за фахом був математиком, але любив спів, музику і цікавився учнями, що мали якийсь хист до мистецтва. Тому в Бережанській гімназії знаходили собі захист учні — співаки, малярі, поети, музики та інші, хоча в інших гімназіях не давали собі ради з наукою, а в Бережанській гімназії гладко складали матуру. У найбільшій залі гімназії аранжував директор Куровскі „четвергові пописи", на яких виступали учні по своїй спеціяльності. На ті концерти-пописи він запрошував старосту, бурмістра, керівних урядовців, учителів і багато інших. У гімназії відбувалася надобов'язково наука співу, музики, рисунків і залежно від зголошеної кількости учнів, іноді й навчання чужих мов. Учні мали моральну підтримку, і заохоту з боку дирекції та професорів, а ті, своєю чергою — задоволення та батьківське почуття, виконаного виховного обов'язку. Але, як це на світі буває, все змінюється. Наслідники директора Куровського примінювали деколи зовсім інші методи поступування.

Слід згадати добрим словом про „кружок" точніше — гурток мандоліністів, який у 1905-6 рр. організував учень IV кл. Роман Ставничий. До цього гуртка належали: Степан Глібовицький, Степан Волошиновський, Корнило Лопатинський, Лев Лепкий, Омелян Пацлавський, Юліян Соневицький, Іван Соневицький, Осип Турчин, Іван Трач. Саме тоді Лев Лепкий скомпонував на власні слова настроєву пісеньку „Маєва нічка"... Мандоліністи не дармували, а збирались на проби кожної суботи, грали для своєї приємности, підготовляли репертуар, щоб було чим заповнити вільний час шкільних вакацій. Надійшли вакації, — ровер, у наплечнику пара білизни, бритва та... мандоліна і — в дорогу, на Рогатин, Ходорів, Стрий, Сколє, часами Бурштин... Всюди давали концерти, що звичайно закінчувались танцювальними вечорами, а то й „балями"... Щасливе, безжурне життя. Нічим не переймались, ночували на сіні, в стодолах, де трапилось. Що? немає концертової залі? — але ж у містечку є заїздний дім, з великими сіньми! От, уже є заля. На бочках з пива поклали дошки — ось готова сцена. А увечорі „заля битком набита". Кожний рад послухати мандоліністів і веселих куплетів-співанок.

Згадуєш минуле і мов у сні пересуваються різні картини в уяві, бачиш і досі лиця товаришів молодості і, здається, що ось-ось застукає в двері хтось із них... Пригадуються слова Бережанського учня проф. Богдана Лепкого: „За моїх і за мого батька часів не було вже ні одного з тих давніх добрих звичаїв. Розказував мій дідо, о. Михайло Глібо-

Хор учнів Бережанської гімназії в 1933 році: сидять зліва — Ярослав Ковальський, Роман Камінський, Святослав Левицький, Мирослав Ничка, Богдан Щур, Андрій Білинський диригент, проф. д-р Василь Левицький, о. кат. Фил. Побігушка, Омелян Лапунька, Євген Шавала, Микола Клюба, Мирон Пінковський, Омелян Войтович. 2-ий ряд — Бренецький, 5-ий Микола Зацухлии, 6-ий Мирон Левицький, 3-й ряд — Євстахій Якимів, Петро Галушка, Клявдій Білинський, Мирослав Самарик, Богдан Крушельницький, Микола Смулка, Аполінарій Осадца, Орест Семчишин, Мушкевич, Всеволод Дурбак.

Рік — 1925, кляса 6-Ц. Посередині сидить опікун кляси проф. Іван Флюнт.

Церковний хор Бережанської гімназії в 1934 р., під диригентурою проф. О. Кліша.

Кляса 4-а Ц. гімназії в Бережанах із своїм опікуном проф. д-р Василем Левицьким: сидять зліва — д-р В. Л., Орест Семчишин, Ярослава Смулківна, Богдан Щур, Мирослав Галяновський, Атанас Горчинський, Святослав Левицький, Мирослав Самарик: стоять — Лев Кінасевич, Андрій Білинський, Іван Королюс, Омелян Котлярчук, Бабій, Бренецький, Іван Яцишин, Ісидор Добровольський; стоять на горі — Петро Сухий, Мирослав Ничка, Мирон Пінковський, Євстахій Якимів, Іван Сидор.

вицький, коли я йшов здавати вступний іспит до гімназії. Слухалось цих оповідань, як якоїсь леґенди з давніх часів, коли не було залізниць, ні телеграфів, коли замість на годинник — люди дивилися на сонце в небі, коли учень І-ої кляси перед учнем з п'ятої — скидав з голови шапку, коли батькові не тикалося, лише казалося — ви" . . .

І не одно, що колись було в Бережанах, мерехтить нині в нашій пам'яті, як веселка, як незабутня леґенда, і не один із нас нині питається, зідхаючи: „А як там тепер?" . . .

---

1) Степан Шах — „Львів, місто моєї молодости", том III. „Християнський Голос", Мюнхен, 1956 р. ст. 271 - 274.

2) Степан Шах — „Микола Лисенко у Львові", „Христ. Голос", Мюнхен, чч. 1 - 2 1963.

3) О. Микола Рибак — „З недрукованих родинних спогадів сина".

Роковини Тараса Шевченка

Важко усталити, коли саме в Бережанах почато святкування Шевченківських роковин. Львівська „Громада", як подає проф. Олександер Барвінський у „Споминах з мого життя" (стор. 140), вирішила була вже в 1868 р. вшанувати у Львові роковини смерти Тараса. Колишній учень Бережанської гімназії, проф. Богдан Лепкий, згадує про вшановування роковин смерти Т. Шевченка на таємних сходинах студентів на „станціях". Учні гуртками збиралися по „станціях" (тобто у тих людей, де мешкали і харчувались) і святкували по своєму. Один виголошував якусь поему, інший читав уривки з рукописного „Кобзаря", хтось переповідав житєпис поета — настрій був святковий. „Кобзаря" вперше привіз до Бережан уродженець містечка Нараєва, львівський купець Михайло Демид.

Офіційне святкування в гімназії за дозволом Крайової Шкільної Ради у Львові, відбулося перше у 1872 р. Видко перед тим з української сторони були якісь старання. Проф. Богдан Лепкий описує так, цитуємо: „Я був тоді учнем VI кляси і на тому концерті я виголосив зворушливу деклямацію. Учні зложили святочний комітет, що мав зайнятися приготуванням свята. Найбільшу залю в гімназії прибирали зеленю та випозиченими в приватних домах килимами. Програму укладав комітет під проводом професора укр. літератури. Хор добирав нові твори, хрань Боже співати щось з попередніх концертів. Комітет очолювали семаки, бо восьмаки вже приготовлялися до матури, і не мали часу. На два дні перед концертом ручним візком возили з приватних домів випозичені килими, від огородника вазони олеандрів та інших квітів. Біля візка першаки і другаки за старанням комітету звільнені від науки. При дишлю візка — третяки, а позаду четвертаки попихають візок. Старші — п'ятаки і шостаки, йдуть боком візка, притримують вазони з квітами, а семаки йдуть повагою хідником, видаючи тут і там зауваги чи вказівки, правдива „ієрархія". Далі Богдан Лепкий пише: „Концерт — це була велика подія. Серед молоді він викликував не тільки свя-

точний настрій, але й підйом духа серед громадянства, велике зацікавлення програмою та її виконанням. Це був не тільки мистецький показ, але вияв національного почуття та його зросту. Культ Пророка Народу — це було найбільше свято молоді.

На концерті, в першому ряді почесні гості: директор гімназії, о. шамбелян Соневицький, комендант військового ґарнізону, представники адміністрації а дальше професори, батьки учнів і публіка. З того часу гімназійні свята на пошану Тараса Шевченка — не переривалися. З перервами в часі світової війни, вони відбувалися до 1939 року." 1).

---

1) „Писання" — Богдан Лепкнй, Київ - Липськ, том І., стор. 383.
Богдан Лепкий — „Бережани — казка мого життя" „Діло" ч. 25 з 1887 р., **допис - Бережанн, XXVI** роковини смерти Тараса Шевченка.

Бережанський „Б о я н"

У 1870-тих роках, було в Бережанах товариство „Пшияцюл музикі", яке гуртувало любителів співу та музики, українців і поляків. У репертуарі були пісні українські й польські. З кінцем 80 років дириґентом був управитель школи в Раю, українець Ремеза. На початку дев'ятдесятих років приїхав до Бережан на сотрудництво о. Остап Ніжанковський (1862 - 1919), музик, композитор і талановитий дириґент. За його ініціятивою засновано українське товариство „Бережанський Боян". Члени управи і дириґент запрошували особисто співачок і співаків до участи в хорі. Проби відбувалися в кімнатах „Надії". При „Бояні" працював також і аматорський театральний гурток з такими активними членами, як молодий тоді адвокат д-р Андрій Чайковський, Лонгин Глібовицький, проф. Богдан Лепкий, Галя Кордубівна-Бачинська, Ольга Кордубівна-Маковеєва, доні проф. Миколи Бачинського та інші. Значною мірою на пожвавлення товариського життя в тих часах вплинув прибулий до Бережан (1893) начальник скарбової округи Василь Яворський.

Дириґентами „Бояна" були: о. Остап Ніжанковський, учитель Ремеза, проф. Віктор Лукіянович, о. Віктор Лозинський, композитор Денис Січинський, 1). д-р Роман Ставничий, д-р Віктор Пацлавський, д-р Микола Чайковський, проф. Омелян Бачинський, Микола Мостовий.

В репертуарі були твори „Вулиця" Колесси, „Вечорниці" Ніщинського, „Дніпро реве" і „Осінь" Лаврівського, „Заповіт" Вербицького, „Квод лібет", „Закувала та сива зазуля", „Лічу в неволі", „Гуляли-гуляли" та інші. Мабуть у 1908 р. на концерті під дириґуванням Дениса Січинського виконано вперше „Пролог" та уривки з його ж опери „Роксоляни". У 1910 - 12 рр. „Боян" ставив оперету „Запорожець за Дунаєм". Виступали: суддя Володимир Федак, його дружина Марія Федакова, проф. Андрій Сабат, студ. Микола Галій, дириґував студ. Роман Ставничий. Ставили також „Чорноморців" З приводу смерти сл.п. Ми-

коли Лисенка, відбувся в Бережанах концерт в його пошану під диригентурою проф. Омеляна Бачинського.

У 1894 р. в Бережанах виступала з незабутнім концертом велика співачка Соломія Крушельницька, при співучасті Бережанського „Бояна" під дириґуванням о. Ніжанковського. Концерт відбувся в залі „Католицького Дому".

Війна припинила діяльність „Бояна", відновлену аж у 1922 р. Проби хору спочатку відбувалися у кімнатах „Надії", згодом у домі „Рідної Школи". Хор підготовляв Шевченківські свята, виступав на різних національних імпрезах і святкуваннях, а в дні церковних свят, виступав як церковний хор в церкві під час Служби Божої. Дириґентами хору „Бояна" вже в повоєнному часі були: о. Михайло Осадца, д-р Дмитро Блавацький ,проф. Роман Шипайло, о. д-р Филимон Побігушка, дир. Пилип Гошовський, проф. Юрій Лаврівський.

---

1) Денис Січинський — побував у 1907 — 1908 рр. у домі пароха села Лапшина біля Бережан, о. Лева Джулинського, який був меценатом музики і хотів дати змогу Січинському закінчити оперу „Роксоляна". Мабуть о. Дж. її в нього купив, тому дав Січинському в себе помешкання і повне утримання, щоб лише закінчив працю. В один час жив там також і Луцик — автор лібретта до „Роксоляни". По смерти о. Л. Джулинського, опера була передана до НТШ у Львові.

Мішаний хор т-ва „Боян" у Бережанах 1935-1936 рр. Сидять зліва: Юрко Лаврівський, Люня Бачинська, Михайло Підлужний, Олена Бемкова, о. д-р Филимон Побігушка диригент, Н. Шиманська, д-р Лонгин Мигоцький. Стоять зліва: д-р Созонт Качала, Ярослава Іванчук-Качалова, Марта Мидлякова, вище Ф. Гуралева, інж. Володимир Мацілинський, інж. В. Бобяк, на долі Оля Гладишівна.

Мішаний хор Т-ва „Боян" у Бережанах в 1927 р. Сидять зліва: д-р Василь Левицький, Надя Зугасвичева, Франціска Гуралева, Олена Бережницька, проф. Роман Шипайло диригент, Олена Бемкова, Юлія Кордубова, Оля Бородайко-Целевичева, Марійка Пересадівна, Марта Мидлякова; стоять зліва — Ярослава Пашківська, Маруся Масляківна, Оля Дакурівна, Оля Старухівна, Оля Заворотюківна, Геня Слюківна, П. Березовська, Дозя Пересадівна, Галя Вонсовичівна, Ярослава Бородайківна, Оля Дидиківна. 3-тий ряд зліва: 2-ий Михайло Ставничий, Лев Халупа, о. Сендецький, Палінський, Антін Крамарчук, Павло Рижевський, Влодко Кордуба, Іван Савчак, проф. Лев Крипякевич, Н. Тіцький, д-р Андрій Бойкович, Созонт Качала, Роман Данилевич, Осип Ставничий, Володимир Пришляк.

Мініятурний вид Бережан з Бабиної гори.

1-й ряд зліва: НН., Євгенія Гладилович, д-р Андрій Чайковський, Соломія Крушельницька, диригент проф. Ремеза, Галя Бачинська; 2-й ряд А. Гуменюк, НН., Галя Кордубівна, Богдан Лепкий, Галя Небещанська, Г. Лепківна, М. Дуткевичівна, о. Чубатий; 3-й ряд — П. і М. Фрайндівні, Оля Лепківна, Оля Кордубівна, Оля Бачинська, З. Дуткевичівна, Л. Глібовицький.

Бережани, капличка на Хатках.

Мішаний хор Т-ва „Боян" у Бережанах в 1934 р., дол. ряд зліва, Михалів Осип, Косановський Ярослав, Бунтівна Дарія, Мушкевич, Крушельницький Богдан; сидять, Фр. Гуралева, о. д-р Ф. Побігушка, проф. Михайло Підлужний, д-р Володимир Лаврівський, Олена Бемкова, Марта Мидлякова; стоять зліва — Іван Крамарчук, Стефа Кавківна, Дозя Пересадівна, Слава Іванчук-Качалова, за нею д-р Созонт Качала, п. Шараневичівна, Оля Пришляківна, Нізя Пришляківна, М. Чуловська-Бобякова, п. Мушкевичівна, Підфігурний, Маріян Сулжинський, п. Бобяківна, д-р Л. Мигоцький, п. Мигоцька, Сянко Логуш, Славко Пришляк, інж. Володимир Маціолинський, Левицький, Огнистий.

Театральні вистави

Незабаром після заснування т-ва „Боян" у Бережанах, завітав туди український мандрівний театр, під керівництвом Теофілі Романович. Український театр, заснований у Львові 1864 р. (першим директором був Смелян Бачинський) значною мірою сприяв піднесенню національної свідомості і мистецької культури, а також знанню і поширенню сценічних творів українських авторів серед найширших мас нашого народу. Театральна група під час об'їзду Східньої Галичини, завітала до Бережан вперше у 1880-тих роках. Як тоді подавала українська преса, в репертуарі театру були такі п'єси: „Галька, Верховинці, Сватання на Гончарівці, Чорноморці, Циганський Барон, Гаркуша" — Стороженка.

Перед очима глядачів виступала мальовнича Україна, з її народнім побутом, мовою, звичаями, а у „Верховинцях" Корженьовского, перероблених на наш лад — буйна Гуцульщина. Вистави навчали, рідна пісня будила народню свідомість, радувала і тривожила душу. У Бережанах не було театральної залі. Перші вистави відбувалися під наметом як тепер у цирках. Згодом театр став давати вистави в залі замку Сенявських, частину якого займав тоді австрійський військовий ґарнізон, а частину — броварня. З часом, через велику кількість глядачів на тих виставах, заля почала загрожувати обвалом. На вистави приходило майже все інтеліґентніше населення міста. Доводилось шукати нового приміщення. Була в місті заля у новому будинку суду (згодом там містився маґістрат) але в тій залі могло поміститись лише яких 200 осіб. На початку 1890-тих рр. римо-кат. парох кс. Леонард Солєцкі, збудував при вул. Містечко великий будинок „Католицький Дім", з чималою, як на тодішні обставини залею на 400 - 500 місць, та з окремою ґалерією. В тій залі український театр давав вистави.

Приїжджали театри під керівництвом Біберовича, Йосифа Стадника, згодом Волод. Блавацького, а потім відокремлені театральні групи. На сцені виступали актори, наша гордість і слава, Кропивницький, Осиповичева, Ніжанковський, Стадник, Рубчаки, Коссаки, Заньковецька, Загаров, Садовський, Кравчуківні, Стечинські, Бенцалі ... О, незабуті часи ! . . Театр серед громадянства користувався не тільки признанням, але й повною прихильністю та любовю. Театр мав своїх меценатів. До таких треба зарахувати полкового лікаря 55 полку піхоти в Бережанах д-ра Осипа Ковшевича. Для своїх вояків, яких звав козаками, купував по кільканадцять квитків на ґалерію, крім того кілька квитків на найперших місцях для команданта полку та офіцерів, так він знайомив чужинців з українським театральним мистецтвом і культурою. Артисти були милими гістьми громади. Вона приймала їх у своїх домах як рідних, давали акторам приміщення і тим старалися віддячити за працю для української культури і національного виховання молоді. На театральні вистави приходило не тільки громадянство міста, а й чимало

сільської інтеліґенції, наше духовенство, вчителі, які в погоду чи негоду не оглядаючись на труднощі приїзду і витрат на дорогу, приїжджали з далеких сіл, щоб побути на виставі. Приїжджали або йшли піхотою свідомі селяни, щоб підкріпити серце, збагатити душу рідним словом, співом і музикою. Поява театру в повітовому місті — це була не абияка сенсація; бути на виставі — було потребою серця і душі.

Українським репертуаром захоплювалися також і поляки. В українських театральних групах виступали також талановиті актори польського походження як: Осиповичева, Гембіцький, Площанський. А вже що й говорити про нашу молодь! Історичні п'єси відповідно її настроювали, вони плекали козакофільство, романтику степу та любов до України. Приходила і селянська молодь з поблизьких сіл — з Лісник, Раю, Лапшина, Гинович, Потутор, Посухова та інших.

Гімназійна Руська Бурса 1882 - 1944 рр.

У 1882 р. в Бережанах засновано „Гімназійну Руську Бурсу", перейменовану в 1914 р. на „Гімназійну Українську Бурсу імені Тараса Шевченка". Вона була призначена на приміщення для гімназистів. Ініціятором її заснування був професор тієї ж гімназії Іван Волчук, колишній учень Бережанської гімназії. Як селянська дитина, незаможніх батьків – він сам бідував. Тому, „добившися свого хліба", постановив збудувати бурсу для убогої молоді. Відвідував вдома людей, бував на святах, весіллях і всюди підходив зі словами: „Дайте, прошу щось на бурсу" — так збирав гроші. Не судила йому доля закінчити діло, бо помер в силі віку, від туберкульози. Його почин продовжував проф. Юліян Насальський. Він проводив збірку фондів в місті, а під час шкільних вакацій — об'їздив повіти Бережани, Рогатин, Підгайці, з котрих бували учні в Бережанській гімназії. З часом знайшлося більше прихильників ідеї заснування бурси. Між інш. о. шамбелян М. Соневицький, парох о. крил. Т. Кордуба, о. Йосиф Яворський, о. шамбелян Степан Городецький – парохи з Рогатинщини. Останній був в один час головою Управи бурси в 1889 р. Закупити дім під бурсу частково допомогли управа міста Бережан , та повітова Рада. При вул. Райській закуплено партеровий дім, відремонтовано і з початком шкільного року 1882-1883, відкрито бурсу.

За історичної Польщі, Райська вулиця звалася „юридика". Тоді польська шляхта мала свою юрисдикцію, не підлягала міському судівництву, а що будинок тієї установи був на тій вулиці – звідси й назва „юридика". До першої управи бурси належали: катехит о. шамбелян Соневицький, проф. Микола Бачинський, проф. Петро Дуткевич, о. Сильвестер Лепкий, д-р Андрій Чайковський. Опікуном бурси був о. шамбелян; майже кожного дня біля 5. год. по полудні він приходив до бурси, оглядав кімнати, а як котрийсь із учнів у школі провинився, то о. шамбелян його добре „відчитував", погроза: „З бурси прожену!" –

Чудотворний образ Божої Матері (так зв. римської) в церкві св. Трійці в Бережанах.

була однією з найгрізніших. Лікарську опіку від початку існуванн бурси аж до початку першої світової війни зовсім безкорисно давал лікарі: д-р Фальк (жид), д-р Ковеніцкі (поляк), д-р Осип Ковшеви (українець). Головою управи був о. шамбелян, префектом бурси · проф. І. Санат.

Префект бурси о. проф. Віктор Лозинський, у своєму звіті за 1905 р. подавав — цитуємо: „Питомців, що мали мешкання, харч, світл поміч в науці, а також в науці співу, а в потребі лікарську поміч — бул 60. Бурса має власний дім, обтяжений довгом на суму 4.470 корон. П сторонніх фондів не було. Бурса утримувалась із заплат батьків, нев личкої субвенції магістрату м. Бережан і повітової Ради, врешті з чле ських місячних вкладок". До першої світової війни настоятелями (пр фектами) бурси були: проф. І. Санат, проф. Богдан Лепкий, о. д-р Осн Застирець, о. Микола Садовський, о. Ілько Кузів, Антін Пашківськи проф. о. Віктор Лозинський, проф. Ісидор Єлюк, проф. Володимир Г сак, проф. Осип Насельський. Довгорічним головою бурси був о. шамб лян Соневицький; книговодство бурси вів безкоштовно судовий ур довець дир. Олександер Бородайко.

Управа бурси в тих часах мала всілякі турботи, а найбільші я поправити фінанси бурси, але то було в самих початках її існуванн Для прикладу цитуємо з „Галицько-рускої бібліографії" (том II., стс

569): „Найстарший часопис в Бережанах, – Бережанська однодівка – ". На оказ. 14 лютого 1886 р. Чистий дохід на Руську Бурсу в Бережанах. Ціна 10 кр. а. (крейцарів австр.) Отвічальний создатель: Сильвестер Лепкий. З печатні А. Ціхоцкого в Бережанах 1886 р. стор. 4. содержить: (який зміст)

„До ПТ адресатів — стих (вірш) — гумореска: а) без заглавія, б) Іван та Грицько, в) продолженіє: Бережанщина: Мор. Орлеанка Іонна Дарк, прозвана Пуцеля, з франц. історії по 1442 (стих), питання — Обявленіє". Так виглядала ця однодівка за 10 кр. а., що мала поправити фінанси бурси.

Писало про бурсу і „Діло", 1887 р. чч. 15, 16 – „Бурса Руска", а в 1891 р. ч. 78 „Маленький русоїдець", а виділ „Рускої Бурси".

На 1914 рік припало сторіччя народження поета Тараса Шевченка. В Бережанах був створений ювілейний комітет для вшанування його пам'яті. Завдяки заходам того комітету, управа міста Бережан назвала одну з вулиць Адамівки – „Вулиця Тараса Шевченка". Управа гімназійної бурси вирішила змінити назву тієї найстаршої в Бережанах установи на „Українська Бурса ім. Тараса Шевченка". Ювілейний комітет дав зробити мармурову таблицю, з поетовим погруддям, і велів вмурувати її на чільному місці тієї установи.

В 1911 р. Бережанщина вшанувала п'ятдесятлітню річницю смерти Т. Шевченка. Тоді в селі Жуків при битій дорозі був поставлений кам'яний пам'ятник – погруддя Тараса Шевченка, в деяких селах насипано могили-кургани (Рекшин) на пошану Кобзаря.

По першій світовій війні настоятелями були учителі гімназії Володимир Гусак, Роман Шипайло, Петро Білик, д-р Василь Стасюк, д-р Андрій Бойкович, потім Михайло Ребрик, у 1940 р. – Осип Кліш і Михайло Васьків.

Церковця св. Миколая на Адамівці в Бережанах. Виводять Великодніх гагілок і забави.

Андрій Чайковський

З цим ім'ям пов'язана історія культурно-освітнього, економічного і політичного розвитку Бережанщини. Він був представником нової провідної верстви Галицької України, про яку історик тих часів писав, що це були „спосібні, енергійні, меткі, фінансово від нікого незалежні, добрі громадяни і правники, що — це найважніше — мали близький і безпосередній зв'язок з народніми масами". 1). Залежно від вдачі і фаху одні працювали над національно-політичною свідомістю народніх мас, інші — в ділянці економічного розвитку, ще інші ставали відразу народніми трибунами — політичними провідниками. Вони походили із священичих родин, або вийшли з-під селянських стріх, як Андрій Чайковський, уродженець Самбірщини. Ще учнем гімназії в Самборі, він був членом „Громади", тобто політично-самоосвітнього гуртка гімназистів. У 1870 роках майже в кожній гімназії у східній Галичині, де тільки були гімназисти-українці, існували „Громади", члени яких присягали трудитись для добра народу.

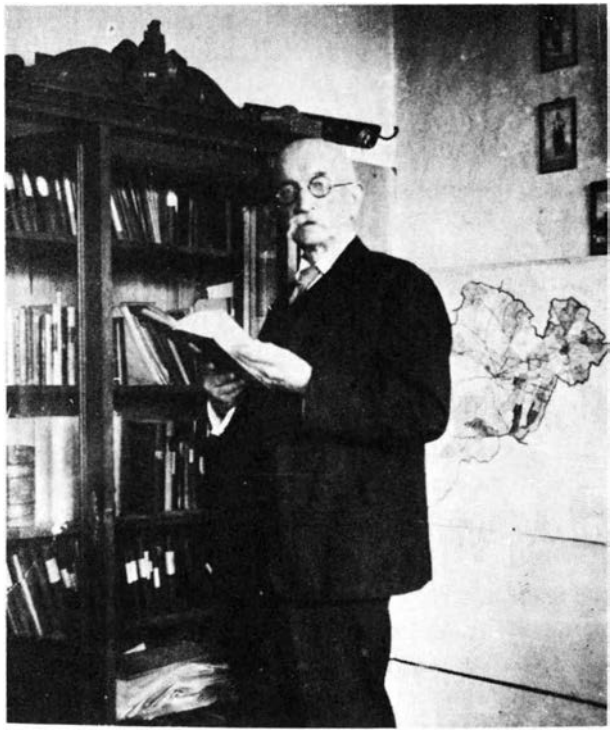

Д-р Андрій Чайковський у своїй бібліотеці.

Самбірські „Громадяни" знайомились і захоплювались минулим свого народу, зокрема козацькою добою; читали Шевченка, Куліша, Костомарова, Драгоманова, — словом все, що було друковане українською мовою. Варто зазначити, що Андрій Чайковський докладніше познайомився з козаччиною через твори польської літератури, передусім поетів так зв. „Української Школи": Мальчевського, Залеського, Михайла Чайковського, Вінцента Поля. Цей романтичний образ козаччини згодом затьмарила трилогія Генрика Сенкевича. Прочитавши її, молодий Андрій Чайковський мріяв про те, щоб написати книжку про козаків, таких як вони справді були — оборонців народніх прав. „Історія Русів", друкована в „Галичанині" і літературному додатку до львівського „Слова", — була першим важливим джерелом відомостів про козаків. Чималу ролю відіграв ще й той факт, що А. Чайковський походив із збіднілої так зв. „ходачкової шляхти" Самбірщини, яка дала Запорозькій Січі славетного Петра Конашевича - Сагайдачного і таких лицарів, як Марко і Степан Жмайли-Кульчицькі. Про це чув молодий Андрій, заки почав ходити до гімназії. Все це захоплювало уяву допитливого юнака, і несло його далеко до Дніпра-Славути. до славної Хортиці за дніпровими порогами... Великий вплив на зформування національно-політичного світогляду Андрія Чайковського мала родина о. Юрія Гладиловича із недалекого Хирова. Один із синів о. Юрія був його вчителем у самбірській гімназії, другий шкільним товаришем, а донька о. Юрія, Наталя стала опісля його дружиною.

Від 1877 р. Чайковський студіював право у Львівському університеті, разом з Костем Левицьким, Євгеном Олесницьким, Степаном Федаком, Теофілем Окуневським — визначними провідниками галицьких українців кінця XIX і початку XX сторіччів. Дивним збігом обставин, одним із найбільш поважних і люблéних професорів Львівського університету був проф. Олександер Огоновський — колишній учень Бережанської гімназії. 1886 року д-р Андрій Чайковський, разом із молоденькою дружиною Наталею, прибув до Бережан, де відразу потрапив „у вир громадської праці". Швидко він очолив Бережанський „Боян", бере участь у місцевому аматорському драматичному гуртку. Це саме було тоді, коли в Бережанах кінчився час „спільного даху" з поляками: українці перестали бути членами спільного співацько-музичного товариства, та поволі зникали спільні прогулянки-пікніки до Руриськ, Звіринця або до Раю.

Разом із суддею д-ром Дам'яном Савчаком, д-р Чайковський вперше в історії Бережанщини почав систематично об'їздити села повіту. Мета поїздок — підвищення національно-політичної думки і свідомости селянських мас. Сам селянська дитина, при тому добрий промовець і незрівняний оповідач, він скоро здобував їхнє довір'я, і за короткий час Бережанщина перетворюється із москвофільської в народовецьку. Читальні імени Качковського, поволі поступаються читальням „Просвіти", філію якої в Бережанах багато років очолював д-р Чайковський.

Поява „Січей" у Галичині, започаткованих д-ром Кирилом Трильовським на Покутті, знайшла в д-рі Чайковськім палкого ентузіяста. Із запалом організує „Січі", стає повітовим кошовим. Ця праця зближила його з другим ентузіястом козацької доби, військовим лікарем майором д-ром Осипом Ковшевичем. „Не раз обидва побратими приглядалися вправам січовиків, чи то на оболонях Адамівки, або на пасовиськах сусіднього Раю чи Лапшина, і мріяли, чи повернеться давня козацька слава — давнє славне минуле. 2).

На початку нашого сторіччя дім Чайковських був одним із тих, де зосереджувалося товариське життя Бережанської інтелігенції, виникали нові думки і пляни суспільної праці. Дружина д-ра Чайковського Наталя, була однією з засновниць місцевого „Жіночого Кружка". Їхні сини, Микола і Богдан також брали активну участь у місцевому житті; перший був диригентом „Бояна", другий започаткував організацію місцевого робітництва – „Робітниче Товариство Сила". В домі панства Чайковських сходилася молодь, там часто відбувалися збори „Молодої України". Сам Чайковський любив молодь; не одному допоміг „вийти в люди", не одного навів на „праву путь" національної свідомості. Серед студентів, згодом членів секції „Українського Студентського Союзу", він завжди вмів знайти собі помічників-ад'ютантів, чи то до праці в повітовому осередку „Січі", чи в „Просвіті". Це була людина справді метка і повна запалу до праці, про яку так писав його сучасник: „Треба було сказати промову на якомусь святі, він говорив, співати в хорі – він співав, виступати на сцені – виступав. Всюди спішив з порадою і поміччю". Був співосновником ощадно-позичкового т-ва „Надія" та співініціятором „Руської Бурси", належав до гуртка засновників кооперативи „Народній Дім", брав активну участь у т-ві наукових доповідей ім. Петра Могили, де часто виступав з доповідями з історії України, або з його фахової ділянки — права. Багато священиків Бережанського повіту, які йдучи за вказівками митрополита Сильвестра Сембратовича, змагалися проти пиятики серед наших селян, знайшли щирого союзника в особі д-ра Чайковського, що від ранньої молодости до кінця свого життя був непримиренним ворогом алькоголю. Він був також співзасновником абстинентського т-ва тверезости „Відродження" і головою Бережанського відділу.

1890 року після чотирьох років так зв. „конципієнтури" д-р Андрій Чайковський відкрив у Бережанах адвокатську канцелярію, і відразу вибився на передове місце серед місцевих юристів. Здібний правник, особливо в карних справах, добрий промовець, він успішно обороняв селян від лихварських п'явок, від зловживань з боку адміністрації тощо. Його промови перед судом присяжних були повні життя. Часто послуговувавсь психологічними ефектами, в яких, одначе переважала верва над патетикою і здоровий гумор над сарказмом. Він перший у Бережанах почав добиватися прав української мови в суді й установах. В ті часи канцелярія українського адвоката була не тільки варстатом праці,

чи джерелом прожитку – це було місце порад у справах, пов'язаних із майже всіми проявами суспільного життя. Там складали статути товариств, готували протидію хибно-ворожим рішенням місцевої адміністрації. Там часто полагоджували непорозуміння цивільно-правної натури (так зв. полюбовний суд). Д-р Чайковський не любив „процесоманії", досить поширеної серед наших селян і серед інших, напр. жидів, які частенько бували його клієнтами. Про це згадували з гумором, вже після першої світової війни, його колеґи-жиди – д-р Іммердауер і д-р Равич, мовляв „д-р Чайковський псував нам інтерес". З початком 1900-тих років у його канцелярії працював, як конципієнт, д-р Степан Баран, політичний діяч у Західній Україні між двома світовими війнами.

1886 р. в Бережанах постала Окружна Народня Рада, що згодом перетворилась у повітовий Народній Комітет, що був клітинною організацією Національно-Демократичної Партії. Д-р Андрій Чайковський деякий час очолював той комітет, якого завданням було передусім підготовляти вибори до міських і сільських рад, до повітової ради, до галицького сойму, або до віденського парляменту. Одначе, без огляду на таку політичну ролю, він не був „народнім трибуном", тобто політичним провідником мас. Як сам писав про себе („Чорні рядки", видавництво „Червоної Калини", Львів, 1929 р. : „Я все говорив те, що думав, поступав згідно із засадами, в які я вірив, в „політику" я не бавився ніколи" . . . Він радше працював серед народу, стараючись поліпшити соціяльне й економічне становище селянських мас, підвищити рівень їх національної свідомості, знання тощо. При тому, послуговувався і пером. У тодішній галицькій і буковинській пресі друкувалися його статті, як напр. „Зубожіння наших селян через судові процеси"; іноді окремі брошурки, як „Катехизм, або що кожний українець повинен знати", або ж оповідання, здебільшого дидактичного характеру як „Образа гонору", „Курателя", „Бразилійські гаразди" і т. п. У них автор виступав проти процесоманії, пиятики і безглуздої в той час еміґрації до Бразилії; вчив, як боротись з лихварями („Не піддавайся біді"). Письменницький хист виявився у Андрія Чайковського ще в гімназії у Самборі. На Бережанщині його письменницький хист почав швидко розвиватись. У 1890-тих роках, крім згаданих вже речей, почали з'являтись новелі — образки з життя, потім гуморески, а далі і повісті з побутовою тематикою („Олюнька, З ласки родини, Своїми силами"). Легкий стиль, жвава розповідь скоро здобули собі симпатії у читача, д-р Андрій Чайковський став визначним письменником. Приблизно в тому періоді виходять також твори з історичною тематикою, з козацької доби, якою колись захоплювався він сам, тоді молодий „Громадянин" – Андрій Чайковський.

* * *

Не без впливу на письменницьку діяльність д-ра А. Чайковського були його літературні знайомства: з о. Сильвестром Лепким – автором

перших історичних оповідань, з д-ром Осипом Маковеєм — поетом і письменником, та з іншими тогочасними авторами. Однак, головним „винуватцем" своєї письменницької кар'єри вважав д-р Чайковський старого знайомого і приятеля ще з університетських часів, великого Івана Франка. Про те сам він розповідав: „Десь з початком 1890-тих рр., будучи у Львові, я зустрів д-ра І. Франка. Якраз тоді друкувалися в „Ділі" мої спогади з босняцької кампанії (1882 р.). Привітавшись зі мною, Франко сказав: „Слухайте, у вас письменницький хист. Пишіть, ваші спогади мають літературну вартість." Це признання було для мене несподіванкою. Пізніше у переписці зі мною часто натякав на мій „талант" та гонив до роботи... Д-р Іван Франко бував у Бережанах та гостював у Чайковських. Обидва їздили до манастиря в Краснопущі, де була стара бібліотека-архів (згоріла разом з манастирем), або до Жукова до о. Сильвестра Лепкого.

На весну 1914 р., після майже 30-ти річного перебування в Бережанах, д-р Андрій Чайковський переїхав з родиною до Самбора, куди переніс свою адвокатську канцелярію. Там пережив він незабутні події 1-го Листопада 1918 р., був повітовим комісарем (старостою) Самбірщини. Після Визвольних Змагань переїхав до Коломиї, де жив до смерти. Помер 2-го червня 1935-го року. У Коломиї не покидав своєї письменницької діяльности. 1928 року українське громадянство вшанувало 40-ліття його праці ювілеями у Львові і в Коломиї, а т-во Письменників і Журналістів у Львові відзначило його своїм почесним головою.

На прийнятті, після концертової частини львівського ювілею, серед 200 учасників був присутній і проф. Антін Крушельницький – відомий тоді совєтофіл на Західній Україні. Промовляючи там, Антін Крушельницький, між іншим сказав: „Зломи перо Ювіляте!.. У дальших творах візьми напрям на дорогу нам радянську Україну!.." Д-р Андрій Чайковський не послухав тієї мови твердо й послідовно тримаючись свого вірування, а автор тієї поради, що вже кілька разів змінював свої „вірування", гірко спокутував той свій „напрям" на радянську Україну, бо 1934 року на списку зліквідованих большевиками „ворогів народу" була майже вся родина Крушельницького, з якою він незадовго по ювілею переїхав до совєтів.

* * *

Не судилося Бережанщині вшанувати д-ра Андрія Чайковського – письменника і громадського діяча – за його життя. 4-го червня 1935-го року відбулися величні похорони в Коломиї. Провожали покійного в далеку путь не тільки Коломийщина, а вся Галицька Волость, тисячні маси народу з Покуття, Гуцульщини, делеґації з багатьох далеких місцевостей, (з Самбірщини); сотні вінків – це були справді княжі похорони... Серед промовців — делеґатів із Львова — прощав Покійного ред. Роман Купчинський. Прощала його і делеґація від Бережанщини в особах голови філії „Просвіти" д-ра Михайла Західного і голови чи-

тальні „Просвіти" з Гинович. Вони поклали в могилу Покійного грудку землі із славної гори Лисоні...

На знак пошани і любови до того, хто свої найкращі роки присвятив Бережанщині, відбулась у червні 1935 р. в Бережанах жалобна академія, під погідним голубим небом, на площі „Українбанку" („Надії"). Серед багатьох сотень учасників-селян, міщан і місцевої української інтелігенції, було чимало і не-українців. Від студ. молоді промовляв студ. політехніки Аполінарій Осадца. На руки голови комітету, о. Євзевія Бачинського пароха м. Бережан, надійшло письмо з Кракова від комітету вшанування пам'яті Андрія Чайковського; головою краківського комітету був проф. Богдан Лепкий. Як повідомляла тогочасна українська преса, поминки-академії на пошану А. Чайковського відбулися в багатьох місцевостях Західньої України. Через рік відкрито в Бережанах музей ім. Андрія Чайковського. Директором музею до початку другої світової війни був д-р Франц Коковський.

„Ювілей Андрія Чайковського" в Коломиї

Львівський „Новий Час" від 25-го березня 1929 року, в ч. 32, повідомляв, (цитуємо):

„Дня 2-го березня 1929 р. відсвятковано заходом усіх українських установ в Коломиї, в залі „Щадничої Каси", ювілей сороклітньої письменницької та громадянської праці д-ра Андрія Чайковського. Заля була так переповнена, що доставлено ще сотку крісел, а деякі люди відійшли від каси, бо вже не стало місця.

Перед год. 8-ю вечером привели комітетові ювілята на залю. По обох боках походу стояла шпаліром молодь середніх шкіл: учні української гімназії і пластуни середніх шкіл „Р. Ш." і привітали ювілята грімким окликом „СЛАВА!". Коли ювілят засів на призначеному місці зі своєю старенькою дружиною, заграла на сцені оркестра української гімназії повітальний марш. Опісля проф. Д. Николишин виголосив реферат про твори ювілята та їх значення у вихованні української молоді. Хор „Коломийського Бояна" відспівав під управою проф. Романа Шипайла кілька народніх пісень.

За тим виголосив артист Скалозуб один уступ повісти „Олексій Корнієнко" „Велике свято — чи ще буде таке?" (В'їзд Хмельницького до Києва). Речитатив зробив велике враження.

На 5. точку програми концерту відспівав дівочий хор середніх шкіл „Р. Ш." „Землю криє сніг спровола" Форостини і „Закувала та сива зозуля" — Ніщинського.

По вичерпанні першої частини програми, відслонено портрет ювілята, виконаний артистом Анастазієвським. Голова ювілейного комітету проф. Богдан Левицький віддав його на власність коломийського громадянства. Портрет має бути приміщений в музеї коломийського „Народнього Дому".

Д-р Андрій Чайковський у труні в червні 1935 р.

Жалобна академія в пошану пам'яті д-ра Андрія Чайковського. У перших рядах родина Покійного.

Тепер вийшов ювілят на естраду, повитаний рясними оплесками.

Слідували привіти: від українських коломийських установ. Їх депутація, адв. Чернявський і п. Марія Мельникова, передали ювілятові срібний вінок. Найбільш зворушуючі були привіти делеґатів сільських народніх шкіл „Р.Ш." з Пядик і Мишина, малих хлопчиків — привіти народніх шкіл: дівочої „Кн. Ольги" і хлоп'ячої „Шевченка".

Вийшла ще одна депутатка від тих, що ще не вміють читати, але „їм мамуся розказувала казки із тих книжок, що Ти написав".

Ювілят, очевидно зворушений, взяв депутатку на руки і сердечно поцілував.

Слідували привіти від читалень „Просвіти" в Печеніжині, Коршеві, Стопчатові, Ковалівці і інших сіл.

Проф. Ковалів відчитав наспівші привіти, писемні і телеграфічні, разом 73. Далі „Новий Час" повідомив:

Потім промовив ювілят, дуже зворушений. Найбільше зворушило його те, що в цім святі взяла участь українська молодь і селянство. Для них головно посвятив він свої сили, хотів їм дати таку книжку, за якою шукав в своїй молодості і не знаходив в тогочасній українській літературі. Хотів у їхніх серцях защіпити любов до свого рідного, до своєї бувальщини, а звертаючись до зібраної молоді сказав: „Любіть Україну, любіть своє рідне, хоч воно не дорівнює чужому, але воно своє, старайтесь це рідне піднести до рівня чужих культур. Не міряйте свого рідного французьким метром, а оцінюйте його висоту своїм рідним ліктем. Подумайте про те, що коли б ті великі народи, після яких дехто нашу культуру оцінює, жили серед таких злиднів як ми, то хто зна, чи їхня література дорівнювала б сьогоднішній нашій. Такого погляду держався я усе моє життя. Мені байдуже, чи мої письменницькі праці перейдуть до світової письменницької скарбниці. І я не писав на експорт, лише для свого любого, дорогого українського народу. І я щасливий сьогодні, що мої простенькі праці зайшли під селянську стріху і там їх радо прийняли."

Дальша частина програми пішла своїм порядком. Учениця V. кляси жін. гімназії виголосила частину повісти „Олюнька" — „Олюня в школі".

Стопчатівський Селянський Хор відспівав Кошиця - Стеценка: „Ой і закладався сизий орел".

Гімназист Т. Юзьків із VII. кляси виголосив уривок із повісті Побратими про втечу побратимів з Острога. Пані Софія Ковбузова відспівала Лисенка-Франка: „Не забуть юних днів", а наприкінці хор Бояна в супроводі оркестри відспівав Бетговена „Морська тишина та щаслива плавба".

Концерт скінчився о 11,30 вночі. Численне товариство засіло відтак до спільної вечері в залі „Народнього Дому". Цей комерс, з огляду на ювілята, відбувся без алькоголю і протягся до четвертої години рано. На комерсі дістав ювілят ще два подарунки: від Жіночого Кружка артистично виконану по-гуцульськи коробочку, а від п-ва Федевих

гарно оправлену Біблію в українській мові". — Учасник. 3).

---

1) Лев Ганкевич — „Десятиліття Союзу Українських Адвокаті Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів, Львів, 1934 р.
2) Петро Сагайдачний — „Пам'яті Андрія Чайковського", „Новий Час", липень 1935 р.
3) На так зв. політичній еміґрації по другій світовій війні, в Канаді випадково вдалося знайти цитоване число „Нового Часу" п. Осипові Навроцькому, якому складає належну подяку автор цього спогаду. Пересилаючи копію ювілейного свята в Коломиї, п. Осип Навроцький писав: „Переписав Бережанець, пильний читач творів Андрія Чайковського. У глибокій пошані до славної пам'яті Незабутнього Письменника. І з вдячності, бо розбуджена при читанні Його творів мрія — стати колись сотником — сповнилась. Сотник Українських Січових Стрільців, Осип Навроцький".

Народне шкільництво
А.) Під Австрією

Після прилучення Галичини до Австрії у 1772 р., найпекучішою справою стала справа освіти. Але селяни не мавши сотні літ доступу до школи завжди принижувані у своїй людській гідності за кріпацтва, — не розуміли значення грамоти, науки, шкільництва. Ту несвідомість першими взялися проломлювати українські владики, як єпископ Білянський та його наступники. Львівська єпархія ділилася на деканати до яких належали окремі парохії. „Курендами" та інструкціями наказано закладати по селах парохіяльні школи. За те відповідали декани. Вони об'їздили підвладні їм парохії, організовували школи, давали вказівки-інструкції парохам та дяковчителям. Про візитації декани звітували консисторії, та австрійській владі – старостам. **У 1818 році відбулись візитації у таких селах та парох. школах:**

Плотича – дяковчителем був Іван Юрчинський, навчання відбувалось у домі пароха.

У селах:
Слобода, Ценів, Вибудів, Конюхи і Плауча Мала —

Візитатор у звіті ствердив у тих громадах відсутність шкільних будинків, дяковчителі вчили дітей у своїх хатах, або в домі пароха. Ствердив також, що дяковчитель в с. Вибудів був „нездолен" навчати дітей.

У 1927 році були візитації у селах :

Вибудів – дяковчителем був Гринько Прийдун, навчались 9 хлопців і 8 дівчат.

Ценів – дяковчителем був Михайло Оберський. Парох о. Венедикт Яримович і дяковчитель про школу дба-

ли, а селяни радо посилали дітей у школу.

Конюхи — мали дві школи: одну при церкві „На Куті", другу при парохіяльній церкві. У школі „На Куті" дяковчитель Семен Прийдун провадив школу добре, але дяковчитель Микола Мальчевський при парохіяльній церкві – „нездолен". Парохом був о. Камінський.

Плотича — школа добре організована; дяковчитель Лука Негребецький — добрий. Парох о. Лука Ляхович навчав у школі Божого закону.

Слобода Золота — дяковчитель Василь Домбровський задовільно провадив школу, в якій вчилося 55 хлопців і 45 дівчат.

Городище зі Слобідкою — селяни горнуться до школи; у Городищі вчаться 25 хлопців і 32 дівчат, а в Слобідці – 13 хлопців і 13 дівчат.

Золочівка-Каплинці – школи немає і немає кому про неї подбати.

У 1844 - 45 роках були візитації у таких селах і поселеннях:

Ценів, Олесин, Будилів з Медовою та Вимислівкою, Таурів, Куропатники з Сеньковим, Бишки з Потоком, Августівка з Хоростцем, Плавуча Мала, Глинна, Потутори з Літятином та Жовнівкою, Криве з Юзифівкою, Дібще з Комарівкою, Шибалин з Баранівкою, Лапшин з Гайком, Козова з Вікторівкою, Геленковим та Теофіпількою – у тих трьох селах взагалі шкіл не було. В Козові була „тривіяльна" школа: Поручин з Біщем. В Поручині була вибудувана школа біля церкви на горбі 1841 р. Тому, що для дітвори доступ до школи був труднішим („зегр- унцуґенґліх"), візитатор наказав передати шкільний будинок громаді на трупарню, а для школи збудувати новий, у догіднішому місці. Візитатором був о. Михайло Павликів, парох Бережан.

Візитатор у своєму загальному звіті про стан шкіл в деканаті, німецькою мовою до старости, писав: „Тому, що мої зарядження в справі шкільних будинків у селах: Бишки, Мечищів, Августівка, Золочівка, Плавуча Мала — не виконані, а в Плотичі школа і трупарня містяться під одним дахом – я прошу вжити гостріших заходів („крефтіґе еґзекуціонсміттель анцувенден"). У звіті з 1847-48 навчального року візитатор, декан Бережан, о. Ст. Лужницький, який був парохом села Жуків, повідомляв – писав:

Золочівка – діти не ходять на науку релігії, бо батьки не посилають.

Таурів – школа в домі дяка, погана.

Бишки – будинку для школи немає, до дяка на науку ходить мало дітей.

Потутори – школа процвітає, до іспиту перед візитатором стануло 5 хлопців.

Криве – школа розвивається дуже добре, але дяковчитель го-

лодує, бо батьки не причиняються.

Козівка – школа добра, навіть до іспиту перед візитатором зголосилося 15 учнів.

Шибалин – шкільний будинок не закінчено, діти ходять до дяка.

Августівка – діти мало ходять до школи.

Городище – школи взагалі немає.

Поручин – відвідини дітей у школі – незадовільні.

Лапшин – будинку для школи немає, діти сходяться на науку у винаймленій селянській хаті.

Урмань-Дрищів – дяковчителі оправдують слабе знання учнів (дяковчителі Лавро Дячинський з Дрищева і Дмитро Сеньковський з Урманя) тим, що батьки не посилають дітей до школи, про що не раз доносили війтові громади.

Вільхівець – школа не діє, до хати дяка перенісся парох, а дяк пішов у комірне. Діти не мають куди приходити на навчання.

Конюхи-Ценів – поступ у науці шкільної дітвори задовільний .1).

Як видно із наведених звітів праця в парохіяльних школах була важким обов'язком через несвідомість загалу селянства, через самовільне відбирання шкільних будинків дідичами, безправне і примусове віддавання дяковчителів до військової служби, поширювяння дідичами між селянами таких застрашуючих вісток як: „Люди, не посилайте дітей у школу, бо цісар усіх грамотних обіцяв дарувати турецькому султанові!".. За таких обставин, праця духовного проводу все таки давала дуже багато корисного в ділянці освіти. В актах парохії Стриганці пов. Бережани, занотовано, що в 1850 р. була там парохіяльна добре організована школа. До школи належали громади: Вербів, Рекшин і Двірці. Шкільний будинок стояв неподалеку церкви. Дяковчитель діставав платню річно 25 ґульденів та 2 сяги опалового дерева з кожного села. 2).

За австрійським шкільним законом з 1866 р. шкільництво в Галичині зовсім змінено; парохіяльні школи перестали діяти, за те введено обов'язкове навчання, а у селі з'явився новий чинник – народний учитель.

Крайова шкільна рада у Львові нормувала організацію народніх шкіл. Вони ділилися на школи сільські, маломістечкові та міські. Між ними була різниця в програмах навчання. Залежно від кількости учнів були школи 1, 2, 3, 4, 5, і 6-клясні, але по селах виключно одно або двокласівки. Питання про мову навчання в народніх школах вирішувала місцева громадська рада; коли ж частина дітей говорила однією мовою, а частина – іншою, яка не була викладовою, то ту мову мали всі вивчати як обов'язковий предмет. На Бережанщині панувала майже без вийнятку мова українська, тому й школи були з українською викладовою мовою. В школах по містечках – Козова, Нараїв-місто, Бережани

викладова мова була польська.

Майже вся шкільна адміністрація була в руках поляків. Крайова шкільна рада дала полякам чотири п'ятих членства, а українцям лише одну п'яту. Вона вела польонізаційну шкільну політику, з якою довелось вести важку боротьбу за права української школи і рідної мови. Не меншу боротьбу треба було вести і з нашим селянством. бо воно за невеликим вийнятком, ставилося до школи негативно. Батьки весною чи літом, під час пільних робіт, відчували нестачу робочих рук у господарстві, посилаючи дітей до школи не мали пастухів тощо. „І на що його вчити, я не вмію писати, мій тато не вмів, якось ми жили, то й моя дитина теж буде жити без школи"... таку „філософію" можна було не раз , не два почути. В таких селах трудно було знайти приміщення на школу чи для вчителя. Звичайно, у справу втручався повітовий шкільний інспектор та політична адміністрація, наказуючи, під загрозою кари подбати в селі за школу. Так провадилась боротьба на два боки: із власним селом та польонізаційними затіями.

Згодом село збагнуло свою помилку. Поволі вчитель знаходив спільну мову з селянами, приєднував дітей до школи і вкінці став необхідним приятелем у громаді. Він учив дітей, а в громадських справах був дорадником села. Але матеріяльно – незавидна була доля народнього вчителя. Як крайовий урядовець, він отримував за свою працю мізерну платню, бідував, не даремно діждався почесного титулу „голодомора".

Учителі також вели боротьбу за покращання свого матеріяльного становища. На початку 1890 років, вони створили свою станову організацію, яка почала обороняти їхні потреби і права. **3).**

Б) Під польською займанщиною, 1920 – 1939 рр.)

До першої світової війни Бережанщина мала 72 % українських народніх шкіл, а інші це– так зв. „утраквістичні" та польські школи. З окупацією Західніх Земель України в 1919 — 20 рр. розпочалась повна польонізація шкільництва і зараз же зліквідовано сільські шкільні ради. Повітовий шкільний інспектор став всесильним володарем; разом з польською організацією „Польська рада народова", він ліквідував українські школи в повіті, посилаючи до шкіл по змозі більше вчителів-поляків. Законом варшавського сойму з 1924 р. запроваджено формально утраквізм у сільському шкільництві. У школі викладовою мовою мала бути така, якої забажає двадцять громадян-батьків шкільної дітвори. Отож законом формально створювався шкільний плебісцит. Батьки мали право вносити, на урядових формулярах, заяви до повітового шкільного інспекторату. Але інспектор вимагав від батьків на заявах легалізованих підписів (в присутності нотаря або підпису в суді), що очевидно було пов'язане з додатковими коштами і присутністю в місті. Цей шкільний закон, званий „законом Грабського" був умисно так сконструйований, щоб українське населення не мало з ньо-

Інший варіянт виду Бережан з боку гори Сторожисько.

го жадного хісна, бо сам творець його висказував пророцтво, що після 25-ти р. діяння цього закону – українська справа взагалі перестане бути актуальною... У 1925 році українські батьки із сорока громад подали свої заяви до інспекторату за приблизну кількість двох тисяч дітей; у 1932-гім внесено до Бережанського інспекторату ще більше таких заяв – усі вони залишились без відповіді. На скаргу батьків до адміністраційного трибуналу у Варшаві, трибунал визнав скаргу і домагання батьків правно і фактично обґрунтованими, але повітовий інспектор робив своє !..

З признанням підкреслюємо патріотичну поставу батьків - селян. Вони не шкодували ні трудів, ні часу, ні гроша – хоча їхні старання жодного успіху не мали. Передвоєнних вчителів польська влада звільняла з посад, закидуючи всім вороже наставлення під час українсько-

Бережанці, зліва дир. Богдан, з-права д-р Роман Ставничі, біля нього Леся з Дуткевичів дружина Богдана і Марія з Чайковських, дружина Романа.

польської війни. Повернених із полону вчителів вона збувала нібито тимчасовою відсутністю вільного місця. У 1925 році було в Бережанщині 11 шкіл з українською викладовою мовою, 59 шкіл утраквістичних, що фактично були польськими, і 30 чисто польських шкіл. У повіті було учителів поляків – 132 (66%), українців — 80 (34%), та й ті українці-вчителі зганяли сон інспекторові Познякові. Він почав звільняти їх „через службові причини" з посад. Так, звільнив учительку Брониславу Воронівну в селі Жовнівка з 22-річним стажем; Антонину Мерещовську, яка була 9 літ вчителькою; Олену Сагайдаківну з Нараєва, Марію Огоновську, Анну Михайлишин з Августівки та інш. 4).

До першої світової війни школа давала менше чи більше знання дітям, розбуджувала свідомість і зацікавлення наукою батьків і дітей; село жило під кличем – „У школі наша будучність". По війні ж основним предметом у школі стало так зв. патріотичне „паньствове" виховання, діяв шовіністичний, підмальований польським патріотизмом, дух. По шкільних кімнатах на першому місці – державний польський герб, портрети начальника держави, зате позникали знам'я хреста та св. ікони. Виклади польською мовою були для дітей незрозумілі. Це впливало на навчання і на почуття дітей. Зрештою, діти не раз бачили, що діялося в домах батьків, під час поліційних обшуків, хатніх ревізій, арештів, побоїв. Може своїм дитячим розумом не все збагнули, але відчували кривду і так у них закипала ненависть до ворога, ненависть до польського окупанта. У школі діставали діти польські букварі, чи інші підручники, у яких знову псевдо-патріотичний зміст і портрети. Увага вчителя звернена на „паньствового духа"; тут і там він висміював або принижував усе українське, – але діти все це на свій лад розуміли. Свою нехіть виказували „розмальовуванням" образків в книжці. Одному „додали" вуса, іншому що їх мав за великі „обрізували", декому „викололи" очі, чи залили чорнилом лице. Учитель-поляк, переглядаючи книжки, вбачав у тому злочин – починалось слідство, наказ батькам справляти нові книжки, а врешті й поліційні допити: почали й батьків притягати до карної відповідальности, хоча поляки самі були причиною такого „шкідництва"...

Однак діти не вгавали. У шкільних книжках дітвора перестала „мазати", зате зникали декоративні малюнки і портрети із шкільних заль, або їх нищила чиясь рука. „Дитяча шкільна війна" тривала ввесь час існування Польщі. В останніх її роках прокуратура і поліція, послуговуючись вказівкою „згори" про злочин „шкільного саботажу", дочіплювали його кожному заарештованому громадянинові, запідозреному в приналежності до ОУН (Організація Українських Націоналістів). Докази вини базувала поліція на таємних конфіденціональних інформаціях. На суді поліція знову відкликалася до тих же інформацій, але прізвища свого „конфідента" не виявляла, мовляв, це урядова таємниця, — і суд приймав такі свідчення за правдиві, та засуджував підсудного.

Чимало було того роду процесів перед карним судом у Бережанах. Львівський „Новий Час" з 1935 р., ч. 223, від власного кореспондента, занотував: „За зневагу президента". Перед лавою присяглих суддів при окружному суді в Бережанах відбувся 20 і 21 вересня ц. р. політичний процес Семена Федечко, селянина з Бишок, Бережанського повіту, літ 20, за провину з арт. 125, параґраф 2, 26, 156 і 158 карн. кодексу. Відчитаний на розправі акт обвинувачення закидував йому таке: в лютому ц. р. управитель прилюдної школи в Бишках, Методій Беднарський ствердив, що декотрі учні 3-ої кляси понищили, або пошкодили портрети президента Річ Посполитої, і далі: шкільні діти не хотіли зразу вияснити управителеві школи цю справу і щойно, коли управитель зарядив, щоб батьки дітей купили нові портрети, тоді батько одного учня, Микола Туліґлович, виявив виновника знищення портретів президента, домагаючися, щоб портрети відкупив цей, що намовив дітей знищити їх, а саме обв. Семен Федечко., про що довідався від свого синка.

Управитель школи списав з Туліґловичем протокол та переслав його шкільному інспекторові. Переслухано учнів третьої класи — Грицька Туліґловича, Богдана Олескова, Василя Лихолата і Грицька Прийдуна, і вони зізнали управителеві школи, що коли 26 лютого йшли до школи, стрінув їх на дорозі Федечко і намовляв нищити портрети президента, не відповідати в школі на питання в польській мові, рисувати на таблиці тризуби. За його намовою вони це й зробили.

Обв. Федечко заперечив усьому, він ніколи дітей до нічого не намовляв, а наговорив на нього малий Гринько тому, що його батько чує ненависть до нього. В кінці „Новий Час" повідомляв:

На розправі не признавався Федечко до вини і боронився, як у слідстві. Переслухано цілу низку свідків обвинувачення і оборони, також управителя школи і учнів. По замкненні доказового поступування, трибунал поставив присяглим два головні питання, згідно з актом обвинувачення з арт. 125, 156 і 158 к. к. Перше питання присяглі судді заперечили 10 голосами, зате затвердили 7 голосами друге, головне питання. На тій підставі трибунал проголосив присуд, засуджуючи Семена Федечка за провину з арт. 156 і 168 к. к. на один рік і шість місяців тюрми та на заплату 80 зл. коштів.

Трибуналові проводив суддя окр. суду Людвік Польни, вотували судді д-р Ст. Суровяк і д-р Фудалі. Обвинувачував підпрокур. Вашевскі. Боронили д-р Володимир Бемко і д-р Михайло Західний." - (ий). 5).

„Шкільною війною" були охоплені не лише діти народніх шкіл. Вона провадилась і в середніх школах, очевидно, в інших формах та розмірах. Дух ненависти до чужої школи охопив усю молодь. У гімназіях молодь примушували брати участь у всяких польських патріотичних святах, як відзначення „3-го мая", „незалєжносці" і інш. Молодь, зі свого боку старалася насмішками „поменшувати" повагу тих імпрез. Серед учнів гімназії творилися „п'ятки" незалежних чи законспірова-

них УВО, а згодом ОУН. Траплялися й інші акти спротиву. У березні кожного року гімназія святкувала іменини Йосифа Пілсудского.

17 березня 1929 р. позичали учні в гімназійній бібліотеці книжки для навчання чи лектури, і котрийсь із них сказав, що хоча й бере книжки, та ледве чи матиме час прочитати. „Як то не буде часу – обізвався учень 5-ї кляси Ярослав П. – чоловіче, та ж буде свято Юзька Цюхрая!".. Вчителька-полька, яка випозичала книжки, запитала: „Хто це сказав?". Тим часом учень Я. П. зник, а учні „не знали". Але якось вона й дійшла – довідалась і донесла директорові гімназії Е. Райтерові. Той скликав конференцію вчителів у якій взяло участь 28 осіб. Голосували: 14 голосів було за адміністраційну кару, інші 14 — за усунення учня з усіх гімназій. Вирішувати мусів сам директор Райтер. Третьої днини він дав учневі Ярославові П. свідоцтво відходу, додаючи від себе: „На тому кінчиться вся кара, дякуй Богу, що не передаю справи прокуратурі за обиду маршала Польщі". Немає на світі нічого злого, щоб на добре не вийшло. Нинішній власник фірми „Арка" в Ню-Йорку на 7-ій вулиці напевно згадує про ті часи з приємністю. Йому так обійшлося. Але чимало з гімназійної молоді сиділи на лавах підсудних, пересиджували в судових, поліційних арештах. Щасливіші з поміж них знайшли притулок в українських приватних гімназіях „Рідної Школи", або Малої Семінарії у Львові, яку створив незабутній великий наш Митрополит Слуга Божий Андрей, якраз для рятування викиненої із шкіл української молоді.

---

1) „Українсько-руський Архів НТШ, Львів, 1909 р. Матеріяли до історії Галицько-руського шкільництва в 18 і 19 ст. проф. д-р. Ст. Томашівський. Д-р Степан Томашівський — „Стан парохіяльних шкіл у Бережанськім деканаті в 1848 - 49 рр."

2) Із недрукованих спогадів колишнього управителя школи в Стриганцях, Семена Весоловського: „З переходом шкільництва на державний кошт, відокремилась школа у Вербозі від Стриганець, кілька літ пізніше — Рекшин, а біля 1910 р. — Двірці. У тих селах постали самостійні школи. До першої світової війни в Стриганцях була читальня „Просвіти", руханково-пожежне Т-во „Січ". По війні відновлено читальню, але на віднову т-ва „Січ" влада не дала дозволу. Тому був заснований „Луг". У 1924 р. засновано в Стриганцях споживчу кооперативу „Самопоміч". В часах польської окупації збудовано читально-кооперативний дім „Народний Дім", з театральною залею і приміщенням для читальні і кооперативи. На будову дому д-р Володимир Бемко пожертвував будівельний камінь, а селяни — дарову працю та дедерев'яний матеріял. Належить згадати громадян-патріотів: Івана Юзефика, Гринька Данилкова, Івана Данилова, Михайла Модя, Островських, Семена Весоловського (дир. школи, книговод, бібліотекар — душа кооперативи — примітка автора) його також для „добра школи" в 1939 р. інспектор в Бережанах переніс у повіт Дрогобич. Війна не дозволила виконати таке розпорядження... У Двірцях (мале село) також діяла і читальня і споживча кооператива. Добрими українськими громадянами були: рід Дидиків, Шуварівський Олекса, Куці, Федечко; в Рекшині де також працювала читальня і кооператива відзначалися: Теодор Турчин, родина Круків, С. Федьчишин, Олекса Заяць, Гриць Ганчар".

3) „Діло" — 1892 р. ч. 216, допис з Бережан — „Спить окружна конференція учителів".
4) „Діло" — з 15 квітня 1926 р. — Антоні Позняк, повітовий шкільний інспектор в Бережанах.
5) „Новий Час", Львів, 8 жовтня 1935 р. ч. 223 — Допис: „За зневагу президента".

Товариство „Взаємна Поміч Українців Учителів"

Для оборони станових потреб та прав, загал українського вчительства зорганізував свою крайову установу – товариство „Взаємна Поміч Українців Учителів" (В оригіналі – „Взаїмна") у Львові. 1905 року постав у Бережанах відділ цього товариства. Вчительство в повіті творило здисципліновану громаду і дало справді багато в громадському житті повіту. Між членами була товариська солідарність. У роках 1904 – 1910, коли повітовим шкільним інспектором був о. Василь Навроцький, відділ був одним із найкращих на заході України. До того часу повітовим інспектором у Бережанах був поляк або спольщений німець. Тому вони протеґували вчителів-поляків і їх призначали на посади. Але за діяльности о. В. Навроцького в повіті вчителі - українці сягали 70% загальної кількости вчительства. Також і в міських школах працювали декілька вчителів - українців. Політика шкільного інспектора о. Навроцького не була по душі полякам, і вони робили неперебірливі заходи про перенесення його до іншого повіту.

Учителі й учительки на Бережанщині, члени тов. В П У У в 1930 р.

Шкільний інспекторат у Бережанах довгі роки містився в наріжній кам'яниці на ринку – вул. Адамівка, на першому поверсі. За часів о. Навроцького, одного дня возний зголосив, що прийшов якийсь бідак

Інспектор народніх шкіл на Бережанщині — о. Василь Навроцький.

і просить милостині. Інспектор довго не розпитуючи витягнув з гаманця якусь монету і передав возним для бідного. Та через хвилину возний повернувся і заявив, що бідний хотів би говорити з інспектором і милостині не просить. Перед інспектором з'явився чоловік занедбаного вигляду і сказав, що не просить допомоги, що він — учитель, шукає праці, але досі як українець зустрічав в інспекторів відмову. Інспектор о. В. Навроцький переглянув його документи, витягнув з кишені банкнот 20 корон і подав учителеві: „Купіть собі черевики, приведіть одяг сяк-так до порядку, поголіться та завтра зголосіться". Третьої днини учитель поїхав на посаду в село Р. Після довгих і настирливих заходів „польонії", інспектора о. В. Навроцького перевели з Бережан до Станиславова. Польське вчительство з тієї нагоди передало на „товариство школи людовей" 100 корон, а вшехпольське „Слово Польське" на своїх сторінках помістило таку заяву: „З оказії пшенєссня з Бжежан полякожерци-інспектора Навроцкєґо, кулко научицєлі в Бжежанах склада 100 корон на ТСЛЬ". Такі то речі діялися за Австрії в повіті, що нараховував понад 70% українського населення, ще й з тих 30% чимало зараховувало себе до українців, хоча були латинниками не вміючи ніже одного правильно вимовленого польського слова.

У керівництві відділу „Учит. В. Поміч" в Бережанах були між іншими, Іван Яворський з Урманя, Іван Петрицький, Гриць Кісь, Микола Божиковський, Семен Весоловський, Теодор Нагірський та інші. Шкільний інспектор-поляк, за політичну та громадську діяльність вчителя в селі — рік-річно перекидав його з одного села до іншого і так він

підтинав його матеріяльно, бо народні учителі уживали приналежний до школи город, а часами і малий садок. Такими шиканами примушувано вчителя ставати „льояльним", а все називалося „для добра школи". Поляки - вчителі таких „благодатей" не зазнавали.

Кожного року відбувалися в Бережанах декілька вчительських конференцій. Під час зимових шкільних вакацій „Взаємна Поміч" приготовляла баль, на якому вчительство повіту являлось усе без вийнятку. Буфетові столи угинались від повних полумисків — то був дар жіноцтва, барильця та пляшки, дар мужчин - учителів. В залі повно гамору, розмов, гумор — коломийка відходила з темпераментом, а там і вальси, кадрілі та лянсієри часом і модне танґо, що їх „витинало" молодше братство. У других кімнатах старшина при зелених столиках „пане дзєю" розважалась — преферанс, ну і фербельок... Було колись!..

Працювали в Бережанській народній школі, між інш. Микола Божиковський, Гриць Коссак, згодом полк. УСС, Теодор Нагірський, а в повіті: Пилип Ратич, Анна Глібовицька, Анна Левицька, Омелян Ставничий, Осип Вачків, Іван і Леокадія Яворські, Семен і Ольга Весоловські, Григорій і Євфрозина Кісі, Сидір Юськевич, Микола і Доміцеля Боньчуки, Іван Ризак, Лука Кушнір, Іван Рижевський, Микола Зінко, Микола Баворовський, Ілярій і Ольга Бабуняки, Іван Флюнт, Володимир Козловський, Мелянія Геретівна, Марія Огоновська, Анна Королюс, Петро Савчук, Степан Мізур, Стефа Петрицька-Морозова, Кропіцька, Цаленюки, Галя Бородайко-Костів, Марія Лаврівська, Галя Лукашевич-Петрицька, Антонина Мерещовська, Максим і Тереса Гусаки, Володислав Долинський, Микола Тисовський, Іванна Миколайків-Кордубова, Христина Федьчишин, Теодор Кожушко, Марія Гуцалівна, Володимир Придаткевич, Софія Сосенко, Микола і Галя Зінки, Василь Халупа, Ілля Варчак, Галя Чижовська, Петро і Софія Бортники, Галя Скасків, Михайло Гофрик, Анна Ратич, Бронислава Воронівна, Лисняківна, Мартинишин-Кренжаловський, Софія Дуткевич, Стефа Дударева, Ілля і Вікторія Кокорудзи, Теодор і Іванна Турчин, Семівна-Західна, Стефа Тихівна, Методій Беднарський.

Повітовими інспекторами були: Фрайнд, о. Василь Навроцький, Петро Райхерт, Антоні Позняк, Н. Бережніцкі, Юлій Бек. Шляхи народнього вчителя не були встелені рожами. Чимало зазнав він колючок і від своїх і від чужих. Чи згадають наступні покоління вас „борців без лаврів і страви", що з самопосвятою орали перелоги темноти, клали голови на жертвеннику Батьківщини, заповняли ворожі в'язниці і табори, терпіли зневаги і насильства від наших смертельних ворогів?...

— * * * —

Українське Педагогічне Товариство „Рідна Школа"

Австрійський уряд у справах шкільництва ішов на руку полякам і тому українці були змушені закладати приватні українські школи. Організацію приватного шкільництва взяло на себе Українське Педагогічне Т-во „Рідна Школа" у Львові. Перед першою світовою війною в Галичині було вже 16 приватних українських шкіл. У повітових містах поставали філії того товариства.

Засновником філії У.П.Т-ва у Бережанах були вчителі гімназії. Першим головою філії став проф. Микола Бачинський. Управа закликала в місті і в повіті, щоб батьки посилали дітей до гімназії, вимагали поширення чи утворення по селах шкіл вищого типу. У місті філія відкрила чотиро-клясну українську приватну школу, яка містилась в сусідстві з міською жіночою школою на посілості Марешової. Головою філії в тому часі був проф. Ісидор Єлюк.

До гімназії масово пішла сільська молодь із сіл Лісники, Лапшина, Раю, Гинович, Потутор. До заснованої приватної української школи почали дедалі частіше прибувати і міщанські діти. У тойже час парляментарна та соймова репрезентація вели боротьбу за збільшення українських гімназій на території Східньої Галичини – головна заслуга в цьому припадає О. Барвінському. Українські посли домагалися заснування укр. гімназії в Бережанах та в Стрию. Щоб паралізувати вимоги послів, тодішній президент Крайової шкільної ради Міхаїл Бобжиньскі, висунув проєкт заснування при польських гімназіях в Бережанах і Стрию утраквістичних паралельних кляс, починаючи від І кляси, а коли паралельні кляси досягнуть повної кількости гімназійних кляс, тоді мовляв, буде відокремлена нова українська гімназія. Фактично галицький сойм весною 1914 р. таки ухвалив заснування з тих „паралельок" українські самостійні гімназії. У Бережанах започатковано „паралельки" в 1905 році, а перша матура була в 1913 році. Це

Олена з Бережницьких, довголітня проф. учит. семінарії в Бережанах і Петро Будзи.

„Рідна Школа" в Бережанах у 1925 р. Посередині сидить о. Іван Кордуба, директор школи, зліва учит. Оля Бабякова з-права — Оля Бородайківна. На долі в пластових капелюхах — три брати Левицькі.

Будинок „Рідної Школи" в Бережанах. Наука покінчена, діти відходять додому.

Учителі і дітвора „Рідної Школи" в Бережанах. Сидять зліва — Антін Крамарчук, Дозя Пересадівна, дир. Петро Будз, Оля Бородайківна, о. катехит Володимир Соломка.

Учні й учительський збір „Р.Ш." в Бережанах. Сидять зліва — Дозя Пересадівна, М. Огнистий, Маруся Масляківна, Михайло Грамяк директор, С. Боднаруківна, Стефа Шараневичівна, Антін Крамарчук.

Учні 4-тої кл. „Р.Ш." в Бережанах зі своїм опікуном кляси Пилином Гошовським на прогулянці. Шкільний рік 1933/34.

Учні 3-тої кл. „Р.Ш." в Бережанах, приступили до св. Причастя. Посередині сидить о. катехит Степан Бачинський, і учителька Стефа Шараневичівна.

Учитель М. Огнистий з дітворою „Рідної Школи" в Бережанах 1938 р.

Учительство „Р.Ш." в Бережанах в 1936 р. Директор — Антін Крамарчук, катехит о. Степан Бачинський, і вчителі.

Повітове свято „Рідної Школи" в Бережанах в 1936 р. „Живі шахи", виконували-грали учні „Р.Ш.", проводив ред. Петро Сагайдачний.

Веселий чайний вечір у домівці т-ва „Бесіда" в Бережанах 1929 р. Квартет: зліва — Геня Єлюківна, Слава Іванчуківна, Н. Гошовська, Дозя Пересадівна.

У домівці касина „Бесіда" в Бережанах: місцеві студенти при столиках читають пресу, зліва — Роман Бобяк, Михайло Клецор, Любко Бородайко, Левко Стеткевич, Остап Танчук; стоять зліва — Михайло Гладиш, Михайло Демчишин, Ярослав Йонак, Василь Баран; грають в шахи — Іван Маленький, Євген Йонак, Богдан Старух.

був значний успіх у боротьбі за українську школу.

Першими вчителями української приватної школи в Бережанах були: о. катехит Іван Кордуба, директор школи, Марія Чайковська-Ставнича і Ярослава Гутковська-Гусакова.

У 1900 – 1914 рр. кількість українців-учителів у Бережанській гімназії зросла до 30 осіб. Там працювали: Іван Прийма, д-р Степан Томашівський, Григорій Бобяк, Володимир Гусак, д-р Іван Зілинський, Микола Лепкий, Андрій Сабат, Ісидор Єлюк, Антін Крушельницький, Василь Чайковський, Михайло Крушельницький, Павло Чайковський, Іван Поповський, Осип Насельський, Едвард Тиховський, д-р Василь Левицький, Володислав Біберович, Омелян Бачинський, Н. Кічун, Володимир Кипріян, Н. Мацюрак, Н. Посацький, Н. Лушпінський, катехит о. Юліян Дзерович, катехит о. Василь Дубицький, Олекса Лукіянович, о. Віктор Лозинський, о. Ілько Кузів, Н. Крохмальний. До жіночого учительського утраквістичного семінара, прийшов катехит о. Микола Янович. Із збільшенням кількости української інтеліґенції – посилилась діяльність в українських товариствах та установах. Управа філії У.П.Т. розпочала для потреб укр. шкільництва грошову збірку в містах і по селах. Державні урядовці-українці та інші працюючі інтеліґенти складали річно 2% від платень чи заробітків добровільно на ту ціль, а власники крамниць в місті, без огляду на їх національність, отримали від У.П.Т. бльочки, і продавці зобов'язалися з ціни закуплених у них українською клієнтелею товарів, платити для У.П.Т. 1% брутто. Серед громадянства кинено клич: „Купувати товари в крамницях, які мають бльочки У.П.Т.", а в інших не купувати! Що два місяці касир філії відвідував крамарів, обчисляв та інкасував готівку. Це давало приблизно 20 - 25 корон місячно. Спочатку крамарі неохоче приймали ті „бльочки", але з часом самі зверталися по них до філії, бо таки українці-покупці за ними питали, а як не було, нічого не купивши – відходили. Працю філії перервали воєнні події, а віднова, почалась з кінцем 1917 р., після відступу московських військ на схід.. Саме місто Бережани, а ще більше ввесь повіт – дуже потерпіли під час воєнних дій, тому віднова життя посувалась повільно. Справді активне пожвавлення розпочалось із проголошенням української державности 1-го листопада 1918 р. Але у тому періоді українська приватна школа не була відновлена, бо перебрано управи дотогочасних народніх державних шкіл, що автоматично стали українськими.

Одним із видніших починів управи У.П.Т. було придбання в центрі міста одноповерхової кам'яниці для потреб товариства, бо до того часу, українська громада користувалась лише приміщеннями в домі ощадно-позичкової каси „Надія" при вул. Адамівка. Почин до купівлі дали: о. катехит Василь Дубицький, директор Олександер Бородайко, проф. Михайло Підлужний та прокуратор окружного суду Дмитро Бойко. Власником тієї реальности був Лев Осліб; він провадив там каварняне підприємство. Дім коштував 80 тисяч корон. Половину ціни громадяни

склали готівкою, а решту заплачено позичкою з каси „Надія". Цей борг швидко зліквідовано, бо настав час обезцінення корони.

Українсько-польська війна 1918 – 19 рр. знову припинила на деякий час діяльність УПТ. Восени 1919 р. польська влада перебрала все шкільництво, але до своїх шкіл українських дітей не прийняла. Треба було робити заходи для відкриття своєї приватної школи. Тому, що в Бережанах вже перед війною була приватна українська школа, то після дволітніх домагань – одержано дозвіл на відкриття чотириклясної школи, з умовою, що в школі буде обов'язкове навчання польської мови, і усе діловодство також буде вестись польською мовою. Повітовий шкільний інспектор призначив о. Івана Кордубу управителем школи. В дальших роках прийнято назву „Рідна Школа" яка розрослась до 6-ти клясної школи. Вона мала також всілякі свої „ходіння по муках", та остаточно переборола всі перешкоди і проіснувала до осени 1939 р., тобто до нової окупації західньої частини України московськими комуністами. Але діловодство велося весь час українською мовою.

Після війни учителями „Рідної Школи були: Оля Бородайківна-Целевич, Оля Терлецька-Бабяк, Теодозія Пересадівна, Елеонора Крушельницька-Кошикова, Н. Орунова, Маруся Масляківна, Стефа Шараневичівна, Стефа Боднаруківна, Микола Огнистий, Антін Крамарчук: управителями були – о. катехит Іван Кордуба, Петро Будз, згодом інспектор шкіл „Р.Ш." у Львові, Іван Чорномаз, Пилип Гошовський, Михайло Грамяк і останній — Антін Крамарчук. Катехитами були: о. Микола Старух, о. Володимир Соломка, о. І. Чередарчук, о. Степан Бачинський.

До управи, починаючи від 1921 р. належали: о. проф. Василь Дубицький, проф. Гнат Мартинець, проф. Михайло Підлужний, проф. Іван Бабій, проф. д-р Василь Стасюк, проф. Іван Зугаєвич, Григор Пришляк, Петро Будз, д-р Володимир Бемко, проф. Олена Бережницька, а від 1937 р. – о. Євсевій Бачинський, парох Бережан.

Це була одна з найкращих українських шкіл у всьому краю. Платня вчителів дорівнювала платні державних учителів, яку виплачувано кожного місяця в повній сумі. Освіта дітей була вища, ніж у учнів державних шкіл, що стверджували інспектори при візитаціях шкіл і сам візитатор Львівської округи Михайло Галібей. Про обладнання школи і матеріяльне забезпечення дбала управа т-ва. Діяв „Батьківський комітет" як допоміжний орган управи школи. Висоту шкільної оплати за науку, визначала управа школи, в порозумінні з батьківським комітетом. Вплати надходили точно. Коляда на „Р Ш", прибутки з чинш1в дому та інш. покривали кошти утримання школи: в зимових місяцях діти діставали доживу.

В очах польської адміністрації та школа завжди була сіллю в оці не так через її розквіт, як тому, що у ній гуртувались майже всі міщанські діти і деяка кількість з довколишніх сіл, разом до 400 дітей, і їх кількість зростала далі. Довелось подумати про будову окремого шкіль-

ного будинку. Це, як і патріотичне виховання дітей розбігалося з лінією польської шкільної політики. В 1932 р. воєвідський уряд в Тернополі, не подаючи ніяких причин, несподівано повідомив голову т-ва д-ра Володимира Бемка, про ліквідацію Товариства, з наказом зробити це негайно. Але на домагання управи обґрунтувати це розпорядження правно й навести відповідні постанови законів, — воєвідство уневажнило своє рішення і школу врятовано.

Танець „Аркан" виконаний членкинями жіноч. секції молоді на святі Просвіти в Бережанах у 1934 р. Дівчата в гарних народніх строях.

Бережанські студентки і студенти на прогулянці серед зелені.

В 1935 р. відбулося величне свято Рідної Школи з посвяченням шкільного прапора, фестином тощо. На оболонях Адамівки, при співучасті кількатисячної маси народу, о. мітрат Базюк зі Львова в асисті місцевого духовенства, відправив польове Богослуження. Вже до самої підготови до свята „розгнуздана польонія" приглядалась, з ненавистю і злобою, плянуючи якусь „несподіванку". Ранком в день свята, коли народ з усіх сторін підводами з'їздився до Бережан, польські колоністи на підміських дорогах вже близько міста, напали на наших селян, починаючи бійку... Мов з під землі з'явились поліційні відділи. Серед метушні чимало дісталось не тільки нашим людям, а ще більше напасникам, по обох сторонах полилась кров, були важко поранені. З'явився „на побоєвищі" й повітовий комісар поліції. Напасники вийшли з тієї халепи скомпромітованими, поліція була змушена визнати вину по стороні колоністів. Без огляду на такі пригоди, народ прибув, Богослуження відбулось спокійно і назагал свято пройшло гідно. Програма свята була дбайливо підготована. На фестині виступали діти Рідної Школи, у грі „Живі Шахи", що надзвичайно сподобалось глядачам. Для проведення свята багато попрацював редактор Петро Сагайдачний. Під час свята, як і на фестині – „паньствова поліція" на площу не приходила. Другого дня по святі комісар поліції дякував голові свята за лад і порядок на святі і холоднокровну поставу організаторів свята під час напасти.

Того року почесний протекторат над школою прийняв Митрополит Андрей Шептицький і школу названо: „Рідна Школа імени Митрополита Андрея Шептицького". Однак переслідування з боку польської влади не припинялись. Староство з допомогою шкільного інспектора, намагалось школу таки зліквідувати. Між різними „причинами" висунено закид, що діти не мають у клясах відповідного освітлення, брак каналізації в будинку, немає в коридорі води мити руки і т. п. На початку 1936 р. з воєвідського уряду в Тернополі приїхала спеціяльна комісія, яка мала перевірити будинок „Рідної Школи". Від місцевого староства був присутнім віцестароста Франц Полис. Комісія після двогодинного обстеження всієї посілости і шкільних приміщень та кляс і після п'ятигодинного „другого сніданку", – визнала будинок „Р Ш" вповні відповідним для потреб школи і склала відповідний протокол. З того часу зацікавлення школою з боку влади помітно змаліло, – шкільний інспектор не приходив на візитації, тільки домагався від управи школи звітів – польською мовою. Впродовж усього існування школи, її управа вела діловодство, каталоги та кореспондецію з польською владою – українською мовою.

„Чайний вечір" на „Бесіді" в Бережанах. Сидять зліва: Богдан Старух, Метельська-Сендецька , о. Павло Шиманський, Крамарчук-Лапунькова, Кавківна, Є. Сендецький. 2-й ряд: 2-й М. Гладиш, Левицький, О. Гладишівна, О. Котлярчук, Р. Бобяк, Ніна Пришляківна, Оля Кривківна. Біля Гладиша С. Коковський, Іко Білинський. На горі: Білинський, Б. Левицький, Славко Пришляк, А. Гавришо, Бідула.

Курс нац. танків, учит. Н. Гонта. Сидять зліва — Емілія Чуловська-Бобяк, Галя Бобяк-Шкудор, Оля Заворотюк, Ярослава Пашківська, Н. Гонта, Слава Бородайко-Ставнича, Люба Бобяк, Ірка Заворотюк, Оля Цурковська. Стоять зліва: Маркіян Лада, В. Ковальський, Михась Костів, Євген Сена, Славко Західний. Бережани, рік 1926.

Суддя Улєнєцькі Юліян, що відіграв важливу ролю при розпаді Польщі на користь укр. пол. в'язнів і нотар Іван Медвідь на проході в липовій райській алеї.

Селянська Бурса

Піднесення національної свідомости селянських мас у Галичині, викликало потребу поширити шкільну мережу в краю та поглибити навчання у школах. Закон Крайової шкільної ради усталив принципи і приписи організації народнього шкільництва по селах. Але батьків уже не вдоволяло навчання дитини в одноклясній школі. Почався наплив учнів із села до міських шкіл та до гімназій. Для них треба було подумати про помешкання в місті, бо приміщування учнів на приватних станціях переходило фінансову спроможність селян. Тому вже в 1904 р., заходами проф. Миколи Бачинського, засновано „Селянську Бурсу". До управи належали: голова — проф. М. Бачинський, проф. д-р Степан Томашівський, о. катехит Іван Кордуба, директор Олександер Бородайко, Антін Пашковський та інші. Вона містилась у винаймленій хаті п. Колодки на Ізабелівці напроти міської різниці. Управа докладала зусиль ,щоб дати сільським дітям нагляд і опіку; декілька гімназистів стали безплатними інструкторами для малих бурсачків, між інш., Микола Їжак, Лев Лепкий, Панас Мидляк, Франц Коковський, Остап Гайдукевич, Володимир Бемко, Дмитро Бойко. Тому, що кількість бурсаків збільшувалася, по трьох роках управа винайняла весь дім з городом на вул. Зеленій. Опікуном бурси була не так управа, як дружина проф. Бачинського, Жигмонта та її сестра Климентія Закшевська. Обидві з самопосвятою працювали в бурсі, провадили безінтересовно бурсацьке господарство. Дочка першої Ольга Бачинська (згодом зам. Галачинська) тоді вчителька міської шко-

ли, була настоятелькою бурси та вела книговодство. Місячні оплати бурсаків сягали 3 - 6 корон та домовлена оплата продуктами. Пересічно в Селянській Бурсі було 40 - 50 учнів. У 1909 р. управа закупила для бурси посілість на вул. Новій, за 8 тисяч корон. З того часу кількість бурсаків ще більше зростала, так, що в 1911 р. довелося прийняти платного настоятеля. Став ним студ. прав Іван Пашкевич з Тернополя (згодом директор банку „Покутський Союз" у Коломиї).

Під час першої світової війни дім Селянської Бурси не був пошкоджений. Польська окупаційна влада ніколи не дала дозволу відкрити бурсу для сільських дітей, що вчилися в Бережанах. Тимто згідно з постановами статуту, майно бурси перейшло на т-во „Рідна Школа" в Бережанах. За другої світової війни, будинок колишньої бурси також не зазнав пошкодження.

„Українська захоронка"
(Сирітський Захист)

Справами сирітських захистів займалися в Галичині СС. Василіянки, під контролею наших священиків та педагогічним наглядом Українського Педагогічного Товариства (У П Т).

Без сумніву і в Бережанах думало громадянство над справою захисту: вже в 1896 р. існував там сирітський захист-захоронка, під зарядом СС. Служебниць. Для того захисту наймали приватний дім. Саме через брак власного догідного приміщення — справа кульгала. Розв'язка цього важкого питання прийшла зовсім несподівано. У Бережанах жила бездітна заможна родина Олександра Гуриновича, що мала велику посілість на вул. Адамівка. Гуринович був суддею в Бережанах. Хоча греко-католик, вряди-годи відвідував церкву, але одружився з полькою, то й дім його був, фактично польський. Суддя Гуринович приятелював з катехитом о. шамбеляном Соневицьким, та з суддею Матвієм Кашевком, українським активним громадським діячем. Гуринович політикою не цікавився, однак справи „русинів" не були йому чужі, а навіть і не байдужі. Знаючи про клопіт із захистом для сиріт, він виявив бажання допомогти, бо сам не мав близької родини і був бездітний, тож на випадок смерти — вся посілість на Адамівці могла б перейти на власність захисту. Мабуть переговорив про те з дружиною, бо заплянував збудувати на тій посілості окремий для потреб СС. Служебниць дім під помешкання, крім того, каплицю, з обов'язком для Сестер кожного року відправляти там „молитви за його грішну душу". На утримання СС. Служебниць, Олександер Гуринович призначив готівку в сумі 25 тисяч ґульденів. Про ті пляни він повідомив своїх приятелів, о. шамбеляна Соневицького та суддю Кашевка. Вже мав бути складений нотаріяльний акт, та ось Гуринович захворів і несподівано помер.

Вдова пам'ятаючи волю покійного свого мужа, попрохала о. Соневицького і суддю Кашевка допомогти її полагодити потрібні фор-

мальності для перенесення права власности тієї посілости на СС. Служебниць. У канцелярії нотаря Левицького в Козові склали нотаріяльний акт і там тоді передано посілість СС Служебницям, та швидко приступлено до будови каплиці.

У Бережанах жила вдова по священику Лонкевичева, далека своячка покійного Гуриновича, з якою вдова Гуриновичева жила приязно: обидві дружили та ділилися своїми турботами. Гуриновичева розповідала їй про клопоти з будовою дому для СС. Служебниць, бо вона й надалі почувала себе в праві власнички і за всім доглядала і втручалась. Під час бляхарських робіт при домі, бляхарський майстер, Йосиф Померанц, якому мабуть докучили різні зауваги Гуриновичевої, сказав: „А що ви маєте тут до говорення, забирайтесь, це все належить до манастиря!" Це так її обурило, що вона вирішила все уневажнити і відібрати майно. Розпочала процес у суді „за уневажнення даровини", що тривав два роки, і його програла. Фактично, її підштовхнув до процесу свояк-поляк, гімназійний учитель з Кракова Алєксандер Дзяла, що хотів по смерти Гуриновича забрати усе майно. На тому процесі виступав як свідок о. Олександр Лонкевич, який тоді був студентом теології. Програвши процес, Гуриновичева з гризоти померла в Бережанах у 1908 р. 1). Таким шляхом „Українська Захоронка" в Бережанах стала власником посілости, на якій стояли два мешкальні будинки, один новозбудований для СС. Служебниць, другий партеровий старий, але дуже обширний, в якому містився захист, великий яринний город, а з фронту— невелика мурована каплиця. Перша світова війна ще й посилила працю сирітського захисту. По закінченні цеї війни, у захисті було приблизно 40 сиріток. Кошти утримання сиротинця покривало громадянство повіту дрібними пожертвами в натурі; особливо селяни не шкодували муки, збіжжя, ярини. Дирекція лісів графа Потоцького в Раю за давнім звичаєм давала частину опалового дерева. Діти підростали, йшли до шкіл. Здібніші мали змогу продовжувати науку в гімназії, інші вчилися ремесла, кравецтва, куховарства, килимкарства. Конвент СС. Служебниць в Бережанах, між інш. очолювала сестра Неоніля, надзвичайно лагідної вдачі, ввічлива, завжди готова до послуг. Все була в тісному зв'язку з громадянством, відвідувала хворих та своєю працею і поведінкою здобула загальну пошану й симпатію. Була дуже доброю адміністраторкою. Крім догляду і виховання сиріт, сестри вважали своїм обов'язком піклуватися прикрашенням місцевої парохіяльної церкви. Восени 1939 р. большевицька окупація припинила працю СС. Служебниць, конвент розігнали, а сирітське майно — пограбували, шляхом „соціялізації"...

---

1) Із спогадів о. Олександра Лонкевича колишнього пароха в Потуторах. Помер 22 лютого 1964 року в Рочестері, Н. Й. на 80 році життя.

— * * * —

Філія Товариства „Просвіта"

Філія товариства „Просвіта" мала керувати освітньою працею в повіті, а саме поглиблювати національну свідомість серед народніх мас, організовувати читальні, бібліотеки, аматорські театральні гуртки, хори, давати ініціятиву до будови „Народніх Домів". Перед першою світовою війною в освітній праці відіграли велику ролю діти села – гімназійна молодь, яка за літніх відпусток включалася в життя сільської читальні.

1910 року не було в повіті села, навіть присілка, в яких не було б читальні. По більших селах, як Конюхи, було три читальні – на Містечку, Середині і на Куті. В селах, в яких частина населення була римо-католицька (латинники), також домагалися заснувати читальні в селі. Латинники фактично не почували себе поляками. Їхня розмовна мова була українська, вони святкували українські свята, належали до церковних братств, а під час перепису населення – подавали відверто, що їхня розмовна мова і національна приналежність – українська. В тих селах, як Баранівка, Рогачин-місто, Гутиско, Літятин, Куропатники, Підвисоке, у читальняних управах вели провід саме латинники. До першої світової війни на Бережанщині були збудовані доми-читальні в Лісниках, Лапшині, Нараєві-місті, Курянах, Потоці, і в Козові. По селах, де не було власних читальняних домів, управа читальні підшукувала відповідну домівку, звичайно в заможнішого господаря, по змозі бездітного. Дуже часто селяни відступали кімнату на домівку читальні без жодної винагороди, бо це була честь для господаря – мати в своїй хаті читальню. Управа зі своєї сторони дбала про чистоту і порядок. Коли приїздив до читальні делеґат з філії, тоді домівка, ба навіть подвір'я було повне цікавої молоді та старших господарів. Жіноцтво початково держалось осторонь, лише з цікавости поглядало то тут то там, раде б послухати про що будуть говорити — за те на театральних виставах, розсідалося на всіх перших місцях.

* * *

Філію „Просвіти" очолювали в різних часах, між іншими: д-р Андрій Чайковський, нотар Іван Рудницький, суддя Танячкевич, о. катехит М. Янович, суддя Володимир Федак. проф. Михайло Крушельницький, суддя Іван Цурковський та інші. Філіяльна управа плянувала рід праці, провадила облік читалень у повіті, намагалася систематичними викладами з історії України дати селянам більше знання, зацікавити їх своїм минулим. У неділі чи свята старшина читальні запрошувала з міста доповідачів з відчитами, присилаючи свою підводу. Бували такі неділі, що із сіл приїжджало по двадцять і більше підвод по доповідачів, і жодна не хотіла і не могла повертати порожняком до села, бо ж там всі ждали. Тому й управа філії мусіла часом напружити усі сили, та домовитися з багатьма людьми, щоб довір'я читалень виправдати. До читалень виїздили наші інтеліґенти, гімназійні вчителі, пра-

цівники в судах, студенти університетів. В кожній читальні ведено обов'язково короткий курс історії України. Брошура Л. Цегельського „Русь-Україна і Московщина" у кожному селі мала цікавих читачів. Молодь не тільки її читала, але вивчала її напам'ять!

Правники — д-р Андрій Чайковський, Осип Білинський, Танячкевич, Іван Цурковський Володимир Федак, Іван Рудницький, студ. Богдан Чайковський та інші – мали велике поле для праці, особливо вони старалися поборювати процесоманію села. Наші педагоги порушували шкільні справи, та інші загально-освітні справи. Перед самою війною, порушувано у відчитах вже й господарські справи, кращих зборів збіжжя, сіна, ярини тощо, були вже відчити й про належне використання штучних погноїв. Селяни дуже цікавилися курсами для неписьменних. Це була для них пекуча потреба. Коли доводилось підписатися на документі про позичку, чи на векселі в касі, або в суді при родинних поділах майна, – неписьменні підписувались значком „хрестика", а судовий урядовець чи нотар підтверджував на документі своїм підписом і печаттю. Все те було пов'язане не лише із втратою часу, але і з оплатою.

Головна управа товариства „Просвіти" у Львові у своєму звіті з діяльности товариства від 1-го січня 1908 до 31-го грудня цього ж року, подає такі дані: філія „Просвіти" в Бережанах, заснована 1895 року у звіті про свою діяльність навела:

Місцевість :	Голова читальні :	членів:	бібліот. книжок:	хори:	аматор. гурток
Баранівка	Григ. Тарновий	3	—	—	—
Бережани	о. М. Янович	107	320	1.	1.
Біще	Григ. Кузів	42	120	—	—
Вербів	о. Василь Кушнір	80	212	—	—
Вибудів	о. І. Брилинський	53	117	—	—
Гиновичі	Іван Бойко	23	200	1.	—
Городище	Іван Світельницький	22	103	—	1.
Жовнівка	Лука Королюс	91	70	—	—
Жуків	Василь Дидик	59	174	—	1.
Кальне	о. Й. Гордієвський	35	182	—	—
Козівка	о. Ю. Фацієвич	36	150	—	—
Комарівка	Василь Шкільний	46	212	—	—
Конюхи-Середина	о. Ксенофонт Сосенко	108	86	1.	—
Куряни	Теофан Ковальський	85	40	1.	—
Лапшин	Волод. Козловський	242	261	1.	1.
Лісники	Яцко Яцишин	120	250	1.	—
Мечищів	Мих. Калинович	53	70	—	—
Нараїв-місто	о. Іван Дидик	194	95	1.	—
Павлів	о.Мечислав Кордуба	36	64		
Плавуча Мала	о. А. Рудницький	23	58	—	—
Пліхів	о. Евген Нищій	60	100	—	—

Плотича	А. Кушнір	65	100	—	—
Поручин	М. Ковба	47	?	—	—
Посухів	Степан Грабар	?	100	—	—
Потутори	о. І. Малюца	53	91	—	—
Саранчуки	о. Омелян Король	67	52	1.	1.
Слобода Золота	Тимко Старух	132	205	1.	1.
Тростянець	Т. Галасюк	60	239	1.	1.
Ценів	о. Григорій Концевич	26	150	—	—
Шибалин	о. Николай Садовський	20	70	—	—
Шумляни Малі	Гринько Волощук	40	90	—	—
Урмань	о. Омелян Гавришо	67	136	1.	—
	Разом	2116	4156	11	8

Не прислали звітів такі читальні: Бережани-Адамівка, Бишки, Будилів, Вулька, Двірці, Дрищів, Дібще, Золочівка, Каплинці, Козова, Конюхи-містечко, Краснопуща, Криве, Куропатники, Нараїв-село, Олесин, Підвисоке, Плавуча Велика, Поточани, Рай, Рекшин, Рогачин-село, Рогачин-місто, Стриганці, Таурів, Теофіпілька. Крім того повідомлялось, що 21-го жовтня 1908 р. заходами філії відбулося в Бережанах просвітно-економічне віче. З метою пожвавлення читальняного руху, філія скликала наради відпоручників читалень у справі організації просвіти та притягнення до неї якнайширшого загалу українського населення повіту. Провірював працю філії в 1910-му році, відпоручник Головної Управи – Юліян Балицький.

Село шукало поради в читальні. Зацікавлення нею зростало з року на рік. Селянство поволі звикало до нового ладу, почало розуміти значення школи, науки, організованого життя, ставало певнішим себе, не піддавалось „шиканам" австр. жандармів та всяких міських підпанків, що без уважливости поводились з селянами, обзиваючись до них згірдливо „ти". По війні на кожному кроці було помітно ріжницю між минулим і новочасним. Воєнна хуртовина, наче буря промчала через наш повіт. Повоєнний час приніс нове і треба сказати, важке і складніше життя. Спочатку польська окупаційна влада закрила всі читальні і заборонила діяльність всіх товариств. Просвітянське життя почало повільно відновлюватись аж у 1922-му році. Відновлено тоді Філію „Просвіти" в Бережанах, а дальше почали відновлятись читальні по селах. Кожний прояв життя – під поліційним наглядом. Поліція вимагала наперед повідомляти, коли і де відбудуться збори членів, вимагала звітів із зібрань, поіменний список членів, та список книжок у бібліотеці. Польська поліція те й робила, що весь час окупації підглядала, підслухувала та роздивлялась, чи часами хтось не відриває „ченьці од цалосьці" – це ж нічого дивного, бо так звана „річипосполита" до свого кінця була поліційною державою.

Весілля Марусі Бачинської-Дзеровичевої в Бережанах: сидять зліва — о. О. Бачинський — батько молодої, 3-тя Ольга Маковеєва, о. сов. Дзерович — батько молодого. 2-й ряд: Стеня Залеська з донею, молода, молодий, брат молодого з дружиною, Юлія Кордубова, Зося Старухова, Влодко Кордуба. 3-й ряд: радн. В. Кордуба, Зеня Цурковська, Зося Масляківна, Ромко Кордуба, Янця Бачинська, сестра молодої.

Свято „Рідної Школи" в Бережанах в 1935 р. Польова Служба Божа: стоять д-р Володимир Бемко, д-р Мирон Коновалець і Іван Тиктор, делегати зі Львова.

Показ українського весілля в Бережанах: сидять зліва — Крамарчуківна, Н.Н., Оля Кордубівна-Молода, Марійка Кордубівна-Молодий, п. Кордубова-Сваха; стоять — Марійка Брилинська, Я. Бачинська-Дружба, Іванка Миколайків-Кордубова-Дружка, Володимир Савчак-Дружба, Роман Кордуба з сестрінком Соломкою на руках.

Щоб обороняти читальні від поліційних утисків, філія „Просвіти" найняла постійного, платного урядовця, який їздив до читалень, та упорядковував бібліотеки, наладнував читальняне діловодство, доглядав, щоб розпорядження Головної Управи Товариства „Просвіта" у Львові відносно ведення читалень в краю — були виконані. У політично-адміністративному розумінні повіт Бережани займав 72 сільські громади, і ділився на дві судові округи: судова округа Козова і судова округа Бережани. Обслужити так великий простір і стільки громад — одній філії в Бережанах було не під силу, тому ще перед війною були старання, розділити повіт на два райони — Бережанський із 40-ка і Козівський із 30-ти читальнями. Вкінці 1921 року відчинив у Козові адвокатську канцелярію д-р Михайло Західний, якому вдалося видістати дозвіл на відкриття філії „Просвіти" в Козові, яку він деякий час очолював. Відновлену філію в Бережанах вів д-р Володимир Бемко. Управи обох філій співпрацювали. Філії відновили майже всі передвоєнні читальні, за вийнятком читалень латинників. За часів польської окупації латинники з огляду на змогу набувати землю з парцеляції фільварків, тримали з поляками один фронт, надіючись на всякі „блага", потім вже дещо були відстали, бо і їм землі не давали, а спроваджували колоністів. Не відновлено на Бережанщині читалень в Гутиську, Підвисокім, Рогачині-містечку, там латинники нараховували значну більшість населення; відновлені читальні в Куропатниках та Баранівці, де латинники були в меншості, проявляли слабу діяльність через брак активу. За нових обставин не було вже багато інтеліґентів для поїздок на села. Українцям-урядовцям (таких було мало) влада забороняла їздити по селах з доповідями у читальнях, підозріваючи у всьому протидержавну роботу. Культурно-освітня праця на селах, могла спиратися тільки на вільних, незалежних від влади людях, правниках-адвокатах, лікарях, кооператорах тощо.

У 1924 р. д-р Михайло Західний переніс свою канцелярію з Козови до Бережан, а на його місце до Козови прийшов адвокат д-р Микола Стадник, який перебрав і очолив філію „Просвіти". Бережанською філією керував д-р Михайло Західний. Урядовцями філії були: Михайло Карач, потім М. Шмуґовський (його з приходом большевиків заарештовано і вивезено). У той час управа філії полагоджувала для читалень різні формальності в старості, приготовляла і вела курси читальняного діловодства, хорів, аматорських гуртків, бібліотекарів, а також і повітові концерти хорів, відзначення національних свят тощо. Кожного року приїжджав до філії делеґат з Головної Управи у Львові, інспектор Петро Петрик, на перевірку діяльности філії; при тій нагоді відбувались просвітянські, повітові віча. Зростало членство Головного Товариства у Львові та читалень. Членська річна вкладка до Головного Т-ва сягала 2 зл. Урядовець філії старався стягнути залеглі членські вкладки, поширити просвітянські видання „Народню Просвіту", місячник „Життя і знання", „Аматорський театр",

місячні книжечки видань фонду „Учітеся брати мої".

Читальняні хори співали в: Бишках, Вибудові, Вербові, Гиновичах, Конюхах, Лапшині. Лісниках, Курянах, Котові, Раю, Саранчуках, Шибалині, Тростянці, Жукові та Нараєві. Перше місце між хорами займав хор у Вербові, організатором якого і довголітнім диригентом цього сильного хору був народній учитель, колишній старшина УСС-ів сл. п. Ілярій Бабуняк, любитель співу і музики, з вродженим талантом організатора. Той хор мав чималий добірний репертуар. міг з успіхом виступити на кожній міській сцені. Управи читалень, на спілку з управами кооператив, будували по селах „Народні Доми". з театральними залями. з кімнатами для гардероби, приміщеннями для читалень, кооперативних крамниць, складів тощо. В них зосереджувалось культурно-освітнє та господарське життя села. Народні Доми побудовано в: Бережанах на Адамівці, у Вербові, Вульці, Жукові, Гиновичах, Дрищеві. Лапшині, Курянах, Мечищеві, Нараєві, Рекшині, Потуторах, Саранчуках, Стриганцях, Шибалині, Урмані, Ценеві, Бишках, Вибудові, мурованні з каменю і цегли, руками народу — для народу.

Козівський район (Поділля) був заможним. Він також не залишався позаду. Там читальні збудували для себе просторі гарні Народні Доми, як у Слободі Золотій. Кривому, Плотичі . і багато, багато інших.

Починаючи від 1927 року при допомозі бібліотек творилися у читальнях гуртки — любителів книжки, гуртки шахістів. Часто-густо можна було побачити пастушків, що доглядаючи корів на пасовиську. читали якусь для них цікаву книжечку. Відбувалися окремі змагання, хто більше прочитав. і хто міг складніше і вірніше переповісти прочитане. Були змагання хорів. святковано з кінцем літа так зв. обжинки. Доріст до 15 р. життя обох статів — творив „Молоду Просвіту". Можна було справді дивуватись і захоплюватись завзяттям, силою волі, посвятою і патріотизмом народніх мас! Бережанщина за першої світ. війни була на 80 відсотків знищена; цілі села немов косою скосила війна, тисячі кілометрів ровів та воєнних окопів на полях, сотні тисяч ям від гарматних стрілен-вибухів... Але населення. яке переживало і переносило знущання окупантів, жандармів (чи як казали — шандарів), поліцаїв — не тільки не піддалось, але не втрачало сили духа та вірило у сповнення своїх національних стримлінь і прагнень. Цей дух — віра охопив не лише старше покоління, а захоплював молодь і дітей. Українська Бережанщина відбудувалась без державної польської допомоги. Народ упорядкував пориті поля, засипував воєнні окопи - рови та гарматні доли, за весь час тривання ворожої окупації — наш народ „проти вітру проти хвиль"... йшов вперед! Мавши таких синів і дочок — такий народ не може загинути!...

Кредитова каса „Надія"

Після скасування панщини село стало перед проблемою грошової господарки, якої не вміло розв'язати, бо не було до того приготоване.

Село щодалі опинилося в руках всіляких крамарів-лихварів, отож австрійський уряд був змушений видати окремий закон проти лихви. По селах почали пропагувати ощадження гроша. Врешті-решт при активній помочі та співпраці директора Василя Яворського (до речі багатія – мав нафтові родовища) та міської інтеліґенції, як д-ра А. Чайковського, проф. П. Дуткевича, проф. М. Бачинського, о. М. Соневицького, о. Омеляна Короля пароха Саранчук, створено у Бережанах в 1896 р. ощадно-позичкову касу „Надія". Впродовж двох років вона містилась у посілості д-ра А. Чайковського, на вул. Валовій. У квітні 1897 р. дирекція придбала партеровий дім від Повітової Ради в Бережанах, що стояв на розі вулиць Адамівки та Ізабелівки, для потреб каси. Дім вимагав ремонту і часткової перебудови. З двох найбільших кімнат зробили театральну залю, в якій могли поміститись близько 250 осіб; збудували ґалерію і сцену. Для самої каси „Надія" призначено дві менші кімнати, а одну більшу на потреби громади, товариські сходини, проби хору тощо. З того часу українське національне життя Бережан ґуртувалося в тому будинку. В закацапщеному колись повіті дійшло до того, що під час виборів до австр. парляменту 1907 року в Бережанській окрузі провалився ..з кретесом" проводир москвофільської партії д-р Дудикевич, адвокат з Коломиї..

Крок за кроком з села витискалось чужі п'явки, що шляхом лихварських відсотків та всяких шахрайств, пили кров селянина, доводячи його до руїни. Каса „Надія" дала селу легкий і дешевий кредит. Так з малих початків, з року на рік, каса „Надія" зростала і проіснувала до осени 1939 року, тобто до большевицького „освобожденія". Каса вже перед війною в 1914 р. досягала чверть мільйона корон. Вона давала позики на сплати лихварських боргів, на закуп поля чи господарського інвентаря. В управі каси „Надія" працювали: дир. Василь Яворський, д-р А. Чайковський, о. Омелян Гавришо, Степан Комарянський, господар з Павлова, проф. Гр. Бобяк, проф. Ік. Єлюк, Стефан Сендецький, емер. команд. австр. жандармерії, директор Олександер Бородайко, дир. А. Дзьоба, Антін Пашківський, скарб. урядовець, а по війні, д-р Франц Коковський, Семен Баран війт з Раю, проф. Іван Бабій, д-р Володимир Бемко, дир. Василь Копцюх емер. суд. урядовець, Антін Гавришо, Микола Хоміцький міщанин ,проф. Ст. Сендецький та інші. Вони і другі були будівничими установи, не жаліли енергії і часу, працювали для кооперативної ідеї, та визволення нашого селянства з лихварських лабет – зовсім безінтересовно.

Урядовцями (на платні) були: Лонгин Глібовицький, О. Маціlинський, Олена Лепківна-Ремезова, Ольга Лонкевич-Добровольська, Михайло Бобяк, Омелян Пацлавський, Софія Дзьобівка, Лев Кордяк та інші.

І-ша світ. війна зруйнувала здобутки установи, та фінансові спроможності. Відома девальвація грошей повалила не одну фінансову установу. В часі війни дирекція каси „Надія" спромоглась на одно

значне діло: фінансувала купівлю одноповерхової кам'яниці для потреб Товариства „Рідна Школа", де пізніше містилась українська школа т-ва „Р Ш " При купівлі цеї кам'яниці, каса дала позику в сумі 35 тисяч корон восени 1918 року. Той борг сплачено восени 1920 року обезціненою польською маркою. З того часу на добру пам'ять в архівах філії „Р. Ш." в Бережанах, записані прізвища членів дирекції каси „Надія": сл. п. радника суду Івана Масляка, проф. Ісидора Єлюка, Антона Пашківського, д-ра Кирила Джулинського.

До будинку „Надії" належав город-майдан, на якому колись відбувалися фестини, віча під голим небом, у театральній залі – сотні вистав. Перші декорації малював у 1899 р. артист Іван Косинин.

За польської окупації (1919-1924) управа каси старалася не виявляти великої діяльности з огляду на обезцінення вартости грошей, очікуючи фінансової стабілізації Аж із введенням в обіг польського злотого, та з проголошенням закону про перечислення передвоєнних зобов'язань на нову польську валюту, – каса „Надія" розпочала активну діяльність. Влітку 1927 р. надзірна рада каси, створила комісію, до якої увійшли: д-р Володимир Лаврівський, інж. Володимир Маціпинський, о. проф. д-р Михайло Залеський, проф. Іван Зугаєвич та проф. Володимир Гусак. Комісія оглянула будинок „Надії" і запропонувала відремонтувати театральну залю, сцену та ґалерію. Мальовання декорацій доручено мистцеві-маляреві Павлові Ковжунові. Ремонт переведено. Тоді заля мала правдиво культурний і з мистецького боку — гарний вигляд. Але через три роки, під час „пацифікації", польська поліція порізала ножами прекрасну куртину (вид Бережан) і понищила всі декорації, пошкоджено паркетові підлоги, кафлеві печі, двері, вікна . . .

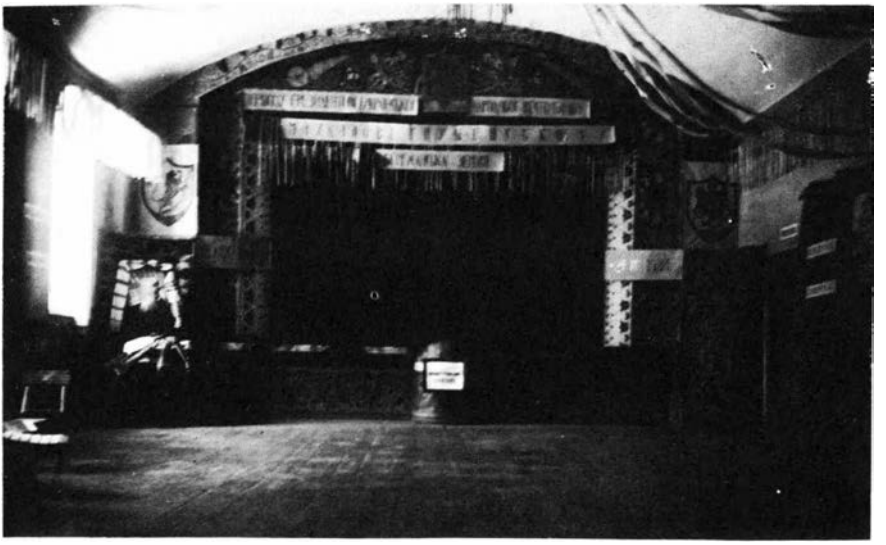

Заля „Укрбанку" в Бережанах, для зібрань, вистав, концертів і забав.

В тому тяжкому і прикрому часі польської окупації, не оглядаючись на всілякі „пацифікації" та інші труднощі, час не минув марно. Установа „Надія" далі зростала, кооперативний рух захопив увесь край, захопив і Бережанський повіт. Назву каси „Надія" змінено на „Український Кооперативний Банк", – „Україн-банк" у Бережанах. У грудні 1936 р. управа „Українбанку" справді змогла пишатися перемогою, бо перебула не тільки часи девальвації, іншими словами легального грабунку, а й часи насильства польських адміністраційних чинників, пацифікацій, багатьох поліційних обшуків та варварського нищення культурних і мистецьких вартостей. Українбанк тоді відзначав сорокріччя своєї діяльности і змагань за кращу долю для нашого народу. 27 грудня 1936 р. в парохіяльній церкві в Бережанах, парох о. кан. Євсевій Бачинський відправив Богослуження, а відтак панахиду за померлих членів т-ва. По відправі в залі Українбанку, відбулась академія. У програмі були виступи сільських хорів з Вербова і Гиновичів та хору „Бояна" з Бережан і виступ духової оркестри з села Лапшина. Святкове слово виголосив сл. п. кол. посол до поль. сойму і економіст – Зенон Пеленський. Каса продовжувала свою працю до осени 1939 р. Большевики, так як все людське майно її пограбували-знаціоналізували, а в 1941 р. втікаючи перед німцями – будинок „Українбанку" – спалили. 1).

---

1) Див: „Матеріяли до укр. бібліографії", Львів, 1909 р. т. І. „Буковина", 1888 р., ч. 19 - 20, допис д-ра Андрія Чайковського – „Наша біда — яка на то рада?" „Діло" 1888 р допис д-ра Андрія Чайковського „Причини зубожіння наших селян і міщан через судівництво". „Новий Час" ч. 9. за 16 січня 1937 р., Львів: „Сорокліття Українбанку в Бережанах". (Від власного кореспондента — Ф. К.)

Економічна розбудова

Період 1900 - 1914 рр. у Бережанщині в національному, політичному та господарському житті, був переломовим. То був час інтензивної праці в повіті, час зросту народніх сил у всіх ділянках громадського життя. Віщими стали слова галицького пророка Івана Франка:

„ О, ні! Не самі сльози й зітхання тобі судилисы
Вірю в силу духа і в день
Воскресний твойого повстання ! . . .

Українська нація росла на очах, стала доходити своєї державности. У тому часі на Бережанщині постали: товариство „Жіноча Громада", філія „Укр. Педагог. Т-ва", філія „Сільського Господаря', т-во „Пасічнича спілка", рочдельський склеп-крамниця „Народній Дім" у Бережанах, т-во „Учительська Громада", т-во „Взаємна Поміч, Укр. Вчительства", т-во „Сокіл", т-во„Повітова Січова Управа", т-во „Селянська Бурса", т-во „Українська Бесіда", т-во „Секція Студентського Союзу", протиалькогольне т-во „Відродження", т-во для поширення науки „ім. Петра Могили", робітниче т-во „Праця".

У короткому нарисі без тогочасних матеріялів, протоколів тощо, нелегко розповісти про розвиток усіх цих товариств. Кожне мало свої статути, управи, завдання, мало своїх провідників, свою історію і свої заслуги. Завданням цього нарису є згадати добрим словом тих сірих людей, нині вже не відомих загалові, праця яких творила основи для дальших, кращих і модерніших зусиль і діяння прийдешніх поколінь. Нині — це вже історія.

У читальнях була звернена вся увага на національне усвідомлення і виховання мас народу, надати їм п'ятно модерної нації, свідомої своєї мети, до якої кожний народ з історичним минулим ,має природне право і обов'язок всією силою стриміти — і ту мету осягнути, не дивлячись на жертви і втрати.

Також порушувано при всяких нагодах і господарсько-фінансові справи. Це дало почин до закладання при читальнях секцій, з яких згодом творилися нові окремі товариства, напр. „Кружки Сільського Господаря". У тих гуртках провадилась фахово-освітня праця на суто господарському секторі, як обробіток ріллі, сіножатей, поправа раси худоби, живлення домашніх тварин, молочність корів, плекання свиней, домашньої птиці, нові гатунки збіжжя тощо. Тут не можна було імпровізувати, чи щонебудь згадувати та вигадувати, тут говорила вже модерна наука і практика. По читальнях вже частіше читали доповіді наприк. „Чому ваша коровиця дає молока не більше від кози"? або .,Чому ваші курки зносять мало яєць і таких малих"? і т.п. Товариство „Сільський Господар" діяльне у всій країні під керівництвом посла до парляменту д-ра Євгена Олесницького, популярними книжечками, зацікавлювало господарськими справами селянські маси. Товариство давало селянам допомогу на будування зразкових стаєнь, гноївень, на закуп расової худоби чи домашньої птиці. На Бережанщині перший гурток „Сільського Господаря" постав у селі Саранчуках, за порадою тодішнього пароха о. Омеляна Короля, а господар Іван Дубчак перший в тому селі, збудував зразкову стайню для худоби та гноївню. Так, у селі крім читальні, народжувалось і діяло друге товариство .,Кружок Сільського Господаря". Мабуть у 1911 р. засновано в Бережанах Філію „Сільського Господаря", бо поширилися по селах гуртки тогож т-ва. Головою філії вибраний проф. Гр. Бобяк, залишався там без перерви аж до І-ої світ. війни. Філія скликала в повіті сотні більших чи менших зборів, віч, нарад, сходин, а окремо кожного року скликала велике повітове віче в Бережанах, на якому часто виступав д-р Євген Олесницький, голова Товариства у Львові. Філія вислала з повіту кількох молодих селян на однорічну сільсько-господарську практику до чеських селян, де вони знайомилися з практикою раціонального ведення сільського господарства. Спроваджували для членів т-ва вагонами штучні добрива, расові телята і поросят, їх ділили між господарів для плекання; організовували по селах дослідні поля. З часом доходило до того, що село почало більше цікавитися сільсько-господарськими справами як читальнею. Ко-

ристь із гуртків „С.Г.", селянин-господар бачив як на долоні. Один із курсантів молодий хлопець з с. Лісник, син здається три-морґового господаря, повернувшись із Чехії, почав на своєму загумінку плекати городину, поставив пасіку. Виявилось, що господарство того курсанта приносило річно більший дохід, чим шести-морґове господарство. Городину він продавав увесь час в недалеких Бережанах, збут мав великий. На дослідних полях селяни бачили ріжниці в ґатунках, та у висоті врожаю збіжжя, більшу прибутковість із сіножатей шляхом відвапнювання та боронування.

Щоб заохотити студентську молодь до поїздок на села з доповідями на господарські теми, Філія платила за кожну доповідь по 10 корон. Вона постачала відповідні матеріяли та книжки, а кандидатів підшукувала переважно між студентською молоддю. В тих часах не кожний випускник гімназії мав змогу студіювати у Львові. Через нестачу грошей вони вписувались на правничі студії в університеті, але часто на викладах не бували, а вчились до іспитів із скриптів та книжок. На провінції заробляли лекціями, писали-переписували кому що було потрібне, працювали в адвокатських чи нотаріяльних канцеляріях. Філія „С.Г." давала їм змогу заробити щонайменше 40 корон місячно, якщо виїздили на села з рефератами на господарські теми. Абсольвенти гімназії, селянські діти, які визнавалися на збіжжі, були сяк-так ознайомлені із сільськими справами, не мали труднощів в опрацюванні доповіді, одержуючи з Філії належні матеріяли і вказівки. Але діти міста, що не вміли відрізнити проса від конопель, чи жита від пшениці — таки мали труднощі. Так наприклад, один із доповідачів, Мілько П. пояснював на сходинах селянам у Жукові користі з управи шведської конюшини. Розповідав на якому ґрунті вона любить рости та як треба сіяти. Як міська дитина, син урядовця — він з роду не бачив ні насіння конюшини, ані того, як вона виростала. Селяни вислухали уважно доповідь, а потім почали питати. „Ладно сказав один із господарів — ви цікаво нам оповіли, але воно щось не годиться. Ви дораджуєте сіяти шведську конюшину на тутешніх горбках. Ми вже її пробували і нічого з того не вийшло. Пропало насіння. А от, господар показав на одного з приявних, — він посіяв її на своїй моклякуватій долинці і виросла конюшина, мов гай . "

Селянин мав слушність, але й доповідач знав як вийти з клопоту: „Я дитина міста, конюшини ніколи не бачив, а вам розповідаю те, що вичитав з книжки, — от і все" .

Через кілька років у повіті були вже помітні наслідки праці Філії: поправа ріллі, зміни ґатунків збіжжя, з'явились такі господарські машини як трієри, молотарки, кращі плуги, криві борони. Тепер гноївка не випливала з подвір'я на дорогу, як це бувало давніше, бо вона мала свою ціну. Через зміну в годівлі корів — піднеслась її молочність і якість молока. Село сіяло кормові буряки для худоби. Прийшла зміна в доході з птахівництва. В повіті з'явилися расові кози, що давали приблизно три літри молока, отож стільки, що колись давала корівка, але

прогодувати козу було куди дешевше, а її молоко здоровіше. Праця інтеліґенції давала селові користь, тому й селянство йшло за нею без жадних застережень.

У зв'язку з господарськими справами, виринуло питання організації пасічництва. Було в повіті декілька зразкових пасік, але загал селянства дивився на пасіку, як на підручну, для сивих дідів забавку, а не прибуткову ділянку господарства. Вулики були старі, так зв. кругляки. До управи Філії „С Г", між іншими, належав урядовець скарбового уряду Теодор Рой. Він започаткував організацію пасічників, спочатку як секцію „С Г", а пізніше, як самостійне т-во „Пасічнича Спілка". Вона мала в першу чергу організувати збут меду, бджоляного воску та закуп цукру для годівлі бджіл. Єдиними купцями меду й воску були місцеві жиди, але вони давали ціну, яку хотіли, а самі з дальшої перепродажі тих продуктів збагачувались. Спілка проіснувала до початку війни. За час її існування шляхом курсів, порад — вона виховала чимало молодих пасічників, у пасіках завели рямкові вулики і сама кількість пасік помітно зростала. Пасічництво в районі Бережан мало характер радше розплодовий, дохід був з продажу роїв. На весну пасічники вивозили пасіки в Козівський район на Поділля. Там засівали тамтешні господарі лани конюшини, оріщини, гречки та інших медодайних рослин, і така пасіка давала сотнарі меду. Із наладнанням збуту меду — селянство побачило, що бджоли також дають добрий прибуток і ще раз зрозуміло вартість організації. Праця не йшла намарно. Ще в 1941 р. на Бережанщині було понад 34 тисячі пнів пасік; лише в селі Жовнівка, на приблизно 170 господарств, у тому ж році за статистикою було дві з половиною тисяч пнів.

Селянство наглядно бачило хосен, користь і вигоди з організованого життя. Давніше в місті на ярмарках, чи тижневих торгах, селянин був зданий на ласку чужого купця, або ремісника, почував себе в місті — чужим, а за свою тяжку працю брав те, що давали. Дошкульною справою був збут сільсько-господарських продуктів, збіжжя, молока, яєць та худоби. Торгівлю безрогами монополізувала польська спілка згінників (купців). Вони самовільно визначали ринкові ціни, що зовсім не відповідали біржевим цінам у більших містах. Давніше селянин просто не розумів, що це таке біржа. На ярмарках згінники змовлялися що до ціни, та ще й поводились з селянами дуже погано. Селянин постоявши безпорадно цілу днину на торговиці (за що окремо мусів заплатити), продавав товар забезцін, брав, що „пани давали".

Кінець тому поклала заснована за почином Філії „С Г" в 1911 р. „Спілка для збуту худоби", головою якої був проф. Гр. Бобяк. Спілка призначила в повіті „мужів довіря". Вони зробили облік худоби в селах з допомогою гуртків „С Г" реєстрували селян, що мали готовий на збут товар. Спілка наладнала безпосередній зв'язок з гуртівниками-купцями у Відні та Празі, яким і постачала товар по біржовій ціні. Мужі довір'я брали на облік призначену на продаж худобу, спілка замовляла на залізниці вантажні вагони, а селяни на призначений день при-

Збори Філії тов. „Сільський Господар" у Бережанах, сидять зліва: 4-й проф. А. Мидляк, Н.Н., д-р В. Гриневич, о. Г. Гарматій, мгр Ю. Поплавський, Андрій Мороз, Федь Гевко. Стоїть біля А. Мидляка, проф. Михайло Васьків, дир. Госп. Школи в Шибалині.

Молочарсько-ветеринарний курс на Бережанщині в 1936 р. Посередині сидить д-р Фран Коковський, нижче інж. Б. Соболта, з-права — проф. А. Мидляк.

Бережанські студенти Михась Халупа і Левко Бемко, замовляють в дир. Василя Коцюха залю „Надії" на забаву.

Прогулянка поза місто в Бережанах: зліва д-р Микола Залеський з собачкою, проф. І. Зугасвич; на горі зліва Ірина Бабіска, Стеня Залеська, Надя Зугасвичева, проф. Іван Бабій і донця Залеська.

возили худобу на станцію. Муж довір'я важив кожну штуку худоби, мітив її „кульчиком" (нумерована сережа у вусі), давав селянинові квитанцію з порядковою нумерацією худоби і вагою кожної штуки. Через яких два тижні, купець надсилав готівку до спілки, а та виплачувала селянам що їм належало. Вже після першого транспорту виявилась ріжниця в ціні за один кілограм живої ваги приблизно від 15 до 20 сотиків. По селах аж загуло. Селяни перестали приводити худобу в місто. Занепокоєні згінники почали їздити по селах, давали вищі ціни, але це не допомагало. Давні згірдливі заклики згінників „Гей, Іване, гей, хлопе!" — зникли, залунало ввічливе „Пане господарю, чи маєте що на продаж?

Траплялися й „пригоди" . . . У місті згінники, зловивши в закутині спілчанського „мужа довір'я", погрожували йому, а то й били, бо вони, на думку згінників — не допускали селян з товаром на торг. Але час усе гоїв. Хитрували й деякі селяни. Продавали товар на живу вагу, отож чому не підвищити б тієї ваги? Перед відправою товару на залізницю дехто добре підгодував телят чи корівок, вага підскакувала на кілька фунтів. Але поки транспорт прибув на місце призначення, то тих кілька штучних „фунтів" зникали. Тому доводилося боротись і проти таких „заходів".

Рочделька „Народній Дім"

В касині члени т-ва „Бесіда" часто дискутували, чому в місті вся торгівля в чужих руках? Чи не могли б ми також мати свої крамниці, щоби наш гріш залишався при нас? Такі розмови доводилось чути не раз в касині. Правда, були в Бережанах так зв. сніданкові льокалі, один український, другий польський, але вони обидва ледве клигали. Власник першого Шкірпан, у 1905 р. продав свою харчівню Євстахові Юзичинському, та і йому не щастило.

Так розпочались у Бережанах розмови про заснування кооперативної крамниці. Як звичайно — сходини, наради, одні були — за, інші — проти; врешті-решт вибрали комітет, який мав поладнати потрібні формальності, пов'язані з заснуванням кооперативи, підшукати приміщення на крамницю та скликати перші установчі збори. Комітет виконав своє завдання, і восени 1909 р. на вул. Колійовій розпочав „Народній Дім" свою діяльність — торгівлю мішаними товарами. До дирекції вибрано проф. Гр. Бобяка проф. Осипа Насельського і Василя Романіва господаря з Гинович. Збори постановили, що в кооперативі не буде кредиту: купівля і продаж тільки за готівку, а вкінці року покупці-члени дістануть товаровий зворот. Така крамниця в Бережанах, це була новість, але й певне ризико, українці-громадяни не були до своєї крамниці звичними, тому годі було про дальшу долю щонебудь сказати. В тих часах люди звикли купувати „на книжечку" за місячними заплатами, тому постанова „тільки за готівку" здавалась майже неймовірною. Перший рік був справді дуже тяжкий. Та всеж через рік крамниця сплатила видатки адміністрації, а з прибутку

призначила півтора відсотка членам-покупцям товарового звороту. Це піднесло — престіж управи і поширило гурт покупців. До крамниці почали заглядати й чужі покупці, бо товар був якісний, вага справедлива, обслуга ввічлива, в крамниці лад і велика чистота. Покупці платили готівкою, за закуплений товар діставали купони, брали їх додому, а в кінці кожного місяця адміністрація крамниці обчислювала купони і в реєстрі покупця вписувала суму вплачену за куплений товар. Щоб переманити покупців до себе, купці-чужинці конкуренційно знижували ціни на деякі товари, мовляв, кооператива продає той самий товар дорожче. Але кооператива витримала і той наступ. Покупцями були родини нашої інтеліґенції, які свідомо не поспішали використати конкуренційні нагоди. Таки і в тій ділянці — патріотизм перемагав. Щоб уможливити родинам урядовців звиклим боргувати „на місячні книжечки", кооператива впровадила так зв. кавцію у висоті 25 корон і тоді вже такий покупець міг брати товар у кредит „на книжечку". Багато батьків складало ту кавцію 25 корон, не лише длятого, що потребували кредиту, але ще й тому, що звичайно посилали в крамницю малих своїх підростків, які часто-густо губили по дорозі гроші на товар, а були й випадки, що сильніші за них так зв. „батярики" нераз відбирали від них гроші призначені на закуп. Посилаючи свого підростка до кооперативи по товар, звичайно мати вписувала до книжечки кільки і якого товару потребує, тому і з цього боку було догідно мати книжечку, знаючи, що той, а не інший товар дістане, і підросток не потребує про те пам'ятати. По двох роках розвитку кооперативи, покупці діставали товарові звороти, що нераз перевищували висоту їхньої кавції. З директорів був платний Василь Романів, інші два члени дирекції працювали без платні. Керував крамницею Іван Лонкевич, мавши помічника з села Лісник Н. Мельника. Першого року існування, крамниця містилась у кам'яниці бляхаря Померанца. Під натиском жидів-купців він виповів кооперативі приміщення, і тоді крамницю перенесли до льокалю Євстахія Юзичинського на тій самій вулиці, бо він свій „сніданковий інтерес" зліквідував. Кооператива розросталась, багатіла і поволі примушувала конкурентів приноровлюватись у своїх крамницях до цін і доброї якости товарів „Народнього Дому".

Прихід московських військ у 1914 р. зліквідував кооперативу. Згодом у 1915 р., проф. Гр. Бобяка і проф. О. Насельського московська влада забрала як закладників і запроторила їх в глиб московщини, а третій член дирекції, Василь Романів — помер.

З приходом до Галичини австр. військ в половині 1915 р. два члени надзірної ради дир. Олександер Дзьоба і дир. школи Іван Петрицький, відчинили кооперативу. Перебрано управу. Крамниця працювала до червня 1919 р., коли через воєнні події знову мусіла припинити свою діяльність, яку відновила аж у 1921 р. Справою відновлення, зайнялися д-р Франц Свістель і д-р Франц Коковський, які в той час були у Бережанах на безплатній судово-адвокатській практиці в окружному

суді. Повоєнний період часу був дуже прикрий для загалу населення. Серед міського населення — нужда, нестача хліба. „Горожанський Комітет" у Львові прислав вагон збіжжя як допомогу для укр. населення Бережан. Це дало почин для віднови крамниці. На зборах вибрано нових членів керівних органів кооперативи. До управи ввійшли — д-р Ф. Свістель, д-р Ф. Коковський та Іван Богач, колишній хорунжий УГА. Книговодом став безробітний колиш. поштовий службовець Осип Рижевський. Приміщення під крамницю винайняли в домі купця залізом Мітельмана на вул. Міцкевича; приступили до розподілу присланого вагона збіжжя, в якому було по половині пшениці і жита. Кожний з міщан, що одержав приділ, вважав своїм обов'язком подарувати добровільно якусь суму поль. марок для загосподарення кооперативи. Щоб зібрані гроші не лежали безкорисно, управа закупила на певну суму овочів і харчевих продуктів і з тим розпочато торгівлю. Це була складна справа. Вартість поль. валюти постійно хиталася, часом через одну годину дуже обнижувалась. За проданий вранці товар, у вечорі того ж самого дня, за ту ціну, цього товару купити було годі. Калькуляцію (націнку) товарів провадила дирекція на долярову валюту, тобто на вартість золота так, що продажну ціну окремих продуктів змінювали протягом торгового дня двічі, а то й тричі.

Для характеристики відносин про одну подію. Член дирекції Іван Богач поїхав у Львів закупити товар. Принагідно він закупив три скрині готових одягів і привіз їх до Бережан. Два інші члени управи не погодились на ту трансакцію і почали домагатися від нього звороту виданої готівки. Той через кілька днів перепродав скрині з одягом місцевому купцеві, розрахувався з Народнім Домом, ще йому лишився таки добрий заробіток. То були часи леґального грабунку! Державні урядовці брали платню двічі в місяць та й ще якісь додатки, чи вирівнання. Аж з уведенням злотової валюти в 1924 р. розпочалась нормальна торгівля. Рівновартість поль. злотого була офіційно усталена так, що один півн. американський доляр рівнявся 5.18 злотих. У 1924 р. кооперативу перенесено до будинку Рідної Школи. Вона настільки розвинулась, що мала свій окремий м'ясарський відділ, та філію на передмісті Адамівка.

Час до 1924 р. не був змарнованим, тут і там в повіті закладали споживчі кооперативи. Товар постачав їм здебільшого „Народній Дім", а також жидівські гуртівники. Починаючи від 1925 р. „Н.Д." спроваджував вагонами сіль. цукор, нафту і завів скуп яєць.

Між двома світ. війнами до управи „Н Д" входили: д-р Ф. Свістель, д-р Ф. Коковський, проф. Гр. Бобяк, Іван Богач, д-р Володимир Бемко, проф. Іван Зугаєвич, інж. М. Самарик, дир. Осип Лада, Іван Джулинський, Осип Рижевський, а до надзірної ради: д-р Володимир Лаврівський, суддя Володимир Кордуба, проф. Володимир Гусак, проф. Гнат Мартинець, проф. д-р Василь Левицький, проф. д-р Василь Стасюк, о. кан. Євсевій Бачинський, проф. А. Мидляк та інші. Відповідальним за склад і крамницю був Осип Пеленський, довгі літа вів книговод-

ство Осип Рижевський, а касиром був Петро Загаєвич.

Восени 1939 р. большевицька окупаційна влада перейменувала „Н. Д." на „Міську торгівлю". Управителем назначено Осипа Кривка, а книговодом кол. суддю і адвоката д-ра Франца Бабяка. Під час німецько-большевицької війни в 1941 – 1944 рр. кооперативу знову відновлено. До її керівних органів належали між інш. д-р Євген Шкіра, Іван Крамарчук, дир. О. Лада, Мик. Божиковський, Іван Яцишин.

Працівники на економічно-господарському полі в Бережанах.

Дир. ПСК Осип Станимир

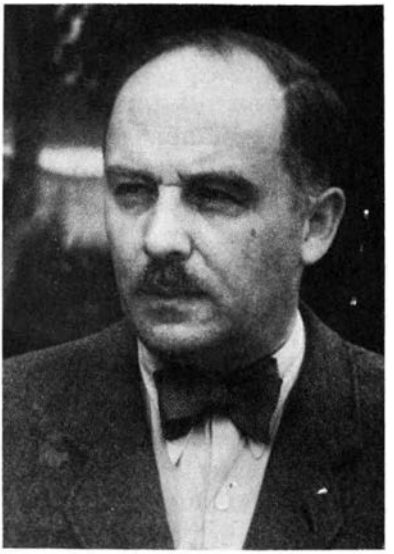

Д-р Володимир Гриневич

Іван Богач

Петро Загасвич

Жіночі організації

Живим відгомоном на заході України відбилися вістки про емансипаційний жіночий рух, започаткований Наталією Озаркевич-Кобринською. Жіночі збори в жовтні 1884 р. у Станиславові та заснування товариства „Руських женщин" там же, викликали серед громадянства не тільки дискусію на сторінках поточної преси, але й глибше зацікавлення.Вже у вересні 1881 року на вічі в Стрию були представниці жінок з-під Бродів, Бережан, Коломийщини, Буковини, а на заклик у „Відозві до Русинок Галичини і Буковини" у збірці на видавництво перед вели – „Ольга Шухевичівна з Тишковець, Марія Реваковичівна, з Чернівець, М. Курівцева з Калуша 1). Так і в Бережанах той рух мав своїх прихильників і зацікавлених. Та лише в 1902 р. відбулись тут ширші сходини, з метою заснування жіночого товариства. Проф. гімназії Петро Дуткевич і адв. д-р Андрій Чайковський склали статут і на початку 1903 р. відбулися перші загальні збори т-ва „Жіноча Громада" в Бережанах. Головою обрано Павлину Дуткевич, до складу управи увійшли: Наталя Чайковська, Жигмонта Бачинська, Климентія Бородайкова, Марія Соневицька, А. Цурковська, Н. Нікодимовичева, Г. Томашівська та інші.

Товариство звернуло увагу на ширення освіти серед жіноцтва у домашній культурі. опіці над дітьми, на організацію жіночої праці і т. п.,і тим сприяло нашому національному відродженню. До 1914 р. жіноцтво по селах організувалося в гуртках „Жіночих Громад", початково при читальнях „Просвіти", згодом у самостійних товариствах. У тій праці чи не найбільшу заслугу мають жінки наших священиків, „наші дорогі їмості", які часто були душею тих гуртків. Делеґатки філій порушували справи хатнього господарства. гігієни, куховарства, догляду над дітьми. поширювали знання жінки села, яка „тримала в господарстві цупко три вугли" (тобто три кути), а всеж була затуркана, соромлива впімнутись за себе, і до знемоги запрацьована. Через кілька літ праці серед жіноцтва – була на Бережанщині помітна зміна в житті української жінки.

У місті т-во „Жіноча Громада" провадило курси для неграмотних, які відбувалися вечорами в неділі чи церковні свята, в будинку „Надії"; організувало домашню прислугу, дівчат переважно із сіл і давало їм моральну і матеріяльну опіку, співпрацювало з іншими товариствами. За ним треба визнати левину часть заслуги, за висунення в один час, ідеї заснування в Бережанах української приватної народньої школи.

Праця „Жіночої Громади" відроджувала жіноцтво. поширювала його світогляд, енергію, певність себе і збудили віру в її призначення виховниці української родини. Це була мимовільна підготова до „грядущих днів", коли увесь тягар проводу в господарському і родинному житті, ліг на плечі української жінки. У воєнному лихолітті – укра-

їнська жінка-мати стояла на сторожі всього: вела господарство, заступала голову родини, виховувала дітей, мужньо переносила страхіття війни.

Війна перервала на якийсь час діяльність товариства. До його відновн дійшло аж у 1924 році, коли на місце т-ва „Жіноча Громада", створено в Бережанах філію т-ва „Союз Українок", а по селах постали гуртки „С У". Нову організацію очолювали в різні роки: Юлія Кордубова, Марія Федак-Гриневичева. Олена Чайковська-Бемкова. Іванна Загаєвичева, Софія Коковська. До управи входило чимало молоді як: Іванна Іванкевичівна, Антонина Миронівна з Раю Ольга Старухівна, Ольга Дидиківна, Галя Бобяк-Шкудорова. Марія Вітковська-Пеленська, Маруся Бачинська-Дзеровичева, Ніза і Оля Пришляківні, Зоня Тилявська, Галя Мушкевичівна. Галя Вонсовичівна та інші. З-поміж старших жінок входили до управи т-ва: Марта Мидлякова, Надя Зугаєвичева. Ірка Бабійова, Оля Санатовичева.

Не зважаючи на перешкоди з боку поль. адміністрації, праця в т-ві ставала дедалі активнішою На вічах. ширших сходинах жіноцтва бували гістьми і промовцями: голова централі у Львові посолка Мілена Рудницька, сенаторка Олена Кисілевська — відома організаторка сільського жіноцтва, редакторка „Жіночої Волі" і „Жіночої Долі" видаваних у Коломиї. Також приїздили до Бережан, делеґатки з Головної Управи – Марія Білякова. і Марія Донцова. Жіночі видання, журнали та часописи були не тільки в домівках їхнього т-ва. були майже у кожній видній хаті у містах, але і в повіті по селах було чимало передпланиць всіх видань: „Жіноча Доля", „Українка", „Наша хата", „Жінка". Делеґатки з Бережан були учасницями Жіночого Кон-

Управа тов. „Союзу Українок" у Бережанах у 1930-тих роках. Сидять зліва, пп. Загаєвичева, Кордубова, Дубицька, Щербатюкова, Левицька, Бемкова; стоять зліва — Кожушкова, Зугаєвичева, Шиманська, Бачинська.

Павлина Дуткевичева, перша голова тов. „Жіноча Громада" в Бережанах.

Климентія Бородайкова, виконувала обов'язки голови філії „Жіночої Громади" в Бережанах під час першої світ. війни і з початком польської окупації.

Софія Коковська, довголітня членкиня й остання голова „Союзу Українок" у Бережанах.

Свято „Рідної Школи" в 1935 р. в Бережанах. Польова Служба Божа, править о. мітрат Базюк. На світлині зліва оо. Григор Кубай, Олександер Лонкевич, о. мітрат, Микола Старух, Іван Романчукевич.

Звінчана молода пара, вступила до Манастирка в лісницьких лісах, щоб відмовити молитву на нову дорогу життя.

ґресу у Станиславові 1934 року, брали участь у річних зборах Головного Товариства у Львові. Філія „С У" у Бережанах провадила кравецьку робітню, ґалянтерійну крамницю на вул. Адамівка. До сільських клітин філія висилала делеґаток з відчитами, організувала курси крою та шиття.

Національно свідома жінка виконувала свої обов'язки не тільки в родині і господарстві, але брала активну участь і в політичній боротьбі. В період виборів до сойму в 1930 р. коли увесь чоловічий актив повіту влада виарештувала, виборчу акцію в повіті провадило саме жіноцтво. Багато жінок були в лавах ОУН, а від 1943 р. в лавах Української Повстанської Армії.

Цілком несподівано 8-го травня 1938 р. міське староство у Львові, письмом заборонило дальшу діяльність Головного Товариства „Союз Українок" у Львові, вслід за чим, довелось закрити всі філії та гуртки у всьому краю. У червні того ж року постала нова жіноча політична організація у Львові під назвою „Дружина княгині Ольги" („Д.кн.О."), під проводом Константини Малицької. У жовтні 1938 р. польська влада погодилась на віднову централі „Союзу Українок" у Львові, але повітові староства в краю зволікали з проголошенням віднови цього ж т-ва. У Бережанах на місці філії „С У" була зорганізована „Д.кн.О." до управи якої увійшла повністю управа кол. філії „С У". Головою нового товариства була Софія Коковська.

За большевицької окупації так як усі товариства і організації, жіноче товариство большевицька влада зліквідувала. З приходом нової німецької окупації в 1941 р. постала нова жіноча організація, під назвою „Об'єднання українського жіноцтва", яке мало продовжувати працю „Союзу Українок".

---

1) І. Книш — „Смолоскип в темряві. Наталія Кобринська й укр. жіночий рух", Вінніпеґ, 1957. ст. 190 - 191.

Фізична культура

Мабуть до кінця XIX ст. фізичне виховання обмежувалось влітку до купання і плавання в ставках чи річках, до їзди на ковзанах-совгах та санчатах. У школах була одна надобов'язкова година гімнастики, яку провадив некваліфікований народній учитель. Влітку молодь бавилася в „кічку", „палянта" чи грала у футбол (копаний м'яч). 1894 року австрійська влада дозволила діяльність українського спортменського товариства „Сокіл" у Львові. Володимир Лаврівський опрацював статут т-ва за чеським зразком. Уже перед 1-ю світ. війною, заходами таких ентузіястів фізичного виховання, як проф. Іван Боберський, архітект Василь Нагірний, А. Будзиновський, Сень Ґорук, (згодом отаман УСС), Іван Чмола (згодом сотник СС), О. Тисовський та інш. — воно попливло живим руслом. У містах поставали сокільські гнізда, а по селах руханково-пожежні товариства. В Бережанах за-

снували т-во „Сокіл" у 1906 р. В повіті був ще „Сокіл "у Нараєві-місті і, мабуть ще в одній чи двох місцевостях. Загал не доцінював значення тієї організації, ставився до неї байдуже. вважаючи, що то — наслідування чужинців. Бережанський „Сокіл" мав небагато членів, особливо з поміж службовців, які сходилися раз на тиждень у залі т-ва „Надія" на вправи. Неофіційно приходили на вправи гімназисти вищих кляс. Виряд чи приладдя для вправ як драбинки „коня" і т. п. купив для т-ва військовий лікар д-р Осип Ковшевич за 400 корон, він же давав лекції з фехтування. Сяку-таку активність розвинуло т-во за головства проф. Івана Приймн; у різні роки проводили т-вом учитель виділової школи Гриць Коссак (згодом полк. УСС.) студ. Казимир Задорецький, Петро Бріль і Будзиновський — обидва поштові урядовці, Омелян Мидляк, Іван Коковський та інші. До 1-ї світ. війни „Сокіл" зробив декілька гімнастичних показів-вечорів. Війна припинила і так слабу діяльність „Сокола". Відновлено це т-во аж у 1928 р. першим головою став д-р Володимир Бемко, а через рік — Осип Пеленський. До управи належали між інш.: Антін Крамарчук, Адам Якимів, Марко Лонкевич, Володимир Середюк, Н. Ференц, Володимир Снилик, Євстахій Сендецький. Головну увагу присвячувано клюбові копаного м'яча — „Лисоня".

Повітова Січова Організація 1910 –1914 рр.

Батьком-засновником січового руху на землях Західньої України був відомий громадський діяч, посол до австрійського парляменту і галицького сойму адвокат д-р Кирило Трильовський. Він засновував січові т-ва, починаючи від 1900 р., на Гуцульщині та Покутті. Початково це були окремі т-ва не пов'язані організаційною мережою. В 1912 р. д-р Трильовський організував і очолив „Український Січовий Союз" (політично він схилявсь до радикального напрямку).

У 1909 р. „Сокіл-Батько" у Львові почав організовувати на окремих статутах пожежно-гімнастичні т-ва „Січі", відомі під назвою „Сокільських Січей" (нац.-демократичного напрямку, в політичному розумінні). Вістка про січові молодечі товариства, скоро поширились на всьому Заході України, викликаючи серед молоді захоплення! Це ж був рід парамілітарної організації: молодь, поза фізичними вправами, вчилася військового впоряду, зокрема протипожежного діла. Рік-річно, переважно в період жнив, села падали жертвою пожеж: хати, дерев'яні господарські будинки, соломою криті дахи... — були найкращим матеріялом для пожеж. Січовики, пройшовши курс протипожежної боротьби, були в селі великою поміччю при гашенні вогню, рятуванні людського майна. На Бережанщині одними з перших були засновані т-ва „Січ" у Раю (перший кошовий — Дмитро Кізима) у селі Вербові і в Слободі Золотій, — однак, вони не виявили помітної діяльности. Щойно починаючи від 1909 р., особливо завдяки студ. молоді, почалась у всьому повіті масова організація січових товариств. В тому періоді, за вийнятком чисто польських сіл, у кожному селі творилась „Січ".

Т-ва засновувано як за статутом д-ра Трильовського, так і за статутом „Сокола-Батька" , залежно від бажання громади. Фактично ж між ними не було майже жодної ріжниці. Товариство відрізнялось барвою січових „лент" – (які перевішували через праве плече на лівий бік з відповідними на них написами прим: Січ в Слободі Золотій). Січовики за статутом „Сокола" носили синьо-жовті, а інші жовті ленти. На Бережанщині політичних розходжень між січовиками не було. У товариствах панувала дисципліна. У 1910 р. в Бережанах засновано „Повітову Січову Управу" правильник для неї опрацював д-р А. Чайковський. На збори з'явилися управи січових товариств з усього повіту. Після прочитання правильника і доповіді про значення січової організації — збори прийняли правильник і вибрали першу повітову Управу. Повітовим кошовим обрано д-ра А. Чайковського відомого письменника і громадського діяча на Бережанщині. Обов'язки повітових писарів взяли на себе студ. Степан Глібовицький і Омелян Пацлавський. У низових товариствах вибирали кошовими кол. військовиків, що відслужили приписаний час при австр. війську. Були на Бережанщині кошовими і священики: в селі Курянах парох о. Мечислав Кордуба, в Шибалині – о. Микола Садовський, у Вільхівці – о. Пилип Свергун. Також був устійнений однострій для січовиків: вишивана біла сорочка, білі штани, темно-бронзові гуньки з повстяного сукна, чоботи, смушева шапка з малиновим верхом, для січовичок: вишивані білі сорочки, темні спіднички, запаска, на голові хустина зав'язана як у молодиць. На правому боці, перевішували через праве плече на лівий бік ленту з написами. Старшину обирали як за давньої козаччини, – більшістю голосів. Місячна членська вкладка сягала 20 сотиків. Дівчата мали свій відділ зі своєю старшиною.

Життя у січах в літній порі полягало у вивченні військового впоряду, у вправах із пожежним приладдям, що відбувалися звичайно, на громадських майданах. Січовики гартувались, вправляючи топірцями, будували вежі, маршували; було обов'язкове навчання історії України, географії, читання історичних повістей і т. п. Січовий рух захоплював усю сільську молодь. Було соромом, коли котрогось не прийняли в члени т-ва, або за провину виключили з членства. Кожної неділі і в свята, як тільки сприяла погода, молодь збиралась на майдані на вправи. Січова трубка радісно скликала січовиків, а в часі стихійного лиха чи пожежі – вона грала на тривогу,на сполох, закликаючи січовиків поспішати з допомогою-рятунком.

Повітова Січова Управа переводила в Бережанах триденні протипожежні курси, які відбувались на міській пожежній станиці. Інструктором був начальник тієї станиці Карло Бартель. Після покінчення курсу, відбулися іспити, на які приходили і представники староства. Не один із січовиків вибився тоді знанням і справністю. Влада бачила справжнє зацікавлення молоді і старших протипожежною справою, тому доручила начальникам громад передавати протипожежне

приладдя під нагляд січовиків, що підіймало значення і престиж товариства. Знялась пожежа... заки наспіла поміч з міста чи сусіднього села — свої січовики вже впорались з вогнем! У товаристві панувала взаємопошана, а супроти проводу — послух.

У тому періоді село дійсно відроджувалось: гомоніли людські голоси в домівці читальні, у „Січі", в домівці гуртка „Сільського Господаря". Мало не що вечора, бодай на хвилинку, щось тягнуло забігти до читальні, може якась є новина, — свіжий часопис?... Неділі та свята — то був час на засідання управ, та членів, на лекції делеґатів з повітової централі. У селі ще животіла корчма, але до неї, щодалі менше людей заглядало... Корчмар сидів при вікні, поглядав на громадський майдан, на нове покоління, нових людей та думав ... може, й про минулі літа — добрі для нього часи, коли корчмарювалось на все село — ..на всі свити." А тепер який-то старий дідуган — часом заблукає, і дивлячись на те, що діється в селі, хіба покиває головою, зідхне: „Гей-гей диви Мошку, який світ настав... І коли ж ти звідси вибираєшся? га?..." Та й піде собі геть...

Січовики організували духові оркестри. На весні 1911 р. приїхав з-за Збруча до Бережан капельник І. Едельман. Був добрий організатор і здібний музика. Він взявся вчити січовиків. Завдяки його ініціятиві, протягом одного року організовані духові оркестри в Лісниках, Гиновичах, Саранчуках, Козові, Слободі Золотій, та Нараєві-місті. Оплату за навчання вносили самі січовики. Восени 1911 р., відбувся перший повітовий січовий здвиг у Бережанах, при співучасті січових товариств та сокільських гнізд із сусідніх повітів, Рогатинщини, Підгаєччини, Перемишлянщини, з дальшої Ходорівщини і Тернопільщини.

Військовим порядком, вісімками маршували вулицями м. Бережан приблизно 10 тисяч січовиків та соколів, під звуки січових оркестр Бережанщини і січової оркестри з Пукова пов. Рогатин. Похід очолювали повітовий кошовий Бережанщини д-р Андрій Чайковський і повітовий кошовий С. Свирида з Пукова від Рогатинщини. До вправ стали тоді дві великі групи січовиків та одна група січовичок. Показували вправи топірцями, лентами та вінцями. Вправи відбулись під проводом голови тернопільського „Сокола", проф. Дигдалевича. Між гістьми були посли: д-р Кость Левицький, д-р Кирило Трильовський, Тимотей Старух, його брат теж посол Антін Старух та д-р Ісидор Голубович. Цей здвиг своїм ладом і організованістю справив помітне враження на все населення міста і всього повіту. Це був неначебто іспит зрілости національної свідомости, і організованости повіту.

Влітку та восени по селах відбувалися народні святкування, фестини, забави, але вже з безалькогольним буфетом. Січовики і січовички під супровід своїх оркестр вправляли, будували вежі, маршували на всі лади із всякими зворотами, виконували гагілки тощо. Оркестра приграваля спочатку до вправ, а потім і до танцю. Все живе в селі бігло на площу. В дома залишились хіба бабусі з маленькими онуками,

та й тих тягло подивитись, як то тепер молодь забавляється. Вхід на площу фестину був прикрашений святковою брамою, на якій повівали українські національні прапори. Приїздили гості із сусідніх громад, а з повітового осередку – представники та гості. Вечоріло, але народ все ще не покидав майдану, ніби чогось чекав! І справді, всі чекали несподіванки, яку звичайно робив січовикам полковий лікар 55 австр. полку піхоти д-р Осип Ковшевич знаний український патріот. Він з допомогою своїх вояків та студентів, підготовив до фестину „фаєрверки", себто штучні вогні. Ось саме на них чекало село і всі гості. Смерклось зовсім. – аж ось серед звуків музики – веселі, барвисті вогні стріляли у небо, якими захоплювались усі присутні – а потім маршовим кроком з музикою на чолі, розходилось братство додому. Увесь місяць темою розмов був фестин. Хвалили, критикували ... але всім було там добре і приємно, усі відчували згуртованість і силу спільноти.

Товариство „Секція Студентського Союзу"

На студентському вічі у Львові 1899 р. вперше висунено справу створення українського університету у Львові. Це викликало сильну реакцію серед „польонії", зокрема з боку польського студентства і професорів-поляків. Почались демонстрації, нелеґальні віча, аж до бійок. Боротьба за свій український університет активізувала нашу молодь. У 1901 р. була сецесія-добровільне виступлення українців з Львівського університету, (перенеслись до інших в Австрії). З нагоди сецесії „Молода Україна" помістила для студентства ряд привітальних телеграм з усього краю. З Бережан писали (цитуємо): „Шлях, застелений жертвами, веде до тим певнішої побіди. Слава потерпівшим товаришам. Сміло вперед, гайдамацьке плем'я! Підпис: бережанська українська гімназійна молодь". „Борітеся поборете! – Вам Бог помагає! За вас сила, за вас воля і правда святая!" Підпис: Галя і Оля Кордубівні. „Українській академічній молодіжі пересилаєм вирази признання за рішучу і енергічну боротьбу. Приріkаємо попирати ваші змагання за український університет, як постулят цілого українського народу! „Підпис: Бережанські Русини: Чайковський, Танячкевич, Лукіянович, Торосевич, Король, Шкирпан, Мох, Лонгин Глібовицький". „Зближилась рішуча хвиля! Стійте стіною, а кощава відьма уступить!" Підпис: Українці-гімназисти. У Бережанах відбулося велике віче, в залі „Надії". На віче прийшли усі русини м. Бережан, начальники канцелярій, урядовці, гімназійні вчителі. На тім вічі о. Михайло Соневицький передав на руки політичної влади заяву льояльности для трону, а потім гострий протест з приводу сецесії нашого студентсва з Львівського університету та домагання створити окремий український університет у Львові. Та заява, у формі резолюції, була прийнята вічем однодушно! Особливо голосний виступ студентства мав місце в 1907 р., який закінчився процесом 116 студентів. Сутички не припинялись. На всестудентському

з'їзді у Львові, в 1909 р., було створено як леґальний центр, що об'єднував усе українське студентство, „Український Студентський Союз".

Боротьба за український університет досягла найвищого напруження влітку 1910 року, коли 1-го липня того року поляг від польської кулі в будинку університету студ. Адам Коцко. Опісля відбувся великий процес, відомий в історії як „Процес 101 студентів". Він тривав 6 місяців в 1911 р. і закінчився загальним присудом. Ідеями боротьби за український університет у Львові пройнялось усе українське студентство.

Восени 1910 р. засновано в Бережанах „Секцію Студентського Союзу". На Бережанщині було в той час 26 студентів – і вони всі стали дійсними членами секції. Метою секції була членська самодопомога в студіях, в університетських оплатах, підшукування праці, достава навчальних скриптів і підручників, участь у культурно-освітній праці для народу, активна співпраця в громадських установах і товариствах. Автор цих спогадів, був першим головою „Секції Студентського Союзу".

Вже першого ж року секція мала власну бібліотеку, мала для своїх членів, правничі скрипти. Її льокаль містився на вул. Зеленій 2, де була читальня секції. Для читальні передплачувано „Діло", „Українське Слово," „Громадський Голос," „Руслан," „Літер.-Науковий Вісник", „Раду" з Києва, „Мисль Нєподлєгла" Нємоєвського з Варшави, „Арбайтер-Цайтунґ", „Кур'єр Львовскі". Вечорами сходилися члени на гутірки. Студенти включилися в громадське життя, належали до керівних органів філії „Просвіти", „Сільського Господаря", т-ва „У П Т", „Повітової Січової Управи" та інших. Кожен член мав приділених два села під його „опіку" – у них він мав спеціяльно дбати про підвищення культ-освітнього рівня, шляхом відчитів, оповідань з рідної історії, балачок на актуальні теми. Можна сказати, що студентство і в культ.-освітній роботі і в організації січових товариств виконало левину частку праці. При секції ведено книгу – реєстр усіх сіл та присілків і це була справжня „метрика" повіту. В ній вписувано всі потрібні відомості про кожне село, кількість населення, віровизнання, школи, парохії, діючі товариства, стан поголів'я худоби і дробу, загальна кількість ґрунту, окремо сіножаті, городи, ліски, пасовиська, заборгування села і т.п. Це був статистичний показник повіту. Кожний студент бодай раз в місяць, у неділю чи свято був зобов'язаний відвідати село з доповіддю в читальні, а потім скласти секції звіт про свою поїздку до цього села.

На потреби т-ва, члени платили місячні вкладки у висоті 20 сотиків. Секція крім звичайних членів, завела т.зв. „спомагаюче членство", тобто допоміжне, до якого належали молоді вчителі гімназії та посол Тимотей Старух. Ті члени давали місячно по 1-ій короні, а посол 5 корон, що самі вирішили. Всіх таких членів було приблизно 15 осіб. Секція мала аматорський гурток, режисерами якого були: Франц Коковський, Богдан Чайковський, вкінці Микола Божиковський. Цей

гурток співпрацював з амат. гуртком при т-ві „Учительська Взаємна Поміч".

Кожного року на початку серпня, секція приготовляла великі літні вечерниці, на які з'їжджалась інтеліґенція усього повіту та суміжних місцевостей. Забавову залю „Надії" прикрашували зеленню та килимами. Також аранжери вечерниць постарались, щоб долівка залі була гладка, трохи ховзька, і можна було легко танцювати. Щоб це осягнути, купували два-три кружки парафіни, накривали мішками, на то садовився найтяжчий колеґа, а інші вхопивши за кінці мішка – „возили" цього „тяжкого" по залі, і за якийсь час – заля гладка і ховзька, а під мішком парафіни – не було. На ґалерії приграваля до танцю „циганська музика" з Улашковець (так було написано на запрошеннях...) – по правді грала Бережанська оркестра жидка Нутя Гутенпляна, якого загально любили, він же вигравав по приходствах на весіллях не одній доні; музиканти були відповідно „прибрані," щоб гості не образились, але й грали вони не гірше циганів! „Так, як Нутьо грав коломийку, так ніхто не заграє" – говорили люди. Аранжери – Льоньо Лепкий і Ромко Ставничий – мали тоді „рух"! ... Бувало й так, що саме в той день заїздив з концертом хор „Бандуриста" із Львова, то була найкраща рекляма для вечерниць в Бережанах. Звичайно були прибутки з тих вечерниць, тому і секція мала змогу матеріяльно підтримувати членів у потребі. Одного хворого на грудну недугу, друга В.Г. вислали до санаторії в Закопанім на три місяці.

У домівці секції мала прибіжище „Молода Україна", самоосвітній гурток ґімназистів та семінаристок. Гурток „скитався" по різних станціях м. інш. якийсь час приміщувався у домах д-ра Зенона Кузелі, о. Петра Смика. (згодом пароха Жовчева, пов. Рогатин), у д-ра Андрія Чайковського, Цурковських, або д-ра Франца Коковського та інш.

Під час сходин „ Молодої Громади" хтось із членів секції завжди був у домівці, з огляду на можливі відвідини вчителів ґімназії. За наказом дирекції ґімназії, вчителі мусіли контролювати мешкання учнів та доглядати за їхньою поведінкою. Дехто з учителів вважав своїм обов'язком слідкувати за „таємним" гуртком. На дверях, при вході до домівки, була вивіска т-ва, а під нею додаток: „Вступ тільки для членів". Всеж для обережности – був там черговий. „Молода Україна" мала свою бібліотеку (приблизно 2 тисячі томів) в домівці секції. В часі московської інвазії 1915 року, члени „М.У." – ґімназисти Гриць Лещук з Лапшина і Іван Бемко, щоб урятувати бібліотеку від конфіскати москалями, перевезли її до села Лапшина, міркуючи, що там буде безпечніше. Однак в боях 1916 р. село Лапшин згоріло дощенту, а з ним і бібліотека.

До секції належали: Михайло Західний, згодом громадський діяч, голова філії т-ва „Просвіта" адвокат і оборонець в Бережанах, Франц Коковський, письменник, громадський діяч. один з організаторів „Лемківського музею", суддя і адвокат, загинув у тюрмі НКВД в Тер-

нополі 1940 р., Богдан Чайковський, громадський діяч, адвокат в Сокалі, загинув з рук НКВД у в'язниці Лонцкого у Львові 1941 р., Богдан Ставничий, колишній директор укр. гімназії в Яворові і Холмі, Володимир Сохоцький, загинув за 1-ої світ. війни, Омелян Пацлавський, Степан Глібовицький, Іван Хичій, гром. діяч і адвокат у Чорткові, відбув 10 років каторги в Сибірі, помер 1958 р., Роман Ставничий, адвокат у Коломиї, проф. філії „Музичного Інституту" у Коломиї і на еміграції, колишній диригент т-ва „Боян" і військовий суддя при III-му Корпусі УГА, помер у Боффало 1959 р., Михайло Ворона, Атанас Мидляк, проф. і кооператор, Корнило Лопатинський, загинув у 1-ій світ. війні, Петро Пришляк, Володимир Вачків, згодом суддя, помер на еміграції в Німеччині, Степан Горбачевський, загинув у 1-ій світ війні, Теодор Анін, Микола Клецор, Остап Зелик, Володимир Герета, адвокат у Золочеві, Володимир Бемко, адвокат у Бережанах.

Спомагаючими членами були: проф. Володислав Біберович, д-р Василь Левицький, проф. Омелян Бачинський, Василь і Павло Чайковські, Едвард Тиховський і посол Тимотей Старух.

Відбувались також підготовні курси до гімназії, у селі Слободі Золотій їх провадив Роман Ставничий, а в селі Кривім - студ. Михайло Західний. Першого липня 1910 р. багато членів секції брали участь в студентському вічі у Львівському університеті, а потім і в бійці з польськими студентами. За те були заарештовані студ. Богдан Ставничий, Роман Ставничий, Іван Хичій і Володимир Бемко.

Політичних розходжень між членами секції не було, за вийнятком мабуть трьох членів, котрі зараховували себе до соціял - демократичної партії. По першій світовій війні довоєнні студентські організації, як „Академічна Громада", „Український Студ. Союз", зліквідувала польська окупаційна влада. Розпочалась нова доба в боротьбі за український університет.

Інші Товариства

Перед І-ою світ. війною в Бережанах існували протиалькогольне т-во „Відродження" і товариство касинового типу „Українська Бесіда". Спочатку обидва були під одним дахом, у домі „Надії". Але по якомусь часі обом стало затісно, тому „Українська Бесіда" підшукала для себе інше приміщення на ринку. Це було т-во як тоді казали „старших панів", тобто урядовців, проф. гімназії, правників, інженерів і подібних, які по праці любили прийти вечором чи на „партійку" віста, преферанса чи прочитати українські часописи. Студенти серед старших, почували себе вповні свобідно.

Засновником протиалькогольного т-ва „Відродження" і його головою був д-р Андрій Чайковський, прихильник тверезости. Там читали доповідь про шкідливість алькоголю для людського організму: товариство мало певну кількість членів, були і прихильники, але... „встоя-

тись не було сили"!

Чайні вечорі в „Бесіді", різдвяні або великодні свята, балі та вечерниці з „веселими" буфетами були непримирними ворогами товариства „Відродження". Коли весною 1914 року д-р Андрій Чайковський переїхав жити до Самбора, то т-во „Відродження" і собі „переїхало" до історії - самозліквідувалось...

Треба ще згадати про товариство для популяризації наукових викладів ім. „Петра Могили", засноване в 1907 р. В зимових місяцях у неділі та свята, в по полудневих годинах у великій залі „Надії" воно давало цикль популярних викладів власними і запрошеними силами зі Львова, з історії, літератури, політичної економії, гігієни і т.п. для селян, міщан і гімназійної молоді. Викладачами були: д-р Степан Томашівський, проф. Ісидор Єлюк, проф. Михайло і Антін Крушельницькі, о. Юліян Дзерович, д-р Осип Ковшевич, д-р Андрій Чайковський, проф. Гр. Бобяк та інші. На виклади приходила гімназійна молодь, чимало міщан, але кількість слухачів була залежна від теми доповіді і самого доповідача. Найбільшу авдиторію збирав д-р Андрій Чайковський своїми оповіданнями чи викладами з історії України та козацьких воєн. Зацікавлював також своїми доповідями на господарчі теми професор Григорій Бобяк. а головно на тему великого визиску нашого народу чужими купцями - торгівцями і цифрами виказував ті великі втрати для неорганізованого збуту сільсько-господарних продуктів. По війні це т-во вже не відновлено. Ще було одно товариство, про яке таки треба згадати, бо в один час було потрібне і активне.

Робітниче Товариство „Праця"

У нашому місті не було ні фабрик, ні значних промислових підприємств, лише дві цегельні на Містечку і третя, графа Потоцького в Раю; крім того в повіті у кожному селі був фільварок, а при ньому ґуральня. От і вся промисловість! А коли не було промисловости, то здавалося б, не повинно бути і робітничого питання. Проте, воно було: 1908 року постало робітниче товариство „Праця", в якому об'єднались дроворуби. Трійка дроворубів (тоді казали рубачі дров) творили „партію"—групу, мали свою пилку, та дві сокири, наймалися в приватних домах пиляти і рубати букове, грабове та інше дерево на поліна. Вони напилювали дрова місцевим урядам, школам, лічниці, мешканцям. Стоси дров можна було закуповувати в управі добрами Потоцьких в Раю, а рубачі від стоса одержували 2 корони і 40 сотиків. На „зроблення" стоса, три робітники - рубачі потребували 4 - 5 годин праці. Це не був великий заробіток, але все таки був. У Бережанах тих „трійок" нараховувалось 40 - 50. При суді в Бережанах була в'язниця, в якій постійно відбували кару сотня засуджених за незначні провини, на кілька чи кільканадцять тижнів арешту. Щоб вони даром хліба не їли, управа в'язниці посилала арештантів, під доглядом дозорців, на роботи в місто. Арештанти упорядковували ринок, замітали сміття після ярмарків що

п'ятниці або великих річних торгів і ручними візками вивозили сміття на призначене місце. Вони також пилили дрова для опалення кімнат у суді, старості, в школах і в приватних домах, копали в городах грядки тощо. Оплата за працю в'язнів була мінімальна; за спиляння сяга дров - одна корона. Так і счинилась велика конкуренція для рубачів. Спочатку вони вносили прохання до президії суду, до магістрату міста, староства, домагаючись, щоб в'язням заборонили працю в місті. Але ті заходи не мали успіху.

Це дало почин до заснування статутового товариства рубачів. Організаторами його були студенти Богдан Чайковський, мабуть Степан Чарнецький, Маєр, Погорілес та майстер - повозник, — Баранюк. Політична влада затвердила статут, відбулися збори, вибрано управу т-ва, підшукали льокаль. Першими членами т-ва „Праця" були самі рубачі, згодом долучились до них мулярські, пекарські та шевські челядники і домашня прислуга. Товариство нібито мало соціялістичне забарвлення (бодай цього бажали аранжери), але члени не мали зеленого поняття про соціялізм; у товаристві панував український дух. Кімнату прикрашували портрети Шевченка, Франка, Драгоманова: відчити, якщо їх виголошували доповідачі - українці, провадились українською мовою, відбувались там скромні концерти на пошану Шевченка, організовано бібліотеку. Місячна членська вкладка сягала 25 сотиків. Рубачі мали власну самодопомогу на випадок безробіття чи недуги. Хто хотів користуватись самодопомогою, той був зобов'язаний вплачувати в касу т-ва тижнево по одній короні. Такий член мав безплатну лікарську допомогу - лікування, а в часі недуги чи безробіття, він діставав по одній короні денно, як допомогу.

Управа товариства вжила поважних заходів у напрямі заборони арештантам пиляти дрова по приватних домах, і це увінчалось успіхом; дирекція в'язниці більше не винаймала арештантів на ту працю в приватних домах, отож дроворуби позбулись конкурентів.

Щоб зміцнити фінанси т-ва, управа приготовляла що другу суботу в залі „Надії"народні забави з танцями, на яких почала ступнево пропаґувати соціялістичні кличі. Коли всі танцювали, біля півночі музика раптом переставала грати, хтось із провідників „тримав" десятхвилинне „слово". Часто промовляв - Баранюк. Одного разу задоволений розвитком „справ" у товаристві, він із запалом сказав, вірніше договорився до такого: „А я товариші, вам кажу, що йде година, коли робітництво переможе і соціялізм дійде до абсурду !". Весела публіка не розуміла слова „абсурд" і переконана, що то щось велике, - оплескувала промовця, інші ж плескали, вдоволені, що можна знову танцювати....Від осени 1910 р. забави були без алькоголю, бо так наказала старшина т-ва, а робітники не протестували, але радили собі, як могли, бо чи ж може бути забава без горілки ?

У буфеті алькоголю не продавали, тільки чай, лімонаду, содову воду. Та проте біля півночі - гості похитувались на ногах, та були під

„гумором". Хто не мав сили бавитися без горілки, той потайки, щоб товариш - голова не „виділи", мав у кишені - плескату плящину, і від часу до часу її витягав...

Треба ствердити, що й це товариство осягнуло свою мету: члени жили дружньо, взаємно себе підтримували, один одному помагали, і не один із них відступив потребуючому товаришеві сокиру чи пилку. По війні це товариство не відновило своєї діяльности.

Маркіянове свято в Бережанах

До важливіших подій з передвоєнної історії Бережанщини слід зарахувати „Маркіянове Свято" в Бережанах. Про нього збереглось декілька дописів у тогочасному „Ділі", які подаємо без змін.

„Діло", ч. 254 з 10, листопада 1911 р., повідомляло: „Наближається день, в котрім ціла Галицька Україна ладиться святкувати соті роковини уродин першого народного поета Маркіяна Шашкевича. У Бережанщині треба як слід звеличати память його тимбільше, що був учеником бережанської гімназії. Ще на весну філія „Учительської Громади" в Бережанах почала робити заходи в тім напрямі, та вислала письма до всіх без виїмку місцевих українських товариств з покликом до спільного відсвяткування ювілею поета і вибрання в тій ціли своїх відпоручників до спільного комітету, що зайнявся б устроєнням торжества. Відпоручники вибрані товариствами рішили на нарадах 3. мая і 20. вересня с. р. як найторжественніше відсвяткувати в перших днях листопада с.р. при співучасти місцевої і замісцевої інтеліґенції. духовної і світської, міщан, селян та уложити відповідну програму. Тепер звертається комітет отсею дорогою до всіх свідомих одиниць в бережанськім повіті з просьбою, щоб взяли як найчисленнійшу участь в торжестві та тим способом додали йому блеску. Точнійший реченець свята подасться пізнійше. Всякі письма в справі ювілею проситься слати на адресу: Володимир Гусак, учитель гімназії в Бережанах.

За Комітет: о.Омелян Гавришо. містопредсідатель, Волод. Гусак, секр."

„Діло", ч. 250. з 15 листопада 1911 року. „Маркіянове свято в Слободі золотій. В неділю 19. листопада с.р. устроюють українські товариства в Слободі золотій концерт в честь Маркіяна Шашкевича. В програму входять найновіші композиції до слів Шашкевича. Комітет"

„Діло", ч. 255, з 16 листопада 1911, повідомляло (цитуємо): „В пятницю дня 17. листопада 1911 р. устроює Товариство „Учительська Громада" в Бережанах враз з гімназійною молодіжю сотні роковини уродин Маркіяна Шашкевича концерт в салі „Сокола" о год. 8. вечером. Програма: 1). Суппе: „Морнінґ анд Найт ін Вєнна" – увертура, відограє смичкова орхистра. 2). Промова Антона Крушельницького. 3). Бортнянський: Концерт „XXXII" - мішаний хор а капелля. 4). Шашкевич: „Підлиссє" - деклямація учня III. кл. Петра Сагайдачного. 5). Ярославенко: „Фіналь" - муж. хор. 6). Матюк - Шашкевич: „Веснівка" - сопранове сольо в супроводі фортепяну, відспіває учень III. кл. Богдан Боро-

дайко. 7). „Мендельзогн - Бартольди: Гохцайтмарш аус дем Соммернахтстраум" - смичковий квартет в супроводі фортепіяну. 8). Ґріґ: „Пізнання краю" - муж. хор з форт. 9). Шашкевич: „Бандурист" - віддекламує учень VII кл. Гуньчак. 10). Галль: „Народні пісні." а) „Чайка" б) „Ой Морозе" - міш. хор з форт.
Діріґент хорів: проф. Омелян Бачинський. Орхестра під управою п. Курца. Акомпаніює: учень VII. кл. К. Капралік.
Дохід призначений для бідної молодіжи бережаньської ґімназії."

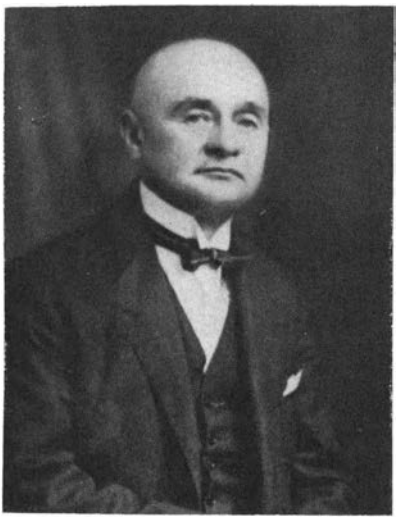

Д-р Володимир Лаврівський, повітовий лікар у Бережанах, був довгі роки головою муз-спів. т-ва „Боян".

Олександер Бородайко, дир. окр. суду в Бережанах, член усіх укр. товариств, був довгі роки касиром ґімн. бурси.

О. крил. Євзевій Бачинський за часів першої світ. війни був польовим духовником.

О. Маркіян ШАШКЕВИЧ

колишній учень Бережанської гімназії, нар. в Галичині 6 листопада 1811 р. в селі Підлиссі, Золочівського повіту; помер 7 червня 1843 р. в Новосілках Лісних, повіт Камянка де був похований. У 1893 р. перевезено і поховано його у Львові, на Личаківському цвинтарі в новій гробниці, збудованій за кошти української громади.

Із збірки поезій о. Маркіяна Шашкевича

Веснівка

Цвітка дрібная,
Молила неньку,
Весну раненьку:
— „Нене рідная,
Вволи ми волю,
Дай мені долю,
Щоб я зацвила,
Весь луг скрасила,,
Щоби я була,
Як сонце ясна,
Як зоря красна,
Щобим згорнула
Весь світ до себе!"
— „Доню — голубко!
Жаль мені тебе,
Гарная любко!
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде:
Краса змарніє,
Личко зчорніє,
Головоньку склониш,
Листоньки зрониш,
Жаль серцю буде!"

Син Руси

Дайте руки, юні други,
Серце к серцю най припаде.
Най щезають тяжкі туги,
Ум-охота най засяде.

Разом, разом! Кто сил має,
Гоніть з Руси мраки тьмаві,
Зависть най вас не спиняє,
Разом к світлу, други жваві!

***

Підлісся

Шуми, вітре, шуми, буйний,
На ліси на гори,
Мою журну неси думку
На підліські двори.

Там спочинеш, моя думко,
В зеленій соснині,
Журбу збудиш, потішишся
У лихій годині.

Там ти скаже дуб старенький,
І один і другий,
Як там жив-єм ще маленький
Без журби без туги.

Там ти скаже та соснина
И всяка деревина,
Як там грало серце моє,
Світала година.

У садочку соловійчик
Щебетав пісеньки,
Розвивав ми пісеньками
Літа молоденькі.

Там колодязь студененький
А дуб воду тягне,
Не так щастя як той води
Моя душа багне.

Підлисецька горо біла !
Як тебе не бачу,
Так ми тяжко, так ми сумно,
Що трохи не плачу.

Веселая сторононько !
До серця припала,
Душа тебе як милого
Мила забажала.

Там-то любо, там солодко,
Весело і мило !
З миленькою у любощах
Вік би ся прожило.

Загальний огляд

Приблизно за одне десятиріччя від 1900 до 1914 рр., отже вже до І-ої світ. війни - село на Заході України змінилося до непізнання. Національно освідомлюване селянство йшло вперед в розбудові життя милевими кроками. Громади очолювали війти, свідомі своїх прав та обов'язків. Це вже не були „послушники" старости чи графа ! У селах виростали мурованні будинки, криті черепицею, бляхою, ґонтою: дедалі менше лишалось солом'яних дахів. Минув час курних хат. Розведено сади, біля хат квітники. У неділі чи свята під тином на лавках збирались гуртки сусідів: хтось із них з газетою, або журналом у руках читає інші слухають. Часто сусіди бажаючи мати якусь газету, складалися по 2 - 3 родини для спільної передплати, щоб мати свою газету.

Впарі зі зростанням національної свідомости, ішли й змагання за належні права. На переломі XIX - XX століть, у галицькому селі почався страйковий рух. Галицький намісник Санґушко, занепокоєний тим рухом, 8. січня 1898 р. розіслав спеціяльний обіжник до всіх староств у краю, наказуючи перевірити ситуацію на селах і донести чи є заклики до страйків і що староста думає робити на випадок страйку. Рільничі страйки почались у західній Галичині вже в 1898 - 1901 рр. а в східній

Галичині вони почалися в 1902 р. Страйки охопили Поділля - Збаражчину, Тернопільщину, Чортківщину, Бучаччину, Заліщиччину, потім через Підгайці, Рогатин, Бережани – сягнули на захід, під Перемишль. Страйк захопив лятифундії таких маґнатів, як Сапіга, Потоцкі, Баворовскі, Бадені та інш.

У той час староста докоряв управителеві дібр у Мечищеві, що він підвищуванням заробітної плати, шкодить іншим власникам фільварків у повіті. У містечку Дунаєві, перемишлянського повіту, ксьондз Домарадзкі, з казальниці в костелі договорився до такого:...„У Святому письмі є слова Христові про те, як власник винниці годив робітників до роботи у своїй винниці. Одні прийшли до праці скорше, інші пізніше, але господар заплатив усім рівно по ґрошу. Ґрош значив стільки, що нині 25 центів. Отже, видите люди, що сам Христос установив платню робітникові 25 центів. Хто жадає більше, той грішить проти Христа – і буде за це в пеклі горіти !"

На Бережанщині страйки організував студ. прав Володимир Бачинський, згодом відомий політик, громадський діяч, посол до сойму. Співорганізаторами страйків були студенти університету : Витовт Гошовський, Віктор Пацлавський (згодом адвокат в Дрогобичі), гімназист Антін Цурковський, який в наслідок тих подій, мусів покинути гімназію в Бережанах, переїхав до Америки, був редактором „Свободи", відтак „Америки" ; гімназист Остап Гайдукевич (згодом парох у Підгайцях), учень VIII кл. Мирон Зарицький, якого австр. жандармерія арештувала, та відставила до в'язниці у Бережанах та ін. Справедливість була по боці страйкуючих селян. Фільварки навіть в часі жнив платили робітникові дуже мало. Працював на ріллі з власними харчами за так званий 15 - ий сніп, тобто зжинав для фільварку 14 снопів, а 15 - ий брав як заплату. Таки страйки допомогли добитись кращої винагороди за працю, бо пізніше люди працювали вже за 8-ий сніп, тобто ця платня – подвоїлась. 1). Крок за кроком народ здобував нові позиції, йдучи до кращого майбутнього. Перша світова війна перервала той поступ вперед, але не спинила. Національно - політична свідомість галицьких українців, що пробудилась в кінці 19 ст., закорінювалась, міцніла і поширювалась спершу повільно, потім дедалі то скорше. Не спинила цього поступу навіть наша велика невдача у 1918 - 1920 рр. Село переболіло і воєнне лихоліття, і перші жахливі роки поновної польської окупації. Воно пристосувалось до нових обставин, і праця започаткована десятки років тому, продовжувалась. Інакше й не могло бути. Пробуджене село стало резервуаром нашої провідньої верстви - інтеліґенції, а вона своєю чергою працювала над політичним і економічним піднесенням села. Для ілюстрації подамо декілька фактів із недавньої історії Бережанщини.

* * *

У селі Лісники за 3 клм. від Бережан, в 1901 р. заснували свідомі одиниці читальню „Просвіти". Початково її примістили безплатно в до-

мі Івана Чвартацького. Освітню працю започаткував управитель школи Пилип Ратич, потім провадили читальню його сини, студенти гімназії в Бережанах. У 1901 р. читальня збудувала мурований дім з театральною залею. В домі були приміщення для читальні, громадської канцелярії та споживчої кооперативи. 19 вересня 1926 р. вона відзначала своє 25 - річчя, на якому промовляв голова Головної Управи „Просвіти" у Львові, проф. Михайло Галущинський. Громадська Рада для вшанування праці і осягів проф. Михайла Галущинського,найменувала найкращу в селі вулицю „Вулиця імени Михайла Галущинського". В селі діяли товариства : філія „Жіночої Громади", руханкове т-во „Січ" з духовою оркестрою, якою спочатку диригував капельник Едельман, згодом студент Михайло Гой з Підгаєччини. Був також гурток „Сільського Господаря", гурток „Пасічників", були мужі довір'я „Повіт. спілки для збуту худоби". Односельчанин о. Микола Марків (помер в Канаді 1966 р) у своїх спогадах пише : „Несподіваний розгром австрійської армії в 1914 р. не дав змоги організувати багатьох охочих до Леґіону УСС-ів із села Лісники. Пішло нас тільки 4 - ох, студент гірн. академії в Леобен Михайло Петрович (важко поранений помер у Карпатах 27 вересня 1914 - го р.), Микола Марків, абсольвент гімназії в Бережанах, Іван Мойсинович та Ілько Шийка, син вдовиці в Лісниках ; крім нас, були ще добровольці з Бережан, Лев Кордяк, урядовець каси „Надія" і студ. Петро Сагайдачний, може були ще інші, однак їх прізвищ не пам'ятаю". 2).

По першій світовій війні польська влада не дозволила відновити товариство „Січ", однак відновлено „Споживчу кооперативу", гурток „Сільського Господаря", заснували „Районову спілку молочарську", жіноче т-во „Союз Українок". Лісники віддалені на 3 клм. від Бережан, тому діти й молодь щоднини йшли до міста до школи, опісля повертались.

До історії села увійшли між іншими: Іван Федів, що дарував гарну площу під будову читальні в самому центрі села, при дорозі : кооператор і секретар товариств Михайло Михайлів, Василь Легета, Іван Демчишин с. Тимотея, Ілько Іванів, Яцко Яцишин, Василь Іваницький, д-р Михайло Прийдун, організатор і член управи спілки „Районова Молочарня" в Лісниках. Це село світило прикладом для всіх суміжних сіл у повіті.

---

1) Валентина Найдус — „Гісторичне шкіце Галіції 1900 — 1904", т. 1., ст. 259 - 286. Видавництво „Ксьонжка і Вєдза", 1958.

2) Недруковані спогади о. Миколи Маркова, Канада.

— * * * —

Парафіяльна церква в селі Лісниках.

Три сини сл. п. директора школи в Лісниках Пилипа Ратича: зліва — о. Іван, о. Степан, о. Володимир. Перші два отці — на засланні в Сибірі.

Село Лісники — загальний вид на поля і ліси.

Четвертий син, сл.п. проф. Василь Ратич.

Ще перед першою світ. війною приграваля в селі і на всіх святах — січова, духова оркестра, що була гордістю Лісник.

Село Лапшин; церковне, дівоче Братство зі своїм парохом о. Іваном Романчукевичем у 1935 р.

„Свято Матері" Дитячого Садка в Лапшині 1936 р.

Дитячий Садок у селі Лапшині 1934-го року.

Учителі й школярі „Р.Ш." в Бережанах у 1938 р. Посередині о. катехит Данило Гуглевич.

Директор народної школи в селі Потутори, Микола Боньчук з дружиною-вчителькою і шкільною дітворою.

На північ від Бережан, недалеко ставу розташоване село Лапшин, одно з кращих у повіті. Перед 1-ою світ. війною селяни посилали своїх дітей у школи недалеких (4 клм.) Бережан. До гімназії ходили Гриць Лещук, Федір Куськів, Михайло Возняк, Михайло Витвицький та ще дехто. За почином учителя Володимира Козловського, в 1910 р. управа читальні „Просвіти" вибудувала читальняний дім, з театральною залею. Організовано мішаний хор. Праця учителя не подобалась шкільному повітовому інспекторові, тому Козловського він перекинув до іншого села. Започатковану працю повели дальше місцеві гімназисти, Гриць Лещук та Михайло Витвицький. Головою читальні був Василь Сенишин ; діяв також при читальні аматорський театральний гурток „Веселка".

***

Війна майже стерла з поверхні землі, село Лапшин; було пооране ровами, окопами, гарматніми долами, все довкруги - спалено. Аж у 1916 р. восени, внаслідок відступу рос. фронту на схід, Лапшин почав поволі підноситись... Під час Листопадових подій у 1918 р. село не лишалось позаду інших. Перелічимо поодиноко жертви війни: Михайло Бідула, Гринь Бідула, Петро Бідула, Осип і Микола Бойки, Іван Бідула, Іван Возняк, Гринь і Онішко Гутор, Петро і Пилип Голики, Гринь Дворняків, Іван Глушок, Гринь Дулеба, Микола Дулеба, Михайло Дуда, Михайло Дулеба, Ілько Дубницький, Гарасим Дубницький, Дмитро Іванків, Микола Кавара, Михайло Літван, Михайло Макарів-Дулеба, Микола Мацьків, Яцко Морозовський, Дмитро Макарів, Василь Ощипко, Михайло Осецький, Гринько Пилипчак, Дмитро Петрович, Хаїм Підик (жид), Дмитро Підлужний, Іван Павлишин, Гринь Ріпецький, Василь, Дмитро, Михайло, Яцко і Дмитро Ріпецькі, Василь Смачило, Василь Швитків, Равлик Слободний, Іван Швець, Михайло Тикайло, Петро Тиманський, Василь Ярема та інші. 1).

Почавши від липня 1919 р., в часі польської окупації, молодь села чимало потерпіла від поляків. Виходячи з засади, що окупація – явище тимчасове, молодь ховалась по лісах і дебрах, щоб примусово не забрали до польського війська. За те окупаційна влада посилала ь село військову карну експедицію, що жила на кошт села, провадила арешти, зловлених катувала...

1926 року в селі активно вже діяла читальня і мішаний хор, під диригуванням студ. Н. Сеницького. В 1930 р. при читальні вишколювалась духова оркестра, якою в один час керував Андрій Ріпецький. Не зважаючи на перепони з боку польської влади і шкільних управ, - молодь у ще більшій кількості пішла по війні до шкіл. У 1921 р. було засновано споживчу кооперативну крамницю „Луч" з підвідділом асекурації (забезпечення) рогатої худоби. Відновлено і передвоєнний гурток „Сільського Господаря", а потім засновано й жіноче т-во „Союз Українок". За порадою та ініціятивою місцевого вчителя Миколи Божиковського, започатковано при сільській школі дрібну дитячу ощадність, з чого згодом постала справжня позичкова каса. Це було славнозвісне „Лап-

шинське Чудо", про яке згадує проф. д-р І. Витанович у своїй праці „Історія Українського Кооперативного Руху". 2).

---

1) За спогадами Григора Глушка з Трентону, Н. Дж. та Степана Витвицького. з Торонта, Канада.

2) Д-р І. Витанович — „Історія Укр. Кооп. Руху", ТУК (Товар. Укр. Кооп.), Нью-Йорк, 1964 р., стор. 436. „Мобілізація дрібної ощадности набрала характеру масового руху. Зразком у тих заходах стало „Лапшинське Чудо", — діяльність учителя Миколи Божиковського в Лапшині, на Бережанщині (помилково подано на Підгаєччині). Цей учитель - кооператор, не маючи змоги активно виступати назовні (чужа ворожа держава), почав систематично збирати дрібні ощадності серед школярів. Він назбирав стільки фондів, що з них почали позичати батьки школярів"...

Лапшинське „чудо"

Яке значення та вартість для села має учитель - українець, патріот, наглядно пізнати з історії праці учителя Мик. Божиковського. У шкільному році 1923/24 він провадив два відділи навчання в народній школі в селі Лапшині, Бережанського повіту. Знищене війною село з великими труднощами відбудовувалось. Розуміючи вагу та потребу школи, селяни відбудували тимчасовий шкільний поверховий будинок. То були голі стіни, провізоричні підлоги, і сам учитель тримавсь „провізорично", бо міг при необачному кроці, злетіти з поверху вниз... Не було книжок, шкільних матеріялів для навчання, навіть крейди. „Діти — звертавсь учитель, — хочете чогось навчитись, то постарайтеся дістати крейди, шкільних образків, до вишивання ниток, тощо..." Якось на шкільній перерві діти порадилися між собою, і заявили, що будуть кожного місяця приносити на потреби кляси, стільки поль. марок, скільки варте одно куряче яйце. Діти стійко дотримувались обіцянки, учитель списував, закуповував усе що потрібне для кляси, показував квитанції і рахунки, та інформував школярів про всі закупи. Після літньої шкільної перерви, восени 1924 р., коли кляси мали вже все що необхідне, вчитель Божиковський організував школярську торговельну кооперативу. Уділ назначено в 10 грошів. Діти зібрали 5.20 золотих, створили кооперативу і вибрали з - поміж себе управу та надзірну раду, як дорослі. Управа закуповувала потрібний для школярів товар, і під час перерв у навчанні товар продавали. Діти з учителем назвали свою кооперативу „Зірка". Коли закінчився шкільний рік, то майно кооперативи сягало готівкою і товарами 10.50 злот. Вкладникам - учням виплачено дивіденду (відсоток від вкладу). Діти щиро зацікавилися справою, бачили хосен із своєї праці і задуму. Учитель при кожній нагоді інформував батьків учнів та закликав, щоб грошових датків не шкодували, хай привчаються щадити гріш. На Великодні свята в 1926 р. він, на принагідних сходинах господарів у читальні „Просвіти", подав список дітей, їхні ощадності, словом склав звіт. Ощаджувало усіх 89 діток, які склали з грошів 138.36 золотих. Тим звітом батьки були прямо вражені - такої суми вони не спо-

дівались !

Тому, що дрібна ощадність серед шкільної молоді кінчалася разом із закінченням навчання, треба було дітям, що відходили зі школи, ощаджені квоти разом з відсотками повернути, тоді Божиковський прийшов до переконання, що дрібну ощадність у селі треба почати і серед старших, до яких прилучиться і молодь.

У суботу 29 травня 1926 р. в читальні відбулась нарада, за участю приблизно 40 осіб. Божиковський подав проєкт організування дрібної ощадности як серед старших так і серед молоді. Запропонував почати дрібну ощадність по 10 чи більше грошів тижнево, збирати до кінця року вкладки а почати позичати аж від 1 січня 1927 року. Другої днини, в неділю після Богослуження, війт Семен Бідула повідомив громадян про вчорашню нараду в читальні, заохочуючи підтримати ту ідею. Гарантувати зібрані вкладки мали Божиковський і сам війт громади, Семен Бідула. Збірщиком серед господарів став Василь Гутор, серед молоді в т-ві „Луг" – Ілько Кузьків. За час від 25. 5. до 31 грудня 1926 р. зроблено такий поступ : 1) кількість членів - 165 осіб : 2) щадничих вкладок 306.90 золотих, 3) позичок було на квоту 432.00 зол., а їх використали 22 члени. Увечорі 25 грудня 1926 р., на сходинах членів, Божиковський повідомив людей про стан дрібної ощадности. Зібрана квота 306 зол. це вже був добрий гріш для неодного господарства. Того ж вечора ухвалили прийняти правильник товариства дрібних ощадностей „Власними Силами", що був наче відділом споживчої кооперативи „Луч", з окремим веденням книг.

При обговоренні кар для членів за недодержання реченця сплати зобов'язання - стався цікавий епізод. Більшість зібраних не вірили у точність сплат позичковців. Згори сказано, що коли член не поверне позички у свій час, то його позивати до суду не можна, бо „Власними Силами" не є правною особою. Недовірливість серед учасників наради зростала. Божиковський, бачучи безрадність в тій справі, піддав думку : „Хто до 14 днів по реченці сплати позички, таки її не сплатить, того виключається з членства щадниці, а в умовлену неділю по Службі Божій або Вечірні - всі члени йдуть до довжника в гостину. На його подвір'ї відспівають трикратне „Многая літа" за те, що не віддав громаді вчасно грошей. Потім члени складуть по рівній пайці невідданий борг, щоб вирівняти капітал.

Це переконало зібраних. Ліцитації (примусова продаж) - не новина для селян. Але, щоб комусь у білий день на подвір'ї ще й відспівати „Многая літа" за те, що не повернув боргу, такого ще ніхто не бачив і про таке не чував ! За два роки діяльности т-ва „Власними Силами" таки нікому „Многая літа" не співали, усі справлялись задовільно. Товариство за той час дало позичок на суму 8.562 зол. для 264 членів. Маючи 165 членів і 306.90 злотих капіталу, М. Божиковський думає над заснуванням кредитової щадниці - кооперативи, на статутах РСУК., щоб надати роботі правну охорону, він старався знайти бодай 20 грома-

дян,котрі дали б на уділ по 10 злотих і стали основниками кооперативи.

10 квітня 1927 р. відбулись засновні збори кредитово - щадничої кооперативи „Поміч", на статутах РСУК. Зборами керував Михайло Дулеба, секретарював Василь Гутор. На зборах було присутних 100 громадян. До надзірної ради вибрали головою о. Івана Романчукевича, пароха села, Федька Чепіля, замісником голови,Миколу Барановського, Ілька Олійника, Миколу Кіналя, Степана Кузькова і Степана Бідулу : до управи : Михайла Дулебу касиром, Василя Гутора книговодом, Миколу Божиковського справником, на заступників - Гринька Мельника і Петра Захаркова. Ухвалено давати позички до висоти 100 зол. на три місяці, та відкрити дрібно - ощадностевий відділ при кооп. „Поміч", з тижневою вкладкою 10 грошів. Кооператива „Поміч" давала членам позички до 45 зол. лише за самим підписом позичковця, на один місяць за оплатою 12 % річно.

1 жовтня 1927 р. стан в кооперативі „Поміч" був такий:

А) сума уділів і резервовий фонд ..... 360.00 золотих
Б) щадничі вклади кооперативи „Власними силами". 906.95 золотих
В) членів ..... 30.

2-го грудня відбулася перша контроля РСУК у кооп. „Поміч". Інсп. РСУК, Іван Стернюк склав такий звіт:

Запасний фонд	116.00	золотих	
Уділи	601.50	„	
Вкладки	1.533.35	„	140.00
Позички	—	„	1.429.00
Відсотки	37.50	„	—
Кошти адміністрації	14.22	„	19.10
Рахунок різних	—	„	1.25
Движимости	—	„	55.00
Кошти заснування	—	„	97.10
	2.302.57	злотих	1.741.45

На збори 25 грудня 1927 р. прийшло 200 громадян. Відчитано повідомлення з РСУК про прийняття кооперативи „Поміч" у члени РСУК: звіт з ревізії інспектора Івана Стернюка; відчитано признання членам дивіденди та ухвалено доповнення правильника кооп. „Власними Силами" на рік 1928:

А) Член кооп. „В. С.", якого вся рідня точно вплачує тижневі вкладки, дістає крім звичайної дивіденди, ще 1 зол. за родинну ощадність.

Б) Член, якого сума щадничих вкладок, або всіх членів родини сягає 20 зол., має право раз на пів року позичити 45 зол. на 1 місяць без відсотків.

В) Нові члени кооп. „В. С.", бажаючи зараз позичити 45 зол. дають як свою вкладку 5 зол. при першій позичці.

Перегляд щадничих вкладок кооп. „Власними Силами"

I. (за час від 1 липня до 31 грудня 1927 року.)

1) щадничі вкладки .... 996.77 золотих
2) зріст позичок .... 2.474.00 „
Користали з позичок .... 75 членів.

II. (за час від 1 січня до 30 червня 1928 року.)

1) щадничі вкладки
в кооперативі „Власними Силами" 1.283.25 зол.
2) позичок признано 89 членам .... 2.912.00 зол.
3) членів .... 387.

Дитячі щадничі вкладки в школі

I. (від 1 січня до 31 грудня 1927 року.)

Ощаджувало дітей 110
Сума ощадностей .... 356.11 зол.

II. (від 1 січня до 30 червня 1928 року.)

Складало ощадності дітей 123
Сума ощадностей .... 566.66 зол.

1 липня 1928 року з управи вийшов Микола Божиковський, з огляду на нові заборони польського міністерства освіти у Варшаві: вийшов і Михайло Дулеба, бо його обрано війтом села. На їх місце увійшли: Микола Тикайло — касир, Федько Бідула — справник. Така коротка історія „Лапшинського Чуда". 1)

1) Микола Божиковський — „Назустріч майбутности", накладом РСУК, Львів, 1928 р. (з бібліотеки Василя Гутора, Торонто, Канада).

Три українські адвокати: зліва — д-р Микола Стадник з Козови, д-р Володимир Бемко і д-р Михайло Західний з Бережан.

— ** —

Заворушилося й міщанство. Перед І-ою світ. війною в Бережанах діяли дві міщанські читальні „Просвіти": одна на середмісті, мала приміщення в домі каси „Надія", друга на передмісті Адамівка, у винаймленій хаті. В першій гуртувалися переважно нижчі урядовці, шевські та мулярські майстри, а у другій - загал міщан Адамівки. Обидві розвивались залежно від активности членів. У 1913 р. головою другої був проф. д-р Василь Левицький. Міщани в Бережанах горнулися і любили свою церкву, рідкісні були випадки зміни обряду на латинський (польський), але чогось до гімназії, що була на місці, своїх дітей за дуже малими вийнятками не посилали. Дехто вважав, що не було відповідних заходів, заохоти, але з цим поглядом трудно погодитись. На нарадах і вічах міщан не бракувало ; про заходи наших послів у парляменті у Відні, в справі отворення української гімназії в Бережанах добре знали, і все таки своїх дітей туди не посилали. !

По війні цей стан змінився. В 1928 р., чи ще в 1927 р., міщани відновили читальню на Адамівці, а міщанська дітвора заповнила школу „Рідної Школи" в Бережанах. На спілку із старшиною „Пласту", читальники - міщани вибудували одноповерховий дім читальні, з театральною залею та приміщеннями для „Пласту", читальні і кооперативної крамниці. В 1937 - 1940 рр. там був приміщений і склад філії „Повітового Союзу Кооператив" у Підгайцях. Годиться підкреслити, що всю мулярську роботу члени читальні виконали безплатно. За польської окупації активність міщан дуже зросла. При читальні діяли аматорський гурток, мішаний хор, бібліотека, була українська преса, а сходини відбувались майже кожного вечора. Початок будові дали пластуни. При „Пласті" була духова оркестра, що на Різдво відвідувала громадян приграваючи колядки та складаючи їм святкові побажання, а отриману коляду, передавали пластуни на Рідну Школу, або на потреби свого товариства. Між іншими, пластуни колядували в Марії Кізимової, - старшої самотньої пані, яка хоч і мала досить гарну будівельну площу - парцелю при гостинці (битій дорозі) на Адамівці, мешкала в домі своєї сестри Сулжинської за „Городами". Кізимова була рада відвідинам пластунів, а дякуючи за коляду, запропонувала „Пластові" даровину своєї будівельної парцелі, з певними умовинами. Пластуни, подякувавши, заявили, що мусять порадитися із старшими громадянами. Це діялося в 1928 р. По якімсь часі в адвокатській канцелярії д-ра Володимира Бемка з'явилися представники „Пласту", Марія Кізимова та два члени управи читальні „Просвіти" на Адамівці, Микола Маруневич і Гринько Пришляк, щоб договоритись про умовини і скласти акт - грамоту даровини. Марія Кізимова хотіла скласти контракт даровини будівельної парцелі для читальні „Просвіти" на Адамівці під такими умовинами

Управа читальні вибудує протягом двох літ поверховий дім з приміщеннями для читальні, кооперативи, „Пласту", театральної залі з ґар-

деробами. На поверсі для вжитку фундаторки, аж до її смерти–два помешкання кожне з двох кімнат, кухні, спіжарки. Виділ читальні зобов'язується оплатити її похорон і рік-річно жертвувати на Богослужби за її душу. Крім цього управа читальні закуплятиме рік - річно по 10 літрів оливи до лямпадки, і передавати цю оливу СС. Служебницям до каплиці на Адамівці, для засвічування лямпадки перед образом Матері Божої.

Тому, що „Пласт" не був правною особою в розумінні закону, тому він став тихим спільником читальні, яка виступала як контрагент. Між „Пластом" і старшиною читальні була складена відповідна умова. Підписавши такий контракт, старшина читальні приступила до будови. Перш усього, створили будівельний комітет, до якого зараз же зголосилось чимало охочих відробити без заплати при будові дому два - три дні, а то й більше,(копати фундамент, вивезти землю тощо). Плян дому виготовив житель Адамівки, будівничий Гертман. Міщани звезли потрібний для будови фундаменту камінь, його також дарували ; закуплено на кредит цеглу і приступлено до будови. Щоби замаркувати співвласність дому, пластуни подарували 10 тисяч цеглин і працювали при будові. Протягом року мури були під дахом. За перший рік були закінчені кімнати для читальні, „Пласту", - для кооперативної крамниці, другого року - театральна заля з ґардеробами та одно мешкання для Марії Кізимової. Не все було викінчено згідно з пляном, бо не стало грошей. Позичили фонди на дерев'яні матеріяли, цеглу, бляху на покриття даху, а що на разі будівельний комітет не мав ні готівки ані кредитів, був примушений на якийсь час спинити будову. Потім рік за роком праця посувалась вперед і в міру спроможности - виконувались взяті зобов'язання. Здається вже в 1929 р. Марія Кізимова змогла перебратись на помешкання до нового дому читальні, де й жила до своєї смерти в 1943 р. Це вже було не колишнє байдуже міщанство, а організоване, національно свідоме, що вміло постояти за свої права в громаді, та за права громади. Давніше в громадській раді, були один - два русини - радні, та й то такі, яких настановили самі поляки, про людське око. Тепер міщани зажадали відсоткову кількість місць радних в управі міста. В 1925 - 1938 рр. на 32 радних, українці мали 8 радних та два асесорські місця.

Торгівля в місті була на 95% в руках жидів, а годинникарство, золотництво, перукарство (голярні) - були виключно в їх руках. Натомість, мулярство, шевство, ковальські варстати, де треба було таки добре наробитись, теж і пекарні були в руках українців та поляків.

Мулярські майстри з Бережан, мали добру славу: вони групами що весни виїздили в інші повіти на будови церков, костелів, шкільних будинків, особливо в перших повоєнних роках. По війні змінився і сам вигляд міста. Давнє нафтове освітлення вулиць та помешкань, заступило спочатку газове, згодом електричне освітлення. На середині та довкола ринку прокладено кам'яні хідники. На ринку насадили ряд

дерев (акації і липи) для гарнішого вигляду, а під ними построїли для вигоди публіки лавки для сидження, над якими все „хтось" милосердився і вони нічною порою зникали...

Двічі тижнево, після торгів, арештанти або магістратські робітники замітали ринок, щоб було чисто. Річні ярмарки здавен - давна відбувалися в такі дні : 13 січня, 3 лютого, 16 і 24 квітня, 21 травня, 6 серпня, 20 вересня, 15 жовтня, 26 листопада, і 18 грудня. Менші тижневі торги бували в понеділки та п'ятниці.

Канонічні візитації

Загально відома історична правда, що в національному й економічному відродженні західньої гілки українського народу, визначну ролю відіграло українське духовенство. 1). Наші владики були перші, що дали поштовх до відродження національно - політичної думки на землях Західньої України. Згадати хоча б єпископа перемиського Снігурського, єпископа Білянського, чи митрополита Спиридона Литвиновича... — всі вони своєю працею, пастирськими листами - курендами, візитаціями давали напрям діяльности місцевого духовенства. Зокрема їхні візитації чи, як тоді говорилось „канонічні візитації", переходили до історії всієї околиці, як небуденні події.

1897 року відбувалась на Бережанщині канонічна візитація галицького митрополита Сильвестра Кардинала Сембратовича. Супроводжали його з прапорами і хоругвами так зв. сільські бандерії на конях, вітали церковні процесії : вхід на церковні майдани прикрашували тріюмфальні брами, замаєні зеленню та українськими і папськими прапорами. Кардинал змагався безупинно проти пиятики, пропаґував ширення освіти серед народу, щоб охороняти село від лихварів, пропаґував закладання громадських шпихлірів по селах для порятунку бідних чи хворих головно на переднівку. На громадських майданах, громадська рада села, ставила будинок - шпихлір, із дубових брусів. По жнивах кожний господар зсипав там по кілька чи кільканадцять ґарців збіжжя на „чорну годину". Весною потребуючі селяни могли позичити зерна на засів чи прожиток. Позичене віддавали по новім зборі. Перед тим наш селянин боргував у корчмаря, під застав давав останню свитину і роками сплачував свій довг, не маючи змоги видертись з лихварських рук і завжди він був ще щось винен !..

У 1901 р. візитував Бережанщину митрополит Андрей Шептицький. У Бережанській гімназії були триденні реколекції перед Великодніми святами. Це була велика подія для міста ! Приїзду митрополита очікувало все населення Бережан... Все підготоване до зустрічі Владики. Його супроводила численна група святково вдягнених людей. В'їжджав серед звуків дзвонів у церквах і костелах. Його вітали церковні процесії, духовенство, команданти війська, та представники цивільної влади, також рабіни з торою... Владика дякував рабінам та жидівській

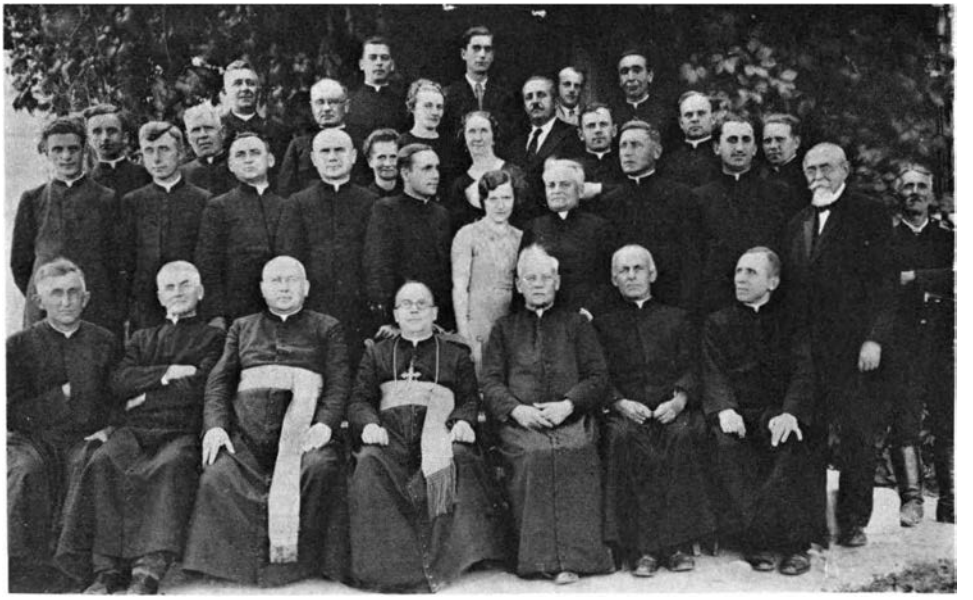

Канонічна візитація Бережанського деканату в селі Курянах 6-го липня 1937 р. Сидять зліва о.Олександер Лонкевич, о. Омелян Кордуба, о. крил. Євсевій Бачинський, Преосв. д-р Іван Бучко, о. Іван Брилинський господар дому, о. Григорій Качала, о. Н.Н. 2-й ряд стоять зліва: о. Щур, о. Джулинський, о. Григорій Кубай, о. Павло Шиманський, Марія Брилинська, Е. Кордубова, Марійка Брилинська, о. Іван Заверуха, о. Неділський. 3-й ряд зліва: 2-й о. Дмитро Мигоцький, о. Олександер Бачинський, о. Микола Старух, о. Степан Бачинський, о. катех. Гуглевич, дяк Теофан Ковальський, останній з-права.

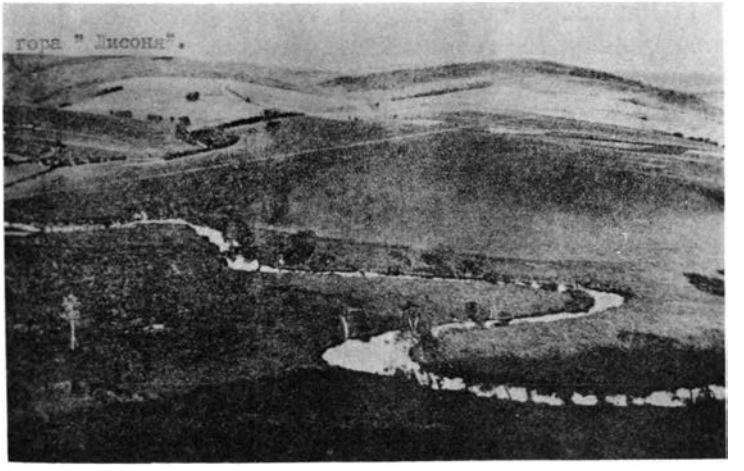

Ріка Золота Липа під селом Потутори.

делеґації їхньою гебрейською мовою.

Остання візитація митрополита Андрея Шептицького була в Бережанах влітку 1928 року. На ринку від північної сторони, стояла прикрашена зеленню брама з написом: „Вітай, Владико". Традиційними українськими „хлібом і сіллю" привітала Його делеґація громадян, на чолі з суддею Володимиром Кордубою. Декілька років по тому, Бережанщина відзначила 30 - тиліття єпископських свячень Митрополита Андрея. Академія в приявності Ювілята відбулася в залі „Українбанку", святкову промову говорив проф. гімназії д-р Клявдій Білинський, виступав хор „Боян" під батутою Пилипа Гошовського, здається тоді дебютував як соліст, Юрко Лаврівський.

— * * * —

Літа минають, припадає порохом забуття багато подій, - відлітають у Божий вирій свідки минулого, які могли б дещо розповісти про часи, коли пробуджувавсь народ, забуваються імена багатьох піонерів нашого відродження, особливо тих, чия діяльність була обмежена до невеликої місцевости, села чи повіту. А їм, тим невідомим забутим трудовикам, належать також наш уклін і подяка ! Священик у селі був усім : духовником, головою читальні, дуже часто проводив „Сільським Господарем", словом, мав нагляд і вплив на життя громади. Він обдумував методи і засоби поглиблення праці в селі, дбав про виховання майбутніх провідників села. Його дім завжди гостинно вітав багатьох відвідувачів, доповідачів із повітових чи центральних крайових установ. Священик відповідав перед своїми духовними зверхниками за настрої і за події в його парохії. Окупаційна політична влада по І-й світ. війні підозрівала його, вбачала в нашому священикові інспіратора всіх проявів організованого сільського життя, ворожо наставленого до окупаційної влади, свідомого своєї особистої і національної гідности. Не диво, що за польської займанщини - український священик був сіллю в очах влади.

— * * * —

Клюб копаного м'яча „Лисоня" в Бережанах: з-права В. Гусак, С. Снилик, М. Хоманчук, М. Пришляк, Н.Н., С. Мороз, В. Пришляк, М. Вавриків, М. Кушнір, Вридник (Оцьо), Е. Содомора, М. Чобич.

Вежа ратуші в цілості, вершок прикрашує початкові сторінки „Бережанської Землі".

В період 1-ої світової війни в злощасних таборах Талергофу побували: о. Євген Лопатинський з донькою Стефою, парох Бишок, о. Григорій Качала, парох Лісник, о. Чубатий, а до Троїцька вивезли москалі о. Івана Ратича. За польської окупації у в'язницях терпіло чимало українських духовників Бережанського повіту. А скільки було тяганини, допитів, судів, кар через так звані „метрикальні проступки".. І так тривало аж до розгрому новітньої конґломератної Польщі восени 1939 року !...

Чимало з них поклали життя на жертівнику Батьківщини... Між ними, влітку 1919 року загинув мученичою смертю о. Осип Заторський, адміністратор села Лапшина, по звір'ячому замордований вояками польської армії. Раніше вже згадано про частину активних діячів Бережанщини. Треба також спом'янути і наших душпастирів - справжніх героїв сірої щоденної праці для народу. Серед них були: о.Іван Романчукевич, о. Роман Добровольський, о. Ксенофонт Сосенко, о. Василь Кушнір, о. Іван Заверуха, о.Олександер Бачинський, о. Григорій Качала, о. Мечислав Кордуба, о. Іван Брилинський, о.Григорій Гарматій, о. Микола Вергун, о. Дмитро Мигоцький, о. Михайло Шараневич, о. Михайло Мосора, о. Омелян Кордуба, о. Омелян Король, о. Юліян Левинський, о. Олександер Лонкевич, о. Н. Мінко, о. Іван Пінковський, о. Н. Абрагамовський, о. Василь Танчак, о. Степан Комар, о. Григорій Кубай, о. Микола Служинський, о. Павло Штокалко, о. д-р Володимир Левицький, о. Н. Дудрович, о. Іван Петрицький, о. Павло Джулинський, о. Михайло Юхнович, о. Микола Цар, о. Остап Бородайко, о. д-р Стасюк, о. Омелян Гавришо; парохи м. Бережан: о. крил. Теодор Кордуба, о. крил. Євсевій Бачинський; катехити гімназії і жіночої семінарії: о. проф. Василь Дубицький, о. проф. Михайло Осадца, о. проф. Филип Побігушка (засновник і провідник таємної „Марійської Дружини" серед учнів гімназії — мабуть першої того роду на Західній Україні), о. Данило Гуглевич; катехити народніх шкіл: о. Іван Кордуба, о. Павло Шиманський, о. Микола Старух, о. Володимир Соломка, о. Н. Чередарчук, о. Степан Бачинський; проф. о. д-р Михайло Залеський – учитель української мови, і рисунків в місцевій гімназії. 2). Парохами були теж о. М. Косович і о. І. Пінковський.

1) Д-р В. Токарж — „Галичина в початках Юзефинської ери, в світлі урядової анкети в 1783 р." Краків, 1909 р. — на стороні 390 пише: „Уніятське духовенство в Галичині мало такий зв'язок з народом, якого ніколи не мав латинський священик. Уніятський священик виходив з народу, нарівні з мужиком находився під пропінаційним примусом орендаря, платив чинші, десятини, давав підводи. Латинський (польський) клер називав їх релігію — хлопською ! . . "

2) До Бережан прибув 1918 р., як сотрудник; філософію (славістику) і орнаментику) почав студіювати ще перед закінченням теології, а покінчив аж 1927 року, коли формально перестав обов'язувати бойкот львівського університету. Докторат зробив на варшавському університеті (промотором був проф. Степан Смаль-Стоцький) 1932-го року. Від 1937 р. почав викладати українознавство для учителів середніх шкіл в університеті у Львові, де від 1934 р. був директором другої української державної гімназії (філії). По останній війні, викладав в університетах в Інсбруці і Монтреалі в Канаді, куди еміґрував 1949 р. Помер о. проф. д-р Михайло Залеський 1. липня 1965 р. в Монтреалі, як дійсний член НТШ і протопресвітер українських католицьких парохій.

Рік 1914 — мобілізація і війна

День 27 червня 1914 року... З Бережан їхав спеціяльний потяг до Львова на свято 100-ліття народження Тараса Шевченка. Мав відбутися січово - сокільський крайовий здвиг і святковий концерт. Бережанщина маніфестувала свою силу, осяги в своїй праці. Потяг, замаяний зеленню, прикрашений національними прапорами, на кожній залізничій станції забирав січове братство. Під звуки власних оркестр і спів могутніх хорів, їхало півтори тисячі січовичок і січовиків.

У вечорі святковий концерт. Співав оперний співак незабутній Модест Менцінський. Пролунали пророчі слова Бережанця і славного поета Богдана Лепкого: „Чи чуєте підземний стон? Ломіть кордон !...А я вам кажу, день іде, і йде така година, в котрій кордонів жадних не буде ! ... А я вам кажу, майте слух і позір тому дайте, що близька хвиля заверюх... Не підем ми, прийдуть вони... веди нас, славо !.."

Ці слова потрясли серцями всієї святкової громади. Другого дня зранку маршували вулицями княжого города тисячі січовиків, соколів. Здавалось, що від кроків дрижала земля, - здавалось, що Львів пробудився і радісно - гордо поглядає на синів і дочок пробудженої землі!

Військовим кроком ішли лави за лавами, повіт за повітом. Бережанщину вів повітовий Кошовий Андрій Чайковський на баскому коні. 1).

Незабутні хвилини !.. І серед того радісного піднесення духа — немов морозним вітром повіяло,— наче грім з ясного неба, грянула вістка, що в Сараєві (Боснія) загинув від сербської кулі австрійський престолонаслідник,архикнязь Фердинанд, разом із своєю дружиною.

Політичний обрій Европи вже кілька років затягався хмарами... Настала моторошна тиша — тиша перед бурею... Аж ось зчинився крик... мобілізація ! війна !

Все заворушилось. Одні поспішають виконати цісарську повинність, другі де то виїжджають, потяги переповнені людьми, нема для всіх місця ... ждуть, вже й військо збирається на східній границі !.. В тій бурі – народжується й українське військо – Українські Січові Стрільці. По всій галицькій Україні лунає пісня „А ми тую червону калину піднімемо ..."

На залізничих станціях маси народу. Рідні проводжають синів, братів, чоловіків... на війну. Прощались... може в останнє... але й потішали себе: за три місяці, найдовше пів року, побачимося, війна вже закінчиться ! Добровольці, майбутні Усусуси, домовлялись про зустріч у Києві ...

Минуло перше півріччя, вже й друге, а війна лише починала розгорятись... На Бережанщині тривали запеклі бої. Води Золотої Липи, Ценівки та Коропця багряніли від людської крови. Село за селом щезало з лиця землі, і лише руїни мурованої церкви вказували на місце, де стояло село, де цвіло колись життя, де жили люди.

У серпні 1914 р., на заклик „Бойової Управи", яка організовувала українське військо – маси молоді, не охопленої ще військовою повинністю, поспішали до лав УСС-ів, а народ жертвував гроші на потреби війська. У Бережанах залишився пам'ятник кривавих боїв на горі Лисоні влітку 1916 р. У селі Посухові є цвинтар героїв УСС-ів. Під час наступу Керенського на Бережанщині, під селом Конюхами, знову кривавились наші Усусуси.

Список 1-го полку УСС-ів

У червні 1916 р. полкова канцелярія подала такий список УСС-ів із Бережанщини : При булавній сотні — о. Микола Їжак, польовий духовник, кол. учень Бережанської гімназії, четар Іван Нагайло з Теофіпільки, четар Лев Лепкий, четар Роман Чубатий. У вісьмох сотнях і технічній сотні були :

З **Бережан** — Копцюх Осип, Пришляк Гриць, Коник Іван, Сагайдачний Петро, Бородайко Корнило, Сенишин Микола. **Вербова** – Бідула Василь, Костів Теодор, Семчишин Дмитро, Бай Петро, Білоус Петро, Борик Дмитро, Варчак Осип, Депас Іван, Дуда Андрій, Івахів Гринько, Равлецький Семко, Стецок Василь, Фундиґа Андрій, Бридун Іван, Івахів Федь. **Лісник** – Дякович Іван, Михайлів Микола, Неньків Василь, Неньків Іван, Демчишин Микола, Сенишин Василь, Дякович Михайло, Мойсейович Іван, Токар Михайло, Дулеба Василь, Чвартацький Микола, Яцишин Іван. **Лапшина** – Градовський Осип, Кавара Микола, Кузів Іван, Ярема Іван, Тикайло Микола, Видойник Танас, Лещук Микола, Пелехатий Василь. **Золотої Слободи** – Тупісь Іван, Богай Федь, Столяр Степан, Головатий Петро, Мандзій Андрій, Кіналь Онуфрей, Тупісь Микола. **Гинович** – Штепований Михайло. **Саранчук** – Буняк Микола, Шевчук Микола, Самофал Василь, Карась Іван. **Раю** – Миханік Василь, Ярема Михайло, Юрчишин Михайло. **Шибалина** –

Хлопась Ілько. **Нараєва** – Скоропада Іван, Бучинський Франц, Бай Микола, **Конюхів** – Матвіїв Степан. **Урманя** — Гунька Гриць, Наконечний Ярослав. **Тростянця** — Довган Гриць, Лектей Іван. **Жовнівки** –Іваницький Микола. **Козівки** – Стець Олекса. **Теофіпільки** – Зазуляк Пилип. **Золочівки** – Петрицький Євген. **Вибудова** – Пилипів Михайло. **Козови** – Зощук Сильвестер. **Літятина** — Кучер Петро. **Вікторівки** – Марків Петро. **Двірців** – Шевчишин Петро. **Кривого** – Погорілий Петро. **Дрищева** — Ковальський Осип. **Стриганець** – Куций Михайло, Сорока Іван. **Мечищева** — Козьмина Михайло, Федик Іван.

1) „Українські Січові Стрільці" — 1913-1920 рр. накладом Ювілейного Комітету, Львів, 1935 р.

„Лисоня"

Маківка і Лисоня – це два стовпи, попри які пройшло відроджене по віках українське військо, вказуючи поколінням шлях до волі.Одна між ними ріжниця в тому, що на Маківці стрілецтво вела у бій стихійна сила віри в недалекий переможний день українського народу та в спасенність союзу з Австрією, а на криваві змагання на Лисоні пішло стрілецтво з надірваною душею і з першими сумнівами, чи принесуть його жертви якусь користь нації. ?

11 серпня 1916 р. о 21 год. полк Українських Січових Стрільців покидав свої становища над Стрипою. Через Антонівку, Вівся прибув до Кривого, а 12 серпня через Літятин - до Потутор. Полк мав зайняти становища на горбах по правому березі Ценівки. Найвищою точкою узгір'я є верх Лисоня (399 м). Було сказано в наказі бриґади, що стрільці мають зайняти готові окопи. Але виявилось, що окопів не було, для одного куреня лінія була вже назначена, але для другого мусів її лише визначити поручник Богдан Гнатевич. Курені почали швидко копати стрілецькі рови. Праця на кам'янистій горі ішла важко, треба було лупати її джаґанами, ще й поспішаючи, щоб не надійшов ворог. Правда, перед Ценівкою стояли десь коло Літятина австрійські відділи, але то була тільки тимчасова заслона. 13-те серпня минуло спокійно, лише надвечір залунали на сході постріли. Стрільців повідомлено, що ворог зайняв Літятин і наближається до Ценівки. Десь біля 9 год. вечора стрілянина охопила все передпілля. Відділи 35 полку піхоти стримували передові ворожі стежі. Вранці 14-го рушнична перестрілка на лівому березі Ценівки набрала сили. Усусуси гарячково поглиблювали окопи. Московська піхота не могла перешкодити стрільцям у їх праці, зате артилерія вже зранку обстрілювала позиції. Біля полудня ворог відкинув останні відділи 35 полк. піх. за Ценівку і зайнявши протилежні горби, почав обстрілювати сильним рушничним і скорострільним вогнем австрійські становища. Більшало поранених. Сотні призначили по одній четі в за-

пас, і вони почали негайно вкопуватись 40 - 50 м. за першою лінією.

По полудні московський обстріл зміцнів. Після 8 год. вечора, вже присмерком, московські лави пустились переходити Ценівку і здобули становище одного з куренів 35 п. п. Опісля кинулись на ліве крило сотні УСС, що межувала з 35-ткою, захопили скорострільні і пішли в обхід І куреня. Частина четвертої сотні потрапила до полону, решта вирвалась з персня. В крайній біді знайшлася третя сотня, що як запас - копала стрілецькі рови. Ворог напав там несподівано під час праці. Тим часом перша і друга сотня відбивали ворожі розстрільні, що почали підходити з долини Ценівки. Коли ж виявилось, що ворог зайшов у запілля курення, його осередок почав відступати в напрямі на Потутори. У нічній пітьмі зчинилася метушня та курінь врятували два стрілецькі скорострільні, під командою хор. Ф. Черника, влучно б'ючи по ворожих лавах. Підбадьорений вогнем своїх скорострілів, осередок куреня втримався, почав відстрілюватись, але москалі сунули далі. Залишилось відчепитись від ворога, як стій упорядкуватись на новому місці і зачинати бій на ново. Стрілецький осередок так і зробив, відійшовши до потуторського битого шляху, де об'єднався з відділами правого крила і висланими бригадою двома сотнями 81 п. п. Не покинули своїх становищ тільки обидва стрілецькі скорострільні. Сиплячи смертоносним градом куль і вчасно скеровуючи вогонь у потрібні сторони, вони стримували ворожі лави, щоб дати змогу своїм прийти до ладу. Цього вони добилися, але власною жертвою, бо москалі обійшли скорострільні і кинулися ззаду на їх обслугу. Стрільці привітали їх багнетами. Вся обслуга одного скорострільна - загинула під ударами московських прикладів, а з обслуги другого, вирятувалися хор. Черник і ще два стрільці. Тієї ж самої ночі загинув четар Каратницький з 1-го куреня.

За той час сотні І-го куреня упорядкувались і рушили з півкуренем 81 п. п. у протинаступ. Москалів було скинуто знову в долину Ценівки, і так здобуто боєм наші попередні позиції. Не зважаючи на позитивний, врешті - решт вислід бойових подій вночі 14 серпня, австр. командування почало обвинувачувати наших стрільців у зраді. Вимушені тимчасові відступи - це звичайні на фронті випадки, але наші „приятелі" у вищих австр. командах, яким УСС були сіллю в оці, навмисне завогнили справу того відступу. Однак завинили теж й самі УСС, зокрема їх комендант, підполк. Варивода, який не розібравши справи, вніс прохання до вищої команди про звільнення його з команди УСС. Тоді полк УСС відіслано в запас до Посухова, з наказом його реорганізувати і з дотеперішних двох курінів - створити один бойовий курінь, а другий робітничий. Правда виявилися згодом : москалям вдався пролом через необережність відділу 35 п. стріл., через що, на курінь вдарили москалі з боку і лише пізніше надійшли з чола...

Влітку 1916 р. дипльоматам Антанти вдалось переконати румунський уряд виступити війною проти Австро - Угорщини. Але спочатку, румуни зажадали від Антанти забезпечити румунську армію воєнним матеріялом. Коли ж це здійснилось, тоді вони зажадали, щоб армії Ан-

Загально знана гора Лисоня; там вславилися Українські Січові Стрільці, але багато їх -- загинули. Світлина з 1916 р.

Хор. Петро Пасіка, Бережанець, був там поранений.

Ст. Дес. УСС Ілярій Бабуняк

Три УСС-и: зліва четар Ілля Варчак, хор. Осип Копцюх, Іван Бабухівський.

Петро Сагайдачний, УСС від 1914 р., попав у полон, опісля як сотн. СС був учасником усіх важливих подій відновлення укр. державности.

Хор. УСС Корнель Бородайко, Бережанський земляк.

танти перед виступом румунів пішли в наступ на Болгарію, а Москва мала вдарити на австро - угорському фронті.

Росія почала широко задуманий наступ 31 серпня 1916 р. Той наступ коштував Москві багато крови та воєнного матеріялу, але надаремно : ліве крило 7-ої рос. армії намагаючись зайняти Бережани, зачепилось за ,,Лисоню" і на ній заломилось. Розбилось воно, головною мірою завдяки стійкости леґіону УСС, його вояцькій енергії і вояцькій честі. Битва на Лисоні розпочалася знову 2 вересня 1916 р. о 4-ій год. по полудні. Москалі перейшли Ценівку, проломали австр. лінію. О 6. год. вечора піднято полк УСС, що стояв у Посухові. Відійшло дві сотні з І-го куреня : пор. Сушка і пор. Мельника. Сотня пор. Сушка мала зміцнити 35 п. стр., її спрямовано в лісок на Лисоню, а сотню пор. Мельника залишили в запасі в яру. Ворог наступав — безупинно. У нічній пітьмі частина сотні пор. Сушка потрапила до полону, із своїм командантом. Рештою сотні командував хор. Тучапський. Щоб спинити поступ москалів, команда корпусу вислала 3 вересня о 6-ій ранку нові відділи на Лисоню, а з ними й решту І-го куреня, 3-тю і 4-ту сотні. 3-тя сотня попрямувала з Посухова на південний кінець ліска. Коли вона наближалась до яру, пор. Мельник повів своїх стрільців на лисонський лісок, де змагалися розбиті відділи 35-тки і рештки сотні Сушка. Австрійська бойова лінія трималась уже рештками сил. І ось у ту хвилину - підіймається до наступу Мельника сотня. Прямує на південну частину ліска, де скупчилась ворожа сила. Сотня наступала швидким темпом. В той час її праве крило зустрілося з рештками сотні пор. Сушка, взяло їх з собою, заохотило також відділи угорського 310 п. п. і 35 п. стр., і кинулись разом на ворога. Москалі відбивались завзято. Тим часом, на лисонськім узгір'ї з'явилася третя сотня, яку спрямовано також на ліс, із завданням вибити ворога з південної частини лісу і, тим робом забезпечити праве крило сот. Мельника. І ця сотня виконала своє завдання. Були великі втрати - здавалось, що УСС не витримають... Поволі розстрільна доходить до лісу. Бій не вгаває. За короткий час третя сотня втратила більше половини стрільців пораненими і вбитими. За якої півгодини прийшла з яру четверта сотня. Командант куреня, сот. Лисняк, вислав пор. Гнатевича і двох підстаршин перевірити становище на Лисоні. Завзята битва не вгавала. В дуже напруженому становищі команда дивізії кинула свій останній запас — II курінь УСС (саме той курінь, який за місцевий відхід 14 серпня призначили на допоміжну службу). Була приблизно 9.15, коли з Посухова підійшов до Лисоні II курінь УСС. ,,Ми йдемо, щоб умерти", сказав перед відходом до бою сот. Сень Горук до своїх стрільців... Вірю, що виповните свій обов'язок супроти України й віддасьте незаслужений поличник і з Богом !... Сотник не помилився. Усусуси пішли в бій з тим самим завзяттям і посвятою, що й І курінь, — і ворог відступив.

На всьому лисонському фронті москалі виступали із значною кількісною і технічною перевагою: стрілецьким сотням, протиставились во-

рожі курені : де діяла скорострільна чета, там ворог бив з десятків скорострілів. Незорієнтована австр. артилерія інколи більше шкодила, як помагала, стріляючи... по своїх. УСС-и виконали покладене на них бойове завдання, врятували від катастрофи ліве крило австр. фронту на лисонському узгір'ї, знівечили обхідний маневр від Потутор, одчайдушними протинаступами не дали просунутись ворогові вперед.

Бойове завзяття УСС-ів підтримувало дух австрійських відділів, додавало їм відваги. Тому слушно УСС-и вважають лисонську битву 3 - 4 вересня 1916 року – **своєю битвою**! Героїчний бій вояків - українців проти москалів під час того дводенного бою спричинив те, що доти мало відома гора „Лисоня" – стала історичним місцем. Бої не вгавали. Коли виявилося, що спротиву ворога самими наступами піхоти не вдасться зламати, тоді австр. команда підтягла більше артилерії, яка й почала громити московські позиції. „Обрій заслало димом" – писав очевидець. „Важко уявити собі, як міг хтось залишитись живим під таким градом куль". У підготові брали участь славні австрійські мортири („мерзери") 30.5 см. що вже в 1914 р. добували бельгійські фортеці, валили рос. фронт під Горлицями. Москалі втекли до Козівки і австр. піхота без спротиву повернулась на попередні становища.

Так закінчилася перша дія змагань за Бережани. Дводенний бій, у який москалі кинули цілу дивізію і масу матеріялу - закінчився перемогою союзних військ. Цю перемогу завдячують головною мірою нашим Усусусам. Подвиги УСС знайшли визнання і в австрійських командах.

День 5 вересня пройшов спокійно. Тільки біля Рибник і на Диких Ланах, москалі продовжали наступ. З цілого полку УСС залишилося заледве 400 людей. Їх поділено на 4 сотні, по сто рушниць кожну. 15 вересня полк УСС зійшов на відпочинок до Посухова. Треба визнати, що москалі доклали великих зусиль, щоб виконати свої союзницькі зобов'язання супроти Румунії. Наступ ішов за наступом - австрійський фронт не мав часу на перепочинок. Румуни після проголошення Австрії війни, ввійшли до Семигороду, але 27 вересня в битві під Германштатом, вони дістали таку „науку" від німців, що ледве знайшли дорогу назад. Москалям не лишалось нічого іншого, як почати знову бій на австр. фронті, і 30 вересня розпочався їх новий наступ.

Спробу пролому по обох боках Золотої Липи заповів важкий артилерійський обстріл з полудня 29 вересня. Другого дня проти Лисоні і Диких Ланів заревли яких 30 гарматних батерій. Після обстрілу, ворог перейшов Ценівку, проломив бойову лінію і кинувся в сторону Бережан. Назустріч ворогові надходили допомогові відділи, але вони здалися в полон. Тоді москалі пішли долиною Золотої Липи під Посухів і вдарили на полк УСС у Потуторах з тилу - запілля. Команда полку помітила небезпеку оточення, але вища австр. команда наказала : „Триматись до останнього ! Допомогу вишлють !" Тим часом москалі оточили становища УСС. Допомога не прибула і після 4-годинної оборони УСС,

не маючи набоїв, потрапили до полону. Доля легіону довершилась, не без свідомої „допомоги" когось із команди корпусу Гофмана...

Після катастрофи 30 вересня, рештки стрілецької формації, недобитків сотень, полкову канцелярію, обози і пресову кватиру було відіслано під командою четаря Цяпки до запасного Коша. Тоді постала пісня Р. Купчинського „Як з Бережан до кадри Січовики манджали"... Мистець - маляр О. Курилас утривалив той похід картиною : четар Цяпка розпитує сільську дівчину про дорогу до кадри...1).

1) За описом: Осип Думин — „Історія Легіону УСС-ів 1914-1918 р.", „Червона Калина", стор. 164-197, Львів, 1936 р.

Розвал Австрії — Перший Листопад 1918 р.

Перед війною в Бережанах стояли постоєм : курінь 55-го полку піхоти, ескадрон уланів та допоміжна команда. Були казарми, військові магазини, приміщення для „райтшуль" тобто для кавалерійської школи. На початку війни запасний кіш 55-го полку переведено до Вадовиць, звідки він вже не повернувсь. Під час світової заверюхи через Бережанщину неоднократно пересувався воєнний фронт. Протягом одинадцяти довгих тяжких місяців у 1916 - 1917 роках, криваві бої розіграпись на Лисоні, під Куропатниками, Конюхами — це була так зв. „Брусилівська офензива". Усі села над ріками Золота Липа і Ценівка майже зникли з лиця землі, як Потутори, Жовнівка, Шибалин, Баранівка, Куропатники, Бишки, Конюхи, Біще, Жуків. Гиновичі, Лапшин. Немало руїн зазнало і само місто. 10 мурованих церков знищено до фундаментів, а 16 дерев'яних - згоріли. Між ними були церква в Августівці, збудована 1721 р. та церква в Мечищеві з 1784 р. Матеріял із поруйнованих церков, військо брало на ремонт мостів, доріг, будову окопів. В часі воєнних дій військові команди силою виганяли населення із загрожених теренів. Так пропало багато майна, а скільки людей потрапили до таборів і гинули там!.. Народ переходив справжнє пекло на землі!.. На екрані історії пересувалися події 1917 і 1918 років: революція в російській імперії, Українська Народня Республіка над Дніпром, Берестейський мирний договір. Фронт пересунувся на сотні кілометрів на схід від Бережанської землі, до Бережан повертались евакуовані установи та інституції, як повітове староство, скарбовий і податковий уряди, суд, прокуратура, потім відновилося й шкільництво. З'явилась деяка кількість урядовців-українців, відновилося товариське і громадське життя в місті і повіті, почало діяти касинове товариство „Бесіда". Тоді в Бережанах була запасна військово-польова лікарня ч. 910, де працювала українка-лікар д-р Туна (померла на тиф у Вінниці 1919 р.), а також, полк. д-р Теофіль Бардах та німець д-р Мартин Пекерсдорфер. Лікар-

ня примістилась у новому будинку Каси Ощадности, напроти пошти. У казармах стояв 88 полк угорців, під командою полк. Ліпсая, та дві робітничі сотні з угорських ополченців. Діяла в Бережанах і так зв. „Ляґеркомандо" — збірний пункт для австрійських вояків, поворотців з російського полону. Командантом тієї „командо" був генерал Покорни, чех, якому підлягала вся місцева військова залога. При його штабі були два українці: пор. Зарівний і пор. УСС Жигмонт Олексин. Останній був командантом так зв. „Ляндштурм Етапенбаон" нр. 2, з місцем постою в сусідньому місті Підгайцях та на полях села Рудники. Відділ був у більшості український і мав завдання збирати амуніцію, розмонтовувати незірвані стрільна і збирати воєнні трофеї. Стояв у Бережанах і автомобільний парк, що перевозив зібрані континґенти на збірні пункти. Його командантом був поляк Бережанець капітан Франц Боґуцкі.

Хоч в Бересті складено мир — у Росії горіла громадянська війна та кривава революція мабуть не відома досі в історії людства. До центральних держав заглядав голод, за ним страйк робітництва і заворушення. Західній фронт поволі посувався до тилу „на догідніші позиції" — тріщав. Спроби Австрії заключити мир, залишилися без відгомону з боку держав Антанти. В жовтні 1918 р. Українська Конституанта у Львові проголошує створення Західньо - Української Народньої Республіки. Для здійснення того рішення обрано Національну Раду з центром у Львові, яка налагоджує зв'язки з повітовими осередками в краю. Кур'єри розвозять інструкції про підготову до перебрання влади українцями. Першим кур'єром у Бережанах був студ. теології Ісидор Сохоцький, кол. учень Бережанської гімназії. який ор'єнтувався в місцевих обставинах. Прибувши до Бережан, він пов'язався з отаманом військовим лікарем на пенсії д-ром Осипом Ковшевичем, який заслухавши звіт Сохоцького, запросив місцеву укр. інтеліґенцію на нараду, що відбулась в будинку укр. гімн. бурси, в 7-й годині вечером дня 30 жовтня 1918 р. На нараді були з професорів : о. кат. Василь Дубицький, Осип Насельський, Володимир Гусак, д-р Василь Левицький, Михайло Підлужний, з судовиків : Іван Масляк, Володимир Федак, Лев Петрушевич, Дмитро Бойко, дир. Олександер Бородайко, пор. Жигмонт Олексин і інші. Посол Т. Старух та проф. Гр. Бобяк оправдали свою неприсутність. Того ж вечора був вибраний комітет. Головою став отаман д-р Осип Ковшевич його заступником проф. Ісидор Єлюк, всі приявні на нараді, членами комітету. Другого дня тобто 31 жовтня, д-р Осип Ковшевич вибрався вечірним потягом до Львова, щоби в дні 1. листопада взяти участь у нараді повітових делеґатів, яку скликала Національна Рада.

Тим часом до Бережан був посланий із Львова з черги другий кур'єр, який не знав ні міста ні людей. Зайшовши до місцевої церкви, випадково стрінув катехита о. Івана Кордубу. Поінформував його чому приїхав до Бережан, а о. І. Кордуба спрямував його до проф. Єлюка. 1).

Д-р Ковшевич в дні 1 листопада 1918 р. опинився у Львові в прикрому становищі. Як дістатися до Бережан ? Про те згадує Бережанець

Антін Чарнецький таке : 2).

„Старі наші патріоти, які привикли в Австрії вести політику леґальними способами, не передбачаючи, що скоро треба буде брати владу в свої руки, на день 1 листопада заповіли у Львові з'їзд повітових діячів для обговорення та вироблення пляну перебрання влади в краю. А ми, молодь, вже в ночі з 31 жовтня на 1 листопада зайняли Львів. Почалася польсько - українська війна. Залізниці станули. Шміґельський і інші добилися до Львова, але тяжко їм було вернутися на свої місця. Добрі приятелі спрямували їх до мене. Я тоді був секретарем професійної організації українських залізничників і як такий міг і повинен помогти. Дня 1 листопада на вул. Городецьку ч. 95. до секретаріяту зайшли д-р Осип Ковшевич, полковий лікар з Бережан, Андрій Шміґельський і Мирон Вітошинський з проханням відправити їх зі Львова. Всі три були моїми добрими знайомими. Їм передав перепустки і просив залізничника Миколу Сидорова, щоб пішов з ними на головний двірець і дрезинами відправив домів. Залізничники це виконали".

---

1) о. Ісидор Сохоцький: „Дещо із спогадів про Бережани" — частина друга „Бережанської Землі".

2) Антін Чарнецький: „По дорозі життя" — Вільна Україна, ч. 26, 1960 р., Детройт, ЗСА.

Події по другій стороні греблі

Над цією темою також докладно зупиняється колишній бурмістер м. Бережан, згодом посол до варшавського сойму, Станіслав Вішнєвскі у книжці „Бережани і окраїни у війні українсько - польській 1918-1919 рр." Друкуємо уривки в перекладі з польської мови:

„Ледви шість тижнів проминуло від заключення мирного договору в Берестю, як уже 25 березня 1918 р. українська парляментарна репрезентація, під проводом голови д-ра Є. Петрушевича, скликала нараду у Львові, на якій винесено резолюцію – в межах Австрії створити українську державу, шляхом об'єднання Східньої Галичини, Буковини, Холмщини та Полісся.На нараді представниками Бережан були д-р Осип Ковшевич і радник суду Іван Масляк. Вже в червні 1918 р. д-р Ковшевич між знайомими довірочно поширював вістки, про недалекий час перевороту в Галичині. У Львові і на провінції, починаючи від серпня 1918 р., на доручення і під проводом Народнього Комітету у Львові, д-р Володимир Бачинський, д-р Степан Баран, д-р Лонгин Цегельський, радник Іван Кивелюк – мали таємні наради з відпоручниками повітів, інформували і радили, що треба робити."

„Після розпуску в 1917 р. під Перемишлем І-ої бриґади польського леґіону, австрійський уряд намагався перевести наших вояків до австрійських військових частин. Але ті, котрі ор'єнтувалися в політичній ситуації, повернулись до дому. В Бережанах було 40 осіб старшин і підстаршин. Польська інтелігенція на сходинах у касині службовців при такій політичній ситуації, почали радитись як бути далі. Аж у жовтні

1918 р. заснували „Польську Організацію Народову". Головою вибрано радника суду Володислава Смольніцького, але він не виправдав надій. На сходинах у бюрах „Повітової Каси Ощадности", при співучасті австр. резерв. капітана Боґуцького, проф. д-ра Ришарда Скульського та урядовця скарб. уряду Володислава Карвовського, вирішено повести освідомлюючу акцію серед поль. пластової молоді. Опікуном „скавтів" був проф. Скульскі. Врешті й наші колишні вояки - легіонери почали нараджуватись. Між ними треба згадати: Міхала Пакоша, Тадея Франк - Вішнєвського, капіт. Зенона Лисаковського, Антона Черни, М. Кулічковського, Альойза Вєржбіцького, Маріяна Райхерта, Юзефа Оскреса, Людвіка Шрайбера, капіт. Романа Блажкевіча - та інших. На жаль,ними поцікавився окружний командант австрійської жандармерії рітмайстер Вільгельм Крайц і вояки - легіоністи стали обережнішими. Діяла в Бережанах поль. військ. організація „ПОВ", але вона не мала також жадних інструкцій. Полк. Сікорскі назначив командантом пор. леґ. Бажиковського – однак він не прибув. Дня 30 жовтня — пише Ст. Вішнєвскі — я виїхав до Львова, щоб довідатись, як і що робити. Але ситуація у Львові була така сама як у Бережанах. Нікому не снилось, що за кілька годин, українські вояки будуть на вулицях Львова стріляти. Я повернувсь увечорі 31 жовтня 1918 р. додому. Став наче проголомшений, коли другого дня рано прочитав телеграми про зайняття - обсаду Львова – Українцями". І далі він згадує :

Могила на горі Лисоні

Осталися могили на полі...

„Дня 2 листопада поляки мали зібрання „Польської Організації На родової". Нарада була бурлива. На внесок радн. суду Адама Гарлєндера – розпущено „Поль. Орг. Нар.",а засновано Польський Комітет.1). Головою став Ігнаци Корженьовскі, посесор фільварку Писарівка, чле-

нами — Адам Гарлєндер, д-р Ст. Шецель бурмістр, Станіслав Вішнєвскі (автор книжки), Тадей Франк-Вішнєвскі леґіонер, та шевський майстер Юзеф Горнунг. Комітет видав відозву до поль. громадянства, закликаючи до спокою і обережности. В ночі з 3-го на 4-те листопада українська частина, яких 450 людей, взяла в свої руки Бережани. В дальших розділах цитованої книжки, автор розповідає на основі власних переживань, та свідчень польських очевидців про події і переживання польського населення під семимісячною як він пише „окупацією" українців. 2).

1) Той Комітет кермував у підпіллю життям тодішньої польонії, заборонив колишнім урядовцям-полякам складати заяви льояльности українській владі, і приймати які небудь уряди від української влади, і цю владу бойкотувати, і таким усім матеріяльно допомагав. (прим. автора.)

2) Станислав Вішнєвскі — „Бжежани і креси ве войнє українсько-польскей 1918 - 1919 р. Львув, 1935 р. Видавніцтво Бібліотекі Кресовей стр. 20 - 58.

Перебрання влади – обсада урядів

Д-р Осип Ковшевич повернувсь додому увечорі 1 листопада 1918 р. Можливо, що того ж самого вечора, а найпізніше 2 листопада, скликав нараду членів Комітету та інтеліґенції. Вона відбулася в льокалі Т-ва „Українська Бесіда". Брали участь: радн. Іван Масляк, радн. Володимир Федак, суддя Антін Єднак, прокур. Лев Петрушевич, прокур. Дмитро Бойко, нач. в'язниці Александер Дзьоба, пол. урядовець д-р Кирило Джулинський, Володимир Янківський, д-р Михайло Західний, професори: Володимир Гусак, Ісидор Єлюк, о. Ардан, о. Василь Дубицький, д-р Василь Левицький, Михайло Крушельницький, та Осип Насельський, а крім них – студ. теол. Володимир Ратич з Лісник, Володимир Козловський, дир. школи Іван Петрицький, Роман Глушок господар, Степан Комарянський господар з Павлова, та інші. Нарадою керував д-р Ковшевич. Склали плян обсади міста, роззброєння військових частин і жандармерії. Вислано кур'єрів до сусідних сіл, з наказом зібрати добровольців та військовиків на відпустках – вони мають вночі 3-го на 4-те листопада обсадити місто і обеззброїти австрійських військовиків. Мужам довір'я по селах наказано творити місцеву міліцію для забезпечення ладу і спокою та обеззброєння вояків – чужинців. Перебрання урядових установ має відбутись вранці 4-го листопада.

Учасник тих подій, колишній підстаршина УСС, д-р Богдан Бородайко, подає: „В половині жовтня 1918 р. приїхавши з Києва (УСС стояли тоді в Єлисаветграді на Україні) перебував я на короткій відпустці вдома. Не пам'ятаю точно дати, але в перших днях листопада, невідомий мені гімназист, приніс від проф. Єлюка записку – відвідати його вечором о 5-тій год. Проф. Єлюк мешкав тоді в домі судді Урановича, біля лат. костела. В домі професора я застав Франца Бабяка (мабуть він відбував суддейську практику в Бережанах), однор. капраля

Михайла Маруневича, та двох - трьох підстаршин австр. армії, які також були на відпустках. Професор Єлюк відчитав нам заклик - наказ Української Національної Ради до негайного перебрання влади в Бережанах. Ця розмова відбувалась вже по зайнятті Львова нашими частинами, тобто 2-го або 3-тього листопада. Саме у цій справі – сказав професор, – я запросив вас на нараду. Нам доручено вдосвіта роззброїти жандармерію і робітничу сотню угорців що була приміщена біля військових пекарень на Містечку. Хоча всі приявні на тій нараді мали заледве три військові пістолі та два кріси, – ми всі однодушно заявили готовість виконати цей наказ. По нараді всі разом ми подались пішком до села Лісник і пересиділи в домівці читальні десь поза північ. Лісницькі підстаршини привели з собою 12 молодих хлопців, на жаль без зброї, за те з грубими палицями, що могли відіграти ролю справжніх крісів – присмерком. Біля 5-ої год. ранку ми вже були під станицею жандармерії „Під окописком". Застукали у браму – нам відчинили. В станиці ми забрали всі кріси і набої, та зараз же озброїли ними наш лісницький відділ. Ніхто не пробував ставити опір. Пізніше роззброїли угорську робітничу сотню при військовій пекарні. Світало, як ми маршували Містечком під будинок повітового староства. На ратуші і на церкві повівали синьо – жовті українські прапори. Дедалі, то більше прибувало людей на ринок, у всіх радісні, щасливі обличчя, — дочекались Великого Дня !... Так розпочалась у Бережанах нова доба історії українського народу".

Канонічна візитація Кізлівського деканату, Бережанського повіту: посередині Преосв. Никита Будка, зліва о. Абрагамовський, з-права о. Добровольський. Стоять зліва — о. Семен Іванчук, 4-й о. Олександер Бачинський, о. Вол. Мушкевич.

В неділю 3-го листопада о 6-ій вечора на станції Литвинів - Божиків затримано пасажирський потяг з Бережан до Підгаєць. Його довкола обставлено військом з так зв. „Байтезаммельабтайлюнг" ляйтенанта Ж. Олексина. Та військова частина мала збирати по полях військове майно, розбирати невибухлі гарматні набої тощо. Військо зробило формальну перевірку потягу, що на наказ коменданта — повернувся до Бережан. По дорозі цей потяг затримався на вузловій станції в Потуторах. На тій станції пор. Ж. Олексин передав іменем української влади урядування дотеперішньому начальникові, призначивши хор. УСС, Івана Карася з Саранчук, комендантом двірця в Потуторах.

Потім разом із хор. І. Карасем та четарем Володимиром Козловським з Саранчук, вони із своєю частиною прибули потягом пізно у вечорі до Бережан. На станції було помітне занепокоєння. Пор. Олексин, в першу чергу, звернувся до коменданта двірця кап. Блажкевіча, наказуючи йому передати урядування четареві Володимирові Козловському, що той і виконав.Перебираючи іменем української влади станцію, доручив дотеперішньому її начальникові К. Бартлеві далі виконувати свої обов'язки. Налагодивши справи на станції, пор. Олексин і хор. Карась із своєю військовою частиною, подалися до великих військових казарм, де був розташований угорський курінь 80 п. п. Вартовий вояк, на наказ пор. Олексина, віддав свій кріс, та зараз же роззброїли варту. Потім побудили вояків у казармі. Всіх зібрано на подвір'ї казарми, і проголошено, що всі свобідні, війна скінчилась, і після сніданку — можуть відїжджати додому. Легко уявити радість тих вояків ! Зброю, амуніцію швидко зібрано й приміщено в маґазині під новою вартою частин пор. Олексина. Вкінці частина пор. Олексина подалась на ринок, до ратуші, де містилася тоді гімназія. Пор. Олексин наказав вивісити на ратуші український національний прапор (про що перед тим подбав) а сам пішов на кватиру отамана Ковшевича і відрапортував, що наказ виконано. Того ж ранку хор. Осип Кекіш зайняв із своїм відділом (50 вояків) казарми на Адамівці, де була розташована батерія артилерії. 1).

— * * * —

Вранці 4-го листопада на ринку і на вулицях аж роїлося від військових відділів, та відділів селянських добровольців. Всі державні установи мали військову варту. О 9-ій год. ранку в бюрі старости Казимира Мєлінського з'явився отаман д-р О. Ковшевич, у товаристві радника Івана Масляка, проф. Ісидора Єлюка, д-ра Михайла Західного та пор. Олексина. Він проголосив, що іменем Української Народньої Республіки – перебирає владу в повіті, при тому представив радника Івана Масляка як повітового комісара - старосту нової влади, та проф. Ісидора Єлюка, як його заступника і доручив п. Мєлінському передати їм урядування і касу. Він не чинив ніякого опору, і наказав своєму урядовцеві - касирові Саломонові Ляксові, передати касу новій владі. Лякс, що добре ор'єнтувався в ситуації, і знаючи, що в касі є 4 тисячі корон готівки, прохав нового старосту — комісара, дозволу замкнути касові

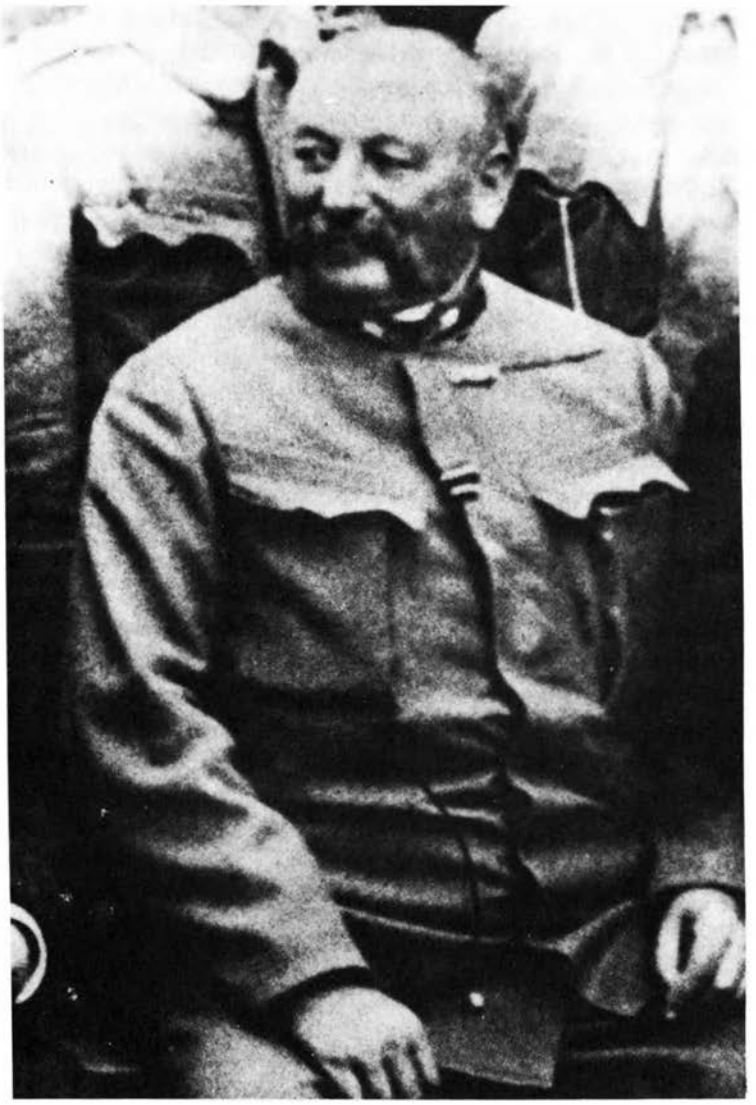

Полковник д-р Осип Ковшевич, окружний комендант Військової Округи Бережани в 1918 - 1919 рр.

Іван Масляк, радник окружного суду в Бережанах, перший український староста повіту Бережани в 1918-1919 рр. Після програної війни, ув'язнений польськими окупантами, був засуджений на кару дворічного ув'язнення за службу своїй державі.

Проф. Ісидор Єлюк, співтворець перебрання влади в 1918 р., заступник старости і дир. учит. семінарії, помер 1919 р. в Чотирикутнику смерти.

Сотн. Петро Бігус, комендант Запасного Коша в Бережанах у 1918-19 рр.

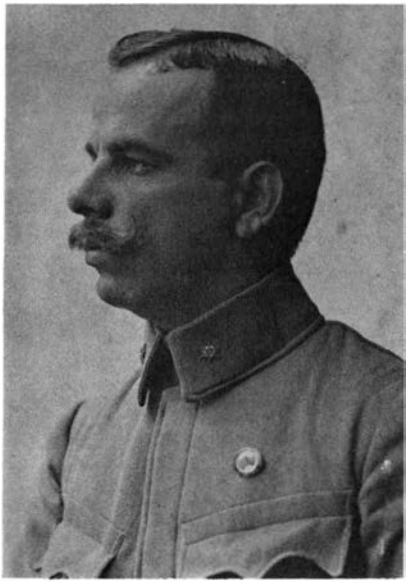

Сотн. Жигмонт Олексин, адютант Окр. Військ. К-та Бережан у 1918-19 рр.

Пор. Володимир Луцишин, адютант К-та міста Бережан, опісля покликаний Нач. К-ою до служби зв'язку.

Перша похідня сотня в Бережанах, посередині сотн. С. Глібовицький.

Полк. д-р Осип Ковшевич у товаристві УСС-ців: зліва сидять о. Ваньо парох Золочева, д-р О.К., о. Павло Кудрик, пор. Михайло Галущинський, о. Лев Залужний. Стоять — хор. Микола Угрин-Безгрішний, проф. Ю. Гірняк, проф. Лев Лотоцький, чет. Мосора, д-р Антін Борис, Лев Смулка, от. д-р Н. Гірняк, о. Теодосій Кудрик, проф. Олег Калитовський.

книги, на що він потребував кілька годин. Йому дали дозвіл, він книги замкнув, але порозумівшись із дотеперішніми урядовцями, готівку роздав в рахунок платні, а передаючи касу у свій призначений час, замість готівки, передав тільки – квитанції. Проф. Ісидор Єлюк, того ж самого дня, став директором місцевої жіночої учительської семінарії. Справи народнього шкільництва перебрав о. проф. Ардан, військово - евіденційний уряд – Андрій Швак. Реферат апровізації (прохарчування) взяли в свої руки д-р Кирило Джулинський та проф. о. Михайло Осадца, відділ пропаґанди і редакцію „Бережанського Вістника", що виходив у друкарні Ванди Ціхоцкої, перебрав д-р Михайло Західний. Повітовим лікарем - фізиком був д-р Володимир Лаврівський. З давніх австрійських урядовців при повітовому старостві, лишився працювати лише Александер Клярер, жид. При повітовому комісаріяті був створений дорадчий повітовий орган, що складався з кільканадцяти осіб, переважно керівних службовців, які що тижня мали свої наради в загальних справах. Спочатку ним проводив президент окружного ОУДУ Модест Каратницький, відтак староста - комісар Іван Масляк. До ради належали: полк. д-р Ковшевич, проф. Єлюк, проф. о. Дубицький. дир. Олександер Бородайко, о. М. Осадца, посол Тимотей Старух, д-р М. Західний, о. Омелян Гавришо, дир. Іван Петрицький з Вербова, Роман Глушок та Степан Комарянський.

Поштове управління до 11 листопада вів дир. Уржендовскі. Бурмістром на місце д-ра Станіслава Шецля початково став проф. Осип Насельський, який передав той уряд дир. Олександрові Бородайкові. Останній, через свої обов'язки в суді, залишив це становище, та передав його послові Т. Старухові, який був бурмістром до кінця. Міською газівнею – надалі завідував поляк Володислав Шмід. Податковим урядом керував А. Кордасевич, начальником скарбового інспекторату вищий урядовець Буско. Відділ відбудови спочатку перебрав інж. Володимир Мацілинський, а відтак о. проф. Василь Дубицький. Окружну команду жандармерії перебрав пор. Степан Глібовицький. Коли ж його призначили комендантом вартової сотні, комендантом окр. ком. жанд. став пор. суддя Антін Єднак. Повітовим комендантом жандармерії призначено Омеляна Снігуровича колишнього коменданта станиці жанд. на пенсії, якого піднесено до ранги хорунжого.

15 листопада 1918 р. іменовано нове правління повітової каси ощадности, а саме: радника і повітового комісара Івана Масляка, о. Омеляна Гавриша, дир. Антона Пашківського, посла Тимотея Старуха, Романа Глушка, Степана Комарянського, від поляків Карла Войцєховського, власника фільварку в Літятині, а від жидів д-ра Адольфа Наґлєра і Лейбу Розенберґа. Діловими директорами були : Іван Масляк, о. Омелян Гавришо, Антін Пашківський і Карло Войцєховскі.

5 листопада дотеперішню польську ґімназію перейменовано на українську, а директором її призначено проф. Володимира Гусака. Ґімназійна польська молодь, бойкотувала українську ґімназію, і вчилась при-

ватно. Начальником залізничої станції в Бережанах був Роман Біліковський. Керівником політичного життя Бережанської польонії був „Польський Комітет". На його заклик — жоден із колишніх урядовців - поляків не зробив заяви льояльности супроти української влади. Той комітет старався всякими способами добувати фонди для виплати платень колишнім урядовцям, що бойкотували українську владу, не виключаючи позичок у жидівських купців. На вимогу того ж комітету, начальник пошти Уржендовскі і начальник станції Бартель – відмовились від своїх посад. Начальником пошти іменовано урядовця – українця Цуприка.

Згідно з розпорядженням Державного Секретаріяту Внутрішних Справ, покликано до життя „Повітову Національну Раду",у склад котрої входили представники всіх громад повіту, так би мовити повітовий сойм, що під проводом посла Т. Старуха відбував наради в магістратській залі. Тій раді підлягав повітовий комісар, із своєю прибічною радою. Серед незвичайно складних обставин почалася розбудова адміністративного та політичного апарату. Не було в достаточній кількості фахових сил, не було й потрібного досвіду. Через вуличні бої у Львові, де перебував державний центр — не надходили інструкції чи розпорядження, бракувало найважливішого – екзекутивної сили, якою є військо і жандармерія. Їх треба було організовувати, – творити.

Учасник листопадових подій, сотн. Петро Бігус, розповідає, (подаємо без змін) : „Зовсім несподівано я попав до Бережан. З кінцем жовтня 1918 я виїхав з Моравії до с. Павлова в Галичині, де жила моя родина у своїх батьків. Вночі 30 жовтня я переїхав через Львів, до Стрия, а вечором 31. X. виїхав до Підвисокого. Над раном 1 листопада я був вже дома. Батька не застав, виїхав на нараду до Бережан. Повернув вечором та передав вістки про події у Львові, зазначуючи, що й в Бережанах йде робота. Я вибрався туди з батьком.

На вулицях міста рух — повно народу з поблизьких сіл, на вулицях військові стежі, на ратуші та церкві повівають українські прапори. Це був день перебирання влади українцями. Отам. д-р Ковшевич, душа цілої акції, перебирав владу від дотеперішніх володарів – в старостві, в поштовім уряді, в магістраті і прочих установах, та передавав українцям.

По полудні того ж дня була збірка старшин. Отаман видав належні розпорядження та призначення. Мене призначив організувати запасний кіш полку. Передвоєнний кіш зап. полку не повернувся з Вадовиць. Переворот виконали фактично добровольці з сіл та невеличка частина перебуваючих вояків на відпустках. Зорганізовані на скору руку групи добровольців, по довершенні листопадової акції, уважали, що їхня роля скінчена. Табор поворотців, що містився в будинку нової гімназії, не вижидаючи заряджень, почав масово розпливатися. Кожний спішив домів. Тож й наші добровольці домагалися звільнення. Деякі самовільно одинцем відходили. Проголошено поклик до війська всіх вояків, що під цю пору перебували в повіті". Сотник Петро Бігус розповідає далі :

„У Львові — бій. Треба було думати про допомогу Львовові. На мобілізаційний заклик почали зголошуватися покликані, а частинно добровольці. В першу чергу зорганізовано вартову сотню, доповнено ряди жандармерії. Приблизно в половині листопада відійшов перший курень до Львова. Комендантом вартової сотні був назначений пор. Степан Глібовицький,Бережанець, знаний вже перед війною селянству повіту, як один із організаторів січових товариств в повіті. Спокійний та зрівноважений, тактовний старшина. Сотня містилася в казармах при вул. Залізничій. Запасний кіш початково мав своє приміщення в будинку нової гімназії при вул. Валовій, а відтак був перенесений до казарм.

В повіті – на селах ідеальний настрій, загальне вдоволення, радість, спокій. Тільки в нараївських лісах – появилася банда грабіжників. Була пострахом всієї околиці. Бандити заїжджали фірою під хати намічених жертв узброєні, забирали з хат чи із склепів все, що мало якусь вартість. Вкоротці жандармерія під командою Володимира Янківського банду зловила. Військовий суд в Бережанах винуватців засудив на розстріл. Вирок виконано на полях за цвинтарем в Бережанах. Був це Антоні Баґан, поляк з Бережан , та Луцик, українець з Нараєва. У нареченої Баґана в Бережанах відібрано три вози всякого товару, що походив зі зграбованих склепів, та готівкою 50.000 корон. З того часу грабунків не було.

Безконечне число воєннополонених мандрувало з Австрії та Німеччини почерез Бережани на схід. Неодіті, виголоджені та виснажені, напередодні зими, а все те піхотою, бо залізниці як слід не наладнані. Комплектується персонал, бо дотеперішній, переважно польський, працю покинув — не признає української нової влади. Якийсь стихійний гін підштовхував поворотців все вперед і вперед ! Сідали вони по ровах при дорогах, щоб відпочити. Перестуджувалися, вив'язувались недуги. Останніх сил добували, щоб тільки дальше прямувати. Врешті знеможені падали на дорозі, щоб померти в ровах...

Народ, як міг, так рятував ці жертви чотирилітньої війни, не було ні ліків, ні лікарів.

Українське жіноцтво в Бережанах зорганізувало на периферіях міста дві кухні. Варили чай, зупи – підсилювали недужих, а було між ними немало земляків.

Зі звітів громад – пам'ятаю, що на терені Бережанщини залишилося поверх двісті могил тих нещасників — поворотців з неволі."2).

1. Сотник Жигмонт Олексин (Клівленд, Огайо) — неопубліковані спогади.

2) Петро Бігус, сотник УГА, — „Про це й те на тлі 1 листопада 1918 р. в Бережанщині", — „Гомін України", ч. 47. 1958 р.. Торонто, Снт. Канада.

Військо

Першою військовою частиною в Бережанах була сотня пор. Степана Глібовицького, зформована для громадської безпеки. Приступлено до організування війська, проголошено мобілізацію кол. австрійських військовиків, почався вишкіл зголошених добровольців – новобранців, а там і формування похідних сотень до Львова. Тяжкі дні, ще тяжча праця чекала всіх. Не вистачало старшин та підстаршин, майже не було військового виряду, мундурів тощо. Мобілізація відбувалась серед найгірших обставин. Не було де і на чому спати, ані чим вкритись, не було одягу, плащів, взуття, а тут настала пора зимних дощів, впарі із снігом, іноді морози, осіння негода, може гірша зими. А люди мали тієї „войни" більш як треба і як можна її перетривати, понад половина повіту зовсім знищена і спалена, жили люди ще в землянках і пивницях...

Спершу єдиним джерелом військового виряду була вузлова станція Потутори. Нею з України на захід проїздили транспорти з військом, а ще більше з награбованим в Україні майном, яке відразу реквізувала станційна залога, – неповна сотня з двома скорострілами. під командою хорунжого УСС Івана Карася. Вояки — колишні фронтовики, переважно з сіл Саранчук, Потутори, Жовнівки, добре справлялися з цим завданням. Правда, деколи транспортам вдалось прорватися силою. 24 листопада відбувся навіть сильний бій, коли відділ під командою пор. Глібовицького розбив сильний польський транспорт, що повертався з України ; майно відібрали і взяли в полон 120 вояків, яких інтерновано в „Глухій Долині", недалеко Бережан, там вони рубали дрова в лісі.

З кінцем листопада в Бережанах були між іншими такі старшини : Полковник д-р О. Ковшевич, сотник Петро Бігус, сот. суддя Солом'яний, військ. духовник сот. о. Омелян Ковч, пор. Ст. Глібовицький, пор. суддя Антін Єднак, пор. Микола Бончук, пор. Семен Веселовський, пор. суддя д-р Іван Хичій, пор. суддя Франц Бабяк, пор. Степан Кошик, четар УСС Лев Кордяк, четар Михайло Мельник, четар Михайло Ворона, пор. Жигмонт Олексин і Вол. Луцишин, четарі М. Грамяк і Мізур та ін.

Бережанські жиди від самого початку проголосили невтралітет, а урядовці - жиди продовжували працювати ; для охорони жидівського населення в перших днях листопада жиди самі організували свою жидівську міліцію з доручення і за дозволом військової влади. Їм було видано 24 карабіни. вони робили службу на дві зміни все по двох міліціонерів разом, проходжувались по вулицях і по ринку. Комендантом тієї міліції був сот. д-р Адольф Наґлєр, адвокат у Бережанах. його заступником - Берль Льопатер, адвокатський кандидат, фактично душа міліції. Пізніше ту міліцію, нікому вже непотрібну — було розпущено.

Окружна військова команда
(О. В. К.)

У листопаді, на розпорядження Державного Секретаріяту Військових Справ з 13 листопада 1918 р. відносно „Адміністраційного поділу території Української Народньої Республіки", створено в Бережанах Окружну Військову Команду, якій підлягали повіти : Бережани, Бібрка, Підгайці, Рогатин та Перемишляни. ДСВСправ призначив отамана д-ра Осипа Ковшевича окружним командантом тієї округи, якого за окремі заслуги при перебранні влади, підніс до ранґи – полковника.

Апарат цивільної адміністрації в повіті ще не був як слід поставлений, а вже доводилось починати розбудову військово - адміністраційного апарату: повітових команд, команди міста, станційних команд. ОВКоманда спочатку мала приміщення в будинку Повітової ради, на партері. На першому поверсі того ж будинку містився Повітовий Комісаріят. Від половини січня 1919 р. ОВК найшла приміщення в домі адвоката Шецля. Правою рукою окружного коменданта був пор. Жигмонт Олексин. Полковник д-р Осип Ковшевич присвячував усі свої сили, час і знання боротьбі з тифом та іншими заразливими хворобами, що в тих часах так дуже поширювались в повіті, тому поточні справи провадив пор. Олексин. Справами інтендантства займались пор. Микола Бончук та хор. Григорій Кубай. Харчовий відділ і старшинська харчівня містились на Адамівці на посілості СС. Служебниць. Комендантом міста і рівночасно повіту, був пор. Степан Кошик, потім сот. Коробейко. Повітовим комендантом в Рогатині був спочатку четар Михаськів, відтак пор. Микола Капуста. Комендантом у Підгайцях, від половини листопада, був пор. Микола Галій, а по його відході на фронт – четар Зелик. З огляду на фронтові події, Бібрка і Перемишляни, підлягали безпосередньо Начальній Команді УГА. В січні 1919 р. на основі розпорядження ДСВС заведено при Окружних військових командах польові суди. Начальником суду був сот. авдитор Степан Солом'яний, членами суду були : сот. суддя Антін Єднак, пор. суддя д-р Іван Хичій, пор. суддя Франц Бабяк, прок. Дмитро Бойко, писарями — Осип Скаськів теолог і Михайло Кулинич. В періоді українсько - польської війни з округи Бережани вислано на львівський фронт приблизно 16 бойових куренів по 400 - 500 стрільців. У листопаді 1918 р., під командою четаря Михайла Ворони, були вислані дві сотні до отамана Долуда. На вимогу Гол. Отамана Симона Петлюри, з Рогатина відправлено тисячу стрільців до групи отамана Оскілка. Командантами тієї частини були пор. Дмитро Тихий і четар Білоус. 1).

1) „Республіка" з 5 березня 1919 р., Станиславів.

Під польською окупацією

Поки Рось зоветься Россю,
Поки Дніпро в море ллеться,
Доти серце українське —
З польським не зживеться!
(Народна приказка)

Семимісячний період політичної незалежности проминув наче казковий сон. Під ударами переважних польських сил фронт захитався, наша армія була примушена відступати і довелося евакувати Уряд на схід... Злопам'ятного 30 травня 1919 р. Бережанщину окупувало вороже військо - група полк. Сікорського, вороже наставлена до всього українського населення. Відразу ж розпочались арешти, побиття, знущання над безборонними, обшуки, грабіж майна, і теж нелюдські морди.

Ще раз, здавалось, усміхнулася нам доля – в червні 1919 року. Прорив під Чортковом! Ворог панічно покидає Бережанську землю!.. Та наша радість тривала коротко. Не допоміг героїзм і ентузіязм українського вояка. Через нестачу амуніції довелось припинити погоню за ворогом. А в липні 1919 р. наша армія з Урядом перейшла річку Збруч... На наші рідні землі повернувся час знущань, побоїв, вбивств, арештів і конфіскувань – словом ворожа польська окупація...

Польська окупація розпочалася тим, що всі обшуки, арешти, реквізиції проводили самовільно польська цивільна поліція, жандармерія, офіцери військових частин, а навіть прості вояки — все на власну руку. Самоволя в повному значенні цього слова.

У селі Лапшин польські вояки шукали „проводирів", грабуючи при тому і тяжко б'ючи селян; між ін., жорстоко побили Романа Глушка. Щоб уникнути дальших знущань, селяни, на запит хто був проводирем, відповідали: „Та хто, та ж піп"... Але в Лапшині „попом" кликали не священика, а Дмитра Ріпецького, доброго бесідника, що був правою рукою посла Тимотея Старуха. Перед кожними виборами вони разом їздили на різні політичні наради, віча тощо. Під час евакуації в 1919 році Д. Ріпецький, разом з повітовою управою виїхав за Збруч. Але вороги довго не розпитували. „Піп так піп — давай попа!" Польська жандармерія вхопила адміністратора парохії села Лапшин, о. Осипа Заторського, уродженця села Тростянець (пов. Бережани). Спершу його тяжко побили, опісля розгнуздані військові бандити обливали священика кип'ятком, поки нещасний не загинув мученичою смертю.

У с. Стриганцях польські вояки застрілили чотирьох селян та одного жида. 3-го червня 1919 р. польські вояки в Нараєві-місті посікли шаблями кількох міщан. Тоді ж у с. Вербові вбили вояки Євстахія Семчишина. 1) На донос кс. Костоловського, в Біщу замордували вояки голову читальні, гром. комісара і діяча Бережанщини Степана Манацького. В селі Жуків під пам'ятником Тараса Шевченка поляки вбили двох

Старшини і стрільці - Бережанці у польській неволі в Тухолі в 1920 р. Сидять зліва: чет. М. Бобик, чет. О. Снігурович, пор. Ризак, пор. Микола Галій, сотн. Петро Бігус, пор. Мельник, четар Франц Бабяк, пор. д-р Іван Хичій. Стоять зліва: 2-й хор. Володимир Онисько, четар Іван Юрків, хор. Богдан Бородайко, 6-й четар Теодор Турчин. 8-й чет. Андрій Мандзій. Горішній ряд, 3-й зліва вістун Осип Дакура, згодом інженер, ненадійно помер в 1964 р.

Степан Городецький, пхор. УСС в 1914-1918 рр., сьогодні парох в Рачестері, Н.И.

Похорони сл. п. полк. д-ра Осипа Ковшевича в Бережанах у січні 1919 р. На цвинтарі зустріли домовину о. крил. Теодор Кордуба парох м. Бережан, о. Омелян Король парох у Саранчуках і о. Михайло Залеський, помічник о. крилошанина.

Почесна сотня Українського Державного Війська на похоронах полковника д-ра Осипа Ковшевича в січні 1919 р.

селян з цього ж села. У селі Поручині, польські вояки. на доручення власнички місцевого фільварку, Ванди Біліньскої, запрягали у плуг восьмеро селян гейби коней, на глум і кпини — також і побої, а жінок запрягали до борони. Та сама жінка - садистка наказала жорстоко побити свого наймитка 16-тилітнього Михайла Савкова, сина Онуфрія. Катував хлопчину польський жандарм Антоні Ковальчик. Пізніше знедоленого і тяжко побитого хлопця заарештували, а через кілька днів, знайдено його тіло на полі, за селом Дрищевом. з поломаними руками і проколеними баґнетом грудьми. Так знущався ворог над українським населенням — автохтонами цієї землі, ворог — наїздник і загарбник.

Хвиля арештів охопила, в першу чергу наше духовенство. Між заарештованими, що перебували у в'язниці „на Бригідках" у Львові, були : о. катехит Василь Дубицький, о. кат. Михайло Осадца, о. Омелян Гавришо, о. Павло Олійник, о. Мінко, о. Омелян Король, о. Григорій Гарматій, о. Микола Марків : інші як о. Василь Кушнір, о. В. Левицький, перебували у в'язниці в Бережанах. Заарештовано також повітового комісара, радника Івана Масляка — 2). і посадника міста, Тимотея Старуха, 3). а єдиним проти них закидом була служба Рідному Краєві.

Також чимало заарештовано було жінок - українок. Між іншими, дружину Т. Старуха забрали з малою дитиною до в'язниці, її скована відвезли до Львова, де вона просиділа 4 місяці. залишивши вдома без опіки четверо малих дітей !.. Таких випадків було багато. Щоб допомогти осиротілим дітям та в'язням, знайшлося кількадцять відважних жінок у Бережанах, вони вистарались у старости Мєлінського дозволу для скликання наради українського жіноцтва в Бережанах, щоб заснувати „Комітет допомоги дітям і в'язням".На збори, що мали відбутися в залі „Надії", прийшло приблизно 60 жінок, але одночасно і військова жандармерія. Жандарми записали їхні прізвища і погнали чвірками на команду міста. По кількагодинному переслуханні усіх жінок, комендант повідомив їх, що всі вони є „конфіновані" і мають щоденно зголошуватись на команді жандармерії аж до відкликання. 4).

Скільки було тоді відомих і невідомих жертв ! Хто їх перечислить ! За української влади був спокій, жодних грабунків чи реквізицій. Ні в повіті, ні в самих Бережанах серед польського населення ніколи не робили масових обшуків чи арештів, хоча були випадки нельояльної поведінки супроти влади з їхнього боку ! Що цікавіше, поляки та жиди не тільки мали повну свободу — вони були ще й звільнені від всяких тягарів на потреби Української Держави : поляків і жидів ніхто примусово не брав на військову службу. Від них не вимагали данини на військові потреби.

За української влади весною 1919 р. поляки закинули, що в таборі полонених та інтернованих на Косачеві біля Коломиї, нібито траплялися надужиття і знущання. То був єдиний табір на галицькій території, в якому перебували близько тисяча інтернованих чи полонених поляків. Між ними були також польські офіцери, яким О. В. Команда виплачу-

вала згідно з тодішніми ще австрійськими законами для полонених старшин і стрільців чужих армій — старшинські чи вояцькі платні. Знущань там не було. Комісія Міжнароднього Червоного Хреста, в складі якої були представники Ч. Хреста, як українського так і польського, оглянувши табір у Косачеві, висловила побажання, щоб усі табори у всьому світі були так добре організовані; жадних надужить там не було, навпаки панував там лад, порядок і пошанування людської гідности.

Після „Чортківської офензиви" в липні 1919 р. на Велику Україну подалися понад сто тисяч синів Галицької Землі. Восени 1919 року у в'язниці в Бережанах було заарештованих 250 громадян – українців Бережанщини, — і в тому ж часі Міжнародний Червоний Хрест повідомляв, що в Галичині, у польських таборах за дротами перебуває 70 тисяч інтернованих, а у в'язницях – 23 тисячі українців.

Звірства польської солдатчини та переслідування польською владою, дехто пробував пояснити психологічними мотивами. Поляки завжди дивились на українців як на нищий елемент за них, – вони мали панувати, а українці мали служити, – вони ж пречінь шляхта, а тамті прості хлопи... Тому сам факт, що ті „хлопи — чернь" як їх вчив Заглоба - Сєнкевіч — посміли вхопити ініціятиву в свої руки для створення власної від нікого незалежної Української Держави – кинув їх в шалену лють, вони ж мали на тій території жити – панувати, а хлоп мав робити і своєю працею годувати панів !.. При самому кінці польського панування ще перед 1939 р. поляки явно - славно розкрили карти, мовляв: „Жадних українців в границях Польщі немає, а є деякі поляки, які давно зрущилися і яких треба чим - скоріше привернути польському народові, байдуже чи за їх волею чи примусом" !.. Цю свою ненависть до всього українства, поляки весь час завогнювали, а навіть вже по розгромі Польщі — німцями, можна було почути від поляків, що це так їм прислужилися українці і на фронті і за фронтом. Коли діяло польське підпілля 1943 - 45 рр. то жертвами його на східніх землях були не так німці, як саме українці, а то й цілі села на Волині.

Двадцятиріччя польської окупації - займанщини на західніх землях України, можна коротко схарактеризувати, як час насильства, злочинства, ошуканства і часто - густо звичайного бандитизму.

Однак, до тих змінених обставин Бережанщина, як і вся Західня Україна, досить скоро пристосувалась, і боротьба за краще завтра тривала далі. З приходом польської цивільної влади, почало відновлюватись українське громадянське життя. Активізуються і в місті і в повіті такі товариства, як „Українська Бесіда", „Просвіта", „Рідна Школа". На місце „Січей", яких поляки не дозволили відновити, повіт покривається мережею „Лугів", а в Бережанах розвивається „Пласт". Коли польська влада стримала розвиток і цих організацій, їх замінили „Сокіл" з дружиною копаного м'яча „Лисоня", або „Дружина княгині Ольги". По селах ростуть спортові гуртки, чи то як окремі товариства, чи як секції при читальнях „Просвіти". Колишня секція „Студентського

Союзу", відроджується при місцевій філії „Просвіти". Без огляду на польські утиски, ростуть у повіті гуртки „Рідної Школи", „Союзу Українок". Від 1930-их років у Бережанах відбуваються кожного року фестивалі хорів із усього повіту. Там же постає 1934 р. вперше десятиденний курс диригентів, на якому, крім співу вивчають також історію і географію України і основи кооперації. Після стабілізації валюти в 1924 р., розвиває свою діяльність наша кооперація, а з нею і „Сільський Господар". На що раз більший натиск польської адміністрації – Бережанщина відповідає ростом „в глибінь". З одного боку — міцнішає культурно - освітня праця серед народу, а з другого — економічна. Поруч кооперації, з'являється і розвивається приватне купецтво.

Малі перспективи на успіх самої легальної боротьби, викликали активізацію українського підпілля, яке поволі займає місце політичних партій, що станули до виборів 1928 р. Політичні процеси від кінця 20-их років стають буденним явищем у Бережанах, а рівночасно парадоксом повоєнної Польщі : вони на кожному кроці пригадують і показують польську неправду, фальш і несправедливість і така форма правління найкраще популяризує, а то й заохочує громадянство вести на усіх ділянках життя безустанну і неуступчиву боротьбу – за свої належні права, за свою свободу.

Новиною для Бережанщини запровадженою польською владою, були кількаразові карні експедиції, з яких перша перейшла до історії під назвою „пацифікації". Ще іншим „дарунком" польських урядів на протязі усього двадцятиріччя, була колонізація українських земель. За перше десятиріччя вона залила Бережанський повіт, але фактично жодної користи державі не принесла, а для самих колоністів стала трагедією в 1940 році.

1) „Кривава Книга", Відень, 1919 р. стор. 16, 17, 25.

2) Іван Масляк, радник окружного суду в Бережанах, перший український староста-комісар повіту Бережани. Після українсько-польської війни, був заарештований польськими окупантами, які присудили йому кару дворічного ув'язнення за службу своєму народові, позбавивши його усіх набутих прав на платню і емеритуру. Працював адвокатським практикантом в містечку Козові, де через кілька років нагло помер від виливу крови у мозок. Там і похований. (Примітка — автора.)

3) Про арешт Тимотея Старуха подає його син, о. Микола наступне: „При відвороті нашої армії за Збруч, мій батько виїхав також і задержався деякий час у селі Оринін, біля Кам'янця-Подільського. Там його знайшла і заарештувала польська військова жандармерія весною 1920 р. Батька перевезли спершу до Бережан, а відтак до Львова, до в'язниці на вул. Баторого. Заряд в'язниці навмисне держав батька в камері, де сидів ще другий українець, з відкритою туберкульозою. Перебуваючи там біля півтора року, аж до судової розправи, батько набрався тієї грудної недуги. В часі судової розправи, батько рознервований фальшивими закидами проти нього, дістав вибух крови. Суд вилучив його спразу, та перевів до кінця розправу проти радн. Івана Масляка, якого засудив на два роки в'язниці. Батька, за кавцією випустили на волю. Я перевіз його до Бережан. Вже батько не видужав — помер 24 квітня 1923 р. (Із недрукованих спогадів о. Миколи Старуха, Милвил, Н. Дж.)

4) „Кривава Книга", В[illegible]

Віднова громадського життя

Проминуло кілька місяців. Польські війська стали над Збручем. Військову адміністрацію перебрала цивільна влада. Почали поволі повертатись заарештовані, бо цивільна влада не знайшла достатніх законних підстав, щоб їх і далі тримати по в'язницях. Поволі народ заспокоюється, перестають діятись грабунки, насильства. Помітне вичікування, адже ще не все пропало ! Наші на Україні. Там іде бій з іншим ворогом... Віра у зміну на краще ніколи нас не покидала.

„Український Вістник" у ч. 101 з 26 травня 1921 р., в рубриці „Дописи з краю" писав (цитуємо) : „Бережани (Обнова товариств. Реквізиція Дому „УПТ", На селі і в повіті. Гостина українського театру). Заходами кількох дбайливих одиниць обновлено слідуючі товариства в Бережанах : „Учительську Громаду", „Боян", філію „Просвіти", філію „Сільського Господаря" та кооперативу „Народний Дім". Початок до обнови дало т-во „Боян", що зараз взялося до праці, виставивши на сцені драму „Ой не ходи Грицю", що випала надзвичайно гарно, владивши святочний поранок в пошану президента Юліяна Романчука, а також величавий Шевченківський концерт. Думаємо, що й інші товариства підуть слідами „Бояна" і візьмуться щиро до праці, тим більше, що нововибрані виділи дають в цьому запоруку". І далі : „Анормальний стан від хвилі окупації триває дальше. Ось приміром : В листопаді 1920 р. польська поліція зареквірувала за посередництвом магістрату і староства дім кружка „У П Т " на свої приміщення та на поліційну школу, мимо протесту зі сторони управи т-ва, що будинок є призначений на школу і бурсу. З кінцем квітня 1921 р. поліційна школа закінчила свої виклади, управа т-ва домагалась повернення дому". На жаль, без успіху : староство й далі зберігає реквізицію, хоча цей реквізиційний закон – скасований. У будинку т-ва за розпорядженням староства, поселився жид. На домагання управи т-ва, староста заявив, що це дійсно незаконно, бо референта впровадив в блуд комісар поліції Кошиковскі, але покищо все буде по старому без змін... „Український Вістник", ч. 113 від 14 червня 1921 р. помістив оголошення про загальні збори т-ва з обм. порукою „Надія" в Бережанах, які мали відбутись 29 червня 1921 р. Підписали за Надзірну раду : голова о. Омелян Гавришо і секретар Василь Кізима. „Український Вістник", ч. 146 від 28 липня 1921 р. повідомив, про заборону загальних зборів „У П Т " в Бережанах, мовляв, саме тоді кинулась пошесть... „Не треба додавати, що всякі пошесті, це тільки претексти (димові заслони), бо в Бережанах саме тоді відбувались атлетичні змагання, щоденні кіно - вистави, а польське касино щовечора повне. Таке само письмо про заборону, отримало кред. т-во „Надія". Про давнішу заборону загальних зборів читальні „Просвіти" на Адамівці читачі „Українського Вістника" вже знають. Найновішим подвигом старости Якубшого є розв'язання виділу і заборона товариства „Український Фонд Воєнних Вдів і Сиріт". "

Та сама газета з 26 травня 1921 р. (ч. 101) писала про події на Бережанщині таке : „В селах повіту тяжка мізерія, в 75 - відсотках сіл урядують „собі" — в повнім того слова значенні як війти, всякі лісничі, підлісні та інші зайди, а про їхнє урядування хіба читач сам собі пісеньку доспіває. В селі Вербові староство назначило війтом лісничого дібр графа Потоцького, Савіча ; громада вибрала асесором (свого чоловіка) Федька Гевку. Це не сподобалось полякам, яких в селі всього двох. Пішли вони до станиці поліції в Нараєві - місті, до якого належить село Вербів і через пару днів до громади прийшло письмо, з домаганням, усунути його з уряду асесора, бо він, мовляв, ворожо відноситься до польської держави. Річ очевидна, Гевка було відразу усунено. Подібне діється у всьому повіті, особливо в західній частині, де „гуляє" потуторський комендант поліції Мацькув. Він, розшукуючи „компльотів" наважується навіть чинити перешкоди у збиранні датків на фонд „Учітеся". "

Все те вказує, що громадське життя не завмирало, не зважаючи на поліційні переслідування – боротьба не вгавала. В той час у місті Бережанах жили і діяли, між ін., такі громадяни : о.кан. Теодор Кордуба, гімназійний катехит о. Василь Дубицький, катехит народніх шкіл о. Іван Кордуба, о. Михайло Залеський, проф. д-р Осип Залеський, радник суду Омелян Кобринський, радник суду Василь Щербатюк, підпрок. Дмитро Бойко, дир. суду Олександер Бородайко (після повороту з України 1920 р.), уряд. Василь Кізима, скарб. уряд. Антін Пашківський, суд. офіц. Василь Копцюх, інж.- землемір Володимир Маціпинський, повіт. лікар д-р Володимир Лаврівський (довголітній голова тов. „Боян") пошт. уряд. Осип Рижевський, та гімназійні вчителі : Гнат Мартинець, Лев Крип'якевич, Михайло Підлужний, д-р Василь Левицький, Іван Флюнт та Володимир Гусак (повернувши з України в 1920 р.) .

— * * * —

Першим товариством, що відновило діяльність під новою окупацією, була „Українська Бесіда". Члени силоміць увійшли до своєї домівки, в домі УПТ, на першому поверсі. Партер того дому зареквізувала для себе „Коменда Пов. Поліції Паньст.". На Бесіду спочатку приходили 2 - 3 особи, але потім кількість відвідувачів збільшилась. Ділились вістками, жили надіями, читали єдиний тоді дозволений поляками часопис „Вперед" – орган української Соціял - Демократичної партії . Газета друкувалася латинкою. Сусідство з поліцією мало ту вигоду, що серед громадян, які сходилися прочитати газету чи пограти в шахи, - годі було дошукатись „протидержавної діяльности". Фактично, у тому ж приміщенні відбувались проби хору і аматорських вистав, там же обговорювали всякі надії та складали пляни дальшої діяльности.

Слідом за „Бесідою" пішла кооперативна крамниця „Народній Дім", відновленням якої, зайнялись судові апліканти д-р Франц Коковський та д-р Франц Свістель. Віднову філії „Просвіти" фактично спричинили повідомлення знизу — від сільських читалень „Просвіти",

які відновляли свою діяльність. Філія „Просвіти" почала знову діяти в 1922 р. Рівночасно з відновою читальняного життя, поширювано заклики про закладання споживчих кооператив та молочарських спілок. У 1924 р. управа „Народнього Дому", що з уведенням нової злотової валюти, почав заможніти, прийняла до праці платних організаторів : для споживчих кооператив Петра Березовського з Городенки, та Івана Любінецького на інструктора та організатора молочарських спілок у повіті. Для крамарів і книговодів влаштовували кооперативні курси, отож вишколювано майбутніх кооперативних працівників. У 1928 р. в повіті було вже 60 споживчих кооператив. 1928 року в Бережанах постала централя для кооператив в повіті — „Окружний Союз Кооператив". Начальником складу був декілька років Іван Лонкевич. Окружний Союз по кількох літах об'єднався з „Повітовим Союзом Кооператив" у Підгайцях.

За часів сумно - звісної польської „пацифікації" — „Окружний Союз" зазнав значних матеріяльних втрат, тому таке об'єднання з „П С К " в Підгайцях, було обопільно корисним і доцільним : був фаховий провід, ширше поле діяння, торговельна дисципліна, збільшився товаровий капітал. Управа мала свій осідок у Підгайцях, а склади товарів були в Бережанах і Козові. До управи належали інж. Іван Бакалець, Іван Михайлів, та д-р Іван Шкіра. Працівниками були : завідат. складниці в Бережанах Шпундер, Теодор Боянівський, Павло Созанський; ревізорами між інш. Михайло Клецор з Раю та Ів. Ханик. За німецької окупації директорами „П С К" -- Підгайці були : Михайло Клецор, Іван Михайлів і Богдан Мельник.

У зв'язку з поширенням кооперативної ідеї, прийшла черга й на віднову філії „Сільського Господаря" в Бережанах. Централя „С Г" була у Львові, а філії в повітових осередках. Бережанська філія об'єднувала 36 громад, тобто 36 гуртків „С Г". При них були гуртки „Хліборобського вишколу", в якому збиралася молодь від 10 до 18 року життя. Всі гуртки охоплювали до 500 осіб хлопців і дівчат. Головою філії був спершу о. Василь Кушнір парох села Вербова, згодом проф. Михайло Васьків дир. господарської школи в Шибалині; останнім головою обрано д-ра Франца Коковського. Як сільсько - господарські фахівці працювали в повіті : аґроном Гриць Мельник, інж. - аґроном Богдан Соболта та інж. - аґроном Іван Семків. Інструкторами при хліборобських вишколах молоді були : Михайло Гладиш з Бережан, М. Гевко з Вербова. При філії діяла також філія „Пасічничої Спілки", централя якої була в Тернополі. В тій спілці працював інж. Осип Баран з Раю. Її основне завдання полягало в допомозі пасічникам набувати цукор для годівлі бджіл весною. **1)**.

У 1924 р. постало товариство „Охорони воєнних могил", а також т-во „Опіки над молоддю". Завданням першого т-ва було впорядкування воєнних могил, в першу чергу на цвинтарі УСС в Посухові, на горі Лисоні та на цвинтарі в Бережанах. На Лисоні була насипана висока

пам'яткова могила з часів кривавих боїв з москалями Українських Січових Стрільців в 1916-му році. На Зелені свята ту могилу прикрашували зеленню і квітами, туди приходили з Бережан та сусідніх сіл церковні процесії, відправляли Богослужби, – вшановували своїх незабутніх Стрільців.

Завдання другого товариства полягало в допомозі прохарчування й забезпечення сиріт в „Українській Захоронці". По І-ій світ. війні в повіті була значна кількість дітей-сиріток. Ними опікувалося село, але та опіка була всіляка, а в той же час поляки і жиди мали свої добре обладнані сиротинці. Крім цього, т-во „Опіки над молоддю" підтримувало місцеву пластову організацію. Головою цього товариства був о. Іван Кордуба, потім д-р Володимир Бемко.

П л а с т

Фізичне виховання української молоді під новітньою Польщею зустрічали труднощі й перепони з боку влади. Вона, щоправда, намагалася вести фізичне виховання української молоді разом під „одним дахом" у рямцях державних спортивних товариств, як „Гарцерство", „Стшелецкє дружини", однак наша молодь проти цього вперто боролась. Хоча дирекція гімназії вишукувала всякі примани – українська молодь трималась стримано і осторонь. Стало на тому, що лише польська молодь мала своє „гарцерство" чи інші організації. Лише діти „Р Ш" мали свої години руханки та прогульки.

З рівнобіжних відділів при державній польській гімназії, з яких перед І-ю світ. війною мала постати державна українська гімназія, всі залишилися й надалі „паралельками". Польська влада не дозволила створити українську гімназію. В тих клясах більшість предметів викладались польською мовою. На заснування „Пласту" в паралельних відділах влада спочатку не годилась, але потім, під впливом переконувань українців - педагогів, шкільна влада таки погодилася на його заснування. Опікуном „Пласту" при гімназії призначено проф. Івана Бабія. Першим провідником пластунів був учень Роман Кордуба із Саранчуків (згодом інж. - механік), пізніше учень Теофіль Б. Він дав „Пластові" ідейні і фізичні основи розвитку. Згодом провідниками були учні Ярослав Старух і Володимир Рижевський.

З роками постав також і міщанський пластовий курінь,до якого входили колишні пластуни - випускники гімназії та міщанська молодь. 1929 року пластова сітка поширилась на села, де постає напівлегальне „Село - пласт". Душею тієї організації був Ярослав Старух. Літом у сусідніх лісах пластуни влаштовували свої табори: у Руриських, на Лисоні, у Вільхівці та інших місцях. Найрадше таборували пластуни на

Лисоні. Там була воєнна могила, пластуни її впорядковували, прикрашували, а новаки вчилися рідної історії. До Бережанських таборів навідувалися пластуни з Рогатинщини і Тернопільщини. Польська поліція підозрілим оком слідкувала за пластовим рухом. Пластунів перевіряли, по кілька годин притримували на переслуханнях. Одначе, з часом пластуни звикали до тих поліційних практик і взагалі ними не переймались, своє далі робили. Котрогось літа на залізничій станції Потутори, поліція намагалась навіть заарештувати тернопільських мандрівників - пластунів, які під проводом проф. д-ра Никифора Гірняка вибралися на Лисоню.

Дирекція гімназії закликала українських пластунів до участи в польських державних святкуваннях, але й тут українські пластуни знаходили „способи" і прямо ухилялись від участи. Через те опікун Пласту проф. І. Бабій, мав від дирекції гімназії багато докорів і погроз про заборону дальшого діяння пласту, але на погрозах й кінчилося. Міщанський пластовий курінь таких перешкод не мав і розвивався успішно. При курені постала власна духова оркестра. На векслеву поруку одного із старших громадян, закуплено інструменти на суму 1500 зл. Першим інструктором оркестри був учитель музики п. Гудечек, здається за національністю - чех. Через рік оркестру перебрав пластун Богдан Старух передбачливий, рухливий і щиро відданий пластовій ідеї, він мабуть по батьку успадкував організаторський хист. Оркестру любило і підтримувало громадянство. Концертами та грою на фестинах пластуни заробляли гроші, і до року сплатили борг за інструменти. Якийсь час діяв при Пласті гурток мандоліністів та мішаний хор під проводом Романа Якимова.

На Великодні свята пластуни мали почесну стійку при Божому Гробі, а на Зелені свята прикрашували стрілецькі могили : цвинтар УСС-ів у селі Посухові, на кладовищі у Бережанах та на Лисоні. Пластуни відновили розриту поляками могилу на Лисоні в 1928 р. Із щирою вдячністю згадуємо тут усіх українських пластунів, що діяли у Бережанах : Ярослав і Богдан Старухи, Володимир і Роман (Павло) Рижевські, Євстахій Сендецький, Ярослав Пришляк, Михайло і Осип Ставничі, Осип Пеленський, Павло Созанський, Адам і Роман Якимові, братів Войтовичів, Володимира Савчака, Володимира Середюка, Володимира Підфігурного, Володимира Юхновича, Марка Лонкевича, Ярослава Снилика, Ст. Починка, Володимира Душника. Згадуємо також і наших пластунок : Ольгу Старухівну, Олю і Геню Єлюківні, Зосю Масляківну, Марусю Бачинську, Олю та Ірку Заворотюківні, Ярославу Бородайківну та інших, що їх імена вийшли вже з нашої пам'яті. Багатьох із них немає вже між живими.

Пацифікація 1930 р. знищила Пласт матеріяльно. Хоча польська влада ніколи дозволу на заснування й дію Пласту не давала, то тепер його виразно заборонила. Під час пацифікації відділ поліції сплюндрував пластову домівку, сконфіскував музичні інструменти, але самої

пластової ідеї не спацифікував – вона дальше жила в серцях і умах пластових юнаків та юначок.

Більшість пластунів перекинулися на спортивну ділянку – копаного м'яча. Щоб була легальна підстава на існування спортивної ділянки, відновлено в Бережанах т-во „Сокіл", при якому заснували дружину футболу чи копаного м'яча, яку названо „Лисоня". Громада Адамівки, яка була власником кількасот - морґової сіножаті над Золотою Липою, подарувала під грище Лисоні один морґ сіножаті. Закипіла спортивна діяльність. Тренінґи, змагання, виїзди в „терен" і т. п. Це не дуже подобалося „паньствовим чинникам" – і нагло військова команда 51 п. п. зажадала, передати грище Лисоні до диспозиції війська. Це було явне безправство, бо ще в Польщі закону про конфіскату майна – не було, тут не діяв жадний закон – лише брутальна сила. Сталося це на передодні війни з німцями.

По селах, при читальнях „Просвіти", згідно із статутом, поставали гуртки „копунів", тобто місцеві футбольні клюби. Як колись давніше „січовики", так тепер „копуни" на громадських майданах, на толоках вправлялися в „мистецтві гри в футбол". Відбувались міжсільські змагання. І як колись, так і тепер в неділі чи свята майже все село сиділо на майдані, придивляючись до змагань, згадувало про минуле і думало про прийдешнє...

Колоністи

Бережанщина складається з двох смуг: західня частина має землю легку – попелицю, глинку, та рінку – це і є Бережанщина, східня частина, чорноземна – це Козівщина на Поділлі. На Бережанщині сільські господарства малі, слідне перенаселення. Урядова статистика показувала, що вже в час скасування панщини, там були „пролетарські" садиби. Господарем на Бережанщині рахувався той, хто мав 2-5 морґів ріллі, а багатієм хто мав 5-10 морґів. Та й таких „багатіїв" у селі було заледве кілька. З повіту чимало людей еміґрували до Америки, Канади, Бразилії, і Боснії. На весну виїздили на сезонові заробітки до Прусії. В 1900 році у всій східній Галичині було 3.483 фільварки. На Бережанщині аж кишіло від фільварків графа Потоцького: були в кожному селі, а декуди й по два. Прибутків ті фільварки селянам майже не давали, бо заробіток за 14 годин праці влітку для мужчини сягав 20-25 крейцарів, для жінок 10 - 15 крейцарів, а під час жнив, жали за 8-ий сніп (7 для двора, один для себе). Був голод на землю, село не мало й грошей. Економічний стан села підчас війни, дуже погіршився. Повіт Бережани майже цілком був знищений, поля вкриті стрілецькими ровами, траншеями, окопами, підземними хідниками, тисячами ґранатних ям і долів, села вигоріли.

Після окупації Східньої Галичини в 1919 р. заарештовані українські священики у в'язниці Бриґідках у Львові: 13-й найстаріший в'язень о. крил. Тома Березовський; його сина повісили мадяри в 1914 р. з наказу війс. судді-поляка Заґурського, знаного ката українців. 11-й о. крил. Микола Сіменович, 12-й о. Осідач, 1-й о. кат. Василь Дубицький з Бережан, 2-й о. Логінський, 3-й о. Волод. Стернюк, 4-й о. кат. М. Осадца з Бережан, 5-й о. Павло Джулинський, 6-й о. Сірецький з Перемищини, 7-й о. Іван Щербанюк, 8-й о. Петро Казанівський з Камінки Стр., 9-й о. Григор Музичка, 10-й о. Мартинович; богослови — Микола Марків — 14-й і Юліян Юрик — 15-й.

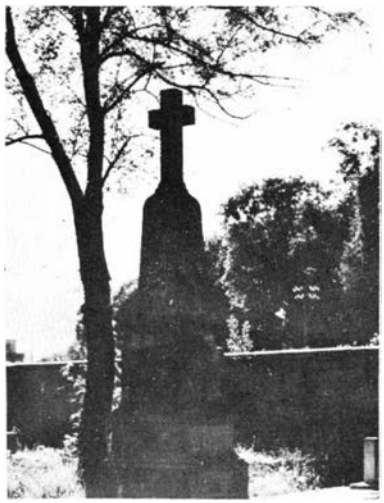

Пам'ятник на могилі сл. п. полк. д-ра Осипа Ковшевича на цвинтарі в Бережанах.

Не диво, що між народом ходили вісті, що по війні прийде до викупу двірської землі для селян. Ті вісті поширювались і люди чекали цього дуже нетерпляче. Але поляки захопивши владу на наших землях у 1919 р., мали свої пляни, а саме зламати народ, знищивши його матеріяльно - зарібковий фундамент, та тим способом раз на все вибити йому з голови будь-які незалежницько-державницькі стримління. Поляки і писали і говорили, мовляв, „Польща сягає так далеко, як далеко сягатиме польський плуг"...

Така польська захланність не була новиною. Ще в 1908 р. Франц Буяк писав: „Наші вигляди на землях Східньої Галичини невідрадні. Там наша боротьба має тільки оборонний характер. Нема мови про збереження теперішнього стану посідання. Не хочемо політики винародовлення, бажаємо тільки згідного співжиття. Мусимо двірські обшари заселити польським хлопом". Вже по війні починаючи від хвилі підписання мирного трактату з большевиками, польський уряд трактував українські землі і його населення під аспектом безпеки польської держави.

Колонізація почалась на Бережанщині вже в 1921 році. Із заходу приїздили масово мазури - колоністи. Між ними траплялися різні люди: були справжні господарі, але небагато, були такі, що з рільним господарством взагалі досі не стрічались, як фабричні робітники, „заслужені" при війську, багато таких, що належали до хлопської партії „Пяста" і на ту партію голосували. А тоді при владі як прем'єр, був хлопський вождь Вінценти Вітос. Його рідний брат також посол від того „Пяста" забрав для себе без одного гроша майже 200 морґовий гарно загосподарований фільварок в Золочівськім повіті. Таке трапилось і в самих Бережанах, коли партієць із „Пяста" який - то зайда Скшипек також зовсім дармо забрав для себе так зв. замостовий фільварок за млинами, та ще користаючи із цього, що місцеве українське населення безправно розписані 1922 р. вибори до варшавського сойму збойкотувало, дав себе „вибрати" на представника „зємі бжежаньскєй". Так собі починала нова пястівсько - польська, хлопська „шляхта".

На Бережанщині продавали колоністам землю, по приблизно 6 тисяч польських марок за один морґ з довгоречинцевим кредитом. Протягом несповна трьох років, розпарцельовано біля тридцять тисяч гектарів ріллі з фільварків гр. Потоцького. Місцеве населення до участи в парцеляції не допускалось, також майже не допускали до парцеляції місцевих латинників. Мов гриби по дощі, росли на Бережанщині польські колонії. Нашвидку будували школи і костели, творили нові рим - католицькі парохії. Матеріял ще з часів Австрії, призначений на відбудову знищеного війною повіту, „Уряд для відбудови" видавав на будову мазурських господарств, костьолів тощо. Парцеляцію проводили – під наглядом „Земельних урядів". У місті зароїлось від чужого елементу. В торгові дні Бережанські ресторани і сніданкові кнайпи - шинки переповнені: всюди гамір, крик — пють мазури !..

Однак це мазурське захоплення парцеляцією довго не тривало. Дістали землю, матеріяли на будову хат і господарських будинків. Та прийшов час, де треба було засукати рукави і взятись до праці – а її було подостатком, треба засипати воєнні окопи, рови, долини і ями від ґранат. Справжні господарі колоністи почали працювати, але інші небесні птиці, що прилетіли для наживи, не звиклі до праці на ріллі, почали ,,брататися" з місцевим населенням. Вони спочатку відпродували матеріяли на будову господарства, а відтак – і землю. На перешкоді продажі стояв ,,Земельний уряд", що не давав згоди на продаж. Наш селянин спочатку боявся, не знаючи що йому робити, але згодом не звертав уваги на дозвіл Земельного уряду, платив мазурові домовлену ціну, брав поле у фізичне посідання, орав і збирав. За 15 років до 1936 р. зникли з Бережанщини ,,військові колонії" з Потутор, Жовнівки, Двірців. Колишні фабричні робітники - колоністи повернулись до фабрик, а місцеве українське населення викупило за той період щонайменше 10 тисяч гектарів. На тій трансакції заробили фактично тільки колоністи. Граф Потоцкі, який постійно жив у Парижі, з тих своїх фільварків, що їх поділили між колоністів зовсім певно не побачив ні одної польської марки, він був вже в літах, і в тих нових ,,демократичних" часах зовсім не визнавався, до того його умисно тримали у несвідомості, що справді діється у його добрах і палатах. Розповідали, що покривджені наймити з фільварочної служби, які впершу чергу мали дістати землю при парцеляції фільварків Потоцького, вибралися до нього до Парижа із скаргою на таку поведінку його економів, адміністраторів та всяких директорів, що за себе не забували, а фільварочну службу зовсім виганяли зі служби без жадного чи то забезпечення чи відшкодування. Коли вони вкінці добилися до Парижа і станули перед графом та розповіли про свою кривду, – він лише розвів долоні кажучи: ,,Люди добрі, я там нічого не маю і нічого дати вам не можу, бо забрали мені усе большевики, і я не можу там поїхати, бо мене большевики зараз же убили б"! Так то тримали Потоцького в несвідомості та ,,набивали" йому страха всілякі його повновласники Шецлі та Чуруки, напихаючи власний гаман. Останній, забрав усе, що можна було ще забрати з палати Потоцьких в Раю, та вивіз десь до Польщі. А скільки то дубів з Бережанських лісів відправлено за добрі фунти і доляри до Англії, Німеччини – та інших країв, – так що ж, Чурук мав брата - майора польських військ, який був ад'ютантом президента Польщі Мосціцкого...

Колоністи відпродували свої наділи за ,,воєнні заслуги" пересічно по сто долярів за один морґ, бо до польської валюти як ніхто так і вони довір'я – не мали. Купівля землі, чи сільсько - господарських тварин, провадилась тільки в американських долярах. Що ж могли Земельні уряди вдіяти ? Спочатку вони погрожували конфіскатою, та побачивши, що торгівля ґрунтами не припиняється та ще поширюється – вдавали що цього не добачують.

На Бережанщині декілька фільварків, як Куряни, Підвисоке, Демня, Стриганці, Кальне не були власністю графа Потоцького. Власники тих фільварків, побачивши великий попит на землю серед українського населення, почали парцеляцію на власну руку. Формально вони повідомляли про те Земельний уряд, а що не було покупців - колоністів, то продавали землю місцевому населенню. Дозволом уряду ніхто не цікавився. Селяни платили домовлену ціну власникові, землеміри відмірювали морґи, накреслювали потрібні мапки, селяни брали поля в посідання і користування, без списування формальних контрактів купівлі - продажу, що їх Земельний уряд і так не затверджував.

Суди полагоджували формально решту. На вимогу селян, приїжджала до громади судова комісія для порівнання фактичного стану посідання майна із табулярним станом. Комісія провіривши дійсний стан, списувала відповідні заяви та вписувала селян в ґрунтових судових книгах, як власників уживаних ними ґрунтів. Так то польський плуг таки відступав на захід !..

Остаточно питання колонізації розв'язала большевицька окупація восени 1939 р. Колоністи масово „виїхали" в сибірські табори на поселення, а їхні господарства опинились в колхозах. Так безглузда політика Польщі привела до загибелі тисячі своїх невинних громадян, яким польські політикани втокмачували в голови про „місію" на сході !...

Політичне життя

Долю Галичини мала вирішити так зв. Рада Амбасадорів у Парижі... Те рішення було винесене 1923 р., але полякам вдалось захопити цю частину України ще влітку 1919 року. Офіційно називалось, що поляки дістали „мандат" на „тимчасову окупацію" Галичини. Договір з большевиками в Ризі 1921 р. цей „тимчасовий" стан лише закріпив. Щоправда, еґзильний уряд ЗУНР на чолі з д-ром Євгеном Петрушевичем, спираючись на „14-ти пунктах" В. Вілсона – провадив на міжнародному полі завзяту дипломатичну війну за права галицьких українців „на самовизначення". Але цей уряд перебував вже на еміґрації, а без армії і території така дипломатична війна не мала особливих перспектив на успіх. Мабуть за вийнятком самого президента ЗСА В. Вілсона, посли, дипломати та міністри рішаючих після розгрому німців держав про „новий"порядок у світі – розглядали оті „14 пунктів", як тактичну зброю у війні проти Австрії та Німеччини. В кожному разі на початку 1919-тих років, 14 пунктів през. Вілсона вже не були актуальні, папір на якому були друковані – вкинено до коша на сміття, а самі побідники Англія, Франція, Італія і ті менші держави торгувались між собою за „воєнну добичу" головно за давні німецькі колонії в Африці, стараючись кожний для себе як найбільше загарбати, а в Європі шукали нових союзників і сателітів... Тому то, коли Польща, домагаючися визнання за нею права на Галичину, зобов'язувалась автохтонному населенню забезпечити всесторонній розвиток, дати їм широку терито-

ріяльну автономію з окремим соймом, і створити у Львові окремий український університет – ,,нічого" вже не стояло на перешкоді ,,признати" українську Галичину – Польщі !.. Очевидно, що поляки і в думці не мали, ці зобов'язання додержати, а йшло лише про те, щоб ,,замилити очі" та дірватись до наміченого загарбання !

1920 р. отже ще задовго до рішення Ради Амбасадорів, Галичину перезвали поляки на ,,Всходню Малопольску", запроваджено там цивільну адміністрацію, та поділено її на три ,,воєвідства"; 1921 р. переведено список населення, який очевидно пофальшовано, щоб показати в Галичині більшість поляків (для тієї ж мети цей список перевели). Того таки року, почалася колонізація Галичини польським елементом, ще й проголошено набір до польського війська.1922 р. відбулися вибори до варшавського сойму і сенату; рівночасно, розпочалась безоглядна польонізація місцевого шкільництва і адміністрації; урядовців-українців масово звільняли з посад, а поліційна сваволя тероризувала все українське суспільно-громадське життя.

Список населення та вибори в 1922 р., українці збойкотували. На бойкот поляки відповіли масовими арештами. Напередодні виборів в'язниця у Бережанах, що містилась при окружному суді, була переповнена – там заперли понад 300 осіб ! Через нестачу місця біля 340 осіб з Бережанщини поліція вивезла до в'язниці в Тернополі. Тому, що й там було переповнення, Бережанців приміщено в бараках так зв. ,,ЮР" (Єньци, Уходзьци, Репатріянці) за дротами. Всім заарештованим, закидувано всякі вигадані фантастичні злочини проти поляків під час українсько-польської війни. Але більшість заарештованих знали, що це запобіжні заходи на час виборів, бо по виборах усіх їх звільнили без яких-то наслідків.

* * *

Набір до війська, українська молодь зігнорувала. Не дивлячись на накази та поліційні розшуки тощо, українська молодь до бранки не пішла, хоч і доводилось зимою днювати і ночувати в полях і лісах бо в селі була поліція, або карна експедиція. Населення трималося справді героїчно. Заздрим оком дивився селянин на земельку, яку забрав зайда-чужинець, але не було випадку, щоб хтось з-поміж них ,,перейшов на польське", щоб скористати з парцеляції. А треба сказати, що з польської сторони не бракувало в тій справі фальшивих обіцянок...!

Дія викликає протидію. На польський наступ – українці відповіли саботажами... Жнива – на фільварку в селі С. зібрано збіжжя, готуються до обмолоту, аж уночі — пожежа, згорів фільварок, згоріли всі скирти; або з ,,невідомої" причини під Дунаєвом з рейок ,,вилетів" потяг; ще десь згоріла ґуральня графа Потоцького, а там погоріли новопобудовані колоністи... Всі зусилля поліції знайти винних не мали успіху. Тоді, не перебираючи, вона почала арешти. Починаючи від 1923 р., в окружному суді в Бережанах відбувалось по кілька політичних процесів за одну каденцію. На лаві підсудних сиділи часом до 12 осіб. Тоді введено в Галичині так зв. наглі суди, які мали до кількох днів пе-

ревести усе судово-карне поступування та винести присуд, від якого не було жадного відклику. Такі злочини як морд чи убійство, грабунок, посідання зброї, вибухових матеріялів, саботажі, підпали і т. п. каралися розстрілом, не пізніше 24 годин від хвилі присуду... Не дивлячись на „такі" протизаходи – фільварки далі горіли, та часами чути було й стрілянину !.. Польське громадянство, прокуратор та поліція бачили небезпеку для себе, але ніяк не хотіли помітити своєї вини супроти автохтонів цієї землі. В повіті діяла Українська Військова Організація-УВО.

Після 1923 р. розпочинається стабілізація українського суспільного життя в Галичині. Остаточно оформлюються українські політичні табори: великий національно-незалежницький і так зв. радянофільський чи совєтофільський. В той час радянофільська орієнтація охопила не мало наших чільних громадян. Це не було захоплення комунізмом, а лише проста реакція на польський терор та польські злочини проти нашого населення. Коли поляки нищили наші культурні надбання, за Збручем існувала „українська радянська" держава, що саме переживала період НЕП-у і „українізації". Мимоволі звертались туди очі не одного. Большевики використовували ці настрої. В 1924 р. на підсовєтську Україну повернувся проф. Михайло Грушевський; туди виїхали також д-р Михайло Лозинський, проф. Антін Крушельницький з усією родиною, проф. Степан Рудницький, кол. полк. УСС Гриць Коссак та багато інших. В групі, яку закордоном очолював д-р Євген Петрушевич, також виникла радянофільська течія, яка оформилась у 1926 р. в „Українську Партію Праці". Головою новоствореної партії був Вячеслав Будзиновський, а його заступником – д-р Михайло Західний, адвокат у Бережанах.

До першої світ. війни Бережанщина була тереном діяння Націонал-Демократичної партії. По війні, в повіті переважали впливи Українського Національно-Демократичного Об'єднання – УНДО. На Бережанщині в один час головою повітового Комітету обрано дир. школи у селі Вербові Івана Петрицького, а секретарем тоді був студ. Богдан Бородайко. Пізніше очолювали той Комітет д-р Володимир Бемко, а від 1930 р. парох міста Бережан о. Євсевій Бачинський. До складу Комітету у різний час входили: адвокат Франц Бабяк, інж. Володимир Бобяк, адв. Володимир Логуш, д-р Франц Коковський, о. Василь Кушнір, о. Григорій Гарматій, о. Іван Романчукевич, Роман Г., Михайло Пришляк та ін. Вже на кілька літ перед другою світ. війною, польська адміністрація не дозволяла на віча, а коли такі були, їх силою розганяли, а вічевиків заарештовували. Тому праця повітового Комітету обмежувалась до виборчих заходів.

1926 р. почала діяти на Бережанщині Партія Праці, на чолі якої, як вже згадано, стояв д-р Михайло Західний. Обидві партії – УНДО і УПП, виставили на окремих списках своїх кандидатів під час виборів до польського сойму і сенату в 1928 р. За листою, тобто списком УНДО (ч. 18) агітували на Бережанщині кандидати на послів Володимир Целевич,

д-р Степан Біляк, прелат о. Леонтій Куницький; крім них інспектор т-ва „Просвіта" Петро Петрик, студенти Б. Бородайко, Ф. Б., Володимир Рижевський, Роман Кочержук та інші, а також Микола Кузьмин, селянин з Озірної. Від УПП (ч. 26) кандидував і аґітував д-р Михайло Західний, його соліцитатор Осип Замощак, М. Когут з Урманя, Драбик з Нараєва і ще дехто. На вічах великої партійної боротьби не було. Лише кілька разів „стерлися" між собою прихильники обидвох партій, а у Бережанах національно думаючі молоді селяни та студенти, одно „повітове" віче партії Праці „розбили". Загал голосував на кандидатів не по їхній партійній приналежності, а на підставі особистих симпатій чи знайомства з кандидатом тимбільше, що д-р М. Західний свою виборчу аґітацію у відношенні до радянської системи, вів дуже обережно і часами слухаючи його виводів не можна було знайти ріжницю між партією Праці й УНДО-м. Тому чимало виборців голосувало на д-ра Західного, якого знали, і який мав у повіті велику популярність. В загальному Бережанщина не мала прихильників УПП, що й перестала існувати з початком 1930-их років.

За австрійських часів наш загал був перейнятий духом політичної боротьби на соймовій і парляментарній арені. Він вірив в успішність цієї боротьби. Лише цим можна пояснити масову участь селянства у соймових виборах 1928 р. Але надії, пов'язані з цими виборами, не здійснились. Колонізація, заповнювання українцями в'язниць, поліційні й адміністраційні переслідування не припинялись, а всякі грошові кари – то за табличку при возі, за пса, за гноївку... годі вже було визнатися у тих всіх драчках — сипались, мов з якогось дірявого мішка.

Врешті той сойм нагнали через два роки діяльности в 1930-му році, а слідом – прийшла пацифікація українського населення. При соймових виборах в 1930 р. село ще раз виявило свою активність. Але це був фактично спонтанний відрух. Тоді заарештовано сотні селян; польський уряд ні пацифікацією, ані терором не міг зламати українського хребта.

Пацифікація

В половині вересня 1930 р. на території тернопільського воєвідства, до якого належав Бережанський повіт, з'явились чималі відділи польської поліції та ескадрони кавалерії. Ватаги поліції дослівно нападаючи на села, били киями стрічних людей, без огляду на вік чи стать, нищили майно читалень „Просвіти", кооператив та інших товариств. Поліція під претекстом розшуків зброї чи нелеґальної літератури, переводила по всіх господарствах у селі обшуки-ревізії, такі докладні, що перевертано стоги збіжжя, розшивано стріхи на хатах та інших будівлях. Польські кавалеристи наказували давати на підстілку коням снопи немолоченого збіжжя, для їди овес, а для себе харч і то не абиякий – м'ясо, печені кури, гуси, масло, білий хліб... Забирали копами яйця – єдину сільську валюту. По кількох днях такої гостини, село примушувано давати поліції ще й підводи, та відвозити „гостей" у сусіднє

село.

На Бережанщині було тоді кілька сотень поліції в тому поліційна школа з Мостів Великих та кілька ескадронів кавалерії. Вони, а головно поліційна школа старалися „норму перевиконати" у всьому: в побитті, грабунку і нищенні чужої праці-кервавиці. По таких налетах село так виглядало, немов би над ним пролетіла буря-гураґан.

Пацифікація не минула і самих Бережан. В кінці вересня 1930-го р. ватага поліції приблизно яких 40 людей, влетіла з криком і гуком у будинок „Рідної Школи". Там на партері були кооператива „Народний Дім" та магазин „Окружного Союзу Кооператив", а на першому поверсі — українська приватна школа, канцелярія адв. д-ра В. Бемка у двох кімнатах, та приватні помешкання судових урядовців - жидів. За одну хвилю запаси товарів у кооперативі та в магазинах мішки цукру, рижу, муки, круп, соли, поташу і безліч інших товарів посипались по підлогах — світа Божого не видно ! На те все плила з бочок нафта, олива, оцет, вже й тріщать двері, вікна, вилітають шиби, летять рахункові книги кооперативи, папери... Через пару хвилин — усе знищене вже й поламані столи, крісла. У той самий час інша група поліцаїв „господарить" у шкільних приміщеннях, понищивши усе шкільне приладдя. Інші вдерлися до адвокатської канцелярії д-ра В. Бемка і почали „на власну руку" без господаря урядували. Понищили реєстри, поламали друкарські машинки, образи, бібліотеку — зірвали паркетову підлогу, „бо там мала бути захована зброя", вкінці поламали двері, вікна і... подалися дальше на розшуки. Ватага допала будинок каси „Надія". На щастя в середині не було нікого, каса була замкнена, солідних залізних дверей навіть польська поліція „не вгризла". То ж налетіли на театральну залю, яку саме три роки тому ґрунтовно відремонтовано. Театральні куліси та куртину роботи відомого мистця-маляра Павла Ковжуна — порізали, потяли, пошарпали, подерли, зірвали паркетову долівку, повалили нові великі кафлеві печі, бо шукали... вчорашнього дня. Йшло про те, щоб знищити раз на все всякий прояв незалежности українського життя, знищити та залякати населення...! Інший відділ так званої поліції, нищив приватне майно пароха м. Бережан о. крил. Євсевія Бачинського. Його чинно зневажено за протест проти нищення майна. На запит дружини чи вони мають письмовий наказ із суду на обшук помешкання, командант гордо й зневажливо відповів: „Ми маємо баґнети"!.. Пацифікатори не пошкодували навіть аптеки полковника УГА В. Білинського, вдерлись і там — знищили аптечне обладнання та ліки. „Вандали і варвари" — так звався розділ у закордонному виданні книжки під наголовком „На вічну ганьбу". Там був поміщений, між іншими матеріялами опис подій у Бережанах 23-го вересня 1930-го року, подаємо: **1).**

„До канцелярії і мешкання д-ра Михайла Західного, адвоката, впало сорок поліціянтів. В першій кімнаті знищили діловодство філії „Просвіти", зірвали зі стіни та знищили портрети й образи, ушкоджуючи

рами, подірявили піч, розбили шафи, столи з актами, документами, векселями, борговими скриптами, подерли цілу канцелярійну реґістратуру з процесовими актами. Мґр. Володимира Логуша і адвокат. соліцитатора Салямона Зільбера роздягли до голого, погрожуючи баґнетами, приневолили підписати не заповнений друк, кажучи, що протокол ревізії самі напишуть. Рівночасно в другій кімнаті перевели особисту ревізію д-ра М. Західного, розбили погруддя Шевченка і Хмельницького, порозбивали вазонки з квітами, попороли фотелі, поламали крісла, розбили стінний годинник. Те саме роблено і в інших кімнатах. Знищено килими, ковдри, матраци, ліжка, білизну. Три поліцаї рішили „арештоваць Західнего і даць му лупня". Почувши ті слова, дружина адвоката Ангелина З., знепритомніла і впала на долівку . І далі: „Дня 24 вересня карна експедиція поліції перевела ревізію в мешканні д-ра Василя Возняка, кандидата адв. в Бережанах. „Пшодовнік поліції" зажадав видачі „броні" і нелеґальної літератури. Коли д-р Возняк відповів українською мовою, що таких речей не має, один з поліцаїв крикнув: „.... сину, ти єще не научил сє по-польську? Цо ту єст Україна чи Польска"? Потім казав пшодовнік перевести ревізію в домі та особисту ревізію д-ра Возняка . Його ревідовано так, що один з поліціянтів витягнув ножа і поров на нім убрання. Відпорюючи в маринарці ковнір, говорив: „Схиліць ґлове, бо я за нуж нє одповядам". Ревідували безпощадно.

До 26 вересня 1930 р., наслідком поліц. „ревізії "знищено Окружний Союз Кооператив, кооперативу „Народний Дім" і філію цієї кооперативи на Адамівці, Українську Гімназійну Бурсу, канцелярії і мешкання д-ра М. Західного і д-ра В. Бемка. Жертвами таких самих поліційних „ревізій" були наступні українці: суддя д-р Дзерович, дир. Василь Копцюх, дир. Омелян Ставничий, Марія Пашківська, о. крил. Є. Бачинський, Осип Замощак, Антін Гладиш, о. Чередарчук, Рудольф Риси – ревізія в склепі, де подерто матеріяли, Микола Чуловський, Антін Крамарчук, Роман Якимів, проф. Гр. Бобяк, проф. о. Василь Дубицький, Володислав Білинський, д-р Володимир Лаврівський, Марія Маршицька, Михайло Бідула, Константин Чуловський, суддя Володимир Кордуба, Іван Лонкевич, урядовець Союзу Кооператив Степан Кудрик, учителька Р. Ш. Теодозія Пересадівна, Петро Березовський, інж. Володимир Мацілинський, Омелян Снігурович – б. старшина УГА, Катерина Пересадова, ред. Петро Сагайдачний, Михайло Бобяк, Заклинська, Василь Заворотюк, дир. Василь Лада, Ярослав Старух, учитель Ф. Нагірський, проф. д-р Андрій Бойкович, п. Єлюкова, Мих. Пришляк, мґр. Вол. Логуш, п. Кокорудзова – ем. учителька, дир. Олександер Бородайко, проф. Тадей Смулка, о. д-р Михайло Залеський, проф. д-р Василь Левицький, т-во „Боян", канцелярія „Союзу Українок", пластова домівка, кооператива „Базар" – всюди нищено хатню обстановку. Шкоди виносили сотні тисяч злотих". **1).**

Обшуки відбувались також і вечорами, при чому, вікон від вулиці

навмисно не заслонювали. На вулиці збирався натовп цікавих. Після обшуку – мешкання було знищене. Але на тому не кінчалось. Поліція масово заарештовувала людей - членів правлінь товариств і кооперативних управ, актив міста і повіту. На переслуханнях поліція до крови била заарештованих. До в'язниці в Бережанах слідча поліція привела і привезла приблизно 450 осіб, – звозили тяжко побитих та закривавлених людей, при чому поліція не соромилась своєї „роботи" ні не старалася закрити тих своїх злочинів та свого бандитизму. Між іншим привезли на возі адвоката Олексу Яворського з Підгаєць: був тяжко скатований, — сам не міг перейти через подвір'я в'язниці, від брами до келії. В'язні принесли його в келію. Побитого залізничника-пенсіонера Івана Наконечного зі села Кривого, привезла поліція з його дружиною полькою, яка походила із західньої Галичини. Вона була теж у синяках, але не шкодувала докорів та образливих слів під адресою поліції за такі вчинки. Привезли також побитих Івана Штабалюка, Федька Гевку й інших селян.

Слідчим суддею, був поляк Надаховскі; хоча він і бачив разючі надужиття законів, але супроти таких „дій" поліції і він був без сили, а ще й тому, бо всі знали, що ті напади поліції і вандальське нищення українського майна переводиться на усіх українських землях в границях Польщі, за наказом польського уряду Пілсудского. Першого листопада о 3-ій ночі з'явилася у слідчого поліція в асисті „стшельцуф", забрала з в'язниці д-ра Михайла Західного, д-ра Володимира Бемка та Івана Розпятовського і відвела на залізничну станцію. Спочатку ніхто не знав куди їх забрано; вже в потязі поліція їх повідомила, що має наказ відставити їх усіх трьох до тюрми у Вронках, на Познанщині...

Загальна матеріяльна шкода заподіяна пацифікацією, перевищувала сотні тисяч злотих, але державний скарб жадного відшкодування нікому не дав. В перших днях березня 1931 р. Бережани відвідав кореспондент англійського часопису „Менчестер Ґардіян" п. Фойґт. Оглядав сліди пацифікації в залі „Надії", в будинку „Р. Ш.", був на розправі проти Івана Розпятовського і тов. перед судом присяжних у Бережанах. Підсудних було десять осіб, обвинувачених нібито за підпал скирт на фільварках у Козівці та Кривім. З того процесу помістив „Менчестер Гардіян" звіт про процес та повідомлення про пацифікацію. Від часу тієї „великої" пацифікації вже постійно аж до кінця польського панування, повторювались „менші" пацифікації, тільки не відразу у всьому повіті, а в двох – трьох селах, як це було в Потуторах чи по інших селах. Можна з цілою рішучістю ствердити, що ті пацифікації наміченої поляками мети – залякати, пригнобити та позбавити всяких надій на кращу долю українського населення – не осягнули ! Навпаки ! Далі палали скирти на панських ланах, горіли фільварки, тут і там двори колоністів, почали падати стріли... Влада наказала громадам визначувати варти, що мали стерегти фільварки та скирти ночами; все таки заграви не переводились. Це була часткова відплата за пацифікацію та всі адміністраційно-поліційні злочини супроти українсько-

го населення, які наказував та проводив окупаційний польський уряд та всі підчинені йому місцеві уряди. Але зі сторони власників фільварків чи так зв. посесорів діялись також надужиття, вони забезпечували урожай від пожежі, а коли він не дуже вдався і не можна було сподіватись доброго намолоту і доходу, таки самі дбали за якогось „підпільника", щоб і їх скирти загорілись, (це звичайно виконував дуже довірений слуга, який по виплаті асекураційної премії – діставав свою пайку).

Час робив своє. Село бачило, що боротьбою українських послів у Варшаві не доробиться. Тому „Українська Військова Організація" (УВО) а згодом „Організація Українських Націоналістів (ОУН), почала проникати дедалі глибше в українські селянські маси. При третіх соймових виборах у 1935 р. село вже не йшло „обирати" пана посла: селяни приходили на передвиборчі наради, як на якусь комедію, пожартувати та посміятись. На передвиборчому вічі в селі Гиновичах, по промові кандидата на посла від партії УНДО, селянин Іван Королишин заявив: „Вибори то вибори, певно пане, що наше село не буде голосувати на польського кандидата, але скажіть нам куди УНДО йде? Ви віpете, що за співпрацю з Варшавою діждетеся якоїсь автономії?! Тепер я питаю, чого так пізно виступаєте з тією орієнтацією? Та ж наш земляк сл. п. д-р Володимир Бачинський кілька років тому, теж виступав з подібною орієнтацією – а у Львові та в краю піднісся крик... Він, як чесна людина, не видержав та й покінчив сам з собою! А тепер УНДО пробує йти його слідами!" У тих виборах взяла участь заледве половина управнених до голосування.

1) „На вічну ганьбу" — Прага, 1930 р.

УВО — ОУН

Українська Військова Організація – УВО постала 1922 року. Бережани - Підгайці - Перемишляни - Рогатин творили округу. Комендантом до літа 1926 р. був кол. сотник УГА д-р Володимир Бемко-„Ваврів". В окружному проводі діяли сл. п. Гриць Лихолат, сл. п. Антін Стефанишин, сл. п. М. Сеник з Перемишлянщини. Членство складалося з колишніх старшин та вояків УГА. З часом УВО почало поповнюватись членами нового покоління. У 1930-тих роках розвинулась Організація Українських Націоналістів – ОУН. З її лав вийшли сл. п. Ярослав Старух, сл. п. Федір Федечко, сл. п. Володимир Герета, сл. п. Лев Зацний, сл. п. Дмитро Мирон-Орлик, сл. п. Омелян Лапунька, сл. п. Осип Дяків-Горновий і сотні інших.

Всі вони загинули смертю Героїв за волю України. Перед пацифікацією кличі ОУН що раз то сильніше проникали в народні маси Бережанщини. Їх носіями стає передусім молодь. Якоюсь мірою сприяла тому і безглузда політика польського уряду і адміністрації. Сільська

молодь, молодші господарі були опановані як говорилося, молодим не завжди політично виробленим елементом, тобто членами ОУН. Існували розбіжності, а стара як світ проблема „батьки і діти" часами загострювалась. Старше покоління, учасників недавніх Визвольних Змагань, колишніх будівничих громадських установ і товариств, які ще в 1922 р. за активний бойкот польських соймових виборів, – заповнювали в'язниці у Бережанах і Тернополі – тепер називали угодовцями. Вони поступаються місцем для молодих. Дехто з тих старших громадян старався з тих чи інших міркувань причалювати до „молодих", їм навіть здавалося, що молоді тому раді. Але воно так не було і вони згодом відступали на „давні позиції".

Взимку 1931 р. відбувалися вибори до повітової ради в Бережанах. У тій справі скликав і проводив нарадою адвокат Володимир Логуш, прихильник молоді. Яке ж було його здивування, коли саме молоді не хотіли провадити жадних заходів щодо виборів – рішуче виступали проти участи в них, і саму нараду – розігнали. „Опірникам" передавали письмові пригадки, іноді й погрози. Були жертви, може й даремні і неоправдані, декому закидали зраду, донощицтво в поліції і т. п. Може так було, а може й не було. За большевицької окупації в 1940-му році, один із таких колишніх „молодих", абсольвент Бережанської гімназії, уродженець села Дібща, колишній політичний в'язень (член ОУН), Іван Майчук – приходив зимою 1940 р. на доручення НКВД на розвідку до Кракова. Та чи тільки він один ?

Під час німецької окупації в 1943 р. в Бережанах від братовбивчої кулі, загинув випускник місцевої гімназії Михайло Підлужний – у той час на службі в українській поліції. На його похоронах, селянин з Жукова сл. п. Дмитро Н. важко переживаючи ту трагедію, запитував: „Скажіть, ради Бога, що в нашій Бережанщині діється ?" Коли ж зійшла мова на події останнього десятиліття, нові течії, націоналізм, тощо – він із щирим жалем говорив далі: „Говорите про відомі речі. Може не так докладно, як ви це все знаєте. Правда, боротьба за волю, війна, зріст національної свідомости, чи ж це все завдяки тільки нашій молоді – ОУН? Слова, що тільки ОУН поширює національну свідомість і підтримує бойовий дух серед народу – є хвальбою! Далеко перед ОУН діяло і жило українське село і українці по містах. Вони закладали читальні „Просвіти", „Січі", „Соколи", християнські, або читальняні крамниці, будували „Народні Доми", організовували українські приватні школи, створили „Наукове Товариство ім. Шевченка", організували економічне життя, „Сільський Господар", кредитові т-ва і т. п. Врешті прийшла війна та її кінець, народ творить українську армію ! Хоча війну програв, але чи він потребує ще додатково національного освідомлення ?"

„Від мого батька, говорив далі Дмитро Н., та дещо від наших студентів я чув про нелеґальну організацію для молоді „Молода Україна" в Бережанах. Це було за Австрії, але для ведення нелеґальної органі-

зації не вистачить хотіння, до цього треба хисту і знання. А чи воно серед нашої молоді є, – це друге питання. Національна свідомість, боротьба за народні права, як покійний батько розказував, почалися давненько, вели її наші священики та світська інтеліґенція. Всі вони нині під муравою. Ви ж самі це бачили. Хіба ж я не відслужив своїх літ у нашій армії, не перейшов страхіття в „Чотирикутнику смерти"? Але я собі не приписую ніяких заслуг ! Зріст національної свідомости, змагання до волі із нашою програною – не впали ! Ні ! Вони ростуть і ростуть все сильніше. Дають свої овочі, як деревина – без дальшого докладу рук людини. Вони росли серед боїв та пожеж наших сіл, а останніми часами дякуючи безглуздій політиці наших віковічних ворогів – ще дужче ! Чи думаєте, що то УВО чи ОУН розбуркали народні маси ? Я думаю, що ні ! Наша боротьба й змагання до волі були б росли, вижидаючи догідньої хвилини, без огляду на те, чи було б УВО, ОУН, чи ні ! "

Вкінці промовець сказав: „Біда тільки в тому, що творцям УВО чи ОУН, учасникам, та членам тих організацій здається, що від них починається історія. Майбутнє скаже останнє слово де правда."

Так виглядав повіт у 1943 році, а яким він був на початках 1900-сотих років, чи й сотню літ перед тим ? В порівнанні з часами перед першою світ. війною – ідея незалежної української держави, ввійшла вже в кров і кість усього українського населення Бережанщини. Та чи тільки там ? В парі з тим, змінялась і тактика в боротьбі за здійснення тієї великої ідеї. Ніякі основні зміни не переходять без потрясень, громів і бурів. Не відбувались, не переходили гладко і серед нас.

Політичні процеси

Боротьба народу за свої права існувала впродовж усієї польської окупації. Показником її були між ін., політичні процеси, здебільшого перед судами присяжних, які збиралися що три місяці на „каденції присяжних суддів". Вони мали судити підсудних не на підставі означених параграфів, а на підставі фактів і свого сумління, і відповідали на питання: „Винен чи не винен". Коли признали, що „винен", тоді фахові судді призначали кару. Не треба додавати, що справедливість часто була дуже „натягненою", бо ж її метою було передусім зміцнення польського „стану посідання" на наших землях. У перших роках польської займанщини процеси були відносно рідко. Але починаючи від 1925 року, кількість політичних процесів почала зростати. Від цього – аж до 1939 року у в'язниці в Бережанах перебували стало кільканадцять наших „арештантів" під закидом приналежности до таємних організацій УВО, згодом ОУН, та злочину „державної зради". Кожного року були чотири каденції присяжних судів, з яких кожна розглядала щонайменше чотири політичні справи. Беручи легко, що пересічно на політичних розправах судили 4 осіб, то за час від 1925, до 1937 рр. було біля 170 політичних процесів, а на лавах підсудних прибл. 700 осіб ! В останніх

Пластове свято в Бережанах в 1929 р. Стоять зліва: О. Дидиківна, О. Старухівна, Зося Масляківна, Ґеня Єлюківна, Маруся Бачинська. Сидять зліва: Є. Сендецький, Метельська-Сендецька, М. Ставничнй, Ф.Б., д-р В. Бемко, о. Блозовський, Яр. Падох, І. Заворотюківна, Слава Бородайківна.

Пластова оркестра в Бережанах, гор. ряд зліва — Ромко Кордуба, Осип Ставничий, В. Вридник, О. Хмельовський, Богдан Пашківський, Дмитро Мирон, Павло Созанський. Сидять: Володимир Рижевський, Ярослав Старух, Н.Н., Войтович, Богдан Старух, Роман Рижевський, Н.Н., Ярослав Пришляк, Яр. Бідула, В. Кизима.

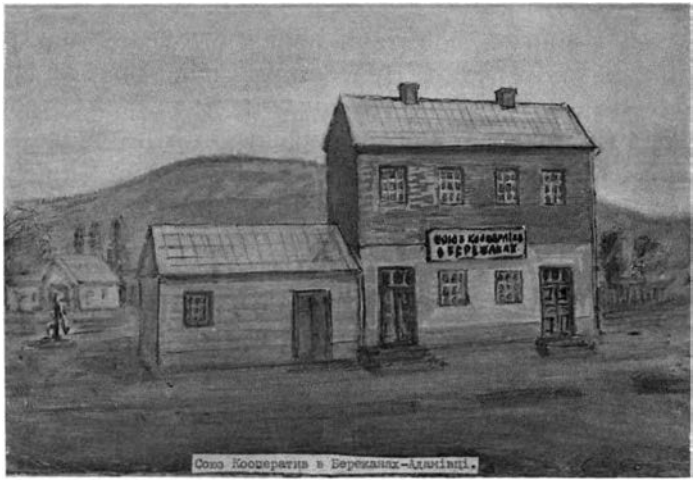

Будинок т-ва „Просвіта" на Адамівці в Бережанах, у ньому поміщався „Союз Кооператив". Будинок поставлений частинно коштом і працею пластунів. Світлину будинку виготовлено з малюнку, що його надіслав з далекої Австралії колишній пластун, і наш земляк — Володимир Савчак.

Надзірна Рада і Дирекція Окружного Союзу Українських Кооператив в Бережанах у 1943 р. Сидять зліва: Слободянюк головний книговод член Дирекції, Михайло Клецор начальник організаційного відділу член Дирекції, Миколасвич начальник загот. відділу заступник директора, проф. Микола Божиковський голова Надзірної Ради, інж. Юрій Шепарович нач. директор, інсп. Петро Бакович ревізор РСУК; стоять зліва — Н.Н., М. Кондрат з Вербова, Н.Н., Дмитро Семчишин з Вербова, Н.Н., інж. Роман Кордуба секретар Союзу, Н.Н.

трьох роках перед війною, політичні процеси вели судові трибунали, зложені з трьох фахових суддів. Присяжних судів – вже не було. У тих роках не було місяця, без більшої кількости політичних процесів, коли б ще додати і тих підсудних на тих процесах – то й число самих процесів і підсудних буде куди більше. Як на одну судову округу – то це справді багато. Присуджувано від 1 до 15 років важкої чи легкої в'язниці. В тому часі переведено також кільканадцять процесів за приналежність до комуністичної партії Західньої України, на яких підсудними були в 90% жиди. Присяжні суди діяли лише при окружних судах, яких у Східній Галичині було десять, доки їх не скасували.

У 1930-тих роках Бережани „прославились" великою кількістю політичних процесів. Чимало звітів про, них поміщено на сторінках тогочасної української преси, як „Діло", „Новий Час" та ін. Передруки деяких повідомлень з'явились на сторінках українських газет у ЗСА і Канаді. Не маючи під руками джерельних матеріялів, наводимо деякі дані з процесів на основі тогочасних пресових повідомлень. Львівський „Український Вісник" ч. 183 з 10 вересня 1921 р. наприклад писав:

„Дня 5 цього місяця розпочалася перед судом присяжних в Бережанах, розправа проти 9-тьох громадян зі Слободи Золотої – Кирила Криси і товаришів. Предметом розправи є випадки з часів українсько-польської війни. В часі Чортківської офензиви українських військ, підсудні роззброїли в своєму селі польську поліцію, а декількох поліцаїв передали українській військовій команді. Підсудних арештовано літом 1919 р. і передержано в слідчій в'язниці поверх двох років. В склад трибуналу входили судді: Павел Біліньскі, Казимир Боґусєвіч і Кароль Должицкі; обвинувачували прокуратори Шольц і Шафран, боронили адвокати: д-р Натан Оберлендер, д-р Лев Ганкевич і д-р Михайло Західний.

Суд засудив Кирила Крису на 6 років в'язниці, Михайла Юзькевича – на 15 місяців і Івана Мандзія на 14 місяців в'язниці; інших підсудних — Андрія Пику, Степана Гудиму, Яцька Ковалика, Нестора Шиманського і Олексу Ткача — звільнено від вини і кари. Після присуду Михайло Юзькевич заявив: „Панове судді ! Я тільки сповнив обов'язок українського жовніра, що присягав на вірність своїй державі. Дякую за присуд !" Кирило Криса, приміщений в одній з найважчих в'язниць так зв. „Свєнтокшискій", через два роки помер за ґратами...

У березні 1931 р. відбувався процес проти Розпятовського і тов. На лавах підсудних засіли: Іван Розпятовський, селянин з Кривого, Ілько Сирота з Дібща, Михайло Галаса, Дмитро Питель, Степан Орляк та Андрій Хлопась, яким закидувано злочин головної зради і підпал скирт. Членами трибуналу були судді: Дисєвіч – предсідник, Таданієр і Свистун як вотанти. Обвинувачував прокуратор Шафран, боронили адвокати д-р В. Бемко і д-р М. Західний. Підсудні не визнали себе винними, виказуючи повне алібі, тобто неможливість виконання закидуваних вчинків. Зокрема Розпятовський виказав своє цілковите алібі, бо

в часі, коли горіли скирти, він перебував у в'язниці відбуваючи кару, на яку його засудили 1929 року. Спираючись на заяви свідків, оборона доказувала, що поліція заарештувала підсудних тому, що не могла знайти дійсних винуватців.

На суді переслухано як свідка Івана Несторовича з Козівки. Він свідчив зрівноважено і спокійно. Після присяги, свідок розповів, що безпосередньо після пожежі поліція заарештувала його та кількох інших з Козівки і старалася биттям примусити їх признатись. Під час допитів на поліції йому вибили два зуби, а в наслідок побоїв у нього потріскали перетинки у вухах. ,,Не знаю чому нас арештовано, і чому звільнено, а на наше місце (тут він повів рукою на лаву підсудних) посадили отих людей". ,,Однак – зауважив голова трибуналу, – ви не визнали себе винним, а вони таки признались на допитах у поліції. ,,На те свідок відповів з місця: ,,Ви пане предсіднику теж призналися б, коли б обірвали від поліціянта пару разів чоботом у черево і трохи нижче, а з вуха і носа потекла б вам кров!"

Суддя Дисєвіч як предсідник, провадив судове поступування неприховано - тенденційно. Він ще перед розправою мав готовий присуд, а суд – як він висловився ,,це тільки формальність !" Доля підсудних була вирішена. Шостого дня суду, оборонці вдалися до останнього можливого, вони поставили внесення, щоб трибунал вилучив себе з тої розправи, закидуючи йому односторонність у веденні процесу. Трибунал по нараді, внесення оборонців – відкинув. Тоді оборонці заявили, що на знак протесту – відмовляються далі провадити оборону. Вони підійшли до підсудних, попрощалися з ними і вийшли з залі. Цей крок оборони прикро вразив як лаву суддів-присяжних так і авдиторію тобто слухачів. Адже це був єдиний випадок в історії судових політичних процесів на землях Західньої України, коли адвокати - оборонці відмовились боронити, щоб бодай так запротестувати проти сваволі предсідника трибуналу. У такому випадку, суд міг оборонців покарати високою грошовою гривною, але суд цього не зробив, тут не оборонці провинились!.. Цей крок оборони примусив трибунал відкласти розправу на один тиждень, призначивши з уряду нових оборонців д-ра Хаїма Вільнера, д-ра Байґеля, д-ра Глязера і все скінчилося засудом. Загальна кара сягала 18 років ув'язнення, Івана Розпятовського засудили додатково на 5 літ в'язниці.

Для характеристики нової демократичної польської ,,справедливости" – такий додаток: підсудному Дмитрові Питлеві прокуратор закидав тільки приналежність до ОУН, але в підпалі його не обвинувачував. Предсідник трибуналу, мабуть помилково поставив присяжним суддям запитання про його вину також у підпалі – і присяжні це питання потвердили. По проголошенні присудів, оборонець Питля, д-р Вільнер іронічно запитав трибунал як це сталося – прокуратор не закидав Питлеві злочину підпалу скирти, а суд на свою руку засудив його за підпал. Тут уже предсідник трибуналу зовсім втратив нерви і глузд, бо

Делеґати товариств у Бережанах на своїх нарадах: сидять зліва — проф. А. Мидляк, адвокат В. Логуш, п-ні Мерещовська, д-р В. Бемко, о. д-р Ф. Побігушка, пполк. УГА В. Білинський; стоять зліва — М. Вридник, д-р Л. Мигоцький, дир. М. Грамяк, Н.Н., Іван Служинський, д-р М. Західний, П. Загасвич, О. Замощак.

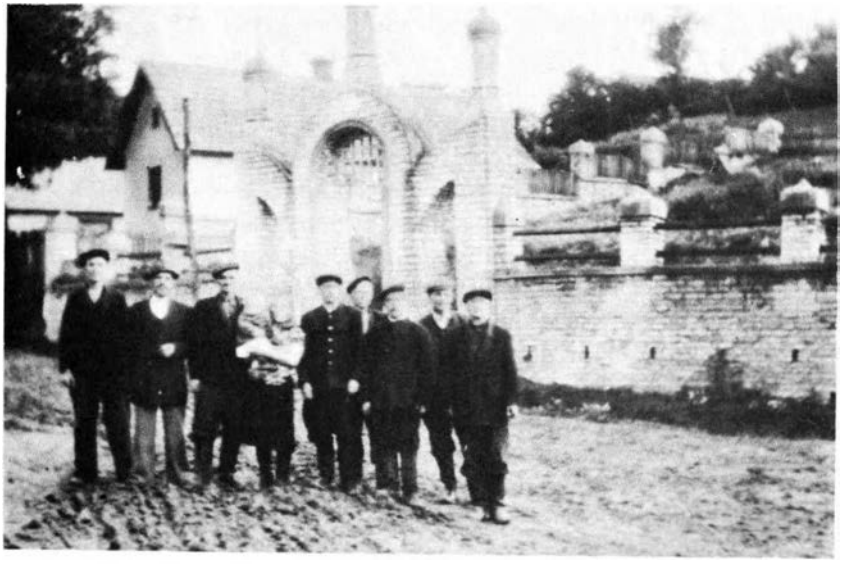

Цвинтар Укр. Січ. Стрільців у селі Посухові. Входова брама збудована у формі Тризуба, через те ворог не дав її докінчити.

Розвалений російськими стрільнами в 1915/16 рр. замок Сенявських у Бережанах. За Польщі невідбудований, так і остався.

Студентки і студенти-Бережанці, прибрали могили укр. вояків перед Зеленими Святами на кладовищі в Бережанах. Зліва: Михайло Юхнович, п. Данилевичівна, А. Гавришо, Марійка Гладишівна, Влодко Кордуба, Марійка Шараневичівна, Богдан Бородайко. Світлив сл. п. Микола Чуловський, замордований большевиками у Львові 1941 р.

не питаючись інших членів трибуналу – сам олівцем перекреслив те речення про засуд, чим він грубо порушив приписи карної процедури. Ті речі довго ще коментували правники в Бережанах.

Впродовж 1931-го року в Бережанському суді, перед лавою присяжних відбувались між ін. такі процеси:

17.3. проти М. Мищишина і Миколи Волощука – за приналежність до „ОУН."

25.3. проти М. Мізерного, Яр. Лапчака і Дмитра Посунька, за приналежність до ОУН.; присуд по пять літ в'язниці.

20.5. проти М. Волощука і Мищишина, продовження розправи з 17.3

29.9. проти Івана Атаманьчука, М. Барана, Дм. Білоуса, Корніцького, Сеника і Процика, селян з Конюх і Ценева, під замітом приналежности до УВО, розповсюджування „Сурми", підпалу колоніста – присуд: загально 22 роки в'язниці.

12.12. проти Володимира Хамули і Евгена Мороза з Підкаменя обвинувачених у вбивстві провокатора С. Татунчака. Перший був засуджений на кару смерти, другий на шість літ в'язниці. 1).

„Новий Шлях" ч. 15. з 12 квітня 1932 р. (Едмонтон – Канада) нотував: А) В Бережанському суді покінчилася розправа проти п'ятьох українців, обвинувачених в приналежності до ОУН. Крім того підсудним закинено акти саботажу. Трьох підсудних, а саме Миколу Ставарського, Герасима Єналя і Івана Нижника, засуджено по 10 місяців в'язниці, двох інших Василя Лотоцького та Івана Рибницького, на дев'ять місяців тяжкої в'язниці.

Б) Цей сам суд засудив на шість місяців тяжкої в'язниці Осипа Барана з Раю, пов. Бережани якого обвинувачувано у державній зраді. Акт обвинувачення закидав, що Осип Баран намовив стрієчного брата Василя вступити до польської армії, набути знання, щоб відтак помагати УВО в її революційній роботі. Василь Б. мав збирати всякі інформації про польську армію для УВО. Львівський суд засудив Василя Барана на рік в'язниці за здогадне шпигунство. –

1) За Зиновієм Книшем „Дрожить підземний гук".

* * *

У лютому 1933 р. відбувся процес проти Сеня Щерби, Олександра Курчаби, Филимона Лозинського з Чорного Острова, Михайла Пухаля, Дмитра Шпака з Городища Королівського, Василя Спаса з Гранок-Кути, Степана Білика з Ляшок Горішних, Дмитра Сомика та ще чотирьох наших громадян, яких прізвища затерлися у пам'яті. Всі вони походили з Ходорівщини. Під час випадкового обшуку, поліція знайшла на піддашші приходства в Чорному Острові кілька поржавілих австрійських набоїв та один чи два старі поржавілі карабіни. Поліція роздула ту знахідку до розмірів „магазину зброї"... Парох о. Курчаба, обороняючись від цього лиха, твердив, що це залишки зі світово

війни про які нічого не знав, бо там на піддашші ніхто не заглядав і не господарює, але це все не помагало. Поліція заарештувала сина Олександра Курчабу, закидаючи йому членство в ОУН і іншим підсудним. Суд тривав тиждень – і закінчився присудом: Сеня Щирбу на 4 роки в'язниці, Пухаля і Лозинського по 8 років, Спаса – 7 років, Сомка – 4 роки, лише Ол. Курчабу звільнено без кари. Як багато інших політичних процесів, так і цей був суцільною комедією. Обвинувачували лише поліцаї. Та людська пам'ять не є ідеальною навіть у сумлінної людини. Тому то, вони свідчивши на слідстві по кілька разів в різному часі ніяк не могли повторити тих своїх часто-густо виссаних з пальця таких свідчень, суперечили собі і грубо помилялись. На тому „коніку" оборона їздила на розправі на всі лади, виказуючи явну неправду свідчень. Поліцаї обороняли себе, та покликались весь час на відомості від своїх „конфідентів". Коли ж оборона домагалась виявити ім'я того конфідента, суд зараз же ставав в обороні поліції і не дозволяв називати по імені тих „пташків". Та навіть за таких прикрих інколи і трагічних обставин, траплялись і комічні моменти.

У зв'язку зі стратою політичних в'язнів Пришляка і Голояда в Тернополі в 1931 р., ОУН видала летючку прославляючи обох загинулих, яку масово поширено у всьому краю. Летючки були розліплені і в Городищу, та ще на громадській канцелярії і школі. Війтом в Городищу був неграмотний чоловік-українець Гамкало, а секретарем поляк Томашевскі. В той час, коли невідома рука розліпила в селі ті летючки, Томашевскі перший помітив їх на своїй брамі. Прочитав, здер і подавсь поглянути,чи нема тих летючок більше. На громадській канцелярії, що містилася в домі війта Гамкала, знайшов ще кілька і почав їх здирати. Випадково тоді вийшов з хати Гамкала його наймиток, і побачивши, що Томашевскі щось там робить тримаючи в руках папери, повернувсь у хату і повідомив Гамкала, що той же щось на брамі ліпить. Нічого – сказав Гамкало, я знаю що він ліпить, а заглянувши у вікно побачив Томашевского з паперами в руці. Виступаючи на розправі як свідок прокуратури, Гамкало на запит предсідника трибуналу, хто з підсудних міг ті летючки наліпити – Гамкало поглянувши на підсудних оком знавця пробурмотів: „Та ті хлопці Богу духа винні, бо це зробив писар Томашевскі, я сам бачив, як він їх повно держав в руці та й ліпив на моїй брамі." У залі — сміх-регіт, Томашевскі обурений кричить... Суд мусить взивати до спокою але сцена варта доброго театру.

Іншим прокураторським свідком був солтис зі села Гранки, Н. Босий, – згорблений, нужденно зодягнений і своїми свідченнями все „валить" на підсудного Спаса. Так, свідок певно знає, що Спас належить до організації „вувун" ! Впрочім всі в селі про те знають не лиш він. На запитання оборонця, свідок заявляє, що про членство Спаса у „вувун" знає від свого конфідента. Тепер вже не тільки заля, але вже й судді почали реготатись. На домагання оборони, суд наказав свідкові

виявити прізвище свого конфідента. Не було ради ! Свідок каже: „Моїм конфідентом є сам пан постерунковий, то вони мені говорили, що Спас є правдивим вовун ая !" Від тих свідчень свідок Босий аж зіпрів, обтер піт з чола і подавсь чимдуж із залі. Такі то були прокураторські свідки.

_ * * * _

„Новий Час" з 26 жовтня 1936 р. ч. 242 (цитуємо):

„Черговий політичий процес в Бережанах"

В понеділок 26 жовтня 1936 пічнеться перед лавою присяглих при Окружному суді в Бережанах черговий політичний процес двох українців з Бертишова за приналежність до Організації Українських Націоналістів. Обвинувачені 1) Василь Лаба, магістер права і 2) Дмитро Чмир абсольвент 4. кл. ґімназії. Акт обвинувачення закидує їм, що від 1934 – 1936 в Бертишеві пов. Бібрка, приймали участь в О.У.Н. Процес росписаний на чотири дні: 26 - 29 жовтня. Боронитимуть: мґра Василя Лабу – проф. д-р Володимир Старосольський, а обв. Дмитра Чмира – д-р Володимир Бемко.

Оба обвинувачені перебувають у тюрмі в Бережанах. – (-ий).

„Новий Час" з 26. жовтня 1936 – помістив довгий репортаж з судової салі.

„За приналежність до ОУН 19 українців перед судом в Бережанах"

Сімнадцятий день процесу

„Діло" ч. 211 від 24 вересня 1936 повідомляло (цитуємо):

В п'ятницю 22 ц. м. відбулася перед апеляційним судом у Львові розправа проти Панькова Петра, Шачка Петра та Атанаса Шачка з Літятина пов. Бережани, яких окружний суд в Бережанах засудив на кару в'язниці від 6-ох до 10 років за приналежність до ОУН.

Апеляційний суд рішив переслухати ще раз трьох свідків поліцаїв, які на розправі перед окружним судом покликувались на конфіденційні вісті, але не хотіли виявити прізвищ конфідентів.

Підсудних боронили: адв. д-р В. Старосольський, д-р Ст. Шухевич зі Львова, та д-р Фр. Коковський з Бережан.

„Новий Час" Львів, четвер 14 листопада 1935 р. ч. 253 (цитуємо):

„Пімста чи припадок ?"

Політичний процес перед судом присяглих в Бережанах.

(Від власного кореспондента).

Перед лавою суддів при окружнім суді в Бережанах відбувся 22 23, 27 жовтня ц. р. політичний процес Федя Ціцюри, зарібника. ур. і Куропатниках, Бережанського повіту, обвинуваченого в злочині з арт 255 параґраф 1. к. к., а саме, що 5 квітня 1935 р. в Куропатниках вби умисно жида Якова Богнера, стріливши до нього з гостро ладованог кріса.

Акт обвинувачення:

Долучені до цього процесу акти окружного суду стверджують що обв. Федь Ціцюра разом із його товаришами Василем Лихолато

і Миколою Лотоцьким відповідав у 1934 р. за приналежність до ОУН.

Василя Лихолата і Миколу Лотоцького засуджено за приналежність до ОУН, першого на два роки і шість місяців, другого на два роки тюрми.

В часі доходжень в цій справі Яків Боґнер, підозріваючи, що Лотоцький вибив в його домі шиби, вдарив арештованого тоді Лотоцького в лице. Цей факт обурив українські елементи в Куропатниках, зокрема членів ОУН так, що вони рішили помститись за судження Лихолата, Лотоцького й Ціцюри.

Дня 9. січня ц. р. Ціцюра, відбувши кару, вийшов з тюрми і вернувся до Куропатник. Як виявило слідство, в селі кружляли поголоски, що Боґнер за Лотоцького своє дістане, що не минути йому кари.

Ці версії врешті здійснилися. Дня 5 квітня близько год. 8 вечором, як Боґнер сидів на ліжку і скидав чоботи, щоби піти спати, відхилилися тихенько двері до помешкання, на порозі станув середнього росту мущина, підніс кріс і вимірив в бік Боґнера. Цей мужчина стрілив раз й обернувшися на порозі, спокійно відійшов. Зчинився крик і гамір, збіглися сусіди і вартівники, але нікого не зловили.

Доходження і слідство та конфіденційні джерела виявили, що вбивником є Ціцюра. Сестри вбитого не сказали поліції, хто вбив їхнього брата, подали тільки його вигляд, одяг, та й те, що лице його було засмароване саджею. Щойно в слідстві зізнали, що вбив Ціцюра, бо пізнали його докладно, а крім того брат вмираючи, сказав: „Бувайте здорові, я вже не буду жити, бо Ціцюра відібрав мені життя". Цю зміну зізнань виправдують тим, що як довго мешкали в Куропатниках, боялися виявити, щоб не стрінула їх судьба брата.

Зізнання обвинуваченого:

До вини не признається. Боґнера не вбив. Треба з глузду зійти, щоб, маючи п'ятеро дітей і вийшовши недавно з в'язниці, пускатися знову на такі вчинки. Вечером, повечерявши, поклався спати. Нікуди не виходив. Це бачила Танька Лотоцька, що постійно в них ночує. Збудили його зі сну і покликали на варту. Вартував до рана.

Доказове поступування:

Функціонарі слідчої поліції Станіслав Залещук і Станіслав Скорупа змальовують поліційне доходження по вбивстві. Підтримують тезу обвинувачення. Мати і сестри вбитого рішуче обвинувачують. Заломлюються й хитаються щойно під натиском річевих питань і доказів оборони. Д-р Майблюм, син арендаря фільварку в Потоці, що був покликаний рятувати Боґнера, не зізнає нічого, що булоб некорисне для обвинуваченого. Теж саме комендант постерунку поліції в Конюхах, ст. пост. Антоні Ковальчик. Його щойно перенесено до Конюх, спирався на інформаціях від свойого конфідента. Дуже цікаво зізнавав Ілля Галушка, що його підозрівала рідня Боґнера у вбивстві. Вже Ціцюра був в тюрмі, а мати Боґнера ще доріkала йому. Загалом переслухано 50 свідків. Та всі ці зізнання не дали яскравої картини вини обвину-

ваченого.

При кінці другого дня процесу оборона поставила цілу низку внесків, та трибунал відмовив їм і замкнув доказове поступування.

Третій день процесу почався промовою прокуратора та оборонців.

Оборонці збивали тези обвинувачення, обстоювали невинність обвинуваченого, виказуючи брак безпосереднього доказу вини та його безсумнівне алібі.

По резюме предсідника і нараді присяглих, провідник лави д-р Войтас відчитав

Вердикт

Присяглі заперечили десятьма голосами питання в напрямі вини підсудного.

Трибунал відкидає вердикт:

По проголошенні вердикту трибунал пішов негайно на нараду, а вернувши проголосив постанову, що, спираючись на арт. 450 к. п. відхиляє ВЕРДИКТ ПРИСЯГЛИХ і передає справу до чергової каденції присяглих суддів.

Трибуналові проводив с.о.с. Вільгельм Таданієр, вотували с.о.с. Людвік Польни і с.о.с. Олександер Свистун.

Боронили: д-р Володимир Бемко і д-р Михайло Західний. – (ий)."

— * * * —

Останній політичний процес у Бережанах відбувся дня 14 вересня 1939 р. Над Бережанами в небесних просторах гули німецькі воєнні бомбардувальники, з яких замість бомб – сипались тисячі летючок з „заспокійливими закликами" до населення. Вулицями міста панічно – безладно сунули колони авт, підвід... Втікали урядовці, поспішали й військові частини з заходу на схід і південь до Румунії та Угорщини... А в Бережанському суді йде розправа проти Ярослава Сеньковського сина священика з Колоколина, Всеволода Лемехи і Ореста Городиського (обидва зі Станиславова). Усіх їх обвинувачують в злочині за параграфами 97 – 158 п. к. з.

Однак того дня суд відбувався „прискореним" темпом. Нікого із свідків не переслухано і сам трибунал лиш заревла сирена, біг ховатися в льоху перед налетом німецьких бомбовозів, не оглядаючись, чи підсудні є, чи може втекли. Тоді кожний дбав лише за власну безпеку і власну шкіру. Того ж дня суд ще засудив Сеньковського і Лемеху по одному році в'язниці, а Городиського звільнив від вини і кари. Суд не позбавив засуджених громадянських прав, і на основі амнестії всіх трьох випустили на волю. На тому останньому процесі боронили адвокати: д-р В. Бемко, д-р Ф. Коковський, мґр Володимир Логуш і мґр. Михайло Степаняк.

Львівська українська преса – „Діло", „Новий Час" – подавали докладні звідомлення з перебігу політичних процесів, щоправда не всіх.

На жаль – годі тепер мати під руками усі річники тих часописів і тому, не є можливим про всі згадати. 1).

---

1) Історія політичних процесів — це великий і важливий причинок до історії боротьби народу за свою свободу і державність. Перед 2-ою світ. війною, оборонець на багатьох політичних процесах д-р Степан Шухевич, опрацьовував матеріяли політичних процесів під Польщею. Ще за часів німецької окупації 1941 - 1944, автор цих рядків мав нагоду переглянути чорновик плянованої праці. На жаль цей рукопис пропав у воєнному хаосі, і не буде можливим його знову відтворити (В. Б.).

Стрілецькі могили

Дерев'яні хрести на полях, а подекуди і тимчасові цвинтарі – свідчили про часті і несподівані бої в чистому полі. Влітку 1916 р. команда корпусу Гофмана наказала впорядкувати могили поляглих УСС на Семиківських полях. Ранньою весною 1917 р. стрільці почали насипати стрілецьку могилу. Ініціятором того пам'ятника і його виконавцем, був хор. УСС Лев Лепкий. Так почалося сипання могил, які стали народніми святощами. За козацькими зразками, могилу насипали у формі круглого горба – кургану, на якому ставили хрест. Між іншими, таку могилу насипали у селі Вівся, під нею лежать тлінні останки старшини УСС Берегуляка та ще чотирьох УСС-ів. Був також окремий цвинтар УСС-ів у селі Посухові і висока стрілецька могила на горі Лисоні. Після першої світ. війни, діяли в повітових осередках т-ва „Охорони воєнних могил", доглядаючи могил і цвинтарів. Ті могили були сіллю в очах польських окупантів і польської шовіністичної вулиці, і вони старались їх знищити, щоб і слід загинув.

Новий Час" ч. 68. з 19 червня 1929 р. помістив таку нотатку (цитуємо:)

„Розкопують стрілецькі могили"

„Потуторська поліція розкопала стрілецькі могили на Лисоні"

„Як відомо на горі Лисоні в Потуторах Бережанського повіту находяться дорогі кожному українському серцю стрілецькі могили з часів боїв Українських Стрільців на Лисоні і околиці. Рік-річно відбуваються тут торжественні панахиди при здвизі українських селянських мас, самі могили утримувані є дуже старанно і находяться під опікою філії Т-ва Охорони Воєнних Могил в Бережанах. Дня 8 червня ц. р. явилися у начальника громади два поліцаї з потуторського постерунку, з якимсь цивільним панком, який подав, що він є урядовець воєвідства в Тернополі. Вони зажадали від начальника людей і підвод, бо мають розкопати українські стрілецькі могили, забрати тлінні останки та перевезти їх на спільний воєнний цвинтар. Начальникові громади не доручено ніякого письменного наказу, тільки воєвідський панок по-

казав мапку, на якій зазначені були ці стрілецькі могили. Начальник громади не хотів послухати приказу поліцаїв. Щойно тоді, коли ці загрозили йому, що вони всі ці роботи переведуть на його кошт, начальник громади налякався і доставив людей і підводи. Замітне, що частина людей, не зважаючи на погрози поліції, рішуче відказалася розкопувати могили. Цього дня розкопано 6 могил, тлінні останки наших стрілецьких героїв в непорядку та в сумішку поскидано на фіру до полукішка і перевезено на воєнний цвинтар, де скинено їх до одного гробу. Розкопані могили находилися в зразковому порядку, були чистенько прибрані, на них стояли посвячені хрести з написами, гроби старанно обгороджені і засаджені квітками. Потуторська молодь доглядала ці гроби як національну святість. Звичайно ексгумації відбуваються в прияві лікаря – тут сього не було. Цей поступок поліції викликав серед українського населення велике обурення!

„Новий Час", ч. 69 з 21 червня 1929 р. (цитуємо):

„ Що буде з стрілецькими могилами на Лисоні?"

Інтервенції в справі розкопування стрілецьких могил в Потуторах. В суботу дня 15 червня 1929 р. інтервеніював з доручення Української Парл. репрезентації і т-ва Охорони Воєнних Могил у тернопільського воєводи посол Вол. Целевич з проф. Крамарчуком та проф. Никиф. Гірняком, а опісля у шефа департаменту публічних робіт (його ресорт) при воєвідстві інж. Бурґельского. Посол Целевич представив стан справи:

Посол Володимир Целевич

Дня 8 червня ц. р. розкопано стрілецькі могили в Потуторах і перенесено стрілецькі мощі до спільного гробу на воєнний цвинтар в Потуторах. Дня 12 червня розкопано збірну стрілецьку могилу на горі Лисоні, хрест забрано на постерунок поліції, а стрілецькі кости - мощі перенесено на воєнний цвинтар. Це розкопування перевів службовик воєвідства в асисті постерунку поліції в Потуторах. Службовик воєвідства не показав начальникові громади в Потуторах ніякої повновласти до переведення ексгумації. Поліцаї без уповноваження зганяли потуторських людей до переведення тих робіт, а неслухняним грозили карами. Розкопування відбувалося проти волі, і без відома власників ґрунтів, на яких ті могили були положені. Могила на Лисоні находиться на ґрунті, який є власністю філії Т-ва Охорони Воєнних Могил. Розкопані могили находилися в упорядкованому стані, огорожені, засаджені квітами і на кожній з них находився хрест з відповідним написом. Не повідомлено священика і ексгумація відбувалася без відповід-

Знищена польсь. поліцаями-хуліганами Стрілецька Могила на горі Лисоні. Зліва стоять: дир. Іван Петрицький, Микола Чуловський, Богдан Бородайко.

Проповідь о. прелата Леонтія Куницького під час Служби Божої в дні 23 червня 1929 р. на частинно відбудованій Могилі на горі Лисоні. Зліва оо. І. Романчукевич, Євзевій Бачинський, з-права В. Кушнір, Д. Мигоцький.

З'їзд Бережанців у Нью-Йорку 1955-го року. Після відправи Служби Божої, учасники станули до світлини. В передових рядах видно старосту Івана Голюку, о. сов. Ісидора Сохоцького, о. катех. Павла Шиманського, д-ра В. Бемка і багато інших Земляків.

З'їзд Бережанців 1955 р. Сл. п. д-р Володимир Бемко вітає Земляків.

ного Богослуження, що населення вважає обидою його релігійних почувань. Перевоження мощей відбувалося в сей спосіб, що кости губилися по дорозі, а поліція екскортуюча не вважала вказаним їх збирати. Зокрема поліція заховувалася зневажливо супроти посла Волод. Целевича і адв. д-ра В. Бемка. Коли згадані дня 12 червня з'явилися на постерунку поліції у Потуторах і зажадали вияснень від службовика поліції Смотрицкого, прискочив постерунковий і піднесеним голосом заборонив Смотрицкому уділювати вияснень, заслонюючись урядовою тайною. Коли посол Целевич заявив, що зробить з цього урядовий ужиток – відповів постерунковий з насмішкою: „Страхи на ляхи".

Посол Целевич вказав дальше, що згадані події мають не тільки льокальне значення, але загально-національне. Могила на Лисоні є святістю цілого українського народу, бо там находяться кости стрільців, поляглих в 1916 р. в боротьбі з москалями. В боях згинуло кількасот стрільців. При цьому вони є пам'яткою одного з найбільших кривавих боїв, які звели Українські Січові Стрільці з Москалями. Краєве Т-во Охорони Воєнних Могил наміряло поставити на Лисоні пам'ятник. Таке розкопання могил являється нарушенням національних і релігійних почувань українського населення. Посол Целевич вкінці запротестував в рішучий спосіб проти згаданих подій, зажадав привернення могили на Лисоні до попереднього стану, та покарання винуватців того нечуваного вчинку.

І тернопільський воєвода, і шеф департаменту публічних робіт, якому безпосередньо підлягають справи воєнних могил, заявили, що згадані події мали місце проти їх волі. Вони не видавали ніяких доручень в справі розкопання могили на Лисоні. Оба представники влади заявили, зо вони розуміють обурення українського населення і пороблять всі можливі заходи, щоб стрілецькі кости з воєнного цвинтаря і з поодиноких могил перенесено до спільної могили на Лисоні, та що винуватці будуть примірно покарані. Зокрема шеф департаменту публічних робіт пояснив, що в Потуторах був з рамени воєвідства не якийсь урядовець, а старший робітник з відділу воєнних могил, який мав доручення переносити кости, але тільки із занедбаних могил до спільного гробу".

„Новий Час" ч. 71 з 28 червня 1929 р. (цитуємо):

„На могилах українських героїв"
На Лисоні

В перший день Зелених свят відбулося величаве свято на стрілецькій могилі на Лисоні. На поминки прибуло 11 церковних процесій, заупокійне Богослуження відправило 13 священиків. На могилі зложено 42 вінки від Товариств і поодиноких громад Бережанського і сусід. .х повітів. Поляки оцінюють скількість учасників на 10.000, в дійс-

ности було значно більше. На панахиді виголосив святочну промову о. прелат посол Леонтій Куницький. Враження серед учасників велетенське. Багато — плакали. Населення Бережанського повіту рішило твердо в коротшому часі побудувати тривкий пам'ятник, а саме пам'яткову каплицю, в підземеллях якої мають спочити тлінні останки Героїв.. На ту ціль переведено в часі панахиди збірку.

Поворот Стрілецьких костей на Лисоню

В пятницю 21 червня прибув інженер з воєвідства до Потутор, щоб перевезти тлінні останки Січових Стрільців з воєнного цвинтаря назад на Лисоню. Дізнавшись про це, голова філії Т-ва Охорони Воєнних Могил д-р В. Бемко удався до Потутор і заявив урядникові воєвідства, що цього не приймає до відома, бо перенесення стрілецьких костей на гору Лисоню має відбутися в прияві людей і супроводі відповідних Богослужень. Не оглядаючись на це, перенесено тлінні останки назад на Лисоню, як рівнож поставлено на Лисоні звалений поліцією і сконфіскований пам'ятковий хрест. Парляментарна Репрезентація і Т-во Охорони Воєнних Могил роблять всі зусилля, щоб виновників збещещення стрілецьких могил, а саме постерункових з постерунку поліції в Потуторах і повітового команданта поліції примірно покарали.

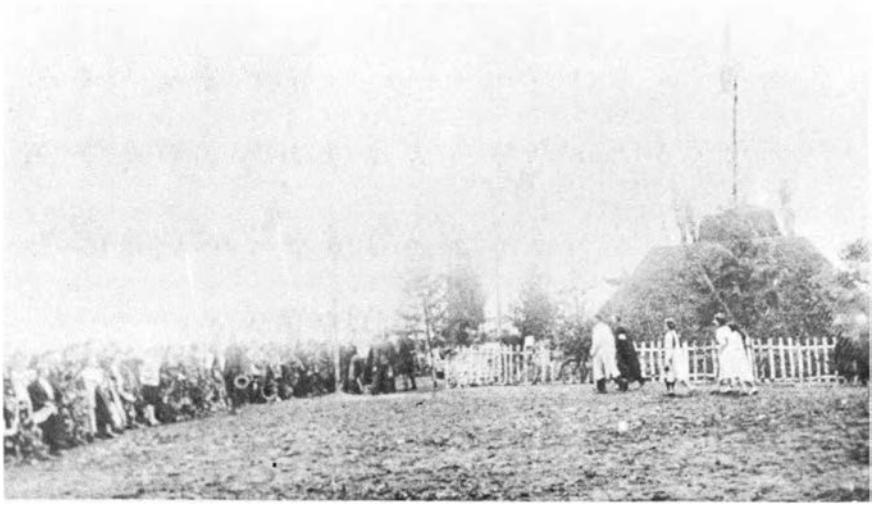

Восени 1941 р. відбулось величне свято в пошану загинулих Українських Січових Стрільців на тій горі Лисоні, на якій вони у 1916 р. упали в тяжких боях з москалями. Тисячі народу віддали належну їм пошану і низький поклін враз із гарячою молитвою за вічний їх упокій.

„Новий Час" ч. 75 з 2 липня 1928 р. (цитуємо):

Лисоня

Мабуть нема між свідомими Українцями таких, що для них Лисоня – пустий звук. Зі стрілецькою славою і традицією зрослася Лисоня вже навіки. Там у 1916 році пропав цвіт стрілецтва, частина лягла в бою з Москалями, велика частина попала в полон. Лисоня створила Січових Стрільців на Великій Україні. Лисоня обдерла УСС-ів з найкращих старшин і стрільців.

Боєвище на Лисоні сьогодні вже власність Т-ва Охорони Воєнних Могил.

Курган насипаний на Лисоні – це святість цілого українського народу.

Минулого місяця цей курган розрито... (знимка на ліво). Та згодом знов привернено його попередній вигляд, дві другі знимки, це цьогорічні Зелені Свята на Лисоні. Тисячі людей і курган вкритий масою вінків".

Могила Січових Стрільців у селі Посухові

(Записано під час розмови з Михайлом Скульським).

„Цвинтар почали будувати в році 1931, зараз по жнивах. Головним майстром був правдоподібно чоловік з німецького роду, ім'я якого призабуто. Плян був одобрений у Бережанах. Спочатку виливалося з цементу мур довкруги цвинтаря, а тоді гроби і хрести. А вже як зроблено підпору на входову браму, майстрові підсунули інший плян брами і вже половину було виллято, як хтось із донощиків доніс до старости, що брама має бути у виді ТРИЗУБА, значиться. не так, як повітовий уряд погодився. Староста наказав будову спинити і аж польська поліція з Раю під командою Островського – з українського походження — прийшла і запльомбувала дальшу будову. По кількох тижнях інж. Мацілинський – архітект будови цвинтаря, дав людям плян, як докінчити браму. Брама вже стояла, коли вдруге прийшла поліція і наказала браму у виді ТРИЗУБА розвалити. Не могли найти охочих до помочі, а до речі. поліцаї заявили, що вони самі валити брами не будуть, бо цей цвинтар „світ будує".

Знову за пару тижнів прийшла поліція і не дала дозволу завісити залізні фіртки в браму. Ці фіртки селяни відвезли до Бережан і там переховували коло церкви, очікуючи кращої нагоди. Нагода прийшла аж в 1939 році, в місяці вересні.

Кожного року під час Зелених Свят польська поліція завжди з'являлася біля цвинтаря Січових Стрільців, не дозволяючи прочистити його на свята, вінків покласти і навіть панахиду відправити. Але на це ніхто уваги не звертав, старші віком хлопці і дівчата по ночах прикрашували гроби і прочищували цвинтар, а на самі Зелені Свята так багато людей з'являлося, що поліція таки піддавалася і більше перешкод

не чинила.

Ворог найрадше знищивби цвинтар, але нічого зробити не міг, бо про цвинтар Січових Стрільців дбалося разом, була сила, єдність, бо так вчили Січові стрільці, УВО, а пізніше наша ОУН продовжувала". 1).

1) З листа п. Михайла Когута до автора.

Бережанці – малярі

Очевидно, знавці ,можуть писати про мистців (як дипльомовані так і аматори) даної ділянки мистецтва. Вони ,,аналізують", оцінюють, хвалять, або критикують, показують ,,в перекрої" чи в ,,цілості" мистця, чи його творчість і т. д. Вони також пишуть його біографію, в якій згадують і про обставини, що сприяли або перешкоджали розвиткові його творчости. До ,,обставин" зараховується і місцевість, де мистець народився, виростав, чи жив хоча б недовго; не раз місце перебування відіграє лише підрядну ролю і має мале значення в розвитку, чи зростанні мистця-артиста. Але для його земляків – гм... це вже інша справа ! Для них місцевість відіграє першорядну ролю, вже хоч би тому, щоб мати чим гордитись, та розповідати, мовляв, це ж один з поміж нас,, чи з наших, і коли він ще був цілком малим... або, ще лише починав бути славним... Така вже людська вдача, що любить похвалитись. Одним словом, знана чи славна людина – це честь і гордість земляків.

Ось тому й треба згадати про мистців-малярів, які вийшли у світ з Бережанщини, або на тій землі виростали. Річ ясна, що в тій короткій розповіді не криється якась претенсія критика, або знавця їхньої мистецької вартости і їхніх досягнень. Ні ! – тут говорить земляк про земляків. Зацікавлені можуть познайомитися докладніше з їхньою творчістю у фахових розвідках. чи замітках у пресі, в наших і чужих журналах, що писали про них на протязі останніх двадцять років.

З Бережанщини вийшли три мистці-малярі – видатні постаті українського образотворчого мистецтва.

– * * * –

Михайло Мороз. Син Бережанського села, народився в селі Пліхові 7 липня 1904 року. Його батьки, Ілько і Параскевія Морози не тільки самі йшли з духом часу. але й інших провадили. Ілько Мороз був засновником і головою читальні ,,Просвіти" у своєму селі, а в сусідніх селах – ініціятором або співзасновником таких же читалень. Від 1914-го до 1919 рр. був начальником громади. Найстарший син Ілька, Іван, був кошовим пліхівської ,,Січі" та організатором аматорських гуртків і хорів у всій околиці; разом з молодшими братами Андрієм і Тимошем (Іван пішов до УСС-ів у 1914 р.). Із семи дітей Морозів (дві доньки, 5 синів) майже всі закінчили середню освіту: старші перед, а молодші під час або по війні. Серед молодших був Михась – наш майбутній славний земляк-мистець. Під час війни він заступав брата Івана,

виконуючи функції громадського секретаря. Та в час „Чортківської офензиви" влітку 1919 року, – „не видержала козацька кров", і 15-тирічний Михась разом з кількома старшими, пішов боротися за Україну. В складі 7-ої Львівської Бриґади, Михайло Мороз брав участь у боях під селом Вистики Перемишлянського повіту, потім перейшов річку Збруч, а в „Чотирикутнику смерти" перебув поворотний тиф. Повернувсь додому в 1920 році.

Брат Андрій, що повернувся роком пізніше з польського полону, допомагав Михасеві закінчувати середню освіту (гімназію) .Він же був і першим „коректором" рисунків молодого Михася, який любив рисувати ще змалку, потім рисування стало пристрастю Михася. Коли Андрія заанґажовано до українського театру у Львові, Михась і собі „вирушив" у світ. Пішком вибрався до Бережан. 14 амер. миль. З допомогою приятеля свого брата Івана, Михась дістався до Львова, де його рисунками зацікавився великий мистець Олекса Новаківський. Знову добрі люди, серед яких був і один Бережанець д-р Микола Чайковський, допомогли і Михайло Мороз закінчив формально середню освіту, склав так зв. іспит зрілости і вступив до Української Мистецької Школи О. Новаківського, що була тоді 5-тим факультетом Українського таємного університету. Одним із професорів на цьому факультеті був Митрополит Андрей Шептицький – викладав історію мистецтва і естетику.

Відтоді почалась кар'єра Михайла Мороза, як мистця-маляра. Почавши – від 1925 року, він рік-річно бере участь у виставках картин учнів Мистецької Школи О. Новаківського. 1928 р. Михайло Мороз закінчив цю школу і виїхав на чотири роки за кордон для поглиблення свого знання. Перебуває в Італії, Франції, студіює в Мистецькій Академії в Парижі, у професорів Мако та Матісса. На мистецькій виставці в Парижі одержує нагороду – золоту медалю – за картину „Гуцульщина". 1937 р. Митрополит Андрій іменує Михайла Мороза портретистом Митрополичої Капітули та Духовної Академії у Львові. В тій останній, Мороз починає працювати з 1938 р. викладачем історії мистецтва. Тоді ж на окреме запрошення, малює великий портрет Митрополита Андрея в Підлютому, де була літня резиденція нашого Ієрарха. У той же час намалював наш мистець і портрет полк. Андрія Мельника, який тоді працював інспектором митрополичих дібр у Підлютому.

Покинувши Бережанщину, Михайло Мороз від 1925 р. проводив літні відпустки в Космачі на Гуцульщині, що відразу його „полонила",

стала невід'ємною частиною його мистецького „я". Швидко наш Михась уже не був „паном з міста", а своїм як казали „Морозом" (гуцули чомусь ставили наголос на першому складі). У неділі, під час Служби Божої в Космачі – Мороз читав Апостола; між гуцулами з Космача і околиці можна було почути новинку, на зразок: „О, там пішли пани і Мороз з ними...", або: „Це, відав, єкіс добрі пани, бо Мороз їх знає та й з ними балакає..." Початок тих дружніх відносин був своєрідний. Котрогось дня, під час літньої відпустки, проф. О. Новаківський стояв зі своїми учнями поблизу місця, де працювали косарі. Після деяких критичних зауважень М. Мороза про спосіб кошення, зав'язалася розмова між ним і косарями. У висліді, один із косарів подав йому свою косу, мовляв, покажи що вмієш. Михась – господарська дитина, і косарської справи йому не вчитись. Поклепав косу – так по „пліхівському" і став між косарями. Пішли... Михась „лишив" одного, другого, а доки дійшли до кінця – Михась був далеко на переді, а їх усіх „полишав" за собою. Похитали косарі головами: „Ади, такий малий, а єк кєгне !" „О, єкби цес старий ймив косу..." сказав один із них, показуючи на Новаківського, що вирізнявся козацькою статурою. Косар не знав, що проф. Новаківський мабуть зроду не брав косу в руки.

Однак Бережан Михайло Мороз не забув, часто їх відвідував: зокрема на Різдво, треба було бути в Пліхові обов'язково, хоч би прийшлось і пішком туди йти. Від 1930 до 1939 рр. учні Новаківського влаштовували виставки своїх картин по містах Галичини. Мабуть взимку 1933 р. така виставка відбулась і в Бережанах. І Із групи мистців, що прибули тоді разом з Морозом, який очевидно, грав ролю господаря, був мабуть А. Малюца. прізвища інших – призабуті. У Бережанах були і твори „першої проби" М. Мороза, за якими наш мистець опісля так побивався. Деякі з них збереглися в автора цих рядків.

Війна захопила М. Мороза в Космачі. 1944 р. Довелось йому, з дружиною Іриною і малим синком Ігорем, покинути рідну землю. Від 1950 року до нині мистець живе в Нью-Йорку. Там працює у своїй ділянці, бо належить до тих мистців, що... не можуть не творити. Його образи – це стихія, опанована і ушляхетнена. Його творчість це не тільки протест проти морального і естетичного занепадництва, але й боготворення дужого і багатирського („Наш Світ", ч. 5, травень 1963 р. Нью-Йорк, — Р. І. „Маляр Михайло Мороз перед літнім сезоном праці.") Про значення Михайла Мороза – мистця міжнароднього маштабу – для нас українців можна б сказати таке: „Там, де зупинився Новаківський, починає Мороз... Насамперед, своєрідний, вольовий експресіонізм та уміння погодити реальний та абстрактний світи чисто малярськими засобами... У Михайла Мороза відчуваємо присутність тяглости мистецької традиції. підвалини під яку положив піонер українського неоімпресіонізму Олекса Новаківський... Для любителів мистецтва серед українців, які в подавляючій більшості живуть своєрідними вподобаннями Старого Краю і не є наставлені сприймати нове незнане їм мистецтво,... виста-

Родина Морозів у селі Пліхові: зліва Іван Мороз кошовий „Січі", голова чит. „Просвіти", посередині батьки і родина знаного роду Морозів.

В робітні мистця-маляра Володимира Савчака, Сефтон НСВ. Австралія.

ка Михайла Мороза є, правдоподібно першою, що задовольняє їх естетичні почуття. Для них, Михайло Мороз є не лише мистцем, що говорить більш доступною та зрозумілою мовою – він рівнож є людиною, що приносить у їхнє сіре життя хоч частинне заспокоєння туги за природою... 1). і рідною землею." Там залишився увесь мистецький дорібок М. Мороза за 19 років ! Кілька тисяч рисунків і 800 праць в олії, включно з оригінальними портретами Митрополита Шептицького, Ігумена Климентія Шептицького, Єпископа - ісповідника М. Будки, всіх членів Львівської Капітули , – залишились у Львові; в Космачі, Ворохті та других селах Гуцульщини довелось мистцеві покинути багато картин-студій, що представляють невичерпну красу наших краєвидів, карпатських гір, лісів, річок та людських типів славної Гуцульщини. Чи збереглись ті твори, і де вони тепер, хоч би ті, що були в 1941 р., разом із творами Олекси Новаківського, на виставці в Москві ?

_ * * * _

Володимир Савчак. Це інший мистець з Бережанщини — син старого міщанського роду народжений 1911 р. Разом із батьками він мешкав на Адамівці біля старинної дерев'яної церковці. Там була майстерня його батька, майстра-стельмаха.

Дитячі роки Савчака припали на воєнні часи. Тоді в Бережанах були москалі, потім повернулись „наші" і була велика війна від Потутор і десь за селом Посуховим — стріляли „канони". Кілька кроків від хати Влодзя була так звана „райтшуля", а там все повно вояків, возів, коней часом гармати... Адамівські діти не брали участи у війні, але її добре бачили і відчували... Через Адамівку сюди і туди їздили або маршували жовніри — було на що дивитись! Потім була Україна! Влодко малий хлопчина, бачив українських вояків, потім прийшли — поляки... потім вони утікали, а наші наступали і билися з поляками на горі Лисоні... і знову поляки... Тоді було літо але люди були пригноблені, а старші мовчали, то знову заговорили, що „наші ще прийдуть !" Але приходили тільки окремі люди з війни або з полону, прийшов і його брат Іван. Влодко ходив до гімназії так як і старший брат Іван, уже пластун. Він також записався до Пласту. Разом з пластунами мандрував на Звіринець, Бабину гору, до Руриськ, на гору Лисоню – там звичайно влітку розкладали пластовий табір. Пластова домівка куреня ім. Гетьмана

Павла Полуботка, містилась в домі „Рідної Школи", а згодом в домі т-ва „Надія". В домівці було багато праці, напр. треба було нарисувати. образ патрона куреня, карту України то знову „Червону Калину", або принагідні декорації на сцену на пластові свята. Влодко любив рисувати (рисунків учив в гімназії проф. о. Михайло Залеський) особливо ж малювати краєвиди. А їх у Бережанах і околиці не бракувало. Самі Бережани і став, коли дивитися з Бабиної Гори, особливо весною — місто обрамоване зеленню з ратушевою вежею посередині, а над містом — синів став...

У 1930 р. Володимир Савчак здав іспит зрілости і поїхав на студії до Львова; записався на філософію, математично-природничий факультет, бо студіювати малярство, хоч і як хотілось молодому студентові — годі було мріяти. Багато років пізніше Володимир Савчак писав про ті роки авторові цих рядків: „Це правда, що я вроджений маляр.. але ним став не зразу, бо життєві обставини не дозволяли. Але багато разів у моєму житті я мав нагоду переконатися, що всі перешкоди є безсилі. Сама ця свідомість давала мені внутрішню радість та певність, давала охоту до життя.

Студіюючи у Львівському університеті, Володимир Савчак підтримував зв'язки з артистичним відділом львівської Технічної школи. Згодом вдалося йому виїхати до Вильна, на студії в тамошній Мистецькій Академії, у якій вчився і працював до 1939 р. Ще у Вильні він пов'язався з варшавською Мистецькою Академією, і мав змогу бувати на літніх мистецьких її таборах для студій пейсажу. За першої совєтської окупації був декоратором у Бережанському театрі, а за німецьких часів — учив рисунків у Бережанській гімназії. Під кінець війни виїхав на захід, а в 1950 р. прибув до Австралії, де за його словами вирішив жити для мистецтва. Рішення було тверде і послідовне, тому й увінчалось значними успіхами, про які писала австралійська преса.

„Ді Ейдж" з 4 квітня 1956 р. повідомляв про відкриття виставки картин Володимира Савчака в мистецькій ґалерії Вікторії. „Ді Буллетін" з 18 грудня 1957 р. писав: „Володимир Савчак звернув свій зір на батьківщину Наматіри. 2). Наслідки можна побачити у Вікторіянській Мистецькій Галерії Мельборну у формі картин. Вони різняться від версії Наматіри впровадженням на тло краєвиду червоних пісків і скель та тендітних дерев, мешканців - автохтонів, якими Наматіра у своїх картинах не цікавився. Володимир Савчак малює нараду старших племени Арунта, що відбувається за селом, під деревами; або дівчину того ж племени. на тлі краєвиду. Малюючи ці краєвиди, Савчак бачить трошки глибше від свого колеги-уродженця цих сторін, та користується жвавішою симфонією барв."

Згаданий вже „Ейдж" з 1-го грудня 1959 р. стверджує великий поступ В. Савчака в картинах, що зображують центральну Австралію, він звертає увагу на майстерне користування світлом та барвами, а також на проникливий зір і мистецьке відображення спостереженого. Слідом

за англомовною, заговорила про мистця і наша преса. У зв'язку з виставкою картин мистця з ініціятиви Пластової Станиці в Сіднеї 3-го березня 1963 р., в тижневику „Українець в Австралії" читаємо між інш. таке: „... Володимир Савчак зобразив нам силу і ритм людського життя та поезію природи середньої Австралії з таким знанням предмету, що його картини захоплюють глядача. Це дослідник, винахідник, що старається пізнати і зрозуміти щораз то нові простори природи і людей. Талант мистця заблистів у світосприйманні дійсности, серед якої живе. Щоб передати дійсність на полотно, маляр мусить мати відповідний „клімат"... Про той відповідний „клімат" довідуємося з листа написаного до автора цих рядків нашим австралійським мистцем: „... Країна не убога, але люди у сталій погоні за грошем... Про мої виставки, були прихильні згадки і фота. На жаль, у своєму кочівничому житті, часто з валізкою в руках, не маю колекції витинків із часописів. Часто на запит своїх, щоб не потребував писати про себе, я залучував ті витинки, і так вони попропадали... В австралійському мистецькому світі я здобув певний авторитет... Знаю з досвіду, що опінія чужинців буває більш переконливою... Я дістався на сторінки нашої преси, коли австралійська преса про мене заговорила..."

У зв'язку із згаданою вже виставкою, сіднейська „Вільна Думка" писала: „Володимир Савчак по своїй спеціяльності пейсажист. Крім австралійськгого, багатого сюжетно краєвиду, діяпазон його творчости, куди ширший. Там зустрічаєте іконостас з прегарною Почаївською Богоматір'ю, портрети наших історичних постатей, колекцію студій квітів, стару Бережанську церковцю, низку картин пластових таборів... Володимир Савчак – пластун, сеньйор: труди та невигоди — це ніщо на шляху мистця",... яким гордяться та радіють його успіхами земляки — Бережанці !..

„Вільна Думка", Сідней, Австралія (березень 1963), Ярослав Масляк — „Перед виставкою Володим. Савчака".

Ярослав Крушельницький. У літературному додатку „Сучасної України" (1953) був допис про мистецьку виставку в Сальоні Незалежних у Парижі. Дописувач цитуючи французького рецензента ствердив, що глядачів цікавили картини маляра експресіоністичного напрямку – Ярослава Крушельницького. Французький критик стверджував і великий поступ мистця від часу його першої виставки в 1950 р.

1943 р. твори Я. Крушельницького були на мистецькій виставці у Львові. До початку другої світ. війни, Славко студіював на філософічному факультеті Познанського університету, куди переїхав після одноріч них студій у Львові. Там Славко перебував ще за життя О. Новаківського і частенько заходив до його Мистецької Школи. Тоді Славко писав до одного з друзів: „Тепер мені зовсім ясно, що моя мета то малярство, а не музика..." Такий вислів може виглядати досить дивним. Однак Славко був справді всесторонньо природою обдарований. Це помітили його вчителі і товариші з Бережанської гімназії, яку він закінчив 1934

року. Ярослав Крушельницький — це третій з черги маляр, якого „гостила" Бережанська сторона. По смерти батька вчителя середніх шкіл, Славко жив з родиною в місті Підгайцях. Спочатку доїздив щоденно потягом на науку до Бережан, потім жив у Бережанах в бурсі, а коли мати його переїхала до Бережан, жили тут вже разом. Тоді він вчився у 8-ій клясі. Співав у хорі, грав на скрипці в гімназійній оркестрі, писав фейлетони, та читав їх у „Гуртку Самообразування", пробував писати й оповідання. Попри те — цікавився малярством. Часто можна було його зустріти раннім-ранком над ставом, на Звіринці, на Бабиній Горі з палітрою і фарбами.

Один із Славкових товаришів, Стасьо Якимів влучно зауважив: „цього хлопця обцілувала муза, при тому додав — але чи одна?" Та хоч Славко був і музиком і малярем, і поетом — у науці він теж не позаду був. Це був серйозний хлопець, дарма що „оригінал" — здібний і працьовитий. Знав фізику і математику, не відставав в історії, клясичних мовах, літературі. Цікавився багатьма темами, що часто виходили поза програму навчання. Коли чого вчився, то вже докладно, так було з англійською мовою, яку він вивчив ще в гімназії, так було із обидвома стенографіями українською і польською, якими користувався під час викладів. Для товаришів Славко був „романтичним оригіналом" а сам він казав, що його „не розуміють".

Повний динаміки, романтик і оригінал, Славко вісімнадцяти-річним юнаком покинув Бережани, за 5 років перед другою світовою війною. Коли вже втихла ця несамовита буря, що пролетіла над Европою, Ярослав Крушельницький — опинився далеко від міста його молодості та початків творчости. Колишнього „шукача" малярських тем над Бережанським ставом, на Звіринці, Бабиній Горі — Руриськах або Сторожиську — закинула доля поглиблювати свій малярський талант у далекий Люксембург...

---

1) Щоденник „Америка" від 4 лютого 1959 р., Філядельфія, — „Про виставку Михайла Мороза".

2) Альберт Наматіра — уродженець центральної Австралії, син племени Арунта, світової слави маляр-самоук, помер 1959 р. Альберт Наматіра і наш мистець В. Савчак зняті у кольоровому фільмі „Українці в Австралії" продукції В. Кулинича.

Вільні професії

Найдавнішою і водночас однією з найважливіших вільних професій у галицькій частині України — була адвокатура. За австрійських часів наші адвокати багато зробили в справі розбудови громадського життя у всіх його ділянках. За польської окупації на них практично спадав увесь тягар громадської праці бо ж поляки, як не формально, то фактично забороняли брати активну участь в українському суспільному житті державним урядовцям тобто учителям, суддям та іншим. Слово признання треба висказати і нашим лікарям, які виконуючи свої професійні обов'язки, щиро працювали і на громадській ниві.

Першу адвокатську канцелярію в Бережанах відкрив д-р Андрій Чайковський 1886 року. На початку цього сторіччя у його канцелярії працював, як кандидат адвокатури, д-р Корнило Терлецький, що у 1912 р. став другим нашим адвокатом у місті. Він належав до так зв. „твердих русинів", і до 1914 р. не брав участи в українському житті. Вже по війні, він настільки змінив політичні погляди, що почував себе також українцем і належав до українських товариств. То була спокійна, чесна людина і добрий правник. Безпосередньо перед початком війни 1914 р., прибув до Бережан д-р Дмитро Левицький, згодом дипломат, посол УНР в Данії, голова УНДО та провідник нашого парляментарного представництва в польському соймі. 1924-го року переніс свою канцелярію з Козови до Бережан д-р Михайло Західний, а рік пізніше відкрили адвокатські канцелярії д-р Іван Хичій і д-р Володимир Бемко. По році д-р Хичій переселився до Чорткова. Після загально відомого звільнення наших суддів з їхніх урядів виключно з політичних причин, на початку 1930-их років польським урядом пілсудчиків, у Бережанах відкрились нові адвокатські канцелярії д-ра Володимира Гриневича, д-ра Франца Коковського і д-ра Франца Бабяка: вони всі – звільнені польським урядом колишні судді. Незадовго перед останньою війною, працювали ще адвокати: мґр Володимир Логуш, мґр Степан Іванчук і Григорій Сеньків. Під час німецької окупації адвокатські канцелярії вели – д-р В. Гриневич, д-р Іван Тершаковець, д-р Григорій Стецюк і мґр Когут. Серед кандидатів адвокатури були: мґр Михайло Степаняк, мґр Созонт Качала, мґр Ю. Поплавський і д-р Василь Возняк, який згодом відкрив канцелярію в Радехові. Як адвокатські соліцитатори, працювали між іншими О. Замощак, Володимир Пришляк і Михайло Халупа.

1924-го року відкрив адвокатську канцелярію в містечку Козові д-р Микола Стадник. Перед 1-ою світ. війною в Козові був тільки наш нотар С. Левицький.

Увесь час Бережани мали повітовий і окружний суди з прокуратурою. Перед першою світ. війною президентом окружного суду в Бережанах, був українець Модест Каратницький. Протягом останніх 20-ти років у Бережанському суді були суддями: надрадник Омелян Кобринський, радники – Дионізій Бачинський, Василь Щербатюк і Володимир Кордуба та судді – Іван Цурковський, д-р Дмитро Бобанич, д-р Маркіян Дзерович. Більшість з них працювали ще за Австрії. Польська влада спершу їх толерувала, але потім перевела „в стан спочинку". Згодом до Бережан прибули ще судді Олександер Свистун і Микола Самович. У прокуратурі працював підпрок. Дмитро Бойко, колишній суддя УГА. Судовими урядовцями були: директор Олександер Бородайко, Василь Копцюх і Омелян Мидляк. Всі вони працювали ще за Австрії, бо за час польської окупації до суду на урядовців, ні одного українця не прийняли.

Ще за австрійських часів був у Бережанах одинокий українець –

лікар д-р Осип Ковшевич, який був військовим лікарем при 55 полку піхоти. За якийсь час прибув також українець-лікар д-р Яків Невестюк, що згодом переселився до гуцульського села Жабє. В часі війни прибув до Бережан як державний повітовий лікар д-р Володимир Лаврівський. Дуже любив музику і спів, сам добре співав тенором і був у Бережанах довгі роки головою т-ва „Боян". У 1924 – 28 рр. працював лікарем у Бережанах д-р Олександер Манацький, згодом у Козові. Пізніше прибули молодші лікарі д-р Лонгин Мигоцький і д-р Остап Баран. 1937 року прибула до Бережан лікарка-дентистка Попович-Крамарчук.

Відпустові місця

(Краснопуща і Лісники)

Мабуть від непам'ятних часів кожна християнська громада мала свого опікуна, а в зв'язку з тим і своє храмове свято. В краю були надомі та славні на всю околицю храми - відпусти. Підгаєччина мала наприклад славетну Зарваницю з чудотворною іконою Матері Божої. Бережанщина мала Краснопущу та Манастирок у селі Лісниках. В першій був храм на св. Івана Христителя, а в Манастирку 19-го серпня – на Спаса. Проф. П. Курінний подає, шо найкращий іконостас у тих часах був у Краснопущі. Багатоповерховий іконостас завершувався Розпяттям 1).

Леґенда розповідає про початки манастиря в Краснопущі, немов би на ловах у лісах села Розгадова, заблудив польський гетьман Ян Собєскі. Випадково добився він до хатини пустельника - богомольця Ґедеона. Той дав Собєському притулок, при чому віщував йому польську королівську корону і перемогу над турками. Собєскі поставив манастир, а Ґедеон став першим ігуменом...

Насправді ж манастир започаткували ченці Варлаам і Теодозій у 1664 р., за благословенням львівського владики Анасія Желиборського. В 1665 р., на їх прохання, дістали від Собєського надання землі для манастиря, а Ґедеон (Буйницький) був ігуменом у 1735 - 1750 рр. 2). На храм Івана Христителя (7 липня) маси богомольців ішли до манастиря оо. Василіян до Краснопущі, віддаленої від Бережан на яких 20 клм, їхали та йшли дорогою на Золочів, через села Жуків, Дрищів, Урмань, Пліхів а дальше вузьким шляхом, де ледве могли дві підводи розминутись, до Краснопущі. Чудові краєвиди. Великий урманський став у вінку лісів; у селах біленькі хати з квітниками та садами... А в манастирі – дерев'яна церковця, і в ній мистецький скарб. 3). Іконостас та царські ворота були розмальовані (коштом Собєського) італійськими малярами; складались з кількох десятків образів, у дерев'яному різьбленому обрамуванні розкішної форми – у вигляді китиць і листя винограду. Знавці оцінювали той твір ще перед першою світовою війною – на сто тисяч австр. золотих ґульденів.

Уродженець села Розгадова, що межує з Краснопущею, о. Ілля

Загальний вид з довколишніх горбів на манастир оо. Василіян у Краснопущі, Бережанського повіту.

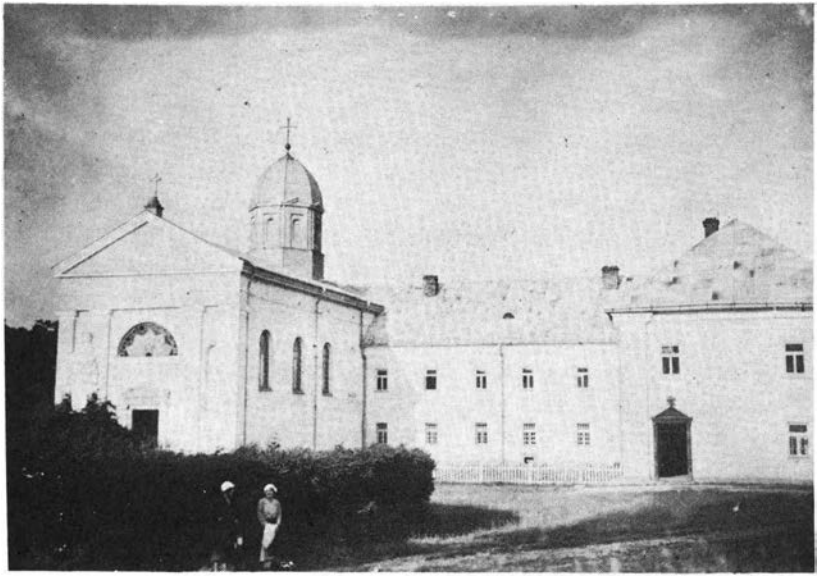

Вид з подвір'я на манастир оо. Василіян у Краснопущі.

Загальні Збори делеґатів філії т-ва „Просвіта" в Бережанах у 1939 р.

Збори філії т-ва „Сільський Господар" у Бережанах 1938 р. Сидять зліва: Константин Чуловський, М. Вридник, проф. А. Мидляк, о. Василь Кушнір, д-р Ф. Коковський, Степан Щур, дир. Іван Петрицький.

Гаврилишин розповідає: „Церкву та манастир в Краснопущі фундував Ян Собєскі. На почесному місці висів у церкві портрет короля та його дружини Марусеньки. У дзвіниці були великі дзвони, вилиті з гармат здобутих на турках під Віднем. Та церква згоріла в 1899 р. Я був малим хлопцем, як вечором дивився на пожежу церкви. Це сталося за ігумена, нереформованого василіянина о. Тимотея Федоренчука. Мав бути скупарем. Літом сам відправляв Службу Божу без обслуги і забув на престолі погасити свічки. До вечора свічки догоріли і від них загорівся престол, а тоді все спалахнуло. Коли люди побачили, вже було запізно на рятунок. З іконостасу врятували тільки царські ворота і головні колонки. В 1906 р. вимуровано нову церкву. Іконостас для неї привезли зі Львова. Іконописцем був о. Теодор Січинський, який ще 1708 року намалював його для манастиря у Виспі пов. Рогатин. Той манастир у 1774 р. перестав існувати (австр. реформа), а іконостас переховувався у св. Юрі, у Львові. 4).

Населення Краснопущі — біднувате, малоземельне; до манастиря ставилося із справжнім прив'язанням і пістизмом. Завдяки праці оо. Василіян, у селі не було. неписьменних. Манастир виконував душпастирську працю в Краснопущі і в дочерній церкві в селі Пліхові і тому його не конфіскували за часів цісаря Йосифа II. Манастирська парохія хоч невелика, але завдяки праці оо. Василіян — національно свідома, і вихована в правдиво християнському дусі. Парохіяни особливо згадували період, коли ігуменом був о. Озімкевич. Він подбав з кінцем минулого сторіччя про заснування читалень „Просвіти". В часах, коли ішла етимологічна боротьба, коли були „тверді" і народовці та великі непорозуміння з цього приводу серед народа, — у парохії оо. Василіян цього не було, там всі були щирі народовці-українці. У селі Пліхові вже в 1900 р. існувала читальня „Просвіти" в домі Ілька Мороза. Постарались про те оо. Василіяни Озімкевич і Стех. Коли ж настав час оганізації „Січі", зараз же були вони засновані в селах парохії Краснопуща.

Манастир провадив зразкове господарство, мавши приблизно 200 моргів лісу, небагато ріллі, велику пасіку, штучний рибний ставок і водяний млин. Манастир увесь час був провідником, учителем та помічником своїх парохіян. 5). В навечір'я храму св. Івана 6 липня, сотні підвід-фір і тисячі піших богомольців заповнювали майдани й дороги і лише надвечір другого дня після Богослуження та відправ, починали роз'їздитись. На майданах стояли сотні будок, між народом — сотні прошаків, та дідів. Лірники виводять своїх побожних пісень, приграючи на хрипкуватих лірах... Перед війною австрійська влада, відпустами не цікавилась. Люди могли свобідно відвідувати відпустові місця. Але за польської окупації між прочанами крутились поліцаї, крім них були ще й таємні поліційні агенти у цивільних одягах. Вони весь час загляда ли до відпустових будок з молитовниками, хрестиками тощо, часами їх перевіряли і конфіскували малі пам'яткові „тризуби", та присікалися до всіх і вся. Не оминали навіть дідів-прошаків чи лірників-сліпців —

всі вони були небезпечні для „цалосьці паньства польскеґо". Часом траплялось і таке, що лірник-сліпець не бачивши поліцаїв, грав на лірі та приспівував не так побожних пісень, як радше сатирично-гумористичних на злобу дня, не забуваючи при тому за „жечипосполіту". Не один бідолаха дістав за те по хребті, не одному крамареві поліцаї знищили будку, коли знайшли чи якусь картку, малого тризуба чи що інше. Часом прочани таки добре насміялись з поліції, що увесь час слідкувала за молоддю, часто притримуючи, перешукуючи всі кишені за нелеґальною літературою та летючками. Але хлопці хитрі, при собі нічого не мали, бо ще раненько заки з'явились „хранителі" ладу і спокою, породжували летючки сліпцям-лірникам кажучи, що це побожні молитви, та просили лірників роздавати прочанам, вкинувши їм пригорщу дрібних грошей... Лірники співаючи, приграваючи собі на лірах, і роздавали ті „молитви" людям та заки поліція „пронюхала справу" летючок вже й не було. Такого сліпця зараз і допитували, а хто, коли і т. д., але сліпець справді нічого про те не знав. Бідаху пускали, але добре йому накивали: „Щоб ми тебе діду тут більше не бачили, а то попам'ятаєш!" За теперішніми вістками, Свято-Іванівські відпусти у Краснопущі — заборонені. Квітуче релігійно-культурне діло манастиря вкрила непрохідна моральна тьма-пуща червоної московської окупації і тиранії. У манастирі — колгосп. У головному будинку клуб-корчма і немов на глум — на поверсі вище живе.. православний батюшка.

— * * * —

У серпні — свято Спаса, — Преображення Господне. Деякі процесії на чолі зі своїми парохами, поспішали до манастирка, біля села Лісників. Це була старенька дерев'яна церква серед лісів, під великою скелею. Церковця, можливо пам'ятала ще й княжі часи. Належала до парохії Бережан, коли вони ще не були містом. Переказ-леґенда подає, що жив там пустельник, який сам збудував ту церковцю, але чорти намагались її знищити. Вночі вони несли великий камінь-скелю, щоб ним завалити церкву. Аж ось кукурікнув півень, чорти не доніcши кинули камінь, що до половини запався у землю... Там він і досі лежить неподалеку церковці. Повір'я прийнялось легко, бо в тій околиці немає скель-каменів. На скалі видовбано хрест, а також показували заглиблення формою подібне до малої людської стопи. Народ вірив, що це стопа Матері Божої. З другого боку скелі, малі хлопці показували собі мале заглиблення, щось гейби цап'яче копито — це казали той їх найстарший лишив тут свій слід, коли ніс ту скалу...

* * *

Мешканець Лісник, о. Микола Марків, розповідав, що до першої світ. війни на південно-західньому боці церкви видніли рештки слідів ліпленої хатини, у якій проживали ченці. На північно-західній стороні стояла згадувана кам'яна скеля. На північ від церкви випливало з-під землі кришталево-чисте джерело води. Там на Спаса святили во-

ду. До першої світ. війни на храм збиралися тисячі прочан з Бережанщини, Рогатинщини, і Підгаєччини. На полудневий схід від церкви, було джерело чудотворної води, якою лікували недуги очей. Між іншими, там лікувався проф. Петро Гриньовський зі Львова. Війна оминула церковцю, але зубові часу таки дуже піддалась. Лісники у минулому належали як вже згадано, до парохії Бережан. Мабуть з кінцем 17 ст. в Лісниках створено окрему парохію і збудовано в селі дерев'яну церкву. Однак право на провід у храмових відправах у Манастерку аж до останніх часів належало парохії в Бережанах. Парохами в селі Лісниках були: о. Іван Ульванський (1865 – 1879 рр.), о. Григорій Дичковський, о. Василь Кушнір, о. Юліян Левинський, а перед другою світовою війною і коротко по ній – парохом був о. Григорій Качала.

---

1) П. Курінний — „Пам'ятники культу Діви Марії на Україні", стор. 113.
2) Василь Щурат — „Краснопущанська леґенда", Зап. ЧСВВ, II) 1-2, стор. 160, 1926 р.
3) О. Ілля Гаврилишин „Із недрукованих спогадів".
4) Андрій Мороз — „Із недрукованих спогадів".

Береза Картузька – рік 1939 присмерк Польщі

Польському урядові не йшли на користь ті безнастанні політичні процеси проти українців. Світова преса все подавала про них відомості, а це ніяк не збільшувало престижу, ані не додавало доброї слави Польщі, яка старалась мати закордоном марку демократичної держави. А ще й тому, що вони не виконали ні одного зобов'язання супроти укр. народу, що було гейби передумовою признання Польщі Східньої Галичини в 1923-му році. Починаючи від 1934 р., запідозрених у членстві в ОУН, проти яких не було достаточних доказів вини та підстав для засуду, окупаційна влада засилала до табору примусових робіт у Березі Картузькій. Табір находився на Поліссі в районі сумнозвісного гнобителя українців, польського воєводи Костека-Бєрнацкого. Ніхто не знав у тій модерній польській катівні, скільки часу мав там відсидіти – все залежало від самоволі наставників новітнього бестіяльства. Наслідувала Польща добрі приклади із сходу, а також із заходу, де такі інституції почали рости-розвиватись. Сама назва „табір примусових робіт" – говорила про себе, але фактично табір був чимось далеко страшнішим, був важчою карою, як засуд на найтяжчу в'язницю... Постійне недоживлення, нестача відпочинку, биття та гонення до тяжких робіт, вичерпували фізичну силу засланців. Таборовики спали часто-густо на голих дошках, або на бетонних долівках. Щодня й щодня — та проклята команда „бєґем" та побої ґумовими палками...справжнє пекло на землі !

З Бережанщини було два вивози жертв до табору. За першим разом у 1935 р., вивезли редактора Петра Сагайдачного та студ. політехніки Богдана Пашківського. Другий вивіз був у 1939-тому році. За-

гальна кількість вивезених з Бережанщини досягнула понад 120 осіб. Між іншими, були вивезені: сл. п. Ярослав Старух, Михайло Бідула, Осип Пришляк, Павло Созанський, сл.п. Антін Крамарчук, Михайло Шмуговський – всі з Бережан; Богдан Шараневич, Гриць Мищишин, Микола Болюх з Поручина, Осип Ганачевський з Раю, Лев Зацний і Канюка з Козови, Федь Федечко з Бишок, Василь Потєгач з Дрищева, Іван Нестерович і Володимир Волощук з Козівки, Ілько Сирота і Володимир Михайлечко з Дібща, Іван Штабалюк з Вибудова, Марків, Горохівський та багато інших.

Війна допомогла врятуватись багатьом в'язням, бо команда табору, поліцаї та наставники розбіглися, боячись для себе „страшного суду" за всі злочинства та бестіяльства, один лише, сам головний кат Костек-Бернацкі з початком війни дістав призначення на польського міністра за „заслуги" в Березі, але він не міг вже як слід використати свого нового призначення, бо мусів утікати до Румунії. В'язні рештками сил рятувалися від нового ворога, що просувався із сходу – московських комуністів, розбігаючись на всі сторони світа.

Молоді українські патріоти члени ОУН, не оставали в боргу за вивози до Березн. Восени 1937 р. вбито в'язничого сторожа Гроха, що знущався над політичними в'язнями, побиваючи їх ключами де попало. Один із в'язнів побитих Грохом зі села Підгороддя пов. Рогатин осліп, та швидко й помер від тих його знущань. Начальство в'язниці, суд і прокуратура на все, що чинилось, заплющували очі і нічого не бачили і не чули ! На свято „задушок" катюга Грох повертався з цвинтаря додому. На порозі хати на Райській вулиці – він згинув від кулі месника сл. п. Михайла Думика. Незадовго по нім подібним шляхом згинув поліційний аґент у селі Плавуча. Обох їх поховали на Бережанському цвинтарі щонайменше як національних героїв, при участи всієї „польонії" з урядовими верховодами на чолі. Були великі обшуки, грозило погромом , але... урядові кацики трохи „зацокалися". Це ж не жарт – починають вже стріляти...

На весні 1939 р. поляків наляг помітний неспокій. Нашвидку руку організовано „Народову оборону", лави „Стшельца", їх зміцнювано та підсилювано молодими підростками 16 - 18-ти літніми, що мали допомагати поліції. Дали їм зброю і набої і казали виконувати службу безпеки в місті. В Бережанах на ринку відбувалися під голим небом їхні бойово-крикливі віча, на яких взаємно додавали собі відваги, викрикуючи, що не дадуть ні одного „ґузіка" своїм ворогам. Промовці погрожували зовнішньому ворогові, але не забували і про внутрішнього ворога, якому не щадили відповідних „епітетів". Промовляли військові польські старшини, а також і цивільні поляки, між якими „вибивався" якийсь зайда на прізвище Ставіньскі, якого ніхто у місті не знав. Літо 1939 р. було справді гаряче. Гітлерівська Німеччина без єдиного пострілу забрала була вже Австрію, Судетський край, Чехо-Словаччину, Клайпеду від Литви. Врешті не оглядаючись на пакт неаґресії з Польщею, зажадала уреґулювання так зв. коридору і прилучення міста

Данцігу до Німеччини. Польща навіть про те чути не хотіла. Війна висіла на волоску.

Для піднесення настроїв і зміцнення власного „духа", поляки проводили віча. Звичайно по скінченні таких віч, всяке шумовиння йшло робити протиукраїнські демонстрації, вибивали в домах шибки, нападали на українські громадські установи й чинили всякі бешкети. Так робили поляки скрізь на українських, а також і на білоруських землях. Склярі мали в ті часи справжні жнива...

Проголошення самостійности Карпатської України, викликало серед поляків пароксизми несамовитої люті. Однієї неділі, вполудень із Бережанської церкви вийшли маси народу. Несподівано чиїсь руки підняли в гору якогось чоловіка, а цей скільки сили у грудях гукнув: „Слава Україні"! Хай живе Карпатська Україна"! Понісся гомін „Слава-а-а-а ! ! !, заглушуючи слова принагідного промовця. На ринок прибігла поліція і відділ „Стшельца", вони оточили натовп, та намагалися повести усіх до комісаріяту поліції, що очевидно не вдалося. Під церквою стояв парох о. Євсевій Бачинський – у нього влучив випадковий камінь, бо таки під церквою розпочалась бійка, і захурчало каміння... Декого поліція таки вхопила і затягнула на поліційну станицю, а там „тайняки" не жалували, били як і де попало. Тоді між ін. важко побили Антонину Миронівну з Раю. Багато дружин місцевих інтелігентів мали нагоду познайомитися з „версальськими" методами і висказами польської поліції.

Одного вечора в березні 1939 р. польська вулиця, під охороною поліції, інсценізувала унікальний у світовій історії – похід чи демонстрацію вулицями Бережан – „похорони України". Польська товпа несла на раменах чорну домовину з написом: „Україна вмерла". На адресу українського народу падали сороміцькі слова зневаги; в домах українців вибивали з рамами вікна, у помешкання вкидали петарди...

Саме тоді український театр ім. Котляревського приїхав до Бережан з виставами, і спинився в залях „Українбанку", де вони мали відбуватись, враз з цілим своїм багажем. Під час проби перед виставою – на вулиці понеслися крики й вигуки, на щастя вікна залі були закриті дерев'яними віконницями. Хтось із акторів відрухово запер тяжкі дубові входові двері і не даремно, бо ось і посипалося каміння у віконниці, і почали добиватись у двері, але вони не подались. Хтось крикнув: „Там немає нікого, йдемо дальше!" Похід посувався пізніше вулицею Різницькою. За натовпом йшов постерунковий поліції з карабіном на рамені, на прізвище Леґуміна. По дорозі демонстранти почали кидати камінням на дім відомого в Бережанах укр. громадянина. Він, побачивши поліцая особисто йому знаного запитав: „Пане Леґуміна що ж ви на те, що „батяри" кидають камінням„ чому їх не проженете?!" Та охоронець ладу й спокою відповів: „Пане, прошу не ображати, це не батяри, а льояльні польські громадяни"! Натовп під охороною поліцая пішов далі та побив шиби в будинку проф. д-ра Василя Левиць-

кого, судов. урядовця Василя Копцюха, проф. Гр. Бобяка, Григорія Крамарчука, до його помешкання вкинено ще й петарду, що поруйнувала усе обладнання.

Похід підійшов далі під українську бурсу, через побите вікно вкинено петарду, від вибуху якої, завалилась кафлева піч, та щасливо нікого в кімнаті не було. Напроти бурси — українське приходство, довкола паркан, але товпа туди попрямувала, мовляв, „йдемо до попа, хай відправить похорон"...До середини дістатись не могли, бо натрапили на двох великих злющих псів-догів – і... не стало відваги ! Товпа задоволилась криком, гукнувши кілька соковитих зневажливих слів і пішла далі, але зараз же похід припинився, а вся, як сказав той укр. громадянин до Леґуміни „батярня" розійшлась. І така некультурна поведінка, таке безправство відбувалося під охороною польської державної поліції !..

Декілька днів будинки з побитими вікнами стояли, немов сліпці з піднятими руками, закликаючи небо до помсти. Сором огорнув „польонію", владу а навіть поліцію. Ходили по домах та просили, вставити вікна, мовляв не гарно виглядає та хотіли таке безправство якось замазати.

* * *

А через кілька днів після того „похорону" – річка Золота Липа за Адамівкою викинула двох потопельників – із зав'язаними ротами, руками і ногами... Мешканці Адамівки приглядаючись покійникам – розпізнали в них тих, які ще недавно несли домовину з написом „Україна вмерла". Тоді хтось насмішкувато зауважив: „І вони загинули за Україну". Караюча українська рука досягла винуватців-хуліганів. Цей випадок може більш „польонію" настрашив чим розгнівав. Шукали, слідили, розпитували, але усе пропало мов камінь в воду. Атмосфера в 1939-му році, була вже дуже напружена. За тих обставин, у Львові скликано з'їзд Народного Комітету УНДО. На ті наради були спрямовані очі не тільки українського громадянства, але й Польщі. З'їзд вирішив одноголосно, що в сподіваним німецько-польськім конфлікті, український народ виконає льояльно свій обов'язок супроти держави. Обі сторони з полегшою відотхнули, бо така заява провідної політичної партії забезпечувала українців на випадок війни від репресій польського уряду та польської вулиці. Так бодай здавалося. Польські урядові чинники були вдоволені, бо ухвала давала надію, що українці у сподіваній війні стануть по стороні Польщі. А далі пішло все як у кінофільмі...

30 серпня 1939 р. Польща проголосила загальну мобілізацію. У п'ятницю 1-го вересня вдосвіта німецькі летунські ескадри збомбардували військове летовище на Скнилові, та кинули кількадесят бомб на місто Львів. Війна !!! Мобілізація ! Усе для війська і сподіваної перемоги ! По більших містах великі маніфестації ! Натовпи маніфестантів просять у своїх вигуках начального польського вождя – вести їх негайно на... Берлін, який собі обіцюють закрити шапками, знищив-

ши до щенту ворога раз на все!.. Інакше ніхто й не думав, настрій панує бадьорий. До казарм напливають маси резервістів, на вулицях оголошення, як поводитись у хвилях ворожих налетів. Вечорами обов'язкове затемнення вікон. на вікнах видно поналіплювані смужки паперу, щоб шибки не розтріскувались від повітряного потрясення при вибухах розкидуваних летунських бомб. Для цивільного населення заведено поліційні години від 8-ої вечора. Лад і безпеку міста охороняє „Оборона народова".

Несподівано чути нарікання на нестачу ліків, бандажів для поранених, немає для війська білизни і мундирів... Польські жінки збирають між людьми стару білизну не минають і українців: „Давайте на бандажі для Червоного Хреста". Шось бойові настрої поляків швидко прошуміли, натомість чути нарікання і запити: „Що то буде? Ми ж до війни не підготовані !".. Радіо оголошує наказ для всіх прокураторів, виконати зарядження (подаючи число). Як справа пізніше вияснилась, тут йшло про арешти непевного елементу і вивозу до Берези — в першу чергу всіх запідозрених в ОУН, а також комуністів. Що разу накази і вказівки для населення подаються по радіо як: „Надходзі осєм, дванасце-, пшешедл-" і т.п. Поляки починають нервуватися та запитують: „А де ж наші літаки ? де наші летуни ?" Докори не вгавають... А німецькі бомбовози та легкі літаки прошивають небесні простори над усією Польщею, без жадного спротиву польського летунства, Варшава оточена, західня Галичина вже зайнята німецькими військами, у місті Данціґу Гітлер відбирає велику військову переможну параду, а 12 вересня швидкі німецькі моторизовані частини займають головний залізничий двірець та горішню Янівську дільницю у Львові. „Що сталося питають поляки. де ж наше військо, де начальний вождь і президент держави ?! Хто завинив ?!" Тут нова чутка, начальний вождь, що не давав „ґузіка", разом з президентом і всіми достойниками втекли до Румунії ! Поляки мов шалені, вештаються, бігають, не можуть зрозуміти, як і що сталось в так короткому часі. У Львові кричали : „Зрада ! Зрада ! Колишні оборонці Львова до зброї ! Не дамо Львова ! Де ті зрадники ? Хтось крикнув: — Українці"! Загальна психоза охопила польське шовіністичне населення до тої міри, що кожний українець — шпиг і допомагає німцям, даючи їм знаки малими дзеркалами, чи стріляючи з вікон до поляків. Мали місце у Львові не лиш арешти українського населення, але і самосуди над невинними людьми. А ще польська преса не переставала під'юджувати шалену товпу. Вночі 16-го вересня увірвалась сотня польських поліцаїв, під командою польського офіцера до будинку „Просвіти" у Львові. Під час обшуків, нищили усе, що попало в руки. Редакція „Діла" і друкарня в руїнах ! Так було, як у тій казці, — вуж уже конав, але ще кусав...

— * * * —

17 вересня 1939 р. большевицька армія перейшла річку Збруч „визволяти єдинокровних братів-українців" з польської неволі... щоб зап-

рягти їх у ще страшнішу неволю комуни !...

23 вересня українська делеґація з 29 осіб під проводом д-ра Костя Левицького була у большевицького команданта генерала Іванова і Міщенка – політичного представника большевицької влади. Та зустріч пройшла спокійно і „гладко". Генерал, розуміється говорив по російськи, обіцюючи всілякі блага народові, свободу і землю, вільний розвиток української культури. Запевняв, що совєтська влада несе українському народові не тільки визволення, але й добробут. Вона не буде звертати увагу на дотеперішню діяльність громадян, лише вимагатиме від усіх льояльности... А рівно в три дні пізніше, та сама большевицька влада заарештувала того ж д-ра Костя Левицького, д-ра Івана Німчука ред. „Діла", посла Володимира Целевича, Володимира Кузьмовича, д-ра Дмитра Левицького, Остапа Луцького, адвоката д-ра Володимира Старосольського, словом, усіх членів української делеґації та ще й багато інших визначних українських громадян!.. Тим часом, у Бережанах не було ще нової влади. На ринку стояли гуртками українці, поляки жиди, – очі людей звернені в небеса... „О, я знаю, виглядаєш Гітлера... майже кричить жид-адвокат д-р Берко Льопатер до свого товариша адвоката-українця: але він сюди прийде, як мені волос на долоні виросте !" Цей інцидент – напад спричинений жидом-адвокатом, і зовсім не спровокований нашим громадянином, міг мати для цього останнього дуже погані наслідки, але Польща вже догоряла – в смертельних судорогах . . .

Над Бережанщиною шмигали німецькі бомбовози, скидаючи тисячі листівок для заспокоєння населення і пропаґанди. Тисячі підвід пересувалися через Бережани, авта, мотоциклети. На одній підводі їде розкинувшись на перинах якась молода пані з собачкою, далі на мотоциклеті якийсь чоловік спереду, жінка позаду з наплечником; далі сунуть пішком якісь цивільні люди, не знаючи де йдуть і по що. І так все просувається вперед, одні на полудень через Підгайці, інші на захід через Рогатин, ще інші на схід на Тернопіль – мандрівка народу, все перемішалось - переплуталось... Ідуть і військові відділи по кількадесят,, по кільканадцять з різних полків, там везуть гармату, там знову на візках везуть скорострільи та амуніцію, за ними плентається військова кухня, там ось їде польський генерал автом, його тягнуть коні, бо немає бензини, біля нього певно його дружина і мала клітка з канарками та багато всяких клунків, валіз і постелі...

Серед українців панує спокій. У місті проголошено вийнятковий стан.Владу перебрало військо. Комендантом ґарнізону став підполк. Реснер, його заступником капітан Кольбек. Цивільна влада підлягає військовій. У в'язниці в Бережанах находилось тоді приблизно 300 політичних в'язнів, в тому чотирьох українських священиків, між ними о. Блозовський з Підгаєць. Полк. Реснер скликав нараду в будинку староства, щоб вирішити, що зробити з політичними в'язнями, бо хотіли їх вивезти до в'язниці в Тернополі. На нараду покликали старосту,

„презеса" окружного суду, прокуратора, та комісара поліції. Про нараду довідався пор. резерви суддя Ю. Улєнєцкі (помер 1961 р. в Англії). Він негайно послав свого сусіда-українця Ст. Жука до д-ра В. Бемка, щоб той зараз-же прийшов до нього. Д-р Бемко довідавшись в чому справа, негайно зустрівся з головою УНДО о. крил. Є. Бачинським, який телефоном подбав про „авдієнцію" в старості. Коли вони обидва прибули до староства, нарада ще тривала. Вони заявили старості, що приходять в справі політичних в'язнів і ще в других справах. Староста почувши про їх справу, відперся від усього, тепер мовляв, про все рішає військо, тоді вони добились до полк. Реснера. В довірочній розмові тих трьох осіб, полк. Реснер запитав, чи на випадок приходу німців, українці можуть ґарантувати особисту безпеку його особі, військовим родинам та польському населенню ?! Очевидно, що він дістав задовільну відповідь в таких обставинах де вирішувалася доля понад 300 найкращих українських патріотів. Тоді він заявив коротко: добре, в'язні остаються в Бережанах, а повертаючись до д-ра В. Бемка, просив його зайти завтрішнього дня до команди для обговорення деталів, а про прихід комендант варти буде повідомлений. Другого дня, д-р Бемко пішов на команду, що містилася в ратуші на першому поверсі, де колись була гімназія. У коридорах повно офіцерів, очікують наказів, порад тощо — біганина, рух, усі живуть нервами... На нараді з полк. Реснером порішено: 1) всіх політичних в'язнів з тюрми у Бережанах негайно звільнити, 2) українці з поляками організують горожанську міліцію, комендантом має бути українець (був ним мґр. Володимир Логуш), 3) міліція має оберігати всі військові об'єкти від можливого грабунку з боку цивільного населення, 4) акти ПКУ будуть переховані, 5) до диспозиції міліції команда передасть 2000 крісів, мабуть 5 скорострілів і потрібну амуніцію все з будинку команди, 6) того ж самого дня, д-р В. Бемко мав обов'язок організувати „Горожанський комітет" з українців, поляків і жидів.

Безпосередньо по тім „пакті полковник Реснер – д-р В. Бемко", полк. Реснер телефонічно наказав прокуратурі при окружному суді в Бережанах, звільнити всіх політичних в'язнів, без огляду на причину засуду. Через Бережани переходили колони війська і валки утікачів-цивілістів. Хмари диму повисли над обрієм – як казали, це горіла нафта і бензина у Львові від німецьких бомб. Між утікачами був прокуратор апеляційного суду у Львові. Він випадково зайшов до президії окружного суду, щоб довідатись про новини. Прокуратор окружного суду, одержавши телефонічний наказ звільнити всіх політичних в'язнів, звернувся за порадою до прокуратора апеляційного суду тобто вищого ранґою від нього. Той порадив скликати нараду правників у президії окружного суду. Присутніми на тій нараді були між інш. адвокати сл. п. Франц Бабяк і сл. п. д-р Володимир Гриневич. На нараді прокуратор виступив проти звільнення. Повідомлений про невиконання наказу полк. Реснер загрозив тому прокураторові, що жде

до полудня на виконання наказу. Того ж дня о 4-ій год по полудні, д-р Бемко перебрав від керівників в'язниці, акти і депозити політичних в'язнів; адвокати Ф. Бабяк і д-р В. Гриневич і мабуть мґр Логуш виписували посвідки про звільнення з в'язниці. О. крил. Є. Бачинський та д-р Франц Коковський увійшли до в'язниці і повідомили в'язнів про їхнє звільнення, при чому звернули їм увагу, щоб поводилися гідно і спокійно – бо це наслідок їхніх заходів. Ще того самого дня частина їх покинула мури, прямуючи додому. В'язні з дальших повітів, Рогатинщини, Підгаєччини, Перемишлянщини – з огляду на особисту безпеку в дорозі, вирішили залишитися до наступного дня у в'язниці. Увечорі на нараді, наступив вибір горожанського комітету, до якого входили представники всіх трьох національностей. Головою вибрано одноголосно адвоката д-ра Володимира Бемка. В повіті покищо було спокійно. Люди приглядалися як відступали польські війська, прислухувались до гуркоту літаків, і далеких вибухів. Ледве минула доба від часу звільнення політичних в'язнів, як у повіті почали горіти будівлі колоністів. Несамовиті вісти про „морди і пожоґі" почали ширитися серед польського населення. До загального безголов'я тепер долучилась ще й паніка! Телефоном повідомляють з Раю, Лісник, Нараєва і Конюх про пожежі: відступаючи, військові частини підпалюють селянські придорожні загороди. Люди втікають в поля, залишаючи усе на Божу волю !.. З будинку ПКУ поляки потайки забирають зброю і амуніцію, що обурює українців.

Українське підпілля почало свою роботу. З усією повнотою і силою виступив на яв спротив, чи радше відплата за биття, в'язниці засуди, пацифікацію... – і не було сили, яка могла б це спинити ! У лісах творяться повстанські відділи. Їхнє озброєння – обрізи, декілька пістолів, але вони одчайдушно обстрілюють у відступі польські війська. Військова команда ґарнізону звернулась до голови Горожанського комітету, вимагаючи „заспокоїти" повіт...

Фактично, голова комітету відчував, що мусить щось при тих розрухах зробити. В супроводі команданта польської поліційної станиці в Раю Островського, старшого і зрівноваженого чоловіка, (якого взяв голова для особистої безпеки перед розлюченою солдатчиною) він виїхав до Раю, Лісник та Нараєва-міста, тобто в околиці, де були пожежі. Він мав на меті повідомити наших партизанів, що наступаючі большевицькі війська є вже в Тернополі, та що в цей район німці не прийдуть, хоча цього всі сподівалися. Тому треба подумати, чи варто активно виступати і чинити збройний опір.

Хто міг, той покидав колонії і переховувався в місті. Командант Ст. Островський, таки став голові комітету у пригоді. В Лісниках військовий відділ заарештував д-ра В. Бемка і забирав його із собою, як закладника .З тієї ситуації вирятував його командант Островський. В нараївських лісах оперував невеличкий відділ наших партизанів, що складався переважно з недавно звільнених політичних в'язнів. Пе-

ресторога і поради голови комітету — нічого їм не говорили. Вони обстріляли великий відділ поліції в силі одного батальйона, яких 500 людей, що саме тоді маршував у напрямку Львова. Потрапивши під обстріл, відділ розстрільною, в бойовому порядку пішов на ліс. Наслідки виявились через тиждень, коли селяни привезли на підводах понад 20 важко ранених осіб до лікарні в Бережанах.

У місті тоді вже були большевики. Щоб сяк-так приховати наслідки акції партизанів, за порозумінням з директором лікарні д-ром Білінським, організовано провізоричний шпиталь у польській гімназійній бурсі. Горожанський комітет діяв лише 7 діб. Його канцелярія містилася у магістраті. Большевицькі війська не надто поспішали вперед. У місті панував панічний настрій, поширювалися тривожні вістки, нібито село готується до нападу на місто, але до цього не дійшло.

Нарешті, одного дня вполудень, на вулиці біля магістрату та староства, зчинився рух. Хоча будинок староства був замкнений, все таки хтось туди ввійшов, через хвилину з вікон полетіли на вулицю крісла, столи ба... й цілі шафи з актами. Полетіли в долину і портрети польських вождів з вусами і без вусів. На дорозі зчинився крик, сміх, гамір — збіговище..

По якійсь хвилині в канцелярію Горожанського комітету ввійшов чоловік, середнього росту, у військовому большевицькому однострою. Він звертаючись випадково якраз до голови, запитав: „А ви хто такий? Коли йому пояснили, що тут урядує Горожанський комітет, чекаючи на прихід большевицької влади, щоб передати все майно, — він сказав: „Нічого не було — нічого нема". Заглянувши до сусідньої залі, де висіли портрети почесних горожан міста, наказав усе „барахло" викинути через вікно на вулицю. Потім звертаючись до голови комітету, сказав: „Приходьте завтра на роботу — понял?" Це був перший большевицький комісар повіту тов. Тимощук. Рівночасно в будинку поліційного комісаріяту, розташувався НКВД із своїм начальником, ст. ляйтенантом Суровіцким. Так закінчилося польське двадцятирічне панування і розпочалась совєтчина — московський комунізм — нова окупація. Прийшла зміна окупаційної варти і влади, прийшли нові „лиця" — а з ними, як виявилось, нові криваві, жертви автохтонного українського населення, спричинені ненажерливим московсько-большевицьким грабунком чужих земель і чужого добра.

Большевицька окупація 1939 – 1941 рр.

Большевицька влада на Бережанщині розпочалася в другій половині вересня 1939 р. Повітовий комісар Тимощук покликав багатьох громадян з місцевого, національно виробленого елементу до праці. Своїм секретарем призначив мґр. Михайла Степаняка, адвокатського практиканта. На інші посади призначено: Михайла Карача, Михайла Логуша студ. прав, і Нізу Пришляківну. Редагування місцевої газети провадили тов. Яремко і мґр. Володимир Логуш. Польські школи ук-

раїнізовано. Директором гімназії призначили тимчасово проф. д-ра Василя Стасюка, а управителем народніх шкіл став учитель Микола Божиковський. Створили окрему школу для жидівської дітвори і примістили її в будинку „Рідної Школи", очевидно не питаючи згоди власника. Комісаром міста (бурмістром) призначили колишнього політичного в'язня Куня Града – жида, що відсиджував кару за членство в комуністичній партії західньої України. Це був молодик без освіти, з дуже туманним поняттям про адміністрування міста. Його заступником став д-р Володимир Бемко. Секретарем магістрату призначено Володимира Пришляка, колишнього приватного урядовця в адвокатській канцелярії адвоката д-ра Володимира Гриневича. Начальником скарбового уряду, став також колишній політичний в'язень та учасник процесу ком. партії „З. У" Ісаак Завберберг, його заступником залишився дотеперішній начальник поляк Клюкевіч.

Будинки офіцерської оселі, що містилися в сусідстві військової лікарні, призначив Тимощук для майбутніх урядовців, що мали невдовзі приїхати із східніх земель України. При тому, дотеперішні мешканці тих офіцерських домів, дістали наказ до двох годин звільнити приміщення і залишити в них усе обладнання. Начальником пошти був колишній пол. в'язень Вінтер. Кінську лікарню приміщено в забудуваннях греко-католицької парохії...Місцевому парохові о. крил. Є. Бачинському нова влада наказала переселитись у дім римо-католицької парохії в Бережанах і мешкати там разом з римо-католицьким парохом. Відомо, що польське духовенство було шовіністично наставлене до українського населення, а вже за Польщі багато дечого собі дозволяли, але тому наказові комісара не мали відваги протиставитись. У місті були три сиротинці: український, польський і жидівський. Кожний з них, мав власну гарну посілість. Повітовий комісар наказав, що польський і жидівський сиротинці мають бути об'єднані і розташовані в будинках польського сиротинця на Марцелівці. Український сиротинець, залишено у власному домі, бо не було там для нього місця.

До Бережан прибули полк піхоти і невелика технічна група. Вони розташувались у колишніх ще австрійських, а потім польських великих казармах, та на першому поверсі в ратуші. Щоб зорієнтуватись у місцевих відносинах, НКВД покликав всіх колишніх поліційних агентів і колишнього комісара польської поліції на працю. Вони й дали вичерпні інформації про націоналістичний український рух у місті і повіті. Спочатку большевицька влада не втручалася в церковні справи. Тому церкви та костели були переповнені вірними. До церкви заглядали і деякі червоноармійці. Коли до Бережан приїхали родини большевицьких урядовців, то їхні жінки і діти зовсім явно заходили на Богослужби. Пізніше, в неділі і свята недалеко церкви ставали декілька НКВД-истів і завертали красноармійців з-під церкви. Совєтчики мали нужденний вигляд: військо – у витертих старих загортках, чоботи з матеріялу, що лише нагадував шкіру, кріси чи як вони казали „він-

товки" носили на мотузках. На кількох тягарових автах привезли кільканадцять сухоребрих шкап – то мала бути їхня кавалерія. Ні сідел ні поводів... Красноармійці говорили, що й ті коні – позичено з колхозів та колгоспів, бо кожний кінь мав на ногах біля „котиків" значок, з якого колгоспу його забрано. Але вони у розмовах з населенням були обережні. Тільки сам-на-сам, і то оглядаючись на всі сторони – питали про тутешнє життя та розповідали про своє. Заки ще ступили на галицьку землю, їхні політруки інформували, що в Галичині народ дуже бідує, що поляки годували людей соломою, і дуже їх переслідували, і тому красна армія „йде визволяти братів". Ступивши на галицьку землю, вмить самі переконалися про ту велику неправду своїх політруків, але до цього вони вже звикли... У їх царстві, починаючи від найстаршого до наймолодшого усі жили фальшом, свідомою неправдою, із свого пекла – робили небо, а з чужого неба – робили пекло, словом, обертали й крутили правдою як їм ті їхні старші верховоди „із самої Маскви" наказували. Власними очима побачили культурну і економічну вищість галицького українського населення в порівнанні з тими гараздами, що їх завели на Україні московські окупанти.

На ринку з'явилися військові патрулі. Звичайно ходили удвох. Цікаві обступали їх: „А як там у вас товаришу живеться?" – питали. Красноармійці навчені своїм начальством, розповідали чуда-дива про всякі блага совєтського раю: „у нас всього много-много і культура єсть і кушать много, і тьохніка большая... А от у тебя часи на руці продай – сколько хочеш?" Деякі з наших почали з них кепкувати питаючись: А лимони у вас є? – „О, каже красноармієць, у нас лимону цілі заводи!" – „А Копенгаґа у вас є?" питає далі: „Канєшно єсть, скілько завгодно" відповідає бідаха „накручений" мов автомат – своїми комуністичними політруками. Нещасний, бездушний народ! І що зробили з людей всякі Джуґашвілі і Лейби Троцкі! Ні одного слова правди не можна було від них почути, але й не було у них якоїсь своєї особистої гідности, якоїсь душі людини, якогось почуття своєї вартости, цього знайти не було можна!..

Повіт залягла якась незвичайна тиша, мов перед великою бурею. З міста непомітно зникали втікачі із заходу, що пару тижнів тому пригнали аж тут перед німцями. Було їх у Бережанах до 10 тисяч. Ніхто про них не питав, ніхто їх не розшукував. У канцелярії збірної громади в Потуторах з'явився повітовий комісар Тимощук. Наказав скликати людей і вибрати волосну раду. З поляків не з'явився ніхто, а з українців прийшло ледве кільканадцять, та й то більше з цікавости. Поділ на збірні громади був початково збережений. Повітовий комісаріят не давав жадних письмових інструкцій чи розпоряджень, все було сказано усно. Між нашим селянством не було поділу на „куркулів" і бідняків, бо всім однаково допекли польські порядки, всі були голодні на землю, яку давали вони колоністам. В повіті збереглись декілька фільварків, як Гиновичі, Рай, Куряни, Підвисоке і

Демня. Розпочався наділ землі біднішим, у першу чергу фільварочній службі.

У таборі націоналістів-підпільників панувала тиша. Через бойові виступи проти поляків, у яких брав участь весь актив, було розшифровано чимало організаційних таємниць і виникла потреба перебудови організаційної мережі та пристосування її до нових обставин. Але деякі „загорілі" одиниці розпочали виступи на власну руку. І так, у селі Конюхи через особисті порахунки замордовано родину шинкаря. Щоправда, підпільники самі зліквідували ту шайку, але большевики за кару, на початку окупації – вивезли з Конюх 30 зовсім невинних родин на Сибір.

Члени ОУН були організовані „п'ятками", і бувало, що в селі існували й по кілька п'яток, що про себе не знали. Поза тим одним випадком у Конюхах, в повіті було спокійно. Дехто з польських колоністів, що досі перебував десь у місті, повертався на своє господарство.

Серед української інтеліґенції думки були поділені. Деякі твердили, що, мовляв, большевики змінились. „То не те, що було колись, у місцеві справи вони не будуть мішатися"... Із Львова наспіла вістка, що українську делеґацію дуже ввічливо прийняв командант совєтської армії ген. Іванов. Усі мріють про працю. Колишні судді думають над організацією суду, адвокати снують свої пляни, словом лунає клич – „треба ставати до праці" !" Ставали – та вкоротці... перестали.

НКВД почав використовувати інформації колишніх польських поліційних аґентів. Почались арешти. Насамперед, заарештували колишнього заст. прокуратора Альойза Вєржбіцкого; тоді ж позникали і службовці прокуратури. Опісля заарештовано колишнього начальника в'язниці, потім поліциста Домбковского. Останнього заарештували на донос колишніх в'язнів-комуністів з процесу комун. партії Західньої України у Бережанах. Він мав котрогось із тих в'язнів побити. Врешті під закидом приналежности до ОУН, – НКВД заарештував першого українця, студента Петра Пігічина, зі села Вільхівця, (тепер живе в Канаді, і є співредактором часопису „Канадійський Фармер").

Начальником в'язниці став НКВД-дист. Будинок в'язниці загородили колючим дротом, вікна позабивали дошками. В'язниче подвір'я поділили на малі перегородки, відділивши одну від другої високим і щільним парканом, так, що в'язень під час проходу в перегородці, нікого іншого бачити не міг. Один бік в'язниці виходив на малу, вузьку вуличку Нову, на котрій стояли приватні дімки. Звідти большевики вигнали всіх мешканців, та заборонили взагалі ходити тією вуличкою, а потім ще й загородили її високою колючою загорожею. Вступ до в'язниці для посторонніх громадян був заборонений. На запит про заарештованих, НКВД-исти чи сам начальник мали лише одну стандартну відповідь: „Такого тут немає, може ще прийде". НКВД-дисти почали дуже цікавитися політичними процесами з минулих років, наказавши всім колишнім суддям, адвокатам та колишнім судовикам, розшу-

кувати такі судові акти. Але розшуки були без висліду; акти політичних процесів, слідчих суддів та прокуратури – згоріли на судовому подвір'ї, ще заки большевики ввійшли до міста. У регістратурі суду були тільки акти цивільних справ, але їх самі большевики спочатку наказали повикидати на вулицю. НКВД переслухав всіх кол. суддів та адвокатів, але актів не було. „Нічево, – говорив ляйтенант Суровіцкі, — найдьом!!.."

Настав час мітингів. Участь у мітингах для всіх урядовців була обов'язкова. Населення міста призвичаювали бувати на тих зборищах. Спочатку люди йшли туди з простої цікавости. Деколи мітинги відбувались під голим небом на ринку, а часом в залі польського „Сокола". Поляки просто відреклися того будинку. Доступ до тієї кузні польського шовінізму, був давніше для українців виключений. Тепер же в „Соколі" лунала скрізь українська мова. Програми усіх тих мітингів були наперед складені в повітовому комісаріяті. Там визначали промовців, і кожний з них перед виступом мав вже написану промову, яку перевіряв повітовий комісар. Хто не вмів собі написати свою промову, тому давали готову написану в комісаріяті, яку лише треба було відчитати на мітингу. Спочатку найчастіше такими промовцями були: мгр. Володимир Логуш, Володимир Пришляк, Осип Кривко, столярі Роман Сидір, Кузів і Володимир Концевич, Микола Когут, Осип Замощак, Надя Хоміцька, Володимир Масляк та декілька жидів. Ніхто не наважувався відмовлятись, коли йому пропонували виступити з промовою на мітингу. Всі промовляли українською мовою. Промовляв часом також жид Райзер, колишній в'язень, (за комунізм) той аж задихувався з радости – вихвалював „доблесну армію", що так скоро прогнала буржуазну Польщу, та „визволила" трудящих від експлуатації буржуїв; „Давніше, – говорив із запалом Райзер, тут була велика біда ! Не було хліба, не було заробітків, не було добрих торгів для бідних людей... був голод! А нині товариші, кожний має якусь роботу. Навіть ті бідні дівчата, що за буржуйської Польщі ходили ночами на „штрих" та вистоювали не раз даремно під ліхтарнями, то й вони всі тепер, дякуючи доблесній армії і батькові Сталінові, – мають повно роботи!" Така заява Райзера, викликала гомеричний сміх у залі.

На розпорядження повітового комісаріяту, створили в місті театральну групу і хор. Усі вистави та хорові проби відбувалися в „Соколі". Актори діставали гонорар. Майже два місяці безперервно, день-у-день у театрі йшла вистава „Запорожець за Дунаєм". Вступ був вільний, це належало до пропаґандних середників „нового" порядку. Правду сказавши, то був період якогось духового запаморочення, психологічно зрозумілий після усіх польських утисків, безправств, що переходили часто у звичайний бандитизм. Люди ходили і на вистави і на проби хору, також на ті мітинги, дивились – приглядались до нових порядків, але щось нічого второпати не могли, одні потішали себе як могли, інші виглядали мов у гіпнозі – не мавши чи затративши здо-

ровий осуд дійсности. Жалюгідний образ тогочасних настроїв і системи новітнього варварства, нищення людської духовости, людських навиків і цілого способу духового, а навіть фізичного життя.

Директором театру став Шіфман, жид, що нібито якийсь час був членом одного з мандрівних українських театрів. Був одружений з українкою з Містечка. Диригентом хору був проф. музики Юрій Лаврівський.

Коли надійшла пора підготови до „народніх зборів", що мали відбутися у Львові в справі прилучення Західньої України до УССР – фактично ж до червоної московської імперії, мітингування поширилося і на села. Повітовий комісар Тимощук зібрав чимало виборчих агітаторів, переважно з молоді, дав їм інструкції, про що мають на селі говорити. Агітатори їдучи на села, одержали списки з прізвищами осіб, які мали бути вибрані. На запитання одного з агітаторів, що робити, коли місцеві люди не погодяться на ту чи іншу кандидатуру, Тимощук заявив: „Треба людей переконувати доти, аж всі погодяться. Ми знаємо, кого слід вибрати !" На зборах агітаторів був і тов. Яременко. Можна собі уявити, як наше село реаґувало, слухаючи промов тих агітаторів. Закипіло загальне обурення... але врешті-решт 22 жовтня 1939 р. повіт Бережани „вибрав своїх послів"! Згідно з „пляном", голосувало 99% управнених ! Українське населення в Галичині здавна привикло до так званих „польських виборів" ще за Австрії, а потім вже за польської окупації до явного шахрайства, але ті московсько-большевицькі вибори з накиненими кандидатами, без вільного вибору виборців, а опісля ті пофальшовані висліди, це вже перейшло усі досі знані межі якоїсь пристойности і якогось стиду. Такі вибори немає навіть до чого прирівняти, здається, що такі вибори у цілому світі неповторні. Правдиво московська всесвітня монополія... на „вільні" вибори!..

Послами, чи за новою термінологією „депутатами" були вибрані: Володимир Масляк зі села Курян — який з батьками, як колоніст, недавно прибився до цього села – людина ні в місті ані в повіті не знана. Другим депутатом була наймичка, якогось підлісничого, жінка неграмотна – яка між інш. не тішилась доброю жіночою славою у власній місцевості, бо в інших ніхто навіть не знав чи така жінка живе на світі. Третім „послом" був бідняк з села Дібще, Жуківський (мабуть пізніший сексот, покараний смертю укр. підпіллям в 1940 році). В самих Бережанах вибрано „послом" чи пак „депутатом" муляра Миколу Хоміцького, людину чесну, але також цілковито неграмотну у всіх інших справах, поза його фахом.

„Народні Збори" відбулись у Львові 26 жовтня 1939 р. Звичайно і там „одноголосно" ухвалено прилучити західні землі України до УССР та вислати „чолобитну резолюцію" - прохання в Москву, щоб затвердила ухвалу „народніх зборів"...

Відтоді розпочалася нова доба в житті Бережанщини. До Бережан приїжджали дедалі – більше посланців з УССР на різні посади. Між

ними було чимало різних „енків" нібито чистокровних українців, хоча з вигляду не надто на них схожих; було багато москалів та інших. Посади завідуючих лісами, млинами, ставами та інші начальні становища займали виключно новоприбулі партійці, з яких далеко не всі були фахівцями. Жидівські крамниці, повні всякого добра – про яке у виголоднілих і обірваних совєтах давно вже забули – мали великий збут, просто жнива ! Прибулі накинулись на крамниці купували все, що око бачило, все потрібно, все пригодиться. У них кишені набиті рублями (карбованцями); 1 рубель мав рівновартість 1 поль. злотого.

Спочатку ставали в чергу під крамницями, з одного боку красноармійці, з другого – цивільні громадяни. Але згодом черга зникла, кожний пхався чимдуж вперед у крамницю. Купували – що лише могли !... А десь через тиждень повітовий комісар видав наказ про націоналізацію крамниць. Їх замкнули, купців скликали на мітинґ до магістрату, де їм пояснили, що таке націоналізація. Під загрозою розстрілу, купці дістали наказ передати ввесь запас товарів до державного магазину. Під магазин призначено будинок каси „Надія" (Українбанку) та магазин Повітового Союзу Кооператив на Адамівці. Обличчя купців „покрасніли", але ніхто не противився. Потайки ще продавали вони товар знайомим, навіть із втратою, щоб лише менше передати в державний магазин. Всі здавали собі справу з цього, що вони є свідками звичайного грабунку і насильства, за яким стоять баґнети, тюрми і Сибір, одним словом нової комуністичної релігії, перероблені на московський грабіжницький лад, бо відібрані від власників товари, пограбували нові московсько-большевицькі „чиновники". Купці таки передали до тих магазинів чимало всякого краму, при чому такі „передання" відбувалися без жадних обрахунків, без росписок чи іншої контролі. На цьому й погріли руки різні совєтчики-чиновники. Кожний із них з'являвся в магістраті, діставав квиток, а магазинер видавав товар без заплати. Управа міста так і не знала кому і скільки вже видано та якого товару. Грабили, поки – щонебудь остало !

При тій націоналізації урвало для себе дещо і цивільне населення. Із великого складу дерева для опалу, що був у Раю і належав колись графові Потоцькому – народ розібрав безплатно понад три тисячі сягів для себе на зиму. Тоді навезли також достаточну кількість опалу для сиротинців і бурси. Традиційні Бережанські каварні, що випікали дуже смачні тіста та пиріжки позникали, їх примусово зліквідовано, зате постали кооперативні харчівні. Перша така харчівня була зорганізована для працівників повітового комісаріяту і управи міста, вона містилась на партері будинку колишнього окружного суду. В листопаді 1939 р. зорганізовано так зв. „профспілку" для нагляду і контролі. Переглянули списки всіх дотеперішніх працівників. „Буржуїв-націоналістів" з днем 1-го грудня 1939 р. звільнили з праці. Між звільненими були: д-р Володимир Бемко, мґр. Володимир Логуш, д-р Франц Коковський і багато інших, запідозрених у націоналізмі, чи ворожо наставлених до нової влади. Деякі звільнені з роботи, міркуючи зов-

сім правильно чим воно закінчиться, позникали з Бережан змінивши місце постійного замешкання, щоби ворогові не бути на очах, чи такі переходили так зв. „границю інтересів" поміж обидвома спільниками розбою і грабежі чужих територій, щоби опинитися на німецькому боці

Головою профспілки призначили Миколу Хоміцького, людину чесну, спокійну і далеку від московського комунізму, але він був лише фіґурантом, а робили совєтчики-апаратчики. Нещасного Миколу Хоміцького Богу духа винного в усій тій ганебній історії, зліквідували в 1942 р. чергові „визволителі" — гітлерівські німці.

Большевицька адміністрація

Після прилучення Західньої України формально до УССР, а фактично до СССР — Бережанський повіт поділено на два райони: Бережанський і Козівський. Волосні управи новий окупант зліквідував, і перевів вибори до сільських рад. Дотеперішній повітовий комісар Тимощук перейшов на працю в обласну управу в Тернополі, на його місце прислали з Кам'янця Подільського комуніста Зозульова. З його приходом, в перших днях грудня 1939 р. розпочалася реорганізація адміністраційного апарату.

Головою „райвиконкому" було призначено москаля Кокошу: начальником НКВД став капітан Фокін. Але під час націоналізації жидівських крамниць, обидва ці чиновники забагато присвоїли собі з цього націоналізованого добра (певно нестало для інших) через це обидвох їх з посад усунули, а на місце Кокоші прийшов Захарченко, із своїм заступником Дір'юченком. Вони мали зайнятись „плянуванням" та організацією колгоспів. Військовим комісаріятом завідував майор Артьоменко; земельним відділом — Сидоренко і старший аґроном Давідков. Той відділ мав дуже широкий засяг праці. До нього належала селекційна станція та ветеринарна лічниця. Начальником цеї лічниці був ветеринар, жид Кірхнер, а фельдшером — колишній повітовий ветеринарний лікар за Польщі, Ян Курек. При цьому ж відділі був так зв. „заготскот" себто відділ заготівлі худоби для держави.

Начальником фінвідділу (колишнього скарбового уряду) спочатку був Гамота, потім Горбенко, а його заступником став Бережанський адвокат — жид д-р А. Наґлер, (після втечі большевиків перед німцями в 1941 р. Наґлер передав тимчасовій укр. владі суму півтора мільйона рублів, що остали на його руках). У фінвідділі працював також Володимир Пришляк. Державним банком завідував москаль Бунов.

Шкільництвом завідували партійці із східніх земель. Гімназію обернули на „десятилєтку", чи („десятирічку"). Директором став москаль з українським прибраним прізвищем — Михайло Васильович Ткачук а завпедом — проф. Михайло Ребрик. У Бережанах діяв суд та прокурори — самі партійці. Адвокати мали свою кооперативу, що містилася

в домі адвоката Шісля на кол. вулиці Словацького. Головою кооперативи був жид Йоахім Іммердауер, але українців-адвокатів у тій кооперативі не було ні одного.

Міською лікарнею завідував поляк, д-р Володислав Біліньскі: лікарями були при тій лічниці, доктори – Володимир Лаврівський, Лонгин Мигоцький – українці, Н. Данек, Морасєвіч, Вікторчик – поляки, Фальк, Померанц і ще кілька – жиди. Головою міської ради став Левченко, а його заступником місцевий муляр Микола Служинський. Рибним господарством завідував М. Дидик селянин зі села Стриганець. Нагляд над млинами і фабрикою содової води мав партієць Драгун, а завідував нею кол. адвокат Кароль Гросман. Працював і „Кирпічний завод" себто обидві цегельні на Містечку, де знайшли собі пристановище на якийсь час і працю колишні судді та урядовці. Були в місті ще дві „артілі" тобто кооперативи майстерень – кравецької та столярної ім тов. Леніна... Першою завідував Альтшілер, місцевий кравець, другою Куньо Град, місцевий жид (комісар міста до грудня 1939 р.), який у своєму житті не мав у руках гебля. Заступником Града став Микола Когут із села Урманя, колишній член партії „Праці". Той хоча був фахівцем, бо закінчив столярську школу в Коломиї ще за Польщі. Весною 1940 р. комуністи зліквідували український дитячий захист-сиротинець СС. Служебниць, а на тій їхній посілості, розмістили гуртожиток „Заводсько-фізичного інституту". Українська гімназійна бурса на вул. Райській, стала тепер гуртожитком учнів десятирічки. Кооперативу „Народний Дім" перейменували на „Міську Торгівлю". Нею завідував Осип Кривко, діловодом став колишній суддя і адвокат Франц Бабяк. „Хлібна лавка" на ринку в ратуші, була для міста чимось „незвичайним, небувалим" як твердили партійці. Крім цього була ще крамниця „Бакалія", що мала три пункти для розподілу цукру. Населення могло дістати приділ по пів клгр. цукру на особу, але тільки два рази на рік, а саме на „свято" 1-го травня і на „свято" жовтневої революції. Був також склад мануфактури і склеп з взуттям, однак вони стояли завжди замкнені і товару в них не було. Зате у виставових вікнах „красувався" — портрет Сталіна-Джуґашвілі...

У грудні 1939 р. начальником місцевого НКВД був капітан Фокін, а коли його з того „теплого" місця прогнали, там „працювали" між інш., старший ляйтенант Навалов, (москаль), ст. лт. Мамонтов, ст. лт. Шевченко (жид) і лт. Дрофінскі (поляк). Крім цього, діяла під командою старшин НКВД так зв. „Народня Міліція", що здебільшого рекрутувалася з місцевого жидівського населення.

Покищо влада не втручалася у церковні справи, так бодай здавалось. Все ж таки через кілька тижнів після приходу большевиків, у церкві перестав співати на „дев'ятці" місцевий хор; чому ? – ніхто не питав. Коли ж енкаведисти почали з-під церкви завертати красноармійців, тоді люди з обережности почали заходити до церкви не головним, а бічним входом через захристію.

Незабаром після своєї появи у Бережанах, комісар Зозульов наказав головам сільрад закликати селян приступити до колгоспів. Найбільш неохоче поставились до цього колишні двірські „форналі", заявляючи зовсім відверто: „Ми досі працювали в колгоспі, а тепер, коли дістали кусок двірського поля, хочемо пожити на власному !" Большевики прислухались до цього нібито з поблажливістю, і справу „обговорювано теоретично", як висловлювався Зозульов. Керівництво районами провадилось усно, ніхто не знав, хто є начальником. Жодних письмових вказівок чи розпоряджень не було — Спочатку на нарадах делегатів Бережанського району про колгоспи не згадувано. Коли ж делегат села Мечищева Микола Федик згадав про творення колгоспів, то присутні на нараді всі без вийнятку закричали: „Товаришу Федик, ще не назрів час !" Усно розпорядились розділити фільварочну землю між бідняками (не хотіли видавати документи признання права на власність тих розданих ґрунтів, бо ж у дальших плянах були лише колгоспи). Але чим ту землю засіяти та обробляти, про це мови не було. Тільки представники тої ж влади все зазначали, що за своєчасний обробіток землі, засів та збір урожаю будуть відповідати голови сільрад, а за неуспіх їх будуть карати як за недогляд та розбазарювання соціялістичного майна !..

З багатших господарів брали податок такого розміру, як було за Польщі записано в податкових книгах. Крім цього, на них накладали ще так званий „прогресивний" податок. Щоб усе це заплатити, господар мусів продати щось із господарства чи корову, коні чи безроги. Речинець заплати тих податків був завжди короткий до „восьми днів". А коли заплатив і ту драчку, тоді на нього накладали ще так ними званий „культ-збір" у тій самій висоті, що й податок, а це вже й заможнього господаря мусіло зруйнувати. Як поставали колгоспи ? У кожному селі большевицька влада шукала для себе прихильників між бідняками, а також між лінтюхами, п'яницями і т. п. Звичайно серед них організовано групу „господарів", хоча в дійсності це були бідняки-халупники, і на них натискали, щоб вони були тими ініціяторами заснування в селі колгоспу. Коли вже така група в селі постала, тоді вибирала в селі десяток добрих, поважних господарів і починала кожного з них намовляти, щоб записувався до колгоспу. Пряма відмова означала б вивіз на Сибір. Тому селяни, звичайно відповідали представникові влади: „Та я товаришу комісар хочу вписатися до колгоспу, але дурна баба вперлася та й ні і ні ! Ну, що вона розуміє, от дурна баба. Прийдеться її прутом розуму навчити !" Комісар вислухавши не дозволяв жінку бити, радив переговорювати з нею по-доброму та весь час переконувати, що воно і для неї буде краще. Часами казав прислати її на розмову до канцелярії, але селянин відверто заявляв, що її того не скаже бо боїться, а комісар не знає яка в неї прикра ба й небезпечна вдача. Відбивались бідахи від цього колхозного добра, як лише вміли і як могли.

У Бережанському районі було запляновано 6, а в Козівському – 5 колгоспів. Весною 1940-го року в Бережанському районі був організований колгосп ім. Шевченка, а саме в селі Курянах, і він перетривав тільки один рік. На 1941-й рік було запляновано створення 4-х колгоспів: 1) колгосп ім. Косцюшка в селах Демня і Підвисоке, 2) ім. Кірова в Дуброві і Надорожневі, 3) ім. Сталіна в селі Мечищеві на землях колоністів, і 4) ім. 1 травня, в селі Котові. З початком 1941-го р., ці колгоспи вже діяли – і їх застала німецько-большевицька війна. В Козівському районі перший колгосп був створений у селі Вибудів, на 100-морґовому господарстві Василя Мельника. Крім цього були ще колгоспи на фільварку в Козівці, в селах Плотичі і Кривім, та ще одній непам'ятній місцевості. 1).

В грудні 1939 р. почалися серед українців арешти. Першими жертвами були інтеліґенти. Вночі з 23 на 24 грудня НКВД заарештував мґ-ра Володимира Лоґуша, д-ра Франца Коковського та його сина Степана, гімн. проф. д-ра Василя Левицького, директора народніх шкіл Миколу Божиковського, гімн. проф. Тадея Смулку, ем. дир. школи Василя Ладу, урядовця філії „Просвіти" Михайла Шмуґовського, кооператора Теодора Боянівського, та управителя школи Методія Беднарського. Всіх їх відставлено до в'язниць у Тернополі. Тієї ж ночі НКВД зробив обшук у домі д-ра Володимира Бемка і, не заставши його дома, обіцяв згодом навідатись. Так щасливо оминув він арешту. Незабаром після того, НКВД заарештував начальника кооперативного складу Повітового Союзу Кооператив Ярослава Шпундера, ревізора д-ра Михайла Мельника, директора кооперативи „Народний Дім" Івана Джулинського, проф. гімн. Івана Зугаєвича, суддю Миколу Самовича, інж. Івана Бакальця начального директора ПСК, та поляка – суддю Юрія Уленєцького. 2).

Заарештованих у грудні 1939 р. українців перевезено до в'язниці у Тернополі, де й померли – д-р Василь Левицький, та д-р Франц Коковський. Під час наступу німців 1941-го року, в'язнів з Тернополя большевики мали вивезти на схід, але певности немає, бо там багато людей замордували.

Большевики не давали спокою і родинам заарештованих. Швидко після тих арештів, вивезено з Бережан Марію Левицьку з двома синами Олесем і Мироном, дружину д-ра Василя Левицького, Валентину Джулинську з двома доньками, Боянівську, Шпундерову та Ярославу Бойкову з донею і одним сином; молодшого сина, Ярослава, студента теології, який по приході большевиків дістав нервовий розстрій, НКВД заарештував ще раніше. Він пропав без вісті. Від 10 лютого 1940-го р. розпочався поголовний вивіз колоністів. Вивозили поляків-колоністів, і тих українців, котрі відкупили в колоністів наділи враз із садибою. Так вивезли господаря Мосору з усією родиною з Рогатинщини. Він відкупив від польського військового колоніста яких 80 морґів землі в селі Жовнівці. Вивіз відбувався швидким темпом. Під заго-

роду польського колоніста під'їздило вантажне авто з енкаведистами До двох годин він з родиною мав зібратись; обов'язково мав узяти собою пилки і сокири, клунок з одягом і харчами: все домашнє та гос подарське устаткування, а також живий і мертвий інвентарі — зали шалися на місці. Авто завозило одну, дві чи більше родин на залізни чу станцію, там їх заганяли в неопалені вантажні вагони. Готови транспорт від'їздив, куди — невідомо. На станції відбувалися дантів ські сцени...

Весною 1941-го року були вже готові списки осіб призначени на дальші вивози. Із Бережанщини мали вивезти кілька тисяч осіб 22-го травня 1941-го р. вивезено до тисячі двісті осіб. Дальшому ма совому вивозові, перешкодив несподіваний німецький наступ.

За московсько-большевицької окупації з'явилась нова порода лю дей так зв. „сексотів". Сексоти, це — інформатори НКВД. Звідкіля вони взялися ?! На основі записків та інформацій кол. польських по ліцаїв, НКВД провадив арешти в повіті. Не маючи важливих доказ про вину арештованого — його звільняли, під наказом співпраці з НК ВД. Нещасний спасаючи життя, підписував що підсували, найчастіш декларацію про співпрацю і ставав — сексотом. Він був зобов'язани давати в означених реченцях відомості — звіти про свою місцевість мешканців. Між арештованими траплялися здебільшого відважні і ч сні молоді українські патріоти, які відразу ж після звільнення, інфо мували своїх про підписання сексотської декларації і — зникали з о рію, найчастіше переходили на німецький бік за Сян. НКВД, мавш і по німецькому боці своїх сексотів, в скорому часі про таку втечу д відувався, а щоб на такому після їхнього розуміння невдячному „визволення" пімститись — передавали їхні „заяви-декларації" німец кій поліції. Німецька поліція зараз же їх за те чіпала, та коли во покликалися на кількох свідків, що потвердили їхнє політичне наста лення — їх звільняли і більше не турбували. Так то „працювали" мо ковсько-пролетарські опричники за зразками незрівняної большевиц кої „тьохніки" у нищенні людей ! Але були сексоти, що вірно сл жили. Завдяки їхнім звітам, багато людей пропало. Поголовно вин зили родини націоналістів. Настало загальне недовір'я. У співпраці НКВД підозрівали деколи зовсім невинних людей. Лише вивіз роди запідозрених у сексотстві, — був для них виправданням, бо родин се сотів не вивозили.

Після прилучення Галичини, Волині, Полісся, та Підляшшя до та званої „Української Соціялістичної Совєтської Республіки" стало оч видним, що большевики всіми силами ліквідуватимуть національн свідомий елемент, застосовуючи для того тактику, давніше випроб вану на східніх землях України. Широкі маси народу знали в чом діло, але вони відчували, що є хтось, хто буде їх захищати і чинит большевикам опір. І ось почались розмови, пошепки, про самооборо ну, про „відділи безпеки", про якісь „сітки" і т. п. Це були вістки по ширювані з конспіративних оглядів на наказ Крайового Проводу ОУН

З'їзд Бережанців у Нью-Йорку в 1955 р. У бенкетовій залі сидять: зліва — Василь Садівник, О. Баранова, З. Баранова, Володимир Пришляк, д-р Остап Баран, Данило Сулжинський.

З'їзд Бережанців у Нью-Йорку в 1955 р. Сидять зліва: п-ні Євгенія з Бачинських Ференцевичева, ред. Льоньо Лепкий, о. крил. Дмитро Мигоцький, адв. Роман Гуглевич, д-р Никифор Гірняк.

Торговельна школа в Бережанах у 1942 р. Учительство і дітвора. Сидять з-пра учителі М. Огнистий, о. катех. Шараневич, проф. Винник, проф. М. Божиковськи

Курс для диригентів у Бережанах у 1943 р. Зліва сидять: Андрій Мороз, Ілярій Бабуняк, проф. муз. Зося Дубицька, останній проф. О. Винник.

По селах творяться групи підпільників від 5 до 15 боєвиків, що наскоками на енкаведистів та невеликі військові відділи, дають про себе знати і наганяють страху новій владі. Красноармійців беруть в полон, даючи їм вибір, або йти додому, або оставати і боротися разом з підпільниками; енкаведистів ліквідували, а викритим сексотам теж не було помилування. Підпілля знищило між ін. голову сільради в селі Раю Кобасовського, та сексота Теодора Кулебу.

Влітку 1940-го р., коли відділ енкаведистів з Бережан забирав у селі Конюхах людей на вивіз до Сибіру, раптом з'явився відділ „самооборони" і прогнав боєм ворога із села. Знову ж на дорозі між Вербовом і Нараєвом „хтось" понищив військові вантажні авта. Подібне трапилось і під Потуторами. Війська НКВД робили облави по селах перешукували ліси, ночами обходили села і обшукували хати та господарські будинки. При таких розшуках та облавах не рідко траплялися перестрілки і були жертви з обох сторін. Та месники нападали далі, а окупант також не припиняв вивозів.

Вже після втечі большевиків з Бережан, українським партизанам потрапили до рук архіви місцевої станиці НКВД. Тоді ж виявились ті великі жертви, що їх зазнала українська спільнота Бережанщини. У канцеляріях НКВД знайшли поіменні списки громадян повіту, призначених на вивіз, списки сексотів, протоколи з переслухань заарештованих та списки розстріляних. Одним із головних співробітників НКВД була жінка, що мала псевдонім „Вєра" — московка, яка вийшла заміж за колишнього австрійського полоненого з першої світової війни, Михайла Карача. Він походив з Бережанщини, був сином бідного селянина. Повернувся додому з жінкою і дитиною 1923-го р., оселився спочатку на селі, у братів-бідняків. Громадянство Бережан старалося допомогти тій родині. Михайло Карач спочатку працював у місцевій кооперативі, короткий час був десь поза Бережанами, а війна застала його з родиною як службовця місцевої філії „Просвіти". Із знайдених актів Народнього Комісаріяту Внутрішніх Діл (НКВД) виходило, що „Вєра" вже в 1926 р. мала зв'язки з якоюсь чекісткою її попередницею, та приїхала до Галичини з певними завданнями. Вона ті завдання весь час виконувала і їй саме „завдячує" інтеліґенція Бережанщини арешти і розстріли. Виявилось також, що серед сексотів був і колишній народний учитель Баворовський, який за Польщі „перейшов" на римо-католицький обряд і тому мав посаду учителя народньої школи таки в самому місті Бережанах. Він мабуть „працював" на дві руки — польську і московську. Сексотом був і колишній учень Бережанської гімназії, колиш. політ-в'язень за приналежність до ОУН студ. Іван Майчук. Син господаря із села Дібща, він очевидно мав зв'язки в організації ОУН; у повіті займав якийсь вищий пост в організаційній мережі підпілля. Весною 1941 р. на доручення НКВД, він з'явився в Кракові. Розкрив його, завдяки щасливому збігові обставин сл.п. Ярослав Старух, але Майчукові вдалося тоді втекти з Кракова, а потім також і з Бережан. Як дбайливо були сексоти законспіровані,

видко з того, що один з них Н. Польовий із села Лісник, за часів німецької окупації був службовиком районової молочарні в тім же селі. Тепер, як розповідають, він працює в обласному управлінні НКВД в Тернополі... Але на сексотах не кінчались усі „блага" нової „народньої" влади... На громадській площі біля руїн замку, було відкрито зараз по приході німців три братські могили. Дві з них розкопали. В обох знайдено по 70 тлінних останків замордованих людей. Декого ще розпізнали, між ними – Н. Павлова, учителя з Нараєва. На багатьох можна було розпізнати сліди тортур. Третьої могили через літню спеку не розкопувано. А скільки жертв закопали московські опричники в лісах та полях ! За час большевицької окупації 1939 – 1941 р.р. усі українські західні землі, де станув пахучий дьогтем чобіт московської орди – були вкриті братськими могилами !.. **3).**

У льохах в'язниці в Бережанах знайдено недавніх 150 трупів. Між ними знайшли останки молодої дівчини з Лісник, – вона мала на тілі страшні сліди нечуваного варварства і бестіяльства. Розпізнані останки, забрали родини, щоби тих своїх мучеників по християнськи поховати. Декілька в'язнів Божим чудом врятувались, через наглу втечу „начальства" в'язниці. Майже всі жертви московсько-большевицьких злочинів, поховали у великій могилі на цвинтарі в Бережанах. Із цього бестіяльства, пороблено багато світлин для історії новітнього московського варварства.

Терористичні дії большевиків полягали також в масових засланнях до таборів примусової праці та у винищуванні на місцях свідомого українського елементу. Нищення жертв відбувалось таємно, переважно вночі, в катівнях НКВД. Тіла замордованих закопували також ночами, у заздалегідь приготованих ямах, які потім зарівнювали з поверхнею, щоб від могил не залишилося сліду!..

---

1) Мілена Рудницька — „Західня Україна під большевиками 1939 - 1941 рр." стор. 325 - 351. „Весною 1940 р. частина лемків із Засяння, за згодою німіцької влади, переселилася на совєтський бік. Лемків привезли большевики до колгоспу в селі Криве. В колгоспі велика біда й не було що їсти. Одного дня лемки застрайкували і на працю не вийшли. Це був мабуть перший страйк за існування совєтчини !"

2) Юрій Улєнєцкі, як суддя, був дуже людяний, тому користувався пошаною серед українців. На суді, якщо кого мов звільнити від кари, звичайно на нього сварився, і то вже був знак щасливого закінчення справи. Його роля підчас сумерку Польщі в 1939 р. супроти українців була дуже цінною.

3) „Український малий Катинь" — „Свобода" ч. 182, від 3-го серпня 1950 р. Дмитро Соловій — „Голгота України" стор. 247 - 277, Вінніпеґ, 1953 р.

Німецько - большевицька війна – рік 1941

Назрівальний німецько-большевицький конфлікт, сприяв розвиткові української „самооборони" та підпільникам. Зростала активність створених на наказ Крайового Проводу ОУН груп із 4 - 15 боєвиків, про що була вже мова. У неділю вранці 22 червня 1941 р. посипалися

большевикам на голови перші німецькі бомби. Розгорілася війна на смерть і життя. 29 і 30 червня 1941 р. бомбардувальники зробили рейд на Бережани. Від бомб потерпів майже увесь ринок, вул. Збіжева, будинок „Сокола" і т-ва „Приязнь" із театральними залями. В останньому будинку мав приміщення якийсь большевицький клюб. Налет літаків був такий несподіваний, що большевики цілковито розгубились. НКВД наказав заарештувати обох парохів м. Бережан, нашого і польського підозріваючи їх у спричиненні налету... Напевно були б пропали, коли б не врятував їх випадково комісар Зозульов. З вікон свого мешкання, що було в сусідстві, він спостерігав і налет німецьких бомбовиків і арешт обох священиків. Видно обізвалося у нього сумління, і він таки їх врятував з тієї халепи. Большевики настільки втратили голову, що відступаючи з міста, підпалили порожній дім „Українбанку"; також не попереджуючи населення висадили в повітря динамітом стару ще австрійську порохівню, що стояла за містом біля цвинтаря, а до якої певно напхали багато своїх „боєприпасів." Своїми наслідками вибух був жахливий. Будинки на вулицях поблизу цвинтаря – обернулись в руїни, у всьому місті шиби потріскались, а у деяких повилітали й віконні рами; у будинках на дальших вулицях потворилися широкі щілини в мурах, попадали дахи, побилися шиби. Було багато ранених склом і цеглою. Спочатку населення навіть й не знало, що то робота большевиків, усі думали, що ту руїну спричинили німецькі бомби. Чому німці так важко збомбили місто, це виявилось пізніше. В місті стояв штаб командуючого фронтом генерала Тимошенка, і тому так немилосердно його збомбили.

Вночі на 1-го липня 1941 р. в Бережанах ніхто не спав, був рух і гамір на дорогах багато авт і підвод, все їде все втікає... Втікала також цивільна влада міста і НКВД у великій паніці. Саме тоді в помешканні адвоката Франца Бабяка відбувалась нарада Повітового Проводу ОУН. Там були: сл.п. Михайло Семчишин, Гриць Голяш, мґр. Мих. Степаняк і Іван Гірняк. Тоді складено плян перебрання влади і устійнено склад „Повітового Революційного Комітету" головою якого став сл. п. Франц Бабяк (вбитий польськими партизанами під Криницею 1944 р). Професора Гринька Бобяка призначено директором державного банку. Референтуру безпеки доручили Іванові Королишинові, його заступником мав бути проф. Роман Кокорудза. Організацію повітового комісаріяту перебрав на себе Франц Бабяк.

Крім „Повітового Рев. К-ту", діяв окремо як надрядний орган, „Повітовий Провід ОУН". Його завданням було організувати бойові частини, налагоджувати зв'язок з німецьким військовим командуванням, відразу ж після прогнання большевиків з даної місцевості – розшукувати та захоплювати большевицькі акти, архіви і т. п. Обидва Комітети мали здійснювати свої завдання в тісному порозумінні. Розмежувань компетенцій та пляну праці не було. Такий стан тривав приблизно до початку листопада 1941 р.

Бій за Бережани розпочався вночі з 2-го на 3-тього липня 1941 р. Із заходу від сторони Рогатина відступали на Бережани дві большевицькі дивізії. Під Лісниками передові частини большевиків, заатакував відділ українських повстанців, з якими вже був кулеметчик німецький вояк-мотоцикліст. Рівночасно від північної сторони, з горбів Сторожиська почала наступ на большевиків якась німецька частина, а від сторони Нараїв-Лани – німецька артилерія почала інтензивно обстрілювати шлях Куряни-Лісники-Бережани. Тоді в большевицькій відступальній колоні стало замішання – вони опинилися в кітлі. Були великі втрати в людях і воєнному матеріялі. Большевики шукали рятунку в Бережанських та мечищівських лісах, лише мала частина з них прорвалась лісами на Підгайці-Бучач. Чимало потрапили до полону. Шлях Лісники-Бережани-Козова був встелений забитими і пораненими та різним воєнним матеріялом. Большевицьке командування втратило голову, а армію охопив страх перед новими методами ведення війни.

У боях за місто Бережани загинуло всього 11 німецьких вояків яких з почестями поховали на греблі Бережанського ставу. Похорон відправив парох о. Євсевій Бачинський, при великому зібранні народу Під час боїв з большевиками, українські повстанці промощували німцям дорогу, передусім тим, що ширили паніку серед большевиків. Команданти німецьких частин радо налагоджували зв'язки з повстанцями, бо ж вони знали територію і мали підтримку від населення. При в'їздах до сіл ставили тріюмфальні брами прикрашені українськими і німецькими прапорами (дехто твердив, що це нібито діялось за вказівками Крайового Проводу). Наступальні німецькі військові частини, в основному „Вермахт" ставилися до населення приязно. Та все ж такий ентузіязм і радість українського населення, ставлення тріюмфальних брам, їх трохи дивувало. Не розуміючи цього, вони відверто питали „Ви нас вітаєте, а що буде, як совєти повернуться ? Війна ще не закінчена, вона щойно почалася"... Дехто із них не радив так дуже не зверх виявляти своїх симпатій.

Треба визнати, що нерозуміння було двостороннє, бо ж і населення не знало ще тоді про пляни німців відносно України... Місцевими справами німецькі військові команди не цікавились. Видимим знаком нових обставин були „ортскомандатури", і така була вже у Бережанах 3-го липня. Ця команда відразу ж налагодила контакт із Повітовим Комітетом, що почав свою діяльність. Безпосередньо по втечі большевиків, Повітовий провід ОУН захопив большевицькі архіви і організував міліцію під командою Павла Созанського, Івана Королишина і Романа Кокорудзи. В місті почалась організаційна праця і розбудова громадських установ. Адвокат Ф. Бабяк очолив пов. комісарія при якому створено реферат больш. жертв і редакцію „Бер. Вістей", що її обняв проф. Осип Кліш. Референтуру земельних справ перебрав Степан Щур, господар з Котова, шкільництва проф. Григор Бобяк і

помічником Михайлом Брунцем. Повітовим лікарем став д-р Володимир Лаврівський. начальником повітового суду суддя Й. Янович. З початком серпня Апеляційний Суд у Львові іменував начальником місцевого окружного суду, кол. віце-презеса польського окружного суду Кароля Должицького; його заступником став д-р Володимир Стеткевич, кол. суддя в Підгайцях. Не вистачало кандидатів на суддів серед українців, тому прийнято й декілька поляків. Треба визнати, що в Бережанах прийняті на службу поляки, поводилися дуже льояльно і пристойно. За весь час німецької окупації у всіх цивільних установах і в суді, урядовою мовою була мова українська, а теж і все діловодство провадилось нашою мовою. Посадником міста Бережан став Володимир Пришляк.

Місто було поруйноване налетами, багато вулиць – у руїнах. Зразу приступлено до ремонту ратуші, парохіяльної церкви і костела, що були пошкоджені під час воєнних дій. Роботами керував міський будівничий Микола Люшняк і кол. міський будівничий Франц Петрика. Робітники вимагали нагороди за працю не грішми, а натурою – по п'ять кілограмів хліба за день праці. Щасливо для міста, у Бережанських млинах остало кілька вагонів муки, що її большевики не вспіли загарбати та вивезти. Ось на наказ магістрату, муку звезено до пекарень і вже третьої днини по втечі большевиків, на ринку з'явився хліб.

Відновлено тоді споживчу кооперативу „Народній Дім", а проф. Гр. Бобяк взявся за віднову „Українбанку". Ще большевики не вспіли втекти за річку Збруч, коли в Бережанах з'явилась брошура професора Григорія Бобяка під наголовком: „Каїне ! Що зробив єси зі своїм братом !" В ній проф. Бобяк п'ятнував московсько-большевицькі злочини, звірства і бестіяльства під час окупації Галичини.

Праці було доволі. Налагодити адміністраційний апарат у повіті при обмежених власних силах – було надзвичайно важко. Не було досвідчених у такій праці людей. Одних нищила Польща, а других знищили, або вивезли большевики. Провід ОУН почав організувати „Національну Оборону" Село творило сотню. До вишколу новобранців, які радо вчились військового діла, зголосилися старшини і підстаршини колишньої УГАрмії та польської армії. Організовано також школу військових підстаршин.

Незабаром після приходу німців у Бережанах відбулося величне свято, у зв'язку з актом„ Відновлення Незалежности України", проголошеним у Львові 30 червня 1941 року. На ринку побудовано трибуну, прикрашену українськими і німецькими прапорами. На трибуні стояв повітовий провід ОУН, представники української влади та духовенства і місцевий ортскомандант; перед ними дефілювали трійками Національна Оборона", під проводом своїх старшин та підстаршин. Приблизна кількість учасників – 20 тисяч осіб. Радість серед населення не мала меж !

Всі раділи відновленням Української Держави. Всі ставали до праці. Маяли українські прапори, гриміли українські народні пісні... Про

наміри німців ще ніхто нічого не знав, та й хто тоді такими справами цікавився. Всі жили нинішнім днем щасливі, що не бачать тих лукавих московських очей, тих фальшивих підсмішків і того забріханого північного дикуна — комуни !

Політичні обставини змінилися докорінно протягом тижнів. Але почуття народу ще раз відверто виявились: було це свято на горі Лисоні восени 1941 року. Могила на Лисоні — одна із багатьох курганів-могил, що їх насипав народ на знак пошани до своїх Героїв. Братська могила на тій славній горі ділила долю і недолю Бережанської землі. Вона бачила пацифікацію. її безчестили-розкопували, зневажали, зрівнювали з землею. Та люди не давали їй пропасти, — відновлювали, прикрашували, досипали та відвідували церковними процесіями-походами, віддавали поклін тим, що своєю кров'ю зросили цю землю, а самі увійшли у Пантеон славних і безсмертних українських Героїв-Лицарів.

Восени 1941-го року на Лисоні відбулися урочисто-величні поминки. З усієї Бережанщини прийшли процесії на могилу, майже з усього Поділля прибули тисячі народу, окремий потяг зі Львова привіз учасників боїв на Лисоні 1916-го року... — всі прибули, щоб вшанувати пам'ять Українських Січових Стрільців загинулих за волю України.

У панахиді взяли участь 30 священиків. Потім — святкові - патріотичні промови; між промовцями були сл. п. Осип Дяків-Горновий і Василь Івахів. Це вперше народ вільно молився за своїх Синів - Героїв.Це були справжні перші поминки на українській землі, серед яких не крутились ворожі шпигуни та секретні аґенти, де нікого не заарештовано, нікого не чіпались і нікого не засуджено !

* * *

Хоч події безпосередньо перед початком німецько-большевицької війни не віщували багато доброго для української справи з боку німців, то все ж таки ширилася віра в зміну на краще. Однак треба пригадати, що в Кракові перед самим наступом на схід, ґестапо раптом провело арешти серед українського організаційного активу (сл. п. Ярослав Старух,та інші опинилися тоді у краківській в'язниці на „Монтелюпіх"). Активні організаційні чинники на Україні були розгублені. Вісті про розбрат в ОУН по-різному пояснювались. Прихильники Бандери виступали зовсім явно на поверхню життя. З очищенням території від большевицької окупації, вони відкривали бюра Організації, реєстрували членів, здійснювали військовий вишкіл і т. п. Гітлерівці, вірячи в свою перемогу на сході, дійшли до висновку, що українські самостійники є та можуть стати для них надалі ще більш небезпечними. Тому вони несподівано вдарили! Розпочалися масові арешти націоналістів, а потім і катування та розстріли.

Край не мав потрібних і докладних інформацій про справжні наміри німців, сам Гітлер, як по війні стало відомо, міняв пляни, але на Україну дивився, як на „лебенсраум" — житницю і терен для німець-

ких колоністів. Тимчасом, вірячи, що йде бій за знищення комунізму, а тим самим за волю України – народ рвався до бою. З кінцем липня, а може на початку серпня 1941 р. автор приїхав з Кракова до своєї рідні в Бережанах. Тому, що сам мав нагоду бачити гітлерівський режим на заході, переслідування польського та жидівського населення, вважав своїм обов'язком поділитися з громадянством на таємних зборах своїми спостереженнями та враженнями. Збори відбулися в магістратській залі. Він інформував у першу чергу про те що бачив на заході, про режим, вищість германської раси в практиці, творення ґетта та грабіж майна та про політичне вірую написане у книжці „Майн Кампф", яку тепер почали читати українці і поляки, бо перед тим мало хто нею цікавився. На тих зборах виразно висловлено думку, що німці не йдуть будувати Україну, а мають свої пляни та політичні цілі. При кінці говорено про працю „Українського Центрального Комітету" (УЦК) у Кракові під головуванням проф. д-ра Володимира Кубійовича, про організування такого ж Комітету у Львові під проводом д-ра Костя Паньківського, та про постання у Львові „Національної Ради". Прелеґент радив бути обережним, однак — ставати до праці, в міру можливости організувати та будувати власне життя. Учасники наради слухали звіт з видимим зацікавленням, бо заторкнені справи були для них невідомими. Ставили різні питання, але не могли повірити і, що ще важливіше — зрозуміти всього !..

Першого серпня 1941 р. німці проголосили розпорядження про створення „Дистрикту Галичина" і прилучення його до „Генерального Губернаторства". До Бережан приїхали перші представники німецької цивільної влади: „ляндкомісар" – повітовий комісар Крюґер, із своїм урядовцем Врублєскім, відтак прибув барон фон Брінкен для керівництва колгоспами в повіті і „крайсляндвірт" Зоґстрог.

У першому розпорядженні німецької влади закликалося населення здати зброю та радіоапарати. Щоправда, цього наказу не виконано, але нім. урядовці не звертали на це уваги. Вони прийшли сюди за хлібом ! Тому найбільшу увагу вони присвячували „земельному відділові". Коли ж барон фон Брінкен почув від Стефана Шура, начальника земельного уряду, що в повіті взагалі немає колгоспів, але є кілька фільварків, Брінкен оглянув їх у Курянах і Літятині. Фільварок у Курянах „взяв" для себе крайсляндвірт Роґстрог, а в Літятині Брінкен. Той фільварок був власністю Войцєховського, який був добрим господарем та сам завідував фільварком. Практичний Брінкен передав йому заряд фільварком з правом замешкати у спільних з іншими службовцями офіцинах, бо дім його з усім устаткуванням, забрав для себе. Войцєховський, що ціле своє життя провів на тім фільварку, погодився дальше працювати. Восени 1939 р. большевики прогнали були його з Літятина, та наказали йому замешкати у Бережанах в домі убогих напроти костела, ото ж тепер його становище покращало. У Курянах завідуючим фільварком призначив Роґстрог кол. полковника Романа Долинського.

По Роґстрогові крайсляндвіртом став Ґоріц, якому підлягали повіти: Бережани, Рогатин і Підгайці. Він реорганізував земельний відділ, створивши дві референтури: 1) продукції (ерцайґунґ), і 2) заготівлі (ерфассунґ). Всі три повіти мали річно здавати 100 тисяч сотнарів пшениці, 100 тисяч сотнарів жита. 50 тисяч сотнарів ячменю і стільки ж вівса, разом 300 тисяч сотнарів збіжжя. Були окремі континґенти на м'ясо, товщ, молоко, яйця, картоплю і т. д. За доставлений континґент, видавали селянам так зв. „бецуґшайни", тобто квитки з правом одержати в призначених крамницях матеріяли, потрібні в господарстві, як шкіру, матеріял на одяг, залізо і т. п., крім цього ще якусь кількість літрів „шнапсу" (горілки). Адміністраційно край був поділений на „крайсгавптманшафти" — окружні староства; у склад кожного входило по три давніші повіти. Волосні громади було скасовано і заведено окремі громади, з виборним війтом, як це було за Австрії.

Ґуфнаґель був всевладним паном при видаванні „бецуґшайнів", безоглядним і непоступним. Комісаром безпеки був Нолєн пізніше Беккер. Начальником „Арбайтсамту"— відділу праці — був Евальд Курш. То була важка і невдячна референтура: він призначував людей на роботи в Німеччині. Курш не належав до партії, був людяний і вирозумілий, він не провадив у повіті „ловів" на людей, котрих посилали на роботи в Німеччину. Одного разу дві жидівочки з Рогатина, видаючи себе за українок, зголосились на роботу до „Райху". Курш знав, що вони жидівки, одначе післав їх транспортом, мовляв, не моя то справа.

До Бережан прибув невеликий відділ німецької поліції (шуцполіцай) та жандармерії. Українську міліцію перетворено в допоміжний орган жандармерії; командантом „української поліції" призначено майора Николина. Для кримінальних справ зорганізовано кримінальну поліцію, так зв. „кріпо", де знайшли собі пристанок колишні польські поліційні аґенти. Їх начальником став німець Поліц, а заступником поляк Ковальскі. У вересні 1941 р. приїхав до Бережан „крайсгавптман" Ганс Адольф Ассбах, типовий представник гітлерівської Німеччини. Він започаткував курс „твердої руки" і наглядно показав, як мала б виглядати „Нова Европа", про яку мріяли гітлерівці з їхнім „фюрером" на чолі. В перших тижнях свого урядування, скликав декілька „інформаційних" нарад, під час яких більше наказував чим інформував. Українські місцеві кола, зокрема духовенство для нього фактично не існувало. Заступником Ассбаха став Крюґер, дотеперішній ляндкомісар. На посаду секретарки приїхала на початку 1942 р. молода німкеня, приблизно 200 фунтів ваги, на прізвище Шміц. Її поведінка була дуже горда і непривітна, тому вона не користувалась симпатією навіть серед своїх німців, що називали її „дікке куґ" по нашому — груба корова. Ассбах іменував своїх „бецірксляйтерів": на повіт Бережани був іменований Носке, кол. судовий екзекутор із Східньої Прусії, тобто зовсім дрібний урядовець, але з незвичайним „організа-

ційним хистом для себе. Він дуже швидко „організував" собі господарку в Потуторах і стягав туди все, що потрапило під руки — расову худобу, добрі коні, свині, дріб, сільсько-господарський реманент тощо. Так і видно було, що в „Новій Європі" це поважний кандидат на важкого мільйонера — такий здібний ! Його шеф, Ассбах, був не менше підприємський, і може навіть „перевищив" свого підвладного Носке. Ассбах, людина середніх літ, родом з Кантрек, біля Штеттіну член партії, зразу забрав „собі" фільварок у Курянах, як лише відійшов його попередній „власник" Роґстрог. Одним з перших урядових актів Ассбаха було скасування посту повітового комісара, яким був Франц Бабяк; його призначено начальником збірних ґромад повіту, але пізніше їх скасовано та привернено кожному селу владу, — громадську раду та війта. На початку 1942 р. прийшов наказ створити жидівське ґетто, з призначенням руїн ринку на його приміщення. Наслідком німецьких налетів знищені були ринок та вулиці, де переважно мешкали жиди. Доми були повалені, люди жили під горами румовищ у підвалах-пивницях. Саме в тих пивницях мало бути приміщене ґетто. Румовища загородили колючим дротом і туди суворо заборонили входити не-жидам.

Справами ґетта мали займатися нашвидку зорганізована „жидівська рада (юден-рат), а до її роспорядження організовано з молодих жидів „жидівську поліцію". Очолив „жидівську раду" д-р Клярер, кол. урядовець польського староства. Відтоді жиди мусіли носити „сіонські зірки". З молодих жидів зорганізовано робітничі відділи. Один такий відділ з 200 осіб, Ассбах призначив постійно працювати в фільварку Куряни, який уже вважав за свою приватну власність.

Перед створенням ґетта сталася пізньої осени інша подія. На жидівський новий рік 1941 р. Ассбах наказав усім жидам-мужчинам зібратися в подвір'ї кол. військових казарм. Тернопільські ґестапівці перевели розподіл зібраних, які прийшли , не передчуваючи лиха. Лікарям, дентистам та професіоналістам наказано повернутись додому. Всіх інших інтеліґентів професорів, правників, вищих урядовців — приблизно 500 осіб, відвезли до в'язниці. Через кілька днів, відділ ґестапівців з Тернополя посадив тих людей на вантажні авта, мовляв, вивозять їх на примусові роботи до Райху. Авта з тими заарештованими підїхали до каменоломень за місто. Жидам казали з возів вийти, і там же на місці їх усіх постріляли.

Після того практичного показу, як буде виглядати „Нова Европа", населення охопив неспокій і зневіра — а ще до недавна панувала радість у зв'язку із звільненням від комуни... Бережани мають чудову околицю. На горбах Сторожиська стоїть манастир оо. Бернардинів. Звідти чудова панорама на всю околицю. Місце сподобалось і Ассбахові. І він вирішив збудувати там для себе приватну віллю-палату. Щоправда сусідні одно і двоповерхові доми частково заслоняли краєвид із майбутньої палати. Але й на це знайшлась рада. Ассбах приказав міському будівничому, Казимирові Вішнєвському, приготувати

плян перебудови цілого міста, включно з накресленням нових вулиць.

Ще кільканадцять років тому, магістрат, дбаючи про зовнішній вигляд міста, обдумував справу доцільного плянування вулиць. Були вже пляни і, видаючи дозволи на будову нових будинків, магістрат ставив відповідні вимоги, як призначення частини ґрунту під хідники на поширення доріг і т. п. Ті пляни мав у себе міський будівничий, Ассбах їх переглянув, пляни йому сподобались і він відразу їх схвалив, наказавши розвалити всі доми, які не були побудовані згідно з тим пляном. До цього призначено жидівську робітничу бриґаду. Треба признати, що робітники взялись до роботи сумлінно. Заки внаслідок багатьох скарг, команда львівського ґестапо наказала затримати роботи, – робітничі відділи встигли розвалити майже 90 нових і старших домів-кам'яниць. Тобто, чого не встигли знищити німецькі бомбовики – те знищили жидівські робітничі бриґади, виконуючи наказ Ассбаха. Отож наказане руйнування виконували дуже совісно: нищили двері і вікна, ламали паркетні підлоги та кафлеві печі так, що цього матеріялу не можна було ніяк використати. При тому сотні селянських підвід звозили камінь і будівельні матеріяли на будову палати. Ассбах був теж і запальним мисливцем, часто він із своїми компанами - німцями влаштовував полювання в довколишніх лісах. Так одного разу, прийшла йому охота збудувати в урманських лісах мисливську палатку, бо знав, що такі будують для себе багаті достойники... Знову селяни десятками підвід без жадної заплати, звозили будівельний матеріял і давали дарових робітників до будови мисливської палати, для достойника гітлерівської „Нової Европи"...

Ассбах плянуючи перебудову міста, захотів збудувати спортовий майдан. Хоча на Адамівці було кількасот морґів сухих сіножатей, і там вже був построєний такий майдан, новий майдан вирішив він збудувати на 30 гектарах підміських урожайних городів, що тягнуться на схід від міського цвинтаря.

Не звертаючи найменшої уваги на те, що власниками тих городів є приватні люди, Ассбах наказав послати на ті городи, жидівські робітничі відділи для переведення нівеляційних робіт. Жидівські відділи працювали там з правдивою насолодою, мовляв, „ми гинемо, то чому не маєте гинути і ви ?" Городи розкопано, ґрунт знищено, але майдану так і не збудували, бо ті роботи-злочини стримав дистрикт, вища влада. Селянки з довколишніх громад, приносили на базар молоко, ярину, дріб, яйця тощо. Любила приходити на базар секретарка Ассбаха та „груба корова" в товаристві Ноцке, жінки ляндвірта. В Німеччині вже давно діяла карткова система, а тут — їсти хвала Богу є що, і до вибору, ще й самі на базар принесуть. Вибирали ті швабки все, що їм подобалося, але не любили платити. Коли ж селянки поскаржилися, то Ноцке ще й шпіцрутом вдарила ! Скарги до Ассбаха не мали успіху. Бідні селянки не читали геніяльного твору „Майн Кампф" і ще не знали як має виглядати „Нова Европа". Швабки давали практичні лекції...

Село Ценів виконуючи наказ доставити до Бережан призначений контингент, зібрало валку і під проводом свого начальника громади Пайончківського привезло те збіжжя до Бережан. Здавши контингент і купивши що потрібно, вони повертались додому. Помилково оминаючи якусь підводу, Пайончківський звернув на хибний бік шляху. Недалеко стояв „шуцполіцай" із так зв. „фольксдойчів". Він підскочив до Пайончківського та й почав його бити палицею, куди попало: Ти куди їдеш ?" .. Поїхав сердега Пайончківський побитий. Переїжджаючи селами, на запит стрічних, що сталось, хто його потурбував — відповідав: „То заплата за контингент від німців"!.. Скарги до дистрикту проти Ассбаха та його співробітників не припинялися. Нарешті восени 1943 р. його забрали з Бережан до війська. При війську мав ранґу старшого стрільця (за австрійських часів казали фрайтер). Погану славу залишив по собі той „будівничий".

На місце Ассбаха призначено д-ра Беккера, адвоката з Гамбурґу, що прибув до Бережан із своїм заступником д-ром Дробенком, українцем. Д-р Беккер познайомився з представниками українського громадянства міста і повіту. Знавши про причини усунення свого попередника, він просив громадян забути про ті промахи і довіряти йому. Прислухувався до скарг і неправних дій, що сталися давніше, старався направити заподіяне лихо попередником. Д-р Беккер налагодив безпосередній зв'язок із селянством, духовенством, був на українських святах, імпрезах та празниках. Урядовцям-німцям він наказав відноситися до місцевого населення з належною пошаною, мовляв „вони нас годують".

Повіт полегшено зідхнув, але шкоду заподіяну Ассбахом, годі було виправити: не повернути життя розстріляним, ані здоров'я запроторенним в Освєнцімі. Поволі настав лад і порядок, зникли надужиття... У судовій в'язниці в Бережанах сиділи деякі наші громадяни обвинувачені в перетримуванні жидів. Між іншими за те майже рік сидів Степан Терлюк зі села Вівся. Завдяки заходам д-ра Беккера, слідство проти них приспішили і врешті-решт усіх звільнили без суду.

Жидівська меншість

Жиди у своїй масі завжди притримувались на наших землях поли того, хто був при владі. А що при владі віддавна у нас були поляки, то й жидам з ними було по дорозі. Їх відношення до української маси було досить байдуже. Жиди торгували в селах і містечках, придобрювалися до власників фільварків (були жиди посесори польських фільварків), шинкували тощо.

Після першої світової війни із започаткуванням сільських споживчих кооператив, жиди-крамарі почали із сіл поволі виноситися до міста. За першої організаційної стадії кооперації, жиди дивились на неї, як на переходове явище наперед у їхньому розумінні – засуджене на невдачу. Так думали жиди-крамарі по селах. У місті купці-гуртівники ставилися до сільських кооператив навіть прихильно, бо ж вони фак-

тично були доставцями товарів для кооператив: (Ґрінберґ, Фоґель – ґуртівники нафти і свічок, Фенстер, Альтайн, Мессер, Альтман – мішані товари, Яків Міттельман – залізні товари, Зляткес — торгівля шкірою). Після встановлення твердої польської валюти, в Бережанах вибився на чільне місце „Народний Дім". Сільські кооперативи брали там товари, тим більше, що „Народний Дім" почав спроваджувати вагонами такі товари, як нафта, свічки, сіль і цукор. Потім діяв „Окружний Союз Кооператив", як надрядна кооперативна повітова установа, і тоді жидівські ґуртівники втратили відборців, якими були кооперативи. Ще якийсь час різними способами вони намагалися притримати деякі кооперативи при собі, але тут на перешкоді стали ревізори повітових кооперативних осередків, які контролювали книги та фактури. Стрінувши „чужу" фактуру, вони вимагали від справника кооперативи, щоб її сплатив власними грішми. Селянство не ставилось вороже до жидівства в цілости. Не було якогось загального антисемітизму, ані фізичного винищування жидів.

Статистичні показники про загальну кількість жидівського населення в повіті подають:

У 1900 р. ..... 8.084 осіб,
У 1939 р. ..... 7.600 "
У містах – Бережани, Козова, Нараїв : ..... у 1900 р. 6.876 "
у 1939 р. 6.480 "

Іншими словами, на селах у 1939-му році жили 1.120 жидів. Про нетерпимість до жидів серед українського населення – немає що говорити, бо такого не було. Ріжниця в кількості жидів у 1900 р. і 1939 р. пояснюється тим, що якась частина їх за польських часів еміґрувала до Палестини чи інших країв, а певний відсоток, особливо інтеліґентів, під час перепису населення подавав свою національність як „поляк мойсеєвого віровизнання". 1).

У політичному житті жиди трималися з поляками, хоча тут і там траплялися вийнятки – прихильники українців. В період Визвольних Змагань, у 1918 – 1920 рр., кількох жидів з Бережан, як син адвоката Гальперна, син ґуртівника-купця Сиґаля і ще кількох служили в УГ-Армії, деякі жиди разом з українцями, терпіли в польських в'язницях. Були між ними ще й перед першою світовою війною прихильники орієнтації на українців, як бл. п. д-р Вільгельм Найман, лікар родом з Підгаєць, кол. учень Бережанської ґімназії, студ. унів. та член „Академічної Громади" у Львові Марко Бардах, які завжди і всюди заявляли, що вони є українцями мойсеєвого віровизнання. Було ще декілька таких одиниць, але ніде правди діти це були одиниці. Бережанець Антін Чарнецький у своїй книжці „Спомини з мого життя" на стор. 21 подає, що „... з нагоди погрому жидів у Кишиневі Бережанська жидівська громада влаштувала у великій божниці поминальні жалобні відправи. Як представники українців пішли туди д-р Володимир Бачинський і ґімназисти Антін Чарнецький та Михайло Рудницький..."

Той же автор, описуючи про-російські симпатії серед швайцарських соціялістів та подаючи їхню ґенезу, пише на стор. 122 – 123 таке: „... Проти тих впливів (російських) боротьба не легка. Їм на підмогу прийшов колишній член „Молодої України", Марко Бардах, який із-за особистих непорозумінь з Василем Панейком написав пашквіль – ніби історію України, „Ґешіхтльозес Фольк" (Нарід без історії), якою проти українців користувалися швайцарські соціялісти."

Курс німецької політики супроти жидів під час останньої війни – відомий. В 1942 р. німецький службовець так зв. „зондердінст" зустрів на вулиці міста старшого віком чоловіка, лікаря д-ра Фалька, жида з пов'язкою на руці. Той службовець ніс під пахою гуску з базару. Він прикликав д-ра Фалька і наказав йому нести гуску. „Я своїй жінці не ношу її закупів додому, то й вам, молодий чоловіче не понесу !" – відповів флеґматично д-р Фальк. „Ти проклятий жиде !" – гукнув німець-ґестапівець і вдарив лікаря по лиці, той не лишився позаду і тим же відплатився. А за хвилину впав трупом від кулі ґестапівця. Все це діялося прилюдно, серед білого дня біля базару. Ґестапівці ганялись за жидами, мов мисливські пси. Після кривавого жидівського нового року восени 1941 р. ґестапо зліквідувало Бережанське ґетто. Як розповідали очевидці, на жидівському цвинтарі-окопиську – викопано 4 дуже великі ями. Ґестапівці, напідпитку, з допомогою поліційних собак і таки жидівської допоміжної поліції, гнали на окопиську чвірками всіх жидів з ґетта. Похід замикав „юденрат" у повному складі. Кожний тримав руди над головою. Вони йшли свідомо на смерть. Матері несли діток, хворих та немічних везено на підводах. Ішли спокійно, без гамору, без нарікань – зрезиґновано. Ніхто не пробував рятуватись втечею. На окопиську їм наказали роздягнутись до сорочки, потім кожний підступав на край ями і падав туди від пострілу в потилицю. В останню хвилину ґестапо дозволило лікареві Пінкасеві Померанцові, кількома словами попрощатися. Він сказав: „Доля судила нам такий кінець. Ми ґинемо всі за провини наших батьків..." Він перший, разом із дружиною і дітьми-підлітками – загинув.

Через тиждень ґестапо вистріляло і допоміжню жидівську „поліцію", але декілька осіб з неї таки врятувалися втечею. Люди співчували трагедії жидів, по змозі допомагали харчами втікачам, а також переховували їх у своїх дворищах. Багато жидів переховувались в лісах. В селі Олесин між селянами переховувалися родини Ґрадів та Ґутенплянів з Бережан. Багато жидів переховували у себе міщани на Адамівці, і доносів не було. Дехто з жидів приставав до наших партизанських частин, як дентисти, лікарі та інші фахівці.

Дивна натура нашого народу ! З приходом большевиків чимало жидів запряглись до співпраці з їхнім режимом та й не „за страх, а за совість". Не один з-поміж них залляв „гарячого сала за шкіру" нашому братові. Ще за польських часів один із жидівських візників кричав до нашого громадянина: „Ну, ту ще нема України, ту Польска". Коли прийшли большевики, той самий візник перший став міліціонером

з великою червоною опаскою на рукаві... Він стежив за ладом у чергах біля крамниць, самовільно перепускаючи поза чергою своїх одновірців, а на зауваження що так робити йому не вільно — відповідав криком: „Що то за контр-революція ! Ви націоналіст ! Як вам не подобається, ідіть за Польсков!" І саме цього візника, як і інших його одновірців переховували наші міщани на Адамівці !

* * *

За переховування жидів грозила кара смерти, а в найліпшому випадку, кількадцять літ в'язниці, та запроторення до жорстоких і нелюдяних німецьких кацетів, з яких мало хто виходив живим. Та це чомусь не залякувало нашого брата, він грався із своєю смертю. Весною 1944-го року в селі Мечищеві, розташованому серед лісів, представники німецької влади закуповували худобу. Саме тоді, німецький поліцист побачив на вулиці виразного жида, якого відразу заарештував. Той признався, що він жид дентист-лікар Динес, та й ще додав, що крім нього, переховуються в селі приблизно 30 жидівських родин. Подав навіть прізвища селян, у яких переховувались жиди. Їх заарештовано і, разом з ними привезено до в'язниці в Бережанах і декількох селян. На суді проти селян за допомогу і переховування жидів, виступали за свідків... деякі з тих же переховуваних жидів ! Своїми свідченнями жиди обтяжували селян: ми, мовляв, дали їм дещо з нашої ґардероби, білизну, одяг, і платили їм грішми за харчі й помешкання... Після судової комедії чи траґедії, зліквідовано жидів, а селян відвезли до концентраційного табору в Авшвіці... У 1944 р. не було про жидів ніяких вісток. Люди стрічали їх у лісах, але не було випадку, щоб про те доносили до ґестапо. Розповідали лише втаємниченим, що ночами підходять під селянські хати по хліб чи поживу, а також що багатьом допомагає УПА.

— * * * —

Згідно із статистикою з 1939 р., в Бережанах жили близько 4 тисячі жидів. Як припускали знавці міста, яких тисяча жидів виїхали на схід. перед приходом німців, дещо вивезли большевики таки примусово (самі жиди подають кількість примусово вивезених жидів на схід з українських земель на чверть мільйона) так, що з приходом німців, не було більше жидів як дві тисячі п'ятсот до двох тисяч шістсот осіб в місті. З тих осіб, багато ще виїхали в інші місцевості, де вони не були знані як жиди, мавши на руках так зв. „арійські папери", тобто фальшиві особисті довідки. За часів німецької окупації загинули по ріжних місцевостях до п'ятсот жидів, восени 1941 р. ґестапо зліквідувало точно п'ятсот десять жидів, а при ліквідації ґетта в 1943 р. загинули тисяча сто вісімдесят, пізніше у Мечищеві в 1944 р. загинули 30 жидівських родин, тобто приблизно сто людей, — коли підсумувати весь рахунок, виходить, що німці знищили дві тисячі двісті дев'ятдесять жидів, а врятувались не більше двісті-триста осіб.

Тих людей живих свідків нечуваної трагедії жидівського народу,

З'їзд Бережанців у Нью-Йорку в 1955 р. На світлині о. сов. Василь Головінський і Степан Щур.

врятував не хто інший, а тільки українське населення Бережанщини, що не було вийнятком на галицькій Україні. Але теперішні верховоди жидівської спільноти у вільному світі, чомусь не люблять про це згадувати, а навпаки — плямують добре українське ім'я на всі лади.

1) Францішек Буяк „Галіція", Варшава, 1908 р. він писав: „Асиміляція — так, але жиди мусять до нас допасовуватися, а не ми до них!"

Німецько - гітлерівська політика в Галичині в 1941 до 1944 рр.

Після проголошення віднови державної незалежности України 30 червня 1941 р.. було видно, що з боку німців готуються репресії. Спочатку було ніби спокійно. Військові команди не втручались у політичні справи, вони пильнували фронту. Але за військом прийшла партія і ґестапо, прийшли сотні і тисячі голодних німецьких дрібних урядовців, які вважали, що ново-підбитий край стає їх приватною власністю, а люди невільниками німецьких „юбер-меншів". Вони, забезпечені збройною силою, безоглядно нищили кожний прояв спротиву німецько-гітлерівським плянам.

Першим віступом змін, було створення „Райхскомісаріяту України" та прилучення Галичини до „Генерал-Губернаторства". Так вже 2-го липня 1941 р., гітлерівська Німеччина вирішила знищити українське самостійництво. Гітлер, вислухавши звіту про проголошення незалежної України, наказав Гімлерові „зробити порядок". Відносно спокійно минули місяці липень і серпень, і тому дехто вже почав вірити, що Німеччина не буде запроваджувати на Україні свого знаного вже „Новій Европі" курсу. Та ось в половині вересня 1941 р. розпочалися масові арешти. Перший удар упав на осередок ОУН у Львові на вул. Руській, а далі пішли арешти і в повітових центрах краю. Заарештованих гітлерівці відвозили до в'язниці у Львові, на вул. Лонцкого, у Кракові до „Монтелюпіх", а також до кацетів.

У Бережанах жертвою арештів став увесь Повітовий Провід ОУН. Ґестапівці заарештували: Михайла Семчишина (загинув в кацеті Авшвіц), Івана Гірняка, Івана Королишина, Михайла Брунця, Лева Реґу, Софію Коковську, Наталку Пайончківську, Іванну Іванчуківну, Марка Лонкевича, та багато сільської молоді з сіл Вівся, Слободи Золотої, Каплинець та інших. Заарештованих відвезли ґестапівці спочатку до Тернополя. Там їх поділено, частину звільнили, частину на місці „зліквідували", а частину відіслали до катівні в Авшвіц.

Зараз після того гітлерівського злочину, настрої серед населення почали мінятися з дня-на-день. Початкова радість після прогнання московських комуністів спадає, зате зростає недовір'я до „нових освободителів", не кращих від попередніх окупантів. Оживає підпілля. Постають партизанські відділи, яких осередок мав бути в густих великих лісах в околицях Тростянця на Підгаєччині. Німецький фронт на сході

посувався переможно вперед, але в запіллі відділи шуцполіції і жандармерії заслабі, щоб усе взяти під свою контролю. Вони гніздилися тільки в містах, у селах в повіті не було нікого. За короткий час українські повстанці були не тільки озброєні, але мали й німецькі уніформи. Команда наших партизан остерігає німців листівками погрожуючи відплатною акцією, якщо німецька самоволя над народом не буде припинена. До рук повстанців часто потрапляють поліцисти-ґестапівці. Між іншими, попався їм у руки відомий на Бережанському терені ґестапівець Герман. Німці стали обережніші, і більше масових арештів не переводили, також не було чути про якісь німецькі злочини супроти українського населення. Вони на разі притихли, зате кинулись напихати кишені українським добром, кожний із них роздивлявся як йому прийдеться тут зажити, чи брати фільварки, чи вже можна будувати палати для себе, може які фабрики чи що інше... За те що до їжі, то вже собі не жалували, хотіли „відїстись" за всі часи !

Тоді вперше почула Бережанщина назву УПА „Українська Повстанська Армія". У 1943-му році підпільники Бережанського району були в основному підпорядковані Команді УПА – Волинь.

Як уже згадано, восени 1943 р. на місце „будівничого" Ассбаха, як „крайсгавптман" прийшов д-р Беккер, а з ним і злагіднення німецького нахабства. Але настрої серед народніх мас вже не змінились, хоча д-р Беккер дуже про це старався, та як міг затирав сліди свого попередника. Надто глибокі та болючі були рани, завдані новими „освободителями".

В центрі краю у Львові почалися розмови про творення української збройної сили, з одного боку німці бачили, що на східньому фронті їм йде чим раз гірше, їхні сили слабнуть, а противника зростають, з другого боку українці-ініціятори цього діла, здавали собі справу з поваги ситуації, мовляв, „нам буде треба свого війська". Намагання — ініціяторів таки увінчалися успіхом. У Львові створено Військову Управу, яка видала заклик до молодих українців голоситися до української дивізії, та ставати перед рекрутаційні комісії, що урядували при Українських Допомогових Комітетах в повітах Галичини. Ще рік перед тим українці шукали контактів... з німецькими міродатними чинниками, тепер ситуація радикально змінилася. Німці почали – очевидно не з любови, а з конечности шукати контактів з українцями, але це було вже запізно... У Тернополі, у Львові, також у Бережанах німецька влада старалася всіми можливими способами налагодити приязний зв'язок із „українськими повстанськими відділами". Зверталася до окремих осіб, якщо тільки мала надію налагодити контакт, обіцюючи всім особисту безпеку... – але до контакту не дійшло ! Це діялось вже під весну 1944 р.

На фронті німцям йшло, як то кажуть з „Петрового дня". Війна була програна. З початком червня американці з англійцями ступили на французьку землю в Нормандії, завдаючи німцям жахливих втрат своїм летунством, поволі усе наближалося до німецької катастрофи.

Ленінський „гуманізм" на практиці. Ганебні морди українського населення енкаведистами в Бережанах у 1940/41 рр. Розкопані могили в 1941 р. Жінки шукають чоловіків і синів. Московська „культура" принесена до Західньої України на баґнетах „визволителів."

Розкопані могили в парку поруч замку. Пізнають по одягах замордованих братів і сестер. Мордувала большевицька орда енкаведистів у Бережанах у 1940/41 рр.

Чи здавав собі бодай тоді, справу німецький політичний провід із своєї фатальної політики, зокрема на землях України ? —Ще й сьогодні годі про це сказати. Фронт що раз то швидше котився на захід. В кінці липня 1944 року — большевицькі війська знову захопили... Бережани.

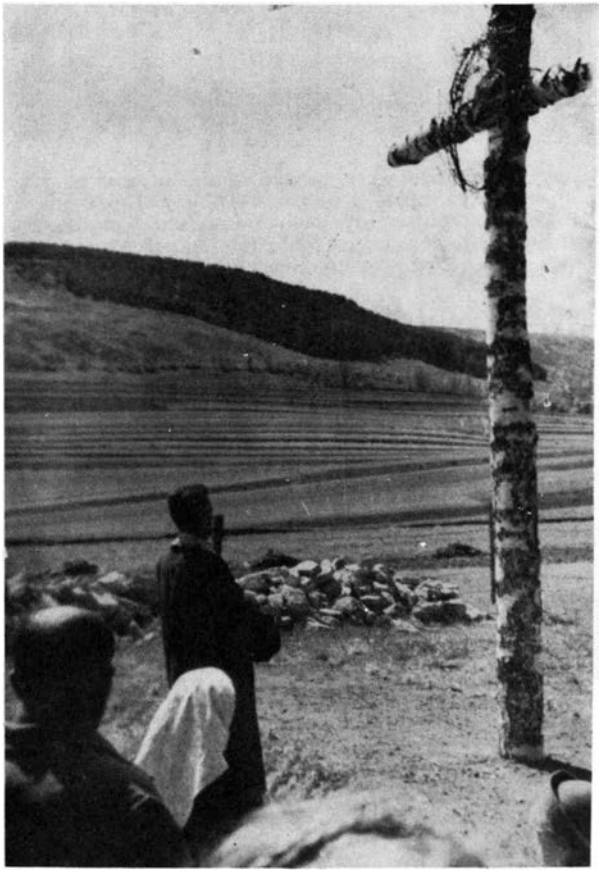

Загинулих у московській тюрмі братів і сестер, поховали у спільній-братській могилі, поставили хрест і відмовили молитви за мучеників свого народу.

ЧАСТИНА II.

СПОГАДИ — КАРТИНИ — НАРИСИ

Богдан Лепкий

БЕРЕЖАНИ
Р. Б. 1887

З ратушевого даху,
(Хай усякий пана знає)
Архитектам для сміху
Угору вежа стріляє.

Ні барок, ні ренесанс,
Ані ґотик надвислянський,
Дивовижний декаденс
Поморянсько - бережанський.

На вежі годинник б'є,
Має голос непоганий,
Лиш як птах на вказівки
Сяде, то годинник стане.

І стоїть собі, й не раз —
(Та це тільки гра уяви)
Ніби зупиниться час,
А з ним всякі людські справи.

Та куди! У ринку торг,
Кури, гуси, крики, квіки,
У жидів беруть на борг
І жінки, і чоловіки.

А гімназія остров
Серед криків тих і свистів,
Пхають хлопцям до голов
Безліч всяких аористів.

Льоґаритмів, тропарів,
Архімедів і Лінеїв,
Всього вчать, щоби ти вмів,
Стати велетнем з піґмеїв.

Дві торговлі для панів
Знамениті: Мерль і Герви, 1).
Накормлять, хто зголоднів,
І скріплять розбиті нерви.

Там на павзах при вині
Флях з Хоронжим розмовляють, 2).
(Та часи це вже давні,
Як там нині — я не знаю.)

Недалеко на горбку
Єґер має добру каву,
Він і булочку круху,
І бішкопт пече на славу.

А морожене яке !
Наливки які прекрасні !
Не виходить, хто зайде,
Поки світло не погасне.

Чорна кава: „шах" і „мат" !
Хтось в димах гукає звично
І з гаваною в зубах
Дивиться маєстатично.

Виграв партію. Сидить
У цукорні ще від рана,
Бо що іншого робить
У неділю в Бережанах ?

В Бережанах гарний став,
Ще й до того вище міста,
Хоч пускай там пароплав,
Гребля метрів тисяч двіста.

Є попливати куди,
І скупатися й обмиться,
А як хочеш від біди,
Можеш навіть і втопиться.

Літом, — а зимою знов
Совганка там „перша кляса",
Паничі, панни, любов
Голєндрує в вихилясах.

Не один на тім леду
Розпалився, залюбився
І на лижвах на біду,
До престола докотився.

А чому ? Бо не вважав,
Як шамбелян на годині 3).
Нам не раз, не два казав:
„Мудрим треба бути нині"!

Не роби з себе сміху,
Повно цвітів на долині,
Не дивись, що на верху,
А дивись, що в середині !

Ранком ходить поліцай,
Наче кукла у вертепі,
Ти його не зачіпай,
Він тебе теж не зачепить.

То знов офіцер пройде,
Задзвенять остроги дзвінко,
Та куди він не піде,
Не дивися в той бік жінко !

Небезпечно ! Вафенрок
Так лежить на ньому гладко,
Сліпнуть очі від зірок,
Недалеко до „упадку".

Навіть капельмайстер Бахо 4).
(Автор вальчика одного)
Гляне на яку й ого –
Вже пропала ти, небого.

Не поможе„ах" та „ох" !
Даром мати розважає,
Бережанка нараз двох,
Ані трьох не покохає.

По одному і кінець !
„Бач його, який гульвіса –
Або підеш під вінець,
Або йди собі до біса !"

Бережани, ах які
Гарні ви в зимі і в літі,
Хоч і бідні і малі,
Ви найкраще місто в світі !

Скільки літ я не блукав
Морем, горами, світами,
А про вас не забував –
Й повертав до вас думками.

Бо чи є де другий Рай 5)..
Руриська, Хатки і Сілко ?
І чи пахне де так май,
Чи співає птахів стілько ?

Не гадаю. Городок
Перших споминів дитячих,
Перших сміливих гадок,
І химерних мрій хлоп'ячих.

Як забути вас мені,
Незабутні Бережани ?
Де минули юні дні,
Там душа вовік остане !

1. Мерль і Герви мали на ринку свої склепи і сніданкові покої.
2. Прізвища учителів гімназії.
3. О. шамбелян Михайло Соневицький, катехит гімназії.
4. В Бережанах іноді перебувала військова оркестра 55 полку піхоти.
5. Рай — село на віддалі 3-ох клм. від Бережан.

Марія з Клецорів Боянівська

СПОГАДИ ПРО МОЄ УЛЮБЛЕНЕ МІСТО БЕРЕЖАНИ

Наймиліше мені в світі місце, де родилась,
Там зросла, пізнала Бога, в школі там училась.
Деревце там кожне знаю і дуби старії,
Там прожила веселенько літа молодії..

Мої батьки, діди і прадіди походять з Бережан. Вже минуло п'ятдесят шість років, як ми у двох зо сестрою за порадою людей, виїхали до Америки. Мої батьки були бідні, нас було п'ятеро дівчат, ніде не було для нас роботи, тяжко було жити. Ми виїхали з тією думкою, що заробимо трохи грошей і повернемось до дому. Та наші мрії ніколи не здійснились. Хоч минуло багато часу, як ми покинули Бережани, та все вони стоять у мене перед очима, як найкращі спогади молодости.

У Бережанах існувало співоче товариство „Боян", і я від 14-го року життя належала до хору. Проби співу відбувалися в залі „Надії", на вул. Адамівка, де містилась читальня, і драматичний аматорський гурток. Диригентом хору „Боян" був тоді проф. гімн. Віктор Лозинський (згодом став священиком). Він був також настоятелем гімназійної бурси. В хорі співали молоді панночки і студенти. Які чудові концерти відбувались ! Співали між ін. „Вечерниці", „Вулицю" і багато інших гарних пісень. Пам'ятаю „Духовний концерт" в залі польського „Сокола" (більша заля чим „Надія"), як співав спроваджений співак-тенор зі Львова (правдоподібно, Роман Любинецький, прим. ред.).Тоді співали кантату Бортнянського „Боже, Боже мой".

Я належала і до мішаного церковного хору, яким диригував студент гімн. Аполінарій Осадца. Під його диригентурою співав теж гімн. хор кожної неділі Службу Божу, яку відправляв о. шамбелян М. Соневицький. Я завжди ходила на ту Службу Божу, щоб послухати чудового співу з такими солістами, як бас Микола Вергун (потім парох Нараєва) — і тенорами Осипом Боянівським та Орестом Дурбаком.

Драматичний гурток (ми казали „кружок"), що був при читальні, розпочав свої вистави п'єсою „Сватання на Гончарівці", і там я вперше виступала в ролі Уляни. Я так полюбила спів і театральну штуку, що вони стали цілим змістом мого життя. Щороку приїздив до Бережан укр. театр Й. Стадника. Стадники, Рубчаки та багато інших, стоять все перед моїми очима у своїй мистецькій грі. Виставляли „Запорожця за Дунаєм", „Катерину", „Гальку", „Гриця", „Марусю Богуславку" і багато інших. Увесь рік я складала австрійські центи, щоб могла піти до театру на виставу.

Чудові спогади зберегла я з молодих літ. У неділю раненько ми дівчата, ішли на чужі сіножаті збирати біленькі пахучі конвалії, а повертаючись, рвали червоні маки та сині блавати в чужому збіжжі. Щасливі, поверталися до дому, босі по ранній росі, ще й личка вмивали росою. Йшли зеленою травою, а побіч плив потічок-струмочок джерельної води, на берегах цвіли сині незабудьки, а під небом виспівували жайворонки. Яке ж то все чудове — чи ж можна забути таку красу? Все те я й досі бачу, й часто думаю про нього.

Зі школи ми ходили на прогулянку до Раю, де граф Потоцкі мав свою палату обведену прегарним парком. Там ми любувалися статуями, білими лебедями і щасливі повертались співаючи, до дому. Бачу цей великий став, — через нього перепливала Золота Липа. Влітку ми в ньому купалися, а взимку совгались. Наша родина жила на вул. „Гахи", ми мали маленьку хатину, великий город, а сад — один із найбільших і найкращих у Бережанах, простягався аж під гору „Сторожисько". Росли там різні дерева: вишні, черешні, сливки, грушки, різної породи яблука. А як весною зацвіте усе білим і рожевим цвітом, то запах розходиться на все місто! Коли було вийти на гору „Сторожисько", перед очима розлягалося усе місто: ратуша, церква, костел, замок Сенявських, по лівій стороні синє плесо ставу, долиною срібною стяжкою крутилась Золота Липа, а там гора „Звіринець", за нею славна „Лисоня". І хоча я об'їхала найкращі місця Каліфорнії і Канади, а все ж мої думки повертаються до краси моїх улюблених місць у Бережанах, до лісів, садів, піль, гір — туди, де я навчилася співати перші пісні. Треба додати, що учні гімназії поширювали нові, невідомі нам пісні, а ми від них переймаючи — залюбки їх співали. Ще недавно я співала в хорі, в якому було двісті учасників. Це було на святі відкриття пам'ятника Тарасові Шевченкові, в сторіччя його смерти, який поставили українці Канади на великій площі біля будинку парляменту у Вінніпегу. Це свято відбулось в 1961 році.

Пригадую, як в краю українці збирались на віча - наради, домагаючись рівного права голосування (п'яти-прикметникового) до парляменту у Відні і сойму у Львові. Пам'ятаю великий здвиг селянських мас з довколишніх сіл, похід під проводом адвоката д-ра Володимира Бачинського ,таблиці з написами: „Ми домагаємося рівного права для усіх горожан", а також бурхливе віче під голим небом на площі„Надії". Хоча була я ще дуже молода, все те я добре розуміла, тим дуже переймалася, ця кривда нашого народу – дуже мене боліла.

Часами тяжко було жити, але як звичайно в молодості, завжди було весело на душі, та все пробуджувались нові надії... Нагадуються слова Богдана Лепкого:

„Бережани, ах які
Гарні ви взимі і вліті,
Хоч і бідні і малі
Ви найкраще місто в світі !

Як забути вас мені,
Незабутні Бережани ?
Де минули юні дні,
Там душа вовік остане"!..

Осип Бояшівський, Бережанець

Д-р Віктор Пацлавський

БЕРЕЖАНСЬКІ СПОГАДИ

Наші професори

О. Шамбелян Михайло Соневицький

Студентські спогади того Бережанського покоління, що тямить ще останнє десятиріччя 19-го і перше десятиріччя 20-го століття, починаються і зосереджуються довкола найстаршого тоді і найбільше шанованого члена учительського збору Бережанської гімназії, о. Шамбеляна Михайла Соневицького (нар. 1837 року), який від 1863 р. до 1907 р. виконував обов'язки українського катехита.

Його сановита, масивна постать смакуна-споживача неймовірної кількости вибагливих харчів і напоїв, його вдача й поведінка неперевершеного оповідача тисяч сміховинок і анекдот, — нагадувала радше шекспірівського Фальстафа, гоголівського Тараса Бульбу або сенкевичівського Заглобу, ніж поважного церковного достойника і випробуваного педагога. Але не було тоді більш чутливого, шляхетнішого і доброзичливого педагога від о. шамбеляна Соневицького; всією душею він любив і розумів учнів, без огляду на те, чи то були українці, чи іншої національности. Молодшим від нього учителям не подобалась його ліберальна метода виховання, що полягала на невимушеній і веселій поведінці з учнями і, одночасно, на чутливому відношенні до учнівських потреб, на даванні добрих порад і вказівок та на повній жертвенности і допомозі там, де вона була найбільш потрібна. Тому „Шамбеляна", як його з любов'ю називали студенти, загально шанували, а учні поляки (їх катехит кс. Гогекер — був протилежність до нашого катехита) заздрили нам, що маємо таку людину.

О. Соневицький був людиною старої дати і старих поглядів. У політичних питаннях не розбирався, але в тодішніх змаганнях з москвофільством, стояв по стороні „народовців", передплачував „Діло" і належав до палких шанувальників Тараса Шевченка, твори якого радив нам вивчати серцем і душею. Не почув я з його уст слова „Україна" чи „українці". Та коли не вистачало україністів-професорів, він перебирав на себе у нижчих клясах науку „руського язика" підкреслюючи все вартісне в нашій літературі.

Восени 1901 р. українська академічна молодь, протестуючи проти нехтування наших мовних прав — демонстративно покинула Львівський університет. Тоді гурток української інтеліґенції в Бережанах скликав у залю „Надії" протестаційне віче, на яке прибули наші батьки в „шлюсроках", дехто і в циліндрах, щоб ніхто не закинув їм нельояль-

ности супроти представника влади, в особі заст. старости Торосєвича. Але о. шамбелян Соневицький, головуючи на тих зборах, зодягнений у шамбелянські „фіолети", виголосив до того представника влади промову, в якій заявив, що русини мають таке саме право на університет, як і інші народи австрійської монархії; що ми вболіваємо над тим, що наша молодь мусить еміґрувати, і просив старосту, щоби зазначуючи нашу повну льояльність, передав наше прохання найяснішому панові — визнати за нами такі самі права в університеті, що їх мають поляки. Не дивлячись на може дивну в наші часи льояльну форму, треба було тоді дивуватись такій патріотичній промові і відвазі та дипломатичній здібності о. шамбеляна, будь-що-будь державного урядовця.

На учительських конференціях і так зв. „клясифікаціях" о. шамбелян, уже понад 60-літній, сідав бувало в кутку, заплющував очі і вдавав, що спить. В такий час інші вчителі потихеньку часто пропонували слабшим учням погані оцінки. Тоді звичайно о. шамбелян „прокидався" і хоча й не знав про якого учня йде мова, протестував проти того, щоби давати йому двійку, аргументуючи, що той учень, мовляв, має бідну матір, або мусить заробляти позашкільною працею, чи живе на дуже бідненькій „станції" і таким способом наш шамбелян не раз рятував молодого кандидата від поганої оцінки з якогось предмету або й від повторення кляси. Тому популярність його та симпатії до його особи росли з покоління в покоління, а з тими чинниками рахувались й всі інші вчителі. Щоби показати, якою популярністю користувавсь о. шамбелян серед учнів – вчителів, наведу один факт з січня 1900 року.

У вищих клясах викладав математику й фізику проф. Цвойдзіньскі (прозиваний „Цвойда"), добра людина, хоч дивак. Він був небуденним математиком, але не вмів викладати ані зацікавити своїм предметом більшости учнів, бо не мав терпеливости. Вчив, як професор університету, списуючи всю шкільну дошку рівняннями й формулами. Кожний свій виклад закінчував запитом: „Чи ви зрозуміли?" – на що учні, щоб не виявляти своєї повної ігноранції, відповідали хором: „Зрозуміли!" Тоді Цвойдзіньскі говорив: „Коли ви зрозуміли, то вмієте, а хто вміє, той заслуговує на добру ноту." Так, без іспитів і тестів минав семестр за семестром і не було учня, який мав би з математики погану оцінку. Директор гімназії Гжеґорчик та крайовий інспектор „Янцьо" Левицький (греко-католик, сестрінок о. шамбеляна, його син Тадеуш Левіцкі, також шкільний інспектор, був вже стовідсотковим поляком) мало розумілись на математиці і не питали учнів проф. Цвойдзінського. Але в кінці 1899 р. Крайова Шкільна Рада у Львові якось довідалась про цю аномалію, прислала іншого інспектора зі спеціяльним дорученням проекзаменувати всіх учнів „Цвойди". На тих іспитах вийшла на верх уся правда: за кількома вийнятками, учні не виявили потрібних знань. Цвойдзіньскі, скомпромітований і під загрозою дисциплінарної кари, хотів показати всю парадоксальність бажаної шкільною Радою реформи: він дав при клясифікації першого півріччя в січні 1900 р. у

всіх чотирьох клясах гімназії 180 „сінґлів" з математики. (Сінґлем називали двійку лише з одного предмету). Ще перед роздачею свідоцтв рознеслася ця погана відомість серед студентів і викликала заворушення. На проф. Цвойдзінського та й на інших учителів недолюблюваних учнями, посипалось каміння, побито їм шибки, а декому дісталось і по плечах... Директор Ґжеґорчик людина боязкої вдачі, не знав, що робити. Про дисциплінарні заходи і кари для винуватців він і не думав, але таки боявся студентських заворушень при роздачі свідоцтв із 180 сінґлями з математики (кожний учень із сінґлем, мусів заплатити шкільну оплату 30 корон, що було на той час великим грошем). На учительській нараді вирішили, допускати учнів по одному в канцелярію директора, який через віконце видаватиме кожному учневі свідоцтво. Для загального нагляду за порядком у коридорі гімназії упрохали о. шамбеляна, авторитет і пошана до нього давали запоруку ладу і спокою.

Ще й до нині бачу картину з тієї роздачі свідоцтв: о. шамбелян озброєний товстою палицею-ґерлиґою, стояв при сходах на перший поверх гімназійного будинку і до кожного учня, який дістав своє свідоцтво, але не досить швидко відходив обзивавсь: „Скоріш поспішай до дому"! На несмілу спробу протесту — „Коли ж прошу о. шамбеляна я ... мені..." – о. шамбелян реаґував енерґійно: „Тут не місце на розговори, – скоріш додому"! Так пошана, що нею загально втішався о. шамбелян Соневицький, зліквідувала спробу бунту і заворушень, що в тих днях загрожували гімназії.

— ** —

Кожен учень о. Соневицького мусів знати напам'ять, крім щоденних молитов і заповідей, усі тропарі і кондаки з напівами, а також усі важливіші церковні пісні. Кожний учень, який не був „фішом" тобто абсолютно немузичним, і хотів бути в ласках о. шамбеляна, мусів любити церковний спів та належати до церковного хору. Коли ж учень хотів мати в о. катехита ще ліпшу марку, то мав часто служити йому до Служби Божої, яку правив щоденно в церкві напроти гімназійного будинку, перед початком навчання (від 7.30 до 7.50). Цю Службу Божу правив о. шамбелян „во кратці", так що тривала всього якихсь 10 - 15 хвилин. У неділі і свята збиралися всі учні на „екзорту", після котрої о. шамбелян виступав у ролі вчителя церковного співу, диригуючи руками, або своєю палицею, котрою постійно підпирався. Він не мав музичної освіти, ані тонкого слуху, а співати мусіли не лише члени хору, але й „фіші" і тому такі концерти не витримували осуду і найменш вибагливого критика. Але вони робили своє: прищіплювали в молодечих душах любов і пошану до своєї церковної, а через неї – до рідної пісні. А наш о. шамбелян більше нічого й не бажав.

Зате о. шамбелян Соневицький не дуже наполягав на тому, щоб його учні опановували догматичні і апологетичні доктрини. Він розповідав нам, як один з інспекторів „во время оно", коли релігія була ще обов'язковим предметом при матуральному іспиті, завдав знічев'я ма-

туральне питання: рецитувати ,,вірую". Моцюм-пане, – говорив о. шамбелян, той інспектор Черкавський, то був мудрий чоловік, бо різні катехитичні мудрощі може кожен дурень написати, а ,,вірую" – це правдива догма.

– ⁂ –

О. шамбелян Соневицький трохи підозрівав деяких своїх учнів у куренні тютюну та в ,,пробуванні" алькогольних напоїв. Кого в тому підозрівав, той мусів показати пальці, і коли були вони жовтавого кольору, о. шамбелян вживав тоді на означення кольору несальонового вислову, такий учень діставав кличку ,,курець", при чому відзначав тих ,,курців" порядковими числами 1, 2, 3, і так далі. Часом пальці запідозреного були чисті, тоді о. шамбелян казав йому ,,хухнути", і він теж не викрутився від назви ,,курець", якщо з його уст о. шамбелян почув запах тютюну. Також шляхом ,,хухнення" о. шамбелян вирішував, хто належить до ,,прихильників" алькоголю — такий грішник діставав на ввесь час своїх студій в гімназії назву ,,шнапстромпетер" число 1, 2, 3, чи як там. Слід зазначити, що о. шамбелян сам поміркований курець і менше поміркований любитель і знавець напоїв особливо ж пива, не ганьбив тих розпізнаних порушників суворих шкільних законів, не повчав їх і не ,,направляв на праву путь", – він брав за зле надуживання наркотику чи алькоголю тільки в межах церковних приписів про головні гріхи обжирства і пиятики.

Пригадую, як у шостій клясі о. шамбелян назвав учня Б. ,,шнапстромпетером". На те ми всі хором запротестували, кажучи, що він не п'є, бо належить до товариства ,,Елевтерія", яке вже тоді поширювало свої протиалькогольні ідеї серед шкільної молоді. О. шамбелян, який не любив модерних кличів та всілякого аскетизму, почервонів і запитав: ,,Що ж це таке, та Елевтерія"? – на що ми хором відповіли: ,,Це товариство, якого членам не вільно курити, ні пити алькоголю". О. шамбелян обурившись сказав тоді слова, які на довго задержалися в пам'яті учнів: ,,Дурень якийсь, ще не засмакував що добре, а вже не хоче"!

Не любив о. катехит пихи й пересади, не любив лизунів і донощиків, не ставав на котурни й не терпів штучної пози, а сам був праведною, високо-моральною людиною і, не приховуючи від нас своїх власних слабостей, ані не виголошуючи високопарних тирад, виховував нас на справді вірних християн і добрих українських громадян. Саме за те ми його так дуже любили і поважали.

О. шамбелян Соневицький був кільканадцять років вдівцем, мав досить грошей і часто їздив за кордон. Оповідав нам, як то в кожній країні можна побачити гарні будівлі, музеї, театри, пам'ятники, або споживати в тамошніх ресторанах вишукані страви й вина. Та все таки закінчував ті свої оповідання такою сентенцією: ,,Але я вам кажу, моцюм-пане, що такої вепрової печені з капустою і пива, як у Львові у Нафтули , – не знайдеш у всьому світі!"

– ⁂ –

Я вже згадував, що тодішнім пострахом усіх гімназій у Східній Галичині, був крайовий інспектор Іван Левицький (званий Янцьо) сестрінок чи інший свояк о. шамбеляна Соневицького. Їхні взаємини були тільки формального характеру, шамбелян не любив цього свояка вже хоча б тому, що був інспектором, бо всіх інспекторів, директорів та інших урядових наглядачів просто не терпів, але урядово відносився до них коректно. Коли до гімназії приїздив інспектор, о. шамбелян повідомляв нас про цю подію і запитував: „А хто є інспектор?" На те кляса відповідала хором вже в нижчих клясах вивченою формулкою: „Інспектор — це напасть! ! !"

О. шамбелян розповідав нам під час лекцій про різні переживання, а також анекдоти, вимагаючи, щоб ми його важливіші вислови і приповідки знали напам'ять і вміли повторити, коли запитає. Той вислів „інспектор – це напасть" мусіли ми вміти висказати хором як один, коли не хотіли викликати невдоволення о. шамбеляна. Коли вже мова про інспекторів, розповім про ще одну приповідку о. шамбеляна, стараючись зберегти його стиль і словник. Це звучало приблизно так: „Бо то бачите, моцюм-пане, інспектор, це напасть: він вишукує собі різні причини, щоб критикувати професорів. Каже інспектор до молодого професора: „не питайте так, питайте учнів інакше" – даючи йому таку пораду, а молодий професорина думаючи, що поставить на своїм, бо вчить згідно з найновішими педагогічними методами, обстає таки при своїм, але воно звичайно кінчилося або перенесенням або дисциплінаркою. Видиш, я не в тім'я битий — коли інспектор робить мені таку зауважу, я старий схрещую руки на грудях і кажу: „Дякую ясно вельможному пану івспекторові за його світлі вказівки і зауваги, і буду старатися до них в міру моїх незначних, слабих сил пристосуватись". Цю приповідку розповів нам о. шамбелян у польській мові, бо тоді в Галичині польська мова була панівною, і всі директори, інспектори говорили лише по польськи. (Це була з'їдлива сатира на тодішні відносини серед австрійсько-польської бюрократії, на той фальш і той цукерковий тон, що всеціло панував у так зв. верхівці – прим. ред.)

Ось такі педагогічні парадокси ми приймали сміхом і втіхою, але не думали робити з них серйозних висновків, бо нашим найвищим ідеалом було, стати такою порядною і чесною людиною, якою був наш люблений о. шамбелян.

Учитель Альойзи Штайнер

Тямлю його, був старшою людиною, трохи згорблений, з невідступним стосом книжок чи зшитків під пахою ... йде широкими кроками Райською вулицею, в напрямі Качурівки, де він довгі роки мешкав.

Альойзи Штайнер мав дружину на ім'я Кунеґунда і одинака сина Зиґмунта. Рухи цього вчителя нагадували в дечому рухи мавпи, бо крокуючи вперед лівою ногою, висував також ліву руку вперед, а не навпаки як у звичайної людини. Учні, які помічають у кожному прояві

характеру своїх педагогів смішні сторони, часто буваючи несправедливими, спостерегли, що цей їхній професор Штайнер не відзначався великою відвагою. Він бокував від новоприбулих учнів з чужих гімназій, боявся хвальків-авантюристів, які вихвалялись своєю фізичною силою. Учні-сміхотворці, аранжували майже щороку сцену, про яку розповім.

На початку шкільного року Штайнер перевіряв каталог із попереднього року, розпитуючи, котрий учень прибув до тих, які вчилися в минулому році? Встає новоприбулий учень Ф. „Звідкіля приходить – запитує Штайнер? З Бучача, — відповідає Ф. Штайнер: з Бучача ніколи нічого доброго не буває!" До такої недоброякісної рекомендації нового учня додавав, звичайно, анонімовий голос сміхотворця з задніх лавок: „Він б'є!.." Така заувага виводила проф. Штайнера з рівноваги: „Хто б'є, кого б'є, що б'є?' І стривожений Штайнер шукав на всякий припадок, захисту за катедрою. Сміхотворці були вдоволені з такого висліду їхньої „рекомендації", а безвинний новак діставав у проф. Штайнера марку недоброго учня і треба було кількох місяців ту лиху оцінку заступити кращою.

Правду сказати Штайнер як учитель, фактично не заслуговував на такі сміховинки. Це була глибоко релігійна, непересічно освічена і шляхетна людина, а над усе – він був правдивим прихильником української молоді та її національних ідей. Він вчив нас латини й греки та викладав польську літературу у вищих клясах. Своє зразкове знання клясичних мов він хотів терпеливо передати учням. У протилежність до інших викладачів А. Штайнер не мав якихось забаганок чи формулок, його виклад був спокійний — ясний.

Оцінюючи наші польські завдання, не раз бувало говорив: „Деякі з вас пишуть дуже гарно свої задачі, але я мав одного - єдиного учня, який писав не задачі, а драми (по польськи „драмати"). Тим моїм учнем був Іван Франко – це великий поет і геній!" Часом у дискусіях на тему польських поетів і письменників, Штайнер підкреслював: „Але ж ви, українці (русіні) маєте великого письменника Івана Франка, якого я мав щастя вчити польської мови в Дрогобичі." Колишній Бережанський учень о. Ісидор Сохоцький згадує про шляхетний вчинок учителя Штайнера, як він довідавшись принагідно, що директор гімназії хотів зробити обшук у керівника українського таємного гуртка (згодом священика) Світенького підозріваючи, що той мав заборонені книжки, – остеріг Світенького словами: „До тебе вибираються гості, постарайся, щоби в тебе дома було чисто!" Світенький зараз же й зрозумів, про яких тут гостей мова, — і вчасно виніс ту літературу з хати.

Якось у 1928 або 1929 р. приїхав я до Бережан у відвідини мого молодшого товариша, о. Євсевія Бачинського, тодішнього пароха Бережан. При тій нагоді я вважав своїм обов'язком відвідати на знак пошани старенького А. Штайнера, який мешкав уже на Містечку. Він відразу мене пізнав, назвавши ім'я і прізвище. На стінах його кімнати були олійні картини і акварелі, між ними образ Бернардинської гори, з

манастирем оо. Бернардинів. Картина була аж надто натуралістична, з такими подробицями, що нагадувала фото-зняток. На мій запит, хто є автором картини, Штайнер гордо відповів: „Я! Всі ті образи, що їх бачите, це мої твори!" Тоді він розповів, де і коли навчився малювати.

„Колись мешкав на цьому місці старенький маляр Стоцкі, який за молодих років був приватним учителем Зиґмунта Красінського. Я приглядавсь до його малярської роботи. Він навчив мене накладати фарби, рисунку та перспективи. Коли ж я спенсіонувався, поїхав до Італії і там, стоячи перед творами великих мистців палітри, вчився збагнути їх відтінки красок. Повернувши звідти, я зачав малювати" . . .

Старенький проф. Штайнер розповідав мені, як він молодим „суплентом" – почав викладати в 1870 р. в ґімназії в Дрогобичі, за директорства о. Баревича, відомого своєю суворістю, тоді то і Франко був його учнем. Згодом А. Штайнер здав учительський іспит, одружився і 1872 року переселився до Бережан. Там він і завершив своє чесне життя.

„Енклітика"

У сьомій клясі (1900-01) вчив нас грецької мови Адам Пащиньскі (мабуть ґенте рутенус націоне польонус). Він був дуже вибагливий і суворий, особливо, коли програвав у шахи в цукерні Гакля вище церкви. Тоді приходив розлючений у клясу хапавсь за кожну дрібницю, шукаючи нагоди, щоб вилити свій ґнів на якійсь „жертві". Вишукував собі щонебудь із матеріялу, а коли перша жертва не вміла доладу відповісти, розґніваний Пащиньскі звертавсь в прискореному темпі до інших учнів словами: „А ти?" і не чекаючи на відповідь, вказував пальцем на іншого: „А ти?" і так „перейшов" половину учнів. В клясі тоді звичайно був дуже напружений і пригноблюючий настрій, бо „Паща," як ми його прозивали, вписував усім тим нещасникам погану оцінку у своєму підручному записнику.

Якось при читанні Ґомерової „Одіссеї" треба було пояснити, що означає слово „енклітикон", вживане звичайно у множині „енклітика". Воно означає слово чи й цілий зворот, що нав'язував до попередніх слів. Але тому, що за вікнами стояла чудова весняна погода, а з Райської вулиці долітали звуки оркестри 55-го полку піхоти, що вигравала якогось жвавого марша, – ніхто з нас, навіть із клясних спеців від „аористів, пропароксітонів, ґерундіїв" та інших деталів клясичних ґраматик, — не вмів у цю ж мить зорієнтуватись, в чому справа. Пащиньскі вже почав завдавати своє серійне „а ти", але нічо не допомагало вилізти з біди. В тій так драматичній ситуації знайшовся герой, який хотів всю клясу захистити від розбещеної „Пащі". З однієї з останніх лавок підвівся учень Стасьо Н.. щоправда дуже слабий у латині і ґреці, зате визначний знавець теологічних, догматичних та літурґічних питань у латинському і вірменському костелах. „Паща" аж захлиснувся з дива: „Стасю, ґлуптасє! моя ти ґлово до позлоти, цо цє ткнело, же зачинаш інтересоваць сє ґрецкон літературон?" Стасьо з повагою відповів: „Ен-

клітика, то єст проше пана професора така булля папєска!" „Паща" зареготався вхопившись за живіт: – „Стасю ґлуптасє ! моя ти булльо папєска ! сядай ! маш тшецьон клясен ! "

Від того дня Пащиньскі при кожній нагоді кпив з бідного Стася, що **вже й** раніше мав у нього лиху марку, кажучи йому: „Моя ти булльо папєска, ти помєшалесь слово „енклітика" зе словем „енцикліка", ктуре так до сєбє подобне, як капелюш до кальоша!"... І нещасний Стасьо мусів повторювати сьому клясу ...

Богдан Лепкий

У сріблистих серпанках шкільних спогадів виринає дорога мені, світла постать професора Богдана Лепкого. У той час, коли Бережанська студентерія знаходила в своїх інших учителів і гарні і комічні прикмети їх характерів, – то проф. Богдан Лепкий своєю молодечою, але завжди поважною, зрівноваженою вдачею елеґантним виглядом (він носив тоді бездоганно скроєний „анґлез" або сальоновий „кат", званий **ластівкою,** а передусім, прегарною мовою і новочасним педагогічним підходом – завжди викликав у наших молодих серцях симпатію і глибоку пошану. Найсміливіші, найодчайдушніші „сміхотворці" не відважились ніколи за моєї пам'яті „вструґнути" йому якоїсь панібратської чи іншої прикрої несподіванки.

Богдан Лепкий став ґімназійним „суплентом" у Бережанах в 1896 р. і почав учити мене у 3-ій клясі мов – української (тоді ще руської) і польської, та історії й географії. Його привітна усмішка, спокійна, лагідна метода навчання, трактування учнів, як молодших друзів — були причиною, що ми від першої лекції поставились до нашого нового учителя з довір'ям і симпатією, тим більше що він уже мав славу поєта, мистця-естета і вченого. Не раз ми чули похвали на адресу Б. Лепкого з уст і старших, і молодших річників. Учні вищих кляс, які мали нагоду розмовляти з ним поза клясним навчанням, ставили його нам за зразок педагога, інтелектуаліста найвищого щабля і палкого українського патріота.

Пригадую один характеристичний інцидент з третьої кляси. Між іншими, мав я товариша К., цілковито спольщеного греко-католика, який якимсь чином довідався, що я на приватній забаві поцілував мого ж віку панночку. В тих часах то був великий промах, що міг прикро закінчитись. І ось в одній з клясних перерв, К. зажадав від мене смачної булочки з маслом, а коли я відповів коротким „ні," він вирішив на мені помститись. Розпочалася лекція Б. Лепкого, аж тут К. підніс в гору руку і почав говорити вчителеві, що він щось про мене знає і хоче це сказати!.. Можна собі уявити як умлівав я з сорому і страху, що з того вийде!.. Богдан Лепкий з погордою глянув на того донощика і сказав: „Це не гарно, доносити на свого товариша, і мене не цікавить те, що ти хочеш сказати". Тепер наші ролі змінились: К. засоромився, а я – з вдячністю глянув на мого рятівника, зідхнувши з полегшою. Від того часу я за Богдана Лепкого скочив би в огонь і в воду.

Через рік чи два після приходу до Бережанської гімназії (1897) Богдан Лепкий одружився зі своєю кузинкою Олександрою Лепківною, дочкою катехита в Коломиї і вже як одружений очолив управу української (тоді ще руської) бурси на Райській вулиці. Ми всі були захоплені його ніжною струнною і замріяною дружиною. Не раз і не двічі годинами вичікували ми на Райській вулиці, щоб побачити та любуватись тією поетичною, прегарною молодою парою, коли панство Лепкі поважно проходили, взявшись під руки.

Вирішальну ролю в ставлені моєї національної свідомости, відіграв наш поет і мій учитель Богдан Лепкий. З такою ж могутньою силою вплинула індивідуальність Б. Лепкого на молоду уяву і почуття — в напрямі українства — мого найдорожчого, незабутнього друга й приятеля, покійного Витовта Гошовського, що в розквіті молодечого життя, під впливом духової депресії, застрілився 8. 12.1908 р. на Бережанському ринку.

Я тямлю

Я тямлю Бережани від 1893 р., коли прибув з Чорткова до 4-ої кляси народньої школи. Через рік почав ходити вже до гімназії, і від того часу добре пригадую людей, які там жили. Заки мій покійний батько приїхав з Чорткова на місце касира поштової установи до Бережан, я мешкав у моєї тітки, Скаржицької, жінки радника скарбової дирекції. В її домі бували Василь Яворський та інші; д-р Андрій Чайковський також належав до їхнього товариства. То були часи, коли українська і польська інтеліґенція влаштовували ще спільні прогулянки, на яких і я бував ... З українців, які жили тоді в Бережанах, пам'ятаю радника окружного суду Матвія Кашевка і радника М. Комарницького, який був одружений з полькою і хоча наполовину спольщений, виявляв під час виборів український патріотизм. З цього приводу мав навіть якісь дисциплінарні доходження з боку апеляційного суду, де сиділи поляки. Пригадую також радника Тита Шілінґ-Сінґалевича, сина якого я вчив як інструктор щось зо два роки. Він провадив дім по польськи, хоч походив з доброї священичої родини (його братанич Володимир Сінґалевич, був послом до австрійського парляменту). Був ще радник Володимир Граб, який вийшовши на пенсію, відкрив на спілку з д-ром Володимиром Бачинським, коли той ще був „конципієнтом", адвокатську канцелярію в Підгайцях. Через кілька років Граб помер, а д-р Бачинський відкрив канцелярію під власною фірмою.

До цікавих постатів у Бережанськім суді належав радн. Е. Сембратович, брат митрополита Сильвестра Сембратовича; радн. Олександер Гуринович — греко-католик, одружений з полькою, бездітний, записав свою велику посілість на вул. Адамівці на український сиротинець у Бережанах. Був секретар-суддя Сохацький (помер від туберкульози), секретар-суддя Саляк, радн. Метелля непересічно здібний правник, інтелектуаліст, „старорусин", який нас молодих академиків

дуже любив. Метеллю переведено до Станиславова, був президентом окр. суду, там і помер. Був ще у Бережанах радн. Олекса Танячкевич (брат о. Данила Танячкевича) щира українська душа, старий кавалер, згодом помер в Бережанах.

У суді працювали декілька канцеляристів-українців, як сеньйор родини Цурковських – офіціял Януарій Цурковський, секретар Олександер Дзьоба, директор Войтович, який на Йордан, коли приходив місцевий сотрудник святити хату все співав: „Явился єси по ґульдена", секретарі Дзундза і Олександер Бородайко, офіціял Михайло Мох, який приятелював з молодими студентами, допомагаючи їм (і собі) робити борги у жидів; офіціял Омелян Мидляк і Василь Копцюх. А ось згадав собі в цю мить про ще одного юриста — мого старшого приятеля Еміліяна Мироновича судового авскультанта, з дідичівської родини власників села Обельниці на Рогатинщині. Він був іменований суддею на Коломийщині чи Косівщині, але там десь молодо помер. Його ж брат, дідич Обельниці забезпечив „ласкавим хлібом" у себе колишнього вчителя Бережанської гімназії, Олексу Лукіяновича, під якого батутою ми співали в хорі Бережанського „Бояна". Лукіянович був людиною дуже музичною, блискучим інтерпретатором українських народніх пісень.

— ** —

Теперішні газетні „поєдинки" з представниками жидів вимагали б окремого висвітлення українсько-жидівських відносин у Бережанах напередодні першої світової війни, на доказ, що аґресивними антисеміта-ми були хіба поляки, але в жадному разі не ми — також поневолені. У 1893-94 роках було звичаєм хлопців з польської промислової школи що суботи бити жидам шибки; але те якось не ображувало жидів, бо вони чомусь не скаржились на тих польських челядників, ані не закликали світу на допомогу проти антисемітизму.

В гімназії наше відношення до жидів і навпаки було дуже коректне, а навіть приязне. Коли в моїй 7-ій клясі учитель Кухарскі, назвав нашого товариша - жида Леона Наґлера „мавпою", то ми як один „вистукали" Кухарського, не дивлячись на те, що могли набратися лиха на іспитах при матурі . . .

Під час виборчої аґітації 1907 р. ми делеґували нині вже покійного Степана Барана на вічового референта до синагоги. Через яку годину ми були свідками небувалої події: схвильовані жидівські слухачі винесли Ст. Барана на руках із своєї божниці і ще довго гукали „браво і гойх". Багатьох приятелів між жидами мав пок. д-р Володимир Бачинський. Вони вірили в Бачинського, як у великого провідника поневолених поляками народів. В той сам спосіб відносились до нього і наш спільний приятель, д-р Вільгельм Нойман, член укр. „Академічної Громади" (він імматрикулювавсь на університеті як українець мойсеєвого віровизнання), львівський адвокат д-р Льойма Равич, д-р Н. Епштайн та ін. В той же час 1907 року ми, Бережанська університетська молодь, роз'їздилися по виборчій окрузі, і нашими арґументами в містечках

Бурштин, Журавно, Жидачів та в Бучацькій окрузі спричинили те, що кандидати „меншестеві" Давид Мальц і д-р Н. Габель вийшли послами до австрійського парляменту (українці не виставляли там своїх кандидатів, бо це була так зв. міська курія) завдяки українським голосам і то проти кандидатури рим.-кат. каноніка Грушецького. Чи так поступають антисеміти, чи так колись зробили поляки або москалі, чи як кажуть, русскіє?!.. Чому жидівські дискутанти забувають факт, що польська армія Галера відсунувши укр. армію від Львова в 1919 р., замордувала у Львові понад 2,000 жидівського пролетаріяту і спалила синагогу біля театру та багато жидівських домів? Тодішний президент адвокатської палати у Львові жид д-р Ашкенази, не хотів подати руки жадному з тих польських генералів, які були причетні до тих убийств. Чому ж ті реальні і правдиві події — присипані „піском забуття", а протиукраїнські вигадки, леґенди і байки, висуваються як „факти" з жидівської сторони для піддержування неправдивої проти нас пропаґанди ?!..

„Ревертизм"

Можливо людям буде цікаво почути історію мого зукраїнщення та українізації наших частково спольщених родин... Це був прояв навернення цілої фаланги напівспольщених юнаків до народу своїх дідів, прадідів. До нації своїх предків так повернулись: Витовт Гошовський, Володимир Старосольський, Станислав Людкевич, Лев Ганкевич і багато інших. На мене та Гошовського вирішальний вплив мав поет Богдан Лепкий, мій учитель української мови в 1899 і 1900 рр., а також розмови з д-ром А. Чайковським, Зеноном Кузелею, який ходив два роки вище в гімназії від мене, з братами Бачинськими: Володимиром, Іваном і Омеляном. Постараюсь змалювати типову картину „ревертизму" (навернення) спольщеної частини української молоді на межі XIX і XX сторіч.

Розпічну від себе. Моя родина по батькові виводилась із зубожілої шляхти, давніх перемиських князівських бояр. Частина тих колишніх бояр стала священиками (Бахів, Галівка), в яких парохія переходила, звичайно з батька на сина. Так було напр. у Бахові, Перемиської округи, від 1530 р. без перерви аж до 1850 р. Мій прадід Василь також попович покинув священичу традицію і став лісничим у Турчанському повіті, у польського дідича Бялобжеського. Мій дідусь Віктор, втративши в дитинстві обох батьків, власними силами закінчив трилітній медичний курс у Будапешті і ставши лікарем спочатку в Козові, Бережанського повіту, та одружившись із Евеліною Вархаловською, львівською полькою, переселився на практику до Скали над Збручем, де й помер. Під впливом бабуні та графів Голуховських з Іванкова біля Скали, у яких він був родинним лікарем, дід почував себе поляком „ґенте рутенум", але лишився вірним сином нашої церкви; із своїх значних прибутків давав церкві немалі жертви і охристив свого єдиного сина в нашому

обряді, хоча на бажання бабуні, надав йому мало відоме у нас ім'я — Едмунд. Батько мій помер у Бережанах як поштовий касир, хоча й був у багатого діда одинаком, що зневірився в аристократичних плянах діда — і втік перед матурою з гімназії до війська, а відбувши трилітню військову службу, не міг уже стати нічим більше, як поштовим урядовцем. Роздумуючи над життям мого батька, дивуюся, яким чином він зберіг серед польського родинного оточення досить любови і сантименту до українства? Також, у протилежність до свого батька, тобто мого діда, він був завзятим демократом, кепкував зі шляхетства і навчав нас дітей, що тільки добрі діла роблять людину шляхетною. Батько ходив до церкви, любив співати церковні пісні, дуже цінив українську пісню та український театр, до котрого водив нас малих дітей, а навіть займався розповсюджуванням квитків на будову нашого театру у Львові. Говорив з мамою та з усіма дітьми по польськи, але дуже наполягав на тому, щоби я і молодші брати ходили на „руську" релігію і навчались „руської" мови. Тямлю, як 1895 року в Трускавці, куди батько виїхав лікуватись, зібралося при якійсь нагоді чимале українське товариство з моїм батьком і всі розмовляли по українськи; я, очевидно мало з того що розумів, бо мав щойно 11 літ і не навчився ще української розмовної мови. Коли ж один із священиків підійшов до мене і запитався хто я, поляк чи русин, я гордо відповів, що я русин, а тато мій дуже втішився тим моїм самочинним і несвідомим виявом української народньої приналежности!

Моя мати була, як на тодішні часи, освіченою жінкою, вихованою в Тарнові у Західній Галичині, так що не вміла і не могла навчитись там української мови. Вона була по батькові німецького роду Ваґнер, дочкою митного урядовця, внучкою також митного урядовця Антона Ваґнера, німця-колоніста з часів австрійського цісаря Йосифа II. По матірній лінії була внучкою Альойзія Баєра фон Баєрсфельд, фінансового урядовця у Відні, опісля на Угорщині, вкінці у Вєлічці біля Кракова, де була копальня соли. Той мій прадід був композитором десь у Бідермаєрівській епосі і ті його музичні здібності перейшли на мене і моїх сестер. Але хоча всі вони були німецького роду (з міста Фрайштату і Баварщини), то в половині XIX стор. швидко спольонізувались і дехто з них навіть боровся в польських повстаннях 1830 і 1863 рр. Тому, коли моя мати натякала на свою „польську" родину, то мій батько негайно відтинався: „Ви ж не поляки, а настоящі — шваби"! Моя мати не вміла по-українськи говорити і водила мене малого до костела та читала зі мною польські книжки і часописи. Але шовіністкою не була і радо годилась, щоб я ходив з батьком опісля й сам, до церкви і вчився української мови. А тому, що приблизно в 1896 р. ми жили на вул. Сєнявських напроти вірменської парохії, заходив я часом до вірменського пароха кс. Йосифа Теодоровича, згодом архиєпископа у Львові, відомого польського шовініста. Він мене досить любив, і доручив між ін. впорядкувати його велику бібліотеку. Може кс. Теодоровіч і деякі члени матірної родини надіялись, що я зовсім сполячусь... Та доля вирішила інакше, бо в ме-

не безнастанно виринало питання, до якої національности я належу, а на мене і на мого роком старшого друга Витовта Гошовського, звернули увагу проф. Богдан Лепкий і старші товариші, як Зенон Кузеля, Іван Боднар, Володимир Бачинський та й молодші, брати Микола і Богдан Чайковські і Антін Чарнецький, який вже раніше перейшов ,,українську мутацію".

Гошовський був сином податкового урядовця, дружина якого, полька вірменського походження, була сестрою президента вищого крайового суду у Львові; тому в них розмовляли виключно по польськи. Але Гошовський вже змалку зраджував геніяльні здібності і мав марку найкращого учня гімназії. Взаємна наша симпатія, яку я відчув ще десь на 11-му році життя, міцніла з року-на-рік. Ми обидва ходили до церкви і вчилися української мови, часто обмінювалися думками, і так знайомство перейшло в сердечну приязнь-дружбу. Хоча ми між собою в перших роках говорили по польськи, однак, об'єктом наших довгогодинних диспутів була також болюча справа, – проблема нашої національности. Але не ставало нам відваги явно-славно приєднатись до ,,русинів", а вже особливо розпочати ,,бунт" в наших родинах, які не хотіли й чути про якусь зміну розмовної мови.

У четвертій клясі гімназії (1898 р.) я сказав сам собі, що мушу бути ,,твердим русином", хоч і не розумів добре, що це означає ,,твердий русин". У клясі я мав одного товариша, який казав, що він ,,твердий" і радив мені писати не фонетикою, прийнятою тоді в школах, а етимологією (знаки йор- єр- і ять). Прийшла літня відпустка, і я поїхав до родини на Буковину. Написав тоді до Толдзя Гошовського два листи за тим ,,правописом". По вакаціях ми побачили, що не туди наша дорога! Дораджуване нам із темних завулків життя ,,язичіє" було нам здебільшого незрозуміле, заносило архаїзмом і відбігало від живої мови, яку ми чули довкола. Але найбільше відвертало нас від твердого ,,язичія" чудове кришталево- чисте українське слово в устах нашого улюбленого вчителя Богдана Лепкого. Кожний уступ з читанок Барвінського чи історії літератури Огоновського в його вимові набирав життя і барв, кожний вірш Шевченка, Грінченка чи Куліша, виходив із його одуховлених уст, наче якась чудова пісня. Бож, як відомо, Богдан Лепкий був майстром-декляматором. а доказом його малярського талану були портрети Тараса Шевченка, чи деяких гетьманів, що їх давав нам Б. Лепкий для використання на національних святах. Отож, повернення до українства, це головно шляхетне діло Богдана Лепкого, хоча він ніколи не підходив до нас із якимись арґументами чи закликами. Припускаю, що він непомітно слідкував за психічними змінами в душах вчорашніх ,,перекиньчиків" і, може звернув увагу старшим товаришам (думаю, що Зенонові Кузелі) на те, що варто познайомити нас з відповідною українською літературою.

На тому й закінчився наш духовий з'язок із Пробудителем нашого національного ,,я". Проф. Богдан Лепкий переселився 1899 року

до Кракова, де став учителем гімназії св. Анни та лектором української мови і літератури в Ягайлонському університеті. Одначе і Гошовський і я хоч постійно говорили між собою по українськи і почували себе синами українського народу, були ще дуже несталими, невиробленими. Нам було ще потрібно мати постійного сторожа й опікуна, яким за словами Тараса Шевченка, – було рідне слово. У цьому нам допомогли члени української „Молодої Громади": Зенон Кузеля, Іван Боднар, Антін Цурковський, Володимир і Омелян Бачинські, Антін Чарнецький, брати Чайковські та інші. Вони давали нам українські книжки й часописи, вкінці ввели нас в оповитий чаром невідомого таємний український гурток, заборонений шкільною владою, тим принадніший для новиків. Ми брали активну участь у щорічних Шевченківських вечерницях, а поява органу „Молода Україна" зі Львова розбудила в наших серцях полум'яний вогонь любови до України понад усе. Боротьба за права української мови у Львівському університеті, викликала відому сецесію нашої академічної молоді зі Львова до західніх університетів. В тій сецесії взяв активну участь і мій старший друг Гошовський (я ще кінчав гімназію). Він поїхав з Левом Ганкевичем та іншими до Праги, звідки дописував до „Молодої України". Ми ж гімназисти, спонукали наших батьків до того, що вони на пам'ятнім вічі в Бережанах домагались українського університету у Львові та провадили збірку для матеріяльної підтримки наших сецесіоністів на чужині.

Саме тоді я у батьківському домі заявив голосно, що з моїм батьком і молодшими братами говоритиму тільки українською мовою, бо поляки це наші люті вороги. Батько пробував протиставитись цьому, мовляв „не роби мені в хаті політики". Але несподівано мене підтримала мати: „А чому він не має права говорити дома по-руськи? Поляки роблять їм кривду на університеті, хоч за ними промовляють Божі і людські права!" . . Так-то я зукраїнізував нашу родину і моя мати навчилася, щоправда кепсько, говорити з синами по-українськи. Подібну метаморфозу перейшла і родина Гошовських.

о. Ісидор Сохоцький

ДЕЩО ІЗ СПОГАДІВ ПРО БЕРЕЖАНИ

У 1909 р. я перейшов з родинних причин з української академічної гімназії у Львові до четвертої кляси гімназії в Бережанах. Після новозбудованого модерного будинку львівської гімназії на вул. Лева Сапіги і Захарієвича, здалось мені приміщення гімназії в Бережанах, на першому поверсі старої ратуші в середині міста, дуже примітивним. Таке саме враження було спочатку – про вчителів, адже в академічній гімназії були найкращі педагогічні сили, з-поміж них виходили, як правило директори інших українських гімназій та вчительських семінарів. У Бережанах визначних українських науковців тоді не було. Якщо хто з них і потрапляв туди, то старався перейти до більших центрів, де були кращі умови для наукової праці. Так, напр. короткий час викладав у Бережанській гімназії колишній її учень, Богдан Лепкий, який скоро перейшов (сам чи по неволі, не знаю) до гімназії св. Анни в Кракові. Кілька років був професором і найвизначніший галицький історик, д-р Степан Томашівський, який написав з приводу 100-річчя тієї гімназії її історію та зредаґував інші видання, що вийшли друком накладом дирекції, очевидно польською мовою. Короткий час був тут д-р Іван Зілинський згодом професор університетів у Кракові і Празі, котрий вчив мене в четвертій клясі української мови. Не затримавсь — професор, письменник і літературний критик, Антін Крушельницький, перейшовши на становище директора української приватної гімназії в Городенці.

Про Богдана Лепкого зберігся між учнями такий спогад. Він – поет, приходив часом до кляси задуманий і замріяний. В такому настрої, сидячи в кріслі за катедрою, задивлявся він у вікно, забуваючи не раз на довгий час про все, що довкруги нього діялось. Одного разу він знову потрапив у такий транс... Тоді один з учнів ліг собі поспати, попрохавши свого сусіда, щоб розбудив і підказав, що має відповісти, коли б Лепкий викликав його і поставив питання. Коли він заснув, товариш дав йому доброго стусана в бік і сказав на вухо: „Цісар Франц Йосиф Перший". Учень схопивсь на рівні ноги і спросоня крикнув голосно ті слова. Тоді замріяний Лепкий і собі схопивсь на ноги і переляканий почав питати: „Де він де, де?... Анекдота це, чи дійсно так було — не знаю.

Але мої прикрі перші враження з Бережан скоро затерлись. Саме чудове розташування міста, цієї галицької Швайцарії, схиляло забути про примітивне приміщення наших кляс. Пізнав я також, що майже

всі мої вчителі мали відповідне знання, а деякі були глибоко і всебічно освіченими людьми. Були між ними і добрі педагоги. Я полюбив Бережани і з ними пов'язані найкращі спогади з моїх молодечих літ. Наша кляса належала до так зв. утраквістичних відділів при польській гімназії, під спільною управою. Ці утраквістичні відділи були продуктом тодішніх невідрадних національних відносин у Галичині. Поляки чинили опір творенню українських гімназій, бо вони збільшували б кількість вихованої в національному дусі української інтеліґенції. Тому кожну гімназію треба було здобувати важкою боротьбою, і було їх до першої світової війни всього п'ять, з однією самостійною філією. Щоб паралізувати намагання українського проводу в тому напрямі, на початку XX стол. висунули тодішні поляки-члени Крайової Шкільної Ради у Львові, проєкт творення в Східній Галичині утраквістичних (двомовних) гімназій. У них мали вчитись, українці, поляки і жиди. Українська і польська мови мали б бути в цих гімназіях обов'язковими, а інші дисципліни мали б викладатись обома мовами. Молодь трьох національностей мала б за пляном зживатись, взаємно себе пізнавати і свої культури, і так стирався б національний шовінізм. Поляки напевно думали, що в таких гімназіях контролю будуть мати польські учителі та що через навчання польської мови, літератури й історії вдасться виховати українську молодь у прихильному до поляків та їх національних стримлінь дусі. Початком таких гімназій було створення при польських гімназіях у Стрию і Бережанах рівнорядних утраквістичних відділів. У Бережанах дійшли ці відділи до 8-ої кляси в 1912 р. і 1913 року відбулася в них перша матура. Цей проєкт сторпедували самі ж польські учні: вони не хотіли вивчати українську мову, не цікавились чужою для них українською культурою (те ж саме й жиди). Таким чином в утраквістичних відділах були тільки українські учні. Тому український політичний провід домагався скасування утраквізму і створення з утраквістичних відділів самостійних українських гімназій, чому противилися Крайова Шкільна Рада і галицький Сойм. Польські вчителі у тих відділах зловмисне гостро оцінювали працю учнів і через те багато їх відпадало. Так із 60 початкових учнів моєї кляси дійшли до матури всього 17. Треба ще сказати, що ці учні мали в навчанні більші труднощі, ніж учні в українських чи польських гімназіях. Вони вивчаючи предмети наперемін то українською то польською мовами, мусіли засвоювати терміни в обох мовах, що не всім давалось легко.

За таких обставин, кількість учнів в утраквістичних відділах у Бережанах була невелика, хоча кожного року прибувала нова вища кляса. Пошкодило тому і створення в недалекому містечку Рогатині приватної української гімназії, що мала дуже гарне приміщення, велику бурсу і добрих учителів, під проводом знаменитого педагога проф. Михайла Галущинського. Багато селянських дітей з Бережанського і Підгаєцького повітів воліли йти до своєї рідної школи в Рогатині і платити там за науку, як до безкоштовної державної гімназії в Бережанах. Крім того, й самі Бережанські міщани далеко не всі розуміли значен-

ня вищої освіти для своїх дітей. Міщани були занедбані і значною мірою національно не освідомлені, бо вся українська просвітня й організаційна праця була спрямована на села, а по містах її майже не було. Та й польська міська школа не заохочувала українських дітей і не допомагала їм переходити до середньої школи. Міщанських дітей у гімназії за моїх часів можна було порахувати на пальцях. В наслідок усього вище-сказаного, кількість учнів в утраквістичних відділах не перевищувала цифри 250. Бережанська гімназія втрачала свою притягальну силу і значення. Це виявилося наглядно у 1914 р., коли українське й польське соймові представництва дійшли після затяжної боротьби до компромісу в справі виборчої реформи. По її ухваленні польські посли зробили примирливий жест супроти українців і погодилися на створення п'ятьох нових державних українських гімназій. Ухвалено створити з філій гімназій у Львові і Перемишлі самостійні гімназії та удержавнити приватні українські гімназії в Яворові, Рогатині і Чорткові. Створення українських державних гімназій з утраквістичних відділів у Бережанах і Стрию відклали на якийсь час, але війна перешкодила зреалізувати ту постанову, і все залишилося по старому аж до розпаду австрійської імперії. Однак за кілька років перед війною, настали в наших утраквістичних відділах значні зміни. У 1910 р. крайовим шкільним інспектором став д-р Іван Копач, надзвичайно талановитий педагог, з якого голосом Шкільна Рада мусіла рахуватись. До гімназій, над якими він мав нагляд, належала й Бережанська. Передусім він розпорядивсь, щоби навчання предметів, які подавано українською або польською мовою відбувалось в тій самій мові у всіх клясах від 1-ої до 8-ої без змоги переходити на іншу мову. Подбав також про збільшення кількости учителів – українців. Доти їх було небагато: катехит о. Василь Дубицький, Осип Насельський, який викладав математику виключно в польських відділах; був всебічно освічений учитель природничих наук і філозофії Григор Бобяк – він не тільки вчив, але й виховував молодь; був справжній приятель учнів, учитель математики і фізики Володимир Гусак, учитель історії Едвард Тиховський та кілька тимчасових учителів, котрі приходили і відходили. Тепер прийшов ще на учителя української мови і літератури у вищих клясах Антін Крушельницький, а після нього — Ісидор Єлюк. До нижчих кляс призначено викладати ті дисципліни Володимира Зубрицького. На викладача клясичних мов у вищих клясах прийшов з Перемишля добрий педагог і виховник Михайло Крушельницький, а німецьку мову почав викладати прибувши із зах. Галичини д-р Василь Левицький. Прийшли ще Павло Чайковський, Василь Чайковський, Омелян Бачинський, Володислав Біберович, Тадей Росткович, Мацюрак і може ще дехто. Таким чином учителями в утраквісничних відділах стали самі українці, дехто з них вчив і в польських відділах. Тільки учителем польської мови і літератури став в усіх утраквістичних відділах добрий педагог і прихильно наставлений до української молоді поляк Антін Ольберек.

Із збільшенням кількости старших і незалежних українських учителів, змінилась і атмосфера в нашій гімназії. Учні позбулися почуття приниження, почали краще себе почувати. Антін Крушельницький мав значний вплив на директора гімназії, Александра Фрончкевича. Крушельницький мав кожного тижня, в приміщеннях української бурси, для старших учнів лекції української історії, на основі творів проф. Михайла Грушевського. Завдяки йому, гімназія взяла офіційну участь у святковому відзначенні українським громадянством сторіччя народження колишнього учня Бережанської гімназії о. Маркіяна Шашкевича. В навечір'я народин поета – гімназія була ілюмінована, що обурило поляків, які це свято збойкотували. Українські учні під проводом своїх учителів йшли в поході вулицями міста та брали участь в інших імпрезах того дня. На ювілейному концерті доповідь про М. Шашкевича та його значення для галицької вітки українського народу виголосив Антін Крушельницький, а Богдан Лепкий виступив із власним твором, за що громадянство Бережан піднесло йому лавровий вінок.

— ⁂ —

Першим учнем з яким я в Бережанах щиро товаришував, був мій одноклясник Федір Палащук. Він дуже цікавився політичними справами. Це й не дивниця, бо тоді українці вели боротьбу за реформу виборчого права до галицького сойму, за український університет; в краю відбувалися масові віча, про що учням було відомо. Палащук розпитував мене про відносини у Львові, про наших провідних людей, і я розповідав, що знав. Через кілька місяців він звірився мені, що в гімназії існує таємний учнівський гурток „Молода Україна", і спитав чи я не хотів би до нього належати? Я погодився і мене прийняли в члени гуртка. Вже від п'ятої кляси аж до закінчення гімназії належав я до його управи, а в сьомій клясі був головою. Свої спогади про гурток я друкував у Ювілейному Альманасі Бережанської „Молодої України", і тому не буду повторюватись. Зазначу однак, що гурток багато зробив для національної свідомости своїх членів. Їх кількість за моїх часів так збільшилася, що довелось створити три відділи під спільною управою, а саме учнів 4 - 5 кл., 6 - 8 кл. і учениць дівочої учительської семінарії. Я пильно дбав про збільшення бібліотеки гуртка і в ній не бракувало нічого, що тільки можна було роздобути з ділянки українознавства, почавши від річників „Галицької Зорі". Бібліотека мала півтори тисячі книжок і була найбільшою бібліотекою гуртків „Молодої України" в Галичині. На жаль, ця добірна бібліотека згоріла під час воєнних подій у 1915 р. Гурток не мав у своїй праці ніяких перешкод з боку дирекції гімназії. Було це в наслідок згадуваного мною „нового курсу" в школі, та здається ще й тому, що польська молодь також мала свій таємний гурток „Зажевє", в якому плекала дух боротьби за самостійність Польщі та навіть виявляла його не раз на прилюдних виступах. Якщо дирекція почала б репресії проти нашого гуртка, то мусіла б робити те саме і проти польського, а він мав своїх

покровителів між польськими вчителями таких, як Тадей Рильскі, польський легіонер під час війни, а за Польщі – комендант школи кадетів у Львові. Тому дирекція офіційно „не знала" про існування обох гуртків.

Останні роки перед першою світовою війною, були роками інтенсивної праці на всіх ділянках українського національного життя. Члени „Молодої України" не могли стояти осторонь тієї праці, брали в ній участь в час вакацій у читальнях „Просвіти" чи „Січах". Живучи в місті, завжди знаходив я нагоду, щоб бодай непомітно побувати на різних передусім політичних зборах чи маніфестаціях. Політичну акцію провадив тоді посол до сойму і парляменту Тимотей Старух, згодом член триособової президії Трудового Конґресу в Києві, в січні 1919 р. Тоді це був високий, кремезний, показний мужчина, мав силький грімкий голос. Супроти поляків він поводився дуже аґресивно. Тому при всіх виборах велась завзята кампанія, бо поляки намагалися за всяку ціну його повалити, включно з терором, підкупами і фальшуванням, а при виборах до повітової ради — була нагода спостерігати не один цікавий епізод. При останніх виборах до повітової ради староста-поляк, якому Старух залив уже досить сала за шкуру, заявив: „поллється кров, а я Старуха до ради не допущу"! Заповідалася завзята боротьба, до якої українці відповідно підготувались. Вибори відбувалися у домівці повітової ради. Перед домом зібрався натовп. Але молодші виборці вмить створили від дверей вздовж вулиці шпалір, крізь який проходили виборці. Коли наш виборець віддав голос за польський список (вибори були явні) і повертавсь з будинку крізь шпалір, то нещасна була його доля: „Хрунь, хрунь, хрунь!" – лунало з усіх боків, його штурхали, на нього плювали. Жандарми втручались, але лють була така велика, що дійсно могло дійти до проливу крови, і тому вони поводилися стримано. Голосування відбувалось по кілька разів, бо спочатку жадний список не здобував більшости. Вкінці, вже надвечір, комісія оголосила, що з сільської курії переміг український список, на якому був Старух. Коли він з'явився на сходах повітової ради, людей огорнув небувалий ентузіязм. Окликам „слава" не було кінця, грала сільська духова оркестра, потім виборці підхопили його на руки і співаючи „Пречистая Діво-Мати", понесли на ринок, де він з найвищого місця під церквою виголосив запальну промову. При тому дісталось не одному полякові за те, що під час співу релігійної пісні не відкрив голови. Пригадую собі ще одну витівку, що її втяв Старух полякам. Було це в 1910 р., по заворушеннях у Львівському університеті, коли загинув від польської кулі український студент Адам Коцко. З того приводу мало відбутися на площі товар. „Надія", на передмістю Адамівка, протестаційне віче, після якого, учасники мали пройти походом до церкви на ринку, на панахиду за душу Коцка. Зійшлися тисячі народу і виповнили вщерть велику площу. Віче провадив адвокат і відомий письменник д-р Андрій Чайковський. Політичну владу заступав комісар староства. По виголошенні промови і ухваленні відповідних

резолюцій, керівник віча повідомив, що староство заборонило похід. Тому він закінчує віче і прохає учасників неорганізовано піти до церкви на панахиду. Люди стали виходити з бічної вулички на головну дорогу, що вела до центру міста. А там уже стояв Старух закликаючи людей ставати чвірками для походу. За ним стала сільська оркестра. Коли похід зформувався, Старух підняв вгору палицю і повів народ до міста. Було видно, як жандарми, котрі увесь час наглядали поблизу вічової домівки, побігли з наїженими багнетами в напрямі ринку. Та прийшовши сюди, Старух не повів людей ліворуч до церкви, а спрямував похід на право дорогою, що вела до залізничної станції за містом. Перед станцією напроти замку Сєнявських, було приміщення староства. Від часу до часу Старух спинявся, підіймав палицю і кричав громовим голосом: „Хай жиє український університет!" У відповідь котився по місті з тисяч грудей, зміцнений ударами в барабани кількох сільських оркестр, клич: „Хай жиє!" Жандарми побігли вниз і обставили староство. Коли похід доходив до нього, у казармах піхотного полку, що стояли перед будинком староства, залунала тривожна сурма. Це, очевидно староста заалярмував на всякий випадок військо для своєї оборони. Перед самим староством посол Старух спинив похід. Всі вікна в будинку відчинені, але не видно нікого, біля входу в коридор – жандарми. І ось посол Старух починає могутнім голосом, що розходився широко й далеко, свою промову. Вона звучала приблизно так: „Пане старосто! Ми прийшли до вас, як до цісарського представника, щоб заявити вам волю українського народу. Ви повинні були прийти до нас, щоб її вислухати, але коли ви цього не зробили, то ми прийшли до вас. Бодай тепер ви повинні з'явитися у вікні, щоб нас вислухати, але ви перед нами заховались! Та ми знаємо, що ви чуєте кожне наше слово. Пане старосто! Український народ домагається негайного заснування українського університету!!! Ми протестуємо проти вбивання наших дітей за домагання належних їм прав! Ми жадаємо, щоб ви повідомили про це негайно найяснішого пана! Ми заявляємо, що будемо так довго боротися, аж доки не здобудемо своєї святині науки. Хай жиє український університет!!!" Закінчивши промову, яку зібрані перебивали грімкими окликами та оплесками, завернув посол Старух похід і повів його до церкви. Маніфестація проминула безкарно. Посол до сойму і парляменту у Відні, Тимотей Старух, був недоторканим і тому ані адміністраційна, ні судова влада не могли притягнути його до відповідальности, а керівник віча формально повідомив учасників про заборону походу і просив їх піти неорганізовано до церкви на панахиду.

— ⁂ —

Прийшов 1914 рік, коли моя кляса мала закінчити матурою гімназійне навчання. Того року українці по обох боках Збруча урочисто святкували 100-річчя народження Тараса Шевченка. Учні Бережанської гімназії щороку вшановували пам'ять Кобзаря концертом. Ви-

браний учнівський комітет під моїм проводом докладав усіх зусиль, щоб поминки вдались того року по змозі найкраще. Допомагав нам у всьому проф. Михайло Крушельницький. Святковий концерт відбувся в прекрасно прибраній залі „Надії" на Адамівці, рано – для молодших учнів, а увечорі, при вщерть заповненій залі – для учнів вищих кляс і особисто запрошених представників українського громадянства та деяких офіційних осіб. Вступне слово мав проф. Зубрицький, а я мав (за апробатою проф. Крушельницького) доповідь на тему „Самостійність України в творах Шевченка". Сам факт, що я міг виголосити в присутності директора гімназії і старости таку доповідь, свідчить, що українці являли собою вже тоді таку поважну силу, що могли явно маніфестувати свої ідеали, а поляки мусіли з тим рахуватись.

Матуральні іспити відбулися у першій половині травня, під проводом директора, бо д-р Копач, який все ще був головою іспитової комісії, через якісь причини не зміг приїхати. В утраквістичному відділі здавали матуру 23 учні, і здали всі, а п'ятеро з відзначенням. Здав також з відзначенням ще один українець, який був у польському відділі. У двох польських відділах, що мали яких 70 польських і жидівських учнів, здав матуру з відзначенням, крім згаданого вже українця, тільки один поляк. Це свідчить пророчисто про те, як уважно ставились українські учні до навчання.

28 червня відбувся у Львові, з приводу Шевченківського ювілею, величний з'їзд „Соколів" і „Січей' з усієї Галичини. У ньому взяли масову участь Січовики з Бережанського і мабуть, з Підгаєцького повітів. Для них і для інших учасників був замовлений окремий потяг, яким і я скористався. Наші Січовики, в однакових темних чумарках, з такими ж смушковими шапками, виглядали в поході дуже гарно. Провадив їх на коні дотеперішній організатор і кошовий д-р Андрій Чайковський, хоча він кілька місяців перед тим переселився з Бережан до Самбора. А що д-р Чайковський мав козацькі вуса, то одна польська газета писала, що він був перебраний за Гетьмана Богдана Хмельницького. Незабаром по тім з'їзді, я виїхав назавжди з Бережан; на гадку не могло мені тоді прийти, з якою місією довелось мені ще раз їх відвідати.

— ** —

Закінчувався жовтень 1918 року. Я був тоді на четвертому році теології у Львові. Наближався кінець війни, а з ним і розвал австро-угорської монархії. Український політичний провід і створений з його ініціятиви таємний Військовий Комітет у Львові готувались перебрати владу в українські руки. Для тієї мети закладали вони по повітових осередках, місцеві комітети. Зв'язок з ними втримували з допомогою кур'єрів. А що їх не було багато, той обов'язок виконували за згодою тодішнього ректора Духової Семінарії, сл.п. Преосв. о. Йосифа Боцяна, також деякі богослови. 29 жовтня покликали мене і ще одного товариша до Народньої Гостинниці на вул. Сикстуській, де ми зустрілися в малій

кімнаті з організаційним референтом Військового Комітету підх. УСС. Дмитром Палієвим. Він сказав, що йому не вистачає кур'єрів, і запропонував поїхати до міст, де ще не було комітетів. Ми дали згоду і він назвав кілька міст, з яких я самозрозуміло, вибрав Бережани. Підх. Паліїв з'ясував нам коротко завдання: ми мали пов'язатися з провідними людьми даних міст і подбати, щоб там негайно були засновані комітети, що мали б у визначений час перебрати владу. Комітети повинні налагодити зв'язки із старшинами - українцями, які виконують службу в місті чи повіті, і з їх допомогою приєднати на нашу сторону вояків з військових відділів; повинні організовувати села, щоб вони дали негайно поміч своїй владі; повинні призначати кандидатів для перебрання всіх установ; дезертирів, яких було тоді чимало по селах, і вояків на відпустках, спрямовувати до Коша УСС. Заснувавши комітети, ми мали повернутись і здати йому звіт, а про час перевороту мав повідомити інший кур'єр.

З'ясувавши так завдання, підх. Паліїв видав нам гроші на дорогу і доручивши негайно виїздити, попрощався з нами. Того ж самого дня по полудні я всів на Личаківському залізничному двірці до потягу на Бережани. Дивні почуття огорнули мою душу в час кількагодинної дороги. Бож я їхав до міста, де провів найкращі літа моєї молодости, де формувався мій світогляд. Я наново переживав важливіші події тих років, пригадував працю в „Молодій Україні", безліч доповідей і палких дискусій на тему самостійности України і праці та боротьби за її здійснення. І оце прийшлось мені саме в цьому місті започаткувати здійснення наших молодечих мрій!

Десь біля одинадцятої години ночі ми прибули на Бережанську станцію. Падав дощ, віяв пронизливий осінній вітер. Разом з проф. Мацюраком, який прибув тим же потягом, подалися ми в місто. Мені не вдалося знайти кімнати в готелі, бо обидва були переповнені. Тоді пішов я до відчиненої кав'ярні на ринку і там зустрів мого двоюрідного брата, заступника прокуратора при окружному суді Лева Петрушевича, у якого й переночував. Спершу хотів я просити посла Старуха, щоб він організував і очолив Комітет. Він жив тоді в Бережанах, і вже з уваги на своє становище надавався до цього. Та мій брат поінформував мене, що посол Старух важко хворий на грудну недугу, з якою повернувся із заслання на Сибірі, недавно мав вибух крови і майже не виходить з хати. Тоді я вирішив піти до штабового лікаря на пенсії д-ра Осипа Ковшевича, який належав до найпопулярніших діячів серед нашого громадянства в Бережанах. Другого дня рано пішов я до нього і з'ясував мету приїзду. Д-р Ковшевич надзвичайно втішився вісткою. Він поінформував, що поляки на очах організуються та стають з кожним днем більше активними, а українці – без жадних вказівок – не знають, що робити. Саме того дня він збирався на доручення визначніших громадян, їхати до Львова по інструкції. В наслідок мого приїзду це відпало і він мав скликати на вечір нараду.

Нарада розпочалась о 7-мій год., в приміщенні української бурси.

Зійшлася майже вся місцева інтеліґенція, прийшли отці катехити, народні вчителі, юристи й інші урядовці, крім хворого посла Старуха. Нараду відкрив д-р Ковшевич і попрохав мене з'ясувати справу. Мені не треба було розповідати про себе, бо всі присутні мене знали, тож відразу розповів я про мету приїзду і повторив усе те, що доручив мені підх. Паліїв. Потім почалась дискусія. Приявні говорили, що поляки організуються і починають вже докучати українцям; обчисляли, які є військові відділи в місті та приблизну кількість наших військових у тих відділах; хтось повідомив, що має зв'язок з одним старшиною-українцем. Ніхто не виявив найменшого сумніву про доцільність перевороту — усі вважали його за щось неминуче, необхідне і самозрозуміле. Врешті, вибрано комітет для підготови перевороту. Головою його став д-р Ковшевич, замісником проф. гімназії Ісидор Єлюк. Виконавши своє завдання, я хотів наступного дня ранішнім потягом вернутись у Львів. Та д-р Ковшевич просив мене залишитися і піти на нараду повітових мужів довір'я, що мала відбутися наступного дня в домі посла Старуха. З інструкцій підх. Палієва не здавалось, що переворот відбудеться вже в найближчих днях, і тому я залишився. На згадану нараду приїхали всього декілька делеґатів.

Повертавсь я пополудневим потягом. Їхав ним і д-р Ковшевич, на нараду мужів довір'я всієї Галичини (вона мала відбутися 1 листопада), а також прок. Петрушевич і проф. Левицький. Прийшов я до Духовної Семінарії перед північчю, і втомлений ліг спати. А наступного дня вранці – проснувся вже в українському Львові! Десь біля 8 ранку я пішов до Народнього Дому здати звіт про свою поїздку. Ледве відшукав підхор. Палієва, який повідомив мене, що минулого дня поїхав до Бережан другий кур'єр. Тоді пішов я до великої залі, де мали відбутися збори мужів довір'я всього краю і там зустрів д-ра Ковшевича.

Незабаром увійшов у залю посол д-р Лонгин Цегельський з великою пачкою свіжо надрукованих примірників історичної першої відозви Національної Ради, і сказав делеґатам: „Панове! Не ма часу на довгі балачки. Ви бачите, що сталось. Повертайте до дому й робіть те саме у себе!" На цьому збори й закінчилися. На прохання д-ра Ковшевича, пішов я ще раз до підхор. Палієва з проханням, щоб військова команда приділила йому особове або вантажне авто до Бережан, бо потяги перестали ходити. Та про це тоді й мови не було. Ми розпрощались. Д-р Ковшевич пішов у місто шукати якоїсь можливости дістатися до Бережан. Я виїхав наступного дня до Радехова і вступив там на службу до повітової військової команди. Згодом я довідався, що другий кур'єр не знав зовсім Бережан і не мав жодних адрес. Тому рано він пішов до церкви,надіючись, що там роздобуде потрібні інформації. І дійсно, зустрів там о. Івана Кордубу – учасника наради, який і завів кур'єра до проф. Єлюка. Комітет не мав ще часу щось практично підготувати, а д-р Ковшевич був у Львові, і тому перебрання влади в Бережанах відбулося 3-го листопада. Добре організовані поляки, довідавшись, що сталося у Львові, не чинили жадного опору.

о. Петро Смик

ДЕЩО З БЕРЕЖАНСЬКОЇ БУДЕНЩИНИ

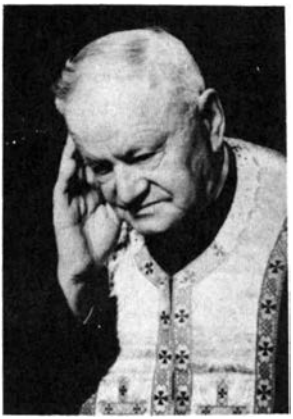

Шукаєте фото дому д-ра Зенка Кузелі, що стояв на Ізабелівці, а також будинку нашого банку „Надія", з великою театральною залею? . . . Першу в часі війни загубив, другої не мав; будинок „Надії" у червні 1941 р., під час гітлерівського наступу — большевики, панічно втікаючи, спалили. Щоб не посуджували, що я тільки спекатись хочу, зачну з усної словесности:

Бодай тії Бережани вода затопила,
Не одная мати плаче — нема мого сина!

Не одная мати плаче, не одна і тужить. Нема мого сина дома, бо в цісаря служить!... Так тужили матері за синами. А дівчата (в народніх піснях) і собі:

„Ой цісарю, цісарочку, цісарю Францішку,
Відпусти ми миленького, хоч на єдну нічку..."

У Бережанах мав постій батальйон 55-го полку піхоти та сотня кавалерії. На пошану героїв – „Тирольців сходу", що склали голови на побоєвищах під Садовою, Кеніґсґрецом, був поставлений великий кам'яний пам'ятник, а на ньому – сотні імен синів Бережанської землі. На відслонення пам'ятника приїхав сам цісар Франц Йосиф І. Була в Бережанах велична парада. Місто ілюміноване. Відбувся святковий концерт, на якому виступав славетний український хор селян з Денисова, під дириґентурою пароха о. Вітошинського. Ратуша на ринку вся ясніла, як вдень! На горішньому поверсі були залі гімназії, в партері — крамниці „вибраного" народу. При головному вході до ратуші — книгарня Фаденгехта і його конкурента, а по правиці – чимала ґалянтерійна крамниця Ґотворта, дальше „пропінація". А вже на розі – м'ясарня Ігнація Москви. Побіч немов сирітка, тулилась „ґрайзлерня — шварц, мідель-повідель" Сари Крайслер. Хоча всі крамарі докладали старань, щоб якнайкраще прикрасити виставові вікна, всіх їх своїми помислами переважила Сара. Вона виставила у вікні невеликий портрет цісаря. Під ним — величезний жовтий гарбуз, з вибраним м'якушем. Викроєний ніс, губи і зуби навіть бакенбарди підроблені (тоді така була мода). У вечорі при світлі свічки – гарбуз нагадував подобу цісаря! Під гарбузом на картоні красувавсь каліграфічно виведений вірш:

Сара Крайслер – лібт ден Кайзер,
Абер нох мер, зайн Мілітер! . .

Не знаю, як воно дальше було, але цісар оглядав гарбуза, Сару похвалив, та ще й золотою медалею обдарував. А кам'яний пам'ятник

в пошану „Тирольців сходу", стояв на почесному місці доти, доки „ґелібте" Австрія восени 1918 р. не розлетілась. Коли настала новітня Польща, то пам'ятник героям опинився в кутику міського цвинтаря. „Сік транзіт ґльорія мунді!" . . — так минає людська слава! . .

***

Перед першою світовою війною майже в кожному місті, подекуди й по селах, були місцеві „раритаси" — інтелектуально недорозвинені диваки. Бережани також мали свого дивака. Ним був „дурний Ясьо", недоумкуватий але не шкідливий для суспільства. Він носив вибраному народові коновками воду на коромислі, а в роті постійно тримав недокурок сиґари. Говорили, що був сином якогось австрійського офіцера. „Дурний Ясьо" що кілька днів міняв одяг: то вдягався, як міський поліцай, то брав старий жовнірський, а часами парадував у жіночому . . . Тоді наспівував сам собі: „А в нашої Катерини і весілє і хрестини, і до слюбу ідуть, і до христу несуть" . . .

Коли я вчився в 4-й клясі, її господарем був учитель нім. мови Ян Вархол; учні прозвали його „Яшо". Наша „трійка" – Франц Коковський, Остап Гайдукевич і я грішний – вбрали Яся в гімназійний однострій, привели в клясу, посадили поміж учнів на першій лавці, повчили як має поводитись. Прийшов наш господар кляси . . . Учні голосно проказали молитву. Тоді наказав сідати словами: „зецт ойх нідер" . . . Ми сіли, а він побачивши Яся між учнями: „А ти ту цо робіш? рушай зараз!" . . . Але Ясьо – і не думав поспішати. Він скромно відізвався: „Я сє хце учиць". Не помагали ні просьби, ані грозьби — Ясьо не хотів вийти з кляси. Вархол подався тоді до директора Ґжеґорчика і терціяна Кіпи. Але заки вони прийшли, Яся випровадив Гайдукевич з кляси другою брамою. „Ну, ґдзє тен Ясьо? – питає директор „форцуґів" – учнів з першої лавки. Сталось ще одно „диво", один за другим учні твердять, що тут Яся не було, не бачили! „То може пану професорові привиділось?" — сказав здивований директор. . . Так то з Яша Варлоха зробили „дурного Яся", бо всі учні як один, сказали, що Яся в клясі не було! . .

***

Годиться зазначити, що в складі учительського збору були й світлі уми. Згадаю хоча б Петра Дуткевича, який вчив нас природознавства шляхом анекдотів про кожну звірину. Помер, коли я був учнем другої кляси. На похороні я мав прощальне слово від нашої кляси. Згадаю про патріотичну родину гімн. учителя Миколи Бачинського. Його сини — „гофрат" Діонисій, суддя найвищого суду у Відні; д-р Володимир – громадський діяч, організатор Бережанщини, посол до галицького сойму; Омелян – кол. директор укр. гімназії в Рогатині, Іван, та наймолодший Євсевій, парох у Бережанах... Дружина проф. М. Бачинського — Жигмонта — провадила для селянської дітвори „Селянську Бурсу", що спочатку містилась у винаймленому домі п. Колодки на

Ізабелівці. Учив нас також молодий Богдан Лепкий, філолог Іван Прийма, вимогливий але справедливий, д-р Степан Томашівський, а з інших учителів заслуговує на пошану проф. Альойзи Штайнер, польоніст. Він прийшов до Бережан з дрогобицької гімназії. Гордився перед учнями, своїм учнем в Дрогобичі – Іваном Франком. Справжнім катюгою був учитель Адам Пащиньскі, здається син селянина з підгаєцького Библа. Той добре володів українською мовою, але наших хлопців ненавидів, кажучи: „Гаврило – звешся, або рило — гав"!...

***

Вид на село і церкву в Жукові.

У Бережанській гімназії фактично діяли два таємні гуртки „Молодої України". Один складався з учнів нижчих, а другий з учнів вищих кляс гімназії. Сходини відбувалися, де прийшлось, інколи на вільному повітрі, в лісі, чи на „Сторожиську", часами в домах деяких батьків. Я став членом „М.У." як учень третьої кляси. Тоді до гуртка належали, між ін.: Франц Коковський, Строхманчук, Остап Гайдукевич, Антін Цурковський, Максим та Іван Дзомби, родом з Літятина, Навроцький, Антін Слободян та інші, яких на жаль не пам'ятаю. Якийсь час наш гурток збирався в домі моїх батьків. Шляхом дрібних складок, гурток закуповував книжки для читання; згодом чимало книжок закупили у Франца Коковського. Бібліотека переховувалась у мого батька.

— *** —

Не пригадую котрого року, десь влітку перед св. Іваном знялась пожежа. Палаючі сніпки вітер кидав аж на ринок у Бережанах. Хтось кричав: „Адамівка горить!".. Насправді ж горіло село Посухів. Учні повибігали зі школи. Був торговий день, народ з торгу побіг в напрямку Адамівки. Нагло хтось почав кричати: „Ловіть злодія!" Оглянувшись, ми побачили, як якась жидівка, вихопивши в чоловіка з-за пазухи крадену хустку, одною рукою тримала, щоб не втік, а другою з хусткою била його по лиці. З'явився поліцай і перебрав „опіку" над

тим злодієм. Добігши до Адамівки, ми побачили, як горіло село, а потім повернулись у школу... Чому згадую про ту пожежу?

Того ж року восени в Бережанах судили того зловленого жидівкою чоловіка. Ним виявився ще досить молодий — приблизно 30 років віку – Іван Стрілець, вже не один раз зловлений. Кажуть, що „на кого Бог, на того й люди". Таке сталось і Стрільцеві. Якось так склалось, що перед св. Іваном того ж року в Нараєві-місті хтось вирізав жидівську, шинкарську родину. Іван Стрілець колись служив у того шинкаря, шинкар мабуть, не заплатив, отож — пімстився Стрілець. Так „комбінувала" собі австрійська жандармерія. На основі карної карти Стрільця, чуток і балачок, його заарештували, переслухали і передали прокуратурі Бережанського суду матеріял, для виготовлення карної справи проти нього. Деякий час пізніше, суд визначив розправу проти Стрільця перед присяжними за вбивство жидівської родини, а тому, що він не мав змоги найняти оборонця, то суд призначив з уряду оборонцем адвоката д-ра Андрія Чайковського.

Мій батько, відслуживши цісареві 18 років, був „керкермайстром" у Бережанах. Він дістав два квитки для вступу в судову залю для мене і для Гайдукевича, сказавши: „Підіть хлопці, але переберіться на цивільних, нині великий процес – варто послухати адвоката д-ра Чайковського". Ми пішли. Заля тріщала. Прокуратор Млинарскі, низький, непоказний, у червоній тозі, доказував вину Стрільцеві і жадав — шибениці для нього. Почав говорити оборонець. Авдиторія слухала його, затамувавши подих. Д-р Чайковський мав славу першорядного оборонця і доброго правника. Потім голова трибуналу дав слово підсудному, що він може і хоче сказати на свою оборону. Встав Іван Стрілець. Спочатку мовчав, можливо не знаючи, з чого почати, а вкінці заговорив (стараюсь зберегти його фразеологію): „Прошу світлого криміналу!" (замість трибуналу). Заля вибухла реготом. Голова – дзвонить, закликає до спокою, загрожує усуненням присутніх із залі. Врешті-решт — настала тишина. Наш Іван вклонився низенько насамперед предсідникові трибуналу, потім ще нижче своєму оборонцеві, а потім крізь сльози: „Ясний суде! Ту пан месіяш так красно говорили і мене боронили, я сам себе не пізнавав, що я такий добрий чоловік. Але скажіть мені, добрі люди, чого той малий чоловік в тій червоній пелерині, напосівся на мене як чорт на грішну душу? Та ж я його ніколи не видів, його незнаю, а він фурт і фурт „Стрілець винуватий, на шибеницю з ним". А я клянуся, як на сповіді, що я в тій справі не винен! То правда,що я не раз і не два декого скривдив, все багатшого від мене, ніколи біднішого! Тому мене все до криміналу саджали; як я вас чесні пани сендзі образив, будьте мені вибачні та й простіть мені – мене на шибеницю не давайте! „Скінчив і сів. Трибунал радився коротко: 12-ма голосами, себто одноголосно, визнав Стрільця невинним, не довівши йому виконання того злочину.

Іван Стрілець йде насамперед до пана меценаса, падає на коліна, цілує руки, відтак вклонився голові і присяжним суддям та щиро їм

дякує... Але до прокуратора не йде, тільки й сказав: „А тобі хай Бог не пам'ятає!"..

Було б непрощеним гріхом, не згадати нашого дорогого Шамбеляна. Людина – золотого серця. Відома в нашому народі приказка: „За попа дзвонять, а попадю з села гонять"... І незавидна була доля вдови по священику. Шамбелян в міру своїх сил старався всім таким вдовам допомогти. Було їх кілька в Бережанах. Поблизу „Олімпу" (приходства на горі) жили Застирцева, Філіповська, яка мала на „станції" 12 учів, Лонкевичева, в якої мешкали на „станції" учні: Софрон, Генко і Зенон Бачинські, Любка Бачинська, Дурбаківна... Шамбелян розподіляв учнів по „станціях". Так проживали нещасні вдови, виховуючи своїх дітей і допомагаючи іншим. Лонкевичева мала при собі стареньку матір, вдову по священику п-ю Левицьку. Син Олесь Лонкевич, був моїм товаришем, належав до „Молодої України"; часто до нього приходив Гриневецький, що мешкав в інспектора Фрайда, в домі Блажкевича, напроти віллі Чайковських. Ми, бувало зійшовшись гуртом, співали „Со святими."... От тоді-то бабця Левицька говорила своїй доні: „Слухай Павлінцю – нєх ту Смик нє пшиходзі, бо он як тилько пшийдзє, то зараз „Со святими", хце бим юж умарла, а я хце єще трохе жиць, хце відзєць Олеся ксєндзем, би Ольдзя вишла замонж за ксєндза"... Ольга вийшла за о. Добровольського, що згодом був парохом Слободи Золотої, а Олесь був парохом у Потуторах.

***

Пригадую ще одну ціказу подію. Якось до шамбеляна приїхала по допомогу не вдова, а таки їмость з Шумлян Великих, п-ні Рибакова. Плаче, голосить, що її чоловік, мабуть з розуму зійшов... — „Як то – зваріював?!" питає шамбелян. „Та ні, але наш Амброзьо (тоді учень 6-ї кляси) дістав двійку з латини й греки, а тато його вирікся і до хати не хоче припустити. Бійтеся Бога, поїдьте зі мною, отче шамбеляне, вразуміть його, бо я боюся, щоби син з розпуки чого лихого собі не заподіяв!" Їмосць заплакала, о. шамбелян вразливий на сльози, погодився. О. парох, побачивши на приходстві свого колишнього катехита, ввічливо та щиро запросив його в хату. Коли ж побачив біля воза сина Амброзя, скипів гнівом, та й замовк. Але й о. шамбелян з воза не злазить. Отець Рибак знову просить, щоб був ласкавий не гордити та загостити до хати. Тоді о. шамбелян відозвався: „Не злізу з воза, поки ви отче не простите синові"! „О, ні! ніколи! Раз я сказав, що він не мій син — хай іде, або втопиться, або повіситься! Він мені наробив такого сорому!" І далі звертаючись до шамбеляна, просить сердешно ввійти в хату. Шамбелян сидить непорушно на возі. Вже й їмосць вийшла, приготувавши перекуску для достойного гостя, просить і вона, а коли о. шамбелянові стало того забагато, він з обуренням крикнув: „Моцюм-пане, ти дурню один, а ти не пам'ятаєш, як ти в шостій клясі теж „зафасував" двою з латини й греки, так як тепер твій Амброзьо?!" Тими слова-

ми роззброїв старого о. Рибака ... До речі, о. Рибак інакше не підписувавсь, як „Фішер фон Пфафенберґ" (приходство стояло на горбі).

У книзі „статус анімарум" (список душ) парафіянинові, особливо жінкам, дописував „байнаме" (ущипливе прізвище). Коли наслідником став о. Гриневич, батько мого товариша Ромка, то він переглядаючи той „статус анімарум", – мало не зайшовся від сміху ...

Антін Чарнецький

І ЦЕ, І ТЕ...

(Із наших „кавалків" і гумору)

Стара Бережанська громада і гімназія мали як між громадянами, так і між учителями та учнями багато оригінальних типів, які брали життя із „філософічної" точки, з певною дозою детермінізму не позбавленого дотепу й гумору. Дещо з того, без претенсії на опатентовану оригінальність – бо про це вже не раз згадували старі Бережанці, тут подаємо.

Що таке гріх ?

Покійний шамбелян о. Михайло Соневицький, катехит Бережанської гімназії від 1863 р. до 1907 р. все життя брав спокійно, а при тому дивився на світ із легким сарказмом і гумором. Одної п'ятниці він запросив на вечерю старого філолога проф. Альойза Штайнера, жінка якого Кундзя суворо притримувалась вимог посту. Але господиня о. шамбеляна подала на вечерю м'ясну печеню !.. Старий Штайнер здивований обізвався до господаря: „Ксєнже шамбелянє, дзісяй свєнти пйонтек – пост." О. Соневицький попрохав принести з ресторану рибу. На другий день на годині релігії в нашій клясі, о. шамбелян розповідаючи про цю пригоду, сказав: „Вважаєш, моцюм-пане, він мене вчить, що то є гріх ! Та гріх не то, що йде до писка, але то що виходить з писка ! "

Печеніги в Бережанах

Якось о. шамбелян повіз засватати молодого випускника-теолога до знайомого священика, батька, гарної доньки. По обіді подали чорну каву. Але той теолог-жених попрохав до чорної кави... ще й хліба. „Уважаєш, моцюм-пане – розповідав потім у гімназії о. шамбелян, – набрався я стиду, більше з таким „печенігом" між культурні люди не поїду ! "..

Що таке „впертий" а що – „лінивий" Русин ?..

Це було ще в тих часах, коли у Бережанській гімназії при вивченні „рускої мови" обов'язувала етимологія. О. шамбелян крім релігії, іноді

вчив і української („рускої") мови, звичайно до четвертої кляси. Кацапи писали етимологією, з „коромислами, дашками, єрами" і твердими знаками; українці старалися всупереч тим приписам, перепачковувати фонетику і нею писали вправи-задачі, у яких улюбленими темами о. шамбеляна було... „У формі листа до товариша", або опис якоїсь місцевости (Манастирка, замку чи пам'ятника). Побачивши написані фонетикою завдання, о. шамбелян сказав: „Ось лінивий русин! Цілий світ, англійці, французи – пишуть так, щоб знати було від чого слово походить, а тут лінивий русин скорочує собі, щоб скорше позбутись праці"...

Але наступного року було введено у школі обов'язкову фонетику (кацапи писали й далі етимологією) О. шамбелян знову віддаючи зшитки, заявив: „Ось впертий русин! Та ж вчені люди довго над тим думали, як би тобі дурню було легше вчитись і писати слова так, як їх вимовляєш. Але що ж – впертий русин все робить по-своєму, по-старому!"...

„Карта раз!"..

О. шамбелян Соневицький за порушення дисципліни на його годинах, любив саджати винуватців до „буди" під катедрою.

Сидячи за нею, часом добре наштурхував чобітьми „деліквентів". Одного разу за якусь провину посадив до „буди" двох старших учнів (згодом шанованих каноніків, з яких один ще живе). Та сталося так, що коли вони відбували свою кару, до кляси несподівано увійшов на візитацію іспектор Янцьо Левицький. Отець шамбелян посадив його перед катедрою, а сам сів за першу лавку. Помітивши, що чоботи о. шамбеляна зникли, хлопці в „буді" почали грати в карти. І так нагло з „буди" почулось: „Карта раз!", бо картярі в запалі гри забули, що вони у школі. Інспектор Левицький остовпів, але о. шамбелян не втратив ні винахідливости ані гумору і пояснив що сталось. Сміялися всі: інспектор, о. шамбелян, учні, „деліквенти" і вся гімназія.

„Піш Пан"...

О. шамбелян Соневицький чомусь не любив урядовців і завжди прозивав їх з глумливим сарказмом „Піш пан". Оповідав на годині, як один правник приїхав як судовий практикант, із старим судовим офіціялом, вислуженим військовим фельдфебелем на комісію в село. „Вважаєш моцюм-пане, офіціял закурив люльку і ходить по хаті та диктує протокол нашому практикантові: „Стає, пішпан, Грицько Мотика, пішпан, жонати, пішпан, і зезнає, пішпан"... і все пішпан і пішпан. Ось маєш гімназію і університет... і пішпан! Вважаєш моцюм-пане, як ти нічого не маєш, то ти дурень моцюм-пане – пішпан. Вважаєш, Ігнаци Москва (багатий м'ясар і згінник у Бережанах) – він є „бюргер", пан, а ти моцюм-пане – пішпан!"...

Як учень Іван Яворський водив до директора гімназії „свого батька"?

Бережанська гімназія мала між своїми учнями багато буйних, степових непосидючих і заводіяцьких натур. Одним з таких був Іван Яворський, син багатого селянина, війта на Підгаєччині. Одного разу за якусь провину директор гімназії Гжеґорчик вигнав Яворського з гімназії і наказав прийти до нього з батьком. Яворський зажурився, бо знав, що коли напише батькові про виклик до директора, то буде йому не з медом. Він кілька днів ходив „поза школу", забігаючи до свого товариша Шеппера, щоб довідатись, що у школі діється. Батько Шеппера, якого у місті звали „Москалем" (бо 1849 р. московські війська, йдучи через Бережани на придушення угорської революції, за якусь провину „всипали" Шепперові 25 буків) довідався від свого сина про пригоду Яворського у гімназії і рішив на свій лад допомогти бідоласі. Що п'ятниці в Бережанах був торг званий ярмарком, який здебільша відбувався на ринку біля ратуші, де містилась гімназія, а біля неї Шеппер мав ресторан. Ось коли Яворський зайшов до Шепперів, у них в ресторані було кількох селян, старий Шеппер попрохав одного селянина, щоб він пішов з Яворським до гімназії та відіграв ролю „батька". „Знаєте пане господар, ми всі маємо діти, мовляв старий Шеппер, — ну і вони не раз пустують... Але пани завзялись на бідного хлопця, за якусь дурницю викинули його з гімназії і казали прийти з батьком. Ви знаєте, що для його тата буде гризота ! Тому будьте так добрі, зробіть то для мене, підіть з хлопцем до директора, та й скажіть, що він вже не буде того робити". Доброю почесною чаркою міцної, Шеппер таки намовив селянина і той пішов до гімназії з Яворським. Удвох увійшли до директора, який вважаючи селянина за батька, почав нарікати на поведінку Яворського. Наш селянин добре граючи ролю батька, вхопив Яворського за ковнір і почав викрикувати: „Та я йому пане директор так дам, що попам'ятає!" Директор побачивши таку завзятість, почав тепер боронити гімназиста:„Але ґосподаржу, то так злє нє єст, то єще дзєцко, он сє поправі"... Та в ту хвилину хтось постукав у двері директорської канцелярії і ввійшов ... справжній батько Яворського, якого директор не дочекавшись, закликав до себе листовно !... Наш Івась, побачивши батька, сіпнув селянина за рукав, і обидва чим скорше втекли з директорської канцелярії! Нарешті правдивий Яворський представився директорові й прохав сказати в якій справі його викликали. „То ви є пан Яворський, а то був ваш син? — спитав директор". „Та так", відповів той здивовано. Аж тепер вияснилась штука нашого Івася! Сміявся директор, сміявся вже й батько Яворського. Усе місто мало досить сміху з тієї історії. Директор мов справжній батько, покарав нашого Івася 4 — годинами карцеру — в неділю по екзорті під наглядом мусів вчитись, зате Івась Яворський став „героєм" в гімназії і місті.

Як Івась Яворський вибив проф. Пащинському вікна

Той самий „герой" Яворський мав свої порахунки з професором латини й греки Пащинським, від якого дістав за перше півріччя двійку; він вирішив вибити йому вікна (річ у тих часах звичайна). Мешкав тоді Яворський на Хатках у багатого міщанина Вілінського, в якого вчив його двох синів, був „директором", як тоді міщани називали інструктора. Одного дня смерком, Яворський із своїми друзями, вдягнувши кожухи, запрягли коні в сани й галопом бічними вулицями попри парохіяльний костел, промчали Вірменською вуличкою, де за церквою і вірменським костелом мешкав проф. Пащиньскі. Наїздники — таки зі саней вибили йому камінням усі вікна. Нещастя хотіло, що хтось із домашніх проф. Пащинського пізнав коні Вілінського, якого як поважного міщанина, всі знали. Швидко про все повідомили проф. Пащинського і той просто подався до магістрату. Все це діялось після урядових годин, в бюрах — порожньо, а чергував тоді магістратський поліцай Боянівський. Коли проф. Пащиньскі розповів йому про свою справу, Боянівський збагнув, що все треба протягнути і якось затерти. Правда, сам Боянівський не мав нікого у гімназії, але син його брата ходив до гімназії, ходили й сини інших магістратських службовців і в Боянівського виникла „ідея" солідарности з учнями — проти професора. Тому він заявив професорові: „Та я пане професоре, є тільки дижурний і не можу нічого зробити. Хай пан професор почекають, аж прийде пан капраль Штайден, то може він щось порадить". Рад-не-рад, професор мусів чекати ... По якомусь часі з'явився капраль Штайден, якого Боянівський вже передше поінформував в чому справа. Штайден також мав сина в гімназії і заявив професорові, що нічого не може зробити без сержанта поліції Бабяка, (до речі діда Ридза-Сміглого) і послав Боянівського ,розшукати по ресторанах Бабяка, а професора попрохав ... почекати. Боянівський відшукав Бабяка, розповів йому про все і знову вирішили зволікати справу. Бабяк прийшов до магістрату з Боянівським та вислухавши Штайдена і проф. Пащинського, заявив, що на ревізію у Вілінського може дати дозвіл тільки інспектор поліції Табенцкі (він мав у гімназії двох синів-урвиголів відомих на все місто). Бабяк вислав знову Боянівського шукати Табенцкого, а проф. Пащинському довелося знову ждати... Прийшов ще й Табенцкі і вислухавши в чому справа, наказав Боянівському і Штайденові піти на Хатки до Вілінського і там з Яворським провірити всю справу. На це Боянівський і Штайден заявили, що вночі снігами вони так далеко не підуть. „То візьміть із вогневої стражниці коні", сказав Табенцкі. „Михайловський не дасть коней", — запевнив Боянівський. „То як, чому не дасть коней?" — спитав ніби наївно Табенцкі. „Бо не дасть. Пан Кузеля (батько знаного д-ра Зенона Кузелі, також магістратський урядовець) мусить дати картку". „Ну то йдіть до пана Кузелі", наказав Табенцкі затримуючи знову професора. Нарешті п. Кузеля дав картку на видачу

коней і саней. Заки доїхали до Хаток, настала ніч. Всюди темно. У Вілінського брама замкнена, пси випущені, світла ніде не видно. Почали стукати в браму, пси наробили шуму, зчинили гавкіт. Вийшов старий Віліньскі і почав лаятись, яка то мара добивається вночі і не дає спати.

„Та пустіть пане Віліньскі – тут поліція ! “
„Що за поліція, якої сотилої матері (лайка на Хатках – гейби „чортової матері") хоче від мене поліція, чи я злодій, чи кого забив?" „Та нє, панє Віліньскі, – почали наші поліцаї „грати театр" – тут є пан професор Пащиньскі і каже, що ваш директор вибив йому вікна . А йдеш ти мені, один з другим сякий-такий ! Ти знаєш, що я є міщанин-господар, мій директор син господаря-війта. Я батярів не тримаю. Я тобі зараз покажу, один з другим, як по ночах нападати на порядних людей" – і почав кликати своїх синів і наймитів на підмогу. Поліцаї задоволені таким „театром", чим скорше завернули сани і забираючи з собою Пащинського, закричали: „Пане професоре, втікаймо чим скорше, бо буде біда". До суду проф. Пащиньскі не мав з чим йти, не було жодних доказів. Наполяг тільки на тому, що Яворський дістав з Бережанської гімназії свідоцтво відходу – „ конзіліюм абеунді".

Яворський закінчив навчання в іншій гімназії, пішов на право, був урядовцем галицького Краєвого Виділу, опісля адвокатом у Львові. Вбила його і жінку німецька бомба на початку другої світової війни.

Як Мілько Мидляк каменем розбив голову проф. Штайнерові

Не так гладко як Яворському, обійшлося учневі Мількові Мидлякові, також синові багатого селянина із Котова біля Бережан. Той у четвертій клясі, знайшовся в стані „зимної війни" з проф. Штайнером і вирішив перейти в „гарячу" – та його провчити. Штайнер мешкав тоді на горі „Олімпі" в бічній вулиці, що проходила попри великий сад української парохії і вела на жидівський цвинтар.

Мидляк засів у саді пароха о. Т. Кордуби і коли Штайнер надійшов – киненим каменем вдарив його в голову. Якимсь чудом Штайнер помітив напасника Мілька Мидляка. Його вигнали з гімназії, справу передали до суду. Батько Мидляка мав у місті впливи, мав їх і в суді, а Штайнера недолюблювали; симпатії і так би сьогодні сказати „публічна опінія" в місті були по стороні учнів і Мидляка. Боронити Мидляка взявся адвокат д-р Яків Равіч, сам кол. учень Бережанської гімназії і проф. Штайнера; Равіч мав ще в гімназії двох молодших братів. Судив суддя Нівіньскі, котрий мав у гімназії сина. Мілька Мидляка навчили що і як має в суді говорити.

Штайнер, як звичайно, змалював його як правдивого чорта-виродка. Суддя Нівіньскі і адвокат Равіч почали допитувати Мидляка, як то було? Мілько крізь сльози оповідав, що вони бавилися в саді о· кан. Кордуби і кидали камінцями на ворон. В той час підійшов проф. Штайнер і не в нього вицілений камінець, , таки влучив його в голову. „То ти

сину не хотів пана професора вдарити каменем?" – запитав суддя Нівіньскі. „О ні! пане раднику, це сталося мимоволі, нехотячи" — відповів Мілько. „А хто був з тобою ще у саді о. каноніка? – звернувсь адвокат Равіч. „Та був Влодко (син о. каноніка), Гжегорчик (син директора гімназії), Радецкі і другі"... „То ви всі там бавилися і камінь заблукавши, випадково влучив у голову професора?" „Та так було, крізь плач відповів Мидляк; ми бавилися і мій камінець нещасливо заблукав і вдарив пана професора"... „То ти сину не хотів пана професора влучити?" – спитав знову радник. „О ні, пане раднику!" була відповідь Мидляка. Заступник прокуратора Шольц (колишній учень Бережанської гімназії) – залишив судді вирішити справу, без коментарів від себе і без піддержування оскаржень.

Встав д-р Равіч і почав з патосом: „Високий суде! Маємо примір нечувавої у світі педагогії! Діти бавилися. Ми теж були дітьми і ми бавилися. Де написано, що дітям бавитися не можна? Мидляк і товариші бавилися в саді о. кан. Кордуби, поважного і шанованого в нашому місті громадянина. Чи в його саді збиралися махабунди? хто ж там був? Син о. каноніка, син директора гімназії, син бурмістра – чи це махабунди? сталося нещастя, камінець не хотячи того, поцілив пана професора Штайнера! Саме тоді він переходив попри город о. каноніка. Чи за то мається викинути хлопця з гімназії, знищити його кар'єру та зробити з нього злочинця ? Чи то є педагогія ...

Суддя Нівіньскі наложив на голову свій берет, встав і „в імені його цісарського величества" проголосив присуд, звільняючи Мидляка від вини і кари, бо суд не знайшов признак каригідного вчинку.

На те проф. Штайнер вигукнув: Такий-то суд !... Тоді суддя Нівіньскі преспокійним рухом вдяг на голову знову свій берет і від імені „його цісарського величества" – засудив проф. Штайнера на кару грішми 100 корон за обиду суду, а коли проф. Штайнер почав ще щось бурчати, суддя наказав судовому возьному випроводиди його за двері.

Мілько згодом став судовим урядовцем при Бережанському суді.

„Пан професор не кавалер"...

Проф. д-р Гарліцкі, який був опісля директором гімназії в Золочеві, любив вечорами бігати по місті, наглядати за учнями, кидав оком на жіноцтво і таки правду сказати, – любив зачіпатись. Одного разу зайшов до дещо підозрілого дому, що стояв над ставом і стрінув там... учня Дзюбкевича. Гарліцкі до нього: „А ти що тут робиш?" Дзюбкевич не в тім'я битий, відповів резонно: „Ну я кавалер, але пан професор – чоловік жонатий, то що ви тут робите? Гарліцкі, як кажуть здурнів – і заки стямився... Дзюбкевича вже не було !

„Омні трінум перфектум – студентське „касино"

На новому ринку напроти міських яток і колодязя на вулиці, що вела з ринку на Сілко, та на розі вулички, що йшла поза потік і горою

до манастиря оо. Бернардинів, стояв за моїх часів дімок, де був ресторан „Йоська" а до середини входилось вниз сходами, там то вирішили гімназисти закласти „власне касино". Поторгувались, і Йоську на певні дні і години відпустив їм задню кімнату від подвір'я, до якої вів з того ж подвір'я окремий вхід. Братія мала де забавитись! Якось про те студентське касино довідався о. шамбелян Соневицький і вирішв його зліквідувати, без доносу до дирекції гімназії. Вислідивши, коли всі хлопці були „пачкою" в касині, він несподівано зайшов до них. „Моцюм-пане, входжу і чую: „Омні трінум перфектум" — значить „В Тройці Бог пробуває" — отже п'ють уже по третій чарці! Я моцюм- пане, палкою одного, другого і розігнав додому" Директорові і професорам він нічого не сказав, доходжень не робив. Очевидно про ліквідацію того касина і спосіб переведення, знали всі гімназисти, але о. шамбелян членів касина не виявив нікому.

Вчені Бережанські „обиватслі" („Конкляве йде"!)

Помер папа Лев XIII. У Бережанській цукорні Гакля на ринку на терасі, дискутувала Бережанська „еліта", хто буде наслідником померлого? Радники, меценаси, професори та інші, висували кандидатів як хто думав, але найчастіше висували кардинала Рамполлі. Слухав це уважно власник друкарні Ціхоцкі і нарешті не витримав: Ви всі не знаєте хто буде папою, а я вам скажу: папою буде конкляве!" Сердега не знав, що таке конкляве, , думав це ім'я якогось кардинала (конкляве. — це довірочна нарада кардиналів для вибору папи). Гімназисти, які крутилися біля цукорні, десь то почули, зараз же підхопили і від того часу, коли де показався Ціхоцький, один до другого: „Конкляве йде ! ".

„ Фата морґана "

Популярною постаттю в Бережанах був міщанин Лисаковскі — погребник із Руриськ. Якось помер його приятель, міщанин Замойскі з Балярди. На цвинтарі, не високого росту товстий з великим черевом Лисаковскі, виступив з промовою, яку .,цідив., досить поволі (мав задишку) : „Бувєсь — і нема тебе... Ти зник як фата морґана..." На другий день, вже про це знала вся гімназія, збиточники-гімназисти при зустрічі з Лисаковським бурмотали „фата морґана". Так його називало все місто.

Наш товариш Дзюбкевич, хоча поляк, добре жив з українцями, раз навіть виступав у комедії автора д-ра Невестюка, Бережанського лікаря, під назвою „Кандидат". Дзюбкевич грав ролю виборчого аґітатора. Він навмисне підшивався під постать Лисаковського і під час вистави до свого тексту ще й додавав: „Фата морґана, пане дзєю". Лисаковскі не міг йому ніяк цього пробачити.

Такі були ті часи — і така була наша буйна молодість . . .

о. Андрій Мельник

БЕРЕЖАНИ

(Спогад)

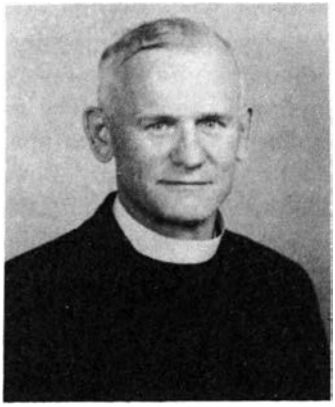

Уявіть собі місто над яристою рікою Золотою Липою, обняте з півночі горбовиною, званою „Сторожиськом" і ставом, зі сходу — горбовинами „Звіринця" і „Лисоні" та долиною Золотої Липи, з полудня так зв. „Бабиною горою , Руриськами"і каменоломнями, а з заходу — полями сіл Лісників і Раю. Хто раз побачив це місто з околицею, той був зачарований на все життя. Сині води великого ставу (8 клм. довжини 3 клм. ширини) квітиста долина Липи, порослі зеленими лісами узгір'я...Все це надавало кольориту чарівному подільському містові. Красу міста доповнювали „Сторожисько" та „Бабина гора", з морським осадом, з мушлями — кістяками морських тварин, як трилобітів, аномітів, морських їжаків, раків і слимаків — залишками тогочасного життя...

Ці узгір'я — це частина Подільської височини, які колись творили цілість. У землі збереглись рештки морської фавни і фльори. Не раз я і Гриць Цап ходили з проф. Гр. Бобяком і збирали їх розкинених під поверхнею горбовин. На „Бабиній горі" було озеро, дуже глибоке. У ньому заборонили купатись, кажучи, що це не звичайне озеро, а справжнє „Морське око"... Всі чотири пори року, особливо ж весна мала тут свою окрему чарівність. Широка долина Золотої Липи з барвистими квітами, червоно-рожевими, синьо-жовтими — спокій плес і шум води ставу, в супроводі співу весняних птахів, виквакування жаб, трелі соловейка — все зливалося в одну чарівну мелодію, особливо ж травневої ночі... „маєвої нічки"...

На Сторожиську і Бабиній горі росли особливі морські зела: папороть, ламінарій, водорості і плауни. На південному заході пишалося село Рай, де була палата графа Потоцького. Там у його парку росла райська яблунька, біля якої стояло скульптурне зображення Адама і Єви. Там був і гарний ставок з лебедями. Туди за директора Ґжеґорчика наша гімназійна молодь ходила з оркестрою, під наглядом своїх учителів, на так зв. маївку. Пані Потоцка купувала для нас хліб молоко, сир і масло. В її парку ми гарно бавились під звуки оркестри, а в дорозі до Раю і з Раю — співали маршових і веселих українських пісень, при чому їх співали разом з нами поляки і жиди, гімназійні учні. В 1903 р. у вересні я почав навчання в гімназії, поселившися у гімназійній бурсі на Райській вулиці. Цю бурсу фірмувало „Руське Товариство Педагогічне". Покровителем бурси був о. шамбелян М. Со-

невицький, а настоятелем спочатку о. Ілько Кузів, а після його виїзду до ЗСА – о. Віктор Лозинський. Бурса мала дві великі кімнати, в яких жили до 40 учнів, та дві менші на 12 учнів. До неї належало теж просторе подвір'я, де ми на дозвіллі – розважались. Улюбленими нашими грами була ,,кічка", ,,здавання матури після 8-кляс (підскакування на одній нозі з кляси до кляси) і забава м'ячиками. Співу вчив нас фахівець п. Дідич з Денисова. За три роки навчання, я добре засвоїв теорію співу і приїжджаючи до села в суботи, підготував у селі гарний хор, що було великою новістю в цілій околиці. Щоденно вранці перед навчанням у гімназії. ми йшли до церкви на Службу Божу, де перед чудотворною іконою Матері Божої правив о. катехит, шамбелян Соневицький. Ми, бурсаки під проводом диригента Дідича, співали різні релігійні пісні.

Бурса межувала зі садом багатого міщанина Войцеховського. У той сад деякі з поміж нас заглядали ночами... На захід від бурси був сад ,,Качурівка", власність міста. Туди ми сходилися на так зв. ,,кічку"; ,,кампа і палестра" не знали спокою від нас. Я, підглянувши спосіб гри найбільшого в той час грача-кічкаря Коника, який був у гімназії 4 кляси вище, став найбільшим грачем-кічкарем, що перевищив Коника. Другим таким кічкарем був мій товариш Дуда. З Качурівкою межував дуже великий сад греко-кат. приходства, до якого крізь паркан продирались деякі хлопці і приносили овочі. Одного разу подався у той сад мій товариш, приготувавши передше великого мішка. Він упхав в нього сторожового пса і так зав'язаного залишив збоку, а сам ,,господарив" біля яблук. До таких відважних я не належав, але добре знав смак тих яблук...

— * * * —

Ще в народній школі я навчився гри в ,,ґудзики". У цій грі став я ,,фахівцем", і ніхто зі мною не міг виграти. Хлопці приносили у школу ґудзики і грали. Програвши всі запасні ґудзики, вони відтинали їх від блюзок, камізельок і навіть від штанів. Одного разу учитель математики Ґеруля, викликав мого товариша до таблиці і дав йому завдання. Товариш, підтримуючи одною рукою штани, другою писав задачу. Це помітив учитель і наказав йому пустити руку від ,,сподень".Коли пустив руку, – в той же мент штани злетіли з нього на землю. Учитель запитав, що сталось? а вся кляса задрижала від сміху. Товариш мовчить. Встає один з лавки і каже: ,,Він програв усі ґудзики, які приніс до школи, та коли далі програвав, мусів повідрізувати ґудзики і від камізельки, від блюзки і від сподень"!..."З ким то він грав і кому програв? запитав учитель. ,,З Мельником". На запитання, чи це правда, я сказав ,,так" і показав три мішечки з ґудзиками. Учитель розсміявся і попрохав мене ту гру продемонструвати. Я граю, а вся кляса з учителем, регочеться. Усміхнений учитель каже до мене: ,,Як відзе, то ти целюєш нє тилько в науце, алє і в ґже в ґузікі", потім запитав, що я роблю з ґудзиками? Я відповів, що сортую їх і продаю кравцеві Русові.

Товариші заявили, що я того дня обіграв ще двох учнів. Вони також підтримували руками свої штани. Тоді я перепросив учителя і повернув виграні ґудзики всім трьом.

Нас „першаків", старші учні часто посилали до аптеки, щоб ми купили „перфектум", „футурум", або „аорістус"... Аптекар, звичайно відповідав: „Іди і скажи тим дурням, які тебе посилають, щоб самі прийшли„!

***

Я вже в першій клясі служив о. шамбелянові С. до Служби Божої. Кожного дня я йшов з о. катехитом до церкви на відправу. Одного разу він запізнився на відправу і сказав, коли ми поспішали до церкви: „Нині буде Служба Божа „во кратці"! Я боявся спитати, що це означає. Почалась. Я не чую його відправи і читаю собі поволі ектенії і антифони. О. шамбелян спинився і звернувсь до мене: — „Де ти вже стоїш? Я відповів, що читаю другий антифон, а він заявляє: „вважаєш моцюм - пане! Я вже прочитав апостола! читай скорше!". У третій клясі якийсь час я мав приходити служити до Служби Божої з моїм товаришем Мостовим. Я „відповідав", а Мостовий дзвонив під час освячення і перед св. Причастям. Одного разу о. шамбелян нас замінив: Мостовий мав „відповідати", а я — дзвонити. Мостовий ніколи не „відповідав" і не знав, як це робити. От я його повчав, мовляв, де в молитовнику написано „священик", там мовчи, а де написано „лик", там маєш відповідати. Почалася Служба Божа, а мій Северко за кожним возгласом кричить: „Лик!, Господи помилуй!" Як тільки це зауважив о. шамбелян, крикнув до нього: „Що ти мені тут ликуєш! Іди геть — дзвонити!", а до мене: „А ти дальше відповідай!"

У 3-тій клясі вчив нас української мови о. шамбелян. По годині українського, брав мене до свого дому, давав обід, а після обіду я разом з ним поправляли домашні праці учнів. За якийсь час він спитав мене, скільки я вже поправив, а коли ж я сказав, що тільки три, він з докором заявив: Я вже поправив десять. Не так поправляй! дивися! як слово від слова далеко — дай випустку; як не дотягнене до марґінесу — теж дай випустку". Я так і „поправляв". Другого дня кілька учнів прибігли до катедри: Прошу о. шамбеляна, що тут бракує?" (там був знак випустки). Вважаєш, моцюм-пане, ти мене питаєш?! — закричав о. шамбелян. І учні втікали чим скорше на своє місце, щоб не дістати палицею по спині.

***

Влітку ми ходили до ставу купатися і вправлятися у плаванні, а зимою шугали на лижвах. Деякі наші вчителі, як Микола Бачинський, Пащинський (філологи) часто дорікали слабшим товаришам: „То до Лапшина (до того села 7 клм. ставом) вмієте по леду гонити як варіяти цілу милю, але **оптатівус аорісті** — то ні!"

***

Коли від нас відійшов учитель-польоніст, його півроку заступав учитель-пенсіонер Альойзи Штайнер. Учні віддавна знали, що він великий боягуз – і почали йому погрожувати, коли б дав комусь двійку. Одного разу в клясі він раптово витяг з кишені револьвер і вдаючи відважного закричав: „Бачите револьвер нікого не боюся ,коли б хто відважився за близько до мене підійти, – стріляю!" У нашій клясі був високого росту силач-товариш, Полєсюк. Він приніс у клясу револьвер-страшак, а коли Штайнер погрожував, що буде стріляти, Полєсюк підвівся, витяг свого страшака і вистрілив... Штайнер негайно сховав револьвер та став запевняти, що він лиш зажартував і не думав нікого стріляти. Від цього часу зробився Штайнер на багато ліпшим учителем, нікого вже не страшив двійкою ...

***

Ми мали в клясі товариша з походження вірменина Стефановича, якого часто дражнили словами: „Епейдан гой кабзаной тус баранус зарізусі кай ен тойс комінойс повісусі, гінетой ге козіне". Вірмени їли залюбки м'ясо кіз і овець, – тому й пішла така „Приказка".

***

1904 року почалася російсько-японська війна. 1-го січня 1905 року москалі чи (росіяни) здали свою фортецю Порт-Артур, а в травні того ж року, японська фльота знищила під Цусімою російську балтицьку фльоту, що пливла на допомогу. Американський президент Теодор Рузвелт, рятуючи Росію, довів до миру з Японією у Портсмуті біля Бостону. Ми раділи успіхами Японії, особливо, коли під Мукденом японці оточили понад сто тисячне російське військо. Ми сподівалися великих змін на сході Европи, та вірили що й українське питання на тому багато скористає.

– *** –

Німецької мови учив нас поляк Ян Вархол. Був дуже побожний, не любив жидів, бо вони, казав „привели Ісуса до смерти". Рідко траплялося, щоб учень-жид не стояв у куті. За нарушення дисципліни, Вархол карав не винуватця, а просто викликав жида-учня і ставив його в кутку кляси. Нам розповідали також про давнього директора гімназії Солтикевича, який не любив лінивих і збиточних учнів, всюди ходив з білим псом. Солтикевич вчив у 7 і 8 клясах математики. Одного разу втекли два учні з години математики і запросили до себе бойка, щоб потанцював „козака" при акомпаніяменті скрипки. Нагло двері в кімнаті відчинились! вбігає спершу директорський пес, а потім і пан директор, а бойко собі витанцьовує далі... Директор викидає бойка за двері, а учнів витягає з-під ліжок і веде до кляси, до котрої впускає вперед свого пса, потім обох учнів, а на кінець входить і сам. Висміяв їх перед цілою клясою, покарав кількагодинним „карцером" і дав трійку з математики. Не оплатився їм бойковий „козак" !.

Перейшли до „історії" промови Солтикевича, як напр. така: „Хлоп-

ці! Завтра з приводу іменин цісаря — науки не буде, тільки Богослужби, а ти Філіповський, заплатиш за шибу, що її ти розбив коло кльозету, пан-донуґ (замість падам до нуг, тобто до побачення)".

Нам розповідали, як одного разу зайшли студенти з „палестрами" в сад о. катехита Котлярчука, пароха Бережан, і почали „чистити" черешні. Сторож не міг нічого вдіяти, був сам один, тому чемно попросив, щоб подали свої прізвища. І що ж сталося? Студенти дійсно подали прізвища... всіх своїх учителів з директором включно. Наступного дня сторож сам передав директорові список студентів, які „гостювали" в саду о катехита. Прочитавши той список, всі присутні в директорській канцелярії, разом з директором щиро посміялись — і на тому покінчилася ціла справа.

— ⁂ —

13 червня відбувався рік-річно великий відпуст в Бережанах на пошану св. Антонія в манастирі оо. Бернардинів під горою „Сторожисько". Приїжджали люди щось з чотирьох чи більше повітів на цей відпуст і по більшій частині греко-католики наші дядьки, до польського манастиря та й не з порожніми руками. Маси дідів-лірників займали заздалегідь добрі „стратегічно" місця при дорогах, та виспівували присутнім на відпусті прочанам про св. Варвару, як по небі ходила, про св. Антонія, що допоміг відшукати вкрадену корову, про царицю Єлисавету на яку кинувсь Люччіні ..з гострим шпіндльом, та й ще затроєним", і її убив. Співали теж про Гандзю-красуню, про шинкарочку молоду, а часом як підпили й такі, що годі про них і згадувати.

Побожні миряни привозили овець, баранів, телят, гусей призначених на дарунки для манастиря. Деякі з відпустовців дарували й гроші. Туди приходили призначені студенти, допомагали списувати всі ті дари-офіри на Служби Божі Мій шкільний товариш-поляк Крушельніцкі, порадив мені трохи там попрацювати, завів мене де списували і зголосив присутньому кс. ігуменові, що тим завідував. Наш обов'язок полягав ось у чому: жертводавець підводив вівцю чи барана, в рахунок Служб Божих, до наших столів, а ми записували і впускали в загороду через фіртку; нижче від нас стояв монах ... і перепродував ті ж самі вівці чи баранів жінкам та дядькам, які також хотіли дати якусь тварину на Служби Божі, а не маючи своєї, купували в монахів...

Пам'ятаю, як один сивий баран потрапляв до моїх рук аж сім разів, і щоразу діставав від мене пампуха. Сьомого разу я вже не витримав і вигукнув перед всіми присутніми: „Гей сивий! скажи мені, доки будеш відбувати покуту за чужі гріхи?!".. — чим розсмішив і офіродавців і завідуючих.

У вечорі ігумен давав нам по три корони, мішок з пампухами, пирогами, сиром та булками і запрошував на вечір до саду. Ось так-то бувало „во время оно" ...

Володимир Рудницький

НЕЗАБУТНЄ ДАВНО МИНУЛЕ...

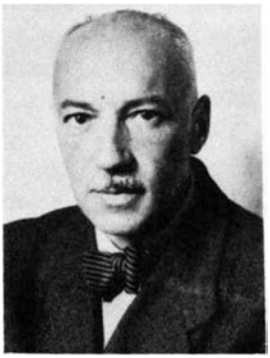

У Бережанах пережив я свої юнацькі роки, там у гімназійному таємному гуртку „Молода Україна", кристалізувався мій патріотизм, там я знайшов моїх добрих приятелів і там у 1906 році я втратив мого найліпшого опікуна і приятеля – незабутнього Тата. Бережани – місто мого юнацтва, молодечих радощів і безмежного смутку... Тата я втратив у Бережанах більше, як 60 років тому, а Бережани померли для мене понад тридцять років, коли пропала надія ще раз побачити їх за мого життя. Тато був частиною Бережан, а вони його. Так хай ці рядки будуть скромним спогадом моїх великих сантиментів і пієтизму, глибоким поклоном для обох незабутніх – мого Тата і моїх Бережан.

Мій Батько

Було це в 1902-му році. Мій Тато був нотарем в Луці біля Самбора, я – у першому півріччі третьої кляси самбірської гімназії. Одного дня Тато звернувся до мене і брата: „хлопці, від другого півріччя будете вчитися в Бережанах. Мене до цього міста призначили і ми всі туди переїзджаємо".

Я мав враження, що мене стрінула велика кривда. До першої кляси я ходив до української (академічної) гімназії у Львові і заприязнився з товаришами Олександром Барвінським, Володимиром Дуткевичем, Осипом Голінатим, Миколою Рибаком та іншими, після року, Тато „перекинув" мене до гімназії в Самборі, де я вже „запустив коріння" і знайшов любих колеґ, як Михайло Боднар Остап Гамерський, Карло Коберський і ін., а тепер знову маю забиратися до якихось Бережан! Кривда, безсумнівна кривда! Та нічого іншого не залишалось, як заховати цю „кривду" у глибині хлоп'ячої душі та покоритися авторитетові Тата, якого, ми діти, сердешно любили й шанували. Згодом, почуття кривди почала вимазувати з пам'яті хлоп'яча цікавість: „які це Бережани?. чи найдуться там любі мені товариші?. Тато висловлювався про Бережани незвичайно похвально, він учився у тамошній гімназії вісім років і склав матуру – після університетських студій відбував там свою першу юридичну практику як судовий „авскультант", там як казав, перебув свої найкращі молоді літа і завжди вважав Бережани „своїм" містом і впевняв нас, що їх і ми полюбимо.

Прийшов день нашого виїзду. Залізницею заїхали на станцію По-

тутори. До самих Бережан ще тоді залізниці не було і з Потутор треба було їхати фірманкою, але це мене не дратувало, бо ж і до Луки треба було з Дорожева трястися на фірі. Що ближче підїзджали, то тим краще вони робили враження. На обличчі Тата я завважив зворушення. Пізніше я зрозумів, що це зворушення було викликане не тільки радістю повороту до рідного гнізда але, може й передчуттям, що Татове місто буде й останнім етапом життєвого його шляху.

З дивною мішаниною почувань ішов-я перший раз до гімназії і зараз першого дня стрінула мене мила несподіванка. Мене обступили товариші, яких прізвищ я ще не знав і так гарно мене прийняли, що мені видалось – я вже давно до них належу. Між ними були Лев (Льоньо) Лепкий, Мирон (Монько) Мосора, Володимир Яримович, Степан (Вецько) Глібовицький, Володимир Літинський, Микола Дідуник, Осип (Юно) Навроцький, які згодом стали моїми правдивими друзями. Також на першій лекції релігії катехит о. шамбелян Соневицький (леґендарна постать в історії галицького середнього шкільництва) привітав мене сердешно як сина свого учня. Так я відразу почув під ногами твердий ґрунт і відразу почав вважати себе „Бережанцем", не тільки з батьківської традиції але і з потреби молодечого чутливого серця. Було це з початком 1903-го року, – 64 років тому.

Мій тато, Іван Рудницький, народився в 1855 р. в Дунаєві, де його батько а мій дідо був парохом, а пізніше деканом у Поморянах. Народню школу і гімназію Тато закінчив у Бережанах. Після правничих студій у Львівському університеті та військової служби в 55-ому полку піхоти й відбуття „босняцької кампанії", Тато почав відбувати судову практику в Бережанах. Та через один рік, покинув суд і перенісся до нотаріяту, і як кандидат, почав практику в Підгайцях, де народився мій брат Михайло, далі у Зборові, де прийшли на світ я та сестра Мілена, пізніше в Золочеві, потім у Ходорові, де народився брат Іван, у Миколаєві над Дністром, Грималові а опісля, вже як самостійний нотар в Луці, де народився брат Антін, – вкінці в Бережанах, в яких передчасно і ненадійно помер 19 грудня 1906 р.

Тато був вродливий мужчина. Середнього росту, з правильними рисами обличчя, синіми очима, з густим та довгим вусом, високим чолом і ясним волоссям присипаним на скронях сивиною. Завжди дбайливо одягнений. Вдачею погідний, привітливий, товариський, енергійний, чутливий на людське горе, ніколи не відмовляв, потрібної моральної чи матеріяльної допомоги. Приятель молоді, любитель співу (сам мав гарний тенор), гри в шахи і віста (предтеча теперішнього бриджа). Правда, часом не панував над нервами (головно в бюрі) та піднесеним голосом „репримендував" своїх урядовців, але вмить – заспокоювався й забував про інцидент. Втішався настільки загальною пошаною й симпатією серед українців, поляків і жидів, що власник маєтку Рай, поляк граф Яків Потоцкі був постійним клієнтом мого Тата а не другого нотаря-поляка, Морвіца.

Тато вщіплював у наші дитячі душі любов до рідного народу і Церкви, до національних традицій і до нашого роду Рудницьких. А коли мені і братові тринадцятий минув, Тато довгими вечорами вів з нами „дискусії" про моральну чистоту, якою ми повинні керуватися в житті. Ось деякі зразки: „коли хочеш, щоб люди шанували тебе, мусиш їх шанувати"; любови до свого рідного народу і праці для нього не можна базувати на ненависти до інших"; „не будь ніколи лицеміром, щиро висловлюй свої думки та вмій признаватися до своїх помилок"; „дотримуй все свого слова"; „у громадській праці не шукай почестей та нагород, найкращою нагородою буде твоє внутрішнє вдоволення, що ти свої обов'язки чесно й сумлінно виконував"; „не відмовляйся від громадської праці, вона твоя повинність, коли ж громадських обов'язків не можеш сповнити, – їх не приймай"; „ніколи не думай, що ти необхідний і все пам'ятай, що інші не гірше від тебе можуть виконати дану працю". Тато повчав нас, що не досить мати високу освіту, а необхідно мати також і високу культуру, себто у взаєминах з людьми притримуватися норм прийнятих у культурному світі, або іншими словами „бути добре вихованим".

Часто, після вечері, росказував нам про свої молоді літа, про своїх професорів (Куровскі, Шпіцер) і товаришів-приятелів з Бережанської гімназії, як Богдана Пюрка, який пізніше оженився з сестрою Тата Марією, та став крилошанином капітули у св. Юрі (до речі: він був батьком Михайла, судового радника в Дрогобичі та дідом пок. Богдана, відомого музика-диригента), – про Антона Твердохліба, з походження поляка, який після одруження з другою сестрою Тата, Юлією, цілковито зукраїнізувався та разом з дружиною виховали своїх п'ятеро дітей на щирих українців (один із синів Михайло, помер в Україні як духовник УГА, дві дочки вийшли заміж за священиків Чеховича і Мандзика). Вуйко Антін був радником і начальником найбільшого суду в Галичині т. зв. Секції І. у Львові. Він і вуйко Пюрко померли перед Татом у тому самому році 1906 і смерть їх була для Тата великим ударом. Згадував Тато й про Еміля Шолгиню (помер як нотар у Скалаті), о. Гордієвського, пізнішого каноніка станиславівської капітули, Дзіка-Гординського, пізнішого лікаря-генерала австрійської армії та інших, яких прізвищ вже не пам'ятаю. Оповідав про свої пригоди під час „босняцької кампанії" при анексії Австрією Боснії і Герцоговини та – про своє **єдине** велике кохання до нашої Мами і як вони обоє терпеливо чекали десять років, доки змогли одружитись. Тато, всупереч волі свого батька, збудував своє подружнє й родинне життя на підвалинах почувань серця, а не розуму і конвенційних форм. Так щасливого подружжя, як мої обоє Батьки, я пізніше в своєму житті не бачив.

В домі Батьків сходилися найближчі друзі Тата, як судові радники Білинський, Метелля, Танячкевич та військовий полковий лікар д-р Ковшевич на віста, і Тато дозволяв мені придивлятися грі, якої я зовсім не розумів (я вже тоді цікавився картами!). Одного разу, після ве-

чері, я попрохав Тата навчити мене віста. Тато розсміявся і каже: „ти ще за смаркатий(що за обида, – я був „вже" у п'ятій клясі!), щоб це вивчати. Але поклич Михайла (він, як звичайно, сидів у своїй, а радше в нашій кімнаті, бо ми мали спільну, носом у книжці та не шкільній) то я навчу щось інше". Прийшов Михайло, Тато розложив карти і почав нам викладати правила гри – фербля, який був тоді найпопулярнішою газардною грою всіх суспільних шарів Галичини.

Тато любив молодь і був вирозумілий на її „дух часу". Я був уже у сьомій клясі. Під час перерви якогось концерту я, з кількома колеґами, вийшов поза будинок „на папіроску". Нараз чуємо голос: „дурню один із другим, якщо хочеш курити то кури дома а не тут, де може спіймати тебе професор". Збентежені, ми втекли. Але яке було моє здивування, коли наступного вечора після вечері, Тато скрутив собі папіроску і не сховав, як звичайно своєї срібної тютюнярки у кишеню, але підсунув її, з легкою, жартівливою насмішкою – мені. Я це прийняв як признання Татом моєї „зрілости" і з вдячністю поцілував його руку. Тато погладив мене по голові і сказав: „ну добре вже, добре. Тільки пам'ятай, учись, бо інакше підеш до шевця!" (В ті часи це була страшна погроза але нераз, спеціяльно тут в Америці, коли я „дженіторував" у великому „апартментгавзі", чи ніччю пильнував божевільних у „Байберігоспітал", або боровся з важкими пачками протитуберкульозної літератури, приходила мені нераз думка, чи не краще було б стати шевцем?)

Тато був релігійною людиною – віруючим і практикуючим грекокатоликом. Коли діти були ще малі, пильнував разом з Мамою, щоб вони щоденно вранці і на ніч молилися – був нашим „катехитом", пояснюючи засади віри і вчив нас, що треба шанувати всі інші віровизнання. Шанував священство, що протиставилось польонізації і латинізації та затримувало нарід при національній і церковній традиції. Всюди, де жив, мав найкращі зв'язки зі своїми парохами та іншими священиками, які часто його навідували.

Був і громадською людиною, а в Бережанах членом таки всіх українських організацій і головою філії т-ва „Просвіта", та „Руської Бурси". Для них віддавав багато, вільного від професійних обов'язків часу, праці і гроша. Був одним із головних організаторів столітнього ювілею існування Бережанської гімназії і з цього приводу мав прикрості від своїх, вузько думаючих людей, які не могли зрозуміти, що зродженої на шкільній лавці приязні не можуть знівечити національні чи релігійні ріжниці. Був провідником Бережанської делеґації на ювілей Миколи Лисенка у Львові і там підніс Ювілятові срібний вінок від Бережанської Землі. (До речі: диригентом злучених хорів на концерті цього ювілею був о. Віктор Лозинський з Бережан).

В партійно-політичній праці, за моїх часів, Тато участи не брав. Може тому, що його офіційне становище „цісарсько-королівського нотаря" в'язало йому руки. Але мав свій політичний світогляд щирого

патріота, який сьогодні можна назвати християнсько-демократичним, що його репрезентував тоді д-р Олександер Барвінський і часопис „Руслан". Тато втримував зв'язок і дружні взаємини з рядом визначних провідників тодішнього політичного життя. Його приятелями були: Юліян Романчук, Анатоль Вахнянин, д-р Андронік Могильницький, о. Данило Танячкевич, д-р Дам'ян Савчак, посол Тимко Старух, який часто відвідував Тата, й інші, а тоді ще молодий Володимир Бачинський приходив до Тата на розмови.

Я дуже здивувався і був гордий, коли довідався, що Тато, ще перед моїм приходом на світ, на великому маніфестаційному українському вічу у Львові на Високому Замку, виголосив протимосквофільську промову, в якій ужив звороту „нам не треба проти кацапів австрійських жандармів – ми самі дамо собі з ними раду". Про це розказували мені між ін. д-р Євген Олесницький, якого я був секретарем під час моїх університетських студій і приятель Тата, пізніший нотар у Винниках і письменник, Володимир Левицький (Василь Лукич).

До свого звання, Тато ставився серйозно. Своїм фаховим знанням, поведінкою з клієнтами, своєю працею і веденням канцелярії, старався доказати, що заслуговує на почесне ім'я, як нотарів називано„мужа публічного довір'я". (Значення тієї назви я вповні зрозумів щойно після п'ятнадцяти літ від смерти Тата, коли покинувши адвокатуру, сам почав працювати в нотаріяті). Хоча мав добре вишколений канцелярійний персонал, що складався з його заступника Володимира Навроцького а пізніще Петра Жуковського, нотаріяльного кандидата Вітошинського, двох соліцитаторів і одного молодого писаря (до роблення відписів), Тато конферував із клієнтами, писав важливіші правні акти, був приявний при відчитуванні актів та їх підписуванні сторонами, і був зайнятий цілий день, дуже часто до пізнього вечора. Канцелярія сполучалась з нашим мешканням, і тому Тато дозволяв собі на „люксус" післяобіднього, найдовше одногодинного, відпочинку - „дрімки" Тоді ми, діти, мусіли поводитись тихесенько наче миші в дірах.

— ⁂ —

До своїх працівників Тато відносився приязно, але вимагав від них сумлінного сповнювання їхніх обов'язків. На свята Христового Різдва і Воскресіння вони були першими запрошеними гістьми, а в день Нового Року вони „ін ґреміо" приходили зі своїми побажаннями.

Тато любив порядок. На його столику все мало своє місце і тільки він сам на ньому „порядкував" включно зі стиранням пороху. Те саме відносилося до бібліотечної шафи. Не любив, щоби діти в ній нишпорили, але радо давав їм та їхнім шкільним товаришам книжки до читання. До речі: з правничого відділу тієї бібліотеки я користувався не тільки під час моїх студій але й опісля аж до другої світової війни.

Тато втішався пошаною й симпатією у своїх колеґ-нотарів і вони вибирали його членом управи Нотаріяльної Палати.

Щасливе було наше родинне життя. Батьки тішились, що їхні діти

виростали та фізично і духово кріпшали, а діти відчували, що мають охорону в піклувальних руках Батьків. Нераз Тато говорив, що подбає дати нам можливо найвищу освіту і що, „ти Михасю підеш на філософію і колись станеш вченим професором, а ти, Влодку будеш студіювати право, опісля будеш працювати у мене в канцелярії і будеш моїм заступником до часу, коли сам станеш нотарем". Так чого нам було журитися? Навіщо витрачувати час на думки про майбутність?

Та в половині грудня 1906 року, наче грім з ясного неба, прийшла катастрофа. Одного ранку, як кожного тижня, Тато пішов до лазні. Під вечір дістав гарячку і дрощі та почав жалуватись на біль у лівій нозі. Лікар К. (д-ра Ковшевича не було тоді в місті) ствердив „сильну перестуду". В ночі стопа почала пухнути і стала синьо-червоною, що було доказом зараження крови – як виявилося, у лазні Тато розігрітою ногою станув на якийсь дріт чи цвях, але цього не запримітив. Мама перелякалася та хотіла негайно спровадити зі Львова відомого оператора д-ра Шрама. Але д-р К. заспокоюючe впевняв Маму, що не треба ніякої операції, він сам в одному місці ногу перетне й „випустить злу кров". Але зараження посувалось в гору, а коли третього дня дійшло до пахвини – для Тата не було рятунку. Вечором цього дня, д-р Ковшевич, який саме вернувся із службової поїздки, дізнавшись про хворобу Тата, негайно його відвідав, а після оглядин, заломив руки і розплакався. Цього ж вечора Тато висповідався і прийняв св. Причастя, і в 9-тій год. ранку – 19 грудня 1906 року в сам день св. Миколая, з останніми словами „я вже вмираю" – закінчив життя.

До останньої хвилини – був притомний. Розпрощавсь із нами усіми, до кожного окремо говорив і тільки овіяні жалем очі зраджували його душевне переживання. – Похорони були величні, з прощальною промовою на кладовищі д-ра Андроніка Могильницького і сьогодні, після шістдесяти років, спогади про ці дні надто болючі...

З Божої волі відійшов на віки незаступний опікун, муж і батько, залишаючи на химерну долю нещасну Маму і п'ятеро малолітніх дітей. Завмерла радість, а на її місце прийшов розпачливий смуток і знак запиту над невідомою майбутністю... І тільки незламному гартові духа нашої Мами, Її безприкладній посвяті та незрушимій постанові, виконати останнє бажання свого коханого мужа, треба завдячувати, що вивела нас „у люди".

– * * * –

В Бережанах ми були тільки до кінця шкільного року себто до липня 1907 року. Опісля переїхали на постійний побут до Львова. Останній раз я відвідав Бережани восени 1933 р., коли тимчасово вів нотаріяльну канцелярію в недалеких Підгайцях. Поїхав на могилу Тата, побув біля неї кілька годин і перемалював полинялий вже напис на нагробнику.

У моєму довгому житті, мої думки дуже часто линули до Бережан, що Татові й мені стали рідними і які ми вважали „нашим містом".

Затримувалися думки на ставі, Руриських, Бернардинській горі, на ринку з його старою гімназією, Адамівці – Містечку і на знайомих, любих обличчях товаришів, приятелів та старших громадян і на хресті з чорного мармуру, під яким вічним сном спочиває мій незабутній Тато.

Д-р Роман Ставничий, кол. Бережанський учень гімназії зі своїм „інструментом".

Молодечі „збитки"

Характерною рисою учнів Бережанської гімназії мого часу, була без огляду на національні чи віровизнаневі ріжниці, сильна дружба, взаємна толерантність і солідарність. Ця остання виявилася з нагоди, відомого в історії шкільництва в Галичині, страйку (в р. 1907) п'яти вищих кляс. Українець (Рудницький) стає в обороні покривдженого професором колеґи жида, (Ляндсмана) а всі, без вийнятку учні, стають в обороні Рудницького і на внесення поляка (Білика) схвалюють страйк, якого керівником стає Білик, пізніший тернопільський і львівський воєвода.

Подробиці страйку відомі, про них вже нераз згадувалося. Але мало хто знає про його закінчення. Третього дня страйку, увечорі прийшов до моєї Мами (Тато вже не жив) посланець директора гімназії з тим, що брат Михайло має вранці, як звичайно, з'явитися у своїй клясі. Збентежені, ми не знали, що сталося й тому Михайло і я, вирішили відшукати Білика. Та заки ми вийшли з хати, Білик прийшов до нас і повідомив, що на конференції професорів з інспектором Левицьким, який спеціяльно приїхав зі Львова, вирішено прийняти Михайла назад до гімназії і тому страйк закінчується, та про це повідомляється усіх учнів.

Другого дня, неначе нічого й не було, учні зайняли місця в лавках. Ми були цікаві, як зареаґують професори, та на наше здивування ні один професор під час п'ятигодинних лекцій ні словечком не згадав про страйк. Мовчали й ми. Лише після кількох днів, шамбелян о. Соневицький „не витримав" і зрадив нам „у великій таємниці", що на конференції інспектор Левицький спитав професора Штока, чи учень його перепросив, а після підтверджуючої відповіді, з гнівом відізвався до нього: „а що ви більше хотіли? Щоб вас поцілував в.....? Негайно прийняти Рудницького, і більше про це не говорити!" Отець шамбелян не таїв своєї втіхи з такого закінчення, але не міг стримати себе від заключного „морального сенсу": „Бо то моцюм-пане, як пан Біг хоче кого покарати то відбирає йому розум. І між професорами трапляються дурні. Але тримайте язик за зубами, бо інакше директор може схоче й мене викинути зі школи, а я брате не хочу, щоб ви знову страйкували". І тримаючи свого фальстафівського живота, зареготавсь на увесь голос, а ми всі за ним...

Але „моральний сенс" страйку був інший ніж „філософія" нашого доброго, всіми любленого, катехита. Своєю солідарністю хлопці підтвердили мудрість приповідки, що „сила в народі", а на проф. Штока страйк був чудодійним ліком: зі суворого, незичливого „бельфра" перемінився в щирого приятеля молоді.

Звичаєвим „законом" була реакція „покривджених" на шкільному свідоцтві, яка проявлялась в дикій формі вибивання шиб у вікнах професора. Найчастіше такою жертвою був старий професор Штайнер, людина добра, але чванькуватий боягуз. Одного разу він заявив, стрижучи очима по клясі, чи хто не збентежиться: „В ночі якісь лайдаки вибили мені шиби. Я вибіг з револьвером у руці (по клясі понісся легкий пошум сміху), але злочинці вже втекли. Я знаю, що ви порядні хлопці (в клясі вигуки: так, так), це напевно були „ґалґани" з другого відділу або іншої кляси. Але я їм дам! Я їм покажу!"

– ⁂ –

І в Бережанській гімназії понад шістдесят літ тому, з'явилися прототипи теперішніх бітників, які звали себе „богемістами" в особах двох приятелів А. Д. і М. Р. (повних прізвищ не подаю свідомо тому, бо не знаю як вони це сприйняли б, може були б на мене лихі). Задурені словами „червоного прапору": „ми нове життя створимо самі та новий заведемо лад" почали переводити це в практиці запущенням довгого волосся, бакенбардів і бороди, позуванням на циніків і на ніцшеанських „юберменшів", – словом стали „іншими". А що оба були хлопці дуже інтеліґентні, то стали видумувати всякі чудернацькі „каламбури" та писати такі ж поезії. А. Д. псував папір ультрамодернізмом, якого здається, й сам не розумів а М. Р. вихляпував чорнилом свої любовні болі до невідомої Дульцінеї. Ми кепкували собі з них, дразнили та вони на все те і на нас дивилися „з гори" як справжні

надлюди. Але життя має свої закони і це запаморочення не тривало довго. Ніцше і Пшибишевського поставили в задньому ряді полиці, забули про „новий лад" і „нове життя" та помирилися з фризієрськими ножицями. Не перестали писати, але вже на інший лад, і своєю творчістю внесли поважні цінності до культури свого народу.

— ** —

У давніх спогадах п. н. „Мій флірт з Мельпоменою" (журнал „Сучасність" чч. 1 і 2 1964 р.) є згадка про мого старшого товариша Франца Коковського, який тішився серед нас найбільшою симпатією, організатора і керівника молодечих театральних гуртків а пізніше загально шанованного громадського діяча і поета.

Але навіть у найбільш поважних людей були, в їх молодечому віці легкі моменти. Тож у моїх спогадах про нього занотовано: „ ... Коковський грав ролі амантів і фарбував на чорно свій русявий вус. Одного разу серед публіки в залі і серед нас, за лаштунками сцени, виникло замішання та зловтіха: на сцену вийшла партнерка Коковського, панна Л. Д. із слідами чорних вусів над своєю горішньою губою. Видно було, що наш „директор" не тільки першорядно грав ролі амантів на сцені, але готувався до таких ролей також і за лаштунками..."

— ** —

„Добре дуріти як приступає" — найкраще підходить до молоді. До Бережан приїхав тоді польський театр під дирекцією Тадеуша Пілярського з Кракова. Вечором розліплено афіші про виставу п'єси Жулавського „Ерос і Психе". Та на велике своє здивування, мешканці ранком другого дня, довідалися з афішів, що театр виставлятиме „Ерос і Пси" (серед ночі гімназійні збиточники вирізали з наголовка дві останні букви). — Подібна доля стрінула й п'єсу Горького „Міщани" (у польській мові). Як звучала назва п'єси на афішах — не маю відваги написати . . .

В Альманаху „Молода Україна" з 1954 р., у спогадах є згадка про участь учнів у парляментарних виборах в 1906 р. Я також, як учень 7-ої кляси, був „учасником" виборчої кампанії. Українським кандидатом був д-р Михайло Новаківський. В його користь велась підсилена агітація не тільки з боку українців, але тому, що він був соціял-демократом, також зі сторони його партійних однодумців поляків і жидів. Відбувалися віча, на яких головними промовцями були позамісцеві діячі головно зі Львова. Ми учні, виборчою акцією дуже цікавилися і міркували, якби бути на тих вічах і послухати промовців, яких прізвища були нам знайомі. Відверто з'явитися на вічу ми боялися з огляду на можливі репресії, що нас могли стрінути від дирекції гімназії. Тож придумали, щоб після проголошення найближчого віча, прийти заздалегідь до залі „Надії", „закрастись" під сцену та крізь щілини в долівці слухати і частинно бачити промовців. Так було й зроблено.

Мирон Білинський, Микола Дідуник, Мирон Мосора, Микола Нискоклон, Корнило Троян, мій брат Михайло і я, нишком влізли під сцену та при повній мовчанці посідали або лягли на долівці (це було вигідніше). Із захопленням ми слухали прегарних промов Лева і Миколи Ганкевичів, Теофіля Меленя і Володимира Старосольського, але були дуже розчаровані, що не могли слідкувати за їх рухами й виразом обличчя, натомість могли бачити у декого з них – діраві підошви. Виринула була навіть думка, щоб зробити збірку на купно такому „біднякові" нових черевиків, але цього не зреалізовано з остраху, що обдарований може це вважати за образу...

Наш побут під сценою був для нас справжньою лекцією красномовства, що нераз ставала нам у пригоді в нашій пізнішій громадській діяльності.

— *** —

До всіляких учнівських „звичаїв" безумовно належить ідеальне, платонічне кохання з такими необхідними акцесоріями, як: зідхання, променади повз хату вибраної, писання віршів (?!), занедбанням у шкільній науці з катастрофічним вислідом – збиранням „двійок". Звичайно це кінчилося з хвилиною, коли гімназійний мундур після матури – заступав цивільний одяг. Та були й зворушливі вийнятки.

Колега Н., поляк і римо-католик, поважний, скромний, мріяв бути священиком. І нараз трапилося нещастя. Закохався „на смерть" в українській дівчині. Переживав гнітучий душевний конфлікт. Що вибрати, що покинути? Після довгих терпінь найшов ідеальну розв'язку: змінив свій обряд на греко-католицький, подбав про прийняття його до нашої духовної семінарії, а після закінчення студій, одружився ще зі шкільної лавки своєю Джулістою. Став щасливим мужем, батьком, зразковим душпастирем та – українцем.

Хто заперечить, що найсимпатичнішим збиточником є малий Купідон !

— *** —

Старий професор польської літератури Антоні Ольберек, на перший погляд робив комічне враження. Малого росту, з розхрістаним сивим волоссям на лисіючій голові, на грубому мотузку „цвікер", що тримався на кінці носа та з неспокійними, вічно жестикулюючими руками. Але мав добре серце, любив молодь і ставився до неї з батьківською приязню та вирозумінням. За це учні відплачувались йому великою симпатією. Мав звичку під час лекції стояти за катедрою і обсервувати клясу. Раз, під час читання „Іридіона" Красіньского, чуємо патетичний голос професора: „Як Іридіон з Капітолю бачив перед собою різні народи, так і я з цієї катедри оглядаю різні лиця, різні типи. На моїх годинах я бачив чимало, – учні спали, билися зі собою, грали в карти. Але, щоб хто голився, то це бачу перший раз – сьогодні!". Здивовані учні почали розглядатися й очі спинилися на останній лав-

ці. Там колеґа Н. похилений над дзеркальцем, з намиленим лицем тримав у руці – бритву. Загальне збентеження – опісля спонтанний сміх, разом з Ольберком...

Українська Бережанська молодь була ідейною, патріотичною. При усіх своїх „збитках" ставилася серйозно до освіти, хотіла її мати найвищою, не для заспокоєння своїх амбіцій, чи роблення кар'єри, але щоби використати її для добра свого народу. Виховувалася ця молодь у „Молодій Україні" в атмосфері братерської дружби та взаємного зрозуміння і вирозуміння на творах Шевченка, Франка, Лесі Українки, Куліша, Нечуя Левицького, на „Україна ірредента" – Юліяна Бачинського та „Сон Української Ночі" – Василя Пачовського. У своїх снах мріяла про Золотий Вінок і про найскоріше здійснення ідеалу, що „від Кавказу по Сян лиш один буде лан – його власником нарід цілий". Вже на гімназійній лавці Бережанські учні були переконаними самостійниками, а пізніше своїм життям доказали, що залишились вірними тим принципам.

Після закінчення гімназії вони включились на університеті в студентські організації та виявили у них часто провідну діяльність. Як студенти, переживають день 1. липня 1910 р. на Львівському університеті і судовий карний процес „101", а під час парляментарних виборів у 1911 р., розлітаються, наче птахи по усьому краю та стають частиною головних аґітаційних кадрів за українськими кандидатами. Коли літом 1914 року, церковні дзвони зойкнули тривогою – „молоді українці" зголошуються до Українських Січових Стрільців, стають учасниками збройних змагань за державність і своєю кров'ю зрошують та своїми могилами покривають українську землю.

Мілітарні та політичні невдачі не зламали духа „Молодої України". Ті, що остали живими, присвятились поміж двома світовими війнами, безперервній, конструктивній праці на всіх секторах зорганізованого громадського життя.

Оце й ті „збиточники" Бережанської гімназії. Це ті Бабяки, Барани, Бачинські, Бемки, Бородайки, Гайдукевичі, Гладкі, Головінські, Гривнаки, Дідуники, Їжаки, Коковські, Коники, Кизими, Копцюхи, Лепкі, Лотоцькі, Мосори, Навроцькі, Нискоклони, Осадци, Пацлавські, Ратичі, Рудницькі, Ставничі, Трояни, Хабурські, Цурковські, Чайковські, Чарнецькі, Чмоли та багато, багато інших, які можуть з гордістю сказати, що не змарнували свого життя та не принесли сорому своїм давнім світлим предкам і попередникам у Бережанській гімназії, як о. Маркіян Шашкевич, о. Степан Качала, митрополит Спиридон Литвинович, д-р Зенон Кузеля, о. Сильвестер Лепкий, його син Богдан Лепкий, Володимир Левицький (Василь Лукич), брати Омелян, Олександер і Петро Огоновські, Іван Рудницький, о. Амбросій Рибак та інші.

У загальному, вся наша молодь Галицької Землі була тоді така. І як з кожного покоління так і з тодішнього мого, виросли світлі пос-

таті – Йосиф Кардинал Сліпий, Архиєпископ Іван Бучко, Дмитро Вітовський, Євген Коновалець, Олена Степанів-Дашкевич, Ольга Левицька-Басараб і довгі ряди інших, що заслуговують на нашу вдячну пам'ять та пошану ! . . .

Давні часи, давно минуле – та незабутнє ! . .

Гурток „Молодої України" в Бережанах з 1902 р. Горішній ряд зліва: Володимир Ватран, Михайло Була, Іван Федин, Іван Дяків, Михайло Гурянський, Святослав Дяків; сидять зліва: Василь Кузів, Степан Зарицький, Антін Чарнецький, Володимир Лотоцький, Богдан Чайковський, Януарій Цурковський, Павло Ратич, Микола Нискоклін; сидять на долі — Осип Гіщинський, Мирон Моссора, Василь Ратич, Лев Лепкий, Кость Цурковський, Микола Дідуник.

Д-р Іван Романків

СПОГАДИ З ГІМНАЗІЙНИХ ЧАСІВ

До гімназії у Бережанах я ходив від 1902 до 1910 р., коли Галичина перебувала під владою Австрії. Гімназія була державна, викладова мова – польська. Містилася в ратуші на ринку, на першому поверсі. Напроти ратуші стояла нова українська парохіяльна церква, а трохи вище, за ринком – польський костел, названий „фарою". Гімназисти носили ґранатові уніформи зі стоячими ковнірами і шапки такого ж або чорного кольору, високі з твердого матеріялу з лискучим дашком, а на горі шапки була причеплена металева буква „G". На ковнірах були нашиті смужки : від першої до четвертої кляси – срібні, від п'ятої до восьмої – золоті. По них легко пізнавалось, до котрої кляси ходив учень, бо в першій клясі носив одну срібну смужку, в другій – дві і т. д., учень п'ятої кляси – носив одну золоту а у восьмій – чотири золоті смужки-паски.

У гімназії вчили переважно поляки. Мене в першій клясі вчив латини учитель-українець Олекса Лукіянович, а мову польську і географію викладав поляк Карвовскі, який не любив учнів-українців і з них насміхався. До учня на ім'я Гаврило, той учитель часто говорив: „Що то за ім'я, півпес – півсвиня"...

В другій клясі я мешкав в українській бурсі, якої настоятелем був о. Ілько Кузів. В бурсі були суворі вимоги щодо поведінки й науки. Учні нижчих кляс мусіли щовечора здавати „лекцію" перед учнем вищої кляси. Хто не вмів, того інструктор записував на картці і передавав заступникові настоятеля бурси, а той давав „нагороду" лозиною по задній частині тіла. Кожного ранку учні вставали одночасно, мились, зодягались, молились, снідали, а опісля ставали парами на подвір'ю, щоб піти до церкви перед навчанням. Заступник настоятеля переглядав, чи всі учні мають чистий одяг і взуття; хто мав забруднений – також пізніше діставав „березової каші". Однак, таку казармову дисципліну з фізичною карою включно, примінювано тільки до учнів з найнижчих кляс. Можу сказати з повним признанням, що опіка в бурсі була дуже добра й дбайлива. З тих бурсаків, згодом виростали поважні громадяни, які зайняли в громаді визначні становища.

Крім навчання, ми мали й свої розваги. Влітку бігали до сусіднього ліска Руриськ, де грали в „кічки" або „пилки". Хто з учнів виходив до міста, мусів повідомити про те свого настоятеля, отримати дозвіл і вчасно повернутись. Із старших гімназистів пам'ятаю Василя Кузева, згодом протестантського єпископа в Америці, братів Михайла й

Аполінарія Осадців, які мене часто питали „лекцію"

У дальших роках, я був на приватних станціях, в заміну за лекції, які я давав молодшим товаришам, отож від третьої до восьмої кляси вже сам себе утримував. У четвертій клясі був на станції в судді Чмоли, там вчився разом з Іваном Чмолою (згодом сотн. УСС) і вчив його молодшого брата.

З того часу пам'ятаю старших товаришів-українців, які тоді кінчали гімназію: Франца Коковського, Стаха Гайдукевича, братів Омеляна і Євсевія Бачинських, Миколу і Богдана братів Чайковських, Миколу Вергуна, Давосира, Петра Смика, а з молодших – Осипа Навроцького, Лева Лепкого, Тараса Глібовицького, Степана Глібовицького, Степана Масляка, Володимира Бемка, Романа Ставничого, Теодора Гулу, Володимира Герету, Дмитра Бойка, Миколу Гаврилишина, Омеляна Пацлавського Володимира Вачкова, Якова Чикету. Студентами з мого року були: Осип Заторський, Теодор Була, Михайло Білас, Осип Скульський. Олександер Манацький, Гаврило Михаськів, Іван Готра.

Всі учні-українці ходили разом щонеділі перед Службою Божою на спільну „егзорту" і тому знали одні других. Катехитом був о. шамбелян Михайло Соневицький, якого ми називали нашим батьком. І дійсно, він опікувався учнями-українцями як рідний батько та користувався великою пошаною у всього учительського персоналу, включно з директором гімназії та всіх гімназистів, без огляду на національність. У навчанні релігії звертав особливу увагу на знання тропарів і кондаків, тому викликав учнів на середину кляси і казав говорити тропарі напам'ять. Деякі учні не вміли і стоячи серед кляси, читали текст, причіпивши папір до „ґрадуса" за яким сидів о. катехит. Він звичайно це помічав. Якщо учень прочитав плавно, то записував йому в своїй нотатці „добре читає", а як читав слабо, то вписував „зле читає". Перед Великодніми святами впродовж кількох неділь по „егзорті", учив нас о. шамбелян співати „Христос Воскресе". Дуже не любив, коли хтось з учнів вистукував такт черевиком і помітивши того „стукача", зараз виганяв його із кляси.

У 1906 р. о. шамбелян пішов на пенсію. Після нього вчили релігію о. Юліян Дзерович, потім о. Василь Дубицький. Загально люблений й дуже шанований о. шамбелян Михайло Соневицький, помер у 1910 році.

Коли я прийшов до гімназії, директором її був Францішек Гжеґорчик, якого швидко як пенсіонера замінив Александер Фрончкевіч. Пам'ятаю, що тоді у вищих клясах учили такі вчителі-українці: Микола Бачинський, Григорій Бобяк, д-р Іван Зілинський, д-р Степан Томашівський, Володимир Гусак, Іван Прийма, Андрій Сабат, Едвард Тиховський, Осип Насельський, а також учителі поляки: Тома Шафран, Цвойдзіньскі. Вархол, Пащиньскі, Ольберек, Павло Ковальскі, Пєтшицкі, Шток. (Можливо когось пропустив, бо пишу ці спогади з пам'яті, без записок та інших джерел). Учитель Цвойдзіньскі був вели-

ним математиком, викладав дуже скоро ніби телеграфував ... Слабших учнів він клясифікував дуже лагідно, вважаючи, що не кожний учень має математичні здібності. Як був господарем кляси, то на клясифікаційній конференції дуже захищав своїх учнів від низьких оцінок у інших учителів.

Одного року Цвойдзіньскі при матурі завдав абітурієнтові задачу. Але шкільний інспектор змінив її і наказав абітурієнтові написати нову тему на таблиці і розв'язати. Виявилось, що абітурієнт математики не вмів, і тоді інспектор звернувся до професора: „Проше помудз учньові". На то Цвойдзіньскі відповів: „Вшак, кто задал питанє, нєх тен помаґа". Інспектор був змушений поступитись перед учителем. Цвойдзіньского поза математикою не обходив увесь світ. Своє убрання він зміняв лише двічі на рік: першого квітня вбирав літне (без огляду на температуру), а першого жовтня – зимове. На питання, чому так робить, – відповідав: „Вшак мусі биць пожондек на свєцє"!..

Учитель Вархол учив греку. Був дуже побожний. Приходив до школи щодня перед восьмою годиною, ставав на ґанку й дивився, котрий учень перед навчанням заходить до костела. Наша кляса тоді містилась в будинку жіночої семінарії, а в сусідстві був вірменський костел.Одного разу запізнився наш товариш на навчання трохи не пів години. Вархол заявив йому, що буде мати неоправдану годину, та при тому спитав учня, для чого запізнився. Той багато не думаючи каже, що прислужував у церкві до Служби Божої – і наш учитель „зм'як", похвалив його за це і годину оправдав.

Учитель Шафран викладав у вищій гімназії латину й греку. Був жартуном – любив, як учні жартували. Хто хотів вийти з кляси маючи до полагоди якусь орудку строго особистої чи іншої породи, той мав заплатити одного цента, а все зібране учитель давав на бідних дітей. Раз прийшов до кляси дуже лютий, а ми не знали причини. Опісля сказав, що хтось несумлінний – украв зібрані гроші. Шафран знав потреби дітей, бо мав їх здається щось тринадцятеро душ, для того й був лагідної вдачі, вирозумілий і старався не зашкодити навіть менше пильному учневі.

Учитель Микола Бачинський вчив майже щороку в четвертій кляс! латину. Провадив так систематично облік учнів у своєму нотатнику, що можна було наперед сказати, коли й кого з учнів – буде запитувати. Один з наших шкільних друзів, провадив також такий облік і годину раніше перед приходом учителя Бачинського, називав прізвища тих учнів, що їх того дня він мав питати. „Еґзамінація" учнів виглядала ось як: Учитель викликав учня і завдавав йому перекласти уривок з латини на польську мову. Був і такий, що не вмів і тому на своїй книжці писав над латинським текстом – польський, а потім вправно „перекладав", і здавалось був до лекції приготований. Щоб мати певність, учитель викликав його до катедри (там він сидів), щоби подивитись на його книжку. Учень скоро хапав „чисту" книжку товариша і біг

до учителя, а той поглянувши, що книжка чиста – записував добру ноту.

Один випадок з учителем математики Штоком викликав страйк усієї вищої гімназії. Що сталось? Учитель питав одного учня і дав йому „двійку", на що один з учнів сказав півголосом: „То єст свінство!" Учитель, почувши ті слова, запитав, хто так сказав, але ніхто не озвався. Тоді учитель заявив, що не зробить з цього ужитку, але хоче знати, хто такий відважний? На то встав один з учнів і признався, що це він сказав. Учитель, хоч обіцяв не зробити з того ужитку, доніс директорові і зажадав виключити його з гімназії. Всі учні-товариші станули в обороні покривдженого нелицарським способом свого товариша, вирішили застрайкувати і не піти до школи, доки дирекція не прийме його назад до гімназії. Замість іти до школи, всі учні з вищих кляс із солідарности, покинули науку та прилучилися до страйкуючих. Повиходили всі за місто, де проводирі страйку виголошували промови. Вислано делеґацію до директора для вияснення справи, але директор заявив: „Я пануф нє знам, пановє нє єстесьцє вєнцей учнямі". Через три дні приїхав зі Львова шкільний інспектор, переслухав учнів і не покаравши нікого, наказав їм іти до школи.

Навчання в Бережанській гімназії стояло на високому рівні. Крім шкільних занять, учні користувались гімназійною бібліотекою та читальнею, куди приходили різні часописи і журнали, в тому із східньої України – „Рада" і „Рідний Край" редаґований Оленою Пчілкою. Поза шкільним навчанням, учні читали багато книжок зі світової літератури. Крім того, існував між учнями-українцями таємний гурток, члени якого виголошували на сходинах відчити переважно на літературні теми. Одним із визначних членів гуртка був гімназист Микола Нискоклон з Вербова біля Підгаєць, який загинув на фронті під час першої світової війни. Був „драгоманівцем" і дуже не любив війська. З нехіттю до війська відносилася тоді велика частина української молоді, вважаючи військову службу в австрійському війську непродуктивним обов'язком, привілеєм польської шляхти, котра шукала легкого хліба і гонорів. Це було між іншим причиною того, що в австрійській армії перед першою світовою війною майже не було кадрових старшин - українців. Була ще й друга причина а саме: старшини австрійського війська жили понад свою спроможність, тому платні їм звичайно не вистачало і треба було мати допоміжні фонди, а коли хотів оженитись, вимагали від нього великої грошевої кавції для забезпечення вдови і дітей на випадок передчасної його смерти. А що українці були здебільшого небагаті, не могли собі на це дозволити й тому не вибирали військового звання. Нестача вищих ранґою штабових старшин-українців в австрійській армії, дошкульно відчулась під час Визвольних Змагань.

Серед української молоді нуртували тоді дві політичні течії: Народовецька, тобто українська і москвофільська. Українська група між гімназистами переважала, співаючи при різних нагодах „Не пора",

„Ще не вмерла Україна", а москвофіли не наважувались ніколи перешкоджати народовцям.

Увесь час існував гімназійний хор у вищих клясах і до нині пам'ятаю всі напіви. Найкращим басом визначався тоді Микола Вергун, а найліпшим тенором-солістом Осип Скасків. Диригували Роман Ставничий, Михайло і Аполінарій Осадци. Хор давав щороку концерт на пошану Тараса Шевченка. До нині пам'ятаю „Б'ють пороги". Ту кантату ми співали мішаним хором, в супроводі оркестри.

Крім того, існував драматичний гурток, який давав час до часу драматичні вистави. У комедії „Пошились у дурні" я грав головну ролю. Концерти й вистави відбувалися в залі т-ва „Надія" на Адамівці. Великим атракціоном для гімназійної молоді, були вистави українського театру Йосифа Стадника, що іноді приїжджав до Бережан. Молодь щиро захоплювалась мистецькою грою акторів, особливо тодішніми зірками-панями Рубчаковою, Стадниковою; з мужчин добрими акторами були – Іван Рубчак, Осип Стадник і незрівняний комік Юрчак.

Молодь займалася спортом переважно на великому ставі, де влітку купалася, а взимку мчала на ковзанах по кризі. Ті спогади були б неповні, коли б не згадати тодішніх Бережанських панночок, на яких таємно поглядали старші гімназійні учні. Пам'ятаю Олену Чайковську, що опісля одружилась з д-ром Володимиром Бемком, Марію Чайковську, згодом дружину д-ра Романа Ставничого та їх молодших сестер Олю і Наталку – доньок адвоката д-ра Андрія Чайковського. Пам'ятаю Мілену Рудницьку, доньку нотаря Івана Рудницького, який помер 1906-го р. в Бережанах, Дарку Білинську дружину Осипа Навроцького, Марійку Соневицьку, замужню Левицьку, сестер Ірину і Марійку Навроцьких – доньок повітового шкільного інспектора, Олю Бородайківну, згодом дружину посла Володимира Целевича, Ярославу Бачинську-Бойкову, Олю Цурковську. Гімназійним учням було заборонено ходити з паннами по місті, але нагодою для стрічі були студентські вечерниці, проби хору – і репетиції перед театральними виставами, ковзання на льоду тощо. Майже кожний учень мав свою „симпатію" і це додавало охоти до навчання, бо ж ніхто не хотів засоромитись перед дівчиною „двійкою" на свідоцтві. Деякі такі симпатії, закінчилися таки одруженням.

Та ось надійшов травень 1910 року; я здав матуру і з болем серця мусів попрощатися з улюбленим містом моїх молодечих переживань.

Проф. гімн. Володимир Бородайко

МОЇ СПОГАДИ З БЕРЕЖАНСЬКОГО ГІМНАЗІЙНОГО ЖИТТЯ

Коли приходить осінь життя, давно минуле з'являється чарівною казкою. З далекої перспективи воно втрачає свої яскраві барви, воно вже не так гостро зарисоване; події, речі й люди вже більше не викликають турбот, навпаки – вони викликають приємні почування. Які багатства запали тоді в молоду, радісну і чутливу душу! Завжди, коли думаю про Бережани, перед очима душі постає чималий будинок, з вежею міської ратуші, посеред чотирикутної великої площі ринку, з досить великою церквою напроти.

У тій ратуші містилась тоді гімназія, до котрої я ходив аж до так зв. матури. Власне в тому одноповерховому будинку „гніздились" дві гімназії: польська і так зв. паралелька – українська неповна гімназія, бо деякі предмети вчили по-польськи. Одначе, цілість очолював один директор, як правило – польської національности. Відносно ж самої молоді, то обидві сторони поводилися дуже стримано й відокремлено, дуже рідко хто приятелював. Поляки в австрійській державі почували себе ніби панівною нацією. Ми ж мусіли крок за кроком здобувати те, що вони вже давно мали. Щодо жидів, то вони всі без вийнятку ходили до польської гімназії.

Бережанська гімназія, як більшість тоді в Галичині, була клясичного типу. Вона мала виховувати льояльних цісарсько-королівських австрійських підданих і урядовців. На першому пляні були клясичні мови: грецька і латинська. Крім української мови, обов'язкові були польська і німецька. Значне місце займала історія, очевидно, в залежності від педагога, особливо ж коли викладав її проф. д-р Степан Томашівський, згодом автор праці „Під колесами історії". З українців слід згадати проф. д-ра Івана Зілинського, Ісидора Єлюка, а передусім – письменника Антона Крушельницького. Він високий, трохи похилий, з чорною бородою як Дон Кіхот, чарував нас викладами з нової укр. літератури, збудив у нас замилування до Василя Стефаника та Івана Франка. Це було у вищих клясах. У нижчих клясах, то у вільний час я читав книжки світової літератури, як „Робінзон Крузо" – Дефо, твори Майн Ріда, Сервантеса „Дон Кіхота", а передусім Жюля Верна, очевидно в польському перекладі, використовуючи неуважність якогось професора, ховав книжку під лавкою й читав; найчастіше на лекціях релігії старенького о. шамбеляна М. Соневицького, котрий головно дбав, щоб молодь вивчала молитви. Зате на реколекціях отець катехит немов перероджувався. Він так зворушливо говорив, так пляс-

тично малював події страстей Господніх, що ми слухачі, переживали їх, немов бачили перед очима.

Відносно латини і греки в нижчих клясах, то перша була поставлена краще, може тому, що латинська граматика ясніша, а може професори звертали більшу увагу на сторону латинської культури. Навчання грецької граматики забирало багато часу, педагоги клали велику увагу на наголоси і на те, як писати окремі слова. Учень мусів не тільки „кувати" напам'ять окремі слівця, але й рукою в повітрі показувати наголошений склад. Не бракувало й дотепів вроді: „Гой капцаной зарізусі тус баранус, кай повісусі ен то коміно".

Ми не любили вчителя клясичних мов Івана Поповського, хоча він не був лихий чоловік. Середнього росту, лисий, з рудими вусами, широкогрудий, у сірому піджаці, він ніколи не сміявся, завжди був дуже суворий і не любив учнів, котрі чепурно вдягалися. Дуже не любив модних тоді пелерин, не любив мандолін і співаків. Саме тоді в Бережанах з'явились мандоліни, а захоплені студенти (гімназисти) зорганізували капелю. Стало звичаєм ходити попід вікна гарних панянок увечорі, особливо весною, коли розцвіталися Бережанські сади, і під звук мандолін співати серенади. Проф. Поповський замучував нас грецькою граматикою, яку я з усієї душі не любив. Переклади з грецької на українську мову були б дуже важкі, коли б не допомога хитрого промисловця Цукеркандля із Золочева: Він випустив маленькі брошурки, так зв. „брики", де були готові переклади й пояснення. Правдивий добродій учнів, і декотрих учителів.

Як я вже зазначив, метою школи і цілої педагогічної системи було виховання льояльних австрійських патріотів. В такому дусі працювала більшість наших педагогів. Тимчасом, міжнародні події вказували на те, що світ наближається до жахливої катастрофи, до якої ми мали б добре підготуватись. Але досить часто нам доводилося чути на лекціях, що мовляв, часи героїчних вчинків безповоротно минули, тепер не треба мечем воювати, а книжкою, освітою і т. д. Ми молоді бачили речі в дещо іншому світлі і тому не довіряли нашим педагогам. Це недовір'я до вчителів було помітне також на лекціях природознавства. Молоді безкритичні уми сприймали кожну наукову теорію, як абсолютну правду. Це стосувалось не тільки теорії Канта-Ляпляса, але передусім, до дарвінської теорії еволюції. Проф. Гр. Бобяк, чесна й розумна, високопатріотична людина, дуже обережно її пояснював. Згодом я збагнув, що він мав повну рацію. Після величезного захоплення цією теорією у ті часи – нинішня наука визнає Дарвіна дуже стримано і то з великими застереженнями. Молоді хлопці в 15-16-річному віці до рук яких потрапляли такі книжки, як Ернста Гекеля „Загадка світу", або Дрепера „Боротьба віри з наукою", чи й нашого ж таки проф. М. Драгоманова „Рай і поступ" – брали всю ту писанину, як об'явлену абсолютну істину. Це викликало в душах неспокій і недовір'я до батьків і педагогів. Мені та теорія від самого початку здалась досить дивною, матеріялізм Гекеля, а особливо ж при-

пущення, що чоловік походить від мавпи, була чимось осоружним. Треба додати, що крім цих книжок польською мовою, вийшла тоді у Варшаві „Мисль нєподлєгла" Анджея Нємоєвського, що ширила чистої води атеїзм, висміювала Біблію, трактуючи св. об'явлення, як так зв. „астральні міти" і т. д.

Від цього поширеного серед тодішньої молоді атеїзму, мене рятувала віра й містичне почування любови до Христа, прищеплена моїми батьками, а з другого боку вплив романтичної й неоромантичної літератури, музика Бетовена, Шуберта й Шопена та малярство – звертали мою увагу в другу сторону, в царство духа й краси. Однак, повне визволення від антирелігійних думок і сумнівів, прийшло значно пізніше. В тих часах я належав до гуртка „Молодої України", завданням якої було шляхом студій, спільних сходин та дискусій над рефератами, витворити світогляд ідейного українського патріота. Приходив до нас „Літературно-Науковий Вісник". Зате багато шкоди наробила тоді теорія так зв. історичного матеріялізму Маркса, яка просякала з брошур, що їх чиясь „невидима" рука старанно підсувала молоді. Були це головно писання Кавтського та Лібкнехта в польському перекладі. Я пізнав тоді багато студентів-жидів. Вони майже всі були соціялістами, Австрії не шанували, але виявляли великі симпатії чомусь до... московських революціонерів. Їхніми героями були декабристи, нігілісти і терористи. Вони читали твори Арцибашева, Горького і Андреєва. Модою було тоді читати „Вину і кару" Достоєвського (так само, як тепер це діється в американських коледжах). У 6-ій клясі я приятелював з двома товаришами з 5-ої . Вони обидва були переконані марксисти. Один з них, Федь Палащук, перейшов під час Визвольних Змагань на бік большевиків і був згодом розстріляний Сталіном. Другий, Степан Волинець – працював за Польщі редактором у Львові; від комунізму таки відійшов до націоналістів. Багато світла на ці темні сили кинув тоді польський критик і філософ Станіслав Бжозовскі, на котрого звернув мені увагу мій тіточний брат Маріян (загинув на італійському фронті під час першої світової війни). Я пізнав тоді багато чого нового із сучасної европейської філософії, яка вже далеко тоді відійшла від природничого і соціялістичного матеріялізму та позитивізму. Бжозовскі запізнав мене з модним у той час Берґсоном, а передусім з деякими явищами англійської, французької та польської літератури. Завдяки досить добре опанованій німецькій мові, я відважився прочитати Канта „Критика чистого розуму", та ще й в оригіналі. Від того часу я раз назавжди вилікувався з наївного матеріялізму. Треба додати, що в тодішніх часах наука палеонтології не дійшла ще була до таких висновків, як тепер; вона ще не могла сказати словами німецького дослідника Мукермана оте рішуче: „Людина являє собою зовсім нову форму існування. Виникнення людини не можна вивести з теорії еволюції".

Справжньою (та може і єдиною) зброєю проти так зв. „наукового

матеріялізму" була тоді ідеалістична філософія, література й мистецтво. Але було б дуже несправедливо твердити, що шкільна наука в гімназії в старших клясах нічого не давала в цьому напрямі. Якраз її гуманістичний характер дуже допомагав вишколювати ідеалізм та засвоювати клясичну естетику. Такі твори, як Іліяда та Одіссея, читані в клясі, а потім „Медея" Евріпіда, з латини — Овідій, Горацій, особливо ж безсмертна Верґілія „Енеїда", давали не тільки багато естетичної насолоди, ще й підносили духа, відриваючи його від сірих буднів, спрямовуючи в світ ідеалів. Велике враження справляла грецька трагедія „Медея". Читав я також інші твори Евріпіда — великого ворога і ненависника жінок. Якраз тоді мені потрапила книжка Вайнінґера, молодого віденського філософа „Стать та характер" в якій він дуже обезцінює жінку, відмовляючи їй права на геніяльність, ставить її далеко нижче від мужчин. Це було в шостій клясі. Дуже впливала на мене польська література. З романтичної найбільше мені припав до вподоби Юлій Словацкі. Я захоплювався такими його творами, як „Король-дух", „Ангелі", „Мазепа" та ін. З новоромантиків найбільшу популярність мав тоді особливо серед жидів-гімназистів Станіслав Пшибишевскі (трохи меншу серед поляків). В останніх, захоплення Пшибишевським, учнем Шопенгауера і Фройда нині забутого, рівноважив польський шовінізм, котрим були навіяні твори великого брехуна Сєнкевича, а серед більш інтеліґентних поляків — неоромантика Виспянського. Був навіть випадок самогубства поляка-гімназиста: перейнятий песимізмом Пшибишевського, він фантаст, не міг знайти рівноваги в житті. Пшибишевський розвивав в основному одну тему, виходячи з міту Плятона про так зв. „Андроґіне" — про роздвоєння первісної єдности на чоловіка й жінку. Ці частини шукають себе, щоб цю єдність відновити, одначе надаремно, а при тому мужчина виходить стало покривдженим. Пшибишевскі намагався, як сам твердив у своїх творах, дати образ „голої душі", такої, якою вона приходить на світ; старався словами віддати синтезу поезії, малярства й музики, як це видно, напр. у його перекладі Шопена на поезію. Мало було українців, які захоплювалися Пшибишевським. Єдиний Михайло Яцків кол. учень Бережанської гімназії, поет невеликої кляси, був його наслідувачем.

Щодо німецької літератури, то я під впливом проф. Ґольдшляґа, низького, сухорлявого, дуже нервового, хоч доброго чоловіка жидівської національности, найбільше любив Шіллерового „Вільгельма Телля", „пісню про дзвін", а Ґете тоді я знав дуже мало.

Лекції української літератури були б напевно далеко більше успішні, вони розвинули б естетичний смак і патріотичні почуття, коли б не перевага старої княжої літератури, дуже далекої від сучасности. Замало було Т. Шевченка, а забагато було натуралізму і хлопоманства. Можливо, цим і пояснюється захоплення польською літературою. Будучи під впливом таких ідей, я знайшов ще двох товаришів-друзів, що мали подібні погляди та ідеї. Ми налагодили духову співпрацю, та бажали вийти поза межі сірого будня, поза все, що нам давали наші

педагоги. Мої друзі бажали проявити себе чиїмсь небуденним в зачарованому світі поезій, літератури, мистецтва. Обидва вони, Василь Семчишин — Володимир Зелик, потопаючи у клубах тютюнового диму, мріяли і пробували писати, передусім так зв. поеми в прозі, при чому найбільш несамовиті фантастичні історії — вважались за найліпші. Ідеалом був Михайло Яцків, Франкове „Зів'яле листя" та Василь Стефаник. Я не писав, зате рисував і пробував малювати (з того малярства нічого не вийшло, хоча мій професор рисунків запевняв, що в мене талант). Мені не доставало витривалости, решту доконали воєнні події. Мої друзі, наскільки мені відомо, своїх поем не друкували. Але їх читали в нашому гуртку і докладно обговорювали, словом — багато читали і дискутували. Згадаю ще один факт. Ми читали видану у Львові, в перекладі з нім. мови книжечку про Ніцше і його філософію. Не знаю, чому саме нас, котрі цю книжечку читали, прозвали „юбер-меншами". Це, очевидно, було й смішне й не відповідне. Одначе, незалежно від філософії Ніцше (до речі чисто біологічної й безбожної) думаю, що доки чоловік бажає й стримить вийти поза межі свого існування, доки хотітиме бути чимось більшим, ніж людиною — він є справді чоловіком. Хто бажає, щоб чоловік був тільки людиною, той бажає його зруйнувати.

Коли прийшла „матура", наші шляхи розійшлися. Я втратив зв'язок з моїми друзями. Де вони тепер? Яка була їх доля, їх шлях життя? Мені не відомо. Для повноти образу духового життя тих часів слід згадати про український театр під управою Йосифа Стадника, що відвідував Бережани, а ми гімназійна молодь, були його вірною публікою.

Щодо концертів, академій та балів, то їх годі було б здійснювати без співпраці гімназійної молоді, сьомої і восьмої кляс. Гімназисти малювали заслони, декорували сцену, виступали як декляматори, співаки й актори. Згадаю наприклад Миколу Галія, що чарував слухачів чудовим баритоном. Мені довелося малювати так зв. „карнети" на балі, до котрих вписували свої прізвища танцюристи. Кожна панночка при вході на балеву залю, діставала від членів комітету такий „карнет". Але найбільшу радість я мав, коли нарисував великого розміру портрет Івана Франка. Щодо балів, то вони дуже мало нагадували теперішні, не тільки через забуті тепер, але чудові танці, як кадрилі, лянсієри, менуети, віденські вальси... Тоді замість муринської крикливо-заглухлої гейби „музики" — існувала та розлягалась у балевих залях мелодійна і культурна музика білої раси, не було „бой-френдів" ані „деб'ютанток", а була весела молодь, котра уважливо і гарно танцювала, розважалась і знайомилась якраз на балях.

У Бережанах спортове життя було як на ті часи, досить активне, чому сприяла сама чудова Бережанська природа. Розвинулося тут головно плавання та їзда човном по ставі влітку, а совганка і саночки взимку. Згодом прийшов і футбол. Так минало життя, не цілком безтурботно, бо треба було багато вчитися, аж прийшла „матура".

Найбільше прикрости мав я з математикою, і коли прийшла матура, проф. Володимир Гусак мусів червоніти за мої відповіді. Одначе мене врятували гуманістичні предмети: там була моя сила, і тому більшістю голосів „ц. к. матуральна комісія" признала мені свідоцтво зрілости.

Так закінчилися щасливі мої роки у Бережанській гімназії.

Село Лапшин, ставлять нову хату — добрі сусіди помагають.

Іван Голюка

„НЕЗАБУДЬКИ" ПОЛЬСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Хоча політична адміністрація на українських землях Галичини за часів Австрії була в руках поляків, однак наш народ під політичним, економічним, господарським і культурно-освітнім оглядом міг майже без перепон розвиватися. Перепони зі сторони старостів-поляків усувалися **хоч би перенесенням їх з одного до іншого повіту,** шляхом домагань наших послів. **Старостами за Австрії бували графи чи збанкрутовані дідичі.**

Від 1913 до 1918 рр. старостою в Бережанах був Валентин Бєлявскі, шляхтич, людина амбітна, але до українців – цілковито байдужа. Між урядовцями з високими студіями був комісар Іван Голюка, українець, який у міру можливости брав участь у громадському українському житті. За Бєлявського голосною була справа заміни грошових кар на примусові роботи. Бідаки ходили по графських лісах, збирали на опал для себе сухий хворост, що валявся і гнив. Це називалося крадіжкою або „лісовим проступком". Управа дібр графа Потоцького передавала ті справи до староства, яке накладало грошові кари. Бєлявскі на власну руку замінював грошову кару на примусову роботу для фільварку, тобто заводив нову видозміну панщини. За ту справу взявся посол до австрійського парляменту Т. Старух. Він вніс інтерпеляцію в парляменті, домагаючись осуду старости і усунення його з Бережан. Намісництво у Львові, постанову старости усунуло, але його залишили далі старостою в Бережанах.

Після розвалу Австрії та українсько-польської війни, коли настала польська окупація, першим старостою був К. Мєліньскі, власник фільварків Геленків, Вибудів, Медова, довголітній австрійський урядовець. Він мав як довголітній працівник почуття правопорядку, а на насильства поліції чи війська, дивився критично із застереженням. Тому його по двох роках усунули з посади старости. Наслідником його став Едвард Якубше, котрий, як і попередник – досвідчений старший урядовець — старався втримати порядок і лад у повіті. Він не перешкоджав українцям розвивати культурно-освітню та кооперативну діяльність. За його урядування, Іван Голюка був заступником старости, комісарами були д-р Кирило Джулинський, поляк Казимир Адам, а повітовим лікарем був д-р Володимир Лаврівський – українець. Якубше дуже часто поки щось рішив в українській справі, засягав думки урядовців-українців, і брав до уваги їхні погляди.

За Австрії існували „повітові ради": польський уряд скасував їх, встановивши „тимчасовий повітовий виділ", яким кермував староста.

Довголітнім його секретарем був Тит Розкош, який ставився до українців льояльно, старався бути з ними в товариській дружбі, був доброю і солідною людиною.

У травні 1926 р. перенесено Якубшего до Золочева, а на його місце прийшов давніший урядовець адміністрації Володислав Топольніцкі. Він був противником ,,варшавського режиму", знав, що приїхав до Бережан на короткий час, та що його незабаром переведуть на пенсію. Тому він усе внутрішнє урядування передав своєму заступникові, І. Голюці. 1927 р. він був спенсіонований.

В тих часах повітовими командантами поліції були: Францішек Кошиковскі, потім Леон Лесньовскі. Обидва не встрявали в життя польонії, трималися права і законів, та старалися не шкодити українцям.

По Топольніцкім старостою призначено Войцєха Кочиньского, з новим повітовим комісаром поліції Аполінарієм Квасніцкім. З їх приходом настали вже гірші часи. Новий староста не мав ніякого досвіду в адмініструванні повітом, але був ,,пілсудчиком", а це вистачало. Як лише міг, старався приподобатись цьому режимові, почав безоглядно нищити всякий прояв національного українського життя. Безпеку повіту перебрав комісар поліції Квасьніцкі, за фахом кол. учитель.

З маркантних подій, що зайшли в Бережанському повіті, годиться деякі з них занотувати для історії повіту. Отож десь весною 1921 р. перейшла річку Збруч, добре озброєна група з України, як подавали до 20 вояків, під командою четаря Шеремети, кол. УСС-са, прямуючи від границі в сторону Бережанщини – розправляючись по дорозі із станицями польської поліції — розбиваючи їх ручними ґранатами, забираючи поліційну зброю. В боях з тою групою, загинуло чимало поліцаїв. Наблизившись до Бережанського повіту, впали знечев'я до села Конюхів, розігнали поліцаїв, забрали зброю та пішли далі в напрямку Нараєва в дуже лісистий терен. На польонію Бережанського повіту наляг великий страх; вони масово втікали до Бережан, всі повітові пани і підпанки з фільварків, польські ,,пробощі", учителі, лісничі та кільки їх там було — всі втекли до Бережан з кіньми, возами з накладеними подушками, перинами, а що у заїздних домах та готелях не стало місця для кількасот родин, староство примістило їх у підвалах окружного суду, в школах та інших громадських будинках. Це все виглядало як у воєнних часах – що кілька годин подавали бюлетень про ,,рухи ворога", що западав не раз на день-два в ліси, й не знати було з котрого боку знову вдарить! Так і видно було, що група прямує в Рогатинський повіт, бо з Нараївських лісів, перейшла біля Підвисокого у той же повіт. Ті, що знали Шеремету особисто казали, що він справді походить з Рогатинського повіту. Тоді заалярмовано польське військо, а головно кавалерію, що спішними маршами туди прямувала – від Львова з півночі, а від Станиславова з півдня. Там, були бої з тою групою, були втрати з обох сторін; казали, що Шеремету вбили, а інші живі розбрились, тобто — групу зліквідовано. Аж тоді наступив відплив ,,польонії" з міста,

і за якийсь час поволі — заспокоїлось, але на пам'ятку остала правдива приповідка – „з чужого воза, хоч і серед болота злази"!

– ⁂ –

Воєвідський уряд у Тернополі, захотів перевести комасацію ґрунтів в селі Рогачин, Бережанського повіту. Селяни за жадну ціну не годились на комасацію, не впускали воєвідського землеміра на свої ґрунти для підготовних поміpів. Справа затяглась. Щоб таки здійснити плян, воєвода Мушиньскі наказав староству з допомогою поліції, привести туди землеміра. Це було влітку 1928 р. Делеґовано зі староства Івана Голюку – заступника старости, комісара Квасьніцкого з 12 поліцаями та землеміра Заградніка з Тернополя. Коли комісія приїхала до Рогачина, селяни зустріли її на полях зі своїми родинами. На заяву заступника старости, що землемір має починати поміри, селяни запротестували. В справу втрутився комісар Квасьніцкі. Він піддав думку, підпалити в селі церкву, мовляв селяни кинуться її рятувати, а землемір за той час зробить потрібні поміри. На ту „ідею" заступник старости не погодився і старався мирно договоритись із селянами. Коли ж під охороною поліції землемір почав свою працю, селяни зчинили несамовитий крик, а одна з жінок підбігла до поліцая і вирвала в нього карабін. Жінку заарештували. Аж тоді настав спокій, селяни подались назад, землемір почав поміри. Згодом ту селянку судили за опір владі та покарали 6-ти місячною в'язницею. Не вдаючись у справу комасації – задум польського комісара поліції про підпал церкви, відзначуємо тут для історії.

Дальшою подією, що викликала велике невдоволення усього повіту, було сплюндрування братської могили Українських Січових Стрільців на горі Лисоня, з часів першої світової війни. Це сталось весною 1929 року. З наказу воєвідського уряду в Тернополі, приїхали звідтіль грабарі, розкинули могилу, а тлінні останки скинули у скриньку і відвезли на цвинтар до Потуторів. Цей нечуваний злочин спрофанування могили сколихнув усім повітом, староство подали протест, скликали протестаційне віче в залі „Надія" в Бережанах: вислали повідомлення до українських єпископів і особисто до Пілсудского. Староста заявив, що він нічого про те не знає і дозволив послові Володимирові Целевичеві влаштувати протестаційне віче. На віча, староста, звичайно посилав урядовця-поляка, комісара Мазуркевіча, а на польські віча — делеґував українця Івана Голюку. Цього ж разу староста делеґував Івана Голюку. Віче проходило під знаком загального обурення, хоча посол Целевич промовляв заспокійливо. Перестороги заступника старости були без наслідків і тому він розпорядився припинити віче. Однак вічевики самовільно затримались у залі, і лише заспівали „Не пора, не пора", розійшлись. Через три дні по тім начальник відділу безпеки воєвідства Тернопіль Дзядош, переслухував Івана Голюку, і хоча

не міг знайти жодної його провини наказав, що для „добра служби" Іван Голюка мусить перейти в інше місце.

Івана Голюку перенесено на захід Галичини, до міста Мєльца на становище – старости, а Кочиньскі позбувся останнього українця зі староства в Бережанах.

Комісар Бережанського староства поляк К. Адам, людина слабкого характеру, залюбки бував у домі катехита о. Івана Кордуби, він просто напрошувався в українське товариство. Але не даремно . . ., а із службових мотивів: на списку кандидатів на арешт у випадку війни був між інш. також о. Іван Кордуба.

Був ще у старості ветеринарний лікар, мазур Ян Курек. Його шанувало все населення повіту, без огляду на національність. У 1930 р. прибув до Бережан на становище старости вихрист Гольчевскі, а в кінці 1937 р. – Кароль Войцєховскі, який був останнім польським старостою. Перший Гольчевскі, виявився „спецом" у лявіруванні, за його урядування були спроби замкнути 6-ти клясну школу „Рідної Школи", що ввесь час була сіллю в очах польонії. Знову ж за урядування Войцєховського, наступили масові вивози українців до Берези Картуської, а там і розвал Польщі.

По-версальська Польща не була демократичною державою, вона була наскрізь поліційною державою, а пізніше, польські головачі почали бавитись в італійський фашизм, що так „пасував" до тодішньої бідної Польщі — як „віл до карети" — але це мабуть вже є в їхній крові „застав сє, а постав сє!" Залюбки вбирались у братові „штани на виріст".

За австрійських часів у Бережанському повіті було всього 5 станиць державної жандармерії з повітовою командою в Бережанах, а саме: Бережани, Куряни, Нараїв-місто, Козова та Будилів. За польських часів крім повітової команди в Бережанах та кільканадцятьчленного відділу слідчої поліції, в повіті було аж 12 поліційних станиць! Мабуть в 1938 р. плянували ще збільшити кількість тих станиць у повіті, але війна перешкодила. Такі станиці польської поліції були в місцевостях: Бережани, Біще, Будилів, Конюхи, Вербів, Козова, Куряни, Гиновичі, Потутори, Нараїв-місто, Урмань і Вівся. Але й тоді „громадська безпека" була непевна, а при кінці Польщі навіть для тих, що ту безпеку мали іншим запевнити . . .

Д-р Андрій Бойкович

БЕРЕЖАНСЬКА БУРСА В 1930-тих РОКАХ

Влітку 1930 р. я став настоятелем бурси – молодий, з мріями про працю на науковому полі, до практичного ведення бурсацького господарства цілковито не підготований. Господарство мала провадити господиня пані Єлюкова, вдова по проф. Ісидорі Єлюкові, який загинув на Україні в 1919 році, а старшину бурси очолював тоді проф. Володимир Гусак.

Восени 1930 р. бурсаків не минула польська пацифікація. Одного дня вполудень, під час моєї відсутности, „впала" до бурси сотня польських поліцаїв, повиганяла бурсаків з кімнат на подвір'я. Частина поліцаїв – „урядувала" в кімнатах, інші на подвір'ю вартували біля бурсаків. Нічого не передчуваючи, я закінчив викладати в гімназії і десь по першій год. з'явився в бурсі. Несподівано я почув наказ: „Поліція – руки до гори ! " На подвір'ю поліцаї зняли з мене нагортку, блюзу і обшукали. В кишені знайшли калитку з грішми та ножики до голення (жилетки). „Ось зброя ОУН" – заверещав якийсь поліцай. Потім наказали показати своє мешкання. Увійшовши в кімнату, я – завмер на порозі: поліція там вже „урядувала"... Кімнатне обладнання поломане, все з ліжка й одяг порозкидані на підлозі, облиті водою, валізка з моїми речами поломана. Потім мене викликали на подвір'я до бурсаків, яких поліція поставила чвірками – і так нас усіх завели на міську поліцію. Там з'явивсь директор гімназії Е. Райтер в товаристві проф. В. Гусака; напевно були якісь розмови з польськими чинниками – і наступного дня всі заарештовані були звільнені.

В бурсі ми застали несамовиту картину: лавки, ліжка і столи поломані, на долівці – солома, витрясена із сінників, одяги і книжки подерті. Із шкільної кураторії у Львові приїхав візитатор для перевірки справи. Мабуть ні візитатор ані директор гімназії, не вірили в провину бурсаків. Вони просто приневолили мене залишитись далі настоятелем у бурсі, від чого я руками й ногами боронився. Врешті-решт, я залишився і провадив бурсу ще вісім років до 1937 р.

Треба було все відновити, якось зрівноважити бюджет та повести мóлодь так, щоб не виникли конфлікти із шкільною адміністраційно-поліційною владою. Економічне становище бурси було погане. Це був час знецінення польського гроша. Батьки не вносили вчасно оплат за своїх синів. Місячна оплата у 1930 р. не була велика, сягала ледве 45 зл., бо треба було рахуватись із фінансовою спроможністю батьків. Тому вже в 1931 р. оплата грошима була обнижена до 36 зл.

у місяць, з тим, що батьки-селяни були зобов'язані доставляти ще якусь частину продуктів. Для нагляду над бурсаками прийняли цензора; крім того, встановлено, три безплатні місця для інструкторів у І., ІІ., і ІІІ. клясах. На цензора та інструкторів підбирали найздібніших учнів. У 1930 р. господиня бурси п. Єлюкова, перейшла на приватне помешкання, її місце зайняла п. Марійка Кордубівна, яка допомогла своєю жертвенною працею перемогти господарську кризу. Щоб заощадити готівку, запровадили випікання хліба в бурсі; сама вона задовольнялась невеличкою місячною платнею. Управа бурси почала енергійно збирати борги від батьків. Готівка приходила, але швидко й зникала з каси. Тоді відремонтовано господарський будинок, заведено годівлю свиней відпадками харчів, проведено каналізацію, прокладено в домі водопровід, обладнано модерні умивальні та лазню для бурсаків. Крім того, поставлено в кімнатах кафлеві печі, а замість давніх лавок — бурсак дістав крісло. Столове бляшане начиння замінили — порцеляновим. На піддаші дому обладнали дві кімнати на підручну бурсацьку лікарню. Хворих на ґрипу, кір та інші заразливі хвороби — відокремлювали негайно від інших. За господарювання п. Марійки Кордубівної, настільки покращало харчування, що бурсаки діставали ще й підвечірок: хліб з маслом, сир, помідори тощо.

По відході п. М. Кордубівної, також дуже добре господарювала п. Марійка Літинська, яка працювала чотири роки. Вона як і її попередниця, працювала справді з повною посвятою за дуже малу платню. Упорядкувала яринний город, що давав чималу користь, але випікання хліба тоді припинено, бо таки не оплачувалось.

Від 1931 р. головою управи бурси був проф. д-р Василь Стасюк, людина фахова, послідовна. Він разом із неменше ідейним проф. Іваном Зугаєвичем, що роками виконував обов'язки секретаря, гармонійно співпрацюючи зі мною, справді допровадив бурсу до розквіту. За польської окупації у бурсацькій управі головували: проф. Володимир Гусак, проф. д-р Василь Стасюк, катехит о. проф. Василь Дубицький, і знову проф. д-р В. Стасюк. Постійними членами управи були: парох Бережан о. кан. Євсевій Бачинський, повітовий лікар д-р Володимир Лаврівський. Лікував бурсаків совісно і без оплати лікар д-р Лонгин Мигоцький. Про гігієну та чистоту в бурсі дбали — господині.

Установа і я як управитель бурси постійно мали клопіт у „внутрішньому житті" з бурсаками. Молодь як молодь — захоплювалася кличами націоналізму і трудно було її затримати на половині шляху. Погодити ж розпорядження шкільної, а ще більше — політичної влади з українськими течіями серед молоді, було майже не можливо. Бурсаки потайки, поза плечима настоятеля і професорів, постійно збиралися своїми „п'ятками", конспірували. Але ж і польська поліція не спала; вона мала своїх конфідентів, була теж інформована, робила в бурсі обшуки, навіть знайшла одного разу якийсь невинний реферат у будинку (в димарі). Автором його був учень Кубай, якого виключили з

гімназії. Часто присікалася поліція до нашого бурсака, Майчука, учня 8 кляси. Він з приходом большевиків 1939-го р. став на службу НКВД.

Від 1930 р. бурса була під постійним поліційним доглядом. У дні державних польських свят, ми отримували наказ від староства, під загрозою ліквідації бурси, прикрашувати будинок польськими прапо-

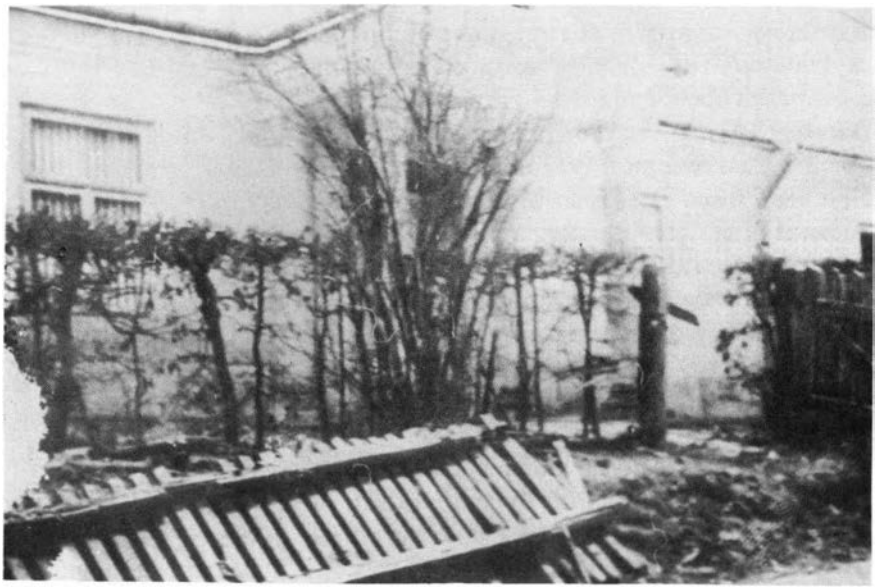

Пацифікація української бурси в Бережанах в 1930 р. Поліцаї понищили житлове обладнання в середині, інші ламали плоти з-зовні...

О. катехит Данило Гуглевич, подає підвечірок бурсакам у Бережанах, що потребують інтензивної відживи. Рік 1938.

рами, а вікна – польськими патріотичними наліпками. Не було ради. Управа бурси мусіла виконувати накази. Здається у 1937 р., коли святкували „3-го мая" чи якесь інше чуже нам „свято", – поляки зауважили, що на будинку бурси справді висить той прапор, але на держаку від мітли. Повідомили про це староство. Прибула поліція, і ствердила „обиду" державного прапора. Щоб вийти з лиха, вину взяла на себе господиня п. Літинська, мовляв, „я не мала держака, а „фана" мусіла висіти". Згодом на домагання пароха о. кан. Є. Бачинського, староста казав припинити слідство.

Восени 1937 р. настоятелем бурси став проф. Михайло Ребрик. Про фізичне виховання бурсаків не доводиться багато сказати, бо його фактично не було: не було вишколеного інструктора, а бурсаки задовольнялися копаним м'ячем. Управа бурси опрацювала тоді спеціяльний правильник, якого бурсаки мусіли притримуватись. На Великодні або Різдвяні свята бурса – порожніла. Зате на Йордан всі бурсаки мали спільну вечерю, переплітану колядками і щедрівками. Вполудень після Водосвяття, приходив до бурси катехит гімназії о. Василь Дубицький, потім його наслідник о. Данило Гуглевич з кропилом і виголошував до бурсаків коротке слово.

Хоча скромне, але ж яке різноманітне було бурсацьке життя !

До першої світової війни бурсаки жили по молодечому. Коли хтось мав неприємність, то хіба через погану оцінку в клясі, та страх перед батьками, журився хіба тим, що не мав гроша на квиток до українського театру. Бурсаки мали свій хор, підручну бібліотеку, яку австрійська влада ніколи не провірювала і належали до таємних самостійних гуртків „Молодої України". З кінцем шкільного року, коли батьки приїздили по синів, забирати до дому на відпустку, бурсаки обов'язково давали аматорську виставу як: „Сватання на Гончарівці", „Верховина", „Підгіряни" тощо. Жіночі ролі добре виконували відповідно „насмаровані" і прибрані третяки або четвертаки і за їх сопраники-дисканти не посоромилася б не одна дівчина. Тоді вони були самовпевненими молодими громадянами, почуваючи, що за ними – право. Так було колись ! . .

Цілковито інша картина була за польської окупації. Вічна непевність, поліційні обшуки, арешти, всякі вигадані поліцією злочини, безправ'я, биття й катування заарештованих чи лише придержаних, дотинки польських шовіністів теж і професорів. Бурсак бачив на кожному кроці цю незрозумілу для нього несправедливість – і тому робився обережним, мовчазним і недовірливим. Його людське „я" поневолі готувалось і гартувалось до боротьби за себе, за рідню – за свій народ!..

Дія викликала протидію ! . .

Ілля Варчак

ТОВАРИСТВО ВЗАЄМНА ПОМІЧ УКРАЇНСЬКОГО ВЧИТЕЛЬСТВА

(З історії окруж. відділу ВПУВ – перше 25-ліття 1905 — 1930 рр.)

Перший Загальний Збір Окружного Відділу ВПУВ, відбувся 25 березня 1905 р., в домівці тов. „Надія" в Бережанах, у присутності 10 членів, із усього повіту, у якому працювали понад 70 українських народних учителів. Першій управі, до якої ввійшли Іван Петрицький –голова, та Іван Ризак, Микола Боньчук, Ангелина Симівна і Степанія Меркунівна, ніхто не ворожив легкого шляху у праці. Та управа, повна запалу і життєвої енергії, не зневірилась. Працювала з повною посвятою і вірою, пам'ятаючи, що не початок, але кінець діло хвалить. І хоч велика частина українського вчительства відносилась до починy з недовір'ям, то однак перша управа придбала прибл. 60 членів ще до кінця 1908 р. На другому Загальному Зборі 1 січня 1909 р. повними 60 голосами, вчительство високо оцінило своїх провідників, вибравши їх вдруге до управи.

Почавши від другого року існування т-ва. праця управи пішла жвавішим ходом у всіх ділянках. Тоді створено два окремі гуртки — аматорський і відчитовий. Аматорський під керівництвом Гриця Коссака був дуже діяльним, бо лише впродовж 1909 р. дав п'ять вистав: у Бережанах, Козові, Золотій Слободі, Кривім і Поморянах. Відчитовий гурток під керівництвом Миколи Божиковського, мав завдання не тільки виголошувати реферати, але ще й провадити курси підвищення знання; читали реферати на вчительських сходинах, на самоосвітніх курсах, та підготовляли малих учнів до вступних іспитів у гімназію. Спочатку такі підготови були в Потуторах. Кривім, і Золотій Слободі, а згодом у Вербові. Підготовчі курси вів відчитовий гурток, спільно з „Українським Педагогічним Товариством".

В тому напрямі йшла робота Бережанського відділу ВПУВ, при якому в 1910 р. була заснована позичкова каса. Дирекція централі ВПУВ у Львові пішла на зустріч починам Бережанського відділу, – і дала йому 500 корон догідньої позички для підсилення каси. В 1913 р. заклали при відділі бібліотеку. Першими бібліотекарями вибрано Івана Лукашкевича і Миколу Божиковського. Вони так справно повели діло. що бібліотека мала вже в першому році 300 томів у власній шафі, що стояла в домівці касинового товариства„Бесіда" в Бережанах. Нею користувались члени, вплачуючи по 2 сотики за позичену книжку. Бе-

режанський відділ „Взаємної Помочі галицьких і буковинських учителів і учительок" існував тільки шість років до першої світової війни в 1914 р., але був світлим прикладом ідейного життя народнього вчительства на Бережанщині.

У перших днях серпня 1914 р. зібрались члени відділу останній раз перед війною на сходини. Зійшлись, немов на прощання, перед довгою розлукою між собою і зі своїми мріями-задумами. І хоча розійшлись по різних чужих полках, то в душах понесли одну спільну ідею, яка від самого початку війни заволоділа лавами УСС-сів, під проводом одного з колишніх перших і найдіяльніших членів Бережанського відділу – отамана Гриця Коссака. Через війну життя відділу завмерло аж до 1922 р. У тих минулих роках загинув увесь дорібок, уся бібліотека та записки.

Остали дорогі імена незабутніх товаришів-друзів, що віддали своє життя на шляхах вічної слави – від Маківки по Лисоню в лавах УСС-ів і ген-ген – на усіх дорогах важкої боротьби за українську державність. На тому величному пам'ятнику у їх честь і пошану, вирізьблених у наших серцях, читаємо дорогі імена: Іван Кирчів, Онуфрій Кічак, Іван Лукашкевич, Іван Васько, Петро Дахневич. Антін Михаськів і Стефан Федьчишин.

Взимку 1919 р. за часів української державности – помер у Бережанах великий друг учительства сл. п. полковник д-р Осип Ковшевич, залишивши гарну підручну бібліотеку. Ту бібліотеку закупив голова відділу Іван Петрицький за 410 корон для відділу. Це був в тих часах чималий здобуток, і вона була єдиним культурним осередком на всі Бережани до 1922 р. Нею користувалось, крім учительства, українське громадянство Бережан в тому й учні місцевих середніх шкіл.

У повоєнному часі українське народнє вчительство Бережанщини, не мало змоги відразу відновити організаційне життя. Аж в дні 7-го травня 1922 р. маючи дозвіл, скликано перший Загальний Збір Бережанського відділу, до управи котрого вибрано: Миколу Божиковського, о. Івана Кордубу, Ришарда Бачинського, Олену Лукашкевичеву і Миколу Боньчука. Почалась наново складна праця. Мінялися часи мусів відповідно змінитись і спосіб ведення праці відділу. Спочатку праця посувалась поволі, але пляново і послідовно. Почалися знову – товариські сходини, відчити, гутірки, святкові промови при нагоді річниць чи свят, чайні вечори, забави – все, що давало на початках обновленому відділові форму і зміст. Найважливішим однак завданням як першої, так і всіх повоєнних управ – була самоосвіта вчителя. Учителі-практики з Бережанського відділу, створили „Самоосвітню Комісію", з Грицем Кісем на чолі, що мала стежити за рухом новітньої педагогії, набувати нові педагогічні твори – знайомити з ними членів відділу. Бібліотекарі Ісидор Юськевич, пізніше також Федь Нагірський – збирали місячні членські вкладки на побільшення бібліотеки. Праця і співпраця на самоосвітньому полі, знову ставала активнішою. Заслухано реферати між ними: І. Юськевича – „Плекання самостій-

ности в шкільних дітей", Гр. Кіся — „Шевченко – учитель", Іл. Бабуняка — „Методика співу в народній школі", Петра Будза, – „Геврестика в народній школі", „Виховання характеру", та „Національне виховання", М. Божиковського – „Важливіші перестанки при навчанні рахунків у І-ій ІІ-ій клясах'," „Вулканічні явища на нашій плянеті", „Значення природничих наук у народній школі". Не менш цікавими були доповіді М. Гуцалівни — „Жінка в поезії Тараса Шевченка", і М. Божиковського — „Каси ощадности".

Крім „Самоосвітньої Комісії", активно працював „Забавовий гурток" під проводом Вікторії Кокорудзової: чайні вечори, товариські забави, великодне свячене, та сходини на Шевченківські роковини – все це було необхідним у житті вчителів, згуртованих у відділі. Праця обох гуртків взаємно доповнювалась, створивши зміст життя відділу у найтяжчі часи його існування під польською окупацією. Нашим учителям завжди допомагали позичкова каса „Самопоміч", що постала після війни за почином Федя Нагірського. Остання старшина відділу: Петро Будз, Микола Божиковський, Семен Веселовський, Микола Зінко і Федь Нагірський, що їй припала честь завершити 25-річну працю відділу в Бережанському повіті, могла з ювілеєм почванитися такими моральними і матеріяльними здобутками: 100% учительства були охоплені відділом, у бібліотеці – тисяча томів, творів мистецької і наукової літератури, та 100 ам. дол. капіталу в касі. Звичайно, це ніби й невеликі надбання, але в часах тяжкої польської неволі, нищення українського шкільництва, перекидання українських вчителів на захід Польщі, та серед безчисленних шикан, польської шовіністичної верхівки у відношенні до всього українського – треба рахувати зовсім іншою міркою, треба взяти до уваги всі обставини серед яких прийшлось працювати. Хай же довго живе пам'ять про тих наших педагогів Бережанського відділу ВПУВ, які чесно працювали та знеможені відійшли від нас навіки – їх сл. п. імена: Іван Петрицький, Андрій Яворський, Ілько Кокорудза, Ярослава Кропицька, Яким Галиняк, Павло Кирчів, Дмитро Шкаврітко, Марія Миколаєвич, Теодозій Бортник, Михайло Пончко, Микола Боньчук, Ілярій Бабуняк та багато інших учителів на Бережанщині.

Юрій Добровольський

ІЗ ЗАПИСНИКА
учня першої кляси Бережанської гімназії 1918 – 1919 рр.

1918-тий рік. По двомісячних вакаціях, я склав вступний іспит до Бережанської державної гімназії. Зараз після іспиту, мене перемундирували в студентську уніформу, приписану шкільним законом: темно гранатові довгі штани, така ж блюза з чотирма кишенями і стоячим твердим ковніром, на ньому нашито по одному срібному паскові по обох боках, пелерина і на „завершення" висока тверда шапка, наче баняк„ перевернутий вгору дном, і тому її називали „банячок". Навчання відбувалося у ратуші, в самому серці Бережан. Це було найбільш рухливе місце – Бережанський ринок. Галасливо було і в середині ратуші, бо там навчалося пару сотень молоді. Навколо ратуші, завжди людно – завжди їхали вози, що немилосердно тарахкотіли кованими колесами по кам'яній дорозі. Особливо гамірно в п'ятниці – на тижневих ярмарках. Найбільш галасливою була східня сторона ринку біля ратуші; там сиділи перекупки із своїм крамом. Мабуть у всьому світі вони – найбільш галасливі. Сиділи майже під самими вікнами гімназії. Не раз як розпічнуть „полемізувати" між собою, або з принагідним покупцем, то доводилось і вікна зачиняти і вуха затикати, хоча кляса була на першому поверсі. У партері ратуші містились крамниці – отож також людно й голосно.

Того року, прийнято до першої кляси дуже багато молоді і її розмістили у трьох відділах, при чому „А"—„Б" були польсько-жидівські а „Ц" – самий український відділ. Галичина тоді ще входила до складу Австро-Угорської монархії, тому державна мова була німецька, але польська чомусь там мала перше місце. Під час перерви лунала переважно польська мова, німецької взагалі не було чути, тільки де-не-де чулась українська мова. Учні жидівського походження були в польських відділах і як правило, розмовляли по польськи. Ми поволі звикали до нових гімназійних обставин, час ішов, а з ним почала хитатися і Австро-Угорська монархія, і вкінці – розпалась. На її руїнах поставали нові держави. Українці також перебрали владу, але поляки почали війну, бо хотіли наш край забрати для себе. Довелось воювати з поляками та обороняти рідний край. Душею українського відродження в Бережанах був сл. п. полк. лікар д-р Осип Ковшевич. Не відставали в роботі й інші. В українській державі – українська гімназія, а першим її директором в Бережанах став проф. Володимир Гусак. Ще за австрійської влади, директором гімназії був Роман Кестліх. До нової української державної гімназії, поляки-учні не пішли, а жиди повернулись всі як один. В гімназії тільки і чути українську мову, бо й жиди між собою і з нами розмовляли тільки по українськи. Кожний з нас учнів, носив тризубик або левика, чи хоча б синьо-жовту стрічку. В гімназії

панувало нове життя — настало наше право. Треба було багато вчитись, але й вільного часу лишалося досить. Проф. д-р Василь Левицький охоче присвячував нам учням свій вільний від викладів час. Він опікувався Пластом, що створився, збирав нас пластунів і мандрував до Звіринця чи на Бабину гору, або на Сторожисько. Ділив нас на дві частини. Сам брав під опіку і команду нас — наймолодших. Старшим призначав на команданта когось з вищих кляс. Звичайно, обидві групи вирушали окремо, іншими дорогами і в котрімсь назначенім місці мали зійтися. Тоді там то мала розігратися „баталія". Сам проф. Левицький був добрим стратегом і звичайно ми молодші пластуни, вигравали „війну" проти старших, очевидно під командою професора. Налазились ми по горах, нарачкувалися по ровах... Всі брудні, заболочені і голодні — гм... та які ж! Але вдоволені і повні завзяття! Повертались у маршовому порядку і ніхто не відставав. Ті мандрівки належали до наших найкращих часів, які лиш можка собі пригадати — із шкільної лавки.

Учні з „горішньої" бурси, що була при вул. Райській, часто заходили до „долішньої бурси" в долині міста при вул. Новій, де були наші товариші. Там жили старші учні з вищих кляс, яких австрійська влада забрала до війська таки із шкільної лавки 17 - 18 літніх юнаків, у 1917 році. Хоча всі вони дуже молоді, а вже „нюхали порох" і то на італійському фронті в Альпах. По розпаді Австрії, деякі відразу вступили в лави нашої УГАрмії а деякі повернулись в гімназію, щоби докінчити науку і здати матуру. Всі вони були у військовій уніформі і навіть з поясом ! До таких старших учнів-вояків, ми відносилися з особливим респектом майже з острахом. Бувало, коли прийдемо до цеї бурси, щоб відвідати наших товаришів, що також там жили і коли такий військовик спав, то ми при його ліжку йшли на пальцях, щоб часом не розбудити такого достойника та не напитати собі біди. Всі ми тоді говорили шепотом. Але ті юнаки-учні довго не погріли місця в тій бурсі, бо незабаром вони пішли як добровольці в нашу армію, грудьми захищати неньку-Україну від польської навали !

На новостворену і ще як слід не закріплену Українську Державу, надходили з усіх боків смертельні вороги-загарбники. Із сходу — московські большевики, з заходу йшли — поляки, з півдня — румуни зайняли українську Буковину, а чехи забрали Карпатську Україну! Треба було підсилити нашу армію свіжими силами і тоді переводився набір новобранців. Багато тоді вступило добровольцями до нашої армії. Патріотичне студентство реально виявляло свою любов до рідного краю, масово вписуючись у лави добровольців. Поважна ситуація на фронті, а вслід за тим острах за нашу молоду Державу не минули Бережан, ані Бережанської гімназії. Старші наші товариші десь від шостої кляси здібні носити зброю, добровільно йшли захищати свою Державу. Не тільки учні, але й наші професори давали зразки патріотизму. Пригадую, що проф. Туна зголосився тоді до війська, також і проф.

Ісидор Єлюк, беручи зі собою малолітнього сина Богдана. Знаю певно, що проф. Єлюк помер, а син повернувся до Бережан. Що сталося з проф. Туною – мені не відомо. Мабуть також загинув серед воєнної хуртовини.

Проф. д-р Василь Левицький наказав зібратися усім пластунам і взагалі всім учням гімназії. Мала відбутися історична подія в Бережанах, проводи наших дорогих старших друзів-добровольців УГАрмії. Свято мало відбутися на Бабиній горі. Прийшов наш опікун проф. Левицький, шикуємось чвірками і на команду „рівним кроком руш" – виходимо маршовим порядком, ми пластуни, а за нами інші товаришки і товариші, які не були в пласті. Нам наймолодшим, такий марш давався взнаки, доводилось мало не підбігати, щоб у марші не відставати від маршової колони. Кожний з нас витягав свої куценькі ноги, як тільки міг. Прохожі українці зустрічали нас приязною усмішкою, а ми бундючились, ніби й справді завзяті лицарі, а знову поляки так на нас дивилися, якби мали нас таки зараз з'їсти. Доки ми „додибали" на Бабину гору – не одна сорочка прилипла. Минули в Руриських дім Пришляків, що стояв у підніжжі Бабиної гори, підтягаємось стрімкою дорогою на саму гору, де за хвилину покажеться велика, рівна площа. Прийшли до місця призначення.

Перед трибуною, замаяною зеленню, стали наші добровольці, за ними ми пластуни, далі решта наших товаришок і товаришів. Довкола нас гості, мешканці Бережан, які масово прийшли, може і в останній раз побачити молоденьких добровольців-героїв... Жінки звичайно витирали заплакані очі, бо не одна мати, сестра чи своячка були між ними. Виступали промовці. Кожний підкреслював складність становища, важкі змагання... звертав увагу на велику історичну подію, на яку предки віками чекали – а ми таки дочекалися самостійности, стали господарями на своїй землі, але її треба берегти перед злющими ворогами !

Після промов, наступило прощання з добровольцями. Всі присутні стали в два ряди і наші добровольці продефілювавши перед трибуною, проходили потім поміж двома нашими рядами. Спереду стояли дівчата з китицями квітів, якими закидали добровольців. Не один із них зручно зловив квітку і з нею вирушив в далеку невідому дорогу, щоб ця квітка нагадувала йому про зворушливу хвилину прощання, а може й ту, котра кинула квітку.. Смерком усі повертались до міста, зворушені, піднесені на дусі. Ми пластуни, йшли маршовим порядком. На ринку біля ратуші на команду „розійтись" – ми вже не маршовим кроком, а ледве „доплентались" додому. Глибоко – на все життя запали ті переживання в молодечу душу! Кожний з нас почував у собі того майбутнього українського добровольця, якого так гарно й зворушливо прощали Бережани.

Воєнна хуртовина почала лютувати дедалі більше й ближче. Настали тривожні дні. Під тиском куди більшої і добре озброєної польсь-

ської навали, Українська Галицька Армія — відступала на схід. Фронт наближався до Бережан. Серед таких обставин годі вже було думати про навчання в гімназії. З наближенням фронту, українська державна гімназія припинила працю. Учнів відпустили до дому з посвідками про закінчення відповідної кляси. Ми їхали з болем серця, з великим жалем, щоб з нашими родичами і рідними разом переживати дальші дні воєнної хуртовини. Кожен із нас гадав, що внедовзі знову зберемось у своїй українській гімназії...

На жаль, наші мрії не здійснилися, бо ті які повернулись – потрапили не до української, а до польської державної гімназії...

Пам'яті професора Івана Бабія

Це діялось 1925 року, коли я був учнем 6-ої кляси держ. польської гімназії в Бережанах. День третього травня, вся Польща відзначала як своє свято дуже гучно з великою „помпою". В Галичині, а вже особливо на так зв. „кресах" серед великої переваги українського населення, поляки влаштовували того дня дуже патріотичні святкування. Навчання тоді не було, бо це державне свято, однак до школи доводилось іти, бо кожний учень мав бути присутній, ще й брати участь у тім противнім нам святі. Головні вулиці Бережан були прикрашені польськими прапорами, як і всі державні установи, а патріотичне польське населення декорувало ще й свої доми. Жиди йшли слідом за поляками, як добрі польські „обиватели". Поляки ліпили на вікнах спеціяльно для того друковані наліпки з орлом і написом „3-ці май". Українці ставились до чужого свята більш, чим байдуже. Тоді легко було пізнати українську хату – без декорацій.

Ранком того дня ми мусіли з'явитись в гімназії на перевірку, потім нас шикували парами і вели у польський костел на Службу Божу; звідти до гімназії на „поранек", де доводилось вислухати кілька зовсім не цікавих для нас промов і деклямацій. Як ми тоді там нудьгували ! Як хотілося піти на торговицю, пограти в футбол. Але ми мусіли слухати ті чужі для нас речі, якими вони дуже величались (по правді ця конституція була дуже куценька, задержувала й далі невільництво селян, і далеко, далеко її до таких же американської чи французької, що зрівняли усіх горожан в правах і обов'язках), що годі було витримати вислухуючи ту польську чванкуватість і нахабність. Деякі наші товариші старалися хитро-мудро відпекатись цих „приємностей" і по дорозі – щезнути. Ми знали два місця, де була нагода втекти. Першим місцем була пекарня Нєдзюлки напроти дому „Рідної Школи", але у ній не могли поміститися усі дезертири, тому тут лишалась частина, а інші використовували браму заїздного дому напроти пекарні; вони перебігали підсінням аж на ринок, біля крамниці Рубінка. В нашій клясі до таких героїв-дезертирів, перш за все належали: Ромко Дубицький. Юрко Лаврівський, Павло Рижевський, В. Починок і я грішний. На всі державні свята, як тільки нас гнали до костела, ми щеза-

ли в тих місцях. Пекарка Недзюлкова хоча й полька-патріотка, дивилась на це крізь пальці і нікому не доносила, бо ми в неї часто купували незаконно роблені домашнім способом цигарки...

Того 1925 року як і в попередніх, наша братія щезла. Інші наші друзі мусіли вислухати нудну і незрозумілу нам латинську „мшу", а по ній „Боже цось Польскен" і повертались на нудний поранок. А ми герої в той час на торговиці, покурюємо від Недзюлкової цигарки та бавимось м'ячем. На другий день після дуже галасливого свята, якось так трапилось, що я перший прийшов до кляси. Увійшов, зачинив двері, глипнув на вікна – всюди орли-когути на шибах. Мене як ножем по серці вдарило ! Не довго думаючи, підбіг до одного, другого, третього вікна, поздирав когутів, зімняв і кинув за піч. Через кілька хвилин – кляса заповнилась. На вікна ніхто не звернув уваги. Дзвінок – перша година латина, друга грека, предмети нашого господаря кляси професора Івана Бабія. Поволі відчиняються двері. Професор входить поважно, як звичайно. Вітаючись, усі встаємо з місць, слідує молитва, опісля сідаємо. Кожний жде з напруженням, кого професор почне питати лекцію. Нараз професор глянув на вікно, одно, друге, третє... занімів і аж змінився на обличчі. В мене по спині пробігли мурашки. Професор запитує, хто поздирав наліпки з вікон ? На всіх вікнах гімназії є наліпки, тільки в нашій клясі нема ! У клясі тихо, хоч маком сій, у мене душа в п'ятах, але сиджу тихо, як і всі інші. Професор повторяє запитання. „Чи ви собі здаєте справу, які наслідки це потягне за собою?" поважно запитав професор. За зневагу державного знамена потерпить уся кляса, та не виключене, що й усі українські відділи.!. Це може бути добрим претекстом зліквідувати всі наші українські відділи в Бережанській гімназії. Нехай той, хто це зробив признається і цим врятує наші відділи від ліквідації !" Я сиджу непорушно, але в душі йде боротьба: признатися чи ні? Коли не признаюсь, можуть справді потерпіти наші відділи, можуть їх закрити – признаюсь, певно викинуть з гімназії, та й до інших не допустять. Професор Бабій перейшов на лагідний тон, та просить винуватця признатися для добра усіх, а він старатисьме ,справу затушувати. Сумління у мене каже так ! – і я встав... Вся кляса видивилась на мене, неначе побачили мене вперше в житті. Заявляю, що це я зробив. Присутні легше зідхнули – позбулись біди, бо знайшовся той, хто на своїх плечах понесе всю відповідальність. Проф. Бабій змалював мені всі можливі наслідки того вчинку. Його промова тривала кілька хвилин, але звучала – по батьківськи. Вкінці запитав, що я зробив з наліпками? „Вкинув за піч" відповідаю. Йду до печі, ледве їх досягаю тих орлів-когутів, пробую, щоб їх вирівняти, але з цього нічого не виходить. Видно я так „ніжно" їх стягав і вкидав за піч, що лишилися з них клапті. Професор запитав, хто після нього має прийти на лекцію. Мав прийти історик поляк Ковальскі. Подумавши хвилину, професор звернувся до мене: „Іди негайно і дістань нові наліпки, але спішись, щоб усе було пола-

годжено до приходу проф. Ковальского !" „Чи маєш гроші?" Я вийшов з кляси, не йду – біжу. Треба поспішати заки прийде Ковальскі, шовініст-україножер, який напевно зараз донесе до дирекції. Нема що розраховувати на те, що він ще й шкільний товариш мого батька з Бучацької гімназії оо. Василіян і донині ніби з батьком по-товариському. Такі тривожні думки крутились в моїй голові, нарешті добіг до крамниці Мілера на ринку і прохаю дати мені наліпки. Купець подивився на мене та й питає: „А тобі їх нащо, це свято минуло вже вчора?" Не знаю що відповісти, але кажу: „На пам'ятку!" „На пам'ятку?" дивується Міллер. „Вже нема – випродані!" Біжу до другої книгарні Погорілесової і виходжу з тим самим. Там теж мене запитали – пощо мені наліпки? Це мене остаточно прибило. Здавалось справа така проста, а тут маєш! Може є у польському „кулку рольнічім"? Але як іти до тих поляків, коли жиди так підзорливо мене прийняли і відіслали з нічим. Там певно мене відразу „здемаскують" і віддадуть в руки поліції. Тоді не тільки я сам потерплю, а й професор за прикривання протидержавного мого вчинку. Совість мене гризе й страх бере. Знаю як буде зі мною батько говорити, а розмова не буде весела. Мене огортає розпач. Що робити? Мабуть краще не повертати до школи, а просто їхати додому. Ходжу по місті а час не йде – летить! Не так, як у школі на годині греки, латини чи історії, коли він сунеться повільно й кінця години не видно... Вже перша година проф. Бабія минула. Ще маю одну годину часу, але що я зроблю за ту годину? Повертаю з ринку в сторону залізничого двірця. Проходжу повз будинок, де міститься шкільний інспекторат. Глянув мимохідь на браму і раптом майнула думка в голові, чому не спробувати, дістати їх в інспектораті, вони їх певно мають ! Все одно – гірше не буде. В інспектораті працював мій знайомий ще з 1918 р., Маріян Кузеля. Щоправда він – поляк і то мабуть щирий, але він – рідний по батькові брат д-ра Зенона Кузелі. Зенона мати була щира українка і хоча муж був поляком, виховала Зенона на щирого українця. Але мати Маріяна – полька (друга жінка старого Кузелі) виховала свого сина на поляка. Два рідні брати по батькові – є в ріжних національних таборах ! Маріян був значно старший за мене, ми й не товаришували, однак при зустрічах все себе поздоровляли, а часом і вітались. Боюсь, але йду. Знаю де він працює, не потребую розпитувати. Заходжу в канцелярію і бачу – сидить при своїм столику. Підходжу просто до нього, вітаюсь. Відповідає на привіт і відразу: „Що хочеш Юрку?" Я нахилився і тихенько запитав, чи не дістав би я наліпок „третього мая"? Він уважно подивився на мене і спитав: „А нащо тобі вони тепер? вже по святі, кажи правду". Нема ради, годі тут крутити, треба признатись. Схиляюсь ще більше до нього і шепотом розповідаю про своє горе і біду. Він щось хвилину подумав і нарешті запитав, скільки треба. Почувши відповідь, Маріян встав і вийшов. За кілька хвилин повернувся із згортком у руці. „Маєш гроші? як ні, то принесеш пізніше". Я з почуттям радости розрахував-

Кляса 7-Ц. Бережанської гімназії в 1926 р. Сидять зліва: Абрагамовський Мирослав, Слюк Євгенія, Крамарчук Марта, Маршицька Ольга, проф. Іван Бабій, опікун кляси, Заворотюк Ольга, Бородайко Ярослава, Брилинська Марія, Дубицький Роман. Стоять зліва: Троян Роман, Ковальський Володимир, Мушкевич Володимир, Тіцький Михайло, Сена Євген, Гуглевич Роман, Добровольський Юрій (автор статті), Лаврівський Юрій, Рижевський Роман. 2-й ряд зліва — Бравн Саломон, Починок Василь, Корчинський Франц, Палінський Іван, Якимів Роман, Баран Остап, Дідух Іван, Халупа Лев. 3-й ряд зліва: Анін Маріян, Дурбак Іван, Гіблер Мойсей.

ся, щиро подякував Маріянові і дав драла назад що лиш мав духу до гімназії, щоб до приходу проф. Ковальского, затерти сліди моєї „вивротової роботи". Добігши до будинку – глянув на вікна: всюди були вражі наліпки, тільки на вікнах нашої кляси – ні ! Добре, що ніхто не придивлявся до вікон. Не входжу, а вбігаю в клясу. Перше слово проф Бабія: „Дістав?" „Так, пане професоре". „Сейчас ліпи!" Цього не треба було мені двічі говорити – і за хвилину вся „диверсія" була направлена. До кінця години лишалось заледве кілька хвилин. Нарешті я сів за свою лавку, мусів чемно вислухати „патер ностер" від професора, який закінчив свою промову словами: „Такого сину більше не роби, бо таким ділом нічого доброго не вдієш, тільки накличеш біди собі, родичам та іншим". Дзвінок. Година греки – скінчилась.! Я ще до себе вповні не прийшов, та ще не заспокоївся по таких „тарапатах" . . .

Ця ніби мала, непомітна „історія", щоразу виринає перед очима, як тільки полину думкою з далекої Австралії до рідних Бережан. Перед очима пересувається моя кляса, мої товаришки і товариші і господар кляси – проф. Іван Бабій. Навіть його суворий голос – бринить мені в ухах. Після того випадку, я дуже шанував професора: він по-

ступив дуже по-людяному і щиро бажаючи допомогти мені – сам собі міг наробити багато лиха! Коли б хтось доніс директорові про те, що професор дав мені змогу направити мій вчинок, то напевно мав би багато неприємностей! Але й кляса була солідарна, тут донощиків не було, ніхто й словечком про те нікому не згадав і за те я ще більше поважав моїх шкільних товаришів! Завдяки мому дорогому професорові і господареві кляси, вся справа була полагоджена. Я залишився в гімназії під його батьківським проводом, закінчив восьму клясу і здав в Бережанах іспит зрілости.

Багато літ від тоді минуло; багато літ минуло з того часу, як мій дорогий професор передчасно зовсім невинно загинув...

Нехай Йому буде пером – рідна Українська Земля !

Щорічно пластунки в Бережанах, прибирали символічну могилу в пошану поляглих Борців за волю України в дні 1. Листопада в церкві св. Тройці.

Проф. гімн. Іван Баран

ІЗ НЕДРУКОВАНИХ СПОГАДІВ ПРО БЕРЕЖАНИ

Перед першою світовою війною, українська парляментарна та соймова репрезентації, домагалися від уряду створити окремий український університет та гімназії з українською викладовою мовою. В Бережанській гімназії, в якій вчилися не лише учні з Бережанщини, але й із суміжних повітів, української молоді було найбільше, тому домагання відкрити українську гімназію в Бережанах – було вповні обґрунтованим. Поляки мавши свої впливи у віденському уряді, щоб заспокоїти українців – вигадали так зв. „утраквістику", тобто – двомовність. Замість української гімназії було створено при польській гімназії „під одним дахом", і з тим самим директором – рівнобіжні українські відділи. Це був дивогляд, нечуваний досі в історії педагогіки ! Половину предметів у нижчих клясах викладали в українській мові, а другу у польській, знову у вищих клясах навпаки. Можна собі уявити „колотнечу" в умах учнів. один предмет мусіли вивчати чотири роки однією, а інші чотири роки – другою мовою. Сьогодні прямо дивом-дивуєшся, що ні учні, ані суспільство не протестували проти тієї безглуздої вигадки польських шовіністів із Крайової Шкільної Ради у Львові. Ота „утраквістика" проіснувала від 1905 р. до 1939 р. до самого кінця польської „жечпосполітої" на наших землях. Я закінчив таку утраквістичну гімназію в Бережанах, де вчився від 2-ї до 8-ї кляси. Постійно був у відділі „Ц" призначеному для українців, бо відділи „А" і „Б" були призначені для поляків і жидів. У нашій клясі „2-га Ц", було 63-ох учнів, але до матури дійшли тільки 16, та й з поміж них – двох матури не здали. Це було відверте нищення нашої молоді, щоб українська інтеліґенція не мала доросту. До наших кляс призначили найбільш шовіністично наставлених учителів, які безоглядно нищили нашу молодь. Не було кому й поскаржитись, Шкільна Рада у польських руках, директор школи – поляк – Відень далеко, – а Пан-Біг високо! Надії на справедливість не було. В клясах найважче було засвоїти собі польську термінологію в таких дисциплінах, як математика, природа, географія, історія. На одних годинах говори і міркуй по-українськи, на інших – по-польськи. І горе учневі, який на годині, викладаній польською мовою, сказав український вислів! Професор обурювався, що учень не знає польської мови, і грозив, що скаже про те вчителеві польської мови. А цей знову був найбільшою „гидрою", він тільки й чекав на нову жертву. Такі „педагоги" лише вишукували способи, щоб зробити учня туманом, лихими оцінками

знеохотити його до наук, або змусити повторяти клясу, чи навіть геть її покинути.

Наведу для прикладу дані про мою клясу:

2-га Ц кляса. Початкова кількість учнів – 63. Залишено повторити клясу – 11.
3-та Ц кляса — 52. Залишено повторити клясу — 9.
4-та Ц кляса — 43. Відсіяно – 7
5-та Ц кляса кількість – 36, відсіяно – 8, остало – 28.
6-та Ц кляса кількість – 28, відсіяно – 7, остало – 21.
7-ма Ц кляса кількість — 21, відсіяно – 5.
8-ма Ц кляса — 16, при матурі впали – 2, здали матуру – 14.

У польських відділах гімназії таких „відсівань" не було, там був інший підхід, та інша ціль. А в нашому відділі „Ц" з початкових 63 учнів – здали матуру 14 тобто 22% ! Такі величезні втрати наносили нам свідомо поляки, які не хотіли ніколи погодитися з тим, що нам прислуговують такі самі права і такий самий життьовий старт як їм та всім іншим.

Мої педагоги

Українську мову викладав визначний україніст д-р Іван Зілинський, дуже добрий педагог і виховник. Згодом він був професором Празького та Краківського університетів. Його виклади були ясні, зрозумілі – виголошені гарною літературною мовою, яку ми старались від нього перейняти та його гарні літературні вислови. Всі ми його дуже любили і цінили за знання та совісний підхід до предмету. Учив нас лише два роки від 4-ої до 6-ої кляси. У 6-8-ій клясах, учив нас цього предмету проф. Ісидор Єлюк. Це був низького росту, дрібної кости мужчина, подобав він радше на нашого колеґу. До учнів звертався через „ви". Свій предмет знав. Не притримувавсь невільничо підручника, викладав із своїх нотаток, даючи досить широкий критичний огляд українського красного письменства. Умів викликати в учнів любов і пошану до предмету. Він був добрий педагог-патріот. Пригадую собі, як ми написали першу шкільну вправу і віддавши зшитки, здивувались на наступній годині, бо професор повикреслював на обгортках наші традиційно-завчені написи: „Руські задачі", або „Русько-українські задачі" — тощо. Професор Ісидор Єлюк запитав, скільки національностей є в клясі – бо за зшитками, є „русини", „русини-українці" і „українці" – шкода, що – мовляв, нема ще „русскіх-китайців!". І хоч шкільна влада наказувала користуватись терміном „руский" однак за почином проф. Єлюка – учні вперше написали „українські вправи", а назви „українець" – український" – ввійшли у всій гімназії в життя. Директор гімназії і професори-поляки не були з цього вдоволені, але нічого вже зробити не могли.

Природознавства учив нас в 2-ій клясі проф. Григор Бобяк, себто зоологію і ботаніку. За його порадою ми приносили на лекцію всяких комах, метеликів, черепах, раків, і т. п. і на тій живій природі – вчились. Простими словами, він прекрасно, зрозуміло викладав, а ми тамуючи подих, слухали, запам'ятували і дома не потребували „кувати". Після викладу він, найчастіше з допомогою питань утривалював у нашій пам'яті ту лекцію. Пояснював також, які рослини надаються для лікування недуг, і де ті рослини треба шукати. Подавав різні життєві поради, запрошував учнів до свого дому, щоб оглянули його городець, вулики з бджолами і расові кози. Маючи вільні по полудні, залюбки працював у своєму городі. Був трохи аскетом-веґетаріянином, не курив, кави і навіть чаю не пив, тільки вивар з рум'янку та козяче молоко. Оповідав, як тяжко бідував ще студентом, заробляв на прожиток лекціями, як лікувався кислим молоком та сироваткою від грудної недуги. До його викладів і життьових практичних порад, ми всі уважно прислухувалися, а згодом самі їх застосовували. В школі проф. Г. Бобяк був дуже добрим педагогом, а в українській громаді – цінним громадянином. Прив'язував велику увагу до економічних питань, які добре розумів і на них визнавався, тому не випадково роками був членом дирекції в кредитовій касі „Надія" в Бережанах, був засновником філії т-ва „Сільський Господар", споживчої крамниці „Народний Дім" та членом усіх товариств у Бережанах. Часто виїздив на села з доповідями та порадами на господарські чи освітньо-наукові теми. 1914 року, під час московської окупації Східньої Галичини, мабуть на донос, був заарештований і вивезений в глибину московщини. В один час був директором середньої школи у місті Винниці в Україні, а коли відти повернувся, польська влада післала його на захід, де вчив у якійсь польській гімназії. Таких учителів, як проф. Григор Бобяк можна б усім побажати !

Математики в нижчих клясах учив нас проф. Андрій Сабат, пізніше проф. Осип Насельський, а у вищих клясах проф. Володимир Гусак, настоятель гімназійної бурси. Був дуже добрим педагогом, викладав ясно, зрозуміло, повільно й дуже старався за те, щоб учні зрозуміли його виклад. Задачі диктував з пам'яті, не раз допомагав учням їх розв'язувати. Це була добра, чутлива людина і добрий український патріот. За часів нашої влади 1918 - 1919 рр. був директором української державної гімназії в Бережанах. Разом з УГАрмією, подався на Україну до Кам'янця Подільського, а 1920 р. повернувся до Бережан. Помер проф. Володимир Гусак у Львові 1943 р.

За моїх шкільних часів, у Бережанах був сильний і гарний гімназійний хор, яким дириґував проф. Лозинський, він мав гарний баритоновий голос. Зорганізував прекрасний мішаний хор, до якого належали самі вибранці з добрими голосами – було чим похвалитись. Цей хор виступав на великих концертах, та на церковних святах. Був ще другий хор – чоловічий, яким дириґував учень Роман Ставничий, потім

учень Мостовий, вкінці студент Федь Мельник родом з Вибудова. Цей хор виступав на гімназійних концертах та святах в пошану наших поетів і письменників. Вершком виступів цього хору, був звичайно концерт в пошану Тараса Шевченка, на якому промовляли професори, як В. Кипріян, Іс. Єлюк, Антін Крушельницький та д-р Василь Левицький.

„Молода Україна"

Серед учнів діяв таємний гурток „Молода Україна". Належали до нього учні від 3 - 7-ої кляси, яких вибирала управа гуртка і то таких, що не зрадять товариство. Вступаючи до гуртка – учень давав слово чести, що буде вірним членом, не зрадить товаришів і буде виконувати всі обов'язки доброго члена. Гурток мав на меті підвищувати самоосвіту членів, ширити освіту, науку і знання серед свого українського народу, та стояти на сторожі української національної ідеї. В гуртку були секції: літературна, історична і суспільна. Бібліотека гуртка переховувалася за моїх часів на „станції" учня Юліяна Соневицького, потім Осипа Боднаровича, в домівці секції „Студ. Союза" і Івана Бемка. Зібрання гуртка відбувалися влітку в довколишніх лісах чи левадах, яких так багато в Бережанщині, а взимку в добре законспірованих мешканнях. „Молода Україна" запалювала в серцях членів – вогні любови і відданости українській справі, поширювала світогляд і знання: пишучи реферати, дискутуючи – вони вчилися висловлювати думки, пізнавати, що Москва, Австрія і Польща – наші національні вороги.

Просвітянська праця серед народу

Ми вирішили працювати, потайки від ока влади, серед наших народніх мас, особливо у вільні від навчання дні та під час літніх вакацій. Я списав у читальні „Просвіти" в моєму селі Раю, всі книжки, упорядкував їх і ними завідував, а також виписував зі Львова нові книжки для бібліотеки, а в певні дні, випозичав їх членам читальні. Читальня спочатку містилася в домі мого стрия Семена Барана, згодом у хаті Василя Яреми. Я влаштовував поминки в пошану Тараса Шевченка, навчав молодих декляматорів, вчив у лісах січових вправ молодих сільських хлопців, розучував з ними народні пісні. Інколи заставали мене в читальні проф. І. Єлюк, або проф. Антін Крушельницький, але вдавали, що мене не пізнають, а я швидко зникав, бо гімназійним учням було заборонено бувати в читальні і подібних осередках. Читальня в Раю мала теж свій „Споживчий Склеп", спертий на уділах членів. Його провадив якийсь час Осип Чайківський, тепер він у ЗСА.

Війна

2-го серпня 1914 р. Австрія проголосила Сербії війну, зарядивши загальну мобілізацію. Почалась перша світова війна. Мобілізація !.. У Бережанах – на вулицях, площах у парку та в касарнях маси ре-

Дитячий хор при чит. „Просвіти" в селі Раю, зі своїм диригентом Осипом Ганачевським.

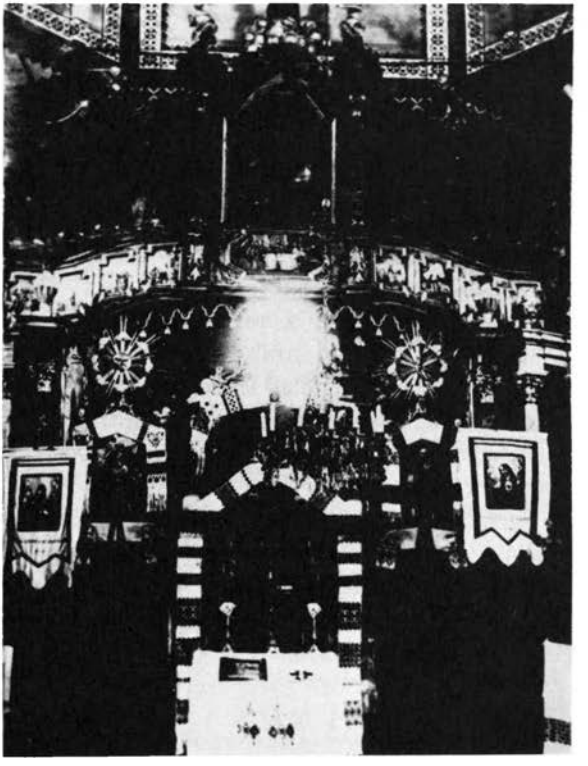

Відновлений гарними мальовилами головний вівтар у церкві в селі Плавуча-Велика в 1937 р.

зервістів покликаних до війська. Зі Львова прийшли накази організувати добровольців до Українського Легіону, а жінок і дівчат до служби в Червоному Хресті. Ми всі молоді бадьорі, повні надій зареєструвалися до Легіону і чекаємо дальших наказів. На так зв. „чвертьох" – полях мого стрия Семена Барана, розложилась батерія польової артилерії. На дорогах появилися військові стійки, вони контролюють „цивілів", питають за перепустками у прохожих, розшукують шпигунів...

У той час поляки та жиди несподівано стали дуже ревними австрійськими патріотами. Ні з того, ні з сього, почались арешти „москвофілів", також і українців. Цілковито безпідставно був заарештований емерит. комендант станиці жандармерії Григорій Сендецький у Бережанах. До австрійської жандармерії посипались доноси. Коли заарештованих провадили вулицями міста, то жиди кидали на них камінням, плювали на них, а часом і накидались на них з п'ястуками!.. Так то вони виказували свій гарячий австрійський патріотизм, хоча пізніше виявилось, що це був тільки „рахунковий" патріотизм, бо у фронтових частинах знайти жида й на лік не було можна, – за те у магазинах, бюрах, інтендатурах та у всьому запіллю – від жидів аж кишіло!.. Сотні і тисячі невинних людей опинилися в таборах Талергофу в Австрії, завдяки тим – ... австрійським патріотам !

Одного вечора в серпні прибіг до нас д-р Ковшевич, який був військовим лікарем при 55 полк. п. в Бережанах, і повідомив, що козаки вже під Тернополем, тому наказано евакувати Бережани. Паніка ! А про наших добровольців командування ніби забуло! Вночі видно далекі заграви пожеж, чути гарматні стріли. Валки возів, і довжезні потяги сунуть по шинах з Бережан на Підвисоке - Рогатин. Дехто з наших добровольців на власну руку йде в сторону Стрия. Між ними пішов тоді з Лісників наш товариш Петрович, який пізніше загинув у першому бою в Карпатах. Я також збирався, та москалі наглим наскоком захопили Бережани і моє село Рай. Між народом ширилися неймовірні, тривожні чутки, мовляв, москалі виколюють очі, ріжуть людей, вивозять на Сибір і т. п.

Царські російські вояки дечим скидалися на наших арештантів: у сірих одностроях, довгих військових плащах з якогось шорсткого, волосатого матеріялу, у чоботях-гармошках, що немилосердно смерділи дьогтем, але були ситі, здорові, добре відживлені. Козаки – виглядали досить залякуючо у тих папахах, в руках довгі списи, але на гарних конях, навчених до військового діла. бо в бою лягали на землю, а козаки з „такого прикриття" – стріляли. То була в той час величезна армія, що йшла через Бережани три дні і три ночі безперервно підряд. Дорогами везли гармати, обози, по боках – маси піхоти, і козаки на конях.

Австрійське командування втікаючи на захід, крім військових магазинів та величезного майна, залишило броварі й ґуральні в яких було повно по самі вінця горілки та пива. Знову ж російське команду-

вання розливало їх у рови, потоки та річки. Від цього вигинула риба. Але вояки набирали ту „горілку" таки з ровів та впивались до нестями. Коли вдерлися до нашої гімназії в ратуші та зайшли до природничих заль, де тримали у спирті в скляних посудах всяку гадь, жаби, раки і навіть малого крокодила, то вояки жагучі „водки" ту всю гадь повикидали через вікна на ринок, а спирт на здоров'я... випили ! В графській палаті Потоцьких в селі Раю, вояки розбили двері, та пішли сходами вниз до пивниці, а там... бочки старого, доброго вина. П'яні, вони ламали двері, обладнання, били вікна й начиння, нищили що попало в руки, а потім роздавали цивільному населенню чуже добро таки щедрою рукою... (управа дібр втекла, покинувши великі багатства на Божу волю). Але через тиждень, з'явилась в Бережанах цивільна московська влада, яка наказала селянам під загрозою кари — повернути все забране чи „дароване" добро, а навіть робили обшуки, а коли знайшли чужі речі, то жандарми таки „здорово" побивали! Московські військові відділи, що стояли постоєм в Бережанах, ставилися з неприхованою ворожнечею до жидів, не жаліючи їм „масних" висловів, часто їх побиваючи, а вже козаки не втерпіли, коли проїздили крізь місто, щоб котрогонебудь „єврея" як вони казали, не „вжарити" биківцем по плечах. Багато москалів вперше бачили стільки жидів, яким було заборонено, за „чертой осєдлості" жити в Росії-Московщині ...

Назагал російські вояки відносились до цивільного населення непогано. За тих часів напр. майже не було бідних-жебраків, що ходили б за милостинею по хатах. Вони збиралися щоденно під великими військовими касарнями і спокійно ждали своєї черги до ... обіду. Нагодувавши своїх вояків, кухарям лишалося ще багато доброї м'ясної страви, також кусні м'яса і хліба. Вони ставили дідів та бабушок у чергу і наливали їм тієї ж страви в їхні їдунки, , додавали здоровий кусень м'яса та ще й буханець хліба. Тому вони й не ходили за милостинею, а декі з них так заокруглились, що годі було їх розпізнати. Те саме діялось й біля військової пекарні, коли навантажили на вози те що мали здати, решту роздавали дітям і бідним. Так і видно було, що харчів в них аж забагато і їх не жалували нікому.

Між вояками було багато українців. Вони потайки заходили до хати, де говорили нашою мовою, а деякі гарною полтавською із тим м'яким звучанням, чого ми їм заздрили. Вони бажали дістати українські книжки: прохали „Кобзаря" Т. Шевченка, творів Івана Франка та інших українських галицьких видань. Коли вже з ким добре запізналися, відкривали свої серця і тоді нарікали, що залишили родину, жінку-діти, що змушені гинути за „мачуху Расєю".. То були селяни-наддніпрянці, свідомі українці, які зовсім не хотіли рискувати своїм життям чи здоров'ям за чужі ворожі імперські інтереси. Ми переконувались, що в російській армії було тоді багато свідомих вояків-українців, що вони також бажають визволення України з московсь-

кого ярма. Бажаючи показати їм красу нашого церковного співу, ми студенти зорганізували мішаний церковний хор. Керував ним Стефан Ратич – питомець Львівської Духовної Семінарії; він любив спів і музику, грав на скрипці, працював у читальні Просвіти, а за часів московської окупації, запустив собі бороду і взявся організувати хор. Співаків зібралось до 40 осіб. У сопранах вирізнювалися гарними голосами п. Слава Бачинська-Бойкова, Ф. Гуралева, Служинська в альтах Оля Бородайківна-Целевичева, М. Маршицька та інші. Ми співали щонеділі і свята. На страсний четвер ми дали концерт у церкві, співали псальми Бортнянського. На відправи приходили маси вояків, що побожно молилися за свій щасливий поворот до дому. Хор не впадав у вічі російській владі, за те ми могли на пробах обмінятися думками, та почути воєнні новинки. Ми чекали весни і... перемоги „наших", тому, коли в половині березня наступила капітуляція твердині Перемишля, – це був для нас удар грому з ясного неба !

Дім панства Ратичів

У непевних і скрутних воєнних часах, людина шукає якоїсь потіхи й розради та забуття, щоб не бачити того, що діється навколо. Таким місцем, де ми могли безпечно від ока московської жандармерії зійтися, поговорити, був симпатичний дім панства Ратичів у Лісниках. Та велика родина складалася із стареньких татка і мамці та милих дітей – Олі, Юзі і Гані, Павла, Івана, Василя, Стефана і Влодзя. Найстарший Павло був урядовцем, мабуть у Перемишлянах, другий Іван, парохом у Березовиці під Тернополем, Василь – студентом філософії, потім добровольцем УСС-ів (одружився з УСС Ганною Дмитерко). Стефан і Влодзьо були студентами теології і згодом священиками. До Олі залицявся Демчишин, учень гімназії в Бережанах, був тоді у війську. Знову до Юзі залицявся безнадійно абсольвент гімназії Петрович, родом з Лісників – УСС, який загинув смертю стрільця-боєвика 1914 р. у Карпатах. Наймолодша Ганя була найбільш жартівливою і товариською. До тої родини я заходив, знаходячи там родинне тепло і культурну розвагу. Крім мене бували у Ратичів місцеві гімназисти – Василь Танчак згодом парох Янчина біля Перемишлян (живе в Н-Брунсвіку, Н. Дж.), Микола Марків, згодом парох Княжа біля Золочева. (помер в Канаді 1966 р. прим. ред.) та інші. Ми сходились, щоб дещо цікаве почути і весело провести час, почуваючи себе дуже добре серед цього оточення, бо там ми находили щирість, ввічливість і сердешність. Ми багато співали, а верховодив при тому Стефан Ратич – жартун, знавець безлічі приповідок, співанок, скрипаль і мандолініст. У домі завжди панували – веселий настрій і родинна атмосфера, якої нам молодим було найбільше потрібно. Молоді Ратичі були патріотами, вони провадили культурно-освітню працю в Лісниках. За їх почином постала і діяла читальня „Просвіти", що мала свій гарний будинок із споживчою кооперативою, театральною залею, та кімнатою для проб хору. Василь і Стефан Ратичі керували театральними ама-

торськими гуртками, і поставили чимало різних п'єс та вистав. Родина Ратичів була духовим провідником села Лісників. Парохом у тому селі був о. Григорій Качала, якого вивезли до табору в Талергофі. Приїздив на відправи в церкві до Лісник, о. Юліян Левинський парох села Потутор – гарячий український патріот і непересічний суспільний діяч. Родина Ратичів приятелювала з родиною Левинських – обидва доми були щиро українськими, жили тими самими ідеалами, працюючи суспільно для добра свого народу.

У С Стрільці – в Бережанах

Весною 1915 р. німецько-австрійські війська прорвались через московські лінії. Москалі здавали позиції за позиціями. Річ ясна, що наші УСС-и рвались до бою — визволяючи рідну Галичину від ворога. Вони своїми наступами, своїм героїзмом, вписали світлу сторінку в історію наших Визвольних Змагань. Як не раз трапляється в бою, якась частина з поміж них потрапила в московський полон біля Стрия. До Бережан привели москалі кількадесять полонених УСС-ів, а між ними – хорунжого УСС Олену Степанівну, чет. Чмолу та інших. Наші стрільці були в досить гарних однострояхах а їхні стрілецькі шапки відрізнялися своєю формою від інших. У Бережанах, тих полонених тримали у великих касарнях при вул. Колійовій. Тоді ми молоді, Оля Бородайківна, М. Служинська, Ф. Гуралева та нас кількох студентів, приготовили для наших полонених стрільців – харчові пакунки на дорогу. Але вояки-конвоїри так щільно їх при виході оточили, що не було можна їм щонебудь подати, та ще й не дозволяли приближатись. Все ж таки вже за містом нам вдалося якось втиснути їм в руки принесені дари, але один конвоїр розлючений кинув за нами своїм крісом з півметровим баґнетом, і щасливо лише легко поранив ногу Олі Бородайківні. От така була наша перша зустріч із Січовими Стрільцями.

Викладаю в гімназії

Від 1 грудня 1918 до 30 квітня 1919 рр. я був учителем в українській державній гімназії в Бережанах. Директором гімназії став проф. Володимир Гусак, а учителями були: Григорій Бобяк, о. Василь Дубицький, о. Михайло Осадца, о. Ардан, д-р Василь Левицький, Тадей Смулка, І. Туна, Ісидор Єлюк, Михайло Крушельницький, о. Михайло Залеський та інші. Поляки не ходили до школи, тільки українці і жиди. Польська інтеліґенція та урядовці трималися осторонь, українську владу – бойкотували.

У гімназії, я викладав латину в 2, 4 і 5-ій клясах, та українську мову в 1 – 2-ій клясі, і був господарем другої кляси. Трохи було мені ніяково, що тоді, коли йшов під Львовом бій, я молодий був „цивілем". Але військове командування само призначило мені місце у школі, бо хтось мусів працювати з доростом. У школі – на перервах, учителі „політикували". Найбільш критикував нашу владу за порядки д-р Ва-

силь Левицький, жадаючи гострішого курсу і для чужих але й для своїх говорячи: „Менше шуму та балачок, більше діла!"

Навчання в школах і праця в установах ішли своїм руслом; похідні сотні та курені маршували на фронт; на ринку, перед церквою — стрілецтво складало присягу на вірність своїй українській державі. Душею збройних сил в Бережанах був полковник д-р Осип Ковшевич — Окружний Військовий Комендант. Він приймав військові паради, відправляв похідні курені на фронт. Як вояк — він організував українське військо, а як лікар — вів боротьбу з грізним ворогом — плямистим тифом, вкінці заразився ним і в січні 1919 р. помер — загинув як вояк на стійці!

Бережанська земля з великим болем і жалем довідалась, що не стало Батька-Отамана, полковника УГАрмії д-ра Осипа Ковшевича — великого українського Патріота!

Похорони — були величні. Домовину, покриту державним прапором та десятками вінків, везено козацьким звичаєм на санях — в три пари чорних - круторогих, що повагом ішли — везучи дорогоцінну домовину в далеку дорогу... Непроглядні маси народу проводжали свого Добродія, який роками лікував усіх безкоштовно, та ще й ліки додавав... Жалобний хор із 250 співаків — могутнім „Святий Боже" з численним духовенством прощали видатного Сина України! Військо востаннє стануло на „ПОЗІР" а почесна сотня віддала останній салют!...

Йордан у Бережанах

О. крилошанин Теодор Кордуба, парох міста Бережан, був типом священика аристократа з давньої доби. Таких священиків в тому часі було дуже мало, а й пізніше не легко було таких знайти. Він був високого росту, здорової структури тіла, лице худощаве, аристократичне з гарними румянцями і сиве волосся, одним словом тип гарного мужчини. Голос у нього був може трохи за слабий до співу, але дзвінкий. Дуже любив виставність і красу нашого релігійного обряду і коли лише була нагода, показував цю красу чужинцям, при всіляких церковних святах. За його старанням, збудовано в Бережанах гарну три-банну церкву на взір катедри св. Петра в Римі. О. канонік старався все мати в церкві добрий хор, а на Різдво любив мати в церкві оркестру, що вигравала наші коляди. Тоді вбирався в дорогі церковні ризи, а біля себе мав при відправі по обох сторонах сотрудників з добрими голосами.

На Йордан приготовляв о. канонік все що було потрібне, щоби Водосвяття відбулось якнайбільше святково, імпозантно та звеличувало наш обряд, бо на це свято запрошував усіх місцевих представників австрійської влади, старосту, президента окружного суду, коменданта військового гарнізону та багато інших вищих урядовців. Запрошував також до участи місцевих священиків латинського обряду, і штабових старшин 55-го полку піхоти і 7-го полку уланів. О. канонік

правив тоді Службу Божу в співслуженні дияконів і катехитів в золотих ризах, співав великий хор, а за престолом займали місця всі достойники австрійської цивільної та військової влади.

Ось як виглядало парадне свячення йорданської води в Бережанах! В церкві і перед нею тьма-тьменна народу. На площі перед церквою станула почесна сотня піхоти, місцевого 55-го полку в парадних одностроях. В церкві перед вівтарем і царськими воротами, стоїть у двох рядах напроти себе, почесна варта 16 уланів в парадних „чаках" (високі тверді військові шапки) в синіх півкожушках — з битого сукна червоних штанах впущених в чоботи з довгими лискучими халявами, — стоять на „позір" з шаблями в руках. В притворі, вахмайстер-горніст з трубкою-сиґналом в руці слідкує за найважнішими моментами Служби Божої і час до часу дає сиґнал або „до стрілу" або „до молитви". Коли понісся сиґнал „до стрілу", командуючий офіцер (старшина) видає відповідний наказ — „габт ахт !" пізніше „гох ан фаєр !" — сотня піднесла кріси вгору і загреміла сальва..т...т...трах.., часами як один муж, а часом... дехто спізнився. Військо у високох чаках, на кожному начеплений хрестик з гілки соснини. Така парада робила враження. На дворі, — тріскучий мороз, лиця вояків — червоні, але бадьорі. Люди тепло повбирані в кожухи і хутряні шапки, а вояки лише в плащах і чаках на голові, держать військову дисципліну і „сиплять" сальву за сальвою. Деколи несеться сиґнал трубки „до молитви". Паде команда „цум ґебет"!, а кожний вояк тримаючи в правій руці кріс при нозі, — підносить ліву долоню з випрямленими пальцями до дашка чака, віддаючи тим способом почесть даному моментові Служби Божої. Оце парада !

Кінчиться Богослужба в церкві. Вірні і процесії виходять з церкви, вже видно і балдахин, під яким іде о. канонік з найсвятішими дарами, по обох боках отці катехити, впереді оо. диякони з кадильницями в руках, — біля них почесна варта уланів з витягненими шаблями, а за балдахином, — представники цивільної та військової влади у високих чаках з півняними перами, в офіційних одягах, при парадних шаблях.

Процесія підходить до криниці на ринку, прибраної на той день святково сосниною. Тут стоять два високі трираменні свічники „трійці", якими о. канонік та інші священики будуть святити воду. Починається Водосвяття. Чути високі голоси дияконів і грімкий спів хору. При читанні св. Євангелія, — чути голос трубки-сиґналу. Несеться різкий голос команди: „Компані габт ахт ! .. гох ан ! фаєр ! і загреміла сальва із 250 вояцьких крісів. Так з пошаною святкує австрійська піхота 55-го полку (вояки майже виключно українці) Йордан в Бережанах. Відправа може трохи й протягається, але свято на причуд гарне і хоча мороз „щипає" в руки, ноги і вуха, приємно брати в ньому участь. Ось знову сиґнал, — команда і сальва стрілів до небес, сповіщає, що у нас Йордан.

Коли о. канонік Кордуба, пристоящі катехити і диякони, зануривши у воду горіючі трираменні свічники-хрести моляться „Великий єси Господи", благословять і освячують воду (це найважніша частина свята) люди підступають із всілякими посудинами, щоб набрати свяченої води хоча б і на цілий рік. Диякони наливають свячену воду в склянки і передають на підносі о. канонікові, а він припрошує тільки найвищих ранґою достойників, напитися свяченої води, що вони й охотно роблять. Менше важних урядовців, частують оо. катехити і диякони. На закінчення, хор співає грімке „Многая літа", а процесія зі священиками повертається у церкву, зібраний народ розбирає поміж себе кусники посвяченої соснини та набирає воду з криниці. Водосвяття — покінчене. Військо струнко й гордо відходить до касарень на святковий обід. Народ розходиться з радісним і вдоволеним обличчям домів. Колись кожного року була така парада в Бережанах. Це було за часів Австрії. А щож було пізніше за Польщі і большевиків? Як тоді святкували Бережанці це свято?.. Краще не питайте, бо лиш жаль стискає серце...

Із тих усіх величних Йорданів у Бережанах, був один — якого ніхто з приявних ніколи не забуде! Це був Йордан у січні 1919 р., у нашій вільній, незалежній Державі. Тоді маршувало українське військо, неслась українська команда і гриміли сальви з крісів українських стрільців... Все те минуло, а ми... на еміґрації, бо люті вороги не дали нам жити на нашій Батьківщині. Сниться часом минувшина... мов гарний цілющий сон... Та дасть Бог, сон стане дійсністю, а ми знову підемо з посудиною по свячену воду на Йордан у Бережанах.

О крилошанина Теодора Кордубу пароха в Бережанах, загалом називали о. каноніком (прим. ред.).

Гарно розмістилася частина села Лісник поміж горбками, в далечі букові та грабові ліси.

Д-р Андрій Білинський

ТРИДЦЯТІ РОКИ БЕРЕЖАНСЬКОЇ МОЛОДІ

У 1930-их роках Бережанський повіт здобув собі славу одного з найсвідоміших повітів у Західній Україні. Принаймні такий розголос зробила йому молода генерація 30-их років. Однак вважаю, що це трохи однобічний погляд, бо й перед першою світовою війною і в 20-их роках цей повіт у національному розумінні нічим не відрізнявся у відношенні до інших галицьких повітів – може був трохи більше динамічним, до чого можливо, причинилася легенда УСС-ів, гора Лисоня, Потутори, Посухів, річка Ценівка й уся околиця знана й славна важкими боями Січових Стрільців у 1916-му році. Національно-політична динаміка 1930-их років мала свій виразний профіль – його різьбила загальна політична ситуація в Західній Україні, а зокрема українсько-польські відносини. Молодий вік не дозволив мені бути співтворцем формування обличчя повіту: я лише вростав у дійсність, яка творилась довкола мене, не маючи часу розумово із застановою глянути на те, що творилось.

Дев'ятирічним хлопцем я поступив у Бережанську гімназію в 1925 році. До того часу моя родина жила в Рогатині, де батько був директором української приватної гімназії, а опісля перейшов на службу в державній Бережанській гімназії. Вже тоді доводилось нашим батькам боротися за становище в державних гімназіях. Пригадую, що мій батько мусів використовувати знайомства з колишніми своїми товаришами-поляками з „австрійських" часів, до яких належав відомий польський географ Е. Ромер. Головною причиною неприхильного ставлення поляків було те, що мій батько був під час Визвольних Змагань членом Національної Ради в Чернівцях, а після окупації Буковини румунськими військами, був заарештований і згодом виселений до Снятина по галицькому боці. Подібні труднощі мали й інші українські учителі, що так чи інакше брали участь у Визвольних Змаганнях.

Всеж таки в 1920-их роках українсько-польські справи були вже трохи спокійніші, на те мабуть мала свій вплив загальна перевтома безперервними воєнними діями від 1914 р. починаючи. Та з бігом часу, обі сторони знову набирали сили, і ті справи знову загострювались, та доводили до зударів, а то й поважних інцидентів. Приблизно тоді – пережила Бережанська гімназія точніше її українські відділи чимало турбот: поляки викрили нелеґальний український Пласт. За моєї пам'яті існував у Бережанах леґальний Пласт, до якого належали й гімназійні учні, і я теж належав, 12-річним хлопцем. У Бережанській гімназії Пластом керував проф. Іван Бабій, згодом директор Академічної гімназії у Львові. Наша участь в Пласті обмежувалась тоді до товариських забав. Одного разу ми брали участь у чималих літніх „маневрах" тієї організації – та й її абсольвенти, з яких нині приґа-

дую Богдана Єлюка, Михайла і Остапа Ставничих, Волод мира і Романа Рижевських, Зосю і Марусю Масляківних... Кілька десятків учасників тієї забави, поділилися на дві групи: одна мала червоні перев'язки — інша не мала. Під проводом старших пластунів, ці дві групи подалися окремо в ліси між Звіринцем і Лисонею, а наше завдання — „захопити в полон" противну групу. Котра із тих двох груп „виграла" ці маневри — не пригадую, знаю тільки, що по полудні зустрілися обидві групи на горі Лисоні, у вечорі розклали ватру, співали й бавились. Це все полонило мою уяву, особливо пластові пісні.

Наступного року Бережанській шкільній молоді заборонили належати до Пласту. Кілька наших старших товаришів, котрі все таки тримали зв'язки з Пластом, мали згодом великі неприємності.

З пластових часів залишилася в моїй пам'яті незабутня постать проф. Івана Бабія. Приблизно в 1930 р. його призначено директором гімназії у Львові. З тієї нагоди відбулось у Бережанській гімназії прощання з дорогим професором. У просторій залі зібралася вся гімназійна молодь, і вчителі. Проф. Бабій сидів на кріслі на самому переді, обличчям до авдиторії. Були українці, поляки і жиди: для всіх він був — учителем. Тому співали український і польський хори; прощальні промови виголошували і українські і польські учні. Український хор заспівав пісню „Якби була я зозулев" (Вербицького чи Воробкевича) що закінчувалась словами „Прощай, мій Іване" (ім'я проф. Бабія). До цього місця прощання мало шаблоновий перебіг, і може тільки наші друзі з вищих кляс усвідомлювали важку розлуку з видатним педагогом. Професор Бабій сидів непорушно, вислухував промови схиливши голову; ми помічали непрохані сльози на його лиці. Нарешті прийшла і його черга відповісти на промови. Він мусів спочатку говорити польською мовою. Не був промовцем. Поволі витискав слова, ліпив речення ... „А тепер до тебе, українська молоде".. — і тут по кількох реченнях його голос задрижав... Професор не міг перемогти хвилювання, і з перервами промовляв крізь зуби окремі слова, заливаючись сльозами. Аж тоді — інтуїтивно ми відчули, що втрачаємо нашого справжнього вчителя — виховника і його зворушення передалось нам. Нікому тоді й на гадку не приходило, що ця людина з кришталевим характером через кілька років впаде жертвою політичного атентату, виконаного представником тієї ж ідейної молоді.. Його смерть — це один із парадоксів українського політичного життя 1930-их років.

— ⁂ —

Культурне і мистецьке життя в Бережанській гімназії було досить жваве, при чому багато ініціятиви проявляли самі учні. Згадати б про так зв. „Кружок Самообразування" (гурток самоосвіти), що збирався майже кожної неділі після Богослуження. Опікуном його за моїх часів був о. д-р Михайло Залеський, а після його відходу на посаду директора філії Академічної гімназії у Львові, проф. Лев Крипякевич,

Вид на село Рай. Повертаючи в неділю з церковних відправ з Бережан, посідали відпочити, споглядаючи з любов'ю на своє рідне село Рай — зліва: студ. Остап Танчук, нижче Дося Кізима-Пришлякова, Володимир Пришляк, Нуся Рабиківна, Нуся Яцик-Шпундерова і студ. Михайло Клецор.

Друзі-студенти жителі села Рай — зібрались на прогулянці в раївському парку Потоцьких в серпні 1929 р. Стоять зліва: Дмитро Ярема, Михайло Клецор, Теодор Ярема, Остап Баран, Володимир Чайківський; сидять Малиновський, Остап Танчук, Дмитро Мирон.

брат відомого історика проф. Івана Крипякевича. На сходинах один із наших старших товаришів-гімназистів найчастіше мав доповідь на літературну тему, після чого велась вільна дискусія. Траплялось, що дехто із наших друзів читав власні вірші, як Роман Дурбак, який закінчив гімназію в 1931 р., студіював теологію, став священиком а після другої світової війни, був заарештований большевиками і засуджений на 10 років примусової праці. Про нього я чував, коли сам перебував в концтаборах СССР. Раз на рік гурток підготовляв драматичну виставу. Це була подія не лише в гімназії, але на усі Бережани. За моєї пам'яті першою актрисою була Софія Яворівська, згодом також Ірка Пашківська, тепер п-і Лаврівська. Чоловічі ролі грали переважно хлопці „із провінції". До таких належав Левко Зацний, що дивним-дивом не ходив до українських, а лише до польських відділів гімназії. У нього був драматичний талант. У п'єсі Корженьовського „Верховинці", виконував головну ролю. В одному місці мав співати пісню „Гей браття опришки" в супроводі малої оркестри з гімназійних учнів. Ми мали з ним клопіт: добре розпочинав в тоні і непоганим голосом, але кінчав чомусь завжди половину тону вище.

Раз на рік влаштовували концерт з нагоди роковин Т. Шевченка, М. Шашкевича тощо, в якому гімназійні учні показували свої мистецькі досягнення. Центральною точкою такого концерту була „промова" одного з наших товаришів, який знав її напам'ять (були й дефекти). Тому опікун гуртка завжди підшукував найкращого суфлера... Інші точки програми були заповнені хоровими піснями, часом сольоспівами, музичними точками, деклямаціями, збірними рецитаціями. Згадати б і про гімназійну оркестру та хор. Оркестра мала міжнаціон., а хор – національний характер. Оркестра була загально-гімназійною, нею диригував оплачуваний керівник, хором керували диригенти-аматори.

Дирекція гімназії найняла професійного учителя музики, чеха Гудечека, який грав потрохи на всіх інструментах. Часом допомагав йому син – професійний скрипаль, який від часу до часу приїздив до Бережан. Згодом місце Гудечека зайняв Моравський також універсальний музик, здібніший за чеха Гудечека. За надобов'язкові години музики, треба було платити 5 зл. місячно. Я познайомився дуже загально з грою на скрипці, і потрапив до гімназійної оркестри – до „третіх скрипок". У перших скрипках переважали жиди. А що в програму оркестри входили примітивні марші та вальси, не раз скомпоновані нашими диригентами, то нам – третім скрипалям, треба було грати **„акомпаньямент"**, себто найпримітивніші ноти, при чому на сильну долю такту. яку грали басові інструменти, ми мали павзу а на другу – відповідали басам. На пробах тренував нас диригент: раз, та, та,: раз, та, та,. Опісля слово „раз" перетворилось в „ес". Через те нас прозвали „естадратчиками"... У фальшуванні нот ніхто нас не міг перевищити! За моєї пам'яті, гімназійна оркестра виступила раз із власним концертом у залі польського „Сокола". Найчастіше ми виступали на іме-

нинах директора гімназії Райтера. Він так захоплювався промовами і грою учнів що давав вільний день. Опісля ці та й інші справи якось дійшли до відома шкільної кураторії у Львові і – Райтера звільнили. Дехто з українських учнів серйозно ставився до музики і вчився в приватних учителів. До таких належали Юрій Лаврівський, Богдан Пінковський, Володимир Літинський та ін. Активну ролю в створенні малої української оркестри, відіграв проф. Роман Шипайло сам віольончеліст. Багато ми завдячували музикальній родині Якимових. Найстарший, Ромко Якимів, якого я майже не знав, мавши музичний талант, захопився музикою,(коли покінчив гімназію) навчився грати на саксофоні і став професійним музиком у польських ансамблях легкої музики, що грали по курортах тощо. Через нього, його середній брат Адам (згодом студент фізичного виховання Краківського університету і учитель руханки в середніх школах, під час другої світової війни закінчив медичні студії і є сьогодні лікарем в ЗСА) отримав так зв. „мандолінові квартети" – ноти для двох мандолін, мандолі і гітари. Серед них були вальси, марші і навіть увертюри як „Каліф з Багдаду" Буальдьє, увертюра Моцарта „Дон Жуан" та ін. Адам Якимів зорганізував квартет, в якому партію першої і другої мандоліни – грали перша і друга скрипка, мандолі — третя скрипка, а гітари—фортепіяно. Гімназійні музики взялись до діла. Найбільший успіх мала „Романеска" мало відомого композитора Шобера. Від того часу музичні квартети ввійшли в „залізний репертуар" українських концертів.

Найкращих успіхів добився квартет, зорганізований в 1932 р. Володимиром Літинським, в складі: В. Літинський – перша скрипка, Б. Крушельницький — друга, Борис Левицький — третя, Микола Літинський — фортепіяно. Через рік Микола Літинський і Б. Левицький відійшли і квартет був переорганізований в складі Б. Крушельницький — перша скрипка, Андрій Білинський — друга, Клявдій Білинський – третя, і Мирон Левицький (знищений большевиками) — фортепіяно, однак рівня попереднього квартету ми вже не досягнули.

Куди багатіша історія Бережанського гімназійного хору. Той хор досягнув найвищого рівня за диригентури проф. Романа Шипайла, завдяки вмінню диригента, добрим голосам і здібним хористам. В кінці 1920-их років українські кляси були куди більші, як у 30-х роках. В той час в українських відділах вчились теж і дівчата, а серед них і такі співачки, як Заворотюківна та Дідиківна. В Бережанах діяла також державна учительська жіноча семінарія, де вчилось чимало українських дівчат. В нашій клясі вчилась лише одна товаришка – Ярка Смулківна (по війні жила у Відні).

– ⁂ –

Після відходу проф. Шипайла до Коломиї, диригентом став учень Пришляк, диригент-самоук, що згодом відіграв визначну ролю в

організації сільських хорів на Бережанщині. З відходом Пришляка в 1930 р. переорганізувався мішаний хор на чоловічий, під диригуванням Романа Дурбака, а в 1931 р. – Володимира Літинського. Ці хори були слабкі, бо з незрілих голосів важко створити добрий чоловічий хор і тому він занепадав. Також серед учительського збору не було на той час нікого, хто міг би керувати хором.

Мила зустріч Бережанців на чужині: зліва, Роман Богач, Ярослава Смулківна-Цвірінкалова, ред. Борис Левицький, д-р Андрій Білинський (автор цього спогаду). Висвітлено в Мюнхені, в січні 1959 р.

Молоді Бережанські адвокати мґр-и Володимир Логуш і Михайло Степаняк.

1932 року довелося мені перебрати керівництво цього хору, а що до гімназії прибували дівчата я порадився з товаришами – Щуром, Самариком і Семчишином, організувати мішаний хор; я роздобув церковну партитуру і почав студіювати. В тому році відійшов від нас на емеритуру, катехит о. В. Дубицький, а на те місце прийшов о. д-р Побігушка, любитель музики, він і став диригентом Бережанського „Бояна", активно підтримував і наш гімназійний хор. Врешті-решт ми перемогли всі труднощі і десь у листопаді виступили вперше на хорах церкви. Чи це для Бережанців була така велика подія – годі сказати, але ми співаки гордились нашим осягом.

Десь у листопаді господар кляси д-р Андрій Бойкович сказав мені, що в Бережанах підготовляється 60-річний ювілей народин Богдана Лепкого, та що наш хор має у цьому святі взяти активну участь. Я мав підібрати відповідні пісні: декілька таких пісень я намітив, але ні одна як казав д-р Бойкович не була відповідною. Щож робити? Я підшукав відповідні слова Б. Лепкого „Хоч злємані списи й подертий стяг" і скомпонував пісню для мішаного хору, задержуючи це для себе. Це був мій перший виступ на сцені. Треба було мати і відповідний святковий одяг. Та для мого батька це не була проблема: мав повну шафу різних старомодних передвоєнних фраків, шлюсроків – і т. п., і він відразу ж підшукав для мене один з тих „одягів". Але мати бачила, що аж так не можна „компромітувати" хлопця, і потайки дала шити для мене „смокінг". Кілька днів перед концертом я з'явився в смокінгу перед батьком, а він не хотів повірити, що я його син. Все закінчилось добре. В концерті взяли участь три хори – „Бояна", хор ченців з манастеря у Краснопущі і наш. Казали, що наш співав найкраще – принаймні так мене компліментували. Прийшовши до дому, я не міг від щастя заснути. А мій батько все ще говорив про концерт і робив свої завваги. Нарешті він запитав: „А звідкіль ти взяв ту пісню, я ж її не знаю!?" „Я сам скомпонував її", відповів я скромно – не боячися вже тепер компромітації... „Та як скомпонував?", здивовано спитав батько. „Нутак, взяв, сів і скомпонував!" Батько засвітив свічку і поглянув мені в лице: „А ти не фантазуєш?... „Ій Богу, ні!

Ще пригадую, що на третій день був у нас Богдан Лепкий гостем. Батько мене представив і розказав про ту мою „композицію". Змісту тієї розмови вже не пригадую. Знаю, що через кілька днів вістка про те поширилася серед моїх товаришів і вони поставились до мене з респектом. Незабаром я отримав від проф. Б. Лепкого з Кракова поштівку з його портретом, з подякою і проханням переписати ту композицію власноручно і прислати, на пам'ятку, що я й зробив. Пізніше я довідався, що проф. Б. Лепкий показував ту пісню директорові музичної школи в Кракові Кжишталовичеві і той радив, приїхати мені студіювати музику. В моїй родині було таке переконання, що мені за здібностями найкраще підходять медичні студії, але батько бачив, що в зв'язку з польським протиукраїнським курсом, надій на медичні сту-

дії немає, і тому я вписався студіювати право, а музику як побічний фах бо „в наших умовинах" з музики жити не можна – так казав тато. Я так і зробив, але музику інтензивно студіював лише один рік. Згодом мене заарештовано, потім помер батько... Студіювати рівнобіжно дві такі різні дисципліни – вже не було змоги.

– ❋ –

Були ще інші події, що хвилювали нашу генерацію в Бережанській гімназії. Десь восени 1932 р., коли мені було 16 років, підійшов до мене товариш по клясі Євген Шавала і спитав, чи я хотів би належати до одного товариства. Подумай, мовляв, і дай відповідь. До нас до дому приходили дві газети: „Діло" і „Неділя". В них, звернули мою увагу звіти з політичних процесів: убивство куратора Собіньского, процес проти Вербицького та Атаманюка, процеси проти учасників нападу на поштовий віз під Бібркою, про присуди смерти та їх виконання... Але це все діялось „десь там", у Львові, далеко від Бережан. Про ОУН я вже чув, та не припускав, що Шавала якраз думав про ОУН...

Минуло кілька днів і він запитав, чи я вже обдумав пропозицію. „Так!" – була моя відповідь. Насправді, я над тим нічого не думав, бо й над чим же думати? Тоді він обіцяв докланіше поінформувати про те таємне „товариство". І так згодом я довідався, що мова про ОУН – Організацію Українських Націоналістів. У нашій клясі була таким чином зорганізована „трійка", до якої належали: Шавала, Святослав Левицький і я. Від нього я отримав „Декалог", який я мусів вивчити напам'ять, потім „дефініції" націоналізму і нації. В пізніших роках познайомившись із деталями виникнення українського націоналістичного руху, я побачив що ті дефініції (твердження) взяті з постанов Першого Конґресу Українських Націоналістів. Шавала поставив перед нами вимогу, мовчати про те, що ми належимо до таємної організації і не признаватись навіть родичам. „Ні просьби, ні грозьби й тортури – ані смерть не змусять тебе зрадити тайни" – говорилося в Декалозі, а ми були власниками і носіями тієї таємниці.

Нас опанувало дивне величне почуття. Воно поглиблювалося ще й тим, що ми не самі, нас таких багато ! Ми ж щоденно читали у часописах про арешти, суди а навіть смертні присуди над членами ОУН !

Одного разу Шавала повідомив мене, що я повинен скласти присягу. Він передав мені текст присяги, який я мав вивчити напам'ять, крім того, мав я перейти передприсяжний іспит з декалогу і згаданих дефініцій. Після цього я був заприсяжений на Бережанському цвинтарі. Так я став членом політичної революційної організації ОУН і набув право називатись „націоналістом".

Практично наша юнацька діяльність була дуже скромна, а можна сказати, що й взагалі її не було. Все ж таки Шавала повідомив нас, що всі ми творимо „розвідку". На запит, що ми маємо розвідувати, було нам сказано, що поліція підшукує з-поміж наших товаришів кон-

фідентів, і нам слід їх вишукати. Правду сказати, ми таки ні одного такого не вишукали. Зате до серця нам припало поширювання протипольських настроїв. Наше становище української молоді у польській гімназії в тих часах — зовсім не було легке. Ми стояли під тиском двох протилежних течій. З дного боку польські професори претендували на „керівництво нашими душами"! Якже ж ? Живеш у польській державі, і як поляки казали їси польський хліб ! Ходиш і вчишся в польській гімназії ! Багато предметів викладається у польській мові, а вже спеціяльно історія і наука про тогочасну Польщу. А польська історія належала до одного з найважливіших предметів, а в ній часто доводилося говорити про історію українсько-польських відносин, про козацькі війни, повстання, при чому польські професори, по своїй стороні бачили лише героїв, — а ми бачили їх у гетьмані Хмельницькому, Богуні... До обов'язкових лектур належали в нас повісті Сєнкевича, зокрема „Огнєм і мєчем" в якій той автор свідомо принижує Козацтво, а вже із своїх робить таких героїв, як в античній Греції... Польські професори старалися як могли, щоб з нас зробити як вже не польських патріотів, то хоча „пожондних русінуф".

Але ми були під впливом своїх професорів-українців, і хоча вони не могли явно плекати серед нас нашого українського патріотизму, то все ж ми відчували в них членів того самого народу, ми відчували в них приятелів — а в тамтих —наших ворогів.

Часом виникали складні ситуації. З нагоди десятиріччя існування польської держави у 1928 р. продавали в місті і в гімназії зображення президента Мосьціцкого і фактичного диктатора Пілсудского. Всі державні урядовці мусіли їх ліпити на своїх вікнах, мусіли їх купити і гімназійні наші професори і також ліпити на вікнах та ще й у кожному вікні мали засвітити свічку. Це мала бути свого роду ілюмінація. Батько мій купив ті наліпки, але ми їх не ліпили і свічок не світили, бо наша хата була за містом у вузькій вуличці. Зате вчителі в самому місті не хотіли ризикувати становищем і мусіли робити те, чого від них вимагали. Однак це викликало спротив серед патріотичної української молоді, яка розпочала акцію биття вікон тих професорів, що світили свічки.

За моїх часів найбільшу симпатію серед нас мав професор Іван Зугаєвич, завдяки своїй товариській натурі. Навіть після закінчення гімназії сполучали мене з ним особливі симпатії. А коли я потрапив до концтаборів СССР, і з Воркути в 1946 р. написав до нього листа, то він не тільки відгукнувся, а й прислав мені пакунок з сухарями, цибулею тощо. Дуже ми цінили проф. Стасюка. Він поставив собі за мету підготовити нас до матури з математики, шляхом надобов'язкових вправ з тригонометрії, стереометрії, словом усього матеріялу, потрібного при матурі. Ми відносились легковажно до його доброї волі. Помітивши це, він заявив, що більше підготовляти нас не буде і всю відповідальність за можливі неуспіхи нестимемо ми самі. Цим він приму-

сив нас змінити відношення: через кілька днів ми вислали до нього делеґацію з проханням продовжувати нашу підготову. Наслідки ? — Нас у клясі було одинадцять, всі ми були допущені до усного іспиту, і всі здали матуру. Зазначу, що всі ми написали математичну вправу на „добре" і всі були звільнені від усного іспиту з математики.

— ⁂ —

У вересні 1933 р. я вписався на правничий факультет Краківського університету. На Різдво приїхав я до Бережан до батьківського дому, і тут мене чекала перша несподіванка з поліцією. Одного ранку прийшов поліційний аґент і один поліцай, і мене заарештували. Так я потрапив у руки поліції, де побачив кількох інших товаришів: Святослава Левицького, Івана Яцишина, Левка Бемка, Ореста Семчишина та ще декого. Нас усіх замкнули у одній кімнаті, з наглядачем-поліцаєм. Після полудня викликали одинцем на переслухання. Перше питання: чи знаю, що таке ОУН: чи належу до якоїсь таємної організації; чи вів на ту тему з кимось розмови; що таке „розвідка". Від всіх тих питань легко було відчепитись простим „не знаю", „не розмовляв", і т. д... Слово „розвідка" викликало в мене недобре передчуття, я ж колись належав до тієї розвідки, хоча це було для мене „вже давно", ще в гімназії. Поліція особливо натискала на прізвище Михайла Вербовецького. Чи я його знаю? Я його справді знав. Це був сільський хлопець з дуже бідної родини, надзвичайно пильний і добрий учень. Він ходив від мене дві кляси нижче і був однокласником мого брата Клавдія. Спершу жив у бурсі, згодом в однієї польки-господині.

Ось і все, що я про нього знав. Поліцаї постійно мені суґерували, нібито організаційно я був йому підпорядкований. Такий сам натиск робила поліція і на Св. Левицького. На запит, що це таке „розвідка", він відповів, що це... розведена жінка. Наступного дня нас випустили на волю, але формально відкрили проти нас слідство, яке опісля припинили. Виявилось, що Михайло Вербовецький був провідником „Юнацтва ОУН" на гімназію. Поліція зробила в нього обшук і знайшла список учнів гімназії: чотирьох з нашої кляси, і по трьох з кожної нижчої кляси. Син д-ра В. Бемка — Левко, був на чотири кляси нижче від мене і був на списку.

— ⁂ —

У Кракові я поселився на передмісті Дембнікі в домі, де жили кілька Бережанців: Михайло Ставничий, Сяхо Смулка, мґр. Володимир Рижевський. Неподалеку мешкали Микола Климишин і Ярослав Карпинець. Швидко я був у вирі життя. Між іншим став членом корпорації „Хортиця", що мала марку радикально-націоналістичної організації; в ній були Карпинець і Климишин. Десь у травні 1934 р. з'явилися на Дембніках друзі: Степан Бандера, Николишин та інші наші студенти

із Львова. Ніхто нас не втаємничував, що діється і з якою метою. Я готувався тоді до першого іспиту, який у Кракові був особливо трудний.

Все таки і мене використовувано в „нелеґальній роботі". Однієї ночі після півночі, постукав до мене у вікно Климишин і просив переховати валізку з якимсь матеріялом, що я й зробив. Це повторювалось кілька разів. Іншим разом прийшов він до мене з проханням: відвезти фіякром важкі напаковані валізки (напевно з пропаґандним матеріялом з Чехо-Словаччини) на залізничу станцію Подґуже, і там здати їх на сховок. Це було зроблено з тим розрахунком, щоб ввести в блуд поліцію: кур'єр, який їхав з Кракова до Львова, сідав на потяг у Кракові на головному двірці без валізок, висідав на станції Подґуже, брав валізки і їхав до Львова. Такі послуги я робив без надуми, хоч й знав, що це підпільна робота.

У неділю 13 червня 1934 р.ми всі пішли до Вісли купатися. Повернувшись увечорі до дому, застали несподіванку: господиня (з якою ми були в дуже добрих відносинах) передала нам папір, що його лишив для нас якийсь її незнайомий пан. Хто це був, так і до нині не вияснилось. На карточці ламаним письмом польською мовою написано: „Завтра ранком о год. 5-ій ревізія!" Це поставило нас в дуже неприємне становище: у всій кам'яниці було повно нелеґальної літератури і навіть частини до ґранат... а перед кам'яницею, бовваніє поліційний аґент ! Недалеко ріка Висла, однак винести туди „вантаж" не було можливо через цього аґента. Щоб відвернути його увагу, ми придумали такий плян: всі Бережанці дають мені свої валізи з приватними речами, які я близько півночі навантажую на фіякер і їду до головного двірця, а звідти до Бережан, бо я вже був по іспитах. Поліційний аґент правдоподібно подасться за мною, а за той час буде можна усе „небезпечне" винести з хати та потопити у Вислі.

Цей плян цілковито вдався. На головному двірці, зустрівся я із студенткою Яворською і одним студентом-жидом з Дрогобича, вони також вже по іспитах їхали додому. Я натякнув їм у розмові, що мене можуть по дорозі заарештувати. Але вони вдавали відважних. Так ми просиділи на двірці до 12-ої ночі, коли треба було всідати до потягу. І тоді саме всю нашу „трійку" — заарештували. Мої випадкові супутники, вже не були такими відважними під арештом. Після звичайних формальностей на поліційній станиці, нас відставили до в'язниці св. Міхала. Там я просидів один місяць. У в'язниці ми довідалися, що у Варшаві вбито міністра Пєрацкого і що атентат виконала ОУН, а бомба якою він мав бути вбитий, була виготовлена у Кракові в „бомбовій ляборатерії„ Карпинця. Справа ставала дійсно небезпечною.

На перших переслуханнях я заперечив усі закиди. Мабуть і поліції здавалось, що я в цю аферу не замішаний, адже добре вчився, успішно здав іспити і в університеті, і в музичній школі — навряд чи при такому обтяженні можна ще анґажуватись у підпільну діяльність. Врешті-решт мене і мґра Вол. Рижевського звільнили з в'язниці. Я по-

їхав до Бережан – на волю. Але через кілька тижнів, прийшли поліцаї, зробили обшук і мене вдруге заарештували. У поліційній станиці, я зустрів знайомих жида Габера і мого молодшого співкласника – Василика. Вони перейшли „еволюцію", приставши до кримінального світу. Їм приписували, обкрадання Бережанської гімназії. Десь біля півночі, мене покликали на допит. Допитував комісар краківської поліції – Кузеля. Як я опісля довідався, мене заарештували на донос краківського поліційного аґента, який нібито бачив мене з валізками. Допит тривав до самого ранку. Нічого з того не вийшло. Формально проти мене розпочали слідство, і тому перевели до в'язниці.

В'язниця була невелика. В одній з малих „камер", я помітив Михайла Вербовецького, якого згодом засудили на три роки. У тій в'язниці в Бережанах я просидів рівно один місяць, потім перевезли мене до львівських „Бригідок", супроти яких „Бережанський місяць" був... санаторієм. Харчі отримував з дому, через вікно в'язниці міг я бачити нашу хату. Одного ранку мене покликали на вартівню, тут поліційний аґент скував мені руки назад ланцюжком, і через усе місто повів до залізничного двірця, ми всіли до потягу, і так заїхав я до Львова.

– *** –

У 1935 р. проголошено в Польщі амнестію, в наслідок якої припинено слідство проти багатьох українських політичних в'язнів. Серед них був і я. Таким чином, я повернувся назад до Бережан і у вересні того ж року записався на наступний курс Краківського університету. Та сталось так, що батько серйозно занедужав і я не міг постійно жити в Кракові, тому я вдома приготовлявся до 2-го правничого іспиту. У Бережанах, в рамках філії „Просвіти" існувала так зв. студентська секція, яка об'єднувала не лише студентів, а взагалі молодих наших друзів, що мали закінчену середню освіту. За тих часів членами такої секції були: Богдан Старух, Оля Старухівна, Галя Дидиківна, Остап Танчук, Володимир Ничка, Оля Булівна та ще дехто.

Варто згадати про кожного з цих діяльних свідомих земляків. Богдан Старух, людина з великою енергією і гарячий патріот, брав активну участь у громадському житті Бережанщини. В нього, як і в його сестри Олі, була жилка громадсько-політичних діячів – це мабуть спадковість по їх батькові. Десь у 1937 р. Богдан Старух виїхав до Станиславова і заснував там крамницю з одягами. Галя Дидиківна, незвичайно ідейна дівчина, брала участь не тільки в житті „Просвіти", в тому й студентської секції, але і в жіночому русі. Згодом виявилось, що вона була заанґажована в підпільній праці. За часів німецької окупації брала активну участь в УПА, і залишилась в підпіллю й тоді, коли Галичину окупували большевики. Після арешту Катрусі Зарицької, вона стала однією з найближчих співробітників ген-хор. Т. Шухевича-Чупринки, на його доручення виїздила в різні сторони України. Вона ж була свідком убивства Шухевича аґентами МҐБ. Про деталі цього убивства, я довідався від неї у в'язниці МҐБ в Сиктивкарі

(Комі АССР). Проти мене вели тоді слідство, а йшло про те, щоб ствердити ідентичність моєї особи з „Іком" Білинським. Тому в кабінеті слідчого, відбулася „очна ставка" – віч-на-віч, між мною і Галею Дидиківною, під час якої нам дозволено „поговорити" між собою. Агенти МГБ, заставши Галю Дидиківну в одному селі під Львовом в шкільному будинку, наказали вести їх на піддашшя, де переховувався Шухевич. Між ним і агентами дійшло до стрілянини, в якій Шухевич згинув, а Галя прийняла отрую - ціянкалій. Її відрятували, та засудили на 25 років „закритої тюрми". Що з нею сьогодні – не відомо. Однак здогадуюся, що вона амнестована і живе тепер „вільною". Чи на Україні? – сумніваюся.

Цікавою постаттю, був Остап Танчук. Він постійно жив у селі Раю біля Бережан, але брав як студент, активну участь в студентській секції і діяльності „Просвіти". Був уродженим просвітянином, знав село і селян, вмів їх організувати. У той час він проходив адвокатську практику в д-ра Володимира Гриневича. Політичного життя – він уникав, а також підпільного життя і то не тільки „зі своєї натури", але й свідомо. З окупацією Галичини в 1939 р. він, як і його односельчанин Осип Ганачевський, були заарештовані большевиками. 1941 року, з приходом німців, виявились масові ліквідації в'язнів большевиками, і то таким звірячим способом,що годі було розпізнати покійників. Тоді було загальне переконання, що Ганачевський і Танчук впали жертвою комуністичного терору. Ганачевського імовірно таки замордували, а Танчука засудили на 8 років концтаборів. З ним я зустрівся в 1946 р. на Воркуті. У 1948 р. він закінчив свій „строк", але його не звільнили – відставили в Кокчетавську область у Казахстані, на „вільну зсилку". Звідтіль я отримав два-три листи, в яких писав, що працює книговодом у якомусь радгоспі, здалеку від людей. Дальша його доля – мені невідома.

Подібним до Танчука вдачею і підходом до громадських проблем, був мґр Юліян Поплавський, який закінчивши студії, відбував адвокатську практику в канцелярії адвоката д-ра В. Бемка. Він був може менше активний від Танчука, алс цікавився літературою, соціологічними питаннями та інш. Той нахил заощадив йому чимало неприємностей. Він залишився в Бережанах і після окупації Західньої України большевиками в 1944 р. В 1960 р. я читав статтю Ю. Поплавського в „Радянському Праві", про стягання аліментів за нешлюбних дітей, під якою він був підписаний. як адвокат у Бережанах. Згодом я читав ще одну статтю на практичні правничі теми, підписану Поплавським з Києва, але не можу ствердити, чи це той самий Поплавський.

Володимир Ничка, мій клясний друг, студіював у вищій торговельній школі в Познані. Перебуваючи у Бережанах, він іноді допомагав філії обслуговувати читальні „Просвіти". наскільки йому дозволяв час. Це була надзвичайно чесна людина, але без жодного політичного зацікавлення. Та й таких теж большевики заарештовували. Він дістав

10 років і перебував в концтаборах на Уралі. З Воркути я обмінявся з ним листами. Дальша його доля – мені невідома.

Контроверсійною постаттю на Бережанському терені, був адвокат Володимир Логуш. Він студіював право наприкінці 1920-их років у Краківському університеті, і належав до комуністичного напрямку групи українського краківського студентства „Пролом", де певну позицію займав студ. Великанович (син посла з УНД-а, що пізніше подався до Еспанії помагати „визволяти" еспанців). Закінчивши студії, В. Логуш проходив практику у адвоката Михайла Західного, з яким лучили його певні ідейні зв'язки. Після закінчення практики, відкрив у Бережанах власну адвокатську канцелярію, і вирішив активізуватися на громадському відтинку. Це була безперечно здібна, з громадським і навіть політичним нервом людина. Доки він працював у Західного, тримався осторонь українського організованого життя, та й сама громадськість відсувала його, якраз через ті ліві погляди, які після провалу „українізації" та голоду в Україні, викликали серед українського громадянства глибоку відразу. Нічого дивного, коли Логуш почав виявляти активне зацікавлення громадським життям, члени студентської секції повели проти нього кампанію (найактивнішу ролю грали Старухи), вимагаючи, щоб він склав прилюдну заяву про розрив з комунізмом. Під таким тиском він не мав іншого виходу, і таку декларацію склав.

Коли визволяли „братів українців" в 1939 р., тоді „визволили" також і Володимира Логуша, а щоб він про те „визволення" довго пам'ятав, зараз таки одного з перших його заарештовано, та великодушно присудили йому „лише 10 років" концтаборів – заніщо. Відбувши кару, він приїхав до Бережан, де нікого із своїх близьких вже не застав. Побувши у Бережанах кілька днів – виїхав – не відомо куди. Нині він напевно живе десь в СССР.

Кілька разів був у Бережанах гостем у свого брата – Омелян Логуш, який відограв значну ролю в студентському житті другої половини 1930-их років. Він також перекочував до націоналістичного руху з комуністичних позицій. Досвід показав, що ті з-поміж української національної молоді у Західній Україні, які пройшли поцейбічну комуністичну школу, мали ширший обрій та виявляли більше здібностей до раціонального мислення як ті, ріст яких спирався виключно на національних емоціях.

Червоним минулим відзначалася також молодість мґр-а Михайла Степаняка, що зайняв місце адвокатського „конципієнта" в адвоката Західного, після відходу мґр-а Логуша. Він не пішов на це, щоб складати декларації розриву з комуністичним минулим і тому українське громадянство Бережан його злегка ізолювало. Він не брав участи в організованому громадському житті, тримаючись осторонь. Зовсім випадково довелося мені з ним ближче зустрічатись й обмінюватись думками. Це було десь у 1938 році. Я переконався, що Степаняк пере-

вищував бистротою і знанням Бережанську верству інтеліґенції. Мені було дивно, що він не анґажувався у політичне життя. Згодом виявилось, що Степаняк мав тісні зв'язки з ОУН, вміло конспіруючись. 1939 – 1941 рр., за большевицької окупації, він був районовим провідником ОУН на Бережанщину. 1).

Зі Степаняком довелось мені зустрічатися у Львові в 1943 р., де він перебував конспіративним порядком, як діяч бандерівського, революційного напрямку ОУН. Формально я тоді належав до мельниківців. Ми бачили, що розлам і конфлікт в ОУН під кожним оглядом і в кожному відношенні відбивається неґативно на українському політичному житті і ми, ніким не уповноважені, намагалися у спільних розмовах виробити якісь компромісові формули для наближення між цими двома відламами ОУН. На жаль,– безуспішно. Бандерівський відлам ОУН, репрезентований тоді на львівському терені Миколою Лебедем, поставився неґативно до такого порозуміння...

— ⁂ —

Окремий елемент творили ті студенти з Бережан і околиці, котрі постійно перебували у Львові, де були поважно заанґажовані в політичному житті, чи точніше – в житті студентського Львова 1930-тих років. До таких належав Борис Левицький, член студентської репрезентації СУСОП-у, а потім співредактор „Українського Села" – часопису, що за підтримкою ОУН належав до найбільш поширеної періодики на Західній Україні. Належав до них мій брат Клявдій, член студентської репрезентації, згодом голова, а далі й президент ЦЕСУС-у. Та найбільше знаною постаттю тих років, був без сумніву Ярослав Старух, увесь заанґажований в ОУН: людина небуденної відваги, віддання, ідейности, для якої поза політикою – іншого життя не було. Про зміст його політичної діяльности у Львові не можу нічого сказати, там – не живучи. Від часу до часу він приїздив до Бережан, зокрема на літні відпустки. Але він не відпочивав, навпаки, відчуваючи своєрідну відповідальність за „свій повіт" чи „своє місто" – діяв.

Діяльність Славка Старуха ділилась на леґальну і нелеґальну. Він докладно ознайомлювавсь про стан читалень „Просвіти", „Рідної Школи" та інших товариств. Найбільше цікавила його Студентська Секція при „Просвіті". Часто він підбирав теми і вимагав, щоб ми їх опрацьовували у формі коротких доповідей, після яких відбувалась дискусія. Звичайно було так, що доповідач говорив 10 хвилин, а Славко Старух як дискутант говорив годину. Тематика мала завжди щось спільне з модною тоді націоналістичною, протидемократичною ідеологією. Слова ОУН не вживали, бо такі сходини зараз і набрали б конспіративного характеру, загрозливого для т-ва „Просвіта". Та в дійсності це був курс так зв. ідеологічного вишколу. Ми тоді заслухувалися доповідями і висновками Старуха. Він не був раціоналіст, навпаки – від нього віяло фанатизмом. Він цитував і Ніцше і Шопенгауера, але й

ле Бона та інших, приблизно в тому стилі, як це робив д-р Дмитро Донцов у своїх писаннях. Він не раз намагався переконувати нас не якими-то логічними аргументами, а скоріше емоційно впливати на нашу поставу, та викликати в нас ентузіязм до голошених ним тез і тверджень, і в тому розумінні він виконував понад усякий сумнів, — добру, позитивну роботу. Крім того, Славко Старух мав конспіративні зустрічі з членами ОУН. Одну таку зустріч мав він із Святославом Левицьким і мною у Вільховецькому ліску. Тоді якраз ОУН вела так зв. „шкільну акцію", себто протипольські виступи в українських школах, при чому казав, що за те всі ми будемо „сидіти".

Святослав Левицький (ненадійно помер в Чікаго 1966 р. прим.ред.) і ті з моїх друзів, котрі розпочали студіювати у Львівському університеті, поринули в атмосферу українського студентського середовища, просякнутого аж до екстремів націоналістичним рухом, а участь у ньому, наповнювала їхні серця щастям і гордістю ! Серед краківських студентів того не було: там більше зосереджувалися на навчанні й іспитах.

Зимуючи 1934 - 35 року у львівських „Бригідках", я зустрічався там з Я. Старухом, який також був заарештований в рамках тогочасної великої акції польської поліції. Ми сиділи в суміжних камерах, і перестукувались крізь стіну. Від нього я тоді довідався про вбивство Кірова в СССР. У висліді амнестії, Я. Старух як і я були звільнені, та припинено слідство.

Не менш замітною, а може навіть більшою постаттю, був Дмитро Мирон із села Раю під Бережанами. Він поринув у націоналістичний рух у Львові, був заарештований і засуджений на кілька років в'язниці. Вийшовши на волю десь у 1938 р. Д. Мирон не зупинився в Бережанах, а переїхав до Львова. Він загинув під час другої світової війни, коли на вулицях столиці Києва, гнались за ним гестапівці, та стріляючи у нього, таки його там убили.

До категорії „потерпілих" із студентського середовища Бережан, належав Богдан Пашківський (живе в ЗСА), студент політехніки у Чехо-Словаччині. Він мабуть там зв'язався з тим рухом, впав в око польській поліції, і коли 1934-го року поляки створили „відпочинкову санаторію" в Березі Картуській, він належав до перших „мешканців". Тоді забрали також і ред. Петра Сагайдачного.

1937 року помер мій батько. Доля дітей не переставала його журити і на смертній постелі. Його девізою серед стихійно-розбурканого моря була раціональна дія в житті. Тому не раз повторював: „Квідквід аґіс, прудентер аґас ет перспіце фінем!" (це по латині: „Щоб ти не робив, роби розважно і передбачуй наслідки"). Ставши більш дорослим, я почав цінити ту латинську мудрість, що її мій батько пригадував дітям.

Після розпаду Польщі в 1939 р., коли велика кількість українців-біженців опинилась у Кракові, Яр. Старух був одним із найбільш рух-

ливих службовців новоствореного Допомогового Комітету. В пізніших роках Славко Старух присвятив своє життя підпільному військовому рухові з усіми його терпіннями та стражданнями. Після окупації Західньої України большевиками 1944 року ,був на визначному пості в УПА і політичним провідником на Польщу. Про те я довідався від Галі Дидиківної на конфронтації з нею на засланні в 1953 році. На рідній території – в тяжких боях з польським комуністичним військом в 1947 р., сл. п. Ярослав Старух (в УПА - Ярлан) – загинув смертю героя.

---

1) Тяжко поранений в бою УПА з військами НКВД, мгр. Михайло Степаняк попав у большевицький полон. Засуджений на 25 років каторжних таборів — якось перебув це московське пекло. Повернувши невилічимим інвалідом у своє рідне село, помер на весну 1967 р.

Чайний вечір молодих студентів і студенток в залі „Бесіди" в Бережанах в 1930 р.

Проф. гімн. Михайло Ребрик

ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ БУРСИ У ЗМІНЛИВИХ ВОЄННИХ РОКАХ

У лютому 1936-го року призначила мене вища шкільна влада учителем клясичної філології в державній утраквістичній гімназії в Бережанах. Після мого приїзду, проф. д-р Василь Стасюк і проф. Іван Зугаєвич,а також інші члени управи бурси, налягали на мене, щоб я перебрав керівництво бурси вже від вересня 1936 р., бо теперішній керівник і господар української бурси при вул. Райській — д-р Андрій Бойкович зрезиґнував, та перенісся до власного дому, одружившись з п. Літинською. Отож восени того року, я став управителем бурси, а моя дружина Ярослава зайняла місце господині, тобто прибрала до рук усе господарство, кухню, харчі, город. Життя й праця вихованців бурси нормувалась тезами правильника бурси, складеного раніше. Членами управи української бурси тоді були: о. Євсевій Бачинський, адв. д-р Володимир Гриневич, лікарем бурси був д-р Лонгин Мигоцький, а згодом д-р Остап Баран. Бурса нараховувала пересічно 50 - 60 учнів, що оплачували свій побут в бурсі провіянтом і частинно грішми. Чимало убогих учнів вносили оплати значно знижені і харчами і грішми. Харчували учнів за наперед складеним списком страв на увесь тиждень. Свіжий хліб, булки та масло постачали пекарня і молочарня села Лісник, де директором був проф. А. Мидляк. Догляд над чистотою приміщення, над гігієною бурсаків і раціональним веденням кухні виконувала моя дружина. Її допомагали переважно троє дівчат дуже працьовитих і відданих, а то: Юльця Марущак зі Славятина, Теклюня Гуцал з Вільхівця і Явдоня Андрушків з Конюхів. Страви були все свіжі і смачні. Бурсаки скоро поправлялись, набували ваги (кожного місяця важилися). Батьки вносили оплати за прожиток дуже точно, виявляли велику увагу та вдячність господині бурси за дбайливу опіку і догляд над їх дітьми. Про бездоганну поведінку і прищіплення добрих навичок та доброго тону, дбала також господиня бурси, а за спокій у кімнатах під час праці бурсаків над домашніми завданнями та про пильність і поступ в науці дбав цензор, призначений управителем бурси з-поміж учнів найвищих кляс. Йому допомагали інструктори. Цензор визначав чергових, які дбали про точні вписи до книги виходів і приходів учнів до чи з бурси. Цензорами були: Петро Нагайло, Михайло Левицький, Володимир Ратич. Під час перерв бурсаки бавилися на подвір'ї бурси, найрадше на так зв. „реку", а разом з ними й улюблений песик на ім'я Пікусь залишений у бурсі проф. д-ром Бойковичем. Той песик відзначався оригінальними прикметами: він кожного ранку обов'язково відпроваджував маршуючих парами бурсаків до школи і не було випадку, щоб той свій обов'язок він будь-коли занедбав. Крім того Пікусь дбайливо стеріг пахучу ковбасу чи м'ясо, принесені із крамниці від... кота, що не смів навіть приблизитися до коша, а сам

він ніколи на ті ласощі не спокусився! Той Пікусь чогось дуже не любив листоноші Куніша, коміняра, бородатого жида, котрий постачав опалове дерево, а також польських поліцаїв. Мудрий був песик!

Життя в бурсі пропливало своїм спокійним руслом. Аж прийшов час великих політичних потрясень в Европі, при яких постала до життя Карпатська Україна. Почалися важкі часи для української бурси. Підбехтуваний польськими „вождями" шал польського вуличного шумовиння та „лицарської млодзєжи" не мав меж. Щоночі летіли шиби в будинку бурси. Нарешті котрийсь „заглоба" кинув у кімнату крізь вікно петарду, що знищила кафлеву піч і у всьому будинку вилетіли шиби разом із рамами. Тоді під будинком української парохії, що стояв напроти бурси, справляли „похорони" Карпатської України в супроводі биття шиб та вибухів петард...

Щоб охоронити молодь від поранень в порозумінні з управою бурси, вставлено до всіх вікон дерев'яні віконниці і з того часу всі вікна на ніч заслоняли. Такі гаразди і постійний неспокій, тривали аж до вересня 1939 р. тобто до приходу большевиків до Галичини, коли прийшла непевність дещо іншого виду. За большевицьких часів кількість бурсаків майже подвоїлась. Що більше, треба було відвести три кімнати для дівчат. У приміщенні колишньої польської бурси большевики відчинили другу українську бурсу, в якій виконувати обов'язки управителя доручили проф. А. Мидлякові. Однак нагляд над бурсою виконував вже не управитель а „комсорг" тобто комсомольський організатор Юрченко. Директором десятирічки був Михайло Васильович Ткачук. Як управитель української бурси, я виконував суто-адміністраційні обов'язки а господиня наглядала лише над кухнею. Атмосфера в бурсі напружувалась. Від часу до часу „визволителі" провадили обшуки, шукали „контрреволюцію" у формі малої книжечки під спокійною назвою: „Як управляти цукрові буряки?" — але в середині була зовсім інша тема. Вони заарештували кількох бурсаків під замітом приналежности до ОУН. Щоправда енкаведисти до бурси не заходили, лишень викликали із школи до себе і такий вже ніколи більше не повертався.

В тому часі харч для бурсаків був дуже добрий і ситний, — батьки дітей забезпечували бурсу достатньо харчами і грішми, нічого не шкодували нічим не скупились, бо кожної хвилини і так могли усе втратити, тоді ж не обов'язували ні Божі ані людські закони, а кожна людина в засягу московських рук могла в одній хвилі пропасти і слід замів.

Спочатку бурсою керував завідуючий „Народньою Освітою" Гончаренко, а потім вона перейшла під опіку директора школи. Після двадцятимісячної московсько-большевицької окупації — розпочалось чергове „визволення" Галицької України німцями - гітлерівцями в липні 1941 р.

Большевики втікаючи зірвали порохівню, що находилась недалеко від бурси проти цвинтаря. Тим вибухом дуже пошкоджено всю захід-

ню частину міста, найгірше потерпіли парохіяльний дім, українська бурса та доми поблизу зірваної порохівні. На місці де стояла порохівня висадило яму глибиною до 20 метрів і біля 60 метрів в діяметрі. Цілковито був знищений дах на будинку бурси і всі вікна з рамами. Впродовж літніх місяців з почину директора гімназії д-ра Василя Стасюка, бурсу відбудували.

За німецьких часів, Бережани мали чи не виключне щастя, бо одержали дозвіл на відкриття гімназії, яку німці перенесли до міської ратуші, де вона перед тим, більше сто років поміщалась, бо новий будинок німці взяли для себе. Крім того, дозволили відкрити торговельну середню школу. Наші люди кинулись посилати синів і дочок до тих шкіл. Приплив дітей був такий значний, що виникла потреба аж трьох українських бурс. Головну бурсу при вул. Райській, яку відбудовано — відвели для дівчат. Мене було призначено управителем тієї бурси, а господинею знову мою дружину. Зголошень на прожиток у бурсі було так багато, що заледве половину бажаючих можна було примістити. Ми примістили 65 дівчат з яких більшість учились у гімназії, інші у торговельній школі управителем якої — був проф. Осип Кліш.

Хлоп'ячу бурсу для гімназії мав організувати проф. Васьків, який і створив її на вул. Адамівка у великому, відповідному будинку. Третю бурсу для молоді торговельної школи, організовано на ринку поблизу ратуші, у великій але примітивній колишній жидівській кам'яниці. Управителем її став проф. Івашків, що був учителем фізичного виховання в гімназії. Всі згадані бурси проіснували до липня 1944 р., коли знову з'явилися московські „визволителі"...

Дітвора „Української Бурси" в 1941 р. Сидять зліва: Любомир Татух і Михайло Кулеба уч. VII кл., проф. Михайло Ребрик управитель, Володимир Ратич цензор бурси, Добчанський уч. VII. кл.

Інж. Федір Якимець

БЕРЕЖАНСЬКІ ГІМНАЗИСТИ НА ЛАВІ ПІДСУДНИХ

До Бережанської гімназії я потрапив у 1924 р. Перший рік проживав в Українській Бурсі, що була тоді і пластовим осередком. Там відбувалися пластові сходини, деякі вправи, звідти вирушали пластуни на свої прогулянки до Руриськ, Звіринця, на Бережанський став, де стояв на воді пластовий човен, або до інших місцевостей особливо в ліси, на які була так багата Бережанська околиця.

Від самого початку пластунство мені імпонувало і при першій нагоді я вписався в члени. Гімназисти мали свій „полк" імени гетьмана Павла Полуботка. Згодом той пластовий полк, перейменовано на пластовий курінь. Пригадую полковників: Т. Бемка, Володимира Семеґена, потім курінних Михайла Ставничого, Ісидора Комаринського і останнього — Дмитра Мирона, що у воєнний час загинув від німецьких куль на вулицях столиці — Києва. Здебільшого полковниками чи курінними були самі гімназисти, учні останніх років, тобто сьомої або восьмої кляси.

Не знаю хто й коли заснував український гімназійний Пласт у Бережанах. Пам'ятаю тільки, що нашим опікуном був покійний проф. Іван Бабій, дуже шанований гімназійною молоддю. В моєму понятті він був зразком українського патріота та педагога. Як колишній військовик (здається мав військовий ступінь поручника УГА), енерґійний і одночасно лагідний у відношенні до своїх учнів, старався вчинити з нас гідних синів нації. Дуже мене вразила вістка про його смерть і ніяк не можу збагнути, чому і за які провини мусіла платити своїм життям людина, якій не дозволено виховати ще більше Миронів, Старухів. Зацних, Федечків та інших. Які б не були помилки покійного, то в пам'яті Бережанців проф. Іван Бабій залишиться зразком педагога, до кінця відданого вихованню української молоді.

Мені особисто довелося ближче пізнати проф. Івана Бабія у 1928 році, коли деякий відлам українського громадянства, особливо ж молодь вважала Українську Радянську Соц. Республіку за справжню Українську Державу. Тоді знайшлося багато наївних ентузіястів, котрі перейшли з Галичини на Схід, а пізніше платили власним життям за нерозважний крок. Однак ще в ті часи дійсність „совєтського раю" не була відома загалові нашого населення. У той період мені потрапила в руки кимось підсунена большевицька пропаґандивна літерату-

ра. Я розжовував її наскільки дозволяв мені тодішній розумовий розвиток, поробив навіть виписи з якоїсь брошури про соціялізм та комунізм. Доля захотіла, щоб ті записи випадково потрапили в руки проф. І. Бабія. Я справді таки злякався, коли професор на годині латини поцікавився моїми записками, що не мали нічого спільного з його предметом. Коли б він поступив тоді офіційним шляхом, мене виключили б із школи. Переглянувши мою писанину, сказав: „Ти сину краще зробиш, коли будеш працювати над собою, щоб у майбутньому стати корисною одиницею для своєї нації та подбаєш, щоб твоя батьківщина могла гордитися тобою. Оце є тепер твоє завдання, а не займатись речами, яких не знаєш, ані не розумієш" — і він подер мої записки. Очевидно я був щасливий такою розв'язкою справи і кінець-кінців визнав слушність за професором. Хоча згадана пригода пройшла щасливо, всетаки доля не судила мені залишатись довго в Бережанах. Прийшов листопад 1928 р. — десятиріччя постання Української Держави. Відгомін заворушень між українською студентською молоддю у Львові, докотився і до Бережан. Тоді я мешкав при родині Шмуґовських на вул. Зеленій.

10-го листопада перед самим десятиліттям постання польської незалежности, приблизно о 7-ій вечора, прийшов до нас Микольцьо Малиновський, учень сьомої кляси; він про щось говорив із М. Шмуґовським клясовим товаришем, та з Борисом, учнем восьмої кл., що теж мешкав при тій родині. Не знаючи про що була розмова, я зауважив, що за хвилину вони всі три були готові кудись вийти. Я поцікавився куди йдуть під ніч, але без вияснення запропонували іти з ними. Наближалась година, коли нам не було вільно йти на вулицю, все ж таки я погодився йти з ними, а для безпеки, щоби хтонебудь чужий не міг мене пізнати — я почорнив обличчя сажею. Саме того дня вранці я почув, що польські гімназисти готувались до нападу на українську бурсу, тому я вважав, що ми підемо на підмогу нашим бурсакам.

По дорозі ми „озброїлись" камінням, і десь біля 9-тої години були вже в бурсі, де панував вичікувальний настрій. Минуло кілька хвилин і ось звідкись прибігли задихані гімназисти — В. Жолтанський, Лев Зацний та О. Власів. Звідки й чому мусіли бігти, я не знав і не наважився — питати. Згодом догадувався, але ніколи напевно не знав, що їм притрапилось того критичного вечора.

Ми ще трохи побули в бурсі, але десь біля 10-ої вечора побачивши, що деякі бурсаки готуються спати і ніхто із зовні не нарушував нічного спокою, обидва зі Шмуґовським вирушили до дому, а Малиновський з Борисом пішли окремо. Далеко ми не зайшли, бо через хвилю нас обох затримав поліцай і зажадав піти з ним на поліцію. Ми не чинили опору ані пробували втікати, бо не зробили нічого протизаконного. Єдиний наш промах був проти шкільних правил, що перебували в місті після дозволеної години.

На поліції ми здались ще більше підозрілими: я був почорнений на лиці сажею, а в кишенях Шмуґовського поліція знайшла каміння

(мені вдалось своє викинути по дорозі). Згодом поліція припровадила багатьох підозрілих гімназистів, між ними і Степана Бориса, Ісидора Комаринського, Ярослава Кальбу, Богдана Будника, М. Галія, Володимира Душника та Адама Якимова.

Другого дня відвідав нас оборонець д-р В. Бемко, підтримав наш настрій — обіцяв допомогти. Декого йому вдалося витягнути з поліції як А. Якимова, але нас — вісімку найбільше підозрілих у протидержавній діяльності, перевели до в'язниці окружного суду в Бережанах, а там ми зустріли ще більше заарештованих українців з Бережанщини та з Підгаєччини. Там ми пересиділи до січня 1929 р., коли почали голодівку і нас нарешті випустили на свободу. Декого з нас лишили в спокою, але найбільш підозрілих таки потягли на лаву підсудних і тоді я детально довідався, які злочини приписали окупанти моїм товаришам і мені. Саме того вечора, коли ми йшли на підмогу українським бурсакам ,як я згадував, було навечірря відродження польської самостійности. Поляки освітлювали свічками свої вікна, щоб надати більшої урочистости тій своїй річниці. Дехто з українців, державних урядовців, найбільше з-поміж українських професорів, отримавши урядовий наказ, також освітили свої вікна. Хтось ті освітлені вікна повибивав камінням, а в додатку з'явились у місті протидержавні листівки. Я не знав хто це зробив, хоч і догадувався, що це мусіла бути робота гімназистів Л. Зацного, О. Власова та В. Жолтанського, які тоді прибігли задихані до бурси.

Не знаю, чи інші мої співтовариші недолі також щось зробили того вечора для „підірвання польської потуги". Одно певне, що і М. Шмуґовський і я — відсиділи зовсім не за те, що нам закидала польська поліція. Все таки я щиро радів з того приводу, що справжніх авторів закидуваного нам злочину — поліція не викрила. На суді комісар поліції виступав у ролі „знавця" вияснюючи, що українська революційна молодь веде протипольську боротьбу, що підпільники діляться на дві групи: одні займаються ідеологічно-вишкільною роботою, інші — це технічні виконавці. Ясно, що такі особи як Ісидор Комаринський, Ярослав Кальба та Богдан Будник — це мусів бути мозок українського шкільного підпілля на Бережанщину, а М. Шмуґовський, у кишенях якого знайдено каміння та й я його супровід, ще й почорнений сажею, щоб не пізнали — це твердив комісар — два небезпечні бойовики, терористи і виконавці планів, приготованих ідеологічними провідниками. Щодо інших, як ось Володимир Душник та інші, то комісар не знав куди їх зарахувати — до тих, що посилають, чи може тих — що шиби б'ють . . .

Як би там не було, завзятий наступ комісара розбився об успішну оборону, яку безкоштовно здійснили вже покійні д-р Володимир Бемко та д-р Михайло Західний. Окружний суд у Бережанах, звільнив нас усіх від вини і кари, бо ж так М. Шмуґовського як і мене то й судити було нізащо. Але прокуратор завзявся на декого із нас і відкликався до вищого Апеляційного суду у Львові, де врешті-решт ми остаточно

були звільнені. Після нашого процесу, без огляду на звільнення від вини і кари. нас усіх усунули з гімназії.

Згодом у Бережанах відбувалися нові й нові процеси над українськими гімназистами, мали місце виключення з гімназії за протипольську діяльність, чи за підозріння в такій. Незадовго після нас, довелося покидати Бережанську гімназію Ярославові Пастушенкові, що чомусь не любив польського вусатого вождя, назвавши його Юзьком Чухрайом, потім усунено Дмитра Мирона, опісля виринула справа таємного в тих часах українського Пласту, справа М. Зацухлого, також відбулись процеси над багатьма іншими українськими юнаками, в тому і не гімназистами.

Через кілька років я стрінув Микольця Малиновського. Доля допомогла йому виховзнутись з листопадової авантури 1928 р., але й він потрапив трохи пізніше до „Іванової хати". Студіюючи медицину у Відні, він заадресував листа до своїх рідних в Галичині так: „Галіцієн, цур цайт Полен" (Галичина, тимчасово — Польща). Коли ж приїхав на відпустку до дому, польська поліція притягла його до відповідальности за підірвання „авторитету" польської держави на міжнародньому форумі . . . За те й довелось сердезі пересидіти чи не півтора року в Бережанській тюрмі — можливо в котрійсь келії, де кілька років перед ним і ми сиділи . . .

Михайло Шмуґовський, надійний укр. юнак — замордований московськими енкаведистами в 1940-41 р.

Сл. п. Михайло Стефанів з Ліс-ник, загинув геройською смертю в рядах УПА в дні 6. червня 1943 р. на Волині.

Роман Прийма

З МОЇХ СПОГАДІВ

Це було в 1943 році підчас окупації Західньої України німцями. На німецько-большевицькому фронті німці почали подекуди зазнавати невдач і видно стали трохи м'якші. Із Львова поширилась вістка, що там твориться українська військова формація — „Дивізія Галичина", далі повідомляли, що вже постала Військова Боєва Управа та що вона організує „вербункові комісії".

У Бережанах таку комісію очолювали голова Українського Допомогового Комітету адвокат д-р Григорій Стецюк і адвокат Франц Бабяк. Розпочали набір рекрутів — „вербунок". Він відбувався без особливого войовничого запалу, але кандидати зголошувались. Здається з повіту зібралося приблизно 150 добровольців. Вербункова комісія їх реєструвала, і відсилала до Бойової Управи у Львові, де переглядала їх лікарська комісія. Спосібні до служби відїжджали до вишкільного табору в Найгамері. Війна вимагала жертв. Німці задихалися від змагань, у них не вистачало вже людей. Нагадуючи про большевизм, вони силоміць гнали сільську молодь копати окопи, ремонтувати шляхи і мости, або забирали до німецького війська і після короткого вишколу, посилали на фронт. Гімназистів з вищих кляс забирали до обслуги при гарматах протилетунської оборони. Їм обіцяли, що в Німеччині будуть продовжувати дальше навчання впарі з військовим вишколом, але обіцянки не дотримувались. До дивізії між ін. пішов управитель Рідної Школи Антін Крамарчук, що виконував обов'язки секретаря УДК — людина високопатріотична, ідейна, обов'язкова; пішов проф. Ярослав Гладиш, добрий педагог-математик. Оба вони загинули під Бродами. З інших колишніх гімназистів пішли до дивізії Степан Мороз, Славко Бабуняк, Зенон Олійник. До „фляку" (протилетунських батерей) Юрко Семків, Ст. Мельник, Мирослав Прийма, Чикота, З. Кобилянський.

На весну 1944 р. большевики натиснули на „ґермана". Цивільна нім. адміністрація подалась на захід, з нею виїхала і вербункова комісія; акти забрав адв. Франц Бабяк. Багато наших людей самі подалися на захід, вони не хотіли знову винюхувати московський дьоготь, не хотіли слухати про „щасливе і веселе життя", не хотіли жити під тиском тої постійної фальшивки і неправди, до якої від соток років привикли і якими живуть по нинішній день московські опричники, та ще й другим пускають „блахмана" перед очі, про якесь „визволення".

У Бережанах безладдя — життя завмерло. Військова „ортскомендантура" призначила проф. Лева Крипякевича головою українського Комітету. Із сходу і південного сходу чути рев гармат. Відступаючи, військові частини силою примушують цивільне населення копати рови й окопи. На донос якоїсь польки, німецькі танкісти застрілили трьох хлопців з Адамівки. Врешті-решт німці стримали большевиків, які від-

ступили із зайнятих Підгаєць. Фронт затримався на ріці Стрипі.

В місті інж. Семків організував провізоричну адміністраційну владу і наладнав якесь життя. З'явився сотник Гончаренко і уповноважив М. Ганущака, урядовця нім. „арбайтсамту", та Романа Прийму, продовжувати набір до дивізії, щоб так рятувати людей від насильної мобілізації до німецьких частин або до копання ровів. У червні 1944 р. дуже багато молоді з Адамівки пішли до дивізії. Тоді нім. „ортскомендантура" — урядувала в будинку колиш. староства. Ми мали лише одну мету перед собою, а саме відбирати наших людей забираних німецькими частинами до військової служби або до робіт, та відправляти їх до команди дивізії „Галичина".

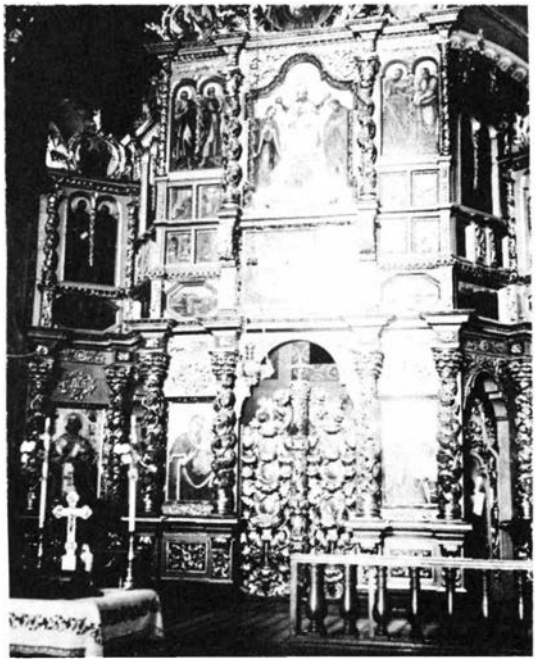

Іконостас в церкві манастиря оо. Василіян в Краснопущі, великої артистичної вартости.

Михайло Прийма, власник першої склярської фірми в Бережанах.

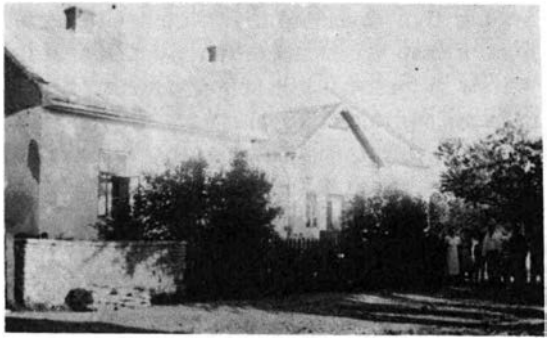

Шкільний будинок в Потуторах.

Богдан Остапюк

СТРІЛЕЦЬКЕ ВЕСІЛЛЯ

(Моєму вуйкові сл. п. Степанові Федчишинові, хорунжому і булавному писареві УСС-ів – присвячую) 1).

Чарівна неповторна краса Бережанської Землі. По обох берегах Золотої Липи, що тихо несе свої води до Дністра, розкинулись села з чепурними білими хатами, серед гаїв, садів, квітучих лугів. Великі ліси (власність графа Потоцького) вкриті малинниками, суницями та іншими ягідниками – доповнюють красу природи. Бережанщина – батьківщина Богдана Лепкого, поета та співця галицького Поділля... У стрілецьких піснях оспівана Золота Липа, навіки зв'язана з героїчними подвигами Українських Січових Стрільців. Славна гора Лисоня, Потутори, Посухів, Вільховець, Куропатники, Вівся, Розгадів та інші села Бережанщини – це живі свідки стрілецької історії, стрілецької слави та стрілецької музи, бо там постало чимало стрілецьких пісень.

Бережанський гостинець, що веде рівнобіжно з річкою Золотою Липою проходить повз сіл — Гиновичі, Жуків, Дрищів, Урмань, а далі до Поморян. В Жукові, а опісля у Поручині провів молоді літа Богдан Лепкий. Над мальовничим ставом, що його з однієї сторони оточує ліс, а з другої – гостинець, розкинулось село Урмань. Сама назва села вказує на те, що його історія в'яжеться з нападами татар, які часто облягали Бережанський замок та нищили довколишні села.

Село Урмань мало гарну, велику школу, з просторими клясами. Це була одна з краще випосажених шкіл на той час у Бережанському повіті. Урманський став виглядав чарівно.

21 жовтня 1917 р., відбулося в селі Урмань стрілецьке весілля. Вінчалась моя тітка Христина, вчителька цього села, з учителем Степаном Федчишином, уродженцем Жукова, булавним писарем УСС-ів. В тихий осінній вечір зібралися селяни обох сіл і, уставившись в два ряди від школи до недалекої церкви. зі смолоскипами і лямпами в руках, дожидали своїх учителів-молодят. Незабаром після церемонії благословлення молодих батьками вирушив весільний похід до церкви.

Першим дружбою був брат молодої, теж Січовий Стрілець, Януарій Бортник, опісля актор і режисер театру „Березіль" в Харкові. Загинув разом зі своїм великим учителем Лесем Курбасом. Молодий, дружби і всі товариші молодого були в стрілецькій уніформі, заквітчані квітами. За ними йшли члени родини та весільні гості. Радісно сяли обличчя селян, які супроводжали до шлюбу своїх улюблених учителів. В притворі старенької урманської церкви дожидали молодих парох Урманя о. Омелян Гавришо, парох Жукова о. Іван Заверуха та парох Поручина о. М. Шараневич. Після закінчення цього святкового шлюбу в церкві, вітали молодих селяни і складали їм свої щирі побажання. Шойно після цього перейшов похід до школи. де в одній з

кляс, прикрашеній зеленою сосниною, осінними квітами та грознами червоної калини, відбулося весільне прийняття. На весіллі, якщо не помиляюсь, був присутній отаман Гриць Коссак, четар Цяпка-Скоропад. хор. І. Бабуняк з жінкою. хор. Снилик теж з жінкою, та інші прізвищ яких не пригадую. Сиділи також за столами на почесних місцях і вищезгадані отці парохи. З інших гостей з сусідніх сіл були: лісничий Лісікевич з жінкою і дочками дідич з Пліхова та другі. Після офіційних привітів, побажань, як це на весіллі звичайно буває, загомоніли стрілецькі пісні, які тоді будучи малим хлопцем, я вперше почув. Леґендарний Цяпка-Скоропад знаменито забавляв весільних гостей своїми стрілецькими пригодами-жартами. Танці та товариські забави протягнулися до світанку.

Вже сірів осінній ранок, вже почали роз'їжджатись весільні гості, коли несподівано з'явився ще один гість, старший брат молодої. Він приїхав з першої лінії фронту з-над Піяви (в Італії), в шоломі і повному боєвому виряді. Через різні комунікаційні труднощі не встиг, бідаха, на час.

Скінчився весільний бенкет. На сході почала ясніти заграва сходячого сонця, з-над ставу долітав шум греблі та ритмічний, тихий грюкіт млинових лотоків. Не довго втішались вуйки своїм родинним щастям. Славні та радісні події в листопаді 1918 і в січні 1919 рр. затьмарили опісля невдачі, що закінчилися втратою нашої державности. Ранньою весною 1920 р. повертався до дому хорунжий Степан Федчишин ще з деякими товаришами-стрільцями. Несподівано напав на них загін „диких" повстанців на Волині, вже недалеко галицької границі. В нерівній боротьбі загинули всі смертю героїв. І сталось так, як співається в стрілецькій пісні :

„Як ішов, лишив дівчині синю чічку,
Сам пішов, пропав до нині — камінь в річку"...

Сорок сім років минуло з цього часу. А мені все ввижається середнього росту постать покійного вуйка в стрілецькому однострою, лагідне усміхнене обличчя, густі чорні брови, заквітчана синьо-жовтою чічкою шапка мазепинка, білі зірки на вилогах ковніра та золоте „портопе" при баґнеті.

Тихий, осінній вечір, весільний похід у сяйві смолоскипів, радісні, веселі обличчя селян та стрільців — все це залишилося для мене незабутнім спогадом дитячих, безжурних років. Нехай цих кілька рядків згадки, з нагоди Золотого Ювілею збройного виступу наших славних Українських Січових Стрільців, буде квіткою на його невідому далеку могилу — на Рідній Землі.

---

1) Нарис „Стрілецьке Весілля", взято з незначними скороченнями з „Нового Шляху" з 27 лютого 1965 р., Торонто, Онт. Канада.

М. Верес

БЕРЕЖАНСЬКИЙ СТАВ 1).

Вже осінню вповиті Бережани
І в тебе на пухнатенькій щоці
Красуються принадні румянці,
Мов зрілости печать на баклажанах.

Чудова ти ... І хороше щоночі
Стежинами блукати понад став,
І слухати, — чи то твої уста,
Цілуючи, сміються і шепочуть,

Чи шелех то довколішніх очеретів,
Чи хлюпає під вербами вода,
Чи листя то маріння, що спада
І крутиться з вітрами в менуеті...

Хто відає? ... Лиш став у Бережанах,
Такий же повноводий, як тоді, —
Пригадуєш, — були ми молоді,
Закохані у вересень багряний.

Минулося ... Не віриться, їй-Богу,
Що й казка та минула, а, дивись, —
Нежданo ми з тобою розійшлись,
І може вже не стрінуться дороги,

І може вже ніколи не плистиму
По дзеркалі зірчастому човном
Місцями, що залишені давно,
Що криються туманами густими ...

Та образи колишнього незгасні,
З'являються щоразу в чужині,
Нагадують про тебе, про пісні,
Відспівані в розлуці передчасній.

А осінню, як зріють баклажани,
Стають вони до болю дорогі —
Пашіючі тобою береги,
І вересень, і став у Бережанах ...

1). „Українська Думка" ч. 39, з IX. 1963, Лондон (Англія).

Д-р Микола Галій

НА СВОБІДНІЙ ЗЕМЛІ

Повертаючись із сербського фронту 16 листопада 1918 р., я зголосився в Окружній Військовій Команді в Бережанах, у полковника д-ра Осипа Ковшевича. Того ж самого дня, наказом ОВК скеровано мене до міста Підгаєць, призначивши повітовим військовим комендантом. Приїзд до Підгаєць зголосив я в комісара Н. Танчаківського і передав йому документ-призначення. Комісар прийняв мене дуже ввічливо, з очевидним задоволенням, бо крім адміністративної влади і станиці жандармерії, в Підгайцях такої комендантури не було. Співпраця з комісарем Танчаківським від самого початку аж до мого відходу на фронт, була ділова без найменших інцидентів. Все потрібне ми виконували в повному порозумінні і згоді. Комісар Танчаківський був людиною товариською і високоідейною, без особистих користей і амбіцій. Жив дуже скромно, працював понад сили. Співпраця з ним належить до найкращих спогадів з моєї військової діяльности поза фронтом.

Коли я формально перебрав команду, по нараді було вирішено скликати представників польської національности, поінформувати їх з військового становища про стан та відношення військової влади до польської меншини, а також негайно скликати з'їзд представників з усіх сіл Підгаєччини для обміркування ситуації та відповідних обов'язків населення щодо організації армії, включно з набором до українського війська. В назначений день зійшлися польські представники, було їх шестеро, а я з секретарем Осипом Боднаровичем – від військової команди. Комісар Танчаківський з політичних міркувань участи в нарадах не брав. Від поляків були присутні: колишній староста, кан. кс. Валенґа парох рим.-кат. парохії, та представники поль. організацій. Конференція тривала понад дві години. Після мого короткого вступного слова, були обговорені всі актуальні питання, пов'язані з воєнним станом. Найбільший опір чинив кол. рітмайстер австр. армії поміщик Янковскі, особливо коли прийшло питання зібрань та різних навіть приватних сходин. У дискусії дійшло до того, що роздратований Янковскі зробив мені невідповідний закид, мовляв: „Нехай пан поручник не забуває, що я є рітмайстер, а ви тільки поручник"! На це я відповів: „ви були для мене рітмайстром в австрійській армії, зараз ви для мене є тільки п. Янковскі!" На закінчення дебати, всі зобов'язались словом чести, що будуть відноситися льояльно, аж до часу припинення воєнних дій.

З'їзд відбувся в присутності делеґатів усіх громад повіту. Пору-

шено різні справи, особливо мобілізації і прохарчування війська. В тих двох питаннях не було опозиції; всі делеґати одноголосно вирішили перебрати прохарчування війська на себе і негайно зробили по селах збірку натурою. Не зважаючи на важкий економічний стан населення, внедовзі щодня почали приїжджати до Підгаєць підводи, навантажені всілякими харчами. За короткий час ми відкрили провіянтуру. Завідував нею і то зразково хор. Степан Банах. Коли я відїжджав з Підгаєць, передав провіянтів на кілька десятків тисяч карбованців, не враховуючи в це забезпечення харчами війська на чотири місяці. Платню для війська комісаріят видавав точно і вповні. Мобілізація була однією з головних і найскладніших проблем нашої справи. Села давали всіляку матеріяльну допомогу, навіть військові одяги, і робили це охоче, але щодо військової служби — справа була не дуже легка, а в деяких селах нездійсненна. Все ж таки самий повіт Підгайці, за час мого перебування дав понад шість тисяч фронтовиків.

Дезертирство було хронічною хворобою в той час і завдавало нам багато турбот, особливо мені, бо вся відповідальність за проведення мобілізації і висилку частин на фронт заторкала мене особисто і мою референтуру. Причини нехіті до військової служби були різні: загальна перевтома чотирилітньою війною, нестача фахових старшин і підстаршин, відсутність відповідних казарм для війська, абсолютна відсутність мундирів і взуття, тощо. Багато турбот з дезертирами мала жандармерія. Повітовим комендантом жандармерії був поручник Іван Било. Треба згадати, що жандармерія в усьому повіті була дуже добре поставлена, і вона гідно виконувала свої різнородні обов'язки. Комендантом військового вишколу був хор. Кульчицький, інтеліґентний з багатьма відзначеннями із світової війни. Виконував своє діло дуже добре, але як пізніше виявилося, був завзятим москвофілом – потайки провадив між вояками протиукраїнську пропаґанду. Робив це так зручно, що ні я ані розвідка не могли нічого виявити, аж одного разу в неділю він викликав бунт вояків у казармі.

Коли я примчав до казарми, мене зустріли криком, вереском і свистом. Хорунжий Кульчицький, поблідши, стояв між вояками. Я вискочив на стіл і мовчки ждав, як маса зареаґувала на мою присутність. Крик стихав і швидко стало тихо. На перше моє питання: „Що це означає, хто викликав бунт?" – жодної відповіди. Даю наказ: „Всі на площу вправ"! По таких півгодинних вправах, між вояками залунали голоси: „Що будемо за нього терпіти — скажім, хто нас збунтував"! Виступили з лав стрільці і про все розповіли. Я наказав усім повернутись до казарми, а там виголосивши відповідну промову до стрільців, на очах присутніх здер з ковніра хорунжого Кульчицького старшинські відзнаки, заарештував його і під конвоєм відіслав до Бережан. Слідство проти нього виявило, що Кульчицький на додаток до свого москвофільства, діставав від поляків інструкції, як саме має розкладати українське військо. У зв'язку з тим жалюгідним випадком, заарештовано кількох поляків, між ними і сина Янковского. Потім не було вже більше жодних

інцидентів.

В Підгайцях трапився тоді теж один незвичайний припадок. Одного зимового ранку над Підгайцями з'явився літак. Поляки вважали, що то їхній, повиходили на балькони і дивились. З маневрувань літака над містом, а потім над полем, мені стало ясно, що літак шукає місця для приземлення. Так і сталось. Післана туди патруля привела двох чоловіків, з баґажем. При допитах виявилось, що вони летять на Угорщину. Старший з них, незвичайно говірливий жид, намагався мене переконати, що вони полонені з австрійської армії, летять до дому. Пілот не обізвався і словечком. Коли я зажадав, щоб відкрили баґажник, старший пасажир-жид запротестував, покликуючись на якісь міжнародні конвенції тощо.

Врешті-решт ми відкрили баґажник і відразу стало ясним, хто вони оці пасажири: там було повно комуністичних летючок і літератури різними мовами, багато грошей в чужій валюті, різні інструкції і т.д. Я негайно зв'язався телефоном з Державним Секретаріятом Військових Справ в Станиславові, і доповів про все заступникові секретаря отаманові Петрові Бубелі. На мій запит що робити з „гостями", от. Бубела відповів, що їх треба вислати негайно до Станиславова. Я так і зробив. Але не минув тиждень, як затримані з тим самим баґажем, приїхали назад до Підгаєць і підсміхаючись, подали мені документ від Д.С.В. Справ, в якому було написано, щоб їх з баґажем і літаком випустити. Я мусів виконати розпорядження. Але вже тоді, коли літак піднявся до лету, подзвонив телефон із Станиславова. „Хто говорить"? – питаю і чую відповідь „Державний Секретаріят, – говорить радник Н". „Слухаю, пане раднику!" І чую його розпорядження: „Негайно затримати літак, а подорожників — привести до Станиславова!" „Запізно, кажу пане раднику, літак якраз піднявся вгору." Що за свинство?" „Не з моєї сторони!" „Хто говорить?" „Повітовий військовий командант поручник Ґалій!" і чую в телефоні „Ми Вас потягнемо до відповідальності пане поручнику перед польовий суд!"... На цьому та афера й покінчилась.

Були ще й інші неприємності. Зі сходу поверталися австрійські війська з преріжним накраденим добром та зброєю. Їх розброювали по дорозі, але траплялося, що деякі частини оминали Тернопіль, де була більша залога, і бічним шляхом намагали продертись на Угорщину. Одного дня Начальна Команда, повідомила, що 35-й полк при повній зброї, відмовився скласти зброю в Тернополі і маршує на Бучач, Підгайці – до Бережан. Наказано гостре поготівля і роззброєння полку. Тоді був четвер, ярмарковий день у Підгайцях. На ярмарку – багато людей, також колишніх вояків. Висилаю кінні стежі в різні сторони, тримаю телефонічний зв'язок з Бучачем. Повідомляють, що полк, в силі 400 вояків, із зброєю і величезним обозом, залишив Бучач і пішов шляхом на Підгайці. Моя залога складається із 150 людей. Прошу Бережани вислати негайно кріси, набої та скорострільні. Через годину прибуває вагон із зброєю. Поручникові Билові даю наказ замкнути

жандармерією всі виходи з міста, випускаю тільки жінок і старих. На ринку аранжую віче, закликаю всіх військових, щоб негайно зібрались біля повітової команди. Без найменших вагань зголосилося 120 колишніх вояків, пояснюю, в чому справа. Відповідь: „Давайте зброю ми їм покажемо!".

Одержую повідомлення, що полк за 5 клм від Підгаєць. Маю дві добрі сотні війська і 10 скорострілів. Займаємо позиції і чекаємо. Надходить їхня патруля, 10 людей і молодий ляйтенант. Їх пропускають до мене. Починаємо переговори. Стало на тому, що я стрічаюся з їхнім полковником-поляком. Після довгих переговорів, при яких з їхнього боку був ще пор. Міхур, дійшли ми до того, що полк розформовується, зброя залишається нам, а також весь обоз із добром та кіньми. Дві підводи з харчами, залишаю для прохарчування тих людей, які переходять на захід. Так закінчилась та наша експедиція. Із старшин-фронтовиків Підгаєцького повіту були: Михайло Гой, абсольвент Бережанської гімназії, диригент оркестри (загинув на Україні) і поручник Корнило Будний.

З початком березня 1919 р. я передав повітову команду четареві Зеликові і відійшов до Бережан. Якраз тоді формувався Перший Бережанський Залізний Курінь, який мав бути в диспозиції Начальної Команди. На комманданта того куреня, був призначений сотник Гарасимів зі Стрия. Мені припала скорострільна сотня, а зформував я її виключно з дезертирів. Було їх багато. Сиділи в замку-в'язниці і вичікували своєї долі. Я попросив комманданта, щоб повів мене до того „війська". Дивлюсь, — хлопці мов дуби, видно, що не в одному бої гартувались. Прошу, щоб виступили кулеметчики. Було їх досить на зформування трьох сотень. „Хлопці"! кажу — „я йду на фронт, маю дванадцять тяжких скорострілів і чотири легкі, але ні одного кулеметчика. Хто з вас голоситься йти зі мною?" Зголошуються всі. „Але чекайте — говорю далі, я вас не знаю і ви мене, тож слухайте: під час відпочинку ви перші йдете по страву і перші лягаєте спати, я останній. В бою я перший, ви за мною. Хто залишиться позаду, нехай не потрапляє в мої руки. Дезертира — стріляю на місці без суду. Тепер подумайте і скажіть, яка ваша думка?" Знову зголошуються всі. Вибираю повну обслугу для важких скорострілів і з дозволу комманданта, переводжу їх до казарми. Починаються вправи. Вранці — військово-вишкільні, а по обіді дві години школи не військової, а українознавства, по-теперішньому. Після тижня таких вправ помітна зміна. Неділя. Хлопці просять відпустки. Даю всім на два дні. Перша спроба вдалась напричуд добре: в означений час всі зголосилися до звіту. Добрий знак! Сотник Гарасимів формує свій курінь переважно з молодих хлопців. На мою думку це хибно, особливо під час відвороту. З моєю пропозицією зформувати курінь із дезертирів — сотник не погоджується. Виходимо на фронт, займаємо позиції. Наш фронт у відступі. В боях доходимо до Ходачкова Великого, невеликого села на захід від Тернополя. Не маємо жодного зв'язку з іншими частинами. Після обіду нагло вривається польська кавалерія. Курінь

гато надгробних промов . . . почесний курінь українського національного війська, сальви над гробом — прощання Команданта . . . Довго оплакувала Бережанщина Покійного, — велику людину.

Як розповідали, Покійний посвятився званню лікаря цілком випадково. Коли був ще в гімназії, захворіла його мати. У непроглядну завірюху поїхала старша сестра по лікаря, до сусіднього містечка, але . . . лікаря не привезла, бо він зажадав так високої заплати, що її бідна осиротіла священича родина не могла дати. От тоді молодий Осип вирішив, що стане лікарем для добра усіх людей. Своєї постанови він не змінив, а щоб бути незалежним лікарем, вступив до війська, де мав добру платню і не потребував оглядатись на так зв. „гонорар," а також ніколи не оженився. Все своє життя добросовісно виконував обов'язок лікаря, — і став загально поважаним і любленим громадянином.

Поховано його на міському кладовищі. 1926-го року Товариство Охорони Воєнних Могил, поставило залізо-бетонний хрест із написом на могилі, якою піклувались Бережанці, зокрема пластова молодь.

По смерти полк. д-ра Ковшевича, пост окружного військового команданта зайняв підполк. Лякіні, ад'ютантуру перебрав сотник д-р Володимир Левицький.

**
*

В ночі з 21 на 22 листопада 1918 р. українські війська з боями вийшли із нашого княжого города Львова. Начальна Команда, з полк. Гнатом Стефановим, 25 листопада переїхала до Бережан. Для потреб відступлено один поверх в будинку окружного суду. В Бережанах відбулась реорганізація Штабу УГА, який тоді офіційно названо Начальною Командою Української Галицької Армії. Начальником санітарних частин польових формацій УГА був лікар д-р Кость Танячкевич. Начальником санітарного складу при Державному Секретаріяті Військових Справ, був підпол. Володислав Білинський. 1) Незабаром Начальну Команду УГА перебрав дипломований офіцер б. царської гвардії, генерал Омелянович-Павленко із своїм начальником оперативного штабу, полк. б. рос. армії Мишковським, і з майором б. австр. ген. штабу Альфонсом Ерлє. Полк. Мишковський був здібним організатором. Він перевів реорганізацію УГА, поділивши її на 12 бригад; кожна мала технічне забезпечення і творила сама в собі повновартісну бойову одиницю. Ген. Павленко недовго був у Бережанах, виїхавши з вужчим штабом до м. Бібрки, де стояла його головна квартира — бажав бути ближче Львова. Згодом Начальна Команда переїхала до Ходорова.

З кінцем листопада 1918 р. Бережани відвідав Гол. От. Симон Петлюра. Він прилюдно промовляв до війська на ринку в Бережанах, того ж дня в залях старшинської харчівні на пошану Головного Отамана відбувся парадний обід.

Головний отаман С. Петлюра відвідував Бережани ще двічі. Про відвідини в березні 1919 р. станиславівська „Республика" з 5. березня, що виходила тоді за редакцією Івана Кривецького, подала таку но-

татку: „Головний Отаман Симон Петлюра прибув першого березня до Бережан. Вітало його місцеве громадянство та військові установи на чолі з полк. Лякіні, окружним військовим командантом. Почесна сотня запасного Коша ім. Гетьмана Дорошенка зложила належний звіт, відтак старшинська група під проводом сотн. Петра Бігуса. Від імені Бережанського повіту, вітав Головного Отамана, повітовий комісар-староста радник Іван Масляк, а від управи міста — посадник Тимотей Старух. В старшинській харчівні відбулося прийняття та нарада старшин. О год. 5-ій після полудня, Головний Отаман від'їхав до Потутор. На вимогу Головного Отамана був висланий полк з бойових частин повіту Рогатин під Житомир. Полком командував сотн. Дмитро Тихий."

Чергові відвідини Гол. Отамана С. Петлюри мали місце в травні того ж року. Тоді Ходорів був вже загрожений ворогом і 19 травня ген. Павленко з ген. Курмановичем і оперативним штабом переїхали до Бережан. Штаб займав ті самі залі в будинку суду, які займав у листопаді 1918 року.

20 травня 1919 р. в Бережанах відбулась велика військова нарада, в якій крім ген. Павленка і ген. Курмановича, взяли участь: Гол. Отаман Петлюра, полк. Микитка, полк. Гр. Коссак, полк. Стефанів і начальники штабів. Полк. Микитка пропонував перевести армію в Карпати, в напрямі Чехо-Словаччини, де в обмін за нафту, могли б дістати амуніцію. А потім від заходу через Стрий і від сходу – українські війська спільно заатакували б польську армію. Таким способом могла б бути знищена польська армія, яка оперувала в Східній Галичині. Хоч усі цей плян підтримували, Гол. От. Петлюра його не схвалив. Про ту нараду і плян полк. Микитки, згадує також польський мемуарист 2) додаючи від себе таку зауважу: „Пропозиції полк. Микитки не проведено в діло. Не відомо тільки, чи причинилась до цього польська офензива, чи може факт, що вже 28 квітня у Варшаві підписав умову з Польщею п. Курдвановський, висланник Мацієвича, міністра закордонних справ Директорії . . . Вже були визначені і міністри нового кабінету, про який була мова в цьому договорі, серед яких був і граф Ґрохольскі, поляк з-під Винниці. Цей договір не був зреалізований, а Курдвановського опісля здискваліфіковано . . ."

21 травня був в Бережанах секретар внутрішних справ, д-р Іван Макух. В залі магістрату відбулась нарада громадських комісарів-війтів та представників місцевих урядів. Там д-р Макух виголосив заспокоюючу промову, мовляв, може дійти і до відвороту, але тільки на короткий час – „бо ми повернемось!" Через два дні до Бережан прибули автами члени секретаріятів із Станиславова, бо саме тоді румунська армія почала наступ на Покуття. . .

30 травня по полудні увійшли до Бережан перші польські стежі групи полк. Сікорського. Та через два тижні польські війська були примушені швидко покинути місто,в наслідок пролому під Чортковом. Втікаючи, на залізничій станції ворог залишив багато військового майна,

в тому два вагони амуніції, якої так дуже бракувало нашій армії. Наші війська не йшли, а прямо гнались на возах за ворогом-поляками. Він 16-го до 21-го червня тривали переможні бої. В місті був постій штабу 2-го Корпусу Галицької Армії, яким командував тоді полк. Мирон Тарнавський, згодом начальний вожд УГА. Начальним вождом в часі чортківського пролому і дальшої офензиви був генерал Олександер Греків. 3) Польські війська під командою ген. Єнджейовского, відступили на лінію Поморяни-Бурштин. Однак не вдалось нам остаточно закріпити ту перемогу через відсутність амуніції і тому в липні 1919 р. наші війська покинули територію Галицької Волости.

Військові формації, що відходили з Бережанського запасного коша під Львів, приділювано до різних фронтових груп. У січні або лютому 1919 р. була організована „Бережанська Бриґада", яка ввійшла до складу II Корпусу під командою полк. Тарнавського. Бриґада брала участь у здобутті Бережан в „Чортківській офензиві", відтак у дальших боях на Україні, ділила долю й недолю з усією армією в „Чотирикутнику смерти" і врешті-решт у таборі полонених у Тухолі.

---

1) Мгр Володимир Кривокульський — „Санітарна частина УГА", „Літопис Червоної Калини" Львів, лютий, 1938 р., стор. 15.

2) Стан. Вішнєвскі „Бжежани і креси ве войнє українъско-польскей", стор. 174.

3) Ген. Олександер Греків, народився 12 квітня 1875 р. на Чернігівщині; помер 12 березня 1959 р. у Відні. Командував УГА в періоді від 9 червня до 5 липня 1919 р.

Курс ланкових Хліборобського Вишколу в Бережанах 1942-43 рр. Сидять з-права Г. Сачик інструктор, З. Мудра, секретарка „Сіль. Госп.", А. Мороз директор філії „С.Г.", Степан Щур інструктор, Д. Барилка інструктор.

Д-р Володимир Калина

УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ
в боях за Бережани

„Коли польський плян задержати Чортківську офензиву на лінії Купчинець, перейти глибоким клином до протинаступу й розбити УГА на дві частини – не вдався завдяки бриґаді УСС, французько-польський штаб вирішив спробувати це ще раз на лінії Бережан. Битва за Бережани в часі, як Франція вмішалась активно до війни по польській стороні, це в українсько - польській війні – найбільша битва.

Проти двох польських дивізій, якими командували французи, станули до бою чотири галицькі бриґади. Штаб нашої армії доручив захоплення Бережан полк. Бізанцові і віддав йому в диспозицію п'ять бриґад УГА.

З півдня підійшла під Бережани 7-а бриґада УГА, а зі сходу 3-тя і 12-та, і 17-го червня 1919 р. почалися бої за цю важливу місцевість. Третього дня спрямовано туди і бриґаду УСС (вона мала ч. 1), що спішними маршами надходила через Козову - Козівку. Раненько 19-го червня вдарили сотні УСС на село Жуків, прорвали польські фронтові зв'язки і станули проти Бережан фронтом з півночі. Польським дивізіям остався тільки один „отвір" на захід. Перший полк УСС зайняв позиції: на лівому крилі перший курінь, дальше третій, а на правому другий курінь. Сотник Білинкевич (другий курінь) мав особливе доручення перерізати полякам в критичному менті шлях відступу на Нараїв. Це йому – як відомо – тільки частинно вдалось тому, що одинацята бриґада, яка мала важливе завдання в третьому дні боїв, – спізнилась. За нашою бриґадою зайняла позиції бриґада артилерії (15 батерій) під командою майора Я. Воєвідки.

Ключевою позицією поляків були окопи на цвинтарі в Гиновичах, на горбі. Цей горб домінував над цілою околицею і загороджував шлях на Бережани. Треба було передовсім здобути цю позицію. Я дістав наказ з'явитися в штабі полку. Там доручено мені завдання: з одною боєвою сотнею підійти крито лісом аж під цвинтар села Гиновичі, та о годині 6-ій вечером блискавичним ударом його захопити. Знак до наступу подасть наша артилерія, що в тій годині почне обстрілювати фронт. По шостому шрапнелі, що розірветься над цвинтаром, ми маємо рушити в атаку. Про зайняття цвинтаря повідомити двома зеленими ракетами, а тоді вся бриґада УСС піде в наступ. На це призначено другу сотню „Куреня смерти", що нею командував пор. Ґоїв. Чети вели: хорунжі І. Гнідь, О. Стеткевич, Іван Скоропада. Скорострілами команду-

вав відомий ризикант, старший десятник, Копій.

Підійшовши на край лісу, сотня розвинулась в три пробоєві хвилі. Перша залягла на краю ліса. Додано нам дві польові гармати, що масковані, з прямим націлом, ждали наказу. Я приказав висадити на дерева два скорострільні і приготовитися так, щоб під час наступу піхоти безперервно обстрілювати рови на цвинтарі – понад голови наступаючих. Лежачи за висуненим корчем на самому краю ліса, я обсервував далековидом свіжі рови польських позицій та з узгідненим в штабі годинником ждав 6-ої години. Направо від мене в лісі стояла пів-батерея, а наліво лежала готова друга сотня. Один свист польовим свистком мав означати „увага", два свисти – гарматам і скорострілам „вогонь", а піхоті „вперед".

Точно о годині шостій відізвалася наша артилерія. Бахнула одна ґраната, друга, а там і перший шрапнель над цвинтарем. Я подав один свисток. Перша лінія підповзла тихенько на сам край лісу і наложила баґнети на кріси. Перед лісом розтягався яр, а за ним на горі цвинтар. Ми були на його правому крилі, а не з фронту. Знову впало кілька ґранат, а там другий і третій шрапнель. Ще кілька ґранат і четвертий шрапнель. У нас настороженість і мертва тишина. Знову ґранати і п'ятий, а врешті шостий шрапнель. Різкий свист два рази, і заграли з дубів скорострільні, загарчали картачами розмасковані гармати, а одночасно скочила бистрим бігом в діл піхота, – перша, друга і третя хвилі. Цільний дощ заліза зовсім заляв польські рови. Вже в долині блиснули вечірні промені сонця на баґнетах наступаючих хвиль. Копій – як завжди – закинув шапку дашком догори і з дерева вишукує „візерунки" по ворожих ровах. Перша хвиля вже пнеться вгору, друга підбігає і згущує першу. Понад їх головами сипляться серії із скорострілів. Поляки відстрілювалися наосліп, заскочені несподіванкою. Весь час куриться свіжа земля їхніх ровів від наших скорострілів. Даю знак рукою і гармата мовкне, бо наші шоломи вже тільки кількадесять кроків перед ворожими ровами. Одне „Урра!" і рови в наших руках. Чоти підійшли під охороною власного вогню майже без втрат і вдарили на баґнети. Так пройшло те все раптово, що поляки не змогли зорганізовано, на команду протиставитись своїми баґнетами. Більшість польської сотні попала в полон, а решта чимдуж відступила дозріваючими житами на Лапшин. По зелених ракетах грянув барабанний вогонь із усіх 15-ти батерей. Вогонь батерей закурив пилом наше передпілля і стіною посувався вперед, відповідно до нашого ходу. Беремо Лапшин. Одночасно направо від нас – як це нам згори видно – розвинена вся бриґада УСС-ів рушає в атаку. Земля дрижить під шаленим обстрілом з обох сторін. Перед нами курява розпиленої ґранатами землі затемнює вид. Перша лінія ворога буревійно зметена атакою УСС. Серед гуків, криків, вибухів команда „Вперед" чергується із „Урра!" За рікою довжезний фронт УСС-ів вдаряє на ворога. Під блиском баґнетів усіх 12-ти сотень УСС-ів паде польська головна оборонна лінія. Вони горячково зміцнюють нову позаду, підтягають запас з Бережан. Бриґада УСС розвиває шалене

темпо. Паде третя лінія польської оборони. Ми на лівому крилі бриґади, зближаємось до бережанського ставу. Вже зовсім стемніло, як польський наступ заломлюється під нашим ударом. Раненого бриґадира Букшованого відпроваджують до перев'язки... підходить запас інших сотень. Бриґада УСС групується до дальшої атаки, а тим часом франко-польський штаб евакує Бережани й наказує відступ. Черговий наш наступ натрапляє на слабий спротив. Бережани здобуті. Між поважними втратами по польській стороні було і сім вбитих французьких старшин.

Крім полонених, дістали ми багато так дуже потрібного воєнного матеріялу, військових одягів (між іншими і американських), гармат, льокомотив, а що найважніше - набоїв... І був це справді радісний день.

---

1) „Свобода" від 24 квітня 1954 р., ч. 79 — Джерзі Сіті, ЗСА.

Школярі „Рідної Школи" в Бережанах прийняли перше св. Причастя. Сидять зліва, директор школи Петро Будз і учителі — Оля Бородайко-Целевичева, о. катехит Володимир Соломка, Дозя Пересадівна, Антін Крамарчук.

Франко Запутович

ТРЕТЯ БЕРЕЖАНСЬКА БРИҐАДА
(С п о г а д)

Територіяльно я не пов'язаний з подіями на Бережанщині, бо походжу з Коломийщини. Але доля судила мені бути в Українській Армії шефом штабу бриґади, що мала назву „Третя Бережанська Бриґада". Двічі був я шефом штабу тієї бриґади – під час боїв біля Львова і в Україні під час наших змагань з большевиками та з армією ген. Денікіна; був і свідком її ліквідації 10 травня 1920 р., на полях між Райгородком і Нижньою Кропивною, біля міста Гайсина. Команданти бригади часто мінялись, начальники штабу рідше, а я був найдовше з усіх. Тому, почуваюсь морально зобов'язаним хоч коротко згадати про цю бриґаду в Бережанському альманаху. Подаю коротко тільки те, що пам'ятаю, або можу собі пригадати з допомогою доступних друкованих джерел. 1) Впродовж понад сорока з гаком років не одно забулось і поплуталось у пам'яті.

Третя Бережанська Бриґада – як і вся УГАрмія в той час – формувалася у вирі наших Визвольних Змагань під Львовом взимку 1918-19 року, себто після виходу наших військ із Львова. Спочатку це була тільки фронтова група (у грудні 1918 і в січні 1919 рр.),що вела бої на південь від Львова в околицях сіл Сокільники - Скнилів - Оброшин. Здається, там воювали тоді відділи наших УСС-ів і Коломийський курінь пор. Омеляна Найди. Фронт хитався то в один то в другий бік, аж з початком січня 1919 р. устійнився на вищезгаданій лінії і тоді цей відтинок фронту отримав назву „Група Наварія" — від осідку команди цієї групи в місцевості Наварія. 4 січня 1919 р. команду цієї групи очолив полк. А. Легар угорець, шефом штабу став сот. Р. Якварт. До складу групи входили тоді курені, що походили зі Станиславова і Коломиї. та один Львівський курінь „ім. Князя Льва", під командою сот. Зенона Черевка. Саме той курінь, як пригадується, мав стрільців та старшин з Бережан. Короткий час до груги належав ще другий курінь УСС, під командою сотн. Богдана Білинкевича. У цьому районі був також курінь пор. Лісковацького, що складався з трьох сотень: Бережанської, Бурштинської і Жидачівської. Цей курінь згодом увійшов до складу Третьої Бережанської Бриґади. Артилерія походила зі Станіславова, спочатку як „Група Басівка", під командою пор. Т. Мацькова. В околиці села Скнилова стояла також наддніпрянська батерія, так зв. „Козятинська", але недовго – її перекинули на якийсь інший відтинок фронту. Хто був її командантом, не пам'ятаю. Станиславівським ку-

рінем командував сотн. Петро Бакович. 6 січня 1919 р. прибув я до тієї групи, як комендант четвертого куреня Коломийського полку „ім. Петра Дорошенка". Тоді йшли бої за Сокільники і Скнилів. Мій курінь розташувався у Басівці, як запас групи. З недалекого фронту долітав клепіт скорострілів і вибухи артилерійських стрілен. Усю ніч ревли наші гармати в Басівці і в околиці, обстрілюючи головний двірець і саме місто Львів.

Наше командування сподівалося польського наступу, що мав початись 14 січня. Але ми докладали зусиль, щоб випередити поляків загальним наступом нашої армії на Львів 11 січня. Групі „Наварія" припало важливе завдання: вдарити вздовж залізничного шляху Львів - Стрий і через Скнилів — зайняти головний залізничий двірець — Львів. Саме тоді сталась зміна в команді групи „Наварія": на місце полк. А. Легара прийшов полк. Іван Омелянович-Павленко. Полковник Легар мав інший плян і зажадав, щоб наш наступ відкласти на кілька тижнів та ліпше його підготувати. Начальна Команда не погодилась, і полк. Легар зрікся команди групи. 2). Наступ мусів відбутись — і відбувся бо так приказала Начальна Команда . . .

Мені припало таке завдання: вдарити двома куренями вздовж залізничного шляху через Сиґнівку і Зимну Воду, щоб захопити головний двірець. Мав я два курені — четвертий Коломийський під командою сотн. Ілька Бодруґа, другий курінь УСС-ів під командою сотн. Б. Білинкевича, та імпровізований панцирник зі скорострілами й гарматами на плятформах, під командою пор. артилерії Зубрицького; у резерві стояв Львівський курінь сотн. З. Черевка. Праворуч від моєї групи наступали частини УСС-ів, під командою сотн. Зенона Носковського на село Скнилів, а на моєму лівому крилі мала наступати Гуцульська сотня під командою четаря Гр. Голинського — на Барташів. Погода була непригожа: мряка, земля розмокла, пізніше ще й дощ почав накрапати.

Раннім-ранком 11-го січня, усі частини зайняли визначені вихідні позиції і о год. 6-ій почався наступ. Другий курінь УСС сотн. Білинкевича, посувався обабіч залізниці разом із панцирником а ліворуч від них — четвертий Коломийський курінь сотн. Бодруґа. Моя польова квартира була у залізничій будці ч. 4, де збігалися усі телефонічні зв'язки з моїми частинами і командою „Групи Наварія", якою командував полк. Іван Омелянович-Павленко. Спочатку все йшло добре: другий курінь УСС зайняв Сиґнівку і здобув кілька ворожих гармат, але четвертий Коломийський курінь — серед мряки зостався десь на мокрих городах і далеко не просунувсь; Гуцульська сотня чет. Голинського на нашому лівому крилі — натрапила на сильний ворожий спротив і взагалі не пішла вперед. Зв'язку з оперуючими частинами сотн. Носковського, який зайняв Скнилів, також не вдалося втримати в наслідок мряки. УСС-и мусіли під тиском ворожих сил покинути Скнилів. Поляки скоро зібрали свої розбиті частини і отримавши ще й підмогу, вдарили на мої наступаючі частини, відібрали Сиґнівку і свої гармати

та примусили сотн. Білинкевича наказати другому куреневі УСС-ів відійти на вихідні позиції. Самотній четвертий Коломийський курінь – також відступив. Наступ не вдався, хоча ми всетаки розбили ворожі пляни, не допускаючи поляків до наступу призначеного на день 14-го січня. Ще тривали сутички й стрілянина на різних відтинках – вкінці фронт устійнився, так що до квітня більших боїв на фронті „Групи Наварія" не було.

Десь у лютому 1919 р. повідомив мене сотн. О. Кравець з Наварії, про призначення мене шефом штабу „Групи Наварія" з наказом передати команду четвертого Коломийського куреня сотн. І. Бодруґові. Тоді той курінь тримав фронт у селі Сокільниках. Десь в тому часі, покликала Начальна Команда полк. І. Омеляновича-Павленка і мене як начальника штабу, до Ходорова на нараду. Там були всі команданти груп із своїми начальниками штабів, під головуванням ген. Ом. Павленка. Тоді вирішено вдарити всіми можливими силами на залізничу лінію Перемишль-Львів, щоб опанувати ту лінію і місто Перемишль. Той прорив частково вдався під час пролому під Вовчухами ще в половині лютого 1919 р., але його не використано як слід і залізнича лінія Перемишль - Львів залишилася в польських руках. На початку березня відкликано полк. Івана Ом.-Павленка з Наварії. На його місце прийшов тимчасово отаман Черський, а згодом підполк. Арнолд Вольф Я залишився дальше начальником штабу.

На провесні 1919 р. наступила реорганізація нашої Армії: створено тоді три корпуси, а з поодиноких фронтових груп – бриґади. Тоді наша група одержала назву „Третя Бережанська Бриґада", тому, що на майбутній її осідок було призначено місто Бережани. Командантом бриґади залишився підполк. А. Вольф – колишній активний австрійський старшина, по національности німець з Чехії, а я був далі шефом штабу. До штабу бриґади належали ще: о. Володимир Галайчук – польовий духовник, 3). чет. Богдан Марак, як персональний референт, хор. А. Хома – командант кінного відділу кавалерії, лікарем бриґади був якийсь угорець чи жид, який під час нашого першого відвороту залишився в одному селі біля Бібрки, вдаючи хворого. Те місце зайняв тоді медик Володимир Сенчина. Ветеринарним лікарем був четар д-р Юліян Соневицький, начальником розвідки – пор. Шлемкевич: харчовим старшиною постачання – пор. Мурин. Саперним відділом командував четар інж. Євген Бородаєвич, командантом польової жандармерії був якийсь хорунжий а старшиною зв'язку (телефони) якийсь четар — їхніх прізвищ вже не пам'ятаю. Крім них, були ще старшини з різними функціями, які прибули трохи пізніше до штабу бриґади, як напр., четар Мирон Дольницький, котрий працював в оперативному відділі, хор. д-р Заклинський, що мав зайнятися збиранням матеріялів до історії бриґади.

Бриґада мала тоді три курені піхоти і один полк артилерії, що постав із давнішої артилерії „Групи Басівка". Командантом Львівського куреня полку ім. кн. Льва – був сотн. Зенон Черевко, четвертого Ко-

ломийського куреня – полку ім. П. Дорошенка – сотн. І. Бодруґ, а Станиславівського куреня – сотн. П. Бакович. Третій полк артилерії був під командою сотника, згодом отамана Юліяна Шепаровича. Впродовж лютого, березня і на початку квітня 1919 р. панував на нашому відтинку майже цілковитий спокій, крім звичайної перестрілки, особливо артилерії, що держала під обстрілом головний двірець у Львові.

Нарешті розпочався великий польський наступ, саме на нашому відтинку в кінці квітня 1919 р. – ударом на наші бриґади: другу Коломийську, третю Бережанську і сьому Львівську; які належали до третього корпусу, та й інші частини нашої Армії. Тоді ми втратили Сокільники, Басівку, Наварію і подалися на Зубру і Солонку. Сусідні бриґади з другого і третього корпусів мусіли також відступити під ударами далеко сильнішого – кількістю і зброєю ворога. У травні наш фронт заломився зовсім, почався повний відворот УҐАрмії на південний схід. Армія відступала серед зазятих боїв – етапами. Наша бриґада відступала в складі другого корпусу через район Бібрки, Рогатина, Бучача і Чорткова на Ягольницю. На початку червня наша армія була стиснена в трикутнику на південь від Чорткова, між Дністром і Збручем. Наша бриґада була розміщена по селах на південь від Ягольниці. Команда бриґади була в селі Мухавка.

Наступ

Саме з того трикутника розпочалася так зв. „Чортківська офензива". Сьома Львівська бриґада, під командою підполк. Бізанца, що була розташована у районі Ягольниці (на південь від Чорткова) і втратила під натиском ворога Ягольницю, одержала наказ від Начальної Команди – відібрати її протинаступом. 7-го червня, ця бриґада відібрала Ягольницю. На другий день прийшов наказ рушити наступом на Чортків, разом з третьою Бережанською і першою бриґадою УСС-ів. Наказ виконано, здобуто Чортків і Вигнанку. Потім уже інші бриґади першого і третього корпусів – перейшли в наступ. Добуті успіхи були заохотою наступати далі – хоча це було дуже ризиковне діло, бо наша армія була виснажена в наслідок відвороту з-під Львова і майже без набоїв. Та наказ – наказом і Армія пішла вперед, тим легше, що поляки вважаючи нашу Армію за розбиту, відтягнули свої головні сили з нашого фронту.

Після здобуття Чорткова наша бриґада пішла на Бучач, звідти на північ в сторону Денисова, а дальше на захід через Потутори, Шибалин на Бережани. За місто Бережани йшли кілька днів завзяті бої. Брали в них участь крім 3-тьої Бережанської бриґади, також бриґада УСС-ів і 7-ма Львівська. За здобуття Бережан 18-го червня 1919 р., всі три бриґади одержали похвалу окремим наказом Начальної Команди від 21-го червня 1919 р. ч. 37, що починається словами:

„Після чотирьох днів тяжких боїв нами здобуті Бережани. Честь і хвала славетним військам, особливо 3-тій Бережанській, 7-ій Львівській бриґадам та бриґаді УСС, серед їх геройських вчинків і твердос-

ти пройшла більша частина боїв. Від імені Начальної Команди дякую Командантові II-го Корпусу генер. чет. Тарнавському, начальникові штабу полковникові Шаманекові, командантам бриґад, куренів, сотень і всім старшинам і стрільцям, особливо командантам 3-тьої і 7-ої бриґад полк. А. Вольфові, підполк. А. Бізанцові та командантові бриґади УСС отам. Букшованому і його військам. 4).

Начальний Вождь Укр. Гал. Військ
Ген-пор. Греків вр.
Нач. Штабу Армії
Полк. Тарнава вр.

Після здобуття Бережан третя бриґада пішла через Нараїв до Гнилої Липи, в район Янчин - Фирліїв. Команда бриґади була в Нараєві. Тут над річкою Гнилою Липою застрягла офензива. Був уже кінець червня. Саме в тому часі, як наш другий корпус хотів сфорсувати Гнилу Липу в районі Перемишляни - Янчин - Фирліїв – 28-го червня 1919 р., поляки стягнули свої резерви назад на наш фронт і перейшли до проти-наступу. Команда нашої бриґади видала вже була своїм куреням наказ форсувати річку між Янчином і Фирлієвом вранці о 6-ій год., але поляки випередили нас на півгодини, вдаривши великими відділами на наші курені, перейшли Гнилу Липу і відкинули нас на Нараїв. Увесь фронт захитався і другий корпус, що мав вдарити на Перемишляни, мусів також відступати. В дальшому ході наша бриґада відійшла на Бережани. Ще деякий час 3-тя бриґада й інші частини з другого корпуса, а головно перша бриґада УСС, боронили місто, зайнявши позиції на горі Лисоні — але недовго. Почався другий відворот нашої армії – вже остаточний, бо за Збруч. З-під Бережан подалась наша бриґада етапами, зводячи по дорозі завзяті бої з ворогом, через поля Пантелихи на Копичинці і далі в бік Збруча; 15 - 16 липня бриґада перейшла Збруч і подалась на Велику Україну – Наддніпрянщину. В часі відвороту знову змінився командній склад 3-тьої бриґади. Начальна Команда відкликала полковника А. Вольфа, який в часі Чортківської офензиви був піднесений до тієї ранґи, і передала йому команду другого корпусу, іменуючи його одночасно генералом. Командантом 3-тьої бриґади іменовано отамана Лисняка, а я залишився й надалі начальником штабу.

За заслуги під час Чортківської офензиви, сотник артилерії Юліян Шепарович був іменований отаманом, а пор. Зубрицький - сотником.5).

На Великій Україні

За Збручем становище було незавидне: майже вся Україна знаходилася в руках двох ворогів – большевиків і Денікіна, лишень район Кам'янця Подільського був ще в руках уряду УНР. Крім СС-ів полк. Є. Коновальця, українського війська майже не було. УГАрмія, яка мала відпочивати в районі Ярмолинці--Дунаївці-Нова Ушиця, мусіла здо-

бувати нову територію. Гол. От. С. Петлюра домагався наступу на большевиків, на Київ. Дійова армія, що тоді тримала ще фронт, була невелика: дивізія СС-сів, рештки Запорізьких Дивізій та значний повстанський загін Тютюнника — всіх разом, можливо понад — шість тисяч бойовиків, УГАрмія хоча й знеможена, нараховувала тоді яких 40 - 50 тисяч бойового стану.

І наша Начальна Команда вирішила піти на Київ. Третя Бережанська бриґада входила до складу другого корпусу, що під командою генер. А. Вольфа мав хоронити ліве крило групи першого і третього корпусів, які під командою генер. Кравса йшли на Київ.

Ще заки почався похід на Київ, відійшов з нашої бриґади отаман О. Лисняк в наслідок нещасливого випадку: четар М. Дольницький незручно чистив чи оглядав свій револьвер, він вистрілив і куля потрапила в ногу отамана Лисняка. Команду перейняв тоді здається отаман Кніттель, а опісля, вже в часі походу наших бриґад на Київ – отаман Сень Горук. З ним прийшов і новий шеф штабу, а мене відкликано до диспозиції Начальної Команди. Прізвища нового начальника штабу не пригадую.

Охороняючи ліве крило головної групи генер. Кравса, наша бриґада разом з іншими частинами другого корпусу, брала участь в боях за Проскурів, Староконстантинів, Любар, Троянів, Житомир аж по Коростень – це все впродовж короткого часу, від 27 липня до 30 серпня 1919 р. Здобуття Києва групою генер. Кравса 30 серпня було триюмфом нашої Армії та одночасно – початком нашої катастрофи. Армія Денікіна використавши нашу перемогу над большевиками, вбилася клином між нашу і большевицьку армії, загортаючи собі Київ. Цим у свою чергу скористувались большевики і вдарили на наш другий корпус в районі Коростеня, відкидаючи наші частини, отож і третю бриґаду в район Житомира, а потім аж по Бердичів у половині вересня. Біля 20 вересня частина другого корпусу – в тім і наша бриґада перебувала в районі Бердичів-Козятин. Ми знайшлися між двома ворожими фронтами – большевицьким і денікінським, в районі Житомира - Бердичева - Козятина.

Саме в той час Начальна Команда призначила мене вдруге начальником штабу 3-тьої Бережанської бриґади, а командантом – отамана Кучеру. Тому, що на большевицькому фронті бої припинились (большевики втягнулися в поважні бої з Денікіном в районі Києва) — нашу Армію перегруповано. Увесь другий корпус а в тому й нашу бриґаду – перекинено на денікінський фронт, у район Гайсина в село Мельниківці. Стояла холодна й мокра осінь - жовтень - листопад 1919 р. Хоча наші відділи були виснажені докраю, обдерті і хворі (тиф), однак бої не припинялися. Ворожі сили натискали з усіх боків, головно денікінці. Наближалася катастрофа. Ми являлись вже не армією, а радше обозом хворих, рухомим шпиталем або трупарнею. Не було виходу із так зв. „Чотирикутника смерти". Наші стрільці і старшини падали і ги-

нули як птахи від лютого морозу. Настали критичні дні. Начальна Команда УГА розпочала переговорювати з Денікіном, нав'язавши з ним контакт саме через третю Бережанську Бриґаду, що стояла на фронті в околиці села Мельниківці, біля Гайсина. Делеґацію, що мала переговорювати з представниками Денікіна, очолював отаман О. Лисняк. Було це на прикінці жовтня. Переговори довго не тривали, хоча й відбувалися серед великого і жахливого напруження – вони закінчились перемир'ям, ратифікованим нашою Начальною Командою, себто уже генер. Микиткою дня 19 листопада 1919 р., (генер. Тарнавського було позбавлено тоді посту Начального Вождя УГАрмії).

На підставі цього договору, УГАрмія мала перейти на відпочинок. Почалося нове перегрупування наших корпусів, бриґад і їхніх частин. Нашій третій бриґаді приділено на відпочинок села біля містечка Немирова, де була команда другого корпусу. Команда і штаб нашої бриґади розташувались на зиму в одній цукроварні біля Немирова. Та не довго судилося нам відпочивати: під натиском большевиків з півночі почала відступати армія Денікіна, а з нею і нам довелось покидати затишні відпочинкові житла й тягнутися з нею кудись на південь – у невідоме, бо й звідти тиснули большевики на денікінців. Але ми в той час взимку 1919 - 1920 рр. вже не були навіть рухомою Армією, тільки великим обозом хворих – без шпиталів, без ліків, без потрібної кількости лікарів, без опіки... і що найгірше без політичного проводу. 6). А військовий провід не бачив ніякого виходу. Одні радили відступати з армією Денікіна, інші – шукати зв'язку з відділами ген. Ом. Павленка, який пішов у „Зимовий похід": ще інші казали покинути Денікіна і йти з большевиками. Були й такі, що радили взагалі не рухатись, здатися на рішення долі: „Ми засуджені на загибель" – вони казали... Бо хто мав чи міг відступати, коли більшість була хвора, або ще немічна по хворобі ? Тільки – здорові ! Хворі, немічні мусіли б залишитись на ласку большевиків. Але прийшов наказ відступати з армією ген. Денікіна і ті, що могли – пустилися в дорогу. Пішла і наша бриґада на південь. Дорога відбувалася етапами, це діялось в грудні 1919 року. Я висував думку не відступати з армією Денікіна, а залишатись на місці, в жадному випадку не поспішати з відступом – шукати зв'язку з частинами ген. Ом. Павленка, що заховалися десь у наших околицях. Командант бриґади от. Кучера був іншої думки: „Мусимо відступати з армією Денікіна, бо такий є наказ", – переконував мене й інших. Ми тоді посперечалися таки добре: мене було звільнено від обов'язків шефа штабу бриґади, а от. Кучера покинув команду бриґади і відійшов в розпорядження Начальної Команди. Командантом третьої бриґади став сотн. П. Бакович, виконуючим обов'язки шефа штабу – пор. Марак. Я залишився при штабі бриґади, однак без жадного приділу. Під час відступу прибув до нашої бриґади лікар д-р А. Ґаврилюк, але незабаром захворів і помер. У такому складі наша бриґада прибула до містечка Бершаді. Там у районі містечка розташувалися наші частини, а в околиці – інші частини другого корпусу.

Безвихідне положення

У м. Бершаді застало нас об'єднання УГА з большевиками. Ми в м. Бершаді як і всі частини УГА – були фактично поставлені перед доконаним фактом. Бо все, що діялось тоді в Начальній Команді і в місті Винниці, нам було зовсім не відоме: напр., що там творився якийсь „ревком", і що робили там от. Никифор Гірняк, або сотн. Гадзінський та інші. Про арешт наших генералів ми довідалися значно пізніше. Арештування начального коменданта генерала О. Микитки і шефа штабу генер. Ціріца викликало серед нас тривогу, замішання, адже така доля чекала й кожного з нас. Тиф і тут нас не покидав: Здорові ждали на хворобу, а хворі – смерти.

Перебуваючи в Бершаді, ми готувались до концерту на роковини Т. Шевченка; мав співати хор, мали бути деклямації і доповідь. Хором керував четар М. Дольницький. Тим часом наступило „об'єднання" з большевиками і все пішло шкереберть. Концерт не відбувся з вини большевиків, мовляв, доповідь, деклямації і взагалі вся програма не відповідають хвилі й не по лінії селянсько-робітничої ідеології... не так треба розуміти твори Т. Шевченка, як вас колись вчили і т. д. Зате відбувся того дня великий мітинґ, на якому виступав хтось із „наших" комуністів, здається Затонський чи Струхманчук, або Мих. Баран. Вони пояснювали нам, як нібито треба розуміти творчість Т. Шевченка. Не було іншого виходу — тільки слухати і мовчати.

Серед тієї непевности і тривоги відбувалася реорганізація УГАрмії, під диктат большевиків, які спочатку діяли дуже обережно. З трьох корпусів УГА зформовано три бриґади, а з колишніх бриґад, зформовано полки – і це вже була так зва́на „Червона УГАрмія" (ЧУГА). Кожну з цих бриґад приділено до іншої большевицької дивізії. З колишнього другого корпусу створили большевики першу бриґаду УСС (червоних). Третю Бережанську бриґаду перетворено на третій полк, що ввійшов до складу тієї першої бриґади УСС. Таким чином ота „червона бриґада УСС" мала тепер три полки: перший із давньої першої бриґади УСС, другий полк – з давньої сьомої бриґади і третій полк — з давньої Бережанської бриґади. З третього артилер. полку — створено артилер. дивізіон, під командою Юліяна Шепаровича. Комендантом першої бриґади УСС (червоної) став Михайло Баран, шефом штабу – кол. підполк. Альфред Бізанц, а політичним комісарем — Струхманчук. Комендантом третього полку залишився сотн. П. Баковић, ад'ютантом Б. Марак, комісаром був придніпрянець, мабуть Ревуцький, добра і чесна людина – добрий українець. Інші старшини давньої третьої бриґади, між ними і я, зачислялися до полку П. Баковича – але без функцій.

Спочатку квітня 1920 р. перекинено цю першу бриґаду УСС, на протипольський фронт під Чуднів (на захід від Бердичева) і приділе-

но до 44-тої больш. дивізії, 12-ої армії. Туди потрапив і третій полк, себто колишня третя Бережанська бриґада . . .

Під Чудновом в одному селі, де була команда третього полку, відсвяткували ми Великдень (11 квітня). Наш польовий духовник (ім'я забулось) відслужив Службу Божу у місцевій православній церкві і виголосив навіть проповідь, яка дуже сподобалась нашому полковому комісареві, бо й він був у церкві. Що з ним пізніше сталося – не знаю. Під час відвороту ЧУГА, після розгрому під селом Махнівкою, він десь пропав. Тут під Чудновом, наша перша бриґада ЧУСС-ів взяла участь у виборах делеґатів на з'їзд, скликаний командою 44 дивізії на 18 квітня 1920 р. до м. Бердичева. Вибрано тоді між ін. от. Н. Гірняка, сотн. Зубрицького, сотн. Ф. Запутовича та інших, разом понад п'ятдесят осіб. На тому з'їзді вибрано делеґатів на 4-тий „всеукраїнський з'їзд", що мав відбутися 1 травня 1920 р. у Харкові. Посилали туди щось з одинадцять делеґатів, між ними от. Н. Гірняка і мене. Та на з'їзд до Харкова я вже не поїхав, через події, що заіснували тоді на польсько-большевицькому фронті серед наших галицьких бриґад. Назрівала нова катастрофа.

На з'їзді делеґатів у Бердичеві, ми мали нагоду добре придивитися до большевиків і зорієнтуватись, до чого воно йде. Ясно стало, що УСРР – це блахман і обман. Червоний московсько-большевицький загарбницький дух носився довкола нас. Всюди залягував запах московського дьогтю – і не дуже старались закривати справжнє своє обличчя. Ми почували себе на тому з'їзді як „сливка в болоті". Всі промовці, крім галицьких говорили по московськи. Тільки хтось із делеґатів - наддніпрянців вирвався було з українською промовою, або якимсь запитом – і на тому все кінчалось.

Цікавий був виступ нашого „домашнього" комуніста сотника Івана Сіяка... Він покликуючися на „Пана Тадеуша" А. Міцкевича, на місце де говориться про визволення й відновлення Польщі і де поет каже, що тим визволителем буде хтось, що його поет у своїй візії назвав „а імє єґо єст чтердзєсьці чтери" — загадка, якої ніхто дотепер не вмів розгадати... Отож Сіяк твердив, що це ніхто інший, лише „Сорок четверта большевицька дивізія"... що її Міцкевич мав на думці у своїй візії... Це мовляв, наша сорок четверта дивізія, що стоїть під Чудновома з нею і перша бриґада Ч УСС-ів – є тим загадковим... 44 !

Повернувшись із з'їзду, я здав звіт з перебігу нарад на мітинґу при команді третього полку, бо так жадав комісар Ревуцький. Із фронту доходили тривожні вісті про завзяті бої, про якусь зраду галицьких бриґад... Вісті були непевні, неясні... Щось діялось, а що – про це ми дізналися дещо пізніше. Наприкінці квітня 1920 р. друга й третя бриґади, що постали з кол. першого й третього корпусів і належали до інших большевицьких дивізій та займали фронт на інших відтинках – почали свої протибольшевицькі дії, про які першу бриґаду не повідомили. 7). Одночасно, поляки почали свій наступ проти большевиків (24 квітня 1920 р) – і прорвали фронт. Перша бриґада Ч.УСС, розбита в

боях за Чуднів відступала як і вся 44-та больш. дивізія. Біля села Махнівки рештки 44-ої і першої бригади ЧУСС були 24 квітня розпорошені; тільки деяким відділам і частинам першої бригади, з її командантом М. Бараном і штабом бригади, вдалося вийти цілими й податись далі на схід. 30 квітня ще раз зібрано розбиті частини цієї бригади і зформовано з них дві групи. Одну з них, що складалася з решток третьої Бережанської бригади з гарматами, скорострілами, обозами та усяким майном, віддали під команду сотн. Ф. Запутовича. Не забули додати ще й комісара в особі якогось кол. четаря УСС, здається Левицького. Команду над другою частиною з решток кол. 7 Львівської бригади взяв на себе отаман Р. Волощук. Це все діялось в кінці квітня 1920 року.

Уся моя валка і частина от. Р. Волощука опинилися 1-го травня в районі сіл Скибинці-Черепин-Лобачів. Команда і штаб себто Михайло Баран, шеф штабу пполк. А. Бізанц, їхній комісар з решткою большевицьких недобитків, розташувались у селі Лобачів. Всі ті села були вже весною 1920 р. опановані і контрольовані українськими національними повстанцями – на загал добре зорганізованими, котрі мали певний зв'язок з генер. Омел. Павленком, що керував Зимовим Походом. Вони напали на село Лобачів і розбили чи роззброїли больш. частини, однак їхні штаби з М. Бараном якимсь чудом утекли.

Ми всі зі своїми відділами та обозами, розташувались в селі Черепині (чиСкибинці?) на великому майдані біля церкви. Коли я зі штабом вийшов на майдан перед церквою — що стояла на горбку – і пустився йти в сторону парохіяльного дому, де ми мали обідати і відпочивати, – ми побачили біля церкви гурток дядьків — може з десяток людей з ціпками в руках. Вони підсміхаючись і підморгуючи, супроводжали нас виразними поглядами. Я зрозумів, що це група повстанців, і зараз таки сказав півголосом до котрогось із старшин біля себе: „Це повстанці, бачите?" Ми пройшли повз них, і поздоровили: „Добрий день громадяни ! Дай вам Боже здоров'я !" — відповіли вони й ми пішли до дому священика. Розмістившися у їдальні, ми чекали на обід з польової кухні. Я ніби спокійно сидів розмовляючи зі своїми товаришами-старшинами, але вже снував плян на всякий випадок. Бачучи безвихідне становище і вважаючи безглуздям далі триматися наших ворогів-большевиків, я наважився на відважний, але й ризикований крок: віддатися з усім відділом і майном у руки повстанців без проливу крови, – добровільно. Коли б я цього не зробив, могло б дійти до бою і значних втрат, а це було непотрібно, повстанці не вороги а братисоюзники. Довго радити не доводилось, час летів... Біля мене був комісар, хоч й кол. УСС. Перед нами раптом з'явилась повстанча делегація – кількох селян з ціпками в руках, які й дали нам до вибору: або битися, або піддатися. Я відразу відповів, що стріляти не будемо і піддаємось, щоб не проливати братньої крови, і з нашим майном переходимо на їхню сторону. Так і сталось. Під час тих розмов з повстан-

ською делеґацією у домі місцевого священика, з'явився вістовий від моїх частин і повідомив, що на нас наступають якісь відділи з сусіднього ліска. Я дав наказ: „Не стріляти, чекати на дальші накази". Вістовий відійшов. Водночас почулись здалеку постріли і клекіт скорострілів. Чи це був напад повстанців на село Лобачів, чи може рештки больш. частин і наших УСС-ів билися ще десь з поляками ? Продовжуючи розмову з делеґацією повстанців, я знову зазначив, що перед нами одна мета – вільна від усякого ворога Україна ! А про дальшу нашу долю будемо говорити з командуванням Дійової Армії, з якою бажаємо налагодити зв'язок. На цому й закінчилися наші розмови. Треба було тепер скоро діяти, щоб вийти живими з небезпечного положення. На нас могли напасти якісь відступаючі больш. частини, або наступаючі польські війська. Я не знав, що діється довкола нас, що сталося з нашим больш. штабом і командою бриґади, що була в селі Лобачів. Повстанська делеґація запевнила нас, що з боку больш. частин нам вже нічого не загрожує, бо вони роззброєні в сусідніх селах, а команда і їхній штаб утекли і подалися в сторону Дніпра. Єдина загроза була з боку польських відділів, які могли з'явитись кожної хвилини. Тому ми чимдуж подались на Тетіїв до штабу повстанського відділу полк. Романенка; дещо з цінніщого і справного військового майна взяли собі повстанці, а решту ми забрали. До Тетіїва прибули ще й інші останки з нашої бриґади, в тому й старшини, як підполк. Бізанц, отам. Волощук, сотн. П. Бакович та багато інших. Це було вже 2-го травня. Тут відбулася нарада старшин, з участю полк. Романенка, щоб вирішити, що далі діяти? Це була дуже сумна нарада. Полк. Романенко ревно розплакався і в наших очах також показались сльози... Вирішено шукати зв'язку з Дійовою Армією генер. Омеляновича-Павленка. Наша валка рушила у дальший похід на південь, в сторону Уманя, де мав бути генерал. 3-го травня у м. Цибулеві на старшинській нараді вибрано „Воєнну Раду", що мала вирішувати військові і політичні справи. До цієї ради належали між ін. отам. Волощук, сотн. Ф. Запутович, сотн. Остап Кравець, сотн. Г. Куріца, сотн. Ганс Кох і пор. Ерліх. З обох військових частин — отам. Волощука і моєї, – створено трикурінний полк, під командою отам. Р. Волощука, а цілість названо наново бриґадою УСС, над якою обняв команду підполк. А. Бізанц, шефом штабу став пор. Ерліх.

Посуваючись далі через Монастирище на Гайсин і Бершадь, ми довідались, що в тих околицях є ще больш. частини. 6-го травня підійшовши під Гайсин, ми вирішили вислати делеґацію до польської команди в місті Немирові, щоб одержати дозвіл-згоду на перехід нашого відділу до Дійової армії генер. Ом. Павленка. Та всі наші заходи закінчилися нічим, бо поляки зажадали від нас цілковитої капітуляції, а про об'єднання наших частин з Дійовою Армією не хотіли й чути. Ми могли б ще якийсь час маневрувати, як досі між ворожими фронтами, але хто знав чим це могло б скінчитися, чи не гіршим як капітуляція.

Ми вже й так перестали бути боєздатною частиною, а зустріч з одним чи другим ворогом була неминуча раніше чи пізніше, що означало б остаточний розгром і загибіль навіть хворих. На додаток ми не мали вже ні харчів ані грошей на закупи. Реквізувати – означало б, грабити власний народ. Ми мусіли погодитися з неминучою долею і скласти зброю. Як місце капітуляції, вони призначили нам поле біля села Нижня Кропивна і містечка Райгородка, час – 10 травня, 10 зранку. Дня 9 травня 1920 р. у селі Нижня Кропивна на останній збірці ми відспівали наш гимн „Ще не вмерла Україна"... а 10 травня рано ми — склали зброю. Це був ніби похорон нашої армії: Українська Галицька Армія перестала існувати . . .

Поляки не дістали багато військового майна, бо майже все цінне і важливіше ми раніше передали повстанцям. Капітуляція відбулася спокійно, гідно без інцидентів. Стрільців і старшин переведено через Немирів і Вороновичі до міста Винниці і розташовано в брудних кримських казармах. Через кілька днів відіслано їх до табору полонених біля Проскурова, звідки по кількох тижнях стрільців звільнили додому, а старшин післали до табору в Тухолі. По дорозі до Винниці вдалося декому втекти, до Галичини або до Дійової Армії – себто до 5-тої Херсонської дивізії в місті Могилеві. Мені і ще кільком товаришам-старшинам із 3-тьої Бережанської бриґади, вдалося після капітуляції без перешкоди добитися на власну руку навіть з прибічною зброєю до Винниці і спинитись приватно у знайомих людей, щоб потім після довгих заходів таки дістатися до однієї з частин Херсонської Дивізії.

У Винниці був я ще свідком в'їзду Гол. Отам. С. Петлюри зі своїм союзником Юз. Пілсудським. Я саме сидів при столику в одній каварні і дивився крізь вікно, як вони проїздили. В одному куті залі, український смичковий квартет грав може й на глум не знаю, мелодію пісні „Гей не дивуйтесь, добрії люди... Там за Дашевом, під Сорокою — множество ляхів пропало ..." 8).

---

1) Дмитро Микитюк — „Укр. Гал. Армія 1918-1920 рр.", т. I і II.

2) Дмитро Микитюк — „Укр. Гал. Армія 1918-1920 рр.", т. II, стор. 111-119.

3) Помер від тифу в 1919 р., похоронений у Немирові.

4) Дмитро Микитюк — „УГАрмія 1918-1920 рр.", т. II, стор. 351 і дальші.

5) Дмитро Микитюк — „УГАрмія 1918-1920 рр. Наказ військам", ч. опер. 377 з 15 червня 1919 р., т. II, стор. 345.

6) Диктатор д-р Євген Петрушевич — виїхав 16 листопада до Відня, а Гол. Отаман С. Петлюра — у Варшаву трохи пізніше. Члени Директорії і Уряду УНР розбіглись у безпечніші місця, лишаючи Армію на призволяще. Як у нас тоді говорили: „Масти собі голову"...

7) Дехто твердить, що командант полку ЧУСС знав про пляновані дії, але сховав це для себе нікого не повідомивши. Тому ця бригада билася до кінця — аж до капітуляції.

8) У Літописі „Червона Калина" за 1936 р. ч. I. стор. 3., о. Ілля Бобиляк у статті під наг. „До історії Бережанської Бригади при II. Корпусі УГА" подає: „На наказ команди 3-ої Гал. Бригади, велася точно бригадна історія, що її списував хор. Ілля Бобеляк, сотн. Вінтоняк, пор. Євген Бородієвич, чет. Мирон Дольницький і хор. Мирон Заклинський..."

„Команда 3-ої Бер. Бриґади, враз із 7-ою Бригадою, дали почин до Чортківської офензиви. Золотими буквами записані імена таких старшин, як ген. Арнольда Вольфа, пор. Богдана Марака, пор. Михайла Гоя, пор. Кузьмина, отам. Юліяна Шепаровича, сотн. Черевка, пор. Любомира Макарушки, чет. Мирона Дольницького і багато інших".

Замітка про автора

Франко Запутович — народився 6 грудня 1891 р. в Коршові, Коломийського повіту. Закінчивши гімназію в Коломиї 1912 р. служив у 24 п. п. австро-угорської армії і як її офіцер брав участь у першій світовій війні на різних фронтах: сербському, італійському і румунському, за що нагороджено його високими відзначеннями. У 1918 р. вступив в лави УГАрмії і як сотник брав участь в боях під Львовом, (з четвертим Коломийським курінем ім. П. Дорошенка). Згодом, вже як шеф штабу 3-ої Бережанської бриґади і коротко 9-ої Белзької бриґади — ділив долю і недолю нашої армії в Україні, аж до її ліквідації 10 травня 1920 р. За поль. окупації учителював у центральній Польщі; за нім. окупації був директором школи і учителем нім. мови в Торговельній Школі у Володаві, а в 1943-44 рр. — шкільним інспектором у м. Холмі. Виїхавши на еміґрацію 1944 р., був спершу в Австрії, а від 1949 р. в Канаді, де був визначним членом таких організацій, як КУК, УНО, УСГ і багато інших. 22 березня 1970 р. кол. шеф штабу 3-ої Бережанської Бриґади сотник Франко Запутович відійшов у Вічність. Вічна Йому пам'ять! (Редакція .

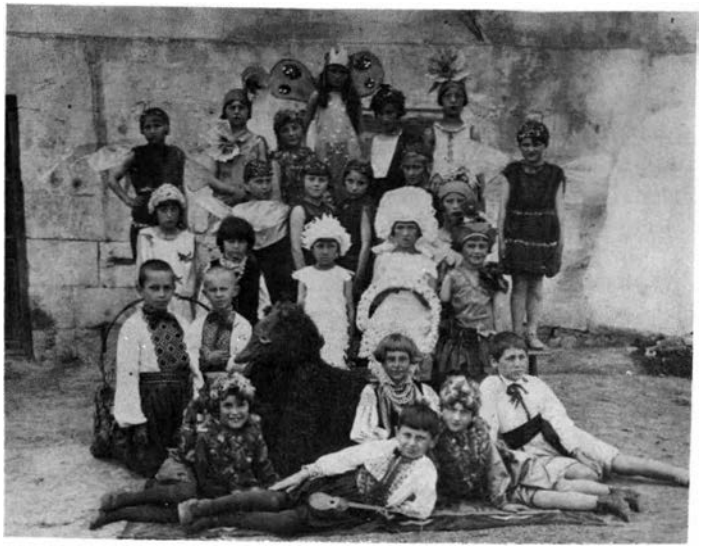

Школярі „Рідної Школи" в Бережанах, відограли дитячу виставу-казку в 1926 р.

Анастазія Слободян - Телішевська

СТРІЛЕЦЬКА МОГИЛА В СЕЛІ ВІВСЯ

Малою дівчиною, ще в домі покійних батьків проживала... Пригадую своє рідне село Вівся. Мов у сні, бачу його, дивлюся на все. Було це восени 1915 р. По хатах розквартирували наших Січових Стрільців, у селі рух, радість, повно гамору та сміху: хоч була це осінь, а здавалося – сонечко світило-гріло. Над річкою Стрипою йшли важкі бої.

В нашій хаті були на кватирі три старшини УСС-ів, пам'ятаю добре: четар Яримович, хор. Ковалик і четар Калинець. До них заходив з сусідства підхор. Іван Берегуляк. Молоденький, середнього росту, з кучерявим волоссям на голові, веселий повний надійного та радісного життя.

Одного вечора прийшов до нас підхор. Берегуляк, але не мав гумору, ходив по кімнаті насвистуючи якусь мелодію. Моя покійна мама не любила свистів в хаті і перепросила: „Не свищіть пане в хаті, на стінах образи святих"... „Ой, газдинцю – сказав І. Берегуляк — такий мене нуд напав, немов прочуває серце якесь лихо"... Вкоротці прийшов наказ, сотні УСС-ів мають йти над Стрипу на підмогу. Там йшов сильний бій, чути було скорострільний торохкіт, гук гарматніх стрілен. Раненько сотня відходила... Надвечір – бій немов би притих. До села привезли підводи ранених, на недогорілому фільварку була приміщена перша лікарська поміч. На інших підводах привезли вбитих, між ними – підхорунжого Івана Берегуляка. Злипся кучерявий його волос, обличчя в крові, а побіч нього – стрілець Іван Медвідчук, який був на кватирі у моєї бабусі. Він ще вчора так сміявся, жартував — а нині в крові, обидва українські соколи мертві... Ми всі розплакались... Здається на другий день були похорони упалих УСС-ів. Відправа в церкві, сумні співи – домовини взяли на рамена друзі та понесли на місце вічного спочинку.Похоронами проводив стрілецький священик о. Пшепюрський, при співучасті нашого пароха під звуки стрілецької оркестри, під спів „Видиш брате мій"... поховали усіх у одній могилі не на цвинтарі, а на майдані села, в місці де сходилися три дороги разом, насипано високу могилу. Весною її огородили, прибрали квітами, поставили хрест із написами... В часі похоронів домовини були відкриті, падав легкий дощик, немов сама природа їх оплакувала . . .

З того часу рік-річно на Зелені Свята відбувалися на тій братській могилі відправи. Могила – була завжди замаяна квітами. Село шану-

вало її як велику національну святість. Не пам'ятаю вже року, як приїхали батько, мати та сестричка сл.п. Івана Берегуляка. Це було в часі Зелених Свят. На могилі відбувалось Богослуження, церковна процесія, співав хор. Біля могили мати і сестра приклякнувши – молились, біля них стояв похилений батько, довго вдивлявся в могилу... і не витримав, заламав руки: „Іване ! Івасю — плакав батько, — ти ж у мене один був, добре було нам з тобою а тобі з нами ! Чого ж ти відійшов і нас покинув ?"...Голосячи, прощались рідні із єдиним сином і братом. Всі плакали, всі в сльозах, стояв у ризах священик і також плакав, ридали і хористи... Ця могила – була неоціненим скарбом... Мовчазна, мертва – вона вчила живих !

1926 р. я виїхала за море. Доходили вістки, що тодішня окупаційна польська влада розкопувала ту могилу, а поліція пильнувала ночами, щоб могилу не відбудовано. Та все ж невидимі руки її відбудовували... Не міг ворог її знищити! Ця могила глибоко закопана у серцях тих, що бачили закривавлені тіла наших ніколи незабутніх Героїв - УСС-ів . . .

Похорони сл. п. підх. Івана Берегуляка і друзів-стрільців, що впали в боях з москалями під Семиківцями в 1916 р. Похоронили їх в селі Вівся духовник УСС о. курат Пшепюрський і місцевий священик. За о. куратом стоїть сотн. Роман Дудинський, з-права хор. Роман Купчинський.

Іван Ворона

НА СТРІЛЕЦЬКУ ГОРУ ЛИСОНЮ

„І не жаль нам життя молодого,
Що мов квіття буйне – не доцвіло,
Довго жити, а марно, – що ж з того ?
Скоро й славно сконати, як мило !"
Богдан Лепкий

Про гору Лисоню кожному відомо з боїв 1916 р. з москалями, де наші Січові Стрільці вславились своїм героїзмом. І чимало на тій горі розлито крови – стрілецької, московської, австрійської і німецької, а може й турецької, бо й турки тут бились по стороні Австрії і Німеччини, тримаючи фронт на південь в сторону Підгаєць.

На Зелені Свята 1930 р. ходив я на ту криваву Лисоню, на котрій наш народ рік-річно урочисто відзначав „Стрілецьке Свято". Прибувши до Бережан раненько, коли з-за гори сонце ледь-ледь підіймалось, я побачив, що у місті Бережанах був не менший рух, як в Америці на „Декорейшен Дей". Пішов я до церкви, що стоїть велично на ринку, – переповнена Бережанськими людьми і з околиць. О 12-ій годині всі з Бережан молоді і старі, разом із „Лугом",„Пластом" і процесією, вирушили на Лисоню. Довго йшли, поки опинились на горі, що її вщерть вкрили сотні людей . . .

На дорогах і стежках до Лисоні було так багато людей, що здавалось не втримає гора їх усіх — розвалиться. Минаю Бережанців та інші процесії, – поспішаю, бо хочеться швидко бути на горі. Глянув в бік дороги, і побачив Могилу обсипану квітами та вінками – від долу до хреста, вид – чарівний, святковий . . .

Вже близько вершка гори минаю старенького дідуся, що ледве-ледве йде, підпираючись паличкою . . . кажу: „Слава Ісусу Христу ! Слава на віки ! На Лисоню дідусю ? Таже на Лисоню ! гордо каже дідусь. Певно маєте сина у могилі ? Ні!, два сини мої погибли в Італії, – за... ясного. Краще, коли б вони були згинули за своє, то хоч би нині хто згадав їх добрим словом. А в чужині хто згадає ? Так, так дідусю, правда, бувайте здорові !"

Нарешті на Лисоні. Як тут добитись до Братньої Стрілецької Могили, коли так багато людей? Дехто наче знає, що я там іду, пропускають мене. Коли спинився перед нею, схилив голову в молитві-задумі... Підніс очі – дивлюсь велика Могила, до десяти метрів в широчінь, зо два-три метри висока, по середині – дубовий хрест з написом: Стрільцям, упавшим героям, за волю України 1916 -1919 рр." Могила обсипана вінками з квітів та листків дуба, клена й соснини. Перейшовши на другий бік, я побачив на могилі три черепи і багато костей.

Мені казали, що ці кості й черепи, знайдено в Зелену Суботу, як прикрашували Могилу, але по святах їх поховають у Братню Могилу, у якій багато-багато костей і черепів позбираних на горі й околиці, бо ж тут чимало Стрільців наложили головами в кривавих пам'ятних боях. Але все ще після нагальних дощів, вода змиває землю і на поверхні остають кості і черепи... Це вже так триває більше десяти років.

Пішов я довкола Лисоні ген у ліс, де також не бракує стрілецьких могил. Всюди ще повно слідів війни: поржавілих дротів, куль та іншого воєнного знаряддя. Є там багато цвинтарів: російських, німецьких, австрійських. З Австрії і Німеччини щороку приїздять німці, щоб поклонитись могилам погибших, тому Лисоня є їм добре знана. Повертаюсь до Могили і стрічаю польських поліцаїв з наїженими багнетами і чого вони тут шукають – не знаю, пильнують живих і мертвих ! Пригадався мені 1918 рік, та боротьба, що кипіла за волю України. Хоча не довго жилося у своїй вільній Державі, але ніколи вже не забудемо, що ми були вільні - свобідні у своїй хаті. Розповімо про те дітям і внукам !

Придивляюся до походу. Попереду йдуть наймолодші луговики і пластуни. Вони несуть в руках вінки з довгими стьожками, із золотими написами: „Стрільцям, що за волю України полягли". Далі йде старенький священик, а ще далі кілька сотень людей. Край гори від Бережан поставлена велика брама зі смеречини. На ній повівали українські прапори. На брамі стояли Бережанські пластуни і луговики. Вони вітали всіх, що прибули на свято. Нарешті всі процесії пройшли, за ними ще багато народу йде... Пластуни і луговики втримували порядок біля Могили. Напроти хреста стала оркестра Бережанського Пласту, за ними дівчата тримали хоругви, далі стояв народ. На могилі стануло двадцять двох священиків в жалобних, чорних фелонах. Оркестра виконала молитву: „Боже великий, єдиний, нам Україну храни". Відтак о. кан. Євзевій Бачинський в асисті усіх священиків, почав співати панахиду.

Після панахиди та патріотичної проповіді о. каноніка, оркестра заграла стрілецьку пісню „Гей у лузі червона калина похилилася". Хотілося лишитись на тій стрілецькій горі. Хотілось довше пожити тим духом, що його там кожен відчуває, коли в думках пересуваються йому ті геройські бої, те захоплення і завзяття наших боєвиків-стрільців, як вони бились за волю України – на тій же горі Лисоні...

Через гори й моря, на всіх континентах світа, ми Українці в дні Зелених Свят переносимось думками на гору Лисоню, на гору Маківку, на всі інші гори і долини, всі широкі лани України, що вкриті українськими вояцькими могилами – схиляємо наші голови у низькому поклоні за їхню найбільшу жертву – яку склали Батьківщині. Вони померли, щоб інші жили – йшли їхніми слідами та завершили велике Діло . . .

БОГДАН ЛЕПКИЙ

Учень Бережанської гімназії. Народився 9 листопада 1972 р. в селі Крегулець, біля Гусятина. Внедовзі батько поета о. Сильвестер, перейшов на парохію до села Жукова, біля Бережан. Закінчивши гімназію в Бережанах, Богдан Лепкий студіював у Львові, Кракові і Відні. Довгий час жив у Кракові, де був професором української літератури в університеті. Його поетична та письменницька спадщина, дуже багата, згадаймо лише про збірки поезій: „З глибини душі", Листки падуть", „Знад моря", ,Осінь", а з повістей „Під тихий вечір", та історичну трилогію „Мазепа". Помер поет у Кракові 21 липня 1941 р. де й похований.

Із збірки поезій Богдана Лепкого

З колядою

Смеркається. Ослизлий день
між мурами конає.
В печі червоний блис огень,
А в сінях вітер грає.

Той тихий і сумний настрій
Несе мене світами,
І я лечу на крилах мрій
До батька і до мами..

Сніжок паде, як срібний пух,
Мороз малює квіти;
Накритий стіл, в куті дідух,
Пустують в сіні діти.

Знайшли собі свистун-горіх
І свищуть в перегони;
Лящить в ушах діточий сміх,
З дзвініці дзвонять дзвони.

Гей, кілько то минуло літ ?
А я так добре чую
Кожухів шелест, скрип чобіт,
І щиру пісню тую.

Далекий світ, великий час,
Пливуть літа рікою,
А я все памя'таю вас,
Як йдете з колядою.

Ще й нині чую, як Юрко
Співає: „Бог предвічний",
Як сопраном пищить Федько,
Баском реве Зарічний.

Скрипливий наболілий спів,
Такий, як хлопські груди.
Та хто його раз зрозумів,
До смерти не забуде.

Ще й нині бачу, як Федір
„Вінчування" голосить.
Відкрились двері на-розтвір
І батько в хату просить.

І починається річна
У пан-отця гостина.
Ціле село єднається,
Немов одна родина.

Засіли ґазди на лавках,
Найстарший на покуттю.
Тріщать склянки в сильних руках,
На стелю мечуть кутю.

Говорять, що важкі літа,
Не вродили ячмені,
Що правди їм ніде нема
І — затискають жмені.

Говорять: оком де не кинь,
Усюди кривда й горе,
Чи сяк, чи так, ти, хлопе, гинь,
Біда тебе поборе...

Говорять, — а слова летять
Молитвою до Бога.
Та чи дійдуть, чи долетять?
Щаслива їм дорога!

Далекий світ, великий час
Пливуть літа рікою,
Гей! Що чувати там у вас?
Чи йдете з колядою?

Чи ще живий, Федір, Юрко,
І мій сусід Зарічний?
Чи й нині, як колись, давно,
Співають: „Бог предвічний"?

Чи й нині мерехтять зірки
Над хатою старою?...
Гей, краю мій, не знаєш ти,
Як тужу за тобою!

Колисав мою колиску

Колисав мою колиску
Звук підгірської тримбіти,
Що від неї зорі меркнуть
І росою плачуть квіти.

Колисав мою колиску
Вітер рідного Поділля,
І зливав на сонні вії
Степового запах зілля.

Колисав мою колиску
Голос недалеких дзвонів,
І веселий спів весільний,
І сумний плач похоронів.

Колисав мою колиску
Крик неволеного люду,
І — так в серце вколисався,
Що до смерти не забуду.

Напис на стрілецьких гробах

Лежимо у гробах при дорозі,
Де за волю боролись і впали.
Браття! знайте, що ми не в тривозі,
Лиш спокійно і гордо конали.

Браття, знайте, що ми не просили,
Ані ласки в кого, ні пощади,
Лиш боролись пок'стало в нас сили.
Це говоримо вам для розради.

Нам не жаль ні життя молодого,
Що лягло, мов той квіт під косою
Ані мрій, ні кохання палкого,
Що взяли ми в могилу з собою.

Нам не жаль, бо лягли ми за діло,
Гідне жертви життя і кохання,
„За Україну душу і тіло"
Ми не даром співали з-зарання.

Тож не жалуйте нас, не ридайте,
(По нас тужить калина у лузі),
Ви чимскорше до праці вставайте
Щоб леміш не заржавів у плузі.

Щоб шляхи не покрились тернами,
Щоб пощерблені мури не впали,
Щоб наш ворог не сміявся над нами,
Що ми даром так славно вмирали!

Перед бурею

А я кажу вам: день іде,
Іде така година,
Коли ні тут, ні там, ніде
Кордонів жадних не буде,
Лиш даль далека, синя.

А я кажу вам: близький час
І хвиля недалека,
Що буря звіється нараз,
Згуртує і змішає нас
І зблизька і здалека.

Хто каже вам, що все одно,
Де жити, де вмирати,
Той тягне вас в багно на дно,
Той вам дає без дна судно
І каже кермувати.

А я кажу вам: майте слух,
І позір тому дайте,
Що вам говорить волі дух,
Про близьку хвилю заверух
І хвилі тої чайте!

Як вдарить нам підземний дзвін
І сурми заголосять,
То йдім туди, де кличе Він,
Через кордони, ген, над Дін!..
Нас кости предків просять.

Не підем ми, прийдуть вони,
Таке вже в світі право...
Як сталь гартується в огні,
Так ти нас, воле, розогни,
Веди, веди нас славо!

Журавлі

Видиш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі в вирій.

Чути: кру! кру! кру!
В чужині умру,
Заки море перелечу,
Крилонька зітру.

Мерехтить в очах
Безконечний шлях,
Гине, гине в синіх хмарах
Слід по журавлях.

І в мене був свій рідний край

І в мене був свій рідний край,
Цвіли там квіти у діброві,
Шумів таємну пісню гай,
Збіжжя стелилися чудові
На паску і на коровай...
І в мене був свій рідний край,

А нині так земля порита,
Біля рова стрілецький рів;
Квітки столочили копита,
Ліс поторощений зчорнів,
Пшениця, ніби градом збита —
Щаслив, хто бачив й не здурів!

І в мене був свій рідний край,
Хати в садочках потапали,
Коли настав чудовий май,
І соловейки заспівали
Здавалось — не земля, а рай,
І в мене був свій рідний край.

А нині з сіл сліду немає, —
Де хочеш вітре там гуляй.
З могили череп визирає,
Хрести стоять, як чорний гай,
Між ними смуток походжає,
І сльози ллються, як Дунай.

О краю мій! Свята руїно,
Новітня Троє в попелах!
Перед тобою гну коліно
І кличу: Боже в небесах,
За кров, за муки, за руїну,
Верни, верни нам Україну!

Верни нам нашу прежню волю,
І добре ім'я нам верни,
Людською кривдою важкою
Землі святої не скверни,
Досить вже кривди, муки й болю —
Верни нам вітчину, верни!

Пояснення: вірш „З колядою" стосується села Жукова, де батько поета був парохом. „Напис на стрілецьких гробах" — після бою УСС-ів на „Лисоні" під Бережанами. „Журавлі" — до слів поета, написав музику його брат кол. старшина УСС, Лев Лепкий, і ця стрілецька пісня стала дуже популярною всюди, де живуть українці. „Перед бурею" — цей вірш написаний напередодні першої світової війни, був пророчим голосом поета. „І в мене був свій рідний край" — вияв туги за втратою самостійности України.

Всі вірші взято із збірки поета „Писання", т. І. Київ-Ляйпціґ, 1922 р. *(Редакція.)*

Богдан Лепкий

ШЕВЧЕНКОВЕ СВЯТО В ГІМНАЗІЇ
(З архіву проф. Богдана Лепкого) 1).

Коли в Бережанах відбулися перші прилюдні Шевченкові святкування, того сьогодні сказати не можу. Але пригадую собі, що ходив я до народньої школи, як у Бережанах збудували новий суд з просторою залею для судових розправ. Заля була вже готова, але цілого будинку ще не викінчили й окружного суду не відчиняли. Бережанські українці скористали з того й дістали дозвіл улаштувати в цій залі концерт. Концерт мав великий успіх, приїхало багато з околиці і місцевих земляків, мабуть, не бракувало нікого. З програми найбільше вбився мені в тямку сольоспів священика о. Рибака, феноменального баса. До нині памятаю, як він співав Шуберта „Ерлькеніґ" і „Іх комме фон Ґебірґе гер".

Але, чи був це вечір в честь Шевченка, цього я не затямив. Так само не знаю, чи хор о. Вітошинського, пароха села Денисова, приїздив до Бережан на Шевченкове свято, чи з окремими своїми концертами.

З цього часу минуло півстоліття, було коли забути. Зате добре пригадую собі, як ми по станціях влаштовували тайні сходини з приводу Шевченкових роковин. Зачинені двері, заслонені вікна, на брамі один із товаришів на варті, а в невеликій кімнатці кількох нас хлопців із нижчої гімназії і з тієї самої кляси, в святковому настрої. Один говорить про життя Шевченка, другий про його твори, двох - трьох деклямує. Обов'язково „Кавказ" та „До Основ'яненка". „Заповіту" не співаємо, лиш унісонно виголошуємо його, як молитву. В промовах більше доброї волі, ніж мудрого змісту, бо що ми тоді в третій або в четвертій клясі могли знати про Шевченка? Пересівали крізь решето те, що було у вступі до Шевченкових поезій (видання Сушкевича) та в Ляйпціґському „Кобзареві". Деклямації, виголошені майже шепотом, також не могли нікого захопити, ані розпалити. А все ж таки ота хлоп'яча, ніби конспіраційна, вечірка, зворушувала нас і настроювала на вищу ноту. Ніхто не смів про це знати, учасники почувалися зв'язані тайною, над ними вітав дух поета. Як виглядали такі сходини наших старших товаришів, із 6-ої та 7-ої кляс, не знаю, бо вони про це нам не говорили, а коли ми дійшли до 6-ої кляси, то вже не потребували влаштовувати тайних сходин, бо мали дозвіл прилюдно святкувати Шевченкові роковини в нашій гімназії. Не було це таке легке діло ,як хтось міг би думати. Доброго нашого директора Матеуша Куровського вже не було, а його наслідник нерадо дивився на таку новість, як концерт у честь Шевченка в його гімназії.

Делеґації, що пішла просити дозволу, директор сказав, що дозволити не може та що треба внести подання до Шкільної Ради у Львові. Може думав, що на тому наш задум і скінчиться. Але ми не зразилися, написали подання, підписав комітет і в кілька тижнів пізніше дістали

дозвіл. Радість була велика.

Вже не пригадую собі, чи в першому, чи щойно в другому концерті брав я, як у нас казали, дуже живу участь. Ходив на наради, співав у хорі, нарисував портрет Шевченка і деклямував: „Думи мої, думи мої, лихо мені з вами".

Портрет вимагає окремого пояснення. Наші товариші, поляки, мали гарне погруддя Адама Міцкевича. Воно стояло в канцелярії директора. На концерт найбільшого польського поета уставляли його на естраді в лівому розі залі, між лаврами, пальмами та дубовими гілками.

Такого Шевченкового погруддя в нас не було. Був гіпсовий відлив, але маленький, з великими вусами та високою шапкою. І взагалі ніякого більшого портрету Шевченка в Бережанах не можна було дістати. Що тут робити ?

І тоді взяв я світлину з погруддя нашого поета, що його вирізьбив був Баронч, побільшив її до розмірів нормальної людини, дав чорне тло, а коли ми цей рисунок уставили глибоко між пальмами й квітами вийшла ілюзія справжньої різьби.

До самої програми комітет поставився дуже поважно. Написав аж до Лисенка і цей прислав свою кантату „Б'ють пороги" з фортепіяновим витягом. Хто цей фортепіяновий витяг розробив для нашої студентської оркестри, не тямлю. Зі Львова прислали нам „Завіщання" Вербицького. І до нього хтось опрацював супровід на оркестру. Оба ці, сьогодні загально відомі твори, мали перший раз залунати в Бережанах. Комітет хотів, щоб ці новини нашої музики випали якнайкраще. Скільки відбулося проб, скільки розмов і суперечок, як поодинокі місця слід виводити й кому яке сольо доручити, про це й згадувати годі. Оркестра вправляла й підготовлялася окремо. Врешті й хор, і оркестра були готові. Тільки звести їх до купи. Звести, але як? Це ж не фахові музики, лише дилетанти. А композиції, особливо „Б'ють пороги", були таки дуже трудні. Та все ж таки, дякуючи знанню та завзяттю диригента й пильності та послухові співаків, якось воно „пішло". З іншими піснями та деклямаціями справа була куди легша.

Врешті вибрано день концерту, вже по роковинах Шевченка, коло Великодніх Свят. У навечір'я концерту вбирали залю. Одна кляса їхала до лісу за сосниною на вінки, а друга ходила по місті за диванами і килимами, що ними оббивали стіни і стелю над естрадою. Ще поза північ світилося в гімназії і на цілий ринок лунав стукіт молотків, що ними прибивали килими. Найбільшого дивана, того з директорської канцелярії – ніяк не жалували. Він був найважчий і в нього вбивали найгрубші цвяхи. З іншими обходились відповідно до хати, з якої їх випозичено. „Уважно, уважно!, бо це килим від Славці" – кликав один. Хтось відповідав: „Дивись, як дбає! Гадаєш, Славця дістане його в посагу?" Хлопці хоч втомлені, не тратили гумору. На те вони й хлопці, молодости нічим не заступиш. Врешті зелений довгий вуж із смеречини поповз попід стелю, вінки повисли на пустих стінах, килими прибиті, портрет поета стоїть під пальмами і вдає різьблене з мармуру погруд-

дя. „Гарно ! " – хвалять комітетові.

„А тепер відчиніть вікна і заметіть підлогу"! – кликав той, хто всім порядкував. Хлопці з мітлами кидаються до роботи. Порох, що дихати важко. „Та що ви, робите? Спершу треба покропити дошки, не знаєте?" Ледве добилися до води в сінях у терціяна і позамітали залю..

„Та - ак"! – хвалить голова комітету. – „Можете іти спати, тільки не робіть криків по вулицях, бо ви вбирали залю на концерт Шевченка, розумієте мене ? "

„Розуміємо" – відповідають і біжать у свояси.

У фотелях і кріслах сидять директор, професори й запрошені гості з міста. Молодь заповнює залю. Стоять густо - густо, що, казав би ти, й голки нема де пхнути. Навіть на шафи повилазили деякі і на вікна. А в залі тільки одні двері. Коли б так вогонь – Боже Ти наш, то що тоді? Концерт проходить гарно. таких аплявзів, такого грімкого „Слава" ви не почуєте на ніякому концерті.

Де я не промовляв і не деклямував на Шевченкових святах, і в Кракові, і у Львові, і у Відні, та в Берліні, і в Гусятині та в Борщеві, але ніде й ніколи не був я так захоплений і зворушений до глибини душі, як тоді, коли в Бережанах на гімназійному концерті в честь Шевченка виголошував його „Думи мої". І ніколи цей безсмертний твір не здавався мені таким гарним, як тоді.

---

1) „З нотатника шпаргляра — „Америка" від 7 березня 1964 р., ч. 47., Філядельфія, Па. подає: у 1883 р. в Бережанах відбувся перший гімназійний публічний концерт у честь Т. Шевченка. Щорічно влаштовувати такі концерти тоді ще не було звичаю. ———

Вистави українського театру в Бережанах
(Вийнятки із спогадів)

Скільки літ тому ? Мій Боже, невже ж нам не байдуже, скільки ? Їх не зменшиш і не завернеш з дороги. Пішли й пропали навіки. Тільки спомини лишили за собою... І чим давніші, тим ясніше виринають перед тобою... Бачиш людей, зустрічаєшся з ними і чуєш їх голоси так близько для твого уха. На злість невблаганому часові, – тямиш кожну хвилину.

— ⁂ —

Для нас, учнів Бережанської гімназії перед півсотнею літ, не було радіснішої вістки над ту, що приїде наш театр. Приносив її звичайно Мотьо, високий, з довгою бородою жид, що збирав по домах реквізити на театральні вистави, а на павзах розносив по залі найсмачніші в світі грушки сірі, невеличкі „кайзерки", що розпливалися в устах.

Мотьо ходив у довгому шлюсроку космополітичної краски й фасону, ґраціозно гладив бороду рукою і загалом поводився так інтеліґентно, що ані реквізиту йому ніхто не міг відмовити, ані купна грушки по

три крейцарі за штуку. Як прийшов зі списком, що нині на „Ярополка" треба, або на „Настасю", то половину меблів разом із диванами й образами вивіз із хати, і ніхто нічого не казав. Деякі з цих меблів, як ось, напр., клячник з дідової спальні, або два фотелі, канапа з сальону, в стилі Люї-Філіп, тижнями цілими не верталися на свої місця, бо їх треба було также на виставі „Гальшки", як і „Федори".

Отож, цей Мотьо дістав перший вістку, що приїжджає наш театр, і біг з нею до „семаків" (учні вищої гімназії) на станції Гжеся Стефановича й пані Зарицької, а від них довідувалися вже й ми, „штуба" (учні нижчої гімназії). Не минуло й кілька годин, як цілі Бережани, від Хаток аж до Посухова, знали, що театр приїжджає. Мотьо наймав мешкання для дирекції і таких акторів, як Плошевський або Стефурак – інших забирали знайомі до себе, а молодші, початкуючі артисти, притулювалися у студентів по станціях.

На замку випрятували „залю", довгу, невисоку гаргару, щось посереднього між кінською стайнею і маґазином на сіно. „ Заля" була на поверсі, в лівому крилі замку, там, де бровар. Ішлося до неї попри вежу з цвяхованими, вічно замкнутими дверми, де колись за давніх часів перебували, згідно зі словами Ю. Словацького, монахи („в мурах законніци"). За вежею скрут, декілька перегнилих сходів і довжелезна ґалерія, що стогнала, скрипіла і рипіла голосами кількасотлітньої минувшини. Не знаю, чи знайшлося б нині багато смільчаків, щоб зважилися йти до такого театру, тим більше, що мав він тільки один вхід і вихід і, не дай Боже вогню, мало хто втік би був з душею. Але любов сценічного мистецтва перемагала навіть суворість світської влади й на виставах бувало повно народу, а студенти на стоячих місцях, по 25 крейцарів від штуки, тиснулись як оселедці в бочці.

Священики зі своїми родинами не раз дві - три милі їхали до театру, а по виставі пізно вночі верталися до дому. Не жалували ні часу, ні труду, бо театр це була для них духова насолода. І не можна сказати, що дешево за неї платили. Першорядне крісло коштувало ґульдена, а ґульден, чи там ринський, це вже були гроші, коли зважити, що п'ять ґульденів коштували черевики із найкращої шкіри. Тільки учні і військо, нижче фельдфебеля, користувались дешевим вступом за 25 срібних крейцарів.

Алеж бо й було за що платити ринського за крісло, а 25 крейцарів за стояче місце та в додатку ще й наражувати своє здоровля й життя! Театр наш мав знаменитих акторів, а Гриневецький був виїмковим режисером і мабуть, теж вимагаючим і прикрим.

— * * * —

Року тисяча вісімсот вісімдесятого й котрогось (мій приятель Фуньо, скаже котрого) 1)., приїхав до Бережан театр „Бесіди", під дирекцією Біберовича і Гриневецького. Я ходив на вистави з дідом і тітками. О четвертій годині прибігав я зі школи. Кава, роґальок від Мерля, лекція на завтра. Скоро, скоро, бо перед тобою ще вечеря і пів до восьмої

– театр !

Боже мій, чи є слова, щоб передати це вижидання, тремтіння, хвилювання? Вже сама занавіса, яснозеленої краски, з маскою, гарфою і смолоскипом посередині, настроювала чоловіка небуденно: була це перегорода між реальним світом і країною казки, між поезією і прозою. Там, за тим заляпаним фарбою простиралом, готовилося щось несамовите, нелюдське, святе... Якісь таємничі шепоти, біготня, стукотня молотками. Це не лаштунки готують, лиш Мельпомена сходить зі своїх висот на мрячну долину Золотої Липи. Вітає її театральна оркестра, скріплена місцевими чехами - музикантами: Квехом, Клімою, Стейсталем та Цізаром. Цей останній грає на контрабасі і є любимцем нашої гімназії. Оркестру оплескують, чути пискливі голоси: „Браво, Цізар!" Нараз – дзвінок і занавіса підноситься вгору; видно ноги артистів і артисток, а і решта тіла з головою включно. Починається містерія: байдуже, чи їй на ім'я „Верховинці", „Гнат Приблуда", „Довбуш", чи „Назар Стодоля". Завмирає віддих, горять очі, землі під ногами не чуєш . . . Театр !

– * * * –

... Дуже добре тямлю, як о дванадцятій в полудне ми вийшли з гімназії і на мурах побачили афіші, що заповідали історичну драму. 2). А на довгих паперових, окремих стрічках було видруковано, що костюми і декорації на цю драму коштували 5.000 ґульденів! Це на Бережанський рахунок неправдоподібна сума. Але ніхто з нас не сумнівався, бо кому ж вірити, як не директорові театру ?

Хоч як голодні, не спішилися ми до своїх станцій – по два-три рази прочитували заголовок, дійові особи, прізвища артистів і артисток, увесь афіш згори до долини. І на другий день лавою пішли до театру, – українці, бо поляки ходили переважно на народні п'єси зі співами і танцями, жиди також. Хто пішов, не пожалував. Полуботка грав Біберович, царя Петра – Плошевський. Зелений, червоним сукном підшитий, каптан, лосеві пантальони, високі поза коліна чоботи, тригранний капелюх. А яка маска! Які страшні очі!

– * * –

В понеділок, у середу і п'ятницю театр не грав. Маєш час роздумувати над тим,що бачив і що чув зі сцени. Бідніші студенти бігають за грішми, продають книжки та старі черевики. Легко сказати... Білет для „панів студентів і для військових до фельдфебеля" – коштує цілих 25 срібних крейцарів австрійської валюти! Але звідки їх взяти?

Дирекція і артисти відбувають у цих днях проби та складають „візити", Однієї середи мав я нагоду побачити П. Біберовича та Гриневецького без маски, зблизька, у свого діда, що був парохом і деканом бережанським.

Гриневецького я не любив, бо він грав (знаменито) чорні характери і звук „р" виговорював трохи не чисто, але на директора Біберо-

Видав я пізніше Елеонору Дузе, Сару Бернард, Моджеєвську, Кайнца і Мойсого, але навіть вони не затерли і не виперли з моєї пам'яті цих вражень, які дав мені колись наш театр... Неправдоподібне, але все ж таки правдиве!

... Усіх їх бачу мов живих, чую їх голос і згадую їх гру. Але роки, місяці і дні забулися.

... Худий і блідий, з великою головою гімназист, у коротких по коліна штанятах, не раз соромливо струшував рукою сльозу з очей і не одну ніч зітхав, згадуючи, як „Настасю", доньку боярина Чагрова палили на кострі. Нині він сміло може признатися до того.

Між нинішнім днем, а тодішніми часами — повисла велика занавіса, на якій написано: „П'ятдесят літ". Нема кому піднести її вгору. .. 3).

---

1) Степан Чарнецький, критик та історик українського театру в Галичині.
2) Це була історична драма „Полуботок" — Осипа Барвінського.
3) Ці уривки із спогадів покійного професора Богдана Лепкого взято із статті, написаної з нагоди 25-літнього ювілею сценічної праці Іванни Біберович, в 1901 році („О, Мельпомено!"), а також із автобіографії Богдана Лепкого, „Казка мойого життя", написаної в Кракові в 1940 — 41 рр. Іванна Бібе ровичева (1861 — 1937) — одна з найвидатніших артисток українського театру: виступала на сцені під іменем — Ляновська.
Іван Біберович (1854 — 1920) — видатний галицький актор: у 1881 — 1893 рр. був директором театру „Руська Бесіда".

Три брати, зліва проф. Микола, проф. Богдан і ред. Лев Лепкі. Рік — 1934.

Богдан Лепкий

ВІДВІДИНИ В ЖУКОВІ 1).

„По смерти жуківського пароха, о. Йосифа Лужницького, батько мій перенісся з Поручина до Жукова. Жуків належав до кращих парохій в деканаті. Мав більше чим сто моргів поля і поверх тисячі душ населення. Село не мало двора і люди були заможні. Поміж ними траплялися і шляхетські роди: Білецьких, Недільських, Рутковських. Назагал Жуківці ніяк не нагадували колишніх панських підданих, панщизняників. Одягалися гарно, поводились чемно, але перед будь-яким посіпаком з міста не скидали шапок та не гнулися в чотири погибелі. Жуківський господар не гнав до Бережан ні телят ні пацят, щоб там над ними знущалися згінники і торгівці. Вони мусіли йти до Жукова, як хотіли щось купити. Тому й не любили жуківців та прозивали їх „гордими холерами".

У Жукові була гарна трибанна церква, мабуть з кінця сімнадцятого століття. Крім тієї матірної церкви, була ще й дочерна в Гиновичах, і третє село, що належало до жуківської парохії — Шумляни. У всіх трьох селах були школи. За мого батька засновано там читальні, „Січі" та інші організації. Корчма з року на рік глухла. мало хто до неї заглядав. Але і громадський шпихлір через дорогу від корчми, також пусткою стояв. Люди перестали боятися голоду і неврожаю.

Не знаю, чи було де в краю так гарно положене приходство, як в Жукові. Малощо не цілий горб, понижче церкви, належав до нього. Росли там два сади, овочево-шкільні і берестовий лісок, що від хати збігав у долину. Долиною перепливала Золота Липа. Перед хатою шуміли високі смереки, в городі пахли квіти. Від хати до величезної груші, при вході до ліску, бігла алея, обсаджена винничками й ірисами. Грушка виросла така розкішна й кріслата, що в її тіні могло сховатися перед промінням літнього сонця ціле численне товариство. Друга алея вела до меншої, але досить великої груші, що стояла при вході до вишневого саду.

Батько дуже любив дерева, квіти й городовину. У шкілці мав тисячі щеп. Роздавав їх селянам і казав, що найкраща асекурація садів перед шкідниками, як селянин виплекає у себе деревину, то і в пан-отцевім саді не зробить шкоди, ані другим не дасть зробити. І дійсно так було. Я собі не пригадую, щоб у нас застукали якогось шкідника в саді, хоч які смачні овочі дозрівали в ньому і хоч від ріки стояв він отвором, бо паркан коштував би забагато. Та ще постарався батько, щоб громада недалеко від нас заложила громадський сад. Батько дав зі своєї шкілки що кращі щепи і сад, окопаний глибоким ровом, щоб не залазила туди худоба, ріс – можна сказати, на славу. Тут відбувалися практичні лекції садівництва. Ані парубок не стяв би собі гілочки на бичевно, ані дядько на палицю, щоб відганятися від собак, на-

віть сільські хлопці-пастушки, що залюбки спинаються по всіх деревах, не залазили туди. Хай спробував би котрий! Дали б йому научку.

Там тоді серед дерев, серед винограду й морель, серед пахучого квіття стояла довга, невисока хата під ґонтами, з ринвами, з ґанком на двох стовпах, обвитим диким виноградом. У хаті шість кімнат, великих, заля простора з двома печами й трьома вікнами. Крізь два з них видно село, а крізь третє — мурована дорогу з Бережан до Золочева. При тих вікнах тільки сиди й малюй такі прегарні краєвиди. Скільки разів у цій залі, як я був студентом, молодь наша бавилася в старомодного „пташка", співала й танцювала до білого ранку. Скільки сірих вечорів провели ми тут на щирих розмовах, скільки літніх ночей пересиділи, бо місяць так розмріяв душу, що ніяк не годен заснути. Зачепиться бувало за смереку й зазирає у вікна такий круглолиций і всміхнений, казав би ти, вдоволений і тими смереками високими, і квітами пахучими й людьми.

У цій залі давав деколи жуківський кружок свої театральні вистави. Виносили тоді меблі, здіймали образи, забували про лякеровану підлогу, стукали, гупали, будували сцену. Але що ж воно трохи того неспокою супроти вистави аматорського кружка в Жукові! Поважний господар Недільський, дякував бувало, батькові й мамі за відступлення залі й казав, що як дасть Бог, то село побудує собі читальню і буде мати свій власний театр. Батько показував на корчму. „Покищо можна би її переробити на читальню". Так воно і сталося пізніше. Корчмар не мав що в Жукові робити, забрався, а з корчми зробила громада Народний Дім. З гордістю мушу згадати, що вулицю від колишньої корчми на приходство охрищено моїм іменем, а мене іменовано почесним громадянином Жукова. Це мій найвищий і для мене найдорожчий титул. Дістав я його, мабуть, більше за заслуги мого батька, ніж за свої. Та коли я вже відбіг від теми. то хай буде мені вільно згадати про дві події, вже з тих пізніших літ мого життя.

Раз їхав я з Поручина до Бережан. Як же їхати через Жуків і не бути на гробі Батька? Але ж бо знову, бути в Жукові і не вступити до пароха, не бачитися з тамошніми людьми також ніяково. А на це я рішуче не мав часу, бо спішився до залізниці. Тому казав повернути на бічну дорогу, що вела поза село на цвинтар. Приходжу, а там батькова могила обсаджена квітами, доріжки вистругані і позамітані, хоч це була пізня осінь, а не зелені свята. Село — як ближча родина опікувалося могилою свого колишнього пароха.

А раз попросили мене з родиною на батькові поминки до Жукова. Приїжджаємо, а там не поминки, а якесь велике народнє свято, на залізничім двірці в Гиновичах делегації, промови, відділ молоді в одностроях. Щонайкращий віз і коні з села везуть нас на нове приходство, бо старе зруйноване війною. Коло читальні привітальна брама, війт виголошує промову, процесія з хоругвами і образами провадить нас до церковної брами, де знову промовляє парох, колишній Січовий Стрілець. У церкві Служба Божа, служить її мій колишній учень, о. Євсе-

вій Бачинський. По Службі Божій похід на цвинтар, на Батькову могилу, а з цвинтаря поворот під церкву, де збудовано трибуну, з якої промовляли делеґати від різних громад Бережанщини. А тим часом у саді розставлено столи і подано обід, до якого засіло ціле село і запрошені гості з інших громад — сотки осіб. Нас, родину та делеґації, гостив парох, о. Пясецький.

Один тільки зайвий додаток. В садах під деревами сиділи непрошені гості, ті в ґранатових однострояхі з крісами в руках. 2). Прискочив їх шеф самоходом. Грізний, як буревійна хмара. Пригадались слова зі „Слова о полку Ігоревім": бути грому великому! Та якось воно і на громах скінчилося. До зудару не прийшло. А було дуже й дуже недалеко. З цієї пори я ані Жукова, ні жуківців з їх гостинним парохом не бачив. Поїхав на захід, вони залишилися на сході.

Надійшли хмари, загуркотіли громи, полились криваві дощі. Боюся, що вони й Жукова не минули. На сам здогад дрижу, думка стає, перо з рук летить!!...

---

1). Цей спогад, написаний напередодні смерти автора, 1941 р., був надрукований в „Америці", ч. 53 з 20-го березня 1965 р. див. „З нотатника шпарґляра: З архіву Богдана Лепкого".

2). Польські поліціянти, які тоді були під доглядом „самэго" старости, що приїхав з Бережан. (Примітка Редакції „Америки").

Старенька, дерев'яна церква в селі Шумлянах, засніжена взимку.

Гостина проф. Богдана Лепкого з родиною в селі Жукові, де батько поета о. Сильвестер був довголітнім парохом. Там провів поет молоді літа. Стоять зліва: о. Іван Заверуха, проф. Богдан Лепкий, нижче сидить о. Ліщинський з Бориславa. Зліва сидить дружина професора, нижче син і обидві доньки. Рік — 1938.

„Луг" в селі Жукові під проводом Григора Неділського.

Людиною, що палким словом розпалила національну свідомість, що підняла високо прапор праці для свого рідного народу України, що випалила на чолах ренеґатів страшне тавро „грязь москви", що не жахалася кинути землякам в очі докору, як власні діти Батьківщину розпинають, – був Тарас Шевченко. Він великий поет, а в ряді чоловіколюбців належиться йому одно з перших місць...Талантом він вищий за всіх тих, що ними величаємося. Але те, що робить його недосяжним, що ставить його на висоті безсмертя – це сила, яку він має – мертве оживляти. Сила, якою оживив душу свого народу ! Щойно Тарас Шевченко, дитина простолюддя, видобув з душі народу закриту правду, став нам національним учителем, дав нам пізнати себе самих. В ньому ми національно відродились і прийшли до самосвідомости ! Він наче Мойсей, випроваджує свій нарід з неволі духа і приниження на шлях поступу і свободи. Він спричинив те, що український нарід воскрес і нема вже сили, щоб його можна було знищити, або спинити його поступ до свободи і нового розвитку...

Сьогоднішне свято не мало б повного завершення, коли б я не дав тобі, дорога молоде, декілька вказівок: які ми маємо обов'язки супроти нашої дорогої батьківщини України і як ми маємо їх сповняти. На першому місці ставлю: любов до рідної землі. Наша земля нам рідна; ми звемо її батьківщиною, бо вона криє у своєму нутрі кістки і порох наших батьків, тих що нас зродили. Вона обкипала кров'ю наших предків, що її боронили перед ворогами; вона зрошена їх потом із часів, коли корчували її з пралісів, сипали греблі, очищували і управляли ріллю, щоб зробити її плідною годувальницею прийдешніх поколінь. лінь. З любов'ю до рідної землі повинна лучитися праця і посвята для неї.

Працею і ощадністю ми мусимо привернути те, що наші предки мусіли втратити. Вернути туди і до того, де ми колись були. Ми відчули як прикрість і сором, як міська рада в Бережанах визначила нам до найменування іменем Тараса Шевченка найпоганішу, грязьку і темну вулицю. Ми жалувались на це і обурювались. А я думаю, що воно добре сталося, бо пізнання правди не є соромом і нікому не шкодить. А гірка правда і дійсність є така, що ми в середмісті не маємо ні одної вулиці, що її ми могли б назвати своєю. На ринку маємо тільки одну, однісеньку твердиню – церкву. За те наші сили порозкидані по далеких передмістях, а тільки передні сторожі стоять на Адамівці, яку міська рада назвала вулицею Шевченка. Це прикрий факт. Це заклик для нас до походу на підбій міста. Але не з рушницею в руках, не на те, щоб трупами значити шлях нашої перемоги, скоріш на те, щоб густими каплями поту зливати ступінь за ступнем здобувану позицію, каплями поту, який повинен спливати з нашого тіла, виснаженого працею нашого ума і наших рук. Кров, неначе окріп, доки замкнена в жилах, вона жива, творча сила. Коли її випустимо із суден, вона вбиває організм, з якого виплила. Та вона парить теж і нищить того, хто її випускає. Де вона ллється, там не може рости ніяка пожиточна, на корм

Ювілейний Комітет для вшанування 60-річчя проф. Богдана Лепкого в Бережанах в 1932 р. Сидять зліва: дир. Петро Будз, проф. Олена Бережницька, о. проф. Василь Дубицький, проф. д-р Володимир Безушко, проф. Лев Крипякевич. Стоять зліва: дир. Антін Крамарчук, дир. Микола Божиковський, студ. унів. Ю. Майданюк.

Хліборобський вишкіл молоді в Бережанах за часів нім. окупації.

придатна рослина, хіба тільки колючий хабуз і будяк, або терпкий терен здичіння і жадоба помсти може вдержатися !

Кров — це найвище добро на землі ! Її вільно нам пролляти лише за ще вищі добра, ніж добра земні, а такими є: Бог і Його Церква, власне життя і святість, і такі ж самі добра народу . . . "

Промова виголошена на ювілеї Богдана Лепкого, в його 60-річчя в Бережанах 20-го грудня 1932 року

„Є народній переказ, що папороть цвіте тільки раз у рік і то о 12 годині ночі перед Іваном Купалом; а хто цвіт її знайде, знайде щастя у житті. Так само буває на обрії нашого буденного життя. Тільки рідко коли народжуються ясні, радісні хвилини, що пізніше мов ті папоротеві квіти прикрашують і вщасливлюють нам наше життя.

До таких рідких, ясних хвилин у моєму житті я зачисляю сьогоднішню, що її тепер переживаю. Вона для мене подвійно радісна: раз тому, бо почуваюсь щасливим, що відпоручники всіх Бережанських установ віддали мені незаслужену найвищу почесть тим, що доручили мені на цьому вечорі вітати свого найбільшого земляка і одного з найкращих синів України. По-друге, що ця хвилина неначе в трансі оживила наново мою молодість. Мені здається, що я знов, як колись перед сорока роками, знайшовся у Відні, в кімнаті любого нам товариша Богдана, в маленькому гуртку щиросердечних приятелів. Що подібно як колись, я захоплений чаром його чулої і благородньої душі, забув про буденне. В мене серце плаче, очі блищать, а душа підіймається у надземні простори... Родяться ідеали. Нема лиха, нема неволі, нема приземного бруду, а лише щира правда, любов добра і щастя !

Скільки варта людина, що має в собі таку чарівну силу, що з мертвого живе творить і довкола все чарує — і мертву природу і людей.? І квітку і метелика, і задуману голівку дитини, і сумні очі покинутої дівчини, і розширені зіниці захопленого юнака, усе, усе в чарі його душі живе. І хто тільки ввійде в коло зачарованого ним світа, сам тим чаром прийметься !

Спитаюся, чого така людина варта, якої хвали і слави ?!

Такими чарівними людьми є мистці, поети, великі письменники і красномовці. Вони є душею народу і його силою. Нема їх — народ мертвий, є вони — він живий і сильний, і немає такої сили, щоб можна було його знищити.

Хай буде народ, мов циган бездомний, мов жиди розсіяні по цілому світу, мов невільники знеможені у важкому ярмі, мов терен у причті, що гине на шляху, мов чайка небога при битій дорозі. Йому лиш одного треба, треба одиниці, такої сильної душі, щоб уміла чарувати, і народ не загине. Він не спідліє, він у сім'ї людства — пан і володар ! Він герой, він свобідний, хоч у підданстві; бо є воля в неволі і може бу-

ти рабство й поневолення навіть у власній державі. „Не скує душі живої, ні слова живого!" — ось у чому таємниця людського життя.

Індієць Ганді, замкнений у тюрмі, а найсильніша імперія світу лякалася його, лякалася сили його духа. Бо він цар над своїм народом, він зачарував його душу, і хоч умре, далі буде жити так довго, як довго існуватимуть індійці, бо його ідеал вічний і по всі часи розпалюватиме й оживлятиме їх душі.

І ми маємо також таких чародійних людей, а між ними кількох таких, що їх годувала, та завдяки своїй красі надхненням обділяла наша Бережанська Земля. Є між ними мистці пісні і слова. До перших належить: Остап Ніжанковський і Денис Січинський. До других на першому місці – Маркіян Шашкевич. А тоді Андрій Чайковський, Осип Маковей та незрівняний співець її краси – її улюбленець – найкращий та найвдячніший син – присутній між нами Богдан Лепкий.

Йому Бог дав таку чутливу душу і наділив його могутньою силою, як тільки де гляне, все в нього стає неначе живим, з ним розмовляє, а потім нас чарує. Рантух і чепець, що наші бабусі носили, і статуї, що до них наші прадіди молилися, і кресало, що пройшло потом їхніх рук, що ними вони огонь кресали, і сволок старої хатини, що в ній вони жили, і пройнята димом і пахощами кадила ікона сільської церкви, і дерево, що наші діди садили та під ним спочивали, і запах рути і м'яти, що ними дівчата квітчалися, і подув вітру з далеких левад, і різноманітний запах наших нив, і щебет наших пташок, усе, усе, в нього живе, з усім він розмовляє, усе охоплює його власну душу, усе збуджує любов до себе і створює в його душі той чар і ту силу, той храм божеського надхнення, яким він нас пориває, завдяки якому стає володарем широких мас, пророком і улюбленим сином свого народу. Він йому пророк, бо він вникає в його душу, бо він його любить таким, яким він є. Він знає його минуле й сучасне, і він не хоче його ані змінювати, ані переробляти. Він тільки зглиблює його душу, і добуває з неї цінності, що їх ніхто не знає і не розуміє, та ублагороднює її.

Він не те, що інші, які відрубують народові руки й ноги, споганяють його, видирають йому те, що йому вроджене і найдорожче: віру і національне обличчя, і раді б його на свій лад і на своє копито переробити.Тому вони нам чужі, вони нам і народові вороги! Зате цей з духа і тіла нам рідний, і тому йому ми нині віддаємо нашу пошану.

Є хвилини в житті людини, які ніколи не забувається, які лишають по собі таке сильне враження, що згодом звертаємось до них в смутку і розчаруванні, як спрагнений верблюд до джерела холодної води в оазі, і черпаємо з них підкріплення і силу до боротьби із лихом. Такою хвилиною є для нас сьогоднішня.

Очі всіх звернені нині на тебе, Богдане, бо в душах наших відчуваємо чар т в о г о впливу. Тому до ніг твоїх сьогодні складаємо китицю наших почувань любови, вдячности і великої шани, за твою працю і за твою любов до народу".

Д-Р АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ
(1856 р. – 1935 р.)

Почавши з 1886 р., д-р Андрій Чайковський жив у Бережанах, де відкрив адвокатську канцелярію. Належав до тих українських патріотів, яким Бережанщина завдячує своє національне відродження. Д-р Андрій Чайковський працював повних 30 років для досягнення накресленої мети; закладав читальні „Просвіти" на селах, організував відчити і реферати, приєднавсь палким серцем до організацій „Січів" і став як Кошовий на чолі тих відділів у повіті. Був співзасновником кредитової каси „Надія" в Бережанах, „Селянської Бурси" для убогих дітей, музично-співацького т-ва „Боян". Тоді ж розгорнув свою письменницьку діяльність, видаючи чимало історичних повістей з часів Козацької Доби, на яких виховувались тисячі молоді, які незабаром на полі слави за свою Батьківщину, засвідчили про невмиручість ідей захованих в його творах. І в цьому непроминаюча вартість тих творів, якими збудив зацікавлення минулим, здобув серця і любов рідної української молоді. Бережанщина не забуде свого Кошового Січовика , що клав основи під тривку будову національної свідомости, гордости й чести.

В'ЇЗД БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У КИЇВ
(Уривок з третього тому повісти д-ра А. Чайковського „Корнієнко")

По київських церквах дзвонять дзвони, велике свято звіщають. Кияни знали, що Гетьман Богдан Хмельницький приїде у Київ. Не було людини, щоб не бажала побачити навіч великого Гетьмана. Такої врочистости не було тут від княжих часів. Бо Київ ніколи по тім не був свобідний від наїздників, що ним споконвіку запанували. А хоч вони тут не мали такої сміливосси, не показували такої нахабности, як деінде, то всеж таки столиця України оставала під чужою владою.

По київських церквах гудять дзвони. Звіщають воскресення з мертвих на довгі літа завойованої України. Тепер нема тут ні пана, ні жида, ні ксьондза, нема зненавидженої народом унії, нема латинського духу. Благочестія торжествує радісний день воскресення волі.

По київських церквах гудять дзвони, а все, що живе й може ходити, прибирається святочно на привітання того, що довершив такого великого діла . . .

Були й перед тим славні гетьмани, та не доказали того, чого доконав Богдан Хмельницький. Вони або гинули у нерівній боротьбі, гинули на полі слави, або й в неволі на муках, або служили й вмирали на службі Польщі та для її справи. Були народні зриви, клалися потоком, мов скошена трава, лицарські голови за свободу рідного краю, та все надармо . . .

Не надармо ! З тої пролитої крови, виростали нові борці, нові месники за важку кривду. Не вдалося перший, та десятий раз, то повело-

ся одинадцятий...

І ось ті горді маґнати, що під Кумейками гребли останки козацької волі, що закріпостили український народ, повтікали геть поза межі України...

По всіх церквах дзвонять дзвони... Київ дожидає ще одного знаку: коли заревуть гармати, тоді усе вийде назустріч великому Гетьманові — спасителеві.

Хто ж у таку днину не радів би?.. Та ось рознісся повсюди умовлений знак. Задрижало повітря від згуку сотні козацьких гармат. Його голос задзвонив по вікнах і понісся далеко по замерзлому Дніпрі-Славутиці...Ревуть гармати. То не ворог підступає під мури матері руських городів, то Богдан Хмельницький в'їжджає у її ворота. Повиходив народ із своїх домівок. Усі спішили на вулиці, кудою мав їхати він.

А той „Він", що тепер на устах усіх, то слава України, то той, що дебелою головою підніс увесь народ до боротьби із споконвічним ворогом-нахабником, розгромив його і прогнав далеко, а тепер вертається, щоб приняти заслужену подяку від столиці України за виборену свободу.

— ⁂ —

Народ хвилюється наче морські хвилі пливе з усіх сторін до Ярославових воріт. По вулицях походжають городські стражники, та за порядком зорять. То не ті панські гайдуки, що канчуком та палицею до товпи промовляли. То свої люде. Одно поважне слово вистане, щоб народ послухав і робив так як приказано. По обох боках вулиці стоять дві густі живі стіни. Середина свобідна, чиста, мов віником промів. Ніхто поза цей живий кордон не важиться переступити, бо тамтуди переїде Гетьман. Усі вікна повідчиняні, мов весною, усюди повно голів з сяючими від радости лицями. Нарешті від Ярославових воріт доходить могутній гул, мережений грімкими окликами: Слава ! Слава ! Усі серця забилися живіше: ось-ось побачать Його. Тепер чути гетьманську музику бандуристів. За ними машерують сотні запорозьких піхотинців. Аж то хлопці ! Один в одного, мов вибрана пшениця. На них нові добрі кожухи та смушкові шапки з червоними шликами. На плечах мушкети.

Та ось і Він. На білому коні їде. На ньому червоний жупан, зверху багата кирея підшита соболевим кожухом, на голові шапка з чаплиним пером, в руках золотом кована та дорогим камінням прикрашена булава.Слава Гетьманові ! Слава Гетьманові України ! Слава батькові Хмельницькому !!! — кричить товпа. Над головою Гетьмана нахилені на довгих списах бунчуки. За Гетьманом їдуть Його полковники, — обозний Чорнота, Богун, Джеджалій, Головацький і багато інших старшин. І знову маршує військо. Із соток грудей гремить пісня:

Розлилися круті бережечки, гей-гей, по дорозі,
Пожурились славні козаченьки, гей-гей, у неволі,
Гей ви, хлопці, ви, добрі молодці, гей-гей, не журіться,

Посідлайте коні воронії, гей-гей садовіться,
Да поїдем у чистеє поле, гей-гей у Варшаву,
Да наберем червоної китайки, гей-гей, на славу,
Гей, щоб наша червона китайка, гей-гей не злиняла,
Да щоб наша козацькая слава, гей-гей не пропала.
Гей, щоб наша червона китайка, гей-гей, червоніла,
А щоб наша козацька слава, гей-гей, не змарніла !

ВИЗВОЛЕННЯ НЕВОЛЬНИКІВ

(Уривок із повісти д-ра А. Чайковського „На уходах")

Надворі зовсім стемніло. На голубому небі замерехтіли золоті зірки. Вони виринали одна за одною, поки не засіяли цілого неба золотими світилками. Ціла природа замовкла. Те, що томилось удень, пішло спочивати, а його місце займали ті істоти, що вночі ширяють. Далеко від річки доходило веселе кумкання жаб, гукав пугач, у траві перекликались перепели, у степу заревів тур, завив вовк, загавкала хриплим голосом лисиця. Та всі ті голоси вмить замовкли, як наблизилась орда з криком та галасом. Почулись галайкання татар, плач та голосіння невольників, рев худоби та блеяння овець. Татари їздили по степу і визначали місце, де кому ставати. Над балкою поставили вози, зараз слідом пригнали ясир. Далі стали татари, а ззаду виганяли волів у степ, щоб паслися. Татари розклали вогні і почали пекти баранину та конятину. Дід Гарасько що був одягнений по-татарськи, ходив поміж вози та поміж бранців, роздивляючись на усі сторони, потім зсунувся раптом з берега і підкрався до великої печери.

– Як тричі сова озоветься, то час буде виходити вам, – прошепотів дід Гарасько. Тарас сидів перед входом до печери і слухав. У нього дуже забилося серце від хвилювання, коли почув крик сови та вмить подався до печери.

– Хлопці ! Пора ! Виходьте, лиш тихо, без гамору! – Кожний виходив, ведучи коня за поводи. Тут уже ждав Гарасько. Він узяв Тараса за руку і повів попід беріг балки. Інші йшли за ним. Аж раптом Гарасько зупинив усіх. Тут можете виїжджати, – сказав. Тарас обернувся до Трохима: – Ти тут лишишся з двадцятьма! Як почуєте в таборі крик, виходьте на беріг і переріжте вартових татар коло возів. Лише зважайте, щоб бранців не порізати. Щоб ти знав, що я йду ззаду, там стоять воли, я їх налякаю та на табір нажену. – Всі посідали на коней і поїхали далеко в степ. Завернули вліво і їхали навпростець, поки не натрапили на волів. Тепер уходники наїхали на них, почали штурхати списами та підняли страшний крик. А воли й справді налякались і почали гнатись що сили на табір. Татари посхоплювались спросоння, не знаючи, що сталося. На них налетіло стадо наляканих волів, що, піддерши хвости, гнались мов скажені, розбиваючи все на дорозі. А за волами гнались на конях уходники та кололи татар списами. Настала

нечувана метушня. Татари втікали, разом з волами і кіньми, до річки і скакали в воду. А Трохим, як почув метушню і крики, вийшов на беріг, вдарив на вартових та різали одного за одним. Надворі почало світати, як Тарас добивав решту. Тарас став над берегом і перехрестився: Слава ж Тобі, Господи! Запрягяйте коней до возів та й додому. Знеможених бранців посадили на вози, об'їхали балку і степом попрямували до села, серед веселого гамору та пісень...

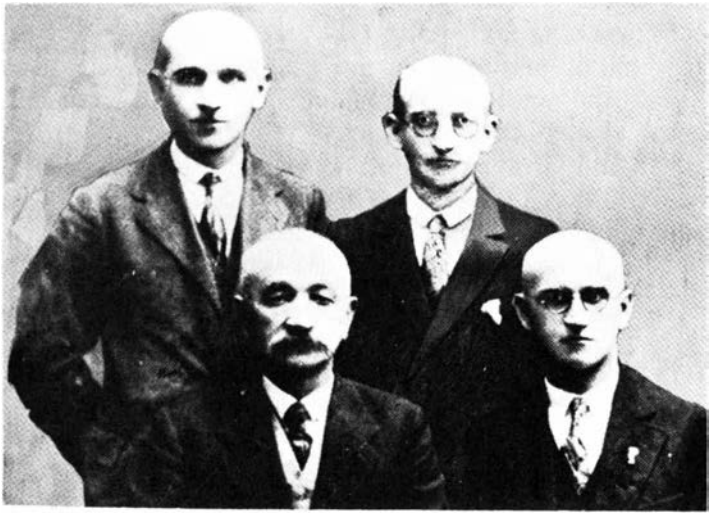

Батько зі своїми синами: д-р Андрій і д-р Микола Чайковські, стоять зліва д-р Богдан і Андрій Чайковські.

Д-р Франц Коковський

Посол Тимотей Старух на травневім Українськім Військовім З'їзді в Києві 1917-го року. 1).

„Пок. Тимотей Старух відомий був в Галичині з непохитности характеру та різкої не раз, але зі щирого серця пливучої, поведінки. Уперше вийшов Старух послом з Бережанщини в 1907 р., де кандидував навіть всупереч наказові Національного Комітету, тодішньої верхівки Націонал-Демократичної партії, що бачила в Старухові небезпечного противника для д-ра Костя Левицького, побоючися, щоб пок. Старух своєю кандидатурою не провалив кандидатури д-ра Левицького.

Але побоювання верхівки Нац.-Демократичної партії показалися не стійні, бо при виборах вийшли послами д-р К. Левицький і пок. Т. Старух, а провалився д-р Дудикевич, проводир русофілів.

В 1915 р. російські війська, що відступали з Галичини, забрали з Бережан пок. Старуха, разом зі сином Миколою, як цивільно - полоненого, а рос. влада, нацькована д-ром Дудикевичем, інформатором гр. Бобріньского, заслала його на Сибір. Там перебував він у містечку Ядрині аж до початку революції, а потім вернувся у Київ 18 травня 1917 року. У Києві відбувався саме тоді український військовий з'їзд, і на ньому явився теж Т. Старух.

Із записника Т. Старуха передаю читачам цікаві спостереження та промову на з'їзді пок. Старуха, як причинок до пізнання і характеристики тих часів, та насвітлення ролі, що її відіграв В. Винниченко на тому з'їзді".

„Я був ще дуже хворий, ноги мені попухли так, що не міг ходити. У Києві примістили мене в українському комітеті, на Федорівському переулку, 11 число. А тут саме укр. військовий з'їзд, але нас не хотіли пустити, бо ми чужі, не військові, як же мені не піти та не натішитися!

Я пішов з сином Миколою на той з'їзд. Написав карточку до президії з'їзду, з проханням дозволити мені бути на тому з'їзді, а проф. Грушевський, що знав мене ще з Галичини, дозволив пустити нас на з'їзд.

Коли я увійшов на залю, адвокат Міхновський із Харкова привітав мене від з'їзду, та поставив внесення вибрати мене почесним членом президії. З'їзд прийняв внесення одноголосно. Подякувавши коротко, я почав прислухатися нарадам. Промовляли ,як референти, С. Петлюра, Винниченко та інші. Тема промов була: мир без анексій і контрибуцій, а для України територіяльна автономія. Про самостійність України не згадав ніхто ні словом !

О 4 год. по пол. зарядили перерву до год. 6, потім мали відбуватися дальші наради. О 6 годині, по перерві, я прохав дозволити мені говорити. Я говорив таке:

Диктувати мир без анексій та контрибуцій може той, хто виграв війну. Росія війну програла, німці стоять недалеко Петрограду. Той,

хто програв, мусить узяти те, що йому дають. Що торкається автономії для України, що ви її домагаєтеся, то ми, галицькі українці, стоїмо на принципі самостійної України, незалежної укр. держави і від цього домагання ніколи не відступимо. Наддніпрянські українці мали б рацію домагатися територіяльної автономії, коли б не було европейської війни, коли б тільки в самій Росії видвигалися нові реформи, але тоді мусіли б домагатися більше як автономії, тоді мали б право домагатися привернення постанов Переяславського договору, а це більше як автономія.

Ви, наддніпрянські українці, тому вхопилися за цю автономію, бо не бачили, як вона в практиці виглядає. Я живу в Галичині, там ми маємо автономію, то я вам скажу, як вона виглядає.

Ви бачили пана, що йде на гулянку та веде з собою пса на ланцюжку? Оце той пес має таку „свободу", його автономія така, як довгий панський ланцюжок. А більші нічого. Так буде в Україні з тою автономією при Росії. Усіми справами заграничними, валютовими, військовими, судовими, загально-освітніми буде кермувати Росія, а вам лишиться платити податки, давати салдатів, а в найліпшому випадку позволять вам заспівати козачка та дірявий міст направити. Так, а може ще гірше виглядатиме ваша автономія, поки Україна буде прив'язана до Росії, як ця собака на ланцюжку.

У теперішню хвилину, коли рішається доля усіх народів, ми, українці, сорок-мільйоновий нарід, маємо право та обов'язок домагатися своєї держави. Як ми тепер цього не добудемо, тоді ми на все пропали! Европейська війна не так скоро буває, щоб ми скоро мали знову нагоду відбудувати свою батьківщину ! Ми маємо до цього право й підставу, бо ми нарід старший від російського, маємо свою територію, свою історію й культуру! А те, що нам тепер світ признає, ми легкодушно відкидаємо, за що нас наші нащадки прокленуть! Коли б ми нині ухвалили автономію, тоді Вілсон скаже про нас: „Раб хоче бути рабом" !..

Уже перший конґрес, скликаний в квітні 1917 р. тут, у Києві, зробив велику помилку, ухвалюючи територіяльну автономію. Цей з'їзд не мав права виносити такої постанови! З'їзд повинен був покликати тимчасовий уряд для наддніпрянської України, поки збереться конференція делеґатів усіх українців".

Це була моя промова. По її скінченню учасники з'їзду зготовили мені гучну овацію, а член президії з'їзду, адвокат Міхновський почав мене на естраді цілувати. Понеслись оклики: Самостійна Україна !.. Самостійна Україна!" Вони були такі гомінкі, що президія перервала на хвилину засідання...

Моєю промовою був крайньо обурений Володимир Винниченко. Він вибіг до другої кімнати, покликав там М. Грушевського, Міхновського та ще й мене та накинувся на мене, хто мені позволив так говорити?! Я відповів Винниченкові, що я не потребую від нікого дозволу, бо я законний репрезентант українського народу, та запитав Винниченка,

хто дозволив йому так говорити, як він говорив, коли він репрезентант партії соціялістів? Винниченко закинув мені, що домагання автономії не означає, що ми не можемо післати делеґатів на мирову конференцію, але я цьому заперечив, бо ж тоді буде репрезентувати нас Росія, а Міхновський підтримав мою думку!"

1) „Посол Т. Старух на травневім Українськім Військовім З'їзді у Києві 1917 р." Літопис Червоної Калини, 1937 р. ч. 5, стор. 16.

Загальний вид на село Лісники, біля самого міста Бережан. Зліва — церква, а там поля, ліси і дороги.

Інж. Осип Баран

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА — ОРГАНІЗАЦІЯ МОЛОДІ „Л у г и"

Перед першою світовою війною, майже уся сільська молодь в Бережанщині, була згуртована в руханково-пожежному товаристві „Січ", а міська – в руханковому т-ві „Сокіл". По світовій війні польська влада не дозволила відновити тих товариств, бо ж із них вийшли лави Українських Січових Стрільців, і геройські стрільці УГАрмії. Аж після кількалітніх заходів д-ра Романа Дашкевича, адвоката у Львові (одного з діячів січового руху ще перед першою світовою війною), польська влада в 1925 р. погодилася на організування руханково-пожежних товариств під назвою „Луг", рівночасно заказуючи організувати повітові чи крайові осередки, які кермували б розвитком низових клітин „Лугів". Д-р Дашкевич зумів обійти цей заказ. Він заснував у Львові видавництво „Вісті з Лугу" і редакція, до якої зверталися низові „Луги" за інструкціями, стала фактично крайовою централею.

На Бережанщині створенням „Лугів" керував адв. Михайло Західний. Він заснував „Повітовий Комітет Лугів" без дозволу влади, бо це мовляв, не була повітова організація, а звичайний комітет для святімпрез. В дійсності воно виглядало дещо інакше. Головою комітету був д-р Михайло Західний, членами: редактор Петро Сагайдачний, Осип Замощак, студ. Осип Баран, студ. Іван Савчак, Микола С., і Микола Когут. Як колись протипожежними товариствами „Січ", так тепер „Лугами" покрилася вся Бережанщина. В повіті діяло 50 низових „Лугів". Луговики мали приписаний однострій зеленої барви, шапку-петлюрівку і топірці. Референтом вишколу луговиків, який займався і підготовою до здвигу „Лугів", на Бережанщині – був студ. Осип Баран. Він взяв собі для допомоги, як інструкторів, колишніх підстаршин австрійської і української армій, устійнив однозвучну команду та впоряд, а коли окремі товариства були вже трохи вишколені, організував районові вправи „Лугів". Вони відбувалися на сіножаттях у Раю, в Саранчуках, Кривім, Урмані, Поручині, Ценеві та по інших селах. Наша молодь таки дуже цікавилась „Лугами", а до їхніх вправ, приглядалося усе село.

19 вересня 1927 р. відбувся здвиг усіх „Лугів" Бережанщини. Чудового соняшного дня, в ранніх годинах, крізь місто Бережани – маршували лавами луговики, а за ними і їхні односельчани. Місцем збірки, назначено площу т-ва „Надія" на Адамівці. Прибула деяка кількість луговиків на конях, у смушевих козацьких шапках. Осип Замощак, колишній австр. підстаршина, зформував кавалерійський відділ, який очолював похід луговиків на площу вправ, на сіножаттях Адамівки. Прибула духова оркестра з Рогатина, під проводом проф. Угрина-Безгрішного, колишнього старшини УССтрільців.

Командував на здвизі студ. Осип Баран. Зі Львова приїхали, – д-р Р. Дашкевич із своїми найближчими співпрацівниками, п. Мамчаківною та п. Козланюком. Після звіту голові, похід під звуки духової оркестри, подався на площу вправ. Примаршувало приблизно півтори тисячі луговиків, і багато народу.

Залунала святочна промова голови „Лугу" д-ра М. Західного, потім – привіти д-ра Р. Дашкевича та представників місцевих товариств. Після привітів, відбулась дефіляда і вправи луговиків. Надвечір, зформувався похід на гору Лисоню – поклонитись тіням наших героїв — УССтрільцям. Кіш Бережанських пластунів, під командою їхнього скавтмастера, привів до порядку високу могилу на Лисоні з високим залізним хрестом, – на вічну славу і пам'ять тим, що там упали.

Табір пластунів освітлювала велика святкова ватра. Парох села Потутори, о. Олександер Лонкевич, відслужив Панахиду на могилі. Свято закінчив д-р М. Західний подякою громадянству, гостям та усім учасникам. Промовляла також п. Блажкевичева, відома громадська діячка на Тернопільщині і командант пласту. Вже смеркалось, як колони луговиків та багато народу – відходили від дорогої кожному могили . . .

Похід Луговиків крізь ринок у Бережанах на площу вправ. Лугове свято в 1927 р.

Євстахій Манацький

СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ ПРИВАТНИХ КУПЦІВ
Філія Бережани

По першій світовій війні у господарських відносинах села і всього повіту, настала велика зміна. Війна дуже знищила повіт. Багато сіл над річками Золотою Липою, Коропцем і Ценівкою – зникли з поверхні землі. Народ болюче відчував невдачу Визвольних Змагань. Переслідуванням з боку польської окупаційної влади не було міри. Про урядову допомогу у відбудові села, не було й мови. Багатьох колишніх державних урядовців з часів Австрії, польський уряд на працю не брав. Випускників гімназій не приймали до університетів...

Тож українці стали перед крайньою потребою, якомога унезалежнити себе від окупаційного уряду. Це дало поштовх до організування власної торгівлі, власного промислу та самостійних, незалежних варстатів праці. В повіті почали закладати споживчі кооперативні крамниці та молочарні. В Бережанах відбувались безкоштовні курси книговодства, товарознавства, калькуляції товарів, доповіді про те, як повинні працювати кооперативні крамарі і т.д. Мов гриби після дощу, росли в селах кооперативні крамниці. Але не вся молодь могла знайти працю в кооперативах. Тому більше підприємські одиниці, придивившись до кооперативно-купецького діла, почали закладати власні, приватні крамниці споживчих товарів. Правда, правління сільських кооператив, повітових централь та й дирекція „Центросоюзу" у Львові, розглядали приватників як конкурентів, майже шкідників кооперації, бо – „це нові українські жиди"! Тут і там по селах мали місце суперечки, тертя, але приватники врешті-решт таки втримались. Їх підтримували в першу чергу їхні родини, сусіди та деякі „невдоволені" з кооперативи. Жидівські крамарі, таки досить спішно ліквідували свої крамниці і зникли із сіл, а за їх прикладом пішли й приватники, залишаючи села та прямуючи до міст.

З появою приватників у місті – розпочалась ворожнеча між ними і жидівськими купцями. Але вона поволі втихала. Клич „свій до свого — робив своє !

До того часу торгівля, була майже виключно ділянкою зайняття жидівських купців. Перед самою першою світовою війною, діяла вже в Бережанах споживча кооператива „Народний Дім" в домі Юзичинського, був „сніданковий покій" Гервого і єдиний не-жидівський ресторан Миколи Затварницького (популярно — Миколайка). До початку другої світ війни в Бережанах було декілька польських крамниць, а саме: конфекція К. Добровольської, торгівля кухонним посудом та порцеляною К. Рубінека, торгівля мішаними товарами Реґнера, крамниця з алькогольовими напоями Щепанського і дві цукерні — Заплатинсько-

го та Гакля. Деякий час містилась у ратуші ще й крамниця „Кулка Рольнічего" (польська кооператива), але вона через два роки перестала існувати. На ринку був ще склеп-крамниця з конфекцією та сукном Рудольфа Рисого, чеха одруженого з українкою Михайлиною Чуловською з Бережан. 1929 р., колишній пполк. УГА Володислав Білинський, отримав дозвіл відкрити в місті аптеку – досі було дві жидівські. Того ж року дістала концесію на книгарню і крамницю із шкільним приладдям — Марія Левицька, дружина д-ра Василя Левицького, учителя місцевої гімназії. Книгарню відкрили на ринку. В той час у місті працювали ще дві книгарні, власниками яких були жиди. Від 1935-го року, починається наступ на місто українського купецтва. . Започаткував його Євстахій Манацький, що на спілку з трьома Вербівцями, відчинив у Бережанах крамницю з так зв.. „блаватними" товарами, себто полотнами, сукнами і т. п. та шкірою. Спілка скоро зліквідувалась, бо спільники – Дмитро Семчишин і Микола Кузик, розпочали окрему торгівлю шкірою та шевським приладдям на вул. Тернопільській. Потім прибув до Бережан Михайло Прийма і заклав склярський варстат на Адамівці, поблизу склепу „Районової Молочарні".

Залізничник Прийма працював за фахом перед війною та короткий час і за Польщі, в Підволочиськах. Коли ж його польська влада звільнила з посади, він переключився на новий фах — склярство. Був єдиним українським склярем у місті і великим конкурентом жидівських склярів, а його підприємство мало велику підтримку – нашого громадянства. На ринку стояла будка з овочами Юрія Кушніра і крамниця з електричним устаткуванням інж. Романа Кордуби. 1937 р. Роман Хоманчук, відкрив крамницю з матеріялами на убрання і готовими чоловічими одягами. В тому ж році, заснував Омелян Лапунька в місті „Комерцбанк". Його дружина Галя Крамарчук-Лапунька, провадила крамницю з керамікою, картинами і часописами на вул. Міцкевича, близько будинку „Рідної Школи". 1936-го року, Петро Кизима відкрив першу українську голярню, потім перебрав її Богдан Чуловський, а самий переїхав до Самбора.

Перед другою світ. війною, в Бережанах крім згаданих українських підприємств, були ще такі: дві крамниці зі шкірою і шевським приладдям у ратуші — власники Степан Хомяк і Н. Василик; дві крамниці з галянтерією, одна Гриця Савкова з Рибників на вул. Збіжевій, а друга Андрія Кушніра з Божикова; мануфактурна крамниця Гр. Дякова з Олесина; дві гуртівні мішаних товарів, — одну вів на вул. Збіжевій Н. Кутний на спілку з двома громадянами з Вибудова, а другу на вул. Міцкевича в домі „Українбанку" – інж. Осип Баран з Раю.

Першим українським рестораном, була „Харчівня" в будинку „Рідної Школи". Спершу це був відділ місцевої кооперативи „Народній Дім", потім „Харчівню" перебрала п. Обервенець. На ринку відкрив „Дешеву кухню" Микола Лихолат, селянин з Потока. Подібну харчівню для селян, що приїздили до міста мав на Новому ринку — Онуфрій Якимів.

У той час в Козові були дві мануфактурні крамниці — Н. Сліпого селянина з Добромірки на Збаражчині, та Михайла Пайончківського мешканця села Ценева.

1938-го року, з ініціятиви Євстахія Манацького засновано в Бережанах філію „Союзу Українських Купців". Головою став інж. Осип Баран, заст. Є. Манацький, а секр. Григорій Савків. До філії належали українські купці-приватники з Бережан, Козови та ще з кількох сіл. За першої совєтської окупації, „СУК" мусів припинити свою діяльність. Відновлено філію аж у 1941 р. за дозволом німецької влади; головою відновленої філії став Є. Манацький.

Влітку 1941 р., за німецької окупації, давніших купців-приватників було вже небагато. Є. Манацький мав крамницю кухонного посуду, інж. О. Баран провадив торгівлю опаловим матеріяром, Михайло Зьомбровський вів ресторан на місці кол. цукерні Гакля, а М. Кузик — харчівню в приміщенні, де раніше містилась кавярня Гульдена. Крім цього, німецька влада дала дозвіл відкрити деякі крамниці в місті. Крамниці зі шкірою мали М. Кузик і Володимир Підфіґурний, ґалянтерійні крамниці — Юрко Кушнір, Павло Созанський і Михайло Кизима. Наталя Пайончківська, відчинила крамницю-книгарню з книжками для бібліотек, шкіл, і потрібного шкільного приладдя. Дозвіл на книгарню і торгівлю канцелярійним товаром, отримав ще Петро Турчин, Адам Якимів — на книгарню і продаж часописів, а Володимир Гусак — на розпродаж часописів і торгівлю папером. Микола Корчинський з Саранчук , провадив косметичну крамницю. Крім згаданих вже харчівень Зьомбровського і М. Кузика, в місті працювали ще харчівні Михайла Кулика, Михайла Гнатіва і Михайла Данилишина.

Ось так через нетолерантну політику польської адміністрації, серед українців розвинувся купецький стан. Молодь почала вивчати нове знання, що досі було монополією чужинців. Привітали наших купців погрозами або насмішками, мовляв, „куди ґоєві до гандлю"! Але з часом купці-чужинці, що раніше визначали ціни на товари за своєю вподобою, були примушені оглядатись на ціни українського купця. Не зважаючи на конкуренцію, наші „приватники" таки втрималися, і в тому їх велика заслуга.

Наші купці включились у громадське життя, підтримували датками наші інституції і товариства. Між ін., вони подарували спільно під час німецької окупації, 60 тисяч нім. марок на направу парохіяльної церкви в Бережанах, пошкодженої повітряними налетами.

Прихід большевиків влітку 1944 року, поклав край і тій добрій справі.

П. С.

„ЖИТЬ СТАЛО ЛУЧШЕ..."

(Картини з часів „визволення")

А то постріляю як собак!..

Пливе собі річка – вірніше ж потічок, через розлогі луги, несе свої води до старшої сестри – Золотої Липи. Обабіч лугу, розляглось село двома довгими рядами хат, що дотикаються одним кінцем до села С., а другим до села Б. У горішньому боці видніє церква і школа. З другого боку, майже за хатами – ліс. З цього боку є може 15 - 20 хат, що сторчать на горбочку мов гнізда. Щоб дістатись до них, доводиться підтягатись вгору східцюватою стежкою.

Саме для отих 15 - 20 хат большевики вирішили влаштувати мітинґ на 8 вечора. Десятихатники зганяють чоловіків і жінок до найбільшої хати. У визначену годину входять: голова сільради, секретар та прикріплений до села тов. Гавкалюк. У хаті повно людей, гейби на якійсь „оказії".

Мітинґ відкрив голова сільради тов. Мордуляк, повідомивши, що нині буде говорити тов. Гавкалюк про колгоспи. І говорив він довго - довго про всі блага колгоспів, які вже є в Сов. Союзі та які треба здійснити і в Західній Україні, „щоб люди зажили веселим і радісним життям". Люди слухали, слухали, аж деякі поснули. Наговорившись досхочу, „товариш докладчик" сів на лавку, закурив „тракториста" та почав запитувати, хто записується до колгоспу, а секретар вже й заявки втискає всім присутнім у руки. Але їх ніхто не бере і всі мовчать, мов закляті. Тоді починають іншої. „Нада давать вопроси" – може кому що не ясно, то він докладчик все вияснить. Але ніхто не обізвавсь ні словечком, лиш похилились та важко зідхають... „Так що ж мовчите? Хоч запитайте дещо, хоча один! У відповідь зідхання та стогони лише зміцніли. Та обізвіться собаки! – вже й каміння обізвалося б!"...

Але ніхто й не писне. Тоді тов. Гавкалюка охопила лють: витягнув нагана з кишені, і як гримне п'ястуком по скрині, ще й нелюдським голосом як зареве: „Та скажіть же щось, бо постріляю, як собак!." Почувши правдивий голос совєтської влади, люди почали з острахом висуватись з хати до сіней, а з порога – покотились у низ, бо на дворі було темно й ожеледь. За хвилину хата була цілком порожня, а тов. Гавкалюк хоча й не здобув ні одного колгоспника, зареготавсь кажучи: „Вот собакі, сволоч, обождіть – будуть і у вас колгоспи!.."

„Тепер вже трохи ліпше"

У Сов. Союзі день виборів до так зв. Верховних Рад – це велике свято. Цілі тижні триває уперта підготова до того великого маскараду. І списки виготовляють і членів добирають до „виборчих комісій" у громадах та в районах, при тому – суворо контролюють, щоб часом не

просунувся який „враг народа". За кілька днів перед виборами, прикрашують виборчу залю „лозунгами", портретами вождів та менших вожденят. Всі голосуючі є під доглядом десятихатників, що за них відповідають. Вони мусять обійти всі хати і в призначений день виборів, привести своїх виборців до „урнів" – щоб вони вкинули туди те, що ком-партія за всіх написала... У день виборів у сільклюбі цілий день гульня, пиво, горілка, ковбаса і навіть халва! Про кандидатів на депутатів люди не дбають і тим собі голов не морочать, часто не знають навіть про кого йде, ніколи про такого не чули й на очі не бачили. За яких два тижні перед голосуванням скликали мітинг, на якому кожний висунений з благословення Москви кандидат, проходить одноголосно – малощо не з ентузіязмом, бо ж проти ніхто не відважився б піднести руку. Хай би так зробив – певних кілька років Сибіру.

– * * * –

У другому районі готуються обирати так зв. депутатів до обласної ради депутатів Тернопільської области. Між іншими кандидатами, висунено і кандидатуру товаришки Агнєшки Гарбуз із села К.... (тепер її називали Агнесою.) На всіх вікнах крамниць у районному місті красуються портрети тієї Агнеси. Та цього замало. Перед виборами таку „вибранку" обвозять по всіх громадах району і показують, мов якусь заморську мавпу в клітці. Сама Агнеса Гарбуз неписьменна, до говорення ні сюди ні туди, правда – вона відпрошувалась як могла від тієї „почести" та просилася, лишити її в спокою, бо вона не надається, алеж – таке бажання партії, а може й самого „сонечка ясного" із Москви. У селі С. мітинг призначено на 8 вечора. На мітингу мала говорити Агнеса. В кімнаті, що прилягає до сцени навчають Агнесу перед виступом. Є тут і „сам" голова райвиконкому і його заступник та ще дватри члени виборчої комісії. Повчають її, щоб вона розповіла свою біографію а найважливіше, щоб підкреслила, як ось після визволення вона і її родина зажили веселим і щасливим життям !

Агнеса Гарбуз повторила кілька разів вивчену лекцію і пішла на сцену. Присутні оплесками вітають „вибранку народа". Стала нещасна Агнеса за столом на сцені, а біля неї по обох боках два суфлери – голова району і заступник. Нарешті бідна Агнеса пополотнівши з ляку починає за своїми суфлерами розповідати: „Я є Агнеса Гарбуз, мій батько був форналем у дворі, ми жили дуже бідно, можна сказати голодували, бо нас було 8-ро дітей, але прийшла червона армія нас визволила, а тепер совєтська влада дала нам корову і вже нам трохи ліпше"...

По тих словах обидва суфлери від гніву аж похололи, та почали штовхати її чобітьми під столом, підказуючи: „кажи, що тепер вже дуже добре, таки справді дуже добре". Але наша Агнеса чи не хотіла таку брехню пускати, чи може застрашилась і „зацокалась" – вже більше ні слова ! Простояла вона так ні-бе-ні-ме добру хвилину аж спустили занавісу.

„Чи ти збожеволіла, чи що? Та ж ми тобі казали, що нада говорить „нам тепер дуже добре", а ти дурна цідиш – „тепер вже трохи ліпше". „Так ти Агнесо глупая – кругом дурак ! Та я ж вам казала що я не хочу, бо я дурна, неписьменна, темна, де мені йти в якісь депутати?.."

„Ето ти нє панімаєш совєтской жізні"

Ми вже слава Богу, визволені... У всіх крамницях порожньо, бо ліпший крам купці приховали, а гірший розхапали саме „визволителі" кажучи, що купують десяток пар черевиків, великі звої сукна, чи чого іншого, як „подарунок із Западної України". Ось і крамниці вже не власність приватників, а кооперативні – вони порожні, але ждуть на „новий" крам із „щасливої багатої країни", де веселе й радісне життя, де усього багато, все є і дуже дешево. –

Сільська кооператива готується отримати нові товари. Всі полиці, полички, шафи вимиті, аж блищаться. Крамарі (аж два) у білих халатах посвистують і чванькувато відповідають покупцям, що ось-ось – і все буде, вже в дорозі... А товарів чогось немає. Але терпеливо чекають, знаючи, що треба перебити залізничі шляхи, навантажити у вагони всілякого краму, ще мають віру в те, що чули на мітингах від визволителів, бож це робітничо-селянська влада, піклується за селян і робітників, та ще й єдинокровних братів! Але краму щось не везе. У кооперативі вже й керівні органи змінились, управа та ревізійна комісія. Нові, прийняли на працю ще одного продавця більше, щоб була справна обслуга, а товару щось не видно...

Аж ось і діждались! Шпічки, сіль, нафта, водка і навіть табачок є ! А які цигарки ! Це не те, що „трактористи", а самі „червоні прапори", і махорку привезли, тільки паперців до неї немає. Виявилось, що в селянсько-робітничій державі папірці – це люксус, бо їхню махорку можна курити також зовсім добре у звичайному газетному папері. Як потягнеш такого „шлюга" з паперу, махорки і друкарської фарби – маєш досить курення, в роті вогнем палить, а дим „валить" – мов з комина... Люди запитують і про інші товари – каже визволитель: „Треба зачекати, крам прийде та ще й багато, бо у нас заводи, фабрики, що там Америка або голодранна Англія – проти нас?" Та й діждались! Вже наперед знали всі в селі про ту велику подію, покупці обчисляли гроші, обмірковували що їм треба для себе, дітей чи господарства. Пішли з села вози в район по крам. Думають люди, це не те, що колись було за Австрії, чи тої зарозумілої, дурноватої „жечпосполітої", що присилала на колонізацію шевців, кравців, мулярів, фабричних робітників та всяке шумовиння даючи їм заніщо по кількадесят моргів доброго чорнозему, а вони не вміючи робити на ґрунті – продавали й пропивали ! О, ні, це ж селянсько-робітнича держава, певно так є, як кажуть у Совєтському Союзі, де в піснях співають як „радо дише челавєк", – де всякого добра й блага безліч та ще як казав комісар „большая тьохніка".

Нарешті прийшов довго очікуваний день. У кооперативі повний штаб чекає на товари, покурюють, розмовляють. На чолі штабу голова сільради тов. Лижихвіст, щось вияснює, розмахує руками. Вбігає вартівник Загниніс і повідомляє, що валка возів докочується до кооперативи! Зароїлось від людей, такі нетерплячі, аж ними трясе як в гарячці, а голова каже: „Тажим казав, що не можна ремствувати, а треба спокійно підождати, як товариш комісар казали". Тимчасом під кооперативу підїхав один віз. Голова питає де решта возів, а цей що поганяє якимсь мінорно-придушеним голосом відповідає: „Та які там вози, не було й на один що брати, тамті поїхали порожнем додому".

Другого дня ранком збіглось усе село на закупи. Біля кооперативи два міліціонери для порядку охороняють лад, а люди „штурмують" крамницю, кожний хоче дістатись до середини та набрати товару, — а тут мов на сміх 40 - 50 перкалевих паршивеньких хустин, та яких 100 мтр. поганенької матерії, трохи табачку, водки та халви! Нагло вбігає в мою хату чоловік (я був головою надзірної ради) та й кричить: „Ідіть, товариш голова, та зробіть щось, а то й двері виломлять, люди мов ошаліли, кожний претьсяся в середину!" Скочив я на місце, а там крик, метушня, якась жінка проклинає: „Вона багачка, має повну скриню всього, а я бідна не маю чим голови зав'язати, а щоб тебе на смерть вбрали в ту хустину!.."

В канцелярії сільради зібрались — управа кооперативи, надзірна рада, ще й два комісари з району. Питають: як, що, коли, хто, тощо. Один каже теє, інший онеє, а я як голова надзірної ради сказав таке: „Товариші, щоб на будуче не було таких бешкетів, то я порадив би ось що: всіх мешканців села взяти на облік, і так продавати товари: хто вже раз купив, не може купувати більше аж на нього прийде черга, бо так як тепер є, недобре — хто має сильніші плечі та лікті, той щось купить, а ці слабші лишаються з нічим. Спробуймо кажу, — заведемо картотеку, і карткову систему".

Тільки я це сказав (на свою біду), як комісар скочить до мене та в крик: „Контрреволюціонер! Тебе треба заарештувать, бо наша конституція дозволяє кожному купити скільки завгодно! А так „нєльзя ґаваріть", а то опинишся за ґратами. У нас інакше як у капіталістів, у нас вільна торгівля і кожний в любу годину може купити собі будь-який товар!"

Я витріщив очі, а комісар собакою до мене: „Ето ти нє панімаєш совєтской жізні і тєбє нада ізучіть совєтскую констітуцію!"..

Богдан Бородайко

ВИБОРИ ДО СОЙМУ І СЕНАТУ ПІД ПОЛЬСЬКОЮ ЗАЙМАНЩИНОЮ

Зайнявши силою Східню Галичину влітку 1919 р., польський уряд, всупереч постановам Найвищої Ради мирної конференції в Парижі, старався всіми засобами та шляхом доконаних фактів приєднати завойований край, як поляки казали до „мацєжи". Найвища Рада за підписами Англії, Франції, Північної Америки та Італії, постановою з 25 червня 1919 р. виразно зазначила, що дозвіл на польську окупацію Східньої Галичини є тимчасовий і в жадному випадку не перерішує права на самовизначення народу тієї країни. Але поляки не звертали уваги на це застереження Найвищої Ради. Вони видаючи основні закони для своєї держави, заводили їх також і в Східній Галичині, виходячи із заложення, що доконані факти допоможуть їм „залишити" Східню Галичину за собою.

Одним із тих законів, був закон про перепис населення, виданий у 1921 р., потім закон про набір до війська з 1922 р. З погляду міжнародного права, такі дії польського уряду на території Східньої Галичини були безправними і не зобов'язуючими населення тієї країни, бо цей уряд був лише тимчасовим адміністратором краю з ограниченими прерогативами, тобто мав обов'язок дбати лише про лад і правний порядок, який тоді існував на тій території.

Українське населення Східньої Галичини, знавши про безправність тих дій окупаційної польської влади, відмовилося брати в них будь-яку участь. Така постава українського населення довела до того, що окупанти заповнили всі в'язниці українськими патріотами, головно ж духовною і світською інтеліґенцією та колишніми військовиками. Нараховували понад 20 тисяч ув'язнених, які стояли на сторожі свого та міжнароднього права. Таким самим безправством був закон про вибори до варшавського сойму і сенату восени 1922 р. у Східній Галичині. Тими виборами окупанти хотіли підтвердити своє володіння над тим краєм, спровокувати Раду Амбасадорів (на яку в той час перейшли від Найвищої Ради мирної конференції „суверенні права" над Східньою Галичиною), яка буде їхня реакція, вкінці старалися за всяку ціну довести світовій опінії, що мають у нашому краю більшість населення за собою, а в найгіршому випадку — половину.

Як згодом виявилося, Рада Амбасадорів навіть не відповіла на протести українського дипломатичного представництва проти такої самовільної поведінки „свого адміністратора" — чим дала окупантові вільну руку в тих і дальших безправних діях.

Вибори до сойму і сенату в 1922 р.

Українське населення та тодішній політичний провід — Міжпар-

тійна Рада у Львові, постановили не брати участи у тих виборах. Нічого не змінили нові арешти. Українське громадянство у Східній Галичині ті вибори збойкотувало, не давши тим самим своєї згоди на окупацію краю поляками. У всій Бережанщині жадний свідомий і чесний українець участи у виборах не брав, не дивлячись на арешти, терор та самоволю окупантів. Щоб залякати населення, поляки заарештували тоді в місті Бережанах та в повіті понад 300 осіб з д-ром Володимиром Бемком на чолі, повезли їх до Тернополя і тримали там напівголодними без належної санітарно-гігієнічної опіки. По трьох тижнях арешту їх усіх, без слідства чи переслухань і взагалі якихнебудь закидів, відіслали назад до Бережан і тут звільнили.

Хоч як поляки „старалися", щоб частину українського населення мати у виборах за собою на показ для закордону, нічого з цього не виходило. Але, що їм таки дуже потрібно було мати хоча б кількох „українських послів", тому старости, польські поліцаї, службовці та всіляке шумовиння „вибрали" своїми голосами чотирьох наших темних селян і одного позбавленого прав служити священика о. Ількова, що — не посоромились виступати у варшавському соймі в ганебній ролі „представників" українського народу із Східньої Галичини. Тих старостинських „вибранців" народ прозвав на вічну ганьбу „хрунями — хлібоїдами"!

Трохи інакше склалися обставини на Волині, Підляшші, Поліссі та Холмщині. Польща також окупувала ті землі своїм військом, однак Найвища Рада мирної конференції в Парижі стояла на становищі, що межа поміж тими країнами і Польщею має йти приблизно по лінії рік Сяну і Бугу і видала у тій справі постанову з 8-го грудня 1919 р. Але відносно цих земель не було цього виразного застереження, яке було видано у справі Східньої Галичини про право на самовизначення і тому місцеві українські політичні організації вирішили взяти участь у виборах. Українське населення тих земель пішло до тих виборів сконсолідовано й однозгідно голосувало за один український список, здобуваючи всі мандати на Волині і більшість мандатів на Підляшші, Поліссі та Холмщині. Це був дійсно великий осяг українського населення північно-західніх земель, він засвідчив, хто є справжнім господарем тих земель. Такий наслідок виборів дошкульно принизив поляків, показуючи світовій опінії неправдивість їхньої пропаґанди. Але то були перші й останні нефальшовані, справжні вибори. Від того часу польські радикальні публіцисти почали ширити погляд, що в Польщі не може бути конституційної демократії через українську і білоруську небезпеки, а щоб втримати ці землі при Польщі — доведеться вдатись до „інших засобів" правління. Ці „тези" здійснював пізніше Пілсудскі починаючи від 1926 р., коли збройно прогнав леґального президента Польщі і його уряд.

Вибори до сойму і сенату в 1928 р.

В той час правно-державне становище Східньої Галичини та інших

українських земель було вже зовсім інше. Рішенням Ради Амбасадорів з 15 березня 1923 р. „приділено" Східню Галичину до Польщі з прийнятими Польщею зобов'язаннями, а саме: за українським населенням буде визнана територіяльна автономія, буде створений український університет, українське населення буде користуватись усіми правами, і буде під охороною трактату про національні меншини, який поляки підписали в Парижі ще в 1919 р. разом з мирним трактатом.

Як довела історія, поляки у відношенні до своїх міжнародніх зобов'язань для признання українському населенню належних йому прав — нічого не дотримали і нічого не виконали впродовж 20-ти років!

Крім цього, після закінчення війни з большевицькою Москвою, польський уряд склав з большевиками мирний договір в Ризі в 1921 р., за яким обидва „партнери" поділились українськими землями, як то вже раз було в Андрусівському договорі.

Тому, що ті вибори мали вже інше значення для українського автохтонного населення, як у 1922 р., українські політичні партії на всіх українських землях також і в Східній Галичині, вирішили взяти участь у виборах. Але проведення цих виборів виглядало вже зовсім інакше, як у виборах 1922 р. Це був час, коли Пілсудскі шляхом перевороту і збройної інтервенції, повалив конституційний уряд, запровадивши нову еру в Польщі — ліквідацію тодішньої конституції та інших невигідних для нього законів, ввівши в те місце — авторитетні зразки зачерпнені зі Сходу, з Півдня і свою диктатуру.

Щоб мати підтримку через „своїх" послів та сенаторів, Пілсудскі наказав перед самими виборами міністрові фінансів таємно видати йому з державної каси 8 мільйонів злотих, і за ті гроші його „заушники" проводили, точніше — купували голоси для списка ч. 1). Та й ця крадіжка державного майна не дуже змінила б хід виборів на українських землях, коли б не „чуда" з виборчими урнами. Поляки знали, що український виборець не віддасть свого голосу за жадний польський список і тому треба було вдатись до „чудес". При підрахунку голосів виборців за окремі списки, українські виборчі картки нагло позникали, а на їх місце з'явилися картки з числами, на яких кандидатами були поляки, найчастіше з числом 1, тобто про-урядової партії Пілсудского (безпартійний бльок співпраці з урядом). Саме так, виборчий список ч. 1 „чудесним способом" дістав головно на українських, білоруських і литовських землях, — 126 мандатів. Все ж таки всіх мандатів не вдалось викрасти. Українські партії на своїх списках таки здобули понад 50 посольських і сенаторських мандатів. Загально бльок національних меншин, тобто українці, білоруси, німці і жиди, здобули в тих виборах майже одну третину мандатів всієї Польщі, не дивлячись на всілякі „цуда". Цей вислід виборів викликав в окупантів страх за себе і державу, до того ж вийшла на верх ще й правда про кількість національних меншин в границях Польщі, що її досі польська пропаґанда на всякий лад заперечувала.

На Бережанщині в тих виборах протиставилися два українські виборчі списки; один національно-демократичний, скорочено „УНДО", другий — совєтофільської партії „Праці". За першим списком стояла майже вся духовна і світська інтеліґенція, все студентство та старше громадянство по селах і містах; за другою — молодь по селах, особливо ж члени руханково-пожежного товариства „Луг". Перший список підтримував у Бережанському повіті д-р Володимир Бемко, хоч сам не кандидував, а другий очолював д-р Михайло Західний, що й був кандидатом на посла з доручення тієї партії і рівночасно головою т-ва „Луг" на Бережанщині. У місті і по селах розвинулася виборча кампанія, що подекуди вироджувалась у напади з палицями в руках прихильників партії Праці, що трапилось на вічу в Нараєві. У висліді виборів д-р Західний вийшов послом, завдяки членам т-ва „Луг" з однієї і українізаційному вітрові з совєтської України — з другої сторони. Повіт Бережани належав до Золочівської виборчої округи, що охоплювала повіти: Золочів, Броди, Радехів, Зборів, Перемишляни, Бережани, Рогатин, Бібрка, Жидачів. З тієї виборчої округи вибрано тоді 5 послів з „УНДА": Володимира Целевича, Олександра Вислоцького, Степана Кузика, Н. Кунька і о. д-ра Володимира Пелліха; з партії Праці вибрано лише д-ра Західного, двох поляків і одного жида. Очевидно, тоді теж не обійшлося без зловживань, залякувань та інших пакосних дій зі сторони старостів чи поліції, включно з арештами активних виборців. Згодом після тих виборів, наступило в Бережанському повіті деяке протверезіння у відношенні до партії „Праці", та й люди зрозуміли в чому річ, коли на всіх 50 українських послів і сенаторів, ця партія добула лише один мандат для д-ра Західного. По виборах вона не відігравала жадної ролі і так же скоро зникла, як і з'явилась.

Вибори в 1930 році

Згідно з конституцією Польщі, посольські та сенаторські мандати були правно-важними впродовж 6 років, тож наступні вибори мали б відбутися в 1934 р. Зовсім ненадійно 30 серпня 1930 р. Пілсудскі був призначений прем'єром. Він постарався, щоб президент своїм декретом припинив діяльність сойму і сенату того ж дня та розписав нові вибори на осінь, а через кілька днів, він як прем'єр, наказав заарештувати невигідних йому кол. послів та запроторити їх до військової (?!) в'язниці в Бересті Литовському. Тоді заарештовано й українських кол. послів Володимира Целевича, Олександра Вислоцького, Дмитра Палієва, Н. Ліщинського і д-ра Осипа Когута — їх вивезли до Берестя на побої і знущання. В усій Східній Галичині, як і на території інших українських земель, почалися масові арешти найбільш свідомого і активного елементу. Так розпочав Пілсудскі нову політичну еру, вдавшись до арештів, побоїв, обшуків, під час яких нищили майно, словом завів нечуваний терор. Покликавши ще й військо на допомогу поліції, він

наказав погром на українських землях, який назвали „пацифікацією". Ця сумнозвісна пацифікація — це була справжня масакра українського населення: били палицями, активних селян, священиків, учителів, кооператорів і всіх видатніших наших громадян по селах і містах; нищили селянське добро, бібліотеки, кооперативні крамниці, народні доми; розбивали машини молочарень, дерли образи українських князів, гетьманів, козацьких героїв та визначних наших поетів і письменників; нищили дахи на наших громадських будівлях і приватних домах, зсипали збіжжя в болото, словом — поводилися, як справжня ватага кримінальних злочинців.

Пригадується й досі ота фальшива пісонька, яку поляки ще й сьогодні (як заходить потреба) залюбки виспівують „за вашу і нашу свободу" (вольносьць). Так і несли цю „вольносьць" палицями, арештами, знущаннями. Сиділи люди по лісах і очеретах, як за давньої татарви, вичікуючи переходу орди двадцятого сторіччя!.. Цей нечуваний в культурному світі розбій польського війська і поліції найшов широкий відгомін в усій Европі, також у Лізі Націй в Женеві, куди українські політичні центри та закордонні представництва, внесли відповідно фото-документами ілюстровані протести і скарги. Але тому, що там сиділи посередні спричинники тих „гараздів", що були такими ж самими грабіжниками чужих земель і чужого добра, то вся справа без ніякої реальної користи для потерпілого українського населення — так і „присохла".

Бережанщина зазнала за „пацифікації" великих матеріяльних втрат, а польська поліція не шкодувала своїх палиць при арештах і обшуках. Потерпіли від тих нападів села: Криве, Слобода Золота, Ценів, Бишки, Гиновичі, Лісники, Вербів, Урмань, Конюхи, Потутори, Нараїв, Козова, Козівка, Рибники, Котів та багато інших. У самому місті Бережанах, орда знищила добро у 74-ох українських родинах під час обшуків, понищила акти і меблі в обох адвокатських канцеляріях д-ра Бемка і д-ра Західного, а їх обох заарештовано і безправно вивезено до найважчої в'язниці у Вронках на Познанщині, де вони шість тижнів каралися серед тяжких тюремних обставин. В'язниці були переповнені Бережанцями.

Ось в якій „атмосфері" відбулися чергові вибори до сойму і сенату. Не було змоги провадити якусь передвиборчу акцію під загрозою арештів, побиття та подібних злочинів польської адміністрації і поліції. Про виборчі віча, свободу яких ґарантували відповідні закони, не було й мови. Це були так звані „німі" вибори. Але й серед таких обставин, українські виборці, а головно жінки масово голосували виключно за своїх кандидатів, хоча це мало їм допомогло. Польська влада вдалась тоді до мало відомих у культурному світі безсоромних шахрайств — і тому кількість українських послів і сенаторів „злетіла" на половину. Коли в 1922 р. на Волині український список забрав усі мандати, то вже в 1930 р. не було їх ні одного (декілька з „ласки" було на польській листі). Подібне було й на інших північно-західніх українських зем-

лях. При виборах 1928 р. в Станиславівській виборчій окрузі україн ські виборці вибрали 6-ох послів, жиди одного, поляки двох „чудами" і шахрайством, то вже в 1930 р. польські окупанти „приділили" соб 5-мандатів, українським виборцям „признали" 4-мандати, а для жидів ського кандидата — не стало місця. У Золочівській виборчій окрузі д якої належала й Бережанщина, вийшли лише 3 наші посли, двох і них — були Володимир Целевич і Степан Кузик, дир. ПСК в Рогатині решту мандатів забрали — поляки. Такі то „цуда" діялися з виборчими урнами в польських виборах у двадцятому сторіччі в Європі — „Н гонорово, але здрово!.."

Вибори в 1935-му і 1938-му році у „фашистівському фасоні"

У 1935 р. помер Пілсудскі, що започаткував у Польщі „новий по рядок" топтання і помітування власної конституції, законів про горо жанські вольности, безкарне нищення людського майна, огидні зну щання з численними смертними наслідками та всілякі „пацифікації" По його смерти, авторитативні фашистівські зразки з Італії набрали ще більшого значення. Їх впровадили до нової конституції та до ба гатьох інших законів. Новий виборчий закон також взорувався на фа шистівській корпораційній системі виборів. Кількість послів зменшен на 208 (передше було 444). Виборці майже не могли ставити кандида тів на послів по своїй вподобі, вони могли лише голосувати за тих кан дидатів, яких поставила на список так зв. виборча колеґія. Але знову ж членами тих колеґій були особи призначені туди воєвідськими, пові товими, міськими і волосними радами, відтак такими корпораціями, як адвокатські, лікарські, нотаріяльні, аптекарські, хліборобські чи про мислово-торговельні палати. У той час, усі ті ради і палати були вже всеціло в руках старостів, воєводів чи уряду, отож і всі ті „вибори" були в їхніх руках. Це вже не були вибори, а правдиві номінації. Створен також нові виборчі округи, вже не такі великі як передше: тепер окру га вибирала лише двох послів і двох заступників. У тих виборах вже не всі українські політичні партії взяли участь, тому вийшло заледве 14 послів і 3 сенатори з усієї Східньої Галичини. На інших українських землях, своїх незалежних послів взагалі не було. На Бережанщині як всюди, дуже впало зацікавлення до таких виборів, що ними не були тому дуже малою кількістю голосів виборців був обраний послом д-р Степан Біляк, адвокат у Львові.

Коли ж іде про вибори до сенату, то новий закон взагалі відбирав від загалу населення саме право голосування, бо відтепер цим правом користувалися: заслужені і нагороджені ордерами і медалями, польські офіцери, волосні, міські, повітові і воєвідські радні, члени управ корпораційних установ і палат, вкінці ті особи, що мали закінчені університетські студії, чи інші високі школи. Мільйони селян, робітників, міщан чи осіб з середньою освітою — були позбавлені права голосу. Це були вибори для вибранців, чи як тоді казали для „еліти". Не

дивно, що такими виборами ніхто вже не цікавився, також і ті, що мали право голосу. Люди уникали брати участь у тій комедії, знаючи, що й так при потребі уряд вибори безсоромно пошахрує, сойм і сенат ніякого значення вже не мали, ні про ніщо не рішали, а посли чи сенатори будуть лише вислухувати в соймі чи сенаті різні урядові нісенітниці, або будуть бити в долоні „браво" урядовим „величинам". Треба ствердити, що в той час поляків захопила, так би мовити, фашистівська дурійка, до того ж почали вдавати велике „моцарство" — бо як колись казав Пілсудскі „Польска єст сказана на вєлькосьць (?!)." Польські державні установи діяли не придержуючись постанов законів, тобто діяли протизаконно, і можна було сміло сказати давню пословицю: „В Польсце як кто хце!" Для українського населення настали справді татарські часи, багато української молоді, яких поліція мала все на „оці" та їх переслідувала, жили вже по лісах у землянках, готуючи зброю, бо іншого виходу не було. Тому, що у звичайних в'язницях не ставало місця для всіх заарештованих, поляки створили новий окремий табір-в'язницю в Березі Картузькій (як цинічно казали ступайки типу Складковського чи Костка-Бєрнацкого) для „виховування" ув'язнених биттям та знущанням, без судових присудів, з неозначеним часом ув'язнення — це були нові здобутки польського фашизму. Внутрішню і закордонну політику вело військо. Польська військова команда наказала знищити на Холмщині українські православні церкви. За короткий час було розвалено 117 церков і каплиць, при тому військо і поліція жорстоко розправлялися з місцевим населенням, коли вони боронили свої доми Божі від знищення. Військо з так зв. корпусу охорони границь, було паном життя і смерти прикордонного українського населення, явно і відверто зловживаючи владою неналежною до війська. Український народ поділили тоді на лемків, гуцулів, бойків, волиняків, грекокатоликів, православних і прямо „місцевих", — цькували одних проти других, а всіх разом уважали за поляків, які „зрущилися" і яких треба швидко повернути „на лоно ойчизни"! Північно-західні українські землі, поляки штучно відтяли від якогонебудь зв'язку з Галичиною, не допускаючи туди ні однієї української книжки, часописів, журналів; відчиняли приватні посилки і листи, завертали назад до Галичини людей, що їхали в тому напрямі, а часто й заарештовували. Це був штучно створений „санітарний" кордон. Військова влада з кс. Мйодоньскім на чолі, організувала „шляхту заґродову", і всіх таких поголовно зарахували до поляків, наділяючи їх усякими дарунками, щоб лише покинули свій релігійний обряд і свою національність. Неслухняних і неподатливих на такі „переходи" — переслідували. У Львові військо безправно забрало єдиний спортовий майдан „Сокола Батька". Міністерства суспільної опіки й внутрішніх справ готувались до повного знищення забезпеченевого т-ва „Дністер", що роками служило українському населенню; припинили науку в багатьох українських гімназіях, а молодь посадили на лави підсудних. Тоді знищено незалежність судів і суддів, знесено інституцію присяжних судів, автономію університетів

та інших корпорацій громадського права. Настала повна військово-поліційна диктатура. Не сміло бути ніде якогось вільного слова, вільної думки чи якоїсь критики. Українські часописи виходили з великими білими плямами, свідками цензорської „праці". Пізніше, наказували заповняти білі місця будь-яким матеріялом, щоб приховати такі „вольности" слова. Нічого не означав сойм чи сенат, ніхто з ними не рахувався, адже посли і сенатори, були лише „фіґурантами" для прикрашення польського фашизму, бо ніякої влади ані значення — вони не мали. Всюди панувала поліційна палиця і куля, що стали польською конституцією, громадськими вольностями і правами ... такою була польська „жечпосполіта" в нутрі краю.

Серед таких обставин і таких „дій" польського війська й уряду, не було можливим провести будь-які вибори, про які можна б сказати, що їх вислід віддзеркалював правдиву, нефальшовану волю виборців і загалу населення на українських землях. Так остало до осени 1939 р., до часу розгрому польської держави.

„За вашу і нашу свободу" ...

У 1936-му році, польський делеґат до Ліґи Націй Титус Комарніцкі, домагався на засіданні Ради Ліґи, щоб вона ... ! відкинула позов етіопського цісаря Гайле Селяссія проти Італії, що війною захопила Етіопію, знищивши самостійність цього понад тисячу років існуючого старо-християнського краю. Забула Польща і її уряд, як протягом останніх сто років просили, заклинали і жебрали допомоги у всьому світі для повернення їм самостійности, а тоді в Женеві не посоромились поставити таке ганебне домагання! Це хіба діялось за мотивом тієї фальшивої пісоньки „за вашон і нашон вольносьць".

У той час, Польща відкинула трактат про охорону національних меншин, хоча він був невід'ємною частиною Версальського мирного договору, на якому й спиралась нова відроджена Польща.

Коли виринула справа Карпатської України — поляки, втративши вже рештки політичного розуму, старалися всіми можливими способами знищити, повалити ново-посталу і привернену до життя країну, посилаючи проти неї добре платні банди „стшельцуф" і резервістів польського війська, через кордон для саботажів, нападів на села, урядові представництва і місцевих представників влади.

Врешті-решт, охоплені „моцарствовою" дурійкою, пішли польські верховоди помагати Гітлерові нищити Чехо-Словацьку Республіку у 1938 р., займаючи так зв. „Заользя". А через рік, лише за 18 днів — зникло і саме польське „моцарство", розлетілось — немов вітер здув! Покарала тоді їх доля за всі двадцятирічні нахабства, насильства і тяжкі злочини! Чи їх чогонебудь навчила ? Можна сумніватись ...

Р. П.

ПЕРША УКРАЇНСЬКА СКЛЯРНЯ В БЕРЕЖАНАХ

Коли скінчилась війна з поляками і життя поволі поверталось у мирне русло, тоді в містечку Підволочиськах діялось щось інше. Верховодили польські „кресовці", які не хотіли прийняти колишніх австрійських службовців-робітників - українців на залізничну службу, хоч по закону їм це прислуговувало. Перевіряли, переслухували і їхні подання відкидали. Мій батько сл. п. Михайло Прийма кол. австрійський залізничий урядовець, мабуть чимсь „прогрішився". Польська перевірка скінчилась тим, що батька до служби не прийняли. Він почав шукати нового варстату праці й прожитку і так опинився з родиною в Бережанах, де на спілку з Богданом Гуцалом відкрив першу українську робітню-склярню. Цей фах досі був неподільною доменою жидів. Були в Бережанах у ратуші в подвір'ї три жидівські склярні. Від крику, лайки, сварні між ними доводилось затикати вуха. Все те спричинювала конкуренція між ними. Але саме те подвір'я впало в око мому батькові, бо місце не було зле, довкола повно склепів-крамниць, на ринку торги. Власником ратуші був граф Потоцкі з Раю, але його майном завідували всілякі директори, адміністратори та уповноважені адвокати-синдики. Пішов батько до Раю навідатись, чи не міг би він винайняти льокаль у ратуші собі на майстерню. Пообіцяли і сказали, що повідомлять. Батько ждав та надіявся, але відомості не було. Пішов туди знову, а там йому порадили, щоби змінив метрику, тобто змінив свій релігійний обряд греко-католицький — на римо-католицький, що утотожнювали з переходом на польську національність. Але батько подякував їм за добру пораду словами: „Як я колись тримав вдома голуби, то ніколи „пурцлів" - перевертнів ! ".

Дирекція районової молочарні в Бережанах мала досить велике приміщення для своєї крамниці, тому змогла винайняти одну із кімнат. Так одного дня з'явилась вивіска на вул. Міцкевича напроти книгарні Майблюма: „Перша Католицька Склярня, під управою Михайла Прийми і Богдана Гуцала". Замовлень було багато. Батько був добрий, солідний працівник, скоро здобув серед української громади не тільки довір'я, а й прихильність. При цьому треба додати, що нашій склярні активно допомагала патріотична польська „вулиця". Вона будуючи „велику" Польщу, вибивала вікна в усіх приміщеннях українських товариств, установ, крамниць, а часом і в приватних домах. Скло приходило з Ясла, справа йшла добре, жидівська конкуренція не загрожувала.

Все на світі, що має свій початок, мусить мати й кінець. Таке сталось і зі склярнею в Бережанах. Прийшли нові „визволителі" зі сходу — московські комуністи, вони визволили мого батька ... від склярні.

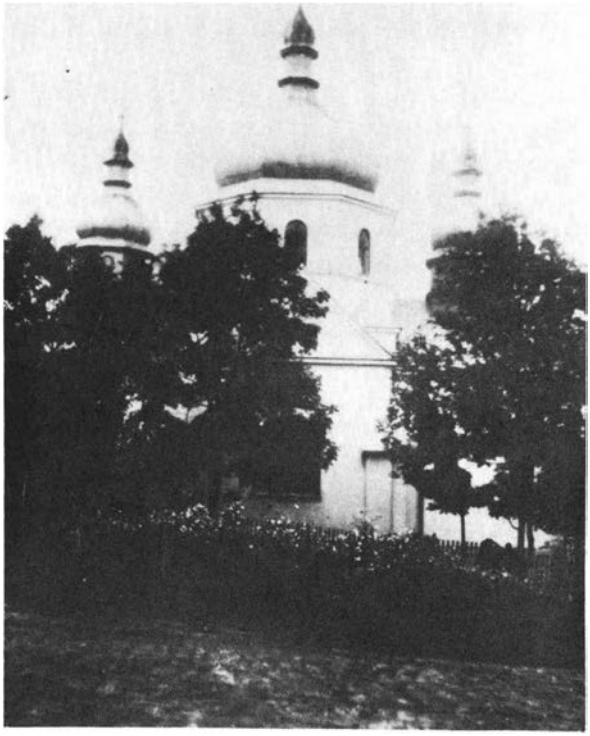

Церква в селі Бишках.

Дівчата в Бишках у своїй місцевій гарній одежі.

Іван Гірняк

НАРИС ІСТОРІЇ СЕЛА БИШКИ НА БЕРЕЖАНЩИНІ

Село Бишки є положене на північний-схід від міста Бережан , у віддалі 12 клм. від центру міста, і простягається вздовж берега річки Ценівки, а також обабіч її допливу – річки Корсівки. На південний захід від Бишок, у дорічці Ценівки, стоять села Потік, Куропатники і Баранівка, а на схід — села Ценів і Вибудів. У дорічці Корсівки в північно-східньому напрямі, розкинулось велике село Конюхи. На захід і північний захід, по другій стороні лісової смуги, у дорічці ріки Золотої липи, сусідують села Гиновичі, Жуків, Дрищів і Урмань. З групою тих же сіл, тісно в'яжеться історія нашого села, вони творять разом гейби географічну цілість та взаїмно себе доповнюють.

Дорічча Ценівки від села Баранівки аж до східнього кінця села Бишок, а відтак дорічча річки Корсівки, творять границю між Поділлям та Опіллям. На захід згаданої лінії простягається смуга великих лісів, що тягнуться від Карпат на Волинь; на схід і північний схід — починається Подільська Височина, себто розлогі степові рівнини. Само село Бишки належить ще до Опілля, але його основні поля між селами Ценевом, Вибудовом, Конюхами — вже до Поділля.

Таке географічне положення села, мало вплив на його спосіб життя, розвиток та історію. Про початок села та його назву – існують три теорії. Перша і друга, що більше подобають на леґенди, базуються на старих переказах передаваних поколіннями. Давним-давно, долину річки Ценівки перегороджено великою греблею між долішнім кінцем Бишок і горішнім кінцем села Куропатник. В цей спосіб постало велике озеро-став, що залляло ціле дорічча Ценівки і частину Корсівки, відгороджуючи лісову смугу від степової на віддалі 6 клм. На північ від ставу-озера простягались недоступні густі ліси, де мовляв, лише „біси" мешкали. Підчас нападів різних кочівничих орд на українські землі, люди ховались у тих лісах, де частина населення оставалась постійно жити. Так постали перші оселі на території сьогоднішнього села під назвою „Біски". Друга теорія-леґенда походить з часу, як жителі прокопали греблю, щоб витекла вода і на тому місці виростали розкішні трави до сьогоднішніх часів. На тих розлогих сіножатях-болотах, мешканці села випасали багато рогатої худоби, в тому чимало самців-биків, від цього, мовляв, й походить назва нашого села „Бички" а згодом „Бишки".

На узгір'ї, недалеко греблі, стояв з твердого каменю побудований замок з численними будинками та довгою алеєю розлогих лип, що росли там до 1944 року. Власником замку в старину був землевласник, на прізвище Биш. В руїнах замку знайдено погруддя чоловіка з підписом латинським письмом — „Биш". Від цього прізвища найбільш правдоподібно, мала б походити назва села — Бишки. Однак всі ті

збудував нові будівлі і мешкав там до приходу московських большевиків, які незабаром вивезли його на Сибір з родиною.

Розбудова села у сьогоднішньому виді, могла розпочатись щойно після спуску ставу, що в кількох місцях перетинав теперішню головну дорогу в селі. Село Бишки розподіляється на дільниці. Йдучи від заходу на схід, мають вони свої окремі назви як: Цвяхів, Могилки, Вороняки, Середина, Хоботи, Загребля, Кінець. Головна дорога села, простягалась вздовж правого берега річки Ценівки від Цвяхова аж до Середини, відтак розгалужується на північний схід в напрямі села Ценева та на північ в напрямі села Конюхів. Довжина села приблизно 3 клм. Хати та господарські будинки були побудовані переважно з каменю або глини (так зв. ліплянки), тинковані і кожного року білені. Всі будинки були криті соломою. Більшість господарств складалися з мешкальної хати, стодоли, комори і стайні для худоби. В селі була дерев'яна, а від 1937 р. нова мурована церква, була чотирикласна школа, читальня і кооператива. Серед села стояв хрест поставлений в пам'ять знесення панщини, біля якого рік-річно у травні місяці відправляв о. парох молебень-подяку за скасування середньовічного рабства і неволі. Усе село потапало у зелені садів і квітів. На горі Стігло, при дорозі до сіл Дрищів-Урмань, був окремий цвинтар, де були похоронені люди, померлі підчас пошести холери. Цей старий цвинтар, відвідували вірні з о. парохом щорічно, ідучи з процесією перед жнивами, благословляти всі довколишні поля.

Релігійний похід крізь село Бишки з парохом о. Миколою Косовичем на чолі; о. Косовича замордували большевики в тюрмі в 1940-1941 рр.

Методій Беднарський, дир. нар. школи в Бишках, загинув у больш. тюрмі 1940-41 рр.

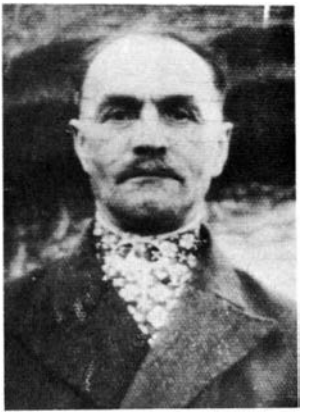

Іван Федечко, довголітній голова чит. „Просвіти", активний гром.-пол. діяч.

Весілля Федя Гірняка в селі Бишках.

Актив села Бишок помагав будувати в селі нову церкву. На долі зліва: Т. Гіряк, Г. Парасюк, Г. Федечко; сидять Г. Голяш, Кат. Марків, Іван Федечко, Е. Завойовська, ННН., М. Парасюк, ННН., С. Бузяк, А. Олеськів. Стоять — П. Сисак, М. Стельмах, І. Івашків, І. Голяш, ННН., Іван Гіряк, М. Парасюк, М. Сисак; останній ряд — М. Намісник, С. Віцинський, С. Федечко, М. Бузяк, І. Федечко, Т. Федечко, Т. Віцинський, І. Костів, Г. Лихолат, М. Костів, І. Олеськів, В. Олеськів, С. Голяш.

Група активних патріотів-виховників молоді в селі Потоці, опісля бойовиків УПАрмії, що живуть на чужині.

Артисти сцени в селі Лісниках з перед 1-ої світ. війни. Видно знімались після вистави, бо ще сценічно „підсмаровані". Посередині стоїть сл. п. Василь Ратич, згодом проф. Рогатинської гімназії.

Перші поселенці села Бишки, мали наділеної землі по одному або по два „груни", знову грун рівнявся 15 морґам поля, а два груни — 30 морґам; морґ поля називали селяни „шнур". За те поле, мусіли відробляти панщину. Після смерти господаря, усе господарство переходило звичайно на найстаршого сина, а згодом, після скасування панщини, ділили між дітей згідно з волею батьків.

В той спосіб з приростом населення, господарства постійно маліли й роздрібнювались. Перед другою світ. війною, кількість господарств досягла числа 270, з населенням біля тисяча п'ятсот душ, а пересічне господарство мало 10 морґів, звичайно розкинених у різних кінцях сільських ґрунтів. Число малоземельних господарств постійно зростало, а частина колишніх справжніх гордих господарів-хліборобів — мусіла шукати інших зайнять, або йти в найми до фільварку. На розпарцельованих панських ґрунтах між селами Куропатники, Ценів, Конюхи – польський окупаційний уряд наслав колоністів з корінньої Польщі, в той час, як місцеве хліборобське населення дусилось на своїх карловатих земельних-господарствах. Тому селяни хоча задержали статус хліборобів, працювали в лісах чи на інших роботах, також навчались виробляти різні дерев'яні господарські знаряддя, як вози, сани, борони, колеса, діжки, граблі, драбини — точили ложки, веретена, а то й шахи, які продавали покупцям. Це були додаткові, а в багатьох випадках — основні джерела доходу й прожитку. Крім цього, розвинулось також городництво, яке давало нераз більше прибутку чим зернові культури.

Брак управної землі, змусив селян до більшої ініціятиви і заряднности, що в свою чергу мало немалий вплив на ментальність людей, а особливо молодого покоління, що шукало виходу з трудної ситуації в самоосвіті, знанні та присвоюванні науки різних фахів. Вони вчились кравецтва, шевства, столярства. теслярства, мулярства, ткацтва, городництва і ін.

— ⁂ —

Під час війни в 1916-17 рр. село було цілковито знищене, а серединою села пробігали окопи австрійських військ. Всі жителі села були евакуовані до інших сіл поза фронтом. В тому часі була спалена стара дерев'яна церква з усіми старовинними її скарбами. Фронтова лінія між австрійськими та російськими військами пробігала по одній стороні кітловини де колись був став, себто селами: Куропатники, Потік, Ценів, Вибудів і тут були москалі; австрійські війська стояли по другій стороні, а саме в Баранівці, Бишках-Цвяхів, Конюхах-Звіринець.

Головою села був завжди війт (поляки назвали його солтис), якого вибирали радні з-поміж себе, знову ж радних вибирали виборці на виборчих зборах. Війт разом з писарем, та радними, правив селом. Він був арбітром-роз'ємником у різних людських спорах, був дорадником, а то й суддею. Треба признати, що в часах воєнного лихоліття і різних окупацій. які приходили й відходили з наших земель і з якими війти мали звичайно урядові безпосередні зв'язки, всі війти-голови села, стояли по стороні селян, боронили їхнього майна та були сторожами прав громади, хоча нераз наражувались ворожій окупації. Через те, вони втішались пошаною та повним довір'ям усього села. Священик і учитель були єдиними інтеліґентами в селі на протязі довгого часу, вони давали напрям і керували релігійним і культурним життям села. Отож війт, священик і учитель творили провідну групу в селі, довкруги якої, гуртувалися селяни і разом вели село до кращого завтра.

Релігійне життя села зосереджувалось довкруги єдиної українсько-католицької церкви. Села Бишки і Потік творили одну парохію з одним священиком, а приходство було в Бишках. При цьому треба згадати ,що вірні села Потока мали такі самі привілеї та духовно-релігійну опіку, якою користувались вірні в Бишках. Всі вони гейби творили одну велику родину, взаємно себе любили та собі допомагали — можна сміло сказати жили одним життям, тому їхня історія – тотожна.

1937 р. збудовано нову мурована, велику церкву біля приходства. Село Потік також збудувало для себе нову мурована церкву в 1938 р., але залишилося в системі спільної парохії. Ще перед першою світовою війною, в Потоці була 6-клясна народня школа і такою залишилась до 1939 р.; була в селі також читальня і кооператива.

Ще перед 1914 р. парохом обох сіл був о. Лопатинський, людина енергійна і працьовита. Він багато причинився до розбудови релігійного та національно-культурного життя в тій парохії. Вже після війни, коли села двигнулись з руїн, парохом був призначений о. Роман Берест, родом зі Львова. Відновив передвоєнні церковні братства і сестрицтва на чолі яких стояли „старший брат" і „старша сестра", а також створив для молодих хлопців і дівчат братство і сестрицтво Марійських Дружин.

Отець Роман Берест був парохом обох сіл, Бишок і Потока, понад 10 років і за той час вложив дуже багато праці, для зміцнення національних основ та свідомості своїх парохіян. 1932 р. прийшов до парохії новий священик о. Йосиф Скульський, що після двох років, подався на іншу парохію. Його наступником став о. Микола Косович, людина високої інтелігенції, гарячий український патріот. Під його керівництвом побудовано в Бишках і Потоці обі церкви, а технічне оформлення перевів інженер-архітект Роман Косович. Свячення обох церков, довершив Преосв. Кир д-р Іван Бучко. 1940 року московські енкаведисти оточили вночі приходство і заарештували о. Миколу Косовича. Тої ж ночі заарештували також о. Петра Пастуха, пароха села Куропатник. Вони обидва пропали в совєтських казаматах, як сотні й тисячі інших українських патріотів. До кінця першої совєтської окупації, релігійну опіку над парохією виконував священик-монах Василіянин з манастиря в Краснопущі.

За німецької окупації обняв був нашу парохію о. Н. Кузьма, а відтак о. І. Недільський, який залишився парохом обох церков до чергового приходу большевиків; він переніс багато терпінь від обидвох окупантів: німецько-гітлерівського та московсько-большевицького.

Від часу другої московської окупації, народ не мав і до сьогодні не має свого постійного духовного провідника. Час до часу, як ще жив старенький священик в селі Куропатниках, він опікувався обома селами та полагоджував їхні релігійні потреби. Після його смерти, якийсь час давав цю релігійну опіку священик із села Ценева. Гарне модерне приходство, яке побудував о. Роман Берест, большевики перемінили на школу, хоча в селі стояла гарна, простора школа посеред села. Маємо відомості, що вірні остались без священика, але ходять до церкви, моляться Всевишньому, творять хори, співають побожних пісень, а колишні дяки по змозі заступають — священиків.

Шкільництво починається в селі щойно з початком 1890 р., і в тих часах побудовано першу школу, але її знищили воєнні дії підчас австрійсько-московської війни. Знаємо, що до тої війни учителькою в селі була Стефа Лопатинська. Школа мала лише чотири початкові кляси, з тим, що до третьої і четвертої кляси можна було ходити по два роки, ото ж разом було 6 років навчання. Видно, всі учительські сили добре працювали, коли наші батьки що народились в 90 роках минулого сторіччя, майже всі були письменні та багато знали й розуміли з того, що винесли зі шкільних лавок. В Потоці також була 6-ти клясна школа, лише в селі Куропатниках вже по війні, була 7-ми кляс-

на школа і туди з наших сіл ходили діти на науку, батьки яких, хотіли дати їм вищу освіту.

Директором школи в нашому селі, між обома війнами аж до 1939 р. був Методій Беднарський, людина дуже серіозна, досвідчений педагог, строгий у своїх вимогах до учнів. Через його вмілі руки, перейшло школу все міжвоєнне покоління села. Він випровадив на дорогу дальших студій включно з університетськими, багато своїх учнів, колишніх босоногих сільських дітей. Він розумів вагу науки в житті кожної дитини і цілого народу, тому вся його увага була звернена на те, щоби зробити перелім в умах селян у відношенні до школи, науки й знання, а далі скеровувати молодь на дорогу дальшої, вищої науки в середніх школах,а потім і в університетах. Мабуть за те, як і за його полум'яний патріотизм, смертельний ворог українського народу — московські комуністи – його знищили.

В часі першої московської окупації 1939-41 рр., директором школи був учитель із східніх українських земель, людина на місці і добрий педагог. Його дружина потайки охристила свою маленьку дитину у нашій церкві. З приходом нового німецького окупанта 1941 р. директором школи став Богдан Єлюк, лагідної вдачі і добрий педагог, якого діти любили, а далі й усе село. Він часто помагав громаді і війтові, коли німці вимагали від села різних контингентів, а одного разу за малий волос був би наложив головою разом з війтом Іваном Костевом, стаючи в обороні села.

З приходом другої московської окупації прийшла й руїна душі шкільної дитини, що триває по сьогоднішній день. Нові вчителі й „директори" навчають, вмовляють та доказують, мовляв, тут на землі все кінчається — нікого й нічого більше немає, а релігія — це дурманення голови і отруя для народу. Церкви позамикали або зробили з них склади товарів чи господарського знаряддя, давніх священиків — знищили.

Культурне життя села аж до 1939 р., зосереджувалось довкруги читальні „Просвіти" і споріднених з нею організацій і товариств, як „Січ", „Луг", спортивне т-во „Пролом, „Рідна Школа", „Союз Українок" „Сільський Господар", аматорський самоосвітний гурток та світський і церковний хори. Читальня, „Січ" і кооператива – існували вже перед 1914 роком. Тоді головою „Січі" був Василь Борецький, а довголітнім головою читальні — Іван Федечко. В часі між двома війнами, масового характеру набрала самоосвіта. В селі створилися такі гуртки, якими опікувались молоді учні гімназії, а також студенти університетів; до таких належали студ. прав Теодор Федечко, Ярослав. Богдан, Юліян, Євген Івашкови, Петро, Володимир, Євген Галушки, Степан, Семен, Григорій Голяші, Богдан, Євген, Володимир Беднарські, Ярослав, Богдан Віцинські, Євген Стасюк, Володимир Михайлишин, Василь, Богдан Лихохлати, Юрій Берест, Василь Олеськів, Туня Косович, Дарія Недільська, Ярослав Недільський, Василь Безкоровайний. Воєнна хуртовина розкинула-розігнала їх по світі, або погинули в боротьбі з на-

їздниками та загарбниками.

В наслідок їхньої праці, національна самосвідомість жителів села як цілости, була дуже висока, що мало свій вплив на культурний спосіб життя, економічний розвиток та дальші стримління. Після першого воєнного лихоліття, збудовано обширну, мурована, бляхою криту читальню „Просвіти", де поміщувались всі інші товариства. Різні відчити, вистави, концерти, лекції для молоді заповнювали вільні вечорі. Дуже діяльним був аматорський гурток під керівництвом Гриця Лихолата, Івана Івашкова, Івана Шагая, Гриця Парасюка, Михайла Парасюка, Василя Гайдука. Звичайно, кожну театральну виставу треба було зголосити до староства та отримати дозвіл. Такі дозволи поляки не дуже то радо давали, а то й забороняли, коли вистава мала патріотичний український зміст чи щось подібне. В селі часто йшли вистави без дозволу, але тоді треба було обставити своїми вартовими село, щоби вони слідкували за рухами польської поліції. Бувало й так, що гру на сцені переривали, гасили світла на час переходу поліції повз будинок читальні, а потім дальше гру продовжували. Про ті речі ніколи поліція не знала, це вказувало на добру організацію села а також на єдність всіх мешканців.

Популярним і дуже активним був мішаний хор, який в різні часи вели: Кіндрат Михайлишин, Володимир Михайлечко і Василь Стасюк. Той хор, а також і аматорський гурток часто виїздили з концертами чи виставами в сусідні села. Літом кожного року, приготовляли великий фестин, на який з'їздилась молодь з усіх довколишніх сіл. Реґулярно святковано всі українські національні свята, часто проти волі польської окупаційної влади. Дуже цінили в селі спорт, що стояв на високому рівні. Найбільш поширеним був копаний мяч та відбиванка. Дружина копаного мяча наш „Пролом", належав до найсильніших у Бережанському повіті та часто розігравав змагання з дружиною Бережан — „Лисонею"; грали також з доброю дружиною зі села Пукова на Рогатинщині. Довголітніми капітанами дружини „Пролом" були Михайло Фалюш і Теодор Голяш.

— *** —

Господарською ділянкою в селі, займалося т-во „Сільський Господар". З його почину засновано в селі кооперативу і молочарню, що дуже добре розвивались до початку німецько-польської війни.

Під національним оглядом село було виключно українське. Одинока жидівська родина добровільно покинула село після заснування кооперативи. В часах Визвольних Змагань у 1918-му році, всі молоді на поклик з Бережан, зголосились до свого війська і пішли боронити Батьківщину в лавах УГАрмії. Багато з них перейшли тяжку вояцьку долю в „чотирикутнику смерти", польську чи московську неволю, тиф, голод та інші нещастя — багато з них поклали свої голови за Батьківщину. Було теж кількох в рядах Українських Січових Стрільців.

Повернувши щасливо додому, українські ветерани не попали у зневіру, вони взялись до дальшої праці, знайшовши добрий ґрунт серед молодого покоління. Але польські окупанти їх переслідували, боячися їхнього впливу на те молоде покоління. Тому під закидом приналежности до УВО, заарештували тих визначніших а між ними колишнього сотника Кирила Гемзюка, голову т-ва „Луг". Під час злопам'ятної пацифікації побоями закатували його польські бандити-пацифікатори на смерть. На цвинтарі села, лежить похований кол. поручник Гриць Лихолат з села Потока, якого польські окупанти судили у Львові разом із сл.п. Ольгою Басарабовою. Вийшовши з тюрми, він в скорому часі помер від перебутих тортур та побоїв. Крім них, була ще на цвинтарі могила старшини УСС невідомого прізвища, якого вбили поляки галерці під час українсько-польської війни 1919 р. Рік-річно на Зелені Свята на їхніх гробах були відправи та складали вінки у їхню пошану.

Під час пацифікації в 1930 р., мундировані бандити знищили читальню, з якої зробили собі катівню, здемолювали кооперативу і ціле її майно. Тоді пацифікатори зловили кількадесят громадян і тяжко їх скатували в домівці читальні „Просвіти". Польські катування та знущання, не заломили села, але навпаки викликали ще більшу ненависть до окупанта. Тридцяті роки, відзначилися великою активністю на політичному відтинку. Діяльність УВО, а згодом ОУН, вплинули у великій мірі на зміну ментальности українського населення. Вони ставали великими патріотами, всеціло відданими ідеї визволення України. Польська окупаційна влада за саму підозренність, мовляв, активні працівники у вихованні селянської молоді, дістають директиви від УВО, а згодом від ОУН, заарештовували та тримали довгими місяцями в слідстві. пізніше судили їх на довгорічні кари, приміщуючи у в'язницях розкинених в корінній Польщі. Багатьох запроторили в Березу Картуську. Молодь і старші з обох сіл Бишок і Потока, включилися в боротьбу не подаючи ні одного кроку назад. Всі здавали собі добре справу, що в єдности сила, що до нових грядучих змагань треба кожному озброїтись духово і фізично. Майже всі спосібні до військової служби — переходили військовий перевишкіл в лісах.

Добре вишколений, зі знанням військового діла, сєржант польської армії Гриць Голяш із штабом військовиків виховували нових борців, нових переємників розпочатої святої війни за волю. З якою посвятою, з якою відданістю, з якою глибокою любовю та жертвенністю, ставилась тодішня молодь до справи визволення – важко передати словами. Це були молоді бойовики, готові кожної хвилини віддати життя за свою Україну.

Надійшов 1939 р., а з ним важка московсько-комуністична окупація західньо-українських земель. З новим наїздником, що своєю жорстокістю перевищив усіх попередніх і наслідників, — зроджується новий спосіб боротьби. Перші дні большевицької окупації не віщували нічого доброго для „націоналістичного" села та ще й розташованого в за-

лісненій околиці. До Бишок приїхав у воєнному танку комісар-комендант Бережанської залоги. Скликали мітинґ а він до людей: „нада здать аружіє, у каво найдьом — пуля в лоб!" ... Люди поприносили стару зброю та „втинки-обрізи", а нову відібрану полякам при втечі, таки заховали. В селі з'являються „уповноважені" члени партії. Читальню обернено в „клуб"; цілий місяць грає там музика, молодь має співати, веселитись, танцювати й радіти „визволенням" із польського ярма. Закладають і комсомол, головою якого став Степан Федечко, пізніше одна із перших жертв большевицького терору. Час „радощів" скоро минув і прийшла жорстока дійсність - присутности московського наїзника. Кожного підозрівали в приналежності до ОУН, тому молодь пішла в глибоке підпілля. Почались арешти вдень і ночами, що їх переводили московські загарбники після так зв. „возєднання", що було великим обманом, шахрайством і фальсифікатом. За час 1940-41 рр., попались їм в руки оці нещасники: Богдан Івашків, Євген Івашків, Степан Івашків, Василь Голяш. Теодосія Голяш, Семен Голяш, Іван Голяш, Іван Федечко, Микола Федечко, Петро Федечко, Теодор Федечко, Степан Федечко, Осип Федечко, Теодор Намісник, Іван Намісник, Гриць Лихолат, Михайло Тулиглович, Осип Марків, Іван Марків, Михайло Сисак, Ілля Галушка. Василь Гайдук, Гриць Гайдук, Іван Гайдук, Василь Гайдук, Петро Олеськів, Теодосія Олеськів, Іван Олеськів, Володимир Хомицький, Михайло Хомицький, Василь Михайлишин, Микола Михайлишин, Михайло Гірняк, Тимотей Гірняк, Методій Гірняк, Теодор Гірняк, Володимир Зимний, Микола Левицький, Михайло Саранчук. Під час тих арештів та оргій московського НКВД, вбили ті бандити трьох малолітніх хлопців: Левицького, Михайлишина і Саранчука, та забрали їхні тіла зі собою. Родини заарештованих осіб, комуністи вивезли на Сибір в 1940 р.; там вони й погинули із голоду в таборах смерти.

Одного разу, в часі облав у лісах, енкаведисти натрапили на криївку, де були підпільники, а саме: обласний провідник військової дії при ОУН та член тодішнього крайового проводу - Голяш Гриць-Бей, окружний провідник Бережанської округи — Семчишин Михайло-Дон, повітовий провідник Бережанського повіту — Гайдук Семен-Виговський, та провідник перемишлянського повіту Гірняк Гриць-Будяк. Коли вони виходили з криївки для зв'язку з іншими пунктами, в яких зосереджено було біля 50 наших підпільників з доброю зброєю для охорони свого штабу, заховані недалеко енкаведисти пустили раптом серію зі скорострільа та смертельно поранили Гайдука Семена-Виговського. Почалась стрілянина з обох сторін, а навіть вибухи ручних ґранат, але інші провідники і підпільники вийшли цілі й здорові із цеї засідки, за вийнятком Гайдука Семена. Його забрали вороги підводою до Бережан, але він в дорозі помер. Його таємно поховали на цвинтарі в Бережанах. На місці бою і смертельного поранення сл.п. Гайдука Семена-Виговського, вдячний народ і товариші зброї, насипали в його пошану

високу могилу — на вічну пам'ять безстрашного українського боєвика.

22 червня 1941 р. прийшло до мілітарного зудару поміж двома тоталізмами, і на зміну прийшов новий окупант — німецький гітлеризм. Німці зараз же почали по своєму грабувати селян різними контингентами, включно із вивозом молодих хлопців і дівчат на тяжку працю до Німеччини. Вони робили правдиві на них облавки, бо добровільно ніхто не хотів виїздити. При такій облавці, гестапівці вбили розривними кулями двох селян, що втікали в ліс а то. Володимира Урбанського і Павла Федечка. Почались також арешти молодого активного елементу цілком за зразком попередніх „визволителів". Вони заслали до в'язниць чи концентраційних таборів Григорія Голяша враз з дружиною, Семена Левицького та Івана Гірняка. Великим нещастям для села, був день 9 травня 1944 р., коли німецькі окупанти обступили село, забрали в ясир 105 молодих мужчин від 17 до 35 р. життя на роботи до „райху", а частину копати для війська окопи тощо. Відступаючи назад, німці грабили селян до останньої корови чи свині, а також забирали коні і гнали табуни на захід. Тут людям в багатьох випадках ставала в пригоді УПА. яка відбирала зграбоване добро, табуни худоби і коней та повертала власникам. Так неславно закінчили своє панування гітлерівські завойовники, що хотіли на наших землях будувати для себе „тисячлітній німецький райх", а всіх не-німців замінити в робочих невільників.

В місяці липні 1944 р., знову пригналась орда московських „визволителів", що вже за першим разом визволила людей від усього, що конечне для життя — залишаючи голод і нужду.

Жахливими були 1944-50 рр., коли ненависна московська комуна з невиданою жорстокістю, мордувала селян прилюдно на очах родини. Арешти, вивози, знущання, грабіж майна, це все не дасться описати словами. Довколишні села а головно ліси — стають тереном безперервних боїв між відділами геройської УПА та відділами енкаведистів. В боях геройською смертю загинули: член краєвого проводу ОУН і УПА Арсенич Михайло, Кінґа, командир Творковський, ком. сотні „Чорноморці" Сич, Зенон Голубок, Токар, Арон, член краєв. пров. ОУН — УПА Степовий, обласний а згодом краєвий провідник Арпад, Богун, та командири і боєвики уродженці села: Іван Костів, кол. війт села, Ілля Урбанський, Гриць Безкоровайний, Степан Безкоровайний, Теодор Гірняк, Василь Івашків, Мирон Федечко, Іван Антоляк, Микола Левицький, Василь Голяш і багато других друзів, що були в лавах УПА в різних теренах повіту.

Мартирологія села Бишки чекає ще на свого дослідника. Щонайменше одна третина населення була знищена окупантами на протязі від 1939 до 1950рр. Страшна епопея лише одного села, а таких на нашій українській землі — тисячі. Треба би списати багато томів, щоб у подробицях записати все, що діялось у всій Україні в тій жорстокій добі.

Виглядало б, ворог — безбожний московський комунізм — святкує перемогу над поневоленим, але не скореним українським народом,

замкнувши церкви, взявши в свої руки школу, загнавши селян у новітню панщину-колгосп; коли нищить душу народа розпустою, горілкою, донощицтвом, зрадою. Та чи дійсно ворогові це вдається? Словами „Слава Ісусу Христу" починаються майже всі листи, дорослих вже нині дітей до своїх батьків чи родин у вільному світі. Не вбити ворогові душі людини, яка є невміруща - вічна. Українська духовість, яка так тісно пов'язана з християнським світоглядом — остаточно переможе! На це є сьогодні багато показників, і це є запорукою нашої остаточної перемоги.

Поза кордоном нашої Батьківщини — ми є глибоко увірені в тому, що клич з „хрестом проти диявола" є набільш реальним і актуальним, а за словами нашого Пророка „не вбєш душі живої", себто глибока віра в Бога та Його силу справить, що таки народ діждеться „Воскресіння" — діждеться волі для себе, для цілого народу — всієї України.

Невимовний біль огортає серце, що саме так доводиться кінчати нарис історії рідного села Бишок, Бережанського повіту. Але нова історія пишеться щодня...

На підставі матеріялів зібраних колишніми жителями села Іваном Федечком, Миколою Івашковим і своїх власних, опрацювали цей нарис історії двох сіл, Бишок і Потока — Василь Олеськів, Степан Голяш, Іван Гірняк.

Ті, що писали історію села Бишок; зліва сидять — Іван Гірняк, Семен Левицький, Надя, Степан і Теодор Голяші. Стоять зліва, Євген Івашків, Дмитро Гайдук.

Євстахій Манацький

СЕЛА БІЩЕ І ПОРУЧИН НА БЕРЕЖАНЩИНІ

Село Біще — розтягнулось над правою відногою річки Золотої Липи, що випливає з Гологірської височини, таки при містечку Гологори — Золочівського повіту. Тією відногою, пливе Золота Липа крізь села Рекшин, Стриганці, Двірці, Біще, Поручин, Жуків і під селом Гиновичі з'єднується з лівою відногою Золотої Липи в одно русло. Ліва віднога тієї ж річки, випливає неподалеку села Богутина Зборівського повіту, і перепливає крізь містечко Поморяни, села — Розгадів, Пліхів, став в Урмані, відси крізь Дрищів, Жуків і близько села Гиновичі – злучившись разом, вливаються обидві відноги до великого ставу в Бережанах.

На підставі давніх переказів, передаваних поколіннями, а також певних наявних топографічних даних, можна прийняти, що село Біще в далеку давнину, було укріпленим городом, що стояв тут на сторожі довколишніх осель, для відпору нападів степових хижаків. Обґрунтовуючи таке твердження, можна навести наступні докази: — в Біщу є гора, що називається „Вали". На тій горі, видно виразні ще до сьогоднішнього дня штучно насипані оборонні вали; від північної сторони, є ще добре захованих сім таких валів, від західньої та полудневої по п'ять, від сходу – були вони вже дещо менше зазначені, бо ця частина була під управою або під забудовою господарств. Тут від східньої частини, де ті вали спадають стрімко в діл до ріки Золотої Липи — був колись в давнину великий став, що простягався поміж селом Біще та Поручином, далеко на північ. На вершку тієї гори „Вали", є ще один круглий вал, а посеред нього, стоїть ще сьогодні в давнину збудована наша церква.

Давні перекази подають, що на „старому Біщу в так зв. Нєґовій Ямі" таки під валами, стояла друга старинна церква, зруйнована татарськими загонами і коли на Великдень в селі виносили Плащівницю і обходили тричі церкву співаючи „Христос Воскресе", тоді на місці поруйнованої церкви, добувалися із підземелля голоси дзвонів тієї церкви. Із цього підземелля, випливає джерело чистої води, що вливається до Золотої Липи.

Майже посеред села, стоїть римо-католицький костел, побудований на штучно насипаній горі, що називали її „Говдою". Давні перекази подають, що повище гори Говди, де стоїть друга подібна, теж штучно насипана гора — на самому вершку тієї ж гори, стояла церква під покровом св. Николая. Виходило б з цього, що в давньому Біщу було три церкви — отож мусів це бути великий й добре укріплений старий город — Біще з численним населенням. Ще в тридцятих роках нашого сторіччя, можна було видіти в саді Томка Ліпінського, якесь дуже старинне цвинтарище, подекуди навіть з кам'яними хрестами із старо-слов'янськими написами, що не легко було їх відчитати. Можливо, це

цвинтарище було приналежне до церкви св. Николая, бо віддаль поміж ними невелика.

Коли побудоване було село чи город Біще, хто дав почин і від чого пішла назва тієї місцевости — не дається історично устійнити та підперти відповідними доказами. Десь в тридцятих роках нашого сторіччя, вийшла друком невелика книжка, що її написав б. посадник міста Бережан, поляк Віснєвскі, який будь-то би опираючися на старинних записках, переховуваних в скарбниці латинського костела в Біщу стверджує, що село Біще заклав та розбудував, власник цього села — якийсь Бощ, від якого й пішла назва села десь в половині 14 сторіччя. Також другий автор, син поляка-органіста в Біщу, що був проф. познанського університету Юзеф Відаєвіч, старається доказати, що цю оселю таки заснував польський шляхтич Ян Бощ вже в 1339 р. і від його імені пішла назва оселі. Але ті їхні докази не є переконливі, вони більше підправлені політичними елементами, для осягнення певних завдань, що її поставила собі польська історіографія у відношенні до західньо-українських земель. Автор цього допису, бувши малим хлопцем, чув від свого старшого брата, тоді учня Бережанської гімназії, що в скарбниці в костелі, справді переховуються старинні архіви та книги оправлені в телячу шкіру — писані старо-слов'янським письмом, які він сам бачив та переглядав. Тоді брат говорив авторові цих рядків, що Біще було колись дуже старинним, великим містом-городом.

Село Біще межує на півночі зі селами Двірці, Стриганці, Рекшин і Поточани, від сходу зі селами Поручин, Пліхів, Урмань та Дрищів, від півдня зі селами Жуків і Шумляни, а від заходу із селом Вербів. У селі фільварку не було, тож люди за часів панщини працювали на полях в Поручині або Двірцях.

Обидва села Біще і Поручин, творять одну укр.-католицьку парохію, з осідком пароха в Поручині. В давнину, осідком парохії було село Біще, але в наслідок пожежі та знищення приходства, перенесено осідок парохії до Поручина. Ще до часів першої світової війни, на металевій парохіяльній печатці був напис: „Уряд парохіяльний Біща і Поручина". По війні змінено напис на: „Уряд парохіяльний Поручина і Біща". До української парохії приналежних було приблизно 200 моргів управної землі та сіножатей, — з цього в Біщу було 30 моргів а 170 в Поручині. На підставі перепису населення 1930 р. в селі Біщу замешкували 1095 людей, з цього як подано греко-католиків (українців) — 638 осіб, римо-католиків (поляків) — 422 осіб, жидів — 35 осіб. Польська конскрипція не подавала національности населення, а тільки релігійний обряд — це було їм вигідніше, бо очевидно всіх римо-католиків зараховували до поляків. Тому, що в Біщу жило багато українців римо-католицького віровизнання, на підставі таки сільських обрахунків в селі жило: українців — 842 осіб, поляків — 218, жидів 35.

До дуже старинних українських родів в селі належали роди: Балаці, Брили, Бузяки, Бурдяки, Вокурені, Галькові, Гиси, Головаті, Дідухи, Дмитерки, Допіри, Дзюни, Духоньки, Кавки, Качорі, Кізими, Кер-

ницькі, Кості, Кузі, Кривошийки, Іваньки, Манацькі, Моньки, Нєґи, Олійники, Мирляки, Палиничкн, Пиригони, Поривчі, Савки, Савчуки, Смаки, Пєхні, Худики, Цюри, Шавелі, Шимкові, Штейтові, Яндрухівські. До пізніших родів належали: Базилеві, Кравці, Мазурики, Лебеді, Литвинові, Садівники. З часом, з утратою мужеських потомків зайшли певні зміни у прізвищах тих старих родів як ось: Беринди, Богуславські, Болюхи, Бичі, Волощуки, Ворони, Гарасимові, Гамуґи, Дупаї, Джуси, Куфлінські, Куці, Ковальчуки, Ліпінські, Масні, Лацковські, Раки, Сеньові, Шупляки та ін.

Саме село зараховували до середньо заможніх сіл Бережанського повіту. Воно простягалось на менше урожайних ґрунтах, зате сіножаті над Золотою Липою, були дуже видатні — двокісні, трави високі, що в час сінокосів миготали лише солом'яники косарів. Але вже після першої світової війни, обидва села Біще і Поручин почали бідніти, змушені роздрібнювати ґрунти поміж дітей і внуків. Землі не прибувало, населення побільшувалось, заробітків не було, еміґрацію в один час припинили, а до цього, ворожа держава повела відповідну політику „на зніщенє Русі". Рятували себе мешканці села закладанням кооператив, рільничих товариств для піднесення урожаїв, для плекання расової худоби, свиней і тим подібне, але це все не змогло заступити здорової земельної політики, а головно парцеляції двірських ґрунтів поміж мало і безземельних рільників, а також творення промислу для відпливу зайвих у господарстві рук до праці в промислі, комунікації, при будові тощо. Та про те не було чого й мріяти, бо землею наділювали лише поляків-колоністів, що їх спроваджували з корінної Польщі, для повної польонізації українських земель.

Під культурним та політичним оглядом, село Біще належало до середньо свідомих сіл повіту. Причиною цього явища було те, що в селі було польське приходство, польське вчительство, поштовий уряд, станиця поліції, залізнична станція та поручинський двір. Усі ці уряди і установи, були в польських руках і місцеве українське населення було до деякої міри від них залежне, головно бідніше населення, що для свого прожитку, було змушене старатися про зарібок на залізниці чи в дворі. На тих, що шукали зарібку, йшов великий тиск переходу із свого обряду на латинський, що в тих часах ідентифікувалося як перехід „на польське". Такі зрештою практики, переводили поляки в життя ще за часів Австрії — що ж доперва говорити про часи польської окупації.

Не зважаючи однак на всі такі чи інші перепони, до першої світової війни культурне та політичне життя громадян села, було дуже діяльне у кожній ділянці, чи це йде про читальню „Просвіти", руханково-пожежне т-во „Січ" чи інші т-ва. В селі постала церковна крамниця мішаних товарів, якої справником був — Іван Болюх. Тоді побудовано на „Валах" гарну, репрезентативну церкву, що її збудував будівничий Михайло Дидик родом з Дрищева, правдивий архітект-будівничий з Божої ласки. Комітетовими будови церкви були: Григорій Гарасимів,

Степан Манацький, Іван Болюх, Андрій Волощук, Гринько Кузів та Ілько Поривчий.

Політично розбуркували завжди село — розписані вибори чи до Львівського сойму чи Віденського парляменту до того ступня, що ще довго після них село „жило" ними, розповідаючи собі про завзяту виборчу боротьбу з польськими шахрайствами, перекупствами чи іншими фальшами. Не ощаджували виборці таки і своїх „хрунів", що за юдин гріш продавали свій голос ворожій стороні, але в Біщу таких майже не було, навіть найбільше залежні виборці, були вірні своїй справі та своєму народові. Під час виборів в 1908 р., була така гаряча кампанія, що поляки вперше вибили камінням вікна Степанові Манацькому, що був тоді провідником села. Такі і подібні моменти, лише прискорювали свідомість та національну гідність українського села та його мешканців.

У 1890 – 1914 роках, до діяльних і свідомих громадян села Біща, належали: Степан Манацький, Петро Волощук, Михайло Ворона (Іваньків, що був кошовим „Січі"), Іван Болюх (Базилів), Іван Баран, Степан Баран, Гринько Гарасимів (Литвинів), Дмитро Кізима, Йосиф Манацький, Микола Ворона, Йосиф Ворона, Андрій Волощук, Федір Волощук, Гринько Кузів, Степан Садівник. Дмитро Масний, Дмитро Лебідь, Ілько Поривчий, Петро Гарасимів, Гнат Беринда, (в його хаті поміщувалась 30 років читальня „Просвіти"), Петро Болюх, Стах Болюх, Гринько Рак, Андрій Щупляк, Михайло Гиса (Капралик), Ілько, Михайло, Іван та Василь Ворони, Гринько Куций (Бурдяків), Захарко Ворона, Петро Манацький (Цюрів), Микола Манацький, Степан Болюх, Гринько Болюх (Допірів), Степан Масний, Микола Масний, Андрій Болюх і Антін Куций.

Народні школи засновано вже в 1870-их роках. Першим учителем в Біщу, був поляк Савіч, а в Поручині, поляк Фок. Після першої світової війни, учителювали Петро Бортник з дружиною — українці в Поручині, а в Бішу польки Стефанія Труш і Ядвіга Насельска.

Хоча наука в школі велася в українській мові, але учителями були поляки, бо в польському рахунку стояло написане, що село Біще має бути спольонізоване, що очевидно ніколи не вдалося. Деякі батьки в Біщу зрозуміли, що треба дати дітям високу освіту. та вже перед першою світовою війною післали дітей на науку до Бережанської гімназії. З Біща пішли тоді: Олександер Манацький, Михайло Манацький, Євстахій Манацький, Пилип Гарасимів та Іван Болюх. Але не всім вдалось закінчити науку, бо 1914-го року почалася світова війна, що припинила в Галичині працю у школах та урядах, а ввесь галицький край, став театром військових дій і кривавих змагань. Лише деякі з них таки покінчили високі студії, як прим. Олександер Манацький, отримавши на віденському університеті ступінь д-ра медицини, що за часів української державности був начальником шпиталів в містечку Перемишлянах, а перебравшися згодом на Карпатську Україну, був в Мукачеві лікарем, потім переїхав до Бережан, вкінці осів в містечку Козові. В

1946-му році вже на еміґрації, він помер в німецькому місті Бад-Пірмонті, залишаючи сина-лікаря д-ра Й. Манацького, тепер в Торонті і дочку Лідію зам. Кривітську аптекарку-фармацевтку також в Канаді. Медичні студії покінчила теж М. А. Манацька дочка автора цього допису, замужня за д-р Богданом Гуком, сьогодні обоє виконують лікарську практику в Ютика, Н. Й.

Парохом римо-католицької парохії в Біщу до 1900 року був кс. Чціньскі. За його часів, пізніше кс. Солтиса, починали співати коляди в костелі колядою „Бог Предвічний", бо вірні не знали ані польської мови, ані польських коляд, тож співали всі коляди по українськи. Всі вони від колиски до гробу, вживали лише української мови, їх побут, культура та звичаї були українськими. Кс. Солтис був доброю людиною, дуже любив діти, обдаровуючи їх принагідно солодощами, а в школі співав разом з дітьми пісні — українські і польські на переміну, та не примушував дітей до нічого. Бувало на Йордан, виходив з процесією на ріку разом з нашим парохом, святити воду на ріці Золотій Липі. Наш парох, теж на храмове свято костела Успенія Преч. Діви Марії в місяці серпні кожного року, виходив з процесією та відслужив все Службу Божу в костелі. Українське населення без ріжниці обряду, святочно обходило це свято в Біщу. Ця ідилія, закінчилася з приходом на латинську парохію до Біща кс. Костоловського. Сам він син бучацького шевця, закінчивши гімназію оо. Василіян в Бучачі, у Львові перейшов на польську теологію, згодом, став польським священиком. Щоби заслужити собі ласку в нових панів, почав вести боротьбу з тими, до яких ще недавно приналежав. З його приходом на парохію в Біщу, життя в селі основно змінилося. Зараз заложив польську приватну школу в приходськім будинку, забрав всіх дітей поляків з народної школи з українською мовою навчання – до своєї польської школи. Як котра мати чи батько хоч українці, були латинського обряду, то їх дітей тягнув силоміць до польської школи. З цієї причини були на нього скарги до староства і суду, але на тому й кінчалося, бо як то кажуть — „яке їхало таке й надибало". Знову ж в мішаних подружжях, всіми доступними способами затягував людей до списків латинського обряду, а за тим і до польської народности. Дотеперішні дружні відносини поміж обома парохіями — скінчилися. Кс. Костоловскі на Йордан більше з процесією не виходив, та й наш парох вже більше в костелі не відправляв. Українське населення збойкотувало польські свята, а теж і крамницю „Кулка рольнічего" і касу „Стефчика", чим спричинили упадок обох тих установ. Поміж молоддю та дітьми, постала ворожнеча а поміж старшими вперта боротьба. Йшла боротьба за кожну душу, при виборах за кожний голос.

Послом до парляменту у Відні вибрано тоді Тимотея Старуха, що вислуживши приписані літа при австрійській жандармерії, жив на пенсії в селі Слобода Золота, Бережанського повіту. Дуже добрий промовець, великий український патріот та безстрашний борець за права українського народу під Австрією, передусім за права українського се-

лянства. Втішався великою любовю та повною піддержкою таких знаних в тих часах провідників своїх громад, як Комарянський з Курян, Семен Баран з Раю. Глушко, Тикайло, Дулеба, Ріпецький з Лапшина, Штепований з Гинович, Недільський з Жукова, Шагай та Волощук з Шумлян, Степан Манацький, Петро Волощук, Федь Волощук, Гринько Кузів з Біща, Походжай, Турчин, Бакович, Семчишин, Бездухи, Кондрати з Вербова, Стельмахи, Ковба, Мотурняк Андрій, Баран Андрій з Поручина, Шуварівський, Куці, Ворона, Дармороси з Дворець та багато-багато інших громадян з кожного села цілого повіту. Це був його штаб.

— ⁂ —

Прийшов 1914 р. — початок першої світової війни, що так багато нещастя нанесла нашій Землі. Вже в часі відступу австрійської армії з над Збруча, в серпні того ж року, був тяжкий триденний бій поміж обома військами в селі Біще. Було багато вбитих та ранених, тоді частинно село згоріло. В 1915 році, після розгрому російських військ в Карпатах, знову докотився фронт до Золотої Липи і село знайшлося у фронтовій полосі. Біще тоді обсадив — баварський полк піхоти, та виселив усе населення поза фронт до лісу під Нараєвом. Багато вимерло тоді жінок, дітей та старців з голоду-холоду та хвороб, бо люди жили весь час в якихось будках зроблених з галузів та трави, а з прохарчуванням було тяжко. Знову ж населення з Поручина виселили російські війська в своє запілля, та хоч мали там люди подостатком харчів, голоду ніхто не терпів. Це й не дивно, бо москалі забрали були зі села всю рогату худобу, коні, і те робили в усіх селах і містах. З Біща забрано тоді майже всю череду худоби, остало дослівно 10 корів, що їх вдалося заховати в густих кущах. Через рік, тобто в 1916 р. під час так зв. офензиви Брусілова, фронт знову повернув з над ріки Стрипи над річку Ценівку і село Біще знайшлося у прифронтовій полосі, віддалене заледве 7 клм. від фронту, а що попереднього року спалено половину села, тиснулося населення по стайнях, стодолах та будь-яких старих „шопах" з маленькими дітьми та старцями. До того всього, фронт наближився — в селі повно війська, що розтягало для себе що могло, забираючи останній сніп чи останню картоплю. Дуже прикрі настали тоді часи для населення, — голодні й обдерті в старих військових плащах та ходаках на ногах, одним словом образ голоду-плачу та розпуки. Щойно під весну 1917 р. стало дещо легше людям, фронт відсунувся до річки Збруч, бо по російській стороні настала революція. По селах та лісах крилися численні дезертири, що не хотіли більше за Австрію воювати. Видно було по всьому, що це йде до кінця.

Минулося одне лихо, прийшли другі, а вже найбільшим лихом була пошесть хвороби, що її звали „гіспанка". Ця хвороба косила людей, і не минула майже ні одної хати. Поволі „докочувалася" й Австрія до свого кінця. Всім було вже досить цього великого нещастя, — голод-нужда — хвороби.

Коли зайснів над нашою землею Перший Листопад 1918 року, не було дома свого війська, не було своїх військовиків, – стояли на далеких фронтах в Італії, Сербії навіть у Франції, а тут приходить наказ зі Львова від Національної Ради — перебрати від австрійської влади всі уряди й установи, та призначити нову владу — українську. В повітовому місті Бережанах, постала вже була Національна Рада під проводом полк. д-ра Ковшевича і вона розіславши гінців по селах, наказала зібрати всіх військових та молодих хлопців, по можности зі зброєю в руках, і в ночі здається з 3-тього на 4-те листопада, маршувати на Бережани та перебрати владу. Так і зроблено. Ми вийшли з Біща з початком ночі, пішли на гору Лисицю під селом Лапшином, а там ждали вже на нас хлопці з Вербова і Лапшина, — пішли дальше разом через Гайок і Жорниська до села Лісник, де збиралася ціла група. Тут застали ми вже декількох військових і хлопців з інших сіл. Один з військових, розділив відділ на дві групи – одна пішла роззброїти державну жандармерію на Містечку, а друга роззброївши декілька вартових біля військового магазину і пекарні теж на Містечку, поставила своїх вартових, а решта подалася вздовж потока до великих військових магазинів при вул. Тернопільській. Перебрали цей магазин, варту роззброїли і самі станули на варті. Першими вартівниками були — Євстахій Манацький та Михайло Бойчак. Інші групи, надійшли від сторони Шибалина, Потутор і Посухова. Вони зайняли великі касарні біля залізниці, на Адамівці, порохівнюс, відтак скарбовий уряд, староство, окружний суд, вкінці ратушу, на вежі якої – вивішено державний український прапор. Так відбулося перебрання влади в Бережанах. По українських селах не треба було переводити ніяких змін, були свої війти і радні. В Біщу переведено зміну, бо там був війтом поляк. Зібралися загальні громадські збори, на яких обрано Степана Манацького війтом села. Настала велика радість в селі, що ось і ми будемо мати свою державу, незалежну і самостійну — не будемо примушені вислуговуватися чужинцям, що все вороже ставилися до нас, не будемо вже за них воювати та гинути як ті безрідні Івани, а працювати будемо лише для себе і своїх дітей. Покінчилися часи приниження нашого Народу, всякі панщини, шарварки, пропінації та інші ворогом видумані „блага", це все раз назавжди пропало.

Та не так сталося, – як ми думали. Віковічний наш ворог теж не спав, а готовився війною відібрати від нас те, що вже було наше. Почалися бої у Львові, відтак в північно-західних повітах Східної Галичини, опісля на Волині та Підляссю — із змінним щастям, аж доперва в травні-червні 1919 р., коли прибула з Франції добре вивінована польська армія Галера, вдалося полякам відсунути нашу Галицьку Армію до Збруча, що пізніше перейшла на територію великої України.

З приходом перших польських військових відділів, почалися політичні морди, грабунки та насильства. Замордовано свідомих і визначних наших людей в Нараєві і в Вербові. Не минула ця доля Біща, де замордовано батька автора цього допису, війта села — Степана Ма-

нацького. В селі Жукові замордовано господаря Недільського під самим пам'ятником Тараса Шевченка, а сам пам'ятник — знищено. Так було всюди в околиці, та в усій Східній Галичині. Невдовзі почалися масові арешти – одних ставили під полевий суд та присуджували людям довгі тяжкі кари, других відставляли до обозів інтернованих. Рахували всіх арештованих та вивезених до обозів смерти як їх називали, біля 60 тисяч людей, з яких половина повернула по літах до домів, а друга половина з голоду, хвороб, побоїв та нелюдських відносин — остала там на все. Автор цих рядків, зазнав також чимало лиха у польських військових в'язницях і таборах, але при Божій помочі — вдалось йому вийти із них ціло з життям.

Почавши – від 1923 року, коли полякам „признали" в Парижі Східну Галичину, дещо заспокоїлось теж і в Біщу. Українське населення прокинулося, та взялось до праці над відновленням культурного та економічного життя в громаді. Відновлено читальню „Просвіти", закладено кооперативу для продажу товарів, опісля куплено дім під кооперативу та звожено матеріяли під будову Народного Дому. Однак тяжко було в Біщу жити українському населенню, поляки все дивилися на Біще як на осередок польщини в тій околиці, тимто де могли і як могли дошкуляли нашому населенню. В Біщу була станиця поліції, потім починаючи від 1935 р. осідок так званої збірної громади на чолі з війтом поляком, поляком секретарем та польською бюрократією, до якої приналежних було 12 українських громад. Ті збірні громади мали за завдання, знищити самоуправу поодиноких громад, бо всі їх дотеперішні управнення, а головно в маєткових справах, перейшли на збірну громаду, вповні залежну від старости та інших адміністраційних чинників; видано такі закони і так постановили пани полковники у Варшаві. Також в Біщу була обводова команда польської парамілітарної організації „Стшелєц" якої командантом був Фіяла, учитель з Урманя. Ця організація хоронена поліцією, була великим нещастям та загрозою всіх довколишніх українських громад. Їм усе було вільно, ніхто їх не притягав до відповідальности за всі злочини, бандитські напади чи інші насильства, яких вони допускалися у відношенні до місцевого українського населення. Розбивали і нищили кооперативи і читальні, розганяли аматорські гуртки, що збиралися на проби, були шпигунами кожного можна сказати українця, розганяли українські фестини чи інші прилюдні свята, нападали вночі навіть на приватні доми, вибивали вікна, робили напади на молодь, здирали вишивки з дівчат і хлопців, напастували весілля побиваючи домашніх і гостей. Таке життя в селі створювало невиносиму атмосферу і нічого дивного, що в короткому часі почала діяти ОУН, щоб спинити божевілля поляків. Це було в тих часах, коли поляки захворіли на „велике моцарство", що не потребувало з ніким і нічим рахуватись.

— ** —

Так докотилися часи і події до вересня 1939 р. німецько-польської війни. Поляки зараз таки проголосили воєнні права, посилено поліційні станиці резервовими поліцистами і почалися арешти та відправа арештованих українців до Берези Картуської, яких списки були заздалегідь приготовані. Заарештовано тоді сотні людей, із сіл і міст, деяких таки вивезли, а багато не вспіли, бо за скоро розвивалися воєнні події, що перемінилися в повний розгром польської армії і польського „моцарства". Тих що остали по в'язницях, вдалося видобути ще перед приходом нових „визволителів". Так закінчився один розділ нашої історії з днем 17 вересня 1939 року, коли армія Сталіна перейшла ріку Збруч і пішла „визволяти" єдинокровних - братів в Західній Україні. З цим днем почався другий розділ понурої трагедії Галицько - Волинської Землі.

Прихід у вересні 1939 р. на наші землі большевиків приніс зі собою понуру дійсність московського деспотизму. Почалось панування НКВД — арешти, розстріли, вивози, заслання. Аж тоді усім прихильникам совєтчини — отворились очі... Цю дійсність характеризує ось таке міркування мого сусіда, жида Рота. Він – що із сіоніста, несподівано став комуністом, сказав до мене: „Те все, що люди собі ще за Польщі бажали — ось тепер і сповнилось. Українці хотіли мати вільну Україну, тепер її мають за цілих 10 копійок (натяк на больш. щоденник у Львові „Вільна Україна"); поляки хотіли мати у своїх руках „гандель" — тепер його мають у Львові на площі Сольських, де продають останню сорочку з хребта; жиди хотіли мати владу, тепер мають свій „жонд", тому всі повинні бути вдоволені, що маємо „веселе й радісне життя" !

За те „щасливе й радісне життя" Біще дорого заплатило, принісши в жертву одинадцять мужчин і одну дівчину, що їх НКВД розстріляв в 1940 – 41 рр. в Бережанській тюрмі чи деінде.

Згодом в 1943-му році, виступила до боротьби з окупантом нашої Землі — наша УПА. Найкраща і готова до посвяти молодь села Біща і Поручина, вступила в ряди війська УПА, і багато інших з усього повіту. У цих геройських рядах славної УПА – загинув і єдиний — син автора цих рядків — Степан.

ПОРУЧИН

Багато з цього, що написане про село Біще, відноситься теж і до села Поручина, бо обидва села творили одну українсько-католицьку парохію і віддаль від одного до другого була невелика. Є сліди, що початково село Поручин побудоване було дещо на північ від теперішнього села і це місце називають ще до сьогодні „старим Поручином". З цього місця, випливає кілька джерел, що разом як потік званий Королівка, перепливає серединою нинішнього села і під Біщем вливається до Золотої Липи. Звідки пішла назва Королівка – не можна точно сказа-

ти, але можливо, що взагалі усе село належало до так званих королівщин, себто власність короля і від цього й пішла назва потока. За селом на горбі над самою Золотою Липою стоїть давним-давно панський двір, а біля нього розливається біщецький став. Старі перекази подають, що на старому місці, де стояло село, — була також побудована наша церква, але докладно цього устійнити не можна, хоч неподалеку в громадському лісі, у віддалі може півтора кілометра, є сліди старезного кладовища.

Давно це мусіло бути - дуже давно, коли село Поручин збудувало свою церкву. Побудована вона в так зв. „Ліску", повище села, на південь — під Лисою Горою. Ця церква стоїть до сьогодні, побудована у старому стилі дерев'яних церков з грубезних дубових брусків нерізаних, а колених. Коли громадяни села, хотіли вибудувати на тому самому місці нову мурована церкву і почали вже стару розбирати, прийшло розпорядження з львівської консисторії, заперестати розбирання старої церкви, бо вона має залишитися як історична пам'ятка. І так вона остала до сьогодні. В селі переказували, що цю церкву мали побудувати дві родини, а то родини Болюхів і Масних. Зате іконостас мала збудувати родина Ковбів, бо на відворотній стороні, можна було відчитати напис – „Ковба". До старих родів в Поручині належали роди; Болюхи, Масні, Бойчуки, Кирикучки. Мотурняки, Стельмахи, Бучки, Огнисті, Стеці, Нечипори, Просєнки, Лещишини, Святі, Лісницькі і Басари. Само село на 95% відсотків українське. Лише кілька родин було польських та жидівських.

До свідомих родів в Поручині, до початку першої світової війни зараховували: Бойчаків, Мотурняків, Кінашів, Стельмахів, Ковбів, Лещишинів, Бучків, Жаґраїв, Болюхів і Баранів.

Після всіх воєнних злиднів, пожеж та воєнних знищень, почало село відбудовуватися, не забуваючи відбудувати в селі теж і свої культурні установи. На чолі цеї відбудови станув Мирон Бойчак, колишній учень Бережанської гімназії. Відновлено читальню „Просвіти", створено кооперативу, основано Т-во „Луг", відтак побудовано на громадській площі за війтівства Михайла Ковби, модерний будинок народньої школи. Заложено кооперативну вапнярку, що мала досить велике економічно-господарське значення. До помочі у праці в селі Миронові Бойчукові станули; — Іван Волощук, Андрій Лісницький, Гринько Стельмах, Яцко Масний. Гринько Стецiв і писар Іван Стельмах. Ці громадяни довели до того, що село Поручин стало вибиватися на передове місце в Бережанському повіті.

Починаючи десь від 1879-тих до 1885 років, парохом українсько-католицької церкви в обох селах Біщу і Поручині, був о. Сильвестер Лепкий. батько поета і письменника професора Б. Лепкого; о. Сильвестер Лепкий був теж письменником, писав оповідання для народу та видавав їх малими книжечками. Після о. Лепкого, парохом наших сіл був о. Михайло Мосора, якому оба села завдячують своє повне культурне, політичне та господарське відродження. О. Мосора позакладав

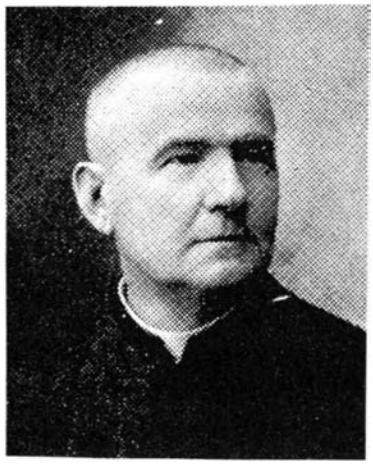

О. Михайло Мосора, парох сіл Біща і Поручина, якому ті села завдячували своє повне культурно-освітнє та політичне відродження.

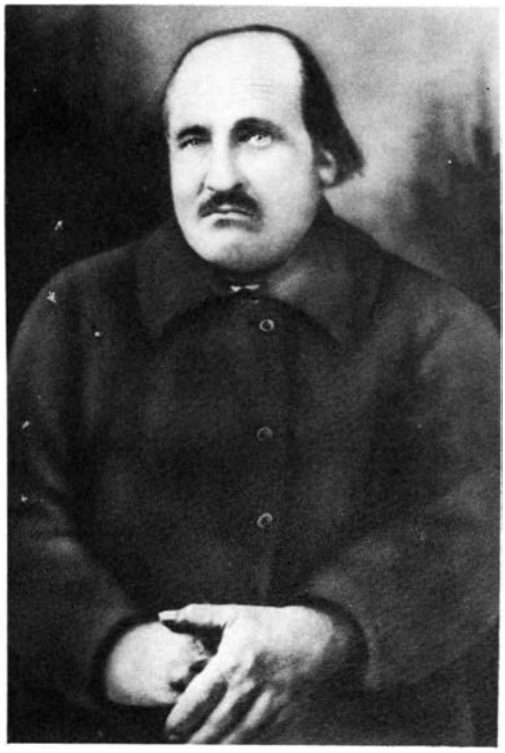

Сл. п. Степан Манацький, громадський діяч, організатор і війт села Біща, загинув від польської руки підчас окупації в 1919 р.

Д-р Марія Олександра Манацька-Гук, лікарка, виконує свої звання тут в ЗСА.

Сл. п. Степан Манацький, єдиний син Євстахія і внук сл. п. Степана Манацьких, загинув геройською смертю як бойовик УПАрмії з ворогами України.

Самоосвітний гурток в селі Біщу в 1937 р. Сидить посередині голова Ілько Ворона, з-права скарбник Мирон Лебідь, зліва секретар Ярослав Волощук.

в обох селах читальні „Просвіти", церковні крамниці, братства тверезости і за його почином, пішли перші сільські школярі до гімназії в Бережанах, щоби виповнити цю прогалину в житті народу а саме брак своєї інтеліґенції . Від 1905 р. до 1908 р., парохом був о. Маяковський, – що під оглядом політичним належав він до москвофілів або як тоді називали „кацапів" і не мав довіря в парохії, змушений був її покинути. По нім прийшов на парохію о. Пасіка, молодий дуже добрий і метький священик, але по двох роках помер нагло на розрив серця. Він був членом священичої родини Пасіків, знаних українських патріотів, його рідний брат Петро, був сотником Січових Стрільців. До 1912 р., парохом був у наших селах о. Семчишин, сам родом з сусіднього села Вербова, дуже добрий священик та полум'яний український патріот, мав чудовий голос оперного співака, та тяжка хвороба легенів забрала його з цього світа в 1919 р. за часів української влади. Довголітнім дяком в нашій парохії був Ігнат Янчинський родом з Нараєва. Він теж вложив багато своєї праці для культурного розвитку парохії. Після виїзду о. Семчишина, парохом призначено о. Михайла Шараневича, який перейшов усі воєнні „блага" як і його парохіяни до 1956 року, себто до смерти. Після нього, ще якийсь час доїздив парох з Вербова о. Шеремета, опісля на наказ МВД мусів він перейти до цивільного життя в 1960 році, і від цього часу не має вже більше церковних відправ в нашій парохії, церкву замкнено. Так званий „старший брат", показався ніяким братом, а звичайним ганебним грабіжником, що намагається пограбувати не лише матеріяльні добра, але знищити душу народа та вирвати йому з грудий — його щире українське серце, і його прадідівську віру ! . .

Д-р Олександер Манацький, родом з Біща, кол. сотник УГА і командант військових шпиталів в Перемишлянах в 1918-1919 рр.

Проф. гімн. Роман Чубатий

СЕЛО БУДИЛІВ

(Події до двадцятих років нашого сторіччя)

Село Будилів побудовано праворуч ріки Стрипи, що своїм широким болотнистим руслом, пливе тут пів-луком просторою долиною серед очеретів, осоки та торфовищ, а в дальшому бігу творить великий став, що сягає до села Плотича Велика. Багато водиться тут дикої птиці – качки, гуси, водяні курки, перкуни, а в річці різної породи риби. Частина села розляглась обабіч великого яру, що простягається від південного заходу та поширюється в напрямі ріки. Головний шлях на півночі, веде від села Медової 1-клм. горішньою частиною села на південь, в напрямі села Плотича Велика (віддаль 7 клм. Побічні, менші дороги ведуть до ріки або в поле. При в'їздах у село, стоять придорожні пам'яткові хрести з часів пошести холери, на усіх чотирьох кінцях села.

Старі перекази виводять назву села від боярина Будила, що мав тут свій осідок, так і говорили: „Будилів двір", з чого пішла й назва – Будилів. Початок села сягає давніх історичних часів. Про те свідчать: старинна дерев'яна церква В. П. Параскевії з 17 сторіччя, відновлена 1764 р., дзвін з 17 сторіччя забраний москалями 1915 р., знайдені старі монети, татарські закривлені стріли, – вкінці назви, що збереглись до наших часів як: „Туркова гора", назва частини села „На валах", назва поля „За окопом", та вікові дерева-липи довкола церкви. Замітною в селі була дзвіниця вже новішої будови, чотирикутна, із три поверховим піддашшам, з чотирма милозвучними дзвонами, що їх також забрали москалі в 1915 р. Побіч дзвіниці, стояв кам'яний хрест на пам'ятку знесення панщини 1848 р., біля нього о. парохи щорічно відправляли молебень.

Розговірною мовою усього населення без ріжниці віровизнання, була мова українська, однак в роках польської окупації і під тиском польського духовенства. декілька родин римо-католиків. почали вдавати поляків і намагались говорити польською мовою, по правді ж говорили жахливим жаргоном. Українська мова населення села Будилова й околиць, визначалась специфічним говором як: взєв, втєв, Бережини, бабуні та приговірками – нуж то видиш, світ би ті не знав, пек за пек, бігме, перун би тя тріснув і т. п.

На підставі статистичних даних греко-католицького Митрополичого Ординаріяту у Львові з 1900 р., село Будилів мало 1850 мешканців, з чого 844 греко-католиків, 921 римо-кат. і 85 жидів. В 1939 р. було в

Будилові вже 2320 мешканців, з чого 979 греко-кат., 1311 римо-кат. і 30 жидів. Постає питання, звідкіля взялося так велике число римо-католиків? На це зложились різні причини, ось і вони: 1) місцеві власники великих фільварків, спольщені графи Дзєдушицькі та Баворовські (з колишнього роду Дідухів і Баворів) сприяли польонізації села, спроваджуючи із заходу польську фільварочну службу, колоністів-ремісників, підпомагаючи матеріяльно і місцевих неграмотних наших селян, коли вони погодились змінити свій рел. обряд; 2) більша заможність поляків у відношенні до місцевого автохтонного населення, себто залежність бідних; 3) шовінізм польського духовенства від часу збудування костела і заснування рим-кат. парохії в 1854 р.; польські „пробощі" разом із своїми прибічниками, війтом, ковалем, органістом та двірською службою, старалися всіми можливими способами, перевести на латинський обряд малосвідомих наших селян, звертаючи увагу на мішані подружжя та їх родини; 4) поляки-вчителі місцевої польської двоклясної школи, навчали польську мову, історію і все що польське, цілком нехтуючи українську мову, а навіть звільняли від науки учнів греко-католиків, які трималися свого обряду, мовляв, краще хай будуть анальфабетами, — що їхні неграмотні батьки радо приймали. Вплив такої школи був для тодішнього греко-католицького українського населення до тої міри шкідливий, що колишні учні греко-католики, подавали свої імена у польському вислові — говорили „Міхал, Ян, Базилі", а Михайло Пиріг звав себе „Міхал Піруг"; 5) брак активности і національна байдужість нашого тодішнього духовенства, що схилялося в сторону поляків або москалів не дбаючи про своїх вірних, або не здаючи собі справи з великої загрози денаціоналізації села, а також старечий вік довголітніх парохів в Будилові (як о. Балко, о. Антін Гриневич) — усе те було на руку латинізаторам села; 6) вкінці, польська адміністрація повіту: староство, жандармерія, податкові уряди, повітова самоуправа та жиди склепарі і шинкарі, що тримали сторону пануючих та їм вислуговувались, — всі вони при помочі різних матеріяльних обіцянок і приман, сприяли поширюванні неграмотности, пиятики й хрунівства при усіх виборах, що тоді відбувались, а також зміні свого обряду і національности.

Прізвища місцевого населення, творилися ще з давніх часів від назв різних занять, якими вони займались: так постали прізвища — Боднар, Колодій, Олійник. Садівник, Швець, Кравець, Польовий. Деякі прізвища прийнялись від назви страв як наприк. Пиріг, Борщ, — деякі від овочів — Квасниця, Грушка, або від імен — Іванишин, Стефанишин, Пилипишин, Стасишин. Знані були також будилівські родини Чижевських, Манацуків, Федорів, Гупаловських, Гуменюків і Таращуків. З-поміж латинників, були знані роди — Злобіцьких, Голіновських, Зьомків, Войтусів та Бочарів.

З панщизняних часів залишилася давньо-польська пам'ятка посеред села — простора корчма, розсадник деморалізації, пиянства, а то

й крадіжок по селу, щоб було за що випити. Цей розсадник усього зла, доводив також до зубожіння села, винищуючої лихви та ліцитацій селянського дорібку. В Будилові був 300 морґовий фільварок, власність жидів Ротштайнів, до них належала і ґуральня. Працювала ще й олійня, власність місцевого селянина-поляка і кілька ткацьких варстатів. Селяни займались головно хліборобством, дехто бджільництвом, були також свої шевці, кравці, столярі та ковалі. Коли прийшла польська окупація в 1919 р., зараз же примушено жидів розпарцелювати фільварок поміж поляків і латинників, а також напливових польських колоністів. Очевидно селяни-українці не скористали з цього розподілу землі, хоча голод на землю був великий.

Цей голод на землю існував уже перед першою світовою війною, бо людей прибувало, а кількість землі була однакова. Промислу не було жодного, а торгівля вся в руках жидів. Тож молоді хлопці і дівчата не маючи виглядів на поправу своєї долі – виїздили за море шукати праці і хліба, головно до Канади і північної Америки. Виїздили також на сезонові роботи до Прусії, відтак до Франції.

Уся ця закутина, до якої належали села Будилів, Медова, Каплинці і Вимислівка, дуже відстала була від усякого поступу, життя і зв'язків, була немов відтята від решти світу, маючи дуже низький рівень освіти, науки й культури. Нічого й дивуватись, до Бережан де було староство, окружний суд, гімназія, учительська семінарія, промислова школа та філії українських повітових товариств, – треба було проїхати 32 клм, до залізничої станції 13 клм, а до Зборова аж 25 клм, до повітового суду в Козові 18 клм, поштового уряду в Кізлові 12 клм. Коли до цього додати брак мурованих доріг, осінні та весняні розтопи, – тож не було легко видістатись зі села, та тримати зв'язок з повітовим центром. Примітивізм способу життя, незнання і брак усякої гігієни, відкриті криниці при великій вологості ріки Стрипи, були справжнім підложжям поширення пошесних хвороб – черевного тифу, червінки, шкарлятини та інших, восени і весною кожного року.

Але була й одна позитивна сторінка цього сільського примітивізму і консерватизму – вони саме зберегли велике багатство народньої усної словесности, перекази, повір'я, приповідки, приказки, ворожби, замовлювання, обрядові пісні, обходи, похоронні голосіння, а також збережено до першої світової війни своєрідну ношу, що її самі виготовляли з матеріялів власного виробу.

Повільний зворот в освідомленні села, розпочався у 80 роках минулого сторіччя, коли прибув до села молодий, ідейний парох о. Юрій Чубатий. Вірний зложеним обітам, як колишній член таємного гімназійного гуртка „Громада", згодом голова цього гуртка у 1874 р. (див. розвідка д-ра Кирила Студинського – „Причинки до діяльности студентських громад, на основі поліційних матеріялів", д-р Євген Олесницький – „Спомини"), присвятився всеціло праці для свого обездоленого народу. Особистий приятель славного тоді мистця Корнила Устияно-

вича, під час богословських студій симпатик Івана Франка, опісля д-ра Лева Ганкевича, приєднався цілим серцем до народовецької групи українських патріотів, зате й зазнав нераз великих прикростей від тодішніх москвофільських вищих духовних чинників, що в пізнішому житті залишило болючі для нього наслідки. Був 33 роки душпастирем в Будилові з дочерними селами Медовою, та Вимислівкою. В тому часі передусім старався цілою енергією, успішно протидіяти польонізаційній акції ворогів народу, і дослівно боротись за кожну душу. Обдарований природою гарним теноровим голосом, привернув красу і велич нашого обряду в церковних відправах, оживив церковні братства,головно,,Братство Тверезости" і поборював здавна закорінену пиятику та інші лиха, що були з ним пов'язані. Подбав за гігієнічні уліпшення, накривання криниць, дезінфекційні засоби проти пошесних хвороб. За його стараннням закуплено протипожежну помпу - сикавку, й утворено з вислужених військових – першу пожежну сторожу, що була зав'язком пізнішого товариства „Січ". 1896 р. заснував читальню „Просвіти", зорганізував в селі клітину забезпеченевого товариства від пожежі „Дністер" з осідком у Львові, у противагу до польського товариства „Фльоріянка" з осідком у Кракові. В неділі і свята вечорами відбувалися сходини членів тов. „Просвіта" під проводом о. пароха, на котрих читали повчальні книжки, вчилися, а о. парох розповідав про новітні досягнення у всіх ділянках науки. Йому допомагав пізніше син Роман гімназійний учень, з часом свідоміші селяни, колишні вислужені військовики. У передвиборчому часі при виборах до сойму у Львові чи парляменту у Відні, – о. парох запрошував з недалекої Слободи Золотої знаного українського народнього трибуна, посла до галицького сойму Тимотея Старуха, який виголошував патріотичні промови, що глибоко западали в серця і світогляд вдячних слухачів. Одного разу приїхали до села разом з послом Старухом тодішні студенти, Євсевій Бачинський (пізніший парох і декан Бережан) та Зенон Кузеля, пізніший визначний учений і проф. університету. Великою прислугою о. пароха Чубатого, була купівля понад 300 морґів землі з жидівського фільварку, яку набули селяни Будилова, Медової, Каплинець та Вимислівки. Його стараннням і розумним переведенням, здійснилося це купно в користь і добро всіх чотирьох громад.

Беручи приклад з господарювання о. пароха, селяни почали й собі примінювати новітні господарські машини й знаряддя в своїх господарствах, закупляючи молотілки, січкарні, більш-скибові плуги, почали вживати штучні добрива і заводити культури шляхетних овочевих дерев.

Релігійна та громадська пряця о. пароха давали добрі і гарні висліди, почалось відродження села у всіх важливіших ділянках громадського життя. Тоді закладено крамницю потрібних селянам товарів, побудовано нове приходство і пороблено заходи й приготування для побудови нової церкви, що й здійснив вже по смерти о. Чубатого його наступник – о. Роман Дякон.

1898 р. під час канонічної візитації Бережанського та Кізлівського деканатів, візитував церкву і парохію Будилів, львівський греко-католицький Митрополит Сильвестер Кардинал Сембратович, якого приявність багато причинилася для релігійного та національного піднесення на дусі місцевого населення.

Ясним промінням у житті о. Юрія Чубатого, був день проголошення ним в Будилові відновлення самостійности Української Держави в листопаді 1918 р.

Знесилений віком, працею, турботами та прикрими переживаннями під час першої світової війни, закінчив о. Юрій Чубатий трудяще життя 17 вересня 1921 р. проживши 69 літ. Залишив по собі вдячну пам'ять серед своїх парохіян, які ще й сьогодні доглядають його могилу.

Коли з інших сіл Бережанського повіту, ще перед першою світовою війною – розумні господарі висилали своїх дітей на науку в середніх школах до повітових міст, то з Будилова заледве один учень вчився в Бережанській гімназії – Амброзій Редкевич син Платона,який після закінчення гімназії з відзначенням, осягнув ступінь доктора св. богословії, пізніше був професором теології, душпастирював в ЗСА і в Канаді, де кілька років тому – помер. Другим, що покінчив вищі студії, був Роман Чубатий, син о. пароха Юрія Чубатого. Був учнем гімназії в Тернополі, пізніше закінчив студії клясичної філології Львівського університету, був професором гімназії в Станиславові відтак у Львові. В часі першої світової війни, служив як військовик у Леґіоні УСС-ів.

Діяльність о. Юрія Чубатого продовжав гідно його наступник о. Роман Дякон і йому довелося закінчити будову нової, мурованої церкви.

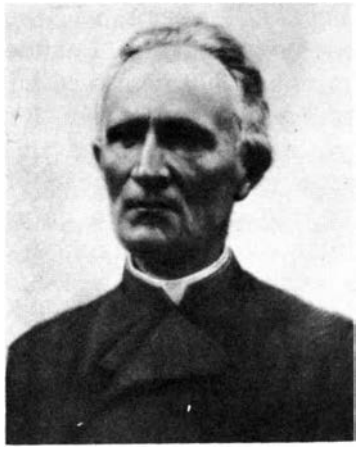

О. Юрій Чубатий, довголітній парох Будилова.

Микола Кузик

ІСТОРІЯ СЕЛА ВЕРБОВА

Вербів — розташувавсь 11 клм. на північ від Бережан. Село нараховувало 500 дворів, в яких жило приблизно дві з половиною тисячі людей. Географічне місце села, віддаленого від головних шляхів з утрудненим, заболоченим доїздом — зберегло його від чужих впливів. Господарства, побудовані тісно, одне біля одного, оточені садами, творять чудовий краєвид з квітучими деревами, що нагадує Шевченкове ,,неначе писанка село". Чистота мешканців віддзеркалювалась у старанно побілених хатах і огорожах. Населення майже на сто відсотків українське, за вийнятком п'яти польських та кількох жидівських родин, що поселились тут під час австрійської займанщини. Починаючи від ,,Весни Народів" 1848 р., національна свідомість населення зростає і досягає вершка в час відновлення Української Держави — 1918-1919 років. Через свою свідомість, мешканці села зазнали дуже багато знущань і лиха від окупантів, які неначе втомлюючись пригнічувати наш народ, чергувались один за одним на наших землях.

Як більшість сіл Бережанщини, село Вербів виводить свій початок з часів нашої княжої доби. За татарського лихоліття село було зруйноване татарами. Частина населення, що не була знищена або забрана в полон, залишила руїни і поселилась яких два клм. далі на північ — на новому місці, яке в той час творило більш природний захист від напасників. Нове місце — це була велика малодоступна балка, оточена стрімкими горбами. Два джерела здорової води, що випливали з двох протилежних горбів і збігалися посеред оселі в одне русло, забезпечували населення водою. Неуреґульоване русло розпливалося в нижній частині долини, покритої непрохідними водоростами, і там можна було заховатись від ворога. Ще й тепер після дощу є місця, в яких можна застрягти в болоті по коліна. Нова оселя зберегла попередню назву ,,Вербів" — взяту мабуть від невибагливої деревини, що натрапивши вогку землю, ще й нині домінує серед дерев вздовж русла обох потоків у селі. За австрійських часів офіційна назва села в ґрунтових книгах була ,,Новий Вербів"; однак селяни тієї назви не вживали, а казали — ,,Вербів".

Ґрунт первісної оселі дуже урожайний, на ньому вирощують і в наш час яринні культури. Під час польових робіт селяни знаходили там частково пошкоджений давній посуд та інколи й інші предмети. В 1927 р. на ,,Старім Вербові" (так звуться тамтешні поля) господар Теодор Копаниця, натрапив на закопаний скарб із срібними клейно-

дами та дорогоцінними відзнаками. Тодішній представник забезпеченевого Т-ва „Дністер" у Львові Теодор Гевко, завіз частину знайдених предметів до музею „Наукового Товариства ім. Шевченка" у Львові, де знавці старовини устійнили, що скарб походить з 17-го сторіччя, та що його власником був, мабуть турецький або татарський військовий старшина. Про цю знахідку була згадка в журналі „Життя і знання" з 1928 р. За переказом, посеред Старого Вербова під горбком, з якого випливає джерело — колись стояла церква.

Мешканці первісної оселі користувались єдиним у той час шляхом вздовж потока, що випливав із села в східньому напрямі вливаючись у Золоту Липу. Саме в тому місці той шлях єднався із шляхом, що проходив біля сіл Біща, Шумлян і Лапшина, в напрямі Бережан. Між Вербовом і селами Стриганці та Біще стояв у давнині великий дубовий ліс, про що й досі свідчать товстелезні пеньки. Від того лісу походить назва „За дубиною", що стосується до піль по сусідстві з полями села Біща.

З кінцем 14-го ст. шляхетсько-королівська Польща загарбала наші землі. Народ потрапив у тяжку неволю шляхти, що закінчилась аж з приходом Австрії в кінці 18 ст. Австрійський уряд в першу чергу, привернув народові гідність людини. До того часу власник села, шляхтич був паном життя і смерти селянина. Час панщини не був обмежений; передане селянинові паном поле на прожиток, не було власністю селянина; пан міг кожної хвилини його відібрати. Австрійський уряд обмежив час виконування панщини, за селянами залишив на власність ґрунти, якими вони доти лише користувались, а право суду — передав австрійським окружним урядам. Як оповідали старі люди, з приходом Австрії панщину мав відробляти лише голова родини, інші члени родини могли працювати на своєму ґрунті для себе.

* * *

Приблизно з кінцем 17-го сторіччя, селяни купили у якомусь перемишлянському селі матеріял зі старого костела, з якого побудували у Вербові церкву. Вона простояла до 1936 року, коли її розібрали і вимурували нову.

Весна Народів — 1848 р.

Оповідають, що мешканці села Вербова не повірили вісткам про скасування панщини. Довелось урядовому посланцеві з „циркулу" (окружний уряд) в Бережанах закликати селян, щоб покидали працю на панських ланах. Це діялось через кілька днів після проголошення цісарського маніфесту. Яка ж була реакція селян на ту вістку? Ще заки повернулися з поля до дому, зійшлися в церкві, щоб подякувати Творцеві за повернення втраченої свободи. Подію з 1848 року відзначено поставленням на горбі біля церкви кам'яного хреста з відповідним написом. Єдиними живими свідками тієї події залишились чотири смереки, посаджені того дня біля хреста. З того часу цей день село обходило з пошаною, рівною Великодневі. Почуття народу віддзеркалюються в словах гагілок:

„Ой сивая зазуленько, закуй же нам веселенько,
Як єс тогди закувала, як панщина перестала.
А вже тії пішли в кути,
Що носили на нас прути!
Чия воля, чия яка, господарська все однака,
Щоби файку закурити, та й до корчми іде пити"

З прилученням Галичини до Австрії наступило не тільки обмеження шляхетської сваволі над простим народом, але й зроблено перші кроки в напрямі освіти і економічного піднесення народу. На початку 19 ст. за вказівкою Єпископату у Львові, у всіх парохіях зорганізовано парохіяльні школи. Парох та дякоучитель були зобов'язані вчити грамоти і релігії. Нагляд над школами мали деканати. Врешті австрійський уряд видав закон про примусове навчання в початкових школах. У Вербові вже в 1865 р. громада збудувала будинок для вжитку школи, та приміщення для вчителя. Брак джерельних матеріялів, щоб подати прізвища вчителів, але згадують селяни про вчителів Стецького і Татуха, що мали вчити у 1880-их роках.

Таким чином початки національної самосвідомости серед народу — дало наше духовенство. З шематизмів львівської Архиєпархії довідуємось, що в 1870-их роках, парохом у Вербові був о. Івасєчко, відтак о. Любінецький, а від 1904 р. о. Василь Кушнір. Зростанню національної свідомости села, сприяла заснована в 1895 р. читальня „Просвіти", що мала власне приміщення біля шкільного будинку. Село дало активних просвітян місцевих громадян, таких як Дмитро Походжай, Теодор Бакович, Гринько Походжай, Теодор Яцків, Андрій Турчин, Теодор Гевко, Іван Кондрат. Вже в 1890-их роках у село приїжджали з Бережан інтеліґенти, провідники повітових культурних та економічних установ і виступали в читальні з відчитами та допровідями. На початку нашого сторіччя з приїздом на парохію о. Василя Кушніра – село поступило стомилевими кроками в культ-освітньому та господарському секторі. Отець Василь Кушнір — активний український патріот, при тому незвичайно тактовний і спокійний, кожного вмів заохотити до праці. Він був душею всього села. Великим здобутком для села була також родина управителя школи директора Івана Петрицького, з якою він прибув до Вербова у 1910 р., як і родина молодого вчителя Ілярія Бабуняка.

З їхнім приходом посилилася праця над піднесенням на вищий щабель культури та знання мешканців села. Управитель школи Іван Петрицький відомий у повіті як визначний український патріот, крім школи працював у читальні, в заснованому ще перед його приходом — молодечому т-ві „Січ". Спільно з о. В. Кушнірем він зорганізував касу „Райфайзенку", гурток „Сільського Господаря", охоче давав селянам поради. Учитель Ілярій Бабуняк заснував церковний дитячий хор. Директор Іван Петрицький виховав двох своїх діток, сина Євгена, який молодим січовим стрільцем — загинув смертю героя в боях над Стрипою в селі Соснові 1916 р. і дочку Стефанію, що пішла слідами батька і вчителювала в Вербові. В тих часах читальня „Просвіта" і гурток

„Сільського Господаря" об'єднували старше громадянство, а в „Січі" гуртувалась молодь. Мета була одна — поширення самоосвіти і національної свідомости серед членства та загалу села. „Січ" змагалася з пожежами — вогнем, але дбала також і про частковий військовий вишкіл. Першим кошовим „Січі" був громадянин Квасниця, а від 1910 р. — Теодор Бакович син Гната, інтеліґентний, і енергійний провідник молоді. Він переконав молодь у шкідливості для організму алькоголю, нікотини, і майже вся молодь не тільки відреклася пити і курити, а ще й підтвердила своє зречення урочистою присягою в церкві, яку довершив о. В. Кушнір.

Треба ще коротко згадати, про першу еміґрацію Вербівців у 1895-му році до Боснії, інші виїхали до Бразилії, Канади та Північної Америки. Це були переважно безземельні, незаможні громадяни Вербова.

Перша світова війна

З початком першої війни, з Вербова на заклик Головної Бойової Управи у Львові, виїхали 48 молодих січовиків, однак тоді прийняли тільки двох — Євгена Петрицького і Теодора Турчина. В наслідок польських інтриґ, австрійський уряд обмежив легіон до двох тисяч вояків. Решта добровольців, повернулись у село. Перед приходом російських військ все населення села, разом з війтом Гнатом Баковичем та о. парохом В. Кушнірем, директором Іваном Петрицьким — вийшло із села і перебувало кілька днів в сусідніх лісах. Повернувшись додому, щоб зібрати збіжжя з поля, селяни застали порожні курники і шпихлірі, бо все що лише можна було з'їсти — виїли москалі. Парох о. В. Кушнір та управитель школи І. Петрицький повернулися з родинами аж після відступу москалів з Галичини. З поверненням австрійської влади, трьом десяткам юнаків з Вербова таки вдалося вступити в лави УСС-ів.

Познаки розпаду Австрії були вже помітні влітку 1918 р. Втомлені чотирирічним воєнним життям вояки, які були на відпустках, дуже часто не повертались до своїх частин. Таких називали „зелена кадра".

Перший Листопад 1918 р. — дні волі

Напередодні Листопадового Зриву о. В. Кушнір разом із колишнім кошовим „Січі" Т. Баковичем, що також залишився вдома після відпустки, зорганізував п'ять осіб під проводом Т. Баковича. Ця п'ятка намітила свій плян активної участи Вербівців у перебранні влади в українські руки. Група з десяти вояків, під проводом Осипа Радика, дістала доручення роззброїти станицю жандармерії в Біщу, та виконувати там обов'язки відпоручників влади, аж до відповідних розпоряджень українських чинників у Бережанах. Частина озброєнихх вояків з Т. Баковичем подалась на гору Лисицю, що лежить між Вербовом і Лапшином, щоб об'єднатися з Лапшинцями та перейти в розпорядження української влади в Бережанах.

Недовго довелось жити нашому селу на свободі у своїй державі. В травні 1919 р. польські війська підготовані та виряджені Францією

Церква в селі Вербові.

Кооперативна нарада в селі Вербові в 1928 р. Сидять зліва: Ф. Яцків, учит. Ілярій Бабуняк, дир. Іван Петрицький, о. Василь Кушнір, Іван Дуда. Стоять зліва: Гр. Походжай, Ст. Паньків, НН., Федь Гевко, І. Турчин, Г. Турчин, Д. Борик, А. Турчин, М. Іваник, В. Хамар, Варчак.

Загально знаний на Бережанщині, визначний мужеський хор в селі Вербові, зі своїм диригентом учит. Іляріем Бабуняком.

Народний Дім у Вербові з театральною залею та приміщенням для громадських установ села.

усім військовим добром та зброєю під командою ген. Галера, вдерлись як колись татарські орди на наші землі. Одна з тих військових частин захопивши Вербів, спалила частину села. Врятувалась тільки та частина, що прилягала до головного шляху, яким проходили війська. Залишаючи село, поляки забрали кількох старших селян: навантажили на них пограбоване в селі добро і так погнали пішки з собою. Гнали їх доти, доки фізично ослаблені не звалилися з ніг. Тих, що не могли дальше йти, стріляли на місці. Тоді загинули: Лев Радик, Н. Козачок, та Н. Барімний. Ще раз у червні того ж року засвітило сонечко волі. Це був наступ, відомий під назвою „Чортківська офензива". Поляки в паніці втікали під тиском героїчної Галицької Армії . . .

Другий прихід поляків — це продовження грабунку українського населення. Той час залишився багатьом глибоко в пам'яті кошмарним спогадом в тому і авторові цих рядків, тоді заледве шестилітньому хлопчині. У дім матері вбігли кілька польських вояків, наказавши здавати пшеницю для війська. Почувши відмовну відповідь, один із них намірився баґнетом до стану матері та погрожував їй. Але мати з розброюючим спокоєм відповіла: „Пробивай ляше, думаєш, що з розпореного живота посиплеться пшениця?" Вражені тим спокоєм жінки, поляки, щось пробурмотіли на адресу мами — і подались геть . . . У 1921 році справа приналежности Галичини не була ще вирішена Мирною Конференцією. Але польський уряд самовільно проголосив покликання до війська нашої молоді, самовільно здійснював перепис населення — „конскрипцію". Обом неправним актам населення Галичини поставило опір. Покликані до бранки не йшли. У Вербові з'явилося дві сотні польського війська, простояли всю зиму, але — на п'ятдесят покликаних до війська, їм вдалось зловити лише п'ять хлопців. Військо пішло до Бережан, а рекрутів даремно розшукували поліцаї з Нараєва.

Відносини між українцями і поляками бодай частинно знормалізувалися після рішення Ради Амбасадорів з 1923 р. Тоді не оглядаючись на перешкоди окупантів, розпочався час віднови культурно-освітнього та господарського життя в селі. Відновлено читальню „Просвіти", у 1924 р. засновано споживчу кооперативу. До керівних органів кооперативи увійшли: о. Василь Кушнір, як голова, управитель школи Іван Петрицький, Теодор Бакович, Іван Турчин, Степан Гевко та ін., продавцем був Іван Дуда. Не вдалось відновити т-ва „Січ", бо польська центральна влада у Варшаві, заборонила на всіх українських землях закладати чи відновляти товариство „Січ". Зате в 1926 р. постало з подібними завданнями, молодече т-во „Луг", яке очолив Теодор Гевко. Пізніше засновано кооперативну молочарню, зорганізовано церковний хор, драм. амат. гурток. Чималі були успіхи на культурно-громадському секторі завдяки гармонійній співпраці свідомих старших громадян та їх провідників, з гуртом молодих людей, яким війна перешкодила закінчити студії в гімназії. До них належали: Теодор Турчин, Василь Кондрат, Дмитро Семчишин син Івана, Дмитро Семчишин син Стаха Іван Шевчишин, Микола Бездух, Степан Паньків і Микола Гевко. Ду-

шею всіх товариств був незмінно парох о. Василь Кушнір, якому помагали директор школи Іван Петрицький та учитель Ілярій Бабуняк.

До першої світової війни національно-громадська праця учителя в селі була леґальною. Село знаходило в учителі опікуна і дорадника. За польської окупації учитель, як державний урядовець, не смів працювати в будь-яких українських установах; вільно було лише польським вчителям навіть належати до парамілітарних організацій, як „Стшелєц" і другі. Працю українського вчителя поза школою, кваліфікували окупанти як протидержавну діяльність. Тому учитель І. Бабуняк (кол. УСС) по війні обмежився до дириґентури чоловічим хором, який мав офіційну назву „Церковний хор", щоб уникнути переслідувань з боку польської влади. Він був незвичайно талановитим, неперевершеним майстром хорового мистецтва, дуже добрим організатором хорів. По війні, повернувши до Вербова створив чоловічий хор, який міг виступати навіть на великоміських естрадах. Його хор часто співав у Бережанах, Нараєві, в довколишніх селах. У перших повоєнних літах польська адміністрація толерувала ту діяльність, але згодом повітовий шкільний інспекторат заборонив учителеві І. Бабунякові виступати на прилюдних українських імпрезах. Тоді його замінив дириґент Андрій Мороз, а І. Бабуняк покищо підучував хориста Миколу Гевка на дириґента. В селі крім згаданого хору, був ще й мішаний та жіночий хори при т-ві „Сільський Господар", що їх заснував Андрій Мороз.

У вересні 1939 р. учитель І. Бабуняк з дружиною Ольгою також учителькою за фахом, переїхав до Бережан на працю вчителя співу в місцевій гімназії, щоб бути разом зі своїми дітьми, тоді гімназистами — Іриною та Ярославом, яких виховав на зразкових українських патріотів. По закінченню гімназії Ірина вступила в 1944 р. до лав УПА. Ярослав ставши вояком дивізії „Галичина", потрапив як полонений до Англії, куди по другій світовій війні переїхали також його батьки. Вістка про героїчну смерть дочки Ірини в лавах Української Повстанської Армії, була дуже тяжким ударом для батьків, можливо спричинила й передчасну смерть батька — від удару серця на 56-му році життя. Знову ж син Ярослав — гідно продовжував діло батька: став дириґентом українського хору в Англії, і на конкурсі хорів у 1964 р. — здобув нагороду з рук сестри королеви Англії — принцеси Маргарити. Хор у селі Вербові і тепер в 1960-их роках продовжує свою працю під керівництвом Миколи Гевка.

У 1926 р. створено драматичний гурток під керівництвом Василя Кондрата, талановитого організатора, здібного актора, виконавця головних ролей у п'єсах. Виступи гуртка відбувалися спочатку в приміщенні великої стодоли господаря Миколи Модя, потім у театральній залі „Народнього Дому". На початку 1930 року адміністрацію та режисуру драматичного гуртка, очолював Андрій Мороз, який поселився у Вербові, одружившись з учителькою Стефою Петрицькою. Не зважаючи на погрози польських шкільних інспекторів, що його дружина може втратити посаду учительки, він як колишній УСС — замінивши

кріс на мистецьке слово — продовжував свою працю. Залишивши рідні землі, панство Морози продовжують працю і в Америці на народньо-культурній ниві, серед української громади в Боффало, Н.Й. Була і Вербові і струнна оркестра, під мистецьким керівництвом Миколи Бідули.

1928 року біля школи, побудували Вербівці великий „Народній Дім", де в десятьох просторих залях розташувались усі місцеві культурні установи, включно з кооперативою та театральною залею на 500 місць, сценою і ґардеробою. До комітету будови цього дому входили: о. В. Кушнір — голова, та дир. Іван Петрицький, Іван Дуда, Грицько Походжай, Теодор Бакович, Василь Іваник, Гринько Баконич, Іван Шевчишин, Микола Кондрат, Іван Турчин — як члени.

Культурне відродження села в той час ішло в парі з розвитком його господарського життя. Споживча кооператива поширила засяг своїх торговельних зв'язків і на інші ділянки: у селян скуповувала збіжжя, прядиво, яйця та інші сільські продукти для „Центросоюзу" у Львові, а той постачав у Вербів шкіряні вироби та мануфактуру. Село поволі унезалежнилось від місцевих перепродавців - жидів. Після першої світової війни в селі жили 11 жидівських родин. Частина з них з переходом торгівлі в українські руки, була приневолена переїхати до Бережан та Нараєва: лише одна жидівська родина працювала на рілі. До української справи, вербівські жиди ставилися невтрально. Значним господарським осягом села — була молочарня. Вона користувалась власними машинами для перерібки молока на молочні продукти й охоплювала села: Стриганці, Двірці, Біще і Рекшин. Після 1934 р. згідно з домовленням з районовою молочарнею в Лісниках, усе устаткування молочарні у Вербові перевезено до Лісник з тим, що Вербів постачати буде лише сметану.

Сумно-звісна, злочинна польська пацифікація

По першій світовій війні, в перших роках польської окупації, у Вербові поселилися 40 польських родин-колоністів, які забрали найкращу землю колишнього фільварку. Одначе не зважаючи на всякі фінансові полекші від польського уряду, всі вони виїхали ще в тридцятих роках, а землю викупили наші місцеві селяни та українські хлібороби з Підкарпаття.

Затривожений скорим відродженням свідомого українського народу, польський уряд Пілсудского (він був прем'єром), вирішив жорстоким способом знищити чи завернути в інший бік русло культурно-господарського розвитку українського села, під заслоною боротьби з українським революційним рухом. У жовтні 1930 р. три сотні польської поліції оточили — Вербів. Частина з них вдерлася в село і дослівно знищили „Народній Дім", залишивши лише мурованні частини, бо навіть блящаний дах подіравили та попробивали. До непритомности побили продавця кооперативи Миколу Турчина, силою забравши в нього ключі, щоб продертись у крамницю. Під претекстом розшуків зброї — злочин-

ці-поліцаї поламали всі машини молочарні, знищили увесь товар кооперативи! Інша ватага поліції обернула в руїну приходство о. Василя Кушніра та господарства всіх активніших свідомих громадян. Розкидали стіжки збіжжя, розшивали солом'яні стріхи. З цього виходило зовсім ясно, що крім політичного мотиву, ворог мав на меті чи не в першу чергу знищити село економічно. Бо невже ж для того, щоб знайти буцім - то заховану зброю, треба було пробивати дахи, бити людей чи ламати молочарські машини?... Або зсипати муку, збіжжя та інші товари в болото та ще й поливати оцтом, нафтою, оливою?... Після такого ганебного нападу злочинців у гранатових мундурах польської поліції, що робили цілоденний „обшук" у селі — на зміну їм, приїхали дві сотні польської військової кінноти, що круглий тиждень прохарчовувались безкоштовно засобами села. Вкінці, кількох побитих до крови громадян, між ними і Ф. Гевка, відставили у в'язницю при окружному суді у Бережанах.

Пацифікація не дала польському режимові того висліду, якого він сподівався. Навпаки! Вербівці набрались такого завзяття та енергії, що ще перед кінцем 1930-го року — відбудували зруйнований Народній Дім та всі українські установи в середині будинку. А безстрашні члени -боєвики УВО знищили у відплату фільварок, лісничівку, перервали телефонічний зв'язок між Бережанами та Нараєвом. Ночами люди впорядковували могили борців за українську державу. В сільській школі були знищені на знак протесту портрети польських достойників, а в ніч на 1-го Листопада кожного року на найвищому дереві біля церкви — з'являвся український національний прапор.

Для ще більшого поборювання революційної діяльности УВО, а згодом ОУН, поляки створили у Вербові станицю поліції із 6-ти поліцаїв, що почала „діяти" в 1938 р. Таки цього 1938 р. боївка ОУН забила поліційного донощика - конфідента Гринька Шевця, званого „Гусаром". Поліція арештувала тоді вісім осіб, одного зі села Шумлян, інших з Вербова. Відбувся голосний процес. Двох із них, Дмитра Семчишина і Петра Костева засудили на 15 років тяжкої в'язниці, а Михайла Семчишина, Василя Іваника та Миколу Безпалька... на 7 — 10 років.

1936 року у Вербові почали будувати нову церкву, яку закінчили в 1938 р. Виготовлення плянів і технічне керівництво були доручені інж. арх. Косовичеві зі Львова. Посвячення церкви довершив Преосв. Кир д-р Іван Бучко, тепер Архиєпископ у Римі. Пізніше за час другої світової війни, люблений і дуже шанований парох о. Василь Кушнір — помер, а його наслідника о. Шеремету безбожні московські загарбники зіслали на Сибір. Тепер немає в селі священика, селяни самі ховають померлих, самі моляться за них та певно і за себе, щоб Господь визволив їх від багнетами накинених „визволителів"!...

Друга світова війна

З приходом большевиків восени 1939 р. провід села всупереч волі більшости, перейшов у руки нових людей. Комісаром громади (голо-

вою сіль-ради) „обрано" Івана Турчина, сина Петра. Першою жертвою московського терору, був Теодор Гевко с. Марії, якого НКВД схопив в лютому 1940-го року в Бережанах на праці в Повітовому Союзі Кооператив. Він загинув на Сибірі; Теодор Гевко, уродженець Вербова кол. учень Бережанської гімназії закінчив економічні студії в Подєбрадах і працював ревізором Ревізійного Союзу Кооператив у Львові. Члени ОУН перейшли в підпілля. Большевики почали застосовувати збірну відповідальність зсилаючи на Сибір родини запідозрених в приналежності до ОУН. Протягом 1940 - 41 рр. комуністи вивезли з Вербова 16 родин,а громадян: Ольгу Нагірну, Дмитра Семчишина с. Теодора, Андрія Семчишина, Дмитра Бідулу, Теодора Іваника і Петра Кондрата — заарештували та замордували московські злочинці таки у в'язницях. Все рухоме майно нещасних жертв терору, і вивезених на Сибір перевезли до колгоспу у село Двірці. У Вербові — большевики провадили посилені заходи, щоб зорганізувати модерну панщину-колгосп, обіцюючи незаможнім всілякі вигадані блага тощо. Інших залякували вивозом на Сибір, якщо не вступлять до колгоспу. Та всі ті зусилля були безушпішні. За два тижні перед початком німецько - большевицької війни, „визволителі" — вивезли ще вісім родин з дітьми і немічними старими . . .

Відомість про збройний удар між обома „вождями" — селяни прийняли практично: закопуванням у землю збіжжя та харчових резерв, маючи вже досвід ще з часів російської окупації в 1914 - 15 рр., та з часів тодішньої московсько - большевицької займанщини. Знали люди й бачили з чим прийшли і що „постачали", але знали також що загарбали, розікрали між себе і що вивезли на „родіну" ненаситні московські опричники і як жахливо знищили і розграбили українську землю — Галичину! Пам'ятали Вербівці 1915-й рік, коли москалі утікаючи, пограбували навіть церковні дзвони (з 5-х — знайдено лише один, на станції біля Ходачкова), тому тепер сільська молодь — сховала всі дзвони.

Незабаром радіо принесло радісну вістку про створення Тимчасового Українського Уряду у Львові, заклик творити місцеву адміністрацію та проголошення віднови Української Державности. Тоді у Вербові провід села очолили Осип Радик — голова, Іван Бакович як секретар. Для охорони села від можливих нападів і грабунків у розтечі московських військ, зорганізовано і озброєно військово - вишколених членів ОУН. Біля Народнього Дому святково вбраний народ, вислухав Акт Відновлення Української Державности, що його прочитав автор цих рядків, представивши громадянству нове правління села. До тієї урочистости придивлялась із видимою пошаною фронтова німецька частина; вояки та старшини під час виконання українського національного пимну, стояли на — струнко.

З тих, що були ув'язнені большевиками, повернулись лише Катря Костів, Дмитро Семчишин та Степан Іваник. Скоро виявилося, що Берлін так само як і Москва був проти відновлення української дер-

жавности і незалежности. Але німці крім накладення високого контин ґенту на харчові продукти, до внутрішнього життя села не втручалися Зате по містах за проголошення Акту 30 червня 1941 р. ґестапівці за арештували відповідальних членів ОУН. Було заарештовано, між інши ми і Михайла Семчишина, члена окружного проводу ОУН у Бережа нах. Він народився в сім'ї господаря у Вербові 1912 р., закінчив народ ню школу, потім гімназію в Рогатині та пішов учителювати в сел Лапшин, рівночасно, працював у районовому проводі ОУН. За перш окупації НКВД його заарештувало. Обдуривши енкаведистів обіцян кою, що буде, мовляв, з ними співпрацювати, вийшов на волю, але не повернувся на учительську посаду, пішов в підпілля, скриваючись діяв так аж до приходу німців. У відплату НКВД вивезло його сестру батька та дружину брата, засудило двох братів на 10 років тюрми лиш за те, що його переховували. Важко переживаючи трагедію своєї роди ни, він повністю кидається у вир п'ідпільної праці. Але чого не доко нали большеники — доконали німці: вони запроторили Михайла Сем цишина в концентраційний табір у Авшвіц - Освєнцім, де за три дні пе ред відступом німців, він і помер з голоду, побоїв та цілковитого висна ження.

Управа села і місцевий провід ОУН допомагали оформленим час тинам УПА, розташованим у сусідніх лісах, у 1942-43 роках. На почат ку 1944 р. в західній частині села, званій „Голодівкою" перебував заг УПА. На нього випадково наткнувся відділ німецького війська з На раєва. У висліді майже півгодинної збройної сутички, шестеро німці було вбитих, один поранений. решта здалися відділові УПА. Німців не гайно звільнили, щоб вони переконали свою команду у непричасност селян. Однак на другий день німецьке військо оточило село і на очах насильно зігнаних на площу мешканців усього села, розстріляло госпо даря Петра Бездуха та селянку Анастазію Кузик, яка прощаючись і своїм маленьким сином, зустріла серію ворожих стрілів вигуком — Сла ва Україні! Дальшим наслідком тієї сутички,було вивезення приблизн 60 осіб з тієї частини села на примусові роботи до Німеччини.

За порадою місцевого проводу ОУН і управи села, в половині трав ня 1944 р., 105 мужчин і частина проводу ОУН виїхали на військови вишкіл до Німеччини.

У липні 1944 р. большевики знову захопили Вербів. Частину з тих які залишилися в селі, вони мобілізували, як гарматне м'ясо на фронт Інші вступили до лав УПА, або зникли в криївках. Відомо, що після двох років підпільного життя загинув від московської кулі голов управи села — Осип Радик. Член місцевого проводу ОУН Андрій Кон драт, якого ворог застукав у криївці, розірвав себе ґранатою. Останньо го пароха села о. Шеремету вивезено на Сибір у 1958 р. В селі заведен примусовий колгосп.

Так прийшло на Батьківщину ще одно, нове лихоліття, стократн жорстокіше за татарські часи. Татари також ловили людей і забирал в ясир, грабували майно і відходили в свої сторони. Вони не чіпал

особистих, чи релігійних зв'язків і відносин народу. Москва — гірше татар фізично знищила єпископів та духовенство, знищила та поруйнувала українські церкви, нищить історичні документи, усе фальшує нагинаючи до своєї лже-віри, вбиває свідомих, чесних синів своєї землі і не тільки не думає забратися з нашої землі, — але розглядається по лисячому, кого б то знову „визволити".

Але даремні її нікчемні заходи! Земляна куля знала вже багато імперій, і ми знаємо, що вони кінчались неминучим розвалом! . .

Мішаний хор у селі Вербові. Посередині стоїть диригент цього хору Андрій Мороз.

Сл. п. Ірина Бабуняківна, студ. мед. родом з Вербова, член ОУН і УПА, загинула геройською смертю в 1944 р. в Бережанах.

Н. П.

СЕЛО ВИБУДІВ
(Хроніка) 1).

Село Вибудів (18 клм. на північний схід від Бережан) розташувалося вздовж глибокого яру, з якого випливає з багатьох джерел річка Ценівка, відома й голосна з завзятих боїв у першій світовій війні. Вона пропливає крізь село із сходу на захід і в селі Потуторах з'єднується з водами Золотої Липи. Географічне положення Вибудова сприяло в давніх часах поселенню різних племен, сліди яких знайдено під час земляних робіт — кам'яні гроби з кістяками, мабуть ще з дохристиянських часів. На вибудівських полях і сіножатях досі помітні горбики-кургани, на яких стояли татарські табори.

Старі люди в селі розповідали, що приблизно 80 років тому , на городі Панаса Фурди відкопали дзвона саме там, де колись дуже давно стояла церква з цвинтаром біля неї. Правдоподібно ту церкву спалили татари і Вибудів остався без Божої святині. Коли в селі Ценеві почали будувати нову церкву, тоді стару — візантійсько-українського стилю з 13-го ст. було розібрано й перевезено разом з дзвіницею до Вибудова на горбок, тут складено її знов же; звідси видно ту церковцю майже на все село. Тоді ж заклали при церкві цвинтар. Припускають, що це сталося мабуть у 1630-му році — бо таким роком позначена срібна монета знайдена під престолом церкви в 1939 р.

Це один переказ відносно вибудівської церкви. Є ще й другий. За ним — село Вибудів дуже древне, можливо ще з поганських часів, бо на Рубликових городах люди знаходили глечики з людським попелом (колись палили тіла померлих). Наша церква справді дуже стара, її вже втретє відбудовано на тому самому місці. Вперше вона згоріла у воєнних часах за Гетьмана Богдана Хмельницького. Тоді село збудувало на тім же місці нову церкву, яку аж у 1772 р. перебудовано. Під час тих будов під вівтарем знайдено срібні монети з написом „Йоаннес Казімірус", тобто походили з 17 ст. Одну з них, передав був господар Павло Мельник для музею на руки д-ра Франца Коковського в Бережанах.

Внизу, недалеко від церкви стояло над річкою приходство. До нього, входив семикімнатний парохіяльний дім, різні господарські будинки, сад та город. У західньому кінці села, стояли великі мурованні будівлі фільварку Баєвського, що літом поринали в зелені городів і садів. Там був дім, де жив власник фільварку, кухня, велика стодола, кілька стаєн і шпихлірів. Напроти фільварку звертав увагу прохожого водяний млин на річці Ценівці. До старих пам'яток села належали: глиняна капличка у східньому кінці села і камінна фіґура хреста, збудована посеред села на згадку про скасування панщини в 1848 році. Під хрестом-фіґурою, на заклик дзвона збиралися Вибудівці в час трагічних і радісних подій. Далі на схід в напрямі села Каплинців — ман-

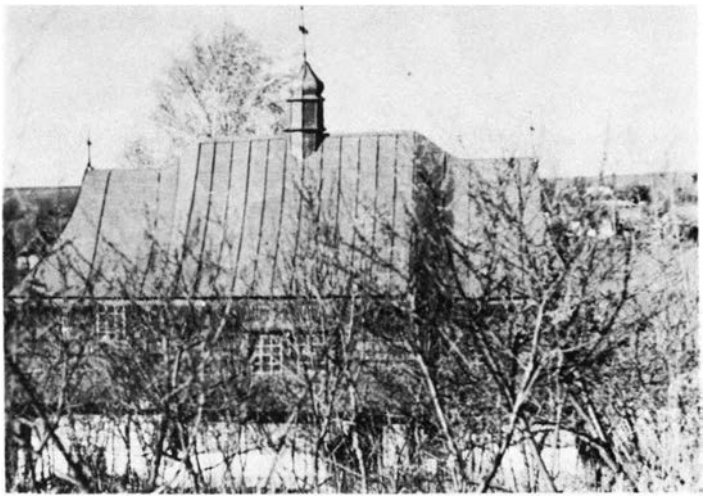

Церква в селі Вибудові.

Родина о. Івана Пінковського, пароха села Вибудова. Сидять зліва — Марія Соневицька тета, о. Іван Пінковський з малою Оксаною, Євгенія Пінковська, дружина, з малою Вірою, позаду брат дружини Лев Ліщинський (тепер парох Амстердаму, Н. Й.), на долі сидять зліва — Мирон, Богдан і Нестор Пінковські. Рік 1923.

Самоосвітний гурток дівчат у селі Вибудові в 1942-му році.

Хліборобський вишкіл хлопців у Вибудові в 1938 р.

Активні громадяни села Вибудова, що старались підвищити культуру села.

дрівник міг легко помітити хутір „Пуста", а йдучи до села Вимислівки — фільварок Габермана, що належали також до громади Вибудова.

Земля у Вибудові дуже урожайна. В більшості тут чорнозем, лише де-не-де — глинясто-вапнякові ґрунти. Вибудів мав близько 4.400 морґів орного поля, лук і сіножатів. До першої світ. війни село нараховувало 220 господарств, і кількість їх невпинно зростала, крім цього у селі були ще два фільварки, по 500 морґів землі кожний: один належав полякові Жигмонтові Баєвському, інший жидові Габерману. Власники тих фільварків ставилися до населення прихильно. Перед другою світ. війною вони розпродали землю місцевим господарям. Баєвскі переселився до Львова, а родина Габерманів залишилася на місці, на невеликій ділянці землі. Церковне поле мало 85 морґів орної землі, лук і сіножатів.

За переписом населення з 1930 р. Вибудів мав 1763 мешканців. Майже всі були українцями, греко-католицького віровизнання. Лише 10 родин було римо-католицьких, але вони навіть за польської окупації вважали себе українцями, ходили до церкви та брали активну участь в українському громадському житті. В селі жило також 9 жидівських родин, з яких лише дві займалися хліборобством, інші торгували, тримали дві корчми. Після першої світ. війни, жидівські родини самі переселились у міста — до Козови, Бережан та Зборова, всі вони займались далі купецтвом.

Вибудівці вирізнялись, та мабуть і тепер вирізняються кремезною будовою тіла. Траплялися між ними спражні козацькі типи. Старші віком мужчини ходили з довгим по шию волоссям, на свята старанно намащеним салом: йдучи до церкви навіть влітку, вбирали кожухи або довгі „куртини" з овечої вовни. У селі зберігалися предавні обрядові звичаї, вишивки були дуже розповсюджені.

Село Вибудів — головно хліборобське, мало також вправних теслярів, будівничів, ковалів і ткачів. Молоде покоління було здібне, але на жаль не мало змоги дійти до вищої освіти. Перед і по першій світовій війні декілька Вибудівців виїхали до заморських країв на заробітки, пізніше дехто з них повернувся в село. Селом управляла Громадська Рада з радних, війта і писаря. Найдовше був війтом — Василь Мельник. У селі користувались пошаною громадські службовці: польовий, стеріг поля від злодіїв, оглядач померлих, фельдшер, поштар, повитуха та грабар.

Перші паростки духово-культурного розвитку в селі — виплекала церква. У ній чи при ній, постали перші організації села — церковні братства і сестрицтва, почалося перше навчання грамоти під наглядом священиків і дяковчителів. В міру того, як духове життя набирало ширшого розмаху, священики ставали провідниками всього культурного і економічного життя села. Вони із своїми родинами як і вчителі довели до того, що Вибудів став одним із найзаможніших і дуже свідомих сіл на Бережанщині. З признанням і пошаною слід згадати парохів села:

о. Івана Лушпинського, о. Петра Богачевського (стрия бл.п. митр. К. Богачевського в ЗСА, о. Нестора Зробика, о. Степана Качалу, о. Миколу Цара, о. Івана Брилинського, о. Івана Пасіку, о. Омел. Трояна, о. Івана Пінковського (1918 - 1936), о. Івана Недільського (1936 - 1942), і о. Осипа Гривняка (1942-1944). З пошаною за працю для села згадуємо і про вчителів: Володимира Ворону, Івана Ризака, Михайла Шитовського з дружиною, Михайла Назара і Михайла Лукашкевича з дружиною. Особливо треба згадати Михайла Гофрика, який від осени 1918 р. був управителем школи, згодом йому допомагала вчителька Михайлина Щуровська. Завдяки ініціятиві Гофрика відбудовано в центрі села простий шкільний будинок з двома шкільними залями і помешканнями для управителя школи. Він брав також чималу участь в господарському житті села: насаджував сади, закладав пасіки в чому був не абияким знатоком. М. Гофрик прожив у Вибудові до 1956 р. Його дружина Павлина була також активною в культурно-освітньому житті села.

Найдавнішою громадською установою, після церкви і школи у Вибудові була читальня „Просвіти". Її засновано в 1889 р., за почином о. пароха Онисима Юзичинського. Завдяки йому збудовано біля церкви і читальняний будинок. Читальня передплачувала часопис тижневик „Свободу", що виходив у Львові, купувала книжки. Віддан ний громадській справі о. Юзичинський перший голова читальні „Просвіти" у Вибудові, помер через три роки при операції горла в лічниц у Бережанах. Під час першої світової війни читальняний дім згорів діяльність читальні припинилась. Читальню відновлено в 1923 р. заходом о. пароха Івана Пінковського, що впродовж 18 літ був її головою. Для її віднови багато зробив студент університету Лев Ліщинський (тепер парох в ЗСА). Спочатку читальня знайшла притулок у гостинній хаті Василя Безкоровайного. Без огляду на перешкоди з боку польської влади, особливо поліції, праця читальні набирала розмаху. Діяльний був мішаний хор під керівництвом о. пароха; співав у церкві, згодом брав участь і в народних імпрезах, і навіть давав самостійні концерти в околичних селах. Діяв і аматорський театральний гурток, якого виступи, хоч і обмежені до селянських стоділ, були дуже успішними. Йдучи назустріч новим вимогам культурно-освітнього життя, побудовано в 1925 р. посеред села великим вкладом праці і фінанс. допомогою з Америки, прегарний читальняний дім „Просвіти" з театральною залею і приміщенням для читальні, кооперативи „Воля" молочарні, „Сільського Господаря", „Союзу Українок" та ін. громадських установ. Організаторами дому-читальні були: о. Іван Пінковський, Василь Безкоровайний, Яким Бідун, Теодор Бурбела, Іван Кравець. Тоді дуже пожвавилася діяльність громади, і в 1930-их роках дійшла до найкращого розвитку, чому значною мірою сприяла родина о. пароха. Бібліотека читальні нараховувала тоді до 500 книжок. При читальні засновано самоосвітній гурток, за ініціятивою Павла Мель

ника і Нестора Пінковського. Гурток мав 70 членів хлопців і дівчат. У домівці читальні відбувалися найбільше взимку, голосні читання. Часто виголошували культурно-освітні реферати, на які збиралися слухачі з цілого села, заповнюючи залю читальні. В читальняному домі відбувались проби і театрального гуртка, і хору, а також і збори різних товариств. Аматорський театральний гурток, завдяки Павлові Мельникові, а згодом і Володимирові Волощукові, досягнув такого рівня, що міг виступати не лише у сусідніх селах, але і в містах — Козові та Бережанах. Також хор, даючи самостійні концерти, придбав славу кращого хору в усій околиці. 1934-ого року вибудівський хор взяв участь у конкурсі Бережанських хорів і здобув нагороду у формі різьбленого хреста. При читальні, організовано спортову секцію, що крім звичайного спорту, підготовляла хлопців і дівчат до ритмічних вправ на народні свята-фестини. У Вибудові вони славились добре виконаними і цікавими програмами, тому зацікавлювали сотні людей з далеких сіл.

У 1933 р. у Вибудові, завдяки заходам дружини пароха Євгенії Пінковської, а також Павлини Гофрик, Настуньки Безкоровайної та Марії Мельник, постав „Союз Українок". Першою головою того т-ва стала Євгенія Пінковська. Кількість членок дійшла до 200 жінок. „Союз Українок" переводив курси куховарства, трикотарства і вишивок, організовував виклади з гігієни, догляду дітей тощо і навіть мав самостійні театральні виступи. Майже половина союзянок передплачували часопис „Жіноча Доля", що виходив у Коломиї за редакцією Олени Кисілевської.

Ідучи слідами сусідніх сіл, у Вибудові засновано в 1925 р. споживчу кооперативу „Воля", що спочатку містилась у домі Гринька Халупи. Першим головою Надзірної Ради кооперативи був о. парох Іван Пінковський, а членами управи були: Михайло Пилипів, Василь Безкоровайний, Іван Кравець і в кінці Степан Бурбела — довгорічний кооперативний справник, що постачав для кооперативи товари. За головування Степана Бурбели, кооператива матеріяльно піддержувала Дитячий Садок, ведений під час жнив п. Гусаківною з Бережан. У Садку було 50 дітей. При кооперативі зорганізовано молочарню і приміщено її в читальняному домі. Керував молочарнею, що належала до Районової Молочарні в Лісниках, Василь Бідун.

У 1932 р. у Вибудові постало т-во „Сільський Господар", з близько 100 членами. Товариство займалося сільсько-господарськими питаннями, багато членів передплачували часопис „Народна Справа", що його видавцем був Іван Тиктор у Львові. Передплата того часопису запевняла господарям асекураційну допомогу в нещасливих випадках, що часто траплялися з рогатою худобою. При т-ві „Сільський Господар" зав'язався Хліборобський Вишкіл Молоді, що об'єднував до 25 юнаків, у віці від 12 до 16 років. Молоді члени вивчали модерні способи господарювання і самостійно управляли дослідні ділянки землі.

Успішно діяло у Вибудові хоча й короткий час, спортове това-

риство „Луг", засноване в 1927 р. за ініціятивою Івана з Пустої. Д „Лугу" вписалися 90 хлопців і 40 дівчат. Крім спортово-виховної пра ці, „Луг" добровільно виконував службу протипожежної сторожі. Д великого успіху того т-ва належав фестин, що відбувся при величе ному здвизі людей з усієї Бережанщини. Т-во „Луг" зліквідувал польська влада.

Попри успіхи в національному, культурному і економічному ро витку села, жителі Вибудова зазнали і прикрих переживань та бо лючих втрат. Перед першою війною пройшла пошесть холери, під косивши життя багатьох громадян. Їх поховали окремо на горбку, д і тепер є так зв. холерний цвинтар. Після другої світ. війни в селі по ширилися такі пошесті, як тиф, чорна віспа і червінка. Люди гинули і нікому було рятувати. Тоді загинуло біля 200 осіб. Перша світ. війн завдала великих матеріяльних втрат: багато хат були зруйновані, спа лені. Чимало людей пропали без вісти, яких забрали на війну. Біль шість із тих, що повернулись, прославилися доброю працею для на роду і села. Близько 30 Вибудівців відбували службу в лавах УСС УГА, між ними і ст. дес. УСС Михайло Пилипів († 1962). До 20 Виб дівців загинули на полі слави, в тому, в лавах УСС старшина Воло димир Яцусь і ст. дес. Михайло Бідун в 1916 р. у боях на „Лисоні", також Михайло і Константин Яґущаки, Іван Вавриків, Андрій Івас ків, Андрій Терещук, Іван Кутний, Іван Кузик, Дмитро Радій, Михай ло Радій.

За польської влади чимало української молоді потерпіло ві знущань, арештів і засудів, найбільше за „пацифікації" сіл Бережа щини в 1930 р. Від кулі польського поліцая загинув у надвечір пере 1-им Листопада 1936 р. — Прокіп Ковалик.

За большевицької влади, в 1939-1941 рр. діяльність усіх грома ських установ вимушено припинилась. У селі на господарстві Мельн ків (колишній фільварок Баєвського) заснували комуністи колго і з земель відібраних у заможніх господарів. Головою сільської ра призначено Гринька Карача. Нові окупанти вивезли з села у глибин Совєтського Союзу 8 родин, заарештували 10 хлопців і 2 дівчат. Взи ку 1940 р. перепливаючи через ріку Сян, загинули від куль больш вицьких прикордонників: Іван Яґущак, Михайло Бурбела, Осип Ку да, Володимир Гавлюк, Михайло Штабалюк, Петро Галюк, Васи Марцишин, Василь Гетманюк, Володимир Карач, і Степан Безкор вайний. У 1941 році загинули в большевицькій в'язниці в Тернопо Іван Лихолат і Микола Безкоровайний.

За німецької влади, в 1941-1944 рр. жителі Вибудова відібра свої землі забрані в колгосп. Головою громади став Василь Безкор вайний. Однак зруйноване село вже не змогло під культурно-освітн і господарським оглядом прийти до попереднього стану. Воєнні д зубожіння, а то й голод, величезні гітлерівські податки і драчки, вкі ці вивіз 20 людей на примусові роботи до Німеччини — пригнічува свідомих Вибудівців, не давали змоги розгорнути громадську діял

ність у селі. Тоді загинув від знущань у німецькому концентраційному таборі в Авшвіці наш земляк Василь Марцінів; у 1944 р. загинув трагічною смертю учитель Іван Кутний; у 1945 р. загинули у Вибудові — не здавши зброї, в лавах УПА — Микола Іваськів, Іван Гавлюк і Михайло Коцюрка.

Та без огляду на тяжкі випробування — Вибудів не втратив свого духового „я", свого обличчя. Вибудівці вірять, що ще радісно загомонять дзвони з вибудівської старої дзвіниці і покличуть їх під кам'яну фігуру хреста, щоб привітати велику торжественну хвилину визволення їхньої Батьківщини.

Мішаний хор у селі Вибудові в 1930-му році.

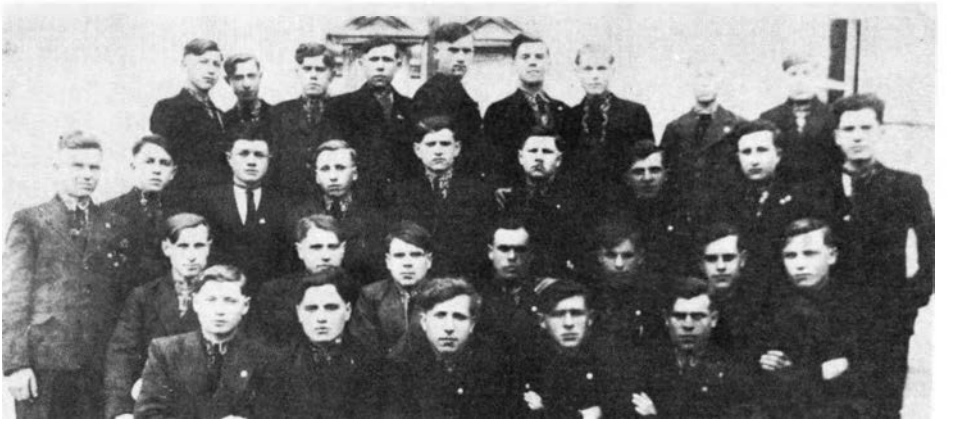

Самоосвітний гурток молодих юнаків у селі Вибудові в 1939 р.

Григорій Сачик

МОЄ РІДНЕ СЕЛО

Моє рідне село зветься Вівся. Типов подільське село. Ні садовини, ні річки єдиною прикрасою була верба на подвір майже кожного господарства. Село прос тягалось двома рівнобіжними полосами наче двома довгими вулицями, що їх ро: діляли огороди та долина. На кінцях сел були два ставки: ближче панського двор звався „Панським", другий, на західні стороні села — „Господарським". Обида мали початок у криничках, а лучив їх струмочок-потічок, що пли спокійно долиною із господарського до панського ставка. Останній бу чистий, люди напували з того кінця худобу, зате в господарськом мочили коноплі, купали худібку, а вечорами й самі купались. Сіл ські поля у давнині межували із степом „Пантелиха". Село пам'ятал часи кріпацтва, бо в селі був двір, що останньо належав графові Л. мезанові. Близько двора темніла стара, мурована, велика заїздна корчм

З оповідань моїх дідів, пам'ятаю назви первісних родів села: З щуки, Кіналі, Волощуки, Бемки, Слободяни, Терлюки, Бабії. До ко: ного з родів, дочепилась ще й якась місцева назва, як: бандура, те лиця, черваки і т.п., і роди ті були відомі під тими „сільськими" пр вищами. Спочатку господарства були великі і дуже заможні; біля ко: ного — загороди, кількаморґовий город, званий „загумінком", кр громадського пасовиська, до кожного господарства належало як 20—30 морґів орного ґрунту. Ще в 1890-тих роках, господар Севасті: Бемко був власником приблизно 200-морґового господарства. Він б єдиним грамотним у селі чоловіком, був війтом впродовж 40 років, що дістав цісарську „медалю", пам'ятав панщизняні часи. Помер в 1901 р., маючи понад сто років життя. Залишив восьмеро синів п'ять дочок. За нього в селі вздовж дороги, викопано рови, щоб д щівка мала куди відпливати. Гуртовим способом село збудувало одн кляну школу, також церкву та дзвіницю. За дерев'яний матері і за працю мулярам платила громада, частину коштів згідно із зак ном про колятóрство, давав двір. У 1860 - 1870 рр., парохом села б о. Йосиф Макогонський, а десь близько 1875 р. прибув на парох о. Іван Дурбак, але в 1900-их роках, він перейшов на багатшу п рохію Божиків-Литвинів, на Підгаєччині. На його місце прибув Вівся о. І. Кіналь, родом із Золотої Слободи. Хоча село було „Богом людьми забуте", через великі болота на весну та восени, що до ч четвірнею порожнім возом їдь-не-доїдеш, та все ж на майдані стоя „руска народня школа", був порядок та спокій, а вряди-годи „приход

у село австрійський жандарм, питав війта, чи є які новини в селі, а потім лягав собі у „ванькирі" чи в стодолі відпочивати. Заки „шандар", як казали люди відпочивав, війтиха вже приготовила вареники, і поставивши повну миску та другу зі сметаною — запрошувала пана шандара на полуденок . . .

Весілля, христини, поминки чи празники в давніших часах, відбувалися за старим звичаєм у корчмі. Цей звичай святкувати у корчмі, датується ще з часів панщини і давньої Польщі, коли пани примушували селян не минати корчми, бо ж вони мали свої ґуральні, де гонили горілку, а в селі свого жида-корчмаря, що мусів ту горілку продати і заплатити панові чинш за корчму. Це давнє панське право називалося „право пропінації". Вже за часів Австрії, це право пропінації викупив край від панів за великі мільйони корон, на що знову пішли селянські податки! Влітку за дозволом війта, молодь забавлялась при музиці. Бешкетів не бувало. Війта всі шанували і слухали, він же при потребі, ладнав суперечки в селі, а коли когось потребував прикликати до себе, — посилав до нього громадського поліцая з „війтівською палицею", на знак, що поліцай приходить „урядово" . . .

З літами господарства почали роздрібнюватись. Крім економічних причин, треба ж було наділяти чи вінувати синів, дочок, внуків. Так почався поділ господарств, який дійшов до того, що вже перед австро-російською війною в 1914 р., було в селі заледве десяток господарів, власників 10 морґів ґрунту чи більше, інші ж мали менше, або стали „халупниками" тобто жили лише із денних заробітків.

Населення села Вівся за віровизнанням було греко-католицьке, розмовна мова — українська, школа — з українською мовою навчання. Жили в селі кілька родин римо-католицького віровизнання, але всі вони належали до нашої церкви і спільно з нами святкували. Ще перед першою світовою війною в сусідніх селах постали читальні „Просвіти", пожежно-гімнастичні тва „Січі". За їхнім зразком, було засновано такі ж т-ва і в нашому селі. Дівчата та хлопці, за прикладом інших, носили вишивані сорочки, а до читальні почали приїжджати представники з повітових освітніх товариств, з науками, викладами тощо. Війна сколихнула селом. Переходили царські війська: чимало було між ними вояків, які говорили чистою українською мовою. Боїв не було, тому й село не потерпіло. Не знати може й „нехотячи", ударила московська ґраната в корчму, зруйнувавши її зовсім, але в селі за нею ніхто не жалів. У 1916 р. якийсь час стояли в резерві частини Українських Січових Стрільців. Це було тоді, коли фронт опинився над Стрипою. Ось тоді лунали в селі стрілецькі пісні, з цього часу в селі раз на все пропала назва „руський, русини", лишилися лише — українці, мова їх українська, а увесь край – Україна.

Під час боїв над Стрипою, загинули чотири УСС-и, яких з великою пошаною поховано на майдані у Вівсю. Ще за війни насипано там високу стрілецьку могилу, на якій рік-річно на Зелені Свята бували відправи. Могила роками була сіллю в оці польської поліції, яка

всіляко старалася могилу знищити, навіть висадити в повітря, але чого не помагало. Що одної ночі поліція розрила, то за дві-три н все вже було направлене. Влітку 1928 р., відбулося на тій могилі лике свято, при співучасті майже всієї Козівщини, тоді виступав шаний хор та оркестра з села Слободи Золотої.

Польська влада не дозволила відновити т-во „Січ", але мол заснувала т-во „Луг". Після українсько-польської війни, швидко) новлено читальню „Просвіти", засновано гурток т-ва „Сільський Гос дар, жіноче т-во „Союз Українок", т-во „Рідна Школа", при яко діяв аматорський театральний гурток. При читальні, працював : під управою Гр. Сачика. При фінансовій допомозі односельчан, які перед війною виїхали до Америки, збудовано в селі мурований Нар ній Дім із залею на більші зібрання, театральні вистави, приміще для читальні, споживчої кооперативи та інших товариств.

Великою допомогою у зростанні села, були наші інтеліґенти, с щеники, учителі. За польської окупації в 1919 - 1939 рр., поляки місці знищеної корчми, почали будувати костел, для обслуги коло тів та місцевих латинників. Поява колоністів із західної Галичини, ла для села несподіванкою. Недалеко від села був фільварок „Макс ське" та фільварок „Трибова" — обидва розпарцелювали мазурам. ча наш селянин дивився „зизом" на чужаків, бо сам був голодний землю, однак не понизився.

Треба з пошаною згадати сл.п. Андрія Рубашевського, Мир Терлюка, Петра Сачека, Осипа Филиповича, Миколу Ліска, Мир Дороша та інших працівників в селі.

Чимало потерпіло село, коли переходили фронти, на схід чи захід. 1943 року закидаючи їм вороже наставлення до німців, — і тапо розстріляло братів Миколу, Ґілярка і Тимка Бойків, Степ Волощука, Михайла Реґу, а інших як Анну Реґу, Андрія Гуменно Дмитра Дороша, Петра Сачека, Михайла Бабія, Мирона Зощука, Терлюка тримали „юберменші" у в'язницях та кацетах.

У 1944 р. на зміну одного нещастя — прийшло друге московсь комуністичне ... Почались — облави, насильства, жертви... Загину Андрій і Микола Рубашевські, Богдан Ґрубяк, Іван Ліско, Ярос Ґільовський, та чи тільки вони одні? Так жило й досі живе наше се Пережило панщину, пережило конституцію і Австрію, пережило пс ську окупацію і діждалося неславного упадку разом з тою колон цією, діждалося розгрому проклятої гітлєрівщини! Село ще пожд воно терпеливе, вміє чекати...

Василь Вох

СПОГАД ПРО СЕЛО ГИНОВИЧІ

Яких 5 кілометрів на північ від Бережан, вздовж Золотої Липи на горбках, розбудувалось село Гиновичі. В актах 16 сторіччя є згадка про це село. Як говорили діди, стояла там вже в 1475 р. дерев'яна церква. Крізь село проходив залізничий шлях Львів-Бережани-Підгайці, збудований 1910 р. і таки в селі була залізнича станція. Посеред села пишалася гарна мурована церква, збудована 1930 року на місце старої дерев'яної, що її громада купила 1825 р. в сусідньому селі Нараєві. Восени 1939 р., большевицька влада зробила перепис населення. Було тоді 713 осіб, в тому 140 назвали себе поляками. Українських господарств було 113, польських 30; фільварок належав графові Потоцькому. Той фільварок стягнув так багато чужинців-поляків у наше село. Гиновичі належали до греко-католицької парохії в Жукові, до якої належали і Шумляни Малі. У 1880-тих роках, парохом був о. Сильвестер Лепкий. За його порадою, вже в 1897 р. засновано в селі читальню „Просвіти", він був першим головою. Містилась вона у домі Онишка Штепованого. Через рік, громада поставила неподалеку церкви громадський дім, і тоді перенесено туди читальню. В тих часах провідниками в селі були сл. п. Василь Романків, Федько Штепований, Олекса Луців. В 1908 р. постало гімнастично-пожежне т-во „Січ", до якого належала вся молодь села. Головою-провідником був Федь Штепований. При тому т-ві, зорганізовано духову оркестру, якою керував Едельман родом з України, що був рівночасно капельником гімназійної оркестри в Бережанах. Парохом села був тоді завзятий русофіл, як називали „твердий русин" — о. А. Чубатий. Управителем народньої школи був Петро Кирчів, — дорадник і помічник, один із організаторів праці в читальні; він створив мішаний хор. В тому періоді вибивалися вже й молодші, як Михайло Мрочко с. Василя, Дмитро Королишин с. Михайла, Ілько Яцків та ін. 1914-го року, коли вже почалась війна, австрійська влада інтернувала пароха о. Чубатого і вивезла до табору в Талергофі, у якому померло багато народу.

Війна спричинила застій у громадському житті села. Наступного року, під час відступу москалів з Карпат, воєнний фронт устійнився на ріці Золотій Липі, і тоді село Гиновичі було зрівняне з землею. Люди жили-бідували в землянках, гинули від різних пошесних хвороб. Ожило село аж восени 1918 р., коли настав час віднови Української Державности. Та недовго тривала всенародня радість!.. Боротьба з поляками, рухливі фронти — майже вся молодь пішла на війну. В липні 1919 р. настала польська окупація, а з нею — арешти, інтернування, реквізиції з постійними обшуками та побиттям населення. Тоді нашим було все заборонено, але полякам — все дозволено. В 1920 р. одної ночі польське військо оточило село, а над ранком один курінь увійшов в село і тоді було заарештовано 48 громадян. Їх всіх немилосердно по-

били лише за те, що були українцями...

Та час минав — гоїлись рани. 1922 року новий парох, о. Іван Зав веруха з допомогою молоді відновив читальню, і був її головою. При читальні відновлено хор, яким проводив Іван Козловський. У 1924 р заклали споживчу кооперативу „Згода", яку очолював о. парох, а пер шим її справником був автор цього спогаду. При кооперативі був моло чарський відділ, згодом перенесений до районової молочарні в Лісни ках. Село для власних потреб, і для сусідніх сіл поставило цегельню за якийсь час заснували і т-во „Самопоміч", що асекурувало-забезпе чувало худобу. Польська влада не допомагала відбудувати знищен війною село, то ж воно власними зусиллями знову ставало на ноги.

В тому часі староство призначило наказним війтом села Івана Не дільського. Він хоч був українцем, однак не йшов по лінії потреб гро мади. Мав власну крамницю мішаних товарів, дозвіл на продаж алкого гольних напоїв і як приватник-крамар, діяв проти інтересів споживчо кооперативи. Коли цегельня забігала про винайм частини громадського го глинища для виробу цегли, він цьому відмовив. За те й друге, гро мада йому віддячилась, не вибираючи його до громадської ради пр виборах 1927 р., так він й втратив своє наказне „комісарство", мусі зліквідувати і свою крамницю.

Коли село хотіло відновити діяльність передвоєнного т-ва „Січ" староство не дало на це дозволу, тому в 1927 р. постало подібне зав даннями т-во „Луг". Чужа держава і чужа ворожа влада ставили увес час окупації перепони, але життя брало гору. Для більшої контро над селом, влада примістила в селі станицю польської поліції. Восен 1930 р. село пережило так зв. пацифікацію. Тоді поліція згодом і війс кові частини розшивали стріхи будинків, перевертали стоги збіжжя ч сіна та нищиа все, що в руки попало. Потерпіла тоді й кооператив „Згода", бо там не тільки порозкидали товари, а ще й нафтою полил понищили обладнання і книжки в домівці читальні. Понищивши укр їнське добро, кинулись ті нелюди бити-катувати людей. Дуже поте піли тоді і на тілі і майні: учитель Іван Миколаєвич, Василь Вох, Іва Мрочко, Петро Віятик. Начальником громади був тоді Федько Шт пований, а парохом був вже о. Пясецький. Немов у відповідь на пац фікацію — в 1932 р. заклали в селі т-во „Рідна Школа" на чолі з Дми ром Королишиним, а 1933 р. — „Союз Українок" очолений Маріє Федосиківною.

Всі ті важливі і цінні товариства з приходом большевиків восе 1939 р. перестали діяти. Лише споживча кооператива животіла аж літа 1944 р., але це вже не була для села крамниця, бо краму для лю дей не було, це була станиця „видри-збіжжя" чи чого другого д. окупантів ! . .

Така є коротка історія села Гиновичі на Бережанщині.

**Аматорський театральний гурток при т-ві „Рідна Школа"
в селі Вівсю.**

**Свято на могилі Українських Січових Стрільців у селі Вівсю в 1941
р. Приграє оркестра зі Слободи Золотої.**

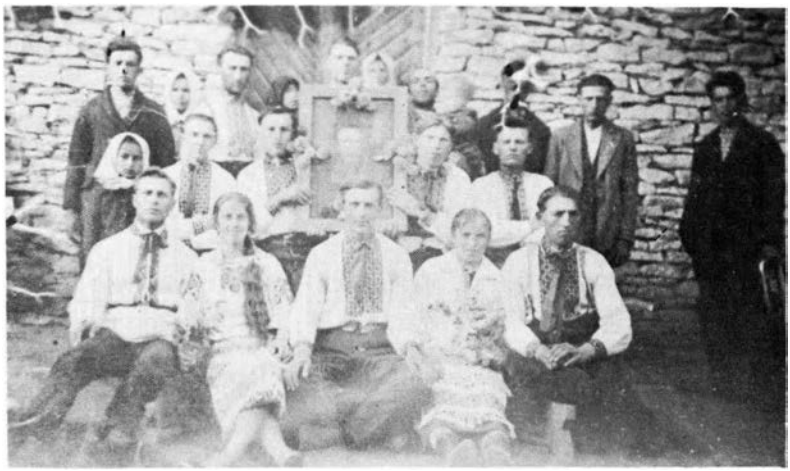

Аматорський гурток в селі Дібщу в 1929-му році.

Насипана Могила в селі Дібщу в пошану Борців за волю народу.

Омелян Барилка

СЕЛО ДІБЩЕ

На північний схід від Бережан розбудувалось село Дібще. Розкинене по горбовинах, воно тягнеться вздовж битої дороги, як казали колись „цісарського гостинця". Той шлях йде на схід, через Рогатин, Бережани, Тернопіль, в напрямі річки Збруч, давнього австрійського кордону. Назва села прадоподібно походить від великих дібров, решткі яких можна було бачити ще в перших десятках 20-го сторіччя. Дібще сусідує на сході з містечком Козовою, на півдні з селом Криве, на заході з Комарівкою, а на північному сході з Козівкою. Годі певно визначити, коли воно постало, але базуючись на знахідках на цвинтарі, пам'ятниках, могилах, кам'яних плитах — припускали, що село постало в 15 сторіччі.

У 1900 р. у селі жило 1115 осіб, з них 925 українців греко-кат., 177 римо-кат. і 13 жидів. У 1939 р. всього населення було 1390 осіб, в тому українців 1240, римо-кат. 140, поляків 5, жидів не було. Розмовною мовою села, також і римо-католиків була українська мова. В часах окупації, польський уряд плянував збудувати в селі костел, на місці давньої спаленої під час війни школи, щоб тим способом відтягнути римо-католиків від української церкви.

Рівнобіжно до шляху на полудневій стороні, випливав із сильних джерел потічок. Він творив збірники води, що служили людям для прання білизни, напування худоби тощо. Коли опадів було багато, то потік перетворювавсь у рвучу річку. Біля шляху, приблизно на середині села, стояла здавен-давна мурована капличка із статуєю Матері Божої. Кожного року в місяці травні, статую прикрашували квітами, в каплиці горіли свічки. Вважають, що каплицю побудував котрийсь нащадок роду Пуківських. Біля горбка трохи далі від каплиці, стояла мурована невелика церква св. Параскевії. В день її свята, в селі був великий празник, відправи Служб Божих у присутності не лише всіх громадян села, а й сусідніх громад. До парохії належала ще дочерна церква в селі Комарівці. На Великодні свята молодь виводила гагілки та інші забави. На церковному цвинтарі крім могил місцевих громадян, були могили Українських Січових Стрільців та вояків Української Галицької Армії з Визвольних Змагань 1918 - 19 рр. Згодом всі ті могили об'єднано в одну велику братську могилу. На великому березовому хресті виднів на таблиці напис:

ського банку, Дмитро Мартинишин — згодом пор. УГА під прибраним прізвищем Дмитра Кренжаловського, Олекса, Іван і Анна Жуківські, Іван Майчук і Лев Реґа.

Коли Галичину забрала Австрія, наше духовенство відіграло значну ролю в культурно-освітньому, господарському і в політичному усвідомленні народу. Заки державна влада взялася порядкувати й організувати школи, в селі Дібще вже діяла парохіяльна школа. В анналах села були записки, що в 1844 р. візитував парохіяльну школу інспектор, Бережанський декан о. Михайло Павликів. До школи приходили діти зі села Комарівки, що належала до нашої парохії в Дібщу. Єпархіяльні шематизми показують, що в 1872 р. парохом був о.Михайло Бородайкевич, у 1885 р. — о. Карло Тилявський, а відтак о. Барановський, о. Абрагамовський, о. Будковський та о. Шанайда.

За часів о. Абрагамовського мистець Іван Гарбій відновлював розпис церкви і тоді думали парохіяни поширити церкву, однак війна перешкодила це здійснити. До першої світ. війни наше село, як також і сусідні Комарівка, Криве, Шибалин — визначались своєю оригінальною ношею, але по війні стала вона заникати. Одяг робили переважно з домотканого полотна. Жіночі спідниці так зв. „димки" прикрашувано спеціяльними взорами, що їх виконували мандрівні „димкарі". Жінки носили на голові плетені з білих ниток чепці, обв'язувані хустками. Дівчата зав'язували голови хусточками, у святкові дні — закосичували заплетені коси; хлопці, також вбирались вже інакше по війні, як передше.

В часах ворожих окупацій, наше Дібще як і інші села Бережанщини, боролись проти окупантів на всіх відтинках національного життя. Існували і в нас УВО, опісля ОУН та інші організації національного легального характеру. Потерпіло село від усіх трьох окупантів — польського, німецько-гітлерівського та московсько-большевицького. Були у нас і пацифікації і вивози до Берези Картузької, були арешти та засуди на довгі роки. Згодом були вивози на Сибір, морди, арешти, конфіскати майна. Потім прийшли вивози до таборів в Освєнцімі та інших німецьких млинів смерти. А потім знову. . .

Для вшанування пам'яті мучеників-героїв — у 1941 р. серед села, насипано високу могилу на спогад про загинулих, щоб вони були вічно молодими героями у серцях теперішніх та прийдешніх поколінь українського народу, і всі довго пам'ятали, що Вони віддали своє життя за те, щоби ми у своїй Українській Державі вільними жили! . .

Михайло Пилипів, кол. підхорунжий Українських Січових Стрільців, Вибудівський Земляк.

Везуть німцям гуси. Представники кооперативи села Бишок, „добровільно" п примусом постачають німецький харчевий уряд у 1943 р. всяким добром...

П. Шагай

ГОСТИНА ПРОФ. БОГДАНА ЛЕПКОГО В ЖУКОВІ 1938 РОКУ

„І в мене був свій Рідний Край,
Хати в садочках потапали,
Коли настав чудовий май
І соловейки заспівали,
Здавалось не земля, а рай,
І в мене був свій Рідний Край !.."

Вже самі слова проф. Богдана Лепкого говорять, як він любив свій рідний краї, своїх братів, про що в своїх віршах часто висловлювався, особливо згадуючи свої молоді літа, проведені на Бережанщині, зокрема в селі Жукові, де батько поета був душпастирем. Найкращі хвилини юного життя, провів поет в товаристві своїх друзів, про що писав у вірші „На Святий Вечір", згадуючи поіменно своїх побратимів, яких і в далекому Кракові важко забути.

У 1938 р. проф. Богдан Лепкий вирішив відвідати Жуків, щоб поглянути ще раз на стару дерев'яну церковцю, резиденцію та могилу батьків, місця юного, безжурного життя.

У зв'язку з приїздом професора, закипіла в селі підготовча праця, допомагали навіть сусідні села — Гиновичі, Шумляни Малі, щоб достатньо привітати дорогого гостя. Хор під диригентурою Кадайського — готувавсь до концерту. Всі старались, щоб свято відбулось якнайбільше велично, святково. Щоб виявити пошану до поета і підкреслити вагу його відвідин, громада надала вулиці, що веде до церкви, офіційну назву „Вулиця Богдана Лепкого", — (єдина на все село вулиця з власною назвою). Жовті таблиці із синіми написами говорили, що з цього села вийшов великий чоловік, гідний поваги і пошани, поет — якого не можна забути.

Врешті прийшов довгоочікуваний, гарний, погідний ранок. Народ з представниками організацій зібрався на залізничному двірці в Гиновичах, очікуючи дорогого гостя. Очі всіх звернені в сторону, звідки мав ось-ось надійти потяг зі Львова. Ще хвилина — і потяг станув! Духова оркестра заграла щось бадьоре-радісне. Ось із вагону вийшли наші достойні гості; усміхнений поет проф. Богдан Лепкий з родиною. Пасажири „обліпили" вікна, приглядаючись до великої церемонії, аж тепер довідались, з ким мали честь подорожувати.

Зустріч дорогих нам гостей, обернулась у тріюмфальний похід. Раділа молодь, раділи старші та однолітки-побратими дорогого професора, дякуючи Всевишньому, що наше село видало небуденного чоловіка — поета і письменника, вченого літературознавця і палкого українського державника-патріота. Вітали ж його представники громади староукраїнським звичаєм, хлібом і сіллю, а потім довгі лави виструнченої молоді й старших під звуки оркестри, попрямували в напрямі села Жу-

кова. Гарно прикрашені квітами і зеленню в'їздові брами, з відповідними написами, надавали святові ще більшої урочистости.

У старенькій церкві, о. крил. Євсевій Бачинський в асисті священиків правив тоді урочисту Службу Божу, а маси народу зібралися довкруги церкви, стоячи спокійно, щоб не нарушити святкової тиші. Хтось шепотом зауважив, що подібної події ще ніколи перед тим не доводилось переживати в Жукові. Напрочуд гарна погода сприяла святові, додаючи ще більшого йому блеску.

Після відправи святкової Служби Божої, була обідня перерва, і в той же час — підготова до концерту. Вся церемонія проходила швидко й справно, викликаючи в гостей помітне задоволення та признання. Концертова частина була добре обдумана і виконана: були дібрані пісні, які так любив поет, також деклямовано Його власні чарівні поезії, що зробило на нашого гостя миле враження.

Коли скінчилась концертова частина свята, проф. Богдан Лепкий пішов в товариство своїх знайомих ще з юних днів, щоб кожному щиро потиснути руку, з кожним привітатись та перебалакати про давнє... Не забув поет і про річку Золоту Липу про свою „звідницю", що ще молодому так глибоко закарбувалась в житті...

Наприкінці, проф. Богдан Лепкий відвідав могилу дорогого батька і могили колишніх знайомих на місцевому кладовищі. Надвечір — поет прощаючись, сердешно дякував усім зібраним під час відвідин дорогого Йому села, друзям та приятелям і відїжджав з помітним зворушенням покидаючи село, його мешканців і сусідніх гостей.

Це були останні відвідини села Жукова дорогим, незабутнім поетом... Сл. п. професор Богдан Лепкий, назавжди залишився у спогадах тодішніх учасників цього небуденнього свята, залишився Він і в серці вдячного українського народу!

Загальний вид на село Жуків.

Іван Хоптій

СПОГАД ПРО МІСТЕЧКО КОЗОВУ

Містечко Козова розташоване в 15-ти клм. на схід від Бережан — центру повіту. Перед початком другої світової війни, Козова нараховувала приблизно шість тисяч мешканців, що в той час складались із трьох національностей: українців, поляків і жидів. У пропорційному відношенні, поляки мали трохи більше чим одну третину населення, а українці і жиди, були здебільшого в однаковому числі.

Мешканці Козови в основному займались хліборобством, бо торгівля зосереджувалась у руках жидів. Тому, що понад дві третини Козов'ян займалися рільництвом, вулиці містечка за вийнятком центру, де приміщувалась міська управа і торговельні підприємства, мали вигляд села. При кожному господарстві був доволі великий город. Відносно розселення національних груп, то Козову можна було поділити на три частини: центр заселювали жиди, північну частину міста – українці, а південну частину так зв. „Мазури" – поляки. Очевидно, були й вийнятки.

Офіційної історії заснування міста Козови авторові цих рядків не вдалося знайти, та можна сумніватися, чи така історія існує та чи взагалі десь записана. Леґенди про Козову сягають у далеке минуле ще в часи **татарських** нападів на Україну. Вже таки тоді стояв замок, з якого тодішні мешканці оборонялись від татар. Замок був осідком родини Мошинських, що тоді була власником довколишніх земельних посілостей. До тієї родини належали ще кілька сіл і містечко Завалів. Замок стояв на узгір'ї, в трикутнику між річкою Коропцем та її притокою, що полегшувало його оборону. Річка Коропець, підсилювана в давніх часах багатьма потічками, творила наче охоронний вал з мокляків і підмоклих сіножатей, що давали населенню добру охорону і зміцнювали оборону. Біля замку жили перші мешканці Козови, і та частина міста ще й тепер носить назву „Стара Козова". На захід від замку, в напрямі Дібща була велика оболонь-пасовисько, де перші жителі Козови випасали великі стада кіз, від чого згідно з леґендою — поселення дістало свою назву. Минали віки, напасники і час цілковито знищили замок. Про розмір і зовнішній його вигляд – нема жадних даних, однак збереглись останки величезних фундаментів і тунелі-льохи, що тягнуться на захід від замку, туди де тепер центр міста. Льохи, очевидно служили за сховок людям та для переховування поживи і матеріялів. На тому місці, де колись стояв замок, побудовано за часів австрійської влади міський суд, а біля нього в 1930 р. також народню школу. Найстарші будинки Козови знаходились у центрі міста. Перед другою світовою війною, там стояло кілька будинків, що архітектурою нагадували середньовіччя. В 1941 р. за німецької окупації, наказом „крайсгавптмана" з Бережан, розібрано найстаршу і най-

більшу в Козові жидівську божницю, збудовану в сімнадцятому с
річчі. Біля тієї божниці близько шляху з Бережан на Тернопіль, ст
великий дім, який, згідно з переказом був заїздним і відпочинков
домом для подорожніх. Це показує, що вже в середньовіччі Козова
ла досить розбудована, коли жидівська колонія змогла збудувати та
го розміру божницю, і такий заїздний двір.

Після занепаду Галицько-Волинської держави, розпочалась по
ська окупація. Тоді поселено в Козові перших колоністів-поляків,
осіли на південь від замку, і ця частина міста дістала назву „Мазур
Хоча з часом кожна вулиця тієї частини міста одержала свою окре
назву, однак первісна назва „Мазури" залишилась. У ті часи стал
дуже важлива подія, не тільки в Козові, але й на всій окупованій
ляками українській території — запроваджено панщину. Польськ
король наділяв своїх шляхтичів землями, включно з містами і села
а мешканці — ставали невільниками пана-власника.

Коли в 1772 р. сусіди поділились Польщею — Галичина припа
Австрії, але панщина тривала ще довгі роки до 1848 р. — „Весни Н
родів", коли її скасовано і наділенно селян землею. Моральний ст
селян покращав — не були вже невільниками, але матеріяльно їхнє с
новище майже не змінилось; дальше обробляли землю дуже при
тивним знаряддям, без науки, знання та хліборобського поступу. Ко
на заході Европи, власники великих фільварків частину своїх при
дів — знову вкладали в землю, на... чи відводнюючи свої поля, ко
ючи канали, створюючи досвідні поля, спроваджуючи нові відмі
збіжжя,а також нові ґатунки ярини з прибережжя Середземного мо
і Азії, та попирали годівлю расової породи корів і овець, то польс
пани власники загарбаних українських земель, не тільки самі не ма
жадної науки і знання землі, але увесь прихід, що його приспорюва
даремною працею українські селяни — програвали в карти закордонс
набиваючи кишені чужинцям не запрацьованим грошем.

Тому то була у нас така дивовижа, що земля була багата але н
род бідний. З часом серед самих селян були вже особи, що займали
освітньою працею, організували громадські установи, щоб допомог
селянам піднятись на вищий щабель та вирівняти в короткому часі
великі втрати та прогалини, завдані краєві такою „паньско-польс
кою господаркою".

За австрійської влади в Козові поселилась невелика група австрі
ських німців. Як католики римського обряду, вони ходили до польс
кого костела, і тому ближче зжилися з поляками, а що їх було ду
мало – вони не змогли зберегти своєї національної окремішности і ці
ковито спольонізувались. Містом кермувала міська рада. Кожна новос
рана міська рада на своєму першому засіданні вибирала з-поміж се
війта, його заступника і двох „лавних". Визначними війтами Козо
були: Юрій Пусьта, Петро Ґрубяк і Канарскі. Пізніше міська ра
не змогла погодитися на одного кандидата, і тоді намісник у Льво

призначив комісара, який кермував міськими справами два роки, а потім призначено війтом Козови начальника пошти Шидловского. Тоді й розпочалась перша світова війна, і Шидловскі залишився на обох посадах аж до кінця австрійського панування в Галичині. Ще за тих часів, в Козові працювали чимало українських інтеліґентів на державних посадах, між ними суддя Володимир Владичин, нотар Левицький, суддя Ошецький, Куціль і Боднар – урядники суду.

Після першої світової війни, коли Західню Україну прилучено до Польщі, вона зразу взялась польонізувати цю частину краю, щоб з допомогою колоністів-мазурів закріпитися в Галичині. Так постали на полях Козови дві великі колонії: на ,,Каменисі'' і на ,,Трибухові''. Колоністи за безцінь одержали землю, а уряд давав їм ще й інші полегші. Коли проминула війна, війтом став Петро Грубяк, а згодом нотар Петро Траунфельнер (з німецького роду) перевибираний на той пост декілька разів до початку нової війни.Радними у міській раді між обома війнами від українців були: Андрій Боднар, Микола Олійник, о. Семен Іванчук, Семен Стець, Ілько Хоптій, Іван Дмитраш. Поляки не терпіли опозиції, що не раз чинили в міській раді українські радні, тому намагалися зменшити кількість українських мандатів. У половині 1930-тих років, поляки так хитро-мудро поділили Козову на виборчі округи, що українці отримали лише два мандати. Останніми радними в міській раді, перед розвалом ,,річипосполитої'' в 1939 р., від українців були Данило Грамяк і Михайло Стець.

Шкільництво Козови

За австрійських часів чимало українців працювали вчителями в місцевій школі, також відомий отаман УСС Гриць Коссак (згодом полк. УГА), вчителював в Козові. Учителювали теж обоє Демідаси, Квістек і Крупицька. Шкільний будинок стояв тоді на ,,Старій Козові'', старий, зовсім непридатний під школу, але іншого приміщення не було. Під час першої світової війни навчання відбувалось лише принагідно, з довгими перервами, залежно від того, які війська займали містечко. Після війни з приходом польської окупації, шкільна справа набрала іншого вигляду: українців брали на учительські посади дедалі менше а тих, які вже були прийняті, міністерство освіти посилало на західні території Польщі, а до Галичини присилали вчителів-поляків. На всіх 20 вчителів у школі в Козові, була лише одна українка п-і Гудзяк, і одна жидівка п-і Горн, решта – польського походження. Швидко по війні збільшилась кількість дітей у школі, і відчувалась гостра нестача приміщення. Тоді крім шкільного будинку для навчання дітей, використовувано дві кімнати в будинку міської управи, ще й винаймали кілька кімнат у будинку Шера. В 1927 р. розпочали будувати нову школу – великий одноповерховий будинок у формі підкови, з просторими кімнатами та великими вікнами. Будова тривала три роки: в січні 1930 р. частина будинку була вже готова і передана шкільній владі

в користування. Після закінчення будови нової школи, Козова мала семиклясну народню школу третього степеня, в якій училась приблизно тисяча дітей. У перших чотирьох клясах, українці зберігали пропорцію відносно поляків і жидів. Але від четвертої до сьомої кляси кількість наших дітей помітно зменшувалась; меншало й польських учнів у вищих клясах, однак не так дуже як українських; не меншало лише жидівських.

У 1935 - 36 шкільному році, в сьомій клясі на всіх 36 учнів було троє хлопців-українців і ні одної українки, до десяти польських учнів, а решта — жиди. Чому так мало наших дітей закінчували народню школу? — через байдужість батьків і через тиск на українських дітей з боку дирекції школи та вчителів. Українським учням забороняли належати до українських дитячих та юнацьких організацій, заходити до читальні, випозичати книжки в українській бібліотеці, брати участь в імпрезах, навіть піти на будь-яку українську виставу. За порушення згаданих заборон, загрожувала дисциплінарна акція, дуже часто й виключення зі школи. Польських і жидівських учнів ті заборони не стосувались, навпаки — їхні вчителі заохочували брати активну участь у їх національному оточенні.

В 1939 р., з приходом большевиків, школу в Козові підвицили до десятирічки, що дорівнювало середній школі. Директором школи став член комуністичної партії Павло Дрогомиренко. Вони почали швидко русифікувати школу, але не змогли здійснити свого пляну, бо в 1941 р. втекли з Козови. За німців у 1941 р. школу знову знижено до семиклясної народньої школи. Дирекцію школи обняв тоді п. Д. Сулжинський з Бережан.

Церковне життя

Козова мала одну з найбільших парохій в Галичині. Крім самого містечка, до цеї парохії належали ще три села: Вікторівка, Теофіпілька і Геленків. Ще від 1880-тих років парохом Козови був о. Павло Свистун загально поважаний священик, і добрий український громадянин. Він помер в 1919 р. за часів Української Держави. В часах о. П. Свистуна в Козові почало наладнуватись громадське життя. Тоді постали товариства „Просвіта", „Січ", церковний хор, придбано інструменти і зорганізовано духову оркестру. Отець парох був головним дорадником у всіх українських установах Козови. Багато осіб і цілих родин мали від нього моральну і матеріяльну допомогу в час потреби. О. П. Свистун був приятелем тодішнього власника фільварку Шилінського, який у різних справах мав вирішальний голос, і за його посередництвом наш парох полагоджував багато справ на користь своїх парохіян. З великою матеріяльною допомогою власника фільварку, о. П. Свистун збудував каплицю за церквою, де в літню спеку відправлялись Служби Божі. Після смерти о. Павла Свистуна, прийшов до Козови молодий, дуже здібний і енергійний священик о. Семен Іванчук, жонатий з внучкою покійного о. Свистуна. Мав сильний і гарний баритон,

і був добрим проповідником. Але молодий парох працював тільки для церкви. Не мав він ні так зв. політичної ані громадської жилки, хоча Козов'яни сподівались від нього участи і в громадській праці, якої в той час було дуже багато. З часом виникла певна розбіжність думок між парохом і деякими парохіянами. В 1937 р. о. Семен Іванчук залишив Козову, а на його місце прибув о. Іван Чарторинський. Він був уже в старшому віці, але показав себе дуже активним як у церкві, так і в громадському житті. Завжди служив порадою кожному, хто лише звернувся. На жаль, парохіяни коротко втішались своїм новим парохом: восени 1939 р. о. І. Чарторинський був спаралізований, хвороба тривала кільканадцять років.

На його місце призначено як адміністратора парохії о. Євгена Мацелюха; це був найгірший час — за большевицької окупації, коли йшла велика нагінка безбожної комуністичної партії на церкву, священиків і віру народу. Діяльність священиків була тоді дуже обмежена, однак о. Мацелюх не марнував часу. Він мав дар і замилування до писаного слова, і увесь свій вільний час працював-нотував. У 1942 р. за німців прийшов новий парох, молодий ідеаліст, повний енергії і запалу і добрий адміністратор. Він мав велику життєву заправу і тому парохіянам нераз служив доброю радою чи навіть вчинком. Не одного він рятував від німецької катівні чи важкої праці в Німеччині.

Розвиток громадського життя в Козові

Під кінець дев'ятнадцятого сторіччя дуже активними громадянами на церковному і громадському полі, були Омелян Сафат і Антін Лісевич. Перший був дяком, заступником війта, згодом касиром у міській управі. Своє дяківство лишив через нестачу здоров'я. На його місце прибув дяк Лаврентій Бемко, який зорганізував і провадив перший церковний хор в Козові. Коли в 1905 р. о. П. Свистун запровадив у церкві на взір римо-католицьких костелів фісгармонію (подібний до органів але менший інструмент), дяк Лаврентій Бемко обороняючи традицію нашого обряду — подякував за місце. Тоді прибув новий дяк Іван Питель, який користувався тією фісгармонією, акомпаньюючи до співу в церкві. Він також кермував церковним і світським хорами, драматичним гуртком, згодом і духовою оркестрою. Першою виставою в Козові була комедія „Два домики - одна фіртка", в якій головну ролю грав Павло Лісевич: друга вистава — „За сиротою Бог з калитою". В серпні 1908 р. величезна пожежа в самому центрі містечка, знищила багато крамниць і житлових будинків. Говорили, що пожежу спричинили пляново, щоб одержати забезпечення (асекурацію), яке в багатьох випадках перевищувало втрати, спричинені вогнем. Коли вогонь розгорівся до того, що мала групка пожежної охорони вже не могла дати ради, з допомогою прибули громадські товариства з Козови і сусідніх сіл; найбільше хоробрости виявило т-во „Січ" зі Слободи Золотої. Тоді в кругах судовиків у Бережанах постала така приказка-сміх

ховинка: зустрілись два купці-козов'яни, один і питає: „Я чув що ти вчора погорів!" – а другий каже: „Хто я ? ні ! то не я, то наш приятель Мойсей, я – аж на другий тиждень". Очевидно, тут йшло про виплату високого забезпечення.

Перша світова війна припинила громадське життя в Козові. Однак розвиток воєнних подій мав великий вплив на тих, що були вояками у різних арміях і молодь, що доростала дома. Розвал двох великих імперій австрійської та російської – проголошення незалежної Української Держави, Листопадовий Зрив, проголошення об'єднання, соборности всіх українських земель в одній суверенній Державі – все це розбудило національну свідомість серед найширших мас, і після війни ті події впливали увесь час на поведінку та психіку народу. Одночасно зростало і напруження між українцями та поляками. Жидівська частина містечка була ніби невтральною і далі провадила торгівлю. Однак з практичних користей жиди підтримували поляків, щоб здобути собі протекцію польського уряду. Українські організації з-перед війни, відновили свою діяльність, творились і деякі нові установи. Найактивнішою організацією двадцятих років був „Пласт". Тому, що це була найактивніша організація, вона зазнала найбільше переслідувань від польської поліції. В травні 1929 р. поліція обшукала помешкання всіх пластунів і пластунок у містечку. Обшуки переводились на доручення окружного суду з Бережан під закидом існування в Козові нелеґальної пластової організації. Під час тих обшуків, забирали все друковане українською мовою як „Літературно-Науковий Вісник", „Молоде Життя", історію України, навіть релігійні книжечки, збірки колядок тощо.

Останньої неділі серпня 1930 р. після обіду, нечайно спалахнув вогонь в одного господаря в польській дільниці містечка. Сталось це після жнив, коли збіжжя було звезене до дому і на подвір'ях було повно стіжків. Більшість дахів господарських будинків були криті солом'яною стріхою, що за літо висохли – тому вогонь поширювався з великою швидкістю з одного господарства на друге. Впродовж кількох годин, вся вулиця, довжиною в один кілометр, вигоріла до тла. Причина пожежі – залишилась таємницею, ніхто нічого не знав. Але опановані ненавистю місцеві поляки, а теж і окупантська влада без ніяких на те даних, вину за пожежу приписали українському населенню і домагалися помсти ! Не довго довелося чекати ще одного лиха: на другий день приїхали до Козови спеціяльно організовані і вишколені до таких „акцій" поліційні загони. Вони жорстоко побили активно заанґажованих в українських установах людей, сплюндрували „Українську Читальню", поламали інструменти духової оркестри, знищили реквізит драматичного гуртка та все, що тоді містилось у читальні. Решта тих пацифікаторів поділилась на групи по п'ять поліцаїв кожна і ходили ніби на обшуки по свідоміших українських домах, нищили там хатнє устаткування, розкидали стіжки, розшивали солом'яні стріхи-дахи, шукаючи зброю, бомби та амуніцію. При тому били господарів дуже жор-

стоко, питаючи де сховав зброю. Надвечір частина їх подалась до Бережан забравши з собою заарештованих, а інша частина пильнувала в Козові, щоб не дійшло до заворушень серед укр. населення. Після того понеділка, що залишивсь у пам'яті Козов'ян як „чорний понеділок" містечко було спустошене гейби по нападі татарської орди. Коли відійшли всі злочинці в одностроях польської поліції, зараз же прибув до містечка полк кавалерії з Теребовлі, розмістився в українській частині містечка, а міська управа на наказ команди полку, призначила на кожну українську родину негайно доставити для війська певну кількість м'яса, масла, молока, яєць, для коней вівса і сіна, щасливо для містечка — довго не були. Це все було жахливим безправством, спертим лише на фізичному насильстві, бо ні військо не мало ніякого права забирати від людей будь-які продукти і харчі без заплати, ані міська управа не мала таких повновластей, щоби як у ворожому краю — накладати контрибуції. Але в тій польській „ржечпосполитій" на закони, право Боже і людське не звертали уваги, бо це була наскрізь поліційна держава, що постала безправством, ним жила ввесь час і неславно скінчилась.

Після цеї пацифікації, громадське життя Козови зовсім завмерло. Влада заборонила раз на все організацію „Пласт"; ті установи що ще остали не мали приміщення, бо поницену читальню замкнули - запечатали. Остався один церковний хор під дириґуванням дяка Івана Пителя. Так тривало довгих три роки, заки Козов'яни побороли безправство Бережанського староства, відчинили та відремонтували будинок читальні і почали розгортати статутову діяльність. Почали свою працю т-ва „Рідна Школа", аматорський гурток, жіноче товариство, чоловічий та мішаний хори, бібліотека, „Сільський Господар", а при ньому Хліборобський Вишкіл Молоді. При „Сільському Господарі" працювало забезпеченеве т-во для охорони від лиха рогатої худоби. Взагалі громадська праця у тридцятих роках була дуже утруднена і обмежена окупантами, а від 1933 до 1939 вони кілька разів опечатували читальню й увесь будинок, мовляв, там відбувається протидержавна діяльність . . .

У вересні 1935 р. відбулося в Козові величне свято Гуртків Рідної Школи. Перед обідом була відслужена Архиєрейська Служба Божа, яку відслужив Преосв. Кир Никита Будка, а по полудні мистецька частина свята з участю гуртків з довколишніх сіл. Були також представники повіту з Бережан, між ними д-р Володимир Бемко, голова „Рідної Школи".

Під кінець двадцятих і на початку тридцятих років, у Козові розвинулась освітня праця серед молоді. Ініціяторами і організаторами її були два молоді студенти, Володимир Герета та Лев Зацний. Оба заслужили на особливу пошану за велику працю для громади. Володимир Герета нар. 19 лютого 1911 р. в Козові, там закінчив народню школу і пішов до гімназії в Бережанах. Закінчив лише шосту клясу, бо за участь в Пласті та велике зацікавлення українськими політичними справами, дирекція виключила його з Бережанської гімназії. Переїхав до Терно-

поля і записався до державної української гімназії, але незабаром влада спацифікувала гімназію і її замкнула. Після довгих старань, вписали його до польської гімназії в Тернополі, яку й закінчив матуральним іспитом. Восени того ж року, вписався на Львівський університет, вибравши для себе факультет права, а рівнобіжно студіював і на кооперативних курсах. Хотів студіювати як можна довше та запастись всіляким знанням, щоб усе набуте і вивчене передавати нашій молоді на селах, підвищуючи її умовий рівень.

Володимир Герета ще в гімназії став членом УВО. Провід організації помітивши в юнака організаторські і вишкільні здібності, доручає йому інструкторсько-виховну працю серед молоді в Козівській окрузі, де він здобув приязнь і популярність серед молоді. В 1935 р., як бойовик, бере участь в акції, під час якої був поранений. Через кілька днів пізніше його заарештували у Львові і посадили в Бригідках. Поліція не тільки не дала пораненому лікарської опіки, а й жорстоко катувала на допитах. Слідство тривало шість місяців і в той час згасало молоде життя Володимира Герети, чого хотіла й до чого причинилась слідча поліція у Львові. Коли поліційні посіпаки переконалися, що жертва нелюдських побоїв при допитах кінчає життя, перевезли його до лікарні, але в дорозі він помер. Випадково український духовник львівських шпиталів о. Кишакевич, довідався про трагічну смерть невідомого йому в'язня і вирішив заопікуватися тілом. Довідавшись від поліції більше про покійного в'язня, він негайно повідомив батька в Козові, що сталося з його сином. Тоді батько за посередництвом адвокатів д-ра Старосольського і д-ра Пиндика. почав домагатись права перевезти тіло сина до рідного міста і поховати біля могили матері. Спочатку поліція у Львові не давала дозволу, та адвокати порушили вищі чинники і тіло покійника перевезено вночі до Козови; другого дня відбулись похорони. Вістка про трагічну смерть Володимира Герети в польській тюрмі — блискавкою облетіла усю Козівську округу. Хмарного січневого дня, сходилась молодь із суміжних сіл, щоб відпровадити на вічний спочинок свого товариша та безстрашнього бойовика з польським окупантом. Для багатьох — він був добрим товаришем, вчителем та організатором. Масова участь молоді в похоронах була найкращим доказом, що праця покійного Володимира Герети не пішла на марно. Окупанти боячись, що похорони перетворяться в політичну маніфестацію. прислали до Козови сильні відділи поліції з Бережан і з Тернополя. Очевидно не обійшлось без провокації з боку поліції під час похоронів. коли конфіскувала вінки із широкими синьо-жовтими стрічками і патріотичними присвятами — заарештовуючи сільських хлопців та дівчат, що несли вінки.

Смерть молодого діяча. оплакувала його родина і молодь усієї округи, що болюче відчула його втрату. Дуже важко переживав смерть Володимира Герети, його особистий приятель і співпрацівник на громадській роботі та підпільних акціях, Лев Зацний. Між ними виникла велика приязнь ще в гімназійні роки, а спільні ідеали, яким обидва

Церква в містечку Козові, повіту Бережани.

Духова оркестра в Козові. Під час „пацифікації" всі інструменти понищили. Перший ряд зліва: Василь Стець, Осип Колодка, Михайло Стець, Іван Стоколоса, Іван Питель — диригент, Василь Колодій, Андрій Олійник, Василь Цюприк, Петро Пусьта. 2-й ряд: Андрій Стець, Володимир Стець, Василь Вівчар, В. Стець, Йосафат Колодій, Володимир Олійник, Степан Стець. Світлина з 1925 р.

Драматичний гурток в містечку Козові, відограв драму „Дівочі мрії" в 1936 р. Н долі зліва трійка акторів: Василь Олійник, Петро Н., Михайло Цапко. Сидять зл ва: Павло Боднар, Осипа Трофімяк, Данило Грамяк, Стефа Кулька, Анна Кол дій, Василь Вівчар, Михайло Стець. 3-й ряд: Марія Баран, Марта Пекар, Пет Петришин, дяк і режисер Іван Питель, Катерина Пусьта, Анна Грамяк, Волод мир Федорчак, Степан Михайлиця. 4-й ряд: Вол. Фольмер, Євгенія Боднар, Емілія Грамяк, Катруся Вегера, Петро Пекар, Йосафат Омелян, Андрій Федорчак, Пет Пусьта.

Збори членок т-ва „Союзу Українок" у селі Козівці. Посередині делегатки Філії з Бережан.

всеціло присвятились, ще більше зміцнили їхню дружбу-побратимство. Коли тільки приїздили із школи до дому на свята чи на літні вакації, всюди були разом. Левко, старший віком від свого приятеля, справляв враження більше зрілого і досвідченого активіста. Навчаючись в Бережанській гімназії, де здав іспит зрілости, він часто приїздив до Козови, і тут кермував самостійними гуртками. Ними він зацікавив молодь, що не мала змоги правильно відбувати науку в школі, бо під час першої світової війни цілими місяцями, а то й роками жадної науки не було, а були воєнні фронти. Левко розумів, що цю молодь покривдили воєнні обставини і він хотів ту кривду бодай частково виправити. Вирізнявся надзвичайним організаторським хистом, у праці був розважний, рішучий і всеціло їй відданий До того, мав великий дар і любов до музики. Кермував дитячим хором, у якому співали дівчата і хлопці віком 9 до 14 рр. Хор виступав кілька років на Святі Матері, на багатьох академіях і концертах. Дириґував також чоловічим хором – сам співав у церковному хорі під керівництвом дяка І. Пителя. Левко мав широкі знання і вмів передати їх іншим. Коли в 1930 р. польські пацифікатори знищили читальню, він часто продовжував свою вишкільну працю у формі дискусій біля будинку читальні, де щонеділі збиралась молодь. Був дуже популярним серед населення Козови, починаючи від дітей — на старших господарях кінчаючи, з якими також знаходив спільні теми для розмов.

Згодом зв'язавшись чим раз тісніше з підпільною працею ОУН, дедалі частіше доводилось йому виїздити до Львова. 1938 р. їде на Закарпаття, де працює у військовому секторі, а в 1939 р. бере активну участь в обороні самостійности Карпатської України. Після розвалу польської держави в вересні 1939 р. їде до Кракова продовжує студії і працює у військовому секторі ОУН.

На доручення Проводу ОУН кілька разів переходив німецько-большевицький кордон, ідучи в Україну. При одному переході 1941 р. група з п'ятьох бойовиків, у якій був і Левко, натрапила на засідку большевицької прикордонної сторожі — і всі загинули від большевицьких куль.

Вістка про смерть Левка Зацного болюче зранила серця всіх, хто його знав. Так, як кілька років передше молодь Козови і околиць оплакувала Володимира Герету, так тепер та сама молодь оплакувала передчасну смерть Левка з рук ворога. Левко Зацний — загинув і похований далеко від рідного містечка, ні родина ані приятелі не мали змоги заквітчати його могилу червоною калиною ... Але він ніколи не шукав ні ґар'єри, ані слави і ніколи не питав, що Україна зробить для нього, але старався зробити по змозі якнайбільше для України.

Українські професіоналісти і розвиток української торгівлі

Не було багато українців-професіоналістів в містечку. Десь наприкінці двадцятних років, відкрив у Козові лікарську приймальню

д-р О. Манацький спочатку в будинку д-ра Барбана, згодом у своєм власному. Він сам Бережанець, родом з Біща. Мав вже за собою ліка ський досвід і кількарічну практику, тому в скорому часі здобув сс довір'я серед населення. Були в Козові адвокати д-р Микола Стадн та д-р А. Когут. В суді урядували судді: Іван Штабалюк, якого ско перенесли до іншого суду та д-р Крет. Мабуть в 1924 р. тут в Козо нагло помер колишній комісар-староста Бережанського повіту за час Української Держави радник Іван Масляк і тут його поховано на міс кому цвинтарі.

До 1930 р. майже всю торгівлю в Козові тримали — жиди. Укр їнці мали кооперативну крамницю, але вона не змогла відновити після пацифікації. Щоправда, крамниця згодом почала торгува але вже під приватним керівництвом І. Дулеби. Наступним українськ підприємством була ґалянтерійна крамниця Т. Кусяки, потім Д. Ґр м'як відкрив торгівлю шкірою. Оба вони відчинили свої крамни з малим вкладом капіталу і без достатнього досвіду, але вірили, серед значної кількости українських покупців, знайдеться досить св клієнтів і вони не завелись. За кілька років вони добре привчились пецької справи, до того ж якісний товар і чесна обслуга зробили св Брати Сліпі відкрили крамницю „блаватних товарів", тобто сук полотна, хустки та ін. Вони вже мали досвід у торгівлі, мали й потрі фонди, тому забезпечили крамницю першорядними товарами і велик вибором. Вони запровадили нову на той час систему: не торгували як це було в усіх інших крамницях, а мали сталі ціни однакові д всіх (жиди брали за той самий товар, кільки могли витягти). Крамни братів Сліпих стала однією з найбільших такого типу.

Була ще крамниця заліза і сільсько-господарського знаряддя, я відкрив І. Стець. Вона також розвивалася дуже скоро, бо мала баг покупців з усього району. Тоді ж М. Баран відкрив крамницю подіб як брати Сліпі із сукнами, полотнами та ін., а Ф. Якимець — крам цю мішаних товарів. Всі ті українські підприємства знаходилися в ц трі міста і спричинили велику конкуренцію чужим підприємств Найбільш невдоволені з так успішного розвитку української торгі були жиди, бо втрачали покупців. Загострилася конкуренція, з'я лись комерційні оголошення і реклями. Були ще дві крамниці мішан товарів на бічних вулицях: Петро Пекар мав крамницю на вул. Л топада, Михайло Швець на розі вулиць С. Петлюри і Зборівської. першій був склад будівельного матеріялу Чорнія і С-ки. Від 193 діяла і швидко розвивалася в містечку Українська Ощадна Каса.

Тридцяті роки можна назвати роками розвитку української е номіки міста Козови. Зате жиди занепадали в торговельній ділянці, б поляки організували громадські і приватні підприємства і таким чин забирали від жидів польських покупців. Найбільші крамниці в по ських руках були: крамниця мішаних товарів, гуртівня соли, гурті тютюну. Полякам як і жидам не подобався ріст українських підп ємств, бо хоч українців у Козові була меншість, однак підтримувані

вколишніми українськими селами — поляки не могли триматись нарівні з ними. Вони це добре знали і тому чинили різні перешкоди, щоб стримати розвиток тих підприємств.

Початок другої світової війни

В такому стані застав Козову початок другої світової війни, в наслідок якої сталась у нас великі зміни. Німецько-польська війна тривала всього 17 днів, в яких польська армія була зовсім розбита, а всі члени польської верхівки, залишивши польський народ на призвіл судьби, — самі втекли з грішми до Румунії. Після розпаду польської держави, всю Західню Україну забрали большевики у висліді договору між Гітлером і Сталіном. Зараз спочатку большевицької окупації, всі громадські організації та підприємства — перестали існувати. У першу неділю представники большевицького війська скликали мітинг, на якому „вибрано" тимчасову управу міста з трьох осіб в такому складі: Райхенберг — жид і довгорічний комуніст, Михайло Була та Іван Дулеба, — українці. Головну ролю і всю владу в тимчасовій управі міста мав у своїх руках Райхенберг. Це було зроблено пляново, щоб НКВД (сов. політична поліція), що вкоротці прибув до Козови, міг дістати в свої руки документи та інформації з першої руки. Першим ділом тимчасової управи, був проведений розподіл землі фільварку між бідняків на те, щоби не за повний рік ту землю назад відібрати і всіх бідняків загнати до колгоспу. На всі лади і привабливими словами вихваляли комунізм і підсовєтське життя, щоб лише приподобатися масам. Козова стала осередком району, де містилися усі районові, партійні і державні канцелярії. Тому, що в Козові ніколи перед тим не було зосереджено так багато бюрократії, відразу відчувся нестаток приміщень для „влади". Тоді з наказу секретаря райвиконкому, забрано кілька більших будинків у центрі міста, придатних для установ. Таким чином багато жидів втратили свої доми, однак вони не нарікали, знаючи, що під гітлеризмом було б куди гірше. Поляки за вийнятком кількох бідняків, трималась осторонь. Їх палив жаль за втратою своєї держави, а ще більше сором, що така могутня, як вони вихвалялись держава, розлетілася впрах за два тижні війни. Знову ж для українців національно свідомих, прийшла нова доба: перехід з-під важкого терору — в ще лютіший московський.

Хоча Козову і було оголошено районовим центром, однак містечко обнижено до статусу села із сільською радою. В 1940 р. на місце тимчасової управи, прийшло постійне сільське управління, на чолі якого став голова сільради Петро Полумярок. То був чоловік з низькою освітою і без жадного знання адміністраційних справ для керування містечком. Він навіть не усвідомлював собі, що став знаряддям у руках свого зверхника, голови райвинкону Ліхмана, секретаря партії Мамченка та начальника комісаріяту внутрішніх діл (НКВД), які по своєму завідували містечком. Усі головні урядовці були прислані з Сов. Союзу; місцевих людей брали тільки на незначні посади та до фізичної

праці. Ніколи перед тим не бачила Козова стільки бюрократів — ai ратчиків, як за большевицької окупації 1939 - 1941 рр. Вже взим 1940 р. комуністи почали вивозити людей на Сибір. Першим трансп том поїхали на заслання деякі поляки-колоністи з Каменихи і Три хової, яких спровадив „жонд" на парцеляційні землі, також роди польських офіцерів та колишній бурмістр Козови, Пьотр Траунфе нер з родиною.

В 1940 р. почали організувати колгоспи. Розпочали великою а тацією, та на всі лади вихваляли колхозний лад та нове радісне і щ сливе життя колхозників. Але за якийсь час побачили, що ніхто не вірить, та мають їх за великих брехунів, що не соромляться в ж ві очі пускати людям такого „блахмана". Ось тоді почали вдаватись драстичних заходів, щоб змусити селян-господарів піти в колгосп. А ті не піддавались залякуванням та погрозам, і в колгосп не вступа. Щоб якось вийти з ситуації не затративши „лиця", на швидку ру зорганізували колгосп, забираючи землю приділену біднякам попер нього року, а їх самих прикріпили до того колгоспу.

За большевицької окупації населення Козови збільшилося пр близно на чотири тисячі осіб, здебільшого за рахунок жидів, які в кли із західніх районів колишньої Польщі — з-під німецької оку ції. Вони знайшли собі пристановище між козівськими жидами, а що могли знайти праці, то майже всі вони були на утриманні жидівськ кагалу.

В травні 1940 р. большевики почали заарештовувати україні яким закидали членство в ОУН і контрреволюцію тощо. Першими аре тували Михайла Солтиса і Павла Кавку, потім Антона Федорчака, І на Ґрам'яка, Антона Ґрам'яка та Володимира Мельника. Їх відве до Тернополя і потім жадних відомостей не було, що з ними сталос яка їхня дальша доля. Під час німецько-большевицької війни заар товано Мирослава Солтиса. Через два дні після втечі комуністів і кістів з Козови, люди розбили в'язницю, знайшли його важко побитс Ще в травні 1941 р. енкаведисти вивезли дві родини на заслання за що їхні сини заховались від арешту. Тоді вивезено Михайла Омел з дружиною трьома дочками і синком, Тимка Стеця з дружиною двома синами.

Німецькі „визволителі"

В червні 1941 р. німці несподівано вдарили на комуністів і відр натиснули на них з такою силою, що цілі їх армії втікали в хаосі і б ладі на схід. Швидко відбулась ще одна зміна влади. На місце сільр в Козові створено міську раду. Українці взяли всю адміністрацію мі в свої руки. Поляки пам'ятаючи свою нетактовність супроти украї ще перед війною, не мали відваги домагатися допущення до влад жидів німці позбавили усіх прав. Німці відразу почали здійснюв на новому „лебенсравмі" свою загарбницько-грабіжницьку політ накладаючи на села великі континґенти збіжжя, м'яса, молока, я

і почали забирати молодь до Райху на працю та до „Бавдінсту" на території Галичини. Українців і поляків трактували як людей нижчої раси. призначених служити вищій німецькій расі. Жидів стрінуло справжнє нещастя, бо німецький „вождь" вирішив цілковито їх винищити. Восени 1941 р. німці забрали з Козови першу групу жидів і розстріляли їх у Гайку біля села Комарівки. Решту жидів з усього містечка, зігнали в одну дільницю, з якої зробили „ґетто", заборонивши їм звідти виходити. Для виконування доручень наказуваних спеціяльним відділом СС-поліції для жидівських справ, жиди мали свою раду „Юденрат". Молодих і здорових жидів гнали до праці. Влітку 1942 р. відбулась масова страта жидів. Тоді прибув до містечка загін спеціяльно вишколених „юберменшів" до таких „акцій". Вони ходили по ґетті і забирали всіх, хто не встиг сховатись, виводили жидів групами за місто на жидівське кладовище і там їх розстрілювали. Такі акції повтарялися що кілька місяців. Останній морд-розстріл відбувся 8 квітня 1943 р. Забрали решту жидів, а також всіх членів „Юденрату" і всіх замордували. Відтоді жиди в Козові перестали офіційно існувати, але декільком з них таки пощастило скритися від німецьких облав і вони крадькома переховувались.

Своєю грабіжницькою політикою та расовими злочинами, німецькі „визволителі" насторожили проти себе всі підбиті і всі „визволені" народи. У масах кожного такого народу в Европі, діяли підпільні організації, виконуючи саботажні акції проти німецьких смертельних ворогів. В Україні постала Українська Повстанська Армія (УПА), яка почала свої дії на Волині, швидко поширила їх і в Галичині а головно в Карпатах. Москва одержавши величезну допомогу від Америки, не лише стримала німців під Волгоградом (колись це був Царицин, опісля Сталінґрад), а й почала відтискати їх на захід, знищивши 6-ту німецьку армію. У березні 1944 р. передові стежі большевицької армії наступали на Козову з півдня від Вівся. Вони звели бій з невеликою залогою німецького війська, розташованого тоді в містечку. Та німцям прийшла підмога і вони відкинули большевиків назад, аж за Стрипу. Там стояв фронт майже п'ять місяців без змін. У той час було в Козові багато частин, маґазини з воєнним вирядом тощо, і тому постійно налітали большевицькі літаки на містечко та його нищили. Всі залізничі мости на шляху Денисів - Потутори були знищені, тому всі німецькі транспорти йшли дорогами, авта, вози, гармати, танки. Ці дороги вимагали негайної направи, але в запасі не було ні каміння ані піску. Тому військо розбирало колишні жидівські доми що стояли пустими і тим матеріялом направляли дороги, а дерево уживали для будови схоронищ. Після кількох летунських налетів і великих пожеж — з розібраними військом домами — Козова набрала жахливого вигляду, не стало центру містечка. В половині липня 1944 р. фронт на Стрипі заломився, і совєтська армія знову просунулась вперед на українські території, що вдруге опинилися під диктатурою московського ворога. Знову прийшли до містечка

Козови „визволителі", що вже за першим разом жахливо ограбі сплюндрували Галичину, та нищили фізично і морально волелюбн українське населення.

Козова не належить до якихось особливо знаних і славних Східньої Галичини. Вона й своїм виглядом більше схожа на село ще й нераз насміхалися з нашого містечка, кажучи: „Козова! то там де кози кують!" Але на українцях-мешканцях Козови, тяг не абияке завдання: обороняти інтереси Української Землі і Народу зазіхань поляків та жидів і то не за конференційним столом, а щоденній тяжкій наполегливій праці. Всі українці Козов'яни були домими патріотами — вже не було таких, котрі годилися б на п ське чи яке інше панування над нашою землею а стриміли до пс свободи і незалежности. Вони добре і гідно виконували своє завда не жаліючи своїх сил і свого майна для осягнення тієї ж мети.

За німецької окупації деяка кількість Козов'ян виїхала до Ні чини, де пережили війну, потім період переселенчих таборів — і з'їхались на еміґрацію по Божому світі. І де вони тепер не жили (то в Сіднеї в далекій Австралії, де сонце світить з північного небосх чи в Едмонтоні в Канаді, де в погідну ніч мерехтить полярне сяйв в задушливій Філядельфії. замряченому Лондоні, чи в соняшному енос-Айресі, — всіх їх єднає та сама думка і та сама любов та вільне рідне Містечко, вільна рідна Україна!...

Сл. п. Володимир Герета, студ. львів. унів. заарештований в 1935 р., загинув закатований польською поліцією 13 січня 1936 р.

Лев Бучинський

СЕЛО КОЗІВКА

На межі золото-пшеничного Поділля та Опілля, на шляху до містечка Козови — розкинулось село Козівка. З його ґрунтів випливає притока Дністра, річка Коропець. В давнину перші поселення були на узгір'ї званому „Кут", де й досі люди виорюють черепки, уламки старих горшків тощо. Кут був природнім укріпленням, його обмивала з трьох сторін річка, довкола — багна; до села можна було дійти сухою ногою тільки із західнього боку. Важко вияснити назву села. Трохи світла на це питання кидає лише громадська печатка, на якій біля напису вигравіруваний мужчина веде чи тримає на шнурку козу. Народ передає, що колись на полях Козови та Козівки паслися череди кіз, тому й така назва.

Село належить до новіших осель — у списках з 16 століття його не названо. Пляном забудов, воно нагадує колесо оточене перстенем вулиць, у центрі — дерев'яна церква, до якої ведуть поперечні вулиці. Люди розповідають таку сміховинку: якийсь мандрівний гончар заблудив у Козівці і розпитуючи дорогу сказав, що „Козівка — це велике село, має „п'ять" церков і всі до себе подібні, а я їжджу і не можу з неї виїхати!".. Сотні підвід переїжджали що-понеділка через Козівку до Козови на торг, із сіл Куропатників, Потока, Бишок, Конюхів та Ценева. У селі мав фільварок граф Потоцкі.

Річка плила у північно-східньому напрямку, творила ставок та мокляки. Гребля ставка з якої і до тепер дещо збереглося, стояла на межі піль Козівки і Козови. Коли ж греблю розкопали, вода із ставка виплила і село придбало родючої землі та торфовиська. На тому місці люди роками вирощували капусту; влітку росло її там безліч, а восени з'їздились туди із дальших громад і закуповували на пні. Назви ґрунтів з тих часів розповідають про минуле: „За ставом, За болотом, За липою, Жидівська, Вопак, За окопом". На західній стороні села поля мають назву: „Кукурічок" — але ніхто ще цеї назви не пояснив, звідкіля могла б вона взятись...

На віддалі двох кілометрів на південь від села, проходить бита дорога як у нас говорили „гостинець" з Бережан через Козову до Тернополя. Своїми полями Козівка межує на заході з полями Сенькова - Куропатницького, на півночі з лугами Потоцьких та з полями Олесина, на північно-східній стороні з полями Уланихи і Геленкова, а від сходу — з полями Козови.

Краще і не згадувати про долю народу, про господарський та освітний стан за шляхетської Польщі. Люди жили в кріпацтві, тяжкій неволі, позбавлені якихнебудь прав чи гідности, Богом сказати б –

забуті. Та після упадку цього зненавидженого ярма, коли Гали прилучено до Австрії, почало світати, з'явились надії на майбутн вказівками наших єпископів постають парохіяльні школи, пароха дяковчителям єпархіяльна влада наказує вчити грамоти, нагля над виконанням розпоряджень — декани. Тоді й наше село не пр ло нагоди. Бережанський декан о. Ст. Лужницький парох села кова, у звіті після візитації в 1847 р. писав: „Козівка має добру лу, до іспиту в часі візитації зголосилося 15 учнів". Отже, школа зорганізована на кілька чи кільканадцять років давніше. Із шем мів з 1872 та 1890 рр. знаємо, що парохом від 1870 до 1890 рр. о. Антін Рудницький, опісля о. Войтович, о. Процик, о. Олександе чинський: останнім був о. Гроховський. Перед другою світовою ною зберігались у нас деякі записки в церковних книгах. Були примітки, що в 1871 р. відбулось громадське віче, на якому пром ли освічені представники з Бережан, розповідали людям про їхні мадські права. Були згадки про відомі криваві „баденівські ви до парляменту у Відні та інші злочини поляків, що були в авст кій адміністрації урядовцями, про рільничі страйки та інше. П о. Процик не давав новоженцям шлюбу, доки мужчина-новож не присягнув, що впродовж п'яти років не буде пити алькоголю ходами наших отців парохів, постала в Козівці читальня „Прос Вона містилась спочатку в комірному в домі Д. Волощука, М. Сма Ф. Михайлюка головували в управі читальні: Т. Михайлюк, Д лощук, М. Смачило, Й. Гладчук, Л. Липний. Для розвитку чит попрацювали і рідні діти нашого села, студенти Т. Волощук, Л. ний, Л. Михалюк.

Після першої світової війни очолювали читальню: М. Вол Л. Липний, А. Стець, М. Стефанюк, М. Стець, Л. Михалюк, І. Нес вич, та Петро Кобель — останній до приходу большевиків в 19 У 1927 - 1930 рр. збудовано Народній Дім у Козівці, в ньому міст читальня, споживча кооператива „Самопоміч", також гарна, про театральна заля. В цьому домі концентрувалось все життя гро Будівельний комітет очолював парох о. Олександер Бачинськи ликий прихильник освіти і науки, він старався, щоб у його п не було ні одного неписьменного громадянина. Ще до війни н менність у селі майже зліквідували. Молодь гуртувалась у пож гімнастичному товаристві „Січ". Великий вплив на культурний ток села мала перша світова війна. У боротьбі за волю Украї клали голови — О. Стець, П. Сітарський, Кость Горохівський, щишин, В. Горохівський.

Крім згаданих культурно-освітніх товариств, діяли в селі: т-во „Союз Українок" — його очолювали між ін. М. Марків, М. Б ська, М. Несторович, Т. Крих, Г. Кобель, П. Горохівська. Якийс існував „Пласт", зліквідований по пацифікації польським окуп Працювало т-во „Рідна Школа" при якому діяв „Самоосвітній гу керований М. Крихом, — т-во „Сільський Господар" та „Вишкіл

боробської молоді". Було також дві футбольні дружини, аматорський театральний гурток під проводом І. Несторовича. Важливу ролю відігравала і наша кооператива. Активними кооператорами були: М. Стефанюк. М. Михалюк, Л. Липний, М. Волощук, Л. Бучинський, І. Горохівський, Ф.,Л. Сітарський, П. Кобель, Т. Гладчук.

Взимку 1928 р. постало в Козівці музичне товариство, яке мало 16 духових інструментів: дириґували Богдан Старух, Адам Якимів (оба з Бережан) та Іван Питель з Козови.

1930 року, село пережило вандальську пацифікацію. Селяни зазнали чималих матеріяльних шкід, знищень та інших кривд, багато осіб були під арештом, яких поліція тортурувала в селі Кривім, за здогадну приналежність до УВО. Найбільше далися людям взнаки аґенти поліції Врубель і Пастернак. Тоді в селі Кривому дуже тяжко побили поліційні посіпаки наших поважних та загально шанованих громадян: Івана Несторовича, Трофима Кобеля та Тимка Гладчука. Через тиждень затримані для побоїв — повернулись додому, за вийнятком Івана Несторовича і Тимка Гладчука, яких перевезли до в'язниці в Бережанах. Там вони й просиділи „добрих" пару місяців.

Польський ворог тими підлими заходами не знищив національної свідомости, ані не принизив національних стримлінь, навпаки — вони ще більш зросли. Рік 1930-ий, став роком жахливої ненависти до польських окупантів, що й виявилось наглядно восени 1939 року...

Також заборонили дальшої діяльности т-ва „Пласт" і т-ва „Луг" а пізніше навіть заборонили грати копаного м'яча та відібрали нібито для війська спортивні майдани! Молодь перейшла у підпільну УВО, яка згодом прибрала назву ОУН — Організацію Українських Націоналістів. Підпільна преса переходила з рук до рук, а майже кожна хата передплачувала якийсь леґальний український часопис. Найпопулярнішими були тоді тижневик „Народня Справа", „Христос Наша Сила" і такі часописи як „Діло", „Новий Час", „Український Голос". Всі ті часописи можна було прочитати або в читальні, або в гуртку „Рідної Школи" заснованого 1932-го року.

Весною 1932 р. поляки новим законом змінили адміністраційний поділ Галичини, запроваджуючи збірні громади і таким шляхом думали спольонізувати наше село, а покищо насаджували польських війтів, секретарів і польську бюрократію. Тим часом молодь у селі майже в цілості опинилася в рядах ОУН. На весну 1937 р. під час протидержавної акції у нападі на екзекутора податків, член боївки ОУН сл. п. Петро Галас через необережність поранив себе в ногу, і помер від ґангрени.

Взимку 1938 р. відбулись обласні сходини членів ОУН в лі
пилиська між селами Куропатники, Комарівка. Гайок, Сеньків.
ОУН з Козівки, переходячи попри польську колонію в Сенько
ткнулась на засідку поліції і колоністів. У перестрілці, загинув
ОУН І. Горохівський, були поранені і потрапили в руки поліції В
ків, М., М. Кобель та О. Бучинський. У зв'язку з тією подією, п
ще додатково заарештувала — І. Бучинського. В. Горохівського
Липного, І. П. Липного і М. Криха. Восени 1938 р. відбувся ве
процес, усіх підсудних засудили на кару від 2 до 15 років тяжкс
ниці, але у вересні 1939 р. всі вони завдяки розгромові польсько
та знищенню польської держави — опинились на волі. У згада
рестрілці був поранений також і Л. Горохівський, однак йому в
втекти і він лікувався, перебуваючи в підпіллі аж до розгрому
щі 1939 р.

Розглядаючи те підпільне життя з перспективи часу, при
на гадку, що наш районовий провід ОУН не завжди був на висс
дань, крім того можновладний тоді Іван Майчук з Дібіца, абсо
Бережанської гімназії. був на послугах польської поліції, а зго
виявилось також і НКВД.

На весну 1937-го року, ОУН провадила акцію проти ко.
вання наших земель поляками. часто хтось із прибулих - незнан
голошував протипольські промови, звичайно під церквою по
Божій. Однієї неділі так було і в Козівці: виступив такий
закінчивши промову окликом „Слава Україні"! Присутні відгук
дружнім — „Героям Слава!" Промовець зник. Солтис села Йоси
мів латинник, який проте щонеділі бував у церкві. повідомив
подію поліцію — і на її вимогу назвати свідків — подав прізвища
ших хлопців. Вже в понеділок рано їх всіх покликало старос
допит до Бережан. Випадок хотів (а може це була польська
провокація), що тої ж ночі хтось знищив у польській читальн
рети їхніх достойників та польського орла. Коли вони з'явил
виклик у старостві, сам староста їх переслухав і присудив к
по 14 діб арешту. Їх відставили до комісаріяту поліції, в той
прибули до Козівки кілька авт поліційної карної експедиції. Во
зу наклали на село контрибуцію на кожного нашого господ
5 - 30 злотих ніби на купно нових портретів. Через одну добу
до тисячу злотих, за них купили нові портрети, а за решту —
і пиячили увесь день. Ненависть між українцями і поляками
підігрівав посесор фільварку підпоручник „стшельцуф" Лєщи

У вересні 1939 р. прийшла большевицька влада. Багатьом
лось спочатку, що це гейби своя влада... Але на весну 1940 р. р
лись арешти. Восени 1940 р. комуністи виарештували ввесь а
ла, а вже у 1941 р. почали вивози на Сибір. У лютому 1941
домі особи вбили голову сільради Петра Горохівського. Кільк
ведистів з псами даремно шукали месника. Заарештували т
наших односельчан — Лева Горохівського родича вбитого, т

Липного. Останнього через кілька днів звільнено, а Лева Горохівського енкаведисти замордували в Козові і потайки закопали на цвинтарі. З приходом німців, могилу відкопали і в присутності мас народу відправили церковні похорони. Крім згаданих були заарештовані і пропали без сліду такі особи: Петро Горохівський, Михайло Крих, Трофим Кобель, Василь Марків. Після приходу німців у село повернулися Іван Горохівський, Ілько Стець та Василь Смачило.

Німці прийшли в липні 1941 р. Радість була велика і щира, адже нестало тих, які на зміну полякам ще гірше нас ницили. Все збудилось зі сну, неначе природа на весну. Проголошено самостійність України, але ненадовго — через два тижні німці її зліквідували, а Галичину прилучили до Губернаторства. За кілька тижнів вільного життя, можна було пізнати чимало характерів, у тому деяких і серед провідної верстви. Виявилось, що не вміємо у всьому підходити до такої важливої справи, як творення власної держави.

До замітніших подій за німців, можна піднести те, що відразу ще на початках тієї окупації, люди насипали могили в пошану поляглих чи пропащих у тюрмах, і ті могили поблагословило духовенство в присутності найбільших народніх мас, що приходили схилити голови перед ними.

Після проголошення Губернаторства, накладено гальмо на українське життя — і знову пожвавився підпільний рух. Почала творитись Українська Повстанська Армія. У селах зароїлось від пропаґандистів: удень німецькі „арбайтсдінсти" вербували людей на роботи в Німеччину, а ночами села були свобідні, гейби німців взагалі тут не було. Життя пливло своїм руслом, у тих самих злиднях, що й за інших окупацій. Згодом воєнні фронти почали підкочуватись на захід. На примусові роботи до Німеччини таки забрали від нас 17 осіб. З них двох хлопців відставлено згодом до ко́нцентраційного табору, одного забила бомба під час налету, а ще один, П. Гловин помер від туберкульози.

У березні 1944 р. фронт затримався на річці Стрипі. Наші села опинились у смузі запілля. В кожного господаря кватирували німці впродовж чотирьох місяців. Населення досить від них натерпілось, а ще більше від нічних безладних налетів большевицьких літаків та їх фосфорних бомб, що спалили господарства Онуфрея Гладчука, Івана Адамового, Івана Гладчука, Василя Липного, Степана Німця та Івана Федечка. Молодь села Козівка не пішла масово до дивізії „Галичина" а все вичікувала — і дочекалась повороту большевиків 20 липня 1944 р. Через кілька днів найновіші „визволителі" наказали всім мужчинам іти в совєтську армію, беручи з собою харчів на два тижні. Багато наших пропали на фронтах у розбудові „нової Европи", як говорили німецькі партійники, багато і в совєтських атаках проти німців; деякі загинули від аліянтських бомб, яких не жаліли Німеччині. Значна частина людей все таки повернулись після війни додому, а декілька, що думали про інше життя, залишились у Німеччині і з часом переселились до заморських країн.

1944 - 53 роки були найчорнішими не лише в історії села Ко
але й цілої Галичини. Відразу ж після повернення большевиків 19
адміністрацію захопили поляки, — на яких два тижні, а потім г
нулись до району всі ті, котрі залишили його в червні 1941 р. утік
перед німцями. Розпочались безоглядні репресії та вивози наши
дей на Сибір. Тоді ще діяла УПА в тому районі, але незадовго її
відували, кинувши великі військові сили. Комуністи зліквідували
ватну власність, усіх загнали в колгоспи силою-примусом !

На полях „За липою, „За грушкою", „За болотом" — інженери
мували річку Коропець, і так постав великий став, що сягає аж д
ських городів. Село стало чисто українським, коли в 1945 - 46 р
везли поляків до Польщі, — воно розбудовується на мізерному
мінку і „На куті", але далі місить ногами ту ж саму багнюку, що
сили і наші предки – за панщини, без панщини і в новій панщи
відході о. Осипа Гроховського до Козови, парохія лишилась бе
щеника. Якийсь час приїздив ще священик із села Дібща, а тепе
ковцю замкнули, а з трьох сіл — Козівки, Дібща і Кривого, зр
одну парохію вже „православну" з осідком у Дібщу.

По смерти Сталіна почала топитись крига, що терором ско
наш народ. Настали „Хрущовські" часи. Здавалось, що все п
краще для нашого народу, але дарма. Так звана „відлига" —
більша отруя, вона штовхала наш народ до національного сн
й нині рідко почути українську пісню в наших селах, їх застав
співати „радянських пісень" та вихваляти у них „щасливе і
життя"...

Про село Козівку можна б писати більше. Я свідомий то
можливі помилки відносно дат, але наведені тут факти — вс
диві. Я особисто не позбувся й досі великих і щирих сантиме
рідного села і завжди згадую Козівку, як свідоме українськ
яке ніколи не сходило на манівці, усе притримувалось і підтри
національні засади, було вірним нашій церкві, нашому чудовом
гійному обрядові та національному проводові. Думаю також,
тенційні сили нашого села, як і всієї України — невичерпні !

Марія Ґреськів

ВЕСІЛЬНІ ЗВИЧАЇ В СЕЛІ ЛІСНИКАХ

Село Лісники зберігало стародавні, притаманні йому весільні звичаї, хоча воно було заледве три клм. віддалене від повітового міста Бережан, а звичайно близькість міста, чужого оточення, інших одягів та іншого способу життя – все це не сприяє задержуванню у повній чистоті стародавніх звичаїв. Та в Лісниках було інакше. Це культурне село, де ще перед першою світовою війною посеред села пишався Народний Дім з великою театральною залею, в якій вже в той час давали такі вистави як ,,Учитель", ,,Украдене щастя" та інші, де вправляла духова оркестра, – знало, що це є традиція і народні звичаї, яка їх вартість і значення, й тому мешканці цього села, старалися придержувати старих звичаїв, зокрема весільних. Ось і вони:

Хлопець, вирішивши посватати вибрану дівчину, спочатку змовляється з нею й спільно визначають один вечір для прислання старостів. Дівчина повідомляє про те своїх родичів і коли згода – готуються до весілля. Парубок також говорив про те своїм батькам, назвавши ім'я дівчини, яку хоче посватати, й разом підбирають старосту. В назначений вечір, батько хлопця із старостою йдуть у свати, беручи з собою пляшку горілки. Прийшовши під хату батьків дівчини, староста стукає у двері, питаючись чи можна ввійти. Мати доні запрошує словами: ,,Просимо, гостям раді".

Увійшовши в хату, сідають за стіл та починають звичайну розмову-балачку. По якомусь часі, староста запитує: ,,Чи знаєте чого ми прийшли? Скажете, – відповідає мати. Ми прийшли посватати вашу дочку за їхнього сина"– каже староста показуючи на батька жениха. Тоді розпочинається торг за віно. Мати питається: ,,Що ж даєте своєму синові? – Даю ниву поля на ,,шнурах" там за млином, коня та ще дам і лошака, як трохи підросте". Староста запитує в свою чергу: ,,А що ви даєте своїй дочці?" ,,– Даю ниву поля ,,на довгих" і ,,під горою" та виправу". Староста ,,торгується", мовляв воно трохи замало. Мати надумуючись, обіцяє ще й корову. На цьому всі годяться, староста ставить пляшку горілки на стіл, а мати подає чарки, закуску і ,,на здоров'я" — запивають вдале сватання.

Оповіди. Молоді з батьками і староста йдуть до свого пароха на оповіди. Священик пише протокол і каже молодим прийти наступного дня на катехізацію. Коли вони наступного дня збираються вже йти, до пароха, мати передає через дочку для їмості гарну курку. Трапля-

лось і таке, що чим краща була курка, тим коротше тривала катех ція. Бувало, що й за два вечори закінчать, а іноді мусіли ходити й два тижні.

Вінкоплетени. Молода просить дві дружки і разом ідуть у ло, просити до себе дівчат на вечір – плести вінки. Перед тим мол із своїми дружками та іншими дівчатами йдуть у ліс, збирають ба нок, співаючи обрядові пісні. Вдома вони плетучи вінок – співа відповідні пісні. Роблять китички квітів для обдарування весіль гостей. Закінчивши вінкоплетени, мати молодої частує дівчат, а по тині приходять хлопці з музикою і бавляться аж до ранку.

Другого дня мати виправляє молоду з дружками в село прос на весілля. Наречена вбирає вінок, і так йдуть від хати до хати, пи нуючи, щоб кого не минути, бо була б образа. Входячи в хату, дру просить для молодої благословення. Молода тричі кланяється стар людям, цілуючи їх обидві руки, а молодших в лице. Всі благослов її словами: „Нехай тебе Бог благословить щастям, здоров'ям, щоб ся так мала, як свята земленька має". Так обходять вони все село

III л ю б. Молодий з дружбами, старостою і свахами йдуть, співак до молодої. Там дружки пришпилювали китички старості, дружбам весільним гостям, а молода припинає молодому та ще й хустку до с са. Тоді вносили діжу в якій мішають тісто на хліб, ставили посе хати, клали подушку й садовили на неї молоду. Мати плачучи, роз тала й розчісувала коси доні та клала вінок на голову. Все те бувалося в супроводі обрядових пісень. Батько й мати сиділи на ос коло столу, перед ними ставали молоді, а староста промовляв: „ст тії молодята перед Господом Богом, перед батьками і перед всіми тями і просять, поблагословити їх і в щасливу годину до шлюбу провадити". – Молода вклонялася тричі, а мати благословляла її бом – приказуючи: „Нехай тебе Бог благословить! Благословить тям, здоров'ям, щоб ти була здорова, як та вода, весела як весна, а гата як земля !" – Молода цілувала хліб і обидві руки матері, п благословив її хлібом батько і та ж сцена повторювалась. Опісля само благословили молодого. А тим часом свахи приспівували: „І гослови Боже, й отець і мати в щасливу годиноньку до шлюбо ставати!" Молоді виходять на двір, стають перед хатою: мати в дила із свяченою водою і тричі кропила довкола. Свахи співали: „ соненько не раненько, скропляй нас матіноньку, свяченою водоны доброю доленькою". Дружби брали молоду, а дружки молодого, музикою провадили до церкви під спів свах: „Ой, коні, коні сиві чуєте ви в силі, чи вивезете княгиню під гороньку крутую, під цер цю святую? А в тій церковці святий Спас, Отче Батьку наш, вивіз нам двоє дітей з межи нас". Ввійшовши в церкву, ставали при в Дівчата брали хоругви, ставали по обох боках молодят. Священик вадив молодих до тетраподу і давав їм шлюб, а потім молодій в сваха здіймала з голови молодої вінок, пов'язувала хустину, а на клала вінок.

Після відправи, молода цілувала хоругви, підходила до дівчат та дякувала за послугу. Виходячи з церкви, молода роздавала всім шматочки цукру, а вони: „Дай тобі Боже, щоб твоя доля така солодка була ! "

Прийшовши до дому молодої, молоді ставали перед порогом, виходила мати, давала перепивати і просила в хату. Гості входили, засідали за столи, приспівуючи: „Заходять до нас вісти, що хотять нам дати їсти, вони вола забили, щоб нас добре погостили". Добре пообідавши — розважались до вечора танцями і співами. У вечорі молода сідала на посаг. Дружка засвічувала свічку, ставала з молодою в порозі, а дівчата — обабіч, співаючи весільних пісень. Потім дружки з дівчатами провадили молоду за стіл. Дружка ставила свічку на стіл і засідали по обох боках молодої. Починалося дарування. Першими підходили до столу батьки, потім родина, вкінці гості. Дівчата приспівували, замінюючи тільки імена осіб: „Ой колує, місяченько колує, тепер мене матінка дарує — великим даром-посагом, дасть Бог щастя, здоров'я". По тій церемонії, молоду забирали до молодого. Перед його хатою свахи співали: „Отвори мати ліску — ведемо тобі невістку, у полі робітницю, а дома помічницю". Мати молодого виходила на поріг у виверному навиворот кожусі, давала перепивати і просила в хату. Там розпочиналась дальша гостина і подібний посаг. По посазі молодого, свахи здіймали вінок з молодої, накладали по черзі дружкам, а молода перетанцьовувала з ними. Потім свахи втинали молодій коси, пов'язували хустину вже як молодиці і забава з піснями і музиками тривала далі.

Пересувини. На другий або третій день, свахи сходилися в домі молодого, приносили свої подарунки і, співаючи приготовляли нову гостину. Коли все було готове, приходили музики і забава та гостина тривали аж до ранку.

Так живо, барвно і красно відбувалось весілля у нашому селі Лісниках.

Пам'яті мого мужа Михайла Греськова

Він був однією з останніх офір польської займанщини у нашому селі: втікаючи, польські „жолнєже" — бандити закололи його на дорозі... Останні дні польського панування. Польські вояки безладно втікають, одні на схід, інші захід. До нас доходили тривожні вістки про грабунки, морди й насильства над нашими людьми мародерських поляків. Здавалось, що вони зганяли злість за свої невдачі на нас. Тому наше село готувалося до самооборони, яку організували старші господарі та члени ОУН, до яких належав і Михайло Греськів.

На світанку 18 вересня 1939 року загорілася скирта на місцевому фільварку, а вслід за тим почалася стрілянина. Говорили, що поляки хотіли напасти на село, але горіюча скирта їх освітила, і тому встигли підпалити лише кілька хат, між ними й будинки, де була молочар-

ня та пекарня. Через якусь годину стрілянина втихла. Люди почали виходити із сховищ. і тоді знайшли у придорожному рові Михайла Греськова, заколеного баґнетами польської солдатні. На дорозі були ще сліди крови...

Сл. п. Михайло Греськів кожного дня рано об'їздив підводою збірні пункти, з яких привозив молоко до районової молочарні, що була в Лісниках. Він любив цю роботу і був їй відданий, бо вірив, що ріст і розвиток молочарні – взагалі української кооперації, допоможе нам усім. І тому не зважаючи на небезпеку, поїхав у свою останню об'їздку – раннім-ранком 18 вересня 1939 року...

Хай Рідна Земля буде Йому легкою !

Кооперативна анкета в селі Козівці

Секція „Хліборобського Вишколу Молоді" в Козівці в 1938 р.

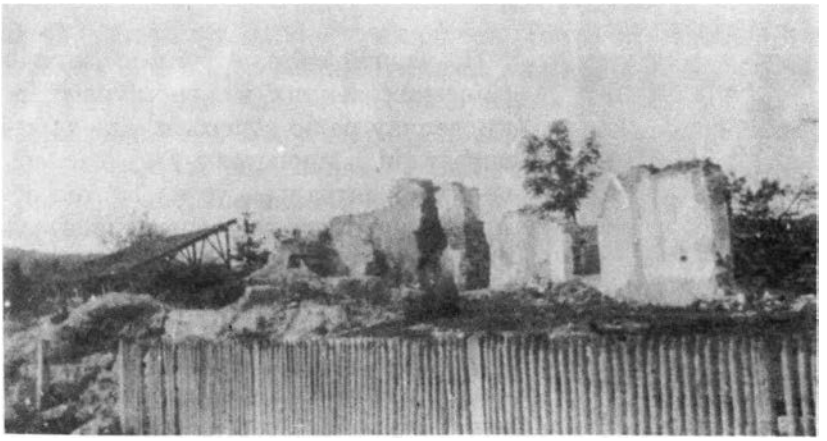

Руїни будинку „Районової Молочарні" в селі Лісниках. Спалили польські війська в часі утечі в другій половині вересня 1939 р.

Учасниці курсу куховарства в селі Лісниках, зійшлися наприкінці курсу, щоб зробити пам'яткову світлину. Посередині сидить голова філії „Союзу Українок" у Бережанах — п. Гриневичева.

Проф. Атанас Мидляк

РАЙОНОВА МОЛОЧАРСЬКА СПІЛКА В ЛІСНИКАХ

По першій світовій війні на західньо-українських землях в економічному розвитку, велику ролю відіграли молочарські кооперативи „Маслосоюз-у". Маслосоюз — це була центральна установа, що об'єднувала усе українське кооперативне молочарство між двома світовими війнами. Під час Визвольних Змагань 1919 р. перебувала одна з бриґад УГА в таборі інтернованих у Німецькому Яблонному в Чехо-Словаччині. Український екзильний уряд у Відні, одержав від чеського уряду чи точніше від його президента Томи Масарика, допомогу всім членам бриґади для студій на усіх високих і фахових школах в Чехо-Словаччині. Маючи запевнену допомогу аж до закінчення студій, одні з перших — Андрій Мудрик, Атанас Мидляк і Олекса Лис, вирішили вивчати молочарство. Перед війною існував в Стрию Крайовий Молочарський Союз, який для віднови своєї діяльности, потребував фахових людей.

Всі три закінчили Молочарську Школу в Пільзні. Відбувши приписану молочарську практику, подались ще на вишкіл до бриндзярні Петра Маковцкого на Словаччині. Це був добрий фахівець-промисловець з високою освітою. Дальшу ще практику вони відбували в Молочарсько-Сировацькій Школі в Кромержіжі на Моравії. Олекса Лис розповідає про ті часи ось як: „Професори та інструктори ставилися до нас українців з пошаною, бо ми старались пильністю і солідністю в праці та своєю поведінкою в школі і поза школою подякувати їм за все добре. Ми жили скромно по-бурсацьки в одній кімнаті, разом харчувалися, поділивши між собою функції: Лис закуповував товари, Мудрик був кухарем, а Мидляк — помічником у господарстві зокрема — мив начиння."

Повернувшись із Чехо-Словаччини після закінчення вищої молочарської школи, я застав на селах Бережанщини декілька дрібних молочарських спілок. Моя діяльність полягала початково у пропаґанді закладання таких спілок та їх поліпшення. Незабаром я заснував у рідному селі Рибниках приватне молочарське підприємство. Сусідні молочарські спілки привозили сметанку на виріб масла, так що підприємство почало розвиватись.

Вже по пацифікації на одних зборах Повітового Союзу Кооператив, порушено справу організації молочарства та збуту молочарських продуктів. До співпраці запрошено д-ра М. Прийдуна, випускника вищої торговельної школи в Познані, який саме був на зборах. Він уже

перед тим відвідував повітові сільські молочарні. Через деякий час, обговоривши справу з д-ром Прийдуном, я зліквідував своє приватне підприємство в Рибниках, щоб спільно розпочати організацію районової молочарні. Місцем осідку ми вибрали село Лісники, де д-р Прийдун сподівався дістати відповідне приміщення. Після переговорів з громадою Лісники та її війтом Єнджейовським, вдалося нам отримати відповідний будинок, куди я перевіз все обладнання з моєї молочарні. Відбулись формальні засновні збори „Районової Молочарської Спілки" з осідком у Лісниках. Ми обидва увійшли до складу управи. Головою надзірної ради вибрано пароха Бережан о. Євзевія Бачинського, а членами: д-ра Володимира Гриневича, Осипа Ганачевського, інж. Осипа Барана, пароха Лісників о. Григорія Качалу, Івана Турчина, Дмитра Семчишина і ще декого. Нашим технічним організатором був спочатку Н. Содомора, потім Степан Демчишин. Протягом року ми мали вже 37 збірних пунктів, із денною доставою близько сім тисяч літрів молока. Місячна продукція масла досягала тисячі кг., а річний оборот — суми сорок тисяч поль. зл. Через рік членом дирекції став колишній генерал-хорунжий армії УНР, Н. Суходольський. При молочарні працювали як ветеринарні лікарі — д-р Ожоґ, згодом д-р Дмитро Легкун. Ветеринар обстежував худобу та звертав увагу селян на її раціональне живлення. З часом заведено перевірку якости молока, молочности корів, відсотків товщу в молоці та ін.

Пересічна ціна за один літр молока була 14 - 15 ґрошів. За сметанку з літра молока ми платили 8 - 9 ґрошів з тим, що доставець забирав додому відтовщене молоко. Річ ясна, кожний хотів більше доставити молока, тому треба було старатись, щоб покращали луги та сіно, треба було сіяти буряки та моркву для годівлі корів. Слідом за цим, підвищувалась і якість молока. Підвода районової молочарні щодня об'їздила збірні пункти. Їздив нею Михайло Ґреськів, селянин з Лісників, чесний і відданий кооперативній ідеї чоловік. У вересні 1939 р. Ґреськів під час такого об'їзду потрапив у руки відступаючих польських вояків, вони його там і забили на дорозі.

Щирими й відданими робітниками були: д-р Ожоґ, родини селян з Лісників Володимира та Івана Шопяків, особливо їхня сестра Михайлина. У Бережанах були дві крамниці нашої спілки, у яких наші дівчата продавали набіл. Управа спілки влаштовувала інформаційні наради для членів, організувала ветеринарні і молочарські курси. Якість товару оцінював і не український покупець, і хоч польська влада дивилась не дуже прихильним оком на економічний ріст автохтонного населення, до молочарні не причіплялась, бо не знати було звідкіля зайти. Аж у 1939 р. восени під час безладної утечі польської армії перед німцями, згорів будинок молочарні з усім обладнанням . . . Таке нищення української праці і майна триває вже добрих кількасот років на усіх землях України . . .

Михайло Когут

НАРАЇВ – МІСТО
(З мого нотатника)

1916 р. – літо. Маси народу, переважно жінки та діти. Тоді святково вітали архикнязя Карла, престолонаслідника австрійської монархії, який відвідував фронт над Золотою Липою. Церковна процесія під проводом пароха о. крил. Івана Дидика, в асисті о. декана Василя Кушніра, пароха з Вербова – вітали достойного гостя.

1918 р. Осінь. Листопад. Хоч холодом віяло, та серця палали. Українці перебирали владу. Лунала радісна пісня „Вже воскресла Україна". У Львові почалися бої з поляками... Дамо собі раду!..

1919 р. Червень. Перед переважними силами ворога, що надійшли з Франції, наші поступаються... Настав у Галичині час страшних переслідувань, арештів, реквізицій – відвертого грабунку, узаконенного чужою, ворожою державою.

1921 рік. У Нараєві вже чотири місяці перебуває карна експедиція. Хтось доніс поліції, що в Нараївських лісах переховуються Українські Січові Стрільці і місцеве населення має з ними зв'язок. Знову обшуки й знову немилосердно б'ють селян. Місцевий дідич- поляк. Францішек Нартовскі – присікався до Петра Яґоцького, війта з часів української влади, мовляв, Яґоцький зрізав пам'ятковий хрест поставлений 1910 року в 500-ліття битви під Ґрунвальдом. Яґоцького заарештували і страшенно били впродовж трьох днів, відпустили і знову наказали другого дня повернутись. Але вимучений, стероризований Яґоцький вже не з'явився на дальші муки – наклав на себе руки, залишивши дружину, дві доньки і двох синів.

1922 р. Здавалось, що війні прийшов кінець. Польська влада заводила свої порядки. Сваволя темних типів з вулиці ніби кінчалась. Заходами о. крил. І. Дидика польська адміністраційна влада дала дозвіл відновити читальню „Просвіти" в Нараєві. Засновано аматорський театральний гурток, під керівництвом учителя Володимира Конашевича, його правою рукою була дуже добра вчителька Олена Сагайдаківна. Заступником голови був Теодор Яґоцький, секретарем Михайло Стахів, скарбником Михайло Когут. Перша вистава – „Сватання на Гончарівці" мала великий успіх. Її повторено в місті, а для підтримки духа дають її і в сусідніх селах. Гурток покрив з прибутків за ту виставу, кошти будови сцени, та видатки на реквізит. Душею гуртка стала Олена Сагайдаківна, режисер, диригент хору, артист-маляр декорацій –

в одній особі. Від громадської праці її не відстрашували ні погрози шкільної влади, ані заборони. Через кілька років шкільна влада таки усунула її з праці, а Володимира Конашевича дисциплінарно перевели в район Козівщини. З молоді, у тих часах згадаємо: Михайла Стахова, Миколу Чорного, Михайла Готру, Дмитра Пришляка, Василя Янчинського, Петра Бойка, Івана Бая, Теодора Зварича, Теклю Стахів, Параньку Різник, Іванну Різник, Галю Стахів, Юлію Різник, Софію Дворня, зам. Когут, Дозю Маланій та ін.

1930 рік. Осінь. Пацифікація – помста місцевої „польонії". Саме, коли наші були на вечірньому Богослуженні, польська кавалерія оточила церкву і чекала на мужчин, особливо луговиків і членів читальні. Янек Янковскі, секретар місцевої „ґміни", заявив парохові о. д-рові Романові Яценкові, що вони поляки „знають, кого їм треба" бо мають точний список. Мужчин ловили і вели до „ґміни" (громадського Уряду), там їх били й... обтинали зачіски. Як заявив той же секретар ґміни, наказ пацифікувати Нараїв видав дідич Нартовскі, бо йому не сподобались у наших хлопців зокрема „гайдамацькі" чуприни. Вони нагадували дідичеві козаків, які колись його били (він був у польському повстанню) – ось він і відплачувався...

Пізньої осени в Нараєві з'явилася сотня поліцаїв, хоч деякі судячи по поведінці й не були представниками того славного в демократичній Польщі „фаху". Поліція заарештувала майже всіх чільних місцевих громадян і частину молоді. Дехто втік. Але будинок читальні „Просвіти", театральну залю, магазин т-ва „Сільський Господар" – поляки знищили. Насіння, приготоване на весняний засів на зразкових полях, не тільки розсипали по підлозі, а ще й полили нафтою; театральні декорації і заслону – покраяли ножами. Так само „господарювали" в кооперативній споживчій крамниці, нищили товари, обладнання тощо. А заарештованих били до крови.

У листопадових днях 1918 року українська влада трактувала поляків та жидів не як ворогів, а як своїх громадян нарівні з українцями, хоч ішов бій під Львовом з поляками. Ми були тоді з крови і кости демократами. Але дістали науку на майбутнє!

Праця на економічному чи культ-освітньому полі була сіллю в оці польської влади. Все українське життя було під контролею поліції. Під її контролею були читальні, бібліотеки, вистави, деклямації тощо. Так було аж до розвалу Польщі восени 1939 року. Спочатку дехто боявся польської влади чи точніше – безладдя, але згодом звикали. Найбільше слідкувала польська поліція за молоддю. Організація УВО, а потім ОУН, зганяли сон з очей польській поліції. Не допомагали переслідування ні всякі конфіденти – доноси. Арешти здебільшого кінчалися звільненням затриманих судовою владою.

Рік 1933. Заходами української греко-катол. парохії, конкретно о. д-ра Яценкова, засновано в Нараєві т-во „Орли". Головою був о. д-р Яценків, заступником Михайло Когут, скарбником Михайло Атаманчук, освіт. реф. Михайло Драбик. У грудні того року, т-во показало

виставу для дітей „Приїзд св. Миколая". Поліція теж тоді присікалась до управи товариства, бо дітвора, мовляв, молилася за кращу долю України а не Польщі! Але все закінчилось лише допитами.

1939 рік. 7 червня на власному подвір'ї на очах рідного батька, убили пострілами з пістоля молодого хлопця, сл.п. Петра Бая. Тисячні маси народу з Нараєва та довколишніх громад, провожали юнака на вічний спочинок. Польонія побоювалась відплати. Поліційна влада заборонила сусіднім громадам брати участь у похоронах (було зібрано поліцію з кількох станиць).

Сл. п. Петро Бай дитина села, закінчивши народню школу в Нараєві, рвався до дальшого навчання в гімназії у Бережанах – та не зміг цього осягнути з незалежних від нього причин. Працював над собою дома, потім записався на кореспонденційні, економічні курси в Подєбрадах у Чехах. Кореспонденцію контролювала польська поліція а потім почала за ним слідкувати. Юнак належав до всіх місцевих товариств, а в ОУН виконував функцію районового організатора.

В ночі на 7 червня два перебрані поліцаї та один із „стшельцув", що орієнтувався в господарських забудуваннях Баїв, прийшли на їхнє подвір'я. Щоб ніхто не міг вийти з хати, зав'язали дротом двері. Маючи відомості, що Петро Бай спить в стодолі, ввійшли туди і сонного витягли на подвір'я. Зчинилася метушня, домашні почали вискакувати з хати крізь вікно. Тоді поліцаї злякавшись, що їх самих зловлять – пострілами вбили Петра на подвір'ї. З часом було викрито прізвища вбивців і заслужена кара їх – досягла.

Восени 1939 р. з окупацією Галичини большевиками, всі існуючі товариства та установи були зліквідовані, в тому й „Орли". Якась „добра" душа знайшлася, що подала світлину членів „Орлів" до НКВД. Щастя, що на світлині не всі були! У березні 1941 р. НКВД перевів арешти серед молоді, а впродовж 26, 27 і 28 червня 1941 року енкаведисти по звір'ячому замордували ту молодь в Бережанах – дівчат і юнаків.

Мученичою смертю загинули: Ольга Фортуна, Іванна Різник, Мілька Фігурська, Володимир Нагірний, Михайло Драбик, Стефан Драбик, Одосько Нагірний, Володимир Сендецький, Микола Захарків, Михайло Проскуренько, Стефан Литвин, Марко Шехович, Степан Зварич, Михайло Зорій, Василь Денека, Михайло Атаманчук, Василь Данилків, Стефан Воскрес, Іван Бай, Осип Бабяк, Микола Савків, Василь Воскрес.

На весну 1940 р. большевицька влада заарештувала управителя школи Василя Цаленюка і громадянина Дмитра Нагірного, але після допитів, врешті-решт звільнили. Останній, вже не хотів зазнати ще одного „визволення" влітку 1944 р. і опинився, як еміґрант на вільній землі Вашінґтона. Помер у Бостоні в 1955 р.

* * *

Рік 1941. Літо. Большевики відступили під тиском німців. В Бережанах на міському городі, неподалеку мурів замку Сенявських, знайшли три могили, в яких комуністи загребли свої жертви. Надворі була спека, тому відкрито тільки дві могили, третьої влада не дозволила відкрити. В одній братській могилі розпізнали останки сл.п. Петра Литвина, Одоська Павлова та Михайла Зорія. Родина поховала їх в Нараєві.

Хай цей спогад стане признанням і доброю згадкою тих, що мучились і вмирали за волю рідної Землі.

Українська католицька церква в Нараєві-Місті.

Нараїв-Місто: о. прелат Іван Дидик місцевий парох, вітає престоло-наслідника Австрії Карла, коли він переїздив на фронт під Бережани. Біля нього, генерал-адьютант, з-права о. прелата — о. Василь Кушнір, парох Вербова. Рік — 1916.

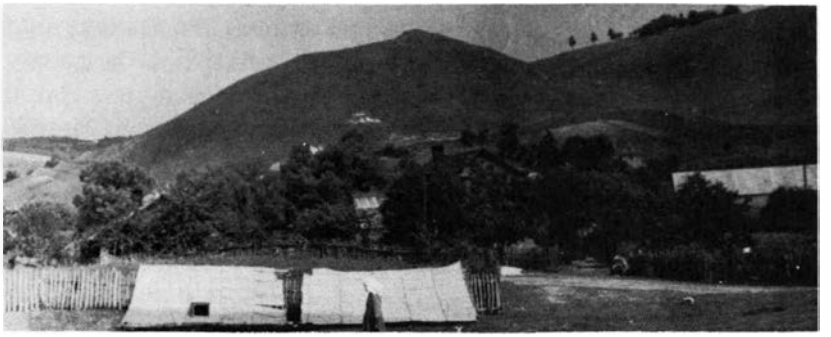

Гора „Замчисько" в Нараєві-Місті. У 1942 р. Нараївці насипали високу Могилу в пошану Борців за волю України. На вершку прикріплено кремезний, дубовий хрест. Московські безбожники Могилу розкинули, а хрест зрізали.

Аматорський театральний гурток в Нараєві-Місті.

Будинок читальні „Просвіти" в Нараєві-Місті.

Мішаний хор при читальні „Просвіти" в Нарасві-Місті в 1935 р. Диригентом цього хору був Григорій Янчинський.

Дзвіниця при церкві в Нарасві-Місті.

Дівчата-членки культурно-освітнього гуртка в Нарасві-Селі.

Т-во „ОРЛИ" в Нарасві, постало в місце зліквідованих тов. окуп. владою в 1933 р. Заснував це т-во парох о. д-р Роман Яценків. Копія цеї світлини попала в руки НКВД, і майже всі вони загинули в казематах московської тиранії в 1940-1941 рр. Загинули тоді мученичою смертю: Вол. Нагірний, Мих. Драбик, Ст. Драбик, Одосько Нагірний, Вол. Сендецький, Мик. Захарків, Мих. Проскуренько, Ст. Литвин, Марко Шехович, Ст. Зварич, Мих. Зорій, Вас. Денека, Мих. Атаманчук, Вас. Данилків, Ст. Воскрес, Ольга Фортуна, Іванна Різник, Емілія Фігурська. Багато загинулих — на тій світлині.

Сл. п. Петро Бай лежить у труні. Загинув на власнім подвір'ю від поліцейських куль. Біля нього мати, наречена Ольга Федина і родина.

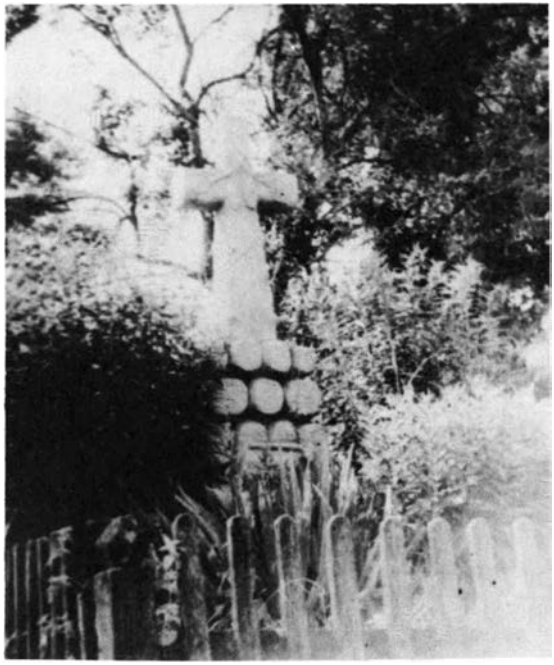

Хрест на могилі дівчат з Нараєва, загинулих в казаматах НКВД в Бережанах у 1941 р. У могилі спочили: Ольга Фортуна і Міля Фігурська абс. вищої торг. школи в Подєбрадах, Іванка Різник, учен. 8-ої кл. Загинули за любов Батьківщини.

НАРАЇВ – СЕЛО
Пам'яті Григорія Сендецького

Одним із визначних громадян Нараєва-села, був сл.п. Григорій Сендецький, організатор і душа культурно-освітнього, економічного і політичного життя в громаді. Він зорганізував і був засновником читальні „Просвіти", потім очолював Комітет будови дому читальні, в якому згодом гуртувалось все село. Після першої світ. війни, зорганізував споживчу кооперативу, що містилася в домі читальні. Хоч польська влада особливо поліція докучала йому, обшукувала тощо, не змогла відстрашити від проводу у громадській потребі.

Влітку 1936 загостив до села сл.п. Слуга Божий Митрополит граф Андрей Шептицький. Тоді Г. Сендецький зорганізував привітальну „бандерію" з молоді на конях. Юнаки в національних строях – у козацьких шапках виїхали на зустріч достойного Гостя з вітанням. Вершники проїздили повз посілість польського дідича Нартовского, який побачивши „козаків", скипів з люті й не щадив зневажливих слів. За якийсь час після гостини – були переслухання в поліції, протоколи тощо, але на тому все й скінчилось.

Якою пошаною втішався Митрополит серед не українського населення, бачимо з поведінки групи місцевих жидів. Жидівська громада із своєю радою та рабіном, вийшла за який кілометр вперед від місця, де мало відбутися церковне привітання Владики. Вітали торою. Митрополит подякував жидам їхньою гебрейською мовою.

Григорій Сендецький усе своє життя присвятив громаді. Брав активну участь у соймових виборах 1928 року. Польська влада й тоді не могла пробачити Сендецькому, закинувши йому, що аґітував за укр. кандидатом надто близько від виборчого місця і покарала його п'ятденним арештом, або заплатою 50 злотих кари. Заплатив, мовляв – мене стати.

Восени 1939 року, з приходом большевиків, почався терор, відбирання майна та вивіз людей на примусові роботи в Сибір. Не минула лиха доля і родини Сендецьких. Їх також вивезли в Сибір: старшого сина замордували комуністи у в'язниці в Бережанах, а молодший Євген рятувався тоді в підпіллі . . .

У 1946 р. Сендецькі повернулися до Нараєва. Перемучені, знищені каторжними роботами, вони не довго зажили в рідному селі. Тому, що їхній молодший син саме був в українській партизантці проти большевиків – знову всю родину вивезли. В дорозі Григорій Сендецький помер. Не зміг пережити думки про ще одну каторгу. Змучене серце стануло . . .

Василь Дяків

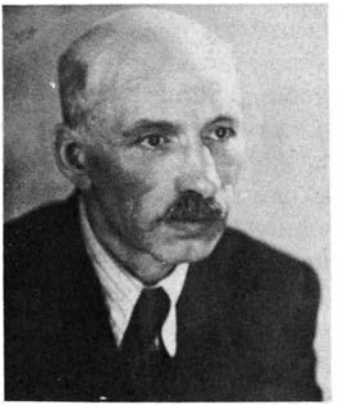

Осип Кусень

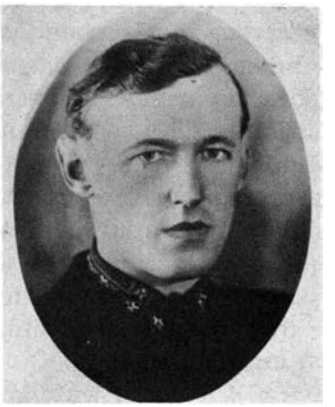

ПОДІЛЬСЬКЕ СЕЛО ОЛЕСИН

Село Олесин належить до помітно молодих сіл. Засноване воно в 1820 р. на ґрунтах графа Потоцького; розкинулось при дорозі Козова - Зборів, на північний схід від Бережан. У глухій давнині, ще перед закладенням оселі, при тій дорозі була велика заїздна корчма. На західньому боці села, стояла велика ґуральня, але управителі фільварку її зліквідували в 1861 р. До фільварку належало 1250 морґів ріллі. З південного боку двора, з-під горба — випливало джерело доброї води так зв. „Легка керниця", що ніколи не замерзало. Водою користувався двір, а згодом і село. Східня частина села — це поля, подільська рівнина. З цеї сторони села, випливає інше джерело, що вже творило струмок,а разом з водою з інших двох джерел — потік, що вливався у річку Ценівку, а з нею до ріки Золотої Липи.

Назва села походить від імени одного з членів родини графа. При засновуванні села, було лише 30 панщизняних загород, з приділом 470 морґів орної землі для села. Приділені до села люди, походили з інших довколишніх осель, по національності всі українці, мабуть кріпаки графа. Первісний Олесин, простягався обабіч однієї широкої вулиці, довжини з кілометер, та шириною разом з потоком до 80 метрів. Північна сторона вулиці забудована: хати всі одного виміру, мали по дві кімнати і сіни, а з боку, комори з трьома переділами. Перед хатою велике подвір'я, на якому було місце, призначене на квітник і на розсадник. По другому боці хати — овочеві сади. Далі за хатами, до пів-

нічної сторони прилягали городи. На південь за потоками. стояли господарські будинки, стайні та стодоли, шпихлірі і так зв. „гумно", а ще дальше — друга частина городу — загумінки. Те все містилось на півтораморґовій ділянці. Кожний господар мав окремі ворота на в'їзд до свого поля. Широка вулиця була висаджена трьома рядами дерев, переважно вербами, кленами, ясенями та липами. Дорога розділена на дві половини: однією ходила худоба, їздили возами. друга була призначена для людей-пішоходів. Все те разом надавало селу гарного вигляду.

При в'їзді в село, серед майдану. на високому мурованому стовпі та на мосяжній таблиці, був виритий напис назви села і рік заснування, з боків – дві кам'яні фіґури левів, знищених у 1915 р. за воєнних дій. До 1950 р., стояла в селі ще лише одна хата з первісних будов: у ній не було ані одного металевого цвяха та до останніх днів у ній мешкали люди. Мешканці Олесина не робили довго панщини, скасованої 1848 р. На пам'ятку про ту подію, на кінці села стояв кам'яний хрест. День 15 травня, день скасування панщини, святково відзначували впродовж кількох десятків літ. По-святковому зодягнені, збирались у церкві на відправу. Після відправи був обід. а потім всілякі розваги, молодь виводила гагілок тощо. В новіших часах, лише під час Великодня дівчата виводили гагілок. У 1856 р. правління добрами в Раю побудувало біля двора каплицю св. Духа. в якій кілька разів на рік відправляли Богослуження. В каплиці могло поміститись приблизно 80 осіб. Довгі роки посесором того фільварку, аж до 1914 р., був рід Мараморошів, вірменського походження. Вони почували себе поляками, але в селі говорили по українськи, до людей прихильні. Олесин аж до 1936 р. належав до парохії в Ценеві. а від цього часу село стало самостійною парохією.

До 1876 р. село було зовсім неписьменне, а при потребі звертались до шинкаря, економа або посесора. В тому році кілька осіб, як Іван Кусень, Петро Кусяка, Тимко Кужда, Степан Смочило, Тимко Смочило, Микита Кусень — навчались читати і писати в сусідніх селах. Інші вчились приватно, але лише вряди-годи. Першим закінчив народню школу в селі Козівка, Данило Дяків с. Йосифа. Культурно-освітньою працею в селі не було кому зайнятись. Аж у 1900 р., за ініціятивою Петра Кусяки, засновано в Олесині читальню „Просвіти". На перших загальних зборах вписалось 42 члени, а до управи ввійшли: Петро Кусяка — голова, Андрій Барилка, Тимко Кужда, Данило Дяків, Никита Файфурка, Степан Смочило. До контрольної комісії — парох села Ценева о. Григорій Кончевич, Семен Кульбачинський і Тимко Смочило. Було введене вечірнє голосне читання книжок, газет, адже тоді ще було в селі багато неграмотних людей. Село не мало школи. Та за ініціятивою Йосифа Дякова в 1903 р., вирішено ввести приватне навчання впродовж зими. Найняли приватного учителя, Миколу Таняковського. Спочатку вчилися 12 учнів, але на третю зиму було вже 34 учнів. В 1906 р. відбулись громадські вибори. Війтом

вибрано Йосифа Дякова, який постановив обов'язково мати в селі школу. По півречних стараннях у шкільному році 1907-8, постала в Олесині державна народня школа, з українською мовою навчання. До шкільної, місцевої ради увійшли: Іван Кусень, Гриць Кульбачинський та посесор фільварку Тома Мараморош, який багато допоміг в обладнанні школи. Першою учителькою була Марія Кушнірівна, вона добре вчила дітей, однак оминала культурно-освітню працю в селі. Добре розвивалась читальня „Просвіти". Село до 1914 р. збільшилось до 107 нумерів. У 1910 р. село закупило площу під будову школи, але до 1914 р. її не збудовано. Завдяки заходам війта Йосифа Дякова, концесію в селі на продаж алькогольних напитків, перебрав від корчмаря Янкеля Штайнберґа, (він її мав 20 років) господар Петро Кусяка. Люди почали менше пити, не тратили маєтків, бо сам продавець впливав у тому напрямі на людей.

Перша світова війна спаралізувала всю діяльність у селі, завдала йому великої шкоди. З села було змобілізованих 114 мужчин до австрійської армії, один доброволець Степан Скорий пішов в ряди УСС-в. З війни повернулись з гіршим чи кращим здоров'ям лише 95 мужчин, а декотрі з італійського чи російського полонів – повернулись аж у 1920 р. У Визвольних Змаганнях брало участь 39 кол. австрійських вояків і 8 новобранців. Не повернулось 9 вояків. В роках тих змагань, щойно почала формуватися національна свідомість, зрозуміння, що боротьба йде за свою державність і повну свободу. Мале зацікавлення цим великим питанням, придніпрянська Україна дорого заплатила, та ще й платить по сьогоднішній день. В 1920 р., поляки окупували повністю Східню Галичину, що дало себе відразу відчути. В 1921 р. розпарцельовано фільварок польським колоністам — селяни Олесина не змогли нічого купити. Двір і корчма згоріли під час війни, але площу на якій стояла корчма з двоморґовим городом, вдалося купити війтові села Іванові Кусеневі в правлінні добрами в Раю — на будову школи.

Шкільного навчання в Олесині не було впродовж семи довгих років. Щойно в 1921 р. шкільний повітовий інспекторат, призначив для села молодого вчителя-українця, учасника Визвольних Змагань, родом із села Вербова — Теодора Турчина. Він як колишній старшина УГАрмії добре знав, що перша битва програна, зате треба краще підготовитися до цеї другої битви, яка неодмінно мусить прийти і до якої вже увесь народ мусить лавою станути – тоді перемога певна! Тому й включився зараз же по приїзді у культурно-освітню та громадську працю. Користувався довір'ям, любовю та пошаною не лише шкільних дітей, але й у всіх старших громадян. Польська влада пильно слідкувала за учителями-українцями і тому вони не могли себе всюди активно проявляти. На зовні фіґурували інші люди, а фактичним мотором був наш учитель Теодор Турчин. Разом з ним, активно співпрацювали автори цього спогаду, та Іван Смочило. Школу в Олесині побудовано аж в 1924 р. і у вересні того ж року розпочато навчання в новому шкільному будинку. Культурно-освітня праця в селі почала не-

Церква св. Духа в селі Олесині.

Могила насипана в селі Олесині в 1941 р., в пошану полеглих Борців-Героїв за волю України.

покоїти польську адміністрацію і колоністів, тому шкільний інспекторат, хоча й не мав ніяких доказів проти Т. Турчина — перевів його на посаду в село Стриганці, Бережанського повіту. Але праця на культурно-освітньому відтинку вже не слабшала, а мешканці села згадують вдячно ще й досі того вчителя-патріота.

У грудні 1921 р., відновлено в селі читальню „Просвіти". До управи ввійшли Дем'ян Бесага — як голова, Василь Дяків, Іван Смочило та Михайло Кульбачинський. Заснований аматорський драматичний гурток, під керівництвом Василя Дякова дав такі вистави: „Наталка Полтавка", „Пан писар", „Кара совісти". Вистави відбувались у великій стодолі перед жнивами, коли стодоли були ще порожні. В дальших роках той гурток продовжував своє театральне мистецтво, призначуючи ввесь дохід на побудову читальняного дому, що так дуже був потрібний в селі.

У вересні 1925 р., відбулися перші засновні збори споживчої кооперативи „Зоря". На зборах був присутній д-р Володимир Бемко з Бережан, який промовив до громадян про вагу й значення кооперативної єдности. Тоді вписалось у члени 85 осіб, згодом було їх 106 осіб. Уділ сягав одного амер. доляра, або його рівновартість у польській валюті. До управи ввійшли: справник — Василь Дяків, книговод — Іван Смочило, скарбник — Гринько Барилка; до надзірної ради: голова — Іван Кусень, члени — Іван Смочило, Стефан Смочило, Яцко Максимів, Лука Максимів, Павло Легун, Кирило Кусень, Стефан Смочило, та Мартин Барилка. Кооператива почала діяти в половині грудня 1925.

У 1928 р. засновано молодече т-во „Луг", провідником якого був Матвій Корник. Того ж року при читальні постав мішаний хор, під диригентурою проф. Петра Костева з Кривого. Згодом ним керував студ. Богдан Поливка. У 1929 р. збудовано дім читальні „Просвіти", в якому містилась й кооператива.

Ще в 1927 р. під час виборів до громадської ради, Олесинові загрожувала втрата громадської управи, бо мазурська колонія мала перевагу і за нею стояла польська влада. Однак завдяки нашій дбайливій підготовці, вдалось приєднати на наш бік одного радного з колоністів, і вибори вийшли на нашу користь. Віітом вибрано Данила Дякова, заступником — Івана Смочила. Через рік колонія стала окремою громадою, та одержала назву — Якубовці (мабуть на пам'ятку графа Якуба Потоцького, на якого колишній землі сиділи).

У повоєнній хуртовині існувала в селі українська підпільна організація УВО, але арештів до 1930 р. не було. У 1930-му році за пацифікації, польська поліція знищила кооперативу, читальню „Просвіти", розшила ряд стріх на хатах і інших будинках, важко побила п'ятьох наших вартісних громадян, та й інші зазнали лиха. Тоді то праця на громадському відтинку, може й дещо послабла через самоволю староства та поліції. Вони позакривали всі товариства в селі, очевидно безправно — тільки тому, щоб не дати змоги набувати знання, науки та українського національного духа — українській молоді.

Однак ті польські безправства не припинили дальшої наполегливої праці в селі. В тому часі засновано гурток „Рідної Школи", та посилено працю в т-ві „Сільський Господар", при якому став дуже активним гурток „Хліборобського Вишколу Молоді". При т-ві „Рідна Школа" був зорганізований „Самоосвітній гурток молоді", де вивчали історію та географію України, природознавство — словом освідомлювано молодь під оглядом національним, фаховим та загально-науковим. Працю серед молоді підготовляли, провадили і давали її напрямні — члени ОУН. Молодь не курила і не вживала алькоголю. Весілля, христини тощо, відбувалися в селі весело при музиці, танцях але без алькогольних напоїв. Згодом з тієї молоді вийшли зразкові юнаки ОУН а далі – вояки безсмертної УПА.

Першим учнем, який у 1931 р. вступив до гімназії в Бережанах був Осип Дяків. За його прикладом пішли і інші, дедалі більше селян почали посилати своїх дітей до гімназії, так що в 1939 р., було з Олесина вісім гімназистів.

Як вже згадувано, село Олесин належало до парохії в Ценеві, бо своєї церкви в селі не було. Тому 1934 року постав комітет будови церкви. Головою комітету вибрано о. Степана Стеця пароха Ценева, а головою управи був Іван Кусень; крім нього належали ще до комітету 15 господарів. Через два роки будова церкви була закінчена, а що тоді саме відбував дієцезійні візитації Преосв. о. д-р Іван Бучко, він посвятив ззовні новозбудовану церкву в Олесині. Минув ще один рік — і в час празника відбулось благословення вже цілковито обладнаної церкви. Благословення довершив парох о. Ст. Стець, при співучасти духовенства із сусідніх парохій та церковного мішаного хору з Козови.

Мавши свою церкву, мешканці Олесина забажали мати і свого пароха. В 1938 р. громада внесла прохання до консисторії у Львові, під яким і підписався присілок Уритва. Консисторія зажадала від громади матеріяльного забезпечення для пароха, зокрема придбати 40 моргів ріллі, які громада мала закупити. Справу остаточно полагоджено в той спосіб, що громада Ценів з парохіяльних ґрунтів призначила для Олесина 30 моргів землі в найближчому сусідстві ґрунтів Олесина, а вірні Олесина зобов'язались закупити з власних фондів десять моргів землі і збудувати приходство. Справу розпочали, але війна і дальші події не дали завершити діла.

Так село Олесин, без жодної допомоги від влади, серед важких політичних і економічних обставин, власною працею та силою, стануло на ноги і розросталось. Господарі старалися раціонально господарювати, краще і розумніше ходити біля землі, і тим самим мати кращі жнива. А земля була в ціні, за один морґ подільської землі, треба було заплатити 200 і більше долярів (ті речі, а теж худоба продавались лише за доляри — до польської валюти довір'я не було). Помітно розбудувався Олесин до 1939 р. Від початкових 400-та моргів, при заснуванні села, дійшов до 960 морґів землі, докупивши в повоєнних

роках з фільварку Сеньків Потіцький 100 морґів, з ґрунтів фільварку Уритва 49 мґ. та з фільварку Уланівка — 21 мґ.: від польських колоністів відкуплено 49 мґ. так зв. ценівських „Додатків" і сіножатей, віддалених від Ценева понад 7 кілометрів. До Олесина приділено присілок Уритву, у якому жило 120 осіб – майже всі українці греко-католики, крім кількох родин латинників, які говорили українською мовою і вважали її своєю розговірною мовою. Уритва мала всього 500 мґ. землі: 150 мґ. належали Миколі Олійникові, 190 мґ. були розпарцельовані між колоністами, а решта приблизно 160 мґ. належали до 36 селянських дворів.

У травні 1939 р. польська поліція заарештувала в Олесині 8 осіб за членство ОУН. Арешти спричинив донос провокатора, який працював на дві руки — себто в сітці ОУН і в польській поліції. З початком німецько-польської війни всі в'язні в Бережанах, вийшли завдяки українським провідникам на волю. З приходом большевиків в 1939 р. в нашому селі, як і в цілій Галичині — становище дуже змінилось. Спершу були мітинґи та лагідні базікання про комуністичний „рай", а далі гострі заходи, щоб усе опанувати і всіх контролювати. Вже 24 грудня 1939 р. вночі, нові окупанти почали перші арешти немилих їм осіб. В Олесині забрали трьох кол. політ. в'язнів з польських часів. Двох повели, але третій утік. Через кілька місяців обох випустили, з тією метою, щоби зловити третього. Але це їм не вдалося. Районові комісари намовляли селян вступати в колгосп і це їм також не вдалося. У травні 1941 р. комуністи вивезли на Сибір родину Петра Кусеня та маму одного з підпільників, Розалію Галазу — там вони від біди і нужди обоє й загинули.

У 1940 році заарештовано братів Степана і Тому Куропатницьких та Михайла Кусеня. Куропатницьких по кількох місяцях звільнили, а М. Кусеня засудили на 20 років примусових робіт в Сибірі. Знаємо, що в 1944 р., після поновного приходу – московські большевики розстріляли обох, колись звільнених братів Куропатницьких, та ще й добавили їх старшого брата Каєтана.

При розвалі большевицької окупації у 1941 р. і проголошенні акту Відновлення Української Державности проводом ОУН — Степана Бандери, в нашому селі постала своя самоуправа з охороною української міліції, підпорядкованої своїй українській владі. Акт відновлення Державности — село прийняло із справжнім ентузіязмом, виявляючи одночасно і свою зрілість стати господарем на власній землі. І хоча тодішня українська влада з наказу Гітлера була зліквідована, однак самоуправи міст та громад стояли твердо на своєму пості, обороняючи українське населення там, де було це можливо.

Під німецькою окупацією, Олесин зазнав тих самих знущань і наруг, що й інші громади: надмірні континґенти, примусова висилка робітників на тяжкі праці в Німеччині. На донос кримінальної поліції, (до якої входили самі поляки, кол. поліцаї) ґестапо заарештувало Лева Мартиновського, Миколу Корніцького, П. Барилку та Стефана

Кілярського, під безпідставним закидом знущань над польськими колоністами, і всіх їх відставили до концентраційного табору.

У 1941 р. молодь села, насипала-здвигнула на пошану поляглих героїв, що впали за волю України, на східньому кінці села недалеко церкви і школи — Могилу-Пам'ятник.

Є відомості, що з поновним приходом большевиків у 1944 р. в боротьбі з ними, загинули смертю героїв 16 членів ОУН – УПА. Потім большевики напали на село, і при тій нагоді московські енкаведисти замордували 15 осіб. Одних вивезли, других постріляли-замордували, третіх загнали в колгосп робити новітню панщину, ось тобі й „прогрес", ось тобі й „передова страна соціялізму" — як безсоромно товкмачили людям в голови. Але вони пізнали дуже швидко цілу правду про той „рай". Пізнали той фальш і зрозуміли в чому полягає та матеріялістична діялектика, що кожну правду обертає горілиць, а в це місце, впихає вонючий московський дьоготь!..

Комітет будови Народнього Дому в селі Плавуча-Велика в 1936-1939 рр. Посередині — о. д-р Володимир Левицький голова Комітету, праворуч Дмитро Гаранджук — секретар.

Посвячення новозбудованого Народнього Дому в селі Плавуча-Велика у 1938 р.

О. д-р Володимир Левицький
кол. парох Плавучі Великої
1941-1945 рр. генер. секретар УНО в Берліні.

ПОДІЛЬСЬКА ПАРАФІЯ ПЛАВУЧА ВЕЛИКА

Дочерні: Плавуча Мала, Глинна, Красна, Цецори

В часі нашої визвольної боротьби 1918-21 рр., довелось мені з куренями Української Армії пройти вздовж і впоперек рідні землі, але на мережі Бережанського та Зборівського повітів, де український чорнозем Малого Поділля переходить в лісисті терени, — найшовся я щойно на моїй першій парафії. Було це в листопаді 1935 р. Того року тримали міцні подільські морози, але й вони не змогли стягнути відомої трясовини широких ґрунтових доріг чорнозему. Для уродженця Підкарпаття, де ґрунти суміш з камінням дають безплатний матеріял для твердих шосейних доріг підкарпатських сіл, — оця нова зустріч з подільською мокравиною, пригадала наш відворот із Києва, а далі після поранення та перебутого тифу— похід з району Винниці у херсонські степи, на Різдво 1920 р.

На станції у Зборові вийшов з вагона львівського потягу, священик ,,віденець" в осінній нагортці віденського теплого клімату, в легеньких віденських півчеревиках, в руках шкіряна валізка, так неначе спішив на якусь гостину. Саме перед місяцем ось той ,,віденець" повернувся до краю з закордонних студій на Віденському університеті. Закінчивши чотирирічні студії та добувши два докторати філософії і богословії, він мріяв про вільне для нього місце професора історії Церкви і славістики в Богословській Академії. Митрополит Андрей Шептицький, радо прийняв поворотця та доручив в Консисторії і Ректораті Академії зайнятись ним і приготовити для нього відповідне місце праці. Та не так сталося, як цього бажав собі Митрополит і з приводу різних обставин та не дуже щасливих потягнень зверхників, призначено його завідателем на правах пароха, великої подільської парафії, що досі була парафією деканів. Була це парафія Плавуча Велика з дочерними селами Плавуча Мала, Глинна, Красна і Цецори. Не дуже то рожевий був тодішній стан парафії. Старі будинки понищені, запущені церкви і тисячі грошей залеглих податків, за що польські скарбові уряди погрожували примусовою продажжю парафіяльних земель. Така картина не настроювала надто радісно нового завідателя, та ще й після культурних віденських умовин життя. Коли візник їдучи із станції залишив шосейну дорогу Зборів-Тернопіль і в'їхав на широку польову роз-

моклицю чорнозему, а жваві коні ледве витягали воза з двома особами — мав над чим роздумувати вчорашній „віденець" та над долею, що закпила собі зі „старої войни"... Пізно вечером добилися вони до самої „резиденції", себто парафіяльного дому.

Самітний священик-доктор на великій парафії

Вже тридцять два роки проминули від дня тієї зустрічі з брудними будинками плавуцької парафії, а й досі годі забути того „шоку" з приводу виду порожніх парафіяльних кімнат, зимних, неопалених і пошкоджених, в яких лише сірі подільські миші привітали нового завідателя... І стукнув себе тоді самітній доктор в чоло, немов сам себе питаючи, чи треба було повертатися з культурної чужини на таке „професорське" місце?! Людина самітна закінчивши студії і мавши тісні зв'язки з науковим середовищем завжди чарівного Відня — могла все знайти належне становище, евентуально виїхати за море, куди кликали приїздити... Але він сказав собі: „Кістки кинені! Відвороту немає і ти тепер на рідних землях. Пригадай собі різнородні пригоди і терпіння вояцької мандрівки — тут будеш продовжувати незакінчену боротьбу нашої визвольної епопеї... Була вона передше зі зброєю в руках, а сьогодні заміниш рушницю на хреста — але покидати її не можеш!" І той хрест поніс кол. поручник Армії УНР до кінця...

Велике і національно свідоме село Плавуча Велика простяглось ближче Зборова, хоча й належало до Бережанського повіту, куди було втричі більше клм. віддалі. Воно побудувалось в малій долинці подільського чорнозему, виставлене на холодні подільські вітри без захисту, без лісів, гайків та ріки. Не відрізнялося воно нічим від багато інших подільських сіл з повними шпихлірами пшениці й інших хлібів, що їх щедро родить подільська земля. Не багато було справді багатих селян в селі, переважно до десять моргів орного поля, а найбільше було двоморґовців, бо великі простори земель — належали польському арцибіскупові у Львові. Ті двоморґовці мусіли дорабляти хліба на панських ланах, щоби сяк-так прожити. До того часу, звичайно парохами Плавучі Великої були старші віком о. декани, і саме через оте „визначення" парафія була так дуже запущена та відстала від поступу новіших часів. Праці для церкви і народу було для двох молодих самітних священиків доволі (сотрудником був о. Михайло Юхнович), було ж в п'яти селах чотири церкви й одна каплиця в селі Цецорах. Народу було поверх 6 тисяч душ, до того понад 200 морґів парохіяльних ґрунтів, подільського чорнозему — майно велике, коли б він сам господарював, не даючи той ґрунт в аренду бідакам, що самі теж не мали як і чим його належно загосподарити.

Моїм попередником на парохії був о. декан Янович, таки вже дуже віковий і тому було йому не під силу, заспокоїти усі духовні потреби вірних. Вправді він мав до помочі безженного сотрудника о. Михайла

Юхновича, однак о. Юхнович побудувавши парохіяльний мешкальний будинок в селі Плавуча Мала там замешкав і згідно з домовленням, піклувався лише Плавучою Малою і селом Глинною, а в інших селах цеї великої парохії остався сам о. декан, та в дуже короткому часі не даючи ради душпастирській праці — парохію покинув. В зимі 1935/6 року я переконався, що ту велику парохію треба розділити для кращого вгляду, духовної опіки над вірними, а також громадської праці. На кількох авдієнціях у Митрополита Андрея, вдалось мені переконати і перевести мій плян поділу парохії в діло. На весну 1936 р. о. декан Кулик зі Зборова перевів поділ на дві парохії в життя.

Запізнання з парохіянами

Зима була сніжна й морозна. Коли б не перина сусідів-селян Михайлюків, можна було придбати собі великої перестуди або й що гірше. На Поділлі лише багатші господарі привозили собі дрова на зиму, бідніші опалювали хату скрутлями соломи. Коли ж мій попередник не оставив досить дерева на опал, мусів я також покористуватись „соломʼяним опалом", найняти хлопця, щоб робив скрутлі й увесь день тримав тепло. Але ночами прийшлось таки добре мерзнути і лише перина рятувала від зимна. Селянські хати були збудовані з плетених соломʼяних „вальків" і „галамуців", себто довга і коротка солома насичена мокрою глиною. Коли господар будував свою хату довший час літом, тоді вповні висохли стіни, така хата зимою була тепла й здорова. В часі другої світової війни, коли гітлерівська Німеччина найшлась на межі повного господарського вичерпання і забракло будівельного матеріялу, — тоді німецькі господарські чинники наказали будувати тимчасові „кати", себто наші глиняні хати.

Назву села виводили від слова „плавати", але такий вивід щось не дуже мудрий і не погоджувався з дійсним станом справи, бо село не мало ані ріки ні ставу і не було по чому плавати, лишень малий потічок-струмок протікав собі легенько — тільки всього. Аж поза селом Глинною пропливала Стрипа, а вона відомо, замулена ріка. Ані австрійська ані польська адміністрації не подбали про побудову мурованих доріг у тих селах. Пізньою осінню дощевою порою чи весною при топленні снігів — вода шуміла потоками, зливаючись у широкі ручаї при межах нив, а в селі заміняла дороги в непрохідні трясовиння. Пройти з парафіяльного будинку до оподаль стоячої церкви — це була не абияка штука, бо болото сягало глибоко. Треба було мати високі чоботи і в церкві перезуватись. Але й так нераз прийшлося „талапнути" в болото. При такій погоді все заглядали у вікна зацікавлені парафіяни як то той „віденський " пан-отець манджає у своїх віденських півчеревиках по сільських дорогах. Щойно весною придбав я для себе високі чоботи і з особистих фондів збудував кам'яний хідник біля дому.

Селянські хати мали переважно по дві кімнати, чисті та розмальовані, а з-зовні гарно побілені. Біля хат — маленькі городці з квітами,

а поза хатами городи з яриною, самі ґрунти були віддалені трохи подаль села. Якось сумно виглядало село без садів, які щойно почали насаджувати. Декілька овочевих дерев, що їх вже були виплекали молодші господарі, в часі дозрівання овочів, були під сильним „обстрілом" дітвори, що зеленими їх зривала. Поява влітку наших підкарпатців з возами повними різних овочів в заміну за збіжжя, викликувала правдиві мандрівки мамів з дітьми в погоні за „ябцями" як діти казали. Зате село було багате на білий пшеничний хліб і білу муку, з якої варили і пекли різні страви.

Для кращого ведення великої господарки, взяв я до помочі з Підкарпаття колишнього помічника-слугу мого батька-священика. Степан — таке було його ім'я, спочатку ходив за мною і повторював, як це може бути, що в селі кожна жінка має білий хліб і білу муку, а ми, мовляв, на Підкарпатті, лише кілька разів в році. Не міг бідаха начудуватись такій дивовижі. Багата й поживна їжа, так і видно було, добре впливала на фізичний і духовий розвиток дітвори, що зараз далось запримітити у школі. Також і старше покоління бистро орієнтувалося у розмові й цікавилося більше духовими питаннями.

Плавучани загубили стару, рідну, подільську народню ношу — вони одягалися вже у фабричні „лахи". Осталися ще гарні вишивки сорочок для дівчат і хлопців. Не жалували плавучанські дівчата ниток і своєї праці, і вишили багаті церковні ризи й обруси на престіл, що викликувало негодування, а то й лють польської поліції. З давніх народніх звичаїв та прадідівських обичаїв — мало їх заховалося в житті подоляка. Христини, сватання і похорони, не мали вже тих старих традицій, що їх заховав гуцул чи інший підкарпатець. Одне весілля було ще центральним святом села, на яке численно сходилася родина, знайомі і менше знайомі, але воно проходило без старих приспівок і без тих гарних звичаїв, що їх ще заховали деякі села. Весілля — це було загальне сільське свято-забава. Померлих згадувано парастасами на гробах на цвинтарі другого дня Пасхи. Один священик від ранку, заледве пізним вечором зміг відслужити усі ці поминки, за що вірні давали йому два калачі, а третього дякові. Другого дня священик роздавав ті калачі дітям бідніших родин, з чого була велика радість. Моральне життя парафіян було без закиду, а про якісь „сепарації" чи розводи не було ніколи жадних балачок.

Провід церкви

Попередні парохи і настоятелі-адміністратори, не подбали за кращих часів побудувати у тих селах великі церкви, що змогли б помістити при великих церковних святах усіх своїх вірних. За моїх часів зимою, було ще місце для усіх парохіян, що прийшли до церкви молитися, але літом народ прямо розпирав стіни церкви та ще й молодь щорічно прибувала. Будувати нову велику церкву за польських окупаційних часів, було б справді великим тягарем для парохіян тоді, коли ба-

гато селян поженивши дітей, не могли збудувати для них нову хату. Про будь-яку допомогу хоча б у матеріялах від польського уряду — годі було й мріяти. Зате костюлки росли-виростали мов гриби по теплому дощі.

Після нашої програної Визвольної боротьби 1918-1921 рр., коли польські окупанти нищили наші установи та загально-українські інституції, греко-католицька Церква станула дійсно у проводі національного спротиву українського народу проти польських зазіхань повної польонізації та безумовної інкорпорації нашої країни до польської „жечпосполітої". Вже в скорому часі ворог переконався, що та боротьба буде затяжною і не легкою до виграння. Прибули парохами до сіл священики, колиш. військовики-учасники нашого національного зриву, або молоді патріоти, що провадили боротьбу далі — іншими середниками. Вони відсунули набік численних священиків ще зі старої школи, індиферентних та байдужих в національній роботі, самі станули всеціло у проводі та обороні нашого українського села і його громадян. Коли такий молодий, активний священик прибув у село, народ радо його приймав і радів, що буде в селі добрий душпастир, вірний син свого народу та ще й оборонець села в лиху годину. І він не помилився. Коли пригадую собі церковні проповіді та й інші промови до народу в 1935-1939 рр., не було майже ніодної із їх, в якій не було б бодай кілька чи більше зворотів національної заохоти, потіхи, радости чи зазиву до якогось доброго національного діла. Зате ми оба з о. Михайлом Юхновичем, парохом Плавучі Малої, досить часто бували на „пшеслуханю" в Бережанському старостві, а опісля — сипались грошові кари. Народ умів це оцінити і радів Божим словом про українське право на вільне існування, що його він почув у церкві. Він ставав більш бадьорим, а навіть зачіпливим і відти зачерпував надію на краще завтра для себе особисто й усього народу. Така національно-духовна заохота, сталила його ум і волю, випростовувала хребет, видвигала гордість його національного „я", давала надію діждатись кращого майбутнього. Народ ждав — і вірив. Таке його душевне наставлення, дозволяло йому досить легко переносити всякі польські знущання, пацифікації, переслідування і всі інші блага окупації, — народ мав глибоке переконання, що небавом слідує ворогові стократна заплата.

До історії заслуг греко-католицького патріотичного духовенства для рідного народу, слід ще додати, що та праця мала чималий вплив і живий приклад у відмосковленні волинських православних парохій, у яких загніздились були під час воєн московські еміґранти-недобитки і втікачі-священики з усієї Московщини, що продовжували далі вести русотяпську роботу. В скорому часі пішла й у православних парохіях на північно-західних українських землях, подібна національно-духовна віднова, як і в Галичині.

Щоб ще більше розбудити українського патріотичного духа, священики-парохи на Поділлі, улаштовували по черзі імпозантні храмові

свята у своїх селах, запрошуючи одного з них до проповіді на такому святі. Дуже часто цей обов'язок припадав авторові цих рядків, що навчився заграницею недозволені думки-слова, приховувати поміж рядками релігійної проповіді. Дуже часто доводилось „обходити" окупанта хитростю особливо, коли він не давав дозволу чи виразно забороняв святкування національних річниць чи інших подібних свят. У випадку такої заборони, провідники місцевих товариств та установ, являлися в парафіяльному домі і спільно з парохом обмірковували, якби таке свято перевести під крилами церкви?! Вихід все знайшовся, короткий і вданий; священик заповідав у церкві процесію для якогось посвячення чи молебня поза церквою, народ зійшовся, та замість реферату й ще інших точок недозволеної імпрези, священик говорив довгу проповідь національно-церковного змісту, тобто зачинав: „В ім'я Отця і Сина . . ., а кінчав словом — Амінь". Ясно, що треба було предвиджувати присутність донощиків, але наших свідків було все більше і цього ніхто не дуже боявся. Вже сама процесія з образами українських святих, вишивані ризи, у вишиваних рушниках статуетки святих, що їх несли українські дівчата у вишиваних блюзках, до цього — духова оркестра хлопців у вишиваних сорочках, церковні хоругви в національних кольорах — все це надавало „церковній" процесії імпозантного видовища української зорганізованої і парафією очоленої демонстрації. А позаду — народ організовано у своїх організаціях маршував. . .

Морально-духове життя парафіян, стояло на високому рівні, бо таки дуже було мало таких, що рідко коли ходили до церкви; усі парафіяни ходили до сповіді, не було випадку переходу на римо-католицтво, що було рівнозначне із покиненням своєї національности. Такий перехід уважалося зрадою свого народу зовсім так, як за козацьких часів боротьби з польським наїзником. З другого боку молоді священики на Поділлю не заводили у своїх парафіях жадних „ґодзінків, стацій, коронацій, посипування голов попелом" та інших римо-католицьких звичаїв, бо наш народ таки ті звичаї не любив, а хотів заховувати свій обряд в чистоті згідно з предківськими традиціями, своїх великих і мудрих Богослужителів.

Завдяки моїй заохоті та о. Юхновича, в обох церквах Плавучі Великій і Плавучій Малій гарно й по-мистецьки відновлено й розмальовано стіни в українському стилі, що викликало радість парафіян, коли ще й додано церковно-патріотичні написи на стінах. Вони мали також чималий вплив на вірних, які щонеділі читали ці написи у церкві-Божому домі. Тимто українська церква в Галичині, була справді національно-духовою святинею народу.

Треба згадати і про боротьбу з адміністрацією за метрикальні книги, що їх поляки намагалися захопити у свої руки. Було зарядження Консисторії берегти книги і вести їх в українській мові. Польські староства пробували на свою руку це змінити і наказували вести книги у латинській мові. Але ніхто з нас цього не виконав і за те ми їздили з о. Юхновичем часто-густо на гострі „інвестиґації" в старостві. Ще

більше всіляких хитрощів треба було вжити, коли якась „сойка" тут народжена, звичайно служниця у Львові виходила заміж за поляка і приходила по метрику народження для переходу на римо-католицтво. Звичайно так робилося, що її метрики тут не має. Але одна вперта „русинка" наробила мені чимало бешкету, неприємностей та доходжень. Врятувало мене тільки те, що вона зменшила собі віку на добрих дванадцять років (хитра штука), щоб скорше піти за того поляка. Коли б не то „поменшення", прийшлось би мені попасти на кілька добрих місяців в „Іванову хату". Таки я знайшов ту метрику, але її не видав, мовляв, під тими й сусідніми роками такого впису немає. Але вона не дала за виграну і зробила донос до староства у Бережанах, точніше її „нажечони", якийсь „львовскі Антек". Одного дня під вечір осінню 1937 р. побачив я цілу армію польської поліції із заступником старости на чолі та кількох його урядовців, що прямувала у приходство. Про те донесли мені люди і я умисне пішов у стайню ніби заходитися біля хворої корови. Всі вони заїхали на подвір'я і хотіли мене бачити. Прочитавши на дверях напис про урядові години українською і латинською мовами (з 8 рано до 4 після обіду), віцестароста сам зайшов до стайні і просив прийняти його службово поза урядовими годинами. На мій запит в якій справі, він подав мені донесення цеї „діви", якій я не хочу видати метрики. Я відповів, що такої немає в моїх книгах! Але для доказу пішов я з ним і показав йому роки запису, що їх подала відданиця і ще додатково п'ять років вперед і назад, але її вписаної не було. Кавалькада від'їхала з нічим, але мені казали заплатити кошти тієї „поїздки" щось кількасот зол. Очевидно, я не заплатив, а зробив відклик до воєвідства в Тернополі, а там старий референт-познаняк порадив мені внести спротив навіть до Варшави; там справа й застрягла аж до початку війни 1939 року. І мене і о. Михайла Юхновича дуже поліція „шанувала", бо нераз силою ми викидали їх з помешкання за їх безличні погрози і їхню поведінку. До того траплялись їм вечорами чи ночами деякі менш приємні „пригоди", а одному по такій пригоді, прийшлось таки померти.

Школа та учителі в парафії

У наших майже однонародних селах, школи ще були українські, переважно з українськими вчителями. Вони мали особливі інструкції вчити польську мову й історію, вчити дітвору співати польських „пьосенек" і тому великої користи з такого навчання і научного плянування польських шкільних інспекторів для української дітвори не було. Українські вчителі (-льки) були постійно під тиском інспектора, поліції, доноциків тощо. І тому вони ради хліба про людське око, мусіли виконувати ті всі „зажондзеня", але своїм певним людям неодно сказали що і як робити, щоб і вовк був ситий і коза ціла. Дуже часто доводилось нашому священикові як шкільному **катехиті**, паралізувати оці всілякі науки про Польщу, наш край тощо. З українськими учителями така пра-

ця катехита йшла легше, але з польським учителем в селі Цецорах, таки прийшлося мені зударитись та викинути його з кляси на годині релігії. Його пізніші донесення до інспекторату не дали жадного успіху, бо діти і батьки засвідчили про неморальне поведення цього висланника із „місією на кресах" і його перевели на якесь інше місце. Наша дітвора виказувала велике замилування і цікавість до своїх українських пісень і дуже радо навчалася співу церковно-патріотичних пісень. Таке навчання не передбачене у шкільних програмах переходило досить гладко, лише завдяки приміщенню поодиноких кляс у селянських хатах в різних кінцях села, тобто не було жадної контролі або була утруднена. Село не мало одного більшого шкільного будинку для приміщення усіх кляс, громадські уряди за те не подбали. Вже в 1936-му році, я порушив цю справу в шкільного інспектора з тим, що громада відступає велику площу і обіцює допомогти цеглою та даровою працею — але він не спішився будувати школу в українському селі. Щойно напередодні війни в 1938 р., розпочали будову великої мурованої школи, її не докінчили, а при кінці війни німці розібрали матеріял на поправу доріг.

За австрійських часів учитель-українець міг свобідно вести також культурно-освітню працю в селі, якщо мав до цього охоту, і в тому його ніхто не спиняв. Не так було за польської окупації, така позашкільна праця учителя уважалась протидержавною акцією, що потягала за собою прикрі для нього наслідки. В тих часах польська адміністрація і політика уважали, що „для русінуф вистарчи хлоп і поп", більш нічого їм не треба, і тому старалися всіми способами спиняти і не допускати української молоді до шкіл, науки й знання.

Колоністи на подільських землях

Коли бувало, приходилось мені гарним літним ранком іти пішки від залізничої станції Ярчівці до дому щось 5 клм. дороги, серце краялось з болю і досади, коли поглянув на новостворену оселю польських колоністів, що забрали нашому правдивому хліборобові найкращу землю — урожайний подільський чорнозем. Великі простори цеї української землі — забрали-загарбали чужі зайди, для яких польський уряд нічого не жалував. Він побудував їм усі господарські будинки, подарував коні, корови, вози і все, що спосібне для господарства, а вони пиячили, спали до полудня і лише дивились, чи не дають нових беззворотних грошових позичок чи якоїсь іншої „хапатні". На їхніх полях росли буряни на висоті збіжжя наших хліборобів—такі то були господарі. Вони сторонили від наших селян і боялися заходити в село, здається вичитували з очей нашого народу ту велику ненависть і бажання помсти за відібрання їм варстату праці й прожитку.

Та на тому не кінець. Щоби скоріше знищити та спольонізувати наше село, почали його ділити на два села. Де лише було яких 20 „паперових" римо-католиків гейби поляків, зараз виділювали їх в окрему

польську громаду, будували їм польську школу, як треба то й костьолок, настановляли поляка війтом (вони казали — солтисом) і надавали польську назву. Таким способом створили під боком українського села Плавучі Великої — польське село „Нова Вєсь". Незабаром зорганізували там піввійськову організацію „Стшелєц", дали підліткам карабінки і робили з них донощиків та допоміжне військо для поліції. Це була правдива завада в селі, бо в короткому часі ставали правдивими ренеґатами та ворогами товариств, передових людей і священика.

Але час не стояв на місці — ось і надійша осінь 1939 р., жахливий погром польської держави на протязі трьох тижнів, і тоді розгорілась довго плекана помста українського селянина над тими, що хотіли його угробити, відбираючи середники до життя. Запіяв „червоний півень" на мазурських хатах... Ще до приходу большевиків всі мазурські оселі були спалені, самі ж — розбіглися мабуть на захід... І не було тоді ніякої сили, що могла б цю помсту спинити чи злагіднити, бо й зброя знайшлась. Так закінчилася колонізація подільського чорнозему — мазурами!

Культурно-освітня праця в Плавучі Великій

У Великій Плавучій, я застав аж дві читальні „Просвіти", які нездорово ривалізували поміж собою і спинювали громадську працю. Коли усі мої спроби навіть через Головну Управу у Львові об'єднати їх в одну сильну читальню були безуспішні, — я рішився всеціло поперти читальню в якій був зорганізований масив місцевого селянства. Її очолювали енерґійні, підприємські й охочі до громадської праці одиниці, хоча матеріяльно були це середняки або й бідніші селяни. Арґументи противної сторони, мовляв, священик пішов разом з радикалами, мене не залякали ані переконали. Мій рішучий і спершу здавалось небезпечний крок і такі потягнення, що знайшлися в колізії із заможними господарями членами другої читальні, показалися спасенними і вийшли лише в користь цілого села. Обі читальні таки об'єднались і станули спільно до громадської праці.

Першу читальню заклали Плавучани ще в 1906 р., зокрема закладали її селяни-зайди тобто пришелці з інших сіл, що тут поженились з місцевими дівчатами. Таким першим „зайдою" був Іван Задорожний і першим головою читальні. Йому помагали у читальняній праці: Михайло Марцюк, Іван Карпин, Дмитро Владимир старший, Петро Груше цький , Юліян Семчишин, дяк, Йосиф Баран, Дмитро Баран та інші. Читальня містилася тоді в домі Івана Карпина. З оповідань Юліяна Семчишина праця в читальні виглядала ось як: „В домівці сходилися старі господарі і молодь, читали книжки і замовлені у Львові газети. Члени були дуже вдоволені, самі багато користали і село просвічувалось. Спершу вони мусіли спиратися лише на власних силах, бо в близькому містечку Зборові не було ще тоді ук-

раїнської незалежної інтеліґенції. Місцеве й довколишнє духовенство зовсім мало або й цілковито не цікавилось такими „гріховними" справами. А до повітового міста Бережан було далеко, особливо в часі розмоклих доріг".

Син Юліяна Семчишина, Петро — що нині проживає в Каліфорнії, дає такі спогади, що їх чув від свого батька: „Мої тато оповідали, про початки читальняної праці, як вони ту працю здійснювали, але в скорому часі не були дуже вдоволені дотеперішньою роботою, вони хотіли вже чогось більшого. Їм вже чогось бракувало, їхній ум заворушився і дотеперішнє читання їм вже не вистачало. Вони хотіли чинів не слів. Коли не раз при читанні забракло нафти в лямпі, треба було піти до Ханці через дорогу та її принести. А таких Ханців і Гершків було в селі нівроку щось зо 32 склепиків. Ось і тоді в читальні вирішили закласти кооперативу у винаймленій хаті, що вела б крамницю мішаних товарів для села. Було це в 1907 р. Невдовзі виїздив один господар до Канади, від нього й закуплено хату з площею біля церкви. Не було спочатку легко вести крамницю, членів не було багато і конкуренція велика. Та з часом членів прибуло і поширився клич „свій до свого". За короткий час до 1914 р. із 32 жидівських склепиків, лишилось тільки 12 з Вайсманом на чолі, що мав корчму з горілкою. Тоді також заснували молочарню, закупили усі потрібні машини для виробу молочних продуктів, а далі підписали статути тов. „Січ", яке дуже гарно розвинулося в 1911 році. Раділо серце, коли стрункі ряди молодих господарів і хлопців пізніше й дівчат, маршували у своїм селі і сусідських селах з піснею „Гей там на горі Січ іде". Весною 1914 р. „Січ" відсвяткувала сто-літній ювілей народження Тараса Шевченка і на ту пам'ятку посадили на роздоріжжі біля церкви Шевченкового дуба".

Господарська розбудова села

Війна принесла селу великі спустошення і великі шкоди, бо наперед мадяри, опісля москалі, що могли те забрали, а решту понищили. Так знищено кооперативу і молочарню. Багато передових робітників покликали на війну, і чимало їх там і погибло за чужу справу.

В листопаді 1918 р. гордо замаяв націонаь. синьо – жовтий прапор у селі, а багато хлопців та молодших господарів пішли в ряди УГАрмії боронити рідний край перед наступом ворога.

Після невдалих Визвольних Змагань, нова молода ґенерація станула до праці в громаді при віднові культурно-освітнього і господарського життя. З молодших станули до праці: Василь Лещишин, Василь Лесів, Дмитро Гаранджук (один із будівничих Народнього Дому в Лос Анджелес в Каліфорнії, де й помер в 1963 р.), Василь Кобзістий, Іван Лесів, згодом дир. Українбанку у Зборові, Степан Марчівський, Петро Семчишин, що живе в Каліфорнії, Петро Горбань, Федько Бортник та ін. Вже у 1922 р. відновили кооперативу і приступили

до будови малої домівки, де й приміщено читальню і кооперативу. Колишня молочарня вислала молодого Андрія Коцура на науку молочарства в Стрию. Він став пізніше фаховим керівником молочарні, яка за чистоту і смачні вироби, дістала від Маслосоюзу окрему нагороду. Тоді відкрито молочарські відділи в Плавучі Малій, Глинній, Красній і Цецорах. Головою читальні вибрано дуже спосібного та начитаного Василя Лещишина, з яким можна було переводити балачки на різнородні теми. Читальня таки дуже гарно розвивалася, це так би сказати був сільський університет науки і знання. В пізніших роках головою читальні був Роман Стецько, а секретарем енергійний Петро Семчишин, а вже перед самою другою світовою війною був Дмитро Ґаранджук, а секретарем Петро Горбань. Дмитро Ґаранджук — це тип ніколи непереможного народнього працівника, що у всіх організаціях і товариствах займав якесь видне місце, всюди працював і спішив з допомогою та порадою.

Після відновлення діяльности кооперативи під назвою „Торговельна Кооператива", на чолі її станув як голова Василь Лещишин, книговод — Дмитро Ґаранджук, скарбник — Іван Карпин. У 1937 р. ту управу замінила нова в складі: Василь Лещишин — голова надзірної ради, Степан Марчівський — справник, Павло Лесів — книговод, Роман Стецько — скарбник. Організація нових кооператив поступає приспішеним ходом, цього вимагає життєва конечність села — підростають же нові їдці-діти, треба добувати нові джерела прожитку-прибутку. У 1928 р. постає „Промислова Кооператива" — цегельня, що мала дати селу новий, кращий але й дешевий будівельний матеріял на безлісному Поділлі. Велика була радість в селі, коли випалили першу піч із сорока тисячами цегол. Створення цеї кооперативи, дало поштовх до заснування в селі ще яких 8 приватних цегелень, такий був великий попит, а сама кооператива не встигала дати так велику продукцію. Головою цеї кооперативи був Василь Лещишин, Осип Мельник — книговодом, Петро Дубас — скарбником. У 1936 р. вибрано нову управу в складі: справник — Андрій Коцур, книговод — Дмитро Ґаранджук, скарбник — Петро Дубас, а голова надз. ради — Іван Дубовий.

Тоді засновано гурток тов. „Сільський Господар" на чолі якого станув Василь Лещишин, секретарював — Дмитро Ґаранджук а від 1937 р. головою був Дмитро Ґаранджук, а секретарем — Петро Семчишин. Товариство запрошує зі Львова аґронома до села, взимку для переведення сільсько-господарських курсів, а влітку на практичні лекції з молоддю на полях і городах. Тоді заклали шкілку овочевих дерев та стали розводити сади.

Торговельна кооператива не обмежилася лише до продажі соли, нафти та інших товарів, вона закупила трієр-чистильник для прочищування насінного збіжжя для села, спроваджувала вагонами вугілля для опалу і штучні добрива для покращання осінніх зборів-урожаїв. Прийшла теж черга на заснування в громаді позичкової каси

Райфайзена, що її справником став Роман Стецько, книговодом Дмитро Гаранджук, скарбником Федір Максимів,а головою надз. ради Іван Дубовий. Дальшими установами села були гурток „Рідної Школи", що створив дитячий садок та давав лекції позашкільним дітям, а також і спортивне товариство. Промислова кооператива створила нову ділянку торговлі — м'ясарню, де виробляли смачні вироби. Та скоро її закрили, бо не було потрібного збуту. Також не втрималась і шевська кооператива.

Із цього короткого нарису видно, як велике було пожвавлення усякої комерційної діяльности в громаді і яким способом українське населення у час лютої окупації, старалось піднести себе на вищий щабель національного та економічного життя. Свої спогади закінчує Петро Семчишин такими радісними міркуваннями: „...Аж тоді всі Ханці і Мошки мусіли поліквідувати свої крамниці, а самі почали купувати... у нашій кооперативі. Осталося було ще декілька родин із Вайсманом на чолі, що тримав корчму довгі роки. Але тоді діяв закон, за яким громада своїм голосуванням, могла заборонити дальший продаж алькогольних напитків в селі. І село стануло до голосування, у якому 99% населення висловилося проти корчми. Другої днини ранком, корчмар вийшов з села, і так на втіху усього жіноцтва пропала корчма на все."

Ріст установ — оркестра — будова Народнього Дому

Не оглядаючись на усі перешкоди, що їх ставила окупаційна адміністрація, наші села ішли вперед під кожним оглядом, хоча матеріяльні засоби були скупенькі, а можливості — ограничені. Одного не бракувало — а це молодого, надійного нарибку для організованої громадської чи церковної діяльности. Виростала гарна молодь, що здобувши народню освіту в місцевих школах, далі самонавчалася читаючи книжки з бібліотеки читальні, на курсах, рефератах, у гутірках, на сцені як актори, на концертах та зібраннях. Декількох післали батьки у гімназію, а дівчат на курси домашніх господинь чи до учительських семінарій. Із них мала вирости ще більш свідома нова селянська провідницька верства, якої завданням було повести свій народ у краще майбутнє.

Не було в селі просторої та вигідної залі, треба було послужитися великими порожніми стодолами і то лише літньою порою, щоб поставити якусь п'єсу чи оперету. Ставили „Сватання на Гончарівці", „Наталку Полтавку", „Ой не ходи Грицю", а навіть „Мотрю" Богдана Лепкого. Народу все на таких виставах було так багато, що часами й не всі змогли бути в середині. Були свої, але багато з довколишніх сіл, тоді мусіли вистави повторювати. Акторами були: Яків Блажків, Федь Косюк, Дмитро Семчишин, Данило Лещишин, Роман Стецько, Федько Бортник, Кіндрат Чорний, Василь Кобзістий, Петро Семчишин, Петро Качан, Павло Мамус, Микола Гуральний, Дмитро

Владимір, Василь Горин, Петро Бабяк та ін. А з дівчат: Франка Бортник, Анна Пелехата, Варвара Бабяк, Марія Сухецька, Катерина Товстига, Марія Дудинська, Галина Левицька, Параска Батюк, Анна Баран, Катерина Рутецька, Параска Максимів та ще й ін.

Багато праці доклали у сільських установах та товариствах такі працівники як: Михайло Марцюк, Омелян Гамела, Петро Таращук, Михайло Алексевич, Василь Кобзістий, Павло Грушецький, Йосиф Баран, Яким Владимір, Петро Грушецький, Петро Бабяк і чимало других, що їх імена вийшли уже з пам'яті, за що — вибачаюсь!

В 1933 р. зорганізовано струнну оркестру, спровадивши вчителя і дириґента в особі Павла Барбарука. Ця оркестра начисляла вже була 45 дітей-підростків і декілька разів виступала прилюдно на концертах в пошану Тараса Шевченка. Дещо вона підупала з виїздом із села дириґента, а заступити не було ким. На її місце організували духову оркестру, яку провадив Петро Дикий-Диченко, місцевий дяк. Ця оркестра увесь час пописувалася на усіх виступах, імпрезах, процесіях, походах, святкуваннях, посвяченнях Народніх Домів чи читальняних домівок в інших селах. На похоронах визначніших громадян, вона віддавала їм належну пошану, вигравaючи сумних жалобних маршів та церковних пісень при відправах. Зате на весіллях — не жалували ні себе ані інструментів... грали на все село. Заслухавши — збігалась молодь із сусідніх сіл.

Деякі молодші господарі сиділи вже по „фармах" як люди казали, тобто у догідних долинках — побудували собі хати і господарства та й жили гейби на хуторах. Ті хуторі обсадили деревами, розвели сади, а в них завели гарні пасіки, що таки давали прибуток. Для бджіл сіяли гречку та інші медоносні культури, а літом підбирали не один горнець солодкого меду.

Дуже велично і святково обходили парафіяни такі церковні свята як свячення пасок, свят-йорданський похід-процесія на річку та ходження з колядою. Затрималися ще й стародавні гагілки, що їх виводили дівчата під церквою на Великдень, у всі три святкові дні.

При читальні „Просвіти" велись в ряди-годи різні господарські курси, а для домашніх господинь, курси крою й шиття, вишивок, розписування писанок, гаптування, чи роблення на дротах різнокольорових светрів.

Народній Дім — стає дійсністю в селі

Це була довголітня мрія громадян Плавучі Великої, мати в селі свій великий Народній Дім. Багато років при кожній нагоді йшли балачки на цю тему. Без Народнього Дому з великою залею в селі — це кульгання та бідування у громадській праці, що не може бути ані загальною всіх обіймаючою, ні не може використати тих можливостей, що дає один центр і осередок добре розплянованої програми

діяльности, щоб піднести село на вищий щабель культури і модерної цивілізації. Бувало не раз, приїде представник зі Львова, Зборова чи Бережан і хотів мати численну публіку для своєї доповіді, а тут все спиняється на маленькій читальняній домівці, де й сотня людей не приміститься. Не раз і таке бувало, що люди мліли від задухи особливо в зимі, коли вікна були закриті.

Вже взимку 1935-6 рр. прийшли до мене провідники села із тою пекучою справою, з проханням помогти виклопотати дозвіл на будову дому, започаткувати збірку фондів і надати справі швидко-бистрого ходу, мовляв, коли ви не допоможете, що бували і на війні і в культурних краях заходу, не здійсниться наш задум і конечна потреба села. Роздумавши справу, я рішився вжити всіх можливих способів для досягнення тієї мети, що стала предметом і моєї громадсько-духовної амбіції. Якось пощастилось їм ще передше купити площу зі старою хатою, хату розібрали, осталась гарна будівельна площа. Вони вже тоді пробували дістати дозвіл на будову Народнього Дому, але завжди безуспішно. Правда, вони хотіли побудувати такий дім власними силами, за своїми плянами щось так, як будували свої хати.

Мені прийшлося спершу докладно розвідати, які є перепони в реалізації будови. Причин було — як я переконався дві: недовір'я загалу населення у свої власні сили, другою причиною — нехіть староства дати дозвіл на будову для села — якому не довіряли. Формально усе полагоджено і внесено подання з будівельними плянами до староства. В розмові зі старостою в тій справі, він просив зачекати, доки справа не буде провірена. При тій нагоді розпитував мене про мої студії, про заграничне життя, при тому звернув мені кілька разів увагу „же ксьондз доктор нє муві по польску". Щоб його непотрібно не дражнити, я чемно відповів, що перебуваючи довгий час за границею призабув польську мову і не хочу її калічити, на тому ми розпрощались. Але минув рік — немає дозволу, видно справа завмерла. Тоді я пригадав собі, що маю у Варшаві воєнного товариша-поляка колишнього поручника Б. Я., а тепер вже пполковника в чинній службі, що займав там визначну посаду. Він ще до Відня писав мені, що добре йому поводиться і має широкі кола знайомих. Наше знайомство почалось тоді, коли ми вели смертельні бої з наступаючими большевицькими ордами в Україні в 1920-му році; він мав команду батальйону в познанському полку, а я в 3-ій Залізній Дивізії Армії УНР. Доля хотіла, що його батальйон межував з моєю сотнею увесь час відвороту з України, вкінці опинились ми над рікою Стрипою біля Бучача. Була це неділя 25 липня 1920 р. Большевицька кіннота Котовського, прорвала фронт польського війська ліворуч нашого війська і побила чимало молодих познаняків-рекрутів з батальйону мого знайомого. Решта батальйону з ним разом, закрутили фронт на нас і тоді ми спільно кулеметами відбили наше окрилення. А коли нам на порятунок кіннота Чорношлишників і Фроловців загнались на зади большевиків, наші знищили там дуже ба-

гато з цеї орди і розбили вщент їхній наступ. Коли вже фронт успокоївся, той поручник дякував мені від щирого серця словами „ніґди ці теґо нє запомне" за себе і свій відділ.

Я звернувся листовно до нього у тій справі. Він зараз же відповів і просив надіслати копію подання до староства. І стався другий „Цуд над Вісломˮ, бо в скорому часі запросило мене староство до Бережан, а там староста особисто жалівся, що зроблено донесення до Варшави — хоч не було потреби, староство було б само... і т. д. В дуже короткому часі, дозвіл був в наших руках.

Негайно вибрано будівельний комітет, мене головою, секретарем Дмитра Ґаранджука, скарбником Василя Чорного, його помічником Романа Стецька та ще 16 членів. Робота біля будови кипіла кожного дня і в скорому часі мури таки росли в гору. Не обійшлося без помилок, бо більшість комітету рішили самим зробити фундаменти на взір будови селянських хат, себто у викопані рови накидали каміння і полили вапном. Я був проти такої будови, це ж мав бути високий з цегли і каменю солідний будинок. Коли в скорому часі показалися тріщини в мурі — пішли таки сільські „будівничіˮ за моєю порадою і спровадили на будову наших інженерів з будівельної кооперативи „КІРˮ у Львові. Закладені фундаменти треба було розібрати (не була велика втрата), керму перебрали правдиві інженери і збудували прекрасний Народній Дім, що наче чародійна скрипка — заграв на патріотичних почуваннях-серцях Плавучан. Вони з останнього стягалися на великі кошти цеї будови, але не жалували ні свого труду, дармової праці ані фондів, що їх доложили. Дім вже був покритий бляхою, ще лиш вставити вікна, двері і долівку в середині. Було гаряче літо 1939 р. Восени, Народній Дім мав відчинити свої двері для всіх Плавучан. Доля інакше рішила. Прийшла війна, але і в тому часі вдалось цілковито викінчити будову. Він красується і сьогодні посеред села — в ньому міститься 7-кл. сільська школа.

Друга світова війна

Вже на весну 1939 р. почалися неспокої на німецько-польському кордоні, так і видно було, що німці хочуть спровокувати поляків до війни. В літі було вже досить гарячо, а 1. вересня цього року почалась війна. Політично вироблені провідники нашої ґромадськости, нічого доброго для нас у тій війні і при такій дійсності, як пакт Ґітлера зі Сталіном — не предвиджували. Але були й такі, що їм ввижалися чудові райські сни, як то Ґітлер збудує українську державу після розгрому Польщі. Нічого дивуватись, мало хто знав про його пляни і ті образливі вислови проти слов'янських народів, які він явно-славно виложив у своєму творі „Майн Кампфˮ, бо мало хто ту книжку прочитав, хоча в Німеччині друкували її мільйонами примірників, і кожне нове подружжя отримувало в дарунку, як нову німецьку біблію. Але в тих часах також жили люди, які свої бажання

і міркування — брали за реальну дійсність і лише ними керувались.

Треба признати, що загал нашого громадянства таки радів упадком Польщі, бо протягом останнього двадцятліття вони старались на всякі лади нищити наш народ, а вже перед початком цеї війни навіть заперечували окремішність українського народу в границях Польщі це, мовляв, не українці, а потомки поляків. Такими нісенітницями жили поляки до кінця і здається ще багато їх — живуть тими фантазіями по нинішній день. Радісно дивились Плавучани на безладну втечу недобитків чи мародерів польського війська, що ще недавно кричало на вулицях Львова „ведіть нас на Берлін"! Тепер же — смирненько-потихенько нікого не чіпаючи, старались чимдуж дібратись до Румунії. Коли ж наші хлопці засівши — вимагали видачі зброї, вони її віддавали, лише просилися їх не бити чи вбивати; не одна тоді рушниця попала нашим хлопцям, але роззброєних — пускали свобідно.

Недовго тривало радісне почування з упадку Польщі; 17 вересня большевицький уряд проголосив через радіо, що його війська вранці перейшли річку Збруч і йдуть „визволяти" єдинокровних братів українців і білорусів з пансько-польської неволі. Затривожилась Галицька Земля, почувши голос смертельного ворога України, що прибравсь в ягнячу шкіру — скинувши свою вовчу. Того дня вийшовши на майдан з церкви, мало люди говорили, лиш очима питав один другого що ж далі буде, як це можливо, щоби німці впустили в культурну Европу большевицькі орди для грабунку, мордів та повного знищення краю і людей? Але відповіді на це питання — не було. Вмить розплилися неоправдані надії на німецьку поміч — впав на плечі народу великий тягар, пригнув його до землі...

В п'ятницю 22 вересня 1939 р. кощавий привид — став дійсністю, надійшли перші большевицькі стежі, а за ними цілі загони цеї орди. Початково, вони трималися подаль людей, ніколи одинцем не вдавались в будь-які розмови з населенням, їм було це строго заборонено; тільки вивчені в большевицькій діялектиці-брехні комісари, постійно вихваляли „веселе і щасливе життя".

В середу 20 вересня відходив на захід кол. отам. д-р Никифор Гірняк залишивши Озірну; він переходив через Плавучу Велику зі сином Богданом і спинився для відпочинку в парафіяльній резиденції. Відпочивши, я особисто повіз його до Плавучі Малої, звідти о. Юхнович повіз його до о. Олійника в Галузівці, і так ми допомогли вирватись на волю заслуженому громадянинові. Пізніше ми довідалися, що він був у них на списку один із перших до розстрілу.

За короткий час, я знав, що моя безпека і моє життя дуже загрожені, бо я — колишній поручник Армії УНР, а таких заарештовують і по дорозі „пускають в розход". Від того часу я рідко коли був в домі, а часто їздив до Львова. У той час нові правителі розписали „вибори" депутатів, що мали проголосити „добровільну" злуку. Ці вибори — це одна фарса-сміховина, бо самі настановили кан-

дидатів, на картці було прізвище лише „того" кандидата, а вписати кого іншого не було можна, зате дуже легко можна було поїхати „під московським караулом" і більш не повернутись. Така сама режисерія була на тій „параді" у львівському оперному театрі, і такі самі „вільні" вибори.

Почали зникати люди. Одні заарештовані новим окупантом, інші переправлялися за ріку Сян, що стала границею німецько-большевицьких — „інтересів".

Примусове становище — виїзд з парафії

Мене вже мали на оці. Кілька разів заходили комісари, та пробували витягти у розмові дещо про мою військову службу в Армії УНР. Я виказувався посвідкою УГАармії в якій я також був старшиною і на виразний запит, я заперечив службу в 3-ій Залізній Дивізії. Далі почало те все прикидатись на забаву кота з мишею. Поїхав я до Львова та зайшов до домівки „Червоної Калини" де був малий музей військових уніформів наших армій. Там висів мій френч з відзнаками поручника Армії УНР і військова шапка. Ці речі попали в руки комісарів, тепер шукали за власниками тих уніформів і треба було сподіватися, що вкінці їх знайдуть. Коли вже стало таки „гарячо", хоча як сумно було покидати своїх парохіян, я рішився „зникнути". Щоб не остало моє майно, я дарував біднішим парохіянам збіжжя, худобу, безроги і все що в хаті. Один із моїх щирих сусідів, повіз мене до Львова кіньми, які я йому за чесну службу — подарував. Приїхавши до границі, повідомлений „підпільник" перевів мене на німецький бік, а там без ніяких труднощів прийняла мене німецька застава, коли я заговорив німецькою мовою.

На новому місці я зголосився до д-ра Гірняка тоді вже шкільного інспектора, а він негайно призначив мене директором семиклясної школи в селі Боську, і там працював я цілий рік серед уважливих і вдячних наших лемків, щоби згодом відїхати до Берліна, на нове становище генерального секретаря Українського Національного Об'єднання (в скороченні — УНО).

В 1942-му році, відвідав я моїх парохіян в Плавучі, серед яких провів я декілька щасливих днів, немов між своїми рідними.

Село Красна

Село Красна приналежне було до парохії Плавуча Велика, хоча мало свою церкву. Парох відправляв там Богослуження кожної третьої неділі. У дві перші неділі, вони приходили на Службу Божу до Плавучі Великої чи де інде. Люди були гарні, добрі і дуже ревні до громадської праці. За моїх часів відновлено церкву, що вже трохи була підтопталась. В 1937 р. закупили Краснівці будинок бувшої корчми призначивши його на Народний Дім. Жид-корчмар продав як

банкрут через бойкот корчми. В селі діяли читальня „Просвіти", кооператива, молочарня. Головою читальні вибрали Петра Грабовського, що був і старшим братом у церкві.

Влітку 1938 р., відбулось у Красній величне свято посвячення Народного Дому. На це свято, прибули люди із сусідніх сіл та провідники-інтеліґенти зі Зборова, перед якими відбулась дефіляда усього зорганізованого села. Дефіляду провадив автор цього спогаду.

Під злочинною „опікою старшого брата" село дещо потерпіло, зокрема НКВД заарештував декількох осіб, і їх замордував. Це сталося з доносу одного зрадника, якого наша підпільна організація згодом покарала смертю за підлу зраду.

Село Цецори

Цецори — це неначе присілок Плавучі Великої, розкинені на хуторах багатого чорнозему по дорозі до містечка Озірної, де наші ходили на ярмарки. В селі не було церкви, а лише каплиця, в якій ми служили вечірні Богослужби. У 1937 р. я допоміг їм заснувати читальню „Просвіти", де вони сходилися на читання газет, книжок тощо. Я бував у них досить часто чи з рефератом чи з якоюсь бесідою на актуальні теми. Головою читальні був Іван Турчин, а секретарем — Петро Турчин. Цецор'яни були дуже милими людьми і ревними патріотами, любили і гордилися своєю читальнею, змагаючись з іншими селами парохії у поступі культурно-освітньої праці. Але підчас війни нім-большевицької — село Цецори і гарний, багатий присілок Ґашин були зовсім знищені, коли при відвороті німців довший час стояв там бойовий фронт.

Не судила доля, діждатися нам кращої дійсності на наших рідних землях. Але народ змагається... не дає за виграну, він вже не раз бував під чужою кормигою... не раз зазнавав жорстоких ударів від різних наїзників. Сотні літ нашої історії позначені безмежним терпінням народу... але вороги падали, а народ воскресав до нового вільного життя!..

Святкова Служба Божа перед новозбудованим Народнім Домом у Плавучі-Великій в 1938 р. Зліва — о. д-р Володимир Левицький, о. Михайло Юхнович, о. Роман Ганас.

Духова оркестра в Плавучі-Великій у 1937-му році. Оркестра зі своїм парохом о. д-р В. Левицьким.

Мішаний хор при чит. „Просвіти" в селі Плавучі-Великій у 1937 р. Посередині сидить диригент хору Петро Дикий-Диченко.

Старшина читальні „Просвіти" в селі Плавучі-Великій у 1938 р. Сидять зліва: Василь Мамус, Роман Стецько, Федько Максимів — голова, Петро Семчишин — секретар, Петро Горбань; стоять зліва, Василь Чорний, Дмитро Семчишин, Степан Головатий, Дмитро Гаранджук.

О. Михайло Юхнович

НА ДУХОВНІЙ СТИЦІ НАД РІКОЮ СТРИПОЮ

Про річку Стрипу, багато наслухались ми молоді юнаки в часі першої світової війни (1914 – 1918 рр.), особливо про наше славне стрілецтво УСС, що в ті часи вкрилося славою відважних фронтовиків. І тут в 1934 – 1944 рр. – повний десяток років, довелося мені бути душпастирем в подільських селах над рікою Стрипою, Плавучі - Малій та Глинній, Бережанського повіту. Ті села в часі війни, були зовсім знищені і спалені, але в 1934-му році були вже вповні відбудовані. Оба згадані села, належали спочатку до дуже великої одної парохії Плавуча-Велика, що обіймала села: Плавучу-Велику, Плавучу-Малу, Глинну, Красну і Цецори. Мене призначено сотрудником до помочі в завідуванні такою великою парохією о. деканові Яновичеві, особливо ж мав я завідувати селами Плавучою-Малою і Глинною, та допомагати о. деканові в його праці для всієї парохії. Коли вже почав працювати в тій парохії, зараз-же я запримітив, що в Плавучі-Великій йдуть якісь спори, та відносини зовсім не добрі – в селі існують дві читальні „Просвіти", які не тільки зі собою не співпрацюють, але явно ворогують і то на досить особливому тлі – „бідних і багатих".. Старенький о. декан Янович взагалі мало займався вже громадською працею, тому весь тягар тієї діяльности, спадав на плечі молодого сотрудника у п'яти селах. Але й цей сотрудник не такий вже був молодий, він повернувся з війни за Українську Державність, та засів за семінарську лавку. Проміняв шаблюку на хреста, як це робили колись наші Запорожці. Але в гаківницях остало ще пороху і скоро прийшлось стріляти з духовних гармат в обороні наших парохіян, на яких напосілась польська окупаційна влада, стараючись вилускати їх з української спільноти, та зарахувати їх до латинського костела і до польської національности. Треба признати, що наші парохіяни були національно-свідомі українці, що мали вже за собою майже три десятки літ громадської праці. Коли в селі існує одна думка і згода в роботі, тоді з такими людьми хоч – на барикади іти не страшно, знову ж коли немає згоди, є сварки, непорозуміння, та ще й на тлі соціяльних ріжниць „бідні -багаті", тоді справа до поладнання дуже важка. Справді ж, не було достаточної причини до таких непорозумінь та роздору в нутрі одного великого села, та видно „хтось" старався порізнити людей між собою, накаламутити воду, щоб не станули одним гуртом до спільної праці.

Другою такою „проблемою", було в одному кутку села наше населення, помішане з римо-католиками. Польська влада постановила використати тих гейби-поляків, які й одного польського слова не знали і не вміли правильно сказати, а вся їхня „польськість" спиралась на тому, що вони раз в рік сповідалися перед польським ксьондзом (українською мовою) і причащались оплатком. Повітове староство в Бере-

жанах , постановило той римо-католицький куток відділити від Плавучі-Великої, та зробити з нього окрему польську громаду, і навіть у тій справі були розписані вибори. Але ще перед голосуванням їх скасували, коли стало ясним, що староство вибори програє, бо велика більшість буде голосувати проти ділення громади. Тоді тернопільське воєвідство, адміністраційною постановою – відділило з Плавучі-В. той кут як окрему громаду, та назвали її – „Польска Вєсь". Село боролося досить довго проти таких адміністраційних метод, – але безуспішно. Солтисом ново-створеної громади, назначили задиркуватого полячка з дорученням, вести сильну польську пропаґанду між латинниками, а в першу чергу, заставити їх ходити до польського костьола в Плавучі-Малій у віддалі 3 клм. Знову ж польські організації як „стшелєц" та інші, мали пильнувати своїх, як вони казали „зємнякуф" (як живцем переклали то слово з українського „земляків" – бо в польській мові „зємнякі" – по нашому – бараболі чи картопля).

Ця справа відділення з Плавучі-В. цього кутка, та створення нової гейби польської громади, мала й одну добру сторону, а саме причинилася до об'єднання села, яке побачивши загрозу, помирилось із собою. А вже кінець тим шкідливим сільським порахункам прийшов осінню 1935 року, коли відійшов з парохії старенький о. декан Янович, який сам просив про перенесення, а замінив його новий парох Плавучі-В. о. д-р Володимир Левицький. Новий парох, колишній старшина української армії, абсольвент закордонних університетів та Богословської Академії з подвійним докторатом, священик високого стилю, прийшов саме в належний час, коли треба було змінити відносини, що заіснували через ріжні причини. Ще передше о. декан Янович не годився на поділ парохії, а чейже вона була завелика для одного пароха, що ніяк не міг справно адмініструвати п'яти селами. Не багато допомогли тут і оо. сотрудники, яких призначали для помочі о. парохові, бо часами були спори між ними у маєтково-прибуткових справах, що ні церкві ані їм не додавало авторитету, а коли дійшло до того,, що їмость - жінка сотрудника, самовільно забрала частину меблів і повезла їх на нову парохію, треба було покінчити з тими ненормальними відносинами. Новий парох переконавшися, що не буде можна справно вести адміністрацію, та виконувати душпастирські і громадські обов'язки, на кількох авдієнціях переконав Митрополита Кир Андрея, що ту велику парохію, яка мала понад 200 морґів чорнозему, треба поділити на дві парохії для добра Церкви і парохіян. Так і зроблено. О. д-р Володимир Левицький остався парохом у селах: Плавучі-Великій, Красній та Цецорах, а для новоствореної парохії – Плавучі-Малої і Глинної, призначено парохом автора цього спогаду – о. Михайла Юхновича. Цей поділ на дві парохії, вже в короткому часі виявився спасенним для обох парохій, парохіяни заперестали взаємних оскаржень та сварок і почали між собою співпрацювати. Із двох читалень „Просвіти" зробилась лише одна, зате кипіла в ній праця та в інших т-вах, в кооперативі, молочарні, цегельні та будові нового Народного Дому.

О. Михайло Юхнович, парох села Плавучі-Малої, посеред своїх парохіян у 1934-1944 рр.

Ненависним оком дивилось Бережанське староство на під'йом села і нового пароха, що ним проводив. Скільки ж пізніше було всіляких грошових кар наложених на пароха, чи навіть спеціяльних комісій, або драчок за метрики. Та о. д-р Левицький не дав собі ніколи „в кашу дмухати", відкликувався аж до Варшави проти рішень старости, а там йому тихцем помагали так, що виходив завжди переможцем. За якийсь час староста зрозумів, що не виграє ні одної баталії проти пароха, який викидав всіх поліцаїв силою з мешкання, а їхні кріси через вікно на подвір'я. Така під'їздова війна тривала аж до кінця польського панування на нашій землі, і лише німецькому „бліцкріґові" (блискавичній війні) — завдячували оба парохи та дуже численна „делеґація" з тих громад, що не поїхали до санаторії „на відпочинок" у Картузьку Березу . . .

1936-го р. о. декан Кулик впровадив мене до церкви і передав мені грамоту, призначуючи мене парохом новоствореної парохії. Парохіяни прийняли це з радістю і скоро збудували власним коштом парохіяльний дім, в якому було приміщення для читальні і для вистав аматорського театру. Також і в селі Глинній поплило бистро громадське та культурне життя, там також справно діяла читальня та кооператива. Молодь дуже працювала над собою і в громадському житті, а також заходилась біля театральних вистав, старші слухали численних рефератів, читали книжки та пресу. З моїх щирих співробітників на народній і церковній ниві пригадую таких: Михайло і Пилип Древницькі, згодом зни-

щені московським наїздником, Василь Бабяк, Микола Гуменюк, А. Марцівський і чимало інших, яких прошу вибачення, забувши їх прізвища. Тож тридцять років з того часу, багатого на важливі переживання. Загально можна сказати, що церковне, культурно-освітнє та кооперативне життя, йшли у щирій співпраці між членами тих організацій. Ми бували на більших імпрезах в інших сусідських селах, а вони приїздили до нас. Особливо святково і торжественно проводились храмові свята, на яких о. д-р Левицький мав проповіді, вплітаючи містерно між Божі слова теж і наші національні правди і домагання, а все покликувався на відповідні цитати з Біблії. Не раз придиралась за те польська поліція закидуючи проповідникові, що „ксьондз доктор научил сє за ґраніцом пшерабяць вшистко на жидовскі кшталт". Між нами обидвома парохами спочатку заіснувала велика приязнь, яка триває до нинішнього дня. Ми взаємно собі допомагали і в церкві і в наших громадах. Взагалі ми парохи, не робили будь якої ріжниці між церковним і громадським життям, бо повернувши з війни прийшли до переконання, що без народу та його повного духового вдоволення, церква не буде мати добрих та вірних парохіян, а ще в часах національного поневолення, — оба ті важливі чинники треба було пов'язати в одно, бо не раз приходилось використовувати церкву навіть у світських справах, для єдности всіх парохіян. З чільних громадян пригадуються мені імена: Теодор Кожушко, Михайло Мельник, Петро Коцюба, Олександер Олексин, Микола Чижевський та інші, які були активними і добрими членами свого народу.

Співжиття між народом і духовниками було щиро-приязне, бо треба було себе взаємно боронити перед нападами польської поліції чи інших польських чинників, часто треба було рятувати молодь що тут і там задалеко загналась. Був і випадок застрілення польського старшого поліцая, що дуже дошкулював селянам. Знайшли його в житі на полі, і над селом повиснула жахлива небезпека свіжої „пацифікації", коли б о. Левицький не придумав владу заспокоїти; вийшов з процесією, та відправив панахиду за невинно вбитого чужими напасниками сторожа безпеки... Ціле село зрозуміло в чому річ, що це єдиний спосіб вимотатись із смертельної небезпеки, що загрожувала українській громаді, тому прибули у великій кількості і взяли участь в панахиді.. А священики відслужили панахиду за всіх замучених ворогами України — українських воїнів-героїв... та про те лише вони обидва знали. Того поліциста ховали в Бережанах з великою „помпою" немов справжнього польського героя, що згинув „в обронє паньства польскєґо на кресах в своєй місії дзєйовей !" Так і минула небезпека для села, а то могла мати для громади дуже прикрі наслідки.

Часто мені доводилось їздити в справах різних інтервенцій до Львова, до наших центральних установ і зустрічати давніх знайомих, як д-ра Бородайка, наших послів та голов наших господарських централь. Щож вони могли нам допомогти—хіба порадою, бо ж самі були ограничені у своїй праці всякими польськими гейби-законами. Тому ми мусіли на низах вважати, щоби не переступати забагато „устави паньства

польскєґо". Чимало добрих порад давали нам провідники повітових наших господарських установ у Зборові, куди було нам найближче дістатись. Приїздили до нас відпоручники різних наших організацій, кооператив, банків, сільсько-господарських установ з рефератами та доповідями. Одного разу заїхала до нас сенаторка Олена Кисілевська, виголосила гарний реферат для жіноцтва, що у великій кількості заповнило відчитову залю. Мешканці наших сіл, дуже радо вислухали б реферату про політичне положення світу в тих часах, що потрясали нашою Европою та й цілим світом, осінньою чи зимовою порою, але наші здавна „польські дороги" рідко коли дозволяли на те, а головно по осінніх дощах, годі було переїхати порожнім возом по масному чорноземі.

Спільні імпрези ми завжди проєктували з о. д-ром Левицьким, заїжджаючи один до другого, а наші парохіяни вже наперед знали і говорили: „поїхав один до другого на нараду, щось вже буде у нас нового". Треба признати, що парохіяни ставилися до своїх духовних провідників з найбільшою пошаною і ніколи не було жадного непорозуміння зокрема в грошових справах. Ми обидва безженні священики, не потребували селянських требів, бо ми провадили великі господарки. Брак родини заставляв знаходити вдоволення в церковній та громадській діяльності, хоча така посвята не все приходила легко, і треба було великого духового гарту, щоб не зійти з дороги правди і чесноти.

Коли сягаю спогадами в ті часи, мені видиться, що ми дармо часу не прогаяли, а провели вартісну роботу для свого народу. Не було у наших селах жадної зради чи доносу, всі держались своєї церкви та своєї національности, – була єдність. Коли опісля падали на них тяжкі удари від наїздників, вони спільно їх переносили, не зраджували один одного, разом собі допомагали. Мої найщиріші побажання летять сьогодні в наші любі села над річкою Стрипою, кудою перейшла вже неодна орда, руйнувала, вбивала наш народ але не виницила його, – бо він вічний революціонер, дух – що тіло рве до бою... як писав великий Іван Франко.

В. Дяк

СПОГАДИ ПРО СЕЛО — ПЛОТИЧА ВЕЛИКА

На межі між Бережанським і Тернопільським повітами, стоїть село Плотича Велика, розташоване над річкою Стрипою. Плотича не оправдує своєї назви „Велика", хоч би тому, що ще перед першою світовою війною в 1900-му році, нараховувала тільки 1.297 осіб, в тому 1.025 — греко-католиків, 205 римо-католиків та 67 жидів. Усіх господарств було приблизно 260. Населення майже 95% українське, а щоденною, рідною мовою населення — була українська мова.

За усними переказами найстарших віком у селі, Плотича була колись великою осадою з двома церквами і двома водяними млинами, але в наслідок татарських набігів село дуже потерпіло. Віком село сягає правдоподібно 13 - 14 сторіччя. З давнини залишились назви піль: „За ставком, За гайком, Гребелька" та ін., це вказує, що колись там мусів бути „гайок", від якого і сліду нині не має а зі „ставка" лишився потічок „Кацапка", що вливається у річку Стрипу. Найстарішою пам'яткою в Плотичі є церква. Вона простояла лихоліття обох світових воєн, стоїть до нині. Часу її будови — годі устійнити. Залишилися з минулих століть підземні тунелі — муровані хідники, мабуть сховки від ворожих напасників, що часто-густо вдиралися в наші землі зі сходу чи полудня.

Національна свідомість серед громадян була значна, та швидко поглиблювалась в новітніх часах. В останніх десятиріччях 19-го сторіччя, в селі засновано читальню ім. „Качковського" — однак приблизно в 1910 р. перемінено на читальню „Просвіти". Вона містилася початково в домі Петра Мудрого, пізніше у Филипа Кушніра. Найбільше заходився для самоосвіти і піднесення культури села — парох о. Рудко. В селі була велика корчма, власність фільварку — належала до дідича Цивінського. У ній проводили свій час не тільки старі батьки, а й молодь. Отець парох, щоб відтягнути молодь від корчми, щонеділі по вечірні збирав молодь у читальні, та проводив з ними час — читанням книжок і часописів. При кожній нагоді він поборював пиятику, то ж не диво, що „приспорив" собі чимало ворогів не тільки в особах корчмаря та дідича, але таки й серед своїх парохіян, що любили „заглядати" до чарки. Яка мусіла бути їхня втіха, коли одного дня поширилась вістка, що о. Рудко виїжджає на працю серед нашої еміграції в Америці. Праця пароха-патріота не пропала, її продовжували далі однодумці о. пароха, Василь Стеткевич, Антін Негребецький та Фелікс Кондратович. У 1910 р. постало в селі гімнастичне т-во „Сокіл", а при читальні аматорський драматичний гурток, що того ж року виставив на сцені: „Знімчений Юрко, Верховинці, Свекруха". Такі вистави у великій мірі причинювались до національної єдности та свідомости.

В ділянці шкільництва село Плотича Велика, також не оставалось позаду. В анналах парохії записано про заснування парохіяльної школи. 1818 р. інспектор парохіяльних шкіл Бережанський декан, при візитації школи стверджував, що навчання відбувалося в домі тодішнього пароха, дяковчителем був Іван Юрчинський. При візитації в 1827 р. стверджував інспектор, що школа розвивається добре — парохом був тоді о. Лука Ляхович, дяковчителем — Лука Негребецький. В 1844 р. парох і декан Бережан о. Михайло Павликів ствердив при візитації школи, що в тому самому будинку де міститься школа, примістили і трупарню. Він наказав усунути трупарню з цього будинку.

Коли ж введено австрійський закон про обов'язкове навчання дітей, громада сама поставила шкільний будинок. За війтування Андрія Кушніра побудували нову школу напроти церкви, але вона під час другої світової війни згоріла. Вже по війні її реставрували.

У 1912 р. дяк Антін Кушнір організував церковний мішаний хор, який проіснував до початку другої світової війни. Коли розгорілась австрійсько-російська війна і москалі зайняли Галичину, вся культурно-освітня праця припинилась, а наступного тобто 1915-го року, коли фронтова лінія затрималась на річці Стрипі, мешканців села примусово виселено на схід. В наслідок важких боїв, село зникло з поверхні землі, лиш чудом-дивом збереглася стара церковця.

Після закінчення війни село почало відбудовуватись. У 1922 р. відновила свою діяльність читальня „Просвіти" в домі Пилипа Кушніра. Відновився і церковний хор під керівництвом Антона Кушніра. Незабаром відбувся перший концерт на пошану Тараса Шевченка. Аматорський театральний гурток під керівництвом С. Фордзюка, поставив „Сватання на Ганчарівці", згодом „Ой не ходи Грицю" а там і „Наталку Полтавку". За ініціятивою Климента Соболя в 1923 р. засновано споживчу кооперативу „Самопоміч", що спочатку мала приміщення в домі М. Венґра, згодом в домі Катерини Чорної.

Культурно-освітня праця пожвавилась з приходом у село управителя школи Луки Кушніра. Сам уродженець села, якого батько був щирим громадським діячем у селі, він розпочав свою учительську працю в селі Золотій Слободі, а коли був переведений на посаду до Плотичі — присвятив увесь свій вільний час громадській справі. Луку Кушніра шанувало все село за його щиру і віддану працю в читальні, кооперативі, та за його добрі поради. Коли щораз більше давалась взнаки відсутність відповідного приміщення, на одних зборах читальні він виступив з внесенням збудувати Народній Дім, що збори затвердили. Кожний громадянин села, підписав заяву на певну суму гроша для побудови Народнього Дому. Вирішили також звернутись з проханням про фінансову допомогу до односельчан за океаном — і те звернення принесло успіх. За ініціятивою Івана Варениці наші односельчани не тільки перевели збірку, але й сам Іван Варениця подарував власну землю під будову Народного Дому.

Посвячення фундаментів під будову Народнього Дому в селі Плотичі в 1931 році.

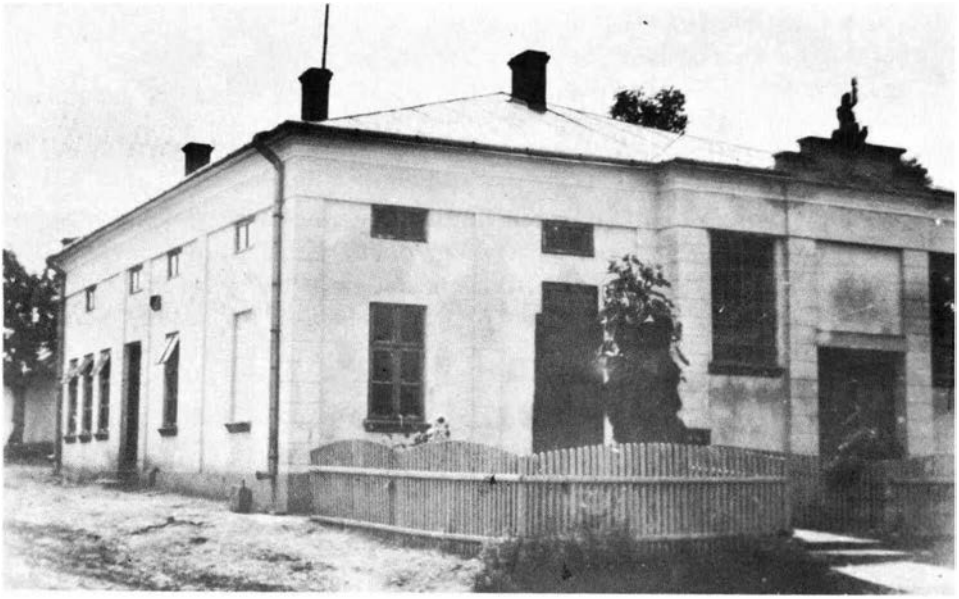

Будинок Народнього Дому в селі Плотичі — гордість громадян.

Козацька сотня Луговиків на святі в пошану Івана Франка в Плотичі 16 травня 1930 р.

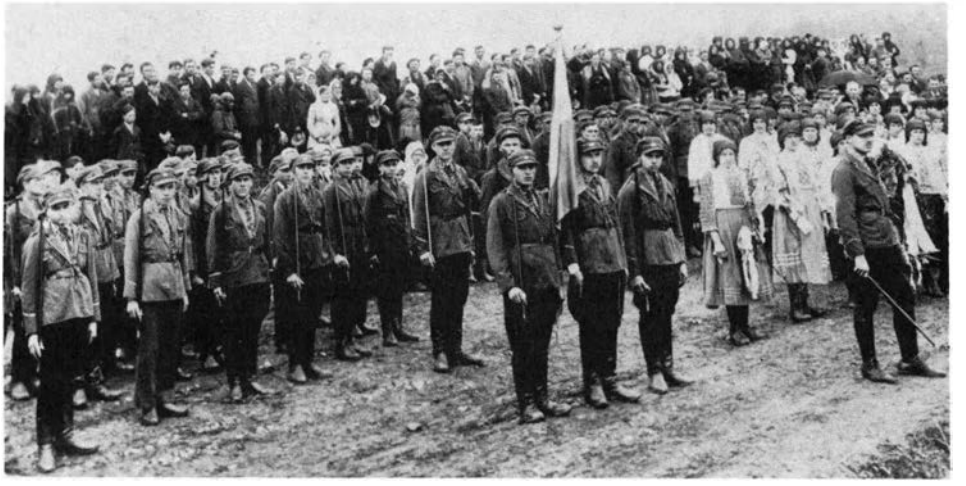

Лави Луговичок і Луговиків на святі в пошану Івана Франка в селі Плотичі — 16 травня 1930 р.

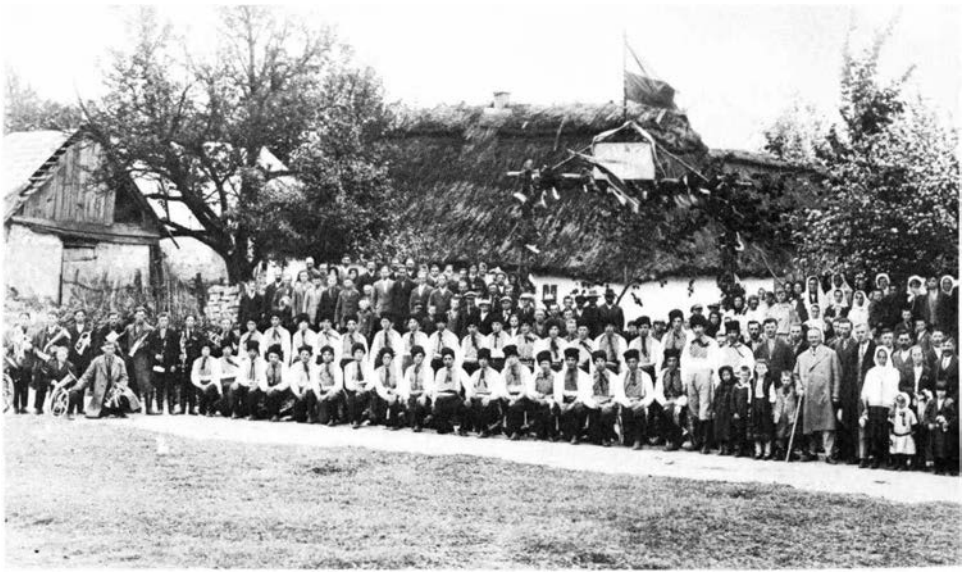

Лугові кіннотники — в піших рядах на святі для звеличання пам'яті великого Івана Франка, в селі Плотичі — 16 травня 1930 р.

Після офіційної частини свята в пошану найвизначнішого галицького письменника д-ра Івана Франка, відбулась в селі Плотичі народня забава в дні 16 травня 1930-го року.

примусові роботи до Німеччини та грабункові ··· збирання „контингентів" по селах. Вже по році нової окупації культурно-освітня праця в селі почала поволі завмирати.

Вкінці прийшов 1944 рік, загальний відступ німецьких військ на — східньому фронті. У березні 1944 р. фронт докотився до річки Стрипи. Село було в руках німців аж до половини липня і через те дуже потерпіло. Чого не знищили большевицькі ґранати та бомби, то німецькі війська викінчили до решти. Відступаючи, німці пляново нищили все, щоб нічого не лишити большевикам, що називалося політикою ··· „голої землі". Населення само евакувалося з району боїв до сусідніх сіл, частина подалася на захід. Божим чудом уціліла наша стара церковця, як у першій світовій війні, так і в тих боях. Стоїть до нині але мовчазна: у 1959 р. большевики заборонили правити Богослуження ...

Село Плотича, міщаний хор при чит. „Просвіти". Диригент, учитель Лука Кушнір сидить посередині.

Драматичний гурток у селі Плотичі в 1938 р.

Інж. Осип Баран

СЕЛО РАЙ

У віддалі двох клм. на полудневий захід від Бережан, серед гарної і дуже мальовничої околиці — між лісами і горбками, над мрійливим райським потоком – розляглось село Рай. Тутешні люди чи приїзні з різних сторін краю говорили, що це село своїм розкішним видом, справді заслужено має таку гарну назву.

Рай коло Бережан — східна частина

З Раю до Бережан вела дорога прекрасною липовою алеєю, де росли грубелезні приблизно двісті-річні дерева великани – пахучі липи. Гілля тих старих розлогих лип, що росли по обох боках дороги, лучилися з собою високо над дорогою, створюючи зелене склепіння тунелю, що і в дощ і в літню спеку – давало прохожим захист і приємний холодок. Коли бувало в місяці липні зацвіла вся алея, далеко-далеко розходився милий запах липового цвіту та солодкого меду. Тимто гарними літними вечорами, багато Бережанців спішили в алею налюбуватись пахучим повітрям тієї околиці, що була неначе легенями міста. Вздовж дороги поміж липами, поставлено чимало лавок для вигоди прохожих, що нераз до пізньої ночі пересиджували серед такого пахучого оточення, і чарівної природи.

А коли проминула літня, недовга ніч і прийшов погідний ранок,

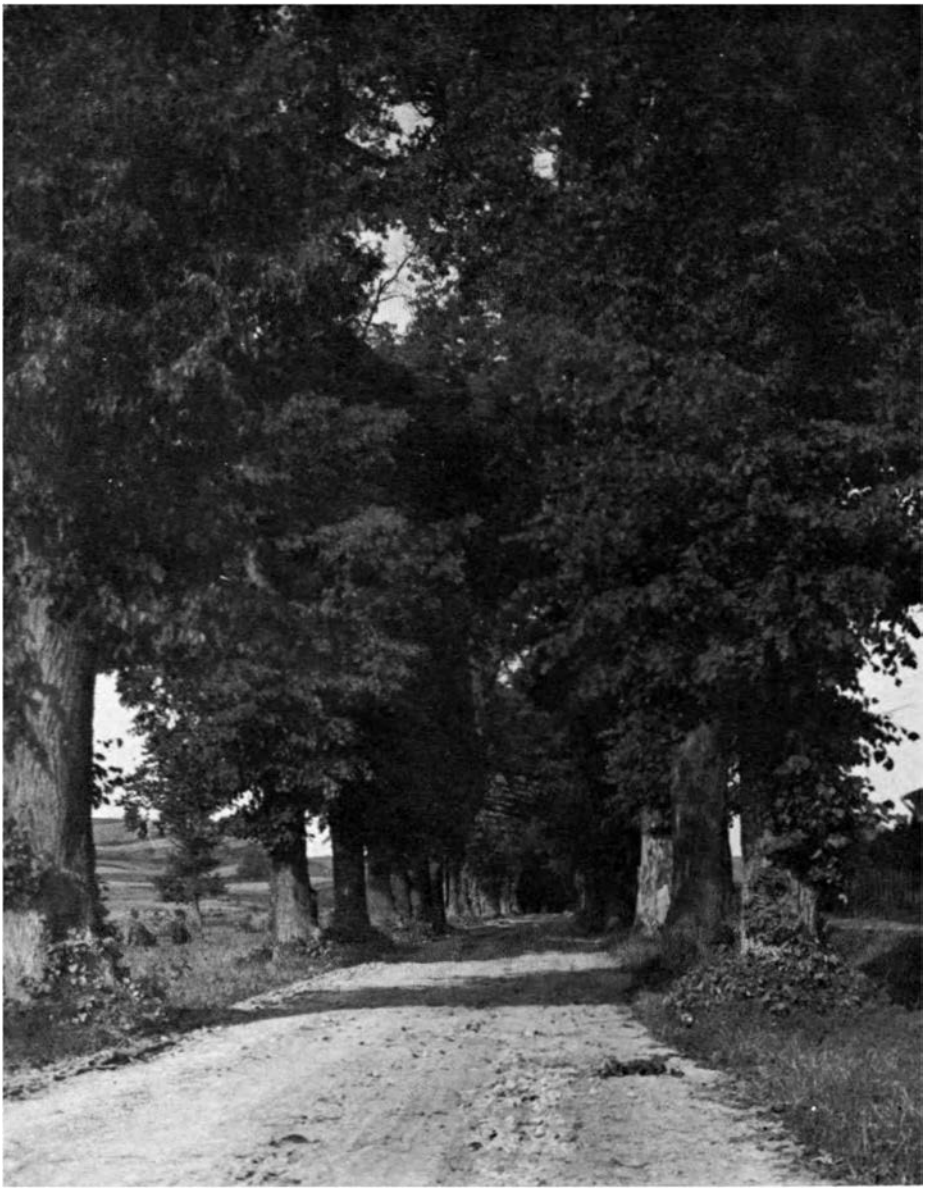

Початок раївської алеї від сторони Бережан

та зійшло золоте сонце над нашою алеєю, тут можна було подибати Бережанських гімназистів, що за свіжої пам'яті, хотіли ще раз повторити лекцію перед початком навчання.

Та не завжди було можна усім мешканцям свобідно проходжуватися і користати з тієї липової алеї. Був час, що ця дорога була призначена до виключного вжитку власників раївських дібр, і тільки вони та їх придворна служба, могли тудою проїздити. Тому на початку алеї від

сторони міста Бережан, поставили велику залізну браму, а по обидвох боках, збудували однакові два гейби малі стилеві замочки, в яких перебували дверники, що мали ключі від тієї великої брами, а відмикали її лише для переїзду двірських екіпажів. Всі інші мешканці села чи довколишніх осель, проходили чи переїздили бічними польовими доріжками, а також панщизняні селяни та робітники.

Все ж таки, разом із скасуванням панщини, припинили це панське право і відтоді, всі люди свобідно могли користуватись тією дорогою - алеєю.

Стилева в'їздова брама в райську алею.

З полудневої сторони села, підіймалась доволі висока, місцями дуже стрімка гора, заросла лісом, молодняком і високими кущами. Крізь цю гору, вели стежки у різні сторони, були там також малі гарні поляни для забави молоді села. Щорічно на весну, уся гора вкривалась різно-барвистими пролісками, фіялками, пахучими конваліями та безліч іншими квітами, що надавали їй вигляду якоїсь запашної, дорогоцінної тканини.

Починаючи від середини села, від роздоріжжя, село видовжується вузьким, довгим клином між двірським парком і згаданою горою, що висувається в тому місці більше на полудневий захід. Це є так зв. „Вовкова" — назва ще з давен-давна, коли тут вовки герцювали. Під вечір, коли починало смеркатися, давали себе чути не абиякі артисти-співаки, що хіба в самому небі співацьку школу кінчали — сірі непоказні соловейки. Видно вони вже заздалегідь уставлялись з обидвох

боків людської оселі — одні в парку, другі на лісистій пахучій горі і розпочинали свої милозвучні трелі-концерти на зміну – до самого ранку, маючи численну і вдячну авдиторію.

Коли вийти на цю стрімку лісисту гору, що за дня спить-дрімає, а вечером оживає, та поглянути на північну і західню частину села, вид неповторний — „це справді Швайцарія" — сказав мій товариш інж. Андрій Адамчук, з яким ми обходили околиці села. З північної сторони, село замаєне садами та городами, а далі в сторону села Лісник, починається хвилястий терен, узгір'я і долини з житами, пшеницею, картоплею та кукурудзою. Лівобіч, ці поля простягаються до самого лісу, а прозвали їх „Литвинкою", і тудою йде доріжка до Лісник, котрою в 1915-у р., ішли новобранці з Раю, Стрільці Січовії Ук)аїну визволяти . . .

У північно-західній частині села — стоїть найбільша у всьому повіті цегельня з високим комином, що продукувала добру цеглу для повіту і околиць. Знову, у західній частині села простягнувся розлогий парк, подалі графська палата та інші будівлі, а за ними ліс, ліс, і лише ліс . .

Час постання оселі Рай

Письмові документи подають, що вже перед 1660-тим роком на терені теперішнього парку, була побудована мисливська палата, звідкіля виходили польські вельможі в ліси, полюючи на велику звірину. Вони очевидно мали при собі багато різнородньої служби, яка й поселилась неподалеку тієї палати. У цій мисливській палаті, відбувались забави й прийняття, звичайно після ловів, на які запрошувано довколишніх вельмож. Про те пише видавець книжки„Ля Польонь" — Ходзько, що вийшла у Парижі десь перед 1880 р. Про назву оселі він пише: „Одного разу після великої забави, проходжувалась біля палати молода пара наречених, Адам Сєнявскі з нареченою Євою і обдумували, яку то назву дати б тій місцевості. Думали - обмірковували, вкінці наречена каже: „Ти зовешся Адам а я Єва, отож хай ця оселя має назву — Рай". Чи часами той видавець щось тут не помішав, бо хроніки не згадують про якусь Єву, ніби жінку Адама — такої не було, але могла бути наречена на ім'я Єва.

Чи так було, чи може інакше, годі з певністю щонебуть сказати, в кожному разі інші документи з 1668 р., стверджують що тоді в оселі Рай, проживало 12 господарських родин. І) Також вищий урядовець центральної канцелярії дібр Рай, Тарнавскі, простудіювавши старинні акти і хроніки, що були в двірській бібліотеці, назвав навіть поіменно прізвища тих родин як ось: Клецорі, Свердуни, Барани, Білики, Матуси, Маруневичі і ще кілька.

Власники оселі Рай

Як зазначують давні акти даровин, польський король Жигмонт III, подарував усю Бережанську волость в 1530 р. Миколі Сєнявському, з привілеєм замінити оселю Бережани у місто на магдебурзькому праві, що він справді й перевів. Від цього часу, усі Бережанські посілості зна-

ходилися в руках тієї родини, аж до 1726 р. до смерти останнього з роду, Адама-Миколи. Цей останній з роду, мав єдину доньку Софію, що народилася в 1711 р. Ця Софія вийшла заміж за Денгофа, а після його смерти, другий раз за князя Августа Чартористького. Ще за свого життя, гетьман Адам-Микола Сенявскі, гостив в Бережанах і Раю, московського царя Петра І., і нашого гетьмана Івана Мазепу в травні місяці 1707 року. Софія Чартористька, мала доньку Ізабеллу, що в 1778 році дістала всю спадщину, і вийшла заміж за князя Станислава Любомірського. Вже по смерти свого чоловіка, вона покинула Бережани, казала відремонтувати мисливську палату і перенеслась на постійний побут до Раю. Тут вона проживала із своїми двома доньками Александрою і Констанцією. Коли ж Александра вийшла заміж за графа Александра Потоцького, з того часу усі Бережанські добра перейшли в руки тієї родини — аж до 1936 р., себто смерти останнього з тієї вітки роду, Якуба Потоцького. Згодом вони перейшли на власність фонду для поборювання хвороби рака. Цей перший Потоцкі Александер, казав на місці давньої мисливської палати, побудувати в парку стилеву і гарну палату. Довкруги палати, заведено парк з рідкісними деревами і дорогими кущами, ставок посеред парку з плаваючими лебедями і всілякими рибами, що їх видно було в прозорій джерельній воді. Коли приїздила родина Потоцьких до Раю, тоді вхід до парку замикали, позатим вступ був вільний, але треба було відповідно заховуватись, а то зараз же прислуга виганяла пустунів з парку.

В палаті містилася досить велика бібліотека. там були старі рукописи, ще з 13 сторіччя, та хроніки родів, посвоячених з Сенявськими. Бібліотека начисляла в один час 3030 авторів, в 4032-ох томах, та 544 брошур, між ними багато рідкісних „білих круків". Була тут також Острозька Біблія. 2)

Один з Потоцьких, великий любитель расових коней, казав побудувати ген за палатою, великі стайні і там він їх плекав, а також багато продавав австрійській кавалерії. З дібр у Росії, продавав коні царській кавалерії. 3)

Пошесть – смерть в оселі

Приблизно 1830 року господар з Раю Микола Баран, косив сіножать на „Мисьовій", а при ньому сторожив великий пес. Через якийсь час, пса не було може з годину чи більше. Коли ж з'явився, весело поморгав хвостом, а господар погладив його кілька разів по голові. Згодом пса знову не стало, але за недовгий час прибіг, а в зубах у нього людська долоня. Микола Баран вмить зрозумів справу, що пес вже має в собі заразу і він також погладивши пса по щоці. Коли його жінка принесла обід, він вже здалеку остеріг її, щоб не приближувалась і мерщій втікала звідтіля, бо пес і він самий — вже заражені холерою. На тому місці він скоро помер, загинув і пес.

Багато людей тоді вимерло. Пошесть косила їх мов траву, по коротких сильних болях у шлунку — вмирали. Померлих забирала спеціяльна санітарна служба, убрана в білі каптани, на голові білий

каптур і такі ж рукавиці, та ховала нещасних в глибоких ямах, ще й зливали вапном, щоб не ширилась зараза. На тому місці був насипаний малий горбок під лісом недалеко від гаївки **на корчунку**

Збудування церковці в Раю

Аж до 1878 р. в селі не було зовсім жадного дому Божого, а люди ходили молитися до недалекого міста. У тому році, на прохання людей, власник маєтків граф Станислав Потоцкі, погодився, щоби мурована кузню, що стояла біля парку, переробити на малу церкву для села. Згодом син його Якуб Потоцкі подарував під будову нової церкви, більшу площу на початку села від сторони Бережан, поміж потоком та головною дорогою, а опісля фінансово допоміг її збудувати. Село Рай не мало своєї парохії, воно належало ввесь час до української католицької парохії в Бережанах. Деколи парох м. Бережан, або котрийсь з його сотрудників, приїздили до села для відправ, чи до школи на науку релігії.

При вході до Раю

Походження мешканців села

Від непам'ятних часів двірську службу в Раю називали — „козаками". Ті козаки їздили завжди з двірськими панами, чи це було полювання чи їздили в гостину, все вони були на послуги при боці панів. Коли помер Станислав Потоцкі, ті козаки вели увесь похоронний похід з Раю, аж до гробниці Сєнявських в Бережанах, з палаючими

смолоскипами в руках. Чому ту придворну службу називали козаками і відкіля вони взялися – це могла б вияснити хроніка тут панівних родів, що була в тамошній бібліотеці, тільки рідко хто мав її в руках, бо не давали користати з неї постороннім людям. Але таки говорив згаданий вже урядовець Тарнавскі, що її читав, будь-то би первісні власники маєтків, забрали деяку кількість людей чи козаків із Східньої України, та поселили їх в Раю для служби та охорони. Старі люди говорили також, що частина їх прибула до Раю по нещасній битві під Полтавою у 1709 р., що може й не відбігає від правди, бо два роки передше гостювали в Бережанах і в Раю обидва противники — гетьман Мазепа і цар Петро. Очевидно, гетьман мав свою прислугу, яка після тієї нещасної битви, знаючи околицю, могла схоронитися в Раю, пристаючи до тамошніх службових. Ті раївські козаки мали подібну до козацької ношу, як довгі чемерки опасані ременем або поясом, високі баранкові шапки, та довгі чоботи з халявами. На тих чемерках, мали вишивані червоного кольору — клямри. Волосся стригли низько, без чуприн, як у інших селян.

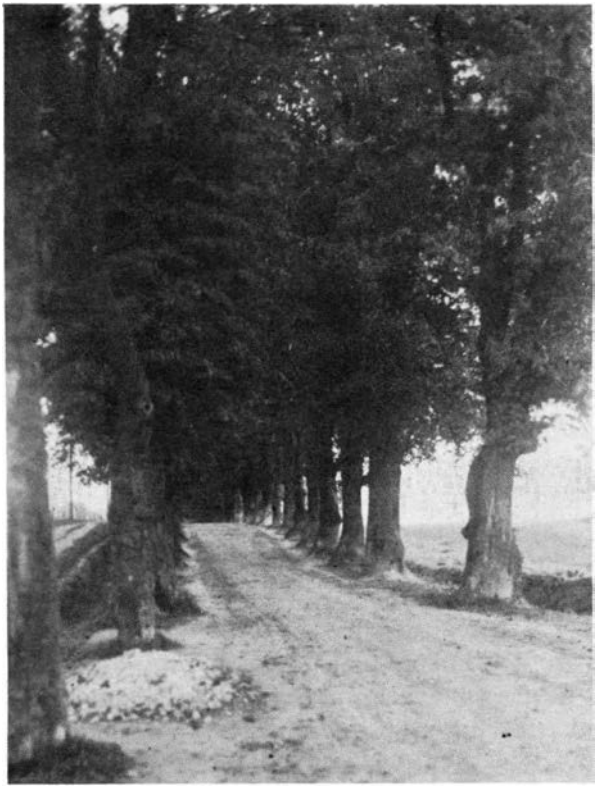

Липова алєя при дорозі з Бережан до Раю.

Населення

1880-го року, в громаді Рай було 461 мешканців, на двірському обширі 131, разом було 592 мешканців, з цього після віровизнання — грек.-кат. 392, рим.-кат. 165 і 35 інших. Однак більшість з тих 165

рим.-кат., говорили українською мовою і поляками себе не почували. Справдішніми поляками, були урядовці центральної канцелярії заряду дібр Потоцьких, бо ж там велось усе урядування по польськи, ну і та родина зачисляла себе до польської аристократії.

До першої світової війни, центральний заряд дібр у Раю, адміністрував 23-ма фільварками, що були розкинені у всьому повіті, а також 32-ма тисячами моргів лісу, лише у Бережанському повіті. Для справної адміністрації так великих маєтностей, треба було мати на праці більше людей, а головно спеціялістів з високими студіями, як лісових інженерів, агрономів, правників-знатоків адміністраційних законів та розпоряджень, вчених книговодів тощо. Але ніколи не було на такій посаді й одного українця – були самі поляки або спольщені австрійські німці в повіті, що нараховував понад 70% українського населення. Ось ті урядовці і їх прислуга — творили на наших землях так звану „польонію з дзяда-прадзяда!" ... що були найгіршими польськими шовіністами, і завжди за найменшу дрібницю, вимагали від наших зміни обряду і покинення своєї національности. В 1935 р. в селі було вже приблизно 130 хат, а населення до тисячі двісті душ. Не було великих багачів, найбільші досягали заледве 20 моргів землі, а було таких біля 15 господарств. При кінці 19 стол., таким найбагатшим господарем в селі Раю був Матвій Баран. Решта населення, маючи кілька моргів ґрунту, працювали як столярі, мулярі, цегельники, лісоруби, теслі, а також як двірська служба.

Школа

Чи не першим учителем у селі після введення шкільного примусу ще минулого сторіччя, — був учитель Ремеза. Він дуже багато вимагав від своїх школярів — науки, доброї поведінки, чіткого писання, а за недодержання тих вимог, строго карав їх тростиною по руці чи по спині. Це були часи, коли учителеві прислуговували „такі дидактичні" методи, але як-не-як, учні таки старались задовільно випрацьовувати свої задачі, вже як не „за совість то за страх", тому було мало лінивих учнів. Багато з них, виросли згодом на корисних, свідомих громадян і добрих українців-патріотів.

Із тих, що вийшли з-під його руки, слід згадати Дмитра Кізиму, діяльного члена читальні „Просвіти" і політичного діяча в селі, що спільно з господарем Семеном Бараном та іншими громадянами, переводили виборчі кампанії за вибором своїх українських кандидатів чи до галицького сойму чи австрійського парляменту у Відні. Він дуже любив читати книжки, і тим способом побільшати своє знання, був кошовим тов. „Січ" у селі. Але в 1913 р. він виїхав до ЗСА, і недавно тому помер в Нюарку.

До тих, що провадили село до кращого, слід зачислити також Йосифа Дякова, що був в один час кошовим січовиків, але десь у першій війні й загинув. Також Йосиф Свердун, знаний в селі просвітянин, що вичитував Раївцям на роздоріжжі села книжки та газети. В селі добре згадували – Осипа Чайківського і його сестру Анну. Вони визначились

у просвітянській праці, а також звернули увагу на економію і купецтво, розбудовуючи гарну крамницю при читальні „Просвіти".

Не можна поминути й Дмитра Якимова, вислуженого десятника австр. армії, що разом з іншими, провадив січовиків Раю на великому святі-маніфестації у червні 1914 р. у Львові. До них належав теж Семен Баран, що був війтом села до 1928 р.

Також Петро Борусевич, перед першою світовою війною, старший підофіцер австрійської жандармерії, що у 1918 р. відбував службу в УГА, та його брат Микола також старший підофіцер 55 полку австрійської піхоти. Він доперва в кілька років по війні, вернувся в село з італійської неволі. Було їх далеко більше, але пам'ять заводить, і не можна тепер пригадати їхні прізвища. Пізніше, доброю учителькою, була Валерія Зєликова. З її кляс, пішло багато раївської молоді до гімназії в Бережанах.

Постання читальні „Просвіти"

До 1902 р. село Рай не мало жадної ні просвітянської ані політичної організації. Селом завідувала напівграмотна громадська Рада, що покірно слухала директив і побажань панів-завідателів з центральної канцелярії дібр. За цей послух і прислугу — можна було отримати дозвіл на випас худоби в графському лісі, фірчину дров, піску чи каменю, отримати працю в цегельні чи деінде, або якусь іншу благодать з ласки панів директорів. Але перші випускники зі школи управителя Ремези, дійшовши літ, вже іншими очима поглянули на те, що діється в селі, і з тим цілком не хотіли помиритись. Вони вже були свідомими громадянами села Раю, знали чиї вони діти і що творилося на українських землях. Тому вже в 1902 р. в домі господаря Семена Барана, відбулись перші загальні збори і засновано читальню „Просвіти". На ті збори запрошено декілька інтеліґентів з Бережан, які й були головними промовцями. Тими промовами вони дуже зворушили присутніх, і заохотили їх до народньо-просвітянської праці в селі. Мій покійний батько, згадував присутнього тоді д-ра Володимира Бачинського і ще одного на прізвище мабуть — Дідуник. Головою читальні обрано тоді старшого громадянина Василя Свердуна, якого аж до смерти усі в селі називали головою, хоч він залишив головство в 1913 р. з причин таки старости. Посилена праця в читальні пішла жвавим темпом спочатку в домі Семена Барана, опісля в домі Василя Яреми посеред села, бо ця хата була більше простірна для членів і бібліотеки.

Ось тоді то заснуванням читальні в селі — дуже зажурились пани з двора, і були спроби при помочі неграмотної громадської Ради, усякі зібрання чи збори, таки розгонити, і до ніякої просвітньої праці не допустити. Але війт тієї Ради, натрапив на рішучу поставу управи читальні, і рад-не-рад мусів з нічим повертатись до „своїх". За те він зненавидів членів читальні, і коли хотів кого образити, то піднесеним голосом лаявся: „Ти читальнику якийсь". Та ті читальники, взялись таки солідно до праці не лише на просвітнім, але також і на політичнім відтинку. Вони промощували шлях нашим кандидатам при

виборах до сойму чи парляменту, та проганяли зі села всяких платних пройдисвітів, що намовляли наших людей до хрунівства та голосування на всіляких Дулємбів чи Зборовських. Вони повели посилену акцію за вибором такої громадської ради, що буде прихильно відноситися до українсько-народнього руху на полі просвіти, науки, знання чи української політики. І вони віднесли рішучу перемогу, впровадивши до тієї Ради, людей нових часів – вже не слухняних русинів, а справжніх українців-патріотів, щирих приятелів свого народу. В 1912 р. війтом села обрано господаря Семена Барана, одного із засновників читальні „Просвіти" в Раю.

Від цього часу, не було більше будь-яких непорозумінь поміж тими установами, а навпаки, нова громадська Рада у всьому підтримувала читальню і кооперативу, сприяла їхньому розвиткові, на культурному й економічному полях. Вже в пізніших роках, ця Рада подарувала гарну площу для читальні, для побудови більшої залі на театральні вистави і концерти.

Семен Баран, визначний довголітний війт села РАЙ, загально люблений і шанований за свою віддану працю для Громади, Батько відомих на Нюйорському терені інж. Осипа і дра. Остапа Баранів.

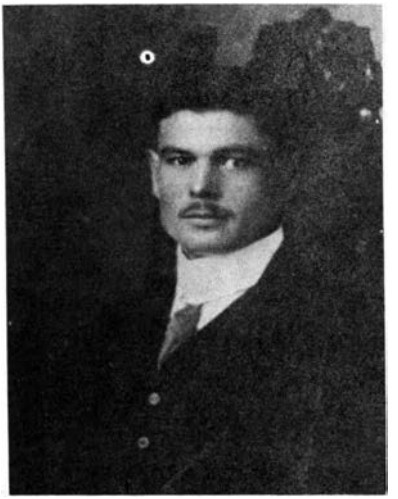

Дмитро Кізима, знаний громадський культурно-освітний діяч, колишній Кошовий Січі в селі Раю.

Перші гімназисти в Раю

Приблизно до 1905 року, в селі панував всеціло погляд, що гімназія не є призначена для хлопських дітей, а лише „панських", бо хлопської дитини „пани" не допустять, щоб вона колись сама стала „паном", бо це ж конкуренція для їхніх дітей. І хоч у селі не бракувало здібних і пильних школярів, батьки таки рішали, щоб вони краще

пасли худобу, як мали б іти до міста на науку. Частинно правда була по їхній стороні, бо вчителі-поляки, неприхильним оком дивились на приріст української молоді в гімназії, зате наші учителі, такі як проф. Григорій Бобяк чи Ісидор Єлюк, цілим серцем раділи з побільшування рядів наших гімназистів.

До тієї нехіті післати дітей в гімназію, причинилася одна подія, що трапилась з молодим учнем гімназії Іваном Цєселським. Хоч його батьки і він самий були римо-католицького віровизнання, вдома говорили усі українською мовою. Той Іван Цєселський, (звали його Ясьо) тоді в третій клясі гімназії, був дуже добрим і пильним учнем. Загально його любили, лише один з учителів його не долюблював, таки його причіпався і насміхався з нього. Іван був амбітним хлопцем і довго терпів ті наруги, та вкінці і йому як кажуть „урвався терпець"; коли цей назвав його дурнем, Іван скочив з лавки, вихопив поліно з-під печі, та поцілив того „приязного" учителя в коліно, а самий — зник з кляси. Пропав десь наш нещасний Івась і не було його більше тижня вдома. Побивалися за ним батьки та шукали його в лісах та полях. А він тим часом, жив в лісі мов якийсь пустельник на корінцях та ягідках, а коли почав накрапати дощ, поодинокими картками із книжок та зшитків, зробив на галузках дерев гейби якийсь піддашок, і таким способом закінчив свою гімназійно-наукову кар'єру. Коли ж батьки віднайшли його в лісі та привели до дому, батько спочатку дорікав йому за такий його поступок, але ніде правди діти, він був дуже добрим і пильним учнем, про що знало усе село. І коли йому прийшлося залишати школу, то це тільки тому, що був хлопським сином, а таких „пани" не люблять, щоби вони пізніше не відбирали становищ та хліба „панським" дітям! Так село вірило, а батько Івася у приватних розмовах ще й підтверджував таке „панське" наставлення в місті. Наслідком цього припадку було те, що батьки школярів у Раю, заріклися післати своїх дітей у школу в Бережанах, бо вона не для хлопських дітей!

Довго-довго мусів просити школяр Іван Баран свого батька Олексу Барана, щоб він вписав його до 1-шої кляси гімназії в Бережанах, що йому вкінці й повелось, а було це у 1905 році. Почав він щоденно ходити пішки до гімназії в Бережанах, в гімназійному одностроєю з одним срібним пасом на ковнірі блюзи. Стрічаючи по дорозі раївських людей, чемно скидав свою високу учнівську шапку і всіх поздоровляв словами „Слава Ісусу Христу". В селі з дива аж охнули! А дивіться люди добрі, Олексів Івась вчиться таки на „пана"... але носа не задирає, всіх чемно поздоровляє, лише чи пани захотять його до того панства припустити, бо сина Цєселського таки не допустили!

Добре вчився Іван Баран і 1913 р. здав в Бережанах гімназійну матуру. Приблизно три роки пізніше, почав науку в гімназії Михайло Маруневич, а після нього, на рік перед першою світовою війною, також Осип Баран стрієшний брат Івана Барана. В тому часі не було вже більше жадного упередження до Бережанської гімназії в справах „панських чи хлопських" дітей. Але і в гімназії основно змінилися часи, там були вже окремі українські відділи, в яких учили українською мо-

вою виключно українські вчителі. Це вже не було те саме, що перед десять чи п'ятнадцять роками, коли вчителями були майже самі поляки. І були б інші школярі також навчались в гімназії, але розпочалася літом 1914 р. війна, що тривала повних чотири роки, тому не було молодого нарибку українських гімназистів за ті роки з села Раю.

Палата Потоцьких в Раю коло Бережан

Перша світова війна

Коли лише проголошено загальну мобілізацію, а опісля вже й виповідження війни, в раївському парку зароїлось від австрійського війська всіх ґатунків зброї і одного ранку, о. крил. Теодор Кордуба, парох греко-католицької церкви у Бережанах, відправив для того ж війська польову Службу Божу в парку, та провів присягу на вірність австрійському цісареві Франц Йосифові І. Через кілька днів, усе військо подалося на захід, залишаючи в Раю нечисленну патрулю. Кілька днів пізніше, з'явився нечайно на коні з царської армії молодий козак, та зажадав від двірської прислуги, негайно дати йому що найкращого верхівця з графської стайні, в заміну за його — та в тому моменті побачив він австр. улана із тої патрулі. Від першого пострілу козака — улан впав мертвий, але за хвилину впав і той козак від кулі іншого улана. Це були одинокі втрати на терені Раю.

За короткий час, прибула до села більша московська патруля і почала господарювати по своєму у графській палаті. Вперед розбили двері в пивницю, а там горілок, лікерів, дорогого вина — повніcько. Повпивалися вони там до загину, а потім нищили все, розбивали - лама-

ли, та ще й людей приганяли, щоб і вони собі обміряли та запаслись графським добром. Щойно, коли прибула цивільна російська влада – настав спокій, грабежі більше не було. Не один з раївських мусів повертати, що забрав з палати. Українське життя в селі за тих часів, зовсім завмерло. Такий стан тривав аж до приходу австрійсько-німецьких військ в червні 1915 р.

Повернення Австрії — набір добровольців до Легіону УСС

Розгромивши російську армію під Горлицями в травні 1915 р., австрійські та німецькі дивізії погнались за переможеними москалями і через місяць фронт спинився у Бережанах над рікою Золотою Липою. Москалі мали свої укріплення на горі Звіринці, а австрійське військо закріпилось на Бабиній горі, на Райській горі та Сторожиську. Великих боїв тут не було і через два місяці, москалі завернули над ріку Стрипу.

У тому часі набирали молодих добровольців до Українського Легіону. Збірним місцем назначено село Лісники. Пішли там і раївські хлопці-добровольці. Зібралось їх там з довколишніх сіл до двох сотень добровольців і під проводом УСС-а, однорічного вістуна Теодора Кизими, Бережанського земляка, відмаршували до залізничої станції в Підвисокім, а відси до кадри Легіону.

З Раю пішли тоді: Іван Баран, Михайло Маруневич, Михайло Юрчишин, Михайло Ярема, Василь Концевич і Василь Миханів. Із них 1916-го року, загинув у бою під Потуторами – Василь Концевич. Другим УСС-ом, що впав за рідний край, був Михайло Ярема. Він загинув у бою з московськими большевиками біля міста Олександрівська над Дніпром 15. квітня 1918-го року. Похоронено його на високій козацькій могилі, при численній участі народу та війська УСС. Третім з черги УСС-ом, що загинув за свій край — був десятник УСС Василь Миханів. Він прибув враз з Легіоном до Львова з початком листопада 1918 р., щоб боронити галицьку столицю перед нападом ворогів-поляків. Його геройське тіло, похоронено з іншими українськими вояками на Янівському цвинтарі у Львові.

Рай за часів української Держави 1918 - 1919 рр.

В дні 4 листопада 1918 р. уся Бережанщина, а також село Рай, святкували перший день правдивої свободи у своїй незалежній Державі. У приготуваннях до цього діла, не забракло і раївських патріотів, що допомогли перевести перебрання влади для української Держави.

До таких патріотів належав у першу чергу однорічний десятник УСС Михайло Маруневич. Він у тому часі був у Раю на короткій відпустці. Десь з кінцем жовтня, покликав його до себе на розмову сл.п. проф. Ісидор Єлюк, даючи йому певні доручення. Після цеї розмови, він звернувся до мого покійного батька Семена Барана, що був тоді війтом в Раю, та розпитував, чи міг би він отримати кілька крісів з набоями (війти мали наказ збирати по полях всяку зброю, та передавати військовій владі), що потрібні йому для нашої української

Михайло Маруневич, кол: УСС і четар УГА доцент Харківського Університету, загинув на засланні в Сибірі в 1940 роках.

справи. Важко пригадати сьогодні, чи і яку кількість зброї він тоді отримав, а про дальші події будуть писати очевидці або таки виконавці.

Вже після перебрання влади, Окружна Військова Команда у Бережанах, підвищила його до старшинського ступеня хорунжого, а що незабаром відходив на підмогу до Львова перший запасний курінь з Бережан, він пішов з ним як четовий командант, щоб ділом засвідчити свою любов Батьківщини. Саме тоді, його рідний батько Михайло Маруневич старший, в службі австр. армії при „ляндштурмі" у Львові, перейшов до українського війська і станув з крісом в руці на оборону столиці перед ворогом.

Хорунжий (згодом четар і командант сотні УГА) Михайло Маруневич, ніколи вже більше до Раю і своєї старенької мами не повернувся. Разом з цілою армією перейшов річку Збруч, і там далі боровся за визволення України. Після воєнних років. вчився у Харкові (польський консул відмовив йому візи), закінчив студії і був доцентом того ж університету. Та не минула його доля тодішніх визначніших українців. Перед другою світовою війною, його заарештовано, та запроторено на далеку північ, а там пропав і слід за ним.

Тут треба також згадати підстаршин братів Петра і Йосифа Пришляків. Вони одні з перших зголосились до військової служби при УГ-Армії, обидва хоробро воювали, та обидва й загинули смертю героїв на полі бою з поляками, 1919-го року.

За волю рідного Краю, також загинули на полі бою – Михайло Клецор с. Гринька **десятник, Павло Семків вістун,** Микола Пилипів **син Дмитра, Осип Миськів син Степана, Михайло Миськів** син Василя **і Іван Білик.**

Загинув теж на Україні десь з кінцем 1919 чи на початку 1920 рр. Стах Турковський, що ввесь час власною підводою довозив на фронт потрібну амуніцію. Рай — село невелике, все ж таки 12 гордих українських вояків, віддали своє молоде життя за волю свого народу. Для збереження вдячної пам'яті тих молодих односельчан, в домівці читальні висіла пропам'ятна таблиця з їхніми славними іменами. У їх пам'ять і пошану, відбувся здається в 1927 р. свято-концерт з відповідною програмою. Їхні батьки і вся родина, сиділи на перших почесних місцях, і хоч огортав їх сердешний смуток за своїми синами чи братами, підтримувала їх на душі свідомість, що ті молоді герої почесно виповнили свій обов'язок, а співгромадяни-українці віддають їм належну пошану.

У боях з ворогами України, було теж чимало поранених вояків-раївчан. У пам'яті залишилися прізвища Івана Танчука і Дмитра Барана.

За часів української державности, владу в селі виконував сільський комісар, а був ним увесь час Семен Баран, знаний український патріот і добрий громадянин свого села. Він совісно виповняв усі свої обов'язки і з усього щирого серця рад був допомагати своїй українській владі, щоб вона закріпилась і встоялась перед ворогами.

У тому благодійному часі своєї рідної державности, сотні української молоді, подались до Бережан із усього повіту й сусідніх до середніх шкіл, гімназії та учительського семінара, щоб набути знання та науки, чого досі вороги їм заперечували.

Польська окупація 1919 р.

Не судилося нам Галичанам закріпити нашу молоду Державу. Ворожі сусіди мов ті ненажерливі вовки, обскочили із усіх сторін, щоб її повалити та знищити, а самим поживитися чужим добром.

У другій половині травня 1919 р. село Рай знайшлось під польською окупацією і хоч скоро прийшлось нашим ворогам втікати перед нашими фронтовими військами у так зв. „Чортківській офензиві" — за яких три тижні після утечі, ворог знову зайняв наше село, усю Галичину, і так вже остало аж до осени 1939 р. – до часу повного розгрому польської держави німцями.

З польською окупацією настали для українського населення зовсім інші часи й обставини. Довгий час не вільно було вести будь-яку просвітньо-читальняну чи яку іншу національну діяльність. Щойно у 1922 р. відновлено діяльність читальні „Просвіти", однак і тоді мало хто був діяльний і мало хто й заглядав до неї. Старші зневірились нашою невдачею, а зовсім молоді не знали, як і що робити.

Віднова культурної праці в селі

Через кілька років, ця справа зовсім змінилася. Молодші підросли, набрались розуму і всіх їх огорнула велика охота до праці над своїм народом, вступила у їхні серця тверда віра в кращу будучність. Вони

зразу стали членами читальні, а далі й інших товариств, що в селі постали. На голову читальні запрошено колишнього десятника УСС Михайла Юрчишина, цей обов'язок він прийняв та став щиро працювати. Відновлено читальняну бібліотеку, виписано декілька газет і журналів, створено аматорський гурток. Найбільше дошкульно відчувалось брак театральної залі. Але при головній дорозі напроти церкви, була обширна громадська площа. Пішла делегація просити Громадську Раду, дозволити побудувати на ній дерев'яний театральний будинок. Громадська Рада такий дозвіл дала, і ось за недовгий час, збудовано просторий театральний дім під проводом голови читальні Михайла Юрчишина, що як колишній десятник технічної сотні УСС, на таких конструкціях добре визнавався.

Ставок в раївськім парку

Повоєнні молоді гімназисти

У тому часі, із села Раю пішли понад 15 молодих гімназистів учитися в Бережанській гімназії. Вони щоденно маршували пішки туди і назад, приблизно 4 - 5 клм. не оглядаючись на погоду чи температуру. Нераз — прийшлось таки добре перемерзнути чи змокнути під час дороги, та це ні одного не відстрашило від пильної науки і присутності у школі. Але учням гімназії не було вільно цікавитися будь-якими іншими справами, поза гімназійними зайняттями, тож і не вільно було займатися справами читальні, аматорського гуртка чи місцевого хору. Ніяк не могли стерпіти цього ограничення, їхні молоді, палкі серця і їхнє патріотичне наставлення, тож вони з усією

Театральний гурток при Чит. Просвіти в селі Раю.
Сидять з права, 3-тий Михайло Клецор режисер і суфлер на виставах, 5-тий по середині Осип Ганачевський, його ділянка спів і музика гуртка (замордований большевиками в 1941 р.). Сидить перша з ліва Тося Миронівна, загинула рівнож в казаматах большевицької тюрми в Бережанах 1941 р.
Горішний ряд зліва, 4-й Володимир Пришляк — режисер і визначний актор театр. Гуртка. За дирігентом стоїть Тося Кізимівна

молодечою завзятістю, включились у працю в своєму рідному селі, не оглядаючися на можливі наслідки такої поведінки. І так учень Осип Ганачевський зорганізував гарний хор, Володимир Пришляк — визначний член цього хору, — показався першорядним актором, а то й режисером аматорського гуртка, а Михайло Клепор вибрав для себе важку і невдячну працю — суфлера, що не раз рішала про гру акторів, гладкий хід самої акції на сцені, а опісля про оцінку сієї вистави. Часом заіснували на сцені такі критично-смішні моменти, що лише він потрапив опанувати ситуацію. Як постійний суфлер, був незаступний, а його зрівноваженість і спокій духа, були не раз великим порятунком для раївських акторів на сцені. Мабуть доки проживав у Раю, не обійшлась без нього ні одна вистава, бо часом був і суфлером і рівночасно режисером даної театральної вистави.

Інші раївські гімназисти, також по змозі помагали у просвітній праці в селі та виконали велику і непроминальну національну роботу, що піднесло село Рай до рівня одного з найбільш патріотичних українських сіл у Бережанському повіті.

Раївський хор та драматичний гурток

Слава про раївський драматичний гурток та про раївський хор, розійшлась була скрізь у повіті. Був час, що на конкурсі хорів читалень „Просвіти" Бережанського повіту, село Рай здобуло перше місце. Посипались тоді запрошення від інших читалень, загостити до них чи з концертом чи театральною виставою. Диригентом цього хору, був Осип Ганачевський, що не жалував ні часу ані труду у вишколі цього хору, вкладаючи туди усе своє знання і завзяття. Не раз літними вечорами із дерев'яного театрального будинку, розносивсь гремучий спів хору: „бо нас у бій благословить — могучий дух Мазепи". Така культурна праця Осипа Ганачевського, не була по нутру польської окупаційної влади, тому дуже його переслідували, засилаючи до польської катівні в Березі Картуській, чи до інших слідчих тюрем. Але він терпів, карався, а до співу та хору повертаючи, далі провадив своє культурне діло.

Драматичний гурток під проводом Осипа Барана і Михайла Юрчишина, Михайла Клецора, Володимира Пришляка, Осипа Ганачевського — давав ось які вистави: „Ох, тай не люби двох". „Украдене щастя". „Учитель" „На перші гулі", „Невольник", „Шельменко деньщик", „Які хворі, такі доктори", „Наталка Полтавка" — і багато ін. Хор давав концерти в пошану Героїв, що впали за волю України, Тараса Шевченка, Івана Франка, давав концерти колядок і щедрівок тощо.

Праця в читальні „Просвіти"

Не відставала у праці над піднесенням культурно-просвітнього рівня села — читальня „Просвіти" Між двома війнами, приміщувалась вона в домі Миколи Юрчишина, пізніше у своєму власному приміщенні, напроти церкви. Зростала також і бібліотека читальні, з якої радо користали читальники і молодь села.

До дуже точних і солідних працівників на просвітянському полі, слід зачислити двох братів Дмитра і Михайла Стебельських. Без них не обійшлася ні одна вистава чи інша імпреза в селі.

Дуже діяльним також і на просвітянському полі був раївський земляк Михайло Клецор. Ще учнем гімназії, згодом студ. універс. він не раз, набравши газет, журналів чи книжок під паху, йшов в напрямі середини села, де схрещувались головні сільські дороги. Там же стояв теж хрест-пам'ятник, поставлений в пошану „Свята знесення панщини 1848 р." Те місце було гейби раївським ринком, і тут збиралися вечорами раївські люди, щоб побалакати і розвідати про сільські а то й світові новинки. Прийшовши на місце, він розвивав газети чи журнали, і всі цікавіші чи важливіші новинки голосно перечитував своїм землякам, що радо слухали і там на нього щовечора чекали. Завдяки такій своїй поведінці, доброї волі, не шкодуючи свого часу для просвічування і виховування своїх односельчан. він таки виконав велику просвітянську роботу, за що раївські люди були йому щиро вдячні.

До таких, що старались закріпити та постійно зміцнювати національну свідомість раївських співгромадян – належав також мґр. прав Осип Танчук, що якийсь час був членом Філії Тов. „Просвіти" в Бережанах. Працювали також і обидва брати Кізими, старший Михайло, колишній учень гімн. і молодший Микола тодішній студ. університету. Вони подібно як колись їхній стрий Дмитро, не жалували свого труду для української справи. Їх сестра Тося Кізимівна, що закінчила торговельну школу у Познані, присвятила багато праці й труду для розбудови місцевої споживчої кооперативи.

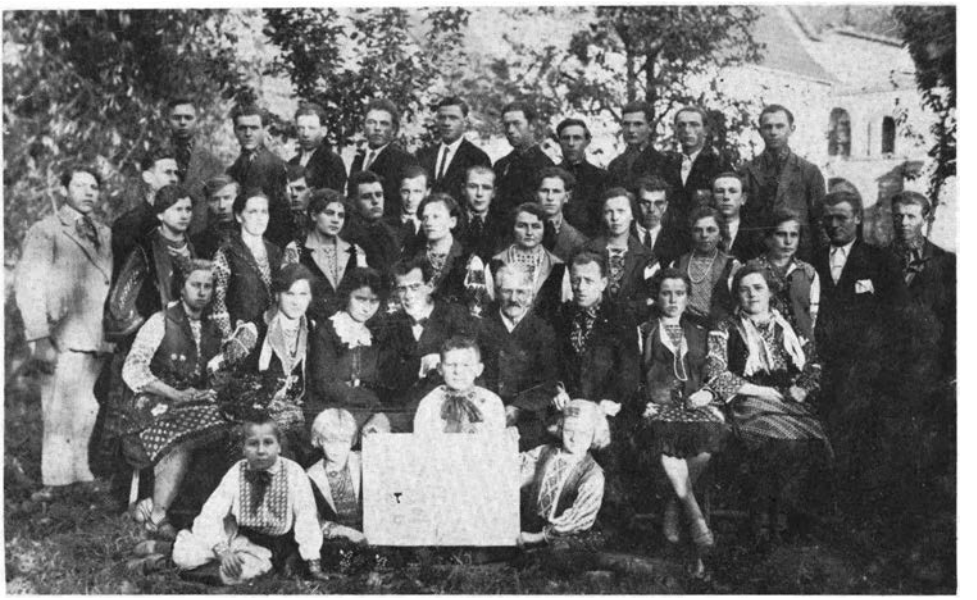

Свято „Рідної Школи" в Раю в 1931 р. Сидять з права 3-й делегат з Бережан дир. Антін Крамарчук, 5-й диригент Осип Ганачевський. Висвітлено „Під Каплицею".

Товариство „Луг" в Раю

Село Рай належало до тих передових українських громад у Бережанському повіті, в яких ще перед першою світовою війною існувало і гарно розвивалось пожежно - гімнастичне товариство „Січ". Після війни польська окупаційна влада, не дозволила на віднову цих товариств в цілій східній Галичині. Кілька років пізніше, вдалось роздобути дозвіл на заснування подібного товариства, але вже під назвою „Луг", що займалося фізичним і спортивним вишколенням молоді, подекуди теж і протипожежною справою. Майже кожної неділі після полудня, луговики і луговички, відбували свої вправи та вишколювалися до виступів на всіляких національних святах, фестинах чи давали показ своєї справности в інших селах. Інструктором в Раю, був студ. Осип Баран та інші. Раївський „Луг" був добре вишколений і здисциплінований, тому на великому здвизі луговиків з усього повіту в Бережанах, в дні 19 вересня 1927-го року, він як почесний відділ мар-

накинути варварську тиранію українському населенню Західньої України. В селі — заляг сум і тривога, люди добре знали, що це приходить смертельний, відвічний ворог України, називаючи себе „визволителем". Рахуючись з новою дійсністю, раївські повстанці, повернулися до дому, але були обережні, надіючись репресій із сторони нового окупанта, бож їхній збройний виступ, мав виключно український, національний характер. Цю небезпеку відвернув від села, новопризначений голова сільської ради Микола Ярема, щиро відданий громаді на тому становищі, який представив справу зовсім в інакшому світлі, і тим заспокоїв на деякий час нових „визволителів". Одержавши відповідний наказ, він роздав панську землю найбіднішим, а на чолі нового заряду колишніх графських лісів, поставив автора цього спогаду.

Микола Ярема, Раївський Земляк, учасник Визвольних змагань 1918-1920 років. Щиро відданий своєму селу, також і тут, визначно причинився до видання „Бережанської Землі".

Будова Народнього Дому в 1939 р.

До заряду лісів в Раю, приналежна була також велика цегельня, що мала все на складі кількадесять тисяч випаленої цегли. Десь з початком другого тижня большевицької окупації, новий голова сільської Ради, Микола Ярема, прибув до нового управителя лісів і почав міркувати, чи і як можна б використати „революційний час" для добра усієї громади. Тоді він і вигадав таке – кажучи: „Ми не маємо в селі порядного Народнього Дому, а у вашому заряді тов. директор, є повна цегельня випаленої цегли. Ось я її заберу і шляхом „революції" — побудую величний Народній Дім в Раю." „Беріть —, і нехай вам Господь допоможе у вашому шляхетному ділі" – відповів управитель. Цього ж таки дня, почали звозити цеглу на терен будови. Зараз наступного дня, зійшлись місцеві мулярі, і під його керівництвом, стали мурувати Народній Дім. Поки настами морози, пізньою осеню 1939 р., мури дому були готові, треба було їх ще прикрити. Станула ця будова на гарній, просторій площі посеред села, що її дарувала вдова по Василю Яремі, вимовивши собі мале помешкання таки в цій будові

Так постав у селі свій Народній Дім, за старанням розумного і доброго громадянина — Миколи Яреми шляхом „революції".

Новий заряд лісів

Нового управителя лісів, покликав до себе районовий секретар партії, і приказав йому прогнати „під три чорти" усю дотеперішню польську лісову службу, та настановити нову. Задача не легка до переведення, не було ж своїх фахівців настільки, щоб можна було усіх давніх замінити, а праця в лісі мусіла бути збережена і далі поступати вперед. З другого боку, звільняючи порядних і чесних поляків-фахівців, міг наразитися на закид українського шовінізму і нетерпимости інших національностей. Із тих причин, він вирішив відкликатися до „народу", хай він про ті справи рішає. Кожне село мало вирішити, чи члени служби на їх теренах мають залишитись, чи відійти геть. В між-часі, треба було перевести зміни у всій централі заряду. Головним книговодом став абсольвент торговельної академії — Павло Гуцал, головним касиром став скарбовий емерит Наум Боднар, а начальником канцелярії мґр. прав О. Танчук. Коли опісля прийшла з декілька сіл вимога замінити дотепер'ішніх лісників, постала нова проблема — звідкіля набрати своїх фахівців для переведення зміни.

Першим лісничим, був іменований дотеперішній гаєвий Осип Середюк, моторний і розумний чоловік з великою практикою, пильний і спосібний працівник, таки родом з Раю. Другим лісничим став абс. гімн. Богдан Снилик. Він передше, був кілька років безплатним практикантом у лісництві, бо поляки не спішилися його авансувати. Третім лісничим призначено також бережанця — студента прав у Львові Ярослава Косановського, що в скорому часі доповнив свої лісові відомості і своє знання лісової господарки, а пізніше зовсім добре давав собі раду в терені. Четвертим лісничим був Т. Фраціян, родом з Буковини.

Десь у січні 1940-го року, головний книговод звернув увагу, що в селі Слободі Золотій проживає інженер-лісник Юрій Добровольський і добре було б попросити його на працю до управи лісів в Раю. Так й зроблено і за короткий час інж. Добровольський обняв становище інженера-лісника в Раю. В той спосіб усі становища в централі були обсаджені, але таки в терені не вдалось обсадити усіх лісництв нашими людьми, обсаджено заледве четверту частину.

Тут вже в справу втрутився НКВД і вирішив справу по своєму. В половині лютого 1940-го року, з народного комісаріяту лісів у Києві, приїхав делеґат на ім'я Ступак, що мав в Раю зорганізувати „Ліс-пром-госп." Він розпорядився, скликати усіх лісників з району для вислухання його лекції про організацію того ліс-пром-госпу та нових метод праці. Управитель доручив усім лісникам на ту нараду чи лекцію обов'язково прибути. Вже підчас самої лекції, він припадком у другій кімнаті підслухав з другого телефонічного апарату розмову Ступака з НКВД-Бережани. Отож НКВД, наказав Ступакові продовжувати лекцію, а через пів години заїдуть вантажні авта з енкаведистами та всіх заарештують для вивозу на Сибір. Почувши таке, він попо-

лотнів з жаху і не знаючи що йому робити, побіг до свого дому. Прийшлось йому опісля вислухати кілька гірких слів від Ступака за самовільне опущення лекції. Таки під час цеї „лекції", заїхали автовози, з яких повиходили озброєні енкаведисти, обступили щільно будинок, опісля відчитали прізвища нещасників з листу присутніх, забрали їх на автовози і вивезли. Сам управитель сидів ні в живих ні мертвих біля Ступака, але на той раз його обминули. Коли вже та „операція" була покінчена, звернувся до нього делеґат Ступак словами: „Товариш Баран — нада організувати нову лісову службу", а цей лише важко зідхнув, бо де ж набрати стільки фахових людей. Але пізніше показалося, що НКВД вивіз на Сибір справді тільки давню службу, а новопризначену оставив в спокою.

Організація лісового господарства

Невдовзі після тих арештів і вивозів, від'їхав Ступак, не зорганізувавши нічого. Потім приїхав присланий головним лісо-управлінням тов. Левенко, для зорганізування ліс-госпу. Для вияснення подаю, що в совєтській системі ліс-госп. вирощує ліс і ним адмініструє. Знова ліспром-госп. займається лише експлуатацією лісового матеріялу, опісля цей терен знову повертає у завідування ліс-госпу для нового заліснення. Почалась нова праця, треба було на вимогу того Левенка нарисувати карту лісів усього заряду, а також і суміжних лісів, що досі до цеї управи не належали, а були приватною власністю дідичів чи лісових спілок. Але тепер, усе було соціялізоване, тобто державна власність. Також головний книговод Павло Гуцал і лісничий інж. Добровольський були перевантажені працею, якою їх обложив Левенко.

Арешти і морди

23. березня 1940 р. пізним вечором НКВД заарештував трьох людей в Раю: автора цих спогадів, що виконував обов'язки управителя лісів в Раю, начальника канцелярії мґра Остапа Танчука і Осипа Ганачевського, кооператора і диригента місцевого раївського хору, кол. учня Бережанської гімназії. Ні один із них, не виконав ніякого злочину супроти нового режиму, але вже те, що хтось був членом „Просвіти", чи якогось іншого українського національного товариства, рішало про те, що він був потенціяльним ворогом „селянсько-робітничої" совєтської держави, і тому треба його або зараз знищити, або вислати десь на Сибір для примірного покарання і „перевиховання", а головно залякати та приборкати місцеве населення. Методи ті знані від п'ятдесяти років, що їх випробовували у Фінляндії, Литві, Лотві, Естонії, східній Україні, опісля Польщі, Румунії, Чехо-Словаччині, Болгарії, Угорщині, Німеччині і Австрії. Застосували їх московські совєтчики, також на усіх західніх українських землях. При заарештуванні Осипа Ганачевського, мачав свої пальці Бережанський жидок-комуніст, Райхштайн. Той жидок, своїми свідченнями Ганачевського дуже обтяжив, мовляв, в дискусії з ним ще за польських часів, він набрав переко-

нання, що Ганачевський ворожо наставлений до совєтів. Це вистачило, щоби засудити Ганачевського на 10 років ув'язнення. Коли він зробив відклик від цього несправедливого, на нічому не спертого присуду, його до часу полагоди відклику, тримали у в'язниці в Бережанах, аж до часу німецько-большевицької баталії. В дні 29 червня 1941 р., в третій день мордів в Бережанській в'язниці, його викликали з камери і від цього часу пропав і слід по нім

Десь у другій половині 1940-го р., підступом заарештовано Володимира Чайківського. Його батьки ще перед першою світовою війною виїжджаючи до Америки на зарібки, залишили його зі старшою сестрою в краю. Вже після цеї в'йни, вони хотіли забрати його до Америки. Йому було тоді може 12 літ життя. Тому, що був малолітній, найшли для нього якогось гейби опікуна, що мав його виправити до Америки. Та опікун дбав лише за себе і таки добре тягнув доляри ніби на полагодження формальностей і на дорогу. Але малолітнього Володимира Чайківського до Америки не пускав, щоб не висохло джерело його прибутків, а тим часом батьки, зовсім неслушно загнівались на сина. Доки ще присилали доляри, він вчився в гімназії у Бережанах та покінчив кілька кляс. Коли ж гроші перестали надходити, він мусів науку перервати, та взятися за працю, бо не було із чого жити. Вивчився механіком від машин до шиття фірми „Сінґер", і при тій же фірмі працював у Бережанах. Він також загинув у в'язниці в Тернополі.

Невдовзі, кривавий ворог знову заарештував чотирьох неповнолітніх молодих юнаків з Раю: Осипа Якимова сина Дмитра і Параскевії, Михайла Пилипова с. Івана і Теклі, Ілька Матуся с. Стефана і Славка Білика с. Михайла і Магди. Усі вони загинули у мордівнях-казаматах північного дикуна, московського большевика. Після них, заарештовано рідну сестру Дмитра Мирона, Тосю Миронівну. Це була дуже мила й гарна дівчина свідома і інтеліґентна патріотка. Як всіх інших, її також замордували бандити з НКВД таки у Бережанській в'язниці з початком німецької офензиви в червні 1941 р. Один смертельний ворог мордує сестру, а другий не кращий, кривавий ґестапівець дещо пізніше пострілом з пістолі — мордує брата на вулицях Києва Дмитра Мирона-Орлика. Траґедія України!

Ще перед початком війни обох недавніх приятелів-союзників, Ґітлера і Сталіна, що ще в місяці серпні 1939 року підносили на Кремлі вгору чарки за вічну гітлерівсько-большевицьку дружбу, виявилось, що в селі діє большевицький розвідчик-доносчик, та продає за ті паршиві рублі своїх сестер і братів-українців, московським ворогам на згубу. Довго шукали, але таки знайшли Федя Кулебу та покарали його смертю за зраду свого народу. Згодом покарали другого, голову сіль-ради Ковбасовського. Вже пізніше, випорпали його пси з-під звалищ каменю у каменоломнях.

Німецька окупація в 1941-му році

З приходом німецьких армій до Галичини, у першій хвилині здавалося, що визнання німцями незалежности України в 1918 р. буде і тепер до певної міри респектоване. Тому уся уціліла від большевицького погрому українсська інтеліґенція, стала організувати уряди і установи. Автор цього спогаду за фахом **лісник** , що мусів скриватися в Станиславівщині перед другим арештом, чудом видіставшись із першого — повернув тепер у рідне село Рай. Він в порозумінні з Дирекцією Лісів у Львові, яку обсадили свої інженери з інж. Андрієм Пясецьким на чолі, перейняв знову заряд лісів в Раю.

У лісах в тому часі запанувала повна анархія. Через тих большевиків. поблизьке населення зненавиділо ті ліси, ті дерева, бо тут заганяли їх до невільничої тяжкої праці що її за-півдарма мусіли виконувати. Ось тепер на власну руку цю кривду вирівнювали очевидно коштом лісу і з величезною його шкодою. Треба було негайно діяти, і завдати собі труду, щоби ту нестерпну ситуацію якось опанувати. Для цього управитель лісів, казав видрукувати відповідну відозву у формі летючки „До населення у сусідстві лісу". У цій відозві був заклик до населення, щоби воно шанувало і не нищило лісу, а зберігало його, як скарб будучої української держави, бо Україна золота не має, а її прийдешню валюту, прийдеться сперти на таких земських скарбах і цінностях, як ліс, збіжжя чи копальні (це були самі початки нім. окупації і все ще здавалось, що прийде час організації української державности).

Тоді таки збільшено чуйність охорони лісу і при помочі лісової служби і громадських рад. поширено ті летючки по-між населенням, що сусідувало з лісом. Цей заклик, таки багато допоміг і населення заперестало розбазарювати ліс. Коли ж ситуацію опановано, можна було приступити до нормальної праці у всіх лісництвах.

Ця українська організація лісів довго не тривала. Через яких 2 місяці, німці включили Східню Галичину до так зв. генерального губернаторства, а до дирекції лісів у Львові, прибув німець — як його називали „форстрат" з кількома тузинами своїх німецьких „форстмайстрів" в зеленкуватих однострояx. Він скликав усіх українських лісників на зібрання до Львова. Тут кожний мусів скласти відповідний звіт-рапорт про стан лісів у своїй окрузі. Відтак, поділив він усю Східню Галичину на так зв. „форставфсіхтсамти" — по нашому надзірні уряди лісів. На чолі тих урядів поставив він своїх — форстмайстрів. В той спосіб зліквідували українську дирекцію лісів у Львові та всіх надлісничих в краю, бо відтепер вони всі стали гейби німецькими урядовцями а над ними німецькі форстмайстри.

В таких зовсім змінених обставинах, автор цього спогаду, не захотів далі працювати у заряді лісів в Раю, а на своє місце запросив інж. лісника Ярослава Ільницького. Він договорився з інж. лісником Дмитром Юрчишином, і вони обидва перебрали увесь заряд лісів в Раю. Через якийсь час прибув до них форстмайстер Кавфман із своїм за-

ступником Цаком. Вони ствердили, що терен заряду лісів в Раю є абсолютно завеликий, щоб його трактувати як одно надлісництво. Тому його поділено на два надлісництва, а лінію поділу творила ріка Золота Липа. Усі ліси на східньому березі ріки — це буде надлісництво Рай-схід, на західньому березі — надлісн. Рай-захід. Заряди обох надлісництв остали в Раю з тим, що схід — обняв інж. Ярослав Ільницький, а захід інж. Дмитро Юрчишин. Їм до помочі прибули ще два укр. інженери-лісники, інж. Олександер Котович і інж. Ісидор Ільницький. Пізніше прибув ще інж. Василь Горбай, а коли його покликали до дивізії „Галичина" на то місце прибув інж. лісник Юрій Добровольський і працював тут аж до другого приходу большевиків в 1944 р.

Зайнявши вдруге Галичину, большевики прилучили село Рай до міста Бережан, забудовуючи прогалину між містом і Раєм, фабриками і будинками. Село тепер вже не Рай, а вулиця як на сміх-наругу... московського письменника Чехова. Ось тобі „УССР", як подають та фальшують московсько-большевицькі вороги.

Сум наляг на гарне колись село Рай. Кажуть, що й соловії заперестали давати свої чудові концерти. Мабуть ждуть-чекають на кращі часи, коли ворог пропаде... і заблисне ясне сонце волі для українського народу.

1). „Словнік Географічни Крулєства Польскєго", Варшава, 1904 р.

2). „Вядомосці о бібліотеце гр. С. Потоцкєго в Раю" — Пшегльонд бібліографічни, Варшава, 1882 р., стор. 299-312.

3). Рід Потоцьких — це давній український рід, що спольщився, покинувши свій релігійний обряд і свою національність. Герб Потоцьких — трираменний, неповний хрест, найкращий свідок тієї правди.

ВОЛОДИМИР ПРИШЛЯК

В дні 5. жовтня 1964 року, в містечку Гілсайд, Н.Дж., помер ненадійно від розриву серця в повній силі віку, один з активніших громадян Бережанщини, сл.п. Володимир Пришляк, член-засновник Комітету ,,Видавництво Бережани", перший заступник голови того ж Комітету і член багатьох українських громадсько-суспільних і політичних товариств та організацій.

Покійний народився 12. жовтня 1908 року в селі Рай, Бережанського повіту. Дитячі й юнацькі роки провів у рідному селі. Тут закінчив народню школу, а середню освіту одержав у державній гімназії в Бережанах.

Ще на шкільній лавці, Покійний Влодко живо цікавився історією України, її героїчним минулим, а передусім недавніми Визвольними Змаганнями українського народу. Вони, хоч і закінчилися невдачею на фронтах, все ж тривали далі в інших ділянках народнього життя. Цю боротьбу продовжали живі ще учасники тих Змагань разом з ідейною молоддю. Познайомившись з ідеологією ОУН, що почала свою широку діяльність у тридцятих роках, юнак Влодко захоплюється нею, вступає в лави цієї організації, працює щиро і віддано, залишаючись вірним її членом аж до своєї передчасної смерти.

Працюючи завідуючим канцелярією адвоката д-ра Володимира Гриневича, Покійний не лише не забув рідного села, але вважав своїм обов'язком працювати далі для нього. Тому включився в його культурно-освітне, економічне і громадсько-політичне життя. Тут, з притаманною йому енергією і великим запалом працював у читальні ,,Просвіти",

в товаристві „Рідна Школа", в кооперативі „Єдність" і руханково-пожежному товаристві „Луг", займаючи в них різні відповідальні пости. Обдарований природою гарним і сильним голосом та добрим слухом, став вартісним і постійним членом мішаного хору при читальні „Просвіти", а маючи теж вроджені акторські здібності, був визначним членом місцевого Аматорського Гуртка.

З приходом большевицької влади, сл. п. Володимир Пришляк залишився в Бережанах, працюючи в різних інституціях. А коли в липні 1941 року, місто стало вільне від большевиків, українці не чекали німецьких постанов чи згоди, вони взяли владу в свої руки. Першим актом української влади, було призначення українського посадника міста Бережан, яким став Володимир Пришляк. Не дивлячись на всілякі формально - адміністраційні зміни, що заходили тоді у Бережанах, виконував ті обов'язки до половини червня 1944 року. Тоді був воєнний, важкий і небезпечний час, із суворими воєнними законами, що сковували кожний крок у починах, загрожуючи карою тюрми, а то й смертю. Однак Покійний умів своїм відважним і розумним поступуванням, давати собі раду з труднощами, які ставила німецька окупаційна влада. Мешканці міста Бережан неодно завдячують Покійному, а передусім зберігають в пам'яті відбудову місцевої української католицької церкви св. Тройці, знищеної під час війни. За відбудову тієї церкви, Покійний одержав письмову подяку від Слуги Божого Митрополита Кир Андрея Шептицького.

Коли в червні 1944 року, большевицька навала вдруге прокочувалась крізь наші західні землі, Володимир Пришляк з родиною залишив рідні сторони і подався на еміграцію. Спинився в горішній Австрії, в містечку Шердінг, біля Лінцу, і в 1948-у році переїхав до ЗСА, та поселився у місті Нюарку, Н.Дж.

На новому місці поселення, Володимир Пришляк включився відразу в громадське і політичне життя своєї громади. Разом зі своїми однодумцями, заснував Відділ ООЧСУ і став членом його проводу; заложив 43-ий Відділ Українського Народного Союзу в Гілсайд, Н.Дж., у якому став працювати як його секретар. Був членом Пласт-Прияту, належав до Виховної Ради СУМА. В Нюарку, був членом місцевого Відділу АБН, Українсько-Американського Республіканського Клюбу та інших організацій. Став членом великої парафії української католицької церкви св. Івана Христителя в Нюарку. Як визначний громадянин міста Бережан, Покійний належав до ініціяторів скликання З'їзду Бережанців в 1955 р. Був членом-засновником Комітету „Видавництво Бережани" і заступником голови того ж Комітету.

Покійний Володимир Пришляк відійшов від нас, залишаючи в наших серцях, великий біль і глибокий жаль. Він був неоціненим співробітником нашого Голови сл.п. д-ра Володимира Бемка, якому допомагав у збиранні матеріялів до пропам'ятної книги „Бережанська Земля", полагоджував кореспонденцію, старався про фінанси та нових спонзорів. Залишився в нашій пам'яті як гарна, шляхетна людина.

стійкого кришталево-чистого характеру, чесна, привітна, послідовна в своїх починах і ділах. Завдяки веселій і бадьорій вдачі, Покійний мав багато приятелів, які любили й шанували його. В родинному житті був зразковим мужем, люблячим батьком, а в громадському — щедрим християнином, прикладним громадянином і палким патріотом.

Похоронено сл.п. Володимира Пришляка на цвинтарі Еверґрін у Гілсайд, Н.Дж., де численні представники українського громадянства, прощали Покійного в останнє, також від рідної Бережанщини. Залишив в глибокому смутку дружину Теодозію і єдину дочку Мирославу, зам. Чайківську.

Вічна Йому пам'ять!

З е м л я к

Сл. п. Тося Миронівна, сестра Дмитра Мирона-Орлика, родом з Раю, загинула в підвалах большевицької тюрми в Бережанах у 1940-1941 рр.

Проф. гімн. Роман Чубатий

СЕЛО РИБНИКИ

Село Рибники розтягається на південь від міста Бережан, у віддалі 9-ох клм. по правій стороні Золотої Липи. Від півночі сусідує зі селом Вільхівцем, знаним з часів побуту Українських Січових Стрільців в 1916 р. і стрілецької пісні „Гей там у Вільхівці", із заходу межує з полями села Мечищова, а з півдня полями села Котова. У віддалі одного клм. на схід , стоїть залізнича станція Потутори, недалеко гори Лисоні, славнозвісної з часів першої світової війни і завзятих кривавих боїв УСС-ів з москалями. На тій станції перетинаються два залізничі шляхи: один переходить крізь село Рибники з Ходорова до Тернополя, другий з Підгаєць крізь Потутори, Бережани до Львова. Кажуть, тепер залізниця з Підгаєць до Львова не діє, бо большевики її розібрали. Біля станції Потутори, стояв урядовий залізничий дім і там поміщався поштовий уряд, станиця поліції, а далі на південь був побудований великий тартак. Село видовжується рівнобіжно до ріки Золотої Липи, у підніжжя гори „Кізя". На цій горі простягалася довга рівнина, яку звали „Дикими Ланами". Поміж горою та станцією, в давніших часах майже вся долина була залита водою. Тому-то й назва села вийшла від перших поселенців, які були риболовцями на ріці Золотій Липі і на великих водяних заливах ріки.

Коли будували залізничу дорогу крізь село Рибники, почали також відводнювати ці заливи, бо тудою треба було покласти насипи під залізничий шлях; тим способом, постали там гарні сіножаті, які й звали за старим звичаєм – стависьками.

Перша світова війна наїнесла Рибникам великої матеріяльної шкоди, а головно рік 1916, коли то велися довгі бої над рікою Золотою Липою під час наступу російських військ на оборонні позиції австрійських, німецьких і турецьких військ (офензива Брусілова). Усе населення мусіло покинути село і податись на захід, головно до повітів Бібрка, Рогатин і Жидачів. Коли воєнні події дещо притихли, почали мешканці села вертатися додому, але замість села – знайшли одне велике румовище ! Мало котра хата була ціла, все інше було зрівнано з землею, заросло бурянами, лишень глибокі ями від гарматніх стрілен, вказували на те страшне пекло, що тут відбувалось. Гора Кізя, поля і сіножаті, були закинуті насипами, окопами, траншеями та могилами упалих у тих боях вояків.

Спочатку Рибничани приміщувались, як хто міг: одні жили у пивницях, ще зовсім не розбитих, другі клали галуззя на останки мурів, накривали їх трощею-шуваром – і так почали спільними силами розбудовувати свої господарства. Треба подивляти працьовитість і запобігливість Рибницьких людей та їхнє прив'язання до рідної землі, коли вони в голоді і холоді без належної помочі, справляли свої ґрунти, засипували тисячі ям і окопів, привертаючи до життя знищене се-

ло, понівечені городи, сади й свої ниви. Великий труд і важка праця лягли тягарем на плечі головно дівчат, жінок і старших нездатних до військової служби чоловіків – вони й започаткували відбудову села.

Крізь село пливуть два потоки, один з Вільхівця, другий з Мечищова; обидва вливаються біля дороги до Бережан в одне русло і пропливши біля пів клм. з'єднуються з водами Золотої Липи.

При дорозі від сторони Бережан, на горбку серед великих, розлогих лип – стояла капличка і хрест, поставлений на пам'ятку знесення панщини в 1848 р. Там щорічно в дні 3 травня за юліянським календарем, були церковні відправи в пошану цього свята, який звали Святом Свободи. Недалеко цього пам'ятника насипано вже в часі 2-ої світової війни, високу символічну могилу в пошану поляглих героїв за волю України.

Село Рибники мало поверх 200 хат – населення приблизно 1300 душ, включаючи сюди й присілок Новогреблю. Селяни займалися хліборобством, ремісництвом, а деякі бджільництвом. Багато молоді працювали в тартаку, мавши невеликий але постійний заробіток. Польська влада старалася в першу чергу давати працю і заробіток місцевим полякам, а що їх багато не було, була примушена приймати на працю також і українців, які ще за австрійських часів були фахівцями, головно на залізниці. Після першої світової війни, всі вже хати були мурувані, дахи накриті дахівкою або бляхою; це завдяки будівельному матеріялові, що його безплатно добували з гори Кізя – як камінь, пісок і опоку.

Населення села було українське, лише кілька родин признавалося до поляків,а кілька родин було мішаних, (так зв. латинники) які вживали виключно української розговірної мови в родині і в селі. Вони мали досить біди від латинського „пробоща" села Котова, що конечно хотів зробити з них поляків, від чого вони як могли – так боронились.

Високо на горі за селом, серед розлогих дерев, стояла мурована церква Введення в храм П. Д. Марії, побудована в 1881 р., відновлена вже по війні. Церква побудована у виді хреста, немов та рідна мати сторожила село і його мешканців – вірних дітей своїх. З гори біля церкви розлягався гарний вид на все село, а також можна було бачити сусідні поля і ниви. Всі будинки приходства, війна понищила, тому о.парохи були примушені замешкати у відбудованих на швидку руку приватних хатах. До парохії належало довгий час село Котів і присілок Новагребля. Перед першою світовою війною, обидва села Рибники і Котів – не йшли одним кроком з українським народом, бо частина населення зачисляла себе до москвофілів і належала до читальні ім. Качковского, що пропаґувала єдність з москалями. Це діялося головно під впливом священиків-москвофілів, що тут були парохами. Останнім таким був о. Іван Габрусевич. Війна та наші Визвольні Змагання, опісля прихід свідомих патріотичних священиків до села на парохію – все те сприяло відродженню правдивого українського патріотичного

О. крил. Василь Танчак.

О. декан Іван Заверуха.

почуття серед населення тих обидвох сіл і тому ще перед 2-гою світовою війною з давніх навиків і блудів – не стало сліду.

Після війни призначено адміністратором парохії о. Василя Танчака, колишнього Бережанського студента гімназії і Бережанського земляка, ревного душпастиря, доброго українського патріота, працьовитого, рухливого і підприємського, який чимало причинився до зміцнення національної свідомости, а також до економічного та культурного піднесення обидвох сіл, і відновлення принищеної воєнними діями церкви. Коли о. В. Танчака призначено парохом села Янчина, Перемишлянського повіту, до Рибник прийшов як парох, о. декан Іван Заверуха. Новий парох, докторант Інсбруцької Теології, для якого церковна влада передбачувала якесь визначніше місце в тій же ієрархії – робила йому часто відповідні пропозиції; але о. І. Заверуха був з натури дуже скромною людиною, а обдарований поетичною вдачею, волів жити й діяти серед селян і для села. Як священик був на висоті свого звання, був знаменитим проповідником відомим в цілій околиці, а мавши великий життєвий досвід, радо служив своєю порадою парохіянам та активним працівникам місцевих товариств, читальні „Просвіти", „Сільського Господаря", гуртка „Рідної Школи", „Самоосвіти", Аматорського театрального гуртка та інших. В часі большевицької окупації був двічі заарештований, в 1939 р. зараз по приході большевиків,

другий раз 1950 р. і тоді присуджено йому 25 років заслання на Сибір лише за те, що не піддався московсько-православному диктатові переходу на лже-православ'я.Вже по смерти кривавого ката Сталіна-Джугашвілі, вдалося йому повернути до Рибник хворим з надірваним здоров'ям, із забороною будь-якої церковно-релігійної відправи. Поворот шанованого і любленого пан-отця, був правдивим тріюмфальним походом парохіян, які супроводжали його від залізничої станції – до села. Проживши ще 6 років у крайньому убозтві, помер о. декан Іван Заверуха 15 грудня 1961 р. і був похований в родинному селі Гадинківцях, Копичинецького повіту. Після його смерти, знайдено значну поетичну спадщину в рукописах, яку забезпечено до кращого часу. Три роки пізніше 16 квітня 1964 р. померла також його дружина Олена, що все своє життя була прихильною дорадницею жіноцтва даного села, та все спішила з допомого хворим та убогим. Ще й сьогодні згадують парохіяни, знайомі та приятелі обоїх п. Заверухів – о. декана і його милу дружину, вони були тими добрими духами, що постійно проводили в життя християнську засаду – усе для ближнього твого, мало або й нічого для себе. Одна подія, що мала місце в його парохії: – бандит з НКВД, витягнувши пістолю, застрілив біля костела в Котові місцевого польського пароха кс. Гаха. О. декан Заверуха не дивився на те, що кс. Гах добре дався в знаки місцевому населенню з політичних причин за польської окупації, він як правдивий християнин і священик, поховав забитого з належною пошаною і всіми церковними відправами. Правдивий слуга Божий.

В селі була 3-клясна народня школа, з українською мовою навчання, хоч польська влада старалась перемінити її на утраквістичну, поміщалася вона у двох мурованих будинках. Учителями було подружжя Юліяна та Ісидор Юськевичі, від закінчення першої світової війни, до відступу большевиків з Галичини за німецько-большевицької війни. Вони обоє добре прислужилися для піднесення національної свідомости та освіти серед селянського шкільного дорасту, їх любили і шанували за простолінійність, ідейність і любов всього рідного. Нащадки монгольських чінґіс-ханів – московські большевики, під час відступу з Тернополя, заарештували сина п. Юськевичів Богдана, який був там лікарем, і від цього часу, пропав слід по ньому. Також пропали й обі доньки Зеня і Дарця, абсольвентки укр. гімназії, активні й діяльні українські патріотки-націоналістки, яких новітня орда замордувала в тернопільській тюрмі, разом із сотнями інших українських патріотів. Їх батьки п. Юськевичі немов ті сироти, опинилися у старечому домі в Німеччині... куди вивезли їх добрі люди.

З поміж вельми заслужених і діяльних в селі осіб, слід згадати проф. А. Мидляка. Після покінчення високих студій, він віддав усі свої сили і своє знання кооперативній ідеї та практичній діяльності на економічному полі. Завдяки проф. Мидлякові, успішно розвинулась кооператива „Відродження"; а також під його вмілим зарядом, діяла успішно й молочарня. З приходів кооперативи і молочарні та при гро-

Відновлена після війни велична церква Введення в храм П.Д. Марії в селі Рибниках.

Зеновія Юськевич студ. унів., загинула в тернопільській большевицькій тюрмі в 1941 р. Батьки її учителювали в селі Рибниках.

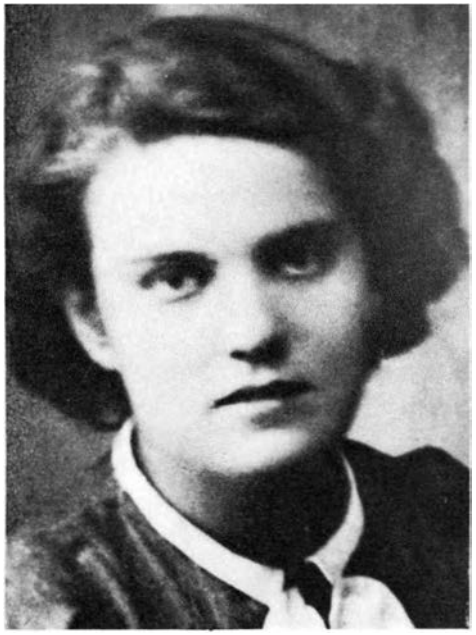

Дарія Юськевич, рідна сестра Зеновії, також загинула там зі сестрою і братом.

Д-р мед. Богдан Юськевич, загинув разом з обидвома сестрами в тернопільській тюрмі з рук енкаведистів у 1941 р.

шевій підтримці всього населення, здвигнено величавий мурований „Народний Дім", в якому примістились усі місцеві організації, там то була велика заля для зборів, концертів і театральних вистав. В часі другої світової війни, проф. Мидляк з дружиною Мартою виїхав на еміґрацію. Спинився спершу у Німеччині, опісля виїхав до ЗСА, де й помер в 1964 р. в місті Нью-Йорку.

Крім хліборобства та ремісництва потрібного для самовистачального домашнього вжитку, місцеве населення, не займалося будь-яким ремеслом дла перепродажі своїх виробів покупцям. Все ж таки треба згадати про невеликий гурт здібних різьбарів, що під керівництвом різьбаря і золотника Прокопа Романишина, вишколювались у тій ділянці мистецтва і з цього гурта вийшло кільканадцять знаних у ширшому світі працівників в ділянці різьби та стилевої інкрустації.

За польської окупації Східньої Галичини, почалося насильне насаджування колоністів-поляків на українські землі. З великих фільварків графа Потоцького, приділено їм великий простір доброї землі, і там таки в короткому часі постала значна оселя-колонія польських зайдів, яких влада всякими засобами й полегшами — попирала. Багато з них, не були ніколи рільниками і зовсім не розумілися на хліборобстві, а приїхали туди шукати наживи, це були новітні зайди-аргонавти, що прибули по золоте руно. Вони, попродавши вози, коні, корови, а вкінці й одержане безплатно поле, поверталися назад у свої сторони з добрими долярами, що їх присилали наші поселенці із ЗСА чи Канади, на купно їхнього рухомого і нерухомого майна. Такі зайди були лише знаряддям насилля окупаційної влади, в той час, як місцеві справдішні рільники-хлібороби все більше відчували „голод" на землю та варстат праці для себе і родини, — вони ж були малоземельними рільниками.

Все ж таки, не дивлячись на ті невідрадні відносини під чужою ворожою займанщиною. молодь села прямувала до науки й освіти, користаючи з різних середніх загально-навчальних чи фахових шкіл в Бережанах, чи інших містах. Вони опісля включалися у працю в шкільництві або в інших громадських організаціях. Молодь піддержувала також культ народньої ноші, яка головно у жіноцтва була стилева, вирізнюючись барвою та багатством вишивок.

В часі першого приходу московських большевиків, а ще більше в часі другого приходу, вивезено багато родин на Сибір, закидуючи їм всілякі „провини", а по правді, щоб населення залякати та знищити їхню духовість, світогляд і національну свідомість. Молодь села розбіглась на всі сторони світа: одні пішли в підпілля як бойовики ОУН, — другі пішли в ряди УПА, ще інші зголосилися добровільно до дивізії „Галичина", інших вивезено під примусом на роботу до Німеччини; тут вони вже й осталися до розвалу гітлерівщини, кінця війни і відси виїхали на еміґрацію до різних країн.

Іван Головка

СЕЛО САРАНЧУКИ

На південний захід від Бережан, над річкою Золотою Липою простягається село Саранчуки. Стара оселя, про яку згадано в документах з 1416 р. (в тому часі вона звалася Шаранчуки). Чотиристаморговий став біля села, охороняв тоді доступ до сусіднього Котова. У селі була папірня, але тепер остався тільки слід по ній, наші ниви мають назву „на паперні". Досить велике село: перед другою світовою війною Саранчуки мали понад 600 господарств. Ділилося село на вісім дільниць, кожна мала свою назву. Частина від залізничної станції в Потуторах аж до церкви – „Бунецький кінець": від церкви дорога в напрямку села Волощини – „Червінський кінець": від церкви в напрямку села Котова – „Заміст-Луг": частину від церкви на цвинтар – „Личакова": біля млина це була – „Надберіг", дальше за церквою – „Циганський кут", а поблизу читальні „Просвіти", по лівому боці ріки „Гавдидівка". Ті назви про щось говорять, але я не знаю їх значення-змісту.

Село пишалося степами, сіножатами, розлогими родючими полями та садами. Хати муровані, з м'якого білого каменю, званого опокою, криті в більшості соломою, деякі бляхою та черепицею. Довкола хат – сади, квітники з соняшниками та пахучими квітами. Незабутнім спогадом залишилися весняні та літні вечори, коли молодь по праці збиралась біля читальні, а село гомоніло сміхом, піснями що перемішувались із шумом вод Золотої Липи і трелями з Божої ласки чутливих співаків-соловейків, що немов-то в замін з молоддю чергувались у співі . . .

Посеред села стояла церква під покровом Воздвиження Чесного Хреста. Побудована неподалеку Золотої Липи, довкола – широка площа, на якій стояла дзвіниця, і там же був вкопаний великий хрест, біля котрого на празник Чесного Хреста відправлялася Богослужба. Далі стояла каплиця та могила Січових Стрільців. Цвинтар громади розгорнувсь на горбі, вище села. Церковна площа була опарканена, наче у вінку розкішних високих лип. Напроти церкви, по другому боці дороги, був мурований кам'яний хрест на спогад знесення панщини, біля якого рік-річно дівчата закінчували свої забави-гагілки. Громадська площа була досить велика, на ній був побудований дім, у якому містилась читальня, споживча кооператива, молочарня та окремий шкільний будинок.

Населення жило головно з хліборобства, але були між ними теж і ремісники: шевці, кравці, ковалі, столярі, боднарі та млинарі. В селі були господарські і промислові млини і люди мали вигоду, а також купці, що торгували збіжжям та мукою. Населення 90% українське. Було заледве кілька родин так зв. латинників, але вони почували себе українцями, їхня розговірна мова була українська. Частина з них лише в часах польської займанщини, почали себе вважати за поляків, та це для користі та можливих „пособій"... У селі було також вісім жидівських родин, які жили з дрібної торгівлі, деякі мали малі господарства, а один жив з бляхарства. Школа в Саранчуках спочатку чотириклясна, однак після вибудування коштом громади нового мурованого шкільного будинку, підвищено до шестиклясної з українською мовою навчання. Управителем школи в тих часах був поляк Н. Малявскі, а учителями пані Плашовецька, Пікулицька й І. Кордубова. Управителя школи, люди шанували, був до людей привітний, також до дітвори, добре говорив українською мовою і старався добре й сумлінно виповняти свої вчительські обов'язки. Учителі також дуже старались за дітвору, щоб її якомога залишилось на все життя як найбільше всякого знання та науки, та щоб знали, що вони ні русскі ані русини — а справжні українці і в назві і в ділах.

Національна свідомість села стояла високо, читальняна бібліотека нараховувала понад 500 книжок, в тому твори Богдана Лепкого, Андрія Чайковського, Івана Франка, велика історія Михайла Грушевського, та твори і Кобзар нашого Пророка — Тараса Шевченка. Була також історія українського війська — видання Івана Тиктора та багато інших важливих книжок. Вечорами в читальні, а особливо взимку, сходились люди на голосне читання — тоді книжками цікавились і старші і молодь. При читальні діяв мішаний хор, засновником його був Петро Климків дяк і громадський писар в одній особі. Згодом, хором проводили Р. Козловський і О. Ваврик. Хор співав у церкві на Богослуженні в неділі і свята, брав участь у концертах-пописах повітових хорів Бережанщини. Діяв також аматорський театральний гурток під керівництвом М. Басаги, Р. Козловського і Д. Горошка. У репертуарі були: „Степовий гість", Боднарівна, Марко проклятий, Невольник, Тарас Бульба, Ой Морозе-Морозеньку, Маруся Богуславка, Отаман Хмара" та інші. Аматорський гурток виїздив з виставами до Котова, Рибник, Потуторів, Лапшина, Волощини, Божикова.

Вся старша молодь гуртувалась в Самоосвітньому гуртку при читальні. Молодші мали окрему організацію, засновником і керівником якої був М. Ковальчук. Діяв також сільсько-господарський гурток, куди належали старша молодь, а теж і підлітки, керівником цього гуртка був С. Буняк. У селі партійництва не було. Але діяла таємна організація УВО — ОУН.

До читальні приходили такі часописи: , Новий Час , Наш Прапор, Народня Справа, Голос Спасителя, Христос наша сила". Довгі літа парохом Саранчуків був о. Омелян Король, добрий священик, та свідо-

О. Омелян Кордуба, довголітній парох села Саранчук.

Парохіяльна церква в селі Саранчуках.

мий громадянин-патріот, один із повітових діячів українського життя. Це був час, коли серед нашого народу жили ще так зв. „тверді русини" або як їх називали „кацапи". О. Омелян Король належав до народовців-українців. Згодом парохом був о. Омелян Кордуба. При церкві були два Братства: старше і молодше, в яких гуртувались побожні миряни села. Покійний о. парох О. Кордуба був членом усіх місцевих товариств, стояв все за своїми парохіянами, обороняючи їх від усяких польських напастей та мужно ділив долю з усіми жителями села. У вересні 1941 р.. о. парох Омелян Кордуба помер; новим парохом став о. Р. Романишин, що був парохом сусіднього села Рибник. В скорому часі парохіяни пізнали і полюбили його за всі душевні прикмети, доброту, спокій та доброзичливість. О. Р. Романишин ще й сьогодні є душпастирем у селі Саранчуках.

Може хтонебудь більше напише про наше село, а я хочу обмежитися до згадки про обряди і звичаї ще з давніх літ, що їх передавано новим поколінням, а які разом, творили історію та культуру села і традицію наших гарних звичаїв та обичаїв, що мають велике значення для кожного народу.

Різдво Христове

Наші церковні обряди належать, по моєму, до найкращих. В день навечір'я Різдва Христового – в кожному господарстві всі поспішались, щоб якнайшвидше впоратись з роботами. Жінки біля печі готували страви, чоловіки дбали, щоб в загороді був лад та приготована паша для худоби. Коли починало смеркатися, а на небі зійшла перша зірка, всі в хаті вмивалися і перебирались в чистий одяг: господар дому, брав двоє старшеньких дітей і в трьох ішли до стодоли. Батько брав в'язанку соломи-дідуха, одна дитина брала сніп пшениці, це звали „бабою", а друга в'язку сіна. Солому батько розстелював по хаті на долівку, ще й поклав на порозі сокиру, щоб зло в хату не входило; сніп пшениці ставили в куті за столом, впихали в нього серп і косу, в'язку сіна стелили на столі, а господиня прикривала його білою скатертю, відтак ставили на стіл хліб, на ньому свічку, клали калачі, кутю. Коли стіл був накритий, батько закликав родину до спільної молитви. По молитві засідала родина до стола, батько засвічував свічку, здоровив усіх та благословив кутю, і родина починала вечеряти. По вечері, усі колядували найстарішу коляду „Бог предвічний народився"... Спільною молитвою закінчувалась вечеря. Потім наймолодший з роду збирав ложки, зв'язував до купи і впихав у сніп пшениці. Де була дівчина-підліток то вона скоренько вибігала на подвір'я, щоб почути, з котрої сторони загавкає собака, – було повір'я, що з тої сторони прийде колись жених і в ту сторону вона вийде заміж... По вечері або ще й перед нею, хтось з родини йшов на цвинтар засвітити свічку на гробі померлих у родині – свічка горіла всю ніч. Хлопці збиралися ходити з вертепом, або зі „звіздою". На другий день свят, ходили зорганізовано колядувати на потреби церкви, на „Рідну Школу", на „Про-

світу" чи що інше. Колядували під вікнами, а по коляді один з колядників „віншував", тобто складав побажання господареві хати:

„Віншують вас нині, ті добрії люди, хай ласка Божа всегда з вами буде,
Кожної днини, кожної години, Бог благословить, біда хай загине.
Все будьте здорові, разом з діточками, хай смутку і горя
не буде між вами.
Худібка і пчілка нехайся ховає, а град, вогонь, туча, хай вас оминає
Хай вам ся родить , жито-пшениця, всякоє збіжжя і всяка пашниця...
Тепер пам'ятаймо, що Христові ми діти —
В однося всі маєм на всегда злучити.
Не будем сваритись, в партії ділитись, а народну славу й
честь хоронити.

Христос Раждається!

— ** —

Новий Рік: Молоді хлопці брали в торбину овес і ходили по хатах засівати, посипали хату вівсом і говорили:

„Сію, вродися жито пшениця, всякоє збіжжя, всяка пашниця,
На той Новий Рік, щоб нам Панбіг зародив ліпше як торік,
Коноплі під стелю, а лен по коліна,
щоб вас хрищених голова не боліла !..."

На Богоявлення – Щедрий Вечір :

Приготовляли так само, як на Святвечір. В навечір'я була в церкві Служба Божа і свячення води. По обіді церковне Братство вкладало в ріку Золоту Липу великий дерев'яний хрест. Там мали відбутися відправа та водосвяття.

В навечірр'я, господар перед вечерею брав свячену воду, кропив нею довкола дім і господарство: жінки брали трохи муки, розрабляли свяченою водою, і мазали над дверима хат, вікнах — хрестики, а в середині хати із стебел дідуха робили маленькі хрестики та приліплювали їх до шиб у вікнах. Опісля, як на святвечір, хтось із родини йшов на цвинтар засвітити свічки на гробах померлих рідних. Потім, засідали до святої вечері, відтак всі щедрували. Коли почали пісню „Щедрий вечір, добрий вечір" — господиня брала ложку куті, чарку води і ставила на вікні — це робила на спогад всіх померлих у родині, відтак спільною молитвою закінчували вечерю. Пізніше, ходили щедрувати жінки й дівчата під кожне вікно, до кожного господарства.

Змодернізована щедрівка :

„А в Києві рано срібні дзвони грали, три князі в поклоні впарі виступали (2 рази приспів)
Виступає перший, святий Володимир, що провадив сонце словами святими (приспів)
Виступає же другий, преславний Мазепа, що прогнав поганців із рідного степу.

Виступає же третий, Симен Петлюра, що спровадив сонце на лани понурі (приспів).

Зажурився Син Божий та Божая Мати, який подарунок тим князям послати (приспів).

Дарують вони їм незламну надію, сповняться бажання та народу мрії..."

Щедрівка дівчат :

„Пішла Марусенька зрана по воду, мала віночок із самих фіялочок.

Зірвалися буйні вітроньки, зняли віночок із фіялочок...(приспів)

Нема кому дати до матінки знати, щоб матінка прийшла віночка шукати.

Матінка прийшла, віночка не знайшла, то був віночок із самих фіялочок.

Нема кому дати до батенька знати, щоб батенько прийшов віночка шукати.

А батенько прийшов, віночка не знайшов, то був віночок із самих фіялочок. (приспів)

Нема кому дати до милого знати, щоб миленький прийшов віночка шукати.

То був віночок із самих фіялочок (приспів)

Миленький прийшов, віночок знайшов, то був миленький, як мед солоденький (приспів).

Щедрівка для хлопців :

Косив Василько яру пшениченьку, бреніла коса коло покоса.

Прийшов до нього батенько його, час Василенька, час додомоньку.

А я зараз прийду, но покоса дійду – покоса дійшов додому не прийшов.

Косив Василенько яру пшениченьку, бреніла коса коло покоса.

Прийшла до нього миленька його, час Василенька, час додомоньку.

А я зараз прийду, но покоса дійду, – покоса дійшов з Марусенькою додому прийшов ..."

Був у нашому селі звичай: хто мав позичену в сусіда якусь річ, то на Різдво чи Йордан ту річ відносив до власника, мовляв, усе має святкувати на своєму власному господарстві. Був ще й інший звичай, що від Різдва до Богоявлення не можна було їсти на подвір'ї, поки господар не покропив подвір'я свяченою водою. На Щедрий Вечір господарі перевертали на подвір'ї сани. Відправи в церкві починалися на Різдво і на Водохрищу раненько вже о 4-тій год. В часі свячення води на ріці, коли священик третій раз благословив воду, випускали голуба. По водосвятті, народ набирав у дзбанки свяченої води та розходився додому. Свята на селі мали милий своєрідний чар, мали свої приємності, свої журби, турботи.

У великий піст – дівчата очі збавляли над вишиванням. Кожна в секреті вишивала це і те, головно блюзки, підтички, але щоб ніхто не бачив, який взірець вишиває. У великодній тиждень – загальні поряд-

ки. Жіноцтво білить хати в середині та знадвору. Мужчини звиваються на подвір'ї, в городі, в саду, бо ж йде весна. У Великодний Четвер жінки печуть паски, баби і подібне. А вже у Велику П'ятницю ніхто не працював. Зранку була Служба Божа і виставлення Плащівниці. Люди йшли до церкви, приступали до Плащівниці, і поцілувавши, христились та відходили на снідання. Давніше були й такі, що як у Великий Четвер пісно вечеряв, то аж на Великдень снідав – починаючи свяченим яйцем. Паски святили у Велику Суботу по обіді. В одній хаті збиралися 5 - 6 чи більше господарів, приносили туди паски, м'ясива та прочії сніди, там приходив о. парох і посвячував.

На Великдень — раненько, перед сходом сонця, була Воскресна утреня. Сонечко сходило, як процесія тричі обходила довкола церкви, – а парохіяни співали „Воскрес Ісус от гроба"... Яка велична пісня – гимн побіди !.. Гомонять дзвони, світ немов відродився, гейби ще кращий як був, всі почували себе іншими, більш шляхетніми, щасливішими, веселими... Кінчаються відправи у церкві – висипались на площу, святково прибрані – спішать до дому на свячене. По сніданні, молодь та старші збирались під церквою: дівчата виводили своїх забав – гагілок, дітвора пильнувала дзвонів – господарі приязно розмовляли про свої справи – гомоніло село мов у вулику... і так до ночі. Ніде так святково не було, не було того відчуття, піднесення духа і віри, як у нас, у нашому народі на селах... Місто – також мало свої відправи у церквах, але не було те, що в селі – місто правдивих свят не знало...

У наших Саранчуках співали таких гагілок :

„Заспівайте, паняночки, веселої гагілочки, хай ся мати утішає (приспів).
Христос з гробу воскресає, хай воскресне, хай прибуде поміж українські люди.
Хай приведе з собою, за рученьку добру долю,
Хай воскреснуть з могил тії, наші Стрільці Січовії..."

— ** —

„Молодій дівчині нема що вірити, нема що вірити,
Дванадцять літ має, вже вміє дурити, вже вміє дурити.
Сімнадцять літ має, вона ся віддає, вона ся віддає,
Її так не буде, як її ся здає, як її ся здає.

Бо в чужої мами треба рано встати, треба рано встати,
Треба рано встати, корови дояти, корови дояти.
Ой вставай невістко, йди подій корови, йди подій корови,
Щось поприганяла до моєї обори, до моєї обори.

Вжем ті подояла, щом поприганяла, щом поприганяла,
Тих не подояла, щом їх тут застала, щом їх тут застала.
Тихо будь невістко, не роздіймай писка, не роздіймай писка,
Бо до твого писка, поливана миска, поливана миска.

Не будеш ми мати, по писку давати, по писку давати,
Було свого сина до мене не слати, до мене не слати.
Було си післати аж до війтової, аж до війтової,
Була б ти привела зо штири корови, зо штири корови,
Зо штири корови, а ялівку п'яту, а ялівку п'яту,
Була бис мала невістку багату, невістку багату..."

— *** —

„Ходила дівчина сім літ та й годину, сім літ та й годину.
Чом ти дівчино ходиш, чом то дівчино блудиш, чом ти
дівчино блудиш ?
Либонь ти дівчино, мого сина любиш, мого сина любиш !

Якбим не любила, тобим не ходила, тобим не ходила,
Я за твоїм сином, бистру річку плила, бистру річку плила.
Бистру річку плила, через зимну воду, через зимну воду,
Не за твоїм сином, но за його вродов, но за його вродов.

На тобі дівчино, коня вороного, коня вороного,
Відчепись від мене та й від мого сина, та й від мого сина !
А я з твоїм конем наніч не поїду, наніч не поїду,
А я з твоїм сином, де схочу там піду, де схочу там піду !.."

У Саранчуках був звичай, закінчувати час забав-гагілок аж в дні 16 травня, коли святково відзначали день знесення панщини – визволення народніх мас від панської залежности. Того дня у селі було справжнє свято. Молодь ставила із зелені брами завжди у формі нашого гербу Тризуба, прикрашувала ту браму вінками, а в церкві правилась Служба Божа. По відправі виходила з церкви процесія, йшла під пам'ятник, там відправляли молебен, а відтак процесія обходила довкола все село. Після закінчення – дівчата виводили востаннє того року великодні забави - гагілки.

В часах між двома війнами, коли наша вужча Батьківщина була під польською окупацією, цей день мав свою історію: того дня вся польська поліція була на ногах, дошукувалась небезпеки для „жечипосполітої" щоб хто небудь не відірвав десь „ченсьць від цалосці" – розкидали поставлені брами в селах, декого й заарештовували ... але село тим не переймалось, бо на черговий рік було те саме !..

У суботу перед Зеленими Святами, господарі замаювали будинки зеленим гіллям липи чи клену, в стріхи всаджували менші гілочки, також довкола хати, а перед порогом – дві великі гілки. Долівки в хатах посипали зеленим шуваром.

Пастухи на пасовиську, плели з квітів вінки, а як вертали додому, закладали віночки коровам на роги.

У неділю зранку була Служба Божа, по обіді церковна процесія обходила поля. Перед походом у поле, процесія затримувалась біля церкви, щоб відправити Панахиду за упалих героїв Січових Стрільців та вояків УГАрмії, потім ішла на цвинтар, його обходила довкола,

знову на гробах поляглих вояків відправлялась Панахида і процесія йшла в поле. Під час походу, хор співав церковні пісні, а малі хлопці увесь час дороги дзвонили дзвіночками. На полях тут і там побожні люди ставили фігурки, переважно кам'яні хрести. Біля кожної фігурки процесія спинялась та тричі їй вклонялась і після молебня — йшли далі. Священик увесь час кропив поля свяченою водою. В поході дівчата рвали колоски пшениці, плели малі віночки, замаювали ними хоругви. В сусідстві є мале село Базниківка, що належало до нашої парохії. Коли процесія доходила до того села, її назустріч виходила процесія з Базниківки, взаємно тричі кланялись — і об'єднані йшли разом у село. На краю Базниківки біля пам'ятника, процесія зупинялась, відслужили молебень і входили в церкву у Базниківці, де також правили молебень. Тут бувала коротка перерва, а відтак процесія з Саранчуків поверталась додому. По вечірні — всі розходились.

На Івана Купала, яке припадало на 7 липня, село також святкувало. Надвечір маїли хату знадвору лопухами та квітами. У селі звали це свято днем „Івана Лопухатого" через ті лопухи. Дехто йшов на відпуст до Бережан, або до манастиря оо. Василіян у Краснопущі.

—*** —

Господарі ніколи не починали жати в понеділок — розпочинали жнивувати в суботу. Як хто нажав перший сніп жита, що найперше доходило, сідав на такого снопа і колядував „Бог Предвічний" ... Дуже святково закінчували жати пшеницю: женці плели вінок, ішли з поля додому співаючи, а вдома вінок передавали господареві в руки, він клав його у хаті за образи, а женцям давав могорич.

Не можна поминути звичаїв нашого села на день св. Андрея. Того дня сходились дівчата в одній хаті, готували різні страви, накривали білою скатертиною стіл та запрошували до себе хлопців. Звичайно подавали борщ, вареники, холодець, — хлопці приносили напої. Після прийняття, починалась забава, ворожби, виливання воску... і так майже до ранку.

— *** —

Весільні звичаї

Гарні були наші весільні звичаї . Коли хлопець думав женитись, посилав старостів до батьків любої йому дівчини, і якщо родичі були згідні, тоді молоді йшли до священика давали на оповідь - оповістку. Молода вбиралася до шлюбу в народній стрій, голова була прикрашена вінком, а її подруги - дружки також були в народніх строях, але без вінків. Молодий звичайно, вбирав темне убрання, але був у вишиваній сорочці. Весілля тривало два дні, в суботу і неділю. Перед весіллям порядкували на господарстві, білили хати, в четвер перед весіллям пекли хліби, калачі та коровай. Посадивши коровай у піч співали:

Гурток дівчат у своїх прегарних вишивках до народніх строїв у селі Саранчуках 1938-го року.

Група активної молоді в селі Саранчуках у 1938 р.

На майдані в селі Саранчуках стоїть хрест, подальше будинок народньої школи.

Молода пара після вінчання в селі Саранчуках.

„Палай п'єцоньку, палай, я давно чекаю, до коровая ся збираю.
Варилисьмо вицю, сіяли пшеницю, по горі по долині,
Щоб було всій родині.
І в лісі, і в ліску вроди Боже, пшеницю на піску,
По горі, по долині, щоби було всій родині.
Ніхто того не вгадає, ніхто того не вгадає,
Що в нашім короваю водиця з Дунаю
Сто яєць з Підгаєць, славний наш короваєць !.."

Окремо до варення запрошувано „варелиху", що в п'ятницю готувала страви на весілля. Молода того дня з дружками ходила до родини, сусідів та приятелів, запрошувала їх на весілля, а вечором дівчата плели вінки, це звалося вінкоплетинами. Молодий з дружбами також запрошував на весілля родину і приятелів. Звичайно форма запросин була: „Просили вас тато й мама і я вас прошу завтра до церкви на Службу Божу і на весілля". Старшим у хаті кланялися і цілували в руку.

При вінкоплетенні співали :

„Вийся віночку, гладко як червоне ябко,
Підем з тобою між люди, за нами славонька буде.
Як ми вінки вили, то горілку пили,
Коли довивали, – по столі розливали!..

Після вінкоплетин, молода частувала дівчат чаркою та закускою, музика пограла до танцю, і дівчата розходились. Перед весіллям молоді сповідалися, та просили священика на обід, насамперед до хати молодої. По обіді вбирали молоду у вінок. Посеред хати клали лавку, застелену білою скатертиною на яку сідала молода: весільні гості співали пісню, щоб молодій розплести косу:

„На дворі теслі тешуть, (2 рази)
А в хаті косу чешуть.
На дворі топірцями,
А в хаті гребінцями."

Косу розплітала сестра, або брат, тоді священик благословив вінок батьків, а мама клала молодій на голову. Молода цілувала руки батьків і йшла в село до ближчих свояків і сусідів. З нею ішли обидві дружки, брали з собою напої, закуску звичайно калач, щоб молода могла частувати. До шлюбу збирались аж по обіді. Перед виходом до шлюбу, весільний староста клав посеред хати застелену лавку, запрошував батьків молодого, щоб сідали та благословили сина до шлюбу. Староста передавав родичам хліб і звертаючись до молодого по-імени, казав йому тричі вклонитися батькам. Молодий вклонявся, цілував родичів руки а вони подавали синові хліб до поцілунку, клали хліб на його голову і благословляли: „Хай тебе сину, Господь Бог благословить на нову дорогу супружого життя !" Потім вони кропили його свяченою водою як виходив з хати, а свахи починали співати:

„Благослови Боже, і отець і мати, до шлюбу виряджати.
Уступіться вороженьки (2 рази) молодій з доріженьки,
Щоб ми не зблудили, молодої не згубили.
А в воротях зілля (2 рази),
Покажіть нам, сусідоньки, в котрій хаті весілля...
Не давайте нам стояти, просіть нас до хати,
Бо ми люди з доріженьки, болять нас ніженьки."

Свахи закінчили – починала грати музика, і так на переміну, доки не заходили до дому молодої. Тут дружки давали свахам китички квітів з барвінком, а мужчинам чіпляли на вилоги блюзи. Молодому чіпляла китицю молода. Старости молодої і молодого, просили батьків молодої благословити і так як в домі молодого, саджали на лавку а батьки хлібом благословляли молоду й молодого, кропили обоїх свяченою водою, і всі виходили до шлюбу. Свахи починали співати:

„Нема ксьондза дома (2 рази),
Поїхав до Львова,
Ключики купувати, молодим шлюб давати."

Після вінчання співали :

„Дякуємо єґомосцеві, як рідному вітцеві,
Не много – взяв одного золотого
Від нашого молодого."

„Вийди матусю против нас, спитайся людей або нас,
Де твоє дитя стояло, під райським вінком шлюб брало."

Співали свахи також і жартівливих пісень :

„Ой Петруню, Петрунечку, що ти си вподобав?
Що й кури не доїли, когут не додзьобав !.."

Коли вже приїхали на подвір'я – свахи приспівували :

„Вийди мамо, подивися, що ми ти привели,
Чи ягницю, чи телицю, чи ту молодицю ? "

Батьки виходили з хати з хлібом – сіллю і вітали повінчаних дітей, мати наливала чарки, подавали молодим, вони лиш надпивали, а решту позад себе виливали. Відтак починався обід. Молодь приходила на весілля у вечорі. Молоду садовили на посаг, дружки запрошували дівчат засідати за стіл. Староста благословляв коровай, молода його розкраювала і передавала дружці, а ця по кусникові давала кожному, хто підходив дарувати молоду, піддружка подавала напій. Перший дарував староста, клав на тарілку гроші, відтак батьки і родина, вкінці приятелі та знайомі. При тому, дівчата співали кожному „Многая літа". Коли кінчали посаг, дівчата співали :

„Зав'яжи дружко дари, то що люди надавали,
Сусіди, знайомі, родина і найменша дитина..."

Дружка зав'язувала у хустину гроші і передавала молодій. По посазі, для дівчат подавали вечерю, потім були танці. У неділю весілля закінчувалось у домі молодого, рано йшли до церкви на Богослу-

рейшло аж через дві пацифікації, в 1930 р. і в 1938 р. Польська поліція, замість стояти на сторожі ладу і порядку, разом з польськими „стшельцами" нищила цілі господарства, валила в хатах печі, розшивала стріхи, перевертала стоги та обороги збіжжя, сіна тощо, мовляв, „шукаємо за оружжям". Били молодих і старих, жінок і дітей, а все для добра „ойчизни"... В кооперативі, в читальні нищили все, що попало їм під руки, без ніякого стиду чи „гонору" поводились як дикі звірі... Та проте, коли в 1938 р. надійшли вістки про створення Карпатської України, село загомоніло — тими вістками жило...

У 1941 р. річкою Золотою Липою — плили нещасні жертви замордованих московсько-большевицькими ордами... Виловлено з ріки 10 чоловіків і одну жінку. Село поховало їх у одній спільній могилі...

З приходом німецьких завойовників, заходили до Саранчуків і ґестапівці. Молодь гнали до „бавдінсту", або вивозили на примусові роботи до Райху. Вони забрали яких 60 односельчан на тяжкі роботи з яких може хто й повернувсь на Батьківщину, чи може виїхав на еміграцію, а може багато з них і пропало в тих тяжких часах загальної другої світової війни...

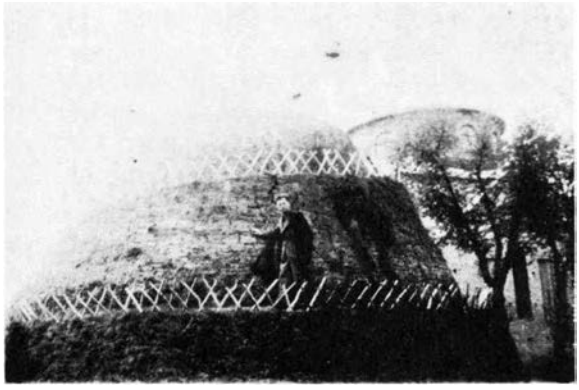

Стрілецька Могила в селі Котові.

Степан Щ у р

СЕЛО НА БЕРЕЖАНЩИНІ В РОКАХ 1920 – 1944

Згадуючи недавнє минуле, хочу в короткому нарисі розповісти про працю нашого хлібороба. Не на ріллі, що була його так би мовити покликанням та давала змогу існувати й виховувати дітей, — а про працю на загально-громадській та національній ниві, його гін до організованости, високий патріотизм та стійкість і витривалість у боротьбі за осягнення накресленої мети. Сам не знаю, яким чином я, син землі, до якої відносився з традиційним пієтизмом опинився на еміграції аж у далекій Америці. Це мабуть тому, що на моїй улюбленій Батьківщині земля стала предметом соціялістичних експериментів. Але не про цей „соціялістичний рай" збираюсь писати, бо він давно обернувся в кукурудзяну „кулешу" совєтських головачів. „Товариш" Хрущов велів садити інтенсивно кукурудзу... значить, буде – кулеша.

Хочу в цьому нарисі віддзеркалити наше українське село в його тихій, але впертій боротьбі за свою землю, за свої права, за свою незалежну державу. Село знало, що ми програли першу битву за державність, але воно знало й було свідоме цього, що війна не закінчена та що вона триває увесь час, хоча без рушниць і гармат, та що її вислід в нашу користь – незаперечний. Тому жителі українського села в Галичині працювали, вчились, підготовлялись, щоб як можна скоріше приспішити той час, в якому сповняться їх задуми, їх сподівання та вкінці заживуть вільними, свобідними господарями на своїй землі.

Після окупації Східньої Галичини поляки зрозуміли, що ті українські землі, можна буде затримати та засвоїти для Польщі лише „плугом". Тому польський уряд виробив так зв. „осадницький плян", за яким треба було розпарцелювати надмірно великі землі польських маґнатів і поселити на них західньо-польський елемент. Справді, у Бережанському повіті було що ділити: лише граф Потоцкі дав під парцеляцію 30 тисяч гектарів орної землі. Були й менші землевласники, як ось у селах Мечищеві, Демні, Гиновичах, Курянах та інш., що також дали по кілька соток га землі під парцеляцію.

У 1921 – 22 рр. до села Котова, що мало 180 родин з 900 душами населення та всього 756 га орної землі. спроваджено 40 родин мазурів та приділено їм 760 га орної землі графа Потоцького. Це був страшний удар для села, бо селянин втратив варстат праці та заробіток із тієї землі, що тепер забрали зайди. Однак ця соціяльна кривда не заломала українського селянина і не було ні одного випадку переходу на ла-

тинський обряд, що евентуально могло б допомогти такому „ново-спеченому" польському патріотові дещо при парцеляції й собі „облизати". Що більше – село відчуло гостру втрату своєї держави, що тривала так коротко, і немов взялося здійснювати знаменний клич Івана Франка:

... „Кажеш, нині інші війни,
Ну то іншу зброю куй,
Ум гостри, насталюй волю!"...

Селянин почав упертий і завзятий похід на господарському, культурно-освітньому, ба навіть військовому полі. Першим кроком у цьому напрямку було відновлення існуючих перед війною товариств. Нелегка була це справа, головно через нестачу приміщень. Бережанщина обабіч Золотої Липи була знищена фронтовими боями. Пригадую тодішню картину сіл: замріяний у садах, оточений лісами Вільхівець, з о. Пилипом Свергуном, добрим проповідником, а напроти в кітловині над Золотою Липою колись стояли села – Потутори та Посухів, видно лише румовища мурованої Потуторської церкви. Далі в трикутнику, що його творить річка Ценівка вливаючись у Золоту Липу – Лиса гора славна Лисоня – місце запеклих боїв УСС з москалями. Там була лінія фронту, що залишила одну руїну.

Польський уряд, зайнятий насаджуванням мазурів-колоністів, та будовою для них „косцюлків", не давав жодної допомоги населенню у відбудові зруйнованого господарства, зате щедро карав: за неприв'язаного пса, за гноївку, що просочувалась десь до рова, за брак прізвища господаря при возі, непобілений пліт, чи яку іншу „славойку". Зрештою, причин, щоб карати зруйнованого війною господаря, було чимало... Село Котів знищила війна до фундаментів. Із села, немов на сміх,цілою осталась лише корчма. Поля переорані стрілецькими ровами, криївками, ямами від гарматніх вибухів, могилами упалих, часто-густо встелене непохованими кістяками вояків та коней. Хліборооб брався до праці на хліб насущний, без господарського реманенту, без тягла навіть без доброго плуга, із спокійною впертістю та без будь-якої підтримки від уряду „демократичної" Польщі: заздрим оком він поглядав на добре відгодованих і всім забезпечених зайдів—колоністів.

Так застав село Котів 1922 рік, коли польський уряд проголосив вибори до сойму. Українське село не признавало польської держави, що правно була тоді лише окупантом, і тому не пішло до виборів. Лише бідаха Василь Хичій довго пам'ятав ті вибори: як мешканець села, призначений владою до виборчої комісії, він і собі не з'явився до виборчого приміщення в день виборів, зате староство наложило на нього грошову кару. Проминули вибори. Тиха й уперта праця нашого села тривала. Швидко люди зміркували, що привезені владою колоністи, як сільські господарі – нездатні. Виявилось, що вони на землі ніколи не працювали, не вміли ані знали що і як, бо були або денними за-

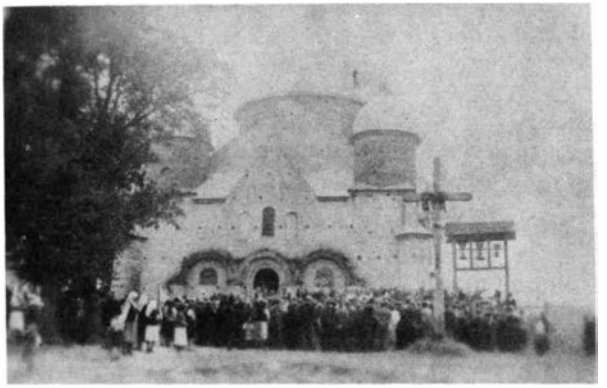

Церква в селі Котові.

Парохіяльна делеґація села Котова, січень 1919 р. Зліва, 2-й Михайло Самарик, Михайло Семенець, Степан Щур, Теодор Новицький, Омелян Мандзій.

рібниками до всього, або фабричними робітниками, а деяких кваліфікація була: служили при війську. Але вони охотно їхали на „креси", коли їм обіцяли добру родючу землю, грошові зачети, кредити та всякі допомоги, матеріял на будову всіх господарських будинків тощо. Чому ж не їхати, коли морґ поля для них коштував у кредит 7 тисяч марок, що й так нічого варті не були, коли на базарі стільки коштувала курка.

Але земля потребує праці, та розумного заплянування, що їм було не під силу, та й жодної не мали охоти товктися по полі, — вкінці треба якось жити. Доки влада виплачувала їм зачети та позички, якось можна було жити, та як перестали впливати „паньствові пособія" стало круто. Почали продавати ще не виплачене ними майно, спершу коні, корови, опісля й поле. Були між ними справжні мистці-продавці, бо продавали навіть те, чого ще й самі не мали. Для прикладу можна навести такий випадок: колоніст мав 18 моргів дуже доброго поля, 3 корови, 2 коні та дріб. Погосподарив три роки, продав коні, а за кіньми 5 моргів поля. Ще через два роки продав дві корови і 5 моргів поля, залишивши собі дійну корову для молока. Сам став паламарем-„косьцєльним" і так крутив рік. Однак паламарство великих прибутків не давало, а продавати вже не було чого, хіба решту поля, хату і останню корову, але тоді й молока не буде! Пізнім вечором зайшов той крутій до корчмаря (він ще був півроку в селі) і запропонував йому на продаж теля. Виторгувавшись, взяв 8 зл. задатку і літру горілки. Коли другого дня корчмар прийшов по теля, наш крутій вже здорово потягнувши жидової горілки, каже: „Прийдеш за дев'ять місяців, бо саме вчора я її водив становити!"... Таки до цього часу він не вичекав, продав хату, решту поля, ту корову — й зник із села...

— ⁂ —

Життя в селі ступнево розвивалося. Відновили читальню „Просвіти", що містилась у хаті Антона Кордяка; першим головою став С. Щур, потім о. Василь Танчак, Василь Манчур, о. Іван Заверуха. Відновився гурток „Сільського Господаря", головою якого увесь час був Степан Щур, а при т-ві активно працювали секції: пасічнича, під керівництвом Івана Бесаги, шовківництва, під наглядом В. Мамчура, та Хліборобський Вишкіл Молоді. Відкрили і сільсько-господарську кооперативу для закупу і збуту: першим головою надзірної ради був Михайло Мидляк, секретарем учитель Микола Зінко, а справником С. Щур. У 1931 р. засновано Союз Українок, головою якого, стала Параскевія Щур.

Польська окупаційна влада, українському населенню ніякої допомоги не давала, навпаки де лише могла, там йому шкодила та карала всякими грошовими карами.

Село привикло до тих покарань і з притаманним хліборобам гумором твердило, що коли б не ті кари, то люди забули б про своїх „опікунів". Щось одначе висіло в повітрі, наснаженому невідомими подіями, – і це всі ми інстинктовно відчували. Ще за Австрії, хлібороб думав про легальні способи піднесення свого господарства та становища. Тепер хлібороб також ясно усвідомив собі, що за його тяжку працю для прохарчування також і тих, що сидять на горі, він має від них адміністраційні грошові покарання, а від тих менших, старостів, комісарів, поліцаїв – лише принижування, крики, лайку та пацифікації. Йому це глибоко запало в серце. А вони – в тому часі подвоїли станиці „паньствової поліції", а таємних та шпигунів, провокаторів та всякої наволочі безліку, а все за його податки та драчки.

Напад поліції і війська на українське село – пацифікація

Радили польські урядовці з табору Пілсудского, що були тоді при владі, який би то дарунок принести для українського села і тих хліборобів, що їх годують, й „нарадили"... ганебної пам'яті пацифікацію українсько-галицьких земель. Майже вся европейська преса рясніла тоді вістками про дику поведінку „демократичної" Польщі на захопленій силою території. В історії людства, крім різні вірменів у Туреччині, мабуть не має прецеденсу, подібного до польської пацифікації. Не можна навіть прирівняти часи Джінґісхана – Золотої Орди, що все таки давала можливі на ті часи права автономії і дозволяла місцеві самоуправи. Важко й нині, на вільній землі відтворити історію тієї ганебної акції. Але для прикладу, наведу кілька зразків того модерного та поступового „засвоєння" зайнятих теренів. У селі Божиків, Підгаєцького повіту, прибув пацифікаційний відділ уланів. Коней залишили не у стайнях, а по стодолах, повних у пожнивний час збіжжя в снопах. Чого не могли досягнути коні, вояки кидали їм під ноги, ось так після тижневого постою, стодоли стали повні гною перемішаного з зерном. Примістившись по хатах, вояки наказували, щоб їм варили та випікали, а старі господарі мали їм чистити коні, та ще – їх побивали. У чималому сусідньому селі Саранчуках, поліція розгромила читальняну бібліотеку і все обладнання, а читальню обернула у в'язницю для заарештованих. Знову в громадській канцелярії, що містилася в другому кінці будинку, таємна поліція при заслонених вікнах, „допитувала" заздалегідь відмічених „проступників" – що ними не були. При арештах, як правило переводився обшук а також нищення хатнього устаткування та харчів. Автор цих спогадів також перейшов крізь те „демократичне пекло", що тривало кілька днів а допити переводив знаний аґент Врубель.

Але пацифікація українського населення дала зовсім інші наслідки, як цього сподівався окупант. Воно ще збільшило своє завзяття, та ще більше, справді масово горнулося до своїх установ і організацій, гартувалось у боротьбі за свої права, а для підірвання фінансових ос-

нов польської „моцарствовости" – розпочало бойкот товарів, що були монополією держави (горілка, тютюн.).

Говорячи про розвиток господарських, суспільно-громадських та культурно-освітніх організацій Бережанщини, треба окремо відзначити величезну, в моральному розумінні провідну діяльність нашої Церкви (це було притаманне для всієї української Галичини), яка відіграла передову ролю в освідомленні та організації села.

Будова церкви

Відразу по насадженні колоністів, поляки почали будувати костели, без огляду на потребу. В селі Котові збудували костел, що мало чим відрізнявся від костела в Бережанах, ще й придумали якийсь спеціяльний відпуст. На такі відпусти з'їжджались майже всі колоністи, добре державою підтикані грішми, але вони з'їжджались не так з великої побожности, як з тої оказії, що буде можна здорово попити. На „Боже" то вони такі дуже щедрі не були, про що загально люди знали, лише собі нічого не жаліли.

Побудова костела за державні гроші з фонду відбудови краю, в селі, в якому від непам'ятних часів не було поляків, стала поштовхом до будови нашої церкви. Створено комітет побудови церкви в складі: Степан Щур – голова, члени – Михайло Мидляк, Антін Луців, Анна Олійник та Гринько Луців. Парохом у селі був тоді повний енергії й запалу до праці о. Василь Танчак. Все, від початку до кінця, робилось виключно власними коштами та силами. Солідарність була така загальна, що й сусідні села: Божиків, (господар Олекса Зінь, тепер в Канаді), Волощина, Саранчуки, Рибники, Потутори, Вільхівець, Літятин і Тростянець – подали значну матеріяльну та моральну допомогу.

До цього часу Богослужби відбувалися в тимчасовій каплиці, що мала вигляд радше стодоли. Знаменні слова сказав парох о. декан Заверуха під час візитації ВПР. Владики Кир Івана Бучка, віддаючи йому традиційно ключі від каплиці: „Оце каплиця, подібна до вертепу, де Христос родився, одначе вірні будують величний храм для слави Бога". Новозбудована церква в селі Котові, своєю архитектурою та чудовому розміщенні, була чи не однією з кращих на всю Бережанщину.

Люди горнулися до церкви, і церковні обходи, як Водохрища, Зелені Свята, свято Свободи чи посвячення плодів у полі – перетворювались у величні національні маніфестації. А вже вершком такої церковної, національно державницької маніфестації в 1938 р. було вкопання і посвячення Володимирівського Хреста на згадку про Хрищення Руси-України. Господар Василь Мидляк подарував гарного 20-метрового дуба, що був викорчуваний з корінням (для міцнішого опертя в землі). Хрест спорядив майстер Антін Островський таки на місці корчування. В день посвячення найповажніші господарі села, навантажили готовий хрест-дуб на 10 пар коліс і самотужки без коней, з

традиційною повагою привезли його до села, подолавши віддаль 2 клм. В той час надійшли процесії з Рибників, Саранчуків, які оточили транспорт хреста, пішли величним походом до ріки Золотої Липи, де тоді посвячено хрест. Величний, майже 2-кілометровий похід, повернув до церкви, біля якої на високому горбі — вкопано хрест. Ця подія дала образ незвичайної віри і єдности народу в боротьбі за традиційні релігійні ідеали та національні права. Здавалось, що ожили картини з історії, з часів сивої давнини наших предків, дух яких вітав над процесією. Транспортований хрест шанобливо оточений церковними Братствами з хоругвами та свічками з дітьми-школярами, хором із священиком на чолі, уявляв собою справді непоборний традиційний символ віри та незламної сили Нації, яка в боротьбі відчула — „хто ми і чиї ми діти"!

Не забуваймо, що буйний розквіт громадсько-суспільної праці на селі був вислідом надлюдської напруги нашого села, дуже зубожілого від війни, пацифікації та „культурної" опіки окупанта. Село не відбудувавши ще власної хати і господарства — вже бралось за будову церкви і школи; сяк-так впорядкувавши власну хату, селянин радо приміщував у ній громадську організацію, читальню, навіть школу. Українське село до кінця безславної польської окупації постійно відчувало гостру нестачу землі і пильно стежило за господарюванням зайдів-колоністів.

— ⁂ —

Колоністи, переважно з фабричних робітників, що ніколи нічого спільного з землею не мали, були чинником політичним, а не господарчим. Величезні дотації уряду, протекція всіх урядових чинників воєвідства, староства та безлічі насаджених польських організацій (за державні гроші), опіка поліцаїв, ксьондзів, повітових управ, народових рад... — все це витворило з колоністів здебільшого паразитного типа в українському селі. У нього виробилась навіть „свідомість", що вже саме його перебування на „кресах" є посвятою, а земля — це лиш додаток до його патріотизму, це свого роду компенсація. Він же серед ворожого оточення несе західню культуру, та виконує „місію дзєйову", що її історія доручила полякам на сході (?!)...

Розуміється само собою, що в безконечність жити такими фантазіями не було можливе, а коли ще й покінчилися державні „підтримки", бо не було вже чого давати, — треба було братися до праці на тому дарованому ґрунті, або забиратись геть. І вони здебільшого вибрали то друге. Почався ступневий відплив колоністів, а землі поволі але певно, переходили до рук своїх правдивих господарів, хліборобів-автохтонів. Випадкові справжні польські хлібороби, залишилися на місці, бо вони знали ціну доброї землі, якої у них на заході не було. Так до 1938 р. зі села Котова виїхали на захід 7 родин, а землю відкупили місцеві хлібороби-українці (понад 150 га). У селі Божикові з

колонії Цєтин, де було 15 колоністів – не залишивсь ні один. Варта пера Гоголя історія спеціяльної колонії „Вонсовічуфка", створеної на фільваркових землях громад Потуторів і Саранчуків, недалеко залізничої станції Потутори. Членами тієї колонії були переважно колишні польські офіцери, які одержали від 100 до 200 морґів кращої в околиці землі. Та до 1938 р. вони майже все випродали що лиш можна було продати і ніби по команді, забрались туди, звідки прибули.

19 вересня 1939 року по полудні, останній у відступі відділ розгромленої польської армії під командою кап. Василевського наближався до села Котова з боку села Базниківки. Хлопці, щоб не допустити відділу в село , розібрали міст на Золотій Липі. Дійшло до перестрілки між відділом та хлопцями, у висліді якої згинув Володимир Засєдко,та було двох ранених у польському відділі. Таки відділу в село не впустили і відділ подався сіножатами в бік Бережан, але під селом Посухів був зустрінутий скорострільним вогнем таки посухівських хлопців і майже цілковито знищений і роззброєний. Так закінчила своє існування погано почата чванькувата Польща, в тій околиці на Бережанщині.

„Щасливе і радісне життя"...

20 вересня 1939 р. прийшов на зміну інший непрошений „опікун" – зі сходу. „Старший брат" на свій лад заопікувався селом: загнав хлібороба - індивідуаліста з крови й кости у колгосп, зробив з нього безвільного та безініціятивного робота, проте не вбив у нього любови до Батьківщини ані пієтизму до рідної землі та віри у Воскресіння власної Держави.

Другого дня після приходу большевиків, відбулися похорони Володимира Засєдка, який згинув в бою з польським військом, а також ховали польського ксьондза Ґаха, якого без суду застрілив на дорозі в селі якийсь політрук. Стріляв невдало, бо після трьох пострілів на віддалі двох метрів – ще стояв на ногах, і добив його інший „визволитель" додатковими двома пострілами...

Большевицьке військо справило гнітюче враження: перемучене (ще не було чим), недоживлене, погано вдягнене і дивно мовчазне. Звичайно з відділу виступав якийсь вояк без відзнак (як виявилось – політрук) і довго говорив про багатства в Совєтському Союзі, про добробут та різні достатки, закінчуючи запевненням, що таки нам буде дуже добре. Але те очікуюче нас добро, видно було на совєтських вояках, що навіть сорочок на собі не мали і носили „ґімнастьорку" на голому тілі...

Село ставилося надзвичайно скептично до тих заяв і не вірило балачкам аґітаторів. Аж ніяк не можна було зрозуміти, чому хліборобові стане добре, коли він віддасть усе в колгосп і сам туди піде на заро-

бітки? Проте всі потайки тішили себе, що чейже так довго тривати не може й не буде. Тим часом завмерли всі товариства в селі, крім кооперативи, що випродувала решту товарів, а нових не було звідки привезти. В Бережанах повно совєтського війська, старшини та політруки швидко викупили майже увесь запас мануфактури і шкіри.

Московсько-большевицькі окупанти перетворили нашу читальню на клюб, а бібліотеку забрали до Бережан для цензури, звідки вже нічого не повернулось. Часто до села приїздив політрук. скликав мітинґ, на який обов'язково мусіли всі приходити. Говорив багато, довго й нудно про „щасливе"та ще й „радісне"життя в Совєтському Союзі, про досягнення в сільському господарстві на колгоспній базі, про мужність армії, про мудрість партії. Мешканці села добре знали приказку „бреши та міру знай" – але тут не було ні міри ані кінця тим московським фантазіям-побрехенькам. Дискусій по таких доповідях, звичайно не бувало, ніхто й не хотів говорити. По таких цілонічних мітинґах, хлібороби розходились мовчки по хатах навіть не дискутуючи між собою вислухані побрехеньки, в які мабуть не вірив і той, хто представляв їм у рожевих кольорах – совєтський рай. Молодь нудьгувала найбільше, бо не мала куди зайти:клюб – це не читальня, де можна було поговорити і відверто подискутувати прочитати свіжі часописи чи випозичити з бібліотеки яку цікаву книжку. Тепер цього всього вже не було, та й треба було оглядатися на всі сторони, чи не підслухує та підглядає присутніх – насланий сексот. Найгірше було для господинь, що не могли нічого купити, що потрібно було для їх хатнього господарства. Хоч всякі політруки та комісари обіцювали золоті гори і запевняли, про великий добробут, великі кількості всякого краму, що ось-ось привезуть в село, нічого не справдилось, а з Бережан люди доносили, що ті обіцяні товари, ті склади, ті заводи в яких повно всякого краму, большевики мають хіба на місяці та інших плянетах, бо самі ж викупили ввесь давній крам. а останок соціялізували, тобто звезли в одно місце, звідки розхапали що лиш годен.

Аж ось після проголошення „добровільної" злуки з Сов. Союзом, привезено до кооперативи досить горілки (погано дестильованої) „шпічки"-сірники та кільканадцять метрів поганого полотна, це й все ! Зате у кожному селі політруки старалися насадити свого сексота, щоби їм доносив про все, що діється в селі, чи не був хто чужий в селі, де ночував, з ким зійшовсь, – словом про всі навіть малі дрібниці. Крім цього, село мало присланого з району партійця, офіційного опікуна, який мав надзір над селом та його життям. Культурний край перетворився у якісь Аракчеєвського типу військові поселення з суворим календарем життя, встановленим партією і владою. На залізничій станції в Потуторах з'явились товарні вагони – „теплушки" із задротованими вікнами та коминками на дахах. Довколишні люди з цікавістю придивлялися до них, міркуючи, яке призначення цих вагонів? Дуже скоро довідались, що в них вивозили на північ, на Сибір та інші Казахстани „неблагонадійних врагов народа". Перший такий чималий

транспорт-вивіз, складався з польських колоністів та багатших або свідоміших хліборобів-українців. За нецілих два роки окупації село побачило повну картину „щасливого й радісного" життя, в якому не було місця для особистої ініціятиви, для вільної думки і слова.

Спочатку большевики погоджувались на певну автономію села. Тоді мене обрали війтом збірної громади в Потуторах, секретарем став Роман Романишин з Рибник (тепер в ЗСА). Незабаром я перейшов працювати до районової ветеринарної лікарні, де працював до кінця цього режиму.

Чергові „визволителі" – німці

Люди чомусь то надіялись, що з приходом німців матимемо змогу відновити свою Державу. Був же заключений свого часу Берестейський мир між Центральними Державами та Україною, і той договір був німцями ратифікований. В перших днях німецько-совєтського воєнного зудару, по радіо було повідомлено про відновлення Української Держави – але без офіційних потверджень з боку німецького командування. Проте, здавалось, що все таки легше дихнеться без комуністів, і тому, українська громада кинулась до праці. По селах на власну руку відбулися вибори сільських війтів, а в Бережанах створено своє староство з усіма референтурами. Старостою став д-р Франц Бабяк, шкільництвом керували: проф. Г. Бобяк, Брунець, повітовим лікарем був д-р Володимир Лаврівський, бурмістром Бережан став В. Пришляк, поліцію очолив Королишин, земельний відділ – С. Щур, секретаріят – В. Гутор, окружними аґрономами були – інж. В. Брилинський та Веселовський; За тваринництво відповідав – інж. М. Тицький, секретарем став Стеткевич.

Усі колгоспи в повіті, яких вже було 11 – самоліквідувались. Залишено лише один великий маєток у Курянах для потреб держави. Життя хоч і не без труднощів, поволі налагоджувалось, але відчувався в містах гострий нестаток харчових продуктів, а село виснажене совєтськими „хлібозаготовками" також не мало надвижки харчів. Військові дії знищили до 20% збіжжя в полі; близько 15% землі (колоністів) лежало облогом. Щоб хоч трохи полегшити становище, продавали в місті більшу кількість ярини.

Коли прийшла німецька цивільна влада, то все урядування було спрямоване на те, щоб якнайменше дати, але якнайбільше взяти. Розміри контингентів-достав та вимаганої робочої людської сили до Німеччини були руїнницькими для належного обробітку та ведення пристойного, раціонального сільського господарства. Але нові окупанти не звертали на це уваги.

Заходами президента хліборобської палати у Львові, д-ра інж. Євгена Храпливого, допущено до діяльности товариство „Сільський Господар". Ця установа за німецької окупації здійснила здається найбільш реальні заходи в напрямку зрівноваження сільського господарства. Го-

ловою філії, що діяльністю охопила також Підгаєцький та Рогатинський повіт, став Степан Щур, секретарем – Андрій Мороз.

Першим заходом т-ва була організація сільс.-господарських курсів, на яких вишколено понад три сотні молоді, як передовиків Хліборобського Вишколу Молоді. Відбуття курсу давало слухачеві право бути інструктором у селі і оберігало його від вивозу на роботи. Це т-во тісно співпрацювало із земельним відділом, і та праця дала певні позитивні, реальні наслідки. Створено багато секцій з відповідними інструкторами: пасічництва – інж. Долинський, шовкопрядства , птахівництва, зразкових господарств і інш.

Поволі німецький Райх почав під ударами противника здригатись до самого Берліна. Большевики, завдяки вигідній кон'юнктурі та великій допомозі Америки, розпочали потужний протинаступ. Німці проголосили організацію дивізії „Галичина". Багато людей, хоча й бачили недалекий розгром Райху, вирішили йти до дивізії: ситуація вимагала мати бодай якусь вишколену українську військову одиницю на всякий випадок, бо в тих вовчих часах таки треба було мати зброю ще й добру. Село поставилося до справи організації дивізії з недовір'ям: посилали тільки довірених людей, щоби одержали потрібний вишкіл, повернулись назад і зайняли командні місця в Українській Повстанській Армії. Це передбачення і пляни виявилися вірними, бо дійсно багато вояків дивізії доповнили лави УПА.

Розвал гітлерівської „Великої Німеччини" та створеної „Нової Европи" – наближався. Українські установи й одиниці, котрі мали змогу виїхати, вибирались на захід, під альянтські бомби, щоб зберегти бодай деякі скарби нашого національного життя та щоб вільно сказати на заході про справжній стан справи. Може вірніше буде, коли скажу, – ми війни не програли. Ми лише відступили в глибоке світове запілля і маємо ладитися до нового сильного наступу на нашого смертельного ворога – московського комуніста, бо нашою кінцевою метою повсяк час є і буде: Українська Самостійна Соборна Держава !...

Степан Слобідський

ЗОЛОТА СЛОБОДА

Село Золота Слобода розташоване в долині. Крізь нього тече потік Тудинка, що випливає із сусіднього села Вікторівки і пливе через Золоту Слободу, Росоховатець і між селами Іщків та Семиківці – вливається у річку Стрипу. Перед першою світовою війною до села належали також Плоска і Тригубова, невеликі фільварки, що були частиною великого фільварку в Золотій Слободі (разом ті фільварки мали біля 3.000 морґів орного поля). Лісів, ріки, озера чи ставу село не має. Селянської землі було близько 2.800 морґів,, так що колишня територія Золотої Слободи становила яких 6.000 морґів. Вже за Польщі фільварки Плоску і Тригубову сколонізовано мазурами і Тригубову приділено адміністративно до міста Козови, а Плоску спочатку до Золотої Слободи, коли ж у 1934 р. постали так зв. ,,збірні громади'', обидві колонії ,,усамостійнились'' і як окремі громади належали до збірної громади Козови, куди належала Золота Слобода й інші села, разом 13 громад.

Постало наше село кілька сотень років тому. Про це свідчить церковна книжка ,,Трійодь''. На її маргінесі священик, чи якийсь грамотний, вмістив таку записку: ,,Сію книгу Трійодь купи раба Божа Параскевія (прізвище нечітке) зі своїм сином Михайлом за п'ятдесять поль. золотих Року Божого 1649 од татарина, за войни Хмельницького з ляхами і одда її во Храм Господень во граді Слободі''. Дальше йдуть закляття, більше-менш такого змісту: хто посмівби присвоїти собі ту книгу, той нехай буде проклят, анатема і т. д. Була друга церковна книга, не пам'ятаю назви, з такою приблизно нотаткою на березі сторінки: ,,Року Божого 17.. (здається 1736) була дуже завальна зима, бо о. Василій відморозив ноги, як їхав з весілля''. Старі люди розповідали, що Слобода була давно містом, яке називалося ,,Краснопіль'', а згодом перейменувалось на ,,град Слобода'', який тягнувся вздовж потока Тудинка. Оповідали також, що на тому терені виорювали стару зброю, каміння, давню цеглу тощо. В північно-західньому напрямі від Золотої Слободи лежить с. Теофіпілька, що полями межує зі Слободою. Одначе мешканці довколишніх сіл вперто називають Теофіпільку ,,Краснопількою''. Можливо, що колишній ,,Краснопіль'', а відтак Слобода сягали ген аж по терен нинішньої Теофіпільки, чи як називають Краснопільки. Одне певне, що Слобода існує кілька сот років. Виринає питання, звідки взялася назва ,,Золота''?

Приблизно в 1935 р. чи 1936 р. я був на сесії солтисів, скликаній Бережанським старостою. Він заглядаючи у свій нотатник, питав представників громад, звідки походить назва їх громад? Пригадую, що солтис із громади Криве говорив, що назва села „Криве" походить від першого поселенця-знахаря, кривого на ногу, що поселився в лісі, збирав лічничі зела та лікував довколишніх людей. Хворі, йдучи до нього, говорили коротко, що „йдуть, чи їдуть до „кривого". Ось так з часом пішла назва села Криве. Той самий солтис розповів, що чув від старих людей переказ, ніби за панщини в Слободі жив лепський дідич. Своїх панщизняників він трактував дуже полюдяному, не знущався, дбав про них і через це не тільки Слободяни, але й довколишні селяни старалися жити під владою того доброго пана. Тому люди й додали до назви Слобода означення „золота". Це стверджували в селі старі люди. Обом сторонам це виходило на користь, людям і панові. Люди краще працювали, а дідич старався з людьми жити в згоді, ходив до місцевої церкви, прикрашував її. Досі стоїть там стара мурована дзвіниця, рідкісного стилю, на ній вириті ініціяли: „Року Божого 1822 Д. Ц." Оповідали старі, що ту дзвіницю та огорожу навколо церкви, біля півметра височини мур, поставив дідич Домінік Ціховскі. В селі перед другою світовою війною була мурована церква, перед нею на тому місці стояла старенька дерев'яна церква, а довкола неї, аж до згаданого обмурування, був цвинтар. На мурованій церкві під час другої світ. війни, був знищений дах артилерійським обстрілом в 1944 р. Як мурували ту церкву десь у 1897 або 1898 р., то копаючи рови для фундаментів, вириті кістки перенесено на цвинтар, званим „За горою". Ґрунт відступив мабуть той самий дідич, або хтось із його роду. На початку нашого століття цвинтар поширено у північному напрямі. Коли большевики тимчасово проникли в Галичину в 1920 р., тодішній голова села Йосиф Пастух, чоловік небагатий але дуже чесний, на власну руку приділив до цвинтаря біля одного гектара землі з фільварку. Та ось повернулась польська влада після відомого „цуду над Віслою"; бідолаха Пастух мусів відпокутувати свій вчинок; його били, над ним знущались. Але власники лану жиди були поставлені перед доконаним фактом. Кілька покійників уже взяли „в посідання" той прилучений до цвинтаря ґрунт.

Школа і освіта

Чи була в нашому селі якась школа за часів польської королівщини? – не відомо. Знаємо що інше: після розбору королівської Польщі 1772 р. Галицьку землю прилучено до Австрії, а з нею і наше село. Я знаю, що австрійський уряд прихильно ставився до освіти народніх мас, наказав закладати по селах парохіяльні школи. Вже 1818 р. була парохіяльна школа в Слободі. Вчив дяковчитель. Оскільки шкільних будинків не було, то дяк учив у своїй хаті. Візитатор школи в 1827 р. писав про Золоту Слободу так: „Провадить школу в селі дяковчитель

Василь Домбровський вдоволяючо. Користали з науки 55 хлопців і 45 дівчат". Мій батько (народження 1850 р.) і кілька його ровесників та й старших ходили до сільської школи, цікавилися книжками.

1890 року в селі була заснована читальня „ім. Качковського", а згодом читальня т-ва „Просвіти". Хоча до 1860 р. не існувало обов'язкове навчання, однак мешканці Слободи заохочували до навчання своїх дітей. В 1900 р. записав мене батько до школи. Вона містилась у двірському будинку; в одній стороні була кляса, а через сіни мешкав економ чи двірський робітник. Власником двору був тоді жид Том.

У 1901 р. чи 1902 р. збудовано шкільний будинок з двома більшими клясами, та мешканням для управителя школи. Треба зазначити, що до цього причинився найбільше начальник громади Павло Мандзій — наскрізь чесна, грамотна, скромна людина. Завдяки його заходам, збудували також нову церкву та парохіяльний дім. Він зробив для села дуже багато, користувавсь загально пошаною, а слави для себе не бажав. В половині 19 сторіччя парохом був о. Борусевич, в кінці 19 і на початку 20 сторіччя – о. Гавриїл Медицький. За нього засновано „Церковний склеп" мішаних товарів, що його добрі люди „розібрали" на борг. У 1904 р. став парохом о. Михайло Горбачевський, совісний і незвичайно енергійний. Він належав до староруської партії, читав „Прикарпатську Русь" але не перечив, коли його дружина, Марія, пренумерувала для себе „Діло" й „Нове Слово". З його почину в 1908 р. постала кооператива „Сила", що гарно розвивалась, але через нестачу фахових сил і контрольних органів, не могла втриматися так, як давніше „Церковний склеп" і самоліквідувалась. Про о. М. Горбачевського та його дружину Марію, як і про дітей Мирона та Софію, замужню за адвокатом д-ром Бриковичем з Тернополя, до наших часів згадують добрим словом усі Слободяни. Це була зразкова священича родина: о. Горбачевський працював у всіх українських національних організаціях. Воєнні вітри розвіяли ту родину по всьому світі; отець парох помер 1912 року, похований в Слободі; син Мирон помер в Україні на тиф (служив при УГАрмії), похований в околиці Кам'янця Подільського, Софія з мамою померли і поховані в Нью-Йорку, а зять, д-р Брикович помер у котромусь таборі біженців у Німеччині. Нехай цих кілька слів доброї згадки ляжуть квітами на їх могилах, як вислів вдячности та пошани від нас усіх, Слободян. Земля їм пером! Незадовго по смерти о. Горбачевського парохом став о. Пик, але потім виїхав до Америки. У 1913 — 1917 рр. парохом був о. Орест Дурбак, а по нім о. Роман Добровольський, слабого здоров'я, тому часто його заступав наш односельчанин. о. Володимир Шанайда син нашого дяка , активного громадянина, диригента хору та духової оркестри в Слободі — Петра Шанайди. По смерти о. Добровольського у 1942 р. парохом став о. Володимир Шанайда. Він був у селі загально шанованим, активно працював у місцевих товариствах, мав веселу вдачу. Однак воєнні переживання, переслідування, навіть загроза смерти підко-

сили його здоров'я – помер 18 квітня 1963 р.

В переказах батьків про учителів у селі, згадували учителя Ференца. Мабуть він був вислуженим підстаршиною при цісарському війську. Ференц суворо відносився до учнів. Його єдиним переконлимим „посібником" у педагогічній праці був міцний бук, чи палиця, бо мовляв, „наука не йде до голови без бука". Батьки згадували, як то малі „ученики - мученики" за малі провини мусіли каратись голими колінами на гречаному зерні. Після Ференца вчителював Антін Літинський, потім його зять Іван Рижевський, який працював аж до своєї смерти, до 1929 р. Після нього управителем школи був Микола Зінко. З приходом большевиків у 1939 р. управителькою школи стала Марія Гуцал (зам. Коваль), з якою співпрацювали: Ірина Кічаківна (зам. Абрагамовська), Степан Гуцал, Петро Нагайло. То була семиклясна школа - семирічка, так зв. „неповносередня". За німців у 1941 р. вона далі обернулась у „двоклясну школу".

З усіх згаданих учителів найбільше проявив себе Іван Рижевський. Він працював не тільки в українських місцевих товариствах та установах, але був одним із засновників каси „Райфайзена" в селі, спонукував батьків, щоб посилали здібних дітей до гімназії та учительської семінарії. Перед приходом Рижевського, в селі був єдиний учень Кіналь, що закінчив гімназію і став священиком. З приходом Рижевського і кол. австрійського жандарма на пенсії Тимотея Старуха, почалася для Слободи нова ера на освітньому та політичному полі. До гімназії пішли: Михайло Західний (згодом адвокат у Бережанах), Захар Орун (як священик, виїхав до Америки), Петро Орун, Павло Головатий, Мирон Горбачевський, Володимир Гуцал, Павло Гуцал, Микола Старух (священик в Америці); до учительської семінарії пішли: Марія Гуцалівна, Анна Возьна, Андрій Мандзій, Степан Гуцал. Завдяки спонуці Рижевського, вже перед першою світовою війною чимало селянських дітей пішло до шкіл. По війні пішло ще більше дітей до середніх шкіл, гімназій, учительських семінарів, торговельних шкіл – було приблизно 200 учнів у школах різного типу, а Золота Слобода нараховувала тоді яких 2.000 мешканців.

Не знаю, хто був засновником читальні „ім. Качковського", але вона якийсь час була діяльною. З приходом до Слободи Тимотея Старуха, було закладено читальню „Просвіти"; її першим головою став Т. Старух. Пригадую, що належали до неї Тома Гуцал (довголітній писар), Семко Решніцький, також довголітній бібліотекар, Лев Процишин – скарбник, Петро Шанайда – дириґент хору, а між членами були: Григорій та Іван Гуцали, Микола Орун, Ілько Орун, Юрко і Лавро Гадачі, Федько Завадівський, Дмитро Меленчук (старший) і Дмитро Меленчук (молодший), Олекса Кіналь, Андрій Бонковський, Кирило Криса, Василь Кіналь, Ілько Костів, Максим Гайдук, Пилип та Ілярій Будники, Гринько Богай, Лев Васильківський, Данило Мандзій, Михайло Кіналь, Іван Корпак, Федько Ткач, Йосиф Ковалів, Данило

Головатий, Павло Чух та інші. Читальняна домівка мала пристанок у Миколи Оруна, Льва Процишина, Степана Франкевича й інш. На сходинах членів відбувалось голосне читання газет і книжок.

Перша вистава аматорів-читальників звалася „Свято Миколая." Молодь зорганізувала руханково-пожежне товариство „Сокіл", під проводом Михайла Гуцала, Ілярія Кіналя, Ілярія Будника. Згодом при читальні постав активний аматорський гурток під керівництвом дир. школи І. Рижевського. Виставу „Тимко капраль" вперше показували в 1905 р. у сінях старої корчми. До читальні горнулись дедалі більше громадян. Почали цікавитися і виборами до повітової ради, чи до сойму. Старух організував у селі і в повіті передвиборчі віча. Дехто з селян, як Василь Кіналь, Кирило Криса, Томко Гуцал, Павло Чух та інш. брали активну участь у передвиборчому русі. Життя кипіло. Це був час боротьби за права українського народу. Загинув Каганець, впав у відплату від кулі Мирослава Січинського, намісник граф А. Потоцкі у Львові; в боротьбі за український університет у Львові, загинув від польської кулі студент Адам Коцко; сотні університетської молоді демонстративно голодують у львівській тюрмі; лунає бойова пісня „Ми гайдамаки", що нею захоплюються і старі і молоді... Патріотичне піднесення... зацікавлення національним питанням зростає. Люди купують книжки, газети, у читальні не вистачає газет. У селі є вже передплатники, найбільше газети „Свобода", „Нове Слово", дехто купував і „Громадський Голос". Під проводом Т. Старуха здійснено в селі два великі рільничі страйки проти фільварку. Дідич спровадив військо, яке квартирувало на фільварку. Старух рішуче обороняв фільварочну службу та робітників. До того часу фільварок платив у жнива 15-тий сніп, але після страйку мусів платити 8-ий. У 1908 р. закладено кооперативу „Сила", в якій були дуже діяльними дир. Рижевський, о. Горбачевський, Ілько Костів, Петро Шанайда, Лев Васильківський, Григорій і Тома Гуцали та інші. Старух організує „Комітет будови читальні"; як начальник громади, здійснює громадську ухвалу, на основі якої старшина читальні „Просвіта" купила площу в громади під будову читальняного дому, здається за 5 корон. Старух був тоді вибраний послом до австрійського парляменту у Відні. Його заступником у громаді був Василь Кіналь, і він взявся за будівництво: організував виріб цегли, так зв. сирівки, придбав камінь, пісок, вапно та будівельний матеріял, взяв позику в „Щадниці" в Перемишлі даючи особисту поруку. 1909 р. будову було закінчено. Стояв дім, довжиною в 22 метри, шириною в 9 м., театральною залею, приміщенням для громадської канцелярії, для каси „Райфайзена" з приміщенням для читальняної крамниці з магазинами. Крамницю винаймав тоді Андрій Бонковський. Посла Старуха про усе інформовано, що діється в громаді, він давав поради і вказівки. Каса „Райфайзена" стала справжнім добродійством для села, і тому гарно розвивалася до часу першої світової війни, що знищила розпочате діло. Душею каси був

Село Слобода Золота, вид на частину села „Зашипітку".

Доріст при чит. „Просвіти" в Слободі Золотій у 1937 р.

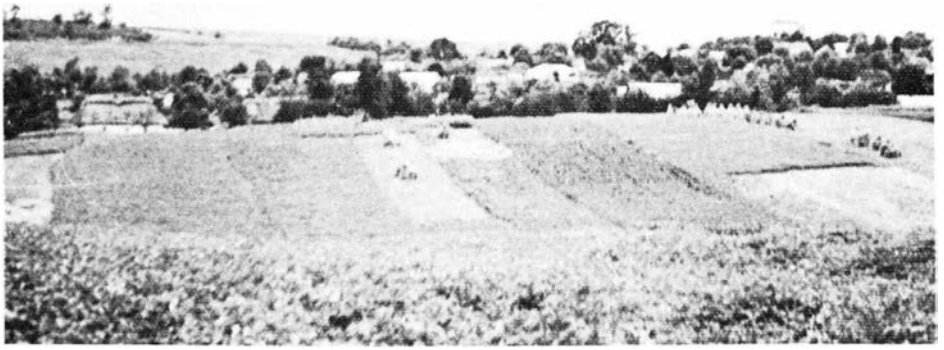

Частина села Слободи Золотої. Вид на поля у жнивний час.

Родина пароха Слободи Золотої о. Романа Добровольського перед парохіяльною церквою.

Під час німецько-большевицької війни в 1941 р. знищено церкву, приходство, частину села, сади, поля воєнними діями.

Дім чит. „Просвіти" в Слободі Золотій, де відбувалися вистави, концерти, відчити та поміщалась бібліотека.

Тома Гуцал, з ним успішно співпрацювали дир. Рижевський, Ілько Костів та ін.; головою надзірної ради був посол Т. Старух.

Болячкою в селі була корчма, через яку не один господар став жебраком. Вже за пароха о. Медицького ведено акцію проти пиятики, на проповіді в церкві отець закликав до тверезости, відбирав присяги щоб не пили горілки тощо. На згадку про ті заходи, був поставлений на громадському майдані залізний хрест із зазначенням – 1871 рік. На тому місці побудовано 1909 р. читальняний дім, а хрест перенесли на парохіяльний город, що стояв ще до другого приходу большевиків. Корчмарем був Янкель Ліппе, мав корчму і торгівлю мішаним крамом та продаж тютюну, чи як тоді казали – трафіку. Мав він і своїх прихильників, найбільше таких, що за ковнір не виливали. Коли ж заклики з церковного амвону, ані навіть присяги стримуватись від пиття малощо допомагали, довелося вдатись до суворіших заходів. Проголошено бойкот корчми в селі. Цю акцію вели дир. Рижевський, о. парох Горбачевський, Василь Кіналь заступник начальника громади, та Кирило Криса. Біля корчми поставлено будку з дощок, і там Кирило Криса продавав горілку в пляшках. Для налогових пияків це не було зручною справою, бо найменша пляшка містила в собі 1/4 літра, та й куплену горілку треба було випити або на дворі або десь у хаті, бо у будці було заборонено. Знова йти з нею до хати – теж небезпечно, баба з кочергою ждала...Дехто ,,хитрував" – заходив до корчми задніми дверима і там вже собі не жалували... Налогові пияки, що й сором погубили, заходили таки серед білого дня. Корчмар мав мало гостей, але міг ще втриматись. Щоб засоромити впертих пияків, о. парох стояв з ранку до полудня на своєму городі, звідки виразно бачив вхід до корчми, знову ж по полудні дир. Рижевський мав ,,стійку" на шкільному городі. Так то, увесь Божий день ніхто не міг незамітно ,,просмикнутись" в корчму. Ця метода ,,стійок" відвернула п'яниць від корчми; соромились вони і церковних проповідів. Тоді корчмар взявся й собі ,,на спосіб" – повідомив ,,своїх, що буде продавати горілку вночі через бічне віконце. Дійсно, вечорами ходили ,,свої" по горілку як по свячену воду... Арендар затирав руки, гладився по бороді, та не довго. Кінець тому поклало місцеве парубоцтво. Гурт ставав недалеко корчми, виспівуючи пісеньку, яку колись співали пияки при чарці:

,,Стоїть корчма над болотом
Та покрита – воколотом,
Ой ти корчмо, ой княгине
Моя праця в тобі гине !

Що я своїй праці пропив,
То бувбим тя взолотив,
Мої діти були б мов панята,
Тепер ходять як песята.

Ой пив же я в понеділок,
Пропив же я всьой присівок,
Та й не жаль ми за тим,
Бом ся добре напив.
І не буду жалувати,
Бо ся люблю напувати.

Ой пив же я у вівторок,
Пропив же я снопів сорок,
Тай не жаль ми за тим...
Ой пив же я у середу,
Пропив же я всю череду,
Тай не жаль ми за тим...

Ой пив же я у четвер,
Пам'ятаю як тепер,
Та не жаль ми за тим....
Ой пив же я у п'ятницю,
Пропив же я всю пшеницю,
Та не жаль ми за тим....
Ой пив же я у суботу,
Тай пропив там всю роботу,
Та не жаль ми за тим....
Ой пив же я у неділю,
Тай пропив усю надію,
Та не жаль ми за тим"....

Заходи парубоцтва дали добрі висліди: навіть вперті „звеличники" корчми, шанували парубоцтво хоча б тому, що кожний із хлопців мав під полою переконливий „арґумент". До корчми із слобідських людей вже ніхто не заходив. На чотирьох кінцях села розліплено повідомлення, що мешканці села бойкотують корчму та просять переїзних туди не заходити, і чужі, сторонні люди здебільшого приєднувались до тої акції. Врешті-решт арендар продав свою загороду і переселився до Тернополя. Ще перед першою світовою війною, ота корчма, що від часів панщини загорнула немало людського дорібку і спричинила чимало плачу, нещасть і нужди – стояла пусткою. Площу де стояла корчма, разом із мурами льоху, купила читальня „Просвіти". Головою читальні був тоді Михайло Перцак. Він зфінансував купно тієї площі від власника фільварку, заплативши йому за неї понад 100 долярів. Виділ читальні повернув йому ці гроші через 2 - 3 роки пізніше.

Приблизно в 1910 р. посол Старух заснував товариство „Січ", а при ньому – духову оркестру. Капельником був спочатку Едельман, згодом дириґував дяк Петро Шанайда. Оркестра грала в церкві під час Богослуження, виступала на різних національних імпрезах. Аматорський театральний гурток із своїм режисером дир. Рижевським під-

Поляки підсуваючися до Слободи, побоювались – не знали, що їх там чекає, тому вже з-під козівської станції почали обстрілювати Слободу з гармат, а коли ввійшли в село – почалася Содома і Гомора! Спалили декілька господарських загород, між ними Василя Шевчука і Кирила Криси. Останній з родиною, дир. Рижевський та ще кілька господарів подалися за відступаючою УГАрмією за Збруч. Там в околиці Ярмолинець померла на тиф дочка Криси. Несподівано наскочив польський військовий відділ і заарештував Крису. В Слободі Золотій польська окупаційна влада заарештувала: Михайла Юськевича, Мандзія, Пилипа Максимишина, Євдокію Вовк. Всіх, разом з привезеним К. Крисою тримали у в'язниці в Бережанах. По якімсь часі Пилипа Максимишина і Євдокію Вовк звільнили, а Крису, Юськевича і Мандзія засудили. Криса, що дістав 6-літню кару тяжкої в'язниці, за якийсь недовгий час по засуді, помер у в'язниці св. Хреста. Два інші відбули кару в Бережанах.

Поволі життя почало нормалізуватись. З польських в'язниць повертались заарештовані в перших днях окупації між ними дяк Петро Шанайда, відсидівши у в'язниці в Бережанах півтора року в так зв. слідстві, яке припинено. В селі усе було понищено. Дім читальні без вікон і дверей, нічого не залишилося з обладнання. Почалася відбудова. До будівельного комітету ввійшли: Степан Гуцал, Іван Гуцал, Лев Процишин, що відремонтували грунтовно весь читальняний будинок. Мешканці села, дарували збіжжя чи що інше на заплату мулярам, а все допоміжню працю самі виконали. Окупанти не дозволили відновити товариство „Січ", тому давніші члени та інші громадяни заснували нове т-во „Луг". Самовільно переводять окупанти конскрипцію (список населення), потім набір молоді до польського війська. Село – те все бойкотує, ніхто до цеї конскрипції не йде, молодь живе на полях, щоб не потрапити в руки поліції. При виборах до громадської ради, Слободяни забирають одним фронтом усі місця 40 радних громади. Не поміг спротив польських колоністів з Плоскої, що адміністративно належали до Слободи. Мабуть за те й заарештували Андрія Мандзія – голову читальні, Івана Рижевського – директора місцевої народньої школи,також сина сл. п. Кирила Криси Михайла, і Володимира Гуцала. По якімсь часі усіх їх звільнили. Окупанти вдають, що вони дуже сильні „спренжисті", а по селах горять скирти. У Золотій Слободі вперше від найдавніших часів – згоріла двірська стайня. В село прибуло 30 польських поліцаїв з комісаром. Порозкидали людям стіжки та стріхи, декого потурбували і тоді знищили філію кооперативи „Дніпро".

У 1930 році не оминула і нашого села ця злочинна „пацифікація". приїхало в село 80 поліцаїв,а всі напідпитку... Декому, хто мешкав на східньому кінці села (між ними і автор), пощастило втекти майже з рук поліції. Заарештували в першу чергу тих, кого мали на списках. Потрапили їм до рук Степан Дерень і Михайло Тупісь, обидва кол. УСС, які й померли від катувань польських поліцейських злочинців ! П'яні поліцаї били кого попало мужчин і жінок, нищили що було можна, а

вкінці й добре крали. Повернувшись додому, автор застав таку картину: підлога в кімнаті зірвана, подушки, сінники порвані баґнетами, одяг подертий, шафа розламана, яких 5 кіп розбитих яєць на долівці. Стареньку тещу, поліція била по руках, коли рятувала яйця від знищення, а тестя приневолювали рубати підлогу в хаті; дружину били по лиці та в груди, бо не хотіла говорити по польськи. Знищивши, що можна було, з'їли ще дві курки для „підкріплення". Подібні спустошення були скрізь у селі. Особливо знищили залю читальні „Просвіти" і кооперативу „Дніпро". Зловлені селяни мусіли під загрозою биття – сокирами рубати долівку, стіни, сцену, одвірки, дерти декорації, заслону, а поліцаї знищили бібліотеку. При нищенні споживчої кооперативи, що відбувалось в присутності крамаря Івана Бриґідера, поліцаї „пацифікували" до кишені — ковбасу, чоколяду, цукерки і інші цінніші товари, а решту — висипали на долівку, на те повкидали цілі копи яєць та полили їстивною та машиновою оливою. Не могли відчинити бочки з нафтою, хоч як старались. Шкода кооперативи досягала понад п'ять тисяч злотих. Коли вже ті лицарі розбою відходили, на стінах читальні із-зовні квачем написали: „вулиця маршала Пілсудского", а на бічній стіні: „вулиця Ридза-Сміглого", і такий „культурний" правдиво польський двовірш:

„А там ґура, там доліна, в д . . . беньдзє україна"!

Побешкетувавши такими злочинними діями, забравши підводи, щоб проїхати на дальшу „роботу" в інших селах, забралася банда зі села.

Приватні купці – українці і жиди.

Позбувшися згаданого вже корчмаря Ліппе, та одного-двох купчиків-жидів із села, відносини між українцями і жидами були непогані. Годі заперечити, що це вже не були ті люди ані ті часи, коли жиди знали й уміли наших людей матеріяльно використовувати. Ті часи належали вже до історії. Тепер напроти нього стояв письменний і розумний український громадянин, який вже розумівся на цінах, купнах, продажах, знав що то є біржа, знав вартість гроша. Але по жидівській стороні, ще тут і там старі типи злодійсько-шахрайські існували і за наших часів.

Були в селі ще й такі купчики, що купували від малолітніх хлопців за безцінь крадені речі, як збіжжя прядиво, муку, дріб і яйця. Батьки таких хлопчаків не дуже приязно дивились на таких „сусідів", що і дітей деморалізували і наносили матеріяльної шкоди, тому й зчинялись сварки. Коли ще автор був малим хлопцем, то він з ровесниками нераз гукав вслід Мехлеві Гліку: „Мехель купіть бузька!" Мехель завжди був зрівноважений, і відповідав: „Давай сюди". Під час „таких" розмов Мехель ішов собі далі, а ми знова: „Мехель, купіть ворону, горобця чи якогось іншого птаха" – а він все: „Давай сюди", і тим нас роззброював, але коли йому вже було того забагато він спинявсь і погрожуючи паличкою, кричав: „А ти бенькарт якийсь, вмієш Отче

наш"? На це вже ми не вміли відповісти і це нас роззброювало. У слід Мехлеві кричали й наші наступники і не без причини. Він був одним із тих, що купували і далі перепродували з добрим зиском крадені речі. Однієї ночі, коли Мехель міцно вже спав, хтось постукав у вікно. Мехель підійшов і побачив знайомого парубка, що не раз ночами стукав у вікно, приносячи крадене добро в батька. Тим разом парубок запропонував Мехлеві купити гусака, якого мав в мішку. Трансакція довго не тривала, обі сторони були задоволені; парубок, що позбувся гусака, хоча й не за дуже великі гроші, а Мехель взявши мішок з гусаком через вікно – відчув у руках добру вагу і вже в думці радів добрим заробітком з того „інтересу". Жид випустив птаха в темних сінях, і віддав порожній мішок. Коли Мехель раненько заглянув у сіни, він помітив, що той гусак має дуже довгі ноги і дзюб ... а в сусіди парубка пропав з гнізда один молодий бузьок! Від того часу насміхалися старші та й молодші з Мехлевого „гешефту". Але він далі робив подібні „інтереси".

Після першої світової війни, першим нашим приватним крамарем, який відчинив крамницю мішаних товарів, був Данило Кравець. Хоча сам неграмотний, він з допомогою письменних членів своєї родини, довго вів свою торгівлю і таки добре на ній заробив. В 1922 р. Степан Гуцал та Андрій Мандзій відкрили торгівлю мішаних товарів. Згодом лише Степан Гуцал вів цю торгівлю, до того ж постачав опалове дерево і вугілля, заготовляв вагонами картоплю, іноді й збіжжя. В 1923-24 рр. постала кооператива „Дніпро", з молочарнею при ній. У 1928 р. Степан Гуцал створив спілку, що збудувала моторовий млин, але через незгоду спільників, його через кілька років придбав собі Іван Фукс. За большевиків той млин знаціоналізовано, і як доносять, він працює ще й сьогодні. . В період між двома війнами 1930 - 1939 рр. появились різні торговельні підприємства в селі, що були в руках українців. Михайло Медвецький мав крамницю мішаних товарів, збирав з молока сметанку і виробляв масло. Подібну торгівлю вели Степан Тучапський і Михайло Райца. Спілка – Михайло Будник, Михайло Машталір і Степан Дерень (молодший), торгували шкірою на взуття та ґалянтерією. Степан Головатий з Дмитром Волощуком, потім з Павлом Гуцалом та іншими спільниками, мали склад будівельного матеріялу, вугілля та опалового дерева. Степан Гуцал замкнувши свою крамницю мішаних товарів, працював як замісник секретаря у збірній громаді, згодом спільно із Степаном Купранцем відчинили м'ясарню, що добре розвивалась аж до приходу большевиків.

Були в селі й купці - жиди. По війні торгував збіжжям, бараболею, сіном та соломою Лейба Шварцберґ. Мав до 40 моргів землі, провадив теж молочарню. Вольф Шпац з зятем торгували ґалянтерією та скуповували яйця. Мортко Гамер із синами торгували чим попало, а тихцем продавали горілку; Янкель Гамер, Копел Гамер і Ріш торгували рогатою худобою; Вольф Шатен різав телята і торгував м'ясом; Нахім Шляхтер провадив склеп мішаних товарів та тютюнових виробів а Н.

Небель торгував кіньми. було теж кілька жидівських родин, які торгівлею не займались. Всі жиди разом з власниками фільварку, мали свою божницю, вибудувану звичайну хату з підлогою, криту бляхою.

Жиди, коли говорити про українсько-жидівське співжиття, почували себе вигідніше по боці панівної нації і стало себе задекляровували беззастережно по стороні польських державних інтересів. При виборах до сойму, вони голосували за польських кандидатів. У шкільному плебісциті в Золотій Слободі саме завдяки жидам – школа була утраквістична (двомовна). Жиди не пам'ятали, чи не хотіли пам'ятати, що жили серед українського моря, що їх матеріяльні інтереси від того моря є залежні, що їхні діти дружать з українськими дітьми, та що багато їхніх дітей навіть не знають польської мови.. Таке нерозважне поступування жидів, насторожувало українське населення. І хоч ці відносини між українцями і жидами за часів польської окупації були досить добрі, то все ж не такі дружні, як за австрійських часів.

Про відношення органів безпеки, тобто польської поліції до українців та українських установ, мабуть шкода довго розводитися, зрештою таке поступування було її наказане, і кожний з поліцаїв мусів виказуватися своєю „службою", кільки разів у місяць чи то когось заарештував, кільки разів записав на кару, і кільки разів зробив на кого то донос. Там десь витікала гноївка, там пес не був прив'язаний, там пліт не побілений, там не побудовано „славойки" (виходка), там десь відчепилась від воза табличка з прізвищем власника, десь посварилися два сусіди – ого ! „заклуценє спокою публічнеґо", там знову занюхав дим з бакуну, що його господар на власний вжиток посадив між кукурудзу – (тютюн був державною монополією) – за все те зараз же сипалися грошові кари зі староства, як з мішка св. Миколая. А за гроші було дуже важко. Коробка сірників коштувала стільки, що два яйця. Яйця — це єдина валюта в селі. Але де ж їх стільки набрати, коли на господарстві 20 - 30 курок, та й не всі несуться. Тому люди почали виробляти для себе запальнички, а це була нова притока для поліції, їх вилапували, та вимагали оплати 10 золотих від запальнички. Треба знати, що сірники були шведською монополією в Польщі, і не було в їх інтересі, щоби люди послуговувались запальничками, тому й наложено податок 10 зл. від запальнички. Між поліцаями були справжні „специ" від цього діла. Ішов собі селом спокійно, ще й усміхався із сигареткою в устах, підходив до стрічного чоловіка і просив вогню, мовляв, забув запальничку взяти... добродушний чоловік витягав свою запальничку – та поліцай вже мав її в руці та жадав оплати податку 10 зл.! Не було багато таких, що могли платити всякі драчки по 10 зл. — це ж був корець жита! Таких поліцаїв називали „запальнічка" і один другого остерігав перед ними. Але й між ними траплялися чесні люди, хоча це були „білі круки". Таким був мабуть ще з австрійських часів комендант постерунку в Козові Ляховскі, який згодом сам зрезигнував зі своєї посади, щоби не бачити й не брати участи у незгідних із законами діях польської поліції.

Родина о. Володимира Шанайди, слобідського земляка, і гості. Господар дому стоїть посередині в дверях.

Село Слобода Золота, вид на хати і господарства від сторони „Керничок".

Існувала ще польська організація під назвою „Стшелєц". В Слободі її не було, бо де ж взяти поляків до неї, в селі їх не було. За те вони були на колоніях і належали до „Стшельца", мали зброю і робили військові вправи, бо це була парамілітарна організація. Не було ніколи спокою від окупантів, все щось знайшли і все до чогось причіпались, щоб лише дошкулити, а головно, щоб люди пам'ятали все про те, що одні мають панувати а другі – служити ! Тому незабаром заборонили дальшої діяльности т-ва „Луг", потім закрили читальню „Просвіти" і врешті до Берези Картуської вивезли Петра Гуцала і Степана Гадача. мали забрати ще й Михайла Ткача, але він щасливо „зник-нув". Коли ж поліція надто ставала йому на п'яти, він переказав відверто, що живого їм не взяти, та перед тим не одного „почастує" – хай стережуться! Це допомогло, бо хоч далі був в силі наказ арешту, то поліцаї не могли його ніде стрінути.

Першого вересня 1939 р.! Війна! Раненько німці вдарили на Польщу! Поліція в Слободі пильнувала, щоби покликані ішли до війська. Але ніхто не хотів іти, та про те явно заявляли поліції як Ілярій Іваськів, Зенон Скалацький та ін., мовляв „за що маю воювати, чи за те, що не дозволяєте нашим дітям вчитися? Чи за те, що направо й наліво насадили нам мазурів-колоністів, а нашому чоловікові ні шматка землі не дали купити?... Поліцаї вдавали, що не чують ... але чи може прочували свою незавидну долю, чи таки напав їх страх за себе і родину – заховувались досить пристойно і так дуже нікого більше не чіпали.

Одної днини, десь біля 2-ої год, по полудні, осів на пасовиську поблизу цвинтаря, німецький літак. Селянин Сяніцький розмовляв з пілотом, який поволі вийшов з літака і почав розпитувати, що нового, частував сигарками. Хоча поліція була в селі, ніхто не поспішав до літака, натомість подались поза село в протилежний бік, тут щось трохи постріляли і зникли. Свій обов'язок „виповнили!".. Летун спокійно через кілька хвилин застартував і полетів до своїх.

Незабаром прийшли большевики. Почались мітинґи. Фільварочну землю і все добро на фільварку поділили між місцевими мало і безземельними селянами. На початку 1940 р., а може й скоріше, заарештували Михайла Будника, Мирона Бойкевича, Кіналя с. Олекси, двох синів Михайла Осадчука, Ореста Волощука та ще кількох, яких імена призабуто. Почались вивози: перших вивезли Михайла Филипа, дружину Гната Кравця з немовлям, Петра Богая, Степана Будника, Ілярія Коцюбку, Ілярія Сидорака, Катрусю Шанайду, замужню Чикало. Московські вороги засудили на три роки важких робіт, чесних і працьовитих кооператорів Василя Чарківського, Ілярія Іваськова та Ілярія Машталіра. Проти цього присуду внесено відклик, два останні повернулись додому, а Чарківський із виснаження там таки загинув.

У липні 1941 р. німці прогнали большевиків. Нові „визволителі" почали вивозити молодь у Німеччину на роботи. На місце колгоспів,

постали „ліґеншафти" - фільварки. Німці очевидно провадили важку війну для себе і свого „лебенсрауму" а не для того, щоби нам привернути державу, як дехто сподівався. В скорому часі вийшла на верх правда, що все для німців „нур фюр дойче", та що вони є вищою расою за всіх, а ті „всі" будуть німцям служити за невільників. Потім почали брати молодь до так зв. „бавдінсту". Ховались молоді хлопці і дівчата де лиш могли перед новим „добром". Народ склав про той „бавдінст" таку саркастично-гумористичну пісню:

„А в бавдінсті добра зупа, – літра води, одна крупа.
Пише Сталін до Ґітлера, – жорна мелять як холера !
А Ґітлер му відписує, що всі жорна покасує "...

Це була пісня про сумну дійсність. Та без огляду на все, народ тримався міцно, рятували люди один другого чим могли. В 1942 і 1943 рр., коли на Підкарпатті була велика повінь і майже увесь урожай знищила, а голод гнав людей за хлібом, мешканці Слободи як могли, так нещасним допомагали харчами. Давали зерно, муку, хліб, картоплю. Але хвиля голодних не спадала, а напливала й далі на Поділля. Така самаританська поведінка — зовсім не подобалася німцям, тим всіляким жандармам та „баншуцам", вони просто відбирали від тих нещасних випрошене добро, та безжально їх побивали. Одного пізнього вечора надворі лив дощ, мов із відра. Раптом ми почули чийсь голосний плач. Дружина накинула хустку, вийшла на подвір'я і через кілька хвилин привела 8-10-річного хлопчину. Він розповів, що прийшов з Підкарпаття з людьми свого села, щоб випросити хліба але від них відбився: почав падати дощ і він розплакався бо у вечорі нічого не бачив через „голодову сліпоту". Дружина перебрала хлопця в сухе, напоїла молоком обмила і поклала спати. Ми раділи ним і радили, щоб залишався з нами. Рано попоївши, він вже сміявся, і був згідний залишитись. Та коли його односельчанин випадково зайшов за хлібом, вже не було сили хлопця затримати! І не дивниця. Своє, близьке й рідне хоча й бідніше – таки найдорожче ! В ті часи українські допомогові Комітети звернулися до населення Поділля з проханням рятувати дітей з Підкарпаття від голоду. До Козови приїхав цілий транспорт дітвори під проводом відпоручника УДКомітету зі Стрия. Всі села збірної громади Козови відповідно до своєї спромоги брали дітей. Золотій Слободі припало тоді 82 діток. Усі, що брали дітей, були зобов'язані не тільки годувати їх і зодягати, а й посилати у школу, виховувати, як свою рідну дитину. Можна сказати, що всі сумлінно виконали свої обов'язки, утримували малих, ще й допомагали їхнім батькам, коли ті приходили навідуватись до дітей. Між тими дітьми був один хлопець, якого взяло до себе бездітне супружжя Сильвестер і Євгенія Шиманські. За згодою батьків дитини, Шиманські взяли його за свою дитину. Післали до школи в Слободі, потім у Німеччині й Америці, де пильним навчанням добився високої освіти. Нині це дорослий мужчина, одружений, працює як інженер у важливій американській фірмі; його прибрані батьки також іще працюють у Боффало, Н. Й.

ВАСИЛЬ ШАНАЙДА

один з найстарших – найбільш заслужених українських піонерів у Північній Америці

Бережанський земляк Василь Шанайда, вийшов з відомого і щиро-патріотичного роду Шанайдів, що осів у селі Криве, а друга частина цього роду осіла у селі Слобода Золота. Народився він 16 березня 1883 р. в селі Криве. Його батьки Олекса і Катерина, господарювали на своєму не надто великому господарстві, але вони дбали про освіту своїх дітей, розуміючи значення науки для їхнього майбутнього. Малий Василько пильно вчився, ще й виявляв велику охоту до співу, маючи гарний дзвінкий голос. Малим хлопцем співав у своєму селі під час відправ у крилосі. Коли було йому 14 літ, переїхав до села Жовчева вчитися у дяко-вчителя співу, дяківства та диригентури. Після трьох років навчання, його призначено помічником дяка у відпустовій місцевості Зарваниці. У той час дяком у Зарваниці був Олександер Борецький випускник музичної консерваторії, визначний диригент місцевого хору. Зарваниця була улюбленим відпустовим місцем, там постійно жили три наші священики, які від рана до пізнього вечора були зайняті в церкві всілякими відправами для прочан. Добра це була школа для молодого і здібного Василя Шанайди, добрих мав учителів і вже по двох роках практики, парохія Зарваниця видала йому свідоцтво іспитованого дяка, за підписом пароха о. Петра Білинського.

Отримавши добре свідоцтво, переїхав молодий дяк Шанайда на самостійну працю дяка і дириґента хору в село Купчинці. Село мало гарний хор і духову оркестру, якою дириґував місцевий учитель Блажкевич, а коли він переселився до села Денисова, хор перебрав молодий дяк Василь Шанайда. Звідти він перейшов на становище дяка в село Дитятин, Рогатинського повіту, потім до села Богатковець, Підгаєцького повіту, до містечка Микулинець, вкінці до Хмелиськ, Скалатського повіту, де крім дяківства вів церковну крамницю. Не судилось йому довше там побути, бо на початку 1910 р. Секретаріят першого Єпископа у ЗСА покликав його приїхати до Америки на посаду учителя української мови і письма, дяка і дириґента хору.

У червні 1910 р. Василь Шанайда був вже у Філядельфії, у Преосв. Кир Сотера Ортинського. З його доручення став дяко-вчителем у місцевості Авбурн, Н. Й., з платнею 30 дол. місячно. Згодом був дяко-вчителем у Ютиці,де одружився і де народився його перший син. За якийсь час перебрався до місцевості Ембріч, Па., вкінці був дяко-вчителем при церкві св. Івана Христителя в Дітройті, Міч. Це була його остання посада дяко-вчителя, бо через великі видатки на навчання дітей – мусів перейти до Форда; осягнувши пенсійний вік, перейшов у 1953 р. на пенсію і проживав на власній фармі в Розвілл, Міч. У 1955 р. покликав Господь до себе його дружину, та цей удар долі не зігнув його, він далі брав активну участь у громадському житті, як передовий член різних українських установ. У 1963 р. сповнилось йому 80 літ трудолюбного життя, і з тієї нагоди діти і приятелі святково відзначили небуденний ювілей. Засівши за прибрані столи, у своїх промовах бажали йому здоров'я та довгих літ. Зворушений Василь Шанайда відповів: „Я радію і дякую Богу, що прожив 80 літ та бачу вас, моїх дітей і приятелів біля себе, а буду ще жити, поки Бог мені призначив!

Василь Шанайда виявив себе розумним і завбачливим батьком. Знав і розумів значення науки і знання взагалі, а особливо у ЗСА. Хоч як тяжко доводилось, бо ж заробітки в тих часах не дуже були великі, доклав найбільших старань, щоби дати дітям найвищу освіту і найкраще знання. Найстарший син Михайло закінчив дітройтський Технологічний Інститут, одержавши ступінь інженера-архітекта. Другий син, Роберт-Богдан, закінчивши студії інженерії Вейнського університету, одержав диплом реєстрованого інженера-землеміра. Інші діти дістали також відповідну освіту. Недавно англомовна та наша українська преса повідомляли, що внука Василя Шанайди, 17-тирічного Р. Будку, учня „гай-скул"-у, вибрано з поміж усіх середніх шкіл стейту Мічіґен – делеґатом стейту на педагогічну конференцію до Вашінґтону, а пізніше на поїздку до Европи для вивчення справи шкільництва та університетів. Це вже третя ґенерація цього роду.

Бачимо, що життя Василя Шанайди не було легким, що нераз мусів він напружати всі свої сили й енергію, щоб утримати на поверхні життя численну родину. Великі були і його обов'язки, бо в церкві і в

школі, а вечорами працював дириґентом з хором, чи готував якусь виставу. Та його енергійна вдача шукала ще й інших ділянок суспільно-громадського життя, де могла б відповідно виявитись. Він заснував не один аматорський театральний гурток чи то при церкві, чи при іншій установі; давав вистави, що поглиблювали національну свідомість української спільноти; дописував до української преси, як активний член різних установ, брав участь у всіляких зборах, нарадах чи засіданнях, всюди служив доброю радою і своїм грошем. Василь Шанайда брав участь в організуванні ЗУАДК-у, для рятування нашої політичної еміґрації, не жаліючи щедрих датків, спонзорував приїзд скитальців до ЗСА. Він виявив себе і політично, допомагаючи Українському Конґресовому Комітетові постійними датками у його праці. Багато установ вдячні йому за матеріяльну підтримку. Він був фундатором першої української вищої школи в стейті Мічіґен, допомагав хорам, особливо ж „Трембіті", а коли українська спільнота вирішила поставити пам'ятник нашому Кобзареві у Вашинґтоні — подарував на це значну суму. Багато вже тут народженої молоді, завдячує йому знання своєї мови в слові і письмі, своєї історії, народніх звичаїв; усіх він навчав любити свій край – свою Україну. Все життя стояв твердо на національних позиціях, облудна пропаґанда московських прислужників ніколи не мала до нього приступу, бо він був розумним та свідомим сином свого народу.

Про Василя Шанайду писав о. Петро Чавс в „Америці" ч. 202, в 1962 р., у статті „Розсипані перли". Даймо слово авторові: „Випадково вдалося мені познайомитись з приватною бібліотекою п. Василя Шанайди, колишнього дяко-вчителя при церкві св. Івана Христителя в Дітройті, а відтак робітника у фабриці Форда у цьому ж місті. І чого я в цій бібліотеці не знайшов! Сотні книжок різного змісту, як історичного, релігійного, церковного, белетристичного та сценічно-побутового; надто багато нот друкованих і писаних, цілі партитури і на окремі голоси, понад 40 самих Літургій різних композиторів, а до того й партитури різних опереток. Надто знайшов я багато часописів в українській мові та повно відтинків з часописів у яких описана доля наших поселенців, чи їхня повна посвяти праця для загального добра українського зарібкового поселення в Новому Світі. Також знаходиться там велика збірка календарів різних видань, починаючи від 1907 р., в яких міститься багатий матеріял з нашої історії, розвитку нашої Церкви в заморських країнах. Навіть є в ній збірка українських поштових значків та українських грошей з часів Української Народньої Республіки".

Оті книжки, ті партитури, тих 40 Літургій різних композиторів і уся бібліотека Василя Шанайди – це ті розсипані перли ! Чи ж треба до цього будь-що додавати? Здається все говорить само про себе! Василь Шанайда був справді передовим українсько-американським піо-

нером, високо культурною людиною, що виконала усі обов'язки супроти своєї Церкви, Родини, Народу і своєї Батьківщини ! Таким земляком можна похвалитись !

На превеликий жаль членів Комітету, покликав Його Господь до себе, щоб відібрав належну нагороду за всі добрі вчинки, довгого, трудолюбного і праведного життя. Помер Василь Шанайда в дні 15 травня 1967 р., закінчивши 84 роки життя. Залишив у смутку численну родину, синів, дочок та внуків, що підуть слідами свого праведного батька і діда.

Хай же з Богом спочиває! Вічна пам'ять Бережанському Землякові на вільній американській землі !

Односельчанин

До старинного Манастирка серед лісницьких лісів, кожного року приїздили на відпуст Преображення Господнього (Спаса) в дні 19 серпня, багато прочан з Бережанського і сусідніх повітів, для молитви, опісля розваг та налюбуватись чудовим довкіллям серед горбків, дерев і пахучого повітря.

ТРОСТЯНЕЦЬ — КАРТИНА

Село Тростянець розстелилось в долині, а кругом бережуть його легко похилені гори: „Сусова" з півдня, „Мазурська" з півночі. За горами простягаються дрімучі ліси, що сягають аж до Сільця, Липиці, Мечищова та Котова, і тільки на схід стеляться мережками, справлені поля.

Тямлю ще й нині, як одного разу вранці, з моїм батьком, ми любувались мальовничою картиною що її годі описати. Був початок літа. Сонце ледь-не-ледь піднялось над обрієм і кидало ще рожеве проміння на білі хатки, що танули в кучерявих віттях садів. Дорогою, пастухи гнали худобу та вівці на пасовисько, а вівчар палицею скеровував сотні овець на Сухову гору. Пастушки-дівчата співали вже пісні на леваді, а жайворонки, співаючи ранню свою пісню, підносились високо у голубе небо, тріпотіли крильцями, підлітали вгору і знову знижувались немов перегукуючись із співом дівчат.

Господарі виїздили на поля і голосне скрипіння возів, відбивалось об великі дуби, граби та буки, облітало луною ліс — зникало десь у його зачарованій глибині. Там, казала легенда, колись давно прадіди-предки збудували замок і боронились від татарів та інших напасників, що нищили Україну. Таких ворогів було чимало, але вони завжди зникали, як та мряка на сонці; ліс як і колись — дихав відвічною свободою, захищаючи тих, що її боронили, а тим що полягли, – широкі дуби, високі тополі та плакучі верби — співали-нашіптували безсмертну пісню.

Посеред села, красувалась чудова церква з дзвіницею, а біля джерела під лісом стояла маленька капличка, відкіля випливала здорова водиця. Там на св. Онуфрія в присутності соток народу, завжди відправлялась Служба Божа. Колись при дорозі, стояла в горішньому кінці корчма і затруювала людям життя, але вона давно зникла, бо тростянецькі люди ствердили, що горілка — це лихо. Щезла та „корчмонька" ще на початку цього сторіччя. Зате нижче церкви, на середині села – люди збудували свій Народний Дім, у якому містились читальня та споживча кооператива.

Хоча селяни в Тростянці займались переважно рільництвом, годівлею худоби, дробу, випасом овець, а взимку лісорубством, однак неписьменних у селі майже не було. Кооперативу заклали зараз по першій світовій війні. В селі були ще й інші дрібні крамниці, але великого торгу не мали, бо більшість мешканців були членами кооперативи, тому такі торгівці скоро зникали.

Довголітніми членами управи кооперативи були: Михайло Ликтей, Микола Русин та Ілярій Поляк. Люди сміючись-жартуючи, нераз пожалували Ликтея, що мусів на них уважати, щоб не побились, а то й роззброювати Русина від Поляка чи навпаки. Але це так для сміху,

бо справді жили дуже дружньо у співпраці. Та коли щонебудь у селі скоїлось, чи український прапор раптом замаяв на будинку школи, чи за одну ніч стрілила у небо висока могила в пошану погинулих героїв, — зараз вони в трьох, мусіли голоситись на поліційній станиці, а там допити тривали днями, а хто, що, коли і т. ін.

До нашого села, навідувались ревізори до кооперативи або просвітянські працівники з повітової філії Просвіти, але найбільше в Тростянці знали ревізора Михайла Клецора. Люди були добрі, щиро допомагали розбудувати кооперативу, що була сіллю в оці окупаційної польської влади, і тому за малу якусь дрібницю, кликали на поліційну станицю усіх трьох з управи кооперативи. Такими шиканами, хотіла ворожа влада припинити чи зменшити діяльність кооперативи, припинити ріст національної свідомости, знеохотити до громадської праці, та приборкувати населення села, яке росло-дозрівало, прямуючи невпинно вперед ! . .

Актив тростянецького громадянства зі своїм парохом.

Аматорський гурток в селі Тростянці, поставив на сцені народню п'єсу „Перебендя старий — сліпий"...

Визначний мішаний хор в селі Тростянці.

Андрій Когут

ДЕЩО З ІСТОРІЇ УРМАНЯ

Історія Урманя – це в мініятурі історія Галицької волости України. Урмань це село Бережанського повіту, за 15 клм. на північ від центру, тобто від м. Бережан. Головна частина села простягнулась вздовж дороги Золочів - Бережани, із спокійною річкою Золотою Липою поблизу, що за селом розливається в широкий став. На географічних картах знаходимо два Урмані: Великий і Малий, але вони творять одно село. Великий Урмань – це головна частина села, а Малий Урмань – це присілок, яких два кілометри на південь від Великого Урманя при битій дорозі. Той присілок називали також „На млинах", бо в кінці ставу стояв млин. Урмань невелике село. В 1943 р., за німецької влади, нараховував близько 1900 осіб. Церква в Урмані була тільки філією церкви в Дрищеві, яких 3 клм на південь від Великого Урманя, але парох жив в Урмані.Починаючи від Австрії, під її владою перебувало це село тоді, коли народився автор цього нарису. Зауважу, що Урмань – це давня оселя. Її початки губляться в сивій давнині. Збереглась документальна згадка, що Урмань існував вже в 1448 р. Звичайно, початок Урманя сягає ще давніше, можливо навіть у княжу добу нашої історії. 1).

Сама назва звучить так, ніби прийшла з-давен-давна, але невідомо якого вона походження і чому частина села носить назву „містечко"?

Село Урмань за Австрії

Населення Урманя за Австрії було українське, називало себе „русинами", себто давньою нашою назвою. Крім цього, були там кілька родин латинників і чотири жидівські родини. Однак щоденною розмовною мовою латинників була українська мова. У селі тільки дві родини розмовляли вдома польською мовою, одна чесько-польська родина Вискочілів і одна мішана укр -польська родина. У 1890-тих роках, що збереглись у пам'яті автора, в селі крім церкви, була тільки одна культурна установа – маленька одноклясна школа з одним учителем. Була в селі корчма, в якій вечорами сходились старші і молодші господарі. Читальні село не мало. Аж десь близько 1900 р. заснував читальню ім. „Качковського" парох старороуских переконань о. Леонтій Лужницький. Після його смерти, парохом став знову старорусин о. Дудик. Він ту читальню підтримував, але не дуже нею цікавився.

Треба зазначити, що в тих часах деякі села на Бережанщині, між ними й Урмань, потапали в темряві національної несвідомости, бо па-

рохами у них були національно не вироблені і несвідомі священики. Однак Бережанщина мала те щастя, що в самому місті Бережанах поселився у 1890-тих рр. молодий, енергійний адвокат і відомий письменник д-р Андрій Чайковський, щирий український народовець. Крім нього, діяв у Бережанах гурт інших народовців – професори гімназії, судові урядовці, судді як д-р Дам'ян Савчак, Танячкевич, нотар Іван Рудницький, поет Богдан Лепкий і цей гурт щорічно побільшувався новими прізвищами.

Переломовим був 1907-ий рік загальних виборів до віденського парляменту, коли Бережанщина майже одноголосно віддала свої голоси за українських кандидатів. Змінився тоді й Урмань. Парох о. Дудик, побачивши, що втратив підтримку села, зрікся парохії і виїхав в інше місце, а до Урманя прибув парох-народовець, щирий український патріот о. Омелян Гавришо, що згодом втішався незвичайною любов'ю та пошаною всього повіту. Був не тільки зразковим священиком з покликання, але й жертвенним робітником на народній ниві: зорганізував церковний хор, заснував читальню „Просвіти", споживчу кооперативу, і гімнастично-пожежну організацію „Січ". Наслідки його праці стали очевидними, коли урманська „Січ" в 1912 р. влаштувала дуже успішний фестин, у якому взяли участь „Січ" і „Соколи" з довколишніх сіл та духова оркестра з Гиновичів. Приїхали тоді гості з Бережан: кошовий повітової Січової організації д-р Андрій Чайковський, посол Тимотей Старух, професор і відомий письменник д-р Осип Маковей і тодішній студ. унів. Володимир Бемко та інші. Фестин був дуже вдатною імпрезою і маніфестацією української національної свідомости села Урмань та його мешканців.

Наступного 1913 р., заходами урманської „Січі" знову відбувся фестин, на який приїхав з Бережан штабовий військовий лікар д-р Осип Ковшевич відомий український патріот: в кінці фестину, коли почало смеркатися, він розважав та захоплював учасників фестину прегарними штучними вогнями, що вилітали вгору розтріскуючись усіми кольорами в повітрі і спадали на землю.

1914-го року якраз перед першою світовою війною, урманська „Січ" і вся урманська громада взяли масову участь у відкритті пам'ятника Тарасові Шевченкові, що був поставлений заходами культурно-освітніх установ сіл Жукова і Гинович при битій дорозі Золочів-Бережани, на межі між тими селами. У святі взяли участь багато товариств „Січей", „Соколів" і мас народу з усієї Бережанщини. Підносилось село на вищий щабель культури, знання і національного „я", зазначуючи те також посланням вже в 1905 р. трьох селянських синів на науку до Бережанської гімназії, а потім значно більше. Урмань зрозумів вагу й значення освіти, науки і знання.

– * * * –

Урмань під владою царської Росії
(Вересень 1914 – серпень 1915)

Коли в серпні 1914 р. розпочалася світова війна, в Урмані як і всюди припинилася культурно-освітня праця. Десь при кінці серпня чи на початку вересня того ж року, перейшли через Урмань довгі колони російських військ, прямуючи в сторону Карпат. Великих боїв в тій околиці не було, бо за воєнним пляном австрійська армія мала обсадити Карпати і там оборонятись. В травні 1915 р., коли наступив прорив російського фронту на лінії Горлиць у Західній Галичині, російська армія почала спішно відступати так, що вже в червні того ж року бойова лінія закріпилася в трьох клм. перед Урманем. Впродовж двох місяців таборували в селі маси російських військ, здебільшого полки з України. Дуже часто вояки співали українських народніх пісень. Автор мав нагоду ствердити, що вже тоді вояки-українці цікавились національними проблемами, а деякі мали таємно малі книжечки видані Союзом Визволення України, що діяв в Австрії та Німеччині під час війни.

Урмань знову під Австрією

Наприкінці серпня 1915 р. російські війська відступили далі на схід, і Урмань опинився під владою Австрії. Знову настала змога відновити культурну працю в селі, хоча і в обмежених розмірах, зумовлених воєнним часом, Самозрозуміло, що Урмань, разом з усіми українцями в світі радів, коли 1917 року російська імперія під впливом революції розпалась, і брати українці над Дніпром почали будувати свою державу. Хто пережив ті незабутні часи, той добре пам'ятає, яка втіха й гордість розпирала груди кожного щирого українця, а передусім галицького.

Урмань під владою Української Держави

Коли в жовтні 1918 р. галицькі українці почали готуватись до перебрання влади у Східній Галичині, і творення української Держави на своїх землях колишньої Австро-Угорської монархії, — Урмань також не стояв тоді осторонь великих подій. Про це розповідав безпосередній учасник листопадових подій Михайло Когут син Миколи таке: „День чи два перед 1 листопада 1918 р. парох о. Ом. Гавришо скликав до читальні своїх парохіян і вияснив їм, що Австрія валиться і на українських землях твориться Українська Держава, та що всі українці мають святий обов'язок помогти їй закріпитись. Перш усього треба зорганізувати військовий відділ і цей заклик зараз же здійснено, коли зголосилися до військової служби біля 40 хлопців, а команду обняв Василь Тринька підстаршина австр. армії, що був тоді в селі на відпустці. Хто що мав, тим озброївся, а командант Василь Тринька навчав їх команди та стріляти з військових крісів. Прийшов вирішальний день, мабуть чи не прибіг тоді посланець Національної Ради з Бережан. Відділ

зібрався і пізнього вечора подався в напрямі Бережан. Парох о. Гавришо особисто відпровадив його до сусіднього села Дрищева, де він об'єднався з таким же дрищівським відділом. О. Гавришо побажав їм успіху та поблагословив хрестом, а обидва відділи під командою Василя Триньки рушили в сторону Бережан. Це було в перших днях листопада, може другого або третього дня того місяця. На колишній австрійській площі вправ, вони зустріли такі ж відділи ще з інших сіл. Тоді команду над усіми відділами обняв старшина - четар і він повідомив відділ, що на умовлений сигнал рушать на Бережани також ще інші відділи, що зформувались довкола міста. Тим сигналом мав бути постріл з пістолі. Десь над ранком, коли ще було досить темно – залунав постріл. Тоді комендант наказав відділам маршувати в бойовій готовості, придорожнім ровом через замостовий фільварок в напрямі Бережан. Неподалеку великих млинів, відділи вийшли на биту дорогу і тут стрінули ще один відділ, який надійшов дорогою від сторони Козова - Шибалин, але він подався на передмістя Хатки, відки мав перейти до залізничого двірця і його зайняти.

Не доходячи до міста, комендант поділив відділи на менші групи, кожній призначив провідника і пояснив, яке завдання група має виконати і які об'єкти має обсадити. Всі групи виконали отримані накази, тобто зайняли всі намічені будинки і стійки, роззброїли австріяків без одного можна сказати пострілу та без жадних втрат. Так то урманські хлопці одні з перших станули на службу своїй рідній українській Державі. Небагато учасників того маршу на Бережани залишилися ще живими, але вони зі сльозами радости і гордости, рівночасно й смутку – згадують ті незабутні Листопадові дні 1918 року"... Того ж таки місяця, після закріплення української влади в Бережанах, частину урманських хлопців — змобілізовано і включено до Східньо-Галицької Бригади, що з початком грудня 1918 р. виїхала до Києва; по її розформуванню – вояками тієї бригади був доповнений корпус Січових Стрільців. Урмань шанував свою владу і робив усе можливе, щоб її підтримати, але „встоятись не було сили"... Одні з тих, які воювали за українську державність, полягли на полі слави, дехто помер від тифу в „чотирикутнику смерти", між іншими й син о. Гавриша – Степан.

Урмань під владою Польщі

(Перший напад, червень – липень 1919 р.)

У червні 1919 р. свіжі польські війська, що прибули з Франції під командою ген. Галера, французьких генералів та багато офіцерів, витиснули УГАрмію з Бережанщини і Урмань опинився під владою Польщі. В самому Урмані було якось спокійно, зате в Бережанах і в довколишніх селах поляки заарештували чимало наших духовних та світських інтеліґентів, визначних селян, були навіть акти грубого, а то й кривавого насильства і мордів з боку польської солдатні, напр. у Лапшині, Біщу та інших селах. Тоді за Східню Галичину йшли ще міжнародні „торги", а у Варшаві Пілсудскі з Петлюрою підготовляли похід

на Київ. Однак десь в червні 1920 р. почався відступ польських військ та військ Петлюри з України. Через Урмань ночами тягнулись ватаги польських дезертирів з фронту. Здавалося, що для Польщі вже немає рятунку. Поляки поспішно евакували Бережани. Ніде правди діти, Урманці як і всі Галичани, відчували злорадість, спостерігаючи, як поляки готувались втікати з наших земель.

Урмань під владою совєтів
(Серпень — вересень 1920 р.)

В кінці липня або на початку серпня 1920 р. совєтська армія, переслідуючи польську, окупувала частину Східньої Галичини, аж по ріку Гнилу Липу, тож і Урмань опинився під владою совєтів. Большевики були такі впевнені в перемозі, що вже через кілька днів по захопленні Бережан зорганізували там повітовий ,,революційний комітет'',головою якого став невідомий нікому Виговський. По селах розїжджали політруки, на місцях призначали своїх комісарів з місцевих людей і видали наказ, щоб усі інтеліґенти негайно зголошувалися на працю в Бережанах. По селах вони влаштовували мітинґи, на яких ганьбили поміщиків і обіцювали людям золоті гори. Загально взявши ставлення до нової влади було якоюсь мірою прихильне, що випливало передусім з ненависти до недавнього польського окупанта. Грав тут ролю і національний сантимент, бо політруки говорили на мітингах доброю українською мовою, підкреслюючи, що совєти прийшли, щоб визволити український народ з ярма польських панів, відібрати від них всю землю, передати її в користування українському рільникові, а всіх панів, їх прислужників та підпанків – прогнати. Така програма багатьом була до вподоби. Згаданий ,,революційний комітет'' діяв правдоподібно під фірмою фікційної ,,Східно-Галицької Соціялістичної Совєтської республіки''.

В Урмані також відбувся такий мітинґ, під голим небом на шкільному подвір'ї, десь наприкінці серпня 1920 р. На мітинґ приїхали два політруки, виголосили пропаґандивні промови і при тім зачіпили релігійне питання. В зв'язку з тим, парох Урманя, о. Гавришо мало не потрапив у халепу. Мітинґ відбувся на тижні, а о. Гавришо в найближчу неділю на проповіді закликав парохіян не вірити в те, що говорили політруки про релігію. Хтось із присутніх на проповіді, зробив донос до ,,ревкому'' в Бережанах на о. Гавриша. За два чи три дні приїхав до Урманя сам голова ревкому Виговський, покликав о. Гавриша до громадської канцелярії і перестеріг його, щоб з такими проповідями більше не виступав, бо буде арештований. Але дні совєтської влади в Бережанах були вже пораховані. Розбиті під Варшавою, спішно втікали, залишаючи Східню Галичину, яку зайняли польські війська.

Урмань знову під польською окупацією

У першій половині вересня 1920 р. Урмань опинився вже під владою Польщі на багато років. По кількамісячному застою, село завдяки активності пароха о. Омеляна Гавриша почало оживати; він наново заснував читальню „Просвіти", церковний хор, споживчу кооперативу, молодече товариство „Луг", кредитову кооперативу і навіть скрипкову оркестру! При читальні почав діяти аматорський гурток, що давав театральні вистави і в Урмані і в сусідніх селах. Читальняний хор співав не тільки у церкві, але виступав на фестинах у ріжних селах Бережанщини, а навіть з концертами в Бережанах. Ба, що більше, граф Потоцкі власник Поморян, запрошував той хор кілька разів до свого замку в Поморянах – на приватні виступи. Отож на Бережанщині, Урмань почав висуватися на перше місце. Урманська читальня спромоглась побудувати власний дім, у якому мали приміщення всі українські організації і товариства села. Закінчити будову, зокрема покрити дах бляхою, допомогли значною мірою односельчани в Америці, передусім нині вже покійний – Микола Сорока. Він зайнявся збіркою пожертв між односельчанами в Боффало, та по інших містах Америки. За те належить згадати добрим словом покійного Миколу Сороку і тих усіх односельчан, що жертвували на добру справу.

Пацифікація і розгром українських установ

Отоді як бачимо, український Урмань у 1920 – 1930 рр. ріс і розквітав. Та це так би мовити тільки одна, ясна сторона місяця, що як відомо другу має темну, і про таку буде ще мова. Треба підкреслити, що справжнім нещастям Урманя й інших сіл Бережанщини в тих роках була напіввійськова польська організація „Стшелєц". Вона затроювала атмосферу – унеможливлювала сяке-таке життя українців, а теж і поляків. Члени того „Стшельця" мали зброю і безкарно дошкулювали нашій молоді. Вони розганяли наші забави, фестини, нападали збройно на українські народні доми, стріляли у вікна. Такі бандитські подвиги „Стшельця" діялися як не за виразною, то принаймні мовчазною згодою повітового комманданта тієї організації Т. Фіяли, який рівночасно був і управителем школи в Урмані. Він з 15 років жив в Урмані серед українського населення, спочатку вчителював, згодом став директором школи за свої „подвиги", ненависть до автохтонного населення, насаджування „вищої" культури та звичайний бандитизм, який проводив в життя разом із своїми „стшельцами". Це був тип ненависника-шовініста найгіршого ґатунку, що залишив по собі погані спогади серед урманського українського громадянства. Ріст українських культурних товариств та організацій не давав спати тому „місійникові польщини", і він чекав лише відповідної нагоди, щоб їх знищити та „присмирити" Урманців. Така нагода прийшла в 1930-му році, коли чванькувата пілсудччина розбестилась на землях нашої Батьківщини, коли били-катували невинних громадян, яким відбирали здоро-

Село Урмань, вид на частину села звану „Над Потоком".

в'я, а то закатовували на смерть, не доказавши нікому найменшої вини чи якогось каригідного вчинку. Фактично – не було найменшої підстави „пацифікувати" Урмань, бо тут не було ніяких виступів, нікого не вбили, до нікого не стріляли і нікого не спалили, а все що в селі робилось, було дозволено законами, або відповідними статутами окремих товариств, що їх влада затвердила.

Надійшов день 4 жовтня 1930-го року. Того дня цілком несподівано улани-кавалеристи 9-го теребовельського полку щільно обступили Урмань. Всім стало ясно, що зараз почнеться „пацифікація". Втікати було нікуди, бо навколо густий кордон кавалерії. В селі з'явився комендант відділу якийсь поручник із списком тих, кого мали пацифікувати. Громадський посланець був змушений показувати уланам, де живуть названі в списку. Найперше покликали громадського секретаря і повели його до громадської канцелярії. Перед входом до канцелярії висіла таблиця з написом українською і польською мовами „Громадський уряд в Урмані". Поручник побачивши таблицю скипів, зірвав її і люто запитав громадського писаря, хто йому дозволив завісити двомовну таблицю? Секретар відповів, що є така ухвала громадської ради. Він наказав показати собі книгу протоколів. Увійшли в канцелярію – поручник став читати протоколи і дійшовши до запису, що на пропозицію радного Василя Кулика протоколи і всі написи мають бути двомовні – наказав уланам привести Кулика. Його привели, але вже ледве держався на ногах – бо улан припняв його до коня і так гнав до громадського дому, тягнувши Кулика на мотузці... Поручник

Село Урмань. Давня, дерев'яна церква, мистецький твір, що була ввесь час під охороною урядового консерватора. Мініятурна копія тієї церкви, прикрашує початкові сторінки „Бережанської Землі".

Посвячення фундаментів під будову нової мурованої церкви в селі Урмані 1939-го року.

Дівчата і хлопці села Урманя, підбирають землю під фундаменти нової мурованої церкви.

вхопив двомовну таблицю і розторощив її об голову Кулика, а потім наказав відвести його в іншу кімнату, де улани ще й наштовхали безборонного. За короткий час вояки внесли в канцелярію довгу лаву і так почалося катування. Жертву клали на лаву долініць, зсували верхні штани, тоді один сідав на ноги, а другий на голову і ногами притискав руки катованого. З двох боків ставали з палицями в руках улани. Подаль на кріслі сидів „поручник" і з актів диктував скільки — кому. Найменш було 50 буків. На перший вогонь взяли Кулика — його катували двома наворотами, опісля катували інших, між ними і громадського секретаря Михайла Когута так важко, що кров просякла через спідні штани. Його скривавили за те, що писав протоколи двома мовами, був головою протипожежного т-ва „Луг" і справником кооперативи.

Тоді побили всіх сімох провідних членів української урманської громади, а пізніше приблизно 30 молодших хлопців, що були активними членами місцевих товариств. Крім того, вчинили погром читальняного дому і всіх організацій, що там мали своє місце. Годі розповісти як той дім виглядав: всі вікна повибивані, столи, лавки, крісла — поламані, образи, портрети позривані і потоптані — в кооперативі усе розсипане - знищене зляте нафтою. Хто цього не бачив своїми очима, не повірив би, що щось подібне взагалі було можливе ?! . . .

Скінчивши „пацифікацію" та розгромивши українське добро, подалась бандитська ватага в сусіднє село Конюхи, забравши з собою побитого сина пароха о. Омеляна Гавриша — Антона не відомо для чого, потім відпустили його додому. На другий день з Конюхів прийшов посланець до війта з письмом від поручника з вимогою, видати прапор „Лугу" із загрозою, що поверне з військом на чергову пацифікацію, коли прапор не буде виданий. „Луг" прапора не мав, а щоб не було людям нової біди, війт ґромади і побитий секретар пішли просити Фіялу, щоби він видав таку посвідку, знаючи, що такого прапора не має. Фіяла ситий помсти на невинному селі, ледве видав посвідку і тому улани більше до села не повертались, а поїхали десь далі виконувати катівське ремесло. 2).

Місцеві поляки, особливо Фіяла були певні, що пацифікація зламала хребет українського Урманя. Але вони таки дуже завелися у своєму рахунку. Ті самі провідники села, видужавши від побоїв, взялися з подвійною енерґією за громадську працю із ще більшим завзяттям. За короткий час, вони разом з іншими, надали будинкові, що його обнищили пацифікатори, ще кращого вигляду ніж перед розбоєм.

1931-го року, помер довголітній парох Урманя, його духовий і національний провідник о. Омелян Гавришо. По невиджалованій смерти пароха-патріота, якому Урмань завдячує свій ріст і розквіт, парохом став о. Степан Городецький, і він успішно продовжував працю, започатковану своїм визначним попередником. 1944-го року, о. Степан Городецький колишнійУСС-лець, виїхав на еміґрацію, тепер живе в ЗСА.

**
*

Від непам'ятних часів в Урмані стояла маленька дерев'яна церква, що перебувала під охороною консерваційного уряду, як зразок давнього церковного будівництва. Аж у 1938 р., за почином пароха о. Степана Городецького почалася будова нової церкви. Її не вспіли закінчити з приводу другої світової війни, та несприятливих обставин, що заіснували після неї. Тепер мури незакінченої церкви розвалюються, а стара дерев'яна церковця — свідок давньої бувальщини, стоїть ще й сьогодні — ніби сам Господь її хоронить !

Треба згадати, що будівельний матеріял на нову церкву (цеглу і дуби) подарував граф Потоцкі, власник поморянських фільварків та лісів. Він хоча не був колятором урманської церкви, але відчував до Урманя якусь симпатію — правдоподібно тому, що урманські столярі робили меблі для замку в Поморянах та ще й тому, що хор урманської читальні кілька разів на запрошення, виступав у замку з українськими піснями.

Чорні хмари над Урманем

У 1936 р. ніби на допомогу командантові „Стшельца"Фіялі, прибула до села на постійний побут новостворена станиця польської поліції з осідком в Урмані. Першим комендантом цеї станиці був якийсь Коґачевскі, який за короткий час служби встиг залити сала за шкуру українському Урманю.

В тому часі скоїлась в Урмані одна трагічна подія, що сколихнула не тільки Урманем але й усією Бережанщиною та відбилася голосною луною у всій Східній Галичині. Українська львівська преса писала про ту подію під великим заголовком: „Чорні хмари над Урманем". Це сталося в суботу 14 січня 1939 р., на український Новий Рік. Комендант „Стшельца" Фіяла влаштував того дня у школі „стшелєцку забаву". Туди з'їхалась сама „сметанка": стшельци, поліція, урядовці, староста з Бережан та багато польських підпадків, що себе мали за „панів". В той же час урманська українська молодь зібралася у своєму читальняному домі на пробу театральної вистави. Наша молодь замкнула двері дому, побоюючись провокаційного нападу підпитих стшельців, що були у школі. Пізнім вечером десь близько 9 год., хтось постукав у двері читальні і закричав: „Стшельци йдуть!" Тоді наші хлопці Іван Когут і Гриць Кулик вийшли на двір, щоб переконатись чи справді так є. Першим ішов Іван Когут, і коли він минув дорогу, що скручувала на парохіяльне подвір'я і почав обережно видряпуватись на високий беріг напроти парохіяльного саду, щоб подивитись, що діється навколо — нагло залунав постріл в його напрямі з-за рогу стодоли. За тією стодолою стояла група поляків між ними і комендант станиці Коґачевскі Постріл потрапив в Івана Когута, він упав, смерте-

льно поранений. Тоді його друг Гриць Кулик, побіг до читальні і повідомив про злочин зібрану молодь Юнаки і дівчата кинулись з читальні рятувати пораненого. Вони підняли Івана Когута і віднесли в недалеку хату, а брат пораненого запряг коні і пустився їхати до Поморян по лікаря. Однак за селом поліція його затримала, наказавши повертатись до дому. Тим часом поранений Іван Когут – помер. В тому часі, коли молодь вибігла з читальні, хтось виліз на дзвіницю і почав бити в дзвін на сполох так, як на пожежу. Село заворушилось, люди почали збігатися з усіх кінців села, найбільше молоді. Коли ж довідались, що Івана Когута застрілено із-за рогу, всі посунули під школу, де відбувалася польська забава. Школу оточили. Обурення молоді не мало меж, лунали крики, на школу летіло каміння. Польська забава припинилася, гості порозбігались, ховаючись по кутках. Ще хвилина-дві і дійшло б до кривавого зудару. Та на місце подій прибув парох о. Городецький і разом з кількома старшими громадянами, старався заспокоїти молодь

Використавши нагоду, комендант поліції Коґачевскі якось прослизнувсь зі школи до станиці і телефоном повідомив Бережани про події. За якийсь час у село примчали кілька поліційних авт, а за ними й відділ кінної поліції. Але тоді не було вже нікого біля школи, всі розійшлись до дому. На другий день вранці почались арешти серед молоді... Зате справою, хто і чому застрілив Івана Когута – польський прокуратор взагалі не цікавився. Український Урмань був переконаний, що це зробив Коґачевскі, відомий жорстокістю і ненавистю до українців.

Вістка про смерть Івана Когута від польської кулі, блискавкою рознеслась по сусідніх селах. Молодь збиралась звеличати похорони свого товариша, замордованого підступно кривавим ворогом, але поліція до цього не допустила, наказавши обмежитись до найближчої родини. Похорони українського юнака Івана Когута відбулись скромно і тихо, була лише родина покійного і . . . поліція з усього повіту.

***

У зв'язку з подією під школою, окружний суд в Бережанах засудив двох урманських хлопців за „порушення громадського спокою" на нечувані драконські кари – одного на три, другого на два роки в'язниці. Та через кілька місяців після смерти Івана Когута – від кулі невідомого месника впав на землю Коґачевскі в сам полудень на терені сусіднього села Дрищева і не поміг йому другий поліцай, що був там разом з ним ані поліційний пес – бо вмить втекли.

Люди здогадувались, що той атентат був відплатою чи помстою за смерть Івана Когута від польської кулі. Але не знали хто його виконав, бо месника не зловлено, хоч як старанно розшукували, зрештою не багато вже було й часу, бо стомилевими кроками наближалися важкі події. . .

Цікава проблема виринула щодо національности Коґачевського. Його вважали поляком, римо-католиком. Але на похорон того поліцая приїхала з Волині його мати – з православним священиком... Хто ж то був? Українець-ренеґат чи може „русскій", і тому так ненавидів українців !

Урмань в другій світовій війні і після неї

Вранці 1 вересня 1939 р. розпочалася друга світова війна атакою гітлерівської Німеччини на Польщу. Від висліду тієї війни залежала доля й Урманя. Під якою владою він мав опинитись: під гітлерівською свастикою, під серпом і молотом совєтів, чи мав би знову повернутись Фіяла (так щез із села що ніхто й не запримітив, побоюючися судьби Коґачевського, що було б напевно й сталось) зі своїми бандитами-стшельцами? Судьба вирішила Урманю опинитись під владою серпа і молота, чи пак паперової УССР. Для Урманя почалася нова доба, під багатьма оглядами відмінна від попередньої, бо з людей поробили невільників-колгоспників, знищили давню нашу релігію, але може в дечому легша від доби Фіялів, Коґачевських та їх компанів... Та було б найкраще, колиб наша Україна стрясла зі себе всіх „визволителів" і могла зажити своїм власним свобідним від нікого незалежним життям ! Бо лише в своїй хаті є правда і воля !..

---

1) Сулімірскі-Залєскі — „Словнік географічни Крулєства Польскєго", Варшава, 1902 р.

2) Автор цього спогаду, урманський земляк, кол. старшина Корпусу Січових Стрільців, кандидат нотаріяту в Підгайцях, згодом адвокат в Козові і в Бережанах, в часі горезвісної польської пацифікації в 1930 р., був тяжко скатований польськими поліцаями, разом з усіми визначнішими громадянами міста Підгаєць.

Сл. п. Іван Когут, загинув від польської кулі в селі Урмані в січні 1939 р.

Наталя Хомančук

СЕЛО ЦЕНІВ

Кожна згадка про рідні сторони, особливо Бережани й Бережанщину, не тільки цікавить мене, але й хвилює, бо там я росла, працювала, любила й терпіла, там плекала мрії, які й до сьогодні не затерлись у моїй душі. Там пізнавала я великі ідеї, творців національного відродження українського народу та його героїчну боротьбу проти загарбників – чи то панської Польщі, чи пролетарської Росії. І хоч вони між собою ворогують від початків свого існування, але для поборювання і ліквідування українських самостійницьких рухів, завжди знаходили порозуміння, та докладали усіх зусиль, щоб лиш приборкати свободолюбний український народ.

У цьому нарисі подаю декілька подій із 1920 - 30-тих рр., які є відбиткою історії нашої Батьківщини з часів татарського лихоліття, а саме наїзди жорстокого й одвічного ворога Польщі на село Ценів, яке в тих часах ділило долю й недолю всього нашого народу на землях Західньої України.

На північний схід від Бережан, в долині річки лежить село Ценів. Розкинулось між горбками, з яких найвищий ,,Коноплиха'', підіймається на 390 мт. понад рівень моря. Усі горби в геологічній будові мають шари білої глини й піску. Білі схили покриті дощовими ярами, що чергуються з зеленими пасовиськами. З підніжжя горбів випливає багато джерел. Вода збирається в одно русло, і так починається річка Ценівка. Річка для села – велика вигода: благодать для дітвори, гусей і качок, а восени в ній мочать коноплі та льон. Ценівка розливалась весною, заливаючи господарські подвіря й городи. Але й повінь мала добру сторону, бо вода повертаючись у береги, залишала намул – готове удобрення для вирощування городини. По обох берегах річки стояли селянські загороди, що дало дві головні вулиці, розділені широкою долиною. Одна звалася ,,Тамтой бік'', а друга довжини близько 6 клм., ділилась на дільниці: ,,Під лісом'', ,,Середина'', ,,Раківка'' та ,,Ценівка''. Остання за польської окупації була оселею польських колоністів. В частині ,,Під лісом'' на горбочку стояла старенька, дерев'яна церковця, збудована в гуцульському стилі і приходство. Звідти промінювала на все село культ-освітня, політична та економічна праця, що була джерелом культури села та різьбила й гартувала душу селянина. Довгі роки оо. парохи, як о. Григорій Кончевич, потім о. Ратич та ін., докладали усіх зусиль, щоб розбудити національну свідомість села.

У другій дільниці, якраз посеред села, громада у двадцятих роках збудувала „Народній Дім", в якому мали приміщення культ-освітні та економічні установи села. Побіч стояв шкільний будинок. Управителем школи впродовж багатьох літ був Петро Савчук, який заповнював і загрівав дитячі душі найвищим добром – знанням і любов'ю своєї Батьківщини. Поблизу школи височіла насипана могила з кам'яним хрестом, на пам'ятку скасування панщини. Рік-річно 16-го травня ходила процесія з хоругвами під проводом свого пароха на ту могилу, молитвою дякувати Богу за припинення тієї февдальної системи. Дальше йшли вулиці Раківка й Ценівка. Поміж ними, як видно з руїн, стояв колись панський двір.

До Ценівської парохії належало ще село Олесин, хутори Уритва і українці греко-католики, які жили в Ценівці. Мої батьки жили за селом, на хуторі Чагари. Віддавна в кожній дільниці стояла жидівська корчма. Довгими роками селяни лишали там за горілку свої гроші, часто і здоров'я, а орендарі наживалися мізерицею селянства. Все те закінчилось, коли в Ценеві засновано споживчу кооперативу з двома філіями, що могли задовольнити перші потреби селян, що давніше робили корчмарі. Селяни підтримали кооперативу так, що корчмарі самі подалися геть із Ценева до сусідніх Бережан чи Козови.

Ценів належить до старих осель. Там стояла дуже стара церковця; у деяких хатах сволоки – з різьбленими датами та написами... Не виключено, що село пам'ятало й татарське лихоліття. Мешканці Ценева довго зберігали свою окремішність у побуті і в ноші. Мужчини високі ростом, худорляві відзначалися серйозністю, рішучістю та витривалістю. Жінки були середнього росту, сильно збудовані, дуже працьовиті, веселі, жартівливі але й покірні. В основному селяни займалися обробітком землі, до якої відносились з особливою пошаною. Взимку розвивали домашнє виробництво: ткацтво, кравецтво, столярство та інше. Ноша їх була подільського стилю, також власного виробу. Дівчата причепурювались стьожками, які вплітали в косу, а шию прикрашували намистом із правдивих червоних коралів. Дівчині, яка виходила заміж, під кінець весілля (а воно тривало ввесь тиждень) в неділю увечорі втинали косу, а голову окривали очіпком і зав'язували шаліновою хусткою. При тому акті, дружки й свашки співали обрядових пісень про те, що час безжурного життя дівчини скінчився, вже не буде мати змоги плекати свою красу, зла свекруха не пожаліє, не приголубить як рідна мати, її чекає пониження й тяжка праця... Звичай велів, щоб молода заливалася ревними сльозами, хоча вона й раділа зміні свого стану. Рівночасно, молодий проводив „торг" з дружбами молодої і давав їм „окуп", що символізував перехід вибраної, пошлюбленої жінки під цілковиту його залежність і що саме він буде головою майбутньої родини. Свою патріяршу владу чоловіки зберігали і при всяких звичаєвих обрядах її виконували. З колядою,або відвідати знайомих на Свят-вечір, чи в день Різдва Христового – ішли тільки мужчини. Те саме було під

Село Ценів, давня, дерев'яна церква.

**Будинок „Народнього Дому"
в селі Ценеві.**

Новий Рік і в день Василія Великого. Також і з новорічними побажаннями та посівати зерном мали право ходити тільки особи чоловічого роду.

У свято Водохрищі-Йордану, святили на річці воду. Свяченої води набирали люди в посудини, дома кропили нею хату і господарські будівлі. Цю функцію виконував тільки батько або найстарший син. Для жінок був призначений вечір під свято Івана Христителя, перед Йорданом. В той вечір дівчата, молодиці та й старші бабусі гуртувалися по своїх районах, ішли від хати до хати, виспівуючи колядок та щедрівок, і при тій нагоді збирали на потреби церкви. Тим ладом жили селяни довгі літа, доки не прийшла перша світова війна, а з нею і великі зміни.

1922 року на парохію до Ценева прийшов о. Степан Комар, колишній полевий духовник УГАрмії, людина молода, повна енергії, свідома своїх обов'язків. У своїх недільних проповідях повчав і освідомлю-

вав населення; його думки глибоко западали в серця слухачів, що й виявилося в стихійному національному відродженні села. Інтенсивно працював він і для економічного піднесення села. За його старанням засновано споживчу, а відтак кредитову кооперативу на основі уділів свідоміших селян, братів Рибіїв, А. і В. Пайончківських, Д. Мартинюка, М. Вальорного, М. Корніцького та ін. Треба підкреслити, що кооперація на землях Західньої України мала величезний вплив на розвиток подій, а також допомагала розв'язувати багато різних справ. Передусім, постачала для членів необхідні товари, відкривала для людей нові місця праці, а також виховувала й формувала новий прошарок серед українців – купців і промисловців, що дуже проявилось у 30-их роках. О.С. Комар зорганізував спілку заможних селян і вони поставили паровий млин. Були пляни завести електричне освітлення в селі, однак цього не вдалося здійснити, заведено освітлення тільки в домі парохії, бо під час пацифікації млин з устаткуванням згорів, а власники не одержали навіть забезпеченевого відшкодування. В 1920-их рр. відновлено в Ценеві культ-освітні товариства: читальню „Просвіти" з гарною бібліотекою, т-во „Рідну Школу", Аматорський театральний гурток, а також зорганізовано духову оркестру, що в тих часах була великим здобутком села і славою на всю Бережанщину. 1925 року Степан Лещук і Михайло Пайончківський заснували спортове т-во „Луг", але по трьох роках існування – заборонила польська окупаційна влада. Жінки зорганізувалися при мішаному хорі під управою Дмитра Корніцького, а інші – в гуртку „Союзу Українок". Вони також причинилися своєю діяльністю до успішньої громадсько-суспільної праці в селі.

Поруч леґальних товариств, діяла підпільна організація УВО, а згодом ОУН. Прояви національного і економічного розвитку села були сіллю в очах польської влади. Вона при кожній нагоді старалася гамувати цей рух, не дозволюючи влаштовувати фестинів, театральних вистав, а навіть звичайних забав. Але ті заборони не присипляли, а навпаки побуджували селян до інтенсивнішої праці. Через те Ценів став об'єктом нападів з боку окупаційної влади, поліції і Копу (корпус охорони пограниччя).

Події 1930 року – пацифікація – загально відомі. Однак те безправне нищення людського майна і побиття людей ще більше зміцнили національні почування українців, і тому мали великий вплив на виховання нашого нового покоління та на формування його характеру й світогляду. Ценів належав до громад, у яких переслідування польськими окупантами не скінчилось на „пацифікації". Одного липневого дня в 1934 р. поліція, під проводом повітового старости Бережан, заїхала в село. Щоб викликати паніку серед населення, вона пустила „в рух" автові гудки-сирени. Почувши ті виття і гудіння, люди вибігали на вулицю щоб довідатись, що сталося, або втікали, щоб схоронитись, а поліція била палицями кого попало і куди попало. Того самого року восени поліція знову по татарському наскочила на село. В Ценеві був звичай, що увечорі на „Дмитрову суботу" народ йшов із запаленими ка-

ганцями, під проводом пароха, з церковною процесією на цвинтар на могили молитись за душі своїх рідних. При тому, не забували й про символічну стрілецьку могилу. На ній ставили горіючий смолоскип, а хор або духова оркестра похоронними маршами й піснями складали поклін і пошану героям, що віддали своє молоде життя за найвищі ідеали українського народу, за нашу свободу. Того вечора поліція несподівано обступила цвинтар і виловила всіх молодших віком. Близько 40 мужчин відставили на поліцію до Бережан де кожного переслухували, по звірячому б'ючи заарештованих. Від цих побоїв найбільше потерпів Микола Пирожак, який через кілька місяців від них і помер.

Під кінець червня 1937 р., поліція знову вчинила, о 3-ій г. ночі, своє диявольське діло: з усіх сторін обійшла село і обставила скорострілами. Знову заарештували багато молоді. Загнавши заарештованих до трупарні біля цвинтаря з піднятими вгору руками, поліцаї змусили їх стояти на колінах на кам'яному шутрі, а самі під п'яну руку безсердечно били всіх нагайками. Нагайки мали в кінці олов'яні кульки або дротяні гачки. Зімлілих з болю обливали водою і продовжували бити. І так впродовж п'ятьох годин!.. Мешканці Ценева ніколи не забудуть ворогові того пекельного дня! Але й на тому не скінчилось...

Влітку 1938 р., в неділю по полудні, коли вся молодь бавилася на спортивному майдані, в село заїхав кінний відділ КОП-у. Несподівано обставили кіннотниками майдан і виловили мужчин та хлопців. Інші кіннотники ганяли по селі й також ловили молодих господарів. Кілька старших членів управи кооперативи були на якійсь нараді в домі „Просвіти". Вони не встигли втекти, потрапили в руки КОП-у. Кіннотники обступили людей на громадській долині, де знову масакрували невинний народ.

В кожну таку поліційну акцію потрапляли і мої рідні брати, тому ті події залишили в моїм серцю незагоєні рани, резмежувавши раз назавжди мої почуття: любов до свого поневоленого народу й ненависть до його гнобителів.

Надійшов 1939 рік. У вересні після короткої сутички з німецькими військами, Польща знову втратила свою незалежність, а майже всі західньо-українські землі потрапили під — чергову окупацію. В тому періоді призначено мене директором середньої школи в Ценеві, що нараховувала приблизно 320 дітей. У школі працювали 5 допоміжних сил, між ін. Роман Прийма і Софія Смачило (тепер п-і Кусень). Під моїм наглядом були ще одноклясні школи в Ценівці та в Потіцькому Сенькові. Праця в той час була не тільки понад мої сили, але й морально виснажуюча, в постійній непевності за наступний день.

Під кінець червня 1941 р. загули німецькі літаки. Почалася німецько-большевицька війна, а з нею нові зміни й нові події. Народ полегшено зідхнув. Нема слів, щоб висловити всю тогочасну (передчасну!) радість... З ентузіязмом, із сльозами радости на очах приймали вістку оголошену на хвилях етеру: „Акт Проголошення Самостійности України" — 30-го червня 1941 року! Нема мови, якою можна було б про це

розповісти.Проминуло . . . Я перейшла на працю і постійне життя до Бережан. А дальші події, наче з ,,Петрового дня'' пішли. . . Новий окупант, як і його попередник, приніс нові злидні. Леліяні надії – не здійснились! В той час загинули оба мої брати: Михайла розстріляли гітлерівці як закладника у Львові 1942 р., коли два ґестапівці випадково відкрили організаційну станицю ОУН у Львові, при чому один із них загинув, а другий був ранений. За тих двох ґестапівців німецька окупаційна влада в Галичині видала наказ-злочин, що з в'язниць Львова, Тернополя, Чорткова, Дрогобича і Станиславова мають загинути через розстріл 100 українців-в'язнів. Другий мій наймолодший брат, загинув під час переходу фронту, а двох інших братів німці підступно схопили й вивезли на примусові роботи до Німеччини.

А мій батько? Батьківське серце не витримало всіх тих нещасть, і у великій тузі за дітьми – перестало битись у час того страшного лихоліття . . .

Святочне зав'язання голов у шалянову хустку замужніх жінок в селі Ценеві.

Стрілецька Могила в селі Ценеві.

Іван Мартинюк

ХРОНІКА СЕЛА ЦЕНЕВА

До більших та кращих сіл Бережанського повіту, можна зарахувати і село Ценів розташоване на північний схід від Бережан. Звідки пішла назва — не відомо. До села належало 4.700 моргів землі, з яких 1200 — були власністю так зв. „скарбу". Колись до села належали 170 моргів громадського лісу, що його громада продала „скарбові". На краю села, на горбку, видніла стара дерев'яна церковця, збудована ще в 17 століттю, нижче неї стояло приходство. До парохії Ценів належало ще й село Олесин. Статистичні дані подають, що село Ценів у 1900 р. нараховувало 1.769 осіб, з того греко-католиків 1.513, римо-католиків 200, жидів 56. У 1939 р. населення зросло до 2.080 осіб, з того було українців 1.985, поляків 35, польських колоністів 60. До першої світової війни жили в Ценеві 6 жидівських родин, які займались головно торгівлею, а дехто й сільським господарством.

У 1912 р. заходами пароха о. Григорія Кончевича були засновані читальня „Просвіти" і споживча крамниця. Головою читальні став отець парох, членами управи були: Михайло Вальорний, Микола Смик, Тома Бесага, Яків Кравець. Багато праці докладав і син о. пароха, Роман Кончевич. Крамниця містилась спочатку в домі Якова Кравця, а читальня — в домі Миколи Зазульки. В тому часі було засноване і пожежно-гімнастичне т-во „Січ" — кошовим був Прокіп Воробець. У селі була ще й християнська приватна крамниця Панаса Безушка.

До першої світової війни, в селі працювала двоклясна українська школа, якої управителем був учитель Григорій Кісь, помічником Петро Савчук. Школа мала власний будинок під солом'яною стріхою. Згодом будинок став замалим для всіх дітей у шкільному віці, тому громада вирішила в 1913 р. збудувати нову, більшу школу і поставила двоповерховий будинок критий бляхою, в якому можна було приміститися й сім кляс. У 1914 р. будова була майже закінчена, але світова війна перешкодила дальшій праці, зокрема ініціяторів будови, членів шкільної ради і будівельного комітету покликано до австрійського війська.

Влітку 1914 р. село зайняли москалі. Відступаючи з Галичини в 1915 р. вони вивезли о. пароха Гр. Кончевича та двох селян — Панаса Безушка і Гарасима Прийдуна. Наступного року, московські війська стали фронтовою лінією над річкою Ценівкою. Були захоплені села: Конюхи, Бишки, Потік, Куропатники, Баранівка, Шибалин, і Жов-

нівка з горою Лисонею. Село Ценів опинилось по московській стороні. Тоді московські війська розібрали будинок новозбудованої школи і використали матеріял на будову окопів.

По відступі московських військ з-над Ценівки в 1917 р., село почало наново громадську працю, і вже в 1918 р. діяла громадська школа, приміщена в селянській хаті Дмитра Попика. В той час повернувся давній управитель школи Григорій Кісь і почав у ній працювати, та недовго, бо восени 1918 р. вступив до лав української армії і школу знову закрили. Після невдалої українсько-польської війни, коли Галичину захопила польська армія, поляки покликали всіх учасників Визвольних Змагань до громадської канцелярії і там їх карали побиттям. Били їх до непритомности. Тоді потерпіли: Василь Чорноус, Микола Стасюк, Микола Лопатка, Онуфрій Кобасовський, Іван Ковадло, Іван Ребій, Іван Чорноус та багато більше, їхні прізвища — забулись. Перед цею безправною екзекуцією, таки втекли кілька колишніх вояків, ховаючись увесь рік між родиною та своїми, але вкінці їх зловили. Вони також не минули злочинного польського варварства, до того ж їх ще засудили на рік в'язниці, це були — Гнат Кравець і Микола Вальорний.

Згодом ценівська громада почала відновлювати культурно-господарське та національно-політичне життя. В 1919 р. повернувся з московської неволі о. Гр. Кончевич, однак з надірваним здоров'ям, та й літа вже не дозволяли йому так працювати як передше. В 1922 р. почалася парцеляція „скарбових" земель і тоді до села прибули із заходу колоністи-мазури, яким уряд продавав по низькій ціні землю; крім того, вони діставали ще й державну позику на „відбудову". Прибуло їх 16 родин і свою колонію назвали „Ценівкою". В той час у громаді почали відбуватися певні зміни у різних ділянках. З війни, полону та польських тюрем, поверталися давні, старі будівничі громадського життя. У 1921 р. помер батько нашого громадського життя бл. п. о. Григорій Кончевич. Після його смерти, коротко завідував парохією о. Ратич, потім став парохом о. Степан Комар гідний наслідник о. Кончевича, справжній патріот та невсипущий працівник на громадській ниві. За його почином, закипіла праця і в парохії і в громадському житті. Отець парох разом з Петром Савчуком, управителем школи в Ценеві, відновив у 1923 р. споживчу кооперативу „Єдність" та читальню „Просвіти". Головою читальні став о. Ст. Комар, головою кооперативи — Петро Савчук.

Читальня містилася тоді в селянській хаті Василя Купчака, а кооператива у хаті Петра Франка. 1925 року засновано організацію молоді „Луг", кошовим якої був Нестор Лещук. О. Степан Комар був ініціятором і активним членом згаданих організацій, його праця увінчалася неперечисними успіхами.

1928 року збудували в селі новий дім читальні, в якому мала приміщення і кооператива. Фінансово помогли довершити це діло українські поселенці в Америці, односельчани — Ценівці, між ними Іван

Ухман (живе в Четгем, ЗСА) Лука Стандрет, Василь Осєцький (тепер у Гановер, Н. Дж.) та багато інших.

У 1929 р. за ініціятивою о. Ст. Комара та гуртка свідомих селян, створено в селі духову оркестру з 16-ти музик. Їх інструктором був Лаврій Шмідт зі Львова.

Тридцяті роки принесли „пацифікацію" та арешти серед українського населення. Тоді заарештовано за приналежність до УВО - ОУН: о. Степана Комара, Марійку Палажій, Івана Атаманчука, Дмитра Корніцького, Дмитра Білоуса, Миколу Барана, Миколу Микитюка. Були засуджені за приналежність до УВО польським судом у Бережанах: Іван Атаманчук на 7 років тюрми, , Микола Баран на 5 років, Дмитро Білоус на 3 роки, Дмитро Корніцький та Микола Микитюк — на два роки кожний. У висліді польського розгулу-пацифікації, читальня та кооператива зазнали великої матеріяльної втрати. Але громадська праця не вгавала, з'являються нові, повні енергії і завзяття працівники.

Політичний провід перебрав член ОУН — Михайло Пайончківський. При читальні створено аматорський театральний гурток. Оркестра перейшла в руки Осипа Корніцького, Михайла Корніцького та Андрія Мандзія. Читальня побільшила свою бібліотеку до одної тисячі томів. Тоді ж засновано „Самоосвітній гурток" під керівництвом Осипа Пайончківського та такий же гурток для дівчат під керівництвом Євдокії Кужди. Створено і гурток „Рідної Школи" під проводом Івана Мартинюка, та гурток „Сільського Господаря", яким керував Антін Пайончківський. Була і спортивна футбольна дружина.

1933 року заарештовують та засуджують на три роки тюрми Андрія Мандзія під закидом участи у шкільних саботажах, чого йому на суді не доказали.

Від 1918 до 1921 рр. село Ценів не мало школи. Навчання відновилось, коли вернувся до села Петро Савчук. Він став управителем школи, а помічною силою вчителька Марія Дичківна. Школа містилась у сільських хатах Миколи Зазульки та Теодора Левицького. Аж у 1924 р. збудовано нову школу на старому фундаменті. У ній містилися дві кляси та помешкання для управителя. Згодом шкільна влада перевела в інше місце учительку Марію Дичківну, на її місце прибув учитель-поляк Брах, швидко й другий вчитель також поляк Флис. Управителем школи залишився лишень до 1937 р. Петро Савчук, бо від того ж року, управителем школи був призначений поляк Брах, помічною силою поляк Флис в чисто українському селі Ценеві. Польські колоністи збудували для себе окрему школу на своїй колонії, там вчили польські вчителі і лишень по польськи.

З приходом большевиків управителькою була Марія Дика, однак через кілька місяців те місце влада передала учительці Наталі Пайончківській — родом з Ценева, допоміжною силою була Софія Смачило, а згодом на її місце прибули учительки з Наддніпрянщини — Марія Динько та Ольга Гавриленко. Після відступу большевиків, вже за ні-

мецької окупації школою керували Станислав Сендецький, а допоміжні сили мінялися тоді майже що-місяця як: Іван Гнойовий, Роман Прийма, Микола Хоманчук, та Михайло Новицький. У 1942 р. на місце проф. Сендецького прибула Євгенія Булівна, якій допомагали — Ярослав Івашків та Осип Зайончківський. Такий стан у ценівському шкільництві тривав до 1944 року.

Кооперативне життя в Ценеві

До пацифікації кооператива, що нараховувала 80 членів, розвивалася досить повільно. Управу її очолювали тоді вже старші віком громадяни, о. Ст. Комар, управитель школи Петро Савчук, Тома Басага, Антін Пайончківський, Микола Смик, Михайло Вальорний, Яків Кравець, Іван Ковадло та Роман Нирка. У селі було п'ять жидівських крамниць, себто — велика конкуренція. Коли ж прийшла „славна" пацифікація здавалося, що прийшов кінець для кооперативи. По пацифікації керівництво кооперативою взяли молодші громадяни, повні запалу й посвяти для народньої справи і кооператива почала поволі оживати. Провід її перебрали: Василь Ребій, Іван Зазулька, Юрій Лопатка, Михайло Корніцький, Микола Коваль.

1932 року кооператива „Єдність" відчинила свою філію на другому кінці села. Рівночасно в частині села „Підліс", відкрито другу кооперативу — „Самопоміч". Та швидко показалося, що ні філія ані нова кооператива не розвиваються. В 1933 р. наступила зміна управи кооперативи. До нової управи увійшли: Іван Мартинюк, Василь Пайончківський, Іван Ребій, Іван Зазулька та ін. Кооператива „Єдність" об'єдналася з кооп. „Самопоміч" і засновано три філії нової кооперативи. В тому часі вибралися з села жидівські родини. Кооператива не маючи тепер конкуренції, розгорнула свою діяльність і дійшла до майна в сумі вісім тисяч злотих. 1937 року засновано також кредитову кооперативу „Надія", що до приходу большевиків мала вже власного майна дві тисячі зл. У селі крім кооперативи і філії, діяли ще три приватні крамниці, а саме: Григорія Фарійона, Івана Сути та Миколи Осецького.

У 1933 р. в селі побудували паровий млин. Власниками-спільниками були: о. Степан Комар, Палажій, Іван Попик та Юрій Рура. В 1934 р. поставлено в селі другий паровий млин власність Володимира Дидика, Степана Юзьківа, Осипа Попика. Обидва млини мали електричний струм, покищо лише на приходстві було електричне освітлення. Розпочалися заходи, щоби читальня, кооператива і церква мали також електричне освітлення, але війна перешкодила цей плян здійснити.

З приходом большевиків восени 1939 р., село Ценів як зрештою і всі села та містечка, були змушені зайняти нову позицію супроти нового окупанта. Спочатку була „ніби" передишка: поширювано поголоски, що большевицька влада змінилася, пішла більше „направо" — відчувався брак орієнтації. Але вже через кілька тижнів почалися зміни. Життя в читальні занепадало, з'явились там одиниці, котрі до того часу ніколи не навідувались до читальні. Бібліотеки читальні і гуртка

„Рідної Школи" майже повністю були сконфісковані новими „визволителями". З духової оркестри залишилися самі інструменти, а музиканти розбіглись по світу. Життя в кооперативі попливло іншим руслом. Іван Мартинюк покинув працю — залишились Василь Пайончківський та Іван Ребій. 24 грудня нова московсько-большевицька влада показала свої правдиві пазурі і зуби заарештовуючи: Василя Пайончківського, Миколу Коваля, Стєпана Орлевича, Дмитра і Михайла Корніцьких. Останні з тюрми не повернулись. У кооперативі залишився сам Іван Ребій. До управи в кооперативі потрапили комунізуючі „пройдисвіти". Вони в першу чергу, зліквідували філії, створили одну крамницю, в якій, крім портретів „вождів", гнилих оселедців та голілки — не було жадних товарів.

У селі розпочалися арешти і вивози на Сирір. 12 лютого 1940 р. вивезли всіх польських колоністів. Кілька з них ще перед початком війни продали свої поля й забудування селянам з Рогатинського повіту – Теодорові Канафоцькому, Теодорові Доскочинському і Степанові Держилі — українцям, однак і їх усіх з родинами стрінула доля колоністів. З ценівських громадян вивезли: Миколу Вальорного, Теодора Корніцького, Дмитра Ціжевського. На весну 1941 р. були призначені до вивозу родини — Гната Юзькова, Варвари Миськів, Марії Чак. Перші дві родини встигли скритися (майно забрали в колгосп), а Марію Чак з двома дітьми — таки вивезли...

Незабаром, бо вже влітку 1941 р. на зміну московсько-большевицькій прийшла німецько-гестапівська окупація. Скільки то було надій, пов'язаних з приходом німців!.. Всі надіялись на остаточний розгром комунізму. Села зворушені приходом німців, були готові вітати їх хлібом-сіллю ... Радість тривала дуже коротко. Вже у вересні 1941 р. новий окупант заарештував кількох людей, тут і там побили наших селян, а на села — накладено примусові контингенти натурою (збіжжя, м'ясо, товщі, яйця). Потім виганяли людей до Німеччини на тяжкі роботи. В селі — метушня, крик, плачі... Гестапо б'є, не дивлячись кого — старих, молодих і дітвору — б'ють без розбору! Зрештою, чого ж церемонитись? Це східні народи призначені на загибіль, може частина залишиться до послуг німецьким „юберменшам"... Так написав „ґеніяльний німецький вождь" у своєму творі „Майн кампф" ще перед війною... Небагато людей про те знали, тому й ті рожеві надії . . . Українське село реаґувало на це на свій лад. Спочатку люди втікали в поля й ліси, згодом почали організовувати самооборону, найбільше з кругів націоналістичної молоді, які також не жаліли ґерманської крови ані шкури як лиш де попали ! . .

У 1943 р. в районі Бережанщини організувалась Українська Повстанська Армія — УПА. Молодь Ценева йде в її лави, а зверхники громади повідомляють німецьку владу, що такі-то люди... виїхали на роботу до Німеччини. Німецька влада швидко відчула силу УПА — у селі майже не з'являються німці. Однак, коли східній фронт підкотився аж до річки Стрипи у 1944 р., німці 9 травня того ж року, таки вивезли

примусово 105 селян із Ценева на працю до Райху, а інших примушували копати фронтові окопи. Не обійшлось без жертв: мабуть за спротив на праці загинув тоді Степан Сута, а кількох скалічили. 14 червня 1944 р. німці вночі заарештували 30 громадян, між ними й мене. Частина заарештованих, щоб якось рятуватися, вирішила йти до дивізії „Галичина". Дехто думав там навчитися військового діла, щоб згодом служити Україні ! . .

Надії на німецьку „допомогу" виявились наскрізь фальшивими - безпідставними. А тимчасом зі сходу поверталися попередні „визволителі" — московські окупанти...

Дзвіниця при церкві в селі Ценеві.

Проф. гімн. Михайло Васьків

СЕЛО ШИБАЛИН

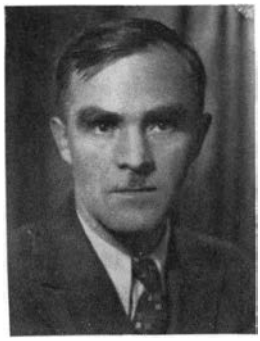

За яких 5 кілометрів на схід від Бережан, над річкою Ценівкою між селами Баранівкою від півночі і Потуторами та Жовківкою із півдня, розкинулось село Шибалин. Між Бережанами і Шибалином – великий ліс Звіринець і славна гора Лисоня. Село досить велике, понад дві тисячі мешканців. До першої світової війни, майже одна четвертина населення – це були латинники, гейби поляки, які знали тільки розговірну українську мову. Перепис населення в 1939 р. подавав, що на загальну кількість населення села 2410 осіб, українців було – 1610 осіб, жидів – 10, латинників —700, інші — польські колоністи.

Шибалин – село убоге, мало небагато орної не найкращої землі, та ще й далеко за селом. Зате майже всі будинки муровані з каменю, якого там багато.

Звідки пішла назва „Шибалин" – не відомо. На лівобережжі України, де вливаються річки Десна і Сейм, є село подібної назви – Шибалинів, правдоподібно споріднені (Я. Пастернак – „Археологія України". Торонто, 1961 р. карта XII). Є переказ, що ще на початку 19 сторіччя, довкола Шибалина росли великі густі ліси. Теперішні поля чи пасовиська: Гнибідівка, Варчачка, Вічківка, Ціцьора –були вкриті лісами. Від півночі були непроходимі трясовиння-мочарі, на що вказує і сучасна назва поля – Топилиська.

Село кілька разів було знищене війнами. Під час облоги Бережан – турками, згоріла майже третина села і дерев'яна церква. Люди збудували нову церкву, що простояла до 1904 року. Вона була вже стара й замала, її розібрали й збудували більшу, мурована, коли парохом села був о. Николай Садовський.

Не минула Шибалина і страшна пошесть холери, що шаліла в усій Україні всередині 19 сторіччя. Тоді в селі вимерла майже половина людей. Ще донедавна раз в рік йшла процесія з церкви на „холеричний цвинтар" як його називали, щоб помолитися за душі тих нещасних покійників. По першій світовій війні плямистий тиф також скосив одну третину населення Шибалина. Впродовж війни, село зазнало катастрофічного знищення, обернувшись у велику руїну: окопи, стрілецькі шанці, тисячі ям від гарматніх стрілен. Ось що розповідав парох о. Дмитро Мигоцький про Шибалин:

„Дня 1 листопада 1918 р. я став парохом у Шибалині. Село лежить над річкою Ценівкою, і в часі боїв за гору Лисоню в 1916 р. щезло з лиця землі. Мешканців військова влада евакувала. Із-за браку мешкання, я був примушений найняти хату для родини в Бережанах, а до Шибалина доходив пішком; Богослуження в неділі і свята відправляв під голим небом, народ жив у землянках, провізоричних хатах. Тому, що помешкання в Бережанах було невигідне та вогке, моя дружина за власні гроші придбала матеріял на відбудову парохіяльного дому в Шибалині. Ще не вспіли якслід відбудувати, коли вже влітку польські наступаючі війська не тільки захопили Шибалин, але ще й сконфіскували з майна, що вдалося. Про конкуренцію (грошові датки на будову церковних будинків і самої церкви) на відбудову, тоді не могло бути й мови — ніхто нічого не мав. Народ збідований воєнним лихоліттям, старався сяк-так вижити з родиною, та поставити яку-небудь хатину. Коли ж згодом я перейшов жити до парохіяльного дому, почалось в селі живіше життя, зорганізовано церковні братства, а при них аматорські театральні вистави, дохід з вистав йшов на закуп матеріялів для відбудови церкви. Душею праці в селі , була моя покійна дружина. Коли вже мури церкви були під дахом, прийшов дозвіл від Митрополичого ординаріяту у Львові на продаж частини церковного поля для завершення повної відбудови. Коли покінчилася одна журба, прийшла друга,а саме приїзд польських колоністів та створення в Шибалині латинської парохії.

До війни римо-католицького пароха в селі не було, та з приїздом колоністів при великій підтримці всієї Бережанської „польонії", почався рух за створенням нових польських парохій по селах, в тому і в Шибалині. Під впливом тих чинників, колишні шибалинські латинники – стали поляками, а разом з колоністами, почали відгравати чим раз більшу і то агресивну ролю. За активну участь у суспільно-національній праці в селі в часі пацифікації 1930-го року, моїй дружині грозив арешт, від якого врятувалась виїздом".

До першої світової війни село Шибалин під національним оглядом – було мало свідоме. Хоча вже по прилученні Галичини до Австрії 1772 р. існувала в селі так зв. парохіяльна школа, а в сімдесятих роках 19 сторіччя була вже постійна школа, в якій за австрійським шкільним законом наука була обов'язкова, все ж таки освіта дітей і молоді кінчалася з останнім днем навчання у школі; скінчив школу – перестав читати і писати аж до смерти. Довгі роки працював у шибалинській школі учитель Гвоздик десь до початків 20 сторіччя. Він мабуть був першим фаховим учителем в селі, бо перед ним були так зв. дяковчителі. В тому часі парохом був о. Віктор Білинський; здається в 1902 році парохом став о. Николай Садовський, по нім – о. Дмитро Мигоцький.

Читальню „Просвіти" засновано у 1910 р., але вона спочатку заледве існувала. Відносно добре працювала пожежно - гімнастична ор-

ганізація „Січ", заснована також в 1910 р. Великий перелім прийшов у 1918 р. В ніч мабуть з третього на четверте листопада, Шибалин організував відділ вояків-добровольців і послав їх до Бережан на підмогу українській владі. Скорим темпом Шибалин стає в ряди найсвідоміших сіл Бережанщини: пожвавлюється праця читальні „Просвіти", постають інші т-ва, молодь активно береться до культурно-освітньої праці, а за нею пішло й старше громадянство.

1929 року в центрі села люди збудували читальняний дім, у якому примістились також: споживча кооператива „Вигода", т-во „Сільський Господар" із „Хліборобським вишколом", „Кредитівка", „Союз Українок" т-во „Луг", аматорський гурток, церковний хор, просвітянський доріст, навіть молочарська станиця. У суспільно-громадській роботі на провідних місцях, окрім о. пароха Мигоцького і його родини, з-поміж селян вирізнялись такі громадяни: Григорій Здирко, І. Кіндрацький, Мигдаль, Карпишин, Івашко, Фенцор, Головацький, Львівський, Піцань, Дидик, Гнибіда, Клачок, Хлопась та багато інших.

Друга світова війна, кулями, пожежами, нуждою, а потім московсько-большевицькою окупацією — припинила працю всіх українських установ у Шибалині. Та наслідків їхньої праці вже ніхто не в силі знищити.

Сільсько - Господарська Школа в Шибалині

Завдяки культурній праці таких товариств, як „Просвіта", „Сільський Господар" — уже на передодні першої світової війни був помітний поступ у сільському господарстві. Під час воєнних дій 1914 — 1918 рр. і за Визвольних Змагань дуже потерпіло сільське господарство: були значні втрати в житлових і господарських будинках, живому тяглі і взагалі худобі, зменшилася й засівна площа. Поля були покраяні не плугом, а окопами - шанцями. За польської окупації цей стан не поліпшився. Навпаки, соціяльні й національні відносини спиняли поступ сільсько-господарської культури. І все ж таки селянство виявило помітний поступ у хліборобстві: штучне угноювання, краще господарське знаряддя, машино-кооперативні спілки, раціональне плекання худоби — це все сприяло розвиткові сільського господарства, викликало зацікавлення господарськими школами.

У селі Шибалин, біля Бережан, зорганізовано сільсько-господарську жіночу школу, з однорічною програмою навчання. Школа мала окремий статут і своєрідну власну програму. Організатором її був проф. Михайло Васьків, уродженець цього села, випускник Бережанської гімназії, згодом її вчитель. Він склав статут для школи, опрацював програму навчання і після довгих заходів у шкільної влади — одержав дозвіл на заснування школи.

Українські центральні установи не надто вірили в можливість існування такої школи та в її успіх і заабсорбовані іншими справами, не

хотіли втручатись в ту справу, тому її засновник був змушений взяти на себе концесію для ведення школи та й поєднані з цим фінансові зобов'язання. Але дехто вірив в успіх і хосенність школи і такі люди по своїй змозі підтримували засновника в його задумах. Між іншим, дир. Іван Тиктор, власник видавничого концерну у Львові, подарував фонди на обладнання двох кляс, багато книжок для бібліотеки та видання власного видавництва. Дирекція Рідної Школи в Бережанах, як і самі Шибалинці, допомагали школі меншими сумами. Вони подбали про приміщення для школи на початку її праці – в кімнатах новозбудованого дому читальні в Шибалині, до часу, коли школа не збудує власного будинку.

Вже першого року прибули до школи учениці навіть з далекої Лемківщини та Волині. Спочатку було важко, однак школа не тільки втрималась, а з року на рік зростала. Власник школи збудував шкільний будинок, інтернат для учениць та господарські будинки, виконав формальні вимоги польської шкільної влади. Кількість учениць постійно зростала. Були між ними дівчата з Холмщини, Волині, Лемківщини, Поділля. Навчання починалося в січні, кінчалося в грудні. Учениці мешкали і харчувалися в інтернаті, разом з учительками. Під наглядом учительки, вони самі провадили кухонне господарство. Навчання тривало 7 годин, практичні вправи провадились групами, що два тижні були зміни груп; вечорами товариські гутірки, доповіді. У неділі, за гарної погоди – прогулянки на природу, іноді до кіна, або на народні святкування. Учениці зживалися зі школою і здружувались між собою. Найбільшою втіхою для учениць були однотижневі прогулянки, що відбувалися що літа за маршрутом: Бережани - Львів - Дрогобич - Синевідсько-Стрий-Галич-Потутори і через Лисоню – до Шибалина. Шкільний рік минав скоро, учениці прощалися, мов рідні сестри, гуцулка з волинячкою, лемкиня з подолянкою, зберігаючи й надалі зв'язок із школою.

Педагогічний склад, крім скромної платні, мав харчі та мешкання в шкільних будинках. Деякі з учителів доїжджали до школи, як прим. інж. аґр. Богдан Соболта з Бережан, аґроном Олександер Ґудзяк з Козови, Андрій Мороз учитель співу з Вербова. Управителем школи спочатку був інж. аґр. Онищук, а через рік – проф. Михайло Васьків. Релігійне виховання було під надзором і опікою пароха Шибалина о. Дмитра Мигоцького. Учительський збір працював з повною посвятою, дбав про високий рівень знань учнів, не зважав на скромну платню і це допомагало зміцнювати школу. За час існування школи у ній учителювали: Стефа Дидиківна, Неоніля Мигоцька-Тершаковець, І. Іванчук, Марійка Гузар, Марійка Терлецька, Ольга Кульматицька-Баран, Олімпія Попович-Васьків, інж. аґр. Богдан Соболта, аґр. Олександер Ґудзяк, Іванна Басальська-Самофал.

Завдяки ідейності учительського складу, школа здобула позицію і визнання серед свого громадянства, а польська шкільна влада – згід-

но з інспекційними звітами візитатора школи І. Мосьори, ставила Шибалинську школу між польськими того типу, — на першому місці.

Школа існувала від 1932 до 1939 р. – до розпаду Польщі. Большевицька влада не дозволила її відновити. За тих сім років, школу закінчили 160 дівчат з усіх закутків Західної України. В ній вони дістали необхідні знання для кращого ведення господарства, завдатки на свідомих, культурних господинь - провідниць. Це була єдина жіноча господарська українська школа на заході України.

Церква в селі Шибалині після відбудови в 1927 р.

Родина о. Дмитра і Ольги Мигоцьких в Шибалині. Стоять зліва: д-р Адам Якимів зять, д-р Остап Баран зять, Ольга Кос своячка, адвокат Іван Тершаковець зять, д-р Маркіян Мигоцький син; сидять зліва — Лідія Якимова з малою Даркою, Зеня Баранова, Батьки, Неля Тершаківцева, Іванка Мигоцька з малою Танею; на долі — Люба Баранівна, Василь й Остапко Тершаківці.

Аматорський театральний гурток в селі Шибалині. Посередині — о. Дмитро і Ольга Мигоцькі.

Церква в селі Баранівці.

На горі Лисоні біля Могили в пошану Укр. Січ. Стрільців: стоять зліва — Зеня і п-і Мигоцькі, сидять зліва 2-а Неля і Лідія, а побіч стоїть Маркіян Мигоцькі.

Ольга Мигоцька, дружина о. Дмитра Мигоцького, була дуже діяльна в селі Шибалині.

Громадські працівники, діяльні в т-вах села Шибалина. Посередині сидить о. Д. Мигоцький з дружиною.

Сільсько-Господарська Школа в селі Шибалині. Учителі й учениці в 1938 р. У другому ряді, нарох о. Дмитро Мигоцький, з-права учит. Ольга Кульматицька-Баранова, і дир. школи проф. Михайло Васьків, зліва інж. Богдан Соболта.

Учениці Сільсько-Господарської Школи в Шибалині, йдуть на прогулянку — рік 1939.

Курс для передовиків хліборобського вишколу молоді в січні 1939 р., переведений філією „Сільського Господаря" в Бережанах. Курс відбувся в Сільсько-Господарській Школі в Шибалині.

Інж. Богдан Соболта, проф. С-Господарської Школи в Шибалині.

М. Ф.

СЕЛО ШУМЛЯНИ

(Вийняток з переписки)

Я довідався, що має вийти друком історія Бережанської Землі. Як уродженець села Шумляни Малі, я бажав би, щоб у книзі і про Шумляни була згадка. Ще перед першою світовою війною наш односельчанин Дмитро Шагай, емігрував за море. Нині він мій сусід у ЗСА і не раз розповідав нам молодшим, про минуле нашого рідного села. Коли воно засноване, ніхто того не знає. Є ріжні на ту тему леґенди. Одно певне: Шумляни Малі належать до давніх українських осель. По наших полях напевно гасали татарські та інші ворожі загони. В 1937 р. господар в Шумлянах Василь Волощук, будуючи пивницю-погріб на своєму господарстві, натрапив на давне заглиблення в землі, ніби другу яму давно засипану землею. Розкопуючи далі, знайшов два людські кістяки. Судова комісія з Бережан ствердила, що кістяки невідомої жінки та дитини лежали там від непам'ятних часів. Можуть це бути жертви якогось ворожого наскоку, коли рятуючи життя — сховались у землянці і там загинули . . .

Розповідають, що початком села був малий добре захищений присілок над річкою Золотою Липою; від півночі і сходу оточував його став та багнища, а далі – непрохідні ліси.. Горби того присілку ховали у нутрі поклади кредяної жовтої глини. Першими поселенцями були ганчарі і млинарі. В часах займанщини шляхетською Польщею (15 — 18 ст.), Бережанщина славилась міцними ганчарськими та полотняними виробами. Зчасом із цього присілку — постали нинішні Шумляни Малі. Може й назва села пішла від шуму вод і шуму непрохідних лісів? За австрійських часів на початку 19 ст. село мало вже назву ,,Шумляни Малі,'' для відрізнення від села ,,Шумляни'' у Підгаєцькому повіті. По другій світовій війні московські окупанти перейменували наше село на ,,Підлісне''.

У віддалі 7-ми кілометрів на північ від Бережан на горбках розкинулось село Шумляни Малі, колись серед лісів, нині – серед садків. Межує з полями села Лапшина на півдні, села Вербова на заході, села Біща на півночі та села Жукова — на сході. Разом із селами Жуків і Гиновичі, Шумляни Малі творили одну парохію з осідком у Жукові. В селі була старенька дерев'яна церковця. що згоріла за першої світової війни. Нову церкву поставило село в 1933 р.

Після розпаду шляхетської Польщі та скасування панщини в 1848 році, народ наче відродився, полегшено зідхнув. радіючи помітною во-

лею. Була створена парохіяльна школа, і діти ходили до неї до Жукова. Спочатку люди не розуміли значення школи, освіти. Врешті прийшов закон про примусове навчання. В 1891 р. громада збудувала шкільний будинок з помешканням для вчителів. Першими вчительками у нашому селі були сестри Анна і Дарія Глібовицькі, дочки пароха Бережан о. кан. Михайла Глібовицького (дідо проф. Богдана Лепкого). Парохом у селі Жуків був тоді о. Сильвестер Лепкий.

На весну 1894 р.з ініціятиви пароха о. С. Лепкого, господарів Василя та Михайла Мищишиних, Степана Шагая, Василя Волощука, лісничого Льохмана — засновавано одну з перших читалень „Просвіти" в повіті. Відкриття мало характер свята. На ньому були делегати просвітнього повітового осередку в Бережанах, в особі д-ра Андрія Чайковського, студ. унів. Володимира Бачинського і Зенона Кузелі. З того часу село з року на рік зростало у культурно-освітньому розумінні. У 1908-09 роках постало пожежно-руханкове товариство „Січ", де гуртувалась молодь обох статей, поширювалась самоосвіта, відомості з історії свого народу тощо. Засновано й гурток „Сільського Господаря" для поширення знань як краще селянинові господарювати. В неділі і свята по церковних відправах молодь і старші господарі сходились в читальні. З Бережан приїжджали туди представники повітових осередків, проводили нарадами, виголошували доповіді, привозили часописи й книжки. При тов. „Січ" діяв аматорський театральний гурток. Це т-во очолювали Іван, потім Олекса Дидики — вони обидва стали українськими січовиками і полягли в геройських боях за Батьківщину. Пізніше кошовим був Микола Волощук, також кол. УСС-ус учасник боїв на горі Лисоні в 1916-му році. Повернувшись по війні додому, був членом підпілля, політичним в'язнем, помер у 1950 р. Крім Волощука, членом підпілля був ще Мартин Мищишин, якого за приналежність до УВО засудили на рік в'язниці у Бережанах. Він — людина простолінійна, що ніколи не кривив душею, жив до останнього дня на рідній землі — помер у 1963 році.

У тридцятих роках в селі існувала клітина ОУН, до якої належала вся свідома сільська молодь. У 1938 р. боївка ОУН застрілила поліційного доносчика Гринька Шевця. Відбувся судовий процес, про який вже певно розповіли інші автори „Бережанської Землі". Єдиний оправданий на тому процесі Василь Ковалишин загинув під час війни під Берліном у Німеччині. Семчишин Дмитро, засуджений на кару смерти, замінену на 15 літ строгої в'язниці, з упадком Польщі вийшов на волю, опісля в боях з НКВД в 1940 р. розірвав себе гранатою. Петро Костів — засуджений як Д. Семчишин, загинув у селі Пукові, Рогатинського повіту в 1941 р. Михайло Семчишин помер із виснаження після виходу з нім. табору смерти в Авшвіці 1945 р. Василь Іваник, заарештований ґестапом, загинув в кацеті. Прізвищ ще інших учасників цього процесу — не пам'ятаю.

З відновленням поновної большевицької окупації, дуже багато молоді загинуло в боротьбі з окупантом. Ще коротко згадаю про поль-

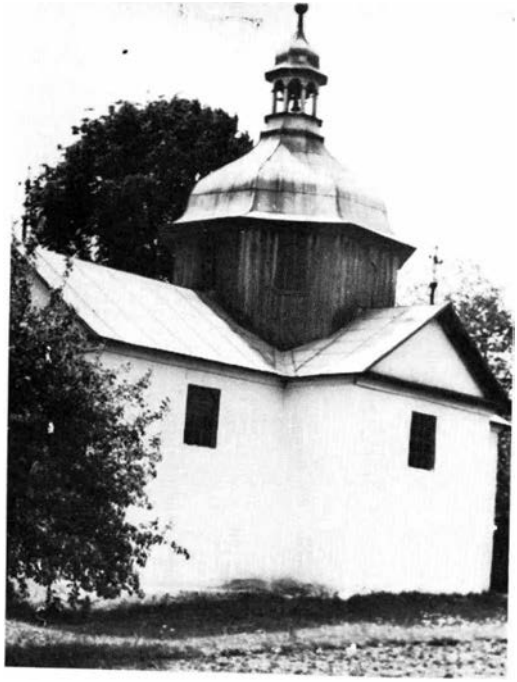

Церква в селі Шумлянах-Малих, збудована в 1936 р.

Село Шумляни-Малі, загальний вид. На долі пливе річка Золота Липа.

ську пацифікацію восени 1930 р. Українські установи, читальня, кооператива та чимало господарів дуже тоді потерпіли. До певної міри у відповідь на той розбій, серед молоді Шумлян Малих засновано клітину ОУН, яку очолювали Михайло Шагай і Василь Ковалишин.

Восени 1939 р. члени ОУН брали активну участь у розброюванні польських військових частин, що втікали до румунського кордону. Тоді загинув у бою Петро Бездух. Це була відплата окупантам за всілякі пацифікації, поліційні розбої та інші утиски українців.

1940 року большевики вивезли на Сибір родину Степана Шагая з хворим сином — студентом Мироном. Там померли син і батько.

Не сповнилися людські сподівання, що німці, які прийшли на зміну в 1941 р. не втручатимуться в наші справи. Однак наше село розташоване на боці від головних шляхів, не зазнало особливої біди. Та у квітні 1944 р. під час відступу німців на захід, загинув у бою з ними студент Богдан Хміль; знову у травні того ж року німці провели у селі хапанку та забрали 17 мужчин; із них повернулись по війні в село лише 10 осіб, один був убитий під час бомбардування, а 6-ох поїхали на еміґрацію. У 1947 р. загинув смертю героя в боях УПА на Лемківщині — Михайло Шагай.

В селі загинули також і два сексоти, Ілько Швець та його шваґер Осип Голуб. Їх зліквідувала УПА. Оце кілька прикладів з подій у наших Шумлянах Малих. Хоча вони й „Малі", але життя у них кипіло не відставало від інших свідомих, патріотичних сіл.

Ще за часів Австрії впродовж 1906 - 1910 рр. проклали залізничий шлях між Підгайцями, через Потутори, Бережани, Гиновичі, Перемишляни — до Львова. Тепер за повоєнної большевицької окупації, той шлях заріс травою, його не використовують. Зате замість колишніх каганців, село користується електричним освітленням. При обміні людністю між Польщею і Сов. Україною, з села виїхали в Польщу 11 родин. На їх місце прибули викинені з рідних земель наші лемки. Але вони щось не дуже задоволені працею в колхозі, бо виносяться до Бережан, і там працюють у фабриках.

Одно не змінилося — болото. Люди далі гублять підметки в болоті як й передше, як колись, десятки і сотки років назад — і тут нічого не змінилося, лишень в 1964 р. комуністи замкнули церкву . . .

Василь Задорожний

СПОГАД ПРО СЕЛО ЩЕПАНІВ

Село Щепанів Бережанського повіту розташоване на віддалі 19 клм. на схід від Бережан, а 14 клм. на північ від міста Підгаєць та межує на півдні із селом Телячим, на заході – з Літятином, на північному заході – зі селом Криве, а на сході – селом Кальне. Пошта для села приходила з Козови, а залізнича станція була в Кривім. Яких 2 клм. від села на захід проходить головна дорога зі Львова через Бережани до Підгаєць і дальше до Монастириськ.

Як сказано у старій церковній хроніці, наше село взяло назву Щепанів від першого поселенця Степана. Спочатку село називали Степанів, але назву змінили за історичної Польщі – на Щепанів. За переказом старих людей, давній Щепанів був великою оселею у розлогій долині Стежирів, простягався вздовж потічка Масівки, аж до млина яких 2 клм. за нинішнім селом. Про це свідчать рештки посуду та людські кістяки, які знаходили люди, працюючи на землі в тій долині. Після наскоку татар, які знищили цю оселю, люди перейшли до недалекого ще більш неприступного глибокого яру, і там розбудували нинішній Щепанів. Сама природа створила той сховок для наших предків. У тому ж яру випливає потічок Масівка, що впадає у річку Коропець. Потічок Масівку творять шість джерел, звідки село має добру і здорову воду. Над потічком є два водні млинки, один в селі, другий за селом. У селі жили до 700 осіб. з того українців – 675, поляків – 12, жидів – 13 осіб. Громада Щепанів не була багата, мала усього 800 моргів орної землі і 23 моргів пасовиськ. Фільварок Н. Лупковського мав 860 моргів орної землі, та 65 моргів пасовиськ. У тому дворі працювала й ґуральня. Про давність села свідчить стара дерев'яна церква з дзвіницею, збудована ще в 1638 р. За хронікою, це мала б бути вже третя церква від часу заснування села. Перед спаленням другої церкви, в селі була парохія, але після знищення церкви, парох поселився в селі Кальне. Богослуження відправлялися в Щепанові кожної третьої неділі. Парохами церкви були в останньому сторіччі – о. Гординський впродовж 55 років, згодом о. Павло Штокалко, до 1945 р.

В 1921 р. розпарцельовано фільварок між колоністів, що прибули із західньої Польщі, а було їх до 300 осіб. Лише після подолання важких труднощів, вдалося купити на парцеляції автохтонному населенню всього 70 моргів гіршої землі. В лютім 1940 р. большевицька влада вивезла колоністів на Сибір а їхнє майно поділила між бідними людьми в селі.

За першої світової війни, майже всі мужчини були змобілізовані до австрійської армії, а в селі залишились тільки жінки з дітьми та старші люди, а також зовсім непридатні до військової служби. За час тієї війни, село витерпіло багато злиднів, було майже зовсім знищено і спалено три-четверті сільських забудовань. Під час російського відступу, великі склади амуніції в селі вилетіли в повітря, запалюючи село та їхній польовий шпиталь, в якому ранені живцем горіли. Відступаючи з села, москалі забрали з собою чотирьох щепанівських мужчин, котрі аж у 1923-му році повернулись у рідне село. Під час свого перебування в селі, москалі винищили майже всю худобу, безроги, дріб, та забрали коні.

Першу вселюдну школу з українською мовою навчання, зорганізовано у 1908 р., з одним лише учителем. Навчання відбувалося в сільській хаті аж до 1921 р., коли збудовано шкільний будинок з одною шкільною залею і мешканням для учителя. Кількість учнів сягала до 120. Через воєнні події та знищення села, щепанівці були майже поголовно неписьменні, зате в селі було три корчми, а за селом ще й четверта. Чоловіки та й жінки таки добре пиячили, тому багато землі перейшло до сусідніх сіл. Школу збудували селяни власними силами. До будови школи найбільш причинилися: учитель О. Пасіка, Максим Островський, Теодор Боднарчук, Гринько Данилюк і М. Яцюк. Першим учителем у новій школі був Олекса Пасіка, який вів навчання до 1925 р. Після його переселення до села Вівся, вчителював Микола Шараневич до 1928 р., а від того часу до початку 1944 р. був учителем у Щепанові – Василь Задорожний.

Культурно-освітня праця почалася в селі з заснуванням читальні „Просвіти" в 1925 р. Спочатку вона містилася у винайнятій хаті. В 1926 р. невтомні селяни поставили „Народний Дім", в якому, крім залі для сходин і театральних вистав, було ще й приміщення для кооперативи та молочарні. Треба з признанням згадати про незвичайну жертвенність та безплатну працю при тій будові. Найбільше визначились датками і працею такі господарі: Степан Бордун, Осип Бугай, Петро Яцюк, Павло Яцюк, Степан Квартнік, Теодор Цяпута, Володимир Стельмах, Василь Фінк, Михайло Мартинюк, Степан Мончук, Стефан Вовк і Петро Завадівський. Будівництво дому натрапляло на великі труднощі, бо польська влада кілька разів його переривала під різними претекстами. В 1924 р. засновано в селі споживчу кооперативу під назвою „Боротьба". Ця назва принесла кооперативі багато переслідувань і лиха з боку польської поліції. Засновниками кооперативи були: Петро Яцюк, Павло Яцюк, Євген Стельмах, Володимир Стельмах, Іван Цяпута син Дмитра, Василь Цяпута, Теодор Боднарчук, Стефан Бордун, Гринько Мончук, Степан Мончук, Василь Фінк, Осип Бугай, Стефан Квартнік, Т. Хома, Іван Дяківський, Михайло Мартинюк, Петро Сташків, Осип Мончук, Петро Завадівський. Теплим словом треба згадати про Петра Завадівського, ревного і щирого кооператора,

що - помер трагічно при добуванні каміння. За кілька років праці, кооператива придбала своїм членам: прес для виробу дахівок, ручну молотарку, млинок для чищення збіжжя, трієр, „сонду" – давали членам товарові звороти та купили дві книжки: лікарську і ветеринарну.

В 1934 р. заклали в селі молочарню. Доставцями молока, були майже всі господарі села. Щоб дістати більше товщу з молока, господарі почали краще годувати корів. Була в селі і господарська організація „Сільський Господар", через яку селяни отримували штучні добрива і добре насіння конюшини, люцерни тощо. На полях села були великі каменоломні, що постачали каміння на будову сільських будинків.

На площі біля церкви стояв кам'яний пам'ятник на згадку про скасування панщини. Під час „пацифікації" 1930-го року, влада закрила читальню „Просвіти", мотивуючи тим, що читальня випозичила заборонену книжку „Син України"... Село відповіло на це заснованням гуртка „Рідної Школи". При читальні був хор і аматорський гурток, бібліотека і самоосвітні гуртки молоді. З поширенням освіти село ніби переродилося. Багато селян стали передплатниками „Народньої Справи"(як жартівливо казали „коров'яча газета") — хто її пренумерував, того корови автоматично були забезпечені на випадок нещастя до висоти 100 злотих; діти читали журналики –„Дзвіночок і Світ Дитини."До читальні приходили часописи „Новий Час", „Сільський Господар", і „Свобода". Забави молоді відбувалися в Народному Домі, весілля без алькоголю, без бійок, криків, поганих лайок чи сороміцьких пісень. Пияків у селі не було, бо корчма зникла, та й горілка була дорога. Крім аматорських вистав, відзначувано річниці Т. Шевченка, Лесі Українки, Визвольних Змагань, давали концерти. Кожної неділі, а взимку то й щовечора сходилися члени в Народному Домі, проводячи час за читанням часописів, чи культурних розваг.

До поширення просвіти й знання в селі причинились: Петро Боднарчук, Михайло Мартинюк, Микола Марків, Теодор Цяпута. Треба згадати й про учителів, Миколу Шараневича і Василя Задорожного, які поза працею в школі, брали живу участь в культурно-освітньому житті села. Заходами М. Шараневича збудовано біля церкви каплицю. В. Задорожний був головою надзірної ради в кооперативі, деякий час головою читальні, кредитівки та керував аматорським гуртком. За нього у шкільній залі відбувалися такі імпрези, як вечір св. Миколая, свято Матері, свято Т. Шевченка

Колоністи мали свою школу, належали до римо-кат. парохії в Літятині. Влітку вони вибудували „дом людови" в якому містилась крамниця – „кулко рольніче" і напів-військова організація „стшелец". До 1935 р. ця колонія належала до громади Щепанів, але при реорганізації, Щепанів приділено до Бережанського повіту (раніше належав до Підгаєцького), з колонії створено окрему громаду, назвали її „Бартошуфка" і ті обидві громади приділено до збірної громади в Козові. В період підпільної боротьби в 1936 р., що велася тоді у Бере-

жанському повіті, члени-підпільники нищили у школах портрети польських достойників і польські державні „ґодла", так, що влада наказала ночами сторожити.

Замітніші події в селі

1937 р. була в Щепанові канонічна візитація Єпископа-Ісповідника Кир Никити Будки, який відвідав і українські установи села, довідуючись про їхній розвиток. Під час так зв. „нормалізації" оглядав село Щепанів і колонію тернопільський воєвода Юзевскі (той, що хотів за кілька років перетворити українську Волинь – у польський край), був також і в Народному Домі. В перших днях німецько-польської війни, заарештували та вивезли поляки до Берези – Миколу Маркова і Дмитра Крушельницького, які однак вже по трьох тижнях користаючи із розгрому „жечпосполитої", – щасливо повернулись до своїх родин.

Під час Визвольних Змагань 1918 – 20 рр. багато молоді зі Щепанова воювали за волю України, між ними було шість підстаршин. Кілька з них не повернулися з тої війни – певно загинули смертю героїв. За першої большевицької окупації не було в селі арештів, бо ніхто не пішов на брудну донощицьку роботу. За німецької окупації в 1942 р. привезено в село 15-теро дітей, опухлих з голоду з Долинського повіту, щоб їх врятувати від голодної смерти. Дітей зараз же розібрали заможніші господарі і діти всі добре ховалися. Взагалі про селян Щепанова можна сказати, що це люди із щирим українським серцем, жили дружньо мов одна родина, релігійні, солідарні, послужливі та дуже дискретні. В часі пацифікації ніхто не зрадив, хто позичав ту книжку !

Окремо треба занотувати факт оборони жидів під час німецької окупації, хоча жиди поширюють сьогодні свідомо неправдиві історії, ними самими вигадані і спрепаровані, про якусь гейби спілку гітлерівсько-українську у винищуванні жидів. Але це свідомий фальш і наклеп, це жидівська політика – піддобритись московським правителям.

За німецької окупації жили в селі двоє жидів. Він звався Зусь Герцоґ, а вона Хана Ліппе. Хана, молода жінка, боячися за себе, наважилась виїхати до Німеччини на роботу, але для цього була необхідна метрика уродження. Тоді дочка Г. Цяпути в тому ж віці, взяла свою метрику і дала Хані, яка й виїхала до Райху під чужим прізвищем. Про це в селі всі знали. На дорогу одягнули її в селянський стрій, дали харчів, а дружина вчителя Задорожного постаралася в „Арбайтсамті" (уряді праці), щоб її приєднали до найближчого транспорту, йшло про те, щоб швидко замести сліди. Все вдалося як найкраще, вона була в Райху, там працювала – відти повернулася жива, здорова і нині ще живе в Щепанові. Також весь час жив легально в Щепанові Зусь Герцоґ. Коли німці програючи війну, подалися вже до Галичини і Щепанів був у прифронтовій полосі, а в селі повно німецького війська, то Зусь Герцоґ ходив по селі з німцями, як їх перекла-

дач і ніхто його не зрадив. На запитання полковника, що спинивсь у школі, чи часом, той Герцог не є жидом, бо й прізвище його зраджує, і німецька мова — автор цього спогаду відповів, що в селі є кількох господарів з прізвищем „Фінк", але вони не є жиди, та не говорять німецькою мовою — а Герцог закінчив шість гімназійних кляс і тому цю мову знає. Полковника задовольнила ця відповідь. Так він виховався можна сказати на очах — села і німців, і ніхто словечком його не зрадив. Крім згаданих жидів, переховувалися у 1943 р. в житах біля села кількох жидів, яким пастушки виносили хліб і молоко: часом вечорами і в дощові дні, вони самі заходили в село, щоб проживитись і переспати. Ще на весну 1944 р. в одного господаря за селом жили дві жидівки, про що знали багато людей, але їх ніхто не видав в руки гестапо.

Як в інших селах, так і в Щепанові німецька влада накладала великі харчові контингенти, і все точно забирала. Пильнувала цього їх поліція та допоміжні німецькі організації. Закрили млини, конфіскували жорна. Забирали до райху на роботи багато молоді, а за те все — село від німців нічого не діставало; самі виправляли шкіри на взуття, красили полотно, робили мило, свічки, а навіть гонили самогон, самі пили та продавали в місто. Вся рогата худоба та свині були під обліком, та ще й начіпали їм на вуха так зв. кульчики з нумером, щоб часом не поміняти. Але винахідній людський хист є безсмертний — так і в тій справі почались міркування, знайшли спосіб і німці вже менше поїдали свинини, зате наші люди собі не жаліли. Проста справа — винайшли спосіб, щоб той же самий кульчик переходив гейби з тата на сина та довший час оставав у тім самім свинячім роді. Коли вже надійшов відповідний час, стягали той „фамілійний" кульчик з великого, та начіпали малому, а через кілька днів з того великого — висіли вже готові до їди ковбаси і прочая... А при контролі нарікали, що чогось не росте, їсти не хоче, певно має якийсь „манкамент"...

Село не мало грошей. Щоб трохи їх роздобути, селяни вдавались до різних способів обманути „німоту". Про один такий „трюк" треба розповісти. Це було в зимі 1943 р. Один господар потайки заколов свиню і хотів продати м'ясо в Бережанах. Він поклав її на сани, накрив периною, під рило підклав подушку, а голову обв'язав хустиною. Перед в'їздом у місто, сказав контрольній поліційній стійці, що везе хворого до лікарні, і щасливо прослизнувся. Відїхавши добрий кусень від контрольної будки, мабуть з радости потягнув коні батогом — сани нековані пішли як кажуть „затоки" — заточились, а бідолаха „хворий" вилетів з під перини у сніг... (Даремно кажуть, що свині не птахи — не літають!) Не так було в ті часи!...

Портрети

Як відомо, в 1930 р. у Східній Галичині відбувалася варварська польська „пацифікація". Здається найбільш болісно її відчули Бере-

жанський і Підгаєцький повіти. Незабутній 1930 рік ще й тим, що тоді підпільна організація УВО – ОУН нищила польські державні „годла" й портрети правителів „жечпосполітей" Мосціцкого, Пілсудского, Сміґлого-Ридза та інших – менших. Ця акція нищення тих знамен польської окупації, широко тоді розгорнулась у відплату за нищення українських шкіл, перемінювання їх на польські.

Нам українським учителям, довелося через це багато потерпіти, бо за знищення портретів, звичайно тягали вчителів, допитували, а при тому доводилось вислухувати непристойні, сороміцькі слова простаків-поліцаїв. Ще більше терпіли під час тих виступів українські селяни, бо вони мусіли чергово вартувати ночами на дорогах до села та під шкільним будинком, не раз в осінню негоду, а то і в морози взимку.

Хвиля нищення портретів у шкільних залях докотилась і до Шепанова. Кожної ночі довкола школи ходили вартівники, гріючись – тупцювали по снігу... Авторові жаль було дивитись на тих померзлих бідаків, і тому дозволив їм заходити в коридор школи, а то й до шкільної кімнати, де на стінах висіли ті злощасні портрети. Вартувати впродовж довгої зимової ночі було справді задовго, тож вартівники порадили собі в такий комічний спосіб: відчіпляли портрети і впихали їх у великий мішок, зав'язували шнурком, а самі лягали на лавки трохи подрімати. Все один мав варту і надслухував, чи не йде контроля, що її переводили польські поліцаї. Коли такий приходив на контролю, то вже здалеку чув, що всі вартівники є „гір" і все гаразд ...

Але одної ночі, контрольний поліцай увійшов незапримічений у шкільну залю, присвітив електричною світилкою, – і бачить – на стінах портретів немає, а всі „вартівники" сплять мов забиті лиш чути їх тяжкі подихи... Поліцай зчинив крик досить непристойними словами, додаючи: „підете до криміналу, та заплатите за всі портрети!" На те один з вартівників: „не кричіть пане „вахмістшу", бо всі портрети є, ні один не втік!" „Де є, коли стіни порожні!" – крикнув поліцай. „Де є ? – онде в мішку ! Бо ми подумали, що як прийдуть ті підпільники, то ми й так ради не дамо, бо що їм зробимо палицею, як вони мають зброю ?"... Поліцай лиш зареготався і подався геть, радий із такого закінчення, а то і йому попало б ! Про той випадок розповідали собі люди сміючись в цілому повіті . . .

Іван Гірняк

ІСТОРІЯ ПІДПІЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ТЕРИТОРІЇ БЕРЕЖАНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

На вічну пам'ять безстрашних боєвиків і боєвичок, що впали на полі слави в боротьбі з ворогами України, чи загинули в тюрмах і таборах смерти

О. Олесь.

Чужиною

Дивлюсь на пройдену дорогу,
І гнів і жаль мене пече...
Але у нашу перемогу
Усе ж я вірю гаряче...

Як завтра день угледять люди,
Як зійде сонце золоте,
Так Україна жити буде,
Так наша мрія процвіте!

Українська Військова Організація (УВО)

Внедовзі після програних наших Визвольних Змагань 1918-1920 рр., колишні старшини і стрільці Українського Війська, ніяк не хотіли погодитися з існуючим станом ворожої окупації української землі. Вони почали думати-міркувати, як і що далі робити, щоби належно приготовитися для виборення повної свободи і незалежности своїй країні, скинувши ненависну польську окупацію. Усі вони були переконані, що час окупації — тимчасовий, що боротьба — нескінчена. Твердо стояли при тому, щоби приготовити загал населення, на прийдешні події. А щоб їх зустрінути, треба зорганізувати на військовий лад прийдешніх вояків-боєвиків.

Зерно впало на добре підготовлений ґрунт, воно почало швидко рости-розвиватись. Постає Крайовий Провід УВО, з полк. Євгеном Коновальцем на чолі. Штаб тієї організації, творили колишні старшини українських армій. Почалася підпільна праця в краю.

Бережанщина не остається позаду нової підпільно-боєвої організації. Провідником її стає колишній сотник УГАрмії сл.п. д-р Володимир Бемко-Ваврів, а від 1926 р. перебирає ці обов'язки сл.п. Володимир Герета.

Це був час, коли доля Східньої Галичини не була ще „правно" вирішена, одначе польський окупант усіми доступними способами, старався закріплювати своє панування над усіми північно-західніми українськими землями, видаючи закони чи розпорядження, що мали обов'язувати також на окупованих теренах. Проти тих безправних дій, виступила з усією силою та енергією, новостворена УВО, видаючи

заказ відбувати військову службу у польському війську, виповняти листи при переписі населення чи голосувати при виборах до польського сойму. Тоді постали підпільні журнали, як „Сурма", „Бюлетень" та інші. Проти колонізації наших земель польсько-мазурським елементом чи так зв. польськими осадниками, УВО повело активну боротьбу розсилаючи своїми таємними кур'єрами свічки - запальники місцевим станицям УВО, для нищення ворогів-зайдів, що забирали українську землю. Почали горіти побудовані мазурські оселі, почався терор з обидвох сторін, падали й постріли. Підпільна література, на тоненькому папері друкована „Сурма" з написом „з рук до рук – з хати до хати" розходиться по всіх закутках Бережанщини. Для поборювання підпільних революційних дій УВО, польський окупант ввів наглі суди, і намагався приборкати населення рейдами військової кавалерії, вербував донощиків на службу при таємній поліції, тощо. Після „признання" Польщі Східньої Галичини 1923-го року, насильні дії дещо припиняються, починається організаційний та ідеологічний вишкіл української молоді в таємних гуртках УВО.

Мережу-сітку УВО, створено вповні на військовий лад і військову дисципліну. Найменшою одиницею була трійка, або п'ятка (3 або 5 членів), що підлягали своєму зверхникові-провідникові. Членом організації міг бути свідомий і певний український юнак, що покінчив 20-тий рік життя. На чолі УВО в повіті, стояв — повітовий командант, вище – окружні команданти та крайовий командант на весь край із своїм крайовим проводом УВО.

У тому часі уся Бережанщина, покрилася сильною сіткою українських легальних товариств та організацій, станули по селах „Народні Доми", в яких зосереджувалися культурно-освітні, читальняні, рідношкільні, спортивні організації, а також усі торговельно-економічні установи та хліборобські вишколи молоді – юнаків – а всі вони мали для села і його мешканців дуже велике й корисне значення. Невсипуща праця тих установ, доводить до духового відродження мешканців села, їх наставлення, сподівань і віри в краще майбутнє їх самих і всього народу.

Очевидно, що члени УВО, включаються повною енергією в працю легальних організацій, а часто-густо вони є інспіраторами закладення нових товариств чи установ для добра загалу населення, вони є членами управ тих установ, вони виказують свою сміливість і завзятість у праці в такій установі ділами, а не словами прямують вперед, а з ними і ввесь загал населення.

Організація Українських Націоналістів — ОУН

Українська Військова Організація – УВО, діяла на українських територіях під Польщею, до 1930-тих років. Опісля наступила повна реорганізація, на місце УВО, створено підпільну організацію ОУН.

Нова організація на терені Бережанщини, ставить собі нові завдання, виготовлює нову тактику боротьби з наїздником і так би мовити, йде двома шляхами. Один шлях, це вишкіл боєвиків ОУН, другий шлях – це охопити ідеологічно-організаційною системою як найбільшу кількість української ідейної молоді та виховати їх в любові і самовідданості своїй Батьківщині, для боротьби за її свободу, не жаліючи й свого життя.

Повітовим провідником та реорганізатором сітки ОУН, став Осип Рижевський-Їжак книговод „Народного Дому" в Бережанах, його заступником і боєвим референтом — Володимир Герета, після його смерти Б.Ф. згодом Т.Ф. псевдонім Ярема. Референтом пропаганди став – Ярослав Старух – Стяг, культурно-освітнім — Дмитро Мирон-Орлик, організаційним — Лев Зацний-Троян, юнацтва — Іван Думик, орг. військ. сітки — Петро Федорів-Пєр, мережі-сітки та зв'язку — Григорій Голяш, псевдоніми — Бульба, Бей, Шолом. Він рівночасно був інструктором військового діла.

Вже в 1931-32 рр. Бережанщина була вповні зорганізована та охоплена мережею підпільної організації ОУН, і доповнена новими молодими силами гімназистів та студентів. Було в організації багато селянської молоді, що набрали знання в юнацьких самоосвітніх гуртках та спеціяльних вишколах молодого найздібнішого юнацтва. Такими членами організації були в тому часі юнаки: Івашків Іван, Івашків Богдан, Парасюк Григорій, Парасюк Михайло, Голяш Теодор, Голяш Степан, Гірняк Іван, Гірняк Григорій, Гаврилюк Степан, Прийдун Григорій, Пайончківський Михайло, Мандзій Андрій, Миськів, Ухман, Прийдун, Мельник Спепан, Лихолат Василь, Куціль Дмитро, Дяків Осип, Кусень Осип, Мрикало Степан, Мрикало Петро, Козак Юрій, Когут Павло, Семчишин Омелян, Семчишин Орест, Семчишин Роман, Олійник Зенон, Гуральний Микола, Левицький Семен, Гайдук Семен, Марків Осип, Лихолат Григорій, Шагай Іван, Шагай Степан, Гаврилюк-Сич, Кадальський-Ох, Плонський, Дулеби, Витвицькі, Королишин Іван, Бойки, Бідула Володимир, Яцишин Іван, Созанський Павло, Снилики, Федик Ярослав, Пришляк Ярослав, Чмир, Савкови Григорій, Теодозій, Несторович, Семчишин Михайло, Семчишин Дмитро, Стецики, Мельник Павло, Г. Семен, Лопата, Думик Михайло, Костів Петро, Нагірний, Походжай, Кузик Микола, Дорош, брати Залужні, Пончко Павло, Бакович, брати Загребельні, брати Левицькі, Глушко, Ковальчук, Кузів, Галаза Орест, Пукало, брати Когути, Гунька, Благий, Шанайда, Мороз, брати Галушки, Потягач-Зелений, Дулеба, Шагай, Білик Василь та багато більше молодих націоналістів.

Організаційно найменшою одиницею-клітиною, було „звено", що складалося з 3-5 членів (між ними все один відповідальний перед зверхником, якого ніхто більше не знав). Найменшою одиницею сили для дій на даному терені в селі чи в місті, були „кущ" або „станиця", що мали свого станичного провідника. В даній станиці могли також знаходитися ще й інші члени підпілля, як військовики, розвідчики, спеціяль-

боєвики, зв'язкові, пропагандисти, вишкільники, просвітяни та інші. Три станиці – кущі, або три села, творили підпільну одиницю, що її називали „підрайон". Він мав свого провідника так зв. підрайонного. Три підрайони (дев'ять сіл) творили „район" з районним провідником на чолі. Три райони (27) творили „надрайон" з таким же провідником, якому підлягали всі районові провідники. Три „надрайони" – приблизно 75-80 сіл тобто повіт, творили в підпільній мережі „повіт" маючи повітового провідника. Такий повітовий провідник, призначував для „повіту" найкращих співробітників з поміж довірених підпільників, він мав обов'язок слідкувати за діями ворога-окупанта, плянувати та приготовляти протидії. Отримував директиви постійно від свого зверхника „окружного провідника", хоча часами отримував їх прямо від крайового проводу. П'ять повітів — творили „округу" із своїм проводом, а всі вони були під командою краєвого проводу. Кожний окружний провід, мав свої референтури, між якими була розділена вся праця підпілля. Були референтури окружно-боєві, організаційні, пропагандивно -освітні, розвідочно-зв'язкові, жіночі відділи різних спеціяльних галузів підпільної праці. На чолі кожної референтури був провідник, що відповідав за свою ділянку праці. Була ще окрема референтура юнацтва, що мала виключно виховний характер і підготовляла молодий, спосібний елемент на прийдешніх членів ОУН та провідних громадських діячів в українській суспільності. В мережі підпільної системи, провідник окружного юнацтва, підлягав окружному провідникові.

Така система підпільної організації ОУН, існувала від початку реорганізації та переміни УВО на ОУН з різними доповненнями в міру потреби та пристосуванні до часу і місця – аж до 1939 р. себто розгрому польської держави.

Восени 1930 р. польські окупанти переводили на терені Бережанського і суміжніх повітів, так зв. „пацифікацію", що по суті справи була звичайним бандитським нападом на безборонне українське населення, щоби матеріяльно його знищити, принизити його людську і національну гідність та опізнити державницьку зрілість найширших українських мас. Ворогові – це не вдалося осягнути, навпаки ріст і гін тих мас був ще більший, ще глибший, він увійшов вже в кість і кров народу. Так, як опісля не допомогла ворогові страта сл. п. боєвиків Біласа і Данилишина в приборканні і застрашенні українського населення, так тепер зовсім інші наслідки залишила за собою ворожа пацифікація.

Український народ холодно прийняв ці жорстокі знущання, він із ще більшою ненавистю до ворога, а любов'ю до своїх — посилив і зміцнив свій спротив наїзникові.

На акцію польщення українських шкіл в повіті, організація відповіла так зв. шкільними саботажами і нищенням усіх признак насильної польщини в українських селах. Бережанська тюрма, знову заповнилася українською молоддю, а польські суди призначували високі кари за найменшу дрібницю, а часто-густо засуджували зовсім

невинних.

Першими жертвами арештів і судження молодих українських студентів та селянської молоді в роках 1930-1933, були такі друзі — студенти; Петро Олійник, Михайло Баран, Богдан Прокопів, Лев Рега, Іван Думик, Богдан Курдидик, брати Григорій, Василь Лятишевські, Микола Іванів, Микола Малиновський, Василь Івахів-Сонар, Володимир Заплатинський, брати Ярослав, Богдан Старухи, Теодор Федечко, Михайло Семчишин, Василь Вишиваний, Іван Яцишин. Дмитро Мирон-Орлик, Петро Федорів-Пер, Петро Галаса-Птах, Павло Пончко, Омелян Семчишин, Омелян Логуш, Богдан Пашківський, Весоловський, Омелян Лапунька, ред. Петро Сагайдачний, П. Танчак, Андрій Білинський, Пухаль, Щерба, Спас, Іван Балук, брати Володимир, Осип Пришляки, Михайло Дідора-Гудима, Даньків, Теодор Баран. Абсольвенти торг. школи; Микола Левицький, Дмитро Лушпак-Вуйко, селянські юнаки; Розпятовський, Сирота, Атаманчук, Баран, Несторович, Ухман, брати Корніцкі, Мрикало, Процик, Козак, Когут, Стельмах, Микола, Гриць, Василь Лихолати, брати Іван, Гриць,Михайло Парасюки, Микола Труш, Осип Баран, брати Володимир, Антін Шидловські, брати Левицькі, Дмитро Барилка, Андрій Волощук, Теодор Голяш, Семен Федечко, брати Григорій, Іван Гірняки, брати Семен, Василь Гайдуки, Осип Марків, Павло, Степан Мельники, Семен Левицький, Микола Бей, Василь Муращик, Микола Метанчук, Іван Тибор, Іван Липа, Осип Мандебура, Павло Симак, брати Іван, Іван Прийдуни, Ромах, Холява, Якимович, Гордій, Школяр, Василь Цап, Дмитро Семчишин-Брудас, Петро Костів-Скоб, Нагірний, Походжай, брати Бойки брати Підлужні, Потягач-Зелений, Іван Королишин, брати Шагаї, Плонський, Кузів, та багато друзів, що в тому часі були заарештовані польським окупантом, мовляв, вони належали до підпільної організації ОУН. Восени 1933 року, польська поліція заарештувала майже всіх учнів Бережанської гімназії українського походження, мовляв, вони також належали до ОУН, хоч молоді гімназисти були в тому часі, ще малолітними юнаками.

Тоді заарештували також і старших громадян під закидом членства ОУН, як о. Петрицького, Івана Штабалюка і багато інших. Сиділи також в бережанській тюрмі молоді учні гімназії: Омелян Котлярчук, Михайло Вербовецький, Теодор Павлів, Іван Кубай, Левко Бемко, Роман Рижевський, Василь Білик, Омелян Войтович, Ярослав Нагірський, Борис Мушкевич, Орест Семчишин, Микола Зацухлий, Петро Галушка.

В 1934-5-6-тих роках, ОУН на території Бережанщини, повела повний відплатний наступ на окупантів у всіляких видах – від збройних нападів до бойкоту всіх державних монополій. Боєвий референт Ярема зі своїми боєвиками, не одного польського хуліґана відучив робити бешкети чи зачіпатися з українською молоддю. Не один із них отримав письмове попередження і настрашившись, заперестав свого хуліганства. Таке упімнення отримували і поліцаї, що в багатьох ви-

падках змінили своє відношення до автохтонного населення. Боєвики справно вичистили ввесь повіт від польських банд, грабіжників, ошустів чи звичайних злодіїв, що співпрацювали з поліцією, були донощиками чи провокаторами. Народ про це знав. Приймав з великим вдоволенням відомості про відплатні дії підпілля в його обороні; вони підносили його на дусі, зміцнювали свідомість, що він не є безборонний, бо за ним стоять боєвики, що несуть ворогові кару і відплату. Ворог — почав відступати, він почав побоюватися трьох букв — ОУН.

Коли в бережанській в'язниці, дозорець Грох на власну руку почав побивати українських політичних в'язнів, і тримати їх в темниці, а одного з них гімн. учня Рогатинської гімназії Василя Муращика побив так тяжко ключами по голові, що хлопчина осліп, а опісля від тих побоїв помер, ОУН видала на нього присуд смерти. Восени 1936 р. в самі „задушки" згинув той садист від кулі месника сл.п. Михайла Думика, з яким був його друг-боєвик Іван Грицківський. Після атентату, вони обидва зголосили своєму зверхникові Яремі, що присуд виконаний. Вже тоді ні один з дозорців не підніс руки на українського політичного в'язня. Був ще у в'язниці, звичайний бандит-розбійник на прізвище Осєцкі, що з намови дозорців наших в'язнів побивав, обкрадав, ще й фальшиво проти них свідчив. На нього теж ОУН видала присуд смерти. Коли лише вийшов з в'язниці, був покараний так, як його компаньйон Грох. За смерть від кулі польського поліцая Когачевського — молодого хлопця Івана Когута в селі Урмані на Бережанщині, ОУН видає присуд смерти на Коґачевського. Боєвики Бей і Сокіл отримують наказ, виконати присуд. Коґачевскі спинився в селі Дрищеві з другим поліцайом та невідступним поліцийним псом-вовчуром. Наші боєвики мали наказ виконати присуд лише на Коґачевському. І так сталося, другий поліцай вийшов живий. Поширилася відомість по цілому краю, що садиста-поліцая покарали смертю, але іншого невинного поліцая навіть не торкнули. Це зробило велике враження на поліцаїв, дозорців та інших менших достойників, що мали урядові стрічі з автохтонним населенням.

Останні три роки перед німецько-польською війною, це час посиленої підпільної дії проводів ОУН. Уся Бережанщина скипала ненавистю до ворога, що поширив та зміцнив поодинокі станиці поліції, наводив на села загони кінної поліції та відділи польського „стшельца", для допомоги у приборкуванні українського населення. Сам староста з комісаром поліції та іншими посіпаками, гнався крізь села самоходом, казав скликати людей і грозив їм повторенням пацифікації, в'язницями й засудами за приналежність до ОУН. Дуже часто посилав комісара поліції з хмарою поліцаїв, озброєних машиновими пістолями і ручними гранатами на обшук наміченого села. Звичайно над ранком, село довідувалось, що воно з усіх боків замкнене відділами поліції, та що зараз почнуть гейби обшуки за зброєю, в дійсності пригнали, щоб понівечити село і нанести йому великих матеріяльних пошкоджень. ОУН — також не дармувала; коли треба було вида-

ти присуд смерти на будь-якого хуліґана, вмить — засуд виконано, когось іншого попередити чи настрашити — зараз було це зроблено. До того члени-підпільники постійно відбували рейди в повіті головно ночами, відбували вправи, знаходили нові криївки для себе і малих магазинів, звичайно в густих лісах. Все ж таки, ОУН, доклала усіх сил і спроможностей, щоби було якнайменше втрат по своїй стороні, за те ворог, щоб мав ті втрати якнайбільші, а головно, щоб його нервувати, не дати йому спокійно жити та виробити свідомість, що він живе на вулкані серед ворожого населення, що чекає догідньої хвилі. Самі ж підпільники – це була найкраща, найбільше ідейна молодь, що не шкодувала кожної хвилини принести жертву молодого життя, за краще завтра свого народу.

Та час не стояв в місці. Вже від кількох років наближалася світова воєнна хуртовина, до якої ОУН підготовляла своїх членів і боєвиків. Польський окупант почав гарячково приготовлятися до війни, при тому дуже посилив терор та всілякі „акції" проти українського населення. До таких акцій належало в першу чергу створення концентраційного табору в Березі Картуській. Цілі сотні щонайкращого українського активу, попали до тої польської катівні. Попав туди окружний боєвий референт сл.п. Ярема та багато інших. Тодішнім керуючим провідником-підпільником, на теренах Бережанщини був сл.п. Григорій Голяш-Шолом-Бульба-Бей. На його наказ, вже підчас німецько–польської війни, ОУН роззброювала польських мародерів, а то й цілі менші відділи польського війська, що втікало в напрямі Мадярщини чи Румунії. Боєвики ОУН, забирали зброю та магазинували її у спеціяльних криївках, щоби заховати на слушний час. При таких „операціях" бували не раз жертви з обидвох сторін, ранені та убиті; був тоді ранений друг І. Грицківський, були убиті два боєвики сл.п. Осип Гойса і Степан Олеськів, важко ранені сл.п. Іван Підойма, Василь Гірняк, Іван Івашків, що опісля в підозрілий спосіб – померли в шпиталі в Бережанах.

ОУН в часі большевицької окупації

В часі розгрому польської держави, на теренах Бережанщини майже всі активні члени ОУН, були вже знані, бо ж вони явно брали участь в розброюванні польських відділів, чи навіть у сутичках і більших боях. Тому таких „розпізнаних", ОУН ховає в тінь, щоби вони не насувалися перед очі новому окупантові – большевицькій Москві. Тоді на теренах Бережанщини, був представник головного проводу в особі сл.п. жінки-революціонерки псевдонім – Ріко. Пізніше вона загинула, повертаючи до Львова разом з обома боєвиками М. Сисаком та І. Марковим. Негайно після приходу московських „визволителів", розпочалася безнастанна пропаґанда про „радісне і щасливе" життя під совєтами, зокрема в колгоспах. До кожного села і присілка, прикріпили такого пропагандиста, а рівночасно шпигуна і наглядача над

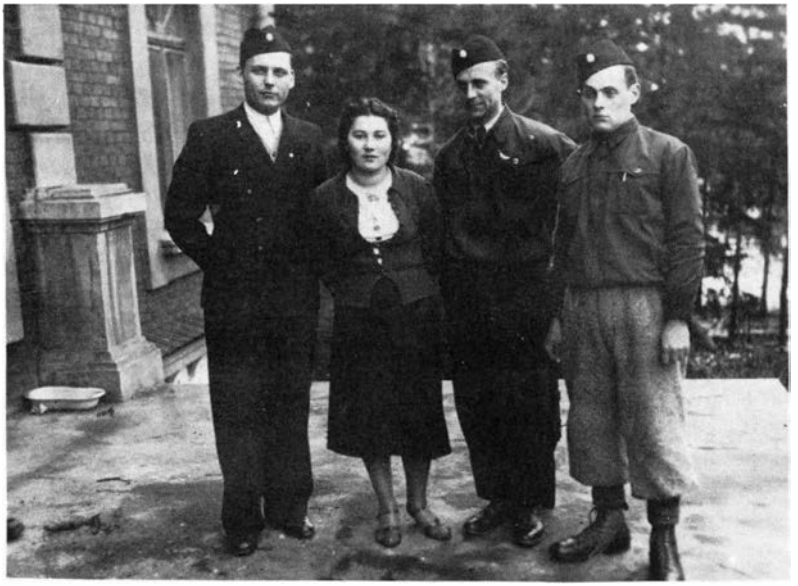

Провідні члени підпілля ОУН на Бережанщину: стоять зліва, Іван Дацишин-Беркут, Люба Петрицька, Ярослав Пришляк, Ярослав Федик у 1936-1941 рр.

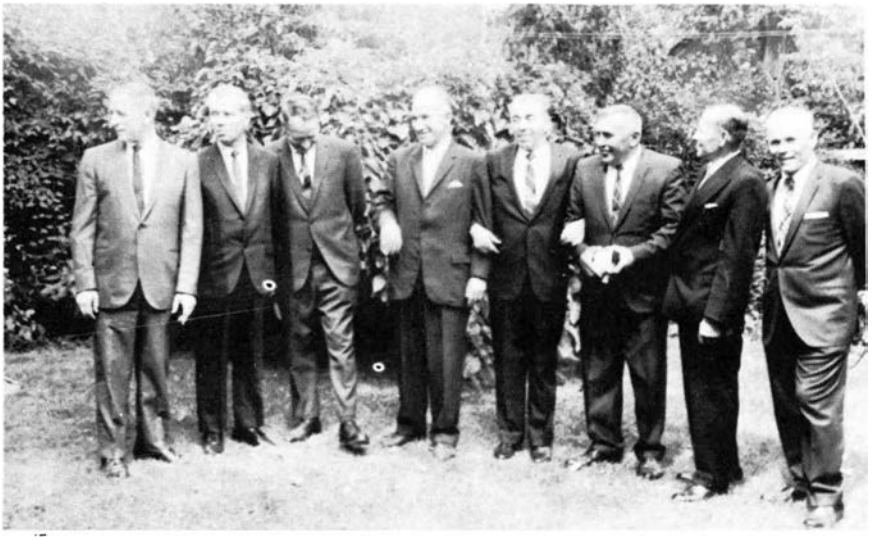

Співтворці і члени підпілля на Бережанщині: зліва інж. Степан Голян, Осип Безкоровайний, Михайло Лупенець, Семен Левицький, Іван Гіряк, Дмитро Гайдук, Степан Гаврилюк, Теодор Голян.

Жителі села Бишки, колишні бойовики УПАрмії, що зі зброєю в руках продерлися на захід — сьогодні живуть на чужині.

Микола Іванків, підстаршина УГАрмії, співробітник підпілля на території Бережанщини.

Сотник УПА Степан Голяш-Мар з провідницею членок УПА Надією-Марійкою. Вони боролись з московським окупантом до 1947 р.

Провідні члени підпілля на Бережанщині в 1936-1939 рр. Сидять зліва, Теодор Федечко-Ярема, Лев Зацний-Троян; стоять, Петро Федорів-Пєр, Григорій Голяш-Бей-Бульба-Шолом.

мешканцями тієї місцевості, співпрацівника політичної поліції званої „НКВД", себто „Народній Комісаріят Внутрішніх Діл". Розпочалася тоді на землях Західньої України оргія мітингів, сходин, нарад, що їх інсценізували „визволителі" у всіх селах, містах і містечках аж до знуду, на яких говорили-плели самі брехні й небелиці в живі очі, без ніякого стриму чи сорому, і думали, що люди повірили в ті фантазії і брехні. Посилили ту акцію, коли приготовляли найбільшу фарсу-комедію так зв. „Народні Збори" для прилучення українських земель до московського „царства".

Не довго тривало, як провід підпілля ОУН на Бережанщині, мав повний образ з чим і пощо прийшли „визволителі" і що стріне український народ під новою окупацією. Не треба було бути дуже кмітливим і спостережливим, щоби вмить розпізнати ворога по його ділах. Взагалі все людське життя байдуже чи організоване чи приватне, піддали під нагляд і контролю большевицьких комісарів-наглядачів. Усі бібліотеки відразу сконфісковано. На уряди по селах і містах, видвигнули дуже непевний елемент, що досі жив відокремлено не беручи участи в українському зорганізованому житті, або скрито був симпатиком комунізму. Всюди порозвішували великі оголошення, про заборону багато дій чи вчинків, що досі кожний міг свобідно виконувати, а то під загрозою розстрілу. Усі приватні крамниці чи установи — соціялізували, себто заграбили, нового товару не привозили, бо не було звідки, за те привезли багато тисяч портретів „вождів", а найбільше кривавого Сталіна-Джуґашвілі. Навіть місцеві жиди-комуністи говорили: „То не є та комуна, про яку писали нам в книжках та летючках — це звичайна банда рабівників та злодіїв, яке то все бідне, обдерте, голодне, що аж страх!" Один із тих жидів, попередив автора цих рядків і багато інших українців, щоби зникали-ховались, бо вони є на списках . . . у „визволителя".

Вже в перших днях нової окупації, повітовий і окружний провід ОУН, скликали в густих лісах, усе провідне членство ОУН, і там їх повідомлено, про розв'язання організації, щоби вони на випадок заарештування, могли сміло признатися до членства в ОУН за часів польської окупації, та тепер, такої організації вже не потрібно, бо нас, мовляв, визволили з пансько-польської неволі.

В тому часі завдяки німецькій перемозі повиходили з тюрем визначні члени ОУН, Бережанські земляки, як сл.п. Ярослав Старух, Лев Зацний, Федь Федечко, Дмитро Мирон, Петро Федорів, Лев Реґа, Михайло Семчишин, Дмитро Семчишин, Стецко-Скоб, Микола Зацухлий та багато інших. Вони залишилися по німецькому боці границі, та ще багато розпізнаних боєвиків перейшли за Сян на німецький бік. Тоді виїхав з Бережан також повітовий провідник Осип Рижевський-Їжак і поселився у Відні.

Большевицька дійсність на західньо-українських землях вимагала нової підпільної організації для стримування большевицьких арештів та вивозів автохтонного населення, а також для захисту безборон-

них людей від комісарів-енкаведистів, що почали давати про себе чути. Наступила повна реорганізація ОУН на Бережанщині — на чолі стають старі загартовані революціонери, переважно студенти вищих шкіл, що ту реорганізацію перевели в життя, але вже на інших засадах конспірації, достосовуючись до нових адміністративних одиниць в повіті й окрузі.

Першими організаторами підпільної мережі ОУН на терені Бережанщини під час московської окупації, були друзі студенти: Богдан Івашків-Топір, Михайло Семчишин-Дон, Григорій Гончар-Моряк, Михайло Вербовецький, Василь Білик, Теодор Павлів, Осип Дяків-Горновий, брати Степан, Григорій Голяші, Богдан Прокопів, Зиновій Гладкий, Гаврилюк-Арпад-Роберт, Орест Бакалець, Зиновій Олійник, брати Левицькі, Нагайло, брати Лонкевичі, Іван Майчук (опісля провокатор), гімназійні і десятирічки учні: Василь Безкоровайний, брати Галушки, брати Хомицькі, брати Віцинські, Стефан Федечко, Василь Лихолат, Василь Олеськів, Іван Марків, Михайло Сисак, брати Гайдуки, Іван Бузяк, Іван Антоляк, брати Голяші, брати Гірняки, Теодор Намісник, брати Фалюші, та багато селянської молоді, яка в тому часі пішла в школу, щоби здобути середню освіту.

Із старих ветеранів ОУН, боєвики: Степан Гаврилюк-Чорнота, Семен Гайдук-Виговський, Григорій Гірняк-Будяк, Іван Безкоровайний-Болбочан, Дмитро Куціль-Дріт, брати Морози, Стецик-Скоб, Семчишин-Брудас, брати Костеві, Микола Кузик, Іван Бакович, брати Кондрати, брати Турчини, Михайло Хомин - Обух, Микола Зацухний, мґр. Іван Миськів, Григорій Цебрій, брати Кардаші, Наняк, Когут, Ковальчук, Свинтух, Михайло Думик, Іван Грицківський, Іван Мединський, Михайлюк, Тимотей Стефінів, брати Тернові, брати Безкоровайні, брати Залужні, брати Шагаї, Ярошенко, брати Загребельні, брати Бойки, Степан Дулеба, Дмитро Барилка, Іван Гусак, Полонський, брати Пайончківські, брати Миськові, брати Мартинюки, брати Корніцькі, Андрій Мандзій, брати Недільські, брати Королишини, Походжай, брати Снилики, брати Созанські, Шанайда, Осип Кусень, Орест Галаза-Орлан, брати Борецькі. Також учні десятирічки, що працювали як виховники по селах в так зв. „клюбах", продовжували юнацькі курси серед селянської молоді по селах, а робили це під маркою комуністичних організацій „КСМ" (комсомол).

Були й спеціяльні співпрацівники підпілля ОУН; ними були сестри Зиновія і Дарія Юськевичівні, Стефанія Дулеба, Теодосія Голяш, Тося Миронівна та дві зв'язкові з Раю. Їх усіх замордували у тюрмах московські енкаведисти.

Провід організації повів тоді дуже обережну політику супроти нового ворога, він дав наказ якомога оминати сутичок з військами НКВД та всякими провокаторами, що пробували увійти в середину організації для шпигунства. Кожного члена організації, що був у руках НКВД, відповідні чинники ОУН основно перепитували, звичайно звільняли з членства і більше його в організації не було. Лише дея-

ких приймали назад, коли вони були конечно потрібні, але тоді тримали їх в захованні, або відсилали на німецький бік за Сян. Часами переходили границю підпільники у більшій кількості і тоді доходило до поважних боїв з прикордонними військами НКВД, при чому були й великі втрати з обох сторін. Ще за польської окупації, через друга сл.п. Теодора Федечка-Ярему, я запізнався з визначними членами підпілля а саме з Левом Зацним-Трояном, Ярославом Старухом-Стягом, Дмитром Мироном-Орликом, Петром Федорів-Пєром, Осипом Рижевським-Їжаком, Григорієм Голяшем-Бульбою, Омеляном Семчишином. Але 1933 року, я попав на чотири роки „в холодну". Після виходу на світ у 1936-му році, я знову їх усіх стрінув та разом з ними готовився до нових дій проти польської окупації. Після приходу московської комуни, вони всі, як розпізнані члени організації, примушені були перейти на німецький бік.

Мені судилось залишитися на рідних землях, та в один час керувати підпільною організацією, і тоді я старався, щоби по нашій стороні було якнайменше втрат, і це моє завдання таки я переводив в діло. Через якийсь час, повернулись у Бережанщину друзі-підпільники Гриць Голяш, Семен Левицький, Володимир Дейчаківський, Лев Зацний, Дмитро Мирон, Ворон, Ф. Федечко-Ярема. Він попав в руки НКВД у Львові зі зброєю в руках, його певно й забили в часі стрілянини, бо всілякі пошукування не дали висліду. Невдовзі повертався назад на німецький бік друг Лев Зацний у гурті з іншими підпільниками. Коли вже перейшли ріку Сян і виходили на німецький беріг, посипались на них серії большевицьких пострілів, що смертельно його поранили та декількох друзів. Їх тіла найдено, і поховано по християнськи в одній спільній-братській могилі, та поставлено пам'ятник.

Настали дуже важкі часи для підпілля, коли ворог тероризував населення вимогою донощицтва та вимагав бути секретними співробітниками-сексотами НКВД, а за пряму відмову, вивозив на страту. Але були також і платні сексоти. Такими були колишній урядовець філії „Просвіти", Михайло Карач і його жінка-москвичка псевдонім „Вєра", таким був випускник Бережанської гімназії Іван Майчук, родом зі села Дібща. Довгі літа він був членом підпілля, мав псевдонім „Шеф" і працював у відділі розвідки при повітовому проводі. За часів большевицької окупації, Іван Майчук-Шеф, був вже повітовим провідником розвідки, а організаційно підлягав — повітовому провідникові Семенові Гайдук-Богунові. Майчук його зрадив і в лісі при облаві на криївки підпілля, відділи НКВД вбили Гайдук-Богуна пострілами з машинової зброї, забрали тіло і таємно поховали на цвинтарі. Цей підлий зрадник Майчук видав пізніше в руки НКВД своїх близьких друзів, що йому довіряли — їх ворог знищив. До них належали: Михайло Вербовецький, Василь Білик, Бакалець (вдалось йому втекти), Осип Дяків-Горновий (чудом спасся в Житомирі), Семчишин-Брудас, Гриць Лихолат, Василь Безкоровайний, Осип Безкоровайний, Гриць Гірняк, Методій Гірняк; Майчук також підступно

замордував підпільника Михайлюка.

Восени 1940 р. провід ОУН вирішив перевести з Бережанської Округи всіх підпільників, для відтяження округи від військ НКВД, а також тому, що були тягарем для тих повітів, під оглядом харчування та заосмотрення в одяг тощо. Тодішній крайовий провідник Іван Климів-Легенда вважав, що найкращим тереном пересунення підпільних груп була Сокальщина і Волинь. Відси можна було легше перейти кордон через річку Буг – на німецький бік. Цей похід мав приготовити сл.п. Григорій Голяш-Бульба. Він мав стрічу з крайов. провідником Легендою десь в Сокальщині, і цю справу докладно обговорено. Щасливо повернувшись в Бережанщину, Голяш скликав нараду всіх провідників округи, в якій брали участь: сл.п. д-р Михайло Степаняк-Лекс, Михайло Семчишин-Дон, обл. провідник Роберт Гаврилюк-Арпад, Григорій Гончар-Моряк, Семен Гайдук-Богун, автор цих спогадів Іван Гірняк та всі повітові провідники.

Підпільникам видано наказ, запастися добрим взуттям та одягом, взяти з собою добру зброю, бо пересунення триватиме приблизно один місяць. Всіх підготованих до вимаршу, було понад три сотні людей. В дорогу в напрямі Волині, вимаршували десять відділів по 25 - 30 підпільників, з провідником на чолі. В першому відділі маршував і автор цих спогадів, разом зі своєю дружиною. Перший відділ нараховував 25 боєвиків і три жінки, що також мали перейти кордон. Дійшовши до кордону, розвідчики остерегли відділи, здержатися з переходом на кілька днів, а підпільників законспіровано перетримати малими групами подалі від кордону, по хуторах Волині, Сокальщини та Радехівщини. Але не вдалось заховати таємно присутність такої кількости підпільників неподалеку границі. Їх захованих в оборогах сіна, зауважили малі пастухи, розказали вдома, і ця відомість дійшла до большевиків. Війська НКВД зайшли півколом ті обороги, обстрілюючи їх запальними гранатами, при чому загинуло 42-ох боєвиків. Решта їх, пішли у протинаступ розстрільнею, рятуючи своє життя і співдрузів, при чому загинуло багато енкаведистів — між ними один високої ранги старшина НКВД. Інші групи, що ще не дійшли до кордону, також мали перестрілки з військами НКВД, між ними група Михайла Семчишина-Дона і Михайла Степаняка-Лекса. Ті групи щасливо повернулися на Бережанщину. Я з дружиною, крайов. провідником Легендою і ще кількох друзів, повертались на Золочівщину, і щасливо там добилися, мимо великих небезпек, що чигали по дорозі. На нас вже ждали друзі Дмитро Мирон-Орлик з Р. Кравчуком-Степовим. Вони щиро нами зайнялися і там ми перебували біля двох тижнів. Вже тоді говорив нам друг Мирон-Орлик, що війна між німцями і большевиками – неминуча, однак німці — це треті окупанти України, що прийдуть на наші землі, маючи на увазі лише свої великодержавницькі інтереси. Розпрощавшися з тими друзями, ми з жінкою подалися в сторону Бережанщини, і прибули на знане нам місце зв'язку. Нікого ми там не застали, бо місце було зрите гра-

натами, а дерева посічені скорострільним вогнем. Ми мусіли скоро залишити це місце, бо побут грозив великою небезпекою. Так дійшли ми до села Урманя, а відси до нового місця зв'язку. Тут довідалися про велику облаву військ НКВД проти підпілля, в якій загинув повітовий провідник Семен Гайдук. На тому місці в його пошану, насипано високу могилу. Там спочиває також безстрашний провідник і боєвик Григорій Голяш-Бульба-Бей-Шолом, що загинув у бою 1951 р.

— ⁂ —

Війна поміж двома тоталізмами — зближалася з кожним днем. Прийшли нові напрямні для підпілля, як має поводитись і які чекають його завдання на той час. Йшло про те, щоби уникати сутичок і боїв з військами НКВД, не допускати до непотрібних жертв підпілля, а використати той час на добру підготову всього активу до грядучих подій. Прийшла також директива, нав'язати контакт з визначнішими людьми серед інтеліґенції, для співпраці в перших початках нової ситуації на наших землях. Погодилися на співпрацю з підпіллям сл.п. д-р Франц Бабяк, проф. Григорій Бобяк, проф. Михайло Брунець, дир. Антін Крамарчук, Володимир Пришляк, Іван Королишин, Кокорудза, брати С., брати Оприски, Снилик, Павло Созанський та ін. В криївках підпілля, в недоступних лісових гущавинах, відбувалися різнородні вишколи молодих боєвиків. Колишній адвокат Михайло Степаняк-Лекс обговорював питання московсько-комуністичної ідеології, член крайового проводу Ворон, викладав про політичні події у світі, а Роберт-Арпад і Голяш-Бульба навчали молодих підпільників військової справи і нової партизантської тактики. На весні перед початком війни двох гейби союзників, на терени Бережанської округи, прийшли з закордону спеціяльні зв'язкові і деякі члени крайового проводу.

Десь при кінці березня чи з початком квітня 1941 р., московські енкаведисти головно ночами, наскакували на села, присілки чи поодинокі хутори, забираючи силою українське населення для вивозу на Сибір. Тоді московські правителі дуже посилили всякого роду терор, морди, арешти, тортури, вивози та інші „блага", сотнями років плекані і вирощувані на московській землі – московськими опричниками. Таке то добро принесли на українські землі „визволителі — кращі други українського народу" і як там ще вони себе брехливо називали, до цього в жахливий спосіб сплюндрували все майно західніх земель України, забираючи його в московщину.

ОУН – в часі німецької окупації

Надійшов день 22 червня 1941 р., початок німецько-большевицької розправи. В ночі прийшов зв'язковий з дорученням, вирушити негайно в напрямі села Вербова, де на нас чекають визначні провідники підпілля Лекс, Бульба, Дон, Будяк, Осип. За одну ніч ми прибули

на означений пункт. Тоді запали тут важливі рішення в справах захоплення в'язниць в Бережанах і в окрузі та всіх поліційних станиць НКВД в повіті, і старатися швидко визволити всіх в'язнів. Перебуваючи в тому часі в лісах сіл Жукова, Гинович і Баранівки, майже всі члени обласного і окружного проводів, вирішили чимдуж дістатися до Бережан і приєднатися до місцевих підпільників, тримати зв'язок з боєвиками сіл Лісники і Рай, щоби негайно прийти з допомогою політичним в'язням в бережанській тюрмі. Всі рушили в сторону Бережан, але вдертися до міста — не повелось, бо ще йшли важкі бої за місто, що приневолили нас заховатися у придорожніх ровах дороги на Жуків. Тут були вже німецькі війська, що обійшли місто від сторони греблі та схопили московське військо у два вогні. Тоді ми начіпили собі на рукави синьо-жовті стрічки, щоби німці нас не спиняли, і таки добилися до мешкання сл.п. д-ра Франца Бабяка, де на нас нетерпеливо ждали. Там запали перші рішення для захоплення влади в українські руки. Передусім, треба було створити порядкову поліцію, і це завдання доручено Іванові Королишинові і Кокорудзі, а їм до помочі призначено Володимира Бідулу, братів В.О. Оприсків, братів П.В. Созанських, Калинюка, І. Грицківського, І. Мединського, В. Снилика, Іванчуківну, Н. Пайончківську та ще кількох молодих гімназійних учнів. Адміністратором повіту призначено д-ра Франца Бабяка, керівником шкільництва проф. Григорія Бобяка, посадником міста Володимира Пришляка. Захоплено архів НКВД в Бережанах і Козові, разом із слідчими протоколами і книгою-списком сексотів. Нова українська адміністративна влада, мала перед собою важне завдання, упорядкувати місто дуже знищене німецькими налетами, поховати велику кількість погиблих вояків з обох армій, а також помордованих московськими большевиками жертв їхнього терору. Крім цього, треба було подумати про харчі для міста, та відкрити крамниці продажу хліба.

Важко приходилося починати правильну адміністративну роботу після прогнання большевиків, що майже два роки грабили нещасне західньо-українське населення, залишаючи голод і брак найконечніших товарів, що їх вивезли-зрабували „визволителі".

Поволі наладжувалось життя в зовсім нових формах і змінених обставинах. Доки Бережанщина була під військовою адміністрацією німецької армії, ніхто не спиняв ні українську владу, ані українське населення у виявах повного національного життя, а більшість українського населення, знаючи проклямацію про віднову української державности з 30 червня 1941 р., мали тверду віру, що в німецьких планах на сході Европи, є також відновлення сильної української держави. Швидко прийшло розчарування, коли Східню Галичину прилучено до Генерального Губернаторства, — північно-західні українські землі до .... „Райхскомісаріяту України", а всю адміністрацію краю, обняли приїжджі німецькі партійники-гітлерівці. Разом з ними, приїхала німецька поліція і німецьке „Гестапо", що дорівнювало, а часом

перевищувало московське НКВД в мордах, катуванні, арештах, практикуючи звірське, дике й нечуване серед культурних народів поняття збірної відповідальности. Треба було знову йти в підпілля. Невдовзі дало знати про себе Ґестапо, арештуючи студ. Михайла Семчишина, посадивши його в тернопільську в'язницю. Причиною арешту був донос польського робітника з друкарні, над якою арештований мав нагляд, мовляв, там друкувалися протинімецькі, пропаґандивні відозви, що їх забирали з собою похідні групи прямуючи в Україну. Там друковано також „Лист до українського народу від провідника Степана Бандери", а в ньому відверто говорилося про загарбницькі пляни ґітлерівців у відношенні до України. Швидко почали погіршуватися відносини між українцями і німецькою окупаційною владою, що не скривала своїх плянів та ще й на кожному кроці давала до пізнання, що вони є панівною нацією, а інші є і будуть лише німецькими прислужниками.

В тому часі крайовий провідник Леґенда дав розпорядження, створити на терені Бережанщини військовий вишкіл для старшин і підстаршин усіх родів зброї для підпілля. Вибрано як здавалося догідне місце в замку, що колись належав графові Р. Потоцькому в місті Поморянах. Були там і добрі площі для всіляких військових вправ та багато вільного місця. На означений день, прибули до замку понад три сотні добровольців. Одного дня ранком, коли ще всі спали, ґестапівці і військо „СС", наскочили на місто Поморяни і замок, всіх заарештували і вивезли до в'язниці Ґестапо у Львові на вул. Лонцкого. Між арештованими був також поручник Василь Івахів-Сонар. Несподівано, Ґестапо заарештувало в Бережанах всіх активних в адміністрації наших людей, частину звільнили на місці, частину звільнили в Тернополі, а решту привезли до Льво́ва до в'язниці на вул. Лонцкого. Тут у Львові ще декого звільнили, залишили лише: Михайла Брунця, Михайла Семчишина-Дона, Лева Реґу, Мирона Дороша і автора цих рядків — Івана Ґірняка. Усіх їх вивезли згодом до в'язниці Монтелюпіх у Кракові, в якій збирали членів ОУН, що їх називали „Бандера Бевеґунґ". Важко було втриматись живим — при постійному голоді, допитах, побоях і нелюдському поводженні ґестапівців з арештованими людьми. Допит вів визначний ґестапівець на прізвище фон Мельотке, що може й мав багато доброї волі у відношенні до українців, але й він не міг багато зробити проти ґітлерівської генеральної лінії у відношенні до всіх слов'янських східніх народів. Все ж таки завдяки інтервенції сл.п. д-ра Володимира Бемка, що ходив разом з моєю дружиною до нього в моїй справі — я опинився на волі, а також інші Бережанці, крім нашого друга Михайла Семчишина, що помер в концентраційному таборі.

Українська Повстанська Армія (УПА)

У 1942-му році, створено Українську Повстанську Армію, для боротьби з окупантами України. Багато ідейної молоді з Бережанської

округи, стало її вояками, що чесно до останку боролися з ворогами України. У тому часі, гестапівці повели посилений терор, щоби населення залякати та спинити ріст підпілля. Вони заарештовували тисячами українську молодь, заповнюючи в'язниці і концентраційні табори, висилаючи інших на важкі невільничі роботи до Німеччини. Багато патріотичної молоді загинули — розстріляні, повішені, чи в „кацетах". На ті терористичні дії німецького Гестапо, підпілля відповіло посиленою організаційною роботою, для придбання якнайбільшої кількости боєвиків; також нападами на менші групи німецького війська, магазини і пункти військового заосмотрення німецької збройної сили, щоби здобути військову зброю та інший виряд. Почалися рейди боєвиків підпілля проти гестапівців, при чому були й втрати з обидвох сторін. Тоді загинули боєвики: Михайло Пайончківський, Омелян Лапунька розстріляні ворогом, а інші, як Михайло Семчишин і Ярослав Старух, сиділи в кацетах чи у в'язницях. Але сл.п. Ярослава Старуха-Стяга, інші боєвики перебравшися у форму гестапівців, вивели щасливо з в'язниці у Львові. Перебуваючи в Бережанщині на доручення проводу підпілля, ходив я кілька разів до знайомих молодих жидів, лікарів, дентистів і ін., яких підпілля дуже потребувало, щоби вони йшли в ліс до нас. Вони отримають військовий вишкіл, і будуть разом боротися проти спільного ворога. Частина жидів таки пішла з нами, але небагато. Провід підпілля видав розпорядження, щоби жидам, що тиняються по лісах чи селах, давати всяку допомогу, їх переховувати й харчувати. Таке саме таємне розпорядження, отримали і всі станиці української поліції в повіті, щоби йшли назустріч тим нещасникам та рятували їх від неминучої смерти. Чимало жидів з терену Бережанщини, живуть сьогодні розпорошені у всьому світі, лише завдяки допомозі і опіці українського підпілля. Повітовий провідник підпілля сл.п. Чмир, ще в мундурі командира української поліції, дуже допомагав жидам Бережанщини. Зате, гестапо мало його розстріляти, коли б завчасу повідомлений – не втік у підпілля. Також сл.п. боєвик Іван Дячишин-Беркут, багато допомагав жидам, напр. лікареві д-р Померанцові, якого з родиною хотів вивести в Румунію. При таких славних боєвиках, можна було не одному жидові допомогти, але вони все чогось запізнювались, а опісля йшли мов ті барани на заріз, без найменшої спроби самооборони чи втечі.

В тому часі ОУН і УПА на теренах Бережанщини, видали наказ своїм членам, щоб вони так само ставилися до окупантів, як вони ставляться до нас. Про те повідомлено також німецьку владу, вияснюючи, що у випадку будь-яких репресій їхньої влади проти місцевого українського населення, підпілля відповідатиме репресіями супроти окупантів. Коли ж згодом підпілля зазначило протинімецькими боєвими діями, що буде дотримуватись засади „око за око", „зуб за зуб", німецький окупант, таки заперестав репресій, а навіть старався здобути довір'я і наладнати приятельські відносини між владою і населенням, що йому очевидно ніколи не вдалося.

Маруся Бачинська і Зося Масляківна в народніх строях над Золотою Липою в Бережанах у юних днях молодости.

ДМИТРО МИРОН — ОРЛИК 1)

. . . „Тільки той заслуговує на волю і на власне життя, хто мусить щоденно їх здобувати." 2)

„Останнє українське покоління, виховувалося саме на такій засаді в ОУН, що нараховувала в своїх рядах багато мужів із тієї духової раси і до них, безперечно, належить і друг Дмитро Мирон, що згинув перед 14-ти роками на вулицях Києва.

Дмитро Мирон (Роберт — Орлик — Андрій) народився у листопаді 1911 р., в селі Рай, на Бережанщині, в родині муляра – зарібника. Його мати померла, залишаючи четверо дітей, між ними п'ятирічного Дмитра. З великою самопосвятою виховує його старша сестра Анна, яка йде на службу до міста, щоб здобути гроші на науку брата Дмитра і сестри Антоніни (арештованої і пропалої в 1940 р.). Дмитро вчиться в гімназії в Бережанах, з якої викинули його за приналежність до юнацтва ОУН, і тому він здає пізніше матуру в Малій Семінарії у Львові. По закінченні гімназії записується на правничий відділ Львівського університету, але студії не закінчує, бо їх перериває арешт і засуд на сім років тюрми за приналежність до ОУН, де він був референтом юнацтва при Крайовій Екзекутиві.

Звільнений з польської тюрми в 1938 році, не покидає революційної діяльности, висувається на чоло в К.Е., і в характері провідного члена ОУН виїздить 1939 р. в організаційних справах за кордон, до Риму. З тієї причини, війна заскочила його поза батьківщиною і він

ловертається щойно в березні 1940 року з Кракова до Львова та займає пост крайового провідника на західніх українських землях. У грудні 1940 року їде знову до Кракова, ледви вирвавшись при переході кордону з большевицької застави. Наказ Проводу повернути до Кракова врятував йому в той час життя. Через кілька літніх місяців большевики влаштували на нього справжнє полювання. Вони допитували кожного арештованого націоналіста про місце побуту Дмитра, а кожну арештовану дівчину, чи вона є його нареченою. Галина С. мусіла витерпіти важкі побої через нього, а Любі Ш. вдалося втекти з рук НКВД тільки підступом. Більша частина акту обвинувачення проти групи націоналістів (39 студентів) була присвячена йому. Між іншим, большевики закидали йому, що він мав організувати радіостанцію в селі Романів.

Перебуваючи в Кракові, Дмитро Мирон працює над виданням організаційних брошур, викладає на організаційних і політичних курсах та бере участь в підготовці до 2-го Великого Збору ОУН. В тому часі він пише багато публіцистичних статтей, між іншими, більшу брошуру „Ідея і чин України".

З вибухом німецько-совєтської війни, Мирон є призначений провідником Північної Похідної Групи. В склад його групи входило багато провідних членів ОУН, а між ними і Дмитро Маївський. В 1941 році не відразу вдалося його групі ввійти до Києва. В перших днях вересня Гестапо заарештувало його з кількома іншими в Фастові і відставило до тюрми в Луцьку. З тієї тюрми вдалося йому втекти і повернути до Львова, саме на тиждень перед масовим арештом націоналістів. 2-го жовтня 1941 р. вирушив Дмитро знову до Києва, куди він прибув безпосередньо по втечі большевиків. У Києві він очолив Крайовий Провід ОУН, якому підлягали області Правобережжя.

21-го березня 1942 р. виїжджає Дмитро Мирон з Києва до Львова і бере участь у 2-гій конференції ОУН, під час якої він виготовив її резолюції. По повороті до Києва працює на своєму пості аж до 24-го липня 1942 року.

Його жива революційна діяльність не могла залишитись незаприміченою для аґентів Гестапо. Дня 25-го липня 1942 р. біля третьої години по полудні, саме тоді, як він ішов на організаційну зустріч, на Фундуклеївській вулиці заарештували його два аґенти Гестапо. Дійшовши до рога вулиць Фундуклеївської і Театральної, Дмитро Мирон ударив по голові одного з аґентів і почав утікати. Але другий аґент почав стріляти за ним. Одна куля поцілила його в ногу, друга в плече. На місце випадку аґенти викликали амбулянс з клініки ім. Шевченка. Лікар, який ствердив смерть від упливу крови, не бачив обличчя, бо аґенти натягнули на голову пораненого маску.

Дмитро Мирон був високого росту, пристійний з обличчя і вибуховий та гарячий з характеру. Лише тверда самодисципліна давала йому змогу втримувати спокій. Він мав високі почуття людської гідности, як у відношенні до себе самого, так і до свого оточення, з яким

поводився надзвичайно культурно і м'яко. Бувши дуже твердим супроти себе, він розумів і прощав друзям їхні дрібні людські слабощі, але при тому видобував з їх душ і зрушував сильні і позитивні прикмети. Крім того, був працьовитий аж до крайніх меж духових спроможностей і дуже багато праці вимагав від своїх підлеглих. Справі визволення він був відданий до фанатизму і уявляв собі його тільки через революційну боротьбу ОУН... Чи не осередньою прикметою його характеру була льояльність, як у відношенні до Проводу Організації, так і до друзів. Він ніколи не дозволяв собі на критику Проводу чи друзів перед посторонніми людьми. Бувши особисто дуже скромним, він ніколи не розказував подробиць зі свого життя, хіба лише жартуючи із себе самого.

Не маючи ніякого особистого життя поза революційною діяльністю ОУН, Дмитро Мирон з природи речі любив небезпеку. Він при різного роду акціях не затрачував розваги і ніколи не рискував задля самої гри. Всякий риск він зв'язував постійно з добром справи. В небезпеці він радше наражував себе. Конспірацію він зберігав абсолютно. Темою його розмов бували політичні чи ідеологічні справи, але ніколи організаційні.

Дмитро любив мистецтво всіх родів, особливо музику; він мав зрозуміння для елеґанції та вигід, але першими не займався, а другі відкидав — бо такі були вимоги часу. Мабуть завдяки любові, що її відчував до своєї сестри — виховниці, Анни, його відношення до жінок було ніжне — майже лицарське... Постать друга Дмитра Мирона постійно залишиться в пам'яті сучасного і майбутніх поколінь"...

1). „Шлях Перемоги", ч. 31/127, з 22 липня 1956 р., Мюнхен.
2). Цитата з „Фавста" — Ґете.

Приятелі на розмові, зліва Лев Зацний, Ярослав Старух, Н. Івасечко.

СМЕРТЬ ЯРОСЛАВА СТАРУХА — СТЯГА
із штабом УПА в 1947 р.

Подаємо на вічну пам'ять — важливі спогади одного з польських офіцерів про ліквідацію штабу УПА в Польщі і смерть Ярослава Старуха-Стяга, провідника ОУН на українських землях під Польщею в 1947 р. — передрук із „Свободи" з 22 липня 1959 р.

Під заголовком „Таємниця Манастирського лісу" надрукував польський комуністичний часопис „Ряшівські Новини", орган воєвідського комітету компартії з 23 і 24 травня 1959 р., спогад капітана Стопінського про смерть Ярослава Старуха-Стяга.

„Було відомим, що десь у Манастирському лісі провідник „Стяг" має свою криївку. У зв'язку з цим до Манастирського району стягнено більшу кількість під-відділів Корпусу Внутрішньої Безпеки (КБВ), з метою провести розпізнавально-ліквідаційні дії.

8 серпня 1947 р. почато докладне перешукування району. Працю утруднювало густе лісове підшиття. Зловлені повстанці з групи „Шума" оповідали, що „Стяг" часто змінював місце перебування. Деколи він перебував у криївці „Шума", бував і в „Заруби", що біля Дахан має свою головну кватиру.

Район, що його оточено, був дуже просторий, між вояками на лінії оточення були досить великі проміжки. Існувала можливість, що окремі люди головно вночі, можуть продертись. Вояки мого під-відділу уклали пояс сухих галузок, віддалений 50 - 80 мтр. від становищ. У місцях заростих густіше кущами, протягнули вони на висоті 50 сантиметрів над землею колючий дріт, завішуючи на ньому порожні баньки від консервів з кількома камінчиками в середині. Вистачало зачіпити за цей дріт і зразу розлягалося пекельне торохкотіння, а сухі галузки голосно тріщали під ногами того, що йшов.

11 серпня панує спокій, акція триває. Вояки в напруженні наглядають вже чотири дні і чотири ночі. 18 серпня о 1-ій год. ночі повстанці вдаряють з середини, зміцнені вогнем ззовні. Вояки відбивають наступ за наступом. Один з повстанців прорвався до середини перстеня. Цікавий факт. Досі вони воліли втікати поза перстень. Тепер стало очевидним, що в середині є „Стяг". Чуйність вояків зростає. Протягом дня знайдено магазин з харчами, в якому були такі припаси як мука, сухарі, крупи, кава, макарони, мед. Таку комору міг мати тільки хтось із поважніших командирів.

О год. 22 на одному з відтинків оточення, вибухла гостра стрілянина. Чотири повстанці під прикриттям машинової зброї, намагаються за всяку ціну прорватися в середину перстеня. Наступ відбито, повстанці подались до лісу. Наніч виставлено в районі оточення засідки, підслухи, між деревами розвішено нові звої дроту. Круг розшуків — затіснюється. 14 серпня знайдено знову магазин з харчами подібний

до першого, — 15-го приходить вістка, що в районі Тенялиськ вояки розбили 15-особовий відділ повстанців УПА, званий „444". Зловлені зізнали, що йшли з допомогою провідникові.

16 серпня чотири упівці намагають вирватись з перстеня. Їх відкинено. В лісі вояки відкривають новий бункер, а в ньому 24 артил. набої 120 і 70 калібрів та скриньку з запальниками. Дев'ятиденні розшуки не дали вислідів, за вийнятком того, що виявлено кільканадцять бункерів, де була зброя і амуніція, та кілька маґазинів з харчами.

Командування вирішило звільнити під-відділи, що вели розшуки. Їх відіслано на лінію оточення, а вояки з лінії перейшли до розшуків. День 17-го серпня — год. 13. Дістаю наказ шукати далі бункер, в якому знаходиться „Стяг" — головнокомандуючий УПА на терені Польщі. До помочі дали мені зв'язкового . . . Перед початком розшуків я проводжу з ним доходження, що дало мені кілька цінних вказівок відносно розташування бункера „Стяга". Він повинен бути під дуже грубим буком серед густих кущів ялівцю, на додаток — замінований. Після 3-годинного шукання, вояки натрапляють на ледве позначені стежки, що вели в гущі густого ялівцю. Ці стежки завели вояків до дуже грубого бука і там губилися. Я наказав докладно перешукати район близько того дерева і віднайти вхід до бункера. Після довгих хвилин шукання, врешті знайдено вхід.

Я вислав зв'язкового до команданта із звітом, що наказ виконано. Вхід до бункера був маскований. Отвір 50 на 50 сантим. був накритий скринькою, в якій ріс кущ ялівцю. До того ж скринька була прив'язана до вбитого в бункер кілка. На заклик вийти з бункера — спершу відповів глухий відгомін лісу. Після довгої хвилини, накривка без ялівця підноситься в гору і в отворі появляється голова. Троє вояків підскочили, ловлять того, що виходить з бункера за волося, щоб його витягнути, бо видно в середині хтось його затримує. За виходячим висувається дуло машинового пістоля. Серія . . . В наступній хвилині — вибух! Тумани піску, землі, шматки дерева і трави злітають високо понад верхів'ям дерев. Коротка серія, і повстанець валиться біля отвору. Вибух не наробив надто великої шкоди. Повстанці стріляють з бункера зі скорострілів і автоматичних пістолів. Перстень вояків пильно стежить вхід до криївки.

— Вийдіть! ви оточені! — кричали вояки.

— Хто ви? — паде питання з бункера.

— Польське військо — відповідають вояки.

Опісля вояки подають повстанцям вістку про тих, на яких вони чекали:

— Немає вже „444". Немає „Шума", „Згуба", „Чубчика"!

— Не вийдемо! — лунає відповідь.

Починається густа стрілянина, бункером потрясає новий вибух, а опісля залягає тиша. З отвору криївки починає добуватись дим. Керівник саперів звітує, що відкрив міни біля отвору. Сапери здіймають міни. Надходить ніч. Над замкненим входом до криївки повішено лямпу,

у віддалі кількох метрів сторожать вояки.

18-го серпня розкопано бункер, в ньому далі горить, ще більше як входить повітря. Щоб зберегти перед спаленням архів українських повстанців, отвір знову засипуємо землею. Вояки починають копати в іншому місці. Натрапили на „кабінет" самого „Стяга", витягають машини до писання, велику кількість документів, радіоапарат, мішки з харчами, гроші, фотографічні апарати, лікарства і т.п. З частини бункера не охопленої пожежою, добуто пізніше зачаджені тіла „Стяга" і його чотирьох найближчих співробітників.

Так закінчив своє життя головний штаб УПА в Польщі. Десять днів і десять ночей тривали в безперервній боротьбі вояки КБВ. Шістдесятьох із тих, що брали участь у цій дії, нагороджено бойовими відзначеннями...

Сл. п. Ярослав Старух

Сл. п. Осип Дяків-Горновий в 1939 р.

Осип Кусень

СПОГАД ПРО СЛ. П. ОСИПА ДЯКОВА — ГОРНОВОГО

На окрему згадку заслуговує мій земляк, один із найкращих синів Бережанської Землі, член Крайового Проводу по лінії публікацій підпільних видань, провідний член Української Повстанської Армії — сл. п. Осип Дяків — Горновий.

Народився він 21 червня 1921 р., в селянській сім'ї, в Олесині. Загинув смертю героя в лісах недалеко села Велике Поле, Івано-Франківського району, 28 листопада 1950 р. в бою з московським окупантом. Про нього розповідав його батько:

„Мій Осип — був дуже здібним хлопцем. Закінчивши з дуже добрим поступом сільську школу, за порадою добрих людей, пішов до Бережанської гімназії на дальше навчання. По її закінченні і складенні іспиту зрілости в 1939 році, Осип вписався на філософічний факультет університету Івана Франка у Львові. Мешкав у гуртожитку студентів на вул. Коперника. Увечорі 20 вересня 1940 року, повідомив його студент із східніх областей України Нартюк, що його кличуть до університету. Це було о 10-ій год. Осип не прочуваючи нічого, вийшов, а як з посланцем станув на порозі брами гуртожитку, біля них з'явились два енкаведисти з Бережан і заявили, що Осип заарештований. Закули, посадили в авто і привезли до Бережанського НКВД. Після переслухання, Осипа відставили з Бережан до в'язниці в Тернополі.

Про цю подію ніхто в дома нічого не знав. 23 вересня 1940 року, я поїхав відвідати Осипа до Львова. Довідавшись про арештування сина, я знайшов нещасного „посланця" та його випитував: він хоча й признався, що викликав Осипа, але нічого більше не сказав. Пошукування сина по тюрмах, в НКВД у Львові, в прокуратурі — були без висліду. Пропав, наче камінь у воду...

По вісьмох тижнях, тернопільське НКВД повідомило мене, що Осип перебуває у в'язниці, та що я, як батько, можу сина відвідати. Я поїхав до Тернополя. Слідчий в Тернополі заявив мені, що буду мати змогу побачити сина, мовляв, син йому навіть подобався, є сповідним хлопцем, тож щоб рятувати сина — він радить мені переконати його, щоб зізнав правду, признався, що є членом ОУН, і напевно буде мати змогу по тім далі студіювати, в противному випадку, казав слідчий, Осипові грозить смерть. Він, мовляв, перед восьми тижнями склав слідчі зізнання, і з того часу замовк! Ось так говорив енкаведист-слідчий. В часі балачки увійшов інший енкаведист, слідчий передав йому мене в опіку, а сам пішов до в'язниці по Осипа. Я зрозумів, що потрапив не в своє місце, але відвороту не мав. По якійсь хви-

лині мене покликав до канцелярії, де я застав Осипа. Був до непізнання побитий. Лиця запухлі, на голові три рани та ще не засохла кров: слідчий навіть своєю хусточкою обтирав з лиця кров (фальшивий бандит – прим. ред.) Побачивши це, я жахнувсь, здавалося — моє серце не витримає. Перший заговорив Осип: Тату, будьте мужні, мовчіть і не говоріть нічого, бо нема до кого! Відтак почав розпитувати про маму та родину. Коли ж слідчий побачив, що розмова батька з сином не йшла по лінії його плянів, то перервав мої відвідини, запитавши чи я щонебудь для сина привіз, а відтак дав картку до в'язниці, щоби прийняли передачу для Осипа. Але у в'язниці подачі не прийняли.

Щойно як Осип повернувся додому, розказував про знущання над ним у тернопільській в'язниці. Вночі перед моїм приїздом до Тернополя, його кілька годин „переслухували" і катували той слідчий та другі енкаведисти. Непритомного, принесено його тоді до келії. Переслухання тривали сім місяців, а відповідь була все одна: „що я знав, те й сказав". Це доводило слідчого до сказу. Врешті засудили Осипа на примусові роботи до концтабору.

Одного дня, транспорт в'язнів опинився в Гусятині. Прийшли вістки, що починається німецько-большевицька війна. Транспорт був затриманий в Гусятині, відтак від'їхав до Бердичева. Там виладували в'язнів та відставили до місцевої тюрми. Коли ж на Бердичів почали падати бомби, а німецька артилерія обстрілювала вже й місто, тоді в'язницю большевики підпалили, а начальство втекло. Одній келії вдалось виломити двері, в'язні самі почали розбивати другі келії. В міжчасі кількох енкаведистів повернулось до в'язниці, щоб побачити, що там діється. Побачивши на подвір'ї в'язнів, почали обстріл скорострілом. Тоді згинули 22 в'язнів. Між убитими лежав живий Осип. Так він вирятувався з тюрми. В Бердичеві у тюрмі було приблизно 6 тисяч в'язнів.

Ще по дорозі якась частина в'язнів загинула чи то з рук большевиків, чи може німецьких частин. По трьох тижнях подорожування, Осип опинився вдома. Розказував багато. Дома пробув заледве чотири дні. Незважаючи на підірване здоров'я, фізичне виснаження, Осип включився в революційну акцію ОУН, виконуючи в організації різні функції. Був членом Окружного Осередку Бережан. Він промовляв на великому Святі Героїв восени 1941 року на горі Лисоні!"

Інж. Юрій Добровольський

ВІД ВЕРЕСНЯ 1943 ДО 20 ЛИПНЯ 1944 рр. В РАЮ – БЕРЕЖАНАХ

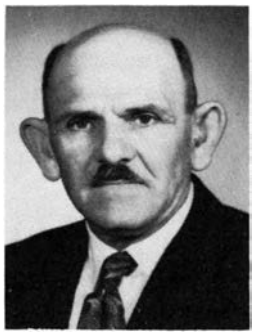

Після звільнення з німецького полону (як бійця совєтської армії) в жовтні 1941 р., Дирекція лісів у Львові призначила мене на роботу в надлісництві Гермаківка, Борщівського повіту. Від початку 1942 р. працював я там заступником надлісничого, так зв. ,,форст-ад'юнктом". Природа в Гермаківці прегарна в закутині між Дністром і Збручем, люди — добрі і свідомі українці... Однак думками я весь час летів до Раю біля Бережан. Там я працював під час совєтської окупації, доки мене не погнали у військо. І я ввесь час мріяв про те, щоб туди повернутись. Такого часу дочекався у вересні 1943 р., коли Дирекція лісів перевела мене в надлісництво Рай, біля Бережан, на таку ж саму працю, з тим, що незабаром я мав стати надлісничим.

Тієї осени стояла чудова погода. Наладував я все своє майно на два вантажні вагони і, попрощавшись з Гермаківкою, виїхав до Раю. Їхали без пригод. Другого дня вночі, ми прибули на Бережанську станцію. Ще раніше я домовився з раївським надлісничим, про транспорт з Бережанської станції до Раю. Інж. Осип Баран розпоряджавсь тоді трактором з двома причіпками. Того було досить, щоб перевезти мої ,,скарби", а кінь і корова мали відбути дорогу на власних ногах. Перечекавши на станції у вагоні до світанку, я вирішив іти з братом до Раю. Забравши з собою коня й корову, поспішаємо, щоб швидко розвантажити вагони, бо німці вимагали, щоби колеса могли чимскорше знову обертатися – як тоді казали ,,для перемоги."

По дорозі ніхто нами не цікавився. Минули ринок, польський костел, українську бурсу, українсько-католицьке приходство, порохівню, ось і дім інж. Барана поблизу молодого саду, що його він садив, і близько в'їздової брами, від якої тягнеться славна липова алея до самого села Раю. Брат тримав на мотузі корову і чекав на дорозі, перед хатою; я, ведучи коня, входжу на подвір'я. Постукав, чекаю — нема відповіди. Знову стукаю, голосніше – напевно господарі твердо сплять... Підходжу до вікна, починаю тарабанити – кличу інженера, прошу відчинити — кричу хто я і чого хочу – але даремно, відповіді немає. Думаю — інженер або перебрався на інше мешкання або виїхав. Маршуємо до Раю, не договорившись про транспорт. За півгодини добились ми до хати, де я мав жити, разом із знайомим службовиком надлісництва. Тут вже повставали. Ставимо тварин у стайню, заходимо в хату. Закурили, поговорили і йду до надлісництва, щоби з надлісничим полагодити справу транспорту. Згадую йому, що ми заходили до інж. Барана, але даремно. Надійшов гайовий і ми послали його до

інж. Барана. Беру кількох гайових для допомоги, їдемо до Бережан. Приїхали на станцію, а вслід за нами притарахкотів і трактор інженера. Гайові підходять до тракториста, а він щось розповідає, швидко жестикулюючи руками. Нарешті ми довідались, що сьогодні раннім-ранком, інженерові трапилась погана пригода: до нього добивались „партизани" Ковпака чи як там йому. Інженер бачив одного з них біля вікна з конем, інший стояв напроти хати на дорозі. Все ж таки в хату їх не впустили, не зважаючи на погрози. Інженер, озброєний сокирою, пильнував біля вікон, щоб дати відсіч напасникам. Але до цього не дійшло, напасники певно зміркували сильну оборону і подались геть... Знервовані нападом господарі, не спали вже до ранку.

Я швидко збагнув у чому справа, мало не зареготав — але якось стримався. Беремося до роботи, вантажимо моє добро і воно скоро помандрувало до Раю. Незабаром я зустрів інж. Барана, подякував йому за трактор. Він і мені оповів про свою пригоду. Тоді я вже не витримав, розсміявся і щиро признався, що ті „ковпаківці" — це ж я був з братом. Вони напевно не оглядалися б на сокиру, зрештою в той час „ковпаківці" були вже в Карпатах, де наша славна УПА їх зовсім винищила.

Знаю, що ті красні партизани зрадники України, під командою „українця" Ковпака, йшли з-за Збруча через Скалу на Іванє Пусте, десь у липні 1943 р. Через Гермаківку перейшли ніччю. Ті московські наймити і москалі, їхали возами яких зо дві години повз мою хату, що стояла при самій дорозі. Ми чули великий рух, але не виглядали чи довідувались, хто це їхав. Вони в Гермаківці нікого не зачіпили, але вже в Іваню Пустім пограбували Союз Кооператив: довідались, де живе директор кооперативи, зайшли і погрожуючи наганом, наказали відкрити маґазин Союзу, з якого забрали харчі, горілку, цигарки і подались далі. Через Бережанщину вони не переходили. Ось які були мої пригоди зараз спочатку – в Раю біля Бережан!

На новому місці треба було братись до роботи, бо надлісництво працювало, як то кажуть „на всю пару": для населення підготовляли дрова на зиму, а німці натискали, невідступно – давай і давай дрова. Континґенти були надзвичайно високі, — не господарювання, а грабунок. На наші протести ми діставали стандартну відповідь: тепер час воєнний і не можна бавитись в сантименти. Дрова заміняли і вуголь і бензину, та й фронт проглинав масу матеріялу. Важко було з вирубом, бо постійно чогось не вистачало, то пил, пильників, сокир; важко було знайти й робочих рук, бо ми платили „по закону", тобто державну ставку, що була досить низька. Очевидно не все робилось по закону: ми продавали робітникам дрова також по державній ціні. Згодом, коли кожне надлісництво почало діставати приділи горілки як премії для рубачів, нам стало легше і все якось викручувались з тяжкої ситуації та справлялись з роботою. Праці було багато, доводилось працювати в канцелярії і виїжджати в ліси.

Так за роботою минула золота осінь і осіння дощева пора, ліс

скував мороз, а там і зима покрила його білою габою. У вільний час не забуваємо за лісову розкіш – полювання. Щоправда, за законом право на полювання мали тільки німці. Наші ліси були поділені на ловецькі „ревіри", і кожний мав свого власника-німця. Наш ревір також належав якомусь німцеві, що постійно жив у Львові. За ввесь час, ми його так і бачили. Зброю ми мали від дирекції лісів у Львові. В лісовій гущавині, стріляй дика скільки хочеш — хто міг зловити, коли ми знали кожний закуток у лісі? Німці не дуже показували свого носа в лісах, навіть тоді, коли на Бережанщині не було ще й чутки про УПА.

Часто приходили до нас більші чи менші німецькі „достойники", прохаючи приготовити для них лови. Коли трапивсь стриманий порядніший чоловік – були лови хоча й не дуже гомінкі; коли ж якийсь „юберменш" — відповідь була коротка: цей „ревір" належить такому-то власникові, полювання без його згоди заборонено. Інколи серед зими, приходили до нас німці по дрова. Мали „бецугшайни", себто приділи, але вони були мінімальні, а погрітись кожний хотів. Зазначу, що дисципліновані німці ніколи не вимагали, а завжди чемненько просили, адже ми були державною інституцією. Можливо, що на це впливала наша лісова напіввійськова уніформа, обов'язково з поясом. Поліційні години нас не стосувались, ми могли перебувати поза домом круглу добу. Це нам дуже допомагало в утриманні зв'язків з нашим підпіллям. Не раз мали ми в себе панів з Гестапо, кримінальної поліції, „крайсгавптманшафту" та інших. Завдяки дровам, ми навіть жили з тими панами у великій згоді, бо постійно був запас дров поза контролею, з якого давали ми дрова крадькома своїм, що не мали приділу, а також мусіли частину давати німцям, щоби „дружба" далі існувала.

Хоч мене перекинули до Раю, офіційно я далі підлягав Чортківській філії Дирекції лісів у Львові. Мої німецькі зверхники не змінялись і часто нас відвідували. Головним шефом Чортківської філії був „форстмайстер" Кавфманн. На нас не-німців, він дививсь згори, але в праці був дуже коректний. Зате його заступник надлісничий Йоган Цак. то був душа-чоловік. Приємно про нього згадати: вирозумілий, людяний, завжди готовий допомогти. Хоч і партієць, і то з малим числом на партійній виказці (давний партієць), він належав до німців-людей. Між іншими, йому завдячую те, що не потрапив у совєтські руки... Про Кавфманна ми старались не забувати, зате Цака самі нетерпляче очікували: від нього ми довідувались всяких новин, що діється у головному управлінні лісами, включно до новин із фронту. Взимку ми влаштовували Цакові гучне полювання. Він щедро обдаровував нас набоями, яких нам тоді бракувало – а ми віддячувались подарунками у формі меду, товщу, тютюну, а він відсилав своїй родині у голодному „фатерлянді".

Прийшла зима 1943-1944 року, морозна-сніговита, настала зимово-мертва тиша. Вдень лунали удари сокир та тріск зрубаних дерев. Пе-

ред заходом сонця ліс повертався до зимового сну, але тільки на декілька годин. Відходили робітники — і ліс оживав: від заходу до сходу сонця його стежки заповняли сотні підпільників та вояків Української Повстанської Армії. Ліс прикривав їх, ховав від непевних очей та небажаних свідків. Північна Бережанщина надавалась для дій УПА, бо її лісові масиви, що простягались від сходу, лучились на заході з карпатськими лісами. Деякі масиви Раївського надлісництва творили так зв. глухі кути, недоступні від пізньої осени аж до пізньої весни. В таких місцях, повстанці здебільшого робили свої бази, вишколювали нових юнаків, закладали магазини і т.п. Для таких дій, ідеальні були Тростянецькі ліси з бездоріжжям і самою будовою терену. Дощовою порою, глинкувата земля розм'якшала, перетворюючись у непрохідне багно, знову взимку, снігові замети унеможливлювали доступ. Там і отаборились наші повстанці. Восени 1943 р., на той табір УПА вчинили німці напад, але нічого не добившись, відступили з великими втратами, і більше туди не навідувались.

Південна Бережанщина, між Золотою Липою і Стрипою — це рівнина, і через відсутність лісів була менше вигідним тереном для пересувань УПА. Там доводилось використовувати осінні, звичайно дощові ночі, або зимовий час, із сніговіями та метелицями, що тримали небажаних свідків у теплих хатах. За польської окупації, поляки привезли в ту полосу чимало своїх колоністів, тому поміж чисто українськими селами були розкидані польські колонії, але їх усіх совєтська влада взимку 1940 р. вивезла на схід; тому тепер УПА-ї, було легше продиратися і вислизнутись. УПА мала шлях чистий, відкритий на всі боки — не було перед ким ховатися. Тепер не тільки північна лісиста Бережанщина, стала тереном дій і маршів УПА, але й безлісне Поділля стало безпечнішим. У тому часі майже в кожному селі було дві влади: одна офіційна, що підлягала німецькій владі, друга — українському підпіллю. Обидві „влади", тримали між собою живі зв'язки і багато справ спільно вирішували, зокрема справу контингентів сільсько-господарських продуктів та справу набору робочої сили до Німеччини. Українське населення йшло рука-в-руку з нашими повстанцями та підпільниками. Кожна хата стояла для них отвором, і не було випадку, щоб хтось доніс німцям, де перебувають повстанці, за якими постійно слідкувало гестапо.

Ніби взамін за польських колоністів, німці призначили по наших селах іншу біду — директорів „ліґеншафтів", себто державних господарств за большевиків, а колишніх фільварків за польської окупації. Директорами були переважно поляки-„фолксдойчі", лише де-не-де правдиві німці. Директор-німець не цікавився тим, що діється в селі, а як випродукувати більше збіжжя для голодного „фатерлянду", такий в політику не втручався. У директорів-поляків було навпаки: вони більше цікавились подіями в селі, чим своїми обов'язками в „ліґеншафтах". Скоро вони стали свого роду поліцією чи її донощиками. Одначе, всі ті „пани" вмить повтікали з наших сіл у міста, під охорону

влади, як тільки почало ставати трохи „гарячіше". Вистачало одних відвідин наших підпільників, щоб такий – „звивав ходаки". Траплялись і між директорами порядні люди, котрі йшли нашим на руку і часто допомагали харчами, або підводами. Але таких було мало, здебільшого, коли траплявся українець.

Про те, що діялось у лісі, ми в надлісництві знали через нашу лісову службу. Наші гайові, обходячи свої райони, мали з самостійниками-підпільниками добрі і приязні відносини, подекуди були навіть зв'язковими із зовнішнім світом. Через них — надлісництво мало зв'язок з УПА та нашим підпіллям. Часто доводилось, ділитися з ними нашими запасами, які ми отримували як приділ від німців, горілкою, мукою, товщами, шкірою тощо. Ось так ми старалися відтяжувати наші села, на яких і так тяжіли великі обов'язки супроти своїх і чужих. Нижча лісова обслуга складалась переважно з українців, що в більшості жили в лісах, у державних гаївках. Було й декілька поляків, але вони жили десь на селі, а ліс обходили десятими дорогами. Між лісничими були два поляки. Один, Вінш, був лісничим в Шибалині, жив на лісничівці біля шляху-гостинця, що йшов з Бережан до Козови. За польської окупації був великим польським патріотом, за німців став – „фольксдойчом" і великим німецьким патріотом, „правдивий цуд без Вісли". Коли ж ліс почав роїтись від повстанців, Вінш покинув лісничівку і поселився в Бережанах. Другий Слівіньскі, був лісничим в Базниківці. До надлісництва в Раю, він „приплентався" за большевиків у 1940 р. Хоч знав українську мову, до всіх демонстративно звертався лише по московськи, якої то мови він не знав і таки дуже погано нею володів. По приході німців, перейшов на лісництво до Тростянця. Жив там у неприступному лісі, під самим боком нашої повстанської бази — там був небажаним свідком. Слівіньскі, хоч і став надмірно льояльним до нової влади, однак належав до польського підпілля, займаючи там визначне місце. Завдяки йому, німці зробили наскок на нашу повстанську базу в тростянецькому лісі восени 1943 р. Наскок був навдалий, але і Слівіньскі вже довго не грів місця. Пізньої осени того ж року, повертаючись із надлісництва, він десь на горі перед Тростянцем пропав. Кінь з возом дійшов додому, але без нього.

З поміж гайових-українців тільки один не йшов з духом часу – К - р з Лісник, що мав великі очі й вуха, та — ще більший рот. Він одержав упімнення-попередження від певних чинників, мовляв, коли не примкне рота, то сам того пошкодує. К-р злякався і втік під опіку-охорону кримінальної поліції в Бережанах, що її шефом був Ковальскі (поляк-фольксдойч з познанщини, добре володів німецькою і польською мовами). Він хотів з тієї „події" зробити велику аферу, можливо, щоб використати її проти нашого підпілля. Поліція жадала від надлісництва вияснень. На прохання надлісничого, якось ту справу полагодити, я згодився поїхати до станиці поліції в Бережанах. Вона містилась при дорозі, що йшла з Бережан до Лісник. Полагодивши складні формальності вже при вході до будинку, я ввійшов у кімнату

шефа. Сухо привітавшись, Ковальскі запитав: „Де є ваш гайовий К-р?" Відповідаю, що мусить бути у своєму районі. Ковальскі кивнув головою до якогось посіпаки в бюрі, той підійшов до дверей, відчинив їх... і ввів у кімнату К-ра. Вдаю здивованого, питаю, що він тут робить, адже тепер службові години. К-р залепетав до мене крізь сльози: „пане надлісничий, рятуйте мене, бо мене хочуть забити!" Спокійно заявляю К-рові, що надлісництво не втручається у будь-чиї приватні справи. Коли йому хтось погрожує, хай звернеться ось до пана шефа, а цей йому напевно допоможе. Наше діло — ліс. Потім беру „урядовий тон" і раджу, точніше приказую К-рові йти додому і виконувати обов'язки, накладені владою. Розмова дещо затягається, Ковальскі терпеливо слухає, врешті питає мене, чи немає тут якого політичного підґрунтя? Кажу: „ми лісоводи політикою не займаємось, працюємо в лісі і лісом живемо, а К-ра справа має мабуть зовсім приватний характер на тлі особистих порахунків про які він певно знає. Ми тепер в надлісництві так перетяжені працею, що такими справами цікавитись не маємо ні змоги ані часу, з тим я і відїхав." Здається, за день чи два К-р повернувся на своє місце і ніхто його не зачіпав. Йому – кажучи —, нічого й не загрожувало, мав тільки тримати язик за зубами (а про його пригоду нас заздалегідь повідомили).

У навалі праці і політично-воєнних дій, минав час — ми й не стямились, як грудень добігав кінця. На латинський свят-вечір, закінчили працю в полудень. У хаті я ще добре не оглянувсь, аж прибігає посланець: надлісничий просить негайно прибути до надлісництва. Їду, злий, але йду. Він вийшов назустріч, попрохав пробачити, що турбує. Виявилось, що сюди прибув „крайсляндвірт" з Бережан, фон Горіц і хоче йти на полювання, просить провідника. Надлісничий вирішив послати мене, мовляв, я говорю німецькою мовою і добре знаю цей ліс – можливо він міркував, що в моїй присутності фон Горіцові не станеться будь-яка кривда від лісу... Хай тебе лихо поб'є! – міркую. Незабаром почне смеркатись, ліс зароїться від партизанів і підпільників, а ти веди пана крайсляндвірта на полювання! А що як зіткнемось з якоюсь заставою? За себе я не боявся, але як побачать хлопці німця, та ще й таку „шишку", то напевно скортить, дещо його розпитати... Надлісничий наполягає, щоб іти, бо ж ніяк відмовитись; скажемо, що в лісі партизани – тоді запитає чому досі він про те не знає і нікого не повідомили... І так зле й так не добре! Вирішую йти, що буде, те й буде. Заходимо в надлісництво, знайомлюся з тим фон Горіцом, та його товаришем також якоюсь „грубою рибою". П'ємо по чарці і виходимо, бо як стемніє, то полювання не буде, – зустрічаємо гайового якраз з того району, куди я мав намір повести „мисливців". Беру його з собою. У німців гарні мисливські карабіни, я йду з дробовиком. В розмові натякаю, що йти в таку пору не дуже-то безпечно: ночами лісом всякі люди ходять, легко собі лиха напитати... Але німцям ані ду-ду! І не думають вертатись, ще й мене заспокоюють: „Чого ви боїтеся? Ми ж узброєні, а тут у „наших" лісах, спокійно! „Міркую – говори своє, ду-

же багато допоможе тобі зброя, коли натрапимо на заставу. Питаю гайового, як там в його районі, чи спокійно? Він каже, що в глибину лісу краще не йти (і показує очима на німців), а понад краєм звірини не буде. Кажу гайовому, що хочу, щоб оті пани трохи провітрились і без пригод вернулись. Гайовий зрозумів і вийшов дуже добре: обвів нас краєм лісу кілька кілометрів так хитро, що ні зайця, ані повстанця „гості" не бачили. З чим прийшли — з тим і пішли. Німці хоча нічого не вполювали, були вдоволені „шпацірґанґом" по лісі де є „фріше люфт". За вдалий прохід, ми в надлісництві ще раз випили по чарці і вони поїхали до міста, а я додому, радий, що обійшлось без пригод. Між іншим, той фон Горіц хоч і дивився на інших трохи згори, однак був вирозумілий і всякі прохання старався по своїй спромозі, полагоджувати позитивно. З надлісництвом він жив завжди в згоді.

— ** —

Наше Різдво 1944 р. відсвяткував я докладно, „як звичай каже". В Бережанах і околиці проживала моя найближча родина, багато знайомих і друзів — було куди ходити в гості і кого частувати. Наші керівники далеко, а в надлісництві самі свої, тому ми й не надто журилися урядовими годинами. Після свят гора праці: видача матеріялу для тартаків, вивіз „кльоців" до Бережан на станцію, видача опалу на „бецуґшайни", поїздки в ліси — годі було встигнути все полагодити як слід. Десь в половині лютого мав я поїхати до Гермаківки на кілька днів. Там, у відділі продажу й видачі дров, трапилася помилка, яку треба було на місці справити. В той час, у Бережанах між німцями було помітне занепокоєння. Ми догадувались, що на фронті не все гаразд. Пізно увечорі, перед днем мого виїзду, потелефонував до нас Цак і нашвидку повідомив, щоб я не виїздив з Раю; у Чорткові велика паніка — совєти наближаються до міста. По тих кількох реченнях розмова перервалась. Нас це трохи затривожило. Другого дня рано, надлісничий їде до Бережан, щоб довідатись про все від німців, до яких ми мали легкий доступ. Повернувся він сумний і повідомив, що становище на фронті досить погане: совєти прорвали фронт нижче Тернополя; Бережанам покищо нічого не загрожує, але там гарячково готуються до евакуації, крайсгавптман старається дістати транспорт для цивільного населення, яке хотіло б добровільно евакуватись. В думці дякую Цакові, що в останнім гарячковім моменті не забув про мене та вчасно перестеріг, бо готов був заїхати чортові в зуби!.. Через кілька днів, до нас заїхала порядком евакуації, кінна фарма з Винниці. Ескортував ті коні і майно німець, з допомогою наших людей. Вони стояли кілька днів у Раю, у великих стайнях біля графської палати. Евакували понад сто прекрасних жеребців різної породи й раси. Я хотів купити в німця пару орловських рисаків, але той поставив ціну 50 тисяч нім. марок — навіть на воєнні часи надто висока ціна. „Конеферма" подалась на захід, а другого дня мій надлісничий спакував своє майно на віз і виїхав з родиною до Калуша. Все урядування він

передав мені, бо я ще не збірався куди то виїздити.

Совєтські війська прорвали німецьку лінію на ріці Стрипі, на південь від Тернополя і оточили в місті частину німців. Прорвавшись, совєти прямували поміж Золотою Слободою і Вівсям на Підгайці та Бережани, де німців майже не було. Однак Золота Слобода впродовж яких двох тижнів переходила з рук до рук: вночі зайдуть совєти і займуть село, а вранці німецький відділ із залізничого двірця Слобода-Теофіпілька, з одним танком — приїжджає і проганяє большевиків. Німців не більше як тридцять вояків, а совєтів мов саранчі і багато з них там полягли. Совєтські частини залишили Козову збоку і підходили до Потутор, дійшли аж до Глухої Долини. В Бережанах у той час, німців мов вимів. Залишилась маленька залога. В самому місті тривога. Через Бережани їдуть підводами втікачі з-над Стрипи. Майже все свідоме громадянство Бережан їде на захід. Багато людей особливо молодих, ідуть пішком. Сумно стало в надлісництві, праця не клеїлась. В Бережанах годі вже зустріти знайомого. Б'юся з думками, що робити, їхати чи ждати? Сиджу в Раю тримаючи зв'язок зі світом через молодого лісничого. Добрий хлопець щодня мене відвідує, хоч сам дуже зайнятий в підпіллі (служба безпеки). Раджуся з ним що робити. Він вислухав мене і порадив не рухатись з місця. бо Наш Провід забороняє виїжджати; всі виїдуть, а хто тут залишиться? Отже треба лишатися, хоч для мене подвійна небезпека і від московської сарани (я був в совєтській армії) і польського підпілля. Поляки при наближенні совєтів, почали зчиняти галас, виступати проти українців, а навіть видавали якісь заочні присуди смерти на наших чільних громадян. Українське населення сиділо пригноблене по хатах, мало хто показується.

Про польське підпілля розповідав мені лісничий-зв'язковий. Поляки свято вірять, що в перших лавах совєтської армії, наступають відділи Андерса!.. Тому вони готуються до розправи з українцями, в чому їм очевидно допоможе ця армія, бо самі сили не мають. Поляки в Галичині доволі добре „влаштувались", мали своїх довірених людей, зокрема біля кожного німецького „достойника" мали по кілька секретарок-польок... Ті молоді дівчата, навіть з добрих родин, жертвували душу й тіло для „маткі ойчизни". На око льояльні супроти німців, вони підбираючи їх та піддобрюючись на всякі лади — здобували від своїх шефів нераз цінні відомості для польського підпілля, тобто грали на дві руки, бо багато з них признавалось до так зв. „фольксдойчерства". Казали, що у Львові на п'ятьох поляків — два були „фольксдойчі", і так скрізь у Східній Галичині! Важко сказати, чи їхня „ойчизна" дійсно була б гордою з тих жертв своїх дочок: не дуже то багато вони допомогли Польщі та й не тій про яку вони думали, бо до них прийшла совєтська Польща, яка винищила і тодішнє польське підпілля, а вони всі думали, що прийде Польща Андерса разом зі всіми передвоєнними достойниками, генералами та полковниками... Польщі вони нічого не допомогли, зате старались пошкодити україн-

цям, і їхнє підпілля в першу чергу було звернене проти українців. Знову німецька влада ганяючись передусім за ОУН та УПА, польське підпілля — толерувала. У Бережанах теж було польське підпілля, керівником якого був лікар д-р Біліньскі, директор місцевої лікарні, ренегат — з українського роду. Він кермував усіми протиукраїнськими виступами, аж врешті-решт, загинув від української кулі. Одного дня в кінці лютого, його викликали до хворого поляка. Ще не дійшов був до будинку, як пролунав постріл, і той україножер упав трупом. Атентатчик щасливо висмикнувся з того місця, але зіткнувсь з невеликим відділом німецького війська, що повертався з вправ на Сторожиську. Коли німецький офіцер хотів його затримати, він довго не надумуючись, відкрив вогонь по німцеві і почав, відстрелюючись — втікати. Старшина згинув на місці. Зчинився рух, вояки кинулись за ним стріляючи, і його ранили. Вкінці він заліз під місток окружений ворогами, ще деякий час відстрілювався і останню кулю спрямував собі в голову, щоб живцем не потрапити ворогові в руки.

Після того випадку „польонія" в Бережанах скаженіла. На Бережанщині діяли декілька міцних осередків польського підпілля. Досить сильний був у самому місті, але годі було його зліквідувати, з огляду на німецьку залогу. Друга станиця добре озброєна, була в Підвисокім, вона мала зброю ще з 1939 р. від мародерів польського війська. Третій осередок був в Гуті біля Нараєва, де була польська колонія. Колоністи працювали у скляній гуті, а самий осередок отаборивсь в лісі, далеко від головної дороги. Ті поляки діяли в першу чергу проти українців. Проти німців вони не робили ніяких виступів, хіба рідкісні провокаційні випади, що мали йти за рахунок українського підпілля. Німці за ними не слідкували, ані не старались їх зліквідувати, залишаючи як забороло проти українців. Наші, деякий час толерували той польський осередок, до часу, коли стало ясно, що через Гуту вела головна дорога пересування УПА зі сходу на захід. Коли розпочався перемарш частин Повстанської Армії з Волині в Карпати, — тоді прийшла остання година і для Гути: без огляду на опір, — фабрику скла і колонію наші знищили і спалили. Хто з колоністів вискочив з душею, той утік до Бережан або Підвисокого, щоб там доповнити польське підпілля і ... чекати на прихід армії Андерса.

Від половини лютого 1944, почалася відлига. Я здебільшого перебував у хаті, бо в надлісництві праці не було через близькість фронту. Щодня приходив до мене „вуйко Фаріон" — гайовий з Лісник, який жив над шляхом з Бережан до Рогатина. Розповідав, що бачив і чув про те, що діється в Бережанах, зокрема про польське підпілля. Починаю відчувати загрозу, вночі так легко напасти на мою хату за селом і ніхто мені не допоможе, бо сусіди далеко. Правда, маю дві мисливські рушниці, але поляки не зайці, до того ж вони добре озброєні. Признаюсь лісничому, що я таки поважно загрожений на випадок польського нападу. Він заспокоює мене, кажучи, що справу залагодить з нашими. І справді того ж вечора прийшов до мене підпільник

з автоматичною зброєю, ще й з ручними ґранатами і приніс в подарунок совєтську десятизарядку! Тепер можемо боронитись. Хата цегляна, під хатою міцний льох-пивниця. По заході сонця барикадуємо двері й вікна. Нас у хаті четверо мужчин: я з братом, хлопець до коней і друг-підпільник, який передше працював у надлісництві, як лісовий практикант.

Фронт наближався. Ми взялись маґазинувати збіжжя для підпілля і УПА. В лісі недалеко Раю — готуємо сховища, звичайно працюємо по заході сонця. Справа пішла скорим темпом, і в короткому часі маґазини заповнились збіжжям. У той час я дістав від свого лісничого ще одну роботу. Одного дня він прийшов обладований пакунковим папером. Пояснює мені завдання: підпілля хоче удекорувати Бережани перед приходом красноармійців, всілякими протикомуністичними і протимосковськими гаслами. Я маю приготувати ті гасла. Крім білого паперу, дістав ще й кольоровий. З нього витинаємо букви, і наклеюємо їх на білий папір. На безділлі, робота не погана. Вдень я рисував і витинав букви, увечорі приходили помічники і ліпили їх на папір. Справились і з цим завданням — „надрукували" багато гасел та закликів до красноармійців.

Десь у другій половині березня перед вечором, приходить мій лісничий. Заслоняємо вікна, світимо лямпу, сидимо розмовляючи про біжучі справи. Лісничий час до часу встає, підходить до вікна, відхиляє заслону, поглядає в пітьму. Трохи згодом кличе: бачу у вікні велику заграву! Лісничий пояснює, що це горить графська палата і великі стайні. А потім розказує про справу. Ні палата, ані стайні не приносять Раєві й околиці жадної користі, навпаки — досі вони служили тільки ворогам, як бази проти нас: за польської окупації там стояла кінна поліція, що їздила на пацифікації, за большевицької окупації — кінна частина НКВД. Тому підпілля вирішило спалити ті будинки, щоб більше ніяка погань там не гніздилась. А лісничий спеціяльно прийшов до мене, щоб я не перелякався, побачивши велику пожежу і не знаючи, у чому справа.

***

Наприкінці березня був такий глибокий сніг, що годі було б втікати, коли б довелось. Одного ранку, як тільки розвиднілося, пробився снігами до мене вуйко Фаріон, здалеку гукаючи: „Пане надлісничий все в порядку, совєти до Бережан не прийдуть!" Він розповів, що тієї ночі з Рогатина на Тернопіль проїхало багато німецьких танків. Напевно большевиків проженуть, а може й підуть на схід. На душі полегшало, адже бодай на якийсь час відпала большевицька небезпека. Дійсно, німці швидко відкинули большевиків аж на Стрипу і звільнили з оточення німецьку частину в Тернополі. В цегельні біля моєї хати, отаборилась дивізійна пекарня, різниця м'яса і пошта. Хатою я мусів поділитися з німцями, двома старшинами і двадцятьма шоферами. То була частина панцерної дивізії „Гогенштау", яку перекинули з Фран-

ції на східній фронт. Як тільки устабілізувалася фронтова лінія на Стрипі, Бережани почали повертатись до нормальнішого життя. Поляки притихли, носи пішли в долину. У місто повернувся „крайсгавптман" та деякі господарчі відділи, з'явилася ортскомандантура, також дехто з українців. Тепер я мав у хаті німців, які часом розповідали про події на фронті. Розповідали про важкі бої за звільнення Тернополя: сотні трупів лежали так довго, що почали розкладатись, важко було дихати і приходилось вдягати протигазові маски. Німці заховувались чемно і коректно. Нічого не вимагали, іноді ще й самі частували правдивим французьким коняком, привезеним з Франції. В ті дні вперше над Бережанами почали літати совєтські літаки-розвідчики по одному або по два. Їх чомусь називали „кукурудзяниками". Вони прилітали, звичайно присмерком, скидали декілька запальних бомб і зникали. Цілялі вони переважно в Бережанську залізничу станцію, але не влучили ні разу. Згодом літаки лишали Бережани в спокою і літали кудись в напрямку Ходорова. Зрештою, в Бережанах і так не було вже що бомбардувати, бо важливіші об'єкти німці знищили ще в 1941 р. Совєтських „кукурудзяників" німці не зачіпали, не маючи протилетунської зброї. Але коли вони летіли низько, то вояки стріляли по них з автоматичної зброї, фосфоризуючими кулями. Літаки відповідали тим самим. Шкоди не було ні німцям ані літакам, але було нащо подивитися, коли ті кулі немов свято-іванські вогники летіли в гору — і вниз... Німецькі літаки ми бачили лише один раз. Одного дня, перед самим заходом сонця, ескадра німецьких штукасів пролетіла дуже низенько понад Раєм, в напрямі на Підгайці, потім пролунали вибухи. Це було в березні, ще під час совєтського наступу.

***

Ми опинились у прифронтовій полосі. Цивільних людей в Бережанах майже не видно, зате на кожному кроці, або вояки або польова жандармерія. Союз кооператив та ще деякі господарські установи відновили діяльність. В надлісництві праці не відновляємо, хоча й прийшов час садити культури, але хто тепер піде в ліс на роботу? Запас готових дров у лісі, лісничий на мою вказівку роздавав нашим людям безкоштовно. Хто прохав, тому давали, щоб лише мав чим їх вивезти з лісу. Приходили по дрова також німці, вони забирали дрова власним транспортом. Я переніс канцелярію в мою хату, і будинок надлісництва, залишився порожнім біля руїн палати. Від часу до часу, там квартирували німецькі частини. Котроїсь ночі, коли не було там нікого, хтось вломився в будинок надлісництва, розбив касу, але крім нікому непотрібних паперів — нічого не знайшов. На своєму господарстві я трохи зорав і засіяв на всякий випадок, щоб було що їсти. Прибувають до мене лісничі з сусідніх надлісництв. Їх начальство ще взимку виїхало на захід. Усіх приймаю „під свою опіку", раджу триматись гурту. Моя лісова „влада" не подає про себе жадної вістки. Після Великодня, який ми відсвяткували того року більше чим скромно, німці-квартиранти покинули мене і переїхали кудись ближче фронту.

Натомість у Раю, в парку попід деревами, розташувались військові майстерні. Туди звозили пошкоджені авта і навіть танки. Варстати на око невеликі, але з їх допомогою ремонтували все дуже швидко. Совєти від якогось часу немов забули про Бережани, видно, що також нічого не знали про наші варстати, бо всюди було спокійно. У кімнату, де раніше жили вояки, забрела квочка з курчатами. Якраз надворі трохи похолодніло, коли квочка вивела курчат зі стодоли, розуміється без нашого відома — і вони „закватирувались" на соломі, де ще кілька днів тому спали німецькі вояки. Однієї ночі, досить пізно, несподівано приїхав Цак. Саме тієї ночі большевики згадали про Бережани і досить важко досягли їх бомбами. Цак при тому, малощо не загинув. Він, не зважаючи на мої запросини перейти в іншу кімнату, таки спинився в тій, що й квочка з курчатами. Розповів про свої переживання в Чорткові: всі звідти втікали стрімголов: на дорогах відбувались дантійсько-пекельні сцени. Люди втікали автами, кіньми, пішком... Коли якесь авто зіпсувалось, його спихали в рів, і там воно вже чекало... приходу совєтів: сантиментів чи помочі — жадних не було. Наше лісове управління з Чорткова виїхало в Криницю. Коротко розповідаю йому про місцеву ситуацію. Цак, іменував мене тоді надлісничим, з тим, що мені підлягають усі надлісництва від Поморян аж до Завалова і я маю їх контролювати. За нормальних часів така праця була б понад сили однієї людини, але тепер і так жадної праці немає. Розповідав Цак і про нову німецьку зброю, якої ніхто не має, що внедовзі покаже чудеса: всі, мовляв, на цю зброю надіються. Другого дня Цак пішов до Бережан, де налагодив контакт з німецькою військовою і цивільною владою. Потім він зібрав ще різні потрібні відомості й поїхав до Криниці, здавати рапорт. Виїжджаючи, обіцяв швидко повернутись, і справді,через кілька днів приїхав, разом з моїм шефом Кавфманом. Я знову повторив Кавфманові все, що сказав Цакові, додавши, що лісова служба вже три місяці не одержувала платні. Кавфман вислухав мої жалі,і поїхав з Цаком до Львова. Через декілька днів Цак повернувся з грішми для лісовиків, та ще й чималим приділом шкіри на чоботи. Тепер вже маю роботу: треба було і гроші виплачувати, і шкіру ділити. Кавфман поїхав до Криниці а Цак мав „настало" залишитись у Раю. Він десь роздобув авто, від війська дістав бензину і ввесь час — кудись їздить. Часом їду з ним до Поморян, Підгаєць, Козови, навіть до Золотої Слободи, де щоправда лісу не було, але я мав приватну справу і намовив Цака поїхати. Слобода була за яких 10 клм. від фронту. Автом туди було тяжко доїхати, бо німецькі танки зовсім знищили шлях з Бережан до Тернополя, а біля Козови — його взагалі не було. Німці пробували направити руїну, сипали там каміння, цеглу з жидівських домів Козови, але шлях знову обернувся в болото, перемішане з цеглою. Врешті-решт німці махнули рукою на той „гостинець" і їхали просто полями. Перед Слободою, на фільваркових полях недалеко дороги, німці наскладали багато амуніції, звідки її довозили до фронтової лінії. Амуніція лежала „шахівницею" бездоганно замаскованою.

Довозили її візками-однокінками. Візниками були або італійці або калмики, що служили в німецькій армії. В Слободі ми задержались коротко, совєти досить часто її обстрілювали, і село було знищене. В Гиновичах ми оглядали молодий ліс, знищений німецькими танками. Німці розшукували там українських повстанців, котрих не знайшли, але молодий ліс пропав.

З наших прогулянок Цак здебільшого, не повертався з порожніми руками. Закоханий у зброю, він завжди щось привозив – незвичайну рушницю, якийсь револьвер, або автомат. У його авті був цілий арсенал. Але з Цаком був мені й клопіт. Коли нікуди не їхав, то йшов у ліс, і то ще перед сходом сонця, де блукав аж до сніданку. По полудні знову в ліс — аж до пізньої ночі. Звірини не стріляв, тільки слідкував за нею. Всі мої прохання та попередження він збував сміхом: „Ви думаєте, що я боюсь українських партизан? Що ж вони мені можуть зробити? От в найгіршому випадку, відберуть зброю — маю її доволі." Зрештою в лісі тоді не було багато підпільників, а тих що були, ми попередили, мовляв, коли стрінуть такого-то самотнього німця, хай його не займають, він нікому ні шкоди, ані кривди не зробить.

З моїм лісничим-інформатором зустрічаюся майже щодня. Праця в підпіллі закипіла знову. Маґазинують харчі, зброю і в першу чергу ліки, які було дуже важко дістати. З Бережанських аптек, наші підпільники забрали все корисне й вартісне. В запевнення німців, українські націоналісти зовсім не вірили, і готувались до важкої зустрічі з большевиками. На „чудесну" зброю німців та їхню можливість відперти московію на схід, вони дивились скептично. Провід змінив у той час свою думку, щодо виїзду наших людей на захід; тепер нікого не затримували хто хотів виїхати, лише попереджували, що в Польщі нашим втікачам не буде добре.

В лісі ми й далі нічого не робили. Німці потребували дров, мали їх згідно з інструкціями Цака рубати самі. Від безділля, коли Цака не було вдома, я запрягав коня і роз'їздив по околиці, бував і близько фронту, біля Слободи. Там, щоправда, було небезпечно їздити конем, бо калмики побачивши доброго коня, мовчки його відпрягали і забирали. Правдоподібно, від таких пригод охороняла мене моя лісова напіввійськова уніформа. У тій метушні і поїздках, час скоро минав. Ось вже і червень проминув. До Бережан заходжу рідко — нема до кого. Часто мене відвідують в Раю мої професори з гімназії, о. катехит Василь Дубицький і проф. Михайло Підлужний. Приходять на кисле молоко. Кажуть, що з Бережан не думають нікуди їхати . . .

Десь у половині липня приїхав Цак з Бережан, а з ним і німецький старшина - фронтовик. Говорили про події на фронті, і старшина запевнив мене, що на нашому відтинку зовсім безпечно. Цак сказав, що я можу поїхати до Львова і привезти нові уніформи для всіх службовиків. Потяги між Бережанами і Львовом ходили ще нормально. Вранці 18 липня 1944 р. помандрували ми з одним лісничим до Львова. До Перемишлян їхали цілком вигідно. А в Перемишлянах потяг за

кілька хвилин заповнили втікачі. Люди перелякані, розповідають, що десь поблизу Перемишлян совєти прорвали лінію, — німці втікають. З трудом доїхали ми до Львова і пішли до Дирекції лісів. Приходимо, а там самі цивільні, які говорять по-польськи! Зустрічаю знайомого колеґу-поляка, інж. Літинського, розповідаю, чого приїхав. Він тільки засміявся: „Не бачите, що тут діється? Ми з години на годину чекаємо совєтів!" По наших уніформах й слід пропав. Прямо з Дирекції поспішаємо назад на двірець. Поїзди на Бережани вже не йдуть! Якось дістали ми квитки до Ходорова і прибули туди одним із останніх потягів; звідти до Потутор, потім і до Бережан. У Раю ніхто нас так швидко не сподівався. Ми повернулись раннім-ранком. Цак був у лісі і незабаром прийшов снідати. Розповідаю йому про подорож. Каже, що в Бережанах спокійно, але подумавши хвилинку, заявив, що їде до Львова, щоб там особисто роздивитись що і як. Після сніданку Цак поїхав, а я трохи відпочивши, пішов до Бережан. Там уже повно втікачів. Німці проголосили добровільну евакуацію. Іду до Союзу Кооператив, де працював мій брат. Німець-начальник виїхав. Лишились декілька службовиків-українців. Вони й самі не знають — їхати чи лишатись? Кажу братові, щоб скоро повертавсь додому, бо треба й нам збиратися в дорогу. Йдучи до Раю, помітив я велику заграву. То горів будинок надлісництва. Опісля сказав мені мій лісничий, що його спалили наші, не бажаючи на майбутнє жадної державної установи в селі. Прийшов брат, починаємо пакувати речі. Розповідає, що до Союзу заходили багато німців по сигарети й горілку, і за все платили. На вояках помітні виразні прояви деморалізації, кожний висловлював побажання чим скоріше опинитись у „Фатерлянді". Того дня увечорі десь далеко на північному сході було видно заграву та було чути безперервний гуркіт гармат. Як ми згодом довідались, то був бій під Бродами. Тієї ж ночі рештки військових варстатів виїхали з Раю. Другого дня вранці приїхав Цак. Він просто чудом повернувсь із Львова. Побачивши спаковані вози, він порадив негайно виїжджати до Криниці, де зустрінемось. Попрощавшися щиро, так якось усе склалось, що ні Криниці, ані його я більше не бачив. Допаковуємо вози, ріжемо кілька курок, заколюємо підсвинка — треба ж буде в дорозі щось їсти, і виїжджаємо. Була година 1.30 по полудні, 20-го липня 1944 р... В останню хвилину долучився до нас тітчин син, що послав свою родину на захід ще на весну. Тепер сам не міг виїхати, бо вчора німці скерували останній транспорт з Бережан, з цивільним населенням — на Ходорів.

З Раю їдемо на Надорожнів, потім на Жовчів. Прямуємо на Журавно. Обминаємо головні дороги, бо вони переповнені втікачами, крім того творять приманливу ціль для совєтських літаків. Погода дописує, коли б не дай Боже, падав дощ, то ні цивільним ані військовим транспортом не переїхав би на тих „дорогах". Через Дністер переїхали мостом біля Журавна. Міст охороняли німці, але нікого не затримували. Через Стрий ми доїхали до Турки. Звідти я думав повернути на

захід і прямувати до Криниці. В Турці зустрів багатьох товаришів ще з Львівської політехніки. Радимось і гуртом йдемо по перепустки до „ортскомандантури". Німці видають перепустки, але один старший віком генерал, абсолютно не радить нам їхати на захід. Він пропонує нам переїхати Карпати біля Ужока і їхати на Мадярщину. Там спокійно, і під охороною німецької армії ми зможено, – твердив він продовжувати свою подорож безпечно. Прикордонні перепустки, зможемо отримати в Турці. На північ від Карпат діє польська партизантка, крайнє по-ворожому наставлена до втікачів-українців. Дійсно, перспектива незавидна, навіть, коли б ми дісталися до Польщі, тому рішаємо їхати через Карпати.

З Турки виїхали ми до села Борині, поблизу кордону. Тут ще трохи затримались, бо нікому не хотілось кидати рідну землю... Аж одного дня, десь після обіду, налетіла ескадра совєтських літаків, вже не тих старих „кукурудзяників", а швидкісних мабуть американських бомбардувальників. Бомб не скидали, зате обстріляли село запальними кулями. У кількох місцях загорілись хати. Були вбиті й поранені. Тому, другого дня ми покинули Бориню, і опинилися на Закарпатті. Залишили Рідну Землю, розбрелись по всьому світі... Чи діждемося слушного часу, щоб повернутись у рідні сторони? — Хіба сам Господь знає...

З'їзд Бережанців у місті Байройті в Баварії в 1948 р. Посередині сидить проф. д-р Зенон Кузеля.

Михайло Клецор

З БЕРЕЖАН В ДАЛЕКУ ДОРОГУ

Лишилися мені
Лиш спомини чудові,
Неначе ті пісні,
Невиспівані в слові.
Неначе ті пісні,
Що не співають – сняться,
І родяться у сні,
І в сні хіба присняться ...

Богдан Лепкий

Бережани на передодні евакуації

На початку 1944 року, оборонна лінія однієї німецької армії, що тоді відступала на східньому фронті, проходила вздовж ріки Серет на Поділлі, над якою опірним пунктом було місто Тернопіль, віддалене від Бережан на 55 кілометрів. Супроти цього, місто Бережани і велике число сіл на сході Бережанського повіту, опинилися в прифронтовій полосі. Мешканці тієї полоси, жили в постійній тривозі й непевності, бо кожної хвилини можна було сподіватися пролому фронту на ріці Сереті й приходу большевиків, що зрештою таки сталось раз у лютому, а потім у березні 1944 року. Тоді большевики захопили Тернопіль і відкинули німців аж поза місто Підгайці, що лежало на полудневозахідньому відтинку фронту і дійшли до села Денисів — на захід від Тернополя, звідки пряма дорога до Бережан. Але німцям вдалося великими зусиллями „залатати" той пролом і відібрати знову Тернопіль. Однак Бережани, як окружне місто з численними військовими, поліційними і цивільними німецькими урядами й установами, а також як важливий залізничний пункт, що сполучав місто із Львовом та Підгайцями, а через вузлову станцію в Потуторах з Тернополем і Ходоровом, було ввесь час предметом повітряних атак большевицької авіації. Треба підкреслити, що ті налети, продовжувані аж до останнього дня, коли прийшлося залишати місто, себто 20 липня 1944 року, не зробили багато шкоди в місті.

В обличчі страху й непевності завтрішнього дня, багато громадян-Бережанців виїхали з родинами ще в лютому і березні до дальших, західніх околиць Галичини, а я зробив це щойно 1. червня. Завіз родину до Старого Самбора, там поміг їй влаштуватися в дільниці міста „Долішна Посада" і повернувся знову до Бережан на працю в Окружному Союзі Українських Кооператив. Бувши в той час начальником Організаційного Відділу того ж Союзу. я виконував ще й обов'язки головного директора, коли тодішній директор Михайло Вербицький зголосився до Української Дивізії „Галичина". Але яка то

вже була робота в тому Союзі? Всі ми залишилися на своїх місцях, виконуючи найконечнішу роботу, щоби тільки не піти до копання стрілецьких чи протитанкових ровів, а в найгіршому випадку не виїхати до Німеччини на примусові роботи. Наша товарова база випродувала залишки товарів, знову заготівельні пункти як: збіжжевий, яринний і яєчний — приймали дещо, але вже не в такій кількості як передше. Всім було відомо, що тут кожної хвилі, може прийти червона армія, бо в тому часі вона наступала повною силою на всіх відтинках східнього фронту. Така непевна ситуація, що зависнула над мешканцями міста Бережан і околиці, тривала аж до 20. липня. Того дня ранком стало відомо, що большевики прорвали оборонну лінію над Серетом, зайняли Тернопіль і дійшли до містечка Козови, віддаленого від Бережан — усього 15 кілометрів. В виду такої небезпеки, почалася гарячкова евакуація міста. Найперше вибралися всі німецькі цивільні уряди й установи, відтак військові і поліція, вкінці українські. В місті переполох і паніка. Всі вулиці заповнені особовими і вантажними автами, підводами і людьми, що прямували на головний шлях з Бережан через село Лісники на Рогатин. До однієї з валок підвід, що задержалися на ринку, долучився і я з моїм швагром. Однак проїхати дальше не було можливо через те, що тим шляхом проходили частини німецького війська: на схід прямували резерви для підкріплення заломаного фронту, а на захід йшли розбиті останки якоїсь військової групи. День був вельми гарний: небо чисте, сонце гріло аж пекло, а на дорозі курява від проїзних автомашин, гармат та підвід. На обличчях німецьких вояків слідні втома й знесвіра, цивільних — страх і непевність. Але все рухається, старається як найскоріше залишити місто, щоби бути подальше від близького фронту.

В дорозі на Старий Самбір

Десь біля 10-ої години ранку, довженна валка возів наладованих харчами й речами щоденного вжитку, на яких примістилися члени родин новітніх виходнів, починає просуватися вперед. Їдемо крізь села Лісники, Куряни, Демня, Підвисоке в напрямі міста Рогатина. На душі кожного з нас ніби легше стало, бо маємо змогу їхати, але з другого боку в наших серцях залишився невимовний біль, сум і жаль за рідними порогами, за батьківською землею, що її приходиться покидати. Потішаємо себе, що не надовго, може місяць або два прийдеться денебудь перебути ці страхіття, а там знову повернемо до своїх хат. Бо таки нікому з нас навіть на думку не приходило, що воєнні події покотяться в такому шаленому темпі і не тільки не дозволять нам повернутися скоро назад до своїх домів, але взагалі відберуть можливість раз на завжди їх побачити.

Коли ми опинилися вже за селом Куряни, раптом надлетіли два большевицькі літаки і з низького полету обстріляли нашу валку. Всі кинулися до придорожнього рова для охорони перед їхніми пострілами. На щастя — ніхто із біженців не пострадав, лише були вбиті

два німецькі вояки й один їх кінь. Після того нападу, ми вже не мали ніяких перешкод і їхали спокійно далі до призначеного місця. Під вечір прибули до Рогатина, тут переночували й раннім-ранком вирушили в дальшу дорогу — в напрямі на Жидачів, а там через Лисятичі, місто Стрий, села Завадів, Гаї Вижні, місто Дрогобич до Самбора, звідси до Старого Самбора — нового місця нашого тимчасового перебування. Приїхали ми до Старого Самбора в суботу 22. липня.

На тому місці хочу з приємністю згадати про щирих і добрих людей, яких ми зустрічали в часі нашої довгої подорожі: вони з повним зрозумінням і симпатією відносилися до нас і допомагали чим тільки могли. За те, щире їм спасибі.

Зустріч з родиною

Зустріч з нашими родинами була дуже сердешна й зворушлива. Ми всі раділи собою, а зокрема наша родина тішилась, що ми повернулися з прифронтової полоси живі й здорові. Тепер, з'єднані з нашими рідними, ми рішили відпочити день-два, а потім їхати дальше на захід, до більше безпечного місця, яким на нашу гадку, було місто Криниця. Користаючи з цього, що в Старому Самборі перебувало в тому часі кілька українських родин з Бережан та повіту, як родина бл.п. д-ра Франца Бабяка, бл. п. дир. Теодора Боянівського й інших і дуже симпатична родина із східніх земель України проф. Павла Савчука, з якою всі щиро подружили, ми скликали коротку нараду для обміркування нашої дальшої мандрівки. До вибраної нами Криниці можна було дістатися через Хирів, а також через Турку і Балигород. З уваги на те, що в Хирові були часті напади польської партизанки, ми побоялися їхати в тому напрямі, як зрештою радив нам бл.п. Франц Бабяк, але обрали довший шлях і як нам видавалося, безпечніший через Турку на Балигород. Бл.п. д-р Бабяк стояв на своєму, переконуючи нас, що шлях на Хирів є коротший і ми скоріше дістанемось до Криниці. Що ж до активности польських партизанів на тому шляху, він не прив'язував великої ваги. Остаточно ми договорилися: я із своїм шваґром, проф. П. Савчук і ще кількох Бережанських громадян, поїдемо до Криниці через Турку, а д-р Бабяк і його родина, до того міста поїдуть через Хирів. Пізніше ми довідалися, що д-р Ф. Бабяк і його зять Снилик, попали в засідку польської партизанки і згинули з її рук під самою Криницею.

Ранком у вівторок, 25-го липня, ми вирушили до Турки. Їхали поволі, любуючись гарними краєвидами нашої Бойківщини. Перед вечором ми вже були в оселі Турка. Тут застали багато втікачів з Бережанщини, Підгаєччини та інших повітів, а навіть зі Львова. Між ними були два директори Ревізійного Союзу Українських Кооператив: Микола Капуста й Іван Грабар, який не думав їхати за границю, але постановив залишитися якийсь час тут в горах, а пізніше повернути назад до Львова. В Турці задержалися теж розбитки якоїсь німецької

частини й „ортскомандо" з міста Бережан. При ньому працювала як перекладач-дольмечер Оксана Бачинська, дочка визначного церковного й народного діяча, Бережанського пароха о. каноніка Євзевія Бачинського. Стрінувши її, я поінформував про наш намір їхати до Криниці через Балигород та поспитав, чи той шлях є безпечний від партизанів. На підставі тих інформацій, які вона мала в тій хвилині, на цьому шляху покищо безпечно. Заспокоєний таким запевненням, пішов я спати на свою кватиру, де з родиною заночував. Але не встиг ще задрімати, як прибіг від Оксани посланець з пересторогою: не їхати до Криниці через Балигород, бо там є велике число польських партизанів, що нападають на переїзні валки українських втікачів, грабують та вбивають. Краще залишити їзду до Криниці, взяти напрям на Сянки, перейти мадярську границю і тією дорогою дістатися на наше Закарпаття. Радо прийняв я добру раду Оксани Бачинської і наступного дня в середу 26. липня, як лише почало благословитись на світ, ми разом з іншими нашими земляками вирушили в дорогу, що вела до граничної місцевости Сянки.

Переїзд границі й побут на Срібній Землі

Після полудня того ж дня, станули ми перед мадярською границею в Сянках. Перед нами стояв невеликий граничний будинок, у якому вешталися мадярські пограничники і жандарми з когутячими хвостами на шапках. Границя на той час була зачинена. Всі військові автомашини та вози, як також і цивільні, мусіли задержатися перед замкненим переїздом. В певному моменті із військової автомашини висів німецький старшина, ввійшов до будинку, де містилася команда пограничників і по якомусь часі, видно договорились щодо переходу границі, дав знак колоні військових автомашин і вони рушили в дальшу дорогу, переходячи границю. Коли остання автомашина перейшла на мадярську сторону, я і мої земляки пустилися теж до переїзду. Але яке було наше здивування і рівночасно розчарування, коли пограничник замкнув перед нашим носом переїзд і не впустив нас переїхати на другу сторону. Однак ми не дали за програну. Використавши нагоду, коли проходив границю інший німецький військовий відділ та їдучи за ним, ми майже силою переїхали на другий бік. Досить довго переходила наша велика валка возів мадярську границю, щоби дістатися на бажану землю наших братів – закарпатських українців. У наші серця вступила нова надія, стало радісніше на душі, коли вже опинилися на Срібній Землі. Як сьогодні, пригадую собі нашу їзду із Сянок до Ужока. З'їжджаючи в долину довгою серпентиною, ми любувалися чудовим заходом сонця, що своїми золотими промінням огорнуло зелені верхи карпатських гір; вдихали повними грудьми свіже, запашне гірське повітря, насичене ароматом дерев та свіжо скошених трав, що лежали при дорозі, а з долини долітав до нас шум ріки Уж. Пізно вечором прибули ми до першого села на Закарпатті — Кострини. Зупинилися перед першими його хатами, розтаборилися

таки обабіч дороги і приготовилися до нічного відпочинку. Цю першу ніч на Срібній Землі, перевели спокійно і безпечно. З'їли невибагливу, на швидку руку приготовану вечерю, спали твердим сном, забуваючи про всі невигоди, труднощі і турботи, що мали їх в часі дороги. Не спала лише родина начальника збірної громади бл.п. Корнеля Осадци з Волощини, Підгаєцького повіту; вона схвильована, метушилась із світлом біля свого воза. Тут в ночі одна з його дочок, Марія, замужня за Петром Букавином, якого в страшний спосіб замордували большевицькі партизани на початку квітня 1944 року в селі Мужилові Підгаєцького повіту, народила сина. Його зараз таки охристили з „води", надаючи ім'я Петро, в пам'ять покійного батька. Коли рано ми довідалися про цю радісну подію в нашому таборі, поспішили до родини Осадців, щоби зложити щирі ґратуляції мамі новонародженого і його родині. Після короткого постою під тим селом, наша колона рушила в дальшу дорогу. Проїхавши кілька кілометрів, ми знову спинилися перед великим селом, якого назви вже не пригадую. На наказ місцевої мадярської влади, колона мусіла завернути на недалекий вигін-долину, для тимчасового побуту. Вигін цей був досить великий з потічком, що перепливав тудою і недалекими горбами, покритими кущами. В'їхавши на цей вигін, кожний старався зайняти добре і вигідне для себе місце. Згодом, коли вже всі отаборились, дістали від влади наказ виготовити списки всіх таборовиків, коней, корів, возів та іншого майна. Очевидно між нами знайшлося багато охочих до праці осіб, які змісця взялися до того діла. На другий чи третій день нашого перебування, наші пекарі з Бережан Сорока і Петрушевський, викопали в берегах великі ями-печі, та почали випікати хліб для таборовиків; вони з кожним днем прибували все більше так, що стан табору піднісся до одної тисячі возів з кількатисячним населенням.

Перебуваючи в цій долині до половини серпня, ми завжди використовували кожну нагоду, щоби зайти до села та познайомитись із його мешканцями, а при тому придбати дещо з харчів, зокрема молоко й масло для дітей. Часті наші відвідини села, звернули увагу мадярських жандармів, які дуже пильно стежили за нами та намагалися держати нас здалека від місцевого населення. Але ми всеж таки стрічалися. Місцевому населенню, а особливо молоді, вони заборонили взагалі стрічатися і говорити з нами після того, як першої неділі по полудні молодь з нашого табору завела співанки й танки таки на лузі й запросила до себе хлопців і дівчат з села до свого гурту. Як радо вони прийняли те запрошення і як радо прийшли вони до своїх братів і сестер! Побачивши закарпатську молодь серед галицької, жандарми кинулись до гурту, витягли їх силою і наказали йти геть. Прикро було дивитися на таке безправне поведення жандармів з місцевим українським населенням,що ще так недавно, бо всього п'ять років минуло, мало власну державу і втішались повною свободою і волею. Але що ж ми могли зробити? Хіба співчувати нашим братам та бажати ворогам швидкого упадку. Пізніше оповідали нам місцеві гро-

мадяни, що мадярська влада заарештувала і заслала до концентраційних таборів усіх свідоміших українців. Навіть заборонила населенню Срібної Землі називати себе українцями, а тільки русинами. Але мимо посиленого мадярського терору, українці Закарпаття не піддавалися, а держалися далі свого.

Після трьох тижнів безжурного життя на цьому вигоні, з наказу мадярської влади, нас перекинено в околицю міста Кошиць. Спакувавши все добро на вози, рушили ми до нового місця призначення. Дорога вела через словацьку границю, в місцевості Сніна. Коли ми прибули ранком одного серпневого дня до тієї місцевості, словацька гранична сторожа на чолі з поручником, зажадала списків всіх, хто мав переходити границю, а також складення зброї, коли б хто таку мав. Маючи при собі потрібні списки наших таборовиків, я показав їх поручникові, а він переглянувши їх на швидку руку, дав свою згоду на перехід границі. Ставши на переді колони, я почав вичитувати за порядком таборовиків, щоби вони переїздили границю, попередивши їх, що кожний, хто не складе пальної зброї, буде задержаний і не зможе перейти до нового місця постою. Поволі і без перешкод наша валка проїжджала словацько-мадярську границю. В певному моменті, у наші ряди в'їхав несподівано якийсь транспорт цивільних людей. Коли словацька військова сторожа провірила кілька тих возів, виявилося, що у них є захована зброя, а везуть її „фольксдойчери", що втікають з України. Очевидно, словаки задержали цілий їх транспорт, наказавши негайно скласти зброю, а щойно після того вони зможуть їхати дальше.

Переїхавши щасливо границю, ми стали просуватися словацькою землею до міста Кошиць, що тоді належало до Мадярщини. Їхали гарними, околицями, минаючи заможні села словацьких „седляків"-селян, що нас зустрічали хлібом, або запитом: „пречо висціговалісті се з домув"? Довгий шлях нашої мандрівки провадив через місцевості: Гуменне, Михайлівці, Ужгород аж до міста Кошиць. Дуже гарне це місто Кошиці, що в 1938 році дісталося в руки мадярів. Тут недовго ми перебували, переночували одну ніч і на другий день переїхали до місцевості Саклакапаті чи Сипляті, (точно не можу пригадати) що містилась над великою рікою недалеко Кошиць. Тут ми розтаборилися і під вільним небом на свіжому повітрі, серед непевної ситуації та постійного страху за наше майбутнє, прожили до кінця серпня. В останніх днях того ж місяця, приїхала до нас німецька військова комісія, наказала пред'явити списки всіх коней і возів, а переглянувши їх, заявила, що забирає за заплатою всі коні і вози для війська. Не було ради. Все добро, яке ми мали на возах, мусіли забрати і залишити на лузі. Без наших коней і возів, ми були враз позбавлені так потрібного у тому часі транспорту. Коли б заіснувала небезпека і треба було б втікати, то хіба „пер педес апостольорум" — себто ногами. На щастя чи нещастя такий стан не тривав довго. Одного гарного ранку заїхали до нашого табору військові автомашини, заладували наше мізерне добро й нас

самих та завезли до найближчої залізничої станції. Тут посадили нас до вантажних вагонів і повезли в напрямі Відня. Тоді їзда потягами не належала до приємностей, бо проїжджаючи через більші мадярські станції як: Міскольч, Єґер і Будапешт, наш потяг завжди був наражений на повітряне бомбардування американської авіяції, що свобідно рейдувала по мадярських повітряних просторах. Але, Богу дякувати, нашому потягові вдалося ще перед налетами залишити щасливо нападену станцію, і ми не були ні одного разу атаковані. В пятницю 1-го вересня 1944 року, наш довженний транспорт прибув на вантажеву станцію міста Відня — Штрасгоф. Близько тієї станції, знаходився німецький переходовий табір для втікачів, з якого німецька влада набирала безплатних робітників до невільної праці в Райху.

У таборі в Штрасгофі

Великий переходовий табір у Штрасгофі біля Відня, для чужинецьких робітників віденського обласного Уряду Праці, (Гауарбайтсамт) був розташований недалеко залізничої станції, де кожного дня прибували численні транспорти втікачів чи забраних насильно робітників. Він своїм виглядом робив понуре враження. Ряди сірих, дерев'яних бараків, обведених звоями колючого дроту — виглядали радше як концентраційний табір. В таборі ні одної деревини, тільки в недалекому віддалені від нього, красувався невеликий ліс-примана для таборовиків. Як пізніше я довідався, до того лісу провадив з табору скритий вихід, яким користувалася таборова поліція, а без її відома — наші таборовики, коли нелеґально виходили з табору, щоб поїхати до Відня на закупки. Також туди втікали таборовики в часі налетів американських літаків, але дуже рідко, бо таборова сторожа пильно дбала, щоби ніхто не переходив з табору до лісу. Табір був поділений на дві частини, відділені від себе дротяною огорожею. В першій містилися дезинфекційні установи і відділ віденського „ґестапо". Кожного дня від вчасного ранку до пізньої ночі, на доволі вузькому коридорі бараку, а також на подвір'ї, товпилися сотні людей: старих, молоді і дітей, що вижидали своєї черги до купелі, а там лікарських оглядин і поліційних вимірів включно з відтисками пальців. Було страшно й прикро дивитися на цих нещасних людей, яких гонили з місця на місце при знущаннях і наругах таборової служби. У другій частині згаданого табору, були розміщені мешкальні бараки, лікарня й адміністрація табору. Бараки брудні, повні блощиць, таких притаманних третьому „райхові", що в дуже прикрий і немилосердний спосіб докучали всім таборовикам, а зокрема малим дітям. Але на це не було ніякої ради. Вийшовши з купелі, я за допомогою мого знайомого, що вже якийсь час перебував в тому таборі, дістав приміщення в кутику одного бараку і там примістився разом з родиною. Барак цей був невеликий, але в ньому примістилися приблизно тридцять осіб. Ліжка в ньому дерев'яні, поверхові, без сінників. Життя в тому таборі було сіре, одноманітне і нудне. Ми сиділи цілими днями за дротами

як полонені, вдихали смердюче повітря і їли таку ж зупу з брукви. Місцева таборова команда тримала нас коротко. Не дозволяла нікому виходити з табору без перепустки, а коли якийсь щасливець удостоївся одержати від коменданта дозвіл, то тільки раз у тижні. Але таборовики давали собі раду, як могли й як обставини на це дозволяли. Підплативши будь-кого з таборової поліції, вибиралися вони ранком через критий вихід до поблизького лісу, а звідси на залізничу станцію і потягом віденської залізниці їхали до столиці Австрії, щоби закупити харчі та необхідні речі щоденного вжитку. Часом такі „прогульки" не вдавалися і прихоплений „невдачник", йшов на кілька днів до арешту в таборі.

Перебуваючи досить довго в Штрасгофі, зазнав я всіх „благ" таборового життя і запізнався там теж з „новим ладом", який гітлерівська Німеччина приготовляла для українців і інших народів Европи. По кількох тижнях перебування в тому огидному таборі, мене вислали на працю до цукроварні в Люнденбурґу в Моравії, що була тоді прилучена до Австрії.

Праця в Люнденбурґу — виїзд до Баварії

Маючи призначення на працю в цукроварні, я залишив табір в Штрасгофі, знайшов тимчасову кватиру таки недалеко табору і виїхав до Люнденбурґу, по чеськи Бжецлави, щоби зголоситися на працю та знайти мешкання. Ходив від хати до хати, питаючи ввічливих, але недовірливих чехів за вільною кімнатою Довідавшись, що я українець, чехи не радо ставилися до мого прохання, все знаходили якусь причину, щоби відмовити мешкання, хоч мали його на винайм. Пригадую собі, коли вже договорилися з одною чешкою щодо винайму однієї кімнати, в якій її дочка мала кравецьку робітню, її муж, повернувши з праці та довідавшись, що кімната призначена мені на винайм, заявив жінці: „тієї кімнати українцеві не віддам". Та добра чешка з плачем відмовила мені кімнату. Очевидно, я тим не дуже зажурився, а пішов дальше шукати. Після деякого часу, вдалося мені знайти мешкання, одну кімнату з цементовою підлогою в домі доброї і шляхетної чеської родини Ф., яка прийняла мене і мою родину так щиро і сердешно, як своїх рідних. За це я був тій родині дуже вдячний.

В цукроварні було багато українців на праці, з якими я запізнався і подружив. Праця тривала всього шість місяців, себто від жовтня 1944 до 1-го квітня 1945 року. Коли цукроварня закінчила свою сезонову працю, я з родиною залишив симпатичну чеську родину Ф., з якою за час нашого перебування під одним дахом ми сердечно співжили та подружили; також покинули добрих наших чаських сусідів, які нам завжди допомагали чим тільки могли. Прощалися з ними, в сльозах на очах, надіючись, що незабаром ми знову стрінемось. Ранком 1-го квітня 1945 року, ми виїхали з Люнденбурґу потягом через велику вузлу станцію Знаймо, відтак Їґляву і Прагу до Баварії, до містечка Кульмбах, славного з того, що мало багато пив'яних бро-

варень та прекрасний старинний замок Плясенбург. Тут, в тому містечку, перебувала на примусовій праці рідна сестра моєї дружини з родиною. Приїхавши з різними перешкодами до Кульмбаху, ми залишилися у ньому діждавшися закінчення війни й приходу американців. У Кульмбаху ми застали багато українських родин з Бережан і повіту, як теж з інших повітів Галичини. Тут були наші знайомі і приятелі, з якими було приємно знову стрінутися в нових повоєнних обставинах. Ми мали тепер багато вільного часу, який використовували на довго вичікуваний відпочинок, читання книжок і преси, дуже скупої на той час та на цікаві балачки, а крім того на вивчення англійської мови. У Кульмбаху прожили до жовтня 1945 року, опісля перенеслися до табору переміщених осіб в Байройті, Баварія.

Виїзд до Америки в 1949-му році

У таборі для українських біженців в Байройті, прожили ми до червня 1949 р. В тому часі одержали „Афідавіт" від наших приятелів з Нью-Йорку на приїзд до ЗСА. Після полагодження різних формальностей, зв'язаних з виїздом, ми залишили Байройт, переїхали до Швайнфурту, а звідси до пристані в Бременгафен. По кількох днях перебування в переходовому таборі, що був розміщений недалеко згаданої пристані, 13-го липня 1949 року завантажили нас на військовий корабель „Гайнцельман". Корабель залишив пристань і пустився в далеку дорогу до нової землі, З'єднаних Стейтів Америки. Довго ми стояли на чердаку корабля, вдивляючись у береги европейського континенту, що з кожною милею віддалювався від нас, аж вкінці зник, коли наш корабель виплив на широкі води заливу антлянтійського океану.

По дев'ятьох днях морської їзди, 22-го липня 1949 року причалив корабель до пристані в Бостоні, Масс. Тут вітали нас дуже сердешно американські еміграційні урядовці з оркестрою на чолі, бо у нашому кораблі їхав 50-тисячний еміґрант. Вечером того дня, ми прибули залізничим потягом до Нью-Йорку, де нас прийняли наші спонзори.

В тому метрополітальному місті, ми осіли на стало, одержали працю і живемо, дякуючи Всевишньому, за Його ласкаву опіку в часі нашої довгої і небезпечної подорожі, а нашим приятелям за їх добре, християнське серце, пам'ять та матеріяльну допомогу в перших днях нашого побуту в Америці.

КІНЦЕВА ЧАСТИНА

BEREZHANS'KA ZEMLIA — BEREZHANY LAND

(A Note to the English Language Reader)

by
Miroslav Labunka

I

One of the less publicized consequences of World War II was the mass dislocation of peoples in eastern and east central Europe. People in these countries were displaced in great numbers both during and shortly after the war. The reasons for these displacements were military, political, and economic. During the war many people from occupied countries were brought to Germany where they were exploited as slave labor. Entire areas were often evacuated in the vicinity of the front lines by both advancing and retreating German and Soviet armies. Such evacuations, undertaken as temporary measures for protective or security reasons, quite often became permanent for large groups of people. Shortly after the war a rather massive exchange of minorities took place in various east European countries. Finally, it should be mentioned that both during and after the war many people left their homes in this part of the world and fled to the West before the advancing Soviet armies. Political prisoners of German concentration camps and prisoners of war, captured by German armies, should also be added to this score of displaced peoples already mentioned above. At the end of World War II millions of people from eastern Europe thus found themselves in Germany and in various western European countries which were, at one time or another, under German occupation. Most of them remained; they refused to return to their home countries for they feared persecution by Communist regimes. Such fear was well founded if we consider that this was the era of Stalin's iron rule over the whole of eastern Europe.

One such numerous national group of displaced persons in western Europe after the war was the Ukrainian. Among them many were political refugees from the Soviet Union who survived long imprisonments and the concentration camps of both Soviet and Nazi totalitarian regimes. Some of them were also underground resistance fighters and members of Ukrainian national military units. These Ukrainian refugees and displaced persons were not inclined to return and suffer again under Soviet domination. They, therefore, vigorously resisted the attempts of the representatives of the Soviet government to repatriate them forcibly—attempts which were often carried out with the help of unwitting allied western civilian officials, army officers, and soldiers. Their resistance eventually confirmed the suspicion of the western allies that there must be some reason for the refusal of these people to return home, and forced repatriation was eventually stopped. Special camps, the so-called

DP camps, were organized by the allied governments for these people, who then had to wait there for a decision on their future. Life in the DP camps was not without discomfort and inconveniences, but there was at least peace and no danger of persecution. The basic daily needs of the DPs were satisfied, and personal freedom assured. Soon these Ukrainian DPs set about organizing their own cultural, social, and even economic life. Ukrainian churches and schools were established in the camps, and even books and newspapers began to appear. Despite the temporary nature of such arrangements, and despite the oppressive uncertainty of their future fate, the Ukrainian DPs showed an astounding ability to organize their own way of life during these few years of camp life, as well as great adaptability to new circumstances.

Uncertainty about the future ended for the displaced persons when, in the late 'forties, the governments of Canada, the USA, and Australia, and of some of the South American countries, began to admit these people to their respective countries. Most of the Ukrainians emigrated to the USA and Canada; some smaller contingents settled also in Great Britain, Belgium, Australia, and in South America. Their preference for the USA and Canada was due to the fact that in these countries there were already well established Ukrainian communities. In the major American cities on the East Coast, and even to a greater extent in Canada, Ukrainian communities already existed before World War I. The Ukrainian immigrants in these countries have built their own churches, established schools, national homes, and have organized social and cultural societies which made it possible for them to preserve their national identity and often also the use of their native tongue into the third generation.

The new Ukrainian immigrants of the post-World War II period were able to adjust to the new way of life in these countries relatively easily, despite the trying experiences that many of them have had: the horrors of war, persecutions, and various acts of oppression, including imprisonment—especially in concentration camps—exile, etc. They soon also demonstrated remarkable ability and fortitude in reestablishing and shaping their lives in their adopted countries both as individuals, and as a group. In order to guarantee self-help to satisfy their social, religious, and cultural needs, the new immigrants soon proceeded to organize respective societies, clubs and organizations in the USA and other countries. The aim of such organized activities was to help themselves, as well as to extend all possible help to their brethren in the home country, in Ukraine, which seemed to be suffering much greater oppression from the Russian Communist government in Moscow since World War II than it had at any time before.

It should be noted here that the Ukrainian immigrants of the post-World War II period have retained a very strong attachment to their homeland, which many of them were forced to leave under the most adverse circumstances. Contact with relatives at home, and with the homeland in general was, however, almost completely non-existent during

Stalin's lifetime, and since his death has been maintained only sporadically and with great difficulties by some of them. It is therefore understandable that such a frustrating situation intensifies the attachment of the immigrant to his homeland on one hand, and widens the gap between him and his country of origin on the other hand. The Ukrainian immigrants in the western world are aware that in the meantime essential changes have occurred at home, and the news that eventually reaches them here is often quite disturbing, if noot also distressing. There is enough evidence that political oppression of the Ukrainian nation by the Russian Communist regime increases as time goes by. Old national institutions and organizations which in the past embodied the surviving spirit of the Ukrainian nation, especially in the Western Ukraine, have been liquidated by the present regime, including, among others, the Ukrainian Catholic Church of the eastern rite. At the present time even the Ukrainian language is fighting an uneven battle for survival. It seems that the present leadership of the Soviet Union has made systematic russification of minorities its main tenet of nationality policy. The Russian language is favored over Ukrainian and Russian culture enjoys a privileged position in the Ukrainian Soviet Republic. The economic exploitation of Ukraine is also viewed with great apprehension by the Ukrainian immigrants. In fact, there is sufficient reason for these immigrants to believe that their old country, as they remember it, is passing away, that their countrymen at home are experiencing much trial and tribulation, and that the Ukrainian national identity is endangered.

At the present time, Ukrainian immigrants in this country, as well as in other countries are worried and disturbed about the future of their homeland and its people. It is understandable, therefore, that they try to prevent the worst from happening. The reaction on the part of the immigrants against developments in Ukraine has been quite pronounced. It is pursued on two levels—political and cultural. On the political level this reaction has manifested itself in numerous political meetings, protests, and demonstrations during which the policy of russification and oppression in Ukraine has been denounced. On the cultural level this reaction has resulted in prolific writing and publishing activity on the part of Ukrainian emigrees. In addition to political publicistic writings, serious historical, ethnographic, and archeological works as well as memoirs have been published. Individual people and societies have been active in this endeavor. *Landsmannschaft*-like societies have been formed by immigrants from the same regions of their old country with the aim of recreating and preserving in recorded form the past and the heritage of their region, at least as they have remembered it. It is concern about the future of the homeland that compels such regional societies in western countries to try to preserve for posterity the regional past, local history, traditions, customs, and for that matter, anything that in their estimation is worth preserving about the region of their

origin. Several volumes of such regional studies, or collections of writings about various parts of Ukraine, have been published during the last ten years by individual writers and regional societies of Ukrainian immigrants in the USA and Canada.

II

The present volume "Berezhans'ka Zemlia" — "The Land of Berezhany", edited by the Berezhany Society in the USA, also falls into the category of such regional collective memoirs.

The book is divided into two parts. In the first part archeology, general history, and specific aspects of the history of the city and the district of Berezhany are dealt with by the authors. Especially valuable is the article by a noted Ukrainian archeologist, Ya. Pasternak, "Prehistorical and Early Historical Monuments of Berezhany Land", describing those archeological findings which were discovered in the fields of the region. Except for this article by Ya. Pasternak, the material in the first part of the book was prepared by the late Volodymyr Bemko who put several years of research into the project just before his death (1965), and who also should be credited here with having conceived the idea of publishing this volume on Berezhany Land. Since Mr. Bemko was also a noted civic leader in Berezhany in the period between the two world wars, his personal memoirs, characterized by a deep knowledge of the history of the district, its administration, institutions, social economic, and political circumstances, as well as life in general there from the turn of the century till the present, are a significant contribution to the most recent history of the disrict. The attention of the reader should be drawn especially to his chapters dealing with the history of Berezhany during the period of the old Polish Regime (before 1772) ("Berezhany at the time of the Siniawskis), to the beginnings of economic and political thought there ("Beginning of the Enlightment, Political, and Economic Thought"), to the Berezhany Secondary School ("Gymnasium"), to the political activities of various groups in the region ("Secret Society of Secondary School and University Students"), as well as to the chapters which deal with a score of Ukrainian social, political, economic, and religious organizations, societies, and institutions which existed in the city and villages of the district and were quite active at various periods during the last hundred years. In most cases the author traces the history of these groups, their achievements, and difficulties. He provides vital data on their leaders, their membership, and activities. The participation of the leaders and members of these groups in the life of the city community and the life of outlying villages is desribed often in minute detail. A series of concise chapters is dedicated to the short period of Ukrainian independence of 1918-1920. Of great interest are also chapters which deal with the period of World War II, e. g.,

"Soviet Occupation", "Soviet Local Administration", "The German-Soviet War of 1941", "The Jewish Minority in Berezhany", and "Hitler's Policy in Galicia, 1941-1944". It is with 1944, i. e. with the occupation of the region by the Soviet army, that the discussion of the past of the district usually ends in these chapters.

The second part of the book contains material of a rather miscellaneous character. This material could be divided into three different categories. The first and the largest category includes articles about individual villages of the district. Most of the authors are natives of particular villages and describe social, cultural, and economic conditions in the villages as they were during the last half century. Not infrequently, interesting ethnographic and ethnological descriptions are included, as well as important local historical data. Such descriptions and data, no doubt, could be of great interest to respective specialists. It should be noted that the stress in most articles is put on the progress made by Ukrainian villages in the political enlightment of the village dwellers, which brought the villagers to accept the idea of self-determination and independence for the Ukrainian nation.

The second category of material contained in this part of the volume is of a literary, artistic nature. Writings about Berezhany Land or city by noted Ukrainian writers are reproduced *in toto* or in excerpts, e. g. B. Lepkyj, "Berezhany A.D. 1887" (a poem), "From the Collection of Poetry", "On Christmas Eve" (a poem), and "A Visit to the Village of Zhukiv"; A. Chaykovs'kyj, "Excerpts from the Works".

The third category of articles reproduced in the book comprises personal memoirs, usually by people who are natives of the region, articles on political and social figures, noted educators, writers, ecclesiastic dignitaries, as well as simple activists who were natives of Berezhany Land. Worth mentioning are articles on such personalities as for example: T. Starukh, a member of the Austrian imperial parliament, (by F. Kokovskyj), I. Babij, a noted educator (by Yu. Dobrovol'skyj), Prof. B. Lepkyj, a writer and professor of Ukrainian literature at the Jagiellonian University in Cracow (by P. Shahaj), D. Myron-Orlyk, a revolutionary leader (anonymous), etc.

There is something of interest in the book, even for the most varied tastes, something close to everyone's heart or interests, including specialists, like archeologists, historians, ethnographers, ethnologists, sociologists, or just fans of Berezhany Land.

III

A few words about the city and the region of Berezhany, the object of the present book, might be pertinent here.

The city of Berezhany is at present an administrative center of a district (*rayon* in Ukrainian), equivalent to a county seat in the USA.

Its population is slightly over 15 thousand people. The district comprises about 60 villages and a few townships. In the past its boundaries varied and at times it comprised much larger areas of the surrounding countryside. It is a part of the larger administrative unit, i. e of Ternopil' Province (*Oblast'*)—one of the 25 into which the present Soviet Ukrainian Socialist Republic is divided. The Berezhany District extends from the border of the fertile Ukrainian plains known in history and geography as Podolia (Podillia) in the east, about 30 miles from Ternopil, and borders on the District of Rohatyn in the west. The city of Berezhany is about 60 miles southeast of Lviv, and about 100 miles north of the Carpathian Mountains. The countryside of the District is known for its lovely scenery —rolling hills, some covered with forests, valleys of green meadows, especially on both banks of the Zolota Lypa (Golden Linden) River—and for its rich black soil. The climate is relatively mild and the vegetation rich. Agriculture has been the main occupation of the population in this region for centuries, if not for millenia. Until the most recent times, there were few industrial enterprises. Several grain mills, timber mills, a brick factory, and a few other small industrial establishments served the region before World War II. In recent decades small food processing plants have been built. For centuries the city of Berezhany was an important trade center and market for the products of the surrounding country.

For the last hundred and fifty years the city of Berezhany was also an important cultural center for the Ukrainian population of the district. Its significance is traceable primarily to the existence of a secondary school there, a Gymnasium (since 1805) which attained fame because many persons who played important roles in the political and cultural life of the Western Ukraine attended the school or taught in it, e. g. Markian Shashkevych, Bohdan Lepkyj, Stefan Tomashivs'kyj, etc.

Archeological findings confirm that Galicia has been populated for quite a long time, i. e. since the neolithic period. Whereas such evidence from prehistoric times is not too abundant, relatively numerous archeological artifacts from the Roman period are to be found in Galicia. In the Berezhany region alone, in the fields of various villages, many Roman coins and weapons were found.

Except for the most recent times, the political history of the City and the Land of Berezhany can hardly be treated independently from the history of Galicia in general. Little is known about the life of the people in this region during the Middle Ages, and the city itself is of later foundation. In fact, it was only in 1530 that a royal charter was issued by King Sigismund of Poland and the Grand Duke of Lithuania, to the Polish aristocrat Nicholas Siniawski, granting Berezhany the status of a city. It seems that the city must have been located on the estates of the Siniawski family at the time. By that time the region was already for one and one-half centuries under Polish domination, following the dissolution

of the Galician-Volhynian kingdom as a result of the termination of the local dynasty of Romanovychi (a continuation of Rurikids in the Western Ukrainian territory) and of Polish occupation.

During the Tartar and Turkish invasion of the territory of Galicia, Polish magnates were determined to protect their estates. The Siniawski family, for instance, built a formidable castle in Berezhany in the 17th century and fortified the city in general. The ruins of smaller castles and fortifications have been preserved in the Berezhany district in various villages on the right bank of the Zolota Lypa River, e. g. Posukhiv, Kotiv, Mechyshchiv, Zavaliv. At the time of Bohdan Khmelnytsky's Kozak war against Poland, the outskirts of Berezhany were also raided by the Kozaks.

Social, political, and religious oppession, economic exploitation, and the constant danger of Tartar raids were responsible for the most pityful living conditions of the Ukrainian peasant population in Galicia prior to the partition of Poland.

From cultural and economical decline Galicia in general, and Berezhany Land in particular, began to rise only when this ancient Ukrainian Kingdom was taken over by the Austrians in 1772 during the first partition of Poland. Although the Habsburg rulers did not immediately change the socio-economic structure of the country, they at least imposed some limitations on the arbitrary jurisdiction of the Polish gentry over their unfortunate Ukrainian peasant subjects and serfs.

A real breakthrough for the Ukrainian people in Galicia came in 1848 when serfdom was abolished, and national secular, social, and political institutions were founded, such as the Ruthenian (Ukrainian) Supreme Council with branches in most of the cities of the country, and the Ruthenian National Guard, established to protect property and preserve order, as well as resist the threat of a Polish minority which intended to impose its domination during the revolutionary days. Beginnigs, albeit modest, of an organized national life were thus made. They were to bear abundant fruit in the second half of the 19th century, when the Ukrainians of Galicia were able to found new central and local social, economic, and cultural organizations, organize political parties, and build their own institutions, including schools. Especially important in the general progress of education and economic growth was the work of the mass educational society "Prosvita" ("The Englightment"), founded in 1868 in Lviv, with branches in almost every city and village throughout the country. In 1873 another important institution came into being—The Shevchenko Scientific Society which, through its scholarly pursuits and well edited publications, contributed significantly toward the study and the preservation of Ukrainian national heritage and culture.

ВИБРАНА ЛІТЕРАТУРА

Кубійович Володимир: „Географія України й суміжних країв", Краків-Львів, 1943 р.

Пастернак Ярослав: „Коротка археологія західно-українських земель", Львів, 1932 р.

— — — „Нові археологічні набутки Музею НТШ у Львові" (Записки НТШ, том 152, 1933 р.; том 154, 1937 р.).

— — — „Археологія України", Торонто, 1961 р.

Полянський Юрій: „Нові археологічні знахідки з Галичини" (Записки НТШ, том 149, 1928 р.).

Janusz Bohdan: "Zabytki przedhistoryczne Galicji wschodniej", Lwów, 1918 r.

Kozłowski Leon: "Młodsza epoka kamienna w Polsce", Lwów, 1924 r.

— — — "Zarys pradziejów Polski południowo-wschodniej", Lwów, 1939 r.

Pesternak Jarosław: "Ruskie Karpaty w archeologiji", Praha, 1928 r.

Polańskyj Jurij: "Neue Paleolithstationen Podoliens", Lemberg, 1927.

— — — "Rekonstruktion der geographischen Verhältnisse des Jungpaläolithikums der podolisch-bessarabischen Provinz" (Abhandlungen der geographischen Kommission der S.G.W., Lemberg, 1935.

Ks. Stupnicki J.: "O monetach halicko-ruskich", Lwów, 1865 r.

Sulimirski T.: "Kultura wysocka", Kraków, 1931 r.

Баєр Гнат Йоахим: „Доля поляків". Раса, народня вдача, племінна порода. Прага, 1944 р. Вид. Ю. Тищенка.

Баран Степан: „Весна народів в австро-угорській Україні", Мюнхен, 1948 р.

Барвінський Олександер: „Спомини з мого життя", ч. І. Львів, 1912 р.

Брик Олександер: „Українсько-єврейські взаємовідносини", Вінніпеґ, 1961 р.

Ваврик Михайло, о. ЧСВВ: „По Василіянських манастирях", Торонто, 1958 р.

Возняк Михаїло: „Як пробудилася політична думка галицьких українців", Львів.

Герасименко М. П.: „Аграрні відносини в Галичині в періоді кризи панщинного господарства". Вид. Академії Наук УРСР, Київ, 1959 р.

Гірняк Никифор: „Полк. Василь Вишиваний". Вид. Д. Микитюка, Вінніпеґ, 1956 р.

— — — „Останній акт трагедії УГАрмії". Вид. Укр. Військ.-Історичного Інституту в ЗСА, 1959 р.

Голубець Микола: „За український Львів". „Новий Час", Львів, 1927 р.
Грицак Павло: „Галицько-Волинська Держава", Нью-Йорк, 1958 р.
Грушевський Михайло: „Історія України-Руси". Вид. Книгоспілка, Нью-Йорк, 1955 р.
Дорошенко Дмитро: „Пантелеймон Куліш", Укр. Накл., Київ-Липськ.
— — — „Мої спогади про давнє й минуле", Вінніпеґ, 1949 р.
Записки НТШ: Львів, 1910 р., том 93-95, 96-98.
— — — Львів(1897 р., т. 15. Степан Томашівський: „Самуїл Кушевич"
— — — Львів, 1897 р., т. 19. „Податкові ухвали за Казимира Ягайлончика в Польщі".
— — — „Матеріяли до української бібліографії", Львів, т. 2-3, 1909 р.
— — — „Матеріяли ,Літопису Червоної Калини' ", Львів, березень 1930.
Іларіон, Митрополит: „Приєднання церкви української до московської в 1686 р.", Вінніпеґ, 1948 р.
Київська Старина: 1901 р. „Очерки народной жизни Малоросії второй пол. XVII в.".
Коструба Теофіль: „Як Москва нищила українську церкву',. Вид. „Добра Книжка", Торонто, 1961 р.
Кривецький Іван: „Причинки до історії панщини в Галичині в XIX ст." в „Записках НТШ" з 1909 р.
— — — „Справа поділу Галичини в 1846-1850 рр.". Львів.
Крипякевич Іван: „Історичні проходи по Львові". Вид. „Просвіти", Львів, 1932 р.
Кубійович Володимир і Кузеля Зенон: „Енциклопедія Українознавства", Мюнхен - Нью-Йорк, 1949 р.
Кубійович Володимир: „Географія України й суміжних країв", Краків-Львів, 1943 р.
Курпіта Теодор: „Поклін Марії". Укр. еміґр. в Німеччині, Преч. Діві Марії, Мюнхен, 1947 р.
Левицький Кость: „Історія політичної думки галицьких українців", Львів, 1936 р.
— — — „Українські політики", Львів, 1937 р.
Лепкий Богдан: „Казка мого життя" — Бережани. Львів, 1937 р.
Линиченко Й. А.: „Черти из історії сословій в югозападной Руси XIV-XV в.", Москва, 1894 г.
Лончанов А. В.: „Червенскіє ґорода", Варшава, 1885 р.
Лужницький Григорій: „Українська Церква між сходом і заходом", Філядельфія, 1954 р.
Мірчук Петро: „У німецьких млинах смерти в 1941-1945 рр.". Нью-Йорк, 1957 р.
Олесницький Євген: „Сторінки мого життя", Львів, 1904 р.
Очевидець: „Український малий Катинь", „Свобода", ч. 182, 1950 р.
Раковський Іван: „Загальна Українська Енциклопедія", Львів.
Репецький Н.: „Народня історія Руси", 1905 р.

Рудницька Мілена: „Західна Україна під большевиками від вересня 1939 до червня 1941 рр.", Нью-Йорк, 1958 р.
Рудницький Степан: „Руські землі при кінці XV ст.". Записки НТШ, т. 2, 1899 р.
Свистун Ф. Й.: „Акти бережанской Ради Руской в 1848-49 рр.". „Вістник Народного Дому", Львів, 1909 р.
Січинський Володимир: „Дерев'яні дзвіниці і церкви гал. України в XVI і XVII ст.".
Смирнов, Дашкевич, Шараневич: „Монографії до історії галицької Руси".
Тимофіїв М.: „Жиди і народнє господарство України". (Збірник „Хліборобська Україна"), кн. 4, Відень, 1922-1923 рр.
Франко Іван: „Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р." Накл. Укр.-руської вид. спілки у Львові, 1910 р.
Чубатий Микола: „Українсько-католицька церква", Регенсбург, 1946 р.
Шах Степан: „Львів, місто моєї молодости", Мюнхен, 1955 р.
Шематизми львівської Архидієцезії: Роки 1873, 1885, 1890. 1900, 1905, 1909, 1914, 1932.
Щурат Василь: „Краснопущанська легенда", Записки ЧСВВ II/1-2, Львів, 1926 р.

Brückner Aleksander: "Encyklopedija Staropolska", Warszawa.
Bujak Franciszek: "Galicija", Warszawa, 1908-1910.
Buzek Józef: "Rozsiedlenie ludności w Galiciji", 1910.
Czarnecki Józef: "Brzeżany, pamiątki i wspomnienia", Lwów, 1905.
Czołowski Aleksander & Janusz Bohdan: "Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego", Tarnopol, 1926.
Dombrowski Jan: "Ruch franciszkański i odrodzenie Polski w XIII i XIV wiekach".
Gloger Zygmunt: "Encyklopedija staropolska, ilustrowana", Warszawa, 1958.
Horn Maurycy: "Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605-1633 na Ruś Czerwoną".
Jabłonowski Grzymała Ludwik: "Złote czasy i wywczasy, pamiętnik szlachcica XIX wieku", Lwów, 1920.
Kaczkowski Zygmunt: "Mój pamiętnik z lat 1833-43", Lwów, 1907.
Kieniewicz Stefan: "Konspiracje galicyjskie 1831-1845", Warszawa, 1950, „Książka I Wiedza".
Korżon T.: "Wewnętrzne dzieje polskie za Stanisława Augusta 1764-1794 r.".
Krajewski Józef: "Tajne związki polityczne w Galiciji od 1833-1841", Warszawa, 1902.

Łoziński Bronisław: "Agenor hr. Gołuchowski 1848-1856 r.", Lwów, 1901.
— — — "Szkice z historiji Galiciji w XIX w.".
Łoziński Władysław: "Życie polskie w dawnych wiekach", Lwów, 1931.
— — — "Prawem i lewem", Lwów, 1904.
Lewicki J.: "Ruch Rusinów w Galiciji w pierwszej połowie panowania Austriji 1772-1820".
Laskowski O. major: "Encyklopedija wojskowa", Warszawa, 1931.
Maciejowski W. A.: "Historija miast i mieszczan w krajach dawnego państwa polskiego do połowy XIX wieku".
Macierz polska: "Stosunki społeczne i ekonomiczne w Galiciji", Lwów, 1904.
Maciszewski Maurycy: "Zamek w Brzeżanach", Tarnopol, 1908.
— — — "Brzeżany w czasach Rzeczypospolitej", Brody, 1910.
Małynowśkyj M. ks.: "Die Kirchen u. Staats-satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien". Lwiw, 1861.
Meisel N.: "Geschichte der Juden in Polen und Russland", Berlin, 1921.
Najdus Walentyna: "Szkice z historiji Galicji -900-1904", Książka i wiedza, 1958.
Orgelbrand: "Encyklopedija Powszechna", 1875.
Orłowicz Mieczysław: "Ilustrowany przewodnik po Galicji, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku cieszyńskim", Lwów, 1919.
Pawiński-Jabłonowski: "Polska XVI wieku, Ziemie Ruskie", Warszawa, 1902.
Pełesz J.: "Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom", Wien, 1880.
Schnur-Pepłowski Stanisław: "Z pszeszłości Galicji 1772-1862", Lwów, 1885.
Szczepanowski S.: "Nędza w Galicji w cyfrach", 1897 r.
Tokarz W.: "Galicja w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z 1783 r.", Kraków, 1909 r.
Wiszniewski Stanisław: "Brzeżany i kresy w wojnie ukraińsko-polskiej 1918-1919 r.", Lwów, 1935. Wydawnictwo Biblioteki Kresowej.
— — — "Przewodnik po Brzeżanach i okolicy", Brzeżany, 1935.
Wojskowy Instytut Historyczny: "Studia i materiały do historiji wojskowości", t. VIII, cz. I. Wydaw. Obrony Narodowej, Warszawa, 1962 r.
Widajewicz Józef: "Z przeszłości Buszcza", Poznań, 1925 r.

Старовинна церква в Поручині, побудована приблизно 1385 року. На світлині парох о. Михайло Шараневич з родиною.

Тимчасова церква в Біщу, яка побудована 1930 року. Свячення пасок під церквою 1958 року.

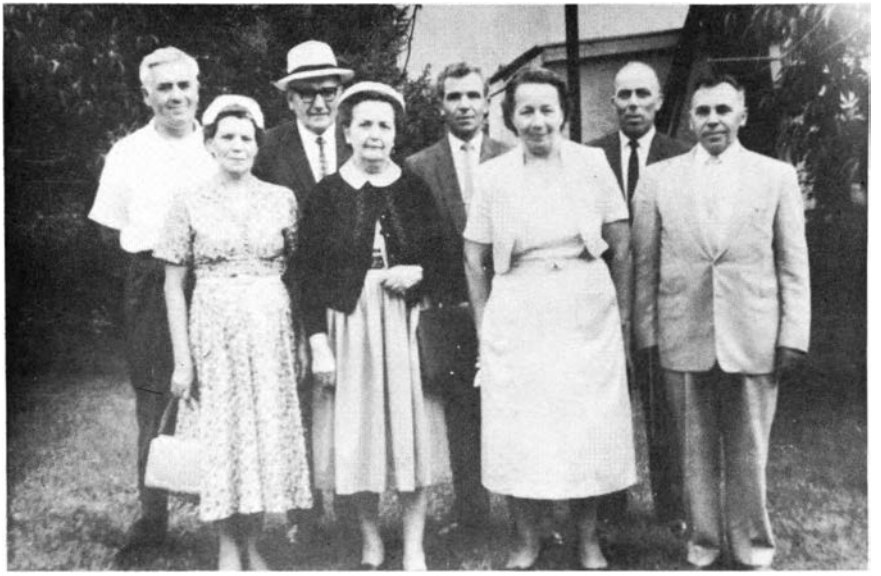

Світлина зі З'їзду громадян збірної громади Біще в липні 1962 року в Рочестері, Н. Й. Перші зліва стоять: Текля Лещук, Францішка Манацька, Теодозія Костів, Іван Костів. Другі зліва: Володимир Підфігурний, Евстахій Манацький. Двох інших прізвища невідомі.

Церква у Вербові. Свячення пасок.

Церква в Розгадові, Збор'вського повіту, побудована 1908 року будівничим Михайлом Дидиком з Дрищева. Таку п'ятибанну церкву побудував, цей самий будівничий в Біщу 1905 року на „Валах", яка згоріла в міжфронтовій полосі, запалена німецькими гранатами в липні 1915 року.

Допоміжний Комітет Бережанців в Торонто, Канада. Сидять зліва: Богдан Бігус, Семен Левицький — скарбник, о. Володимир Шараневич — голова, Лев Бабій — секретар, Василь Моциківський. Стоять зліва: Василь Фенцор, Михайло Івахів, Іван Хичій, Володимир Івахів, Богдан Гірник, Михайло Лупинець, Іван Федорівський. Неприсутні: Михайло Яцишин, Степан Пилипів, Микола Лещишин, Михайло Подоляк.

КОМІТЕТ ВИДАВНИЦТВА БЕРЕЖАНИ

який остаточно видав цю книгу в 1970 р.

Евстахій Манацький,
Голова К-ту

о. Вол. Шараневич

Семен Левицький

Лев Бабій

Олександер Кондрат

Микола Кузик

Інж. Нестор Пінковський

Роман Ференцевич

Степан Щур

Мирон Пінковський

Михайло Когут

СПИСОК
СПОНЗОРІВ-ЛЮБИТЕЛІВ „БЕРЕЖАНСЬКОЇ ЗЕМЛІ"

(в долярах)

ФУНДАТОРИ:

д-р Марія-Олександра Манацька-Гук — 1 000.00

МЕЦЕНАТИ:

інж. Осип Баран — 500.00
Іван Гірняк — 500.00
Ярослав Косановський — 500.00
Микола Кузик — 500.00
д-р Богдан Левицький — 500.00
Євстахій Манацький — 500.00
Павло Созанський — 500.00

ДОБРОДІЇ:

Микола Ярема — 225.00
д-р Остап Баран — 200.00
д-р Богдан Бородайко — 200.00
Василь Шанайда — 200.00
д-р Адам Якимів — 150.00
інж. Федір Якимець — 150.00
інж. Михайло Баран — 125.00
Григорій Лещук — 120.00
д-р Богдан Старух — 120.00
Іван Бакович — 100.00
д-р Любомир Бородайко — 100.00
Григорій Данилишин — 100.00
д-р Андрій Качала — 100.00
д-р Василь Кіналь — 100.00
мґр. Михайло Клецор — 100.00
мґр. Лідія Манацька-Кривітська — 100.00
Іван Мартинюк — 100.00
д-р Маркіян Мигоцький — 100.00
Василь Осєцький — 100.00
інж. Нестор Пінковський — 100.00
д-р Роман Смик — 100.00
о. Василь Танчак — 100.00
мґр. Теодор-Лев Халупа — 100.00
Микола і Наталя Хоманчук — 100.00
Ольга Целевич — 100.00

ЖЕРТВОДАВЦІ:

Валтер Пилипів — 85.00
о. д-р Володимир Левицький — 75.00
Михайло Федор — 75.00
о. Микола Старух — 60.00
Вербівці зібрали на пох. сл. п. Марії Стецок — 55.00
Михайло Кушнір — 55.00
інж. Юліян Бачинський — 50.00
інж. Корнель Бородайко — 50.00
Володимир Вальків — 50.00
Євген і Родина Голюки — 50.00
о. Степан Городецький — 50.00
Михайло Дорош — 50.00
Михайло і Розалія Захарків — 50.00
Володимир Козіцький — 50.00
Юрій і Дарія Костів — 50.00
Надія Нагірська-Мандрусяк — 50.00
Т. Орловська — 50.00
інж. Аполінарій Осадца — 50.00
Володимир Підфігурний — 50.00
Мирон Пінковський — 50.00
проф. Станислав Сендецький — 50.00
Ярослава Ставнича — 50.00
Е. Стасюк — 50.00
Олександер Стецок — 50.00
Іван Стецок — 50.00
Анастасія Телішевська — 50.00
д-р Іван Тершаковець — 50.00
Василь Фенцор — 50.00
мґр. Василь Бойко — 45.00
проф. Тарас Когут — 45.00
Роман Ференцевич — 45.00
Михайло Халупа — 45.00
Марія Боянівська — 40.00
Нестор Бурбела — 40.00
Михайло Лихолат — 40.00
проф. Атанасій і Марта Мидляк — 40.00
Володимир і Теодосія Пришляк — 40.77
Григорій Похожай — 40.00
інж. Павло Турчин — 40.00
Дмитро Білик — 35.00
Роман Дощин — 35.00

Михайло Коваль — 35.00
Рудольф Мандзій — 35.00
А. П. Михайлишин — 35.00
о. Дмитро Мигоцький — 35.00
Петро Турчин — 35.00
Степан Щур — 35.00
Омелян Барилка — 30.00
Микола Безпальок — 30.00
Володимир Бідула — 30.00
Михайло Білоскірський — 30.00
Михайло Білоус — 30.00
інж. Володимир Бобяк — 30.00
Василь Гутор — 30.00
Григорій Глушко — 30.00
Теодор Голяш — 30.00
інж. Володимир Кізима — 30.00
Михайло Когут — 30.00
радн. Володимир Луцишин — 30.00
Іван Микитюк — 30.00
Остап Миськів — 30.00
мистець Михайло Мороз — 30.00
Петро Петрушевський — 30.00
інж. Олександер і Анна Пришляк — 30.00
проф. Михайло Ребрик — 30.00
Теодор Яцків — 30.00
Ярослав Федорів — 28.00
Меланія Мельон — 28.00
Василь Мигдаль — 27.42
інж. Юрій Добровольський — 26.55
Михайло Яцишин — 26.50
Василь Когут — 26.00
Іван Костів — 26.00
Михайло Лупинець — 26.00
Григорій Антонів — 25.00
Василь Бабій — 25.00
Ольга Бабуняк — 25.00
Богдан Баран — 25.00
Михайло Басара — 25.00
о. Степан і Ольга Бачинські — 25.00
Микола Бесага — 25.00
інж. Роман Бобяк — 25.00
Роман Богатюк — 25.00
Петро Боднарчук — 25.00
Микола Бойчук — 25.00
Микола Бойчук — 25.00
Родина Борис — 25.00
проф. Володимир Бородайко — 25.00
Ярослава Боянівська-Гусак — 25.00
Петро Буняк — 25.00
Степан Бурбела — 25.00
Лев Бучинський — 25.00
дир. Ілля Варчак — 25.00
Софія Василюк — 25.00
проф. Михайло Васьків — 25.00
дир. Семен Весоловський — 25.00
Теодор Витвицький — 25.00
Дмитро Волощук — 25.00
Михайло Волощук — 25.00
Дмитро Волощук — 25.00
Василь Ворона — 25.00
Іван і Ольга Ворона — 25.00
Микола Воскрес — 25.00
Дмитро Вох — 25.00
Степан Гаврилюк — 25.00
Дмитро Гайдук — 25.00
Микола Гайдук — 25.00
Пилип Гарасимів — 25.00
інж. Тарас Гірняк — 25.00
Григорій Гірняк — 25.00
о. Мирон Головінський — 25.00
Петро Голод — 25.00
Анна Горбатий — 25.00
інж. Ярослав Городецький — 25.00
Іван Гусак — 25.00
Степан Гуцал — 25.00
Михайло Гнатишин — 25.00
Михайло Грабар — 25.00
Степан Гадач — 25.00
інж. Степан Голяш — 25.00
проф. Андрій Дзедзик — 25.00
Марія Дзерович — 25.00
Іван Демків — 25.00
Михайло Демків — 25.00
проф. Степан Демчишин — 25.00
Дмитро Дидик — 25.00
Василь Дяків — 25.00
Семен Джуків — 25.00
д-р Антін Жуковський — 25.15
проф. Василь Задорожний — 25.00
о. д-р Михайло Залеський — 25.00
Микола і Ольга Зацухний — 25.00
Микола і Марія Івашків — 25.00
Павло Івашко — 25.00
Ілля Іскра — 25.00
Павло Карпишин — 25.00
Микола Кізима — 25.00
Семен Кобасовський — 25.00
Пилип Кобель — 25.00
Іван Коваль — 25.00
Стефанія Когут-Раєцька — 25.00
Стефанія Кожушкова — 25.00
Богдан Козак — 25.00
Софія Коковська — 25.00
Олександер Кондрат — 25.00
Роман Кордуба — 25.00
інж. Роман Кордуба — 25.00

Михайло Королишин — 25.00
Кузишин — 25.00
Осип Кусень — 25.00
Лев Кусяка — 25.00
Петро Куций — 25.00
Йосафат Кравець — 25.00
Марта Крамарчук — 25.00
Семен Левицький — 25.00
Петро Леськів — 25.00
Михайло Лехіцький — 25.00
Володимир Лехняк — 25.00
Василь Манацький — 25.00
Микола і Софія Максимюк — 25.00
інж. Осип Мартинюк — 25.00
Лев Мартинюк — 25.00
Ілля Мигдаль — 25.00
Григорій Мидляк — 25.00
дир. Ісидор Мелимука — 25.00
Андрій Мельник — 25.00
Теодор Мельник — 25.00
Василь Михалишин — 25.00
Микола Мудрейко — 25.00
Михайло Мрочко — 25.00
проф. Теодор Нагірський — 25.00
інж. Василь Олеськів — 25.00
Володимир Олійник — 25.00
М. Орловський — 25.00
Володимир Папуга — 25.00
дир. Яр. і Надія Пастушенко — 25.00
Микола Починок— 25.00
проф. Мирослав Прийма — 25.00
Роман Прийма — 25.00
Василь Прийма — 25.00
Т. Пришляк — 25.00
Василь Райца — 25.00
Корнель Редкевич — 25.00
Степан Рекуляк — 25.00
Василь Рекуляк — 25.00
мгр. Павло Рижевський — 25.00
Віктор Роговський — 25.00
проф. Роман Романишин — 25.00
Теодосій Савків — 25.00
Василь Садівник — 25.00
Володимир Самофал — 25.00
дир. Григорій Сачик — 25.00
Петро Семчишин — 25.00
Осип Созанський — 25.00
Мирослав Слабодух — 25.00
Дмитро Слобода — 25.00
Євгенія Слобода-Гаманюк — 25.00
Володимир Служинський — 25.00
Богдан Снилик — 25.00
о. Петро Смик — 25.00
Микола Смочило — 25.00
Дмитро Смочило — 25.00
Богданна Стеткевич-Мельничук, 25.00
мгр. Лев Стеткевич — 25.00
Дмитро Стецок — 25.00
Петро і Теодор Такой — 25.00
Ярослав Танчак — 25.00
Розалія Темницька — 25.00
Ольга Терлецька — 25.00
Степан Тикайло — 25.00
Теодор Турчин — 25.00
Михайло Ткач — 25.00
Михайло Фалюш — 25.00
Петро Федорчак — 25.00
Євгенія Ференцевич — 25.00
інж. Микола Фльонц — 25.00
Ярослава Цепинська-Фурманюк, 25.00
Параскевія Халупа — 25.00
Іван Хоманчук — 25.00
Івзн Хоптій — 25.00
Теодор Чіх — 25.00
Петро і Стефа Шагай — 25.00
Іван Шанайда — 25.00
Петро Шанайда — 25.00
Осип Шимонович — 25.00
Ярослав Ярема — 25.00
Степан Яцик — 25.00
Американсько-Український Горожанський Клюб, Філядельфія — 20.00
Лев Бабій — 20.00
інж. Лев Бемко — 20.00
інж. Богдан Бемко — 20.00
Петро Бігус — 20.00
д-р Осип Бойко — 20.00
о. Василь Головінський — 20.00
д-р Олександер Гудзяк — 20.00
Марія Греськів — 20.00
Марія Іванчук — 20.00
Оксана Кесало — 20.00
Ольга Кордуба-Кіналь — 20.00
Софія Когут — 20.00
Василь Кужда —20.00
д-р Лідія Крамарчук — 20.00
Анна Маріямпольська — 20.00
Василь Миськів — 20.00
Осип і Дарія Навроцькі — 20.00
Ярослав Оприско — 20.00
К. Пришляк — 20.00
Ярослав Пришляк — 20.00
Володимир Свитак — 20.00
Іван і Марія Старецькі — 20.00
Володимир Стрихар — 20.00
мгр. Степан і Марія Хемич — 20.00
д-р Григорій Чвартацький — 20.00
Михайло Червінський — 20.00

о. Володимир Шараневич — 20
Іван Цяпута — 19.00
Степан Бай — 15.00
Осип Безкоровайний — 15.00
Лев Бобяк — 15.00
Гілярій Богай — 15.00
Марія Брунець-Чепурни — 15.00
Дмитро Владимір — 15.00
Лев Галас — 15.00
Іван Головка — 15.00
інж. Орест Городиський — 15.00
Іван Гузар — 15.00
Дмитро Гуриш — 15.00
Мирослав Галановський — 15.00
дир. Богдан Єлюк — 15.00
Лука Заставний — 15.00
Володимир Захарій — 15.00
Михайло Іваник — 15.00
Ярослава Казанівська — 15.00
Дмитро Кізима — 15.00
Михайло Кізима — 15.00
Олександер Кобаса — 15.00
Іван Когут — 15.00
Михайло Когут — 15.00
Володимир Колодій — 15.00
Г. Коок — 15.00
Микола Купчак — 15.00
Іван Крих — 15.00
Микола Легета — 15.00
Григорій Лектей — 15.00
Петро Лема — 15.00
Григорій Лех — 15.00
о. Лев Ліщинський — 15.00
Павло Лонкевич — 15.00
Михайло Лясота — 15.00
Іван Майчук — 15.00
Андрій і Стефа Мороз — 15.00
Богдан і Катруся Мороз — 15.00
Семен Нендза — 15.00
дир. Жигмонт Олексин — 15.00
інж. Богдан Пашковський — 15.00
Павло Пекар — 15.00
д-р Іван Романків — 15.00
Роман Семчишин — 15.00
Михайло Сисак — 15.00
Мирослав Солтис — 15.00
о. Ісидор Сохоцький — 15.00
Михайло Скальський — 15.00
Теодор Скальський — 15.00
дир. Теодосій Ставничий — 15.00
Михайло Стефанів — 15.00
Петро Стефанів — 15.00
проф. Роман Чубатий — 15.00
Яків Яворський — 15.00
Ілля Яцюк — 15.00
Богдан Дяк — 13.95
Т. Волощук — 11.00
Василь Бідула — 10.00
дир. Олександер Бородайко — 10.00
Стефа Борейко — 10.00
Іванна Буній-Дубанович — 10.00
Микола і Анна Бузяк — 10.00
Олександер Гуменецький — 10.00
д-р Анастасій Горчинський — 10.00
Богдан Данилишин — 10.00
Михайло Демчишин — 10.00
д-р Дудас — 10.00
Софія Зарічний — 10.00
Степан Івахів — 10.00
Софія Ковальська — 10.00
І. Р. Костюк — 10.00
Микола Коваль — 10.00
Зенон Кобилянський — 10.00
д-р Мирослав Лабунька — 10.00
інж. Святослав Левицький — 10.00
Ярослав Лектей — 10.00
Степан Мартинюк — 10.00
Тадей Михаськів — 10.00
Іван Нафус — 10.00
Михайло Олексів — 10.00
Іван Пришляк — 10.00
Ілля Репецький — 10.00
д-р Володимир Рижевський — 10.00
Параня Росінська — 10.00
Петро Стабалюк — 10.00
Павло Танчак — 10.00
Микола Фафоліш — 10.00
С. Р. Юркевич — 10.00
проф. Володимир Біберович — 9.10
Павло Мартинюк — 9.00
Антін і Марія Олійник — 9.00
Андрій Данилюк — 8.00
Василь Гренда — 5.58
Іван Савущак — 5.58
Дмитро Баран — 5.00
Дмитро Баглай — 5.00
Іван Галас — 5.00
Дмитро Грамяк — 5.00
Петро Грамяк — 5.00
Лев Грамяк — 5.00
Роман Дудак — 5.00
Василь Дзера — 5.00
Демян Зазуляк — 5.00
Роман Канюка — 5.00
Андрій Кіналь — 5.00
Микола Кобель — 5.00
Ярослав Колодій — 5.00
мгр. Ісидор Комаринський — 5.00

Теодор Ґоляш (30 + 70) — 100
Григорій Глушок (30 + 20) — 50
Дмитро Свобода (25 + 25) — 50
Михайло Глушок — 25

ПІСЛЯСЛОВО

З Божою поміччю, Вашою жертвенністю, а нашою працею передаю сьогодні у Ваші руки оцю „Книгу битія" нашої вужчої Батьківщини, Бережанщини, нашого повітового міста, містечок і наших незабутніх рідних сіл.

Я невимовно щасливий, що мрія моїх ще юних літ здійснилася: що введено в перший раз у цій книзі моїх братів і сестер, селян і селянок, як підмет, а не як предмет, на кін нашої історії.

Мій внесок, щоб у II частині нашої книги були дописи з сіл, Загальні Збори з дня 28. 4. 1963 року за піддержкою д-ра Миколи Галія цей внесок прийняли подавляючою більшістю голосів. В цей спосіб замарковано їхній вклад крови, майна, терпінь, сліз за нашу загальнонаціональну ідею, за визволення України з неволі, щоб знову стала вона господарем на своїй землі.

Тішуся, що за нами пішли і йдуть всі інші регіональні Комітети.

Дякую Господу Богу, що допоміг мені, коли я перебрав знову в свої руки провід Комітету, двигнути видання цієї книги вперед, а це у великій мірі є Вашою заслугою, дорогі мої Земляки, що відгукнулись на мій заклик і прийшли негайно з фінансовою допомогою, виявивши до мене повне довір'я.

Дякую щиро нашому Комітетові за довгу і виснажливу працю. Особливо сердечну подяку складаю п.п. членам Комітету: д-рові Богданові Левицькому, який в найгорніших моїх днях у Комітеті був моїм приятелем і йшов мені з розрадою та із співчуттям; дякую щиро інж. Осипові Баранові, великому ентузіястові нашої книги, Ярославові Косановському за виконування обов'язків секретаря К-ту, в часі хвороби нашого постійного секретаря, інж. Олександрові Кондратові, мґрові Левові Стеткевичеві, Степанові Щурові й інж. Несторові Пінковському.

Дякую членам нашої Екзекутиви п.п. секретареві М. Клецорові і скарбникові Іванові Гірнякові за співпрацю.

Щиро дякую недавно кооптованим членам К-ту: п.п. Станиславові Сенецькому, Олександрові Кондратові, Михайлові Баранові, Іванові Баковичеві, Олексі Стецок, Павлові Турчинові, Іванові Стецок, Осипові Стеткевичеві, Дарії Костів, Миронові Пінковському, Романові Ференцевичеві, д-рові Богданові Старухові, що включились в критичному часі до праці в Комітеті та причинились фінансово, морально й пропаґандивно до здобуття фінансів на остаточне видання нашої книги.

З цілого серця складаю щиру подяку всім Фундаторам, Меценатам, Добродіям та Жертводавцям, що дали змогу своїми грішми видати цю книгу.

Дякую всім Авторам дописів, що дали такі гарні статті враз із світлинами.

Споминаю з великим болем серця наших невіджалуваних сл. п. д-ра Володимира Бемка, першого нашого голову, та Володимира Пришляка, містоголову, що відійшли від нас передчасно, не побачивши висліду своєї праці, яка лежить перед нами.

Дякую д-рові Богданові Бородайкові, редакторові нашої книги, за довгу, кропітку і жертвенну працю при її редагуванні.

Дякую п. Леонідові Полтаві, мовному коректорові нашої книги. Дякую членам Контрольної комісії: проф. С. Сендецькому, інж. П. Тургінові та П. Созанському за переведення контролі діловодства в нашім Комітеті.

Щиро дякую інж. Тарасові Гірнякові за виконання віньєти до нашої книги та за виконання двох мап Бережанщини і України.

Спеціяльно дякую Субкомітетові в Торонті, а головно п. Семенові Левицькому, що створив Допоміжний комітет і разом з членами цього Комітету зібрав і переслав до нас 1 500 дол.

Дякую нашим друкарям п.п. Романові Ференцевичеві і Ярославові Сидорякові, що протягом трьох місяців виконали друкарські роботи і передали готовий до офсетного друку манускрипт.

Наостанку дякую фірмі Нобель і Ко. за прецизно виконану офсетову роботу враз із знімками та за гарну оправу нашої книги.

„Бережанська Земля" — це коротка історія нашого повітового міста Бережан і повіту, що зродилась з великої любови до рідної землі, до рідного міста та містечок, до рідних і прекрасних наших сіл.

Писали ми цю книгу думкою нашого серця, гіркими сльозами оплакували наших дітей, батьків, братів і сестер, замордованих чи засланих на вигнання поза полярне коло нашим відвічним, жорстоким ворогом-москвином за одну лише провину: за те, що були вірні Богові і нашій улюбленій Батьківщині Україні. Казав бо наш Пророк: „Свою Україну любіть, любіть її во врем'я люте, в останню, тяжкую мінуту за неї Господа моліть"..

Сподіваюсь, що ми бодай частинно виконали його наказ, як виказує зміст нашої книги.

Залишаємо за собою слід для наших дітей, внуків і правнуків, щоб були гордими за нас у чужому світі. Щоб були гордими, що належать до висококультурного, гуманного народу, який приніс Східній Європі і далі аж до Зеленого Клину християнство, неперевершене мистецтво, спів та велику хліборобську культуру, яка триває вже десять тисяч років.

Тому ця книга хай буде нашим щоденним хлібом, нашим євшанзіллям, хай на кожний день, на кожну годину, в тяжкій зневірі буде для кожного в потребі, бо в ній безперестанно б'ється і битиметься українське серце.

ЕВСТАХІЙ МАНАЦЬКИЙ
Голова Комітету

30 липня 1970 р.

З М І С Т

Стор.

ВСТУПНА ЧАСТИНА

Посмертна згадка сл. п. д-ра Володимира Бемка VII
Слово — Привіт Бережанцям X
Історія постання „Бережанської Землі" XII

ПЕРША ЧАСТИНА

Д-р Ярослав Пастернак: Праісторичні і ранньоісторичні пам'ятки Бережанщини 3

Д-р Володимир Бемко:

БЕРЕЖАНИ — БЕРЕЖАНЩИНА

Стор.

Бережани в давніх роках 8
Місто Бережани за часів Сєнявських 15
Початок колонізації 20
Церкви і Церковні Братства 22
Костели 28
Населення міста Бережан 29
Адміністрація міста 33
За приреченням пішов на волю 36
Під Австрією 37
Початки осв. екон. і політ. думки 39
Тимотей Старух 46
Статистика населення 49
Статистика громад пов. Бережани 52
Гімназія 56
Таємні студ. гуртки 69
Громада — Молода Україна 71
Учні Бережанської гімназії 75
Пам'яті катехита о. Михайла Соневицького 83
Гімназійні хори 90
Роковини Тараса Шевченка 95
Бережанський Боян 96
Театральні вистави 101
Гімн. Руська Бурса 102
Андрій Чайковський 105
Ювілей Андрія Чайковського в Коломиї 110
Народне шкільництво 113
Т-во Взаємна Поміч Укр. Вчительства 121
Укр. Пед. Т-во Рідна Школа 124
Селянська Бурса 136
Укр. Захоронка 137

Філія Т-ва Просвіта ... 139
Кредитова Каса Надія ... 145
Економічна розбудова ... 148
Рочделька Народний Дім ... 154
Жіночі організації ... 158
Фізична культура ... 162
Повітова Січ. Орг. 1910-1914 рр. ... 163
Т-во Секція Студ. Союзу ... 166
Інші Товариства ... 169
Робітниче Т-во Праця ... 170
Маркіянове свято в Бережанах ... 172
о. Маркіян Шашкевич ... 174
Загальний огляд ... 175
Лапшинське чудо ... 183
Канонічні візитації ... 189
Рік 1914 — мобіл. і війна ... 193
Список І-го полку УСС-ів ... 194
Лисоня ... 195
Розвал Австрії, 1. Листопад 1918 р. ... 201
Події по другій стороні греблі ... 203
Перебрання влади — обсада урядів ... 205
Військо ... 215
Окружна Військова Команда ... 216
Під польською окупацією ... 217
Віднова громадського життя ... 223
Пласт ... 226
Колоністи ... 228
Політичне життя ... 232
Пацифікація ... 235
УВО — ОУН ... 239
Політичні процеси ... 241
Стрілецькі могили ... 253
Могила Укр. Січ. Стр. в Посухові ... 259
Бережанці — малярі ... 260
Вільні професії ... 267
Відпустові місця ... 269
Береза Карт. 1939 р. присмерк Польщі ... 274
Большевицька окупація ... 282
Большевицька адміністрація ... 289
Німецько-большевицька війна ... 297
Жидівська меншість ... 306
Німецько-гітлерівська політика в Галичині в 1941-1944 рр. ... 311

ДРУГА ЧАСТИНА

СПОГАДИ — КАРТИНИ — НАРИСИ

Стор.

Богдан Лепкий: Бережани Р.Б. 1887 316
Марія Боянівська: Спогади про моє улюблене м. Бережани 319
Д-р Віктор Пацлавський: Бережанські спогади 322
о. Ісидор Сохоцький: Дещо із спогадів про Бережани 336
о. Петро Смик: Дещо з Бережанської буденщини 345
Антін Чарнецький: І це — і те... 350
о. Андрій Мельник: Бережани 357
Володимир Рудницький: Незабутнє — давно минуле 362
Д-р Роман Романків: Спогади з гімназійних часів 374
Володимир Бородайко: Мої спогади з Береж. гімн. життя 379
Іван Голюка: Незабудьки польської адміністрації 385
Д-р Андрій Бойкович: Бережанська Бурса в 1930-их роках 389
Ілля Варчак: Т-во Взаємна Поміч Укр. Вчительства 393
Юрій Добровольський: Із записника учня І. кл. гімназії в Бережанах 1918-1919 рр. 396
— — — : Пам'яті професора Івана Бабія 399
Іван Баран: З недрукованих спогадів про Бережани 404
— — — : Йордан у Бережанах 413
Д-р Андрій Білинський: Тридцяті роки Бережанської молоді 416
Михайло Ребрик: Життя укр. бурси у змінливих воєнних часах 433
Інж. Федір Якимець: Бережанські гімназисти на лаві підсудних 436
Роман Прийма: З моїх спогадів 440
Богдан Остапюк: Стрілецьке весілля 442
М. Верес: Бережанський став 444
Д-р Микола Галій: На свобідній землі 1918 р. 445
Д-р Володимир Калина: Укр. СС-ці в боях за Бережани 453
Франко Запутович: Третя Бережанська Бриґада 456
Анастазія Телішевська: Стрілецька могила в селі Вівся 469
Іван Ворона: На стрілецьку гору Лисоню 471
Богдан Лепкий: Із збірки поезій 473
— — — : Шевченкове свято в гімназії 478
— — — : Вистави укр. театру в Бережанах 480
— — — : Відвідини в Жукові 485
о. Василь Дубицький: Т. Шевченко — творець укр. нації 489
— — — : Промова на ювілеї проф. Б. Лепкого в Бережанах 492
Д-р Андрій Чайковський: В'їзд Богдана Хмельницького в Київ 494
— — — : Визволення невольників 496
Д-р Франц Коковський: Посол Т. Старух на Військ. З'їзді в Києві 1917 р. 498
Інж. Осип Баран: Фізична культура — орг. молоді — Луги 501
Євстахій Манацький: Союз укр. приватних купців, філія Бережани 503

П.С.: Жить стало лучше 506
Богдан Бородайко: Вибори до сойму і сенату під польською займанщиною 510
Р.П.: Перша укр. склярня в Бережанах 518
Іван Гірняк: Нарис історії села Бишки на Бережанщині 520
Євстахій Манацький: Села Біще і Поручин на Бережанщині 535
Роман Чубатий: Село Будилів 548
Микола Кузик: Історія села Вербова 553
Н.П.: Село Вибудів 566
Григорій Сачик: Моє рідне село 574
Василь Вох: Спогад про село Гиновичі 577
Омелян Барилка: Село Дібще 581
П. Шагай: Гостина проф. Богдана Лепкого в Жукові в 1938 р. ... 585
Іван Хоптій: Спогад про містечко Козову 587
Лев Бучинський: Село Козівка 603
Марія Греськів: Весільні звичаї в селі Лісниках 609
Атанасій Мидляк: Районова молочарська спілка в Лісниках 614
Михайло Когут: Нараїв - Місто 616
— — — : Нараїв - Село 624
Василь Дяків — Осип Кусень: Подільське село Олесин 625
о. д-р Володимир Левицький: Подільська парафія Плавуча-Велика 633
о. Михайло Юхнович: На духовій стійці над рікою Стрипою 653
В. Дяк: Спогади про село Плотича Велика 658
Інж. Осип Баран: Село Рай 665
Володимир Пришляк: Посмертна згадка 690
Роман Чубатий: Село Рибники 693
Іван Головка: Село Саранчуки 700
Степан Щур: Село на Бережанщині в роках 1920-1944 715
Степан Слобідський: Золота Слобода 726
Василь Шанайда: Посмертна згадка 743
Ляро: Тростянець — картина 747
Андрій Когут: Дещо з історії Урманя 750
Наталя Хоманчук: Село Ценів 763
Іван Мартинюк: Хроніка села Ценева 769
Михайло Васьків: Село Шибалин 775
— — — : Сільсько-господарська жіноча школа в Шибалині 777
М. Ф.: Село Шумляни 785
Василь Задорожний: Спогад про село Щепанів 789
Іван Гірняк: Історія підпільних організацій на території Бережанської землі 795
Дмитро Мирон-Орлик: Посмертна згадка 815
Смерть Ярослава Старуха-Стяга: Посмертна згадка 818
Осип Кусень: Спогад про Осипа Дякова-Горнового 821
Інж. Юрій Добровольський: Від вересня 1943 до липня 1944 в Раю - Бережанах 823
Михайло Клецор: З Бережан в далеку дорогу... 838

КІНЦЕВА ЧАСТИНА

Стор.

Проф. Мирослав Лабунька: Berezhany Land 848
Вибрана Література 855
Список спонзорів-любителів „Бережанської Землі" 865
Післяслово 871
Зміст .....